

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANS JENSEN:
DE DANSKE
STÆNDERFORSAMLINGERS
HISTORIE
1830—1848

UDGIVET
AF
DEN DANSKE RIGSDAG

ANDEN DEL
STÆNDERFORSAMLINGERNES VIRKSOMHED OG
BETYDNING FRA 1838 INDTIL 1848

KØBENHAVN
J. H. SCHULTZ FORLAG

1934

UDARBEJDET Gennem INSTITUTET
FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI

FORORD

HERMED foreligger Anden Del af det Værk om de danske raadgivende Stænderforsamlinger, der fremkommer — udgivet af Rigsdagen som et Jubilæumsskrift for det parlamentariske Liv her i Landet — i Anledning af Hundredaaret for Stænderlovene af 28. Maj 1831 og 15. Maj 1834. I dette afsluttende Bind gaar Fremstillingen tidsmæssigt fra 1838 og indtil Tærsklen af Aaret 1848, idet der ikke gaas nærmere ind paa de i det sidstnævnte Aar afholdte Stænderforsamlinger, der efter deres Karakter hører ind under Junigrundlovens Historie. Ved Værket i dets Helhed skulde der være givet en historisk Belysning af det højst betydningsfulde Overgangstrin i dansk politisk Historie, der fører fra Enevælden over i et konstitutionelt Styresæt.

Denne sidste Del er udarbejdet under samme Vilkaar som Første Del, der udsendtes 1931. Jeg takker alle, der har vist Arbejdet Interesse og ydet det Støtte; ikke mindst har jeg haft Anledning til at paaskønne den Adgang, der har været tilstaaet mig til at benytte det meget vigtige og værdifulde Kildemateriale i Kongehusets Arkiv.

Fhv. Statsminister, Dr. phil. *N. Neergaard* har gennemlæst største Delen af Bogen, efterhaanden som den forelaa i Manuskript. Den særlige Interesse, som derved har været vist mit Arbejde af »Under Junigrundloven«s Forfatter, har jeg ikke blot kunnet betragte som en Ære og Opmuntring; men Dr. Neergaards Kritik har paa flere Punk-

ter været retledende og haft Indflydelse paa Fremstillings endelige Form.

Cand. mag. V. G. Laustsen har udarbejdet Registrene samt den personallistoriske Oversigt, der er givet som et Tillæg; endvidere har han hjulpet mig med en Del af Manuskript-Revisionen og ved Stofsamlingen med Gennemgang af Aviser.

København, i Maj 1934.

H. J.

INDLEDENDE BEMÆRKNINGER

VED nærværende Arbejde har det været Formaalet at behandle ikke i og for sig Danmarks politiske Historie indenfor det givne Tidsrum, men de raadgivende Stænderforsamlings Historie, Udviklingen og Betydningen af den parlamentariske Institution, der her i Landet blev Forløberen for en egentlig Rigsdag. Stoffets og den hele Fremstillings Afgrænsning med Hensyn saavel til Forhold i Regeringen som Bevægelser i Folket maa ses ud fra det Synspunkt, at der blot er taget med, hvad der kunde tjene til at belyse de Forudsætninger, der var for selve Stænderforhandlingerne, og den Virkning, disse havde.

Ved den foreliggende Anden Del, der paa flere Punkter ikke blot viderefører, men supplerer Fremstillingen i Første Del, har Kildematerialet været af væsentlig samme Karakter som ved de Afsnit af Første Del, der skildrer de første Stænderforhandlinger (se de indledende Bemærkninger til Første Del).

For Kongerigets Vedkommende findes blandt Danske Kancellis Arkivalier i Rigsarkivet en særlig udskilt Samling »Stændersager«, der ikke blot rummer Akter vedrørende Stændernes Tilblivelse, men ogsaa, hvad der angaar særlige Beslutninger og Afgørelser med Hensyn til Stænderlovenes Efterlevelse, Stænderinstitutionens formelle Virkemaade, enkelte Personers Forhold, Stændervalgene (hertil hører bl. a. særlig Registrant, Journal og Brevbog). Bevaret for sig er ogsaa den kgl. Kommissarius' Arkiv, der er meget omfattende for de allerførste Stænderforsamlinger, men dog ogsaa for de senere rummer noget af Interesse. Ejendommeligt nok findes flere kgl. Skrivelser til A. S. Ørsted som kgl. Kommissarius, deriblandt Instrukser, i en Samling af Ørstedeske Privatpapirer i Universitetsbiblioteket. Endelig er der saa de særlige Stænder-

sager i Rigsdagens Arkiv, hidrørende direkte fra Stænderforsamlingernes Virksomhed (Sager, der siden Udgivelsen af Første Del er blevet deponeret i Rigsarkivet); da det i de senere Stændersamlinger er blevet Skik at lade Stændertidenden i større Udstrækning og mere fuldstændigt optage ikke blot Aktstykker, udarbejdet i selve Stænderne, men ogsaa Adresser ude fra Befolkningen, faar naturligvis de Originaler hertil, der rummes blandt de nævnte Sager, mindre Betydning.

Blandt Slesvig-Holstenske Kancellis »Stændersager« findes ikke meget vedrørende selve Stænderforsamlingerne. Derimod rummer Statsarkivet i Kiel en hel Del vigtige Akter, blandt andet Andragender, der er indkommet til de slesvigske Stænder, men ikke har fundet Optagelse i Stændertidende. Det har ogsaa været nødvendigt at søge til Kieler-Arkivet for at opgøre de talmæssige Resultater ved de slesvigske og holstenske Stændervalg (medens Tallene for Kongeriget findes meddelt i »Kollegialtidende«).

Blandt Danske Kancellis Stændersager findes ogsaa som Bilag til de »Bekendtgørelser«, den kgl. Kommissarius havde at overbringe Stænderne ved deres Aabningsmøder, en Del Afskrifter af Betænkninger og Forestillinger, der fra de forskellige Kollegiers Side har været afgivet i Sager, som fra Stænderne er gaaet til Regeringens Afgørelse. Naar det gælder om at følge Udviklingen af de enkelte Sager og Spørgsmaal, der beskæftiger Stænderforsamlingerne, bliver det naturligvis i mange Tilfælde nødvendigt at søge til Regeringskollegiernes almindelige Protokoller og Samlinger; af trykte Kilder bringer »Kollegialtidende« ofte ved en Lovs Udstedelse Oplysninger, der efter Sagens Karakter vil kunne anses for fyldestgørende Orientering. Det dybere Indblik i mange Forhold indenfor Regeringen og i flere politiske Situationer faar man dog først ved Undersøgelser i Kongehusets Arkiv, hvor ikke mindst Christian VIII's Optegnelser har Interesse.

Som ved Første Del er der gjort Brug af saa mange Privatarkiver som muligt¹⁾; der er ogsaa foretaget en systematisk

¹⁾ Hvor intet andet er nævnt, findes de Privatarkiver, hvortil der henvises, i Rigsarkivet, de citerede Breve i Modtagerens Arkiv (for kgl. Personers Vedkommende i Kongehusets Arkiv).

Eftersøgning af Papirer, som kunde være efterladt af Stænderdeputerede i de paagældendes egne Familier uden endnu at være indgaaet i nogen offentlig tilgængelig Samling, men Resultatet heraf har ikke været betydeligt. Avismateriale har været benyttet som ved Første Del. Af den store historiske Litteratur, der rummer Samlinger af Stof til dette Emne, vil der være Grund til at fremhæve det omfattende og vigtige Brevmateriale, P. Lauridsen fremlægger i sit store Værk: »Da Sønderjylland vaagnede«.

Hovedkilden for Stænderforhandlingerne er naturligvis de officielle Referater. Medens det for de første Stænderforsamlinger var nødvendigt i omfattende Grad at søge til de utrykte Protokoller, er dette kun undtagelsesvis nødvendigt for de senere Stænderforsamlinger, da de trykte Tidender fra 1838 bringer en fyldigere, fra 1840 en — som Regel — saa godt som fuldstændig Gengivelse (se nedenfor S. 53 ff. og 90). Stændertidenden er — som Rigsdagstidende — en let tilgængelig Kilde, og ingen tænksom Benytter vil vildledes af de Fremmedord, der paa dette første Trin af Udviklingen er gledet ind som Bestanddele af den teknisk-parlamentariske Sprogbrug, som naar Stænderforsamlingens Formand kaldes »Præsident«, et Udvalg »Komité«, en Ordfører »Referent«, en Forslagsstiller »Proponent«, en Fremlægger af Andragender »Producent«.

Stændertidenderne maa betragtes som en god og paalidelig Kilde; deres Referater maa antages at give det rigtige Indtryk af, hvad der virkelig er blevet sagt; stenografiske er de ganske vist ikke, men har, efter alt at domme, til Dels været bygget paa vedkommendes egne Opskrifter; desuden har de været forelagt Forsamlingen til Godkendelse, hvilket i Overensstemmelse med Forordningerne af 15. Maj 1834 (se Frd. for Østifterne § 62) skete under den — som man skulde synes — noget besværlige Form af Oplæsning; uofficielt har formodentlig ogsaa de enkelte Medlemmer haft Lejlighed til at kontrollere og gøre Rettelser.

For Afstemninger meddeles i Referaterne kun Tal, men ingen Navne; de enkeltes Stemmeafgivning maa man altsaa indirekte slutte sig til, hvis der ikke foreligger direkte Oplysning derom fra andre Kilder. Noget Begreb, der hed »Stemmer ikke«, har man aldrig regnet med; Stemmeafgivningen fore-

gik normalt ved henholdsvis — som Tegn paa »Ja« eller »Nej« — at rejse sig eller at blive siddende (undtagelsesvis ved Kugler), og man synes for saa vidt blot at have kunnet undgaa Deltagelse ved at forlade Salen.

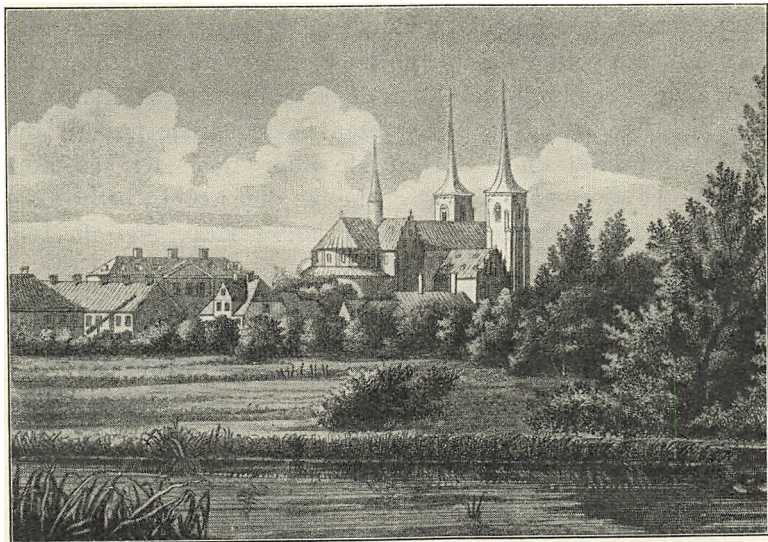
Naturligvis svigter Stændertidendernes Materiale ofte, naar det gælder om at vurdere den enkelte Mands Indsats. For Udvalgsarbejdet foreligger kun Betænkningerne (med saavel Mindretals- som Flertalsvota), og naturligvis maa det antages, at den, der staar som Ordfører — og dermed sandsynligvis ogsaa Formand — for en Komité, tillige ofte i en særlig Grad har præget dens Betænkning (hvis sproglige Affatter han i hvert Fald maa antages at have været, ligesom han som Regel er den, der senere affatter Forsamlingens Betænkning eller Petition i Sagen).

Det hele Studium af Stænderprotokoller og Stændertidender er blevet væsentlig lettet ved de af cand. mag. Harald Jørgensen udarbejdede (i Rigsarkivet deponerede) Sag- og Personregistre.

FORKORTELSER

Almv. og Almuev. =	Almuevennen.
Berl. Tid. =	Berlingske Tidende.
Brock =	J. Brock: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie (dansk Overs.).
Dept. f. u. A. =	Departementet for udenlandske Affærer.
D. K. =	Danske Kancelli (d. v. s. dets Afd. i Rigsarkivet).
D. M. =	Danske Magasin.
D. R. H. =	Danmarks Riges Historie VI a.
Fdrl. =	Fædrelandet.
Gebauer =	Gebauer: Christian August, Herzog von Schleswig-Holstein.
Kab. Ark. =	Kabinetsarkivet.
K. C. =	Kieler Correspondenzblatt.
Khp. =	Københavnsposten.
Lauridsen =	P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede.
Munch =	P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark 1916 - 1848.
Pr. =	Protokol.
Rentek. =	Rentekammeret.
Rubin =	M. Rubin: Frederik VI's Tid.
S. H. L. =	Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli.
Sdj. Aarb. og Sønderj. Aarb. =	Sønderjyske Aarbøger.
Std. Sp. =	Stændertidende, Spalte.
Stdfs. Hist. I =	De danske Stænderforsamlingers Historie 1830—1848 I.
Stz. =	Ständezeitung.
Thorsøe =	Alex. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—48.
Zeitschrift =	Zeitschrift für Schleswig-Holsteinisch-Lauenburgische Geschichte.

(I Fortegnelsen er udeladt Forkortelser, hvis Betydning umiddelbart fremgaar af Sammenhængen eller kun forekommer i Tilknytning til en fuldstændig Angivelse i det nærmest foregaaende.)

Roskilde Domkirke.

INDLEDENDE OVERSIGT

ALMINDELIGE TIDSFORHOLD. STÆNDERFOR- SAMLINGER OG STÆNDERVALG 1838—48.

1. Opgangen i det danske Samfunds Vilkaar.

EFTER Vendepunktet omkring 1830¹⁾ var den økonomiske Fremgang blevet fortsat, saaledes at de første Stænderforhandlinger i 1835—36 kan siges mere at have baaret Præg af Fremgangens end af Krisens Problemer — undtagen for Statsfinansernes Vedkommende, hvor det er de trange Tiders haardt følte Skattetryk, der endnu bestemmer den almindelige Opfattelse.

I Tiaaret fra 1838 til 1848 foregik der i Danmark en samfundsmæssig Velstandsførøgelse, der for den daværende Slægt tog sig ud som en mærkelig Modsætning til den haarde Fattigdomsperiode, man havde gennemlevet fra 1818 til 1828. Velstanden gav praktisk Mulighed for at løse Opgaver, man tid-

¹⁾ Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 69 ff.

ligere havde været nødt til at lade ligge, og den fremmede i Menneskenes Sind de Stemninger, der skulde danne den aandelige Forudsætning, Stemninger ikke blot af mere optimistisk Tro og Tillid, men ogsaa af den Misfornøjelse, der gror saa frodigt under forbedrede Kaar, naar det ved Forholdene er gjort naturligt at ønske sig dem endnu bedre eller at vende Opmærksomheden mod andre Krav end de rent materielle.

Landbrugsprodukternes Pris var i det hele stigende gennem denne Periode. Kapitelstaksterne, der var steget i Gennemsnit fra Tyverne til Trediverne, var atter gennemsnitlig for hvert Aar højere i Fyrreerne end i Trediverne, for Rug, Byg og Havre henholdsvis 9,27, 7,00 og 4,99 mod 8,35, 5,89 og 4,06¹⁾. Særlige Omstændigheder bevirkede, at Danmark i 1847 droges med ind i en Dyrtid, der herskede i flere Lande i Europa, saaledes at der opstod en virkelig Nød for de ubemidlede, ikke-jordbesiddende Klasser. Heldigvis bragte Aaret 1847 saa en rigelig Høst, den sidste i Christian VIII's Levetid, en Høst, for hvilken der efter kgl. Befaling fandt en almindelig Takkefest (Sted²⁾).

Naturligvis foregik der samtidig med Stigningen i Varepriser og tillige paavirket af Forventningen om yderligere Stigning en Udvikling af Ejendomspriserne i bestandig opadgaaende Retning. For Tiden før 1845 er der her ikke skabt nogen Statistik, men i Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelser, der blev udgivet i Aarene fra 1826 til 1844, er Bevægelsen belyst ved mange skønsmæssige Opgørelser og enkelte Eksempler. »I de seneste Aar«, hedder det i 1831 i Frederiksborg Amtsbeskrivelse, »syntes Ejendommene under noget forbedrede Forhold for Landmændene eller et øjeblikkeligt Haab derom at ville stige« — men der skal dog endnu en god Ejendom til at være mere værd end de 6—700 Rdl. pr. Td. Htk., der maa forrentes alene ved Skatter, Afgifter og Naturalpræstationer. I 1843 skriver Forfatteren af Skanderborg Amtsbeskrivelse: »Enhver, som vil erhverve sig en Landejendom, det være sig den fattige Daglejer, der kun ønsker Tag over Hovedet og et Stykke Jord til 1 eller 2 Koers Fodring, eller

1) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 71 med Henvisning.

2) Jfr. A. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—1848, S. 771 ff.

Kapitalisten, som med ængstelig Omsigtighed vil anbringe sine Penge saa sikkert, som han tror det muligt, enhver, siger vi, maa nuomstunder betale, hvad han søger, i dyre Domme — der er vel sket 100 %'s Stigning i det sidste Tiaar, men hvor længe, spørger Forfatteren, vil denne Stigning vedvare, og han er aabenbart ængstelig for det Svar, der maa gives paa dette Spørgsmaal. Efter en statistisk Undersøgelse var Prisen paa 1 Td. Hartkorn i 1845 paa Øerne 2614 Kr., i Jylland 1454 Kr., i 1847 var disse Tal steget til henholdsvis 2864 og 1922. I Almindelighed antages det, at Prisen paa 1 Td. Htk. ved 1830 har ligget omkring 1000 Kr. Stigningen gennem Tidsrummet var i hvert Fald forholdsvis meget betydelig; den gav Udtryk for den Pengefortjeneste og Pengeomsætning, som Brugerne af dansk Jord nu atter kunde regne med¹⁾.

En Del af de nye Midler, Landbruget fik i Hænde, blev sat ind paa Forbedringer og tekniske Fremskridt; der skete her en vel ikke særlig hurtig, men dog meget mærkbar Udvikling, der i nogen Grad belyses ved de omtalte Amtsbeskrivelser (skønt de, da de behandler de forskellige Amter til forskellige Tider, ikke kan give noget systematisk Billede). Nu begynder *Svingploven* for Alvor at fortrænge den gamle Hjulplow, et betydningsfuldt Fremskridt, som Landhusholdningsselskabet energisk havde kæmpet for lige siden 1820 (ved Afholdelse af Præmiepløjninger). En mere rationel Landbrugsdrift gjorde sig stadig mere gældende; den kunde jo nu betale sig. Endnu var det større Landbrugere og Præster, der særlig iværksatte Fremskridtene; men ogsaa Bønderne begyndte at komme med²⁾.

I 1834 vidnede jo Drewsen, at den danske Bonde havde lært at tænke³⁾, og Amtsbeskrivelserne beretter ikke saa lidt om Bønders Driftighed og Fremgangsvilje. Dog mener endnu i 1844 Forfatteren af Holbæk Amtsbeskrivelse, selv en ung Landmand fra Amtet, at kunne tegne Forskellen mellem Gods-

1) Frederiksborg Amtsbeskr. S. 323, Skanderborg S. 44, Statistiske Meddelelser 1-1-5. Jfr. V. Falbe-Hansen: Stavnbaadsløsningen og Landboreformene II, S. 74 ff.

2) Jfr. H. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie I, S. 366 ff. Statistisk Tabelværks 5. Hæfte (1842) rummer summariske Oplysninger (der dog ikke belyser Forholdet mellem det større og det mindre Landbrug) m. H. t. Kreaturhold, Jordernes Udbytte o. s. v.

3) Sidfs. Hist. I, S. 319.

ejeres og Bonders Metoder med meget skarpe Træk; han taler om »Bondehesten« som en anden og tarveligere Sort end Herregaardshesten (iøvrigt er det en meget haardfør Hest, fra Føl vant til at taale Kulde og maadeligt Foder), men klager dog navnlig over Bøndernes Mejerivæsen: medens der i Herregaardene er indrettet udmærkede Mælkestuer efter holstensk Mønster, behandler Bønderne deres Mælk paa meget primitiv Maade og kan derfor ikke fremstille rent Smor; en anden væsentlig Mangel hos Bønderne er, at de ikke vil forstaa Nyttens af at værne de dyrkede Marker mod løsgaaende Kreaturer, medens der paa de store Gaarde holdes strengt over Markfreden¹⁾. Den saaledes skildrede Modsætning har naturligvis en Interesse ogsaa i Forbindelse med de landbopolitiske Spørgsmaal, der samtidig skulde blive rejst (og netop særlig fra Bondestanden i Holbæk Amt).

Den større Produktion, der var blevet Resultatet af de forbedrede Metoder, betød atter øgede Indtægter for Landbruget og Landet²⁾. I Landbrugskrisens Aar (1820—29), til de daværende lave Priser, var der gennemsnitlig fra hele Monarkiet blevet udført 1.857.000 Td. Korn om Aaret, i Fyrrerne var dette Gennemsnit vokset til 2.258.000 Td. 1846 naaede Kornudførslen første Gang op over 3 Mill. Td. Til England og Holland er der nu gaaet langt mere dansk Korn end før (til England regnes i 1826 at være gaaet 21.812 Tons af den danske Vareeksport, men i 1845 39.420, med Hensyn til Holland var de tilsvarende Tal endog 2942 og 46.076). Værdien af Monarkiets samlede Eksport ved Toldstederne var i 1847 steget til 30.846.381 Rdl. Samtidig opgøres Importen til 43.003.906 Rdl., hvilket dog næppe giver et paalideligt Billede af Handelsbalancen (bl. a. fordi Fragt, Assurance og lignende Omkostninger var regnet med under Importen).

1) Jfr. mine »Bidrag til Holbæk Amts Historie«, Fra Holbæk Amt, 1923, S. 8 ff. Jfr. ang. Spørgsmaalet om Markfred Stdfs. Hist. I, S. 63.

2) Om Handelsstatistikken og i det hele Handelsforholdene henvises i Alm. til Statistisk Tabelværk 16. Hefte (Handelsstatistik 1847), A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik II, 3. Afsnit (med Tillæg i Bd. IV), Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmarks Statistik III, S. 453 ff. Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 71. Lauenborg var ikke inddraget i det danske Toldomraade og derfor heller ikke taget med i Handelsstatistikken. Om den hele Handelsstatistikts Karakter jfr. A. Holck: Dansk Statistiks Historie 1800—1850, S. 239 ff.

Den paany voksende Handelsomsætning, der saaledes kendetegnede denne Tid, havde et meget solidt Grundlag, det var Landets egne Produkter, der blev afsat i det fremmede, det var til Dækning af Landets eget Behov, der atter blev hentet Varer hjem fra Udlandet. Skønt der ogsaa begyndte en vis Genoptagelse af den oversøiske Handel, var Forholdene dog helt andre nu end i den glimrende Handelsperiode omkring 1800, da der havde været en saa stor Handel paa Udlandet ogsaa med fremmede Varer.

København evnede under disse Vilkaar foreløbig ikke at genvinde sin gamle førende Stilling som Handelsby. Den havde en meget mindre Betydning i denne Henseende nu end for. Den samlede Værdi af den Udførsel af vigtigere Varer, der 1847 udgik fra selve Kongeriget, beregnedes til 12.572.528 Rdl.; heraf faldt kun 3.257.476 eller ca. en Fjerdedel paa København. Det var altsaa direkte fra Provinsbyernes Havne, at Udskibningen af de paagældende Varer for største Delen fandt Sted. Det stigende Udbytte ved Kornhandelen bragte særlig nyt Liv og ny Velstand til Provinsbyerne. Men heller ikke for Indførselens Vedkommende var København ledende.

Det var Hamborg, der var Midtpunktet for den danske Handel. Ikke blot aftog Byen danske Kreaturer og Fedevarer i stor Mængde. Fra Hamborg (og Lybæk) berejste »Probenreutere« de danske Byer med Vareprøver, og selv københavnske Detailhandlere aftog ofte deres Forsyning uden Mellemlid gennem hamborgske Forbindelser. Kun rent undtagelsesvis synes Indførslen af en Vare at have fundet Sted direkte fra Produktionsstedet; det allermeste er kommet hertil over Hamborg.

Vi ser derfor Københavns Repræsentanter og ikke mindst L. N. Hvidt i den første Stænderforsamling i Roskilde protestere mod en nærmere Toldforbindelse mellem Kongeriget og Hertugdømmerne og vise en aabenbar Frygt for, at den skulde tjene til Forøgelse af Hamborgs Overmagt, en Frygt, der er meget karakteristisk for den københavnske Følelse af Underlegenhed; en aabenbar Følge af den nye Toldforordning af 1838 blev stærkt øget Samhandel mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, og skønt ikke blot Østifternes, men ogsaa Holstens Stænder havde opponeret, var det dog utvivlsomt Her-

tugdømmerne, der drog den største Fordel af denne Toldreform, som gav deres Industri aaben Adgang til det danske Marked¹⁾).

Den kom navnlig til »som et Trylleslag« at medføre et pludseligt og hurtigt Opsving for Hertugdømmernes Tekstilindustri; inden 5 Aar var gaaet, var i Hertugdømmet Slesvig Klædefabrikkernes eller Dugmagernes Antal forøget fra 4 til 14, Antallet af deres Arbejdere fra 50 til 210; i Holsten, hvor Fabrikationen i Forvejen var godt igang, kom det til en betydelig Stigning, medens der i Kongeriget kun skete en ringe Forøgelse af Produktionen netop som Følge af den større Indførsel fra Hertugdømmerne. 1839—42 gik efter de statistiske Beregninger gennemsnitlig 54 % af Hertugdømmernes Klædefabrikater til Kongeriget. Neumünster var Hovedsædet for hele den danske Stats Klædeproduktion; $\frac{2}{3}$ af det samlede Udbytte tilvejebragtes i denne By, hvor der i 1844 var beskæftiget 577 voksne Arbejdere og 162 Børn, og hvorfra det berettes, at Fremgangen efter 1838 ogsaa mærkedes ved Nedsættelse af Fattigskatten, fordi de fleste fattige nu kunde faa Arbejde i Klædefabrikkerne.

I Kraft af Toldnedsættelse for Raasukker tredobledes Sukkerproduktionen i Hertugdømmernes Raffinaderier i Aarene fra 1838 til 1842; København havde fra ældre Tid 5 store Sukkerraffinaderier. Paa de fleste andre Omraader stod Fabriksvirksomheden i Kongeriget afgjort tilbage for den holstenske. F. Eks. fandtes de vigtigste Virksomheder for Cikoriefabrikationen i Itzehoe og Glückstadt. Jernstoberier fandtes der endel af indenfor Monarkiets Omraade, men det største laa i Carlshütten $\frac{1}{4}$ Mil fra Rendsborg (det havde i 1844 240 Arbejdere).

Paa et Omraade som Papirfabrikationen stod derimod Kongeriget overlegent. Papirfabrikanten Drewsen havde under Tolddebatten i Roskilde spaaet Industriens Ødelæggelse som den nødvendige Følge af Toldreformen; men netop den Virksomhed, han selv ledede, kunde i den følgende Tid gennem Aflæggere forplantes til nye Pladser; navnlig grundlagde

1) Stdfs. Hist. I, S. 384 f., 389 f., 519 f., jfr. om Toldlovens Karakter S. 331 og 544 ff. Om de særlige Vanskeligheder ved statistisk at maale Handels-samkvemmet mellem Kongeriget og Hertugdømmerne se A. Holck S. 242 ff.

hans Sønner i 1844 Papirfabrikken ved Silkeborg i Skanderborg Amt¹).

Indenfor de fleste Felter var altsaa den industrielle Udvikling, der foregik, størst i Hertugdømmerne; men den var dog selv her af meget beskedent Omfang, sammenlignet med senere Tider, og for Monarkiet som Helhed ændrede den ikke paa nogen væsentlig Maade Samfundets gamle Erhvervsstruktur. Landbruget og Handelen vedblev at være de afgørende økonomiske Faktorer, og Haandværket foregik i den gammeldags Form, i smaa Bedrifter, indrettet paa at forsyne en lokalt begrænset Kundekreds og under en vidt gennemført Lavstvang²), der iøvrigt omfattede andre Virksomheder end de rent haandværksmæssige. I Kobenhavn fandtes der 36 egentlige Haandværkerlav, 4 Næringslav (bl. a. Bagere og Barberere, der begge var »sluttede Lav« med et een Gang for alle fastsat Antal Medlemmer), 6 Fabrikslav, 5 Handelslav. I Kobstæderne var der færre Lav. Reglen var, at ingen udenforstaaende maatte drive Virksomhed i et Fag, paa hvilket der var Lav, og der vaagedes strengt over, at Lavene ikke greb ind paa hinandens Omraader. For Landdistrikternes Vedkommende var det stadig Princippet, at kun visse Virksomheder maatte drives uden særlig Tilladelse og da blot med Afsætning til Landboer, et Prin-

1) Se m. H. t. Industrien Oversigten hos Bergsøe II, S. 422 ff. (Klædefabrikation), 435 ff. (Sukker), 441 ff. Den dygtige Statistiker B. har særlig studeret Tilstanden 1844 og iøvrigt benyttet foreliggende trykt Materiale (A. Holck S. 231, jfr. S. 103 f.). I Kommercekollegiets Arkiv findes iøvrigt fra denne Tid en Række tabellariske Indberetninger om Fabriksvæsenet — for Kongeriget indtil 1847, for Hertugd. indtil 1845, dog ikke for 1844.

2) I O. J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold (1850), S. 665 ff. (jfr. A. Holck, S. 232), findes en Oversigt over Antallet af de forskellige industrielle Næringsveje og de ved dem sysselsatte Arbejdere, som i 1847 fandtes i Kobenhavn, i Kobstæderne og paa Landet. I en By som Slagelse repræsenterer 11 Vævere med 54 Arbejdere den største »Industri«, Brændevinsbrændingen med 9 erhvervsdrivende og 28 Arbejdere er den næststørste. Brændevinsbrænding er overhovedet en vidt udbredt Næring i det daværende Danmark, i en By som Randers den største (med 38 erhvervsdrivende og 72 Arbejdere). I Kobenhavn fandtes der 138 Brændevinsbrændere (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 281). — Paa Landet var Væverne den talrigste Haandværkerklasse, men erhvervsmæssigt Væveri gled i mange Egne, navnlig i Jylland, uden en Forskel, der kunde gribes statistisk, over i Huslid til det paagældende Hjemts Selvforsyning. I Løve Herred paa Sjælland siges at være »endel Væve i Drift til Husbrug eller til Fornøjelse, da det ofte er en Modesag hos Bonden«. Det begrænsede Tekstilindustriens Muligheder, at det endnu ikke var blevet Mode hos Bønderne at bruge Fabriksklæde i Stedet for Vadmelen. Jfr. Oplysningerne om landlig Industri i Statistisk Tabelværk 5. Hæfte, S. XVI ff.; angaaende Lavsvæsenet Oversigten hos Falbe-Hansen og Scharling II, S. 447 ff.

cip, der dog — som Klagerne til de første Ständerforsamlinger og den af J. A. Hansen i 1836 rejste Haandværkerbevægelse har vist os — kun blev mangelfuldt overholdt.

Den hele samfundsmæssige Udvikling afspejler sig naturligvis i Befolkningsforholdene.

Ved Folketællingerne 1834—35 var der konstateret en Befolkning i det samlede Monarki, bortset fra de oversøiske Besiddelser, af ialt 2.042.927 Mennsker. Ved Folketællingen i 1845 (afholdt samtidig for hele Monarkiet) blev Tallet 2.339.077 eller med Færøerne ca. 2.346.000¹⁾. Kongerigets Befolkning var steget fra 1.223.797 til 1.350.327, Sønderjyllands fra 338.192 til 362.900, Holstens fra 435.596 til 479.364, Lauenborgs fra 45.342 til 46.486. Stigningen var altsaa størst for Kongerigets Vedkommende, og derefter fulgte Holsten, Sønderjylland og sidst Lauenborg.

For Kongeriget var det ejendommeligt, at der ikke samtidigt med den nævnte Tilvækst skete nogen almindelig Forskydning af Befolkningen fra Land til By, idet Landdistrikterne her selv i det væsentligste havde optaget deres Fødselsoverskud. Anderledes i Hertugdømmerne: her var den slesvigske Bybefolkning gaaet frem fra 57.310 til 75.248, den holstenske fra 79.057 til 134.465; i Slesvig havde altsaa Byerne taget det allermeste af Tilvæksten, i Holsten var der ligefrem sket en Udvidelse af Byerne paa Landets Bekostning, naturligvis en Virkning af den forholdsvis kraftige Udvikling, der her havde fundet Sted indenfor det industrielle Liv. I Holsten udgjorde Bybefolkningen 389 pro mille af den samlede Befolkning, i Sønderjylland 262 pro mille, i Kongeriget 205 pro mille — en højst karakteristisk Forskel²⁾.

Bybefolkningen i Kongeriget havde i 1834 udgjort 251.512 Personer og var i 1845 vokset til 277.302 eller blot forholds-

1) Statistisk Tabelværk 10. Hæfte, jfr. Stdfs. Hist. I, S. 2. Ogsaa 1840 havde der været Folketælling (Stat. Tabelv. 6. H.). Monarkiets Befolkning var da opgjort til 2.131.988 (Kongeriget: 1.283.027, Slesvig: 348.526, Holsten: 455.093). Ikke medregnet heri taltes samtidig paa Færøerne 7314, paa Island 57.094. paa de dansk-vestindiske Øer 40.955 Indbyggere.

2) Det beregnedes i 1845, at i Kongeriget 20,4 % af Befolkningen, i Hertugdømmerne 23,7 % levede af »industriel Virksomhed«; men herved er medregnet al Slags Landhaandværk (Stat. Tabelv. 10. H., S. VIII ff., jfr. Stdfs. Hist. I, S. 4).

mæssigt nogenlunde som Landbefolkningen. Den overvejende Del af Tilvæksten faldt paa Provinsbyerne¹⁾, idet København kun var vokset fra 119.292 til 126.787 Indbyggere, hvad der naturligvis hang sammen med, at Byen i økonomisk Henseende ikke hævdede sig saa godt. Det kunde ved Fyrrernes Midte se ud, som om Danmarks Hovedstad skulde faa den Skæbne stadig at gaa tilbage i materiel Betydning for Riget. Men samtidig hævdede den sig ganske vist som førende i de nye politiske Bevægelser og rummede indenfor sine snævre Volde Repræsentanter for et Aandsliv, der ikke har haft sin Mage for eller siden i Norden.

Man kunde jo paa det daværende Københavns Gader med deres primitive Brolægning og Rendestene møde Mænd som Grundtvig, Øhlenschläger, H. C. Ørsted, H. C. Andersen, Søren Kierkegaard og (indtil 1844) B. Thorvaldsen, der 1838 var vendt hjem til sin Fødeby, hvor hans Medborgere rejste Musæet for hans Værker som Vidnesbyrd om deres Stolthed og Anerkendelse overfor den verdensberømte Landsmand²⁾.

Det var Enevældens Stat og Samfund, der gennem første Halvdel af det 19. Aarhundrede havde givet Rammer og Forudsætninger for den store Udfoldelse indenfor Danmarks Aandsliv, der med rette har faaet Navn af at være »klassisk« og en »Guldalder«. Det første Kuld af banebrydende aandelige Nyskabere var fremstaaet ved Aarhundredets Begyndelse umiddelbart efter de store samfundsmæssige Reformers Tid; i den glimrende Handelsperiode og Krigskonjunkturernes Tid;

1) Den største, Odense, var i 1840 gaaet frem til 9198 Indbyggere og talte 1845 10.238, altsaa en særlig kraftig Tilvækst, der forklares ved den særlig livlige Udvikling, Handelslivet har her (se herom Marius Vibæk: Den unge Tietgen).

2) Naar man tænker paa det daværende København, bliver det i særlig Grad slaaende, hvor forskelligartede Indtryk der skabes, alt eftersom man i en historisk Skildring, som f. Eks. Chr. Villads Christensen i sin Bog om København 1840—57, dvæler i en væsentlig Grad ved Livets ydre Forhold og Mangler (Vandforsyning — som bekendt maatte Københavns Beboere dengang drikke urent og undertiden smittebærende Vand —, Renovation o. s. v.), eller man fremhæver de aandelige Præstationer, der under de givne Forhold er ydet af Mennesker. Smlgn. om det stærkt fremtrædende københavnske Præg indenfor Fyrrernes Fase af det litterære Aandsliv Carl S. Petersen og Vilh. Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie III. Baaede aandeligt og politisk hævdede København sig med friske Kræfter paa denne Tid, da netop det materielle Liv bar Præg af Stilstand og næsten en vis Forsumpning.

efter en vis Svækkelse og Hensygnen i mulig Sammenhæng med det økonomiske Sammenbrud efter Krigen fulgte midt i Landbrugskrisens trange Aar en ny litterær Opblomstring med særlig dansk-nationalt Præg¹⁾; men Højdepunktet af denne Udvikling naaedes i Enevældens sidste Aar, da nye fremragende Kræfter havde sluttet sig til de ældre, endnu virksomme, — da en Grundtvig og en Soren Kierkegaard stod overfor hinanden som Kristendommens Forkyndere i Danmark.

Det ligger udenfor dette Arbejdes Rammer at skildre Digtningen og den religiøse Tænkning, men et Spørgsmaal af stor Interesse for dets Emne er naturligvis de nye aandelige Strømningers Betydning for de herskende Stemninger og Anskuelser i Folket. Det er i første Del af Værket (S. 61) antydnet, at det næppe var de rent litterære eller religiøse Brydninger, der vakte størst Opmærksomhed indenfor de socialt ledende Kredse i Tiden før 1830; der var ganske vist ikke »Politik« i snævrere Forstand at interessere sig for, men de praktiske Samfundsspørgsmaal lagde Beslag paa mange dygtige Mænds Interesse. De aandelige Foregangsmænd har til enhver Tid lettest ved at gøre Indtryk ikke paa deres eget Slægtled, men paa det følgende. Til Trods for det fremvoksende politiske Liv efter 1830, og skønt Digterne efterhaanden skulde føle sig tilsidesat for Politikerne, kom dog Indtrykkene fra hele det Aandsliv, der var skabt siden Aarhundredskiftet, nu til at gaa længere ud i Folket, og »Rationalismen« var paa Tilbagetog ikke blot religiøst, men ogsaa i den almindelige Livsopfattelse.

Det er naturligvis vanskeligt at give en nøjere Bestemmelse af, hvad der mest typisk kom til at skille det 19. Aarhundredes Tænke- og Følemaade fra den ældre »Oplysningstid«. Det kan dog vel siges, at det var et — i nogle Maader — videre Syn og en dybere Følelse, en stærkere Stemning overfor baade Natur og Historie — i politiske Forhold derfor en mindre Tilbøjelighed til at hæfte sig alene ved det praktisk nyttige og haandgribeligt foreliggende, en større Sans for den Slags Bestræbelser, der synes mere idébestemte, men samtidig kan bunde dybere i de brede Lags umiddelbare Instinkter²⁾.

1) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 7 f.

2) For den store Befolknings Paavirkning blev det af en særlig Betydning, at den gamle rationalistiske Præstetype efterhaanden blev afløst af de

2. Politiske Forhold i Europa.

Ved Siden af Hovedpunkterne i den indenrigske Samfundsudvikling vil det som Baggrund for danske politiske Forhold være værd at erindre den samtidige politiske Tilstand og Udvikling i andre europæiske Lande¹).

Danmark havde før 1830 været et ret enestaaende Land i politisk Henseende med sin gennemførte Enevælde og den fuldstændige Mangel paa enhver Folkerepræsentation. I de allerfleste tyske Lande var i Overensstemmelse med Forbundsforfatningen af 1815 efterhaanden kommet en Slags Repræsentation, i det mindste i Form af gammeldags »Landstænder«, til Dels i mere moderne Skikkelse. De sydlige Stater var forrest i Udviklingen. Bayern havde siden 1818 en virkelig konstitutionel Forfatning, og dets Konge, Ludvig I, blev derfor istand til at meddele den vordende Christian VIII af Danmark sine meget erfarne Indtryk af, hvad denne Regeringsform betød for en Fyrstes Stilling. Iøvrigt var der som Regel i de mindre tyske Lande — altsaa udenfor Preussen og Østrig — indrømmet Stænderlanddagene en vis lovgivende og skattebevilgende Myndighed, og efter 1830 kom det, under Indtryk af

nye Retningstyper. Det kunde nok være værd at gennemføre en historisk sammenlignende Undersøgelse m. H. t. Arten af den rent folkelige og menneskelige Paavirkning, der er udgaaet til danske Bønder fra henholdsvis »Rationalister« og »Grundtvigianere« indenfor den bestaltede Gejstlighed. Der kan ikke være Tvivl om, at der spores en folkelig tilegnet rationalistisk Tankegang paa flere Maader ogsaa i en meget senere Tids Samfundsrorelser (jfr. min Bog: Lars Bjørnbak og den bjørnbakske Bevægelse, 1919). I Mern Sogn ved Præsto sad i en Række Aar den socialt virksomme og landøkonomisk interesserede Præst O. D. Lütken (Stdfs. Hist. I, S. 65), der repræsenterede tredje Generation i en Præsteslægt med dette Præg (hans Bedstefader var den bekendte Nationaløkonom af samme Navn); han afløstes i 1841 af Peter Rørdam, der gjorde Mern til en »Forsøgsmark« for grundtvigsk Folkeoplysning; han holdt Foredrag for Bønderne og lærte dem at synge Grundtvigs Sange (H. F. Rørdam: Peter Rørdam). Pastor Otto Grundtvig paa Falster (f. 1772) digtede til Ære for »det lolland-falsterske Selskab til Oplysningens og Industriens Fremme« i denne Tone: »Naturens Bud er Virksomhed — ved det oprinder Sjælens Fred« (trykt i Lovene for Selskabet 1810); han var ældre Broder til N. F. S. Grundtvig, der selv skrev Sangen om »et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord«, men med hele det betydningsfulde Omslag i Tone og Stemning, der ligger i Ordene om »Øjet som det skabtes, himmelvendt« og om »de dybe Længsler«, »kun fyldestgjort af Glans fra Evigheden«.

¹) Det udførlige, centrale Oversigtsværk er her Alfred Stern: Geschichte Europas IV—VI, jfr. af danske Oversigter bl. a. J. A. Fridericia i Folkenes Historie VII, P. Munch: Folkestyrets Vækst i det 19. Aarhundrede, Knud Berlin: Udsigt over Forfatningsudviklingen i forskellige fremmede Lande. Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 73 ff.

Julirevolutionen, ogsaa til en videre Udvikling af Forfatningslivet i flere nord- og mellemtyske Stater.

1832 ønskede Storhertugen af *Oldenburg*, der endnu ikke havde opfyldt Forbundspagten for sine Lande, at gennemføre en Forfatning efter bl. a. det Forbillede, der lige var givet af Sachsen, hvor Landdagen nu havde faaet ret stor Myndighed. Men først forelagde han Udkastet for den oldenburgske Fyrsteslægts to Overhoveder, den russiske Kejser og den danske Konge. Resultatet heraf var, at Danmark med Stotte fra Rusland protesterede mod, at en oldenburgsk Landdag fik mere at skulle have sagt end den for Holsten planlagte raadgivende Forsamling, og Storhertugen henlagde derefter Sagen. Oldenburg vedblev lige til 1848 at være uden Forfatning, og Forbundsdagen blandede sig ikke af den Grund i dets Forhold; men ret ejendommeligt er det jo, at netop samme Aar som Danmark fra preussisk Side fik Advarsler mod at gaa for vidt i liberale Indrømmelser, skulde det selv af Angst for et alt for liberalt Naboskab hindre Oldenburg (hvoraf et Omraade, Eutin, laa som et holstensk Enklave) i overhovedet at faa nogen Repræsentation for Folket¹⁾.

Norge, Danmarks gamle Broderland, havde siden 17. Maj 1814 en demokratisk Grundlov i Overensstemmelse med den franske Revolutions Idéer og Aanden i den amerikanske Forfatning af 1787; der byggedes paa et Etkammersystem, og for Kongemagten bevaredes der i Lovgivningen kun et suspensivt Veto; men almindelig Valgret var der ikke, der bestod en Census ikke saa rent væsensforskellig fra den, der gjaldt for de danske Stænderforsamlinger, men dog betydelig mere udstrakt. Valgret til Stortinget, der kun sammentraadte hvert treje Aar, tilkom alle, der var eller havde været Embedsmænd, iøvrigt paa Landet alle, der ejede eller paa længere Tid end 5 Aar havde fæstet matrikuleret Jord, i Byerne alle næringsdrivende Borgere og alle Grundejere, hvis Ejendom naaede en Værdi af 300 Rigsdaler. At Landvælgerne valgte helt adskilt fra Byvælgerne, var et Træk ved den norske Forfatning, hvorved den lignede den danske Stænderforfatning.

Det var gennem de Muligheder, denne meget liberale Forfatning frembød, at de norske Bønder kunde skaffe sig Fler-

¹⁾ G. Rùthning: Oldenburgische Geschichte II, S. 553 ff.

tal i det 1833 samlede Storting; dermed indledes, samtidig med Stænderforfatningens Tilblivelse i Danmark, den egentlige Demokratisering af det norske Samfund, og en særlig kraftig Understøttelse var sikret den Sparepolitik, der ogsaa heroppe gjorde sig gældende overfor Statens Udgifter. Den norske »Intelligens«s Bekymringer overfor det fremrykkende Bondeherredomme gav en vis Genlyd ogsaa i danske Kredse¹⁾; men dels skulde Bønderne faa en mindre stærk Stilling paa de nærmest følgende Storting, dels skulde deres Stræben foreløbig vise sig at være ret moderat og gav, trods deres Modvilje mod Bureaukratiet, endnu ikke Anledning til nogen egentlig Partidannelse. Først fra 1845 gik Bondepolitikken noget mere angrebsvis til Værks i sin Opposition mod Embedsstyrelsen. Hovedindholdet af Fyrrernes Politik i Norge blev liberale økonomiske Reforme, gennemført under Ledelse af Professor-Politikeren A. M. Schweigaard, særlig en frihandelsvenlig Toldlov i 1842 (allerede 1839 var Laugsvæsenet i det væsentlige blevet ophævet i Norge). Den hele Udvikling kunde ikke virke afskrækkende paa den Del af Danmarks politiske Ungdom, der overhovedet har dannet sig nogen klar Forestilling om de norske Tilstande²⁾.

Forholdene i *Sverige* var af en helt anden Art end de norske. Den svenske Forfatning var i den Form, den havde faaet ved Grundloven af 1809, bevidst bygget op — under Ledelse af Hans Järta — paa historisk og national Grund uden Efterligning af udenlandske Forbilleder. Sverige havde derfor af de nordiske Lande den mest gammeldags Forfatning, hvilende endnu paa de middelalderlige Traditioner med en besluttende Rigsdag, der i Modsætning til de danske raadgivende Provincialforsamlinger var en virkelig Stænderforsamling, inddelt i selvstændige Repræsentationer for hver af de fire gamle Rigsstænder: Adel, Gejstlighed, Borgere og Bønder. Hver af disse Repræsentationer raadslog og stemte for sig (almindelige Sager var vedtaget, naar de tre Stænder stemte for dem, i visse vigtige Sager, navnlig Bevillingssager, skulde Afgørelsen træffes i et Fællesudvalg, saafremt ikke alle fire kunde blive

1) Stdfs. Hist. I, S. 271, 304.

2) Jfr. om Norge J. E. Sars i Norges Historie VII, Arne Bergsgaard: Ole Gabriel Ueland og Bondepolitikken (1932) I.

enige). Magtfordelingen mellem Konge og Rigsdag var indrettet paa at skabe et Ligevægtsforhold. Rigsdagen sammentraadte kun hvert femte Aar, først fra 1845 hvert tredje Aar, men da som Regel til meget lange Samlinger. Ved dens Sammensætning var der taget et aldeles overvejende Hensyn til de mere velstillede Befolkningslag ogsaa for Bondestandens Vedkommende, idet Valgret her vel tilkom hele »Almuen«, men Valgbarhed kun de egentlige Bønder. Socialt set bar den svenske Rigsdag, naar henses til den Plads, der her var givet til Adel og Præsteskab overfor Borgere og Bønder, i Virkeligheden et mindre demokratisk Præg end de danske Forsamlinger, og ved sin gammeldags Karakter kunde den ikke tilfredsstille den Liberalisme, der hyldede de nyere konstitutionelle Principper og derfor søgte sit politiske Ideal i Vesteuropas store Stater: Frankrig og England¹⁾).

Frankrig havde ved Julirevolutionen 1830 opnaaet en Grundlovsændring, der ganske vist opretholdt Ludvig XVIII's konstitutionelle Forfatning i dens Hovedtræk, men forøgede Palamentets Magt og omdannede Pairskammeret til udelukkende at bestaa af livsvarige Medlemmer (ikke som hidtil ogsaa af arvelige) og udvidede Valgretten til Deputeretkammeret; det var meget langtfra, at der blev almindelig Valgret; af en Befolkning paa 35 Millioner blev der blot et Par Hundrede Tusinde Vælgere, eller forholdsvis færre end efter den danske Stænderforfatning. Den hele Forfatning sikrede nu det velstillede Borgerskabs Herredømme. Det var ikke her af nogen afgørende Betydning, at »Borgerkongen«, Louis Philippe, ikke i Længden vilde efterkomme den liberale Læresætning om, at Kongen blot skal »regere«, men ikke »styre«. I Virkeligheden har vel Louis Philippe øvet større Indflydelse paa Frankrigs Styrelse end Frederik VI eller selv Christian VIII paa Danmarks. Naar i Fyrreerne en saa fremragende Statsmand som Guizot gjorde sig til Kongens villige »Redskab«, skyldtes det dog, at de to mødtes i fælles politiske Anskuelser, saaledes at Guizot i Virkeligheden kunde føre en Politik, der helt havde hans eget Hjerte, en Politik, hvis Maal var Opretholdelse af

1) Jfr. om den svenske Forfatning Emil Hildebrand: Svenska Statsförfatningens historiske utveckling (1896), Sigfred Wallengren: Hans Järta som politisk Theoretiker (1906). Ang. Kongemagtens Stilling særlig Gunnar Heckscher: Konung och Statsråd i 1809 Ars Författning (1931).

Freden, Udvikling af Erhvervslivet, Bevarelse af Mellemklassens politiske Overvægt i Samfundet.

I *England* var det 1832 under utvivlsom Indflydelse af de Stemninger, der ogsaa her vakte ved Julirevolutionen, kommet til en tilsvarende Forandring som i Frankrig. Ved »Reformloven« ophævedes det gamle System indenfor den engelske Valgkredsordning, kendetegnet ved de mange Valgfælcker, hvis Mandater Regeringen eller rige Privatmænd faktisk raadede over; der indførtes nu en mere rationel Kredsinddeling, og samtidig udvidedes Valgretten, paa Landet saaledes til Arvefæstere og Forpagtere. Der blev forholdsvis langt flere valgberettigede end i Frankrig, 1 for hver 22 Indbyggere. Arbejderklasserne var dog udelukket, det var den store Middelklasse, der fik Magten. Ganske vist bevaredes det højaristokratiske Overhus, men i den følgende Tid fastsloges Underhusparlamentarismens endelige Sejr, og der var herefter ikke nogen Plads tilbage for anden aristokratisk Indflydelse end den, der gjorde sig gældende gennem Forbund med det brede Lag af borgerlige Vælgere.

Det var overhovedet et borgerligt Styre med indskrænket Valgret, der var brudt Bane for gennem Julirevolutionen og de Eftervirkninger, den havde faaet i andre Lande. Ogsaa i den ny Stat *Belgien* blev der et saadant Styre; dens Forfatning af 1831 lod Valgretten være betinget af en ret høj Skatteydelse; der blev af en Befolkning paa $3\frac{3}{4}$ Million kun 44.000 Vælgere, hvilket var forholdsvis flere end i Frankrig — men forholdsvis færre end i Danmark. Først den parisiske Februarrevolution i 1848 skulde bryde Bane for en almindelig politisk Bevægelse hen imod almindelig Valgret.

Da Tiden mellem 1830 og 1848 i de politisk mest udviklede Lande er en Magtperiode for »Bourgeoisiet«, bliver den i det hele en Blomstringstid for de sociale og økonomiske Idéer, hvori »Bourgeoisiet«s hele Tankegang særlig har fundet Udtryk: Idéerne om de økonomiske Kræfters frie Udfoldelse i Nationernes indbyrdes Samkvem og i Forholdet mellem Samfundsklasserne, om Frihandel og Frikonkurrence, disse Idéer, der skulde sætte saa vigtige Frugter for det 19. Aarhundredes Samfundsudvikling.

Kort efter Valgreformen gennemførtes i England (1834) en ny Fattiglov, hvorved det offentlige Forsørgelsesvæsen blev ændret i Overensstemmelse med Synspunkter, der ogsaa kom til at gøre sig stærkt gældende i det danske Monarkis Folke-repræsentation: som Regel skulde Forsørgelsen kun finde Sted i Arbejdshuse, hvor Beboerne blev adskilt efter Køn, og hvor de under nødtorftig Forplejning og under Indskrænkning af Friheden skulde holdes til strengt Arbejde. Denne Ordning sparede Penge for Skatteyderne og kunde bedre end den tidligere mere planløse tjene til skræmmende Advarsel — i Malthus' Aand — overfor de fattige, der var ved at give op i Kampen for Tilværelsen. Der var ikke blandt de toneangivende Politikere og Teoretikere, bortset fra begyndende Beskyttelse af Børn og Kvinder, Tanke for at lette Arbejdernes Kaar paa væsentlig anden Maade end gennem Ophævelse af den kunstige Fordyrelse af Levnedsmidler. 1846 gennemførtes Afskaffelse af Korntolden, indenfor engelsk Lovgivning den mest afgørende Sejr for den Frihandelspolitik, hvis Tanker fra England havde udbredt sig til andre Lande og deriblandt i høj Grad Danmark med dets helt forskellige erhvervsmæssige Forhold. Den førende engelske Frihandelsmand Richard Cobden gjorde iøvrigt en stor Propagandarejse til Europa, og hans Rejse, der gik fra Frankrig over Sydeuropa og Tyskland til Rusland (men udenom Danmark), bragte ham overalt Hyldest og interesseret Modtagelse fra de ledende Mænds Side; selv hvor den politiske Styrelse var afgjort »konservativ« og absolutistisk, var der Lydhørhed og Sympati for de liberalistiske Tanker paa sociale og økonomiske Omraader; noget andet var naturligvis Spørgsmaalet om den konsekvente Gennemførelse.

Frankrig slog i den omhandlede Periode ikke ind paa Frihandelen udadtil, men fastholdt desto mere Frikonkurrencen i sine indre Erhvervsforhold. Det var endnu forbudt Arbejderne i Frankrig at organisere sig og strejke, hvad de dog siden 1824 havde Lov til i England, og den Ubønhørighed, der saaledes var Statens Politik, pristest af de officielt anerkendte Økonomer, der skrev til Ære for »Arbejdets Frihed«¹⁾.

1) Ch. Dunoyer, en af Julikongedømmets haandgangne og betroede Mænd, udgav 1845 en Bog netop med denne Titel (»De la liberté du travail où simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le

Der kan ikke være Tvivl om, at der i Vesteuropas »frie«, konstitutionelle Lande i den Tid blev drevet Rovdrift med den menneskelige Arbejdskraft og derved opretholdt en Undertrykkelse af Arbejderne, som i Virkeligheden var mere haard end noget Tryk, der af den danske Enevælde var blevet taalt overfor Bønder og Landarbejdere. De styrende nærrede stor Interesse for alle erhvervsmæssige Fremskridt, men ikke for en ligelig social Fordeling af deres Udbytte. Den industrielle Udvikling, hvori disse Lande havde Forspringet, gavnede foreløbig kun de besiddende Klasser, ikke Arbejderne. Den Elenighed, der var opstaaet i England ved Maskinernes Fremtrængen, blev uovertruffen, men denne »industrielle Revolution« gennemfortes heller ikke i Lande som Frankrig og Belgien uden tilsvarende omend ganske vist ikke helt saa slemme Følger.

Det var paa denne Baggrund en Umulighed, at alle sociale Skribenter og Talere kunde slutte sig til Troen paa de økonomiske Kræfters frie Udfoldelse som den ene rette Vej fremad mod den bedst mulige Samfundsorden. Der opstod i Frankrig den Række Agitatorer, der er de nærmeste Efterfølgere af den franske Socialismes egentlige Grundlægger, Saint-Simon, og kendetegnes ved mere eller mindre »utopiske« Tanker om Samfundets Omdannelse, Mænd som Louis Blanc, der blev den egentlige Lærer i Socialismen for Frankrigs Industriarbejdere, og Anarkisten Proudhon, der karakteriserede Ejendomsretten som Tyveri. I England virkede en social Idealist som Rob. Owen, og samtidig fik den unge tyskfødte Jøde Karl Marx sine bestemmende Indtryk gennem personlig Iagttagelse af det engelske Samfundsliv; »Charlisterne« rejste herovre deres Krav om almindelig Valgret. Ogsaa til det stille Danmark, hvor der endnu ikke var foregaaet en »industriell Revolution« af mere omfattende Betydning, naaede der Fra-

plus de puissance«). Dunoyer er en haard økonomisk Liberalist og Malthusianer, han hævder, at man bør forsvare Industrien og Civilisationen mod Arbejdernes Oprørslust, og at Proletarernes Nød, der væsentlig skyldes deres dyriske Forplantning, er det rette af Naturen anviste Middel til at tvinge dem til et mere sobert Liv. Den Tidsaand, der her faar et særligt skarpt Udtryk, ser vi ogsaa repræsenteret i de danske Stænderforsamlinger. Jfr. iøvrigt om de franske Forhold af danske Fremstillinger ogsaa min Bog: Frankrig efter 1815 (1927). Harald Westergaard: Den ældre Nationaløkonomis Opfattelse af det sociale Spørgsmaal (1896).

sagn om, hvad der saaledes var i Gære, og det skulde paavirke Opfattelsen af de hjemlige Forhold: man lærte at betegne Fattigdommen som »Pauperisme« og at tale om »Kommunisme« som en faretruende Bevægelse, der vilde omstyrte Ejendomsretten og al lovlige Orden.

I Virkeligheden kunde det indtil ret faa Aar før 1848 se ud, som om den største Risiko for en Forstyrrelse i Europas fredelige Tilstand laa i Udviklingen af nye sociale Bevægelser. De styrende Klasser i alle Lande var, maaske mere end i nogen anden Tid, stemt for at opretholde Freden mellem Landene. Det Fyrsteforbund, der var blevet dannet paa Wienerkongressen i 1815 og havde kaldt sig selv en »hellig Alliance«, var virkelig kommet til at indlede en Fredsperiode for Europa. I Fyrerne mødtes Metternich, den udprægede Repræsentant for de absolutistiske og aristokratiske Traditioner, i sine Fredsbestræbelser med Guizot, den udpræget borgerlige og akademiske Mand, der var Frankrigs ledende Minister. En Liberalisme, der forbandt sig med Nationalisme, skulde vise sig som den stærkest opløsende Kraft overfor det bestaaende Statsstyre og som den fredsforstyrrende, krigsforvoldende Magt i det ny Europa, hvis Grænser man havde villet endelig fastlægge ved Wienerkongressen.

Forudsætningen for en Sammenknytning af liberale og nationale Bestræbelser var givet ved den Omstændighed, at de omtalte Landegrænser for en saa stor Del var forskellige fra Folkegrænserne. Naar Spørgsmaalet blev rejst om et liberalt, folkeligt Selvstyre, vendte Tanken sig naturligt i den Retning, at det da ogsaa var Folket som saadant, den enkelte, fra andre adskilte Nation i hele dens Omfang, der maatte danne det bedste og naturligste Grundlag for en Statsdannelse og Statsenhed. Der opstod en uovervindelig Vanskelighed for Bevarelsen af flere hidtidige Statsdannelser, enten fordi de betød en Splittelse af Nationaliteter, der sprogligt og kulturelt udgjorde en Enhed, eller fordi de under een politisk Ramme vilde fastholde sprogligt og kulturelt forskelligartede Befolkningsdele, der ikke kunde eller vilde føle sig som nogen Enhed — men straks greb den parlamentariske Forhandling i samme Sal som Anledning til meget kraftigt at vise den modsatte Følelse.

Det nationale Spørgsmaal blev særlig brændende indenfor de to store Landomraader, Italien og Tyskland, der trods Befolkningens nationale Samhørighed statslig var splittet og delt i mange forskellige Stykker. Der rejste sig begge Steder en national Enhedsbevægelse, der gled sammen med Bevægelsen for et friere og mere folkeligt Styresæt.

I Tyskland blev det en Hovedanklage mod *den preussiske Stænderforfatning*, at den ved sin partikularistiske Karakter tjente til at øge det tyske Folks politiske Splittelse. En Skribent, der 1842 skriver om »Betydningen af Provinsialstænderne i Preussen«, hævder for det første, at disse Stænder »ved Adelens Overvægt« i det hele ikke har nogen Betydning, men dernæst, at Preussen er bestemt til at blive det nye Tyskland og derfor maa se som sin første Opgave indenfor sine egne Grænser at ophæve den Partikularisme, der er saa stridende mod den moderne Stats Begreb¹⁾. Rundt om i Folket rejste sig kraftige Ønsker i konstitutionel Retning, og ved Kong Frederik Vilhelm IV's Tronbestigelse 1840 kom disse Ønsker til Udtryk; man havde villet skaane den gamle Frederik Vilhelm III og havde ikke trængt saa stærkt ind paa ham, men nu ventede man af hans Efterfølger, at han skulde vise sig som den nye Tids Mand og komme de liberale Tanker imøde. Da en Provins-Landdag hyldede Kongen i Königsberg, stillede den direkte Krav om en ny Forfatning og en samlet Landsrepræsentation i Henhold til det Løfte, der var givet i 1815²⁾. Det var jo ejendommeligt for Forholdene i Preussen, at Regeringen her oprindeligt havde bundet sig til at ville gennemføre en saadan samlet Repræsentation for hele Monarkiet; det var endog ved en Forordning af 1820 blevet udtrykkeligt forudsat, at Statsgæld kun kunde optages med Rigsstændernes Garanti.

Imidlertid vilde Frederik Vilhelm IV for sin Del ikke love sine Undersaatter andet end en »jævn, faderlig, ægte tysk og kristelig Regering«. Og han gav overfor Stænderforsamlingerne, da de mødtes til deres ordinære Samlinger 1841, visse Løfter for Fremtiden: de skulde nyde en vis Frihed til Offentliggørelse af deres Forhandlinger, de skulde fra nu af sam-

1) L. Buhl: Die Bedeutung der Provinzialstände in Preussen.

2) Jfr. Sidfs. Hist. I, S. 139.

menkaldes regelmæssig hvert andet Aar (hvilket hidtil ikke var sket)¹⁾, og i Mellemtiden skulde de repræsenteres overfor Regeringen ved fælles Udvalg, der skulde medvirke ved Drottelten af særlig vigtige Anliggender, navnlig dem, der berørte flere Provinser eller hele Landets Interesse. Den sidste Idé var tænkt som Indledning til at virkeliggøre en videre rækkende Plan om en Forening af samtlige preussiske Landdage. Da den fandt passende Tilslutning hos Stænderne selv, blev den gennemført. Fra 18. Oktober til 10. November 1842 samledes »de forenede Udvalg« — ialt 98 Personer — i Berlin; de behandlede bl. a. en ny Skattelov og Anlæggelsen af et omfattende Jernbanenet med Statsstøtte — men noget større Indtryk i Befolkningen, endsiges nogen Tilfredsstillelse af de politiske Ønsker indenfor liberale Kredse kom der ikke ud af deres Virksomhed. Stænderforsamlingerne stillede i 1845 Krav om en bedre Opfyldelse af Frederik Vilhelm III's gamle Løfte til det preussiske Folk. 1847 sammenkaldte Frederik Vilhelm IV samtlige Stænderforsamlinger i de preussiske Provinser til en »forenet Landdag« i Berlin. Denne Forsamling skulde have medbestemmende Ret ved Optagelse af Laan og Paalæggelse af nye direkte Skatter, deltage i Statsgældens Forvaltning og

1) Det var (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 141) den oprindelige Bestemmelse i de preussiske Forfatningslove af 1823—24, at Kongen vilde indkalde Stænderforsamlingerne hvert andet Aar, den Regel, der uden Forbehold (og som det synes uden nogen Diskussion eller Tvivl om dens Hensigtsmæssighed) gik over i de af Kancellierne udarbejdede danske Stænderlove af 1831. Imidlertid var den for de forskellige preussiske Stænderforsamlinger kun givet med det Forbehold, at den gjaldt for de første seks Aar, hvorefter Kongen vilde træffe nærmere Bestemmelse. I Tiden fra 1831 til og med 1841 er de preussiske Forsamlinger hver for sig kun blevet 3 Gange sammenkaldt — nemlig 1833—34, 1837 og 1841. Først 1841 lover Kongen altsaa, at de som fast Regel skal blive sammenkaldt hvert andet Aar (iøvrigt endnu med det Forbehold, at der skal være »en Foranledning« dertil), og derefter samledes de 1843, 1845 og — som »forenet Landdag« — 1847. Hver enkelt Provinssamling varede højst et Par Maaneder, ofte kun ca. 1 Maaned. I Tiden til og med 1831 havde Preussens, Brandenburgs og Pommerns Landdage været samlet ialt 4 Gange, de øvrige Provinsers kun 3 og Posens endda kun 2 Gange. Den af Frederik Vilhelm IV tilstaaede Ret til Offentliggørelse indskrænkedes ved Paabud om at undgaa »alle Specialiteter og Personalier« (omtrent som for de danske Stænder 1835—36); men om »de kloge Rindændere« bemærker Heinrich von Treitschke, at de forstod at faa deres Protokol saaledes trykt, at enhver kunde sætte Fingeren paa, hvem Hovedtalerne var. Jfr. i det hele — foruden A. Stern — Heinrich von Treitschke: Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert V, S. 138 ff., 591 ff.; tillige den i Stdfs. Hist. I, S. 140 angivne Litteratur (Bauer og Lancizolle) samt H. Simon: Das preussische Staatsrecht II (1843), S. 168 ff. Paul Haake: Der preussische Verfassungskampf vor hundert Jahren (1921).

give sit Skøn over et forelagt Statsbudget; men det var dog ikke Kongens og hans nærmeste Raadgiveres Tanke, at dette skulde være Begyndelsen til en egentlig konstitutionel Udvikling i Preussen. Han erklærede ved Aabningsmødet aldrig at ville lade et »beskrevet Blad« — altsaa en Forfatning — trænge sig ind mellem Vorherre i Himlen og dette Land for at regere med Paragrafer og saaledes erstatte den gamle hellige Troskab. De Stemninger, der beherskede Preusserkongen og hans Omgivelser, var ikke liberale; man sværmede for »germanske Stænder« og »det naturlige Forhold mellem Fyrste og Folk«, var ængstelig for at faa noget konstitutionelt System med en Smag af jødisk eller jakobinsk Aand.

I Virkeligheden naaede Preussen dog inden 1848 forholdsvis langt i forfatningspolitisk Udvikling — altsaa dog til Indkaldelse af en forenet Landsrepræsentation med anerkendte Beføjelser overfor Statens finansielle Styre. Drivkraften i denne Udvikling var utvivlsomt den nationale Enhedsbevægelse, som netop en Regering, der vilde hylde de gammel-tyske Traditioner, ikke kunde afvise. Økonomisk-politisk var det Preussens Regering, der selv havde taget Forspringet i den banebrydende Bestræbelse, hvis første Frugt var Ophævelsen (1818) af alle Toldgrænser mellem de enkelte preussiske Provinser og senere forte til Dannelse af »den tyske Handels- og Toldforening«, der fra 1834 omfattede et Landomraade med 23 Mill. Indbyggere og i de følgende Aar skulde blive endnu mere omfattende.

Enhver liberal Bevægelse i et af de tyske Lande kunde være sikker paa Interesse og Støtte fra ligesindede i de andre — hvad der levende viste sig overfor »det Welfiske Statskup« i Hannover 1837. Ved Viktorias Tronbestigelse i England og den dermed følgende Opløsning af den engelsk-hannoveranske Personalunion blev den haarde, forstokkede Ernst August Konge af Hannover. Han ophævede straks Landets i 1833 udstedte forholdsvis liberale Forfatning og genindførte den tidligere, mere middelalderligt prægede. Mod dette Kup protesterede 7 Professorer i Göttingen, deriblandt den gamle Talsmand for »den slesvigholstenske Tanke« F. K. Dahlmann, og de blev til Straf afsat fra deres Stillinger, men kom ikke til at lide nogen Nød. De vandt Tilslutning og Understøttelse i vide

Kredse af det store Tysklands liberale Borgerskab. Skont Forbundsdagen ikke vilde gribe ind overfor den hannoveranske Kongemagt, viste det sig nu for Alvor, hvad Politikeren i den enkelte Forbundsstat kunde have i Ryggen, naar han kom i Konflikt med sin Regering¹).

Paa dansk politisk Opfattelse synes Udviklingen i det nære Naboland Hannover ikke at have ovet nogen mere betydelig Indflydelse, og man har navnlig ikke deraf draget nogen Slutning med Hensyn til Styrken af de almene tyske Rørelser, hvori enhver liberal politisk Bevægelse i det enkelte lille Omraade med tysk Befolkning naturligt gled ind som et Led. Derimod rettede man fra Regeringens Side stadig sin Opmærksomhed mod Forholdene i Preussen og vilde ogsaa for den videre Udvikling af den danske Stænderinstitution tage sig dem til Mønster — uden at agte tilstrækkeligt paa den dybe Forskel i udenrigspolitiske Vilkaar og i Arten af den befolkningsmæssige, nationale Sammensætning, der bestod mellem den danske og den preussiske Stat.

3. Stænderforsamlinger og Stændervalg 1838—48.

a. Almindelig Oversigt.

Det norske Storting samledes paa denne Tid blot hvert tredje Aar, den svenske Rigsdag ordinært blot hvert femte Aar, de preussiske Stænder skulde først efter 1840 blive sammenkaldt regelmæssigt hvert andet Aar.

Efter de danske Stænderanordninger af 1831 havde den danske Folkerepresentation en ubetinget Ret til at blive sammenkaldt hvert andet Aar, og Bestemmelsen herom skete Fyldest.

1) Jfr. foruden A Stern m. H. t. Forholdene i Hannover og Virkninger deraf bl. a. Treitscke IV, S. 643 ff. Det var iøvrigt en Sympatitilkendegivelse i denne Sag — fra Byen Elbings Borgere —, der gav den preussiske Indenrigsminister Rochow Anledning til at tilrettevise vedkommende med disse Ord: »Es ziemt dem Unterthanen nicht, die Handlungen des Staatsoberhauptes an den Masstab seiner beschränkten Einsicht anzulegen und sich in dünnkelhaftem Übermüthe ein öffentliches Urtheil über die Rechtmässigkeit derselben heizulegen« (Stern V, S. 125). Denne ministerielle Paastand om »Undersaatters indskrænkede Forstand« — *den beskränkten Unterthanenverstand* — blev (fyndigt forkortet som her fremhævet) i Offentligheden et lige saa bevinget Udtryk for preussisk Enevælde som det navnkundige »Vi alene vide« for dansk (jfr. Stdfs. Hist. I, 323 f.).

Dog forløb der mere end to Aar, efter at de første Stænderforsamlinger var traadt sammen (1. Okt. og 11. April 1835), inden de næste blev sammenkaldt. Det skete ved kgl. Patenter af 10. Januar 1838 (for Nørrejylland og Slesvig) og 4. Aug. s. A. (for Østlifterne og Holsten). Der siges i disse Patenter som Motivering, at »efter de Arbejder, der i Særdeleshed med Hensyn til Vore tro Provinsialstænders Forhandlinger i Aarene 1835 og 1836 var fornødne, er bragt saa vidt«, at Kongen ser sig istand til at beramme en ny Forsamling af disse, har han nu truffet Beslutning herom. Dette kunde nok tage sig ud som Imodegaaelse af liberal Bladkritik mod Forsinkelsen, om hvilken det iøvrig antoges, at den skyldtes Kongens Sygdom i 1837 — uden at dette nogensinde blev bekræftet af Regeringen¹⁾.

Sammenkaldelsen skete i 1838 for 3 Maaneder (og en længere Samling krævede altsaa en ekstraordinær Tilladelse). 1835—36 havde der ikke paa Forhaand været fastsat en saadan bestemt Frist for Stændermodernes Varighed; ved de senere Indkaldelser blev Fristen nedsat til 2 Maaneder — sikkert blot ud fra et Skon over, hvad der kunde være praktisk, rimeligt og nødvendigt. Patenterne indeholdt den Formaning til »samtlige Medlemmer af Stændernes Forsamling«, at de skulde erindre sig Kongens landsfaderlige Hensigter, lade disses Opnaaelse være sig magtpaaliggende, dertil efter bedste Evne bidrage og saaledes svare til den viste Tillid (en Formaning, der allerede var givet 1835—36 og senere regelmæssigt er blevet gentaget).

Monarkiets fire Stænderforsamlinger havde været samlet første Gang 1835—36, anden Gang samlede de altsaa 1838, og derefter skulde de endnu samles 1840, 1842, 1844 og 1846 — i det hele inden den store politiske Omvæltning 6 Gange. 1848 var de to kongerigske Forsamlinger samlet for at give deres Betænkning om Indkaldelse af en grundlovgivende Rigsforsamling. Derefter forsvandt for Kongerigets Vedkommende den hele Ordning med Provinsialstænder (uden udtrykkelig Ophævelse som selvfølgelig uforenelig med den ny Grundlov). I Hertugdømmerne vedblev der indtil 1864 at være Stænderforsamlinger, men 1854 afsluttede de deres Virksomhed i deres

¹⁾ Fdrl. for 30. Sept. 1837, Khp. for 1. Okt. 1837 og 1838, S. 60. Se nedenfor S. 174.

oprindelig givne Skikkelse og navnlig ogsaa som blot raadgivende Institution, idet Hertugdømmerne indordnedes under den ny »Helstat« med et Rigsraad som hele Monarkiets Fællesrepræsentation. Der gjaldt fra 1854 ændrede Regler, der navnlig gav Stænderne en *besluttende* Myndighed i Landsdelens særlige Anliggender, men indskrænkede Befolkningens Ret til at indgive Andragender og iøvrigt udvidede Tidsrummet mellem ordinære Indkaldelser af Stænderne fra to til tre Aar¹⁾.

Vi har kun som Opgave at følge Provinsialstændernes Udvikling og Virksomhed i Tiden indtil 1848. Hvad der af Stænderforhandlinger finder Sted dette Aar ligesom (for Slesvigs Vedkommende) i den følgende Tid hører naturligt ind under Junigrundlovens og Rigsdagens Historie.

Der afholdtes i Tiden fra Stænderforsamlingernes Udstedelse i 1834 til 1848 tre Gange Stændervalg, nemlig 1834—35 (som omtalt i dette Værks første Del), 1840—41 og 1846—47. 1840 blev det (paa Stænderforsamlingernes egen Foranledning) fastslaaet, at de Deputeredes seksaarige Funktionstid nøjagtigt udløb ved Ugangen af det sidste Kalenderaar indenfor Perioden, og at Nyvalgene skulde være tilendebragt

1) Naar i Forbindelse med den slesvig-holstenske Regering de slesvigske og holstenske Stænder i Foraaret og Sommeren 1848 to Gange samlede sig i Forening for at tage Stilling til den grundlovgivende Landsforsamling, skete jo disse Samlinger paa et ganske ulovligt Grundlag. Forst 1853 mødte den slesvigske og den holstenske raadgivende Forsamling hver for sig til den syvende Samling (sluttet for Slesvigs Vedk. 1854), netop for give »Raad« angaaende Indholdet af de nye Forfatningslove, der — uden Stændernes Tilslutning — paaoktroeredes Hertugdømmerne (henholdsvis for Slesvig og Holsten) 15. Febr. og 11. Juni 1854 (trykt i Algreen-Ussings Lovsamling, jfr. N. Neergaard i Danmarks Riges Historie VI b, S. 35 ff.). Med den ny besluttede Myndighed forbandt Stænderforsamlingerne en stærkere betonet Karakter af at være blot Provinsforsamlinger (Forholdet til Monarkiets Fællesforfatning af 2. Okt. 1855 m. H. t., hvad der skulde være hver Landsdels særlige Anliggender, ordnedes for Slesvig ved Kundgørelse af 10. Nov. 1855, for Holsten ved Bekendtgørelse af 23. Juni 1856, hvilken sidste atter bortfaldt 6. Nov. 1858, da Fællesforfatningen ophævedes for Holsten og Lauenborg). F. Eks. skulde Toldlove ikke mere forelægges Stænderforsamlingerne (men Rigsraadet). Der blev, hvad Sammensætningen angaar, ikke mere kongevalgte Medlemmer, og Valgretten udvidedes meget, men vedblev, som hidtil, at være knyttet til Besiddelse af Grundejendom saa vel som til et Standsdelingsprincip. Valg afholdtes 1854 og 1860. De slesvigske Stænder var indkaldt til ekstraordinær Samling 1855, til ordinær 1856—57, 1860 og 1863, de holstenske Stænder 1855, 1857 (ekstraordinært), 1859, 1861 (ekstraordinært) og 1863. Antallet af Stænderforsamlinger i hele Tiden 1834—64 blev altsaa for Slesvig 10, for Holsten 12. Se iøvrigt Holg. Hjelholt: Den danske Sprogordning i Slesvig mellem Krigene (1923), samme Forf. i Hist. Tidsskrift 9. R. III samt Johan Plesner i Sdj. Aarb. 1925.

saa vidt muligt inden samme Tidspunkt og senest inden Udgangen af den følgende Januar Maaned¹⁾).

Den hele Række af Stændermøder 1835—46 strækker sig gennem to fulde Valgperioder. Mellem anden og tredje Samling ligger et Tronskifte. 3. December 1839 døde Frederik VI, og Christian VIII blev derefter Konge (til sin Død 20. Jan. 1848).

Gennem det hele Tidsrum samledes de fire Stænderforsamlinger (overensstemmende med Forordningerne) i henholdsvis Roskilde, Viborg, Slesvig By og Itzehoe. Det overholdtes som en fast (ikke lovbunden) Regel, at Østifternes og Holstens Forsamlinger mødte samtidig, den norrøyske og den slesvigske ligeledes samtidig, og at det var de to førstnævnte, der modtes først ved den første og den sidste Samling i Valgperioden, de sidstnævnte, der mødte først ved den midterste; for det ene Par af Forsamlinger havde afsluttet sine Møder, indkaldtes ikke det andet.

I de store politiske og nationale Spørgsmaal kom Kongerigets og Hertugdømmernes Forsamlinger til at gribe dybt ind i hinandens Virksomhed; paa praktisk talt alle Omraader er der Anledning til en Sammenligning mellem Forhandlinger og Forhold nord og syd for Kongeaaen. I den følgende mere specielle Oversigt over de enkelte Stænderforsamlinger og Stændervalg vil det dog være mest praktisk at se paa Kongeriget for sig og Hertugdømmerne for sig — idet vi dog først danner denne »Tabel« over samtlige Aargange af Stænderforsamlingerne indenfor alle fire Omraader indtil 1848:

- 1835-36. Østifternes Stænder fra 1. Okt. 1835 til 26. Febr. 1836.
 Holstenske Stænder fra 1. Okt. 1835 til 20. Febr. 1836²⁾.
 Norrøyske Stænder fra 11. April til 30. Juli 1836.
 Slesvigske Stænder fra 11. April til 30. Juli 1836.

1) M. H. t. Valgresultaterne se de specielle Oversigter nedenfor og navnlig den alm. Oversigt over Valgdeltagelse S. 91. Om den nævnte Tidsfrist for Valgene se Kollegialtidende 1840, S. 234 ff. (kgl. Bekendtgørelser), 956 f. og 1027 ff. (Valgpatenter, hvoraf der udstedtes to ligelydende for Kongeriget saavel som for Hertugdømmerne). Stdfs. Hist. I, S. 278. Om Stændernes »Op-løsning« i anden Forstand end den enkelte Samlings Afslutning talte Stænderforordningerne ikke.

2) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 517 m. H. t. det særlig langsomme Tempo, der gør, at denne holstenske Stænderforsamling kan udstrækkes næsten lige saa længe som den samtidige, flittigstarbejdende Øboforsamling.

1838. Nørrejyske Stænder fra 21. Maj til 25. August.
 Slesvigske Stænder fra 21. Maj til 25. August.
 Østifternes Stænder fra 24. Sept. til 24. Dec.
 Holstenske Stænder fra 24. Sept. til 22. Dec.
1840. Østifternes Stænder fra 15. Juli til 22. Sept.
 Holstenske Stænder fra 15. Juli til 23. Sept.
 Nørrejyske Stænder fra 14. Okt. til 19. Dec.
 Slesvigske Stænder fra 14. Okt. til 22. Dec.
1842. Østifternes Stænder fra 7. Juli til 21. Sept.
 Holstenske Stænder fra 7. Juli til 16. Sept.
 Nørrejyske Stænder fra 12. Okt. til 20. Dec.
 Slesvigske Stænder fra 12. Okt. til 21. Dec.
1844. Nørrejyske Stænder fra 9. Juli til 11. Sept.
 Slesvigske Stænder fra 9. Juli til 9. Sept.
 Østifternes Stænder fra 15. Okt. til 21. Dec.
 Holstenske Stænder fra 15. Okt. til 21. Dec.
1846. Østifternes Stænder fra 15. Juli til 21. Sept.
 Holstenske Stænder fra 15. Juli til 17. August.
 Nørrejyske Stænder fra 21. Okt. til 22. Dec.
 Slesvigske Stænder fra 21. Okt. til 14. Dec.

b. Kongeriget.

Havde man ventet Sammenkaldelsen af Stænderne i 1838 med en vis Utaalmodighed og Spænding, var det til Gengæld ogsaa med en vis Forventning, der skyldtes Indtrykket af, hvad det var lykkedes de første Stænderforsamlinger at faa udrettet. »Vi kan derfor ikke«, skriver »Københavnsposten« 15. Jan., »hilse den nu forestaaende Forsamling med noget bedre, end at den i eet og alt maa træde i den forriges Fodspor, opretholde, hvad den har udrettet, fortsætte, hvad den har begyndt.«

Stænderforsamlingerne i 1838¹⁾ blev da ogsaa ret rige paa Arbejde omend ikke saa rige som Samlingerne i 1835—36. Der blev forelagt den jyske Forsamling ialt 26, Øboerne 30 kgl. Propositioner (de Sager, der kun angik rent lokale Forhold i

1) Jfr. med de i denne Oversigt gjorte Bemærkninger om Stænderforsamlingernes Arbejde særlig Stændertidendernes indledende Sagoversigter.

den enkelte Provins, herunder for Østifternes Vedkommende Bilandene, skulde kun forelægges den paagældende Forsamling). Det Arbejdsstof, der herved blev budt Stænderne, bestod aldeles overvejende i Sager af rent juridisk og teknisk-administrativ Karakter (saaledes Tyveriforordning, Kasse- og Regnskabsforordning, dog ogsaa Udkast til Jagtlov og i Roskilde Københavns Kommunallov). Der blev desuden stillet en Mængde private Propositioner, og i Anledning heraf indgav den jyske Forsamling 21, Øboerne 24 Petitioner til Kongen, deriblandt det første Andragende om, at Kongeriget's Stænderforsamlinger maatte blive forenet¹⁾.

I 1840 blev der forelagt Øboerne 26, Jyderne 19 kgl. Udkast, deriblandt angaaende det offentlige Vejarbejde, Landkommunallov, de ugifte Bønderkarles Fritagelse for Pligt til at tage fast Tjeneste. Der blev fra Roskilde indsendt 18, fra Viborg 24 Petitioner til Kongen. Det politisk epokegørende blev, at man ogsaa vedtog til Kongen at indsende de Adresser, man selv havde modtaget ude fra Befolkningen angaaende en Ændring i Statsforfatningen.

Ved *Østifternes Stænderforsamling* i 1838 manglede af dem, der havde deltaget i Forhandlingerne 1835—36²⁾ følgende: F. A. Holstein-Holsteinborg, A. F. Krieger, Selvejer Jørgen Mathiasen Husemose og Birkedommer Riber, der alle fire var afgaaet ved Døden, Balthazar Christensen, Juel-Hverringe, Grev Bille-Brahe, der var udtraadt for bestandig, L. N. Hvidt, H. P. Hansen og Hammerich, der kun var udtraadt for denne Samling. Indtraadte var som nye kongevalgte (i Stedet for henholdsvis Holstein, Bille-Brahe og Krieger) Amtmand over Præstø Amt *J. F. Neergaard* til Fuglsang og Prierskov, Kammerherre *Benson* til Lønborggaard og Stiftamtmand *P. F. Hoppe*, som nyvalgt Suppleant i Stedet for Jørgen Mathiasen, Husemose, Proprietær *Jørgen Berg* i Hunderup³⁾, iøvrigt som Suppleanter Proprietær *H. F. Hildebrand*, Rynkebygaard (for Riber), Proprietær *E. P. Lüders* (for Juel), Renteskriver *Arnold de Fine Skibsted* (for Christensen), Universitetsboghandler *Jacob Deichmann* (for Hvidt), Kaptajn *H. H. Herforth* (for Hammerich), Grosserer *Prætorius* (for H. P. Hansen).

¹⁾ 1835—36 var der fra Roskilde indgivet 26, fra Viborg 35 Petitioner. Jfr. iøvrigt Stdfs. Hist. I, S. 328 ff.

²⁾ Stdfs. Hist. I, S. 288, 289 f., 293 f., 295 ff., 315, 352 (Fodnote).

³⁾ Ved et Suppleringsvalg Dec. 1837 i 11. Distrikt var til Deputeret valgt C. H. Hansen til Marialyst, der imidlertid ikke kom til at møde. Nyvalg var uomgængelig paakrævet ved baade den Deputeredes og Suppleantens Fratræden (Stdfs. Hist. I, S. 292, Fodnote).

I 1840 var *Hvidt, H. P. Hansen og Hammerich* kommet tilbage; derimod var udtraadt af tidligere Medlemmer Bankdirektør Haagen, Grosserer P. C. Knudtzon, Prokurator Marckmann, Grev Danne-skjold-Samsøe, Lerche-Lerchenborg, Møller Rs. Petersen (død), Anders Christensen-Aborre, og endelig to af de først i 1838 indtraadte: Berg og Hoppe. Af Suppleanterne fra 1838 kom nu Deichmann til at erstatte Haagen, Herforth Knudtzon, hvorimod der ikke blev noget Mandat til Prætorius. Ved Nyvalg indtraadte Prokurator *J. F. Olivarius* (valgt for Bornholms Købstæder i Stedet for Marckmann), Professor *H. N. Clausen* (valgt i 10. Landdistrikt i Stedet for Rs. Petersen). *C. H. Hansen-Marialyst* indtog den Plads (for 11. Landdistrikt), der i 1838 var blevet beklædt af hans Suppleant Berg. *Th. L. Grüner* til Rønnebæksholm erstattede Danne-skjold-Samsøe, *P. S. Neergaard* til Vedbygaard Lerche-Lerchenborg, Byfoged *Grimur Johnsson* var som kongevalgt Medlem for Island og Færøerne traadt i Stedet for Hoppe, og Selvejergaardmand *Mads Hansen* erstattede Anders Christensen.

I Slutningen af 1840 og i Begyndelsen af 1841 blev der holdt Valg til Stænderforsamlingerne for Seksaaret 1. Januar 1841—1. Januar 1847¹⁾.

I *København* var der i 1840 1643 valgberettigede (mod 1692 i 1834, en Tilbagegang, der vel kan tages som et af Vidnesbyrdene om den hele Mangel paa Udvikling i Byernes Liv), og 1093 valgbare (mod 1070 i 1834, altsaa nogle faa flere end dengang). Der stemte denne Gang af Vælgere ialt 957 eller kun 58,2 %, medens Stemmeprocenten i 1834 havde været 76 %.

Valgte blev som Deputerede følgende 12: Professor juris *T. Algreen-Ussing* (855 Stemmer), Etatsraad og Bankdirektør *L. N. Hvidt* (843), Kaptajn og Brygger *A. H. Bjerre* (820), Grosserer og Raadmand *H. P. Hansen* (806), Bagermester og Medlem af den administrerende Direktion for Københavns Fattigvæsen *H. C. Sager* (805), Professor *C. G. N. David* (769), Major og Grosserer *Prætorius* (754), Grosserer *A. N. Hansen* (722), Kaptajn *H. H. Herforth* (696), Grosserer *N. J. Meinert* (650), Bankdirektør *C. V. Haagen* (617), Kancelliraad, Medlem af den administrerende Direktion for Københavns Fattigvæsen *H. D. F. Feddersen* (564).

Til de 12 Suppleantposter valgtes Grosserer, Direktør W.

¹⁾ Se Valgoversigten i Kollegialtidende 1841, S. 970 ff., 989 ff., jfr. an-gaaende Valgene 1834—35 Stdfs. Hist. I, S. 288 ff.

Duntzfeldt (557 Stemmer), Jernstøber P. F. Lunde (538), Agent, Silke- og Klædekræmmer J. C. Lund (536), Landsoversamt Hof- og Stadsretsprokurator Balth. Christensen, der dog trak sig tilbage for at modtage et Valg blandt de mindre Landejendomsbesiddere (528), Dr. phil. N. B. Krarup (495), Grosserer J. Owen (436), Etatsraad, Generalfiskal F. W. Treschow (432), Kaptajn og Grosserer B. Borgen (368), Urmagermester H. Kyhl (357), Urtekræmmer A. C. Øst (323), Bankdirektor, Professor P. G. Bang, der dog foretrak at modtage et Valg blandt de mindre Landejendomsbesiddere (289), Landsoversamt Hof- og Stadsretsprokurator L. Ring (265).

I *Østifternes Købstæder*¹⁾ var der 2774 Vælgere (mod 2382 i 1834, sammenlignet med den københavnske Tilbagegang en ret karakteristisk Fremgang). Der mødte heraf 1649 eller 59,4 % mod 75,57 % i 1834. Antallet af valgbare var 1485 (mod 1164, en forholdsvis endnu meget kraftigere Fremgang end ved Vælgertallet).

De valgte Deputerede skal her anføres i Rækkefølge efter deres Distrikter med vedføjet Nummer efter disse: 1. Skibsklarerer *N. P. Kirck*, Helsingør (med 105 af 165 afgivne Stemmer), 2. Overlærer *F. P. J. Dahl*, Hillerød (109 af 186), 3. Birke-dommer *Bang*, Nykøbing Sj. (104 af 158), 4. Byfoged *Harhoff*, Ringsted (116 af 190), 5. Prokurator *Rye*, Næstved (82 af 173), 6. 1. Chef for Udskrivningsvæsenet Oberst *J. N. B. Abrahamson* (135 af 165), 7. Agent *H. B. Bruun*, Assens (115 af 118), 8. cand. juris *Orla Lehmann* (64 af 147), 9. Købmand *K. B. Sidenius*, Maribo (103 af 126), 10. Brændevinsbrænder *J. Sidenius* til Prinseholm ved Nykøbing F. (73 af 94), 11. By- og Herredsskriver *Olivarius*, Svaneke (58 af 127). Suppleanter blev, nævnt efter tilsvarende Rækkefølge: 1. Toldklarerer *C. W. Schmidt*, Helsingør (86 St.), 2. Købmand *J. C. H. Schou*, Slagelse (78), 3. Prokurator *Næsted*, Holbæk (45), 4. Købmand *H. H. Schou*, Slagelse (89), 5. Købmand *H. H. Schou*, Slagelse (48), 6. Herredsfoged *Knudsen*, Odense (76), 7. Købmand *Muus*, Kerteminde (79), 8. fhv. Rektor, Dr. phil. *Bjørn* (61), 9. Brændevinsbrænder *C. Lyhmeyer*, Rødby (57), 10. Købmand *J. G. Lorentz*, Maribo, der dog ikke modtog Valget (34), 11. Landinspektør *C. W. Balslev*, Ronne (44).

¹⁾ Jfr. m. H. t. Distriktsdelingen Stdfs. Hist. I, S. 289 ff.

Blandt Østifternes *Sædegaardsejere* fandtes ialt 132 Vælgere, hvoraf 90 eller 68,18 % — mod forrige Gang 74 % — mødte, valgbare var 113, og af dem var der Brug for mange, da der skulde vælges ialt 17 Deputerede foruden 17 Suppleanter.

I Sjællands Stift, hvor der var 52 af 67, der stemte, valgtes *C. Neergaard* til Gunderslevholm (51 St.), *Estrup* til Kongsdal (49), *Scavenius* til Gjorslev (49), *Zeuthen* til Tollose (39), *Raben-Levetzau* til Beldringe (38), *Grevencop-Castenskjold* til Frederikslund og Hagedstedgaard (37), *Schulin* til Frederiksdal (37), *Carlsen* til Gl. Kogegaard (35), *P. J. Neergaard* til Førslev (35), med følgende Suppleanter: *Holch-Winterfeldt* til Rosendahl (33 St.), *C. Moltke* til Aagaard (31), *Raben* til Lekkedegaard (31), *Wolff* til Engelholm (30), *Neergaard* til Vedbygaard (30), *Sandholdt* til Vibygaard (29), *Haffner* til Elgholm (27), *Bornemann* til Bjergbygaard (27), *Overstaldmester, Grev Danneskjold-Samsøe* (27).

I Fyns Stift, hvor 28 af 49 Vælgere mødte ved Valget, valgtes som Deputerede *Benzon* til Christiansdahl (28 St.), *General-fiskal Treschow*, der ikke modtog Valget (27), *Sehestedt Juul* til Ravnholt (27), *Langkilde* til Juelskov (26), *Wind* til Sande-rungaard (22), som Suppleanter: *Schøller* til Margaard (22), der altsaa straks overtog *Treschows* Mandat, *Holsten-Lehn* til Hvidkilde (21), *Dons* til Hesselagergaard (20), *Cossel* til Faare-vejle (18), *Schaffalitzky de Muckadell* (17).

I Lolland-Falster Stift — med 10 modende Vælgere af ialt 16 — valgtes som Deputerede: *Rosenørn-Lehn* til Guldborg-land (9), Amtmand *J. F. Neergaard* til Fuglsang og Prierskov (9), *Tutein* til Marienborg (8), med *Wilhjelm* til Øllingesø-gaard (5), *Estrup* til Kongsdal (5), *Scavenius* til Gjorslev (4) som Suppleanter (de to sidstnævnte modtog dog ikke dette Valg, da de begge var valgt til Deputerede paa Sjælland).

Østifternes mindre Landejendomsbesiddere talte denne Gang 16.528 Vælgere (mod 15.753 i 1834) og 2563 valgbare (mod 2271 i 1834). Af Vælgerne mødte 11.949 eller 72,29 % mod 83 % i 1834.

Valgte i de forskellige Landdistrikter¹⁾ blev følgende Deputerede og Suppleanter (der her opregnes saaledes, at for hvert

1) M. H. t. Distriktsdelingen se Stdfs. Hist. I, S. 295 ff.

Distrikt den Deputerede nævnes først og derefter Suppleanten):

1. Distrikt: Gaardmand *Jorgen Pedersen*, Hjørlande (337 af 521 afgivne Stemmer), Gaardmand Jens Pedersen i Udlejre (241).

2. Distrikt: Kammerraad *Drewsen* til Strandmollen (530 af 616); da han foretrak at modtage det paa ham faldne Valg som Deputeret for det 18. (falsterske) Landdistrikt, Proprietær *Christensen* til Loitegaard (301).

3. Distrikt: Sognefoged og Gaardmand *Peder Hansen* i Udesundby (291 af 537), Tiendekommissær Houg paa Ourø (199).

4. Distrikt: Sognefoged og Gaardmand *Peder Jorgensen* i Gjørlev (348 af 548), Sognefoged og Gaardfæster Jens Christensen i St. Fuglede (225).

5. Distrikt: *Drewsen* (337 af 575), hans Mandat gik naturligvis ogsaa her straks over til Suppleanten, Kaptajn *Buchwald* til Anneberggaard (252).

6. Distrikt: Sognefoged og Gaardmand *Jacob Jensen* i Skulderup (388 af 663), Bankdirektor, Professor P. G. Bang (189), hvilken sidste ikke modtog dette Suppleantvalg, da han paa Lolland (i 17. Distrikt) var valgt til Deputeret.

7. Distrikt: Godsforvalter *Povelsen*, Sorø (323 af 609), Godsinspektør Richter paa Liselund (255).

8. Distrikt: Forvalter *Lund* i Fødby (267 af 694), Proprietær Jacobæus, Lille Egede (266).

9. Distrikt: Sognefoged og Gaardmand *C. Petersen* i Karlslunde (436 af 765), *Drewsen* (290), der naturligvis heller ikke kunde modtage dette Suppleantvalg.

10. Distrikt: Professor, Dr. theol. *H. N. Clausen* (374 af 577), Molløjer, cand. phil. Obel, Hulemose (199).

11. Distrikt: Gaardfæster *Maaløe*, Aagaarde (435 af 595), Proprietær Trolle, Næsbyhoved (263), der ikke modtog Valget.

12. Distrikt: Birkedommer *Haastrup* (406 af 758), Justitsraad, Landvæsenskommissær Brasch (357).

13. Distrikt: Gaardmand *Søren Jørgensen* i Hunslev (489 af 766), Gaardmand Otto Knudsen i Marslev (309).

14. Distrikt: Prokurator *H. J. T. Boesgaard* (402 af 588), Møller F. Fabricius, Lindelse (189).

15. Distrikt: Proprietær *Hansen*, Kragberggaard (494 af 728), Arvefæster *Schroll*, Hillerslev (283).

16. Distrikt: Landsover- samt Hof- og Stadsretsprocurator *Balthazar Christensen* (486 af 549), Kammerraad *P. Schwensen* til Karenslyst (323).

17. Distrikt: Professor, Bankdirektor *P. G. Bang* (649 af 877), Frederiksen til Nøbbollegaard (502).

18. Distrikt: *Drewsen* til Strandmøllen (419 af 653), Gaardmand *Peder Steffensen* i Alstrup (265).

19. Distrikt: Proprietær *J. N. Brix* til Risenholm (69 af 134). Kaptajn *A. A. West* af Vestermarie Sogn (62).

20. Distrikt: Ritmester *H. Kofoed*, Aaker (139 af 196), Sandemand *J. Hansen* i Bodilsker Sogn (106).

Til Medlem af *Østifternes Stænderforsamling* for Seksaaret 1841—46 var af Kongen udnævnt¹⁾ i Egenskab af Grundejere *C. E. Moltke* til Aagaard, Lensgreve *Lerche-Lerchenborg*, Lensgreve *Ahlefeldt-Laurvig* (der tidligere havde været folkevalgt), Borgmester i Helsingør *J. A. Stenfeldt* (ogsaa tidligere folkevalgt), som Repræsentanter for Gejstligheden Sjællands Biskop *J. P. Mynster*, Provst for Langeland og Sognepræst til Humble *U. A. Plesner*, blandt Professorerne ved Københavns Universitet Professor juris *J. E. Larsen*, for Island og Færøerne Gehejmearkivar *Finn Magnussen*, Byfoged i Middelfart *G. Johnsson*, Amtmand ved Ringkøbing Amt *F. F. Tillisch*.

Hvad Folkevalgene angaar, var de altsaa foregaaet med mindre Tilslutning end i 1834—35, særlig for Københavns og Købstædernes Vedkommende. Der var i det hele valgt samme Slags Folk som forrige Gang; dog havde »Intelligensen« nærmest hævdet sig bedre, idet Vælgerne nu flere Steder i baade Landkredse og Købstadskredse lod sig repræsentere af fremtrædende Folk med Bopæl i Hovedstaden. Oberst *Abrahamson* var valgt i Odense, *Orla Lehmann* i de sydfynske Købstæder, den teologiske Professor *Clausen*, hvis Adkomst naturligvis laa i Besiddelse af en Landejendom af den lovbestemte Størrelse, var blevet genvalgt af Bønderne i Præsto Amt. Ejendommeligt var Valgene blandt de mindre Landejendomsbesiddere paa

1) Fortegnelse over Kongevalgene til alle Stænderforsamlinger i Kollegialtidende 1841, S. 964 f.

Lolland-Falster, hvor der forrige Gang var valgt tre Bønder, men i Stedet nu blev valgt tre Mænd udenfor Bondestanden: Balth. Christensen, P. G. Bang og Drewsen. Kun ialt 31 af de Mænd, der havde haft Sæde i Østifternes Stænder 1840, opnaaede Valg eller Udnævnelse som Deputerede paany, og færrest Genvalg var der blandt de mindre Landejendomsbesiddere, ialt kun 4 af 20 og ikke noget for nogen Bonde.

Naar Drewsen i sin Tid¹⁾ havde næret Bekymring for, at Bønderne ved et nyt Valg skulde vælge næsten udelukkende af deres egen Midte, blev denne Bekymring ved de her foreliggende Resultater gjort kraftigt til Skamme. Medens der 1834—35 havde været valgt ialt 9 Bønder (hvortil inden Stændernes Sammentræden var kommet 1 Møller), var der nu kun valgt 6. Den eneste Fæster, der denne Gang var valgt, Maaløe, kan, da han var exam. juris, ikke regnes for egentlig Bonde.

Blandt Østifternes nye Bonderepræsentanter var altsaa en enkelt Mand, P. G. Bang, der hidtil havde hørt til de københavnske Repræsentanter, blandt de kongevalgte den tidligere Helsingor-Deputerede Stenfeldt. Iøvrigt var der blandt de genvalgte Hovedparten af dem, der havde været mest fremtrædende i de foregaaende Samlinger, saaledes blandt Københavnerne Algreen-Ussing og L. N. Hvidt, blandt Købstadsrepræsentanterne en Mand som J. Sidenius, blandt Sædegaardsejerne Tutein, Scavenius og Grevenkop-Castenskjold, blandt de mindre Landejendomsbesiddere frem for alt Drewsen, blandt de kongevalgte Mynster. Var der end en hel Del, der ikke søgte eller opnaaede Genvalg, blev der nok til at bevare Sammenhængen mellem det første og det følgende Seksaar, samtidig med at Fyrrernes Stænderforhandlinger i høj Grad kunde faa Præg af »nye« Mænd som H. N. Clausen, Orla Lehmann, C. N. David, Balth. Christensen, Provst Plesner m. fl.

Selvom der denne Gang blandt de valgte var flere maaltbevidste og ivrige Politikere end i 1834—35, har dog mange følt det Hverv, der var lagt paa dem, som en Byrde og ikke alt for ugerne gjort sig fri af det. Ved de følgende Stændersamlinger i Roskilde blev det ikke saa lille et Antal, der »und-

1) Stdfs. Hist. I, S. 460.

skyldte sig«, under Henvisning til enten private Forretninger eller Sygdom og lod Suppleanter træde i deres Sted.

1842 udeblev af københavnske Deputerede Sager og Haagen, i hvis Sted traadte *Duntzfeldt* og *J. C. Lund*, af Købstadsrepræsentanter Dahl, Hillerød (der havde solgt den Ejendom, der betingede hans Valgbarhed) og *K. Sidenius*, Maribo, erstattet af henholdsvis *H. H. Schou*, Slagelse, og *Lyhmeyer*, Rødby. Af Sædegaardsejerne udeblev *P. J. Neergaard* (der overhovedet aldrig kom til at møde), *Benzon* og *Wind*, der blev erstattet af *Holck-Winterfeldt*, *Dons* og — efter et nyt Suppleringsvalg paa Fyn — af *Hillerup*, *Bramstrup*, ligesom *M. H. Wilhjelm*, Øllingesøgaard, mødte i Stedet for *P. A. Tutein*; i August udtraadte *Estrup* paa Grund af Sygdom og erstattedes af *Raben-Levetzau*, *Lekkendegaard*. Endelig var *Lerche-Lerchenborg* blevet fritaget for sit Hverv som kgl. Deputeret og erstattet med *Grev Henrik Moltke* til *Mullerup*¹⁾.

1844 indtraadte af de 1840—41 valgte, men i 1842 udeblevne *Sager*, *Haagen*, *K. Sidenius*, *Benzon*, *Wind*, *P. A. Tutein* og som Suppleanter for København *L. O. Ring* og *H. L. Kyhl*, for Købstæderne Herredsfoged *Knudsen* og Redaktør *Ove Thomsen*, Odense (med hvilken sidste Provinspressen i denne ene Samling atter fik en Repræsentant og netop fra samme By, hvor den forrige — *Hempel* — var fra), for Sædegaardsejerne *Lindegaard* til *Lykkesholm* (valgt ved samme Suppleantvalg som den i 1842 indtraadte *Hillerup*), *F. M. Knuth-Knuthenborg* (ligeledes ekstraordinært valgt som Suppleant), for de mindre Landejendomsbesiddere *G. Schroll* (15. Distrikt). Endelig var til kgl. Deputeret for Færøerne udnævnt Herredsfoged *N. Hunderup*; efter at der var truffet Beslutning om Oprettelse af et særligt Alting for Island, udtraadte nemlig de hidtidige Repræsentanter for baade Island og Færøerne: *Magnussen*, *Johnsson* og *Tillisch* (hvilken sidste først var udset til herefter at repræsentere Færøerne, men undslog sig). Iøvrigt manglede denne Gang af de i 1842 mødte (enten paa Grund af Forhindringer, eller for enkeltes Vedkommende, fordi der ikke paany frembød sig nogen Opgave som Suppleant): *L. N. Hvidt*, *A. N. Hansen*, *Herforth*, *Feddersen*, *Abrahamson*, *H. B. Bruun*, *Lyhmeyer*, *Langkilde*, *Schøller*, *Dons*, *Rosenørn-Lehn*, *Wilhjelm*, *Boesgaard* (der paa Grund af Usikkerhed m. H. t. hans Suppleants Forhold ikke fik nogen Stedfortræder), *C. H. Hansen* (der havde solgt den Ejendom, der begrundede hans Valgbarhed).

1) Der kan for denne Stændersforsamling som for alle de øvrige i det hele m. H. t. ekstraordinær Afgang og Tiltrædelse af Medlemmer henvises til Kollegialtidende (med Benyttelse af dens Register under »Provinsialstænder«); her er dog ikke omtalt det her nævnte Nyvalg af to Suppleanter blandt Sædegaardsejerne paa Fyn, et Valg, om hvis Afholdelse Kancelliet havde givet Ordre 25. Juni 1842. (D. K. 2. Dept. Stændersager, Brevbog). Inden *H. H. Schou* indtraadte i Stedet for *Dahl*, blev han som valgt Suppleant for to Distrikter udtrykkelig spurgt, om han var »kompetent« til at indtræde i Forsamlingen. (Kollegialt., S. 382).

GRUPPE AF DEPUTEREDE I DE NØRREJYSKE STÆNDER 1838

Af de i 1844 mødte manglede derimod i 1846: Prætorius, Ring, Haagen, Herredsfoged Knudsen, Red. Thomsen, Grevenkop-Castenskjold, Hofjægermester Carlsen, Sehestedt-Juul, Lindegaard, Wind, Forvalter Hans Lund, P. G. Bang (der dog var tilstede, men nu som kgl. Kommissarius), Drewsen, H. Moltke og J. P. Mynster. Derimod var atter indtraadt *Herforth, A. N. Hansen, Abrahamson, H. B. Bruun, Dons, Schøller, Langkilde og Boesgaard*; som Suppleanter var første Gang mødt *P. F. Lunde* (for København), *W. Haffner* og *B. Wolff* (for de sjællandske Sædegaardsejere), *J. D. Frederiksen* (17. Landdistrikt) og Gaardmand *Peder Steffensen, Alstrup* (18. Landdistrikt), som nyvalgt Deputeret (for 8. Landdistrikt) Arvefæster *Anders Severinsen, Kagstrup*. Endelig var til kgl. Deputeret i Stedet for henholdsvis H. Moltke og J. P. Mynster udnævnt Justitsraad *Henrik Stampe* til Skørringe og Provst for Hammer og Tyberg Herreder *J. H. Lautrup, Hammer*. Medens det ellers var blevet den »normale« Praksis, at Gejstligheden i hver af de kongerigske Stænderforsamlinger skulde repræsenteres af en Biskop og en Provst, blev den altsaa 1846 i Roskilde repræsenteret af to Provster.

Vi kan hermed slutte den omstændelige Gennemgang af Medlemsforholdene for Roskilde-Forsamlingens Vedkommende og gaa over til en tilsvarende for den nørrejske Forsamlings Vedkommende.

Af de Mænd, der ifølge Valgene 1834—35 var mødt som Deltagere i Stænderforsamlingen i Viborg 1836¹⁾, mødte af forskellige Grunde følgende ikke under den næste Samling i 1838: Thorbrøgger fra Aalborg, Otterstrøm fra Viborg, Hostrup fra Ribe, Monberg fra Horsens, Faartoft fra Nykøbing Mors, Nyegaard til Stenalt, Ingerslev til Marselisborg, Tøfting til Tandrup, Hastrup til Kjølsegaard, L. Højer i Jægerum, Skibsted fra Djernæs, Spliid fra Hvanstrup, Refsgaard fra Vium Mølle, Ebbe Nielsen af Ganer ved Skjern, Windfeldt fra Tandrup ved Ribe, Frijs-Frijsenborg, Sponneck og Provst Schmidt. Thorbrøgger havde været Suppleant for *Brinck-Seidelin*, der denne Gang mødte selv. Iøvrigt mødte nu af nye Folk i Stedet for de fraværende, eller som valgte ved nye ekstraordinære Valg: af Købstadsrepræsentanter Landsoverretsprokurator *Møller*, Viborg, Kasserer *Warming*, Ribe, Oliemøller, exam. juris *Fr. Vilh. Schytte*, Horsens, By- og Herredsfoged *Rummelhoff*, Nykøbing M. (den sidste i Kraft af Nyvalg i 8. Købstadsdistrikt), af Sædegaardsejere *Mylius* til Estruplund, *Güldenchrone* til Vilhelmsborg, *Nyholm* til Baggessvogn, af de mindre Landejendomsbesiddere Gaardmand *Niels Christensen* (nyvalgt som Suppleant i 1. Distrikt), Prokurator *Niels Juel, Vanggaard* (der 1836 ikke havde villet møde for 1. Distrikt og nu var nyvalgt for 2. D.), og Gaardmand *Hans Redlefsen*

1) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 291 f. (Købstadsrepræsentanter), 294 (Sædegaardsejere), 299 ff. (mindre Landejendomsbesiddere), 315 (kongevalgte), 470, Fodnote (Ændringer inden Stændernes Sammentræden; her udgaar Nielsens Navn, da den paagældende Plads i Virkeligheden kom til at staa tom).

(nyvalgt i 22. D.), iøvrigt (som Suppleanter) Landvæsenskommissær *Peder Lassen Birk*, Vadum (3. D.), Prokurator og Mølleejer *Jens Sørensens*, Winthers Mølle (4. D.), Gaardmand *Christen Tvergaard*, Næsborg ved Løgstør (7. D.), Proprietær *Jens Dalsgaard* til Krabbesholm (18. D.) og Forligelsesdomkommissær *Kolby* (20. D.). Til nye kgl. Deputerede var udnævnt Herredsfoged *H. H. Holm*, Lysgaard Herred, og Højesteretsassessor *P. D. Bruun* til Asmildkloster (som Grundejere, i Stedet for Frijs og Sponneck) samt (i Stedet for Provst Schmidt) Stiftsprovst, Dr. theol. *Peter Tetens Hald* i Aalborg.

I 1840 vendte følgende tilbage: *Otterstrøm*, *Nyegaard*, *Ingerslev*, *Refsgaard*; iøvrig indtraadte som nyvalgt Deputeret (i 14. Landdistrikt) Prokurator *Niels Borch* til Elisedal og som Suppleanter for bortblevne: Prokurator *Rasmus Jensen*, Randers, Proprietær *A. Formann* (2. Landdistrikt), Gaardmand, Seminarist *Thorsen* (9. Landdistrikt). Der manglede af dem, der havde været til Stede i 1838, Ludvigsen fra Randers, der var død, Møller, Mylius, Güldencrone, Dalsgaard, hvilke fire der ikke mere var Brug for som Suppleanter, N. Juel, Ostenfeldt og Birkedommer Christensen (2., 9. og 22. Landd.), endelig følgende fire, hvis Pladser ikke var blevet besat: Westerby, Baron Arenfeldt, la Cour til Timgaard, Møller P. N. Knudstrup.

1840—41 kom saa for Nørrejyderne som for Øboerne de nye Valg for Seksaaret 1841—47.

I *Nørrejyllands Købstæder* var der ialt 1836 valgberettigede (mod 1572 i 1834), heraf mødte ved Valgene 1257 eller 68,4 %; valgbare var 899 (mod 827 i 1834).

Valgte som Deputerede blev efter Distrikternes Nummerorden¹⁾: 1. Bankkasserer *Otterstrøm*, Aarhus (120 af 130 afgivne St.) og Landsoverretsprokurator *Jespersen*, Viborg (101), 2. Borgmester *Fleischer*, Aarhus (141 af 143) og Raadmand *Funder*, sammesteds (139), 3. Oberst *Brock*, Randers (132 af 136) og Apoteker *Køster*, sammesteds (121), 4. Landsoverretsprokurator *Møller*, Viborg (65 af 92), 5. Købmand *H. J. Müller*, Ribe (31 af 36), 6. Oliemøller, exam. juris *Schytte*, Horsens (86 af 106), 7. Overkrigskommissær *Quist*, Aalborg (66 af 88), 8. Apoteker *Dahlerup*, Thisted (87 af 125), 9. Amtsforvalter *Aagaard*, Ebildtoft (60 af 67), 10. Strømpefabrikant *Dalgas*, Vejle (101 af 181), 11. Købmand *Schou*, Ringkøbing (84 af 153). Som Suppleanter: 1. Prokurator *J. Møller*, Aalborg (85) og Købmand *P. Pagh*, sammesteds (81), 2. Politiassistent, Prokurator *Nielsen*, Aarhus (63) og Købmand *C. Bang*, samme-

1) Se Stdts. Hist. I, S. 291 f.

steds, 3. Fuldmægtig Tørslew, Randers (82), Amtsforvalter Wilde, sammesteds (57), 4. Herredsfoged Roed, Viborg (55), 5. Apoteker v. Stocken, Ribe (28), Borgmester Ræder, Horsens, der dog ikke modtog Valget (53), 6. By- og Herredsfoged Heiberg, Sæby (29), 8. By- og Herredsfoged Rummelhoff (68), 9. Prokurator Holm, Hobro (33), 10. Borgmester Estrup, Kolding (73), hvis Valg dog tabte sin Gyldighed, da han bagefter fik Udnævnelse som Deputeret, 11. Købmand Clausen, Varde (67).

Nørrejyllands Sædegaardsejere talte 111 Vælgere (mod 107 i 1834), hvoraf modte 51 eller 45,9 % (mod 69 % i 1834, altsaa en kraftig Tilbagegang). Valgbare var 102.

I Aarhus Stift valgtes som Deputerede *Ingerslev* til Marselisborg (20 af 21 afgivne St.), *Friis* til Lyngbygaard (19), *Nyegaard* til Stenalt (17), *Rosenkrantz* til Sophiendal (15), som Suppleanter *Krieger* til Vosnæsgaard (14), *Schiott* til Rugaard (14), *Arenstorff* til Overgaard (11), *Güldenchrone* til Vilhelmsborg (8).

I Aalborg Stift og den under Viborg Stift hørende Del af Aalborg Amt valgtes *Roulund* til Restrup (13 af 14 afgivne St.), *Hvass* til Randrup (13), *Nyholm* til Baggsvogn (13), *Rottbøll* til Børglumkloster (11), som Suppleanter *Skeel* til Birkelse (10), *Weinschenck* til Gunderupgaard (10), *Winkel* til Dybvad (8), *Plesner* til Langeslund (7).

I den øvrige Del af Viborg Stift og Ribe Stift valgtes *Lüttichau* til Grundet (16), *Ingversen* til Aggersbøll (13), *Fønss* til Ørslevkloster (12), *Torsleff* til Østersøgaard, der ikke modtog Valget (12), som Suppleanter *Gronbeck* til Eskjær, der altsaa straks rykkede frem til Deputeret (11), *Mazanti* til Stougaard (10), *Benzon* til Lønborggaard, der dog senere af Kongen blev udnævnt til Deputeret (8), *Tang* til Norre Vosborg (8).

Nørrejyllands mindre Landejendomsbesiddere talte 10.874 valgberettigede (mod 10.597 forrige Gang), heraf stemte 7898 eller 72,6 % (forrige Gang 87 %), valgbare var 1178 (forrige Gang 1008).

Valgte blev som henholdsvis Deputerede og Suppleanter¹⁾:

1) Se m. H. t. Distriktsdelingen Stdfs. Hist. I, S. 299 ff.

1. Distrikt: Prokurator *Juel* til Vanggaard (253 af 1307 afgivne Stemmer), Suppl.: *Bie* til Bangsbo (88).
2. Distrikt: Proprietær *Stocken* til Nipstrup (131 af 155), *Lassen* til Ronnovsholm (47).
3. Distrikt: Godsforvalter *Hjort* af Aastrup (259 af 357), Forpagter *Bøggild* af Toftegaard, Ejer af Dronninglund Storskov (182).
4. Distrikt: Kammerraad *Ravn* til Selbjerggaard (237 af 356), *Neergaard* til Momtoft (100).
5. Distrikt: Proprietær *Borberg* af Dover (266 af 510), *Møller Østergaard*, Sundby (244).
6. Distrikt: Prokurator *Petersen* til Ouegaard (203 af 417), Forpagter *Klingenberg* paa Klitgaard (201).
7. Distrikt: Proprietær *Jensen* til Lundegaard (178 af 361), Forvalter *Wulff* til Østergaard (123).
8. Distrikt: Højesteretsassessor *P. D. Bruun* til Asmildkloster (282 af 557), Selvejer *Peder Sørensen Dolmer* i Voldby (274). Valget i dette Distrikt var et Omvalg, da man her først til henholdsvis Deputeret og Suppleant havde valgt to Mænd (*Stocken* og *Holst*), der allerede var valgt til Deputerede for andre Distrikter (2. og 14.).
9. Distrikt: Krigsassessor *Secher* til Vedø (193 af 288), Gaardejer *Thorsen*, *Ingerslev* (133).
10. Distrikt: Proprietær *Bay* til Sodal, der imidlertid i Forvejen havde antaget Valg i 17. Distrikt (211 af 487), *Wandborg* til Trinderup (191).
11. Distrikt: Gaardejer *J. Blach*, Taastrup (257 af 434), Proprietær *Storm* til Kjergaard (213).
12. Distrikt: Gaardejer *Hans Ostensfeldt*, Aabo By (213 af 387), Godsinspektør *Th. Terndrup* til Petersminde (158).
13. Distrikt: Herredsfoged *With* til Daugaard (292 af 297), Forvalter *Købke* til Skjerrildgaard (128).
14. Distrikt: Prokurator *Holst* i Horsens (251 af 354), exam. juris *Worm* i Nr. Aldum (175).
15. Distrikt: Inspektør *Betzer* i Stoustrup (237 af 322), Monrad til Hvilberggaard (195 af 322).
16. Distrikt: Proprietær *van Deurs* til Allingskovgaard (164 af 265), Assessor *Bruun* til Asmildkloster, hvis Valg imidler-

tid her bortfaldt, da han havde modtaget Valget som Deputeret i 8. Distrikt.

17. Distrikt: Proprietær *Bay* til Sødal (195 af 367), Boserup til Stubbergaard (102).

18. Distrikt: Selvejer *Peter Lydersen* af Hvidbjerg Sogn (194 af 438), Selvejer *Jeppe Madsen*, Kreiberg (162).

19. Distrikt: Gaardmand *Ole Chr. Kirk*, Ebbensgaard (370 af 396), Gaardmand *Peter Chr. Sorensen* til Houmaa (175).

20. Distrikt: Justitsraad *Fjelstrup* til Sindinggaard, der tidligere havde været kongevalgt (148 af 333), Forligelseskommisær *Kolbye* paa Nygaard (130).

21. Distrikt: Sognefoged og Gaardmand *Peter Jakobsen* i Billum (148 af 262), Proprietær *Thomsen* paa Vesselberg (93).

22. Distrikt: Landvæsenskommisær *H. Wulff* i Nebel Mølle (106 af 248), Landmaaler *S. Holm* i Møgeltonder, der ikke modtog Valget (96).

Til Medlemmer af den nørrejyske Stænderforsamling for Seksaaret 1841—46 var af Kongen udnævnt i Egenskab af Grundejere Lensgreve *J. C. Frijs-Frijsenborg*, Stiftamtmand over Aarhus Amt *C. G. Rosenørn* (tidligere folkevalgt), Kammerherre *C. F. O. Benzon* til Lønborggaard (som folkevalgt ogsaa Medlem af Roskilde Stænder), Borgmester og Byfoged *C. Estrup* i Kolding (tidligere folkevalgt), som Repræsentanter for Gejstligheden Biskop over Ribe Stift *Tage Müller* og Stiftsprovst i Viborg *L. Schiødt*, blandt Professorerne ved Københavns Universitet (ligesom for Østifterne) Professor *J. E. Larsen*.

Af de i 1840 modte var kun 20 (blandt 55) blevet valgt eller udnævnt til Deputerede for Seksaaret 1841—47. Ogsaa i Viborg blev der dog, trods Valgt af de mange nye Folk, betydelige Kræfter til at fortsætte Traditionen fra de første Forhandlinger, Mænd som *J. P. With*, *Ole Kirk*, *Brock*, *Fjelstrup*, *Nyegaard*, *Roulund*, *Funder*, *Fleischer* o. fl. Blandt de nye Mænd, der traadte til 1838, skulde *Schytte* og *P. D. Bruun* — der begge genvalgtes nu (*Bruun* dog ikke af Kongen, men af 8. Landd.), faa særlig Betydning.

I 1842 udeblev af de valgte Aalborg-Repræsentanter *Otterstrøm*, hvis Plads forblev ubesat i denne Samling, blandt Sædegaardsejerne *Nyegaard*, der erstattedes af *Schiøtt* til Rugaard, *Rosenkrantz*, hvis

Plads forblev ubesat, Rottbøll, der overhovedet aldrig kom til at møde, og som erstattedes med *Winkel* til Dybvad, Ingversen, i hvis Sted traadte *Tang* til Nr. Vosborg, endvidere blandt de mindre Landejendomsbesiddere Prok. Petersen (6. Distrikt), hvis Plads blev ubesat, og Holst (14. D.), der erstattedes af *J. Worm*, endelig blandt de kongevalgte Grundejere Frijs-Frijsenborg, i hvis Sted traadte *Krieger* til Vosnæsgaard.

I 1844 mødte af dem, der, skønt valgte som Deputerede, var udeblevet 1842 *Rosenkrantz*, *Ingversen* og *Holst*, som nye folkevalgte Redaktør *B. Ph. Rée* (for Aalborg) og Arvefæster *Laurs Melgaard* (16. Landdistrikt), som ny kgl. udnævnt Gejstlig Provst *Jens Møller*, Grinderslevkloster, som Suppleanter for andre i Henhold til Valgene 1840—41: Prokurator *Jørgen Nielsen*, Aarhus, *Bie* til Bangsbo (1. Landdistrikt), *Bøggild* til Toftegaard (3. Landdistrikt), *Østergaard*, Sundby (5. Landdistrikt), *Klingenberg* til Klitgaard (6. Landdistrikt), *Boserup* til Stubbergaard (17. Landdistrikt). Af dem, der var mødt i 1842, var det følgende, som denne Gang manglede: *Fleischer*, *Funder*, *Tang*, *N. Juel* (død), *Hiort*, *L. Borberg*, *J. Worm*, *van Deurs*, *R. Bay* (død), *Fjelstrup*, Stiftsprovst *Schiødte* (død).

I 1846 manglede af dem, der var mødt 1844: *Jørg. Nielsen*, *Brock*, *K. N. Møller*, *Quist*, *Dahlerup*, *Schou*, *Roulund* (død), *Hvass*, *Winkel*, *Ingversen*, *Bie*, *Bøggild*, *Melgaard*, *Hans Wulff*. Derimod var indtraadt paany *H. A. Fleischer*, *Funder*, *Hiort*, *Fjelstrup*; fremdeles mødte i Kraft af Nyvalg Justitsraad *A. L. Reiersen* (for Randers), Købmand *S. A. M. Buchwaldt* (for Viborg), Kæmner *Fr. Elkan Wulff* (for Aalborg), exam. juris *Hans Simonsen*, Aagaard (1. Landdistrikt), Gæstgiver *Peter Thomsen*, Vejen (som Suppleant i 22. Landdistrikt), paa almindelig Vis som Suppleanter: Herredsfoged *Rummelhoff*, Nykøbing M., Købmand *Th. Clausen*, Varde, *Skeel* til Birkelse, *Weinschenck* til Gunderupgaard, *A. Plesner* til Langeslund, *Tang* til Vosborg (der allerede var mødt som Suppleant i 1842), Fabrikejer *M. P. Bruun* til Bruunshaab (valgt i 16. Landdistrikt som Melgaards Suppleant 1844).

Der vedblev altsaa i Viborg som i Roskilde fra Samling til Samling at foregaa et ret omfattende Personskifte, og skønt der i Østifternes Forsamling kun var ialt 70 — fra 1844 efter det islandske Altings Oprettelse 68 —, i den norrejsyske 55 Medlemmer, altsaa ialt for hele Kongeriget 125 (123) Stænderdeputerede, blev det dog mere end det dobbelte Antal Personer — 276 —, der i en enkelt eller flere Samlinger enten for den ene eller den anden af Landsdelene opnaaede af faa Sæde i denne Folkerepræsentation, der ogsaa ved de sociale Typer, den kom til at rumme, blev et mangfoldigt Udtryk for det daværende danske Samfund.

Præsident i begge kongerigske Stænderforsamlinger, ligesom 1835—36, var baade 1838 og 1840 Professor *Joachim Frederik Schouw*; derefter, da Schouw 1840 ikke paany opnaaede kgl. Udnævnelse som Deputeret, i de tre Samlinger 1842, 1844 og 1846 for *Østifternes Stænder* Professor theologiæ *Henrik Nikolai Clausen*, for de *nørrejske Stænder* Højesteretsassessor *Peter Daniel Bruun*.

Vicepræsident i Roskilde Stænder havde 1835—36 L. N. Hvidt været, 1838 blev det Generalfiskal Treschow, 1840 blev det atter Hvidt og ligeledes 1842, men 1844, da Hvidt var borte, blev det P. G. Bang og saa endelig i 1846 (da Hvidt igen manglede og Bang var Kommissarius) Professor J. E. Larsen. I Viborg Stænder havde Stiftamtmand Rosenørn beklædt Posten som Vicepræsident; han genvalgtes 1838 og 1840, men 1842 valgtes Godsejer Lüttichau, 1844 og 1846 Professor J. E. Larsen¹⁾.

Kongelig Kommissarius ved saavel de nørrejske som Østifternes Stænder var i alle Samlingerne fra 1835 til 1844 Generalprokurør i Danske Kancelli Dr. juris *Anders Sandøe Ørsted*, der i Foraaret 1842 optoges som Medlem af det kgl. Gehejme-statsraad og altsaa de to sidste Gange mødte i Stænderne med Værdighed som »Statsminister« og Excellence. Ved Stændermøderne i 1846 fungerede Dr. juris *Peter Georg Bang*, der fra 1845 var Deputeret i Rentekammeret, som kgl. Kommissarius.

I det foregaaende er der gjort Bemærkninger om Stænder-samlingerne 1838 og 1840. I 1842 blev der forelagt Østifternes Stænder 31 kgl. Udkast, de nørrejske 32. Henholdsvis Nr. 31 og Nr. 32 var formet som en »Meddelelse« om, at Kongen i Stedet for at ville imødekomme Stænderforsamlingernes eget

¹⁾ Schouw havde 1838 og 1840 i Viborg alle Stemmer minus een (formentlig hans egen) for sig, i Roskilde 1838 55 mod 11 for Treschow og 2 for Bang), 1840 62 (mod nogle faa spredte), P. D. Bruun valgtes i Viborg alle tre Gange med det aldeles overvældende Flertal af de afgivne Stemmer mod kun ganske faa, afgivet til anden Side, i Roskilde fik Clausen 1842, 1844 og 1846 heholdsvis 38 St. mod 29 (deraf 27 for P. G. Bang), 54 mod 12 (deraf 10 for P. G. Bang), 54 mod 9 (deraf 5 for Knuth). Ved Vicepræsidentvalgene naaedes i Viborg af »Modkandidater« mod de valgte kun en enkelt i eet Tilfælde (Lüttichau 1844) et Stemmetail af 10. I Roskilde fik (bortset fra ganske ubetydelige Stemmetail) Treschow 1838 40 St. mod 27 for Bang, Hvidt 1840 40 mod 18 for Bang og 10 for Treschow, 1842 36 mod 28 for Bang, Larsen 1844 33 mod 31 for Bang, 1846 47 mod 10 for Knuth.

udtalte Ønske om Forening overvejede at indføre »stænderske Komitéer«, Fællesudvalg, for de forskellige Forsamlinger og ønskede en Ytring fra Stænderne herom. Iøvrigt var der to andre Udkast, der berørte Stænderforfatningen, nemlig dels angaaende Indførelse af et særligt raadgivende »Alting« for Island (en Sag, der dog naturligvis kun blev forelagt i Roskilde), dels om en nærmere Bestemmelse af den Minoriteten i Stænderforsamlingerne tilkommende Ret til at faa sit Votum optaget i Stændertidende. De andre Udkast angik specielle samfundsmæssige Forhold, det vigtigste af dem en Nyordning af Frikørselsvæsenet. Fra Roskilde blev til Kongen indgivet 5, fra Viborg 8 Petitioner; nu som i enhver af de foregaaende og ogsaa i enhver af de følgende Samlinger stillede begge Stænderforsamlinger Forslag vedrørende Finansvæsenet; det i 1842 epokegørende var her, at de kunde gøre det i Tilknnytning til et af Regeringen offentliggjort systematisk Budget (af en helt anden Karakter end den i 1835 fremkomne finansielle »Oversigt«). Fra Roskilde rejstes et Spørgsmaal om Forbedring af Husmandsklassens Kaar, fra Viborg, i Anledning af den nu udbrudte Strid mellem Danske og Tyske i de slesvigske Stænder, et Krav om Beskyttelse af den danske Nationalitet og Statens Enhed.

I 1844 blev der for de norrøyske Stænder forelagt 29 Udkast, for Østifternes 34, deriblandt en saa vigtig Sag som Anordning om Indførelse af almindelig Værnepligt, en Plakat angaaende Jagts Udøvelse i Haver, en Forordning »angaaende de Regler, som bliver at iagttage med Hensyn til Grundafstaaelse i Anledning af Jærnbanernes Anlæg« (en Sag med vidtrækkende Perspektiver for en kommende Udvikling). Fra Viborg indgik denne Gang 14 Petitioner til Kongen, fra Roskilde 8; blandt de sidste var et Andragende om Foranstaltninger til Selvejendoms eller Arvefæstes større Udbredelse og Ligestilling af det frie og det ufri Hartkorn og et politisk meget epokegørende: nemlig om Betyggelse af Statsenheden gennem en kgl. Erklæring om Monarkiets Arveforhold.

I 1846 blev der forelagt Østifternes Stænder 36, de norrøyske 30 Udkast, bl. a. til saadanne nye Love som en Anordning om Trykkefriheden, en Forordning med Bestemmelser, sigtende til en Forbedring af Husmænds og Indersters Kaar.

en Pensionsordning for afgaaede kgl. Embedsmænd og deres Familie, ændrede Told- og Konsumtionsbestemmelser, en Forordning om almindelig Værnepligt (ændret i Forhold til Ud-kastet om samme Sag fra 1844) samt ikke mindre end to nye »Jærnbanelove« vedrørende den særlige Hensyntagen, der maatte kræves af Befolkningen overfor det nye Samfærdsels-middel. Fra Roskilde blev til Kongen indsendt 5 Petitioner, fra Viborg 10. Man androg fra begge Forsamlingers Side om Op-hævelse af det vestindiske Neger-slaveri, Ophævelse af Kon-sumtionsafgiften og ensartede Told- og Brændevinsafgifter for hele Staten, Anskaffelse af Redningsbaade til de farligste Steder af Landets Kyster, fra Roskilde alene om Ophævelse af Monopolet for den færøiske Handel, fra Viborg om Omdan-nelse af Sorø Akademi til et Agerdyrkningsinstitut og om An-læg af en Jærnbane i Jylland.

Til det sidste bevarede altsaa Stænderforsamlingerne et kraftigt og levende Initiativ, og de udførte et stort, flittigt Arbejde. Den her givne Optælling af Sager, de beskæftigede sig med, omfatter af de private Sager kun dem, de behandlede fuldt færdigt og med positivt Resultat, saaledes at der blev indsendt et Andragende til Regeringen. Men det var heller ikke et saa lille Antal private Forslag, der desuden blev taget op til Behandling, uden at denne blev ført til Ende, eller uden at det dog blev vedtaget at lade dem resultere i et Andragende til Kongen.

Ved Vurderingen af det Arbejde, der blev udført, maa det tages i Betragtning, at de senere Samlinger blev langt kortere end de første. Der krævedes en Virksomhed i ret forceret Tempo baade af de mere aktive Medlemmer og af den Mand, der var bestandig tilstede som Regeringens Repræsentant og skulde optræde som Vejleder i alle Spørgsmaal: den kgl. Kommissarius.

Den kongelige Kommissarius modtog naturligvis forud for hver enkelt Stænderforsamling sin formelle Instruks fra Kon-gen. Blandt A. S. Ørsteds efterladte Papirer¹⁾ findes opbevaret ialt fire saadanne Instrukser: de to fra 1835—36 og de to, der

1) D. v. s. en lille Samling deraf i Universitetsbiblioteket.

henholdsvis 1840 og 1844 er givet for hans Virksomhed ved de jyske Stænder. I Instruksen af 1844 formaner han til at holde sig de Instrukser efterrettelig, som han tidligere i denne Egenskab har faaet meddelt, at han skal »navnlig have Opmærksomheden henvendt paa, at Stænderforsamlingen ikke overskrider den samme tillagte Competence«. Med det sidste sigtes særlig til den Tilbøjelighed, de norrøjske Stænder har vist til at blande sig i de sonderjyske Forhold, men iøvrigt har det ret selvfølgelig bestandig været Aanden i de givne Instrukser, at Kommissarius skulde afværge Forsøg fra Stændernes Side paa at overskride det Maal af Beføjelser, der var tilstaaet dem ved Loven.

Ejendommeligt nok er det i den allerførste givne Instruks af 1835 (altsaa for den første Roskilde-Samling) som Punkt I af de specielle Paalæg befalet Kommissarius, at han skal »søge passende Lejlighed« til at gøre Stænderne opmærksom paa, at Anordningen 1831, — der fastslaar Stændernes raadgivende Myndighed, — »efter Sagens Natur« ikke udelukker Kongens Ret til, om fornødent, at udstede provisoriske Love paa egen Haand, forinden han har hørt Stænderne, Love, der dog vilde blive forelagt den følgende Forsamling¹⁾.

I Instruksen af 1836 for Kommissarius' Virksomhed ved de jyske Stænder understreges det overordentlig skarpt: »Provincialstænderforsamlingen bliver ved alle forekommende Lejligheder at gøres opmærksom paa dens sande Stilling som raadgivende, og at en Skriden ud over denne dens Competence ikke er tilladelig«. Hvad der har foranlediget den skarpe Tone, er tydeligt nok den Forfærdelse, der gjorde sig gældende i Regeringen overfor Roskilde Stænders frimodige Optræden i Finanssagen; der gives i Instruksen Kommissarius Ordre til

1) Danske Kancellis Mænd har aabenbart derved villet hævde et Standpunkt, som de fra først af har ønsket at give Udtryk i selve Stænderanordningen, hvilket dog er blevet opgivet af Hensyn til Slesvig-Holstenske Kancellis modsatte Ønske (Stdfs. Hist. I, S. 166 og 171, Fodnote). Naturligvis er Instrukserne blevet til efter Samraad mellem Kongen og hans nærmeste Raadgivere, vel i nogen Grad ogsaa med Ørsted selv. Det skyldes den fejlagtige Opfattelse af Arten af Frederik VI's »Enevælde«, naar L. Koch (i sin Ørsted-Biografi S. 117) tager den i det flg. omtalte Instruks om Stænderforsamlingen 1838 som et Vidnesbyrd om, »at Kongen har været meget vred, da han skrev denne Skrivelse«; i Virkeligheden udtrykker den snarere Stemninger hos Stemann og andre af Kongens Ministre (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 552).

at forebygge en tilsvarende Optræden fra Nørrejydernes Side: »Da i Provinsialstænderforsamlingen i Roskilde Statens Finansvæsen er blevet behandlet paa en for samme upassende Maade, idet man ikke alene har villet foreskrive, hvorledes vore Finanser skulde administreres, men endog villet bestemme, hvilke Besparelser der skulde ske, saa har du saa meget som muligt at søge forebygget, at saadant finder Sted i den viborgske Forsamling.« Viborg Stænder fik dog uhindret Lov til at give deres uforbeholdne Tilslutning til den Finanskritik, der var fremsat af Roskilde Stænder — og i følgende Samlinger skulde de paa egen Haand opstille Sparekrav og herved dristigt beskæftige sig med de enkelte Poster af Stats-husholdningen. Instruksen fra Foraaret 1836 er præget af Øjeblikkets Stemning indenfor Regeringen, men faar ikke vidererækkende eller mere alvorlig Betydning¹).

Den kgl. Kommissarius havde Pligt til i al Almindelighed at sende Kongen ugentlige Indberetninger og til derhos uden Tøven at indberette alle Tilfælde, der kunde gøre en særlig kgl. Afgørelse fornøden, idet han her samtidig tilføjede sine egne Betænkninger og Forslag om, hvad han ansaa for tilraadeligt. Under hele det Opsyn, Kommissarius havde at fore med Forhandlingerne og med Redaktionen af Stændertidende, skulde han først og fremmest forebygge, at noget »upassende« kom til at finde Sted. Hertil horte blandt andet — som det var indskærpet ham ved en særlig Skrivelse allerede under Stænderforhandlingerne i Roskilde 1835²) —, at Stænderforsamlingerne ved enhver Lejlighed og navnlig i alle formelle Udfærdigelser blev benævnt ved deres fulde Navn af *Provinsialstænderforsamlinger*. Det var naturligvis en i høj Grad passende Opgave for Kommissarius at foranstalte Fest for de Deputerede f. Eks. ved en Lejlighed som Dronningens Fødselsdag; naar Stænderne selv vilde feste, maatte de naturligvis ogsaa gerne gøre det, naar de kun overholdt alle Hensyn til det politisk sømmelige; 1836 var det blevet meddelt

1) Karakteristisk er det, at Instruksen rummer en Trusel om, at Stænderne ikke »under noget Paaskud« maa være samlet mere end 3 Maaneder; Kommissarius skal derfor lade dem forstaa, at de maa se at blive færdige i Løbet af 2½ Maaned; i Virkeligheden fik jo denne Stændersamling Lov til at vare mere end 3½ Maaned.

2) Kab. Ark. Brevkopibog 1835, Nr. 904.

Ørsted, at Viborg Stænder gerne maatte holde et Festmaaltid til Minde om Stænderanordningen den 28. Maj, men det blev ham som Kommissarius »allernaadigst paalagt, at derved ingen anstodelige eller upassende Skaaler udbringes«¹⁾.

Efter Forordningen af 1834 var Kommissarius den, igennem hvem alle Forhandlinger mellem Stænderne og Kongen skulde foregaa. I Kraft heraf havde Kongen i 1836 under en Rejse udtrykkelig erklæret ikke at ville modtage nogen Deputation fra de jyske Stænder, men derimod meget gerne den kgl. Kommissarius paa Stændernes Vegne. Det var under de første Forhandlinger blevet fastslaaet, at hverken Komitéer eller enkelte Deputerede direkte maatte søge Oplysninger hos nogen anden Autoritet end den kgl. Kommissarius. Han var den, Stænderne havde at holde sig til, naar de ønskede at faa Besked om noget. Han stod i Forhandlingernes Midtpunkt som Budbringer baade fra og til Regeringen²⁾.

Fra og med 1838 var det, næst efter at indlede Moderne med en Tale, hans første Opgave at forelægge for Stænderne *den kgl. Bekendtgørelse*³⁾ angaaende Resultatet af de Andragender, de i den forgaaende Samling havde rettet til Kongen — en Bekendtgørelse, der jo dannede det naturlige Udgangspunkt for Fremsættelse af nye Lovudkast fra Regeringens Side, saavel som nye Ønsker fra Stændernes Side. — Naturligvis har Kommissarius under sit anstrengende Arbejde haft kontormæssig Medhjælp; under alle Samlingerne fra 1838 til 1846 har Kancellist ved Generalprokurorforretningerne, Auditor Fr. Chr. Dahlstrøm, fungeret som hans Sekretær (som det

1) Brevkopibog 1836, Nr. 535. Skont Kommissarius efter Loven havde Ret til at bivaane alle Forhandlinger (blot ikke Afstemninger og Betænkningernes endelige Prøvelse), har dog baade han og Forsamlingerne fundet det mest hensynsfuldt og passende, at han udeblev, hvis Forhandlingernes Genstand var en »Adresse« til Kongen, hvori der rummedes noget egentligt »Andragende« (jfr. Roskilde Std. 1840, Sp. 44—53).

2) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 358, 363 f. Brevkopibog 1836 Nr. 535, 1835 Nr. 903. Der havde i Roskilde Stænder i 1835 været forsøgt direkte Henvendelse dels, i Toldsagen, til Grosserersocietetet, dels, i Hoverisagen, til nogle Sognefogder (af henholdsvis den nedsatte Toldkomité og en Deputeret af Bondestanden).

3) Blev fra 1840 offentliggjort ogsaa i Kollegialtidende, svarede efter sit Indhold til, hvad der fra gammel Tid er blevet betegnet som »Landdagsafsked« — en Betegnelse, som ogsaa anvendtes om den tilsvarende Kundgørelse, der i Preussen udstedtes nogen Tid efter Afslutningen af hver enkelt Stænderforsamling (jfr. C. W. Lancizolle: Rechtsquellen für die gegenwärtige landständische Verfassung in Preussen).

synes først fra 1840 med kgl. Udnævnelse)¹⁾; 1846 var Toldkammerdeputeret Grev W. *Sponneck* kgl. tilforordnet for Kommissarius Bang under Toldforhandlinger (som 1835—36 H. Bech for Ørsted), Major J. H. G. *Irminger* i Værnepligtssagen.

Først ved de store politiske og navnlig nationale Strids-spørgsmaal, der dukkede frem i Fyrreerne, indtraadte der alvorlige Brydninger mellem Kommissarius paa den ene og Forsamlingerne med deres Præsidium paa den anden Side. Iøvrigt samarbejdede Regeringens Repræsentant og Stændernes Ledelse godt om at gennemføre den bedst mulige *Forretningsgang* til Fremme af de Opgaver, der skulde løses. Naturligvis fortsatte man i det hele ad de Veje, man fra først af var slaaet ind paa under loyal Hensyntagen til de Regler, der var givet i Stænderforordningerne²⁾. Det blev i de senere Forsamlinger nødvendigt at indrette sig efter den større Knaphed paa Tid, der nu blev. Naar det kneb, kunde man bl. a. spare Tid ved ikke at oplæse Komitébetænkningerne. I 1838 har J. Fr. Schouw endog som Præsident i begge Forsamlinger gennemført som almindelig Regel, at en Komité's Betænkning ikke blev oplæst ved Sagens foreløbige Behandling i Salen, men blot omdelt som Tryksag blandt Medlemmerne; det stred mod Fremgangsmaaden i de første Forsamlinger (men da var Betænkningerne heller ikke altid blevet trykt) og egentlig ogsaa — men her har Kommissarius gerne undladt en Protest — mod Forordningerne, hvorefter Komitéens Betænkning — ligesom de private Andragender — skulde foredrages i Salen. Det har ogsaa ligget J. Fr. Schouw paa Sinde, at de Deputerede ikke brugte en alt for vidtloftig Form ved deres sædvanlige Foredrag, men det kan ikke undre, at en almindelig holdt Formaning i denne Retning kunde blive mødt med et Medlems ængstelige Bemærkning om det farlige i »at lægge Baand paa Talefriheden«³⁾.

Fra 1838 kom man, for ikke at spille Tiden med umodne

1) D. K. 2. Dept. Stændersager, Registrant, Kringelbach i Brickas Leksikon. D. blev senere Stiftamtmand i Aalborg; han var gift med en Niece af A. S. Ørsted, Datter af H. Chr. Ørsted. Jfr. Troels G. Jørgensen: A. S. Ørsted (1933), S. 231.

2) Se Fremstillingen i Stdfs. Hist. I, S. 360—65, jfr. om Forordningernes Regler S. 265 ff. Se ogsaa ovenfor de »indledende Bemærkninger«.

3) Roskilde Std. 1838, Sp. 299 f., 885 ff., 891. Jfr. om samme Drøftelser og Beslutninger i Spørgsmaalet om Komitébetænkningers Oplæsning bl. a. Ros-

eller ligegyldige Sager, i begge Forsamlinger ind paa at vælge en Petitionskomité, altsaa et Udvalg for Andragender, til Behandling af de udefra indkomne Petitioner, som ikke noget Medlem af Forsamlingen havde paataget sig at forebringe; det blev saa denne Komité's Sag at bestemme, om der i det hele skulde gores noget ved et saadant Andragende; men det blev nærmest kun de rent haablose Andragender, der overlodes til Petitionskomitéen; udenfor deres Virksomhed kom ikke blot til at falde alle den Slags Andragender, som paa Forhaand ikke noget Medlem ønskede at fore frem paa egne Vegne som en særlig Sag, men som Regel ogsaa de Andragender, som efter deres Art straks kunde skønnes egnet til — naturligvis med Forsamlingens Tilslutning — at blive henvist til en allerede nedsat Komité (hvilket blev den regelmæssige Fremgangsmaade overfor de mange, der fremkaldtes ved den ene eller den anden af de mere omfattende Adressebevægelser¹⁾). Iøvrigt blev ethvert Andragende, som fremfortes af noget Medlem, betragtet som et privat Forslag, der enten afvistes eller optoges til fortsat, regulær Behandling. Præsidenten overlod til Medlemmerne selv at skønne over, hvor længe de under hver Samling vilde blive ved at modtage Andragender. Ligeledes fik Medlemmerne Lov til at afgøre, i hvilken Orden de private Forslag, der var taget op, skulde behandles²⁾. 1838 androg Viborg Stænder forgæves om, at Lovudkastene maatte blive meddelt de Deputerede, efterhaanden som de blev udarbejdet. Adskillige Udkast forelaa straks offentlig, og altid var jo Arbejdsstoffet for den sidst sammentrædende Forsamling væsentlig det samme som for den først indkaldte³⁾.

De kongelige Propositioner skulde jo under alle Omstændigheder behandles færdig og maatte ikke skydes til Side for de private; det krævede da et forceret Arbejde — hyppig med Af-

kilde Std. 1842 I, Sp. 3263—65, 3526, 4075, Viborg Std. 1844 I, Sp. 1799—1800. Biskop Mynster skriver med megen Tilfredshed til sin Hustru, at man nu skal se at komme bort fra at »vrævla saa meget«, og er meget glad for et Udtryk af Tutein om, at »Forsamlingen stød Fare for at drukne i sin egen Veltalenhed« (Af J. P. Mynsters Liv og Tid, S. 377).

1) Viborg Std. 1838, Sp. 187 f., Roskilde 1838, Sp. 68; jfr. m. H. t. det begrænsede ved Petitionskomitéernes Virksomhed f. Eks. Sag-Oversigten i Viborg Std. 1840, VII ff.

2) Viborg Std. 1838, Sp. 1444 ff.

3) Viborg Std. 1838 I, Sp. 985—88, II, Sp. 270—76, Std. 1840, Sp. 30.

holdelse af to Moder daglig — at færdigbehandle alle de Sager af den sidstnævnte Slags, som man lagde Vægt paa at faa fremmet¹⁾; i det store og hele faar man Indtrykket af, at det lykkedes.

Der har da heller ikke hos Stænderne raadet nogen dybere Misfornøjelse med, at deres Møde-Varighed efterhaanden blev saa stærkt begrænset — i 1838 altsaa til tre Maaneder, under alle Fyrrernes Samlinger til kun to. Man har i det hele været tilfreds med, at der regelmæssigt blev tilstaaet ca. 1 Uges »Prolongation« ud over den fastsatte Frist — for mange Medlemmers Vedkommende vist mere end tilfreds. Da der 1840 i de norrejske Stænder var Tale om, at man skulde ønske en saadan beskednen Forlængelse af Fristen, ytrede der sig i Forsamlingen nogen Betænkelighed ved at holde Medlemmer, der havde et særligt Hensyn at tage til deres private Forretninger, tilbage længere; efter at den kgl. Kommissarius havde erklæret sig for bemyndiget til at forlænge Forsamlingen i 8 Dage over den bestemte Tid, og efter at Præsidenten havde bemærket, at man naturligvis saa vidt muligt vilde benytte et mindre Dage-tal end de 8 Dage, vedtoges det (ikke enstemmigt, men med 38 Stemmer mod 7) at benytte den tilbudte Prolongation, »for-saa vidt det gjordes nødvendigt«²⁾.

1842 rejste Professor *P. G. Bang* i Roskilde det Spørgsmaal, om der ikke i det hele kunde siges at være tilstaaet Stænderne en for kort Frist til deres Arbejdes Fuldførelse; Præsidenten mindede om, at der ikke nu forelaa de Omstændigheder — Tronskifte og Kroningsfest —, der fra Kommissarius' Side var blevet anført som den særlige Anledning til den forkortede Frist i 1840. A. S. Ørsted tog i den Anledning Bladet fra Munden og bemærkede, at det vistnok kunde have været ønskeligt, om Stænderne kunde være sammentraadt tidligere. »Men,« fortsatte han, »den store Masse af Arbejde, som skulde tilendebringes fra den ene Samling til den anden, gør det vanskeligt for Kollegierne at blive færdige, og den Omstændighed, at

1) 19. Sept. »Aften Kl. 8« 1840 skriver Algreen-Ussing fra Roskilde til sin Hustru: »Schouw mener bestandig vi skal kunne blive færdige paa Tirsdag, hvilket jeg næsten ikke ser, hvorledes skal kunne ske, skønt det nu gaar paa Liv og Død«. (Samtlige citerede Breve til Fru U. findes i A.-U. og hans Hustrus Privatarkiv.)

2) Std., Sp. 2067—70.

Stænderne samles hvert andet Aar og optager saa lang Tid, medfører en betydelig Anstrengelse for Regeringspersonalet, som desuden i de fleste Grene er blevet indskrænket« (det sidste en lille Antydning af, at de praktiske Betingelser for det parlamentariske Liv ikke var blevet forbedret ved Christian VIII's lige gennemførte administrative Reformer)¹⁾. Ørsted kunde vel, om han vilde have været helt oprigtig, have tilføjet, at det ganske særlig ikke passede for ham selv med den Stilling, han havde indenfor Regeringen, at være borte fra sit sædvanlige Arbejde mere end halvfjerde Maaned hvert andet Aar (som det ved hans Virksomhed i begge Forsamlinger ialt blev til).

Praktiske, ikke politiske Hensyn var utvivlsomt de afgørende for, at Fristerne ikke blev længere. Lignende Hensyn var det, der gjorde den overvejende Del af de Stænderdeputerede tilfredse med Forholdet, som det var. Der var 1844 Tale om en længere Udsættelse, men som Algreen-Ussing skriver i et Brev til sin Hustru (9. Sept.): »en stor Mængde Deputerede rejste sig og erklærede, at de under ingen Omstændigheder kunde blive længere end næste Uge ud«²⁾.

Hvis Regeringen havde ladet de senere Stænderforsamlinger blive saa langvarige som den første store i Roskilde 1835—36 eller blot som den første nørrejyske, vilde ganske sikkert endnu langt flere Deputerede have »undskyldt sig« fra Deltagelse, end det nu skete.

I Viborg Stænder indgav 1844 49 Medlemmer en Skrivelse til den kgl. Kommissarius med Ønske om, at Stænderforhandlingerne altid maatte finde Sted i Vinterhalvaaret; der var alt saa her — hvor der fandtes særlig mange Repræsentanter for det arbejdende Landbrug — Misfornøjelse med at skulle møde om Sommeren. Da det samme Spørgsmaal samme Aar gennem et Medlems Forslag blev rejst i Roskilde, blev det afvist, og der faldt herunder bl. a. en Bemærkning i den Retning, at Arbejdet hidtil var gaaet lige saa godt i Sommermaanederne, og at det paa den Aarstid var lettere for de Deputerede at holde sig i Forbindelse med deres Hjem. Der blev ogsaa (meget karakteristisk for Tidens Samfærdselsforhold) talt om de sær-

1) Std., Sp. 117—20.

2) Jfr. Std., Sp. 2522—25, 3015.

lige Vanskeligheder, der ved Vintertid kunde være »med Hensyn til Bæltet« og for de bornholmske Deputerede. Utvivlsomt laa der i Forslaget den Tendens, at den korte Tidsfrist for Stændernes Virksomhed skulde være at opfatte som den normale, man til Stadighed maatte regne med, — hvad Orla Lehmann (som den særlig udprægede Politiker, han var) for sit Vedkommende saa som en afgørende Grund til at stemme imod det¹).

1842 fik Stænderforsamlingerne — efter derom fremsatte Ønsker i 1840 — hver for sig Lov til at oprette et *Bibliotek* og Arkiv, der blev stillet under Stændernes egen Bestyrelse gennem særlig udnævnte Komitéer (der tillige fik den Opgave at administrere Trykningen og Forlaget af Stændertidende); Omkostningerne var naturligvis meget beskedent ansat (1000 Rdl. een Gang for alle og derefter 400 Rdl. under hver Samling), og skulde selvfølgelig afholdes af den »Stænderskat«, der i det hele dækkede Udgifterne ved Stænderforsamlingerne²).

Allerede 1835—36 havde begge Stænderforsamlinger under Hensyn til de Vanskeligheder, der var forbundet med at føre Protokollen, andraget om, at de hver for sig maatte for Fremtiden faa udnævnt to Mænd til under Sekretærernes Tilsyn at besørge dette Arbejde. Fra Regeringens Side fandt man det imidlertid for betænkeligt at foretage en saa betydelig Forandring i Forordningerne af 1834, men gav dog samtidig Stænderne (i den kgl. Bekendtgørelse 1838) et Vink om, at de med bedre Udsigt til Resultat kunde andrage om andre med hine Forordninger mere overensstemmende Midler til at lette Sekretærerne deres Arbejde. Der skete nu ikke mere i Sagen fra de kongerigske Stænders Side, 1838 blev et tilsvarende Andragende indgivet fra de holstenske Stænder, men med den Ændring, at de paagældende Medhjælpere skulde »medgives« den kgl. Kommissarius, omend de skulde gore deres Arbejde under Tilsyn af Præsidenten og Stændertidendes Redaktion.

1) Viborg Std. 1844, Sp. 2767, Roskilde, Sp. 1014—18. Om Sommeren kunde naturligvis Varmen godt komme til at genere lidt. H. N. Clausen skildrer i Meddelelserne om sit Levned (S. 301) »den kvælende Sommervarme, det var i 1846«. »Ved Besprøjtning af Markiserne mod Solsiden søgte man at bringe en Smule Kølighed ind i Salen.«

2) Kollegialtidende 1842, S. 142 f.

Dette Forslag skilte sig fra det, der tidligere var stillet af Kongerigets Stænder, ved at forudsætte en kgl. Udnævnelse af de paagældende Folk (og altsaa ikke krævede nogen Udvidelse af Stændernes Myndighed og Selvstændighed); det var derfor mere antageligt for Regeringen, der 1840 forelagde et Lovudkast i denne Retning for alle Monarkiets fire Stænderforsamlinger; Kongerigets Stænderforsamlinger krævede nu atter Ret til selv at udnævne disse Medhjælpere, medens begge Forsamlinger i Hertugdømmerne i Hovedsagen viste sig tilfreds med Udkastet. Væsentlig i Overensstemmelse med dette udstedtes derefter 1842 for hver af Kongerigets Stænderforsamlinger en Anordning om, at deres Protokoller i Fremtiden maatte føres af to eller, om fornødent, flere Medhjælpere, der blev udnævnt dertil af Kongen. Som provisorisk Foranstaltning var den allerede traadt i Kraft ved Stænderforsamlingen 1840. At der var stor Trang til den, er aldeles utvivlsomt¹⁾. En af de først fungerende Protokolførere var A. F. Krieger.

Det var jo nødvendigvis et stort Arbejde at udarbejde Referaterne, og de to valgte Sekretærer har ikke kunnet magte det uden beredvillig Hjælp fra deres Kolleger, ikke mindst har Talerne ofte kunnet levere deres Manuskripter til Protokollen²⁾. *Stændertidende*, der bragte Stoffet fra Protokollerne frem for Offentligheden, havde fra først af haft en forholdsvis mangelfuld Skikkelse. Det var 1835—36 navnlig blevet forbudt at nævne Talernes Navne i Teksten (undtagen forsaavidt de for den omhandlede Sags Vedkommende var enten Forslagsstilleren eller Komitémedlemmer). I 1838 blev det anderledes. Nu kunde alle Taleres Navne nævnes, og Tidenden giver derfor nu en sikker Lejlighed til at fastslaa de enkelte Deputeredes Standpunkter i Debatten; desuden er Teksten blevet lidt

¹⁾ Kollegialt. 1811, S. 886 ff. Af flere Stændertidender (Roskilde 1812 og 1844, Viborg 1846) vil det ses, hvorledes man ikke har nøjedes med de to Hjælpere, men at der er sket Tilkaldelse af baade tredje og fjerde Protokollsekretær. Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 364 f. De valgte Sekretærer af Forsamlingens egen Midte var i Roskilde 1838 Skibsted og Scavenius, 1840 Skibsted og J. Povelsen, 1842 Povelsen og Feddersen, 1844 Povelsen og Ring, 1846 Povelsen og Harhoff, i Viborg 1838 Schytte og Sørensen, 1840 Hald og Rummelhoff, 1842 Hvass og Fønss, 1844 og 1846 Fønss og v. Stocken.

²⁾ 1838 stod i Roskilde en Strid mellem Algreen-Ussing og Tutein om, hvad den første havde sagt i det foregaaende Møde, og om, hvorvidt han havde leveret et nøjagtigt Referat af sine Ord til Protokollen (Pr. B. 75a—82a).

fyldigere. Dog er Stoffet stadig i Sammenligning med Protokollen noget bearbejdet, der er foretaget visse Sammendrag og Omstillinger; det hele Stof er inddelt i to »Rækker«, hvoraf den første giver en kronologisk og kortfattet Journal over de daglige Forhandlinger (derunder de forskellige Sagers Forelæggelse og foreløbige Behandling), medens den anden redegør i systematisk Nummerorden for »Behandling og Afgørelse af de Sager, der er taget under Overvejelse af Komitéer«. Først fra 1840, altsaa det Aar, den ny Protokolordning træder i Kraft, faar Stændertidende Karakter som en »Rigsdagstidende«, der bringer en fortløbende Beretning om Forhandlingerne, som disse udvikler sig fra Dag til Dag, fra Møde til Møde, saa længe Samlingen varer¹⁾. Fra nu af falder Tidendens Indhold, hvad Referat af Debatten angaar, i det hele fuldstændig sammen med Indholdet af Protokollerne (hvis Benyttelse derved som Regel er gjort helt overflødig). Det særegne for Tidenden, i Forhold til Protokollen, er stadig, at den ogsaa rummer en Gengivelse af de kgl. Udkast og Meddelelser, de private Forslag, Komitéernes og Forsamlingernes Betænkninger, de vedtagne Petitioner (nu for alle Deles Vedkommende i uforkortet Form). Selvfølgelig skulde Kommissarius vedblive at vaage over Indholdet, og lige saa lidt som han skulde finde sig i at se noget optaget, der stred mod Loven eller var krænkende for Kongen som Statens Overhoved, skulde han (ifølge sin Instruks) taale noget, »hvorved Forsamlingens enkelte Medlemmer maatte kunne krænkes eller navnlig *stilles til Skue*«. Omsorgen for det sidste medførte blot ikke mere, at de optrædende Talere skulde have deres Navne skjult for Verden — hvilket i den først givne Instruks var nævnt som den nødvendige Forudsætning for, at ethvert Medlem skulde kunne udtale sig med »Uafhængighed og Frimodighed«.

Stændertidenderne naaede saaledes til at give det fulde Billede af, hvad der var foregaaet i Stænderforsamlingen; af den Behandling, de fra Stænderne stillede Forslag faar i Regeringen, ses det da ogsaa, hvorledes denne lader sig instruere ikke

¹⁾ Algreen-Ussing og P. G. Bang, der allerede havde redigeret Roskilde Stændertidende for 1835—36, fortsatte dermed 1838, 1842 og 1844; 1840 havde A.-U. denne Opgave samme med Deichmann, 1846 sammen med David. Redaktører var i Viborg (jfr. om 1836 Stds. Hist. I, S. 472) 1838 og 1840 Fleischer og Bruun, 1842 Køster og Prof. Larsen, 1844 Køster og Quist, 1846 Bruun og Rée.

blot af, hvad der er vedtaget i Stændermoderne, men ogsaa af, hvad der er sagt i dem. Der kunde derfor egentlig heller ikke ligge nogen særlig praktisk Vægt paa det Spørgsmaal, der gav Anledning til en Konflikt i 1840: nemlig om Mindretallet skulde have Krav paa at faa sit Standpunkt meddelt i Forsamlingens Petitioner (ikke blot i Betænkningerne ang. kgl. Udkast, for hvilke det efter Lovens Bogstav uden al Tvivl kunde gøre dette Krav gældende). Modsat Hertugdømmernes Stænder havde begge Kongerigets Forsamlinger fortolket de paagældende »Grundlovsbestemmelser« saaledes, at der ikke tilkom Mindretal nogen saadan Ret. Da Roskilde Stænder i Sept. 1840 droftede Spørgsmaalet om Skattebevillingsret, nægtede Fler-tallet Grevencop-Castenskjold Ret til at faa optaget et Minoritetsvotum i Forsamlingens Petition angaaende Sagen. Dette affødte en Klage til Kongen og dermed (4. Nov.) et kgl. Reskript til Kommissarius: Lovens Ord var, hed det her, saa tydeligt til Fordel for Mindretallet, at de ikke behøvede nogen Fortolkning¹⁾, og der skulde derfor sørges for, at Mindretallets Ret altid blev respekteret. Reskriptet fremkaldte straks Protest fra Viborg Stænder, der androg om, at Kongen enten vilde ophæve Reskriptet eller for de næste Stænderforsamlinger forelægge et Lovudkast til nærmere Fortolkning af den paagældende Bestemmelse. Et saadant Udkast, i Overensstemmelse med sin Opfattelse, forelagde Regeringen da i 1842, men det afvistes af begge Stænderforsamlinger (skont f. Eks. Ole

1) Den vedkommende Passus i § 70 (for Nørrejylland 68) af Forordningen 15. Maj 1834 lyder saaledes: »Hvad de Genstande angaar, som Vi har ladet Stændernes Forsamling forelægge til Overvejelse, agtes og det for deres Mening, hvorfor Flerheden af de stemmeberettigede Medlemmer har erklæret sig; men i Tilfælde af Stemmeulighed bliver begge de modsatte Meninger Os at foredrage, ligesom der og, hvor Stemme flerhed i en Sag, der hører under Vor Allerhøjeste Afgørelse, finder Sted, altid staar Minoriteten frit for at forlange, at dens afvigende Mening tilligemed de Grunde, hvorpaa den er bygget, fremsættes i den Betænkning, der til Os skal afgives. Over en af et Medlem gjort Proposition bliver ingen Betænkning til Os at afgive, naar ikke mere end den halve Del af de afgivne Stemmer er til dens Fordel.« Den juridiske Fortolkning maa her afhænge af, hvorvidt man efter den sproglige Sammenhæng vil forstaa den hele Passus, blot med Undtagelse af sidste Punktum, som kun tagende Sigte paa de til Overvejelse forelagte kongelige Udkast, »der hører under Vor Allerhøjeste Afgørelse« (Ord, der ejendommeligt nok ikke er indføjjet i de tilsvarende Bestemmelser for Hertugdømmene, skont man henede netop gennemførte den Fortolkning, der kunde afledes af dem). Gengivelsen af den paagældende Paragraf i Stdfs. Hist. I, S. 266 slutter sig umiddelbart til de danske Stænders Fortolkning.

Kirk fandt, at Ordningen vilde være behagelig »i det mindste for den simple Mand«). Fra Stændernes Side fastholdt man, at Mindretallet kun skulde kunne forlange sine afvigende Meninger optaget i Betænkninger, der blev forelagt for Stænderne af Kongen, og at det tilmed her skulde være Stænderne selv, der bestemte den nærmere Ordning. Man fandt, at en stærkere Fremhævelse af Mindretallets Ret vilde blive ganske odelæggende for Stænderinstitutionen. I den Anledning blev Udkastet ikke ophøjet til Lov; men Regeringen undlod ikke overfor Stænderforsamlingerne i 1844 at tilkendegive, at den fra sin Side stadig betragtede Mindretallets Ret som tilstrækkelig lovfæstet ved Forordningerne af 15. Maj 1834. Det afgørende — ogsaa til Belysning af det hele Forhold mellem Regering og Stænder — er, at de sidste dog fik Lov til at gennemføre deres Opfattelse¹).

Overfor Almenheden var Stændertidende den eneste Budbringer om Stænderforhandlingerne. Aviserne maatte stadig ose deres »Stænderstof« herfra. Nogen Slags *Offentlighed*, der aabnede Porten for journalistiske Referenter og almindelige Tilhorere, er aldrig blevet indført, og efter det Krav, der rejstes i denne Henseende fra Østlifternes Stænderforsamling, var blevet afvist, blev det ikke rejst paany overfor Regeringen som noget selvstændigt Spørgsmaal.

Rent bortset fra de større forfatningspolitiske Spørgsmaal, der snart skulde tage en kraftig og skæbnesvanger Udvikling, har der naturligvis hist og her og ogsaa ude i Befolkningen været Interesse for at opnaa mere specielle Ændringer i de givne Forfatningslove. Saaledes har Biskop over Fyns Stift *N. Faber* 1838 udarbejdet et Forslag til udvidet og selvvalgt Repræsentation for Gejstligheden og overgivet det til en fynsk Deputeret ved Stænderne i Roskilde (Langkilde); det skulde han imidlertid ikke have gjort; skont han var saa samvittighedsfuld at indsende et Eksempplar af Petitionen til Kongen med Bemærkning om, at den forhaabentlig kunde underkastes Droftelse, uden at noget saadant vilde vække Kongens Mishag,

¹) Roskilde Std. 1840, Sp. 2958—59, Vibord Std. (Betænkninger og Petitioner), S. 124—27, Roskilde Std. 1844, S. CLX ff., Viborg, Sp. 2790, 2776, S. LCL ff., Kollegialt. 1844, S. 702.

opfattedes dette ikke som en Bøn om Tilladelse til overhovedet at lade Sagen føre frem (og var det da i Formen egentlig heller ikke), men Faber paadrog sig en alvorlig Reprimande gennem et kgl. Reskript, der udtrykte særdeles Mishag med, at han paa denne Maade havde »miskendt sin Stilling som Embedsmand« og undladt at afvente Kongens »allernaadigste Tilkendegivelse« — hvorefter Biskoppen skyndsomst bad om Undskyldning og skaffede sig sit Andragende tilbage fra Roskilde. Der var det for Ørsted pinlige ved denne Sag, at Biskoppen i Forvejen havde vist ham sit Forslag og ogsaa indviet ham i den Maade, hvorpaa han vilde søge det fremmet; Ørsted havde ikke billiget Forslaget, men paa den anden Side aabenbart ikke tænkt sig, at Fremgangsmaaden i sig selv vilde blive saa misbilliget paa højeste Sted; han havde derfor forsomt at give Biskoppen den behørig Advarsel, medens det endnu var Tid¹⁾.

Som kgl. Kommissarius kunde Ørsted jo ikke føle sig som Repræsentant først og fremmest for sine egne Anskuelser; han maatte som enhver Statsmand, der skal optræde som »Taleminister« overfor en parlamentarisk Forsamling, betragte sig som Regeringens Ordfører og hævde de Meninger, som han

1) Adjunkt C. G. V. Faber: »Et lille Stykke Kirkehistorie fra Stænderinstitutionens Tid« (Kirkehistoriske Samlinger 3. R. IV, S. 697—755, særlig 716 f., 720 f.), Kab.-Ark. Brevkopibog 1838, Nr. 906, 917, 920. Under sin Omtale af denne Sag har Marcus Rubin (»Frederik VI's Tid«, S. 504 ff.) taget den som et Vidnesbyrd om, at Frederik VI til det sidste overfor alt og alle vilde hævde sin personlige suveræne Vilje og Magt. Der foreligger naturligvis intet, der vidner om det rent »personlige« i denne Optræden fra Kongemagts Side, og Adjunkt Faber er snarere inde paa det rigtige, naar han taler om, at »man (det vides ikke hvem) havde bibragt Frederik VI . . .« o. s. v. Vil man gaa paa Spor efter, hvem der kan have paavirket Kongen, bliver det nærliggende at standse ved Stemmann, der jo var Kancelliets — og dermed Kirkebestyrelsens — Øverste, og som under Stænderlovenes Behandling havde udtalt sig saa voldsomt mod at imødekomme noget »hierarkisk« Ønske om mere Indflydelse for Præstestanden, medens A. S. Ørsted havde været Præsterens varme Talsmand (Stdfs. Hist. I, S. 158, 251 f.). Herom fortalte Ørsted intet til Biskop Faber, men iikendegav blot tydeligt for denne, at han som Kommissarius maatte gaa imod hans Andragende. Naar Rubin vil betragte Ørsted som temmelig kompromitteret af den hele Affære, gør han sig skyldig i Overdrivelse. Ørsted var ked af, at han ikke havde faaet advaret Biskoppen tilstrækkeligt i sit Svar paa hans Henvendelse og snakker derfor unægteligt lidt »sort«, naar han efter den kgl. Indgriben i et andet Brev skal undskylde sin Forsømmelse (Adjunkt Faber, S. 717 ff., 727 ff.). Det første Brev var dog utvivlsomt skrevet i Hast, og man kan for det andets Vedkommende ikke finde det mærkeligt, at Ørsted ikke vil aabenbare Biskoppen alle vedkommende Omstændigheder, f. Eks. sin egen Mangel paa naturlig Forudseenhed m. II. t. Stemmann.

vidste, nu engang vilde komme til at bestemme dens Afgørelser. Hvor det gjaldt Stænderinstitutionens Indretning, blev det hans Opgave, uanset hvad han selv havde ment under Stænderlovenes Udarbejdelse, at forsvare det bestaaende og een Gang givne mod alle Angreb paa saavel mindre som mere væsentlige Punkter.

1838 rejstes gennem et Andragende fra Repræsentantskabet for Mosaisk Trossamfund i København Spørgsmaalet om Valgbarhed for »Mosaiter« — altsaa ikke-døbte Jøder (der jo efter Stænderforordningerne blot havde Adgang til at erhverve sig Valgret); der henvistes i Andragendet saavel til Menneskerettighederne som til Statsklogskaben. Det førtes frem i *Viborg* af Statskirkerepræsentanten Stiftsprovst *Hald*¹⁾, og det fandt straks nogen Tilslutning, saaledes hos selve Præsidenten Schouw, men ogsaa megen Modsigelse, saaledes fra *Ole Kirk*, der var overbevist om, at mange Jyder ikke ønskede Valgbarhed tilstaaet Mennesker, der for ikke saa længe siden havde været anset som Bedragere og være underkastet Had og Forfølgelse²⁾. Ved en hemmelig Afstemning (med Kugler) erklærede kun 24 mod 22 sig for at optage Sagen til Behandling, og af den derefter nedsatte Komité var de to Medlemmer (Biskop Øllgaard og Stiftamtmand Rosenørn) imod Sagen, da de fandt det anstødeligt, at Jøder skulde være med til at afgøre Spørgsmaal vedrørende kristelige Anliggender (herunder Skolevæsenet og til Dels ogsaa Retsvæsenet), og de var overbevist om, at Jøderne nok »med den Folket egne Vedholdenhed« skulde vide at skaffe sig Repræsentation, hvis de opnaaede den Ret, de ønskede; kun det tredje Medlem (Brock) anbefalede Andragendet under Henvisning til Jødernes Samhørighed med den øvrige Befolkning. Under Sagens foreløbige og endelige Behandling talte blandt andre With med megen Varme Jødernes Sag, Brinck-Seidelin udtalte sin Tro paa deres Assimilation med den øvrige Befolkning, medens Biskop Øllgaard talte om, at »kun den, der er Dansk og føler som Dansk« bør give Kongen Raad, og Ole Kirk — Side om Side med den »liberale« Godsejer Roulund (der tvivlede om Jødernes Evne til Offervilje og Begejstring for Fædrelandet) — hævdede sit jødefjendske Standpunkt: Jøderne maatte for hans Skyld gerne drage bort fra Landet og søge derhen, hvor de muligvis kunde opnaa større Frihed og Rettigheder, »det vidste han, at de var ikke hidkaldte«³⁾. Med 29 mod 21 forkastede Forsamlingen at stille noget Forslag til Kongen om denne Sag.

1) Std. I, Sp. 989—1008, II, 731—39 (Komité), 739—93.

2) Sp. 1004, 1006 f.

3) Sp. 718 ff., 757, 780, 772 f.

I Roskilde¹⁾ var det *Drewsen*, der tog sig af denne Sag, gennem et af ham selv personlig stillet Forslag (medens Mosaiternes eget Andragende blev »henlagt«), og der blev her 43 mod 22 for at henvise den til Komitébehandling. Af en nedsat Komité's Medlemmer var to (Biskop Mynster og Treschow) Modstandere og en tredje (Algreen-Ussing) Tilhænger af Sagens Gennemførelse, Schouw talte ogsaa her for Jødernes Sag²⁾. Under Debatterne mente iøvrigt Godsejer Langkilde, at Jødernes Optagelse i Forsamlingen maatte medføre Afskaffelse af Stændernes kristelige Aabningsgudstjeneste og Forbud mod enhver Forhandling om kristelige eller kirkelige Genstande; hans Standsfælle Grevencop-Castenskjold takkede ham for hans klare og religiøse Foredrag og talte selv om de nødvendige Hensyn til »vor hellige Religion«; derimod mente Bruun fra Assens simpelthen, at der med lige Byrder burde følge lige Rettigheder (oplyste iøvrigt, at i Assens var valgt en Mosait til Skoleforstander, d. v. s. Skolekommissionsmedlem), og Hempel fra Odense (der i de store politiske Spørgsmaal skulde vise sig som et af Forsamlingens mest konservative Medlemmer) talte om de Kristnes Pligt til at komme de andre Trosbekendere imøde med Velvilje³⁾. I Roskilde som i Viborg havde Jøderne særlig deres Venner blandt Byborgere, deres Modstandere blandt Godsejere og Bønder. Men der var dog en enkelt Bonde, Hendrik Larsen, der ikke fandt noget at indvende mod Jøderne, naar de blot handlede »retskaffent og kristeligt« mod deres Medborgere⁴⁾. Da Roskilde-Forsamlingen jo i det hele ved sin Sammensætning havde et lidt mindre »agrarisk« Præg end den anden, var det kun naturligt, at det her med et lille Flertal — 32 mod 30 — vedtoges at anbefale den »Grundlovsændring«, hvorom der var Tale.

Som vedtaget, endda med saa lille Flertal, blot i den ene Forsamling og forkastet i den anden havde Forslaget om Jødernes Valgbarhed ingen praktiske Muligheder. A. S. Ørsted havde paa Forhaand i Roskilde betegnet det som aldeles usandsynligt, at Kongen i et Anliggende som dette, der i alt Fald ikke var paatrængende, skulde ville forelægge de jyske Provinsialstænder et Lovudkast, der stred mod deres nylig tilkendegivne Mening — en i sig selv kraftig og bemærkelsesværdig Understregen af den Hensyntagen, der fra Regeringens Side maatte vises overfor de Anskuelser, der kom til Orde i Stænderne, og af dens dermed følgende nødvendige Praxis:

1) Std. I, Sp. 105—28, II, 570—76 (Komité), 576—696.

2) Sp. 637 ff.

3) Sp. 584—85, 597—99, 601 f. og 604, 587 ff. samt 602 og 606.

4) Sp. 603.

i Almindelighed ikke at forberede en Ændring i bestaaende Forhold paa Trods af Stemningen i blot den ene af de to Forsamlinger — den Praksis, vi allerede skimtede ved Behandlingen af de Forslag, der var stillet af de første Stænderforsamlinger.

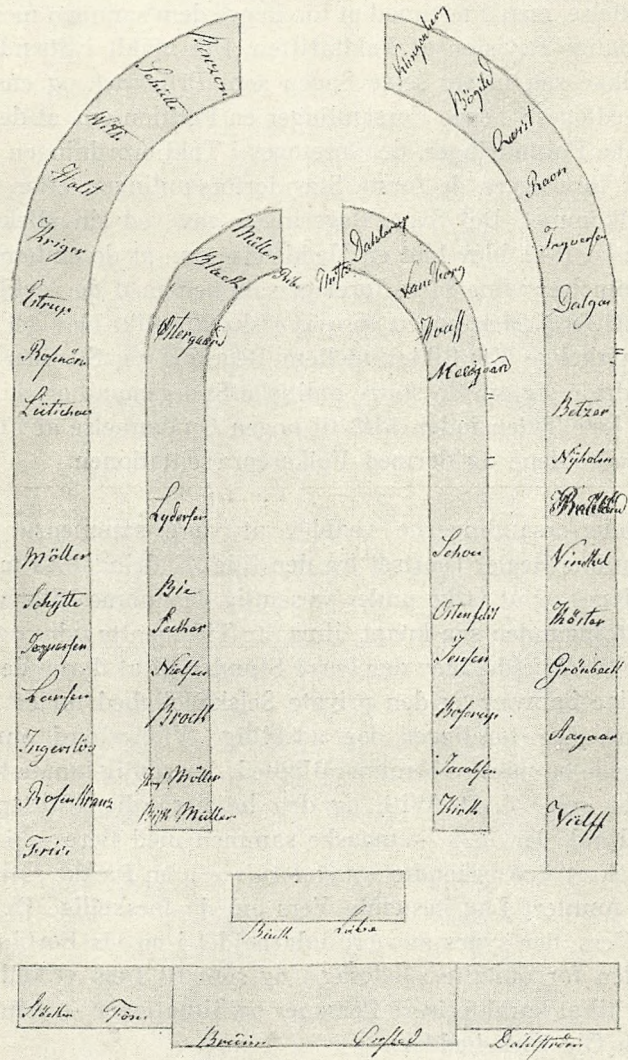
Naar Ørsted under Forhandlingen om denne Sag stærkt fremhævede ikke blot Forskellen mellem almindelige borgerlige og særlig politiske Rettigheder og den samfundsmæssige Garanti ved en kristelig Trosbekendelse, men ogsaa Hensynet til den almindelige Folkestemning¹⁾, kom han ikke i egentlig Modstrid med sine egne tidligere Standpunkter. Ørsted lagde til enhver Tid den største Vægt paa, at Regeringshandling og Lovgivning skulde have den fornødne Sangbund i Folket. Naar han under Stænderforordningernes Udarbejdelse havde været stemt for at give Jøder ikke blot Valgret men ogsaa Valgbarhed, var det netop under udtrykkelig Henvisning til, at »de oplyste Mænds« liberal Holdning havde beroliget ham med Hensyn til den offentlige Mening om denne Sag²⁾.

Den Hensyntagen, der i det hele fra Regeringens Side blev vist overfor Stænderne, omend saa vidt muligt med Fastholdelse af de givne Grundlovsregler, hindrede ikke disse i straks at reagere, naar undtagelsesvis Hensynet blev tilsidesat, endog blot det allermindste, i det rent formelle. Var der Tale om »provisoriske« Lovregler, vilde man ikke bestride, at deres Udstedelse i visse Tilfælde kunde være berettiget, men man holdt stift paa, at de altid maatte forelægges de nærmest følgende Stænderforsamlinger. Derfor protesterede Stænderne, da der i 1839 og 1840 provisorisk blev udstedt et Par ubetydelige nye Toldbestemmelser, uden at de først havde været forelagt Stænderne, og uden at de blev forelagt de kort derefter sammentrædende Stænderforsamlinger af 1840. L. N. Hvidt, den forende Politiker i Toldspørgsmaal, rejste straks Sagen i Roskilde, og senere tages den op i Viborg. Det hjalp ikke, at A. S. Ørsted udviklede, hvorledes Bestemmelserne var at ringe Vig-

1) Roskilde Std., Sp. 109 ff.

2) Stdfs. Hist. I, S. 244. Det hele Spørgsmaal drejede sig jo kun om Jøder af Trosbekendelse; hvor lidt det racemæssige kom i Betragtning, fremgaar bedst af den Omstændighed, at Regeringen 1840 udnævnte den fødte Jøde Stenfeldt til at være en af de kgl. Deputerede i Stænderne, hvoraf iøvrigt C. N. David blev et fremtrædende Medlem.

Roulund fra Dalgaard.

1844

PLAN OVER VIBORG STÆNDERSAL 1844
(efter Penne-tegning blandt Roulunds Papirer i Viborg Landsarkiv).

tighed og kun rummede Lettelser for Befolkningen, at de stemte med, hvad Stænderne selv havde foreslaaet i deres Betænkning om den store Toldforordning, og endelig ikke mindst at det slet ikke var Tanken at unddrage dem fra Stændernes Indflydelse, men tværtimod at forelægge dem sammen med den almindelige Revision af Toldtariffen. Det gjaldt i Stændernes Øjne ikke saa meget selve Sagen som *Principet*, og enstemmigt vedtoges i begge Forsamlinger en Petition om, at de provisoriske Forandringer, der foretoges i Toldforordningen, altid maatte forelægges de første Stænderforsamlinger, efter at de var udkommet. Det Svar, Regeringen gav ved sin »Bekendtgørelse« i 1842, blev blot en Meddelelse om, at de omhandlede Bestemmelser vilde blive forelagt sammen med de reviderede Toldtariffer¹⁾. Men nogen »provisorisk« Konflikt blev der ikke.

De virkelige Konflikter mellem Regering og Stænder kom til at dreje sig om de større politiske Spørgsmaal, og de førte ikke i hele Tiden inden 1848 til nogen Omdannelse af Forfatningsforholdene og dermed Folkerepresentationen.

Stænderforsamlingerne vedblev at være sammensat efter helt samme Regler (bortset fra den lille Ændring 1843 m. H. t. Bilandene) og at virke under væsentlig de samme Vilkaar. Da den efterhaanden saa knapt tilmaalte Tid maatte udnyttes saa stærkt til Arbejde, blev der færre Stunder til at dyrke det selskabelige Samvær og den private Selskabelighed under Samlingerne. Der foreligger dog adskillige Vidnesbyrd om den Livsglæde og muntre Kammeralighed, der stadig kunde trives. Det var selve J. P. With og den højjærværdige Stiftsprovst P. T. Hald, der 1838 — maaske sammen med flere — i Forening skrev den bekendte »*Stændervise*«²⁾, en Række satiriske, for et muntert Lag bestemte Vers om de forskellige Deputerede, Vers, der synes at være udarbejdet i en vis Forbindelse med den før omtalte »Jødesag«, og som til Dels virkelig bidrager til at karakterisere Personer og Situationer — som naar det om Ole Kirk hedder:

1) Roskilde Std. 1840, Sp. 2547—49, 3115—19, 83—84, Viborg Std., 545—52, 1064—71, 7, Kollegialtidende 1842, S. 688.

2) C. Klitgaard: »Stændervisen« (Samlinger til jysk Historie og Topografi, 3. R. V, S. 137—54).

»Og vil I se en vældig Dirk
til Præsidentens Hjerte,
saa gaa kun hen til Ole Kirk,
men vogt jer, han kan snerte.«

Vi lærer her noget om den begavede vestjyske Bondes Anseelse i Forsamlingen og særlig hos dens akademiske københavnske Præsident. I en helt anden Tone hedder det om en anden Bondemand, der nok ved en eller anden Lejlighed ikke har »forstaaet sig paa Agurkesalat«, og som ikke har vidst at hævde sig i Forsamlingen: »Per Winther slugte een Gang frisk — en Appelsin med Skallen — men sidder ellers som en Fisk — saa stum i Stændersalen.« Om P. N. Kundstrup faar vi den Oplysning, at »Hr. Knudstrup stundom ta'er en Taar«; Versene er i det hele ikke hensynsfulde og diskrete, og nogle af dem slaar over i det drengagtige og til Dels meget platte¹⁾.

De var ikke puritansk indstillede, disse gode danske Mænd, der mødtes et Par Maaneder hvert andet Aar i to smaa Byer for at staa hinanden bi med de »Raad«, de var kaldet til at give »Kongen«. Mange af dem har fra deres hjemlige Kreds været indovet i en Klub- og Selskabsaand, som de heller ikke har forsaget under deres Ophold ved Stænderne²⁾. Den store, lange Vinter i Roskilde 1835—36 med dens Rigdom paa »Asparges, Lhombre og Champagne«, der trøstede Drewsen under de politiske Skuffelser³⁾, kom ikke igen, men ogsaa i de kortere Samlinger har man forstaaet at faa Tid til Fornøjelser ved Siden af det intensive Arbejde, og man har ikke taget til Takke blot med de mere officielle Festligheder; man festede

1) Det stærkeste Eksempel her er dette: »Naar Kolby staar og brækker op — det mest fordømte Sludder — han koketterer med sin Krop — som gammel, malet Ludder«. Det er ikke saa utroligt, at en Stiftsprovst, der gjorde sig til Medforfatter af den Slags, kunde skade sin gejstlige Løbehane derved. Stændervisen synes at have vakt en Del Forargelse, og Fr. Nielsen vil i Brickas biografiske Leksikon vide, at det var af den Grund, Hald ikke blev Biskop — en Stilling, hvortil han heller ikke egnede sig, da »han var mere paa sin Plads i en Selskabssal end i en Kirke«.

2) »Det var lystige Tider dengang«, hedder det i en Skildring af Oliemøller Schytte (Zodiacus, alias P. Hansen: Parlamentariske Stjernebilleder, S. 38), »og især var der Fart i et Par af de jyske Købstæder. Aarhus og Horsens rivaliserede med hinanden i de muntreste Selskaber, de lystigste Privatkomedier, de gemytligste Drikkelag. Horsens havde Schytte, der altid var parat som Nummer 1 til baade Arbejde og Lystighed.« Bl. a. med disse Forudsætninger kom den brave Patriot Schytte til Viborg som sin Bys Repræsentant.

3) Stfd. Hist. I, S. 463.

privat for og med hinanden. »Imorgen giver Drewsen en stor Dinner, hvortil man har indbudt mig«, skriver Algreen-Ussing til sin Hustru 30. Juli 1840, og 10. Sept. giver han følgende Melding: »Arbejdet er i denne Tid nærved at vokse mig over Hovedet, hvilket til Dels har sin Grund i, at jeg næsten hver Dag maa tage Del i enten en Dinner eller en Soirée, som jeg ikke godt kan undslaa«.

Man festede ogsaa gerne, naar der kom en celeber Gæst til Stænderbyen. »Idag«, skriver Biskop Mynster til sin Hustru 3. Okt. 1838, »er den store Nyhed i Roskilde den: at Thorvaldsen kommer i Morgen. De Stænderdeputerede giver ham en Dinner i »Prinsen«, og om Aftenen er der Soirée hos Ørsted.«¹⁾ Algreen-Ussing har i et (udateret) Brev til sin Hustru skildret, hvilken Fest der blev paa Hotel »Prinsen«, da A. S. Ørsted i 1846 — altsaa da han ikke mere var Kommissarius — kom ud for at hilse paa de Mænd, han havde haft saa meget Samarbejde med. Orla Lehmann, Balth. Christensen og nogle af Bønderne vilde ikke med, men Stemningen var høj blandt de tilstedeværende. Selv udbragte Algreen-Ussing Skaalen for »vor hædrede Gæsts hædrede Broder, Danmarks Stolthed, Hans Christian Ørsted« — naturligvis i stærkt svulmende Ord²⁾. »Ved Bordet«, meddeler han ogsaa, »blev der drukket svært, og det gik ikke af uden Folge for alle, som dog i et Vennelag ikke videre ænses. S havde sig en Streg, som man siger, og Kammerjunker B maatte bringes ned og lægges paa en Seng i et af Gæsteværelserne i Prinsen«. Festen var præget af stor Hjertelighed, og »den gamle Excellence var synlig rørt«.

Mod Slutningen af Stændernes Samling i Viborg 1846 holdtes en stor Fest for deres Præsident, P. D. Bruun, i Anledning af hans 50-Aars Fødselsdag. Bruun skildrer i et Brev til sin Hustru, hvor smukt denne Fest ligesom faa Dage senere den officielle Slutningsfest forløb. Der blev naturligvis ogsaa talt for Fru Bruun, og der blev sunget en »Konernes Skaal forfattet i en ganske simpel, men ganske ny Vise, som synges

1) Fra J. P. Mynsters Liv og Tid, S. 374.

2) »To herligere Skud ud af en Stamme har intet Land og ingen Tidsalder nogensinde haft at opvise, og det er med reffærdig Stolthed, at Danmark skuer hen paa disse tvende aandelige Giganter og med en Moders Fryd og Beundring nævner dem sine herlige Tvilling sønner.«

mod Slutningen af Maaltidet den 18. December 1846, naar Kaffen serveres«. Dens første Vers lod:

I dette glade Lag
 I dette glade Mack, Mack, Mack
 I dette glade Lag;
 ∴: Ved Vinen og ved Kagerne,
 Mollack, Mollack, Trallerallera,
 Vi glemmer Stændersagerne,
 Indtil en anden Dag. ∴:

I Sangen for Bruun hyldes han som den, der

. selv var os et Billed paa,
 At Kraft med Blidhed kan bestaa.
 Med Sandheds Magt og Sandheds Glæde
 Fra Læberne hans Tale gik,
 Vi vendte Øjet til hans Sæde
 Og mødte Freden i hans Blik.
 Og Kærlighedens milde Magt
 Umærket holdt i Salen Vagt.¹⁾

Et ganske særligt og betydningsfuldt Ansvar havde jo gennem alle Stændersamlinger paahvilet dels Forsamlingernes selvvalgte Ledere, dels den kgl. Kommissarius som de Mænd, der navnlig skulde præge Formerne for den Virksomhed, der blev øvet. *J. Fr. Schouw* forenede som Præsident paa en meget hensigtsmæssig Maade den faste Haand med udstrakt Hensynsfuldhed; helt igennem lod han forstaa, at han virkelig kun opfattede sig som den, der førte Forsædet blandt Kolleger, ikke som den, der havde Ret til at diktere Forsamlingen sin Vilje. Af hans Efterfølgere var vel nok H. N. Clausen den myndigste; P. D. Bruun viste sig ogsaa i Besiddelse af ikke ringe Kraft under afgørende Situationer, men har til daglig lagt Vægt paa at følge en med sin Natur overensstemmende blid og mild Fremgangsmaade. Han skrev til sin Hustru lige efter sit første Valg til Posten 1842: »Det er vistnok en højst interessant Stilling, Præsident i en Stænderforsamling, gid jeg

1) Saml. til jysk Historie og Topografi, 4. R. I, S. 181 ff.

ogsaa maa sige det til Enden; det at lede og styre en Forsamling af 52 Mand, der lyder Lyden af den lille Klokke, har noget meget imponant hos sig, men at lede Gangen i Forhandlingerne og at iagttage, at i Forretningsordenen intet gaar tabt, kræver ogsaa en Agtpaagivenhed og en Umsicht, som jeg ikke kan nægte stundom gør mig meget ængstelig. Mit Herredømme bruger jeg, som du vel kan forudsætte, med Mildhed og Moderation, og omend nogle kunde mene, at jeg skulde regere noget mere, saa er jeg dog vis paa, at hvis Regimentet skulde komme til Anvendelse paa dem, vilde de dermed kun være lidet tilfredse¹⁾.

Som Aanden og Tonen var blandt de Mænd, der samledes til Stændermøderne, maatte deres Præsidium sikkert helst optræde med passende dansk Jævnhed og Liberalitet, ingen Art af diktatorisk »Regimente« vilde vel have været paa sin Plads overfor dem.

For A. S. Ørsted har det (med et Udtryk, han selv har brugt) ofte været mindre »hyggeligt« at skulle, som Regeringens Repræsentant og Talerør, hævde en anden Mening end den, der var hans egen personlige, om en Sag²⁾. Uden al Tvivl har Virksomheden ved Stænderne dog været til stor Tilfredsstillelse for ham, selvom den ogsaa skulde bringe ham store Bryderier og Skuffelser og ret hurtigt et Fald fra det Højdepunkt af Popularitet, hvortil han fra først af var blevet hævet ved den stærke Hyldest til ham som baade »Kongens og Folkets Mand«³⁾. Denne Virksomhed har tillige betydet den Oplevelse, som det maatte være for ham at komme bort fra sin daglige Kreds hjemme i København for at færdes Maaneder igennem blandt nye Mennesker. Ialt tilbragte han 2 Aar 4 Maaneder 3 Uger

1) Anførte Sted, S. 41 f.

2) Jfr. L. Koch: A. S. Ørsted, S. 117.

3) Jfr. ang. Ørsteds Ophold i Viborg A. Heise i Samlinger til jysk Historie og Topografi, 4. R. I, Daniel Bruun: Slægts- og Barndoms minder fra Viborg-Egnen (1925), Troels G. Jørgensen: Anders Sandoe Ørsted (1933), S. 230 ff. Om Frederik VI's venlige Sind overfor Ørsted vidner det sidst anførte Sted gængsne Brev fra denne Konge (underskrevet paa den for ham saa karakteristiske Maade: »Deres altid meget hengivne Frederik«). Folkets Hyldest til Ørsted havde ved Stændernes Slutning 1836 ogsaa fundet Udtryk i et Fakkeltog, der rørte ham til Taarer. 1836 modelleredes Ørsted af Bissen, og et Marmoreksemplar heraf blev 1838 opstillet i Stænderhusets Forhal (nu i Landsretten). Noget stærkt Helbred havde Ørsted ikke; særlig ubehageligt for ham, naar han skulde tale saa meget, maa det have været, at en af hans Svagheder var Tilbøjelighed til Mundkrampe.

som kgl. Kommissarius ved Stænderne eller mere end en Fjerdedel af de 9 Aar fra 1835 til 1844; det er meget forstaaeligt, hvis han har følt sig personlig frastodt ved Tanken om længere Varighed af de enkelte Samlinger. Rejsen til Viborg var i de Tider at anse for temmelig lang og har vel frembudt en særlig Rekreation for Ørsted, der ikke var forvænt med større Rejser i enten Ind- eller Udland (men som vistnok holdt meget af at rejse); paa Hjemvejen fra Viborg har han 1836 efter 22 Aars Forløb besøgt sin Fødeby Rudkøbing.

Den danske Kirkes Primas, Biskop Mynster, følte ikke blot under den første, men under hver enkelt af de senere Stænder-samlinger i Roskilde den inderligste Lede ved det hele parlamentariske Væsen, alt det »Vrævl«, han skulde sidde og høre paa; rent bortset fra hans Ærgrelser over det rent politiske, har det heller ikke passet med den Kardinals-Værdighed, han anlagde i personlig Optræden, at være bænket sammen paa lige Fod med saa mange Slags Folk¹⁾. A. S. Ørsted, den ypperste Mand i Danmarks Retsvidenskab og centrale Administration, har ogsaa nok ofte syntes, det var noget Vrovl, der blev sagt fra Stænderdeputeredes Side. Han har dog altid følt det betydningfulde ved at forhandle om Folkets Anliggender med dets egne Repræsentanter, og han, der holdt af Samtale og Samkvem med Mennesker, har haft en umiddelbar Glæde ogsaa af den mere selskabelige og »kammeratlige« Side af Livet ved Stænderne, en Glæde, der hos ham gled i naturlig Harmoni med den dybe Alvor, hvormed han betragtede Stændernes historiske Opgave — den Alvor, han saa smukt havde tolket ved Aabningen af Roskilde Stænder i 1835.

Et Spørgsmaal, vi her endnu vil dvæle ved, er de pekuniære Omkostninger ved hele denne Grundlæggelse af det repræsentative politiske System i Danmark.

Den lange Stænderforsamling i Roskilde 1835—36 kostede et Beløb af ca. 54.700 Rdl., den første Forsamling i Viborg 1835—36 ca. 32.100 Rdl., Omkostningerne i 1838 var for Roskilde Stænder ca. 36.300 Rdl., for Viborg ca. 29.400, i 1840 for Roskilde ca. 30.500, for Viborg ca. 25.000, i 1842 for Roskilde ca.

¹⁾ Jfr. i det hele Breve fra M. til hans Hustru i »Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid« ved C. L. N. Mynster, Sldfs. Hist. I, S. 463 f.

ca. 33.700, for Viborg ca. 27.600, i 1844 for Roskilde ca. 32.000, for Viborg ca. 25.400, i 1846 for Roskilde ca. 34.900, for Viborg ca. 28.300. Østifternes Forsamling var altsaa i det hele lidt dyrere end den norrejske, men havde jo ogsaa flere Medlemmer. Gennem alle de nævnte Samlinger kostede Roskilde Stænder ca. 225.000 Rdl., Viborg Stænder ca. 170.000 Rdl. — altsaa tilsammen lidt mindre end 800.000 Kr. i Nutidspenge — Beløb, hvori Valgudgifter ikke er medregnet.

De fornødne Penge skaffedes til Veje som særlig Skat efter den Ligningsmaade, der 1836 var foreslaaet af Roskilde Stænder (og tiltraadt af Viborg Stænder). Principet var, at hver Vælgerklasse skulde betale for sin Repræsentation — hvilket nok kunde medføre en følelig Udgift at fordele mellem de faa Hundrede Sædegaardsejere, men ikke blev meget at mærke for de enkelte Byborgere og mindre Landejendomsbesiddere¹⁾.

Man regnede dog med smaa Summer dengang, og der har nok til Stadighed været Skatteborgere, der rystede paa Hovedet ved Tanken paa den dyre Stænderinstitution. 1838 indgav nogle Gaardmænd (i Hoed m. fl. Sogne) et Andragende til Viborg Stænder, hvori det henstilledes til de Stænderdeputerede at vise deres Sans for Sparsommelighed ved at spare paa Udgifterne til sig selv; under Henvisning hertil foreslog *la Cour* til Skiærso, at Diæterne blev nedsat fra 4 til 2 Rdl., altsaa til det halve. Forslaget gav Oliemøller Schytte Anledning til at bemærke, at han ganske vist brugte, hvad han fik, men nok kunde klare sig med mindre, da han brugte mere, end han var vant til; With og Brinck-Seidelin fremholdt, at der ogsaa maatte regnes nogen Erstatning for det Tab, de Deputerede led ved at være borte fra Hjemmet. Sagen fandt ikke den fornødne Tilslutning og blev afvist med 30 Stemmer mod 18²⁾.

Den hele Fremgangsmaade ved »Stænderskatten«s Fordeling foranledigede en ejendommelig Episode, da Roskilde Stænder 1840 drøftede Oprettelsen af et Stænderbibliotek. Kammerherre

1) Stdfs. Hist. I, S. 459 ff. (jfr. Viborg Std. 1836, Sp. 1112—20). Valgudgifterne fordeltes paa ganske tilsvarende Maade, dog saaledes at de for Købstædernes Vedkommende udredtes direkte af Kæmmerkassen. Her slap Sædegaardsejerne billigere fra deres Forpligtelse (deres Valg i Østifternes kostede kun 159 Rdl.). Se iøvrigt m. H. t. de anførte Udgifter Kollegialtidende 1837, S. 377 ff. og 498 ff., 1838, S. 649 ff. og 361 ff., 1841, S. 822 ff. og 833 ff., 1843, S. 689 ff. og 692 ff., 1845, S. 865 og 868 ff., 1847, S. 753 ff. og 751 ff.

2) Std. I, Sp. 1240—48.

Benzon foreslog, at ingen af Udgifterne hertil blev paalignet det upriviligerede Hartkorn, da dog Bondestandens Repræsentanter ikke kunde have nogen synderlig Nytte af Biblioteket »paa Grund af deres Stilling« — i hvert Fald ikke af »de mere filosofiske Skrifter«, føjede han senere til. Det aparte Forslag (der jo heller ikke tog i Betragtning, at der blandt de valgte Bonderepræsentanter var Mænd udenfor Bondestanden, endog en Højlærd som Prof. Clausen) blev uden Tak afvist af Bønderne. P. West fra Falster gjorde den meget logiske Bemærkning, at man kunde jo foreslaa et Bibliotek, som Bønderne kunde benytte, hvis det, der var paa Tale, ikke passede for dem. Iøvrigt lød der under denne Forhandling om Biblioteket Røster i denne for Tidens hele Tendens meget karakteristiske Retning: at det vilde være bedre, om de fornødne Midler blev tilvejebragt ved en frivillig »Subskription« af de Deputerede selv uden ny Bebyrdelse af Skatteborgerne — et Synspunkt, der dog ikke formaaede at trænge igennem¹⁾).

Kammerherre Benzon erklærede sig som Medlem af Viborg Stænder 1842 paa det privilegerede Hartkorns Vegne villig til at bringe et Offer, for at Stændertidende kunde blive læst indenfor Bondestanden. Det var den oplysningsivrige Selvejer *P. Lydersen*, der stillede et Forslag om, at Stændertidende gratis skulde leveres til alle Sogneforstanderskaber. Ingerslev til Marselisborg erklærede ikke at kunne gaa med til fri Uddeling af Stændertidende, med mindre hver Vælgerklasse for sig kom til at udrede de dermed forbundne Omkostninger; derimod vilde Benzon for sit Vedkommende ikke stille nogen saadan Betingelse og mente, at Flertallet af Godsejere her var af samme Sind som han selv. Ole Kirk tog som Bonde Afstand fra Forslaget, ikke blot fordi det vilde skade Salget af Tiden, men ogsaa fordi han ikke ønskede Gaver til Bondestanden (*»Det gør mig ondt at høre, at Bondestanden skal gives noget«*). Forhandlingerne endte med, at Lydersens Forslag blev forkastet med 38 Stemmer mod 11. I den foregaaende Samling var der i Viborg blevet vedtaget, at Stændertidende skulde forhandles ikke som hidtil for en bestemt Pris pr. Nr., men til bestemt Pris — af 3 Rdl. — for den hele Tidende, hvad der

1) Std. 1840, Sp. 2985 ff.

betød en Nedsættelse ogsaa i Forhold til den Pris, der stadig efter den gamle Ordning blev opretholdt for Tidenden fra Roskilde¹⁾). Mere kunde man sikkert ikke forlange af de sparsommelige Jyder, og iøvrigt afgang Interessen for Stænderinstitutionen sikkert ikke af den direkte Udbredelse, Stænderreferaterne fik, men mere af den Udnyttelse, Stoffet blev Genstand for gennem den politiske Presse og i den politiske Agitation.

Valgene til Stænderne 1846—47 kom nærmest til at vidne om, hvor forholdsvis begrænsede Kredse af Folket den politiske Agitation indtil dette Tidspunkt har naaet at faa Tag i. Disse Valg viste i det hele en yderligere Tilbagegang i Tilslutning, sammenlignet med Valgene 1840—41²⁾).

For Københavns Vedkommende stemte kun 658 af 1712 valgberettigede eller 38,4 % (valgbare var 1037). I Østifternes Købstæder stemte 1854 af 3137 eller 59,1 % (valgbare var 1716), blandt Østifternes Sædegaardsejere 90 af 152 eller 59,2 % (valgbare var 126), blandt Østifternes mindre Landejendomsbesiddere 9560 af 17.306 eller 55,2 % (3134 var valgbare).

I de norrøjske Købstæder mødte af 2119 valgberettigede 1283 eller 58,4 % (valgbare var 1072); af 130 valgberettigede Sædegaardsejere i Nørrejylland mødte 63 eller 48,4 % (valgbare var 112), blandt de norrøjske mindre Landejendomsbesiddere 7954 af 12.583 eller 63,2 % (valgbare var 1739).

Mærkelig er særlig Modsætningen mellem København og Provinsbyerne, i hvilke sidste Tilbagegangen i Valgdeltagelse var væsentlig mindre end i Hovedstaden, hvor dog den po-

1) Viborg Std. 1842, Sp. 69—78, 1840, Sp. 17; Roskilde Std. 1844 I, Sp. 412 ff. Ole Kirk meddelte 1842 i Viborg (Sp. 27), at Sognebiblioteket i hans Sogn allerede holdt den roskildske Stændertidende og havde bestilt den viborgske. Algreen-Ussing mente i Roskilde 1844, at hvis Stændertidenden kunde antages at egne sig til almindelig Folkelæsning, vilde selv en Pris af 3 Rdl. maaske af mange blive betragtet som temmelig høj. Af *Roskilde Stændertidende for 1838* er der gennem Forlaget ydet Stænderne Godtgørelse for 568, af Viborg Std. for 700 Eksp. (R. Std. for 1840, Sp. 139, Viborg Std., Sp. 66); flere Eksemplarer har der i hvert Fald ikke været solgt. Mellem Monarkiets forskellige Stænderforsamlinger foregik en gensidig Udveksling af Stændertidenderne i et Antal Eksemplarer, der svarede til det samlede Antal Deputerede og Suppleanter (hvilke sidste naturligvis ogsaa, ligesom de Deputerede, modtog den paagældende Provins' egen Tidende gratis).

2) Se Kollegialtid. 1848, S. 130 ff., 146 ff., for Kongevalgene Departements-tidende 1848, S. 170 og Suppl. XVII.

litiske Agitation i Ord og Skrift havde sit Hovedsæde. Man kunde fristes til at søge Forklaringen i den stærke økonomiske Udvikling, der fandt Sted i Provinsbyerne; snarere har vel Aarsagen ligget i, at den enkelte under de smaa provinsielle Forhold lettere blev paavirket til at afgive sin Stemme. Ved alle Valgene til Stænderne har Deltagelsen for Købstædernes Vedkommende været større, end den synes at have været ved de første Kommunalvalg efter Købstadsordningen af 1837 (der ogsaa gav en mere udstrakt Valgret)¹⁾.

Valgte som Deputerede blev indenfor Østifterne: i *København* L. N. Hvidt, H. P. Hansen, O. Lehmann, Magister artium Sognepræst D. G. Monrad, Grosserer A. N. Hansen, Grosserer, Raadmand J. N. Meinert, Direktør Duntzfeldt, Magister M. Hammerich, Jærnstøber P. F. Lunde, Agent, Silke-, Ulden- og Lærredshandler J. C. Lund, Brygger J. C. Jacobsen, Urtekræmmer A. C. Øst;

for *Købstæderne* (nævnt efter Distrikternes Numre) 1. Borgmester Stenfeldt (der altsaa paany blev folkevalgt Repræsentant for sin By Helsingør), 2. Kæmner Krog i Hillerød, 3. Skibsklarerer Kirck (tidligere valgt i Helsingør, men altsaa nu for Holbæk Amts Købstæder), 4. cand. juris Fiedler paa Sevedø, 5. cand. juris H. Hage, 6. Prokurator J. J. Hansen, 7. Pastor Leth i Middelfart, 8. Agent Bruun i Assens, 9. Boghandler Thierry i Nakskov, 10. Brændevinsbrænder J. Sidenius, 11. Købmand J. M. Nansen i Svanneke;

for *Sædegaardsejerne* C. Neergaard, Scavenius til Gjorslev, Haffner til Egholm, Bornemann til Bjergbygaard, Zeuthen til Baroniet Zeuthen, P. A. Tutein til Marienborg, J. Neergaard til Svendstrup, Lensgreve L. H. C. H. Holstein-Holsteinborg, Post til Brokso, C. Benzons til Christiansdal, Sehestedt Juel til Ravnholt, Hillerup til Bramstrup, H. Moltke til Mullerup, Langkilde til Juelskov (idet dog Moltke kort efter døde og blev erstattet med Første-Suppleanten, Sehestedt til Broholm), Raben-Levetzau til Beldringe, Knuth-Knuthenborg, J. Wichfeld til Engestofte;

endelig for *de mindre Landejendomsbesiddere* (nævnt efter Distrikternes Numre) 1. Gaardmand, Sognefoged Hans Johansen af Knardrup, 2. Drewsen, 3. Gaardmand, Sognefoged Hans Johansen af Knardrup, i hvis Sted her straks indtraadte Suppleanten, Sognefoged Peder Hansen i Udesundby, 4. Sognefoged Peter Jørgensen i Ulstrup, 5. Gaardmand Niels Hansen Nielsen i Lossrup, 6. Kaptajn og cand. theol. Jespersen til Grønnebjerggaard, 7. Landsover- samt Hof- og Stadsretsprokurator Balth. Christensen, der dog ikke modtog dette Valg og derfor blev erstattet med Suppleanten, Sognefoged og Gaardejer Dedenroth af Juelsborg ved Løve By i Gjerslev Sogn,

1) Munch II, S. 164.

8. Gaardejer Jørgen Pedersen i Hjørnlunde, 9. Sognefoged og Fæstegaardmand Mikkel Rasmussen i Torpe, 10. Professor H. N. Clausen, 11. exam. juris Maaløe af Aagaarde, 12. Gaardejer Hans Jørgensen Trydemand i Fjeldsted, 13. Professor J. Fr. Schouw, 14. Proprietær Thalbitzer paa Kathrinebjerg, 15. Amtsfuldmægtig N. Hansen af Sødinge i Ringe Sogn, 16. Balthazar Christensen, 17. Møller Rasmus N. Clausen i Paarup Mølle, Østofte Sogn, 18. Gaardmand Peder Steffensen i Alstrup, 19. cand. juris A. Stender i Vestermarie Sogn, 20. Kaptajn H. P. Rasch til Eskildsgaard i Pedersker Sogn.

Kongelig udnævnt (4 April 1848) til Medlemmer af *Østifternes Forsamling* blev som Grundejer, Konferensraad F. W. Treschow, Lic. juris Overauditor C. Hall, Skibsklarerer K. Gad i Helsingør, Landværnskommisær og Sognefoged C. Petersen i Karslunde, for Universitetet Professor J. E. Larsen, af Gejstligheden Biskop J. P. Mynster, Pastor S. C. V. Bindesbøll til Nakskov og Branderslev, for Færøerne Amtmand C. Ploeyen.

Til den *nørrejyske Stænderforsamling* valgtes 1846—47 som Deputerede:

for *Købstæderne* 1. Købmand og Redaktør B. Rée, Aalborg, og Landsoverretsprokurator Jespersen, Viborg, 2. Borgmester Fleischer og Borgerrepræsentant Hammershøj, Aarhus, 3. Apoteker Køster og Prokurator Olsen, Randers, 4. Købmand Buchwaldt, Viborg, 5. Købmand H. J. Müller, Ribe, 6. Borgmester Ræder, 7. Landsover- samt Hof- og Stadsretsprokurator Balth. Christensen, København, 8. Amtsforvalter Aagaard i Thisted, 9. Professor J. Fr. Schouw, 10. Olie-møller Schytte, Horsens, 11. Herredsfoged Finsen, Aarhus;

for *Sædegaardsejerne* Ingerslev til Marselisborg, Krieger til Vosnæsgaard, Dahl til Moesgaard, Reedtz til Palsgaard, Skeel til Birklse, Winkel til Dybvad, Nyholm til Baggessvogn, Plesner til Langeslund, Lüttichau til Grundet, Lüttichau til Tjele, Fønss til Ørslevkloster, Ingversen til Aggersbøl;

for *de mindre Landejendomsbesiddere* 1. exam. juris H. Simonsen af Aagaard, 2. C. K. v. Støcken til Nipstrup, 3. Godsforvalter A. J. Hjort af Aastrup, 4. Proprietær Th. Neergaard til Momtoft, 5. Gaardmand Chr. Søndergaard af Østerjølby, 6. Kammerraad P. C. K. Wegener af Svanholmsminde, 7. Fæster Søren Hansen af Løgsted, 8. P. D. Bruun til Asmildkloster, 9. Gaardejer, Forvalter Poulsen af Allestrup, Vejlbj Sogn, 10. Gaardejer Frederik Wielandt i Sveistrup, 11. Gaardejer Jørgen Blach i Taastrup, 12. Overkrigskommisær, Prokurator Holst i Horsens, 13. exam. juris Gaardejer Frich af Rosenlund, 14. Herredsfoged With, 15. Inspektør Betzer i Stoustrup, 16. P. D. Bruun, der ogsaa var valgt i 8. Distrikt og modtog Valget der, medens han i 16. Distrikt erstattedes af Suppleanten, Møller Wistoft i Subek Mølle, 17. Fabriksbestyrer M. P. Bruun til Bruunshaab, 18. Selvejer P. Lydersen, Hvidbjerg Sogn, 19. Ole Kirk, 20. Møller Niels Christian Hansen til Klap Mølle, 21. Sognefoged Peder Jacobsen af Billum Mølle, der kort efter døde og blev erstattet

med Suppleanten, Sognefoged Lauge Pedersen af Theilgaard, 22. Gaardmand Jens Andersen Hansen i Randrup.

Kongelig udnævnt til Medlemmer af Stænderforsamlingen i Viborg blev af Grundejere Etatsraad H. H. Holm til Dalsgaard, Toldkasserer i Aalborg S. T. Thorbrøgger i Aalborg, Købmand C. W. Høier i Horsens, Gaardmand Jens Christensen af Voldum, af Gejstlige Biskop Tage Müller og Forstander for Lyngby Seminarium lic. theol. F. Nielsen, blandt Professorerne ved Københavns Universitet J. E. Larsen.

Det var de saaledes valgte Stænderforsamlinger¹⁾, der samledes i 1848 (Roskilde Stænder fra 26. April til 12. Maj, Viborg Stænder fra 13. til 23. Juni) med den Opgave at udtale sig dels om Sammenkaldelse af en grundlovgivende Rigsforsamling, dels om Udkastet til en Lov med Bestemmelse om Valgene til en saadan Forsamling²⁾. Kgl. Kommissarius ved disse Stænderforsamlinger var Deputeret i Told- og Kommercekollegiet, Grev W. C. E. *Sponneck* (den samme, der havde været tilforordnet den kgl. Kommissarius som særlig sagkyndig i Toldforhold 1846; med Beskedenhed — i Tidens Aand og Tone — bad han i sine indledende Taler om, at man ikke vilde vise ham »den Ubillighed at sammenligne ham med de højt begavede Mænd, der for havde staaet paa denne Plads«).

Til Præsident i begge Forsamlinger blev nu atter som i Aarene 1835—40 valgt Professor *J. Fr. Schouw*, der jo bagefter skulde komme til at lede selve den grundlovgivende Forsamling. At Schouw, den tidligere kongevalgte, nu havde kunnet vælges, baade af fynske Bonder og jyske Købstadsborgere, skyldtes naturligvis, at der blandt hans politiske Venner havde været Interesse for at hjælpe ham til at opnaa den fornødne Ejendomsbesiddelse, som han oprindeligt har savnet. Det var jo ikke økonomisk uoverkommeligt paa denne Maade at sikre en Mand Valgbarhed, naar det i et givet Tilfælde kunde anses for magtpaaliggende.

Idet de i 1848 sammentrædende Stænderforsamlinger, trods

1) Naturligvis var der ogsaa denne Gang enkelte, der ikke kunde møde, bl. a. for Roskilde Stænders Vedkommende Lehmann, Hvidt og Monrad, der udeblev p. Gr. af deres Udnævnelse til Ministre; Balth. Christensen, der var valgt baade i Jylland og paa Øerne, mødte kun i Roskilde. Se iøvrigt Departementstidende 1848, S. 51, 228 f.

2) Se de paagældende Std.; jfr. N. Neergaard: Under Junigrundloven I, S. 288—94.

deres Betænkkeligheder over den almindelige Valgrets »Spring ud i Morket«, i det væsentlige godkendte Regeringens Udkast til en Valglov for den grundlovgivende Rigsforsamling, afsagde de sig dermed al yderligere Indflydelse paa den fremtidige Udformning af Forfatningsproblemerne, herunder ogsaa Spørgsmaalet om den videre Skæbne for selve Stænderinstitutionen. I Valgloven (der udstedtes 7. Juli 1848) var intet udtalt om, at denne Institution helt skulde bortfalde, men tværtimod (i § 1), at Rigsforsamlingen skulde have forelagt Lovudkast ikke blot om en Forfatning, men ogsaa »angaaende Omorganisation af Provinsialstænderinstitutionen«. Man tænkte sig altsaa paa dette Tidspunkt, at Provinsialstænderne skulde vedblive at bestaa med særiige lokale Opgaver, jævnsides med en Rigsdag for Landets almindelige Anliggender.

I den grundlovgivende Rigsforsamling betegnede A. F. Tscherning engang under Henvisning til den »Pengeberegning«, der havde været lagt til Grund for Valgret og Valgbarhed, Stænderinstitutionen som en af de skæveste Foranstaltninger, nogen Stat havde truffet (utvivlsomt et af de skæveste Synspunkter, nogen parlamentarisk Taler har anlagt!). Ogsaa han kunde dog meget vel tænke sig, at man lod disse samme Provinsialstænder fortsat bestaa netop som rent provinsielle Forsamlinger. Paa en Forespørgsel af Krieger erklærede Indenrigsministeren (P. G. Bang), at der siden hans Indtrædelse i Ministeriet ikke havde været forhandlet om noget Udkast til en Omordning af Provinsialstænderne¹). Et saadant skulde da heller ikke blive forelagt den grundlovgivende Rigsdag. Grundloven af 5. Juni 1849 kommer i en enkelt Paragraf til at rumme en Mindelse om Provinsialstænderne, nemlig § 44, saaledes lydende: »Naar en ny Kommunallov er given, kan Landstingsvalgene ved Lov gaa over til de større kommunale (Amts- eller Provins-) Raad«. Der er aldrig blevet foretaget noget Skridt i denne Retning, og Paragraffen bortfaldt ved Grundlovsændringen i 1866.

Grundloven af 1849 ophæver udtrykkelig Kongeloven af 1665 (med Undtagelse af Bestemmelserne om Arvefølgen og om de kgl. Prinser og Prinsesser), men ikke Stænderforfatningen —

¹) Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848—49, Sp. 2029 ff., 2737.

der jo heller ikke var nogen egentlig Forfatning, da den ikke principielt og formelt gjorde noget Afbræk i den ved Kongeloven fastsatte enevældige Forfatningsform.

c. Hertugdømmerne.

At Kongelovens Enevælde ikke blev opfattet som gældende for noget af Hertugdømmerne, var i Virkeligheden kommet til Udtryk i Anordningen for Hertugdømmerne af 28. Maj 1831, hvorved der (i § 6) var blevet tilsagt de kommende Stænderforsamlinger, den slesvigske saavel som den holstenske, *besluttende* Indflydelse paa de kommunale Anliggender ligesom paa Fordelingen af fremtidige Skatter mellem de kontribuerende Distrikter. Derved affødtes en ejendommelig Kompetencestrid mellem Regering og Stænderforsamlinger.

Det vigtigste Lovudkast, der 1838 blev forelagt for de to Stænderforsamlinger i Hertugdømmerne, drejede sig om en Kommunalordning for Købstæderne, svarende til den, der var blevet gennemført for Kongeriget, og ligesom denne forberedt af det samme Fællesudvalg for Kancellierne, der havde behandlet Stænderforordningerne¹⁾). Slesvigs Stænder erklærede enstemmig, at der her forelaa en Lov, der efter Stænderanordningen maatte være Genstand for Stændernes besluttende, ikke blot raadgivende Myndighed, idet det dog samtidig anerkendtes, at den rummede Bestemmelser, der ikke henhorte under deres Beslutninger; man afviste derfor Udkastet og bad om senere at faa forelagt et andet, der særlig udhævede de Paragraffer, der ikke var Kommunalanliggender, for at man kunde »ytte sig raadgivende over disse og besluttende over Kommunalanliggender«. Forgæves havde den kgl. Kommissarius gjort gældende, at det omhandlede Udkast, alene fordi det vedrorte begge Hertugdømmerne, faldt udenfor den enkelte Stænderforsamlings Beslutninger, og at en almindelig Købstadsordning, blandt hvis Hovedopgaver ogsaa var Organisation af Øvrighedsautoriteten i Staten, ikke kunde siges at være et blot Kommunalanliggende²⁾). Senere erklærede Holstens Stænder (med 39 Stemmer mod 4), under Henvisning til Stænderanordningens § 6, at de maatte give Afkald paa at udtale sig

1) Jfr. Munch II, S. 108 ff.

2) Std., S. 1029, 934 ff.

om det forelagte Udkast — men behandlede dog, efter privat Forslag, men i praktisk Tilknytning til Udkastet, det hele Spørgsmaal om Købstadsstyrelsen og indgav en Petition derom¹).

Overfor Stænderforsamlingerne i 1840 fastholdt Regeringen den Opfattelse, at de planlagte Købstadsordning ikke kunde henregnes til de Kommunalanliggende, over hvilke der tilkom Stænderne en besluttende Myndighed; en saadan vilde, hævdede man, staa i Modstrid med hele Stænderinstitutionens Karakter. Begge Stænderforsamlinger fastholdt ligeledes deres tidligere Standpunkt, men Holstenerne indlod sig dog paa som »et Bevis paa deres Tillid« at underkaste det atter fremlagte Udkast en formelig Behandling; der var 26 mod 20 Stemmer for at gaa saa moderat til Værks, medens man med 32 mod 14 vedtog at kræve en ændret Affattelse af den omstridte Anordnings-Paragraf, hvorved det kunde blive upaatvivleligt fastslaaet, at Stænderne havde Indflydelse paa Hertugdømmernes Kommunalforfatning overhovedet saa vel som paa Afgørelser derfra for de enkelte Kommuners Vedkommende. Slesvigerne vedtog derimod med stort Flertal (31 mod 7), at de heller ikke denne Gang vilde indlade sig paa at behandle Købstadsordningen, og ogsaa de krævede en passende Omredaktion af Paragraffen²).

Der blev ialt i 1838 forelagt de slesvigske Stænder 17 kgl. Propositioner, og de allerfleste af dem blev samme Aar forelagt de holstenske Stænder (der ialt fik forelagt 16), da de drejede sig om fælles Lovgivning for begge Hertugdømmerne, saaledes angaaende Tyendeforhold, Fattigvæsen, Helligdagsordning, Forsikringsvæsen. 1840 blev der ligeledes forelagt Slesvigerne ialt 17, Holstenerne 16 kgl. Propositioner, deriblandt — foruden den før omtalte Købstadsordning — Udkast til en Række Love for saavel Slesvig som Holsten, saaledes en

1) Std. (Ständezeitung), Sp. 1305—11, 1106—34, 3016—32.

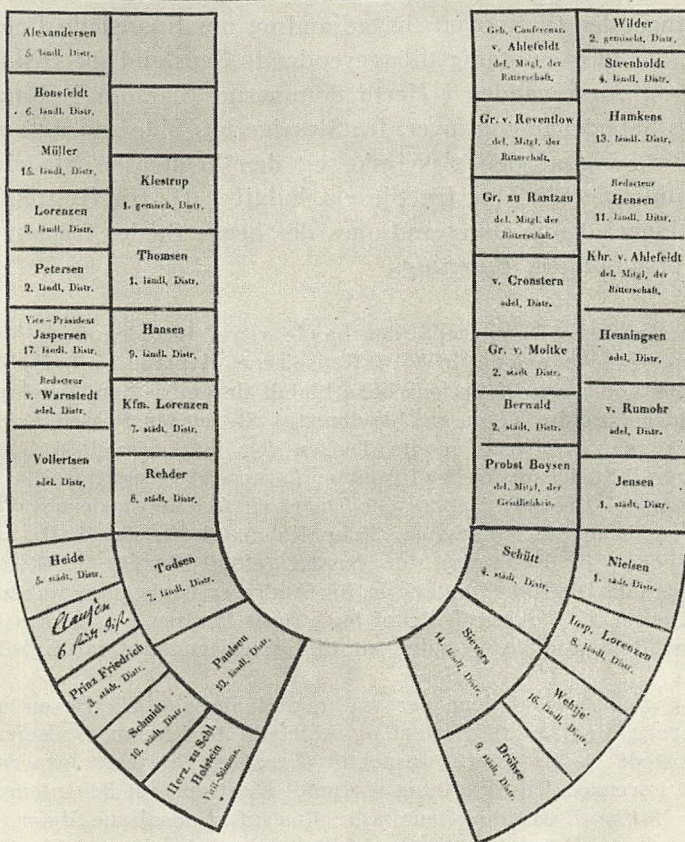
2) Holst. Stz., S. 16 ff., Bilag 933—61, jfr. 894—921, Slesvig Std. II, 2. Hefte, S. 566—73. Regeringens meget anstrengte Forklaring var den, at der i den omstridte Paragraf kun var Tale om den Slags Anliggende, »der vedkommer det hele Hertugdømme som een Kommune«. Herimod kunde Slesvigerne med rette bemærke, at det hele Hertugdømme dog ikke kunde siges at være een Kommune, og Holstenerne tillige pege paa § 1 i den danske Anordning, hvori der var Tale om en fremtidig Medvirkning fra Stændernes Side ved »Kommunernes Anliggende« — et Udtryk, der ikke kunde misforstaaes.

Ständeverammlung

für das

Herzogthum Schleswig.

	Kanzler Callisen	Königl. Commis- sarius Confr. II G p p	Präsident Elstarath Falck del. Mitglied für die Universität.	Secretar Storm 12. landl. Wahl- District.	Secretar Past. Lorentzen del. Mitglied der Geistlichkeit.
--	---------------------	--	---	--	--

PLAN OVER SLESVIGS STÆNDERSAL 1838
(fra Statsarkivet i Kiel).

Fattigforordning, en Vejforordning og en Lov om Jodernes Retssstilling, hvorved der i denne Henseende skulde blive større Lighed mellem Kongerigets og Hertugdømmernes Forhold. Paa alle Omraader søgte Regeringen at opretholde og videre udvikle den fælles Lovgivning for Hertugdømmerne. Der laa ikke i denne Politik nogen »slevigholstensk« Tendens, men den knyttede sig naturligt ikke blot til de gamle Traditioner, men ogsaa til den maalbevidste Bestræbelse for at skabe en saa ensartet Lovgivning i det samlede danske Monarki, som det var muligt.

Der blev i 1838 i Slesvig Stænder vedtaget 11, i Itzehoe 15 Andragender til Kongen; begge androg om finansielle Reforme, der blev en stadig tilbagevendende Genstand for Diskussion og Andragender i Hertugdømmernes ligesom i Kongerigets Stænderforsamlinger; fra Slesvigernes Side andrages om en Forening af den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling. 1840 blev fra Slesvig indgivet 11, fra Holsten 12 Petitioner; denne Gang andrages der begge Steder fra om de to Forsamlingers Forening.

Af slesvigske Deputerede, der havde været tilstede under Samlingen 1836, manglede 1838 af Godsejerne Hamann, i hvis Sted traadte *Vollertsen* til Freienwillen, blandt de andre Landejendomsbesiddere traadte *Thomsen*, Skodborg, i Stedet for Posselt (1. Distrikt), for 7. Distrikt mødte *Todsen* (og ikke som 1836 Suppl. Adolph), i Stedet for Weber Inspektør *Lorenzen* (8. Distrikt), i Stedet for Güntzel Krovært *Sievers* (14. Distrikt); for Købstædernes Vedkommende mødte i Stedet for Fries Købmand *Nielsen* (1. Distrikt, Flensborg), til Erstatning for Nissen (efter Nyvalg) Justitsraad *Drohse* (10. Distrikt, Tønder) og for Andresen, Aabenraa, Kancellisekretær *C. F. Clausen*. I Stedet for Provst Poulsen i Aabenraa var Provst Boysen i Slesvig udnævnt til første Deputeret for Gejstligheden.

1840 manglede af dem, der var mødt i Slesvig 1838, Reventlow-Sandberg, Rantzau til Rastorf og Ahlefeldt til Lindau, Godsejerne Warnstedt og Cronstern, Inspektør Lorenzen, Sievers, Jaspersen, Hiort Lorenzen. Til Erstatning var mødt Klosterprovst *Reventlow* og Grev *Moltke* til Grünholz (som kgl. udnævnt), Godsejerne *Mylord* til Schirnau og *Hagemann* til Ohrfeldt, Raadmand *Lützen* i Clauxbol

1) Allerede 1836 var Agent Jensen indtraadt i Stedet for den som Deputeret valgte Overretsraad Jensen. Se iovrigt angaaende Medlemmerne i 1836 Stdfs. Hist. I, S. 520, Fodnote 2.

(8. Landdistrikt), Godsejer *Güntzel* til Seegaarden (14. Landdistrikt), derimod var der ikke indkaldt nogen i Stedet for Rantzau og Jasperen, der begge var blevet forhindret ved Sygdom, og ikke heller for Hiort Lorenzen, hvis Suppleant ligeledes havde meldt Forfald, og i hvis Valgdistrikt (Haderslev) der derfor først maatte afholdes nyt Valg. For Aabenraa mødte (efter Nyvalg) denne Gang Advokat *Gulich*.

Der var altsaa heller ikke i Slesvig en saa ringe Skiften af Medlemmer fra Samling til Samling, og det skyldtes ikke blot Tilfælde af Sygdom og Afgang ved Døden, men ogsaa at adskillige her har »undskyldt sig« under Hensyn til deres almindelige borgerlige Kald. Selvfølgelig laa Forholdene paa tilsvarende Maade ved den holstenske Stænderforsamling.

Ved Valgene 1840—41 kan der for Slesvigs Vedkommende konstateres en Tilbagegang i Valgdeltagelse siden Valgene 1834—35. Af 78 valgberettigede i Godsejerklassen stemte kun 33 eller blot 42,5 %. Hvad angaar de mindre Landejendomsbesiddere savnes i det bevarede Materiale tilstrækkelige Oplysninger for et enkelt af de 17 Distrikter (det sekstende); i de andre 16 stemte af 6044 valgberettigede ialt 3780 Personer eller 62,5 %. I Købstadsdistrikterne stemte — bortset fra Aabenraa (hvorfra Oplysninger savnes) — af 1527 valgberettigede ialt 875 Personer eller 57,4 %. Som de forrige Valg var Deltagelsen fra Godsejernes Side svagest, og Landdistrikterne var lidt forud for Købstæderne; men Tilbagegangen var betydelig for alle tre Valgklasser¹).

For Holstens Vedkommende foreligger der med Hensyn til disse Valg ikke noget blot tilnærmelsesvis fuldstændigt Materiale bevaret. I Godsejerklassen her stemte 47 af 90 valgberettigede eller 52,2 %. I et andet (tolvte) Landdistrikt 272 af 482 valgberettigede; i Kiel stemte af 439 kun 223 eller 50,7 %

1) Antallene af Valgberettigede og Valgdeltagere var mellem de mindre Landejendomsbesiddere i 1. Distrikt henholdsvis 399 og 145, i 2. D. 404 og 278, i 3. D. 420 og 290, i 4. D. 387 og 293, i 5. D. 526 og 352, i 6. D. 557 og 485, i 7. D. 390 og 169, i 8. D. 243 og 50, i 9. D. 435 og 300, i 10. D. 247 og 199, i 11. D. 389 og 138, i 12. D. 274 og 129, i 13. D. 358 og 134, i 14. D. 337 og 200, i 15. D. 354 og 222, i 17. D. 424 og 395. For Købstæderne var de tilsvarende Tal i 1. D. 470 og 172, i 2. D. 340 og 203, i 3. D. 90 og 65, i 4. D. 66 og 47, i 5. D. 101 og 67, i 7. D. 177 og 83, i 8. D. 86 og 54, i 9. D. 76 og 49, i 10. D. 121 og 72. — De paagældende Valgprotokoller findes i Statsarkivet i Kiel, ligesom de enkelte fra Holsten bevarede (i Acta XVIII henholdsvis Nr. 4900—03 og Nr. 4965—66). Jtr. om Valgene 1834—35 Stdfs. Hist. I, S. 306 ff., se iøvrigt Kollegialtid. 1841, S. 1012 ff. (Fortegnelse over de folkevalgte i Slesvig og Holsten), 966 (de kgl. udnævnte).

— eller et endnu beskednere Tal end det, der kunde angives for den holstenske Universitetsby ved de forrige Valg.

I *Slesvig* valgtes Godsejerne *Güntzel* til Seegaarden (30 Stemmer), *Henningsen* til Schönhagen (29), *Rumohr* til Rundhof (29), *Schmidt* til Vindeby (29), *J. G. Kittel* til Skovbølgaard (26). (Suppleanter blev *Weber* til Rosenkrantz (26), *Ahlefeldt* til Königsförde og Lindau (18), *G. H. Mylord* til Schirnaue (18). *J. Chr. Mylord* til Ornum (10), *Vollertsen* til Freienwellen (15).)

De slesvigske mindre Landejendomsbesiddere valgte til Deputerede (med Suppleanternes Navne vedføjet i Parentes):

1. Distrikt: Gaardejer *Posselt* i Kjøbenhoved, 134 Stemmer (Sognefoged *H. H. Petersen* til Nissumgaard, 52).

2. D.: *Petersen-Dalby*, 186 (*Poul Madsen Dall* i Seggelund, 146).

3. D.: *Nis Lorenzen-Lillholt*, 234 (Sognefoged *Asmus Fromm* i Sode, 113).

4. D.: Boelsbesidder *Th. H. Steenholdt*, 125 (Boelsbesidder *J. Petersen* i Soes, 106).

5. D.: Retsskriver *P. Jepsen* i Rinkenæs, 173 (Gaardejer *N. A. Matzen*, *Krammark*, 96).

6. D.: Herredsfoged, Dr. juris *M. H. Steffens* i Nordborg, 302 (Synsmand *H. Chr. Bladt* i Tandslet, 213).

7. D.: Sognefoged *D. Lassen* i Braderup, 138 (Justitiarius *A. Hansen* i Leck, 86).

8. D.: Raadmand og Fuldmægtig (d. v. s. Sogneforstander) *D. Lützen* i Clanxhøl, 40 (Inspektør *M. Jansen* i Dagebøl, 26).

9. D.: Underretsadvokat *Ch. Rønnenkamp* i Flensborg, 178 (Gaardejer *J. S. Lorenzen* af *Wassersleben*, 125).

10. D.: Landmaaler *J. Paulsen* i Efkebøl, 102 (Landmaaler *J. H. Ingwersen* i Hattstedt, 99).

11. D.: Elatsraad og Forstander for Døvstummeinstituttet *H. Hensen*, 120 (Inspektør *H. Ch. Bech*, *Hoffnungsthal*, 49).

12. D.: Underretsadvokat *J. C. Storm* i Husum, 93 (v. *Hallstedt*, 51, men modtog ikke Valget).

13. D.: Raadmand *P. Hamckens* i Tating, 100 (*H. L. Hems* i *Tetenbøl*, 38).

14. D.: Landinspektør *Tiedemann* til *Johannesberg*, 142 (*Teglværksejer J. Tams* ved *Haddeby*, 59).

15. D.: Advokat og Arvefæstemøller *F. C. Müller* i Schnaap, 190 (Parcellist *J. W. Alberts* i Maasleben, 94).

16. D.: Præst *N. F. Moritzen* i Ulsnæs, 262 (Gaardejer *H. Jepsen* til Catharinenhof, 135).

17. D.: Gaardejer *Ch. F. Aagesen* i Geltingen (Justitiarius *C. Jaspersen* i Nordskov).

De slesvigske Kobstæder valgte:

1. Distrikt (Flensborg): Agent, Raadmand *H. C. Jensen*, 139 Stemmer, og Købmand *P. Nielsen*, 108 (Suppleanter: Købmand *H. P. Schmidt*, 90, og Raadmand *C. Rode*, 80).

2. D. (Slesvig): Købmand *F. Berwald*, 170, og Regeringsraad *P. Lüders*, 169 (en Suppleant, *Tuxen*, der ikke modtog Valget, 119, Regimentskvartermester *L. Lachmann*, 88).

3. D. (Eckernförde): *Prins Frederik af Augustenborg*, »Prinsen af Nør«, 41 (Overretsadvokat *Lübbes*, 34).

4. D. (Frederiksstad): Justitsraad og Auktionarius *U. E. Fries* i Slesvig (Staller *J. G. Ingwersen* i Garding, 15).

5. D. (Sønderborg): Købmand *P. Hiort Lorenzen* i Haderslev, 28 (Overretsraad *H. C. Esmarck*, 26).

6. D. (Aabenraa): Over- og Landsretsadvokat *Gulich* i Slesvig (Overretsadvokat *J. Bremer* i Flensborg).

7. D. (Haderslev): Over- og Landsretsadvokat *P. Gottfriesen*, 74 (Overretssekretær *G. F. Claussen*, 64).

8. D. (Husum): Raadmand *P. H. Rehder*, 38 (Advokat *Storm* (26), der som valgt til Deputeret i Husum ikke kunde modtage dette Valg som Suppleant).

9. D. (Tønder): Over- og Landsretsadvokat *W. H. Beseler* i Slesvig, 38 (Købmand *J. Ch. Todsens*, 31).

10. D. (Tønning): Landsskriver *Tetens* i Tønning, 44 (Raadmand *H. A. Haack*, 41).

I de blandede (af By og Land sammensatte) Distrikter valgtes:

1. Distrikt (Ærø): Amtsforvalter *U. A. v. Holstein* i Æroskøbing, der dog ikke blev anerkendt som valgbar (*Møller B. Weber*, *Marstal*).

2. Distrikt (Femern): Fysikus *J. T. H. Kaestner*, 109 (Dr. juris *A. F. v. Leesen* i Catharinenhof, 93).

Af Kongen udnævntes til Medlemmer af den slesvigske Stænderforsamling for Seksaaret 1841—47 Provst og Sogne-

præst i Slesvig N. T. *Boysen* og Pastor *L. Lorenzen* i Adelby, for Kiels Universitet Prof. *Falck*. For Ridderskabet skete der ikke nye Udnævnelser, da de fire for denne Organisation udnævnte (Stdfs. Hist. I, S. 315) opfattedes efter den oprindelige Plan og Tanke som *kongevalgte paa Livstid* — skønt denne Forskel fra den kongerigske Ordning (hvorefter samtlige kgl. Udnævnelser kun gjaldt Seksaaret ud ligesom Folkevalgene) ikke var blevet saa klart udtrykt i den færdige Forordning for Hertugdømmerne som i det oprindelige Udkast dertil¹⁾.

1842 manglede i Slesvig af de valgte Deputerede *Güntzel* og *Schmidt*, *J. Paulsen*, *Müller* i *Schnaap*, *Prinsen* af *Nør* (udnævnt til Statholder), *Gottfriedsen*, *Kaestner*. Som Suppleanter var indtraadt *Godsejer Weber*, *Ingwersen* (10. Landdistrikt), *Advokat Lübbes* (3. Købstadsdistrikt), *Advokat Claussen* (7. Købstadsdistrikt), *Leesen* (Femern). Af tilfældige Grunde manglede der baade 1842 og 1844 en Mand til at repræsentere *Ærø*, hvor et Suppleringsvalg 1844 blev uden gyldigt Resultat (se *Lauridsen III*, S. 138, VII, S. 97).

1844 var udtraadt (af de i 1842 mødte): *Rantzau-Rastorf*, *Ahlefeldt-Olpenitz*, *Nielsen* fra *Flensborg*, *P. Hiort Lorenzen*, *Posselt*, *Loren-*

¹⁾ I § 1 af Forordningerne af 15. Maj 1834 for Slesvig og Holsten siges det, at Kongen vil »tildele Medlemmerne af det slesvigske (resp. holstenske) Ridderskab, som er i Besiddelse af et adeligt Gods, forsaavidt de forbliver i denne Ejendom eller Besiddelse, 4 Stemmer«. I den første Redaktion af denne Bestemmelse var det udtrykkelig sagt, at Udnævnelsen skulde være »paa Livstid«. Netop i Tiden mellem Affattelsen af denne Redaktion og Paragrafens endelige Udformning var det, at Prins Christian kæmpede en forgæves Kamp for, at der skulde formes en tilsvarende Bestemmelse for Danmark, ogsaa hvad Livsvarigheden angaar. Først nogle Dage efter, at der her (21. April 1832) er faldet en Resolution angaaende tidsbegrænset Udnævnelse for alle de kongelige danske, foreslaas (25. April) for Slesvig og Holsten den Ordlyd, der blev den endelige, og som naturligvis netop under Hensyntagen til Bestemmelsen for Danmark er gjort mindre klar og tydelig, hvad Spørgsmaalet om de paagældende Udnævnelsers Varighed angaar; det havde været Prinsens store Argument, at der skulde være Ensartethed ogsaa paa dette Punkt for Kongeriget og Hertugdømmerne, og de trufne Afgørelser har i det hele et stærkt Præg af Kompromis (Stdfs. Hist. I, S. 203 (med Fodnote), 206 (med Fodnote), 211 f.). I Bestemmelserne for Hertugdømmerne kom nu Livsvarigheden nærmest til at fremgaa indirekte af de følgende Passus: »Endelig ville Vi for en Tid af 6 Aar til Forsamlingen tilkalde 2 Gejstlige og af de ved Vort Universitet i Kiel ansatte Professorer 1 Medlem« (medens der altsaa som Begrænsning for Gyldigheden af Ridderskabsmedlemmernes Udnævnelse kun var angivet, at de vedvarende skulde besidde deres Ejendomme); i Forordningen for Danmark siges udtrykkelig, at de Medlemmer, der udnævnes af Kongen selv, skal udnævnes for lige saa lang Tid som de Medlemmer, der vælges af Grundejerne. Karakteristisk er det iøvrig ogsaa, at de første Redaktioner til Forordningerne for Hertugdømmerne betegner ikke blot de arvelige Stemmer (for Augustenborg i Slesvig, for Hessenstein i Holsten), men ogsaa de livsvarige som »Virilstemmer«, medens dette ikke er Tilfældet for den færdige Forms Vedkommende, hvor Udtrykket kun bruges om de arvelige (i Praksis kom man dog ind paa at bruge det ogsaa om de livsvarige).

zen-Lilholt, Jepsen, Ingwersen; indtraadt derimod: Godsejerne *Rumohr* (vgl. udnævnt), *Mylord-Schirnau* og *Mylord-Ornum*, Overretsraad *H. K. Esmarck* (for Sønderborg), *H. H. Petersen* (1. Landd.), *A. Fromm* (3. L.), *N. A. Matzen* (5. L.). *Müller* repræsenterede atter 15. Landdistrikt; *Petersen-Dalby* udtraadte 23. Juli og erstattedes med *Madsen Dall*.

1846 var (af de i 1844 mødte) udtraadt: *Moltke-Grünholz*, *Mylord-Ornum*, *H. H. Petersen*, *Dall*, *Fromm*, *N. A. Matzen*, *Lassen*, *Lützen*, *Hensen*; indtraadt paany eller for første Gang var: *Ahlefeldt-Lindau*, *Nielsen* fra Flensborg, *Posselt*, *Petersen-Dalby*, *Lorenzen-Lilholt*, *Jepsen*, *Birkedommer Hansen* (7. Landd.), *Inspekt. Jansen* (8. L.), *Beck* (11. L.), *Klestrup* (valgt 1846 som Suppl. for *Ærø*).

I *Holsten* valgte 1840—41 Godsejerne som Deputerede Kammerherre *H. C. Holstein* til *Waterneverstorff*, *Grev J. F. C. Baudissin* paa *Borstel*, *Grev Reventlow* paa *Farve*, *G. W. Schröder* paa *Grabau*, *W. C. W. Schwerdtfeger* paa *Wensien*, *L. E. J. A. de Neergaard* paa *Øvelgonne*, *Grev W. H. Baudissin* paa *Sophienhof*, *S. Tamm* paa *Muggesfelde*¹⁾.

Deputerede for de holstenske mindre Landejendomsbesiddere blev *Kirchspielfoged J. Engelbrecht* til *Edemannswurth*, *Kirchspielfoged C. Wohlt* i *Tillingstedt*, *Dr. phil. Johannsen* i *Mühlenstrasse*, *F. Schade* i *Fahrstedt*, *Gaardejer H. Møller* i *Stördorf*, *Gaardejer J. Scharmer* til *Hanstmoor*, *Gaardejer M. Meyn* til *Sonnendeich*, *Lodsejer F. L. C. Elfeld* i *Thiensen*, *Amtsforstander C. H. R. Mannshardt* i *Trittau*, *Arveforpagter M. Winckler* paa *Mönckhagen*, *Bondefoged J. H. Schoer* i *Söhren*, *Raadmand J. N. F. Lorentzen* i *Kiel*, *Godsejer J. Rohwer* i *Holtorf*, *Gaardejer D. C. Didrichsen* i *Gaarden*, *Lodsejer J. H. Speezen* i *Steinkreuz*, *Gaardejer H. N. Gloy* til *Wintershof*; for *Købstæderne* *Justitsraad* og *Raadmand W. Gähler*, *Købmand G. N. Knauer* og *Købmand J. M. F. Köhler* i *Altona*, *Borgmester S. H. Jensen* og *Advokat G. L. Balemann* i *Kiel*, *Advokat v. Prangen* i *Glückstadt*, *Agent* og *Raadmand J. Paap* i *Rendsborg*, *Advokat G. Löck* i *Itzehoe*, *Advokat J. L. Braasch* i *Meldorf*, *Underretsadvokat J. N. A. Kirchhoff* i *Uetersen*, *Klostersyndicus C. F. H. Klenze* i *Uetersen*, *Raadmand F. A. Lorentzen* i *Oldesloe*, *Overappellationsraad T. F. Wiese*, *Borgmester F. M. d'Aubert* i *Oldenburg*, *Advokat H. R. Claussen*.

1) Det 9. Mandat for Godsejerne kunde først besættes med en af de Suppleanter, der 1842 indtraadte i Stænderne.

Kgl. udnævnt for den holstenske Gejstlighed blev Provst og Sognepræst for Garnisonskirken i Rendsborg J. F. L. Callisen og Pastor J. A. Mau i Schönberg, den juridiske Professor Burchardi kom til at repræsentere Kiels Universitet i den holstenske Forsamling¹⁾. Samtidig tildeler Kongen Amtmand over Rendsborg Amt (og hidtil Deputeret for Godsejerne) Grev J. C. Reventlow-Criminil til Emkendorf en »Virilstemme« (altsaa som Deputeret for Ridderskabet), der var blevet ledig, fordi Grev Schimmelmänn til Wandsbeck havde bedt sig fritaget derfor (se iøvrig Stdfs. Hist. I, S. 315).

Man lægger Mærke til det forholdsvis store Antal *Advokater*, der er valgt til den holstenske Forsamling. Den anden Valgperiode — i Fyrreerne — bliver i Slesvig som i Holsten først rigtig Advokaternes Tid i det politiske Liv. Iøvrigt er i begge Hertugdømmer blevet genvalgt en Række af de Mænd, der har sat Præg paa Forhandlingerne allerede i den første Valgperiode.

Præsident i den *slesvigske Stænderforsamling* havde 1835—36 Grev Magnus Moltke været; i alle Samlinger fra 1838 til 1844 blev det Professor *N. Falck*, 1846 Advokat *Beseler*. Vicepræsident var 1838 — som 1836 — Jaspersen, 1840 blev det Drøhse, 1842 og 1844 Gülich, 1846 Klosterprovst Grev Reventlow.

Præsident i de *holstenske Stænder* var 1835—36, 1838 og 1840 Advokat Balemänn, 1842, 1844 og 1846 Overappellationsraad Wiese (Vicepræsident havde 1835—36 været J. Reventlow-Criminil, 1838 var det J. Reventlow-Criminil, 1840 Wiese, 1842 først Kammerjunker v. Neergaard og derefter — da denne fik Forfald — Advokat v. Prangen, 1844 Burchardi, 1846 v. Neergaard).

Kongelig Kommissarius for begge Hertugdømmernes Stænderforsamlinger var, ligesom 1835—36 og 1838 Kancellideputeret, Overprokurør *J. P. Höpp*, 1840 Kancellideputeret, Grev *Heinrich Anna Reventlow-Criminil* (senere Udenrigsminister), 1842 og 1844 Præsident i Slesvig-Holstenske Kancelli (tidligere Amtmand i Rendsborg og Medlem af Stænderne) Grev *Josef Reventlow-Criminil*, der ogsaa fungerede ved Holstens

1) I 1846 afløst af den juridiske Professor J. J. C. Christiansen.

Stænder 1846, medens det blev Præsident for Regeringen paa Gottorp *L. N. Scheele*, der dette Aar blev kgl. Kommissarius ved Slesvigs Stænder.

1842 blev der første Gang forelagt de to Stænderforsamlinger Sager ikke blot »til Raadgivning« men ogsaa »til Beslutning«, nemlig for Slesvigs Vedkommende Udkast til Patent for Slesvig og Holsten om Repartition af Omkostningerne ved Vagabonders Optagelse, Udkast for Slesvig og Holsten angaaende det aarlige Pengebidrag, som i Stedet for det hidtidige Pligtarbejde skulde ydes til Kunstvejenes Vedligeholdelse, Udkast angaaende Bidrag til Stænderomkostningerne fra Kirker og offentlige Bygninger i Købstadsdistrikterne, Udkast angaaende Indførelse af en Maalestok for Repartitionen af det aarlige Bidrag til Omkostningerne for Kunstvejenes Anlæggelse i Henhold til den nu gennemførte Vejforordning (af 1. Maj 1842). Det var jo Sager, der drejede sig om nye Afgifters Fordeling og derfor ifølge Stænderanordningen horte under Stændernes besluttende Myndighed, som det dog ikke i alle disse Tilfælde var Stænderne lige kærkomment at udøve; man henstillede, at de af Vagabonder forvoldte Udgifter blev afholdt af de fælles Finanser, og at de under alle Omstændigheder ikke blev fordelt paa hvert Hertugdømme for sig til Afbræk for Hertugdømmernes gamle Fællesskab (man frabeder sig med andre Ord paa dette Omraade at nyde nogen Selvstændighed¹). Regeringen tilkendegiver meget tydeligt sit Ønske om at komme til Forstaaelse med Stænderne i Spørgsmaalet om deres Kompetence overfor kommunale Anliggender. Den forelagde nu begge Stænderforsamlinger Udkast til en Plakat, hvorefter Stænderne skulde (naturligvis under Forbehold af Kongens Tilsyn og Samtykke) have Ret til at træffe de almindelige Bestemmelser vedrørende Kommunalvæsenets Forfatning i hvert Hertugdømme, men dog kun forsaavidt disse Bestemmelser ikke vedrørte Kommunens Forhold til Staten. Den sidste Indskrækning i disse Beføjelser vilde imidlertid ingen af Stænderforsamlingerne slaa sig til Taals med, men de vedtog begge et Krav om at faa overladt hele Indholdet af de paatænkte Købstads- og Landkommunalordninger til Beslutning²).

1) Std. II, 2. Hft., Sp. 687—89.

2) Slesvigs Std. II, 1. Hft., Sp. 377—79, I, Sp. 1662. Holstens, 2. Hft., Sp. 767 ff.

»Til Raadgivning« blev der 1842 i det hele forelagt de slesvigske Stænder 28 Sager (de holstenske 27 foruden 2 »til Beslutning«), og de vedtog efter privat Forslag Indgivelse af 13 Petitioner (Holstenerne af 12). Blandt de kgl. Propositioner var Udkastet til en ny Frikørselsforordning for Slesvig og Holsten og naturligvis ogsaa den store politiske Sag vedrørende fælles Udvalg for Monarkiets Stænderforsamlinger. Særlig for Slesvig Stænder blev mod Slutningen af deres Samling til Betænkning forelagt et »kongeligt Reskript af 2. December 1842 angaaende det danske Sprogs Brug i Stænderforsamlingen«. Dette Reskript var fremkaldt ved den epokegørende Begivenhed, at Sønderborgs Repræsentant, P. Hiort Lorenzen fra Haderslev, 11. November pludselig og demonstrativt havde talt Dansk i Stændersalen. Med denne Begivenhed var den nationalpolitiske Modsætning mellem Dansk og Tysk traadt frem i fuld parlamentarisk Aabenhed. Det mest afgørende Stød var givet til de Bevægelser, der i Løbet af saa faa Aar skulde fore det gamle dansk-tyske Monarki til dets Opløsning.

1844 blev denne nye Sprogsag et Midtpunkt i de slesvigske Stænderforhandlinger. Regeringen forelagde et »provisorisk Patent af 29. Marts 1844 betræffende Brugen af det danske Sprog i den slesvigske Stænderforsamling«. Ialt fik de slesvigske Stænder 1842 forelagt 11 kgl. Propositioner »til Raadslagning« samt 2 »til Beslutning« (de holstenske henholdsvis 12 og 2); i 11 andre Sager vedtog Slesvigerne Petitioner til Kongen (Holstenerne i 17). Blandt de kgl. Propositioner — foruden Sprogreskriptet — var Udkastet til en ny liberal Næringsdriftsordening, Udkast til en Forordning angaaende Indførelse af almindelig Værnepligt, et nyt, modificeret Udkast til Regulering af Frikørslerne — alle tre Fælleslove for Slesvig og Holsten. Den ene af de Propositioner, der blev forelagt Stænderne til Beslutning var Udkast til »en almindelig Kommunalordning for Købstæderne«, men her drejede det sig formelt om særskilte Udkast, idet hver Stænderforsamling kun skulde udtale sig om Ordningen indenfor dens eget Omraade. Det skete i Henhold til et Patent af 31. Maj 1844, hvorved Regeringen frafaldt Krav om, at Stænderne ikke skulde kunne beslutte over alle Bestemmelser vedrørende Kommunalstyrelsen; den fastholdt, at der kun blev Tale om »de almindelige

Købstad- og Landkommunalordninger, der skal udgives *for hvert Hertugdømme*«, altsaa at Beslutningen, vel at mærke formelt, aldrig kunde omfatte en Ordning for begge Hertugdømmer¹⁾. Reelt ønskede man naturligvis stadig at gennemføre de samme Slags Indretninger for begge Hertugdømmer; Udkast i saa Henseende blev da denne Gang forelagt de to Stænderforsamlinger, der nu uden principiell Protest tog hele denne Sag op til »Beslutning« med det negative Resultat, at der heller ikke nu gennemførtes nogen Løsning. Da Stænderforsamlingerne nemlig »besluttede«, at Byraadsmøder skulde være offentlige, vilde Kongen ikke give denne »Beslutning« Stadfæstelse, medens der paa alle andre Punkter blev taget Hensyn til de Ændringer, der var vedtaget i Stændersalen. Der blev da 1846 forelagt begge Stænderforsamlinger nye Udkast, der kunde give dem »Anledning til at fatte videre Beslutninger«²⁾ — hvilket dog ikke skulde ske, da saavel den slesvigske som den holstenske Forsamling kom i saa uforsonlig Konflikt med Regeringen om det store nationalpolitiske Spørgsmaal angaaende Hertugdømmernes Stilling indenfor Monarkiet, at begge Forsamlinger hurtigt opløste sig selv og derefter maatte hjemsendes af Regeringen.

Der blev i 1846 forelagt Stænderforsamlingerne saavel en Landkommunallov som en Købstadskommunalordning; men det skulde altsaa gaa saa mærkeligt, at netop fordi Anordningen for Hertugdømmerne gav disse Stænderforsamlinger en besluttende Myndighed overfor kommunale Anliggender, blev det ikke her i Tiden inden 1848 muligt at grundlægge et helt nyt Kommunalvæsen, saaledes som det skete under Stændernes blot »raadgivende« Medvirken i Danmark (hvor Købstadsloven var gennemført allerede 1837, og de nye Love om henholdsvis København og Landkommunerne udstedtes henholdsvis 1840 og 1841). En afgørende Hindring var blevet skabt først ved den Kompetencestrid, vedkommende Paragraf havde givet Anledning til, dernæst ved Umuligheden af at gennemføre nogen Lov paa dette Omraade uden fuld Samstemning mellem Regering og Repræsentation.

Der blev 1846 forelagt de slesvigske Stænder ikke mindre

1) Kollegialtid. 1844, S. 646 f.

2) Holstens Std. 1846 II, Sp. 7 f., Slesvig Std. II, Sp. 6.

end 22 kgl. Udkast (de holstenske endog 24), saaledes paany og i modificeret Form Udkast angaaende Næringsdriftsordning og Indførelse af almindelig Værnepligt; men Slesvigerne naaede kun at afgive Betænkning om 6 af de forelagte Udkast; Holstenerne fik overhovedet ikke afgivet nogen Betænkning.

Den, der skulde bestride Hvervet som *kgl. Kommissarius* overfor Hertugdømmernes Stænder, har hele Tiden haft Anledning til at regne med en i visse Henscender meget vanskeligere Stilling end hans Kollega ved Kongerigets Stænderforsamlinger — han maatte i hvert Fald være indstillet paa at møde mere pinlige Spørgsmaal angaaende Stændernes Kompetence. Saasnart der blev Tale om de gamle forfatningsmæssige Landsrettigheder, som mentes at være gældende for Hertugdømmerne, maatte han være rede til at fastslaa, at disse Rettigheder ikke vedkom de nye Stænderforsamlinger, men at Anordningen af 1831 gav disse al den Ret, som de paa nogen Maade kunde beraabe sig paa. J. P. Höpp har her fra først af valgt at indtage en meget fast og bestemt Holdning¹⁾, naturligvis i Overensstemmelse med givne Paalæg fra Regeringen. I den kgl. Instruks, der 1844 er meddelt J. Revéntlow-Criminil for hans Virksomhed ved Holstens Stænder, er hans Forpligtelse iovrigt bestemt i meget almindelige Udtryk: ». . . og har du da i Henseende til Udførelsen af de dig som Kommissarius paahvilende Forretninger at forholde dig efter Forordningen af 15. Maj 1834 og de Befalinger, som vi ellers allernaadigst finder for godt at lade dig tilstille.«²⁾

Forordningerne for Slesvig og Holsten gav jo med Hensyn til Stændernes *Forretningsgang* de samme Regler for Hertugdømmerne som for Kongeriget, og det var Regeringen magtpaaliggende, at de ogsaa gennemførtes paa ensartet Maade. Ovenfor er omtalt, hvorledes Hertugdømmernes Stænder modsat Kongerigets anerkendte Mindretallets Ret til at fremsætte Særmønstre ogsaa i de private Petitioner, der blev vedtaget og indsendt til Kongen, og hvorledes man forgæves søgte at faa de danske Stænder til at følge en lignende Fremgangs-

1) Stdfs. Hist. I, S. 518.

2) Acta XVIII, Nr. 5010 (Statsarkivet i Kiel).

maade. Det er ogsaa omtalt, hvorledes det var paa de holstenske Stænders Initiativ, at der fra 1840 blev indført en Ordning med Hjælpesekretærer til Afløsning af de valgte Sekretærer for det uforholdsmæssigt store Arbejde med Protokollernes Forelse. Sekretærhvervet var, fremhævede 1838 en af den holstenske Forsamlings valgte Sekretærer, forbundet med mange Ulemper; det rovede ikke blot vedkommende Medlems Tid, men svækkede ogsaa hans Sundhed og dermed de til Løsningen af hans Hovedopgave fornødne aandelige Kræfter. Allerede 1838, da Sagen rejstes i begge Stænderforsamlinger, var der iovrigt ved Regeringens redebonne Imødekommenhed blevet truffet en midlertidig Ordning, hvorved de fik Ret til af deres Midte at vælge et Par ekstra Sekretærer og disse igen til — med Præsidentens og Kommissarius' Indvilligelse — at udvælge lønnede Hjælpere til at bistaa sig ved deres Forretninger¹⁾. Regeringen mødtes med Stænderne i Ønsket om, at de saa meget som muligt maatte være istand til at fremskynde deres Forretninger.

I Hertugdømmernes Stænderforsamlinger blev det ligesom i Kongerigets fra 1838 Skik at henvise indkomne Andragender, som ingen særlig tog sig af, eller som ikke straks kunde henvises til en allerede nedsat særlig Komité, til en almindelig *Petitionskomité*²⁾. Om Offentlighed for Stænderforhandlingerne og om Ret for Dagspressen til frit at referere dem uden Hensyn til Stændertidende blev der andraget af de holstenske Stænder 1838 og 1844; de slesvigske Stænder rejste 1842 det samme Andragende med Fremhævelse af, at Offentlighed var selve »Stænderforsamlingernes Livselement«, medens de i 1844, da der udefra indkom flere Petitioner om Sagen, nøjedes med at henvise dem til Petitionskomitéen og ikke engang vilde vedtage en Indstilling om at overdrage dem til den kgl. Kommissarius³⁾.

Det maatte anses for haabløst at rejse Sagen paany, efter at der gennem den kgl. Kundgørelse ved Stændernes Aabning var meddelt følgende Svar paa Andragendet fra 1842: »Vore

1) Holstens Std. 1838, Sp. 23 f., 59—63, 99—104, 173, 2909—10, jfr. 2967—73. Slesvigs Std., S. 302—06, 417—23, 1042—43; Kollegialtidende 1841, S. 811 f., jfr. ovenfor S. 53.

2) Slesvig Std. 1838, S. 449 f., Holst. Std., Sp. 977 f. (udførligt Regulativ).

3) Holst. Std. 1838, Sp. 2911—19, 1844 II, 2. Hefte, S. 490—92, Slesvigs Std. 1842 II, 2. Hft., Sp. 1103—09, 1844 II, 2. Hft., Sp. 574—77.

tro Provincialstænders fornyede Andragende om Indforelse af Offentlighed for deres Moder er ikke egnet til allernaadigst at bevilges, og henvise Vi dem i denne Henseende ganske til den allernaadigste Kundgørelse af 12. Maj 1838« — altsaa til det Afslag, der var blevet givet paa den første Stænderforsamlings Andragende om Offentligheden, et Afslag, der som vedrørende et tilsvarende Andragende ikke blot fra de holstenske, men ogsaa fra Roskilde Stænder var blevet formet efter Indstilling fra det gamle politiske Fællesudvalg for Danske og Slesvig-Holstenske Kancelli¹⁾).

Den eneste større »Offentlighed«, der fra 1838 blev indrommet Stænderforsamlingerne, var i Hertugdømmerne som i Kongeriget, at alle de talendes Navne kunde indføres i Stændertidende, der derved kommer til at give en væsentlig bedre Oplysning om Forhandlingerne end fra først af. Ogsaa den slesvigske og den holstenske Stændertidende, ligesom Kongerigets Stændertidende, bringer endnu for 1838 Referater i noget sammentrukket og omredigeret Form, men derefter fra 1840 det fuldstændige Referat. Den slesvigske Stændertidende var fra 1836 blevet udsendt i en dobbeltsproget dansk-tysk Udgave (med en Spalte paa Dansk løbende parallelt med hver Spalte paa Tysk), men udkom fra 1838 i to adskilte Udgaver, een paa Dansk og een paa Tysk. Der blev 1840 i Stænderne paa Trods af N. Lorenzen-Lilholts i det danske Sprog fremførte Protest med 30 Stemmer mod 9 vedtaget et Andragende om, at den danske Udgave, som uforholdsmæssig kostbar, maatte bortfalde, saafremt der ikke de første 14 Dage efter Stænderforhandlingernes Aabning tegnede sig mindst 50 Subskribenter i den nordlige Del af Hertugdømmet, hvor Kirke- og Skolesproget var Dansk (den havde nu, hævdede man, indenfor Slesvigs Grænser kun 14 Subskribenter og havde 1836 kun haft 7). Naturligvis kunde Regeringen af rent nationalpolitiske Grunde ikke imodekomme dette Andragende, men det blev 1842 meddelt Stænderne, at »det ikke havde vundet allerhøjeste Bifald, fordi der nødvendigvis maatte tages Hensyn til alle Hertugdømmet Slesvigs Beboeres lige Krav paa Meddelelsen om Resultaterne af de stænderske Forhandlinger i et dem for-

1) Slesvigs Std. 1844, 1. Hft., Sp. 20, jfr. nedenfor S. 93.

staaeligt Sprog samt til den alle Hertugdømmets Delegerede meget paahvilende Forpligtelse til at bidrage til Omkostningerne ved den til denne Meddelelse bestemte Tidende«¹⁾).

Heller ikke i Hertugdømmerne beroede naturligvis Udbredelsen af den politiske Interesse paa, hvor mange der læste Stændertidende. Ved Valgene 1846—47²⁾ stemte *de slesvigske Godsejere* livligere end ved de forrige Valg, nemlig 43 af 74 eller 58,1 %, og ligeledes de slesvigske Købstadsvælgere, nemlig 1143 af 1719 eller 66,6 %, medens der blandt de mindre Landejendomsbesiddere i Slesvig (i Forhold til den Beregning, det er muligt at gøre for Valgene 1840—41) var nogen Tilbagegang, idet der af 6024 valgberettigede kun stemte 3450 eller 57,4 %. Nyvalgte Deputerede for nordslesvigske Distrikter var Gaardbesidder *H. A. Krüger* i Bevtoft, Gaardbesidder *P. L. Wiimh* til Staugaard, Synsmand *H. C. Bladt* i Tandslet (henholdsvis 1., 2. og 6. Landdistrikt) samt Raadmand *H. P. Schmidt* (i Stedet for Raadmand Nielsen) i Flensborg.

I *Holsten* stemte af 96 Godsejere 47 eller 48,9 %; i de 14 af 16 Distrikter for mindre Landejendomsbesiddere stemte blandt 5562 stemmeberettigede 3240 eller 58,2 %; af Købstadsvælgere i de 11 af 12 Valgdistrikter, ialt 5562, stemte 3240 eller 56,4 %³⁾.

1) Std. 1840 I, S. 45—50, 707—17, II, 2. Hft., S. 402—11, 683—88, Std. 1842 II, 2. Hft., Sp. 11.

2) Acta XVIII (Statsarkivet i Kiel), Nr. 4903—05, 4967—68. Der mangler fuldstændige Oplysninger for det 4. og 7. Distrikt af mindre Landejendomsbesiddere, ligeledes for det 5. Købstadsdistrikt. Mærkeligt er det i Fortegnelsen over borteblevne Vælgere blandt de holstenske Godsejere at finde opført fremmede Regenter som Storhertugen af Oldenburg og Fyrsten af Schwarzburg-Rudolstadt; disse Fyrster havde altsaa Godsbesiddelser i Holsten, og nogen Slags »Indfødsret« hørte ikke til Valgretsbestigelserne.

3) For Valgdeltagelsens Omfang dels 1840—41, dels 1846—47 gælder de følgende to Skemaer (jfr. Skemaet for 1834—35, Stdfs. Hist. I, S. 314).

	Byer	Bønder	Godsejere	København
1840—41				
Østifterne.....	59,4 %	72,2 %	68,1 %	58,2 %
Nørrejylland.....	68,4 %	72,6 %	65,9 %	
Slesvig.....	57,4 %	62,5 %	42,6 %	
Holsten.....			52,2 %	
1846—47				
Østifterne.....	59,1 %	55,2 %	59,2 %	38,4 %
Nørrejylland.....	58,4 %	48,4 %	63,2 %	
Slesvig.....	66,6 %	57,4 %	58,1 %	
Holsten.....	56,4 %	58,2 %	48,9 %	

Den laveste af alle Stemmeprocenter gælder altsaa for Hovedstadens Deltagelse i de sidste Valg.

Det var de fra disse Valg udgaaede Mænd, der med Undtagelse af de danske Nordslesvigere (men indbefattet de to Nordslesvigere) mødtes paa »ulovlig« Maade til den fælles slesvig-holstenske Stænderforsamling i Rendsborg April 1848. Inden de næste ordinære Provinssamlinger kom til at finde Sted, var Valgperioden udløbet, og der skulde derfor endnu en Gang blive afholdt Valg til Hertugdømmernes Stænder efter de gamle Valgregler fra 1834¹⁾.

d. Provinsialstændernes Plads indenfor Statsstyrelsen og det forfatningsmæssige Omfang af deres »raadgivende« Myn- dighed.

Der var ved Stænderforsamlingerne skabt et nyt Led i den danske Stats Lovgivningsapparat. Før havde det hele Arbejde med Lovgivningen været samlet i de kgl. Kollegier; i nogle Tilfælde havde der til at forberede særlig betydningsfulde Foranstaltninger været nedsat særlige Kommissioner, og ofte havde været brugt den Fremgangsmaade at raadsørge de lokale Embedsmænd rundt om i Landet. Nu skulde de almindelige Lovgivningssager, efter først at være blevet behandlet i de paagældende Kollegier, gaa ud til Behandling i Stænderforsamlingerne, og derfra kom de atter tilbage til Kollegierne, hvor de paany maatte udførlig behandles under Hensyn til de — maaske meget indgribende — Ændringsforslag, der kunde være stillet af Stænderne. Kollegierne fik herved paa en vis Maade det dobbelte Arbejde at udføre, og man forstaar, at A. S. Ørsted overfor Stænderne kunde henvise til den store Forøgelse af Regeringskontorenes Arbejde, der saaledes var blevet Resultatet.

Ogsaa de mange Andragender fra Stænderne bidrog hertil. De kunde i enkelte Tilfælde — naar man efter det allerede foreliggende maatte anse sig for tilstrækkelig overbevist med Hensyn til Stændernes Stilling — give umiddelbar Anledning til en ny Bestemmelse fra Regeringens Side; men som Regel maatte de, hvis de skulde imodekommes, give Anledning til, at Lovudkastet om de paagældende Sager blev udarbejdet og

¹⁾ Ifølge Valgpatenter af 17. Sept. og 15. Okt. 1852. Se iøvrig ang. Stænderinstitutionens videre Udvikling i Hertugdømmerne Bemærkninger ovenfor S. 24.

forelagt de nærmest følgende Stænderforsamlinger. Normalt blev ethvert til Kongen indsendt Andragende fra Stænderne henvist til et Kollegium og da selvfølgelig det, hvorunder det efter Lovens Beskaffenhed naturligt horte, hvilket bl. a. vil sige, at til de mange Sager, der skulde behandles i de to Kancellier, horte ogsaa de mere »politiske« Spørgsmaal, der blev rejst i Stænderforsamlingerne. Det skal her nævnes, at det Krav om offentlige Forhandlinger, der 1835—36 blev rejst af de tre af Stænderforsamlingerne, blev behandlet i et Fællesudvalg for de to Kancellier, bestaaende af Stemann, Ørsted og Höpp, altsaa den gamle »Stænderkomité« med Undtagelse af Otto Moltke (der maa have haft Forfald). Til Støtte for en Afvisning af Sagen anføres ikke blot, at Viborg Stænder ikke har villet vedtage noget Andragende herom, men ogsaa, at et stort Antal af Medlemmerne i de forskellige Stænderforsamlinger, taget som Helhed, har været derimod¹⁾.

At Stænderforsamlingerne blot var raadgivende, ikke lovgivende, muliggjorde jo altid for Regeringen en Afvejen af Forholdet mellem Flertal og Mindretal.

Hvilken Vanskelighed det voldte, at Hertugdømmernes Stænderforsamlinger paa visse Omraader havde faaet tillagt besluttende Myndighed, er ovenfor omtalt. Den raadgivende Myndighed, hvortil Stændernes Kompetence iøvrigt var begrænset, var i de givne Anordninger ikke afgjort og bestemt med tydeligere Ord, end at der ogsaa her er givet Anledning til visse Tvivlsspørgsmaal og forskellige Tolkninger.

Saavel i Kongeriget som Hertugdømmerne havde Stænderforsamlingerne — ifølge Anordningen af 28. Maj 1831 § 4 — Ret til at faa forelagt alle *Love* — herunder altsaa *ikke* administrative Forskrifter — vedrørende Forandring i Undersaatternes personlige eller Ejendoms-Rettigheder eller i Skatterne og de offentlige Byrder²⁾. Efter Bestemmelsens Ordlyd

1) D. K. 2. Dep. Stændersager: Bilag til Bekendtgørelsen om Resultaterne af Provinsial-Stændernes Forhandlinger 1835—38. Komitéen var nedsat udelukkende paa Kancelliernes egen Foranstaltning og afgav deres Betænkning ikke til Kongen, men til Kancellierne, efter hvis Indstilling Kongen saa traf sine Resolutioner.

2) Om de juridiske Spørgsmaal vedrørende Stændernes Stilling kan blandt samtidige Skrifter særlig henvises til J. E. Larsen: Forelæsninger over den danske Statsret 1845—46 (Saml. Skrifter, 1. Afd., 2. Bd.). Se med Hensyn til

er Betingelsen blot (ganske som i Preussen), at disse Love skal angaa den paagældende Provins (hvorefter altsaa Loven om Kobenhavns Styrelse ikke skal forelægges i Viborg, medens en almindelig Kobstadsanordning for Danmark naturligvis maa forelægges begge Kongerigets Stænderforsamlinger). Alligevel er det af senere danske Statsretslærere blevet hævdet, at der ogsaa gjaldt en Undtagelse for de Love, der var fælles for hele Monarkiet, altsaa for baade Kongeriget og Hertugdømmerne¹). Herom staar der imidlertid intet Ord i Loven, og det kan ikke have været Mening med den. *Formelt* bestod der, bortset fra Finansvæsen, Udenrigsstyre og Militærvæsen, i det hele ikke nogen fælles Lovgivning for Kongeriget og Hertugdømmerne, *reelt* var det Regeringens bestandige Stræben at skabe et virkeligt Fællesskab paa vigtige Lovomraader, saaledes gennem de Toldlove, der var blevet forelagt de første Stænderforsamlinger; det laa ganske sikkert helt udenfor de styrendes Tanke, at selv et fuldstændigt og ogsaa rent formelt gennemført Fællesskab i Toldlovgivningen skulde rive dette vigtige Omraade løs fra Stændernes Medvirken. Iøvrigt hævder A. F. Krieger i en latinsk Disputats, han 1841 har udgivet om Stændernes Competence i Lovgivningen, at selv en Traktat med en fremmed Magt — altsaa en udpræget Fælleslov — maatte forelægges Stænderrepræsentationen, hvis dens Bestemmelser greb ind i personlige eller økonomiske Rettigheder (eller senere vilde nødvendiggøre en saadan Indgriben). I det

Bestemmelsernes Ordlyd Stdfs. Hist. I, Tillæg samt S. 174 og 182 ff.; naturligvis udtrykte den fulde Ordlyd af Anordningen for Hertugdømmerne lige saa klart som den danske Anordning, at det kun er *Love*, det drejer sig om.

1) A. Holck: Den danske Statsforfatningsret I, S. 12 ff., jfr. Knud Berlin: Den danske Statsforfatningsret 3. Udg. I, S. 16. J. E. Larsen nævner i sin Fremstilling af Provinsialstændernes Rettigheder (hans anførte Skrift, S. 113 ff.) intet om, at der skulde gælde en saadan Undtagelse. Holck maa vist antages at være paavirket i sin Opfattelse af den systematiske Adskillelse mellem fælles og særlige Anliggender, der var ukendt før 1848, men gennemførtes ved den ny konstitutionelle Helstatsordning i Halvtredserne. Karakteristisk nok taler han om det »indlysende« i, at en Forelæggelse af fælles Love for Forsamlinger af forskellig Nationalitet vilde være højst uhensigtsmæssig; men herom havde jo netop de, der formede Stænderlovene, endnu ikke gjort bitre Erfaringer. Der foreligger i det hele her et lille Eksempel paa uhistorisk Ræsonnement over en svunden Tids politiske og retslige Forhold. Naar Holck skal forklare, hvorfor Finansbudgettet ikke blev forelagt for Stænderne, nævner han iøvrigt — sikkert med rette — som Aarsag, at Budgettet ikke opfattedes som nogen egentlig Lov, derimod ikke, at det var et udpræget Fællesanliggende, hvilket ud fra hans Synspunkt skulde være en tilstrækkelig Forklaring, men hvad han næppe har gjort sig klart.

sidste ligger i alle Tilfælde — efter Kriegers sikkert rigtige Skøn — det ene afgørende Kriterium for, om et Lovudkast hører hjemme for en Stænderforsamlings Forum¹).

Hverken Finansstyre, Udenrigspolitik eller Militærordning kunde i Almindelighed siges at vedrøre Undersaatterne paa denne Maade. Derfor fik Stænderne ingen Indflydelse paa den nye Hærlov af 1842, der kun omfattede selve Hærens Organisation, men derimod fik de naturligvis Lejlighed til at udtale sig, saasnt der skulde gores Skridt til en principiel Omlægning af Værnepligten (hvad der jo i højeste Grad kunde siges at berøre de personlige Rettigheder). I det hele fortolkede Regeringen — hvis Skøn praktisk talt var det helt afgørende — den givne Regel for Stændernes Medvirken i Lovgivning liberalt, og undlod f. Eks. ikke at forelægge de fleste Love vedrørende Straffevæsen og Retspleje; overhovedet fik Stænderne til Behandling det allermeste af, hvad der i denne Tid kan betegnes ved Navnet Lovgivning²).

Dog gav Bestemmelserne (i Anordningerne af 1831 § 5) om Stændernes Ret til at indgive »Besværinger« og Forslag et endnu videre Spillerum for deres »raadgivende« Virksomhed. Her var der praktisk talt ikke sat nogen Grænse for, hvad det var tilladt Stænderne at blande sig i; det kunde være, som det udtrykkes i den danske Anordning, saavel »Landets almindelige eller de samme vedkommende Provinsers særlige Love eller Indretninger« eller blot »Maaden, hvorpaa Lovene overholdes eller Indretningerne bestyres«³). For Hertugdømmernes Vedkommende hed det, at hver Stænderforsamling kunde beskæftige sig med »det hele Hertugdømmes eller en af dets Deles særlige Vel og Interesse«. Men selv om der her kun var

1) A. F. Krieger: De legibus ad ordines provinciales secundum 4tam constitutionis d. 28. m. maji A. 1831 datae §um referendis, pag. 146.

2) J. E. Larsen belyser i sin Fremstilling ved Eksempler ikke alene, hvad der har været forelagt Stænderne, men ogsaa hvorledes visse Sager af tilsyneladende ret tilfældige Grunde ikke har været forelagt dem. Jfr. ogsaa Benzon-Buchwald: Kongeriget Danmarks Statsret I, S. 315 ff. Visse Lovbestemmelser synes Regeringen at have tillagt for ringe Betydning til, at den vilde æske Stændernes Skøn om dem.

3) Hvad Andragender, der indsendtes udefra til Stænderne angaar, skulde disse ganske vist — ifølge Forordningerne af 1834 — ikke beskæftige sig med rent private Klager, men kunde dog selv afgøre, om der var Tale om en Forurettelse, der kunde give Anledning til Paatale overfor Regeringen. Her var de altsaa ogsaa meget frit stillet (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 268).

Tale om hvert Hertugdømme for sig, og selv om man ved »Landet«, der omtales i den danske Anordning, maatte forstaa Kongeriget og ikke Monarkiet i dets Helhed, saa er det dog givet, at Monarkiets Fællesanliggender i stor Udstrækning kunde komme ind under det, der var at henregne til enten »Landets almindelige Forhold« eller til Sager vedrørende »det hele Hertugdømme«s Velfærd.

Det kan være tilstrækkeligt at anføre, at Regeringen uden Protest ikke blot fandt sig i, at alle fire Stænderforsamlinger vedholdende beskæftigede sig med at stille Forslag angaaende Monarkiets fælles Finanser, men endog fra 1842 direkte opfordrede dem til at beskæftige sig med Finansbudgettet. Stænderforsamlingerne kunde ogsaa udmærket tillade sig at rejse Forslag og »Besværinger« angaaende de disciplinære Straffemidler indenfor det for hele Monarkiet fælles Hærvæsen.

Det laa i den Helstatspolitik, der var bestemmende for Regeringen, at den netop ikke kunde ønske, at der blev sat virkeligt Skel mellem de for det hele Monarki fælles Anliggender paa den ene Side, det enten for hele Kongeriget eller for begge Hertugdømmer fælles paa den anden. I Overensstemmelse hermed skete 1842 Forsøget paa at videreudvikle Stænderinstitutionen ved at skabe et fælles Organ for de for alle Monarkiets Dele fælles Interesser; dette Organ, »Stænderkomitéerne«, skulde netop ikke tjene til at udvide selve Virkefeltet for Stænderne, men var simpelthen en Anerkendelse af, at der gennem de allerede givne Rammer var forudsat et vist Fællesskab i Interesser og Anliggender for alle fire Stænderforsamlinger. Naar det i den kgl. Bekendtgørelse af 10. Juli 1846 til Roskilde Stænder siges, at Stænderne ved at andrage paa en fra Kongen udgaaende Deklaration om, at det hele Monarki maatte gaa udelt i Arv efter Kongeloven, har ladet upaaagtet, at de danske Provinsialstænders Virksomhed ifølge Anordningen af 28. Maj 1831 er indskrænket til Kongeriget Danmark — da maa dette nærmest sigte til, at det fra Stænderne rejste Spørgsmaal, altsaa om Retsgyldigheden af Kongelovens Arvebestemmelser, direkte kun vedrørte Hertugdømmerne og ikke Kongeriget, hvor Arvefølgen jo var sikker nok. Dog er denne Udtalelse i den juridiske Teori blevet anført som Bevis for, at Stænderne ikke havde Ret til at beskæftige sig med »egentlige

Fællessager«¹⁾ — hvilket Begreb lyder meget ubestemt. Den naturligste og nærmestliggende Fortolkning af de paagældende Paragraffer (som hvor det gjaldt Bestemmelsen om Loves Forelæggelse) maa vistnok være, at det, der i hvert Tilfælde bliver det ene afgørende, kun er, om den paagældende Sag vedrører den Provins, hvis Repræsentation beskæftiger sig med den, ikke om den tillige vedrører andre Dele af Monarkiet, eller i hvilken Udstrækning den gør dette. Naturligvis kan man ikke regne med, at Regeringen til enhver Tid skulde være konsekvent i sin Fortolkning af Bestemmelser, der i sig selv var saa lidt uomtvistelige og klare — og den var iøvrigt istand til paa een Gang at betegne et Andragende som liggende uden for Stændernes Kompetence og saa dog tage Hensyn til det, saaledes som det netop er sket med det før omtalte Andragende fra Roskilde, der gav Anledning til det kgl. aabne Brev af 8. Juli 1846²⁾.

Det var dog ikke nogen Fortolkning »for Tilfældet«, naar man i Fyrrerne satte sig bestemt imod, at de kongerigske Stænderforsamlinger beskæftigede sig med den slesvigske Sprogsag og overhovedet med de særlige indre Forhold indenfor Slesvigs Stænderomraade; lige saa lidt vilde man have godkendt en Indblanding fra de nørrejske Stænders Side f. Eks. i Spørgsmaal vedrørende Københavns Styrelse eller Færøerne, Spørgsmaal, der udelukkende maatte opfattes som vedrørende Østifternes Stænder.

Det var at anse for en selvfølgelig Betingelse, at Stænderne ikke ved deres Forslag angreb selve Grundvolden for det gældende Forfatningssystem i Landet. Hvis Stænderforsamlingerne i Kongeriget paa nogen Maade angreb Konge-

1) Holck, S. 15; jfr. Benzon-Buchwald, S. 335 f., der mener, at »de hele Staten som saadan — just som et Hele og ikke med Hensyn til dens enkelte Dele — vedkommende Bestemmelser, især Statens Forhold til andre Stater o. s. v.«, ikke kan henføre under Stænderforsamlingerne — en udførlig, men ikke meget klar Definition (der jo helt strider mod det ovenfor S. 95 af Krieger fremførte Synspunkt).

2) Da Grev Holstein 1835 havde rejst Spørgsmaal i Roskilde om det vestindiske Neger-slaveri, var dette fra Regeringens Side blevet betragtet som liggende udenfor Stændernes Kompetence; men til Trods herfor var Ørsted blevet bemyndiget til at meddele, hvad der allerede var foretaget i Sagen (Stdfs. Hist. I, S. 461, kgl. Skrivelse af 13/10 1835 blandt A. S. Ørsted's Papirer i Universitetsbiblioteket). Vestindiske Forhold kunde jo ikke henregnes til »Landets almindelige Forhold«, og det særlige Landomraade, de vedrørte, var ikke repræsenteret i nogen Stænderforsamling.

loven af 1665, var de altsaa paa ulovlig Grund, thi denne Lov var utvivlsomt stadig Danmarks Grundlov, og dens Forskrifter om Kongens absolute Enevælde var principielt ikke i nogen Henseende traadt ud af Kraft ved Stænderlovene. For Hertugdømmernes Vedkommende var der ikke tilsvarende lovmæssigt Grundlag for Enevælden at henpege paa; men Regeringen havde jo dog ved Begyndelsen af Stændernes Virksomhed udtrykkelig frabedt sig at høre Tale om »de gamle Rettigheder«¹⁾.

Der var derimod hverken for Regeringen eller Stænderne nogen Tvivl om, at Stænderforsamlingerne uden nogen Begrænsning maatte have Ret til at fremkomme med Andragender og Forslag vedrørende Ændring af de Anordninger og Forordninger, der angik selve Stænderinstitutionen og bestemte dennes Indretning saa vel som Omfanget af dens Virksomhed. Det er i Virkeligheden ogsaa blevet anset for givet, at Kongen ikke selv kunde gennemføre nogen Ændring uden først at have raadført sig med Stænderne. Ganske vist maatte det i sidste Paragraf (§ 8) af Anordningerne af 1831 — saavel den for Hertugdømmerne som den for Kongeriget — udtalte Lofte, at Kongen ikke vilde ændre de nærmere Bestemmelser vedrørende Stændernes Sammensætning og Virksomhed uden foregaaende Samraad med Stænderne selv, strengt efter Ordlyden blot tages som sigtende paa de netop her, i selve denne Paragraf, omhandlede »yderligere Bestemmelser« eller »særskilte Anordninger« (som Udtrykket lyder i henholdsvis Anordningen for Kongeriget og Anordningen for Hertugdømmerne), ikke tillige paa de i de foregaaende Paragraffer givne Bestemmelser, altsaa bl. a. om Competence overfor Lovgivningen; i sin for citerede juridiske Afhandling gør dog vistnok med rette den unge A. F. Krieger gældende, at den organiske Sammenhæng mellem Stænderlovenes forskellige Bestemmelser maa medføre, at ingen af dem kan ændres, uden at Ændringen først er blevet forelagt Stænderne til Betænkning²⁾.

Saaledes blev Fremgangsmaaden da ogsaa, da der i 1853—54

1) Stdfs. Hist. I, S. 46 f., 518.

2) Krieger loc. cit. pag. 35. J. E. Larsen mener (i sit anførte Skrift S. 14 f.), at i Stænderanordningens § 8 ligger, hvad selve Grundbestemmelserne angaar, et indirekte Tilsagn om, at Kongen aldrig vil ophæve disse, i alt Fald ikke uden Stændernes Samtykke. Forordningerne af 1831 slutter med en

blev gennemført en Ændring af Stænderinstitutionen i Hertugdømmerne. For Kongerigets Vedkommende kan der vel antages at være det Forhold mellem Stænderforsamlingerne og den i 1848 valgte og sammentrædende grundlovgivende Forsamling, at Stænderne ved at vedtage en Valglov for denne Forsamling faktisk har anerkendt dens Indkaldelse (som de ikke kom til direkte at give deres Udtalelse om) og dermed dens Ret til at vedtage den danske Grundlov, der kom til ganske at overflødiggøre Stænderinstitutionen for Kongerigets Vedkommende.

Ved enhver mere juridisk og principiel Betragtning af de Tilsagn og Løfter, der var givet om Stændernes Deltagelse i Statsstyrelsen, maatte det naturligvis erindres, at strengt taget kunde de, som givet af den enevældige Konge, i hvert Fald for Kongerigets Vedkommende (i Kraft af Kongeloven), ikke anses for at have nogen absolut bindende Karakter.

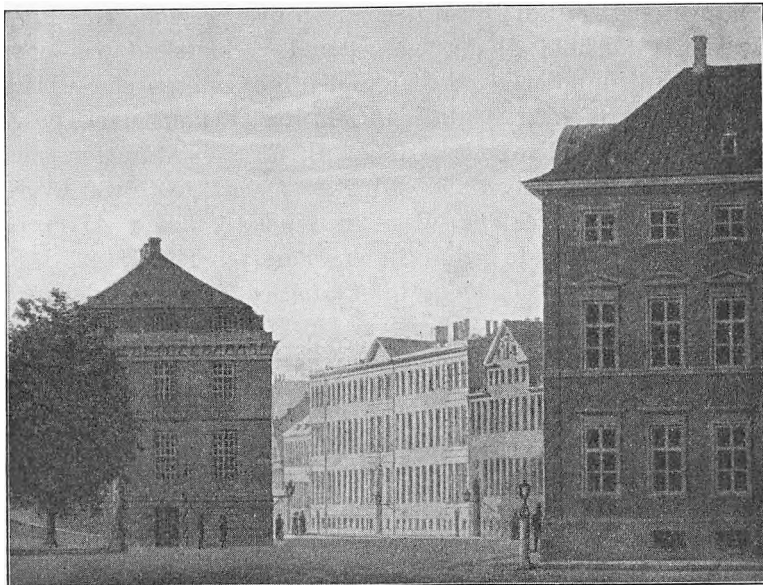
Der var ved Stænderforfatningen skabt en faktisk statsretlig Tilstand, men der manglede helt statsretlig Garanti. Virkningen af, at en til Stændernes Virkekreds hørende Lov blev udstedt, uden at Stændernes Betænkning over den først var indhentet, kunde ikke antages at være Lovens dermed følgende Ugyldighed, men blot, at Stænderne kunde henvende sig til Kongen med en Besværing og et Andragende om at faa Loven forelagt¹⁾. Den afgørende Mangel paa »Garanti« ved Stænder-

udtrykkelig Gentagelse af Løftet fra 1831: »Saafremt Vi, til Opnaaelse af Vort landsfaderlige Øjemed med denne Vor Anordning, i Tiden skulde finde nogen Forandring i samme fornoden, ville Vi, i Overensstemmelse med Vor Anordning af 28. Maj 1831, først indhente Stændernes Betænkning, inden Vi i saa Henseende tager nogen endelig Beslutning.«

1) Jfr. A. W. Scheel: Privatrettens almindelige Del I, S. 14, Rigsraads-tidende 1856, Sp. 1733—34 (Udtalelse af J. E. Larsen). Det vilde næppe have frugtet i nogen Henseende, selvom Roskilde Stænder i 1836 havde vedtaget en Protest mod den Plakat angaaende rejsende Haandværkssvende, der i Okt. 1835 var blevet udstedt uden først at være forelagt Stænderne, skønt den jo angik personlige Rettigheder; men det vilde i hvert Fald ikke have anfægtet denne Plakats Gyldighed som Lov. Karakteristisk er iøvrigt den kgl. Kommissarius' Henvisning til, at det drejede sig om en midlertidig Politiforanstaltning; Regeringen vilde naturligvis ikke vedkende sig noget Brud paa sine egne Anordninger (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 462). Naar en Lov havde været forelagt Provinsialstænderne til Betænkning, blev dette ved Lovens Udstedelse altid nævnt i Indledningen til den (se de nærmere Regler herom for Kongeriget i Ussings Samling af kgl. Reskripter 1836, S. 40 ff.). Til sine egne forelagte Udkast maatte Regeringen antages at være bundet saaledes, at den ikke uden ny Forelæggelse gennemførte væsentlige Ændringer udover, hvad Stænderne hidtil havde haft Lejlighed til at udtale sig om.

forfatningen var dog den, at der overhovedet ikke for Stænderne bestod noget Retskrav paa, at deres givne Raad fik nogensomhelst Betydning for de behandlede Sagers Afgørelse. Her var alene Kongemagtens Skøn det afgørende — men saa man bort fra det juridiske og principielle, kunde der ganske vist uden al Tvivl regnes trygt med, at Praksis vilde frembyde en vis, ikke ringe, omend ubestemt Garanti; ligesom det i Almindelighed ikke vilde falde Kongen ind at se bort fra de Forslag til en bestemt Afgørelse, som hans nærmeste Raadgivere og Kollegierne stillede ham, lige saa vel og med lige saa stor moralsk Sikkerhed kunde man gaa ud fra, at der dog i Almindelighed fra Regeringens Side vilde blive taget et tilsvarende, omend ikke saa vidtgaende Hensyn til de Forslag, der stilledes fra Stændernes Side, og i det hele til de Stemninger, der her var raadende.

Kravet om at faa Folkerepresentationens Indflydelse knyttet til ikke blot praktiske, men ogsaa *statsrellige Garantier* blev dog snart Hovedkravet for den Forfatningsbevægelse, der allerede fik sit første betydningsfulde Udtryk, da der i 1838 blev rejst Krav om en Forening af Kongerigets Stænderforsamlinger. Forfatningsspørgsmaalet blev det centrale politiske Spørgsmaal i hele Tiden fra 1838 til 1848. Før vi tager hele dette Spørgsmaals Udvikling op til nærmere Undersøgelse, vil vi se paa Stændernes Forhold til det store, med saa megen Interesse omfattede Fællesanliggende for hele Monarkiet: *Statens Finanser*.

Bank og Kancelli.

FØRSTE AFSNIT

STÆNDERFORSAMLINGERNE OVERFOR STATSHUSHOLDNINGEN

1. Finansspørgsmaalet i 1838—39.

DE første Stænderforsamlinger havde rettet en bitter og voldsom Kritik mod Finansstyrelsen. Udgangspunktet for deres Kritik og Krav havde været den i September 1835 offentliggjorte »Oversigt« over Statens Budget. Ved Slutningen af 1837 var saa fremkommet et Statsregnskab eller, som det hed, en finansiel »Beretning« for Aaret 1835¹⁾. Det viste, at Stats-husholdningen ikke befandt sig i en helt saa slet Stilling, som der efter »Oversigten« havde været Grund til at antage. Men det Overskud, som »Beretningen« frembød, var dog kun et kasse-mæssigt, ikke noget reelt.

Indtægterne var for 1835 opgjort til 14.884.121 Rdl. 85 Sk., Udgifterne til 14.247.331 Rdl. 84 Sk. Det betød et Overskud

¹⁾ Kollegialtidende 1837, S. 1082 ff.

paa over 600.000 Rdl., hvad der var en overraskende stor Forbedring i Forhold til det budgetterede Underskud paa over 300.000 Rdl. Imidlertid gik der under Indtægterne et Forbrug af Aktiver paa 1.727.111 Rdl. 43 Sk., hvortil kom et »Depositum« fra Vestindien paa 90.698 Rdl. 64 Sk. Afdragene paa Statsgælden beløb sig til 958.976 Rdl. 30 Sk. Den Sum, hvorved Statens Aktiver var blevet formindsket, havde da overstegt den tilsvarende Del af Statens Passiver med 768.135 Rdl. 13 Sk. *Status for 1835 kom da til at udvise en reel Underbalance paa 222.043 Rdl. 76 Sk.* — eller over 440.000 Kr. i Nutidens Mont.

Derfor kunde det næste Statsregnskab, »Beretningen« for 1836, der blev offentliggjort i Kollegialtidende for 7. Juli 1838, opfattes som mere gunstigt og som Udtryk for en fortsat finansiell Fremgang, skont Status her viste et kæmpemæssigt Underskud. Indtægterne havde i 1836 beløbet sig til 13.888.631 Rdl. 48 Sk., Udgifterne til 14.256.976 Rdl. 36 Sk. Hvad der saaledes var kommet til at mangle i Kassen, havde kunnet dækkes ved den overførte Kassebeholdning fra det foregaaende Aar, og Forbruget af Aktiver havde været meget mindre end i 1835. Det havde kun beløbet sig til 441.075 Rdl. 27 Sk., medens der paa Statsgælden var afdraget 709.567 Rdl. 67 Sk. Sammenholdt med Forskellen mellem Indtægter og Udgifter gav dette som Resultat, at den *reelle Underbalance for 1836 var 99.852 Rdl. 44 Sk.* — eller mindre end 200.000 Kr. i Nutidspenge¹⁾.

Betød allerede Statsregnskabet for 1835 et Fremskridt i Sammenligning med Budgettet for samme Aar, betød Regnskabet for 1836 uden al Tvivl atter et Fremskridt. Ingen af de fremkomne Tal var dog egnet til at slukke den Følelse hos Folkets valgte Repræsentanter, at Finansvæsenet var det Omraade af Statsstyrelsen, der i særlig Grad krævede deres Deltagelse og Opmærksomhed. En rigtig Balance var ikke naaet, væsentlige Besparelser var ikke gennemført, endsige noget finansielt Systemskifte. Det kritiske Blik maatte stadig falde paa Udgifter, der syntes overflodige, paa Indtægter, der syntes fremkommet ved en alt for trykkende Bebyrdelse af Skatteborgerne eller endog, som for Tallotteriets Vedkommende, paa en umoralsk Maade. Ved en Gennemgang af Regnskabet for

¹⁾ Kollegialtidende 1838, S. 527 ff., Kollegialtidende 1837, S. 1082, jfr. Stdfs. Hist. I, S. 553.

1836, lige efter dets Fremkomst, kom »Københavnsposten« til det Resultat, at ogsaa dette Regnskab rummede »den stærkeste Opfordring for de nu forsamlede Stænder til paany at gøre denne for hele Landet vigtigste Sag til Genstand for deres Overvejelser og atter frembære for Tronen Folkets enstemmige Ønske om, at de Besparelser maa blive indførte, paa hvilke Stænderne tidligere har henledet Regeringens Opmærksomhed og det paa en Maade, der vil være evigt uforglemmelig i Danmarks Historie«. I den samme Aand, skont lidt mere dæmpet, skriver »Kieler Correspondenzblatt« om det ønskelige i, at Stænderne vilde gribe Regnskabet for 1836 som en ny Anledning til at gøre »Bemærkninger til Finansregnskaberne«. I »Fædrelandet« erkendte *C. N. David*, at Finanserne ingenlunde var saa mislige som ofte fremstillet, men at det dog stadig var Stændernes Pligt at kræve baade en fast Finansplan og Offentlighed i Finansstyrelsen¹).

Ved Begyndelsen af Stænderforhandlingerne i 1838 var Regnskabet for 1836 endnu ikke offentliggjort. Der forelaa kun de for 1835 givne Oplysninger, og i de kgl. Bekendtgørelser til Stænderne blev der endvidere givet Oplysning om de indenfor Regeringen iværksatte Sparebestræbelser, altsaa navnlig om det Finansministeren og andre Embedsmænd overdragne Kommissionshverv²), og om, at nye Skatter eller Statslaan næppe vilde vise sig nødvendige — en Oplysning, der ikke skulde virke tilstrækkeligt beroligende.

I den jyske Stænderforsamling stillede da Oliemøller *Schytte* fra Horsens og Tobaksfabrikant *Funder* fra Aarhus 4. Juli Forslag. angaaende Finansvæsenet. Schyttes Forslag gentog det af de tidligere Stænderforsamlinger fremsatte Ønske om Nedsættelse af en Kommission, bestaaende ikke alene af Embedsmænd, til at undersøge hele den finansielle Tilstand og planlægge dens Forbedring; at Ønsket nu burde opfyldes, begrundede Forslagsstilleren særlig med, at Misvækst og andre Uheld i de sidste tre Aar havde hjemsøgt en stor Del af Landet og gjort de offentlige Byrder endnu tungere at bære.

Funders Forslag supplerede meget godt Schyttes: hvis Re-

1) Kbh. 1838, S. 754, K. C., S. 273, Fdrl., Sp. 52.

2) Viborg Std. 1838 I, S. 44, Stdfs. Hist. I, S. 553.

geringen ikke vilde nedsætte nogen Finanskommission, saaledes som foreslaaet af Schytte, skulde den i hvert Fald sørge for at skabe ikke blot Ligevægt mellem Indtægter og Udgifter, men ogsaa andre Udveje til at præstere de aarlige Afdrag paa Statsgælden end den stadig at angribe Statens Aktiver¹⁾.

Forsamlingen var i høj Grad enig med de to Forslagsstillere om, at det hastede med mere virksomme finanspolitiske Foranstaltninger. »Mens Rom raadslaar, falder Sagunt«, citerede Oberst Brock fra sine Klassikere²⁾. Den kgl. Kommissarius kunde naturligvis ikke svække Interessen for denne Sag ved Meddelelse om visse Besparelser, hvorom der endnu ikke forelaa offentlige Oplysninger; saaledes var nu Kongens Svigerfader, Landgrev Carl, død, og dermed bortfaldt jo Apanagen til ham³⁾. Med alle Stemmer mod 1 vedtoges det at nedsætte en Femmandskomiteé, der skulde behandle begge Forslagene under eet. Kort herefter forelaa Statsregnskabet for 1836, og Komiteéns Indstilling kommer da til at rumme en Sammenligning mellem de to offentliggjorte Statsregnskaber; Resultatet heraf bliver, at der ikke ved det sidste Regnskab er blevet givet noget Bevis paa nogen betydelig Forbedring i den finansielle Stilling.

Den kgl. Kommissarius turde sikkert nok med god Grund hævde, at der virkelig forelaa saadanne Beviser; i Betragtning af, at 820.000 Rdl. var afgivet af Statsindtægterne til Dækning af Seddelgælden, mente han at kunne fastslaa, at der ingen virkelig Underbalance havde været⁴⁾. Komiteéns Ordfører (Funder) indrommede, at Finansernes Tilstand dog ikke var værre, end at den ved passende Midler kunde bringes paa Fode⁵⁾. Under Diskussionen om disse Midler ytrede der sig i Forsamlingen en paafaldende Dristighed i Retning af at nærme sig Kongens Person. Godsejer *Roulund* erklærede det for rimeligt, at hele den Sum, der var blevet uddelt i Gaver til Embedsmænd og Pensionister, blev opført under Udgifts-

1) Std. I, Sp. 1169—85, 1185—1204 (henholdsvis Schyttes og Funders Forslag, samt deres indl. Beh.), II, Sp. 966—83 (Komitébetænkning), 983—92 (endelig Beh.), 993—1003 (endelig Beh.), 1003—18 (Petitionen), Pr. B. 69—78 b, D. 143 b—149 b, 184 b—190.

2) Pr. B. 72.

3) Std. I, Sp. 1197 ff., Pr. B. 75 b.

4) Std. II, Sp. 986.

5) Sp. 988.

GODSEJER, AUDITØR ROULUND

posterne for det kgl. Hus, thi »hvo som har udgivet Pengene, maa nok rettelig anses som den, der har brugt dem«; han gøs ikke tilbage for at minde om Christopher II's Pantsættelse af Landet og Valdemar Atterdags Samling af det paany, i samme Aandedræt som han udtalte Ønsket om Fastsættelse af den kgl. Civilliste til en bestemt Sum¹⁾.

Saa helt præget af Sortsyn som Jydernes Finansdebat i 1836 blev denne Forhandling langtfra. Naar Talen var om Landets almindelige Tilstand, var der ingen, der bestred, at de nærmest foregaaende Aar havde bragt Landmanden en særlig ringe Host, men *J. P. With* protesterede energisk imod, at Forholdene i Landet blev opfattet som elendige. Danmark var, mente han, tværtimod et Land i Opkomst, og som det bedste Bevis herpaa nævnte han Landejendommenes Prisstigning gennem de sidste 12 Aar²⁾. Han fik Tilslutning fra flere Talere, men der var en »agrarisk« Floj i Forsamlingen, flere af dens Landmænd, der vilde fastholde en absolut pessimistisk Vurdering af Jyllands økonomiske Forhold; man ønskede fra denne Side ikke at anerkende Ejendommenes stigende Pris som noget Vidnesbyrd om stigende Velstand hos Ejendomsbesidderne. Thyboen Laurits Borberg kunde dog indromme, at der havde været Fremgang i de sidste 12 Aar, og at Folket ikke befandt sig lige paa Bredden af en Afgrund. Men Ringkøbing-Bonden *Ole Kirk*, Bondestandens kraftigste Talsmand, fordrede bestemt, at Forsamlingen »aldeles uden Tilbageholdenhed« skulde for Kongen tolke »Provinsens Tilstand saavel som den almindelige Mening, nemlig: at der, som det eneste Redningsmiddel, bør træffes Besparelser saa vidt muligt i alle Retninger, ikke alene for at komme i Ligevægt, men for dog engang at kunne afbetale noget paa Statens Gæld«³⁾.

Enstemmigt vedtoges Komitéens tre Indstillingspunkter: 1) at der snarest muligt maatte blive taget Forholdsregler for ved Besparelser at formindske Statens aarlige Udgifter, 2) at der maatte blive trykt og offentliggjort fuldstændige og detaljerede Beretninger om samtlige Statsindtægter og — Udgifter,

1) Sp. 990 f., 993 f.

2) Sp. 996 f.

3) Sp. 1001 f.

3) at Mænd, ikke udelukkende af Embedsklassen, maatte blive udnævnt til at tage Del i den nedsatte Kommissions Forhandlinger¹⁾. Forsamlingens Andragende kom da i det væsentligste til at stemme med de af Funder og Schytte stillede Forslag. I Begrundelsen indfojedes en kort Henvisning til »de for Jylland uheldige Aar« og til Skatteydernes tunge Byrde paa Land og i By — men ingen udmalende Skildring af Nod og Trang i Befolkningen. Udtrykkeligt angaves visse Omraader af Stats-husholdningen som særlig egnede for Besparelser: Kongehuset (uden at man dog krævede en fast Civilliste, og idet der naturligvis vedfojedes en underdanig Tak for allerede skete Besparelser), Udenrigsdepartementet, Forsvarsvæsenet, Viden-skab og Kunst, Kolonierne, fremforalt de ekstraordinære Ydelser til Embedsmænd og deres efterladte.

Det var Forsamlingen i Roskilde, ikke den i Viborg, der rummede Stænderrepræsentationens mest udprægede Finans- og Sparepolitikker. Selv lagde *Algreen-Ussing* stor Vægt paa at fremtræde saaledes for Offentlighedens Bevidsthed. Han udtalte i sin »Skaaltale« ved 28. Maj-Festen paa Skydebanen i 1837: »Hvilken Skaal jeg skal udbringe, derom kan jeg ikke være i Tvivl med mig selv. Andre have mange Skaaler. . . . For mig er der een Skaal, og der er ingen andre Skaaler end denne ene: det er Skaalen for Offentlighed og Orden i Rigets Finanser («umaadeligt Bifald« tilføjer »Kobenhavnsposten«s Referat). *Offentlighed, fuldstændig uindskrænket Offentlighed i hele Rigets Finans- og Statsgældsvesen* (gentaget Bifald). Dette er det første og store Bud. Og det andet er ligesom dette: *Orden, Indskrænkninger, Besparelser, Ligevægt mellem Statens Indtægter og Udgifter* (stadig gentaget stærkt Bifald).« Ved den tilsvarende Fest i 1838 præsenterede han sig atter for Skydebanens Publikum som Politikeren med den ene Streng paa Buen: »Jeg kan ikke hjælpe Dem, mine Herrer. De maa endnu engang høre mit Ramaskrig: *for Offentlighed og Orden i Rigets Finanser.*«²⁾)

Algreen-Ussings Initiativ blev dog paa Stænderforsamlingen i 1838 betydeligt mere begrænset end i 1835—36. Han

1) Sp. 983.

2) Khp. 1837, S. 595, 1838, S. 595.

nojedes med at stille et Forslag i Overensstemmelse med de vedtagne Indstillingspunkter i Viborg Stænders Andragende¹). Den for Sagen nedsatte Komité (ligesom i Viborg paa 5 Medlemmer), hvis Ordfører blev *P. A. Tutein*, altsaa en af de finansielle Forslagsstillere fra den forrige Samling, udtalte i sin Betænkning, at Rigets finansielle Tilstand dog var mindre foruroligende, end man under den første Stænderforsamling, efter de da foreliggende Oplysninger, havde haft Grund til at antage. Mod denne Betragtning nedlagde Algreen-Ussing en energisk Protest, der næppe virkede overbevisende, men foranledigede Komitéen til selv at stryge den af de Præmisser, som den anbefalede Forsamlingen at medgive sit Andragende til Kongen²). Hovedkravet i dette Andragende skulde naturligvis være saa omfattende Besparelser som muligt. Begrundelsen derfor var givet paa en saadan Maade, at den kgl. Kommissarius kunde anerkende Komitéens Fremstilling som overensstemmende med de virkelige Forhold³). Hele Tonen i denne Forhandling blev en anden end i den tilsvarende 1835—36 — uden Sammenligning en langt mere moderat⁴).

Naturligvis talte Algreen-Ussing i ret voldsomme Ord om *Besparelser* og *Offentlighed*, »de to Hængsler, hvorom det hele drejede sig«, og han mindede om, at der var gaaet »tre samfulde Aar«, siden Stænderne første Gang indgav deres Petition om Indforelse af Besparelser, uden at denne Petition havde ført til noget Resultat⁵). Et Punkt i Forhandlingen saavel som i Komitéens Betænkning vedrorte de Industriarlæg, særlig militære, der blev drevet for Statens Regning. Drewsen udbredte sig gentagne Gange og meget vidtløftigt om Forholdene ved Usseerød Klædefabrik; han var naturligvis enig med Komitéen i, at en saadan Virksomhed burde gaa over paa private Hænder⁶). Papirfabrikanten Drewsen var jo ganske vist ikke nogen konsekvent Liberalist; han var ikke imod Sta-

1) Std. I, Sp. 288—90 (Forslag og indl. Beh.), II, Sp. 1245—74 (Komitébetænkning), Sp. 1271—1343 (foreløbig Beh.), Sp. 1343—76 (endelig Beh.), Sp. 1377—1404 (Petitionen), Pr. A. 65 b—66, E. 82—96 b, 97—123, F. 72 b—89 b.

2) Std. II, Sp. 1275, 1344.

3) Pr. E. 109.

4) Jfr. Bemærkninger i et Brev fra Mynster i »Fra Mynsters Liv og Tid«, S. 382.

5) Sp. 1287 og 1281.

6) Sp. 1300 f., 1340 ff.

tens Støtte gennem Told eller Laan til industriel Virksomhed, men at se Staten selv som Fabriksleder kunde han ikke ønske.

Efter en livlig og i mange Enkeltheder gaaende Debat vedtoges i Overensstemmelse med Komitéens Indstilling en Petition, der i sine Hovedpunkter svarede til den viborgske; 59 mod 3 Stemmer var der for Ikke-Embedsmænds Optagelse i den Finanskommision, der allerede var nedsat indenfor Regeringen, Enstemmighed om at kræve de størst mulige Besparelser og om en fuld offentlig Redegørelse for Indtægter og Udgifter. I Petitionen udtales, at »naar Staten maa ty til saa fordærlige Beskatningsmaader som Tallotteriet, Lastepenge, Udførselstold af Landets Produkter og en Forbindelserne hæmmende høj Posttarif, saa ligger deri en mægtig Opfordring til ved de kraftigste Midler at sætte Staten istand til heri at bevirke en Forandring«¹⁾.

Med 32 Stemmer mod 30 — altsaa kun paa Trods af Betænkeligheder hos en meget betydelig Del af Forsamlingens Medlemmer — vedtoges det paa Algreen-Ussings Forslag at andrage om Fastsættelse af en Civilliste, der ogsaa skulde omfatte Apanagerne, de kgl. Slotte og Haver; Jyderne havde ikke dristet sig til at gaa saa vidt, men derimod Slesvigerne, hvis Eksempel Algreen-Ussing her havde kunnet følge og henvise til. Sikkert nok ikke uden Grund havde han kunnet udtale som »hele Folkets Mening«, at »de mange Hofholdninger (Prinsers og Prinsessers foruden Kongens) koster Landet en uforholdsmæssig Sum«²⁾. Tvivl havde der dog — skønt Algreen-Ussing ikke havde forsømt at fremhæve Kongen personlig som »Nøjsomheden selv« og de øvrige kgl. Personers »stille og indgetogne Liv« — kunnet være om, hvorvidt det var klogt og hensigtsmæssigt at give Ønsket om Reform paa dette kildne Punkt et saa skarpt Udtryk som Kravet om en Civilliste hvorved Enevoldskongen skulde forpligte sig selv med Hensyn til de Statsmidler, han vilde bruge til sin egen og sin Families Underhold.

I det hele fastholdes i Petitionen ligesom i den viborgske de allerede i 1836 fremførte almindelige Synspunkter angaaende det Spørgsmaal, hvor det var, der navnlig kunde spares. Om

1) Sp. 1382 f.

2) Sp. 1284, 1376.

Hær og Flaade siges, at »der gives maaske ingen Gren af Statshusholdningen, i hvilken saa betydelige, saa snart indtrædende, og saa lidet enkelte Individder foruroligende Besparelser kunde finde Sted«¹⁾. Derimod bemærkes det om Udgifterne til Universitetet og videnskabelige Indretninger, paa hvilken Konto der er givet mindre ud i 1836 end i 1835, at der ingen Anledning er til »i denne Henseende at andrage paa yderligere Besparelser, saa meget mindre som disse Institutioner er saa sparsomt udstyrede, at der under en gunstligere Finansforfatning vilde være særdeles Anledning til at indromme dem et større Tilskud«²⁾.

For den Roskilde Stænderforsamling var de kulturelle Statsudgifter i sig selv af en mere sympatisk Art end de militære.

Det var Slesvigerne, der i 1836 havde rejst de skarpeste Sparekrav, og heller ikke den slesvigske Stænderforsamling af 1838 lod naturligvis Finansspørgsmaalet hvile. Spørgsmaalet rejstes denne Gang af en af Bonderepræsentanterne, *Steenholdt*, i Tilknytning til en indkommen Petition fra »Fuld-mægtigene« (Sognerepræsentanterne) for Aabenraa Amt³⁾. Under kraftigt Bifald fra den kongevalgte og yderst loyale Pastor Lorenzen udvidedes det til at omfatte den indviklede og omstridte »Tolvmillions-sag«, eller Sagen angaaende de henved 12 Millioner Rigsdaler, der fra Hertugdømmerne i Kraft af Bankordningen af 1818 var blevet betalt til Indløsning af Rigsbanksedler gennem Nationalbanken. Den største Del af Ejendomsbesidderne i Hertugdømmerne havde benyttet en af Regeringen given Lejlighed til paa direkte Maade at frigøre sig fra hele den »Bankhæftelse«, der var blevet paalagt deres Ejendom ved Rigsbankens Oprettelse i 1813; men en tilsvarende Ydelse, hvorved de kongerigske Landejendomme skulde frigøres for $\frac{5}{10}$ af Bankhæftelsen, kom derimod til at finde Sted paa Finansernes Bekostning⁴⁾.

1) Sp. 1385 f.

2) Sp. 1388.

3) Stl., S. 163—64 (Forslag og indl. Beh.), S. 975—92 (Komitébetænkning), S. 992—1010 (forelobig Beh.), S. 1010—28 (endelig Beh.), S. 1099—1106 (Petitionen).

4) En mere udførlig eller selvstændig Fremstilling af »Tolvmillions-sagen« kan ikke her være Opgaven. Se den sidste Skildring i Axel Rubow: Nationalbankens Historie 1818—78, S. 121 ff., 253 ff.; jfr. navnlig Rubin, S. 386 ff.

Dette Forhold kunde opfattes som en stor Uret mod Hertugdømmerne, og det er ikke mærkeligt, at det kom paa Tale ogsaa i Stænderne, efter at der i 1836 var begyndt nye Forhandlinger om Omlægning af det hele Mellemværende mellem Stat og Nationalbank. Pastor Lorenzen erklærer, at »saavidt Sagen er ham bekendt, prægraveres Hertugdømmerne herved paa uhort Maade mod Kongeriget, og han anser det for en af Stændernes fornemste Pligter at vogte Hertugdømmernes Ret i denne Sag«¹⁾.

Forslaget fik en indgaaende Behandling i en Komité paa 5 Mand med Prinsen af Nør og Pastor Lorenzen (den sidste for »Tolvmillionsagen«) som Ordførere, var derefter Genstand for livlig Diskussion i Salen, og til sidst vedtoges det med 40 Stemmer af 42 at indgaa til Kongen med en Petition angaaende baade Finanserne og »Tolvmillionsagen«.

Med Hensyn til den sidstnævnte Sag kræver Forsamlingen, at en kombineret Ret af kvalificerede Mænd fra Hertugdømmerne og Kongeriget maa blive nedsat til at domme i det hele Spørgsmaal. Dette Krav blev vedtaget med 35 Stemmer. Med 31 vedtoges, at sagkyndige Mænd ogsaa fra Hertugdømmerne maatte blive tilforordnet den Kommission, som skulde undersøge Finansernes Tilstand, med 40 Stemmer at kræve et Finanssystem, hvis Grundtræk er »Orden, Sparsomhed og Offentlighed«, endvidere (med det samme Stemmetail) at forlange en *Adskillelse af Hertugdømmernes og Kongerigets Finansvæsen*. 31 stemte for, at indenfor Finansernes Omraade Kollegialbestyrelsen maatte blive afløst af en Departementalbestyrelse for — som det hedder i Petitionen —, »at overgive hele Finansforvaltningen til een indsigtfuld og kraftig Mand hvem Statshusholdningens samtlige Indtægter og Udgifter overantvortes til Disposition«²⁾.

Efter Forslag af L. Eroboen Klestrup andrages ogsaa om alt Pensionsvæsenets Samling under et enkelt Fond med fast aarligt og offentligt Budget.

Til de sidst nævnte Krav var der ikke noget tilsvarende i de kongerigske Petitioner; de udtrykte for saa vidt mere radikale Tendenser hos Slesvigerne, og navnlig var Kravet om den

1) Sp. 161.

2) Sp. 1100.

finansielle Adskillelse fra Kongeriget Udtryk for en økonomisk »Slesvigholstenisme«, hvis Forudsætning var Troen paa Tab og Ulemper ved det bestaaende Fællesskab.

Slesvigerne betoner i deres Petition, at de ikke i mindste Maade har følt sig beroliget ved de fremkomne Finansberetninger, men fundet Landets Stilling »at være mere end betænkelig«¹⁾. Som i 1836 ønsker de Beparelserne foretaget paa væsentlig de samme Omraader som Kongerigets Stænder. Ligesom Roskilde Stænder, men med større Flertal (35 St.), kræver de en fast kgl. Civilliste. De fremhæver det urimelige og uhensigtsmæssige i at holde en stor Hær eller Flaade under de nuværende politiske Forhold, efter den »totale Forandring af Fædrelandets Stilling«, »hvorimod en liden Armé, med en godt fyldt Statskasse i Baghold, vilde have Vægt paa den Side, hvorpaa en klog Politik bragte den«²⁾. Denne Opfattelse passer jo godt med det i 1836 rejste Krav om en lille lejet Hær.

Trods nok saa stor Spareiver var Stemningen i Slesvig, som i Roskilde, blidere overfor Videnskaben end overfor Militæret. Kiels Universitet horte til de Institutioner, som Kongerigets Stænderforsamlinger vilde havde givet et knappere Tilskud, men Slesvigerne kræver udfra »Agtelse for Videnskaben« og under Hensyn til »Fædrelandets ægte Glans«, at det tværtimod faar større Understøttelse som den Anstalt, der »paa en Maade er Drivhjulet for Statens samtlige organiske Kræfter«. Selvfølgelig har den særlige Interesse for Kiels Universitet sit Udspring i den lokalt betonedede »slesvig-holstenske« Stemning, der (ligesom i 1836) finder et mere negativt Udtryk i en Protest mod Statstilskud til Københavns Fattigvæsen, »fordi der allerede ellers gaar saa uendeligt mange Penge ud af Landet til København for at bortødes der«³⁾.

Som et særligt Andragende, der berørte Statskassens Indtægter, vedtog den slesvigske Forsamling at andrage paa Lettelse i Kopskatten for ubemidlede samt en ligelig Fordeling over hele Hertugdømmernes Omraade af denne Skat, der var blevet paalagt i 1762 under Rustningerne mod den russiske Krigsfare, og som ikke alene var bortfaldet i Kongeriget, men

1) Sp. 1099.

2) Sp. 1102.

3) Sp. 1103.

indenfor Hertugdømmerne blot var paalagt de (i 1762) »kongelige« Amter og Landskaber — et enkelt Vidnesbyrd om Mangelen paa gennemført Enhed og Lighed i Hertugdømmernes Administration¹).

I den *holstenske* Forsamling stillede Professor Burchardi et Forslag om Ret for Stænderne til at faa forelagt et fuldstændigt aarligt Finansbudget, Godsejer Schröder et Forslag om Udnævnelse af en Finanskommision og en Finansminister til at gennemføre Besparelser²). En Komité paa tre Mand — deriblandt begge Forslagsstillere — henstiller til Forsamlingen at andrage om Gennemførelse af en systematisk Finansplan og om Forelæggelse af et Budget for Stænderne; begge Dele bør forberedes gennem en Finanskommision, og ligeledes bør nedsættes en Kommision af tre Mand fra Hertugdømmerne til at ordne »Tolvmillionsagen«. Med alle Stemmer mod 1 sluttede Forsamlingen sig til Tanken om en Finansplan og et Finansaarsbudget, aldeles enstemmigt til Komitéens Forslag vedrørende »Tolvmillionsagen«. I Godsejer Schröders Forslag havde der med særligt Eftertryk været talt om »de voksende Omkostninger ved Land- og Sømagten«, hvorved man ruinerede Landet i Fred for at sikre det i Krig. I Forsamlingens Petition hævdes, at netop den finansielle Overanstrengelse i Fredstid vil umuliggøre Forsvaret under en Krig. Der udtales Ønsker om Nedsættelse af Udgifterne til baade Hær og Flaade (karakteristisk nok havde der været 42 mod 1 for at fremsætte en saadan Udtalelse angaaende Flaaden, men 31 mod 12 forsaavidt Hæren angik; Holstenerne har aabenbart opfattet Flaaden som den Del af Rigets Værn, der havde mindst Interesse for dem; der var stillet et Forslag om Forhøjelse af Soldaternes Løn, men det forkastedes med 35 Stemmer mod 12).

Holstenerne mødtes med Slesvigerne i at protestere mod Statsunderstøttelse til Københavns Fattigvæsen, med den

1) Sp. 98—103, 104—106, 643—69, 1127—28 (Petition). Forslag om denne Sag, der allerede havde været under Behandling i 1836, var stillet af Agent Jensen fra Flensborg samt af Wehtje og Inspektør Lorenzen. Grev Moltke havde stillet Forslag om en almindelig Revision af Skattevæsenet.

2) Holst. Ständezeitung 1838, S. 879—92 og 892—99 (henholdsvis Burchardi og Schröders Forslag samt den indl. Behandl.), 2309—32 (Komitébetænkning), 2635—38 og 2641—46 (foreløbig Beh.), 2669—74 (endelig Beh.), 2973—95 (Petition).

slesvigske saa vel som med Kongerigets Forsamlinger ved at nævne Udenrigsstyrelse og Pensionsvæsen ved Siden af Forsvarsvæsenet som de Omraader, hvor der bedst kunde spares; derimod udtaler Holstenerne sig ikke (saa lidt som i 1836) for en Nedsættelse af Udgifterne til Kongehuset og var for saa vidt paa dette Punkt de mest forsigtigt loyale. De kom heller ikke til at forme saa vidtrækkende Krav om Finansstyrelsens Omdannelse som Slesvigerne. Alene staar den holstenske Forsamling med en Advarsel mod »smaalig Sparesyge« (kleinliche Ersparungssucht) som noget, der ikke gavner en Stat.

Kravet om forøget Understøttelse til Kiels Universitet blev af den holstenske Forsamling rejst som en særlig Sag¹⁾. Ligeledes blev der indgivet en Petition om Lettelser for ubemidlede i »Kopskatten«²⁾.

Ved en Sammenligning med de første Stænderforsamlinger bliver det Hovedindtrykket af Finansspørgsmaalets Behandling i Stænderforsamlingerne 1838, at der trods alt ved det mere gunstige Indtryk fra Finansberetningerne for 1835 og 1836 og maaske ikke mindst ved Følelsen af almindelig økonomisk Fremgang i Landet har dannet sig et noget lysere Syn paa de finansielle Forhold. Det betragtes dog stadig som Folke-repræsentationens Pligt at andrage paa flere Beparelser, mere Orden og større Offentlighed. De hidtil ikke paa nogen væsentlig Maade imødekomne Sparekrav vedbliver at tage særligt Sigte paa de Udgifter, der anses for uproduktive eller menes at bunde i et uheldigt og vilkaarligt Lønningssystem for Statens Embedsmænd.

Nogen større direkte Imødekommenhed skulde der nu saa lidt som forrige Gang blive vist Forsamlingerne fra Regeringens Side.

Der blev navnlig ikke Tale om at drage Ikke-Embedsmænd ind i nogen Kommissionsdrøftelse af Finanserne. Det blev naturligvis meddelt Hertugdømmernes Forsamlinger, at Regeringen maatte finde det »højest betænkeligt« at adskille Hertugdømmernes Finanser fra Kongerigets (idet der samtidig henvistes til, at Udgifterne for de to Omraader af Monarkiet

1) Sp. 2936—48.

2) Sp. 2923—28.

var opført hver for sig i de fremkomne »Beretninger«). Tilskudet til Universitetet i Kiel blev forhøjet fra 50.000 til 66.000 Rdl., og en anden lille Indrømmelse til Hertugdømmernes lokale Interesser var den, der laa i Nedsættelsen af en Kommission til Undersøgelse af det Spørgsmaal, om ikke Klædningerne til det i Slesvig garnisonerede Militær kunde forfærdiges i »slesvigske Virksomheder«¹⁾.

»Tolvmillionsagen« blev afgjort, uden at Hertugdømmerne fik deres Ønske opfyldt om en Kommission til særlig Varetagelse af deres Interesser. Sagen opfattedes fra Regeringens Side kun som et Mellemværende mellem Finanserne og Nationalbanken: skulde, som tilsyneladende forudsat efter Ordlyden i Nationalbankens Oktroj, hele Massen af de gamle Rigsbanksedler inddrages ved Erlæggelse gennem Statskassen af den dertil bestemte Afgift paa Landejendomme i Danmark, eller skulde herved fradrages de 12 Millioner, der altsaa allerede var indgivet til Banken som Afløsning af Bankhæftelsen i Hertugdømmerne? Det var dette Spørgsmaal, der inden Udgangen af Aaret 1838 blev løst ved et Kompromis, hvorved Statens Aarsudgift til Bankens Seddelinddragelse reelt blev nedsat fra 820.000 til 408.000 Rdl.²⁾ Omtrent samtidig hermed — 23. Oktober 1838 — noteredes Landets Pengesedler efter 40 Aars Forløb paany i Pari. En Stabilisering af Pengevæsenet kunde tjene til at forhoje det gode Indtryk af den skete Nedsættelse af Statsudgifterne til dets Opretholdelse — men det foltes dog stadig, at Statens og Landets Økonomi rummede alvorlige Problemer.

Omfattende Spareforanstaltninger til Opfyldelse af de fra alle Stænderforsamlinger fremsatte Ønsker fandt Sted lige saa lidt nu som i Anledning af Petitionen i 1836. Nyt Stof blev der givet den offentlige Drøftelse af de finansielle Forhold gennem Fremkomsten i Kollegialtidende for 23. Marts 1839 af den finansielle Beretning for Aaret 1837. Det fremgik heraf, at Statens *Udgifter* i dette Aar havde været 14.057.278 Rdl. 14 Sk., en Nedgang fra 1836 paa 199.698 Rdl. 22 Sk., medens *Indtægterne* havde været 14.257.183 Rdl. 43¹/₂ Sk., en Fremgang fra 1836 — selv bortset fra Fradrag af Aktiver og

1) Slesvigs Std. 1840 II, Sp. 9—10.

2) A. Rubow: Nationalbankens Historie 1818—78, S. 262.

den overskydende Indtægt af Restancer — paa 550.023 Rdl. 56 Sk. Naar alt toges i Betragtning — herunder Formindskelse af Aktiver maalt med Afdragene paa Statsgæld, — kunde man opgøre det reelle Overskud — Finansoverbalancen — til ikke mindre end 615.294 Rdl. 4 Sk., og med mere end een Million Rigsdaler skulde Stillingen saaledes ved blot et Par Aars Udvikling være forbedret i Sammenligning med den budgetterede finansielle Oversigt i September 1835.

Imidlertid var Regeringen heller ikke ved dette Regnskab istand til at afvæbne Politikeres og Presses finansielle Kritik. »Dansk Folkeblad«, Trykkefrihedsselskabets Organ, gennemgik alle disse »Beretninger« for 1835, 1836 og 1837 og kom til det Resultat, at der ikke paa noget væsentligt Punkt var sket Besparelser i den af Stænderne ønskede Retning, og at der derfor forelaa den stærkeste Opfordring for dem til »paany at tage dette Landets vigtigste Anliggende under den alvorligste Overvejelse« og kræve »et strengt Besparelssystem« indført i alle Grene af Statshusholdningen. Udgifterne havde efter »Dansk Folkeblad«s Skøn en altfor uproduktiv Anvendelse, mere til »Personer« end til »Ting«, et Synspunkt, der ogsaa blev anlagt af *C. N. David* i »Fædrelandet«. *David* indrømmer, at en Stat som Danmark med en Indtægt af over 13 Millioner burde, selv med en Statsgæld paa 125 Millioner, rolig kunne se Fremtiden i Mode, men — tilføjede han — »da maatte der indføres et andet System, og da maatte det vise sig, at den forøgede Indtægt bliver anvendt til Statsgældens Formindskelse og til at kalde de Forbedringer tillive, hvis Savn Landet dybt føler, i Stedet for at Indtægten, som den stiger, nu alene synes at blive betragtet som et kærkomment Middel for at holde den gamle kostbare Statsmaskine i sin forrige Gang«. (*David* beregnede paa Grundlag af de givne Oplysninger, at der i tre Aar kun var anvendt godt og vel 375.000 Rdl. mere paa Statsgældens Afbetaling, end der var opbrugt af Aktiverne).

Ogsaa i »Københavnsposten« blev Statsregnskabet for 1837 bedømt paa en Maade, der var beregnet paa at holde Galden flydende overfor det raadende finansielle System. Dommeren var Dispatchør Abraham Wessely, der ved Læseforeningens Majgilde i 1839 udbragte en — sikkert af Deltagerne som højst

naturlig anset — Skaal for »Besparelssystemet«. Derimod blev en gunstigere Vurdering gjort gældende i »Berlingske Tidende« af M. L. Nathanson, hvad der foranledigede en ny Opblussen af den gamle Strid mellem ham og C. N. David om en optimistisk eller pessimistisk Bedømmelse af Danmarks Stilling. Om Nathanson synes det at gælde, at han har fjernet sig fra de liberale Politikere og er gaaet i »konservativ« Retning, fordi han i sit Syn ikke blot paa den enevældige Statsstyrelse, men paa Folkets almindelige Liv og Vilkaar stod som den sociale og kulturelle Optimist. Overfor David var han saa temmelig nødt til at blive Svar skyldig, naar denne krævede offentligt oplyst af ham som Finanshistoriker, hvilke Besparelser der var indført siden 1816, og hvorledes Finansbestyrelsen havde bestræbt sig for at efterkomme Kongens dengang (i Forbindelse med den da stedfundne Omdannelse af Finansstyrelsen) udtalte Vilje: at der skulde bringes Ligevægt tilveje mellem Statens Udgifter og Indtægter¹).

Det kunde vistnok vanskeligt hævdes, at Regeringen her havde været særlig maalbevidst, og det var naturligvis ikke de liberale Journalisters og Taleres Sag at være særlig indstillet paa at se, hverken hvor vanskelige Forholdene havde været paa Grund af de fortvivlede Vilkaar for Landets Erhverv, eller hvorledes disse Vilkaars Forbedring nu i sig selv medførte en Lettelse af de Skattebyrder, om hvis Tryk paa Befolkningen der saa højlydt blev klaget.

De meget kritiske Stemninger overfor Enevældens Finansstyrelse og den utrættelige Iver for at kræve Sparsommelighed har mere end noget andet bidraget til at skabe og samle en politisk Opposition i Tiden lige indtil Frederik VI's Død. Det stemmer hermed, at Algreen-Ussing lige saa længe vedblev at staa som denne Oppositions egentlige Høvding. Der har i høj Grad været Sangbund for hans bestandig gentagne Tale om Besparelser og om »Offentlighed og Orden« i Finanserne. Paa

¹) Dansk Folkeblad 5. Aarg., S. 1—11, Khp. 1839, S. 377—80, 585—88 og 579. Fædrelandet, S. 665 ff., 737 ff., 837 ff., Berl. Tidende 1839, Ekstratillæg til Nr. 98 og Nr. 120—23. Gennem Trykkefrihedsselskabet kunde Nathanson i 1838 udgive et Skrift: »Om Klagerne over Næringsløshed«, hvori han er Talsmand for Troen paa det almindelige samfundøkonomiske Fremskridt i Tiden efter Krigen (1807—14), sammenlignet med Forholdene før Krigen. Jfr. om Wessely Erslews Forfatterleksikon. Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 276.

noget kuriøs Maade kom det økonomisk vendte og »skatteborgerligt« jordbundne i Udspringet af den danske politiske Liberalisme til Orde ved selve Forberedelsen af den Fest, der 22. April 1839 blev afholdt for Algreen-Ussing af politisk

ALGREEN-USSINGS GULDPOKAL

interesserede Københavnerne.

Ved et Møde paa d'Angleterre havde Balthasar Christensen straks foreslaaet de mange, der havde bidraget (ialt 1400 Rigsdaler) til en Hædersgave, at denne Gave skulde bestaa i en Guld-pokal. Men »herom« — beretter »Københavnsposten«s Referat (23. April) — »opstod en Diskussion, idet der nemlig mod denne Idé blev indvendt, at en saadan ufrugtbar Anvendelse af den samlede Kapital maatte anses for uhensigtsmæssig og stridende mod vor Tids Forkærlighed for det praktiske og nyttige, som netop i Ussing stedse havde fundet en saa kraftig Talsmand« (hvorimod det kunde passe bedre f. Eks. at købe et Hus til Sikring af hans fremtidige Valgbarhed). »Hvad der derpaa svaredes, gik i det væsentlige ud paa, at, om vor Tid end var en

Hensigtsmæssighedens Tid, saa maatte det dog ikke tages i den Forstand, at al Poesi og ethvert uegennyttigt Offer for en smuk Idé skulde være bandlyst derfra«; det blev erklæret for det værdigste »ved et smukt Symbol, der ikke bragte Ussing nogen personlig Fordel, ligesom ved et stort Nationalvotum, at vedkende sig de af ham forfægtede Anskuelser«. Det blev »Foesien«, der sejrede over den nøgterne Fornuft, og Algreen-

Ussing fik sin Guldkopal — men hvor maa en saadan Diskussion ikke forekomme at ligge langt borte fra alt, hvad der paa nogen Maade kan tage sig ud som nationalliberal »Romantik«.

Allerede under Stænderforhandlingerne i 1838 havde det ganske vist lagt sig meget tydeligt for Dagen, at den liberale Opposition ønskede at gennemføre ikke blot økonomiske, men ogsaa rent politiske Krav. Men for den nye Konge, der tiltraadte Regeringen ved Udgangen af Aaret 1839 efter som Tronfølger at have været en opmærksom Iagttager af det offentlige Liv, kunde der være Anledning til at mene, at de første Krav havde dybere og videre Bund end de sidste — og til at handle ud fra den Opfattelse.

2. Christian VIII's finansielle Reformer 1840—42.

Da Christian VIII 3. December 1839 var fulgt efter Frederik VI som Konge, blev det ikke — som der var haabet paa — hans Program at gennemføre Reformer i Landets Forfatning, men blot at reformere Forvaltningen. Noget meget dybtgaaende kom heller ikke her til at ske, men dog tilstrækkeligt til at vise, at den nye Konges Opmærksomhed var særlig rettet mod det Omraade, hvor alle fandt Reformer mest paakrævet. Mottoet for hans finansielle Politik blev i den almindelige Opfattelse de berømte Ord: »*Nu ville vi alle spare, hvor der spares kan*«¹⁾ — en Sætning, der i Eftertiden er blevet knyttet til Christian VIII's Person paa noget tilsvarende Maade som »Vi alene vide« til Frederik VI's. De to Sætninger giver vel i Virkeligheden Udtryk for hver sin Side af det enealdige bureaukratiske System, hvis Krav om at staa frit i sine Beslutninger var forenet med saa udviklet Sans for at komme »Tidsaanden« og de raadende Stemninger i Folket saa meget som muligt imøde.

1) Ordene er brugt overfor en Bondedeputation og maaske flere af de Deputationer, Christian VIII modtog straks efter sin Tronbestigelse, og *Algreen-Ussing* citerede dem med Begejstring ved 28. Maj-Festen 1840: »Mig i det mindste rørte disse simple Ord dybt. De genkaldte i min Erindring hine verdensberømte Ord af Frankrigs ædle Henrik den Fjerde, der ønskede at bringe det dertil, at hver Bonde i hans Rige maatte kunne have sin Høne i Suppegryden hver Fesdag. Og der kan spares, derom er der ingen Tvivl; der kan spares, naar Kongen i denne alvorlige Folkesag vil give Folkeraadets Stemme den fulde Betydning.« (Referat i Fdrl.).

At Christian VIII personlig var grebet af Sparetanken, derpaa tydede utvivlsomt en af hans første vigtige Regerings-handlinger: Oprettelsen den 2. Januar 1840 af *Statssekretariatet for Naadessager* under Ledelse af Kongens egen Kabinetssekretær J. G. Adler. Hermed sker der en administrativ Centralisering og desuden en fast Begrænsning af hele det almindelige Understøttelsessystem, der blev opretholdt af Regeringen. Det har — hedder det i Indledningen til den paagældende Plakat¹⁾ — tildraget sig Kongens Opmærksomhed, at »de Gratialer, der dels af den egentlige Finanskasse, dels af adskillige særskilte Fonds, der i deres Natur udgør Dele af Statskassen, er blevet uddelt til civile og militære Embedsmænd saa vel som til disses Enker og Børn, saa og til andre Trængende, er steget til et saa betydeligt Beløb, at en Indskrænkning deri er uomgængelig fornøden for at frembringe den Forbedring i Landets finansielle Tilstand, der er et af de vigtigste Formaal for Vore landsfaderlige Bestræbelser, og hvortil Vi ville have ethvert tjenligt Middel anvendt«. — Formelt fremtræder Naadesekretariatets Oprettelse ikke som en Imødekommen af den skarpe Kritik, Stænderforsamlingerne havde rettet mod »Gratialevæsenet«; reelt maatte den naturligvis opfattes saaledes. En fast aarlig Sum, som det efterhaanden skulde være muligt at formindske, blev stillet til Raadighed for den nye Institution, og herfra skulde udredes alle de Understøttelser til Embedsmænd eller deres efterladte, som faldt udenfor det almindelige Pensionsvæsen; det blev udtrykkelig forbudt de andre Kollegier for Fremtiden at bevilge eller foreslaa Gratialer. Den ny Form for Uddeling af Gratialer betød et Fremskridt i Retning af baade mere ordnet og mere sparsommelig Husholdning med de paagældende Statsmidler²⁾.

Kun faa Maaneder efter Tronskiftet, 17. Marts 1840, fremkom i »Kollegialtidende«³⁾ den finansielle *Beretning for 1838*. Statsindtægterne var her opgjort til 16.151.228 Rdl. 10 Sk., Udgifterne til 14.722.020 Rdl. 71 Sk., hvad der gav et Overskud paa 1.429.207 Rdl. 35 Sk. Under Hensyntagen til For-

1) Trykt i Kollegialtidende 1840, S. 38 ff., Reskript af samme Dato ang. Adlers Udnævnelse S. 64, jfr. Kabinetssekretariatets Kopibog over kgl. Reskripter.

2) Jfr. K. Hammerich i Den danske Centraladministration, S. 421 f.

3) S. 241 ff.

bruket af Aktiver og overskydende Restancer, maalt med Afdragene paa Statsgælden (748.482 Rdl. 26 Sk. mod 695.618 Rdl. 25 Sk.) blev dog den virkelige »Finansoverbalance« kun opgjort til 1.376.343 Rdl. 34 Sk., men det skulde ogsaa betyde en Fremgang fra 1837 paa 761.049 Rdl. 30 Sk.

Beretningen for 1838 viste desuden, at Finanskassens og Statsgældskassens kontante Beholdninger ved Regnskabsaarets Slutning havde udgjort 7.587.525 Rdl. 54 Sk., og at en Del af den store Sum i Lobet af 1839 var blevet anvendt til Dannelse af en Reservefond, hvormed det kunde være muligt at klare uforudsete større Udgifter.

Naturligvis benyttede den liberale Presse ogsaa Offentliggørelsen af dette Statsregnskab som en Lejlighed til at fremføre kritiske Bemærkninger overfor Finansstyrelsen. Efter en Gennemgang af dets Indhold betegner »Fædrelandet« det som formasteligt at ville indbilde sig eller nogen, at »der ikke er en uundgaaelig Nødvendighed til at indføre det fornuftige Besparsessystem, som Stænderne tilraadede i 1835, og efter hvis konsekvente Gennemførelse Folket siden den Tid har sukket«. »Fædrelandet« er paa denne Tid, efter at være gaaet over til at udkomme som Dagblad, blevet det egentlige Hovedorgan for den liberale Bevægelse. Saa meget mere lægges Mærke til, at der nu her, i Tilknytning til og Fortsættelse af Sparekravet, findes Betragtninger af væsentlig anden Aand og Tone. For det første en uforbeholden Tillidserklæring til den nye Konges Sparevilje: »Dog, Kongen har ved sin Tronbestigelse saa tydeligt udtalt, at det er hans Vilje, at Orden i Landets Finanser skal grundes paa et vist Besparsessystem«, og man tor haabe, at han ikke taber dette Maal af Sigte. Dernæst en lige saa uforbeholden Udtalelse om, at Fremtidens Finanspolitik ikke udelukkende kan gaa i Retning af at indskrænke gamle Udgifter, men ogsaa maa tage Sigte paa at skaffe de fornødne Penge til nye Udgifter, som er paakrævet af Hensyn til Landets Fremgang og Velfærd: »Vore Kommunikationsmidler, vore Forsvarsmidler, vort Fængselsvæsen, vort Handelssystem o. s. v. trænger til Reformer, der ikke kan indføres uden at gøre store Udgifter nødvendige, og der ikke kan udeblive uden at lamme Statens Kraft og svække dens Udvikling« — og det bliver da uundgaaeligt at gennemføre baade

»et vist Besparelsessystem« og »en fast Finansplan«, og i saa Fald »er vor Finansforfatning ingenlunde saa mislig, som den ofte fremstilles«¹⁾.

Der er ligesom lidt epokegørende i, at det Blad, hvis Redaktionskomité var sammensat af fem ledende liberale Politikere, ikke blot tager saa kraftigt Afstand fra det pessimistiske Syn paa Statens Økonomi, men endog vedkender sig den Opfattelse, at Statskassen i Fremtiden vil kunne magte Løsningen af nye kostbare Opgaver. Det kan synes at betegne Overgangen fra en negativ til en mere positiv Holdning hos de liberale Finanskritikere.

Et særlig »personligt« Anstrøg fik den nye Konges Sparsommelighed, naar den ytrede sig i Indskrækning af Hofudgifter, og den fik Karakteren af hans fornuftige Bøjen sig for den offentlige Mening, naar der ved kgl. Kundgørelse blev givet Borgerne Anvisning paa ikke at illuminere i Anledning af Kongeparrets Sølvbryllup 22. Maj 1840 eller af »Kroningsfesten« 28. Juni. »Fædrelandet« havde ikke fundet det rimeligt at bebrejde Christian VIII, at han lod sin Forgængers Bisættelse foregaa med gammeldags kongelig Pragt; hvor Talen var om Sølvbryllup og Kroning stillede Bladet sig derimod bestemt paa »de skatteydende Borgere«s Standpunkt, og det protesterede for Sølvbrylluppet paa Forhaand mod noget saa »unyttigt« og »uproduktivt« som at tænde Lys i alle Københavns Vinduer for en ren Familiefest i Kongefamilien. Christian VIII's ejendommelige Rolle som »Sparekonge« var ikke nogen absolut taknemmelig; alt for mange skarpe Øjne i alle Samfundslag har luret paa, om han nu ogsaa gjorde Alvor af sin Sparsommelighed²⁾.

Overfor Stænderforsamlingerne i 1840 valgte man at forkynde det finansielle Systemskifte ved at forelægge dem en

1) Fædrelandet 1840, Sp. 782.

2) Fædrelandet 1840, Sp. 720, 1263 ff., 1275, 1512 f. — Ved Pøbeloptøjer, der fandt Sted under Sølvbrylluppet, synes en vis »Forargelse« over dets Kostbarhed at have været et af Momenterne. Et samtidigt Brev fra Universitetspedel Voldemar Müller, Broder til Ludv. Chr. Müller, beretter, hvorledes der er blevet hujet efter Kongeparrets Vogn, da denne passerede Bredgade: »Der kommer Sparekongen, uh se til Sparekongen, giv ham en paa Sparekassen«. (Efter velvillig Meddelelse af Magister Poul Læssøe Müller). Jfr. H. N. Clausen: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie, S. 223f.

»Beretning« fra Finansministeren til Kongen¹⁾). I dette Aktstykke omtales visse Spareforanstaltninger, der allerede er gennemført siden Tronskiftet, saaledes ved Hof- og Staldetaten samt ved Stutteriet paa Frederiksborg, Inddragning af visse Fonds under den almindelige Finanskasse (»Justitsfond« og »Hofkassens Fond«). Endnu mere er der Tale om planlagte Foranstaltninger, hvorved Kongen agter at komme de paa Stænderforsamlingerne udtalte Ønsker imøde. »Det kan ikke paatvivles«, hedder det allerførst i »Beretningen«, »at jo de siden Provinsialstændernes sidste Forsamling offentliggjorte Finansberetninger for Aarene 1837 og 1838 maa i det hele have bevirket en mere beroligende Anskuelse af Statens Finansforfatning«. Alligevel vil det blive Genstand for Kongens alvorligste Bestræbelser »af al Kraft at virke for Finansforfatningens endnu større Forbedring ved at søge Udgifterne i alle Statshusholdningens Grene nedsatte, saa vidt Statens Værdighed og sande Tarv tillader det«. Som et vigtigt Eksempel herpaa nævnes, at Kongen ved det forberedende Arbejde til en Omordning af Landets Forsvar har »foreskrevet den Grænse i Henseende til Udgifternes Størrelse, som maatte have for Øje ved Planernes Udarbejdelse«. Hvad angaar Nedsættelse af de diplomatiske Udgifter, da har Kongen befalet, at de Forslag, der er fremsat af Provinsialstænderne, skal tages under Overvejelse. Der er givet Ordre til Afhændelse af adskillige offentlige Bygninger, saasnart et passende Salg kan opnaas. Undersøgelse er indledet om, hvorledes Indtægterne af de kongelige Domæner, saa vel af Jordegods som af Skove, kan forøges. »Ligeledes er befalet nærmere undersøgt, hvorvidt de 25.000 Rdl., der af Finanserne udredes til Københavns Fattigvæsen, hvilke af Provinsialstænder-Forsamlingerne for Hertugdømmerne er specielt udhævede, efterhaanden maatte kunne inddrages«.

Det er saaledes en hel Liste af Løfter, der paa denne Maade blev præsenteret for Stænderforsamlingerne; der forelaa endelig et Tilsagn fra Kongemagten om at ville drive en systematisk Sparepolitik netop i de Retninger som ønsket af Folkerepræsentationen.

1) Se Roskilde Std. 1840, Sp. 34—39. — Det var Finansministeren personlig, der allerede 1838 afgav Betænkning til Kongen angaaende Stændernes finansielle Krav. (D. K. 2 Dpt. Stændersager, Bilag til de kgl. Bekendtgørelser).

Hvad der kan virke mest mærkeligt, er maaske Udtalelsen om, at heller ikke Omkostningerne ved en ny Forsvarsordning maa overskride et vist, forud bestemt Beløb. Det er altsaa ikke en Opfindelse af det parlamentariske Folkestyre at sætte Prisen forud for de militære Planer, de sagkyndige skal udarbejde. Enevælden kunde gøre det samme, og den behøvede ikke at frygte Indsigelse fra nogen Side i den Anledning.

I den omtalte »Beretning« fra Finansministeren erklærer denne ogsaa, at de Undersøgelser vedrørende Finansforfatningen, som det har været overdraget ham og andre at foretage, nu nærmer sig deres Afslutning; der er tilvejebragt en klar og fuldstændig Oversigt over hvert Departements hele Indtægts- og Udgiftsvæsen. Inden Udgangen af Aaret vil der være fremskaffet et fuldstændigt Budget med tilhørende Normalreglementer for, hvad Statstjenesten for hvert enkelt Omraade uomgængeligt kræver — og ved Offentliggørelsen heraf vil det da vise sig, i hvor høj Grad der er taget Hensyn til de af Provinsialstænderne ytrede Ønsker om Statens Finansforfatnings varige Forbedring.

Saaledes var det aabenbart nu Regeringens Ønske at gaa Kravet om »Offentlighed og Orden« i Landets Finanser et stort Skridt imøde. Om forestaaende Indførelse af et almindeligt Finansbudget har der allerede været Tale i Plakaten om Naadessekretariatet (§ 6). Udarbejdelsen af det fandt derefter Sted, ikke blot støttet til det Forarbejde for en almindelig Vurdering af de finansielle Forhold, der allerede var blevet udført af den af Frederik VI 22. Maj 1836 nedsatte Finanskommission eller Finanskonference, men som en direkte Fortsættelse og Videreførelse af dette Arbejde. Det blev i Lobet af 1840 — indtil November — Finansministerens Opgave som Arbejdets Leder at indkalde »Normalreglementer« fra de forskellige Afdelinger af Administrationen, bestemte Redegørelser for, hvad de hver for sig nødvendigvis maatte bruge af Penge. I selve Finansernes Kollegium, Finansdeputationen, foregik herefter den samlede Opstilling af *Statsbudgettet for 1841*¹⁾.

1) Akter vedr. den ved kgl. Reskript 22. Marts 1836 befalede Finanskonference; Kopibøger for Kommissionen af 22. Marts 1836; Udkast til Budget for Aaret 1841 (alle de nævnte Arkivalier i Finansdeputationens Arkiv). Jfr.

I »Kollegialtidende« for 9. Januar 1841 blev offentliggjort den finansielle »Beretning« for Aaret 1839. Den opgjorde Indtægterne til ialt 16.102.117 Rdl. 60 Sk., Udgifterne til 13.956.833 Rdl. 18¹/₂ Sk., den reelle Overbalance til 2.136.958 Rdl. 88 Sk. Faa Maaneder efter fremkom offentlig Budgettet for 1841 med tilhørende Normalreglement¹). De budgetterede Indtægter beløb sig her til 15.455.000 Rdl., Udgifterne til 14.752.879 Rdl. 10 Sk. De Beløb, der her blev præsenteret Offentligheden, var altsaa for Udgifternes Vedkommende lavere, for Indtægternes højere end de tilsvarende efter Regnskabet for Frederik VI's sidste Regeringsaar. Det nye Statsbudget havde imidlertid det Fortrin, at det bød en hidtil savnet Mulighed for Overblik over Statsfinanserne, ganske særlig Fordelingen af Udgifterne mellem de forskellige Grene af Styrelsen.

»Normalreglementet« angav her de Tal, hvortil det efterhaanden skulde være muligt at nedbringe Udgifterne, hvis dette ikke allerede var sket, med andre Ord Kongens Løfter om forestaaende Besparelser. For Udgifterne til Kongehuset (bortset fra Apanager) lod saaledes Normalreglementet paa 670.000, men Budgettet paa 696.200, for Udenrigsdepartementet var de tilsvarende Tal ca. 259.000 og ca. 339.000 — en ikke ringe Forskel —, for Generalkommissariatskollegiet (Krigsministeriet) 2.550.000 og ca. 2.720.000 — heller ikke nogen ubetydelig Forskel som Maalestok for den Formindskelse af Militæruddgifterne, der skulde tages Sigte paa ved den nye Hærordning, som var under Forberedelse.

I det hele stillede det gennem »Normalreglementet« i Udsigt, at Udgifterne skulde nedbringes fra 14.752.879 Rdl. 10 Sk. til 13.276.580 Rdl. 61 Sk., Indtægterne sættes op fra 15.455.000 til 15.642.900 Rdl. Ved de reglementerede Udgiftsnedsættelser var der altsaa taget Hensyn til Stænderforsamlingernes gentagne Gange fremsatte Ønsker om Besparelser paa visse Om-

Albert Olsen: Studier over den danske Finanslov 1850—64, S. 12 ff. Naar der i Sidfs. Hist. I (S. 553) er talt om Manglen paa Resultater af den i 1836 indledede Finanskonference, vil det af Sammenhængen fremgaa, at der er tænkt paa de direkte og umiddelbare Resultater i Tiden mellem de to første Stænderforsamlinger.

1) Trykt ligesom de følgende Budgetter — og tilsvarende Regnskaber — som en særlig Bog, der rummer mange specielle Oplysninger; Hovedpunkter findes i Kollegialtidende for 7. Juni.

raader, hvor Anvendelse af mange Penge var blevet anset for mindst produktiv.

Ved kgl. Reskript af 11. April og kgl. Resolution af 29. Maj 1840¹⁾ (begge udsendt gennem Kancelliet og offentliggjort i Sammenhæng med Budgettet) blev der givet nærmere Regler for Budgettets Anvendelse og Overholdelse. Naturligvis skulde det saa vidt muligt overholdes. Som det hedder i Reskriptet: »Ingen Udgift udenfor det approberede Budget maa i Aarets Lob finde Sted, uden at den nøjeste Overvejelse med Finansbestyrelsen er gaaet forud, og Vor allerhøjeste Approbation paa saadan overordentlig Udgift er erhvervet«. I Resolutionen blev givet noget nærmere Bestemmelser herom. Det var vedkommende Kollegium eller Departement, der ved en saadan Lejlighed skulde indgive Forestilling til Kongen, men det maatte herved ikke forsømmes »at anføre Finans-Bestyrelsens Ytringer angaaende Sagen, med mindre denne er af den Beskaffenhed, at Finans-Bestyrelsen maatte finde sig foranlediget til desangaaende at indgaa med en allerunderdanigst Forestilling«. Om deres hele økonomiske Administration skal samtlige Kollegier hvert Aar indgive Beretninger til Kongen, men desuden skal disse Beretninger tilstilles *Finansministeren* »til Iagttagelse af den Kontrol over Indtægt og Udgift ved Stats-husholdningen i det Hele, som det er ham allernaadigst paalagt at fore«.

Den nye Budgetordning knytter sig ved disse Bestemmelser til den Omdannelse af de finansielle Kollegier, der fandt Sted ved kgl. Kundgørelse af 30. December 1840²⁾. Ved denne Reform gennemførtes i det hele en bedre Ordning og simplere Forretningsgang for tre af Finansstyrelsens Organer: Finansdeputationen, Rentekammeret og Generaltoldkammeret. Den hidtidige Forbindelse mellem Rentekammeret og Finansdeputationen, ifølge hvilken de Deputerede i Rentekammeret tillige var Medlemmer af Finansdeputationen, blev nu ophævet. Finansdeputationen skulde fremtidig bestaa af Finansministeren, »der ikke mere skal benævnes første Deputeret for Finanserne«, af 3 Deputerede samt en Assessor uden

1) Se Kollegialtidende for nævnte Dato.

2) Udstedt gennem Kancelliet, offentliggjort i Kollegialtidende for 5. Januar 1841. Jfr. K. Hammerich i Den danske Centraladministration, S. 422 ff.

Stemmeret. Det var den saaledes omdannede Finansdeputation, der gennem Budgetordningen fik Muligheden for et virkelig Overtilsyn med de andre Kollegiers økonomiske Ledelse.

Den saaledes skable »Centralisering« indenfor Finansstyrelsen var stemmende med Tanker, der paa et tidligere Tidspunkt og med stor Kraft var kommet til Orde i Finanskonferencen af 22. Marts 1836. *Den Finansreform, vi ser gennemført i Christian VIII's første Regeringsaar, fremtræder i det hele som forberedt allerede i Frederik VI's sidste Aar* — gennem Forhandlinger, der havde fundet Sted ikke blot i Stænderforsamlingerne, men ogsaa indenfor Regeringen. Da *Jonas Collin*, den vel nok dygtigste, mest erfarne og mest kundskabsrige Kraft indenfor den samlede Finansstyrelse, som Medlem af Finanskonferencen skulde udtale sig om Besparelser indenfor Rentekammeret, indledede han sin Betænkning (afgivet 11. Marts 1837) med en »generel Bemærkning«, der af ham selv betegnedes som en Frugt, ikke af »de sidste Ugers eller Maaneders Erfaring og Overlæg, men af flere Aars Betragtning af det bestaaende og af gentagne Overvejelser med de paalideligste blandt mine jævnlige«. »Bemærkningen« gaar ud paa dette, »at ingen tilstrækkelig Indskrænkning eller Besparelse ved de danske Finanser er tænkelig, uden at Statens hele Udgiftsvæsen samles i eet Centralpunkt«. Efter Collins Skøn maa »Finansministeriet« kende alle Landets Hjælpekilder og være underrettet om alle Statsudgifter. »Sættes«, hævder han, »Finansministeriet ikke paa et saadant Standpunkt, bliver ikke alle Indtægter kundbare for det og beregnede til Indtægt for den hele Statskasse, hvorfra de siden i ikke alt for rundeligt bestemte Summer udgaar, underkastes hver overordentlig Udgift — og til denne Klasse maatte en meget stor Del henregnes — ikke Finansministeriets Sanktion, saa anser jeg alle Bestræbelser for at tilvejebringe Orden og Sparsomhed i Stats-husholdningen for spildt.«

Den Finansdeputerede Collin var en lige saa ivrig Tilhænger af Finansreformer som den Stænderdeputerede Algreen-Ussing; hans Krav om *Orden og Sparsomhed* — Orden forstaaet som Modsætning til den herskende Uklarhed og Splittethed — har utvivlsomt været lige saa alvorligt ment som Algreen-Ussings saa ofte gentagne Krav i samme Retning.

Collin udtalte sig i den citerede Betænkning ogsaa for den Tanke, at det hele Kollegialvæsen »kunde betydeligt simplificeres til stor Besparselse i de Udgifter, det medfører«¹⁾. I en anden Betænkning, afgivet (18. Okt. 1837) under Konferencen af den »tyske« Finansdeputerede Carl Moltke, finder man et skarpt Angreb paa Principet i det hele Kollegialvæsen begrundet ved en Henviisning til Stænderforsamlingerne, der menes at give Sikkerhed nok mod overilede Beslutninger, saaledes at Raadsforhandlingerne bliver overflodige indenfor Regeringen. Her blev der med Klarsyn gjort opmærksom paa, at det nu indledede parlamentariske System indenfor Regeringen naturligt pegede i Retning af Ministerialsystemets Indforelse indenfor Administrationen, hvis ikke det hele Regeringsmaskineri skulde køre fast i lutter »Raad« og ingen Daad²⁾.

I 1838 havde Hertugdømmernes Stænderforsamlinger andraget om at faa Kollegialstyrelsen indenfor Finansvæsenet erstattet med Departementalstyrelse, om Udnævnelse af en virke-

1) Meget karakteristisk for Vilkaarene ved Styrelsen af det sammensatte Monarki er et Krav, Collin stiller om Deling af Rentekammeret i en dansk og en tysk Afdeling, ligesom Kancellierne er delt. Han ved ikke, »om Kollegiets nuværende Sammensætning af en tysk og en dansk Afdeling, eller to Kollegiers Sammenføjning under eet Hoved, skulde være vigtig i politisk Henseende«. »Men hvad Sagernes Behandling angaar, da er jeg tilfulde overbevist om, at denne Sammensætning er aldeles unyttig og uhensigtsmæssig; de tilfornede for de respektive Afdelinger blander sig derfor aldrig i hinandens Sager, men derimod maa de underskrive hinandens Ekspeditioner uden at have haft mindste Lod eller Del — de danske Herrer i de tyske Sager og de tyske Herrer i de danske Sager«. — Disse Bemærkninger kaster et skarpt Lys over den Kendsgerning, at ogsaa indenfor Rentekammeret, det mest omfattende Kollegium ved Siden af Kancellierne, raadede der trods det formelle Helstatsprincip reelt en »administrativ Slesvigholstenisme«, der uægtelig kunde tjene til et kraftigt Argument for en gennemført og officiel Deling.

Collins Betænkning slutter med Forslag om en systematisk Undersøgelse gennem særlig dertil bemyndigede Mænd af alle civile og militære Myndigheders hele Penge- og Regnskabsvæsen. 25. Marts faldt der derefter paa Finansministerens Forestilling kgl. Resolution om en saadan Undersøgelse — Begyndelsen til det Arbejde, der skulde blive fortsat ved Budgettets Udarbejdelse i 1840. — De paagældende Dokumenter — ligesom den flg. Betænkning fra C. Moltke — findes blandt Akter til Konferencen af 22. Marts 1836.

2) Carl Moltkes Betragtning lyder: »Je mehr nun die früher bloss durch die Collegialverfassung bezweckte Vielseitigkeit der Errathung durch die Einrichtung der Provinzialstände gesichert, und der Einschlag übereilter Einflüsse durch die Errathung in den verschiedenen ständischen Versammlungen vorgebeugt wird, um so mehr ist es zu fürchten, dass man vor lauter Rath nicht zur That kommen, und dass die ganze Regierungsmaschine ins Stocken gerathen wird, wenn nicht zu jener nothwendigen Vielseitigkeit und Langsamkeit in der Errathung die eben so notwendige Einheit und Raschheit in der Ausführung, in der eigentlichen Administration, hinzukommt.«

lig Finansminister. En saa radikal Reform indenfor den overste Administration blev ikke gennemført under Christian VIII. At Finansministeren ikke mere skulde betegnes som »Deputeret«, var jo kun en formel Ændring; Finansdeputationen vedblev nu som før at have Ordning som et Kollegium, ikke som et Departement. For Rentekammeret og Generaltoldkammerets Vedkommende gennemførtes en Sektionsdeling, hvorved de enkelte Sektionschefer fik Ret til paa egen Haand at afgøre en Række Sager af begrænset Rækkevidde¹⁾; men samtidig opretholdtes den kollegiale Ordning, og den skulde stadig bringes til Anvendelse ved Afgørelsen af de mere almene Sager og ved Lovgivningsarbejdet. I sine Hovedtræk blev Kollegialstyrelsen staaende som hidtil, men den økonomiske Selvstændighed, der hidtil havde knyttet sig til hvert enkelt Kollegiums Dispositioner, var blevet begrænset til Fordel for Finansdeputationens kontrollerende Myndighed. Der var derved utvivlsomt sket et Fremskridt i Retning af den større *Orden*, som der var blevet rejst Krav om — altsaa ikke blot i Stænderforsamlingerne, men ogsaa indenfor Regeringsmændenes egen Kreds²⁾. Indførelsen af et aarligt Budget, der paa Tryk skulde bringes til Nationens Kundskab, selvom det ikke blev forelagt for dens Repræsentanter, betød ogsaa et nyt Skridt i Retning af *Offentlighed* i Finansstyrelsen. Og endelig blev der gennem »Normalreglementet« givet betydelige Løfter om fremtidige Bespareser.

Ved Administrationsreformen af 30. Dec. 1840 gennemførtes en Adskillelse af det under Rentekammeret henhørende Revisionsvæsen fra de almindelige Ekspeditioner, og der blev ansat to særlige Revisionschefer eller General-Regnskabs-Decisorer. 31. December blev der givet Bestemmelse om Ud nævnelser af en Chef for det under Dansk Kancelli henlagte

1) Da i begge Administrationsgrene den ene af de tre Sektioner, hvori de hver for sig blev delt, omfattede Sagerne for Hertugdømmerne, øgedes for saa vidt rent praktisk Adskillelsen af den danske og den tyske Administration.

2) En særlig stor Længsel efter at se samtlige finansielle Kollegier samlet under eet Overhoved udtrykkes af Kommitteret i Rentekammeret, J. J. Unsgaard (den senere Indenrigsminister), i en Erklæring, afgivet til Collin 19. Okt. 1838; men han indser tillige den praktiske Vanskelighed derved og citerer en Ytring af selve Finansministeren om det vanskelige i at finde en Mand til at forestaa det hele. (Akter til Konferencen af 26. Marts 1836).

Revisionsvæsen¹⁾. De paagældende Bestemmelser vidner om Regeringens Interesse for det Problem, der var blevet rejst kraftigt og med ikke ringe Bitterhed over mange forefaldne Kassebesvigelser af de første Stænderforsamlinger: Spørgsmaalet om en mere kritisk og uafhængig Revision ved de forskellige offentlige Kasser, et Spørgsmaal, der angik et meget centralt Punkt i den hele Statshusholdning²⁾. Regeringen vilde ikke gaa med til at oprette et særligt Revisionsdepartement, men dog altsaa nok til at samle Revisionsarbejdet i særlige Kontorer, og den imodekom Ønsket om ny Lovgivning paa dette Omraade ved i 1838 at forelægge Kongerigets Stænderforsamlinger Udkast til en Række Forordninger om det offentlige *Kasse- og Regnskabsvæsen*.

I Virkeligheden havde der været arbejdet med denne Sag indenfor Regeringen lige siden den økonomiske Krisetid i 1820'erne, da Centraladministrationen havde haft en saa haard Kamp at bestaa mod Utroskab og Bedragerier hos Embedsmænd rundt om i Landet. I 1824 var der blevet nedsat en Kommission, der maa have arbejdet langsomt, men hvis Planer laa færdige, da Sagen blev rejst fra Stændernes Side³⁾. Blandt de forskellige Love, man fandt paakrævet, kom Hovedforordningen til at rumme de almindelige Regler, der skulde gøres gældende overfor alle Statens Oppebørselsbetjente (skatteopkrævende Embedsmænd) med Hensyn til Kautionsforordning og Revision. Stænderforsamlingerne⁴⁾ ytrede overfor dette Udkast nogen Betænkelighed ved de strenge Kautionsbestemmelser, der kunde gøre det vanskeligt for ikke-formuende Mænd at opnaa de omhandlede Embedsposter, og fik en enkelt Lempelse gennemført⁵⁾, de ønskede ogsaa at

1) Kollegialtidende 1841, S. 20 f.

2) Se Stdfs. Hist. I, S. 460 f., 511.

3) D. Kanc. 2. Dept. Bilag til Forordningen om Kasse- og Regnskabsvæsenet i Alm. 1840, 8. Juli. Registr. Nr. 411 a. Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 21. Idet Jonas Collin i sine Erindringer kritiserer det »Pedanteri«, der raadede i Rentekammerets Forretningsgang og ogsaa i dets Revisionsvæsen, hævder han som dets naturlige Følge, at »den eneste Betyggelse mod Kassemangel, jævnlige Kasse-Eftersyn, tænkte man ikke paa«. (E. Collin: H. C. Andersen og det Collinske Hus 1. Udg., S. 546 f.).

4) Se de paagældende Betænkninger i Nørrejske Std. for 1838 II, Sp. 1228 ff., Østifternes Std. for 1838, Sp. 1759 ff.

5) De udvirkede, at Kassebetjenten skulde gøre den fornødne Indberetning, hvis Kautionisten forandrede Værneting, medens Regeringen havde

FINANSDEPUTERET JONAS COLLIN

Embedsmænd skulde have en Adgang til at appellere tvivlsomme Sager paa dette Omraade til Domstolenes Afgørelse, fordi man ellers vilde unddrage en hel Klasse det sikreste Værn for alle Statsborgere, men den endelige Bestemmelse blev dog, at en administrativ Afgørelse her skulde være tilstrækkelig. *Folkerepræsentationen vilde altsaa paa visse Punkter stille Embedsmændene mere gunstigt end Regeringen.* 8. Juli 1840 udstedtes Forordningerne, om hvis gavnlige Betydning for dansk Embedsvæsen og dansk offentlig Økonomi der sikkert ikke kan være Tvivl¹).

26. Febr. 1842 blev ved kgl. Resolution Fonden ad usus publicos og den almindelige Pensionskasse henlagt under Finnsdeputationen, og det betonedes offentlig, at dette skete til yderligere Opnaaelse af det Øjemed, der laa til Grund for de Ændringer i Finansstyrelsen, der havde fundet Sted ved Kundgørelsen af 30. December 1840²). Med den nye Forenkling af Styrelsen var for saa vidt de finansielle Reforme under Christian VIII principielt afsluttet. Endnu vil det være nødvendigt at nævne, at den nye Hærlov, der som Resultat af Kommissionsforhandlinger udstedtes 28. April 1842, ikke bragte den Besparelse, som »Normalreglementet« havde stillet i Udsigt overfor Offentligheden, og som det (ved et Reskript af 5. Marts 1840) udtrykkeligt var blevet paalagt Kommissionen at gennemføre. For at skaffe Penge til bedre Lønninger lod man den »normerede« Sum ret betydeligt overskride, saaledes at Udgifterne reelt er blevet forhøjet. Det ubetingede Sparehensyn gennemførtes altsaa ikke ved denne Hærorrdning, der blev Grundlaget for Danmarks Felttog i den første slesvigske Krig³).

fundet det mere betryggende for Kassen, at Kautionisten selv gjorde denne Indberetning. (Jfr. Kollegialtidende 1840, S. 911).

1) Foruden den alm. Forordning udstedtes særlige Forordninger om henholdsvis Amtsstuocoppbørsler, Kasse- og Regnskabsvæsen ved Landmilitæretaten, Kancelliets Kasse- og Regnskabsvæsen, General-Toldkammer- og Kommercekollegiet, Kasse- og Regnskabsvæsenet for Societaten.

2) Se Kollegialtidende 1842, S. 215.

3) Se Kollegialtidende 1842, S. 420 ff. — 21. Febr. 1843 gennemførtes en Omordning og Forenkling af den militære Administration, Generalkommissariatskollegiet, af samme Art som den tilsvarende indenfor Rentekammeret (Sektionsdeling, Adskillelse af Revision og Ekspedition). Jfr. herom og om Rækkevidde og Begrænsning af de administrative Reforme i det hele K. Hammerichs Fremstilling i Den danske Centraladministration, S. 424 ff.

3. Finansspørgsmaalet i Fyrrernes Stænderforsamlinger.

Allerede i 1840 kom Stænderforhandlingerne til at berøre Finansstyrelsens Problemer paa en væsentlig anden Maade, end det var sket under de foregaaende Samlinger. De nye Oplysninger om Statens Regnskaber, de Vidnesbyrd, der forelaa om et vist Systemskifte i Regeringens Finanspolitik efter Tronskiftet, har gjort deres Virkning. I de kgl. »Bekendtgørelser« til Stænderne — der, som i det foregaaende omtalt, var ledsaget af en udførlig »Beretning« om Finanserne — blev der givet Udtryk for den Forvisning, at Kongens Vilje om Affattelsen af et Statsbudget for 1841 nærmede sig sin Opfyldelse og »ikke vil(de) møde nogen Hindring«¹⁾.

Fra Stændernes Side kunde man jo ikke ønske at hindre eller hæmme Arbejdet med den nye Budgetordning, men det var naturligt og nærliggende, at man ikke vilde undlade at fremføre visse politiske Ønsker i Sammenhæng hermed.

I Roskilde Stænderforsamling forte *Algreen-Ussing* Finanssagen ind i et nyt Spor ved et Forslag (24. Juli) om at kræve Forelæggelse for alle Monarkiets fire Stænderforsamlinger af to-aarige Statsbudgetter og endog — som »noget selvfølgelig« — desforuden om at fordre Ret for Stænderne til at kontrollere Overensstemmelsen mellem Regnskaber og Budget for en saadan to-aarig Periode. Den holstenske Stænderforsamling havde allerede i 1838 rejst Krav om Forelæggelse af Budgetter for Stænderne, *Algreen-Ussing* havde i sit eget oprindelige Forslag i den første Stænderforsamling været inde paa Tanken om Stændernes direkte Medvirken ved Tilvejebringelse af en Finansplan. Men det maa dog betragtes som epokegørende, at Kongerigets førende Finanspolitikere nu fandt Anledning til at se bort fra alle finansielle Enkeltspørgsmaal for udelukkende at tage Sigte paa Stændernes systematiske Medvirken ved Finansstyrelsen, paa Tilvejebringelsen af en formelig *Finanslov*²⁾.

Algreen-Ussing fremholdt meget kraftigt Betydningen af

¹⁾ Se Roskilde Std. 1840, Sp. 26 f.

²⁾ Std., Sp. 565—87 (Forslag og indl. Beh.), Sp. 755—63 og 1165—97 (Komitébetænkningen og foreløbig Beh.), Sp. 1217—23 (endelig Beh.), S. 16—22 (Petitionen).

dette Forslags Gennemførelse. »At den hele Stænderindretning«, udtalte han, »intet kommer til at betyde, naar den ikke faar en vedvarende kraftig Indflydelse paa Rigets Finanser, er en Sætning, hvorom vel alle er enige«¹⁾). En saadan Indflydelse maatte, udviklede han videre, naturligvis forudsætte, at Stænderne fik en stadig Lejlighed til at ytre sig saavel om Skat- ternes og Afgifternes Størrelse som om Indtægternes Anvendelse til de forskellige Statsøjemed — for saaledes at kunne fremskaffe den til enhver Tid nødvendige og mulige Ned- sættelse i Afgifter og Udgifter. Samtidig betonedede han udtryk- kelig, at Talen dog kun var om en raadgivende Indflydelse, ikke om at gaa udenfor Institutionens givne Rammer, fralagde sig altsaa enhver forfatningspolitisk Tendens, og hans Forslag kom da heller ikke til at vække en politisk Strid i Forsamlin- gen. Der var i Virkeligheden Enighed mellem de forskellige politiske Floje om, at en vis regelmæssig Deltagelse fra Folke- repræsentanternes Side i Finansstyrelsen kun vilde virke gavnligt og tjene til Fremme af alle Sparebestræbelser.

Selv de, der i Spørgsmaalet om en fri Forfatning og der- med om en egentlig Skattebevillingsret for Stænderne skulde optræde som de »konservative«, Folk som for Eksempel de to Godsejere Grevenkop-Castenskjold og Scavenius, sluttede sig til Tanken om Finanslovgivning paa det her foreslaaede Grundlag. Som eneste Undtagelse stemte en af de køben- havnske Repræsentanter, Rentekammerembedsmanden Justits- raad A. de Fine Skibsted, mod at lade Sagen behandle i Komité. Senere karakteriserede han Forslaget som rummende »en skjult Tendens«, et Forsøg paa Indgriben i den Magt og Myn- dighed, som udelukkende tilkom Kongen og ikke var Stæn- derne forfatningsmæssig tiltænkt: »Vi er hverken Revisorer af eller Inspektorer eller Censorer over den offentlige Admini- stration«. Skibsted tiltroede ikke Forsamlingen som Helhed Evne til at skønne om hver enkelt Gren af Statshusholdningen, og han fandt det ikke heldigt at binde Kongens Hænder, saa- ledes at der ikke i noget Tilfælde kunde tages en ojeblibkelig Beslutning af finansiel Rækkevidde²⁾).

1) Sp. 566.

2) Sp. 1177 f., jfr. 1179 f., 1187 f.

Den kgl. Kommissarius fandt ligeledes, at en saadan Opgave for Stænderne vilde falde udenfor Anordningen af 1831, og at desuden Provinsialstænderne egnede sig bedre til at bedømme almindelige Love end Statens finansielle Administration¹⁾. Den nedsatte Komité anbefalede paa det kraftigste Algreen-Ussings Forslag i alt væsentligt, og med 66 Stemmer mod 1 sluttede Forsamlingen sig hertil. Den ene Protestant har naturligvis ogsaa her været Skibsted, som dermed anbragte sig yderst tilhøjre blandt Forsamlingens overbeviste Enevoldstilhængere og Royalister.

Som Udtryk for, hvad iøvrigt hele Forsamlingen fandt ønskeligt, indgik der altsaa Andragende til Kongen om, at han vilde lade Stænderne medvirke ved Affattelsen af to-aarige Finansbudgetter og gennem Forelæggelse af Regnskabet give dem Adgang til at kontrollere Budgetternes Overholdelse; man ønskede, at Kongen ikke skulde meddele Decharge for noget Regnskab fra nogen Statsmyndighed, før Stænderne havde haft Lejlighed til at prøve dets Overensstemmelse med Budgettet; hvad angaar Budgetterne for 1841 og 1842, altsaa dem, der skulde træde i Kraft inden den næste ordinære Stænderforsamling, udtalte man det Ønske, at de inden deres Udstedelse maatte blive forelagt for Stænderforsamlingerne ved en ekstraordinær Sammenkaldelse i Foraaret 1841.

Noget Krav om besluttende Myndighed for Stænderforsamlingerne laa der ikke i dette Andragende, for saa vidt altsaa ikke om nogen Ændring i Stænderforsamlingernes forfatningsmæssige Karakter. Kravet om Forelæggelse af Finansbudgetter var jo ikke mere radikalt, end at Danske Kancelli i sin første Plan for en Stænderforfatning havde været inde paa denne Tanke; dengang havde den haft en Tilhænger i A. S. Ørsted, som nu paa Embeds Vegne maatte anføre saa gode Grunde som muligt imod den²⁾.

— Roskilde-Forsamlingens Andragende blev i alle sine Hovedpunkter taget til Forbillede af Tobaksfabrikant *Funder*, der i den derefter sammentrædende nørrejyske Forsamling, lige-

1) Sp. 575 ff., 1181 ff.

2) Se Stdfs. Hist. I, S. 152 ff. (jfr. S. 363 ff. m. H. t. de Indvendinger, Ørsted allerede maatte gøre mod Algreen-Ussings Forslag i 1835).

som i 1838, stillede et Forslag om Finanserne. Han vilde, bemærkede han, ikke undlade nu igen at gøre dette — »skönt det næppe kan omtvivles, at der findes ret mange, som med Glæde vil paatage sig at indbringe denne Sag, der er af en saa folkelig Natur, at man med Rette kan paastaa, at den finder almindelig Genklang i alle Kredse«. Forhandlingerne om Sagen frembyder intet særlig bemærkelsesværdigt, Skibsted havde ingen Meningsfælle i Viborg, og aldeles enstemmigt vedtoges et Andragende, der i sine Krav ganske svarede til det i Roskilde vedtagne¹⁾.

Allerede i den holstenske Forsamling, der mødte samtidig med Østifternes, havde Algreen-Ussings Forslag fundet Genklang hos Professor *Burchardi*, der allerede i 1838 havde stillet Forslag til Budgettets Forelæggelse for Stænderne; han tog nu den af Algreen-Ussing foreslaaede Ordning til Mønster og henviste udtrykkelig dertil, men med Afstandtagen fra den Tanke, at Stænderne ikke blot skulde være raadgivende ved Budgetternes Affattelse, men ogsaa reviderende ved deres praktiske Gennemførelse. Det sidste var, mente han, en Ret, der ingen Steder var indrommet Stænderne, og som ikke var passende. Dette holstenske Forslag var altsaa mere moderat end det, man samlede sig om i Roskilde. Modsat Ørsted anerkendte H. A. Reventlow-Criminil som Kommissarius, at dets Gennemførelse ikke vilde være stridende mod Stænderforfatningen, men han fandt det upraktisk at stille Finansstyrelsen under Kontrol af fire forskellige Forsamlinger. Der var 39 Stemmer mod 4, altsaa dog ikke Enstemmighed, for at lade Forslaget behandle i Komité, men det skulde ikke naa frem til nogen videre Behandling²⁾.

I den slesvigske Forsamling rejstes Finansspørgsmaalet som særligt Spørgsmaal slet ikke i 1840. Muligvis har Afvisningen af de særlige Krav, der var stillet fra Hertugdømmerne i 1838, baade hos Slesvigerne og hos Holstenerne bidraget til at svække Interessen for at stille nye Krav paa dette Omraade — undtagen i Forbindelse med selve Kravet om Stænderforsamlingernes Omdannelse til lovgivende Forsamlinger.

1) Std. 1840, Sp. 241—45 (Forslag og indl. Beh.), 1439—50 (Komitébetænkning og foreløbig Beh.), 1563—64 (endelig Beh.), S. 17—20 (Petitionen).

2) Ständezeitung 1840, Sp. 433—35, 504—24.

I Foraaret 1841 udstedtes Budget og Normalreglement, og der blev ikke Tale om at sammenkalde Stænderforsamlingerne i den Anledning. Da Stænderforsamlingerne efter delvis at være fornyet ved Valgene i 1841 atter traadte sammen i 1842, blev det i de kgl. »Bekendtgørelser« meddelt Øboerne og Jyderne, at en Forelæggelse af Finansbudgetter ikke kunde indrømmes, da Kongens Beslutninger angaaende Statsudgifterne ikke kunde henregnes under Begrebet Lovgivning, men blot var at betragte som administrative Forskrifter for Kollegier og Embedsmænd, Forskrifter, der ikke, for saa vidt de da ikke foranledigede Skatteforhøjelser, kunde siges at have en Forandring i Undersaaternes Ejendoms- eller personlige Rettigheder eller i Skatterne og de offentlige Byrder som Genstand og derfor faldt udenfor Stændernes lovbestemte Virkekreds. Dette var en klar, statsretlig begrundet Afvisning af Stændernes Krav, men til denne Afvisning, der rent formelt fremtraadte som absolut, var føjet nogle Bemærkninger, der i Virkeligheden rummede en ikke betydningsløs reel Imødekommen. Det Gode, Stænderne havde tilsigtet ved deres Andragende, kunde — hed det her i Kongens Navn — opnaas ved det grundige Kendskab til Statens Finansforfatning i alle dens Dele, som Stænderne nu havde fuld Lejlighed til at skaffe sig gennem Budgetter, Normalreglementer og Statsregnskaber. De kunde da — lød det som en direkte Opfordring — fremkomme med alle de Forslag til heldbringende Forandringer, som de tror bør iværksættes, eftersom Normalreglementernes og Budgetternes Godkendelse af Kongen ingenlunde udelukkede en yderligere Nedsættelse af Udgifterne, naar en saadan kunde bestaa med Statens Tarv¹).

Samtidig med at nægte Stænderforsamlingerne Forelæggelsen af en Finanslov gav Regeringen dem dog en Anvisning paa at indlede Budgetdebatter. Anvisningen blev ikke givet for-gæves og skabte for saa vidt Epoke i Stænderforsamlingernes Behandling af den hele »Finanssag«. I 1842 kom det for første Gang indenfor Kongeriget's Stænderforsamlinger til finansielle

1) 26. Marts 1842 var Statsbudgettet for 1842 blevet udstedt. »Beretningen« for 1840 var fremkommet i Kollegialtidende for 8. Jan. 1842; herefter var Indtægterne opgjort til ialt 15.628.186 Rdl. 33¹/₂ Sk., Udgifterne til 15.202.944 Rdl. 87 Sk., under Hensyntagen til Afdrag paa Aktiver og Statsgæld var den reelle Finans-Overbalance beregnet til 1.010.641 Rdl. 30¹/₂ Sk.

Diskussioner, der nærmede sig Karakteren af en virkelig Finanslovsbehandling; paa Grundlag af foreliggende Oplysninger, hvoraf de vigtigste var »Beretningerne« for Aarene 1835—40 og Budgetterne for Aarene 1841 og 1842 foruden dem, man havde Lejlighed til at skaffe sig gennem den kgl. Kommissarius, kunde man oplage en systematisk Drøftelse af Statens Indtægter og Udgifter ud fra den givne Forudsætning, at Regeringen gerne imødesaa detaillerede »Raad« ogsaa paa dette Omraade fra Stændernes Side.

Det var i *Roskilde* som sædvanlig *Algreen-Ussing*, der stillede Forslag angaaende Finansvæsenet¹⁾. Han anerkendte udtrykkelig, at den iværksatte Budgetordning betød en tilfredsstillende Opfyldelse af Stændernes tidligere og gentagne Gange fremførte Ønske om *Offentlighed* i Finansstyrelsen. Men gennem en udførlig Dokumentation paaviste han, at noget tilsvarende ikke gjaldt Hovedpunktet i de gamle Finanspetitioner fra 1836 og 1838: endnu ventede man paa Gennemførelsen af de fornødne *Besparelser* paa Udgiftsposter vedrørende Hofholdning, Diplomati, Kolonier, Hær, Flaade, Pensions- og Gratialevæsen. *Algreen-Ussing* foreslog, at man dels fornyede Andragendet om Forelæggelse af to-aarige Budgetter, dels i Overensstemmelse med Kongens egen Henstilling tog sig for at gennemgaa de forskellige Poster paa de Budgetter, der var tilgængelige, og at stille de Forslag til fremtidige Ændringer, man fandt passende. Sagens Vigtighed krævede, mente han, Nedsættelse af en Komité paa 9 Medlemmer, og et saadant Antal — saa mange som til den store Toldsags Behandling i 1835 — blev da ogsaa valgt, nemlig foruden *Algreen-Ussing*, selve L. N. Hvidt, David, P. G. Bang, Grosserer A. N. Hansen, C. Neergaard, Sehestedt-Juul, Scavenius og Herforth.

Dette af saa fremragende Kræfter sammensatte »Finansudvalg« (der fik Bang som Ordfører) foretager et omhyggeligt Studium af baade Indtægts- og Udgiftsposter, og det former en Række Forslag af baade mere almindelig og mere speciel Karakter. Det slutter sig ganske særlig til *Algreen-Ussing* i

¹⁾ Std. 1842, Sp. 608—47 (Forslag og indl. Beh.), 3797—3872 (Komitébetænkning), 3872—3944 og 3947—4074 (foreløbig Beh.), 4532—4603 (endelig Beh.), S. CXI—CXLVI (Petitionen).

Fastholdelsen af Stænderforsamlingernes tidligere Krav med Hensyn til Omraader, der maa være særlig egnede for en Sparepolitik, og kritiserer ikke mindst Omfanget af den diplomatiske Repræsentation i Udlandet og den Forhøjelse af Militæruddgifterne, der har fundet Sted ved den nye Hærordning. At Komitéen stærkt fremhævede Danmarks Lidenhed og ubetydelige Stilling i Forbindelse med sin Omtale af det bekostelige Diplomati, undgik ikke hos enkelte Medlemmer at vække Forargelse som altfor stærkt bundende i en Tanke om, at Danmark skulde udslette sig selv blandt de andre Stater. Grevencop-Castenskjold mente, at Danmark i Kraft af sin Belligenhed, hele Stilling og »som Ejer af Øresund« havde Berrøring med alle Stater, selv i de fjerneste Egne af Verden, og at der, efter Erfaringerne fra den nyeste Historie, behøvedes »vor egen højt og tydeligt udtalte Tilstaaelse, for at faa de andre Magter til at tro paa vor Ringhed, Afmagt og Ubetydelighed«; en anden Adelsmand, Grev C. Mollke, mente simpelt hen, at man burde overlade til Kongen at bestemme, hvor mange Gesandter han vilde holde¹⁾. Orla Lehmann var Mand for at føre borgerlig Ironi og akademisk Idealisme i Marken mod saadanne Betragtninger: »Saa meget er vist, at er Danmark stort i sin Diplomati, saa er det stort i lidet«, og »det røber liden Kendskab til den sande Storheds sande Betingelser at søge dens Repræsentation i store Gager og store Titler og store Stjerner og store Fester og ikke i stor Fædrelandskærlighed, stor Indsigt, stor Klogskab og stor Kraft«. Skulde Danmark, mente Lehmann, nogensinde blive stor i sin Lidenhed, da maatte det først og fremmest erkende, hvor stor dets Lidenhed var²⁾. Iøvrigt blev Lehmanns mest karakteristiske Bidrag til Diskussionen en sammenlignende Undersøgelse af, hvor mange Penge der i forskellige Lande ydedes pr. Individ af Befolkningen til Kongehuset, en Undersøgelse, der viste Danmark som et af de haardest tyngede Lande; den fandt Modsigelse hos C. N. David, der betvivlede dens Paalidelighed, medens A. S. Ørsted benægtede dens »Realitet«, fordi Forholdet i hvert Fald maatte svare til det, der fremkom, naar af to

1) Sp. 3941, 3950.

2) Sp. 3955 f.

Mænd med ulige Indkomster, men samme Anseelse, den ene var nødt til at bruge en større Del af sin Indkomst til Husleje¹).

Det mest interessante Indlæg i den hele Debat er vel nok det, der fremkom fra Forsamlingens nye militære Medlem, Abrahamson, der med stor Varme, Energi og Grundighed vendte sig mod Komitéens kritiske Holdning overfor Udgifterne til Forsvarsvæsenet²). Gennem en lang Udvikling søgte han at vise, at Hærstyrken kun udgjorde det absolutte Minimum for dens Øjemed, at Danmark ofrede en betydelig mindre Del af sine samlede Udgifter paa sit Forsvarsvæsen end en Række andre Lande, og at de Lønningsvilkaar, der blev budt den militære Stand, ikke overskred det naturlige og nødvendige. Ud fra sine ubetingede Synspunkter fandt han Komitéens Sparekendens præget af en forargelig Halvhed, der i Virkeligheden var værre end den fuldstændige Selvopgivelse, og han konkluderede i følgende Betragtning: »Men vil man ikke ordne Forsvarsvæsenet tilbørligen, vil man nedsætte Militærbudgettet til langt under det allernødvendigste, saa afskaffe man hellere den hele Armee og Flaade, spare de 4 Millioner ganske, saa længe det vil gaa, og vente da, i Taalmod og Ro, belavede paa at høje Nakken for det første, bedste Aag og at se Navnet Danmark forsvinde af Jorden.« Saaledes har en dansk Officer og Forsvarsven, 6 Aar før 1848, talt til et »Finansudvalg« af konservative Godsejere og moderat-liberale Borgermænd.

Abrahamson gjorde kun lidt Indtryk paa Forsamlingen. Et først af ham og derefter af Grev Ahlefeldt stillet Forslag om, at visse særlig bitre og stærke Udtryk, der i Komitéens Betænkning var brugt om den nye Militærordning, ikke maatte gaa over i Forsamlingens Petition, blev forkastet med 55 Stemmer mod kun 6.

Petitionen blev i det væsentlige enslydende med Komitéens Betænkning. Angaaende Udgifterne til Landforsvaret efter den nylig gennemførte Ordning, hævdes det, at de »staar i Misforhold til Landets hele Stilling og finansielle Kræfter«, og det bringes i Erindring, at de tidligere Stænderforsamlinger har anbefalet Nedsættelse af Militærudgifterne; »tillidsfuldt«

1) Sp. 3952 f., 3960, 3967.

2) Sp. 3973—4008.

havde man ventet, at »i det mindste den i Normalreglementet bestemte Sum af 2.550.000 Rdl. vilde ved den nye Organisation blive Grænsen for denne Udgiftsbranche«, men i Virkeligheden er, naar Pensioner tages med i Beregningen, Udgifterne ved den ny Ordning blevet nærvæd 3 Millioner Rdl., et Beløb, der er fastsat uden en forudgaaende nojagtig Afvejelse af Statens øvrige Udgifter. »I Henhold til alt anførte antager Forsamlingen, at den vilde fordølge Sandheden og dermed svigte sin Pligt, naar den ej frit og aabent udtalte, at udenfor Etaten selv har de Følger, som den ny Organisation af Landmilitæretaten har haft for Finanserne, efterladt et dybt og smerteligt Indtryk hos Folket«. Forsamlingen maa jo betragte Hærorordningen som »fuldendt Gerning« og finder heri et beklageligt Eksempel paa den Forskel, det gør, at den først kan komme til at behandle et Budget efter og ikke allerede inden dets Fastsættelse; den erklærer imidlertid, at den dog vilde have anset det for sin Pligt (»efter den Anledning, som Deres Majestæts allernaadigste Bekendtgørelse af 4. Juli dertil giver« — en direkte Paaberaabelse altsaa af det formelle Udgangspunkt for denne Budgetdebat), »at gennemgaa Detailler af Landmilitæretatens Udgifter«, men at den vil vente dermed, indtil »et nyt definitivt Budget« (som endnu ikke er udarbejdet) for denne Gren af Styrelsen foreligger¹⁾.

Temmelig kraftigt slaas der ned paa det udenrigsministerielle Departements Udgiftsposter: »Efter den Forestilling, Forsamlingen kan gøre sig om de ved Departementet forefaldende Forretninger, naar henses til Danmarks politiske Stilling, kan man ikke andet end tro, at de under Departementet forefaldende Forretninger maa kunne bestrides med færre Kræfter og Omkostninger«, og foreslaar derfor, at flere af de af Danmark opretholdte egentlige Gesandtskabsposter erstattes med Poster af lavere Rang, og at man helt stryger den diplomatiske Repræsentation i Lande som Brasilien, Spanien, Portugal og Belgien²⁾.

Paa Baggrund af denne stærke Tendens til »Nedskæring« overfor de Statsudgifter, der skal tjene til at hævde Landets Stilling udadtil, ytrer sig saa meget mere iøjnefaldende en Til-

1) S. CXLI.

2) S. CXXIII ff.

bøjelighed til at se væsentlig anderledes paa Udgifterne til den indre Forvaltning, de »civile« Kollegier. Her udtales det direkte, at man finder Lonningerne for lavt ansat til Deputerede og Departementschefer ligesom ogsaa til de overordnede Retters Medlemmer; »ved Bestemmelsen af disse Gager synes at være anvendt en Økonomi, som kan komme Staten til Skade«; der peges paa det farlige, der for de høje Embedsmænds Vedkommende ligger i »en Akkumulation af andre Forretninger end deres Stilling i Regeringskollegiet« (altsaa ud fra den Opfattelse, at Embedsmænd ikke bør støtte deres Eksistens for meget til »Ben«). Naturligvis har Forsamlingen dog en Række Bemærkninger at gøre ogsaa til Forvaltningen under de to Kancellier, Rentekammeret og de øvrige »civile« Kollegier¹).

Overfor Forholdet til Landets Kolonier anlægges og fremhæves kun det rent økonomiske Synspunkt. Om de afrikanske og ostindiske Besiddelser kunde der — af gode Grunde — kun være Tale i Sammenhæng med Udgiftsbudgetterne, og her kræver da Forsamlingen energisk, at disse Besiddelser bør sælges, ikke — som Regeringen har tilkendegivet, — »naar Lejlighed dertil gives«, men idet der øjeblikkelig søges en Lejlighed dertil, da man finder det »passende, uden videre Ophold at indlede Underhandlinger med hvilkensomhelst kristelig Magt, om hvem det kunde formodes, at samme vilde overtage disse Besiddelser«. Hvad angaar de vestindiske Øer, mener man at kunne fastslaa, at deres virkelige Værdi for Landet er omtrent lig Nul: »Det synes aldrig at burde tabes af Sigte, at de vestindiske Besiddelser giver Danmark saa godt som slet ingen Indtægt i finansiel Henseende«, den tilsyneladende Indtægt maa nemlig antages at gaa omtrent lige op med Statskassens Tab ved den lavere Told, der gælder ved Indførsel af vestindiske Produkter, sammenlignet med udenlandske. Ikke en eneste Betragtning findes anstillet i den Retning, at Kolonibesiddelserne skulde være værd at fastholde af nogensomhelst anden Grund end den rent økonomiske, — og ved deres mulige Afhændelse »til hvilkensomhelst kristelig Magt« blev der da ingen Betænkneligheder²).

1) S. CXXV ff.

2) S. CXXXII, CXVII.

Kolonierne ses simpelthen som Statsvirksomheder, der er modne til Likvidation. Paa tilsvarende Maade finder man Tiden inde til at bortarvefaeste de Bøndergaarde, der endnu hører til Krongodset (altsaa ikke ud fra nogen særlig landbopolitisk Betragtning, men ud fra en rent økonomisk Vurdering af Udbyttet¹⁾). Det principielle Standpunkt er helt igennem, at Statsmagten skal begrænse Omfanget af sine Foretagender og dermed af sine Udgifter. Den kgl. Porcelænsfabrik ønsker man derfor overladt til »privat Entreprise«, da den paafører Staten et aarligt Tab²⁾).

Indenfor Pensionsvæsenet vil Forsamlingen naturligvis kræve Besparelser gennemført, men erkender dog de Vanskeligheder med Hensyn til Statens naturlige Forpligtelser, der her kan frembyde sig. Hvad man anser for mest paakrævet paa alle Omraader, er Offentliggørelsen af Pensionslisterne³⁾, saaledes at der gives Folket det fulde Indblik i de vedkommende Udgifters Fordeling. Forsamlingens Andragende til Regeringen gaar i det hele ud paa at ønske dels forskellige Oplysninger om finansielle Enkeltheder, som ikke har været givet ved de tidligere Budgetter, dels Hensyntagen til de Forslag, der stilles om fremtidige Budgetforandringer, og hvoraf vi har omtalt de mest karakteristiske — og hvorved Forsamlingen iøvrigt har ment det nødvendigt at se bort fra de mere detaljerede Anvisninger.

Hele dette mere praktiske Krav udgør Andragendets første Punkt, det andet Punkt bliver Kravet om Forelæggelse af 2-aarige Budgetter og tilsvarende Regnskaber for Stænderforsamlingerne eller — principielt — for »Stænderkomitéerne«, de Fællesudvalg for alle Monarkiets Stænderforsamlinger, om hvis Oprettelse der nu var stillet Forslag fra Regeringens Side⁴⁾).

Det første Punkt vedtoges enstemmigt med 61 Stemmer⁵⁾,

1) S. CXII ff.

2) S. CXXXIII.

3) S. CXXXVIII.

4) Nogen egentlig regnskabsreviderende Myndighed krævede Stænderne dog ikke denne Gang. Kun for Budgetterne, ikke for Regnskabernes Vedkommende foresloges det, at der ikke blev givet kgl. Approbation, før Stændernes Udtalelse derom forelaa. Man har ment saaledes at staa frit overfor senere opdagede Misligheder ved et Regnskab (se Ordførers Udtalelse, Sp. 4073 f.).

5) Enstemmigheden betød kun, at alle ønskede de stillede Forslag over-

det andet Punkt med 60 Stemmer mod 1, for saa vidt der krævedes Forelæggelse af Budgetter for Stænderkomitéerne, medens der var 51 Stemmer mod 10 for den blot subsidiære Form for Kravet: at Forelæggelsen skulde finde Sted for selve Stænderforsamlingerne, saafremt Stænderkomitéerne mod Forventning ikke skulde blive indført.

I det væsentlige havde den saaledes tilendebragte Forhandling været en Budgetdebat paa Grundlag af de allerede foreliggende Budgetter¹⁾, efter hele sin systematiske Karakter den første af sin Art i nogen dansk parlamentarisk Forsamling; den kunde siges at være fremkaldt ved Regeringens Opfordring. Den udmunder i tilsvarende Krav, blot i nøjere og til Dels skarpere Former, som dem, der blev rejst allerede af de første Stænderforsamlinger 1835—36. Karakteristisk er nu som dengang den udprægede Uvilje mod de Udgifter paa Statens Budget, der ved deres Størrelse forekommer de Stænderdeputerede at staa i Misforhold til Landets virkelige Magt og politiske Stilling, nemlig Omkostningerne ved Militærvæsenet og den udenrigske Repræsentation. Den kritiske Stemning overfor Militærudgifterne faar i 1842 sin særlige Spore ved den af Enevælden paa egen Haand foretagne Udvidelse af Landforsvaret. Derimod mangler Forhandlingerne i 1842 ganske det Præg af Forskrækkelse over Finansernes Status, der var en Følge af de Indtryk, som Finansbudgettet fra September 1835 havde fremkaldt. En langt roligere og mere optimistisk Vurdering af Forholdene kunde nu gøre sig gældende.

— Som det paa Forhaand kunde ventes, fulgte Viborg-Forsamlingen ogsaa denne Gang Eksemplet fra Roskilde. *Funder* stillede et Forslag, væsentlig stemmende med, hvad der var vedtaget i Roskilde²⁾.

Ogsaa i Viborg nedsattes en Komité paa 9 Mand (med *Funder* som Ordfører), der naturligvis anbefalede Forslaget. Forhandlingerne i Salen blev mindre langstrakte end i Roskilde.

vejet, ikke at der til sidst havde været fuld Enighed om ethvert Forslags Indhold. De 6, der i Militærspørgsmaalet stod paa Abrahamsons Standpunkt, tilkendegav deres fra Flertallet afvigende Opfattelse i selve Betænkningen.

¹⁾ Man droftede i Enkeltheder baade Budgettet fra 1841 og Budgettet fra 1842.

²⁾ *Std.*, Sp. 745—64 (Forslag og indl. Beh.), 3051—3100 (Komitébet.), 3100—3144 (foreløbig Beh.), 3212—3227 (endelig Beh.), S. CXI—CXXXIV (Petitionen).

Det var Oberst *Brock*, der førte Forsvaret for de diplomatiske og militære Udgifter; til Fordel for at opretholde virkelige Gesandtskaber talte efter hans Mening Erfaringerne fra 1807, da Danmark paa det kritiske Tidspunkt kun havde været repræsenteret i London af en Legationssekretær som *Chargé d'Affaires*; han hævdede bestemt Hærreformens Nødvendighed: »Arméens Forfatning var saadan, at ingen vilde træde ind i den; der maatte derfor gøres noget«¹⁾. De mange Udtalelser, der fra forskellig Side fremkom angaaende Lønninger og Pensioner, fik Bondemanden og Sognefogden *P. Jacobsen* til at møde frem i Debatten med følgende Ord: »Da her er saa megen Tale om Lønninger, Pensioner og deslige, skal jeg, endskont det vel ikke kan sammenlignes dermed, tillade mig at anføre, at den bedagede Bonde med sin lige saa bedagede Kone kunne behjælpe sig med en Aftægt til Beløb af 60, 70, højst 80 Rdl. aarlig«²⁾. En Udtalelse, der lyder som et lille Varsel om en kommende Indsats fra Bondestandens Side i saadanne Drøftelser.

Enstemmigt vedtog Viborg-Forsamlingen et Andragende med de samme to Hovedpunkter som Andragendet fra Roskilde. I Enkelthederne rummer den nørrejyske *Petition* adskilligt, der viser Jyderne som præget af en endnu større Sparetendens end Øboerne. De gør f. Eks. ingen Henstilling angaaende nogen Lønforbedring for de højere Civilebedsmænd; hvor det drejer sig om Tallotteriet, har Roskilde-Forsamlingen blot i al Almindelighed udtalt Ønsket om dets Ophævelse, medens der i *Petitionen* fra Viborg knyttes den Betingelse hertil, at Ophævelsen bør finde Sted, »saasnart Finansernes Tilstand har forbedret sig saa meget, at Indtægten deraf kan undværes«³⁾; for det kgl. Teaters Vedkommende

1) Sp. 3102—3128 ff., 3138 f., 3143 f.

2) Sp. 3142.

3) S. CXV, jfr. Roskilde Std., S. CXVIII. Netop med dette Forbehold havde Viborgs Stænder 1838 indgivet et særligt Andragende om Tallotteriets Ophævelse (Std., Sp. 1685), medens Roskilde Stænder samme Aar androg herom med samtidig Erklæring om Villighed til foreløbig at se Savnet for Finanserne dækket ved »ekstraordinære Paabud« (Std., Sp. 2637). Da Regeringen saa 1840 forelagde Udkast til en Ordning, hvorefter Tallotteriets Indtægter skulde erstattes gennem højere Skat paa stemplet Papir og Arv, bad Roskilde Stænder med 51 St. mod 4 om, at man saa hellere beholdt Tallotteriet (Std., S. 84—88), skønt den »reaktionære« Skibsted havde betegnet en saadan Holdning som uværdig (Sp. 3136 ff., 2968 f., 2977). Slesvigerne udtalte

forlangte Roskilde-Forsamlingen blot Besparelser, men fra Viborg lyder Kravet om, at Teatret skal ophæves som Statsinstitution og gaa over til »privat Entreprise« —, det første Forslag herom i dansk parlamentarisk Historie¹⁾. Jyderne folte sig ikke ved nogen særlig Interesse knyttet til det københavnske Teater. Derimod krævede de et saadant Statstilskud til Landevejsanlægget i Jylland, at Arbejdet hermed kunde gennemføres i Halvdelen af det Tidsrum, der ved en ny Vejforordning af 1840 var bestemt hertil (paa 13 i Stedet for 26 Aar) — et Forslag, der allerede havde været stillet ved Forordningens Behandling i Stænderne 1840; man fandt dette Krav forsvarligt under Hensyn til den nu foreliggende finansielle Situation, og det var for saa vidt Vidnesbyrd om, at ogsaa den jyske Forsamling nu saa mere optimistisk paa Forholdene. I Petitionen henstilles »i Særdeleshed« til Regeringen at overveje, »hvad der er anført angaaende Provinsens Vejanlæg«. I al Almindelighed udtales det som et Ønske — der ligeledes har fundet Udtryk i Roskilde-Petitionen —, at der fra Regeringens Side, hvis den ikke vil følge de fra Stænderne stillede Forslag, gives »en tilstrækkelig oplysende Fremstilling« af Motiverne til en saadan Holdning²⁾.

Ogsaa den holstenske Forsamling kom i 1842 til at følge Eksemplet fra Østifterne saa vidt, at Resultatet blev en færdigbehandlet Petition til Kongen om Besparelser i Statshusholdningen — derimod ikke om nogen Forelæggelse af et Budget. Forslagsstilleren var Advokat *Claussen*, der henviste til Algreen-Ussings Forslag i Roskilde og ganske i dennes Aand anerkendte den nye Budgetordning som et virkeligt Fremskridt mod større Offentlighed og en bedre Orden, men derimod ikke i Retning af Besparelser³⁾. En Komité paa 5 — ikke

sig 1840 mod et Regeringsudkast om Brændevinsskat som Erstatning for Lotteri og Ekstraskat (Std. II 2. Hefte, Sp. 548—53). For tidlig havde J. P. Mynster 1838 prist Stændernes Beslutning som »grandios og ærefuld« (»Fra J. P. M.s Liv og Tid«, S. 383). Det var ikke den sjællandske Biskop, der kom til at bestemme Retningslinjen, da det endelig kom til Stykket, men Folk som Jyden Laurits Borberg, der allerede 1838 havde fremhævet, at Indtægten fra Lotteriet horte til de »mest frivillige«, og at »enhver maatte vide at ho'de den rette Maade med sine Penge og ikke spille flere bort, end han havde Evne til« (Std., Sp. 1679). Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 458 f., 513 f.

1) S. CXXVIII f., jfr. Roskilde Std., S. CXL.

2) S. CXXIII ff., CXXXII, Roskilde Std., S. CXLIII.

3) Ständezeitung, Sp. 463—82 (Forslag og indl. Beh.), Zweites Beilagen-Hft. Sp. 649—61 (Komitébetænkning) og 963—77 (Petitionen).

som i de kongerigske Forsamlinger 9 — Medlemmer fik Sagen til Undersøgelse og afgav en Betænkning, der naturligvis anbefalede Besparelser, og hvor ikke mindst de store Udgifter til Flaaden og til Pensionsvæsenet var fremhævet.

Under Debatten udtalte Komitéens Referent (v. Prangen) sin Tilfredshed med, at Staten havde villet yde sin Støtte til Anlæggelse af en Jernbane fra Kiel til Altona; fra anden Side blev der ytret Tvivl om det heldige heri, og navnlig udviklede Grev v. Holstein i et længere Foredrag, at en saadan Jernbane hverken vilde kunne betale sig eller i det hele blive til Gavn for Landet¹). Enstemmigt vedtoges det at indgive en Petition om Besparelser. Petitionen, der blev ret kortfattet, fremhævede særlig de store Udgifter ved Forsvarsvæsenet og Pensionsvæsenet; kun ret løseligt berørtes Diplomatiets, og om Salg af Kolonier var der ingen Tale. De samlede Forsvarsudgifter vil Holstenerne have reduceret til 3 Millioner Rdl. (kun lidt mere, end alene Hæren nu kostede), og de mener, at Marinens Udgifter straks kan nedsættes ved Formindskelse af de store Krigsskibes Antal.

Noget kraftigere skulde Sagen blive grebet an af Slesvigerne, der som tidligere var i en særlig Grad ivrige for Indskrænkninger i den offentlige Økonomi. Godsejer *Henningsen* stillede Forslag »betræffende en Prøvelse af, hvorvidt der i Statshusholdningens enkelte Grene kan opnaas Besparelser«²). En Femmands-Komité afgav en udførlig Betænkning med en Række Forslag om Besparelser. Et enkelt Punkt fremtræder som særlig ejendommeligt for Sagens Behandling i denne Forsamling: man protesterede mod Tanken om at afhænde Besiddelserne i Guinea og Ostindien. Senator Nielsen fra Flensborg mente, at enhver Stat maatte »bringe Ofre for at sætte fast Fod i fremmede Verdensdele«, Pastor Lorenzen kunde paa ingen Maade »holde det for rigtigt at sælge Land og Folk«³). Paa Forslag af Komitéen henstilledes det med 20 mod 15 Stemmer til Regeringen at undersøge, om det er muligt »at gore hine Besiddelser frugtbringende for Staten«, og »om det

1) Sp. 2514, 2516 f.

2) Std., Sp. 278—82 (Forslag og indl. Beh.), 1558—80 (foreløbig Beh.), 1824—75 (endelig Beh.), 2. Bilagshft. Sp. 310—75 (Komitébetækn.), 1050—1103 (Petitionen).

3) Sp. 1834, 1838.

ikke er i den højere Politiks, i Civilisationens og Kristendommens Interesse at hævde Staten hine Besiddelser«¹⁾. Petitionen, der fik en i det hele mere energisk og mere omfattende Form end den holstenske, kom iovrigt til at rumme en Række Sparekrav vedrørende Diplomatiets, Forsvarsvæsen, Pensionsvæsen og andre Omraader. Slesvigerne udtaler deres dybe Skuffelse over, at der for Hærens Vedkommende ikke er gennemført Besparelser »i den ny Organisations Øjeblik«²⁾, ligesom Holstenerne ser de nu en særlig Mulighed for en Formindskelse af Marinebudgettet og henstiller (med 29 Stemmer mod 6), om »der navnlig ved en Indskrænkning af Linieskibenes Antal muligvis kunde opnaas betydelige Besparelser i Søétaten uden derved at sætte vort Flags Ære og Sikkerhed i Fare«³⁾. Om det kgl. Teater udtales, at rent bortset fra, om det i sin nuværende, efter glimrende Effekt jagende, Form kan siges at have en Værdi som Dannelsesmiddel for Folket, saa kan det »i al Fald kun have et sligt Værd for de kgl. Staters danske Befolkning«⁴⁾. Der bliver altsaa fra Slesvigernes Side blandet et rent nationalt Moment ind i Teaterspørgsmaalet.

Fælles for Hertugdømmernes Stænderforsamlinger i Mod-sætning til Kongerigets er det, at der ikke knyttes noget Spørgsmaal om Forelæggelse af Budget sammen med Spørgsmaalet om Besparelser. Hvor der er Tale om Forsvarsudgifterne, vender de sig begge i en særlig Grad mod de sømilitære; Flaaden er for Hertugdømmernes Folkerepræsentanter det mindst betydningsfulde Led i Forsvarsvæsenet, det, der lettest taaler Reduktion. Men ved Siden heraf staar Slesvigernes Interesse for at opretholde det danske Flag over Besiddelser hinsides Verdenshavene; paa dette ene Punkt tager de Afstand fra Tendensen til at begrænse Landets Opgaver udadtil.

I de kgl. »Bekendtgørelser« til Stænderforsamlingerne i 1844 blev der ikke givet nogen udtømmende Fremstilling af, hvorledes Regeringen stod til de i 1842 indsendte Finans-Petitioner.

1) Sp. 1098 f.

2) Sp. 1086.

3) Sp. 1078.

4) Sp. 1074.

Men der blev givet meget klar Besked om de to Hovedpunkter, som Forsvarsvæsenet og det udenrigsministerielle Budget havde udgjort¹⁾. Bestemt afvistes Stændernes Krav m. H. t. Forsvarsvæsenet. Der blev om Forsvarsordningen udtalt, at Kongen først efter den omhyggeligste Overvejelse og efter Raadforsel med de kyndigste Fagmænd (altsaa: under Respekt for Sagkundskaben!) havde bestemt sig til en ny Organisation af Landmilitæretaten, og at herved Nødvendigheden af at have et velordnet Forsvarsvæsen ikke havde gjort det muligt at lade den finansielle Beregning komme i overvejende Betragtning. Om de diplomatiske Udgifter erklæredes kort og godt: »Videre Indskrænkninger i de Udgifter, der henhører under Departementet for udenlandske Sager end de, som alt i Budgettet er optagne, kunne Vi for Tiden ikke finde tilraadelige«. Den hele »Indskrænkning«, der var sket, var en Reduktion af Repræsentationen i Nederlandene, hvor Gesandten var blevet erstattet med en Chargé d'Affaires og Legationssekretærposten nedlagt²⁾. I al Almindelighed henviste »Bekendtgørelserne« til de Oplysninger, der var givet i de sidst offentliggjorte Budgetter og Regnskabsoversigter, heraf kunde saaledes Jyderne se, at deres Andragende om Tilskud til de nye Hovedlande-vejes Anlæg var blevet opfyldt.

Maaske har Opfyldelsen af det særligt jyske Krav bidraget til at gøre den jyske Forsamling mindre ivrig efter at begynde en ny stor Budgetdebat. »Finanssagen« rejstes 1844 atter i denne Forsamling ved et Forslag af Apoteker *Køster* om kritisk Gennemgang af Budgetter og Regnskaber og om at kræve Budgetter forelagt for Stænderne³⁾. Der blev nedsat en Komité paa 5 Medlemmer, der indleder sin Betænkning med at fastslaa sin egen »Mangel paa Evne til, paa en fyldestgørende Maade, at løse denne Opgave og opfylde Forsamlingens Fordringer i den Henseende«. Selvom der havde været mere Tid til Raadighed, vilde det efter Komitéens Skøn ikke have været muligt at løse en saa besværlig og omfattende Opgave som en Budgetkritik, og det mest passende for Fremtiden vilde

1) Viborg Std., Sp. 29 ff., Roskilde, Sp. 27 f., Holst.s, 1. Beilagen-Heft, Sp. 11 f., Slesvigske, 1. Bilagshæfte, Sp. 20 ff.

2) Udgiftsbilag III til Budgetterne for 1843 og 1844.

3) Std., Sp. 766—70 (Forslag og indl. Beh.), Tillæg S. 58—76 (Komitébetænkningen).

være at udnævne enkelte Deputerede til, som en Slags vedvarende Finanskomit , at folge de finansielle Forhold ogsaa i Tiden mellem Stænderforsamlingerne og saaledes opnaa den tilstrækkelige Indsigt. I denne ejendommelige Selvopgivelse kan man formentlig se et Vidnesbyrd om de Vanskeligheder, det kunde frembyde for Nørrejyderne, naar de paa et saadant Omraade ikke havde  boernes Forbillede og Forarbejde at se hen til; det havde de haft ved Budgetdebatten i 1842, men de savnede det nu, da det var dem selv, der først skulde behandle Sagen. Det kom overhovedet ikke i 1844 til nogen Budgetdebat i Viborg; Komitéens Betænkning rummede adskillige Bem rkinger om Statens Finansstyrelse og var naturligvis affattet i samme Aand som tidligere Betænkninger og Petitioner, men den naaede ikke frem til Drøftelse i Salen.

I *Roskilde* naaede man dog ogsaa i denne sjette Stænderforsamling at faa »Finanssagen« færdigbehandlet, men det skulde ske uden den Udfoldelse af Arbejdskraft og Interesse, der havde præget Sagens Behandling i 1842. *Algreen-Ussing* var som sædvanlig Forslagsstiller¹). I hans Forslag var der Tale baade om »Besparelsessystemet«s Nødvendighed og om Værdien ved »den folkelige Medvirkning« i Finansstyrelsen; det drejede sig dog alene om »Besparelser«. Den anden Side af Sagen skulde — som et Forslag om Oprettelse af fælles »Finanskomit er« for alle Monarkiets fire Stænderforsamlinger — glide ind som Led i den Sag, der — ligeledes af *Algreen-Ussing* — blev rejst om »Midler til Betryggelse af Statsenheden og en yderligere Udvikling af Stænderinstitutionen« —, en Sag, vi først senere skal dvæle ved i Forbindelse med Forfatningsspørgsmaalet.

Om Regeringens Interesse for Sagens Behandling vidner det, at den havde ladet en Række specielle Oplysninger fra Finansministeren forelægge for Komitéen. Forsamlingens Interesse var langt svagere end i 1842; der blev kun Diskussion ved den foreløbige Behandling; ingen begærede Ordet ved den endelige Behandling. Angaaende Forsvarsvæsenet udtalte

¹) Std., Sp. 648—58 (Forslag og indl. Beh.), 3213—3283 (Komitébetænkning og foreløbig Beh., vedfojet en særlig »Kommunikation« fra Finansministeren), 3879 (endelig Beh.), Pag. CVI—CXIV (Petitionen).

Grosserer Meinert sin Glæde over, at Søværnet kunde oprettholdes uden at koste mere end en Tredjedel af Landforsvaret (altsaa en Betragtning i helt anden Retning end den, der anstilledes fra Hertugdømmerne, naar der var Tale om Flaaden)¹⁾. Orla Lehmann hævdede meget energisk, at Hovedstaden var det naturligste Samlingspunkt for Landets Forsvarskræfter. Han var iøvrigt den, der fældede Dommen over denne Finansdebat: han betegnede den som præget af »haabløs Ulyst« i sorgelig Modsætning til »den spændte Forventning«, der havde været over Debatten i 1842, og fandt, at denne Ulyst bundede naturligt i en Erkendelse af Stænderinstitutionens Magtesløshed overfor Nationens vigtigste Anliggende²⁾. Det hele mundede ud i, at man overfor Regeringen gentog sit tidligere Andragende om Besparelser og Indskrænkninger i alle Grene af Statsstyrelsen med særlig Fremhævelse af Apanager, Landforsvar og Pensionsvæsen. I Tilslutning til en Udtalelse i Petitionen fra Slesvigs Stænder i 1842 fremhæves det som et almindeligt Synspunkt overfor den hele Finanstyrelse, at det er vigtigt, at Finanserne bestyres med Orden og Punktlighed, men endnu langt vigtigere er det, at de er i Overensstemmelse med Landets Kræfter i Nutid og Fremtid. Det bliver saaledes fastslaaet, at Stænderne har Grund til at anerkende Christian VIII's Budgetordning, men ikke den økonomiske Politik, der finder Udtryk i Budgettets enkelte Poster.

Her mente man stadig at savne de fornødne Besparelser.

Ogsaa i Hertugdømmernes Forsamlinger blev »Finanssagen« rejst paany i 1844. I den holstenske tog dog Forslagsstilleren (Claussen) sit Forslag tilbage, efter at Forsamlingen havde vedtaget et andet Forslag angaaende finansiel Adskillelse mellem Kongeriget og Hertugdømmerne; denne politiske Foranstaltning stod altsaa for ham som den vigtigste Side af den hele »Finanssag«³⁾. Desuden færdigbehandlede i den slesvigske Forsamling et af Henningsen stillet Forslag, hvori der særlig var henvist til, at Udgifterne til Pension, Teater og

1) Sp. 3239 ff.

2) Sp. 3252, 3257.

3) Ständezeitung, Sp. 250—63, 1810.

Militærétat var blevet forhøjet og ikke nedsat; enstemmigt vedtoges det at andrage om større Sparsommelighed i Stats-husholdningen som en ubetinget Nødvendighed¹).

Der var ikke denne Gang hos Slesvigerne nogen Tale om at protestere mod Salg af Kolonier. Regeringen handlede paa dette Punkt i Samstemning med Kongerigets Stænderforsamlinger. 9. Maj 1845 stadfæstede Kongen en Traktat om Trankebars Afstaaelse til det engelsk-ostindiske Kompagni. Først efter Enevældens Fald gennemførtes (ved Traktat af 31. December 1849) Salget af »Etablissementerne« paa Guineakysten til den engelske Regering; men at der ogsaa her blev handlet under en vis Hensyntagen til de af Stænderne fremsatte Ønsker, er givet²).

Omtrent samtidig med Trankebars Afstaaelse skete der en anden Ændring ved Danmarks Stilling overfor de fremmede Verdensdele. Det lykkedes (ved Hjælp af en Flaadedemonstration) at frigøre Danmark for den Tribut, der hidtil var betalt til Marokko som »Løsepenge« for de Søroverier, danske Skibe ellers skulde have været udsat for fra marokkanske Undersaatters Side³). Med rette havde Stænderforsamlingerne fundet denne »marokkanske Present« nedværdigende for Landet; ved den kgl. Bekendtgørelse til Stænderne i 1846 kunde dens Ophør altsaa fremhæves som et finansielt Fremskridt jævnsides med Salget af de ostindiske Besiddelser.

I den kgl. Bekendtgørelse til Roskilde Stænder 1846 udtales angaaende Regeringens almindelige Finanspolitik: »De offentliggjorte Budgetter og Regnskabsoversigter bærer Vidne om, hvor meget Vor Opmærksomhed uafsladelig har været henvendt paa at holde Udgifterne indenfor de Grænser, som Statens Værdighed og Tarv har tilladt, og at forbedre Statens

1) Std., Sp. 412—14 (Forslag og indl. Beh.), Bilags-Hefte II 248—74 (Komitébetænkning), 1437—39 (de særlige Oplysninger fra Finansministeren, som ogsaa her blev fremlagt), 1439—51 (forelobig Beh.), 1837—49 og 2054 (endelig Beh.), Bilags-Hefte II 778—805 (Petitionen).

2) Dept. f. u. A. Alm. Korr.-S. Lit. G., Korrespondancesager vedr. de danske Etablissementer paa Kysten af Guinea 1804—48; her findes vedlagt et haandskrevet Uddrag af Udtalelserne om Salget i Stænderforsamlingerne 1846. Se iøvrigt Georg Nørregaard: The english purchase of the danish possessions in the East Indies and Africa (Paris 1933).

3) Jfr. D. R. H., S. 329, C. F. Wandel: Danmark og Barbareskerne, S. 150 f.

finansielle Stilling, der ogsaa med den heldigt stegne Nationalvelstand er i vedvarende fremadskridende Tilstand«¹⁾. Stænderforsamlingernes Opfattelse, saaledes som den var blevet formuleret i 1844, gik altsaa ud paa, at der nok var naaet, hvad der var tilfredsstillende med Hensyn til Besparelser. I Virkeligheden blev det dog karakteristisk for de senere Stænderforsamlings Holdning paa dette Omraade, at de skod de finanspolitiske Spørgsmaal, der gled direkte sammen med Forfatningsspørgsmaalet, frem paa Bekostning af de praktiske Sparekrav (saaledes altsaa for Holstenernes Vedkommende i 1844 ogsaa Spørgsmaalet om Adskillelse af Hertugdømmernes og Kongerigets Finansstyrelse). I 1846 skulde »Finanssagen« overhovedet ikke blive rejst som selvstændig Sag i nogen af Forsamlingerne. Er Forklaring herpaa kunde naturligvis søges i Mistvivl om Nytte af Henvendelser til Regeringen, saa længe Stændernes Magt var en blot raadgivende. Men det bliver dog et Spørgsmaal, om ikke den ubetingede Overvægt, de rent politiske Spørgsmaal i Lobet af Christian VIII's Regeringstid vandt over de praktisk-finansielle, allerbedst lader sig forklare ved den virkelige Forbedring, der fandt Sted i Landets finansielle Stilling, set og følt paa Baggrund af og delvis som Udtryk for Fremgangen i Samfundets almindelige Velstand.

Ifølge Statsregnskabet for 1841²⁾ udgjorde det danske Monarkis samlede Statsindtægter 16.056.543 Rdl. 83 Sk., efter Regnskabet for 1846, det sidste, Christian VIII naaede at underskrive, var de steget til 17.660.068 Rdl. 28³/₅ Sk. Stigningen skyldes aldeles overvejende Kongeriget. For »de danske Provinser« var Indtægterne steget fra 7.698.750 Rdl. 85¹/₂ Sk. til 9.235.282 Rdl. 43 Sk., for Slesvig og Holsten kun fra 5.155.236 Rdl. 21 Sk. til 5.264.329 Rdl. 58³/₅ Sk. Den ejendommelige Forskel bundes særlig i, at de kongerigske Told- og Konsumtionsindtægter var steget fra 3.168.119 Rdl. 66 Sk. til 4.065.635 Rdl. 6¹/₂ Sk. Netop de samme Aar, der modner det nationale Brud mellem den danske og den tyske Befolkning, bringer altsaa en statsøkonomisk Forskydning, hvorved Konge-

1) Std. Anhang, S. VI f.

2) Foreligger ligesom Regnskaberne for de flg. Aar til og med 1846 som en stor trykt Bog med mange udførlige Oplysninger, ganske svarende til Budgetterne for de samme Aar. Jfr. om Statens Konsumtionsindtægter nedenfor S. 552.

riget faar en bredere Plads paa Statens Indtægtskonto, og som i sig selv er et kraftigt Udtryk for den stigende Velstand og økonomiske Evne indenfor Folket i det egentlige Danmark.

Samtidig fremgik det af Statens Udgiftskonti, hvorledes en Forbedring af den finansielle Stilling væsentlig var tilvejebragt ved Hjælp af de forogede Indtægter. Udgifterne var ikke paa noget afgørende Punkt blevet i nogen betydelig Grad nedsat og da navnlig ikke paa de Hovedpunkter, hvor Stænderne i særlig Grad havde sat ind med deres Sparekrav. Som Hofudgifter opførtes 1841 686.200 Rdl., men i 1846 770.450, medens Apanagerne kun var gaaet ned fra 541.531 Rdl. 48 Sk. til 513.715 Rdl. 32 Sk. Udgifterne til »Militærforvaltningen« var steget fra 4.094.772 Rdl. 41½ Sk. til 4.369.534 Rdl. 17½ Sk. — den finansielle Folge af den nye Landforsvarsordning (idet Udgifterne til Marinen havde holdt sig omtrent paa samme Trin). Udgifterne under Udenrigsdepartementet var — trods Bortfald af »den marokkanske Present« paa ca. 56.000 Rdl. aarlig — kun sunket fra 328.406 Rdl. 67 Sk. til 301.211 Rdl. 19 Sk. Den samlede Udgift til Pensionsvæsenet, der nu var helt henlagt under Finansdeputationen, udgjorde i 1846 1.190.157 Rdl. 19⁹/₁₀ Sk., hvortil kom 245.480 Rdl. under Naadesekretariatet — efter den for Stænderforsamlingerne karakteristiske Opfattelse sikkert et alt for stort samlet Beløb at lade gaa til »Understøttelser«, der ikke var direkte Løn for Tjenesteydelser.

De Løfter, Christian VIII havde givet gennem den nye Budgetordning »Normalreglementet«, var ikke blevet indfriet; kun i meget maadeholden Udstrækning havde Christian VIII vist sig som en »Sparekonge«. Finanssystemet var blevet mere »ordnet«, men Udgifterne var ikke paa noget Omraade i nogen særlig Grad blevet nedsat. At man var naaet frem til et betydeligt Overskud, og at Statsgælden fra Begyndelsen af 1841 til Slutningen af 1846 var blevet formindsket med 10 Millioner (fra 116.572.357 Rdl. 43 Sk. til 106.374.520 Rdl. 72 Sk.), var da Forhold, der kunde opfattes som en Konjunkturernes Gave til den danske Stat.

Tilsyneladende havde Stænderforsamlingernes ihærdige Sparekrav ikke medført nogen større positive Resultater. Men gjaldt dette i rent praktisk Henseende overfor Regeringens

Finanspolitik, saa forelaa dog utvivlsomt i almindelig politisk Henseende et sikkert Resultat af de mange og lange Finansdebatter; der havde i Offentligheden dannet sig den Opfattelse, at Enevælden var et odselt Styresæt, og at en Styrelse ved Hjælp af en skattebevilgende og lovgivende Rigsdag nødvendigvis vilde blive forbundet med betydeligt færre Omkostninger.

Overfor saadanne Stemninger hjalp rent administrative Reformer ikke. Det var ganske vist Opfattelsen i liberale Kredse, at Landets overste Administration burde have enklere og mere hensigtsmæssige Former. Men selve Spørgsmaalene om Kollegievæsenets Indretning og om dets Afskaffelse eller Opretholdelse kunde vanskeligt blive til rent politiske Spørgsmaal. Ministerialsystemet var gennemført i Lande med udpræget Enevælde som Rusland og Preussen; Norge havde saa ganske vist i 1814 faaet en »departemental« Styrelse i naturlig Forbindelse med sin frie Forfatning. Som Forhold og Stemninger var i Danmark, maatte det dog her være ikke den norske Forvaltningsform, men selve den norske *Forfatning*, der tildrog sig Opmærksomheden hos dem, der var mest kritisk stemt overfor hele det bestaaende Regeringssystem.

Skamlingsbunken.

ANDET AFSNIT

STÆNDERFORSAMLINGERNE OVERFOR FORFATNINGSSPØRGSMAALET OG DET NATIONALE SPØRGSMÅL

1. »Foreningssagen« i Kongeriget 1838. Delingen mellem »liberale« og »konservative« før Frederik VI's Død.

UNDER de første Stænderforsamlinger havde man kun beskæftiget sig med eet Spørgsmaal om en egentlig principiel Ændring i de givne Stænderlove: Spørgsmaalet om Stændermodernes Offentlighed, et Spørgsmaal, der i sit Væsen var mere principielt end praktisk. Det vidner om de første Stænderforsamlings overordentlige Optagethed af de store almindelige Samfundsspørgsmaal, at de ikke i forfatningspolitisk Henseende havde indladt sig paa at stille noget videregaaende Krav. Anderledes skulde det gaa i 1838. Da binder det saglige Stof allerede Opmærksomheden noget mindre, der bliver Tid til og Tanke for at rejse en virkelig *Forfatningssag*. At man i 1838 uhindret havde kunnet angribe

en Paragraf i Stænderlovene, fik nu sin Betydning som Argument for det tilladelige i, at der overhovedet fra Stænderforsamlingernes Side blev stillet Krav om Forandring i de Bestemmelser, hvorpaa deres Virksomhed grundede sig.

Endnu inden Stænderforsamlingerne var begyndt, fremtraadte *Tage Algreen-Ussing* offentlig som Bebuder af et Forslag til *Forening af Kongerigets Stænderforsamlinger*. Omkring 1. Februar 1838 udsendte han en Pjece herom¹⁾. Med rammende Ord angreb han her Stænderforfatningen paa dens utvivlsomt mest angribelige Punkt: den Provinsdeling, der var gennemført for Kongeriget, og som stred saa aabenbart mod selve Principperne i den Rigsenhed, hvis Udvikling og Befæstelse altid havde staaet som det store politiske Maal for Enevældens Bestræbelser. Algreen-Ussing anfører, hvad der er blevet sagt af Christian V i Fortalen til Danske Lov: at Landets Undersaatte, som har een Gud, een Tro, een Konge i eet Rige, ikke bør være ligesom adskilt ved særlige Lovbøger. Gennem halvandet Aarhundrede har Jylland og Øerne i Overensstemmelse hermed haft samme Lovgivning, de udgør to ensartede Dele af det samme Rige, ikke to forskellige Provinser, de er fælles om alle Forhold og Institutioner; hvorfor skal de da have adskilte Stænderforsamlinger? Algreen-Ussing vil ikke anerkende noget Argument herfor, heller ikke en Henvi- sning til Sagernes mere grundige Behandling i to Forsamlinger, da dette ikke betyder saa meget under Hensyn til Stændernes rent raadgivende Karakter; han mener, at Foreningen vil betyde Besparelse i baade Tid, Kraft og Penge, og at det vil blive lettere for Regeringen at tage Stilling til Stændernes Forslag, naar den ikke risikerer at staa overfor indbyrdes modstridende Beslutninger fra to forskellige Forsamlinger²⁾.

De kongerigske Provinsforsamlingers Sammenslutning til en raadgivende Rigsdag er for Algreen-Ussing ubetinget Hovedsagen. Han ønsker dog samtidig visse Ændringer i Formen for Udvælgelse af de Deputerede: disses samlede Antal kan

1) »Forslag til en Forening af begge de danske Stænderforsamlinger samt til nogle Forandringer i Stænderindretningen, af Tage Algreen-Ussing, Overretsassessor« (Gyldendalske Bogh.) 1838.

2) S. 8 ff.

passende nedsættes til 80, de kgl. Udnævnelser bør bortfalde, der er ingen Anledning til at opretholde en særlig udnævnt Repræsentation for Grundejere, og Gejslligheden og Universitetet bør ligesom Island og Færoerne selv vælge sine Repræsentanter; iøvrigt bør Landsbypræster ligesom andre »Beneficiarer«, navnlig ogsaa Landsbyskolelærerne, uden Hensyn til Størrelsen af deres Besiddelse have Valgret og Valgbarhed indenfor Klassen af mindre Landejendomsbesiddere, og Jøder skal, hvis de ellers opfylder de almindelige Betingelser, kunne blive valgbare i naturlig Konsekvens af deres almindelige borgerlige Stilling. Karakteristisk er den stærke Overbevisning hos Præstesønnen og Bondevennen Algreen-Ussing om, at Landsbypræsten efter sin hele Stilling er »Bondens Tolk, hans naturlige Talsmand, hans Ven, Fader og Forsvarer«, og derfor ogsaa bedre end nogen anden egnet til at repræsentere ham i Stænderne (at Skolelæreren her skulde kunne blive nogen egentlig Konkurrent for Præsten, tænker han sig aabenbart ikke)¹⁾.

Bortset fra Foreningen af de to Stænderforsamlinger er det altsaa kun smaa Ændringer, Algreen-Ussing vil have indført i den gældende Stænderordning. Hans Tanker vidner for saa vidt om en vis Tilfredshed med Principperne for denne Ordning, der jo da ogsaa havde kunnet tjene til Grundlag for de yderst livlige Forhandlinger med Algreen-Ussing selv som en af de ledende Deltagere i 1835—36. Det er værd at fremhæve, at Algreen-Ussing, idet han i sin Egenskab af Folkerepræsentant rejser Forfatningsspørgsmaalet, er mindre radikal i sine Forslag, end Flertallet af Danske Kancellis Kollegium havde været under Stænderanordningens Udarbejdelse; dette Flertal havde jo. bl. a. principielt protesteret mod Grundbesiddelse som Betingelse for Valgret og Valgbarhed (hvad Algreen-Ussing ikke gør). Selve Kravet om Stændernes Forening var ikke mere revolutionært, end at det ogsaa havde haft stor Stemning for sig indenfor Kancelliet, hvor Flertallet lige saa vel som Algreen-Ussing heri havde set den eneste naturlige Konsekvens af den faste Samhørighed i Lovgivning og Styrelse mellem alle Kongerigets Landsdele. Ogsaa i den Henseende ligner

¹⁾ S. 29 f.

Algreen-Ussing det paagældende Kancelliflertal, at han ikke beskæftiger sig med Tanken om Slesvigs Stilling som nogen Hindring for en Forening af Kongerigets Forsamlinger.

Gennem Algreen-Ussings Skrift rejstes »Foreningssagen« som den politiske Liberalismes Sag. I »Fædrelandet« for 3. Febr. 1838 gav C. N. David ham sin Tilslutning under Fremhævelse af, at der som Følge af den historiske Udvikling i Danmark ikke gaves »egentlige Provinser«. I »Københavnsposten« udtales en Tro paa, at den foreslaaede Reform vilde møde Tilslutning hos den Konge, der saa tydelig havde vist sin Beklagelse over Slesvigs Adskillelse fra Danmark, og som havde oplevet den smertelige Adskillelse mellem Danmark og Norge¹). Ved 28. Maj-Festen 1838 hyldede Orla Lehmann med sin ivrigste Veltalenhed Kravet om »Foreningen af begge de danske Stænderforsamlinger«: ». . . der gives i Danmark ingen Provinser, der gives kun eet Danmark, beboet af Danske«²).

Bladet »Jyllandsposten« i Aarhus sluttede sig ogsaa til Algreen-Ussing, omend det mente, at adskilte Stænder havde været meget godt til en Begyndelse, da det først ved Erfaring maatte godtgøres, at Sammenholdet, ikke Tvedragtens Aand raadede mellem de forskellige Landsdeles Befolkning³). Mest praktisk Betydning havde den Tilslutning, som Algreen-Ussing straks fik fra den mest udprægede Politiker blandt de jyske Stænderdeputerede: *J. P. With*.

Det var jo de jyske Stænder, der i 1838 skulde samles først. I sin Pjece bebuder Algreen-Ussing, ikke blot at han selv vil stille sit skitserede Forslag om Stændernes Forening i Roskilde, men ogsaa at han vil foranledige det stillet i Viborg, saafremt ikke nogen vil gøre det her af egen Drift. Maaske er det da efter Aftale med Algreen-Ussing, at hans Pjece gennem J. Fr. Schouw er blevet tilsendt dennes nære personlige Ven With.

18. Febr. 1838 skriver With⁴) til Schouw: »Tak for Tilsendelsen af Ussings Skrift om Stænderforsamlingernes Forening. Jeg har længe besluttet at bringe den Sag paa Bane i Viborg ved næste Samling og skal ogsaa udføre den Beslutning, om-

1) Khp. 1838, S. 259 (se iøvrigt Nr. 46, 50, 52, 58, 93).

2) Khp. 1838, S. 586.

3) Jyllandsposten 1838, Nr. 16.

4) Ny kgl. Saml. 1529 Fol.

endskont jeg frygter for, at den vil falde igennem« — da nemlig Jyderne vil nære Frygt for en Overvægt af Øboerne i den fælles Forsamling. Sagen i sig selv er altsaa ikke ny for With, men det modtagne Skrift tillægger han en saadan Betydning, at han udtaler Ønske om at faa det udbredt til alle Medlemmer af den jyske Forsamling. Han erklærer sig enig med Algreen-Ussing i de fleste Forslag; dog er han imod Jødernes Valgbarhed, og han er bange for, at der skal blive for mange Præster blandt de Deputerede, saafremt Landsbypræsterne faar Adgang til at blive valgt af de almindelige Landvælgere (et ganske interessant Skøn over Præstestandens politiske Muligheder paa dette Tidspunkt); Spørgsmaalet om Valgrettigheder for Skolelærerne er efter hans Mening udsprunget af Mangel paa Kendskab til denne Stand: »Næst Acteurer og Dansere kender jeg ingen Stand, der er mere indbildsk og forfængelig end de moderne dresserede Seminarister. De er med faa Undtagelser sande Smorumnedrer(!)«. Naar Withs Kone lykkeligt har overstaaet en Barsel, vil han komme til København og forhandle personlig med Schouw, Algreen-Ussing og flere andre Deputerede, »for at vi gensidig kan meddele hverandre, hvad vi vil komme frem med«¹⁾. — Det citerede Brev er et kraftigt Vidnesbyrd om den levende Forbindelse mellem dets Forfatter og de liberale Kredse i Hovedstaden. Samtidig rummer det et Vidnesbyrd om den ringe politiske Interesse indenfor jysk Landbefolkning. With har ikke meddelt Schouw noget om Stemningen i hans Omgivelser, thi — siger han — Folk paa Landet »taler kun om deres Fornøjelser, Kapitelstakster, Korn- og Kvægpriser«. Impulser til et større politisk Fremstød har J. P. With kunnet søge i sin Fødeby, København, men altsaa ikke i sin jyske Jurisdiktion.

Da With, 6. Juni 1838, rejste »Foreningssagen« i Viborg Stænder²⁾, glemte han dog ikke at gøre det i *Folkets* Navn:

1) Han gør denne Tilføjelse: »Sidst jeg var i København, henvendte jeg mig i samme Anledning til Prof. Bang, men han forekom mig, uagtet han var min gamle Kollega, saa forbandet fornem, at jeg blev stødt og afbrød enhver Forbindelse med ham.« P. G. Bang ser man ellers altid omtalt og berømmet for hans mageløse Jævnhed.

2) Std. I, Sp. 889—926, 941 (Forslag og indl. Beh.), II, Sp. 843—62 (Komitébetænkning), 862—89 (forelobig Beh.), 889—924 (endelig Beh.), 924—32 (Petitionen).

»Idet jeg herved tillader mig at forelægge Forsamlingen et Andragende om Forening af Østifternes og den jyske Stænderforsamling, tror jeg at udtale et af hele Folket almindeligt næret Ønske.« Han henviser til »vor Medbroder Algreen-Ussings« Skrift og fremhæver, at Stænderforsamlingernes Deling »efter al Rimelighed vil frembringe en Adskillelse i Danmarks Hjerte«. Han foreslaar ikke samtidig nogen Ændring i Valgrets- og Valgbarhedsregler. Han tænker sig, at de forenede Stænder skal samles enten vekselvis i Viborg og Roskilde eller til Stadighed i Odense eller Fredericia; København vil han altsaa ikke byde Jyderne som Samlingssted. Han mener ikke, at der ud fra Hensynet til Hertugdømmerne, blot fordi Holstens Forhold til det tyske Forbund gør det nødvendigt at adskille dette Land fra Slesvig, kan være nogen Grund til at adskille det egentlige Danmark i to Dele; »snarere«, tilføjer han, »var der Grund til, m. H. t. Sproget, at forene den dansk-talende Del af Slesvig med Jylland og den tysk-talende med Holsten«, og han finder ikke her nogen Hindring i det nordlige Slesvigs fra Danmarks forskellige Love, »thi i saa Fald kunde heller ikke Island have fælles Forsamling med det øvrige Danmark«. Her er altsaa, paa dette allerførste Trin i Forfatningsspørgsmaalets Udvikling, fremsat en Tanke om at hugge alle Vanskeligheder med Slesvig over ved en simpel Deling efter Sproggrænsen.

I et senere Indlæg betegnede With det som tilstrækkeligt Argument mod Kravet om fælles Stænder i Hertugdømmerne, at Holsten nu engang var et Led af Tyskland, Slesvig af Danmark¹⁾.

Som Medlem af Kancelliet havde A. S. Ørsted i 1831 holdt paa een Stænderforsamling for Kongeriget; nu maatte han som Regeringens Advokat²⁾ stille sig paa det Standpunkt, at Stænderne ved at følge Withs Forslag vilde indlade sig paa »at petitionere om en fuldkommen Tilintetgørelse af deres eget Grundvæsen«, der nu engang var bestemt saaledes, at der skulde være »raadgivende *Provinsialstænder*«. Ret morsomt er det at se Ørsted ganske snildt slaa paa de jyske Strengede ved at gøre opmærksom paa det vanskelige ved at undgaa Koben-

1) I, Sp. 920.

2) Sp. 895 ff.

havn som Samlingssted for en fælles Stænderforsamling. Som Bevis paa Værdien af Sagens Behandling i to Forsamlinger henvistes til Jydernes Indsats i 1836: den første jyske Forsamling havde ikke været nogen blot Gentagelse af Forhandlingerne i Roskilde, saaledes ikke i sin rolige Behandling af Spørgsmaalet om Retsforholdet mellem Godsejere og Fæstere. I skarp Modsætning til With holdt Ørsted paa, at der maatte lægges megen Vægt paa det ugunstige Indtryk, som en Forening af Kongerigets Stænder vilde fremkalde i Hertugdømmerne, netop fordi disse mente at have »en historisk begrundet Ret til forenede Stænder« (rent bortset fra, om denne Mening kunde anses for begrundet, har ingen naturligtvis med større Oprigtighed end Ørsted kunnet føle det betænkelige ved at støde en Befolknings Retsopfattelse), og en Deling af Slesvig efter Sprogene var, fandt han, »et misligt Foretagende«.

At Foreningen skulde være et Folkeønske, saaledes som paa-
staaet af Forslagsstilleren, blev under Sagens indledende Behandling benægtet af Stiftsprovst Hald¹⁾, der mente, at mange og »maaske en hel Stand, den hæderlige Bondestand, er derimod«; selv fandt Stiftsprovsten, at det særegne burde have Fortrinet for det almindelige, og at der gennem to Forsamlinger vilde udbredes mere politisk Liv end gennem een. Oberst Brock stillede derimod et andet Forslag om Stændernes Forening²⁾, hvorved der skulde blive Mulighed for en Forening af alle Monarkiets fire Forsamlinger eller dog af Slesvigs med Kongerigets, og hvortil der desuden skulde knyttet enkelte andre principielle Ændringer (navnlig Indførelse af en Pengecensus som Valgbarhedsbetingelse jævnsides med Grundejendom). Dette Forslag blev ikke sendt til Komitébehandling, medens det med 30 Stemmer mod 20 vedtoges at lade Withs Forslag undergaa en saadan Behandling. Det blev da blot Stændernes Forening som isoleret Sag og som et særligt kongerigsk Anliggende, man tog op til Drøftelse. Inden Afstemningen havde Præsidenten fastslaaet, at Spørgsmaalet maatte antages at ligge indenfor Stændernes Kompetence som vedrørende »Landets almindelige Love og Indretninger«; Kommissarius havde »bemærket«, at Stændernes Petitionsret dog ikke efter Sagens

1) I, Sp. 909 ff.

2) Sp. 926—41.

Natur kunde omfatte »selve Provinsialstændernes Eksistens« — men gjorde intet Forsøg paa at hindre Sagens fortsatte Gang¹⁾).

Af den nedsatte Femmandskomit  fraraader et Flertal — Rosenørn, Mylius og Fjeldstrup — Foreningen under Hensyn til de lokale Interesser og de for Jylland ejendommelige Forhold, der faar deres Præg ved en mere ufrugbar Jordbund, et umildere Klima, større Fattigdom, andre Vilkaar for Produktionens Afsætning og Handelsforbindelser. Komitéens Mindretal — Brinck-Seidelin og Hald (hvilken sidste altsaa har skiftet Anskuelse siden den indledende Behandling) — henviser til den Besparelse af Tid, Penge og Kraft, den Forøgelse af Stændernes Indflydelse og Betydning, der vil blive en Følge af de to Forsamlings Forening; Mindretallet finder, at Østjylland og Øerne har de samme Interesser; det slutter sig derfor til Foreningstanken og foreslaar Aarhus som Mødested for de fælles Stænder. Under de paafølgende Debatter var Stiftsamtmand *Rosenørn* Flertallets Ordfører, medens Amtsforvalter *Brinck-Seidelin* med megen Iver talte for Mindretallets Forslag.

Fra et Bondestandpunkt erklærede M ller T stesen²⁾, at der ikke paa hans Egn gjorde sig noget ønske gældende om at faa Stænderne forenet i Kobenhavn; hvis en saadan Forening fandt Sted, vilde, mente han, Jylland blive skudt til Side — og Bekostningerne til Lokaler i Roskilde og Viborg vilde være spildt.

Forsamlingens Præsident, Professor Schouw, det eneste Medlem, der selv var bosiddende udenfor Jylland, undlod ikke at tage Ordet til Gunst for Foreningstanken: netop at der let kunde opstaa en Tvist mellem Jylland og Øerne, var en væsentlig Grund til at  nske Foreningen³⁾. Modsat vilde den kgl. Kommissarius ikke se nogen Ulykke i, at de lokale Modsetninger fandt Udtryk gennem adskilte Stænderforsamlinger: »Kongen vil vistnok med lige Faderk rlighed tage sig af de forskellige Provinsers Interesser og afgøre Stridssp rgsmaalet med fuldkommen Upartiskhed«⁴⁾. Brock fandt et Eksempel,

1) Sp. 926.

2) II, Sp. 879 f.

3) Sp. 889 ff.

4) Sp. 895 ff.

der i den Grad advarede mod at bevare Adskillelsen som Tysklands Splittelse i Smaastater; politisk manede han Jyllands Repræsentanter til at stemme saaledes »i denne Landets almindelige Sag«, at »vore Born ikke skulde græde« derover¹⁾.

J. P. With talte i et Indlæg om sin Skuffelse over, at hans Forslag mødte saa megen Modstand; hvis han havde kunnet forudse denne Modstand, der kunde gøre et uheldigt Indtryk paa Øboerne, vilde han slet ikke have fremsat Forslaget(!)²⁾ — en Bemærkning, der var af en udpræget »taktisk« Beskaffenhed; i Virkeligheden havde han, som Brevet til J. Fr. Schouw viser, paa Forhaand regnet med Modstand og endog med Forkastelse. Det kom da til at gaa hans Forslag bedre end saaledes ventet. Ved Afstemningen sejrede det dansk-nationale Synspunkt over de provinsielle Betæneligheder; med 31 Stemmer mod 23 vedtoges en Petition til Kongen om, »at Nørre-Jyllands og Østifternes Provinsialstænder maatte forenes paa en til samtlige Provinsers Tarv svarende Maade«, tillige foreslaas i Overensstemmelse med Komitémindretallet, at det Udkast, som Kongen lader udarbejde herom, derefter forelægges Stænderforsamlingerne i et fælles Møde (der altsaa vilde blive som en Indledning til Foreningen), men saaledes at hver Forsamling kommer til at afgive sin egen Betænkning³⁾. Petitionen er udarbejdet af Brinck-Seidelin, i dens Begrundelse fremføres, at den ostlige og nordlige Del af Jylland har samme Interesser som Øerne, og at »Raadgivning er Institutionens Væsen«, hvorfor Raadene bor kunne gives med den Vægt, som en Forening vil give. Viborg Stænder slutter sig altsaa her udtrykkelig til det politiske Hovedprincip i Stænderforfatningen (Stændernes rent raadgivende Karakter), der rettes intet direkte Angreb paa Enevælden — det indirekte Angreb, der laa i Kravet om en Rigsdag i Stedet for Provinsforsamlinger, blev ikke mindre umiskendeligt af den Grund.

I Roskilde blev det naturligvis *Algreen-Ussing* selv, der stillede Forslaget om Stændernes Forening⁴⁾. Han gjorde det

1) Sp. 902 f.

2) Sp. 876 f.

3) Noget Forslag angaaende Mødested kom Petitionen ikke til at rumme.

4) Stå. I, Sp. 271—88 (Forslag og indl. Beh.), II, 1950—67 (Komitébetænkning), 1967—2009 (foreløbig Beh.), 2009—76 (endelig Beh.), 2076—86 (Petitionen).

under Henvisning til sit Skrift og til de jyske Stænders Vedtagelse i Sagen. For at afvise Forslaget talte Povelsen, der vilde overlade til Landsfaderen at gennemføre en Forandring af Stænderinstitutionen, naar han fandt det hensigtsmæssigt¹⁾. P. G. Bang fandt, at Stænderne ikke vilde kunne vedligeholde deres Betydning, saafremt de bestandig skulde være adskilte, og vilde ikke bøje sig for den Betragtning, at en Adskillelse af Kongerigets Stænderforsamlinger skulde være nødvendig, fordi det vilde være politisk urigtigt at forene Hertugdømmernes Stænderforsamlinger: »Jeg kan ej lade denne Grund gælde, thi jeg holder det for politisk urigtigt, at Hertugdømmernes Forsamlinger er adskilte«; den rette Vej til at bevare Slesvig for Danmark var efter Bangs Skon at opretholde den nære Forbindelse mellem Slesvig og Holsten: »At ville løsne dette Baand ved nogen fra Regeringen eller Danmark udgaaende Foranstaltning, vender hele Folkets Sind og Hjerte i begge Hertugdømmerne fra Danmark og hvad der er dansk, og svækker derved det fælles Fædrelands Kræfter«²⁾. Saa fjernt stod denne vordende Konseilspræsident under Frederik VII paa dette Tidspunkt fra al »ejderdansk« Tankegang. Paa Forespørgsel af Grev C. Moltke maatte Bang iøvrigt frem med en nøjere Forklaring af sine Udtalelser: han havde hverken sagt eller ment, at der var gjort Skridt til at bevirke en Opløsning af den bestaaende Forening mellem Slesvig og Holsten, men blot, at det var gavnligt for Forbindelsen mellem begge Hertugdømmer og Danmark at vedligeholde Forbindelsen mellem Hertugdømmerne indbyrdes³⁾.

Den kgl. Kommissarius gjorde naturligvis ogsaa i Roskilde opmærksom paa, at Forslaget angreb Stænderinstitutionen i dens Grundvæsen og derfor egentlig laa udenfor Provinsialstændernes Kompetence. Med 58 mod 10 Stemmer vedtoges at nedsætte en Komité, der kom til at bestaa af fem Medlemmer: P. G. Bang, Tutein (Ordfører), Haagen, Svane og Drewsen (Algreen-Ussing selv havde udtrykkelig frabedt sig at blive optaget). Komitéen udtaler sig i sin Betænkning først om Forsamlingens Kompetence i dette Spørgsmaal; modsat Kommis-

1) Sp. 273 ff.

2) Sp. 274 ff.

3) Sp. 281.

sarius finder den Stændernes Grundvæsen i deres raadgivende Karakter, som der ikke er Tale om at rokke ved, og den mener, at Stænderne heller ikke ved en Forening vil miste deres Karakter af *Provinsialstænder*, saa længe der blot tages et væsentligt Hensyn til de forskellige lokale Forhold i Riget. I en vel-talende Udvikling begrundet derefter Komitéen, hvorfor en Forening vil tjene til Opfyldelse af de Formaal med Stænderinstitutionens Indstiftelse, der er nævnt i Stænderanordningen af 28. Maj 1831, nemlig: 1. at erholde tilforladelig Kundskab om, hvad der kan fremme Landets Tarv, 2. at knytte Baandet fastere mellem Kongehuset og Folket, 3. at bidrage til Almenaandens Oplivelse. Hvad Nr. 2 af disse Formaal angaar, fremhæves det, at Stænderinstitutionens Udvikling i den ønskede Retning vil bevirke, »at Folkets Kærlighed og Tillid maa stige til det Kongehus og den Regeringsform«, der tilsteder denne Udvikling¹).

Det tor dog siges, at Komitéen i sin Anbefaling af Forslaget ret kraftigt tilkendegiver sin Afstandtagen fra enhver egentlig konstitutionel Tendens. Da under Sagens Diskussion i Salen Godsejer Grevenkop-Castenskjold under ivrigt Forsvar for Anordningen af 28. Maj som »Danmarks Magna Charta«, vilde paaslaa, at der under det stillede Forslag laa Tanken om at faa indført en Konstitution, tog baade Stenfeldt og Drewsen hæftigt til Genmæle; de erklærede sig i høj Grad fornærmet ved en saadan Udtalelse²); man vil fra liberal Side tilbagevise enhver »Mistanke« om at tilsigte en egentlig Forfatningsforandring.

Grevenkop-Castenskjold saa klart i Aanden, hvor det hele vilde bære hen, hvis det nu lykkedes at gennemføre en Forandring af Stænderlovene: »Er først Dæmningen brudt, saa vidste jeg ikke, hvor der mere var en Grænse at finde«; nye Krav vil straks rejse sig, Stænderne vil blive »en Tumbleplads for Agitatorers Machinationer og høje Skrig«; det er sagt rent ud af »Foreningen«s Tilhængere, at den ny Institution vil faa større Myndighed, men som vi nu er, knytter vi Folkets Hjerter fastere til Kongen, som vi vil være, fjerner vi dem fra ham; dette er ganske vist ikke den bevægede Nutids Dom, men

1) II, Sp. 1960.

2) Sp. 2022, 2033, 2037.

»det er vore Efterkommere og den Fremtid, der med dyb Rørlighed skuer tilbage paa det forbigangne, der skal domme og fordømme os«¹⁾. Allerede under den indledende Behandling havde Grevenkop-Castenskjold energisk bekæmpet Forslaget og da under stærk Fremhævelse af Hensynet til Slesvig, ja, kan man godt sige, fra et udpræget »ejderdansk« Standpunkt: »vi viser«, siger han, ved Foreningen »150.000 dansktalende Brødre fra os« foruden »lige saa mange vel tysktalende, men dog dansk forstaaende Brødre«; bedre vilde det have været at foreslaa en Forening af *alle 3 danske* Forsamlinger; Sønderjylland er og har altid været en Del af Danmark, og »endnu«, udraaber Grevenkop-Castenskjold, »er Slien ikke udtørret, endnu er Dannevirke ikke forsvundet«²⁾. Overfor det slesvigske Spørgsmaal ligger altsaa under denne Forhandling i 1838 Modsætningerne saaledes, at den liberale Professor Bang prædiker Ønskeligheden af Hertugdømmernes parlamentariske Forening, medens det er en konservativ Godsejer, der — i Tilslutning til Regeringens Standpunkt — kalder til Forsvar for Danmarks ældgamle Grænse ved Ejderen.

Om Grevenkop-Castenskjold skrev Minister Mosting i 1834 i et Brev fra Sorø, at han var »en radikal konstitutionel Mand«, hvem imidlertid hans Godsejerinteresser snart vilde bringe paa andre Tanker³⁾. Det maa anses for givet, at Tanken om den forøgede Indflydelse for et Flertal af Bønder og Byborgere i sig selv har været tilstrækkelig til at stemme baade Grevenkop-Castenskjold og mange andre Godsejere til konservativ Modstand allerede overfor Forslaget om en Rigsforsamling i Stedet for Provinsforsamlinger. En Række adelige og godsejerlige Medlemmer udtalte sig afgjort imod det: Grev Moltke, Amtmand F. Neergaard, Baron Rosenørn-Lehn, Grev Ahlefeldt-Laurvig (»ved at indgive en Petition om en Forandring i Grundbestemmelserne om Provinsialstændernes Institution, giver vi den modtagne Gave tilbage«), Friis fra Gedsergaard, Kammerjunker Benzons og Langkilde⁴⁾. Til Gengæld var der en endnu længere Række Byborgere, der erklærede sig

1) Sp. 2019 ff.

2) I, Sp. 278 f.

3) Se Stdfs. Hist. I, S. 275, Fodnote 2.

4) II, Sp. 2006, 2043, 2045, 2051, 2061, 2068 f., 2071.

for Forslaget¹⁾). At der gjorde sig en vis politisk Adskillelse gældende mellem de forskellige sociale Grupper i Forsamlingen, er saaledes iøjnefaldende. Godsejerne hørte overvejende til »de konservative«, men dette hindrede dog ikke, at Mænd som Reventlow og C. Neergaard kunde gaa med til Stændernes Forening, forstnævnte paa den Betingelse, at Mindretalsvota ogsaa i private Sager fandt Plads i Forsamlingens Indstilling²⁾). Paa den anden Side mente en saa udpræget Borger som Hempel, at det ikke var betimeligt nu at rejse denne Sag, men at man hellere i Tillid til Regeringens Visdom burde afvente dennes Initiativ. Til Hempel sluttede Hans Christensen sig³⁾); iøvrigt ses det ikke, hvor Forsamlingens Bondemænd stod i Sagen, men da ingen Bonde har udtalt sig for Forslaget, ligger det nær at tænke sig, at der ligesom i Jylland har været en vis Stemning i denne Stand imod det. Bonden har som Adelsmanden stillet sig noget skeptisk, naar Borgmester Stenfeldt veltalende udviklede, at Hovedstadens »Intelligens« vilde faa en stærkere Modvægt, naar der kun var een Forsamling, og at Brodden tillige vilde blive taget af Fremtidens naturlige Deling mellem et konservativt og et reformistisk Parti, der ellers let kunde skabe en Modsætning mellem de adskilte Forsamlinger (et Argument egentlig mod det »Tokammersystem«, der laa i Adskillelsen⁴⁾).

Som det fremgaar af en Udtalelse i et Brev til Tronfølgeren, fandt A. S. Ørsted, at det eneste virkelig vægtige Indlæg til Støtte for Regeringen blev fremført af Biskop Mynster. Mynster var betydelig mere moderat i sin hele Tone og Argumentation end Grevencop-Castenskjold. Han udtalte sig ikke saa bestemt mod selve Tanken om Stændernes Forening; væsentligt for ham var, at Sagen for det første ikke burde fremskyndes, og at det dernæst var urigtigt fra Stændernes Side at ansøge om en Forening, saa længe de ikke var klare over, paa hvilke Betingelser — m. H. t. Valgregler, Antal af Deputerede, Mødested — de vilde have den⁵⁾).

I Algreen-Ussings Pjece havde der været Tale om saadanne

1) Se særlig Sp. 2070 f.

2) Sp. 1985 f., 2070.

3) Sp. 2008 f., 2071.

4) Sp. 1968 ff.

5) Sp. 1971 ff., 2052 ff.

Betingelser knyttet til selve Foreningskravet, men i den jyske Forsamlings Betænkning var der ikke blevet stillet noget Forslag i saa Henseende. I det Forslag, Algreen-Ussing stillede i selve Stænderforsamlingen, blev der da ikke Tale herom, og heller ikke i Roskilde kom man til at tage Stilling til disse Spørgsmaal. Trods Biskoppens Advarsler vedtoges 20. December med 42 Stemmer mod 25 et Andragende, hvori Forsamlingen nøjedes med at stille sig Side om Side med den jyske Forsamling i Kravet om de to kongerigske Stænderforsamlingers Forening uden at knytte noget nærmere Ønske eller Vilkaar hertil. Det fremhæves i Petitionen, hvorledes Stænderinstitutionens Formaal bedst vil blive opfyldt paa denne Maade. Det udtales, at »om endog uovervindelige Hindringer skulde staa i Vejen for Stændernes Forening i Hertugdømmerne«, burde dette ikke være til Hinder for Stændernes Forening i Danmark: »Mellem Hertugdømmerne eksisterer mange politiske og borgerlige Forskelligheder, medens derimod den eneste Forskellighed mellem Jylland og Øerne er den, at de hver har sin egen Provinsialstænder-Forsamling. Forsamlingen maa derfor gentage, at omend politiske Forhold skulde forhindre Deres Majestæt fra at opfylde dette Hertugdømmernes Ønske, saa fortrøster dog Danmarks Stænder sig til, at Deres Majestæt ej derfra vil hente nogen Bevæggrund til at nægte de danske Stænderforsamlingers fælles Ønske om at vorde forenede, Jyllands og Øernes Ønske om ej at vorde adskilte«¹⁾.

Det fremgaar tydeligt heraf, at Flertallet i den Roskilde Stænderforsamling paa dette Tidspunkt i Spørgsmaalet om Slesvigs og Holstens indbyrdes Forhold blot ser et besværligt »politisk« Spørgsmaal, som det maa være Regeringens Opgave paa bedst mulige Maade at klare — derimod endnu ikke noget »nationalt« Spørgsmaal, som kan vedrøre danske Folkerepræsentanter paa nogen dybere Maade end den, at man ikke vil se det som en Hindring for Opfyldelsen af sine Ønsker m. H. t. Stænderinstitutionens Udvikling i selve Kongeriget.

Inden de Deputerede i Roskilde Juleaftens Dag 1838 skiltes fra hverandre, fik de gennem den kgl. Kommissarius' højtide-

1) Sp. 2085 f.

lige Afslutningstale fuldstændig klar Besked om, at Andragendet om Stænderforsamlingernes Forening ikke vilde blive imødekommet. I al Almindelighed, forsikrede Ørsted, vilde Bonnerne for Tronen ufejlbarligt finde Kongens landsfaderlige Opmærksomhed: »Dog har jeg den Befaling at tilkendegive Dem, at de Bonner, der gaar ud paa Forandring i selve Provinsialstændernes Indretning, ikke kan bevilges«¹⁾ Bag ved denne opsigtvækkende Erklæring — opsigtvækkende først og fremmest, fordi Stænderne her mod al Sædvane fik Svar paa en Forespørgsel omgaaende og ikke først ved den følgende Samlings Aabning, — stod den Mand indenfor Regeringen, som man sikkert nok fra Stændernes Side mindst tænkte sig, nemlig *Tronfølgeren*.

I et udateret Brev fra December 1838 har A. S. Ørsted overfor Prins Christian Frederik udtalt sig om Foreningssagen (det er ogsaa i dette Brev, han betegner Mynsters Forslag som det eneste konservative Indlæg »af Betydenhed«): han forudsætter, at Kongen ikke vil bevilge Stændernes Forening i Hertugdømmerne og maa derfor anse det for afgjort, at Foreningen heller ikke bevilges i Kongeriget; selv anser han Nyttens ved en Forandring i Stænderinstitutionen paa dens nuværende Udviklingstrin for tvivlsom, men imødeser et særlig ugunstigt Afstemningsresultat i Roskilde, da det overhovedet »i Jylland, hvor Stemningen i Grunden er derimod, blev muligt at vinde en Pluralitet«, og beklager, at man ikke vil udtale sig om Hovedbetingelserne for en saadan Forening, da der i saa Fald vilde opstaa saa megen Meningsforskel, at Sagen maatte strande. I et Svar herpaa (af 16. Dec.) giver Tronfølgeren meget kraftigt Udtryk for den Opfattelse, at et Afslag paa en saadan Petition ikke tør vente de sædvanlige to Aar, inden det bliver meddelt Stænderne: straks, nemlig i sin Slutningstale, burde den kgl. Kommissarius være bemyndiget til at tilkendegive Stænderne, at Petitioner, der strider mod Provinsialstændernes Grundvæsen, ikke kan ventes opfyldt; Prinsen opfordrer Ørsted til at udbede sig en Instruks i saa Henseende; selv har han imidlertid — hvad han ikke skriver noget om til Ørsted — allerede optraadt paa egen Haand i Sagen²⁾.

1) Std. I, Sp. 970.

2) Kongehusets Arkiv; A. S. Ørsteds Privatarkiv.

I Optegnelser vedrørende Statsraadsforhandlinger¹⁾ har Tronfølgeren 14. December noteret, at han efter Statsraads-mødet samme Dag talte med Kongen om det vigtige i en Tilkendegivelse straks for at ophæve enhver Usikkerhed og Tvivl om, at man vilde »opretholde Provinsialstænderne, saaledes som de er givne under 28. Maj 1831«. Kongen svarede, at Sagen fortjente Opmærksomhed, men vilde dog ikke modtage en af Tronfølgeren udarbejdet skriftlig Redegørelse og udtalte desuden Tvivl om, at Ørsted vilde tillade dette Skridt. Tronfølgeren meddelte ogsaa sin Idé til de i Forgemakket værende Statsministre, hos hvem han fandt Forstaaelse; »især gik Stemann gerne ind derpaa«, men mente ligesom Otto Moltke, at Afvisningen maatte meddeles Stænderne »i almindelige Udtryk«. Samtalerne den 14. Dec. indgyder ikke Prinsen noget stærkt Haab om et Resultat: »Kort, jeg tvivler om, at man vil vise denne Kraft«.

Da han 21. December — efter at have erfaret Afstemningen i Roskilde²⁾ — igen talte til Kongen om Sagen, fik han at vide, at hans tidligere Henvendelse dog havde frugtet: »Kongen svarede, at han var betænkt derpaa, og af Gehejmestatsminister Stemann erfarede jeg, at Kongen den 15. December havde ladet ham kalde og havde talt med ham om dette Anliggende, samt at Kongen var bestemt paa at lade Stænderne tilkendegive, at han ej vilde indlade sig paa Andragender af den Slags«. Maaske har det gjort et særligt Indtryk paa Frederik VI, at han havde faaet refereret visse Udtalelser af den østrigske Førsteminister, som Prinsen havde mødt under sin nylig tilendebagte Udenlandsrejse; i Prinsens Dagbøger er under December 1838 noteret: »Jeg meddelte Kongen Hovedindholdet af Fyrst Metternichs Samtale og hans Raad at holde Provinsialstænderne adskilte og at regere hver Provins efter sine Love. Dette sikrede det østrigske Monarki sin Rolighed. Jeg ytrede, at man vistnok maatte være fast i at holde ved de nu indførte provinsielle Stænders Grundvæsen og altsaa ej tilstede disses Forening eller det af Hertugdømmerne paa-beraabte Steuerbewilligungsrecht, og Afslaget paa slige For-dringer burde gives straks, medens Stænderne er samlede,

1) Christian VIII's Journaler over Statsraadsforhandlinger Dec. 1838—Dec. 1839 (Kongehusets Arkiv).

2) Gennem et Brev fra Ørsted af 20. Dec.

eller af den kgl. Kommissarius ifølge sammes Instruktion.« Den Samtale, hvorom det her drejer sig (hvis nøjagtige Dato ikke er noteret), maa vistnok have fundet Sted inden 14. Dec.; Prinsens store Iver lægger sig for Dagen i hans gentagne Henvendelser, men skønt han faar sit Ønske opfyldt, vidner den hele Episode dog meget karakteristisk om hans begrænsede Indflydelse og det noget fjerne Forhold mellem ham og Kongen. I flere Dage gaar Tronfølgeren uden at vide, hvad der forhandles mellem Kongen og Kancellipræsidenten; det er saa aabenbart den sidste, hvis Mening Kongen lægger mest Vægt paa, og som derfor maa antages at have været den egentlig afgørende. Saaledes set kommer der da ogsaa i denne Sag til at ligge en Sejr for Stemmannsk Beslutsomhed over Ørstedsk Betænkelighed.

Det var et rigtigt Skøn fra Kongens Side, at Ørsted ikke gerne gik med til et saa ekstraordinært Skridt overfor Stænderne. Han søger i et Brev af 17. December som Svar til Tronfølgeren at faa denne til at forstaa, at den foreslaaede Form for Afslag vil skabe »en ubehagelig Folkestemning« og desuden slet ikke er paakrævet, da der i Virkeligheden i denne Sag ikke gør sig noget almindeligt Ønske gældende og slet ingen Forventning (»Jeg er endog vis paa, at Flerheden i Stænderforsamlingerne helst havde ønsket, at Sagen slet ikke var kommet frem«). Prinsen fastholder i et Brev af 18. December, at Meddelelsen til Stænderne i dette Tilfælde ikke kan vente, til de om to Aar træder sammen paany; hvis den derimod blev givet nu, saa vilde vist mange glæde sig over Regeringens Bestemthed. (Ørsted havde iøvrigt ment, at Afslaget kunde bekendtgøres i Tidsrummet mellem de to Samlinger og i saa Fald ikke vilde fremkalde nogen »Spænding« i Kongeriget). I et senere (udateret) Brev lover Ørsted til en vis Grad at ville efterkomme Prinsens Ønske i denne Sag, der ikke har stor Betydning i Danmark, ved »paa en indirekte Maade at ytre noget«; men det maa gores med Forsigtighed, for at man ikke skal bebrejde ham det som en Anmasselse: *»Jeg vil alligevel komme til at høre en Del ondt for det, jeg under Forhandlingerne har fremført mod Foreningen; det skal være mig ligegyldigt; men i Slutningstalen maa jeg naturligvis gaa mere varsomt til Værks.«*

Det udhævede Citat viser, hvor ilde tilpas Ørsted føler sig ved den omhandlede Affære; med rette forudser han, at han nødvendigvis vil blive Syndebukken for den offentlige Mening. Ørsted har i det hele ikke befundet sig rigtig vel ved Afslutningen af denne Roskilde-Samling. I det første af de her citerede Breve til Christian Frederik klager han over at være »saa angreben«, at han ikke saa godt som ellers kan overkomme sit Arbejde, der hindrer ham i at rejse til Kobenhavn om Sondagen for at træffe Prinsen personlig; i det sidste Brev udtrykkes en bitter Misfornøjelse med Algreen-Ussing, der i og for sig kunde være et gavnligt Element i Stænderforsamlingen, men nu paa mindre heldig Maade er kommet til at beherske dens Flertal af uselvstændige Medlemmer (»og det uagtet næsten alt, hvad der kan regnes til Forsamlingens Intelligens, er ham imod«). Særlig har det dog nok farvet Ørsteds Sindsstemning, at man vil have ham til at forrette et saa ubehageligt Hverv. Naturligvis formulerede han ikke (som foreslaaet af Prinsen) nogen Instruks for sig selv, men den pinlige Ordre udeblev alligevel ikke, og med sædvanlig Loyalitet mod sin Stilling som kgl. Kommissarius har han udført den. Han gjorde det under værdig Appel til de Deputeredes Folelser overfor Stænderinstitutionens Opgaver i den bestaaende Form. Han formaner Stænderne til at tro, at Kongen har vigtige Grunde for sin Beslutning, og tilføjer: »Naar Allerhojst-samme allerede nu igennem sin Tjeners Mund bebuder sin Vilje, saa er det, for at det ikke længe skal være uvist for hans Folk, om det skal slutte sig til den Indretning, som han har stiftet for at drage det nærmere til sig, eller om det skulde vende Hjerterne fra samme og hen imod en ny Indretning, der skulde træde i dens Sted. Ogsaa stoler jeg paa, at selv de, hos hvem Ønsket om en Udvidelse af hin Indretning er mest levende, erkender, hvor meget Folket dog har i Indretningen saaledes som den er kommet fra Giverens Haand. Den vil derfor fremdeles blive Genstand for Deres omme og trofaste Kærlighed, og denne vil vedblive at vise sig virksom i værdig Benyttelse af Institutionen.«

Det var af Hjertet, A. S. Ørsted gav de Stænderdeputerede denne smukke Formaning; han har naturligvis ikke tænkt sig, at den skulde afbøde de ventede offentlige Bebrejdelser mod

ham selv. Særlig paaskønnet blev hans Form heller ikke af Tronfølgeren, der i sin Statsraads-Journal noterer, at Ørsted synes at have efterkommet den kgl. Befaling »paa en meget tilbageholdende Maade«; iøvrigt har han ladet Udtalelsens Ordlyd afskrive i Journalen, idet han selv har vedføjet følgende Bemærkning: »Mange Ord, men Undskyldninger turde ej behoves, naar Kongens Vilje udtales.«

Der kan ikke være Tvivl om, at Stænderne betragtede den Meddelelse, der var givet dem, som Udtryk først og fremmest for Kong Frederik VI's personlige Vilje, og var lykkeligt uvidende om Tronfølgerens væsentlige Andel deri. I sin Indledningstale til Viborg Stænder havde A. S. Ørsted meget stærkt fremhævet den personlige Indsats og Udholdenhed fra Kongens Side under det Regeringsarbejde, der var gaaet forud for Stænderforsamlingernes Indkaldelse. Han havde ikke sagt noget om, at det skyldtes et alvorligt Sygdomstilfælde, der havde ramt Kongen i 1837, naar Stænderne ikke tidligere var blevet indkaldt til deres anden Samling. I sin »Takadresse« tillader Stænderne sig dog at fastslaa som en Kendsgerning, at det var den Standsning, Forretningerne led ved Kongens Sygdom, der foranledigede ham til at udsætte Stændernes Sammenkaldelse over den Tid, som ved Lovbud var bestemt: »Men« — tilføjes der — »Gud vil bevare Deres Majestæt sund og kraftfuld, og Institutionens ophøjede Stifter vil fremtidig sammenkalde Folkeraadet efter den Beslutning, som med Glæde modtoges af Folket.« Svaret paa denne Adresse kom til at rumme den Formel — vel kendt ogsaa fra andre Lejligheder —, at det havde været Kongen »uventet« at modtage en saadan Adresse; det vilde sige: Regeringen saa helst, at der ikke fremkom den Slags Tilkendegivelser i Fremtiden. Dette blev forstaaet af Roskilde Stænder, der droftede et Forslag om at indgive Adresse, men vedtog at afvise det¹⁾.

Stænderne regnede ganske sikkert i 1838 med, at de snart vilde faa Lejlighed til at udtale sig overfor en ny Konge. Skønt Kongen alter var blevet rask efter sin Sygdom, der var blevet anset for livsfarlig, ventede man ikke, at han herefter

1) Viborg Stæd., Sp. 7, 597, 724, Roskilde Stæd., Sp. 47—68; jfr. om Kongens Sygdom D. R. H., S. 213 f., E. Bodenhof: Hofliv under trede Konger, S. 42 ff.

skulde leve saa længe; man imødesaa, at der snart skulde ske Tronskifte, — og at der dermed skulde indtræde helt ændrede politiske Forhold.

Ved Stænderforsamlingerne i 1838 var der allerede rejst en ny *Forfatningssag* i Danmark, et Krav om væsentlige Ændringer i den givne Stænderforfatning. Endnu var ikke for den almindelige Opfattelse Spørgsmaalet om en Reform i Stænderinstitutionen paa nogen uadskillelig Maade knyttet til Spørgsmaalet om Hertugdømmet Slesvigs Forhold til Kongeriget og Holsten. Det var kun fra Regeringens og dens Meningsfællers Side, at der var peget paa Vanskeligheden ved det sidstnævnte Spørgsmaal som en væsentlig Anstødssten for Løsningen af det første i den Form, hvori det var stillet af Kongerigets Stænderforsamlinger.

Det Forfatningsspørgsmaal, der paa Tage Algreen-Ussings Initiativ blev rejst indenfor Kongeriget 1838, angik formelt og umiddelbart væsentlig kun de to Stænderforsamlingers Forening. Men i Perspektivet af dette enkle Krav, saaledes som det fandt Tilslutning fra Flertallet i baade Nørrejyllands og Øernes Stænder, saas meget tydeligt et politisk Maal af noget mere sammensat Art: en Folkerepræsentation, der ikke blot adskilte sig fra Provinsforsamlingerne ved at være Rigsforsamling, men ogsaa ved at have en afgørende Indflydelse paa Statens Anliggender. Her laa den egentlige Aarsag til, at der i Roskilde ved Behandlingen af denne Sag fremtraadte et saa temmelig klart og skarpt Skel mellem *konservative* og *liberale* (medens i Viborg de særlige jyske Synspunkter kom til at blande sig noget med de rent politisk bestemte); her var ogsaa Anledningen til, at Regeringen straks mødte det nye forfatningspolitiske Krav med en usædvanlig Form for Afslag.

I sine Bemærkninger om Slutningsmødets Resultat gør »Københavnsposten« (28. Dec.) opmærksom paa det Alternativ, som Ørsted ved sin Meddelelse af Afslaget opstillede for Stænderforsamlingen: »nemlig de nuværende Stænder eller en ny Indretning, hvortil vi dog ikke behøver at lede langt efter et herligt Forbillede«. I de sidste, her udhævede Ord var der naturligvis gemt en dristig Hentydning til den norske Grundlov; »Københavnsposten« anlagde i det hele et temmelig op-

timistisk Syn paa den politiske Situation, der nu forelaa. Kongen havde dog kun givet et Afslag *for Tiden*, og selv om det var hans Beslutning, at dette Afslag var gældende for bestandig, saa var det dog ikke udelukket, at en følgende Stænderforsamling kunde anføre saa gode Grunde for en eller anden Reform, at Hans Majestæt vilde ændre sin Beslutning.

Tungere tog »Fædrelandet« under C. N. Davids Ledelse paa det hele. Med god Grund havde A. S. Ørsted forudset, at han i Offentligheden vilde blive gjort ansvarlig for den ham saa pinlige Sag, i hvilken han kun havde været et endda ikke villigt, men i høj Grad modvilligt Redskab. Sin strenge Anklager fandt den kgl. Kommissarius i »Fædrelandet«s Redaktor. I »Fædrelandet« for 5. Januar 1839 anstiller David nogle bitre Betragtninger over »Slutningstalen i Roskilde«. Ørsteds Udtalelse om, at der ikke vilde blive taget Hensyn til Ønsket om Ændringer i Stænderforfatningen, havde, hed det her, ikke blot overrasket, men dybt bedrøvet det danske Folk. Og David holder et helt Opgør med Ørsted i Anledning af denne Slutningstale. Ørsted har alt for ensidigt set det som sin Opgave at være Advokat for enhver Regeringsforanstaltning og at modarbejde ethvert Forslag fra Stænderne, skønt hans Stilling som Repræsentant for en enevældig Regering netop kunde gøre det muligt og naturligt for ham at optræde anderledes: »Det er naturligt, og ligger ganske i den konstitutionelle Regeringsforms Væsen, at Ministeren i den konstitutionelle Forsamling ikke blot maa være Regeringens Organ, men det fulgte Systems Advokat, fordi dette staar og falder med ham ligesom han med dette; men hos os, hvor Stænderne ikke har nogen Vilje at sætte igennem, men kun har at udtale Raad, der skal forskaffe sig en moralsk Indflydelse, kan den kgl. Kommissarius heller ikke have den samme Rolle at udføre som et Medlem af Ministeriet i den konstitutionelle Forsamling.« Det bebrydes altsaa her Ørsted, at hans hele Optræden overfor Stænderne bærer for meget Præg af de frie Forfatningers politiske Praksis!

David vender sig ogsaa mod Ørsteds Person, idet han mener, at hans hele Virksomhed i Stænderforsamlingerne ikke blot kan virke svækkende paa deres Indsats, men ogsaa blive farlig for det Navn, Ørsted ved sin ovrigt Virksomhed har vundet

som »Forfægter af ægte liberale Idéer og som Forfremmer af sand reformatorisk Bestræbelse«. Ørsteds Modstand kan i Kraft af hans Autoritet tjene til at skabe Vankelmød i »vore bedste Forsætter«. »Og paa den anden Side kan det heller ikke nægtes, at naar den Mand, i hvem Tidens Aand saa mægtigen har rørt sig, ideligen viser sig som den, der gør Modstand mod Tidens Aand . . . saa rokkes let vor Tiltro til menneskelig Storhed, og saa svækkes let om ikke vor Kærlighed til det ædle Menneske, saa dog vor Tillid til Statsmanden, i hvilken vi ikke blot vil se Kongens, men ogsaa Folkets Mand.«

Denne Bladartikel er Udtryk for en kraftig begyndende Omvurdering af Ørsted som politisk Personlighed. Den viser for saa vidt, hvorledes det tragiske Vendepunkt i Ørsteds offentlige Løbebane daterer sig fra hans Optræden i Roskilde paa Juleaftens Dag 1838. Hans Popularitet i liberale Kredse havde toppet og begyndte nu stærkt at dale. J. Fr. Schouw havde 1836 givet ham Ærestitlen som »Kongens og Folkets Mand«, C. N. David tilkendegiver ham ved Begyndelsen af 1839, at han ikke kunde regne med at beholde denne Titel i Fremtiden. De Modsætninger, der nu var saa tydeligt fremtrædende, havde brudt Harmonien i hans Stilling overfor Konge og Folk. Om Ørsteds varme Interesse for Stænderinstitutionen og ogsaa for dens »Udvikling« har dog i Virkeligheden ingen, der kendte ham, kunnet tvivle.

De politiske Lidenskaber var imidlertid kommet i Bevægelse. Partidelingen mellem liberale og konservative var en aabenbar Kendsgerning, og saa var der ikke længere nogen Mulighed for at se A. S. Ørsted som Samlingsmærket i det nye offentlige Liv. Den Liberalisme, der ytrede sig, var ganske vist noget ubestemt i sin hele Karakter, og navnlig rummede jo de Forslag, der fremkom i selve Stænderforsamlingerne, ingen virkelig Tendens i Retning af et saa udpræget demokratisk System som det norske, derimod en tydelig Interesse for at sikre »Intelligensen«s Indflydelse¹). Den hele Forfatnings-

1) Algreen-Ussings Forslag viser jo m. H. t. Valgretsreglerne nærmest kun Misforståelse med, at Beneficiarer, d. v. s. en Del af *Intelligensen*, ikke er kommet med under den gældende Ordning. I Begrundelsen for det 1838 vedtagne Andragende om en Meddelelse af Regeringens Lovudkast forud for Stændernes Sammenkaldelse udtaler Viborg Stænder, at paa denne Maade, gennem Muligheden for at raadspørge udenforstaaende, kunde »Intelligensen«

bevægelse og den dertil knyttede Kritik overfor det bestaaende Regeringssystem fremtraadte dog saaledes, at der nødvendigvis blev fremkaldt visse konservative Modstrømninger. En »liberal« Bevægelse laa egentlig allerede i det Liv og den Interesse, der opstod ved Stændervalgene 1834—35 og senere næredes kraftigt ved Finansoversigtens Offentliggørelse; det ny, der sker i Frederik VI's sidste Aar og under Indtryk af Kravet om Stænderforsamlingernes Forening, er egentlig blot, at den Modsætning mellem liberale og konservative Synspunkter, der lige fra først af havde kunnet spores, var blevet tilspidset og ogsaa gav en kraftigere Impuls for Rejsning af de konservative Kræfter. I en Pjece, vendt mod Algreen-Ussings Skrift om Stændernes Forening, betegner Professor *Fr. Chr. Sibbern* den liberale Stræben som revolutionær. »Imod en saadan«, tilføjer han, »har nu Konservationsaanden rejst sig«, og der har (heder det videre i Forfatterens filosofiske Stil) ikke siden 1784 »eksisteret saa megen positiv, villet, sig selv bekræftende konservativ Aand i Danmark som nu«¹).

Det er noget af denne konservative Aand, vi stifter Bekendtskab med i Henrik Hertz's bekendte Roman fra 1839: »*Stemninger og Tilstande*«, der maa antages at udtrykke politiske Stemninger hos en hel lille Kreds af yngre aandsaristokratiske Personligheder, der har udgjort Forfatterens daglige Omgangskreds, og endog direkte at gengive ræsonnerende Udtalelser af de to Forfattere P. V. Jacobsen og Søren Kierkegaard, der begge fremtræder i Bogen med tydeligt Portræt omend forklædt under andre Navne. Der fældes i disse Udtalelser en skarp Dom over den liberale Presses Metoder og den hele liberale Agitation. Navnlig ses Bladet »Københavnsposten« og dets Redaktor, Liunge, som Roden og Ophavet til alt, hvad man finder forkert og uheldigt ved det politiske Liv, der er opstaaet under Stænderforfatningen; men iovrigt munder de Betragtninger hos Hertz, der kan opfattes som »kierkegaardske«, ud

i Stænderne blive betydeligt forøget. I selve Forslagets Præmisser udtalte Forslagsstilleren (Brinck-Seidelin): »Det turde være et uheldigt Grundlag for Stænderinstitutionen, at Valgbarhed er bunden til Ejendom, da de bedste Indsigter dog ikke er betingede af Besiddelse af en Købstadbygning med en vis Størrelse eller af et vist Kvantum Hartkorn.« (Std. II, Sp. 275, I, Sp. 987).

1) F. Chr. Sibbern: Om de danske Stænderforsamlingers Forening og i Anledning af Debatterne om samme (1838).

i det Synspunkt, at den liberale Bevægelse er »uhistorisk« i sin hele Karakter, »en udenlandsk Smitte« uden sand Bund i de givne danske Forhold. Det, man dadler Bladene for, er »den af fremmede Forhold saa pludseligt og uhistorisk tagne Oppositionsstilling mod Regeringen«; i Danmark, modsat Lande som England og Frankrig, bygger den borgerlige Frihed trygt »paa Folkets ejendommelige Karakter, paa Regentens ved hin Karakter betryggede og tillige bestemmede Fremfærd«; ud fra dette givne og kun ud fra det bør Danmark indtræde i Kampen for de nye liberale Idéer¹).

Det kunde selvfølgelig med Rette siges, at den liberale politiske Bevægelse ikke havde nogen direkte Sammenhæng med nationale danske Traditioner; der laa her en afgjort ny Stræben, væsensforskellig fra den Bevægelse, der omkring 1800 havde skabt begejstret Tilslutning til Regeringens Reformarbejde. Den ny Bevægelses Mænd har tit nok været hensynsløse i deres Kritik af det gamle System, deres agitatoriske Form maatte, saa hidtil ukendt den var, virke stødende; af den »konservative« Ræsonneren i Hertz' Roman ses det, hvorledes regeringsvenlige Sind har taget Anstod ikke blot af den skarpe Finanskritik, men i Særdeleshed ogsaa af de heftige Udfald mod Embedsvæsenet som f. Eks. Johannes Hages bitre Angreb paa »Nepotismen« i 1835, der synes at være blevet betragtet som Indledningen til en ny journalistisk Praksis²).

Nægtes kan det ikke, at der kunde være noget ejendommeligt dystert over den Tone, hvori de liberale omtalte Statens Forhold. »Københavnsposten« holder energisk paa, at den bedrageriske Teaterkasserer Printzlau skal lide sin fortjente Straf uden al Naade og uden Hensyn til personlige Forbindelser, thi — fastslaar Bladet — ikke blot Moralen, men »Statens Finanser kræver det«³). Finansspørgsmaalet stod noget ander-

¹) Henrik Hertz: Stemninger og Tilstande, især S. 216 ff., 232 ff., 240 ff., jfr. Frithiof Brandts interessante Undersøgelser i hans Bog: Den unge Soren Kierkegaard (1929), de to første Kapitler, især S. 47 ff. De af Brandt med Kierkegaard og P. V. Jacobsen identificerede Personer benævnes hos Hertz henholdsvis »Translatøren« og »Harriet«. Et af de smaa karakteristiske Træk er »Harriet«s Omtale i eet Aandedræt af »de odiose Kritiker over Embedsbesættelser« og »Københavnsposten«s nye Skik med at nævne Folk uden deres lovlige Titler som blot Hr. Ørsted, Hr. Schouw o. s. v. (Jfr. om Hertz' og Kierkegaards tidligere politiske Holdning Stdfs. Hist. I, S. 135 og 577 f.)

²) Stdfs. Hist. I, S. 22.

³) Khp. 1838, S. 207, jfr. Rubin, S. 263 f. Printzlau havde efter sin egen

ledes i den offentlige Debat end i Stænderforhandlingerne. I de sidste satte det ikke noget egentlig Skel, fordi konservative og liberale i saa høj Grad kunde mødes i Kravet om Spar-sommelighed. I Presse og Pjecer stødte derimod, som tidligere berørt, en mere optimistisk Vurdering af Statens Husholdning sammen med den udpræget pessimistiske, der var typisk for de liberale Blade og Politikere, i det Modsætningsforhold, der fandt sit stærkeste Udtryk i de offentlige Diskussioner mellem M. L. Nathanson, der i 1838 blev Redaktor af »Berlingske Tidende«, og C. N. David, der var »Fædrelandet«s Redaktor¹⁾. Optimismen var her det »konservative«, Pessimismen det »liberale« Standpunkt; i Finanskritiken laa den kraftigste Agitation mod Opretholdelsen af det bestaaende Regeringssystem. Algreen-Ussings »eneste Skaal« var for Orden og Offenlighed i Statens Finanser, den var ikke for Enevældens Afskaffelse, men har ikke kunnet undgaa at paavirke Stemningen i denne Retning.

»Københavnsposten« var lige til Frederik VI's Død det eneste Dagblad blandt de liberale Organer; de andre — »Fædrelandet«, »Dansk Ugeskrift«, »Dansk Folkeblad« og ligeledes Claudius Rosenhoffs 1835 grundede Blad »Den Frisindede«²⁾ — var Ugeblade. I 1836 var Heibergs »Den flyvende Post« gaaet ind; den havde i den sidste Periode haft Karakter af et polemisk konservativt Organ med endnu mere glimrende Penne, bl. a. Søren Kierkegaards, end den, den liberale Presse raadede over; denne konservative Journalistik blev altsaa ikke videreført, men dens Mænd har trukket sig tilbage til den Slags private Droftelser, hvis Indhold kunde meddeles Offentligheden i en Form som den af Henrik Hertz i hans Roman anvendte.

Desto mere vedholdende virkedes og agiteredes der fra liberal Side. Som en genial Skaber af de store Programmer og Slagord var allerede nu fremtraadt den unge — i 1839 endnu kun 29-aarige — Orla Lehmann. Sidst i Trediverne var det hans Medarbejderskab, der i særlig Grad prægede »Køben-

Opfattelse ikke skadet Finanserne, eftersom han havde brugt de fra Teaterkassen stjaalne Penge til at spille i Lotteriet for og saaledes havde ladet dem glide fra den ene offentlige Kasse ind i den anden.

1) Se ovenfor S. 117.

2) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 325.

havnsposten«s Indhold¹). Ved det største »Majgilde« i 1839 (afholdt af »Læseforeningen« paa »Enighedsværn« udenfor Vesterport) var han den Taler, der særlig formede et forfatningspolitisk Program. Han fremhævede den Betydning, Stænderforsamlingerne hidtil havde haft ved at hindre Optagelse af nye Statslaan (et karakteristisk Synspunkt) og ved at tilskynde Regeringen til et Reformarbejde, og han nævnte som Maal for deres fremtidige Udvikling: de kongerigske Stænderforsamlingers Forening, Forhandlingernes Offentlighed og en Reform i Valgloven. Selv en saa fremstormende Mand som Orla Lehmann gik altsaa ikke i sit agitatoriske Arbejde væsentlig ud over det Standpunkt, hvorpaa Algreen-Ussing og med ham Stænderforsamlingerne havde stillet sig; heller ikke Lehmann vovede sig ind paa nogen Fordring om skattebevilgende eller lovgivende Magt for Stænderne²). *Det egentlige Forfatningskrav var ved Frederik VI's Død endnu ikke rejst direkte og offentligt i Danmark.* Men der var ikke blot indenfor Stænderforsamlingerne, men ogsaa i Kredse af Betydning udenfor Stænderforsamlingerne opstaaet et tydeligt og betydeligt Skel mellem to politiske Retninger: Liberale og Konservative, det bestaaende Regeringssystems Modstandere og dets Tilhængere. Tøvede de liberale end med helt aabent at vedkende sig det konstitutionelle Krav, var de dog lige paa Grænsen heraf (og altsaa endog med et tydeligt Blik rettet mod Norge). I »Fædrelandet«s Subskriptionsindbydelse, da det 15. Nov. 1839 bebuder sin Overgang fra Ugeblad til Dagblad, siges det ikke direkte, at Bladet vil arbejde for en Forfatning i Danmark, men dog, »at det konstitutionelle Kongedømme er

1) Jfr. Erslews Forfatterleksikon. Iøvrigt var det J. F. Giødvad, der fra Jul 1837 redigerede dette Blad, medens Liunge blot var dets Udgiver og Forlægger; fra Foraaret 1839 var J. P. M. Grüne Redaktør.

2) Khp. for 28. Maj 1839. Ved det paagældende Majgilde blev der udbragt følgende »Toaster«: for Kongen (Lehmann), Prins Christian (Wessely), Fædrelandet (Balth. Christensen), Stændernes Offentlighed (David), Besparelses-systemet (Wessely), Læseforeningen (Siesby), Trykkefriheden (Balth. Christensen), Trykkefrihedsselskabets forrige Skriftkomité (H. P. Hansen), Den danske Stats Enhed (Student Nis Hanssen), Haandværkernes Emancipation (Fineerskjærer Frederiksen), en udvidet Valgbarhed (Lektor Wilkens), de danske Kvinder (Candidat Fr. Barfod), Festen holdtes 27. Maj. Dagen efter holdt »Majselskabet« som sædvanlig en lignende paa Skydebanen. Den Sik at holde »Grundlovsfest« 28. Maj, der var indledet allerede 1832, bredte sig fra København til Provinsen, men vandt derimod ikke Indpas i Hertugdømmerne.

den Statsform, som fuldkomment svarer til den europæiske Situations historisk begrundede Tilstand«¹⁾.

Den Tid var forbi, da alt — tilsyneladende — var en politisk Idyl, der kunde inspirere en St. St. Blicher til et saadant Udbrud som dette: »Liberale er baade Konge og Undersaatter, og skal her findes Demagoger, da er Frederik den Sjette den første og største«²⁾. Nu var Spirerne umiskendeligt lagt til et virkeligt Partivæsen i Landet, dette kunde ikke undgaa at vække Bekymring hos mange, og umiddelbart maatte Udslagene af det ny offentlige Liv ikke mindst frastøde de udprægede Æstetikere. Ingemann sukkede i et Brev til Grundtvig (November 1838) over »Nutidens politiske og statsøkonomiske Møllestrøm«, der rev Ungdommen med sig, og mente med al Anerkendelse af det nødvendige i en borgerlig Opvækelse, at den højt priste nye »Almenaand« dog mere hørte til Tingenes end til Aandens Sfære. For de to Digterpræster Grundtvig og Blicher blev det karakteristisk, at de med al deres Kongetroskab og inderlige Tilknytning til Enevælden var »folkelige« nok af Instinkt til at føle Værdien af det, der var ved at gro frem, og derfor til uden æstetisk eller filosofisk Forargelse at gaa — paa hver sin særlige Maade — med ind i det nye Samfundsliv. Faa Maaneder før Frederik VI's Død — 1. August 1839 — holdt Blicher sin første »Himmelbjergfest« og fremførte da i sin Tale en Plan (der ikke skulde blive iværksat) om fremtidig at holde Festen paa den 28. Maj, »Fædrelandets Genfodelsedag«³⁾.

1) Jfr. C. F. Reinhardt: Orla Lehmann og hans Samtid, S. 51.

2) St. St. Blicher: »Danmarks nuværende Tilstand, korteligt fremstillet«. Skriftet er udgivet i Randers 1828 som en Slags Festskrift i Anledning af den samme glædelige Begivenhed indenfor Kongehuset, den vordende Frederik VII's Formæling med Frederik VI's Datter, der fremkaldte »Elverhøj«. Der foreligger her et af de karakteristiske litterære Udtryk for Tilfredshed med Samfundsforholdene under Frederik VI, med det lille fattige Land, hvor dog ingen behøver at gaa sulten i Seng. Blichers optimistiske Betragtninger blev straks kraftigt imødegaet af C. N. David (jfr. Jeppe Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie I, S. 304 ff.).

3) Grundtvig og Ingemann, en Brevveksling, S. 225; Jeppe Aakjær: St. St. Blichers Livs Tragedie II, S. 292 ff., 302 og 306. Poul Møllers »Kunstneren mellem Oprørerne« (fra 1837) er ved sit Emne — en Billedhugger, der driver en rasende Pøbelhob bort fra sit Værksted — et udpræget »æstetisk« Opgør med det frembrydende politiske Liv, men unægtelig uden nogen rigtig Virkelighedsbaggrund i den danske Liberalisme med dens alt andet end billedstormende Karakter. Iøvrigt var det under sin Virksomhed ved Norges Universitet, at Poul Møller havde udviklet sig til »en usminket Aandsaristokrat

2. Forfatningspolitiske og nationalpolitiske Spørgsmaal i Hertugdømmernes Stænderforsamlinger 1838. Den nationalpolitiske Situation i det danske Monarki ved Tronskiftet 1839.

Allerede 1836 havde Professor *Falck* stillet et Forslag i de slesvigske Stænder om en fælles Stænderforsamling for Hertugdømmerne, men Forslagets Behandling var dengang ikke blevet gennemført. Under den anden slesvigske Samling i 1838 stillede Godsejer *Henningsen* det samme Forslag, sandsynligvis efter Aftale med *Falck*, under Henvisning til dennes tidligere Motivering, der havde fremhævet det praktiske, men ikke det statsretlige Hensyn, og med Tilføjeelse af nogle Bemærkninger om Regeringens Vanskeligheder, naar den stod overfor uensartede Beslutninger fra de to Forsamlinger, om Besparelse i Tid og Penge, om Folkets tydeligt tilkendegivne Ønsker i denne Retning¹).

En Tremandskomité, bestaaende af *Henningsen* selv, Prinsen af Nør og Hofjægermester *Cronstern*, er enig om at anbefale Sagen, men uenig paa et bestemt Punkt i sin Begrundelse herfor. *Henningsen* og *Cronstern* finder det betimeligt at henvise til den gamle Stænderforfatning, der var fælles for begge Hertugdømmer; Prinsen af Nør mener, at det kun kan gøre Skade at beraabe sig paa den gamle Forfatning, da man dermed vil ligesom anerkende dennes Fortsættelse i den nye Forfatning og dermed indirekte dens Ophævelse²). Dette Standpunkt var imidlertid saa yderliggaaende principielt og rent »statsretligt«, at det ikke kunde trænge igennem. Det fandt ikke engang Støtte hos *Falck*, denne den »slesvigholstenske« Forfatningslæres egentlige Ophavsmand, der nu som Forsamlingens Præsident erklærede ikke at finde »nogen

og en uskromtet Beundrer af den lovlige Myndighed«; saaledes virkede det paa denne danske Digter at leve under den norske Konstitution (*Vilh. Andersen*: *Poul Møller* 2. Udg. II, S. 189 f. og 289 ff.). De danske æstetiske Stemninger lignede dem, der i Norge havde faaet et saa omstridt Udtryk i *J. S. Welhavens* 1834 udgivne Digt »Norges Dæmring«.

1) *Std.*, S. 72—73 (inkl. Beh.), 669—72, 673—95 (forelobig og endelig Beh.), 1106—09 (Petitionen). Der var til Stænderne fra forskellige Byer og Landdistrikter indkommet en Række Andragender dels om Stændernes Forening, dels om Skattebevillingsret, dels om begge Sager tilsammen. Se *Std.*, S. 37, 54, 71, 97, 120, 213, 306, 391. I Adressen fra Tønder tales om »et Parti, det danske«, der vil skille Slesvig fra Holsten og gøre det til en dansk Provins (*Acta XI*, Nr. 680, Statsarkivet i Kiel).

2) Jfr. hans Udtalelse, S. 677.

virksommere Grund for Stænderforsamlingernes Forening, end at man ønsker det Forbund, der har vedvaret saa længe, fornyet«¹⁾. Iøvrigt udviklede Komitéens Ordfører, Cronstern, at der ikke var Tale om at søge en egentlig Hjemmel for Retten til at kræve fælles Stænder, men om de fælles Interesser som et afgørende Sammenligningspunkt mellem før og nu²⁾.

Under Sagens Behandling gik de to Deputerede fra Flensborg, Jensen og Nielsen, begge mod Foreningen. De talte ud fra et slesvigsk Standpunkt, der tydeligt nok røbede sig som udsprunget af netop *flensborgske* Købmænds Tankegang. Slesvig stod, mente Nielsen, noget tilbage for Holsten, der havde den nære Forbindelse med Hamborg; mere udførligt tilkendegav Jensen sin Bekymring for de slesvigske Handels- og Toldinteresser, men var iøvrigt ogsaa bekymret for den slesvigske Trykkefrihed og de slesvigske Bønder (da jo de adelige Godser var mere talrige i Holsten, en Betragtning, der kaldte Prinsen af Nør frem til Paastand om de fælles Interesser for store og smaa »Landejere«); derimod var denne Flensborger ganske rolig for, at den slesvigske »Nationalitet« lige saa lidt som Slesvigs »garanterede Forbindelse« med Holsten skulde lide noget Afbræk ved den repræsentationsmæssige Adskillelse³⁾.

Den kgl. Kommissarius, J. P. Höpp, protesterede under Henvisning til Stændernes Grundlov imod, at Forsamlingen rejste Spørgsmaal, der ogsaa angik en anden Provins, nemlig Holsten; men hans Holdning kom i Virkeligheden til at understrege, at Regeringen ikke ønskede at gennemtvinge nogen saadan Fortolkning af vedkommende Paragraf, thi paa Forespørgsel fra et Medlem (Wehtje) erklærede han sig inkompetent til at nedlægge noget Forbud; reelt kunde da hans Modstand ikke blive mere virksom end A. S. Ørsteds i Danmark⁴⁾. Grev Magnus Moltke fra Slesvig By var endda dristig nok til at insinuere, at Kommissarius inderst inde ønskede Foreningen baade i sin Egenskab af Fædrelandsven og af Hensyn til den Lettelse i hans egen Stilling, der vilde blive Resultatet⁵⁾.

1) S. 675 f.

2) S. 673 f.

3) S. 674, 686 f., 692 ff.

4) S. 677 ff., 683.

5) S. 692.

Det er meget interessant at se, hvorledes Kommissarius ogsaa førte *Hensynet til Nordslesvig i Marken*¹⁾. Han mindede om de Forhandlinger om særlige nordslesvigske Forhold, der havde været — han maa her særlig have tænkt paa Sprog-sagen —, og udtalte sin Tvivl om, at saadanne Forhandlinger vilde vinde den tilborlige Opmærksomhed hos de holstenske Medlemmer af en fælles Forsamling. Regeringens Repræsentant rettede altsaa her en Appel til Nordslesvigerne om vel at betænke deres særlige Interesser, men det blev et forgæves Forsøg paa at fremkalde en Bevægelse blandt Mænd fra de dansk-sprogede Egne mod Foreningen med Holsten. Samtlige Nordslesvigere stemte med P. Hiort Lorenzen i Spidsen for denne Forenings Gennemførelse²⁾.

Ved Afstemningen (22. August) stemte ialt 34 af 38 tilstedeværende Medlemmer herfor, kun 4 imod, og fremdeles stemte 29 for at optage den foreslaede Henvisning til den gamle Landsforfatning i Motiveringen. Der henvises da i Forsamlingens Andragende til Kongen om »en Forening af Hertugdømmerne Slesvig og Holstens Stænderforsamlinger til en fælles slesvig-holstensk Stænderforsamling« først og fremmest til »den ældgamle Ret«, der har bestaaet, »siden Gert den Store i Aaret 1326 forskaffede sig og det Schauenborgske Grevehus Slesvigs hertugelige Krone«, nemlig Retten til den indbyrdes Forbindelse mellem de to Hertugdømmer, der nu af Slesvig-Holstenerne betragtes »som deres Lands Palladium, som Grundlaget for deres Statsret«, og som er det, der har gjort »begge Lande til eet Land, begge Folk til eet Folk«.

P. Hiort Lorenzen skriver i et Brev af 5. August til sin Hustru³⁾ med megen Tilfredshed om den Enighed, der raader; han ser i denne Enighed en Triumf overfor de nye dansk-nationale Bestræbelser m. H. t. Slesvig; om de to Flensborgeres Optræden noterer han, at den dog ikke (da de vilde fastholde Slesvigs hele almindelige Forbindelse med Holsten) var i »de

1) S. 679.

2) Det var foruden de to Flensborgere Tonders Repræsentant Drohse og Sydslesvigeren Inspektør Lorenzen, der stemte Nej (H. L. til sin Hustru 23/8).

3) De bevarede Breve fra P. Hiort Lorenzen til hans Hustru findes nu alle i hans Privatarkiv, deriblandt 7 Breve fra Englandsrejsen. Jfr. iøvrigt Laurids Skaus og Joh. Ottosens Bøger om H. L., særlig Skau, S. 56 ff., m. H. t. hans af Englands-Indtrykkene paavirkede politiske Iver ved Tidspunktet for Sammenkaldeisen af Stænderne i 1838.

to Kielerprofessorers Aand« (han tænker naturligvis her paa Chr. Paulsen og Chr. Flor); Falcks Optræden til Fordel for Sagen priser han meget, og han vilde ønske, at »Hr. Lehmann og Konsorter« kunde have overværet den.

I Virkeligheden havde Henningsens Forslag om Stændernes Forening, hvori der ikke var Tale om videregaaende Krav, ikke tilfredsstillet Hiort Lorenzen. Han var paa dette Tidspunkt en meget radikal »Slesvigholstener«, og han var modt i Stænderne 1838 med friske Indtryk fra selve det parlamentariske Mønsterland England. Han havde været derovre i Sommeren 1837, da der netop holdtes Parlamentsvalg. I Breve hjem til sin Hustru har han skildret sine Indtryk; han er som Grundtvig nogle Aar for meget betaget af Englændernes praktiske Handlekraft, men i Modsætning til Grundtvig begejstres han ogsaa over Englændernes Form for politisk Liv.

Som Politiker saa denne Haderslev-Kobmand een stor Opgave for sig: at bryde Bane for det ny offentlige Liv i sit Hjemland. I Tiden mellem de to første Stænderforsamlinger havde han forgæves gennem litterær Optræden søgt at fortsætte den Kamp for større Trykkefrihed, han havde rejst i Stænderne 1836 (men hvoraf der intet Resultat skulde komme)¹⁾. Ved Stændernes Aabning i 1838 modte han oplagt til kraftig Opposition mod Regeringen, ivrig opsat paa at faa gennemført ikke blot Foreningen, men navnlig ogsaa Skattebevillingsretten; han var straks med til at bekæmpe Forslaget om nu ligesom i 1836 at indgive en Tak-Adresse til Kongen; han stod her sammen med Augustenborgerne, og en anden af hans Kampfæller var Grev Magnus Moltke, der efter Hiort Lorensens eget Referat gjorde følgende Bemærkning: »Vi er ikke her for at drive »Courtoisie«, men for at sige Sandheden«. Det var en Opmuntring for den oppositionelle Fløj — og iøvrigt ogsaa en Tilfredsstillelse for Regeringen —, at Tanken om en Hyldest-Adresse blev afvist med 23 Stemmer mod 19. For de mere moderate var Udfaldet af denne Afstemning derimod en Skuffelse, og at den nyvalgte Præsident, Falck, for sit Vedkommende ikke lagde Skjul herpaa, svækkede efter Hiort Lorensens Skøn straks hans Position i Forsamlingen. Hiort

1) Jfr. Johan Ottosen: P. Hiort Lorensens historiske Gerning, S. 25.

Lorenzen havde ikke modarbejdet Falcks Valg, da han vidste, at Grev Magnus Moltke, Præsidenten fra 1836, ikke vilde modtage Genvalg, og han saa mente, der ikke fandtes andre *uafhængige*. Moltke har Hiort Lorenzen altsaa vurderet meget højt som Politiker¹).

I den første Tid under Samlingen 1838 befinder Hiort Lorenzen sig i højt Humør. Han skildrer i et Brev til sin Hustru af 26. Maj, hvorledes de gode Indtryk, han modtager af Stemningen blandt de Deputerede, endogsaa indvirkede fordelagtigt paa hans Helbredstilstand: alt tegner bedre denne Gang end forrige Gang, da alt havde været saa sorgeligt; »et Regeringsparti eksisterer egentlig slet ikke«, og Stemningen blev fra Dag til Dag mere og mere liberal. I et Brev af 24. Maj har han omtalt, hvor travlt beskæftiget han er med Spørgsmaalet om Stænderforsamlingernes Forening og deres Skattebevillingsret, og meddeler, at Moltke »vil sandsynligvis stille dette vigtige Forslag en af Dagene«. 26. Maj maa han fortælle sin Kone, at Henningsen allerede har stillet Forslaget om Foreningen — »man tror paa Foranledning af Falck« — men saa vil, skriver han, Moltke derefter stille Forslaget om Skattebevillingsret. At det sidste Krav kom med, var for Hiort Lorenzen det afgørende; at det ikke skulde lykkes at samle et Flertal om det, blev hans store Skuffelse i denne Stænder-samling.

En lille Skuffelse var det allerede, at Moltke, med hvem Hiort Lorenzen aabenbart har forhandlet livligt om Sagen, tovede med at rejse den; Utaalmodigheden herover medførte, at den anden Repræsentant for Slesvig By, Advokat Berwald, 7. Juni stillede Forslag om, at »den slesvig-holstenske Landdags forfatningsmæssige Bevillingsret skal overdrages til en

¹) H. L. til sin Hustru d. 21/5 og 22/5 (et Brev), jfr. Std., S. 5 f., S. 27 f. Forsamlingens Ledelse lod ikke den for Regeringen meget pinlige Adressedebat protokollere i Enkeltheder, hvad der fremkalder Protester fra Hiort Lorenzen og Grev Moltke. De 23 Nejstemmer afgives af: Hertugen, Prinsen, Schmidt, Heide, Warnstedt, Jaspersen, Nis Lorenzen, Petersen-Dalby, Thomsen (Skodborg), P. H. Lorenzen, Todsén Paulsen, Ahlefeldt Lindau, Ruhmohr, Reventlow, Berwald, Moltke, Vollertsen, Jensen (derimod Nielsen, den anden Flensborger, Ja), Steenholdt, Alexandersen, Rantzau, Wehtje. — Ved en kgl. Skrivelse af 1. Sept. tilkendegaves der Höpp allerhøjeste Tilfredshed med, at han havde søgt at hindre Adressen, som vilde faa samme Svar som Viborgadressen, hvis den skulde blive vedtaget (Kab.-Ark. Brevkopibog 1838, Nr. 806). Regeringen var altsaa principielt imod denne Slags Adresser.

forenet slesvig-holstensk Stænderforsamling« — i selve Formen et Forslag, der rummede baade en Paastand om, at Hertugdømmernes gamle Forfatning endnu retslig bestod, og et Krav om, at det væsentligste Indhold af den nu skulde genoplives¹⁾).

Saa skulde der gaa en temmelig lang Tid, inden det lykkedes overhovedet at faa denne Sag frem i Salen, og i denne Ventetid blev Hiort Lorenzen til fulde klar over, at der fandtes et »Regeringsparti«. Han skriver 17. Juni, at Sagen i høj Grad har opskræmmet dette Parti, der udfolder Intriger for at slaa den ned. 23. Juni fastslaar han, at Regeringspartiet »har dog rejst Hovedet«, og han sukker over Folkets »Godmodighed og Mangel paa Kraft« som en Hindring for Forslaget. 12. Juli mener han allerede dybt pessimistisk, at Resultatet af denne Samling vil blive endnu slettere end af den forrige; han tvivler nu ikke om, at Behandlingen af denne Sag, der rummer det vigtigste praktiske Spørgsmaal, udskydes kunstigt ved Intriger, og mistænker særlig de augustenburgske Brødre, der holder timelange Taler om de kgl. Propositioner og derved trækker Tiden i Langdrag.

Endelig den 23. Juli kunde Claussen fra Aabenraa i Forslagsstillers Fraværelse motivere Kravet om Skattebevillingsret for Stænderne som tilsigtende en »Genoprettelse af den betydningsfuldeste af Landets tilkommende Rettigheder« og tillige en praktisk »Ejendomsbeskyttelse«, som kunde tiltrænges under finansielle Tilstande, hvori der laa en stadig Trusel om nye Skattepaalæg²⁾). Advokat Storm fra Husum hævdede herimod, at Forslaget rummede en stor »Overilelse«, alene fordi den (for Hertugdømmerne fælles) Forening, der skulde have den omhandlede Ret, jo endnu ikke eksisterede, et Synspunkt, der fandt nogen Tilslutning³⁾). Ganske særlig fremkom Hertugen af Augustenborg med en længere principiel Udvikling: »Hvad der skal have Bestand, slaa Rod og blomstre, det maa gaa sin naturlige Gang og efterhaanden udvikle sig. Naar man idag vil dette, imorgen hint og i Overmorgen igen noget andet, saa vil intet have Bestand, og Statsborgernes Inter-

1) Std., Sp. 90, 429—42 (indl. Behandling).

2) S. 430 ff.

3) S. 434 f.

HERTUG CHRISTIAN AUGUST AF AUGUSTENBORG

esse trues i højeste Grad. Historien lærer, hvilke blodige Kampe og mangfoldige Ulykker der er opstaaet ved Statsforfatningernes Omvæltning. Betragter vi vort Land, da maa vi prise os lykkelige selv i Forhold til dem, der har Skattebevillingsret¹⁾. Efter Hiort Lorenzens eget Referat²⁾ har Hertugen ogsaa udtalt, at den gamle Skattebevillingsret kun tilkom Adelen, ikke Folket; at kræve mere var altsaa Revolution, og al Tale i denne Retning var latterlig, hvor den ikke blev understøttet af 20.000 Bajonetter. Hertugen ræsonnerede iøvrigt over Hiort Lorenzens Arbejde for Indsendelsen af Andragender til Stænderne om denne Sag, — noget, der ikke var saa svært at faa Folk med til, da det var ganske gratis — og gjorde dette paa en saadan Maade, at Hiort Lorenzen fandt sig befojet til at tale om et »personligt Angreb«³⁾. Grev Magnus Moltke talte til Gunst for Bevillingsforslaget, og af hans Tale, der straks er blevet udbredt i Afskrift, kom der til at gaa et vist Ry⁴⁾. Men den overvejende Del af Forsamlingen vilde ikke gaa med til nogen »Overilelse« og fandt heller ikke, at der kunde lægges særlig Vægt paa Vælgerandragender, som det havde været muligt for Folk at underskrive ganske gratis. For at tage Grunden bort under det Modargument, at den finansielle Forbindelse med Kongeriget umuliggjorde en Skattebevillingsret for Hertugdømmerne, havde Hiort Lorenzen paa egne Vegne stillet et Forslag om Udskillelse af Hertugdømmernes Finanser under en særlig Direktor og med Fastsættelse af de Ydelser, der paa hvilede Hertugdømmerne til den fælles Stats- og Hofhusholdning. Det viste sig imidlertid umuligt at faa Forsamlingen til at tage dette Spørgsmaal op til Behandling samtidig med Spørgsmaalet om Skattebevillingsret; Hiort Lorenzens Krav herom blev forkastet med 30 St. mod 10⁵⁾. Dette var Hertugen af Augustenborgs første Triumf i denne Sag; hans næste blev, at Forsamlingen med et saa stort Flertal som 27 mod 13 udtalte sig imod at lade Spørgsmaalet om Skattebevillingsret behandle i nogen Komité.

1) S. 439.

2) H. L. til sin Hustru 24/7.

3) S. 439 ff.

4) S. 442. Brev fra Schwensen i Flensborg til Hiort Lorenzen (af 24/9 38).
Skau: P. H. Lorenzen, S. 69 f.

5) Std., S. 432—34.

Først derefter kunde saa Forslaget om den finansielle Adskillelse fra Kongeriget komme til Drøftelse¹⁾. Til Afstemningen herom fandt Hertugen det ikke engang Umagen værd at blive tilstede; han var forinden kørt til Hestevæddeløb i Wandsbeck²⁾. Saa sikker kunde han føle sig paa Udfaldet. Hiort Lorenzen motiverede sit Forslag under kraftig Appel til den »slesvig-holstenske« Bevidsthed hos Forsamlingens Medlemmer, idet han vendte sig mod den Betragtning, at Finansernes Adskillelse vilde tilintetgøre Statsenheden. Det kunde den ikke af gode Grunde, mente han: »En *virkelig* Statsenhed af Hertugdømmerne og Kongeriget har kun eksisteret i Indbildningen og kan aldrig virkeliggøres.« Med samme Flertal som i den anden Sag — minus Hertugen —, 26 Stemmer mod 13, forkastedes imidlertid ogsaa dette Forslag³⁾. De tretten radikale, der i begge Sager stod overfor det moderate Flertal, var Thies Steenholdt, Henningsen, Moltke, Sievers, Todsens, Alexandersen, Bonefeldt, Nis Lorenzen, Müller, Vollertsen, Schmidt, Claussen og Hiort Lorenzen (Berwald og Paulsen, der vilde have stemt paa samme Maade, var fraværende). Den Falck nærstaaende Henningsen, der ikke havde villet inddrage Skattebevillingsretten under sit eget Forslag, støttede det altsaa, da Forslaget herom blev fort frem fra anden Side. Iøvrigt er der det ejendommelige ved disse Forhandlinger, at P. Hiort Lorenzens energiske Forerskab i saa stor Udstrækning faar Nordslesvigerne til at stemme for Krav, der har den mest direkte Brod mod baade Slesvigs Forbindelse med Danmark og mod Enevælden (men hvis Rækkevidde de paagældende sikkert ikke har kunnet overskue), medens vi omvendt træffer baade de augustenburgske Prinser og Kieler-Professoren Falck blandt dem, der har fundet det formaalstjenligt at holde igen.

Hiort Lorenzen var naturligvis højst misfornøjet over de Resultater, der kom ud af Forhandlingerne. Med god Grund havde han kunnet anse dem for en Styrkeprøve mellem sig og den augustenburgske Hertug; efter alt hvad der var gaaet forud, havde han været klar over at skulle møde baade Her-

1) S. 442—44.

2) H. L. til sin Hustru 24/7.

3) Senere skulde Forsamlingen vedtage at kræve en saadan Adskillelse i Forbindelse med Kravet om finansielle Besparelser (se ovenfor S. 111).

tugen og hans Broder som Modstandere, men han havde næret Haab om at besejre dem. Først i Juli havde han og Claussen været til en Sammenkomst med kielske Meningsfæller i Düsternbrook, og de havde ved den Lejlighed udtrykkelig forsikret om deres Vilje til at fore Bevillingssagen igennem paa Trods af de to Prinsers Holdning.

I et Brev af 12. Juli udtaler han et Haab om, at »de liberale«, skont »Brødrene« (Augustenborgerne) har »kastet Masken«, dog vil kunne fore deres Sag igennem med »Bonderne som sluttet Falanx i Ryggen«; han regner paa dette Tidspunkt, at de to »Partier« er hinanden næsten lige i Tal. Intet Under da, at Nederlaget, saa stort som det blev, satte ham i en Stemning af heftig Skuffelse. 25. Juli skriver han til sin Hustru i ganske ubehersket Tone om den sjofle Stænderforsamling og med bitter Ironi om »den liberale Prins«. 11. August meddeler han hjem, at han og hans Meningsfæller maa rejse med uforrettet Sag, og at al deres Stræben har været forgæves. Den Glæde, han folte ved Andragendet om Stændernes Forening, har altsaa kun været ham en midlertidig Opmuntring, ikke nogen virkelig Trost over, at den i hans Øjne egentlig afgørende Sag — Skattebevillingsretten — fik saa krank en Skæbne.

I 1836 havde Hiort Lorenzen kunnet mødes med Hertugen af Augustenborg som hans ivrigste Kampfælle i det store Toldspørgsmaal. Endnu ved Begyndelsen af Samlingen 1838, da han havde de to fyrstelige Medlemmer som Meningsfæller i Adressespørgsmaalet, har han kunnet haabe paa, at der kunde blive en nær Foling mellem ham og dem i forfatningspolitisk Henseende¹⁾. Efter at være blevet klar over sin Fejltagelse skriver han 12. Juli, at de to Brødre aldrig har næret virkelig konstitutionelle Anskuelser; saa naar der bliver Tale om virkelig liberale Bestræbelser, »kaster de i deres egen og deres Svogers Interesse Masken«, og man staar overfor »det nye Forbund mellem Aristokrati og Regering«.

Det var ikke saa forkert af Hiort Lorenzen at se en saadan

1) Rent selskabeligt nød Hiort Lorenzen paa dette Tidspunkt Hertugens Gunst. Han meddeler 29. Maj sin Hustru, at han sammen med en Snes andre Deputerede har været til Selskab hos Hertugen. Tilstede var ialt ca. 60 Personer, og »Slesvigerne siger, at der endnu aldrig i et Selskab her i Byen har hersket en saa afgjort liberal Stemning«. — Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 528 ff.

politisk Baggrund for det afgørende »Brud« mellem ham og Hertugen. Sidstnævnte stræbte sikkert nok paa den Tid efter at komme i et saa nært Forhold som muligt til sin Svoger, Tronfølgeren, og til Regeringen i det hele. I et Brev af 2. Juni skriver han til Tronfølgeren, at Stemningen i Stænderne ikke er god, og at der vil blive rejst et Spørgsmaal om Skattebevillingsret; han gør sin Svoger opmærksom paa, at der findes baade et radikalt og et konservativt Parti; Regeringen bør efter Hertugens Mening gøre alt »for at holde dette Parti (det konservative) ved godt Mod«, men den gør det modsatte, og »Begyndelsen hertil er den nye Told«. Prins Christian giver ganske Hertugen Ret i, at Regeringen bør holde sig til det Parti, der »vil forekomme Omvæltninger«, men saa, mener han, kan Regeringen ogsaa vente og fordre, at dette Parti og dets ledende Mænd er billige i Bedømmelsen af de Forhold, hvori Regeringen befinder sig, saaledes netop særlig m. H. t. Toldsagen — altsaa en lille venlig Paamindelse til Hertugen, der stadig bombarderer sin Svoger med Skrivelser om den Toldlovgivning, hvorved hans Toldprivilegium til hans store Misfornøjelse er blevet ophævet¹).

Hertugen synes i sin Politik saa stærkt at have ladet sig lede af rent standsbetonede for ikke at sige egoistiske Motiver, at Modsætningen til Hiort Lorenzens utvivlsomme omend samtidig noget umodne Idealisme bliver meget iøjnefaldende. Hans Snæverhed hindrede ham ikke i at være den drevne Taktiker; han saa ikke fra første Færd nær saa optimistisk paa de »konservative«s Stilling som Hiort Lorenzen paa »de liberale«s; til Gengæld udfoldede han et maalbevidst Arbejde for at faa de Deputeredes Flertal paa sin Side, medens Hiort Lorenzen synes at have staaet noget hjælpelos overfor alle »Intriger«. Den moderate og besindige Falck har utvivlsomt været en stor Støtte for »Konservatismen«, navnlig forudsat at man i ham kan se det egentlige Ophav til, at det heldigt gennemførte Forslag om Stændernes Forening blev stillet uden Forbindelse med Tanken om Skattebevilling (det tør derimod ikke antages, at han skulde have benyttet sin Præsidentstilling til at udskyde Forelæggelse af Skattebevillingssagen, eller at

1) De paagældende Breve alle i Kongehusets Arkiv.

Tidspunktet herfor skulde have været afgørende for Sagens Udfald). Stænderforsamlingen i 1838 blev ved Behandlingen af de forfatningspolitiske Spørgsmaal et lignende Udtryk for den overvejende Moderation hos de slesvigske Folkerepræsentanter som Samlingen i 1836. Ret karakteristisk er det ogsaa, at der kun var to Stemmers Flertal — 21 mod 19 — for at henvise et Forslag om Stænderforhandlingernes Offentlighed til Komitébehandling, og at det ikke skulde naa længere end hertil; Forslaget var stillet af Hiort Lorenzen, og en ivrig Bekæmper af det var Prinsen af Nor, der under Henvisning til det Afslag, der var givet paa Stændernes tidligere Andragende herom, fremhævede, at man ikke burde stampe mod Brodden¹⁾.

Moderation kom ligeledes til at præge den politiske Holdning hos *den holstenske Stænderforsamling* — nu som i 1835—36. Denne Forsamling vedtog paa Forslag af Præsidenten, Balemann, en i sine Udtryk yderst loyal Adresse, der dog beklagede, at der paa flere Punkter ikke var taget Hensyn til Stændernes i 1836 udtalte Ønsker, og endogsaa talte om den »Bestyrtelse«, hvormed man havde hørt om Formen for den Afgørelse, der var truffet i Mellemværendet mellem Finanserne og Nationalbanken. Holstenerne fik naturligvis ligesom Nørrejyderne at vide, at en saadan Adresse kom Kongen »uventet«²⁾.

Forst i Forsamlingens 25. Møde — 31. Oktbr. — fremførtes et Forslag af Senator Lorentzen fra Kiel om »Genindførelse af Skattebevillingsretten«, Adskillelse af Kongerigets og Hertugdømmernes Finanser og Forening af Holstens og Slesvigs Stænderforsamling. Om Skattebevillingsretten hed det i Motiverne noget dristigt, at den var lige saa gammel i Landet som dets Befolkning, og hvad Foreningen angik, paaberaabtes først og fremmest Christian I's Løfte i 1460 om, at Hertugdømmerne skulde forblive evig udelt sammen.

Til samme Komité som dette Forslag henvistes et andet, der stilledes Dagen efter af Borgmester d'Aubert fra Oldenburg, et Forslag, der ligesom Henningsens i Slesvig alene gik ud paa

1) Std., S. 318—20.

2) Ständezeitung I, Sp. 25 ff., 167—71, 347.

Stændernes Forening og i sine Motiver stærkt fremhævede Christian I's Løfte om den evige Udelthed¹⁾).

Et af de til Komitéen valgte Medlemmer, Grev Emil Reventlow-Farve, havde under den indledende Behandling udtrykt de Betæneligheder, der for Ridderskabet som formentlig Arvtager efter de gamle Landdage frembød sig ved at overdrage Skattebevillingsretten til en ny og hidtil ikke kendt Forsamling. Endog overfor selve Stændernes Forening havde han erklæret sig betænkelig, da »en nærmere Forbindelse med Slesvig, der var en mere eller mindre i Kongeriget inkorporeret Provins, udsætter os for den Fare saaledes at inkorporere os selv i de danske Provinser«²⁾).

Der blev dog i Komitéen Enighed om at anbefale Stænderforsamlingernes Forening for Slesvig og Holsten. Et Mindretal udtalte sig fremdeles for Skattebevillingsretten som en velbegrundet Fordring, men Flertallet i Komitéen fandt det ikke hensigtsmæssigt allerede nu at stille dette Krav.

Den hele Sag kom i Itzehoe ikke længere end til Komitébehandling. Medens begge Kongerigets Forsamlinger i 1838 androg om Forening, var det i Hertugdømmerne altsaa kun den slesvigske Forsamling, der indgav et saadant Andragende; Holstenerne stod forsaa vidt som de i politisk Henseende mest tilbageholdende af alle fire Forsamlinger. Og dog var der i Holsten som i Slesvig, men modsat Kongeriget, en Bevidsthed om et gammelt forfatningsmæssigt Retskrav for Hertugdømmernes Folk. Det er en afgørende Modsætning mellem Kongeriget og Hertugdømmernes Statsforhold, at det i Kongeriget — som simpel Følge af Kongeloven — ikke er muligt at bygge noget som helst Forfatningskrav paa nogen svunden Tidsalders forfatningsmæssige Traditioner. At Enevældens Forfatningsform ikke var fastslaaet for Hertugdømmerne, stod som den selvfølgeligste Trossætning for enhver politisk Opfattelse i »Slesvig-Holsten«. »I Holsten og Slesvig gælder den danske Kongelov ikke«, skriver »Kieler Correspondenzblatt« 10. Januar 1838, »det er den Hovedkendsgerning (die Haupttatsache), der adskiller Danmark og Hertugdømmerne mere end Kongeaaen,

1) Std. I, Sp. 805—61 og 862—79 (indl. Beh. af henholdsvis Lorentzens og d'Auberts Forslag), 2461—2536 (Komitébetænkning).

2) Sp. 832 ff., 876.

Bælterne og alle Østersøens Farvande.« Hertugdømmernes »Aristokrater« vilde være de sidste til at protestere mod et saadant Synspunkt. Hvad der derimod skabte Betænkelighed hos saavel de holstenske Grever som de slesvigske Prinser, var aabenbart den Tanke at skulle se en mere afgørende Magt hos nogen Forsamling, der var sammensat efter Stænderlovenes demokratiske Principper. De tilskyndes derved til at støtte Enevældens Opretholdelse. Heller ikke udenfor de aristokratiske Krav var der paa dette Tidspunkt overvejende Stemning for at rejse skarpere og mere yderliggaaende Krav. Det var et radikalt Standpunkt ud over det almindelige, der blev hævdet af P. Hiort Lorenzen under denne endnu saa helt »slesvigholstenske« Fase af hans politiske Udvikling, da hans mere nidkære end just særlig velbetænkte Iver for Hertugdømmernes Selvstændighed ogsaa skulde give sig Udslag paa anden Maade.

25. Maj 1838 tog P. Hiort Lorenzen Ordet i den slesvigske Stændersal for at meddele, at han den samme Dag fra det danske Trykkefrihedsselskab havde modtaget et Landkort med Titelen: »Kort over Kongeriget Danmark, Holsten og Lauenborg«. Hertugdømmet Slesvig var ikke at finde ved Inddelingen af dette Kort; derimod fandtes der paa Kortet et »Sonderjylland«. Hiort Lorenzen vilde gøre Forsamlingen opmærksom paa det mærkværdige Aktstykke og bad om, at det maatte lægges paa Bordet — hvilket Præsidenten ogsaa tillod. — I et Brev til sin Hustru af samme Dato omtaler Hiort Lorenzen Sagen, fortæller, han har faaet Landkortet sendt fra Lehmann, og fremhæver, at det har vakt »almindelig Uvilje«, og at han kun har efterkommet et almindeligt Ønske blandt de Deputerede ved den Demonstration, han har foretaget. 28. Maj meddelte Præsidenten, at Hiort Lorenzen havde tilstillet ham en Skrivelse angaaende Landkortet¹⁾. Samme Dag samledes de Deputerede med fremtrædende Personer fra Slesvig By for at holde ikke en egentlig »Majfest«, men mere en politisk Banket i Sammenhæng med Stænderforsamlingens Aabning (og da naturligt henlagt til »Grundlovsdagen«); her kom den Sindsbevægelse, Kortet havde vakt, kraftigt til Orde i skarpe Taler

1) Std., S. 38, 55, jfr. 593.

af bl. a. Beseler og Gülich og Hyldest saavel til »det store Tyskland« som til den »slesvig-holstenske Tanke«s særlige Forkæmpere: Falck, Dahlmann og den lige afdøde Lomisen¹⁾).

Bitterheden over Trykkefrihedsselskabets litterære Forsøg paa at hævde Sønderjylland som et dansk Land skulde ogsaa komme til at præge Udtalelser, der blev fremsat ved Behandlingen af det egentlige nationale Spørgsmaal i Stænderne: *Sprogsagen*.

Spørgsmaalet om det danske Sprogs Stilling blev ikke rejst i 1838 med en lignende Betoning som i 1836. Det var ikke denne Gang lykkedes C. Flor, den i Kiel bosatte dansk-nationale Banebryder, at blive Forfatter til det Forslag, der skulde stilles om denne Sag i selve Stænderforsamlingen. Flor havde dog ikke ligget paa den lade Side, men var sammen med N. Chr. Nissen og P. C. Koch i Haderslev blevet Ophavsmand til en stor Adresse, der overfor Stænderne krævede, at det danske Modersmaal »snarest mulig maa blive indsat i sine naturlige Rettigheder og blive gjort til Embeds-, Rettergangs- og, hvor dette endnu ej er Tilfældet, til Kirke- og Skolesprog i den dansktalende Del af Hertugdømmet Slesvig«. Kravet angaaende Kirke- og Skolesprog skyldtes en Tilføjelse af Koch og Nissen til det af Flor oprindelig givne Udkast, og det giver Adressen en særlig radikal Karakter; iøvrigt viste det sig nødvendigt for Haderslev Amt at bruge en Ordlyd uden denne Tilføjelse, som ikke har fundet Bifald her. I meget kraftige Ord fremhævede Adressen Kærligheden til det undertrykte Modersmaal og Folkets umistelige Ret til at se det genrejst til Brug i alle offentlige Anliggender. Da denne — i ægte Florsk Aand affattede Adresse — i de mange Eksemplarer, hvori den havde cirkuleret, og med mange Underskrifter — blev indleveret til Stænderforsamlingen, kom den til at virke afskrækkende som

1) Se Referat i K. C. 1838, S. 207 f. — Om Indtrykket af det herved skete hos den danske Grev Reventlow, der var Deputeret baade i Slesvig og i Roskilde, ved P. Hiort Lorenzen lidt senere at berette overfor Orla Lehmann, at Greven har karakteriseret Trykkefrihedsselskabets Handlemaade i disse Ord: »Oh, hvorfor har de ubesindige ikke betænkt, at der skal hundrede Aar til at udslette, hvad de har fordærvel«. Lehmann indrommer overfor Hiort Lorenzen, at Udsendelsen af dette Kort var »et Misgreb« fra Trykkefrihedsselskabets Side, og at Navnet Slesvig i det mindste burde være anbragt ved Siden af Navnet Sønderjylland. (P. Lauridsen IV, S. 240 og 250).

Udtryk for en Lidenskab, man fandt uhyggelig og uberettiget¹). Der forelaa imidlertid en anden Adresse, der ligeledes bad om dansk Rettergangssprog, overalt hvor Undervisningen var dansk, men samtidig fremhævede, at det ikke drejede sig om nogen Partisag, og udtrykkeligt tog Afstand fra den anden Adresses formentlige »Tone« af Uvilje mod det tyske Sprog og dem, der talte det. Ogsaa denne Adresse havde cirkuleret rundt om i mange Afskrifter — til Dels med en mindre væsentlig Ændring i Ordlyden —, og med Aanden i den var Nis Lorenzen i Overensstemmelse, da han denne Gang stillede Forslag om dansk Administrations- og Retssprog, hvor Dansk var Kirke- og Skolesprog²). I Begrundelsen fremhæves som et Retfærdighedskrav, at Embedsmændene maa betjene sig af Folkets Sprog — »thi Retten maa være folkelig og affattet i Folkesproget«. Hvad der tilsigtes, er imidlertid blot, at Nordslesvigerne ikke skal være nødt til at søge deres Ret i et for dem ganske fremmed Sprog, som det tyske *for Tiden* er for dem: »*Det forstaar sig af sig selv, at der derved ikke tilsigtes nogen nærmere Forbindelse med Kongeriget, men at vi betragter os som en uadskillelig Del af Hertugdømmet Slesvig og ingenlunde tænker at skille os fra Slesvig-Holsten.*«

I Stedet for den varme Kærlighedserklæring til Modersmaalet, som vi mødte i Sprogandragendet fra 1836, træffer vi her en praktisk betonet Tankegang og tilmed en Erklæring om Nordslesvigs Trofasthed mod »Slesvig-Holsten«. Det var denne Gang ikke Chr. Flor, der havde fort Pennen for ham, men det synes dog givet, at Nis Lorenzen nu saa lidt som i 1836 selv var Forfatter af sit Andragende; som hans Forudsætninger har været, maa det antages, at Ordlyden fra 1838 var den, der bedst dækkede hans personlige Tankegang. For en nordslesvigsk Bondemand har det paa dette Tidspunkt været mest naturligt at se Sprogsagen som et praktisk, ikke et ideelt Anliggende. Det maatte frem for alt være umuligt for

1) Se om den Florske Adresse og dens Tilblivelse P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede I, S. 58 ff. Flors Redaktion af Adressen er gengivet i »Fædrelandet«s Feuilleton 1875, Nr. 237, Kochs i det hele kun lidt forskellige »Redaktion« i C. Paulsens samlede mindre Skrifter I, S. 336 ff. De forskellige Sprogadresser findes i Acta XI, Nr. 681 (Statsarkivet i Kiel).

2) S. 73—76 (Forslaget), 583—604 (foreløbig Beh.), 604—20 (endelig Beh.), 1113—24 (Betænkning). Se om dette Nis Lorenzens Forslag tillige Petersen-Dalbys ang. tysk Sprogundervisning sammesteds.

ham at se noget illoyalt overfor *Fædrelandet* i at betone sin Hjemstavns Samhörighed med Hertugdømmerne som Helhed; han kunde ikke derved føle sig utro mod den Konge og Stat, hvis Undersaat han var. Ikke blot i god Tro, men sikkert ogsaa med ganske velberaad Hu har Nis Lorenzen godkendt det Udkast, som en mere skrivekyndig Mand har lagt frem for ham.

Et Sprogandragende i denne Form passede i Tone og Tendens nøje sammen med det Forslag, Petersen-Dalby nu som i 1836 rejste angaaende Undervisning i Tysk i de nordslesvigske Landsbyskoler, et Forslag, som stemte med en i Adresser flere Steder fra fremført Bøn til Stænderne, og hvis Begrundelse var, at de dansktalende Beboere i Nordslesvig stod i nærmere Forbindelse med de tysktalende i Slesvig og Holsten end med Danmark, og at det derfor vilde opfylde et af rige og fattige i samme Grad følt Savn. Begge Andragender henvistes til Behandling i samme Komité, en Fremgangsmaade, Falck havde anbefalet som den mest formaalstjenlige. »Thi der gaves« -- mente han -- »et vist Parti, som benyttede dette Anliggende til at udstrø Tvedragtens Sæd«; at møde dette Parti ved Nedsættelsen af *een* Komité til at bedømme begge Propositioner ansaa han for vigtigt, idet Stænderforsamlingen derved aabent vilde udtale, at »den efter Evne lægger sig ethvert af Folkets Anliggender paa Hjerte, og at de dansktalende ikke behøver fremmed Hjælp for at opnaa Nydelsen af deres Ret«. I denne Udtalelse af Forsamlingens Præsident lod straks en kraftig Tone af Misbilligelse overfor alle dansk-nationale Bestræbelser, der udefra vilde gribe ind i de indre slesvigske Forhold. Straks da Petersen-Dalby skulde til at fremsætte sit Forslag, havde Falck draget Omsorg for, at Nis Lorenzen i samme Møde kom til at fremsætte sit. Petersen-Dalby erklærede, at han vilde have fremsat Nis Lorenzens Forslag, hvis denne ikke selv havde gjort det, Nis Lorenzen paa sin Side, at han tiltraadte Petersen-Dalbys Forslag¹⁾.

Komitéen kom til at bestaa af Provst Boysen, de to Forslagsstillere, Hiort Lorenzen, Sognefoged Thomsen (altsaa fem Medlemmer, hvoraf de fire var Nordslesvigere). Den anbefalede enstemmigt begge Forslag. Som Ordfører udtalte Provst Boy-

1) S. 75, S. 74 og 76.

sen sig ved Debattens Begyndelse bittert mod den Adresse — altsaa den Florske —, som overdriver Sagen, og henviste til de indkomne Adresser, der »erklærer sig med stor Misfornøjelse imod dem, der vil gore denne Sag til Partisag og stifte Had mellem Folkets dansktalende og tysktalende Dele«. Endvidere udtalte han sig skarpt mod Artikler i »Københavnsposten«, hvori der var fremsat Paastande om tyske Sprogkundskabers Unodvendighed og Unytte for de dansktalende Slesvigere og om »en Paatrængen af det tyske Sprog« (skønt der jo dog kun var Tale om at aabne Adgang til en frivillig og gratis Undervisning)¹⁾.

Det er i det hele tydeligt, at der var skabt en ikke ringe Irritation ved den Interesse, der fra dansk Side var vist Sprogsagen, og hvori man vilde finde et anmassende Forsøg paa at forstyrre den hidtidige nationale Fredstilstand indenfor Hertugdømmets Omraade. Professor Hensen fra Slesvig talte — umiddelbart efter Boysen — om »en ingenlunde lutret Kilde« for Forslaget angaaende Retssproget, om det beklagelige i at ville opvække Tvist mellem to Folkeslag og Stater, om at der eksisterede en dansk, men ikke nogen tysk Propaganda — og om Trykkefrihedsselskabets Kort, hvor Slesvigs Navn var tilintetgjort²⁾.

Hertugen af Augustenborg forte en længere teoretisk og historisk Betragtning i Marken, Synspunkter, der var helt »rationelle« og uden ethvert Anstrog af tysk eller dansk Nationalfølelse: Sproget er til for Folkets Skyld, ikke Folket for Sprogets; siden Reformationstiden har Tysk stedse mere udbredt sig til at blive de dannedes Sprog, og »Hertugdømmet Slesvig staaer næsten ikke i nogen Handelsforbindelse med Danmark, men derimod meget med Holsten og Udlandet«; det tyske Sprog er mere fordelagtigt for Nordslesvig end det danske, og Forholdene kan jævnfores med dem i Elsass og Flandern (hvor Fransk er raadende som det officielle Sprog, skønt det ikke er Folkesprog), og »de hidtilværende Indretningers Skadelighed« er ikke godtgjort³⁾.

Den sidste Opfattelse blev gjort gældende fra flere Sider,

1) S. 590 f.

2) S. 591 f. og 503.

3) S. 615 f.

saaledes endog af Repræsentanten for Æro, Klestrup, der hævdede, at der paa denne Ø ikke foltes nogen Ubehagelighed ved den gældende Ordning (»Embedsmændene forklarer hver Gang deres tyske Udfærdigelser paa Dansk«¹⁾). Thies Steenholdt vilde paaskonne, at det danske Sprog blev indført ved Retten, men fandt det dog ikke nødvendigt, og da »det tyske Sprog har stor Interesse og Nytte«, vilde Undervisningen heri altid være et Gode²⁾. Dette var altsaa en »mellemslesvigsk« Betragtning.

Derimod fremhævede en nordslesvigsk Bonde som Alexandersen — af egen Erfaring — det praktisk skadelige ved de bestaaende Forhold³⁾. At der i Kravet om deres Ændring laa en stærk antibureaukratisk Tendens, var iøjnefaldende. Da Prinsen af Nør havde fremhævet det vanskelige for Embedsmanden ved Overgangen til en ny Ordning, fastslog Forsamlingens Vicepræsident, Jaspersen, skønt selv Embedsmand, at »Embedsmændene var til for Folkets Skyld«⁴⁾.

Det var selve Forsamlingens Præsident, Falck, denne Professor fra Kiel med de »slesvig-holstenske« Teorier, der skarpt afviste det Argument (fremsat af Sydslesvigeren Dröhse), at Hertugdømmet Slesvig skulde være et tysk Land, hvilket ikke kunde passe »i statsretlig Henseende«: »*Det hører ikke til Tyskland og ikke til det tyske Forbund*«. Hans Stilling fremhæves yderligere ved, at han overfor Petersen-Dalbys Skoleforslag udtalte sig imod at lade den tyske Sprogundervisning gøre noget Afbræk i den almindelige Timeplan; han mente ikke, at Trangen til at lære Tysk hos den største Del af Befolkningen var videre fremtrædende⁵⁾. — Hvorledes selv mere radikalt betonedede Anskuelse i »slesvig-holstensk« Retning kunde forbindes med Agtelsen for den nordslesvigske Befolkningens sproglige Ret, viste Grev Magnus Moltke ved sit Standpunkt: »Det kan ikke være Tvivl underkastet, at Hertugdømmets dansktalende Dele har Krav paa, at deres Sprog bruges i Retten«⁶⁾. Modsat finder man blandt dem, der bekæmpede

1) S. 597.

2) S. 596.

3) S. 613 f.

4) S. 598 f.

5) S. 594 f., 600 f.

6) S. 602.

Forslaget under Henvisning til praktiske Grunde, Inspektør Lorenzen, der havde stemt mod Stænderforsamlingernes Forening¹⁾. Naar en anden Sydslesviger, Hamckens, advarede mod et Tilbageskridt for »Hertugdømmets Enhed«²⁾ — da moder man her den Tankegang, der saa let kunde ægges til bitter Modstand, naar der bag den danske Sprogsag sporedes blot Skyggen af en dansk »Propaganda«.

Det er vel Falcks Autoritet, der har vejet saa tungt til, at begge Sprogandragender blev vedtaget af Forsamlingen, 38 billigede Indførelsen af 3 Timers ugentlig Undervisning i Tysk for nordslesvigske Skolebørn; heraf mente 28, at Deltagelse i denne Undervisning skulde være frivillig (hvad der var foreslaaet af Komitéen). Kun med knebent Flertal — 21 Stemmer — vedtoges det, at det danske Sprog burde indføres som Regerings- og Retssprog i de Distrikter, hvor det var Kirke- og Skolesprog. Derimod var der 31 Stemmer for, at Kongen for de paagældende Distrikter kun skulde udnævne Embedsmænd, der beherskede baade Dansk og Tysk.

Det synes en nærliggende Mulighed, at der var blevet flere Stemmer for det danske Retssprog, hvis det ikke havde været for Tonen i den store Sprogadresse — og hvis Trykkefrihedsselskabet ikke havde sendt sit Landkort til Slesvig. I det hele blev dog Modsætningsforholdet i denne Sag endnu i 1838 ikke bestemt ved Forskellen i nationale Synspunkter, men i ikke uvæsentlig Grad ved de forskellige Anskuelser overfor Spørgsmaalet om den menige Befolknings Ret i deres Forhold til Embedsmænd og Regering. Derfor kom ogsaa i denne Sag, omend uden Udfoldelse af nogen særlig personlig Iver, den demokratiske Hiort Lorenzen til at staa mod de augustenborgske Brødre — ikke fordi han var mere dansk eller danskfolende end de. Hiort Lorenzen førte ved denne Tid sin Korrespondance paa Tysk, medens Augustenborgerne med Forkærlighed betjente sig af Dansk. Det karakteristiske for Hertugen var imidlertid hans Afstandtagen fra enhver følelsesmæssig Vurdering i disse Spørgsmaal. Hvad han udtalte i Stænderne,

1) S. 604 f.

2) S. 607.

stemmer ganske med Ytringer fra et senere Tidspunkt (1844) i et Brev til Professor Peder Hjort i Sorø: han erklærer her ikke at høre til »Nationalisternes Tal, som lægger det allerstørste Værd paa Modersmaalet«, men holder paa, at den dannede Mand ved at lære alle Sprog »taber den indskrænkede provinsielle Anskuelse«, der er en Følge af ensidig Dannelse¹⁾.

Hertug Christian August var opdraget i det 18. Aarhundredes kosmopolitiske Aand og vedblev som moden Mand at leve i denne Aand; nogen Sans for de Forestillinger om sproglig Nationalitet, der skulde modnes i det 19. Aarhundrede, har han ikke ejet. Tillige stod han fremmed og fjendtlig overfor de demokratiske Synspunkter, der endnu i 1838 var de afgørende i den politiske Kamp for det danske Sprogs Rettigheder i Nordslesvig. Den folkelige Protest mod Bureaukratisme, ogsaa naar den drejede sig om Tilsidesættelse af Folkesproget, maatte derimod finde Tilslutning hos den liberale Hiort Lorenzen, skont han paa dette Tidspunkt ikke var mere »nationalt« sindet end Hertugen og ikke saa fortrolig med Brugen af det danske Sprog.

En ganske anden personlig Føling med den hele »Sprogsag« end nogen af de to havde utvivlsomt Professor Falck, Han talte her for sin Slægts og sin Hjemstavns naturlige Ret. »Det lod jo«, siger P. Lauridsen, »som var det den danske Bondeson Niels Falck, der talte gennem Etatsraad Falcks Mund.« Det var ganske sikkert den danske Bondeson!²⁾

Holstenerne havde ogsaa 1838 deres lille »Sprogsag«, vedrørende Brugen af det danske Sprog i visse officielle Forhold, der angik Holsten, og rejste desuden et Spørgsmaal om Lige-

1) D. M. 6. R. IV, S. 133. Det Billede, Hertugens Biograf, Gebauer, vil give af ham som brav og opofrende tysk-slesvigsk Nationalist, er altsaa kraftigt fortegnet.

2) Jfr. P. Lauridsens Fremstilling i hans anførte Skrift, S. 86 ff. Lauridsen ser i hele Sagens Forløb en Intrige fra Falcks Side; derimod synes han at savne Blik for, at Falck ganske sikkert var en lige saa oprigtig Forkæmper for Folkesprogets Ret som Nis Lorenzen og heller ikke ved nogen Paavirkning kan antages at have lokket denne bort fra hans umiddelbare — i nationalpolitisk Forstand derfor endnu uundviklede — Holdning overfor Sagen. Alle-rede paa et tidligt Tidspunkt af sin Skribentvirksomhed har Falck villig indrømmet det danske Sprogs Ret i Nordslesvig. (Jfr. D. R. H., S. 114, Brock, S. 109).

stilling mellem Holstenere og Danske i civile og militære Stillinger¹⁾; men nogen synderlig agressiv politisk Holdning laa der ikke heri.

Det politiske Liv mellem Stænderforsamlingerne i 1836 og 1838 havde indenfor Hertugdømmernes Omraade været meget mat. Der havde været Tilløb til en Foreningsdannelse i Lighed med det københavnske Trykkefrihedsselskab, under Kongens Sygdom til en Adressebevægelse med Forfatningskrav i Lornsensk Aand (med »Landsrettighederne« som Grundlag og under Henvisning til det norske Forbillede); men det var blevet ved Tilløbene. Stænderforhandlingerne i 1838 øgede vel saa nok den politiske Interesse rundt om; Laurids Skau fortæller i sin Bog om Hiort Lorenzen, hvorledes man paaskønnede de Oplysninger, man fik gennem dennes og andre Deputeredes Breve hjem til deres Familie. Noget større Opsving fik det politiske Liv ikke herved. Men dog synes Regeringen at have fundet det fornødent at holde Militærmagt parat til Forebyggelse af, at Hiort Lorenzen og hans Meningsfæller i Skattebevillingssagen blev fejret ved alt for kraftige Demonstrationer i Slesvig By (han fejredes her som i 1836 stærkt ved sin Hjemkomst til Haderslev²⁾).

I det hele skulde Stænderforsamlingerne i 1838 have været egnet til at give Regeringskredsene et Indtryk af, hvor ret svag og lidet paagaende den politiske Slesvigholstenisme endnu var. Medens det kunde være tvivlsomt, hvad der skjulte sig bag »Foreningssagen« i Kongeriget, havde det ved Behandlingen af Skattebevillingsspørgsmaalet klart vist sig, at de moderate Stemninger i Hertugdømmerne var langt stærkere end de mere radikale. Imidlertid synes ikke mindst de til Stænderne indkomne Petitioner at have tjent til at vedligeholde den gamle Ængstelse for »Uro« i Hertugdømmerne; man har anset det for nødvendigt at underkaste alle Rørelser her en særlig Kontrol. Allerede i Foraaret 1838 var der efter kgl. Ordre nedlagt Forbud imod, at et Mode i Eckernförde af Deputerede fra begge Hertugdømmer fik nogen officiel Karakter. Efter at Kiel derpaa havde stadfæstet sit gamle Ry som et Urocentrum gennem

1) Se nedenfor S. 277 Fodnote.

2) Jfr. i Alm. særlig Brock, S. 95 ff., Skau, S. 44 ff., 64 ff., 73 ff. Brev fra H. L. til bans Hustru 26/8 1838.

Afholdelse af nogle Møder under Ledelse af Th. Olshausen og ligesindede, Møder, hvor der var vedtaget Adresser til Stænderne, udstedte Lokalregeringen paa Gottorp 13. Dec. 1838 — ifølge en paa Kancelliets Forestilling given kgl. Resolution — et Cirkulære til Øvrighederne i begge Hertugdømmerne, hvorved det blev forbudt at holde Møder om andre Anliggender end de rent kommunale uden Tilladelse fra Politiet samt at arbejde paa nogen Maade for Indsendelse af Petitioner om Forandringer i Landets Forfatning og Forvaltning¹).

»Den slesvig-holstenske Tanke« var jo, udtrykt i bred Almindelighed, blot Idéen om begge Hertugdømmernes Omraader som udgørende eet Land i garanteret statsretligt Fællesskab, men adskilt i forfatningsmæssig Henseende fra Danmark. Idéen behøvede i og for sig ikke at indbefatte noget Ønske om at øge den rent praktiske Adskillelse fra Danmark. I Tidsskriftet »Schleswig-Holsteinische Blätter«, grundlagt af Advokat C. Heiberg 1835, finder man saaledes den Tanke udtrykt, at »Slesvig-Holsten« overfor Kongeriget ganske vist maa staa sideordnet og ikke underordnet («*coordinirt, nicht subordinirt*») og »med selvstændig Nationalitet«, men saa maa det iøvrigt være Maalet, at »de to forenede Helheder« gennem stadig mere ligeartede politiske Institutioner kommer i et nærmere indbyrdes Forbund²). Dette var jo i bedste Harmoni med den Helstatstanke, der laa til Grund for Regeringens Forfatnings- og Toldpolitik. Men naturligvis kan man — trods den raadende Censur — i Pressen ligesom i Stænderforhandlingerne finde skarpe Udtryk for Opfattelsen af Kongeaaskellets Betydning og Konsekvenser.

1) Brevkopibog 1838, Nr. 266 (25. Marts) og 316 (13 April). S. H. L. Kanc. Forestillingsprotokol Nov.-Dec. 1838, Nr. 34 (kgl. Resol. 23. Nov.). Kancelliet finder, at selvom denne Slags Møder ikke er ulovlige, kan de dog let forstyrre den offentlige Orden. Jfr. D. R. H., S. 240 f., min Omtale af Cirkulæret i Historisk Tidsskrift 9. R. II, S. 185 f.

2) Schleswig-Holsteinische Blätter I, S. 19 ff. Blandt Indholdet af senere Bind kan man f. Eks. finde en Betragtning om Opvækkelse af større Fædrelandskærlighed under Feltraabet: »Frederik VI for ever! Schleswig-Holstein for ever! Dania, unsere ältere Schwester, und der Bund mit ihr for ever« (III, S. 481 ff.). Men selvfølgelig er Tidsskriftet et Organ for den slesvig-holstenske Opfattelse af Hertugdømmernes Rettigheder, og skarpt afvises Trykkefrihedsselskabets Bestræbelser overfor Nordslesvig som overhovedet den Tanke, at noget andet Sprog end Tysk kan være Skrift- og Skolesprog i Slesvig (se saaledes IV, S. 193 ff.).

Det forende politiske Organ i Hertugdømmerne er »Kieler Correspondenzblatt«. Det vidner da særlig kraftigt om Mangelen paa tæt Samling omkring de slesvig-holstenske Idealer, naar netop dette Blads Redaktør, Th. Olshausen, i Maj Maaned 1839 pludselig proklamerede Ejdergrænsen som afgørende for den Politik, der burde fores af Holstenerne. Hans Udgangspunkt var de forfatningspolitiske Forhandlinger, der havde fundet Sted i Stænderne; han drog af dem den Lære, at man fra holstensk Side hellere burde bygge sine Forfatningskrav paa Holstens Stilling som Led i det tyske Forbund og saaledes overfor Danmark hævde »det tyske System« uden Hensyn til Forbindelsen med Slesvig, der nu engang ikke var noget tysk Land; man skulde ikke kræve nogen Genoplivelse af de gamle fælles Landdages Myndighed, men i Henhold til Forbundspagtens § 13 kræve en Bevillingsret for Holsten alene. Dermed indlededes den »nyholstenske« Bevægelse for »det Holsten, der ikke laa paa Æro« — en »ejdertysk« Bevægelse forud for den egentlige ejderdanske, og der laa i den et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvor lidt opmuntrende og opildnende Stænderforhandlingerne af 1838 havde været for de slesvig-holstenske Stemninger¹⁾.

Det har ved denne Tid været, som om »Slesvig-Holsten« skulde opløses indefra. Endnu førend denne nye holstenske Separatisme havde ytret sig, var den Bevægelse for Alvor opstaaet i Nordslesvig, hvorved endelig »Sonderjylland vaagnede« til Bevidsthed om sin Danskhed. Støttet og paavirket af først og fremmest den københavnske Professor i Kiel, *Christian Flor*, havde danske Mænd i de nordslesvigske Kobstæder indledet en Nationalitetskamp, der betjente sig ogsaa af andre Midler end Sprogandragender. Mens Stænderne var samlet i 1838, begyndte Urtekræmmer Pet. Chr. Hoch i Haderslev Udgivelsen

¹⁾ Det »nyholstenske« Program fremlagde Olshausen i en Række Artikler med Fællestitlen: »Der Ausschussbericht über die Herstellung des Steuerbewilligungsrechts, kritisch beleuchtet«, altsaa i direkte Tilknytning til Stænderforhandlingerne (K. C. for 8., 11., 18., 25. Maj, 5. Juni, 6. og 10. Juli 1839), en særlig Artikel »Holstein« i Nr. for 18. Maj er aabenbart ikke skrevet af Olshausen selv, men i samme Aand; det er den, der rummer Udtrykket om et Holsten, der »ikke ligger paa Æro«. Jfr. Johan Ottosen: Peter Hiort Lorenzens historiske Gerning, S. 48 ff. I et Brev — af 22. Juni 1839 — til H. L. antyder Olshausen, at det maaske kan komme til en Deling af Slesvig, den Tanke, allerede Lornsen var inde paa, og som J. P. With 1838 har berørt paa dansk Side (jfr. Skau, S. 44, Th. Graac: U. J. Lornsen, S. 187, ovenfor S. 161).

af det første dansk-nationale Blad for Hertugdømmet Slesvig: *Dannevirke*. Endnu inden Frederik VI's Død, i Oktober 1839, skulde Urmager Fr. Fischer grundlægge sit demokratiske Aabenraa-Blad. Ligeledes i 1839 indlededes, under særlig Medvirken af den i København studerende Bondesøn fra Tonder Amt Nis Hanssen og med megen Støtte fra kongerigske Institutioner og Personer, det systematiske Arbejde for at udbrede dansk Læsning og dermed Kendskab til dansk aandelig Kultur i Nordslesvig. Inden Tronskiftet var den nationale Fred i Slesvig brudt; den danske Rejsning mod den tyske Kulturs Eneherredømme havde, trods al Modstand og Ligegyldighed, begyndt at arbejde sig frem, og vi har set, at den allerede var istand til at skabe visse Misstemninger i Stænderforsamlingen 1838¹⁾).

For P. Hiort Lorenzen, hidtil den ivrigste Forkæmper for et liberalt og konstitutionelt styret Slesvig-Holsten, var den bevidste Danskheds Opvaagnen i hans hjemlige Omgivelser saa vel som hans gamle Kampfælle Th. Olshausens pludselige Svigten af den fælles Sag nye bitre Ærgrelser, der fojede sig til hans Skuffelse over det politiske Udfald af Stænderforhandlingerne. Meget oplysende for hans Stemning er Breve, han i 1839 har vekslet med Orla Lehmann²⁾). Hiort Lorenzen har paakaldt Lehmanns Interesse for de af Tryk og Tvang saa stærkt hæmmede slesvigske Presseforhold, og de to Politikere forhandlede med hinanden paa det Grundlag, der var givet ved deres fælles »frisindede« og »demokratiske« Overbevisning. Det er, hævder Lehmann for sit Vedkommende, »en demokratisk Følelse«, der har vakt hans Interesse for den slesvigske Sprogsag³⁾). Hiort Lorenzen forsikrer Lehmann, at han ikke er en Fjende af det danske Folk, men kun af den despotiske Regering, og meget maa han tage Afstand fra dem, der »har søgt at ophidse tysk- og dansk-talende imod hverandre«⁴⁾). Hiort Lorenzen staar endnu i denne Brevveksling paa et bestemt

1) Jeg maa for den danske Vækkelse i Almindelighed nøjes med at henviser til P. Lauridsens store Skildring og Kildesamling i *Da Sønderjylland vaagnede*.

2) For den væsentligste Del trykte i P. Lauridsen IV, S. 231 ff., jfr. Johan Ottosen, S. 33 ff.

3) P. Lauridsen IV, S. 233.

4) Anf. St. S. 239 f., 243, 247.

»slesvig-holstensk« Standpunkt: Hertugdømmerne maa i Fællesskab hævde de Rettigheder og politiske Fortrin, de besidder ved at være udenfor Kongelovens Omraade; de skal ikke af den Grund bryde Forbindelsen med Kongeriget, men Sprogforholdene i Nordslesvig maa og vil kunne ordnes tilfredsstillende uden kongerigsk Indblanding. Imidlertid bekender han 26. Juli 1839 for Lehmann: »Ved de overbeviste holstenske Liberales Frafald er der kommet Forvirring i Slesvigholstenernes konstitutionelle Bestræbelser. Jeg kan selvfølgelig ikke dele enkelte Slesvigeres Anskuelse i Retning af Slesvigs Indtræden i det tyske Forbund, og da overhovedet det konstitutionelle Parti i Hertugdømmerne ikke alene er splittet, men ogsaa lammet ved Folkets Apathi, vil jeg trække mig helt tilbage fra alle konstitutionelle Bestræbelser; kommer engang en Tid, hvor der er en reel Basis, og har jeg da endnu Sundhed og Kræfter, saa er jeg igen paa Pletten«¹⁾. Den her udtrykte politiske Raadvildhed og Selvopgivelse er et slaaende Træk til Belysning af Svagheden ved hele den slesvig-holstenske Bevægelse endnu paa dette Tidspunkt. Karakteristisk er det ogsaa at se den Tone, hvori en Mand som Falck i 1839 klager til kopenhavnske Bekendte over Tonen i de danske Blade overfor Hertugdømmerne og over, at Sprogsagen, som han vilde have behandlet rent sagligt, er blevet en »Partisag«²⁾.

Samtidig med at det politiske Liv i Kongeriget i stadig højere Grad tiltrak en ung og ivrig Kraft som Orla Lehmann, kunde de konstitutionelle Bestræbelsers mest energiske Mand indenfor Hertugdømmernes Omraade føle sig dybt skuffet over hele den Retning, det politiske Liv her tog. Endnu var Hiort Lorenzen ikke derved drevet over i den danske Liberalismes Lejr, men Forudsætningen for hans Overgang var skabt netop ved det Forhold, han selv saa skarpt misbilligede overfor Orla Lehmann, nemlig de kongerigske liberales Interesse for den nordslesvigske Sprogsag og deres »Indblanding« i de slesvigske

1) P. Lauridsen IV, S. 255.

2) Von Kieler Professoren, S. 155 f. Det var jo en ejendommelig Misforstaaelse af Falcks hele Stilling, en af de mindre taktfulde Manøvrer, naar Trykkefrihedsselskabet havde hædret hans Optræden i den første Stænderforsamling — med en Opfordring til at skrive Sonderjyllands Historie til Følgebrug; naturligvis svarede Falck, at for ham kunde Hertugdømmernes Historie ikke skilles ad (D. R. H., S. 218).

Anliggender. Det var Sprogsagen, der havde faaet Orla Lehmann til allerede i 1836 at tale til Gunst for den sønderjyske Danskhed indenfor Trykkefrihedsselskabet. I 1839 kunde Student Nis Hanssen faa Plads i »Københavnsposten« for en Række Artikler om den samme Sag; det var en ung Sønderjyde, der her med stor Iver forfægtede sin Hjemstavns Sag overfor det kongerigske Publikum¹). Han har vakt Opmærksomhed, og han blev en af Talerne ved den tidligere omtalte Grundlovsfest i 1839; betegnende talte han her ikke for Danskheden i Slesvig, men for Opretholdelsen af den danske Stats Enhed og Enighed, saaledes at der ogsaa i Fremtiden blev Plads for den »holstenske Broder« indenfor den fælles Statsbygning²). Endnu har saadanne optimistiske Ord om den nedarvede »Helstat« lydt langt naturligere for liberale Øren, end om der pludselig var blevet talt om en »Ejderstat«. Modsætningen mellem Danske og Tyske indenfor Monarkiet blev endnu ikke opfattet som et afgørende Skel. »Københavnsposten« bragte polemiske Artikler mod »slesvig-holstenske« Paastande om Slesvigs Stilling, men alligevel kunde Bladet (fra 19. til 29. August 1839) bringe en Artikelrække, der var viet Mindet om (den i 1838 afdøde) Uve Jens Lornsen som en »Retfærdighedsgæld«, Bladet for sit eget Vedkommende mente at skyldte ham.

Den nationalpolitiske Situation i det danske Monarki ved Tronskiftet 1839 er da den, at der allerede i Sammenhæng med Stænderforhandlingerne har begyndt at udvikle sig nye nationale Bevægelser i baade dansk og tysk Retning, men endnu er disse Bevægelser ikke paa nogen mere afgørende Maade stødt imod hinanden, og det er blot kommet til visse Gnidninger. Endnu ser det nærmest ud, som om den politiske Udvikling, der er indledet ved Stænderlovenes Udstedelse, skal styrke og ikke svække Fællesskabet mellem de forskellige Landsdele.

¹) Khp. for 9. Jan. 1839 og flere flg. Nr. — 16. Maj skrev N. H. om Nis Lorenzens Sprogandragende. P. Lauridsen mener, at N. H. vilde indrømme Tyskheden for meget, men efter hans egen Forklaring overfor P. Chr. Koch var dette dog kun Taktik; i Foraaret 1839 tog N. H. Initiativet til Stiftelsen i København af Foreningen til dansk Lærnings Fremme i Slesvig (P. Lauridsen III, S. 12 ff. og IV, S. 28 f.).

²) Khp. 1839, S. 581 f.

3. Christian VIII's Tronbestigelse.

P. Hiort Lorenzen skrev 17. Juni 1838 fra Stænderforsamlingen til sin Hustru: »Det er nu engang kommet saa vidt, at vi maa tale fra Leveren om, hvad vi vil, og hvad der dog maa komme før eller senere. Frederik VI gaar ganske vist aldrig ind derpaa, *men til ham vil vi ikke tale mere*, da man ikke tror, at Stænderne vil blive indkaldt mere i hans Levelid. Men Christian VIII skal til sin Tid vide, hvad vi vil, og intet Valg have.« Dette er et enkelt Vidnesbyrd, givet af en af de mest fremtrædende Politikere, om de Forventninger, der nu gjorde sig gældende i Retning af et nært forestaaende Tronskifte, der skulde ændre de politiske Vilkaar. Ved de københavnske Grundlovsfester blev der talt særdeles frejdigt, naar efter Levelt for Kongen Tronfølgerens Skaal blev udbragt. Paa Skydebanen udviklede Postsekretær Bojesen i 1838, hvorledes Erindringen rakte »Haanden til Haabet«, nemlig Erindringen om den norske Grundlovs Udstedelse ved Christian Frederik til det Haab, at han som Danmarks Konge vilde lade den af Frederik VI plantede Forfatningsspire vokse op til et frodigt Træ. Paa »Enighedsværn« erklærede i 1839 Dispachør Wessely, at naar Hans kgl. Hojhed engang efter Naturens Orden kom til at bestige Danmarks Trone, da havde hans foregaaende Handlinger lært Folket, hvad han vilde gøre; her ser vi allerede antydet Haabet om, at Danmark skal kunne faa en Konstitution som den norske. Ved Gildet i 38 blev ogsaa sunget en Sang af C. H. Visby til »Prins Christian«: Som Norge ikke glemmer den 17. Maj, vil Danmark prise den 28. Maj, men — »naar Juni dernæst kommer, den bringer Landet Trøst og blomsterfulde Sommer og eengang rige Høst!«¹⁾

Det maa antages, at de liberale Politikere ikke har haft nogen Lejlighed til at danne sig et Indtryk af den Forandring, der var foregaaet i Tronfølgerens Anskuelser; ellers havde de vel næppe kunnet fremtræde som saa store Optimister overfor Offentligheden. Det afgørende var, ikke at Prinsen havde ændret sine politiske Meninger efter 1814, men at han havde gjort det efter 1834. Under Stænderlovenes Udarbejdelse havde han optraadt særdeles liberalt; han havde glædet sig oprigtig

1) Khp. 1838, S. 592 og 585, 1839, S. 578.

over denne Ændring i Statsstyrelsen, vilde gerne have haft den i noget mere radikal Form og havde uden Betænkeligheder erkendt, at den i hvert Fald maatte være at opfatte blot som Indledningen til en virkelig konstitutionel Statsindretning. Samtidig havde hans Mangel paa Stabilitet i Tænkemaade og Optræden vist sig; det ene Aar havde han kæmpet for een Sammensætning af Stænderne, det næste for en anden. I den nærmest følgende Tid begyndte han at dreje bort fra de liberale Anskuelse over i mere konservative¹).

I Optegnelser for Aaret 1835 noterer hans fortrolige Medarbejder C. F. Holten: »Et glædeligt Fænomen ved Aarets Ende har jeg dog troet at finde i Prins Christians successive Overgang fra alt for megen Liberalitet til strengere Principer, til Overbevisningen om, at Tøjlen bør holdes stram, naar Folket ikke skal løbe afsted med Statens Vogn og kaste Kusken af Bukken« — og i Haabet om, at »Døgnskriverne« nu har vist Prinsen det farlige ved at bygge paa løse Ord, hilser den tro Hofmand med megen Glæde »en saadan Overgang i den Tronebaarnes Anskuelsesmaade«²). Det tør vel formodes, at Frederik VI's Ministre, Prinsens Kolleger i Statsraadet, har vidst at finde passende Lejlighed til at paavirke »den tronebaarne« og saaledes paa betryggende Maade forberede et Tronskifte. Et Omslag i Prinsens Anskuelse har allerede fundet Sted, inden han i 1838 begav sig ud paa sin sidste Udenlandsrejse inden Tronbestigelsen; han er derved blevet i høj Grad modtagelig for den Paavirkning, han her yderligere skulde blive Genstand for, og det fra de mægtigste Personligheder i det konservative Europa.

Rejsen strakte sig fra Juli til November. I Slutningen af Juli kunde den danske Tronfølger mødes med den russiske

¹) Stdfs. Hist. I, især S. 132 f., 211 f., 215, 253, 273. I »den hellige Alliance«s Fyrsteforbund saa Prinsen i 1830 en Sæmslutning under religiøs Maske »til Folkenes Undertrykkelse« (Brev til Grev S. L. Schulin, Personalhistorisk Tidsskrift 9. R. IV, S. 95). Da de første afgørende Beslutninger blev truffet i 1830 og 1831, var han jo endnu ikke Medlem af Statsraadet; men Lornsens Optræden tog ogsaa han som Udgangspunkt for »mange Betragtninger« om Nødvendigheden af endelig nu at træffe den længe opsatte Beslutning angaaende Holstens Forfatning; han fandt det i Proklamationen af 16. Nov. givne Tilsagn »altfor ubestemt«, fra allerførste Færd har han villet fremskynde Begivenhedernes Gang. (Se Breve i Holtens Erindringer, S. 226 f., jfr. Stdfs. Hist. I, S. 119 f.).

²) Holten, S. 194.

Kejser, Nikolaj I, i Teplitz i Bøhmen. Der førtes mellem de to en Samtale i Fortrolighed og Enighed om de politiske Problemer. Prinsen fortalte, at Provinsialstænderne i Danmark ønskede at blive forenet, men at dette Ønske ikke vilde blive opfyldt; Kejseren anerkendte Nyttens af Provinsialstænder, men betonedede det magtpaaliggende i, at de ikke overskred Grænsen for deres Beføjelse. Prinsen gav samvittighedsfuldt sin Konge og Fætter ved Brev Meddelelse om de i saa Henseende faldne Ord; men endnu mere Udbytte har han haft af sit Møde med Metternich, hvem han traf ved Midten af August i Innsbruck, hvor netop paa denne Tid de tyrolske Stænder var forsamlet. Østrigs mægtige Kansler benyttede Lejligheden til at give Danmarks Tronarving et lille energisk Kursus i den højere Statskunst efter »konservative Grundsætninger«.

Omhyggeligt har Prinsen noteret i sin Rejsejournal (15. Aug.), hvorledes efter Metternichs Forklaring det østrigske Monarkis »Rolighed« blev opretholdt gennem den Metode at regere hvert Land særskilt og efter dets særegne Love. Kejser Josefs Forsøg paa at gennemføre centraliseret Styre var et revolutionært Fejlgreb, som man nu var kommet lykkeligt ud over; thi at centralisere var Vejen til at fremkalde Omvæltninger, medens Indretningen af Provinsialstænder tillod at regere hver Provins under Hensyntagen til dens Ejendommeligheder: »Med stor Opmærksomhed saa man forestaaende Regeringsveksel i Norden imøde, men haabede, at de konservative Grundsætninger med Fasthed overholdes. Jeg svarede ham, at efter min Overbevisning kunde Indretningen af Provinsialstænder være meget heldbringende, og at man burde vedligeholde samme.«

Det var en klar Instruks, den vordende Christian VIII her fik, og han modtog den. Senere — i September — kom han saa til at gæste sin gamle Ven Kong Ludvig I af Bayern, og han noterer herom i sin Dagbog: »Kongen af Bayern er den samme, som vi har kendt ham i Rom, kun at han har tabt Smagen for Konstitutioner . . . Erfaringen havde lært ham, at man skulde vogte sig derfor . . . Provinsialstænder . . . var meget gavnlige, men en almindelig Stænderforsamling gjorde det umuligt at udrette det gode, man vilde . . . Det var en stor Lykke, at han havde udvirket en permanent Civilliste.«

Saaledes var altsaa ogsaa det erfarne Raad fra den Ven, der

selv havde oplevet Følgerne af at indrette sig med en konstitutionel Forfatning: at det Eksempel burde den vordende danske Konge vogte sig vel for at følge, men Provinsialstænderne skulde han derimod være glad for og opretholde. Raad i modsat Retning har han næppe modtaget ved nogen af de mange Hoffer og Fyrster, han besøgte. Og under liberal Paa-virkning har han heller ikke været, da han under Tilbage-rejsen havde nogle Dages Ophold hos Hertugen af Augustenborg i dennes Hjem paa Als¹).

Som hans Breve til ham i saa høj Grad viser, har Hertugen overfor sin Svoger helt igennem optraadt som den yderst konservative og meget anti-demokratiske Regeringstilhænger —, og der er ingen Grund til at antage, at han hyklede; han havde jo i Stænderne været den liberale Slesvigholstenismes farligste Modstander. Han havde utvivlsomt ikke som Tronfølgeren kendt til virkelige Anfægtelser eller Sympatier i liberal Retning. Han er som social Type den fuldblods Landjunker, hos hvem Interessen for Hesteavl og Jagt er et lige saa selvfølgelig Træk som Foragt for den jævne Bonde- og Borgerbefolkning; nærmest et Udslag af denne Foragt var hans Optræden i Sprogsagen. Kun eet Forhold var det i Virkeligheden, der gjorde Hertugen interesseret i »slesvig-holstenske« politiske Synspunkter, nemlig hans Slægts formentlige Arveret til Hertugdømmerne ved den kgl. Mandsstammes Uddøen. 1837 havde han udsendt et Skrift om Arvefølgen til Imødegaaelse af det (»Für Dänemark und für Holstein«), der 1836 var udsendt af den utrættelige Talsmand for de danske Interesser, Professor Chr. Paulsen. Kort efter at have haft sin Svogers Besøg skrev han (10. December 1838) om Sagen til den russiske Kejser (som det gottorpske Hus' Chef) under Paaberaabelse af sin »hjælpeløse« Stilling overfor det danske Hof, dog uden at opnaa andet end et hofligt, men meget forbeholdent Svar²). Fra den danske

1) Til Oplysning om Rejsen foreligger i Kongehusets Arkiv Prinsens egenhændige Rejsejournal, hans Dagbogsoptegnelser, Breve fra ham til Frederik VI (31/7 om Kejseren, 20/8 om Metternich).

2) Joh. H. Gebauer: Christian August, Herzog von Schleswig-Holstein, Anhang; se om Hertugens specielle Interesse for Hesteavl anf. Skrift S. 44 ff. Hos Holten (S. 191 f.) fortælles om den hertugelige Hævn overfor de alsiske Bønder, der i 1834 havde stemt paa Provst Ebbesen og ikke trods mange »Machinationer« paa hans egen Kandidat, Dr. juris Steffens. De skal have modtaget et Cirkulære om, at de ikke mere kunde faa deres Hopper be-

Regerings Side havde man i Forvejen ført Forhandlinger med Rusland og Østrig om disse forviklede Forhold.

Tronfølgeren ventede endnu at faa Tronfølgespørgsmaalet løst paa normal Vis, nemlig ved at lade sin fraskilte og barnløse Son, den vordende Frederik VII, gifte sig for anden Gang (og for at forberede et saadant Giftermaal havde han ladet sin Rejses første Maal været Hoffet i Mecklenburg-Strelitz, hvor han traf den til Svigerdatter udsete Prinsesse). Om Arvefølgen har Prinsen ikke talt med de udenlandske Stormænd; han var holdt helt udenfor de paagældende Forhandlinger²).

Metternichs Ord om Forfatningsspørgsmaalet har gjort stort Indtryk. For Prinsens paafølgende Rapport hjem til Frederik VI kvitterede denne med Brev (af 4. Sept.), der rummede følgende Bemærkning: »Maatte man altid være heldig nok til at finde Linjen mellem at omstode alt og at blive fast ved det bestaaende, blot fordi det bestaar.« Prinsen noterede i sin Dagbog disse »mærkelige Ord«, der vel kan antages at være lagt Frederik VI i Pennen af gamle Mosting eller en anden Raadgiver, med hvem Kongen har drøftet sin Fætters Breve, og som har fundet et godt, belærende Ord paa sin Plads overfor den, der skulde arve Riget.

Efter Rejsens Afslutning var Tronfølgerens Stemning ubetinget saaledes, at han ikke mere behøvede nogen Paavirkning i »konservativ« Retning. I Tilknytning netop til de af Metternich givne Raad var det, som vi har set, at han rejste sin Aktion for at gennemføre det øjeblikkeligt afvisende Svar paa Stændernes Andragende om Forening. Han viste sig i denne Sag meget mere ivrig end Kongen og Ministrene. Efter Nytaar 1839 lod han sig af Hertugen af Augustenborg bevæge til et Forsøg paa at hindre Optagelse i den holstenske Stændertidende af den afgivne — men ikke i Forsamlingen behandlede — Komitébetænkning angaaende Skattebevillingsret; det var en smaalig Aktion, rigtig i Hertugens Aand, og den mislykkedes. I Hertugens Øjne var Offentliggørelse af en Betænkning

dækket af Hertugens Fuldblodshingste (ifølge Gebauer var Hertugen Grandseigneur nok til at yde Folk paa Als denne Tjeneste gratis); jfr. om Hertugens Stemninger overfor Stænderforfatningen og de første Stændervalg Stdfs. Hist. I, S. 272 og 310. I det sidstnævnte Sted citerede Brev til Tronfølgeren omtalte Hertugen ikke Valget paa Als — et maaske for pinligt Emne og i hvert Fald ikke noget stolt Vidnesbyrd om hans Indflydelse i de nærmeste Omgivelser.

1) Jfr. D. R. H., S. 216, 278.

om Skattebevillingsret ensbetydende med fri Bane for den offentlige Drøftelse af den norske Konstitutions Indførelse i Danmark; i hans Breve til Tronfølgeren vrimlede det med »Demagoger«, og selv Höpp er en farlig Radikal (og det taler derfor til Gunst for en hertugelig Protégé, der gerne skulde have Prinsens Støtte til at opnaa en Fordel, at hans Ansøgning vil stode paa Modstand hos »Höppianerne« indenfor Kancelliet)¹).

Prins Christian har formodentlig ikke lagt Vægt paa alt, hvad han hørte fra den augustenburgske Svoger. Men meget iøjnefaldende er det, at han i Frederik VI's sidste Leveaar vendte sig stærkt mod de liberale Bestræbelser, at hans Optræden, maalt med hans tidligere Holdning, faar ligesom et Skær af den nyomvendtes særlige Nidkærhed og Iver. Christian VIII var inden sin Tronbestigelse blevet saa overbevist om det nødvendige i at fortsætte Regeringens hidtidige Politik, som Frederik VI's Ministre paa nogen Maade kunde ønske, han skulde være. Han var vel præpareret til at fortsætte Enevælden — og ganske særlig til at fastholde den givne Form for Stænderinstitutionen. Det var en begavet Mænd, der som Kong Christian VIII skulde bestige den danske Trone; men saa lidt som han var nogen fast Karakter, var han, trods visse administrative Evner og Færdigheder, nogen selvstændig politisk Personlighed med Evne eller Vilje til at hævde nogen særlig Uafhængighed overfor sine nærmeste Omgivelser indenfor det Regeringssystem, han overtog fra Forgængeren.

Ved Solopgang 3. December 1839 afgik Kong Frederik VI ved Døden efter at have regeret Landet dels som Kronprins dels som Konge i mere end 55 Aar. Han stod sikkert nok for den dalevende Slægt i den Grad som Søjle og Midtpunkt i det hele Regeringsvæsen, at kun faa forstod det begrænsede ved hans

¹) Breve fra Chr. August til Christian Frederik af 20. Febr., 2. Marts og 15. Nov. 1839. 20. Febr. ved Hertugen fra *ganske sikker Kilde*, at det radikale Partis Maal med Komitébetænkningen er at give Adgang til offentlig Drøftelse af den norske Konstitution, 2. Marts beklager han, at Chr. Fr. ikke har kunnet hindre Betænkningens Offentliggørelse, 15. Novbr. er der særlig megen Tale om »Demagoger« og »Höppianere« — men da gælder det ogsaa et honorarlonnet Hverv for Medlem af den slesvigske Overret Esmarck, tidligere Borgmester i Sønderborg og Hertugens Ven. Maaske har denne Bearbejdelse af Christian VIII gjort sit til, at Höpp 1840 foretrak at lade sig flytte fra Kancelliet i København til Overappellationsretten i Kiel.

personlige Betydning. Dette tjener til at forklare, baade at hans Bortgang kunde føles som en for det hele Samfund rystende Begivenhed¹⁾, og at den kunde blive Anledning til stærke Udtryk for Forventningen om, hvad der nu skulde ske.

Interessant er det at se Christian VIII's egen Beretning om Begivenhederne ved hans Tronbestigelse. Møsting var den ældste af Ministrene, men i hans Forfald paa Grund af Sygdom blev det Otto Moltke, der udraabte den nye Konge. Fra Slotsaltanen (paa Amalienborg) modtog Kongen Folkets Hilsen gennem »Jubelraab«, der lod ham føle, at han oplevede »et højtideligt, betydningsfuldt Øjeblik«, og derefter gik han tilbage til Salen, hvor de høje Embedsmænd var forsamlet; han udtalte sin Forvisning om, at de delte hans dybe Sorg over den tabte Ven og Velgører, og afgav derpaa følgende Programerklæring: »Det er min Hensigt at fortsætte hans landsfaderlige Regering uden voldsomme Forandringer, hvilke ofte ikke bringer det Held til Staten, som man tilsigter. Erfaringen maa raade til gavnlige Forandringer i Forvaltningen; jeg har den redeligste Vilje til at udrette det gode og haaber paa Forsynets Bistand dertil. Dog ene kan jeg kun udrette lidet; derfor venter jeg at understottes ved Deres redelige Iver i de Bestillinger, hvori De samtlige bekræftes.« — Biskop Mynster tog efter denne kongelige Udtalelse Ordet og nedbad Himlens Velsignelse over den saaledes begyndende Regering.

Christian VIII har altsaa straks meldt sig hos sine Ministre med sit politiske Program. Programmet gik ud paa en reformeret Statsforvaltning i Forbindelse med en uforandret Statsforfatning, og det var paa Forhaand sikkert, at det havde Ministrenes Tilslutning; det eneste, de kunde indvende mod den ny Konge, var hans Lyst til overhovedet at ville formulere Udtalelser om sine Hensigter; naar der ikke skulde ske noget Brud med det overleverede System, hvorfor da saa mange Ord i Anledning af, at Christian VIII havde afløst Frederik VI?

¹⁾ I sin Bog om J. C. Hostrup (S. 52) meddeler Helge Hostrup en Beretning fra Digteren Carstens Hauch's »kloge og kritiske« Hustru om det Indtryk, Budskabet om Kongens Død gjorde paa hende: »Jeg stod i mit Køkken, da Budet kom, jeg maatte holde mig ved Køkkenbordet, det løb rundt for mig, og jeg var lige ved at falde om. Min eneste Tanke var den, at det var en forfærdelig Ulykke, der havde ramt os« — jfr. om Stemninger og Arrangementer ved Frederik VI's Død i det hele en Skildring af Vilh. Østergaard (Vort Folk i det 19. Aarhundrede I (1897), S. 367—88).

KONG CHRISTIAN VIII

I hvert Fald ytrede der sig en Stemning mod at udstede en egentlig Proklamation til Offentligheden. Christian VIII overdrog samme Dag de to Generalprokurører A. S. Ørsted og Höpp at formulere et aabent Brev, et »Patent«, om hans Tiltrædelse af Regeringen. Under Raadslagningen herom mente de to Kancellipræsidenter, Stemmann og Moltke, i Forening med Höpp (det gamle Flertal fra Stænderkomitéen af 1831), at det blot kunde være Tanken at give en ganske kort Udtalelse om Embedsmændenes Forbliven i deres hidtidige Stillinger, saaledes som Frederik VI i sin Tid havde nøjedes med; Ørsted skrev imidlertid til Kabinettssekretæren, J. G. Adler, at han havde forstaaet Opgaven anderledes, og tilstillede ham et Forslag til en fyldigere Udtalelse. Det er dette Forslag, Kongen ifølge sine egne Optegnelser har lagt til Grund for det Udkast, han lod forhandle om i Statsraadet (hvor ogsaa Ørsted og Höpp kom tilstede) med det Resultat, at der kunde udstedes et Patent af følgende Indhold:

»Efier at den Almægtige har hjemkaldt Fædrelandets dyrebare Konge, Vor højtelskede Fætter, Hans Majestæt Kong Frederik den Sjette, har Vi besteget Vore Fædres Trone. — Idet Vi med alle Vore kære og tro Undersaatte er gennemtrængte af Sorg over det Tab, der har truffet Os og Vort Folk, og idet Vi dybt føler Vægten af det store og besværlige Kald, som det guddommelige Forsyn har anbetroet Os, finder Vi Os styrkede ved fast Tillid til den Algodes Bistand, og ved den Forvisning, at med Tronen ogsaa Folkets Kærlighed er gaaet i Arv til Os. Intet ligger Os mere paa Hjerte, end med den utrættelige Iver, hvorpaa Vor forevige Forgænger har givet et saa lysende Eksempel, at fortsætte hans landsfaderlige Styrelse med stadigt Hensyn til de Forbedringer i Forvaltningen, som Erfaring maatte tilraade Os, for at forøge og betrygge Vort gode og trofaste Folks Hæder og Held.«¹⁾

Meget morsomt er det efter Kongens Optegnelser at se, at flere af Udtrykkene i den saaledes offentliggjorte Henvendelse til Folket skyldtes Ændringer, der efter Ministrenes Forslag er foretaget i det behandlede Udkast — med den tydelige Tendens

¹⁾ Proklamationen er dateret 3. December, Tronbestigelsens Dato, men efter Kongens Optegnelser har det paagældende Statsraadmøde først fundet Sted 4. December.

stærkere at fremhæve den kongelige Magtfuldkommenhed. Der stod i Udkastet: at efter Frederik VI's Død »er Regeringen ifølge Kongerigets og de dermed forenede Hertugdømmers Forfatning gaaet over i Vore Hænder«, men Ministrene ønskede ingen Hentydning til Monarkiets statsretlige Forhold, og efter Mostings Forslag blev det saa til det mere fyndige og kategoriske: »har Vi bestegit Vore Fædres Trone«. Ifølge Udkastet sørgede Kongen over sin Forgænger »med det hele Folk«, men Ministrene fik indsat den mere fyrstelige Vending: »med alle Vore kære og tro Undersaatter«. I Udkastet var der Tale i al Almindelighed om at gennemføre de Forandringer i Forvaltningen, som Erfaringen maatte tilraade; men den betydningsfulde Tilføjeelse »Os« blev foretaget efter Otto Moltkes Forslag. Naar der endelig i Patentet til sidst taltes om »Vort gode og trofaste Folks Hæder«, var dette Statsraadsrådets Omskrivning i klingende og kongelig Stil af mere jævne Ord i den forelagte Tekst om slet og ret »Folkets Hæder«. — Den hele Situation ogsaa ved dette vigtige Statsraadsråd peger i Retning af det for Forholdene saa ret typiske Træk: Ministre, der i deres ivrige Omhu for Kongemagtens Ret og Værdighed er endnu mere »royalistiske« end selve Kongen. Samtidig ser vi, hvorledes Christian VIII lige fra sin Tronbestigelse var indstillet paa Hensyntagen og Bøjelighed overfor sine Raadgiveres Forslag. Trods en vis Ministermodstand gennemførte han ganske vist Tanken om at henvende sig i smukke Ord til Folket, men det første Udkast hertil lod han sig meddele af Generalprokuroren, ikke af Kabinetssekretæren, og han lod som en Selvfølge dets Ordlyd censurere af Statsraadet.

Christian VIII er ikke blevet Konge med nogen Tanke paa at gennemføre en »diktatorisk« Form for Enevælde. Et meget karakteristisk Vidnesbyrd om hans Holdning ligger ogsaa i nogle Bemærkninger, han har nedskrevet om Behandlingen af den ny Kommunalordning for København, hvortil der havde været forelagt Stænderne Udkast i 1838, og som blev endelig afgjort i Statsraadsrådet 23. December 1839. Den vigtigste Diskussion stod der om det Spørgsmaal, hvorvidt man skulde overlade Borgerrepræsentationen at besætte ved eget Valg visse den forbeholdte Pladser i nogle særlige Kommissioner, saaledes Fattig- og Skolekommissionerne, eller om

Kongen som hidtil skulde udnævne de paagældende Medlemmer: »Jeg«, noterer Kongen, »udtalte mig for den friere Anskuelse i Kommunalvæsenet, og da i Statsraadet navnlig Grev O. Moltke og A. W. Moltke, Stemann saavel som Grev Rantzau udtalte sig derfor (Møsting og Krabbe derimod), saa indrømmede jeg gerne frit Valg af Repræsentanternes Midte til disse Kommissioner«. — Det kan af en saadan Ytring sluttes, at Kongen i det mindste ikke uden store Betænkeligheder vilde have gennemført sin egen Opfattelse, saafremt et Flertal af Ministrene havde stillet sig paa et modsat Standpunkt¹⁾.

Det tør trygt siges, at alene denne Hensyntagen til de nærmeste Raadgivere udelukkede Imødekommen overfor de Opfordringer til et forfatningspolitisk Systemskifte, der straks skulde blive rettet til den ny Konge fra ukaldede Raadgivere og tilsyneladende som et vidt udbredt Folkekrav. Den første Forudsætning for en saa ny politisk Kurs vilde have været Afskedigelse af de Raadgivere, hvis politiske Tankegang var udtrykt gennem Stænderkomitéens Indstilling til Frederik VI i 1832. Men paa Forhaand kunde Christian VIII ikke være sindet til at frigøre sig for de Mænds Indflydelse, hvis Anskuelser han inden sin Tronbestigelse var bragt til at dele.

Stemningerne i de Kredse, der mest afgjort ventede og ønskede at se Christian VIII som en ny Tids Konge, der straks omskabte Landets Forfatningsforhold, har kunnet støtte sig til Uvidenhed og Mangel paa Forstaaelse baade overfor den virkelige Karakter af det Regeringsystem, man krævede afskaffet, og overfor den virkelige Personlighed hos den Regent, til hvem man stillede Kravet. I »Fædrelandet« (for 7. December) hyldede C. N. David Christian VIII som den moderne Konge, der som Tronfølger havde fulgt Tidens mægtige Idéudvikling,

1) Christian VIII's »Optegnelser over det passerede og Regeringsforhandlinger fra 2. Decbr. 1839 til 15. Juli 1840« i Kongehusets Arkiv. Brev af 3/12 1839 fra A. S. Ørsted til J. G. Adler i dennes Privatarkiv, Pakke 32, Proklamationen af 3. Dec. i Kollegialtidende 1839, S. 905 f. Frederik VI's i sin Tid udstedte Tiltrædelsespatent havde blot rummet den Meddelelse: »at Hs. Majestæt paa det, at ingen Standsning skal finde Sted i Embedsforretningernes sædvanlige Gang, allernaadigst vil have befalet, at samtlige i Allerhøjstsammes Riger og Lande af Kongens højsalige Hr. Fader, højlovlig Ihukommelse, beskikkede eller stadfæstede Embedsmænd skulde, indtil videre, vedblive deres Embedsforretninger under den af dem forhen aflagte Troskabs- og Embedsed«.

medens det derimod ikke kunde antages, at han havde »identificeret sig« med det gamle System.

Allerede om Aftenen 3. December samledes Studenterne under Orla Lehmanns Førerskab paa Hotel d'Angleterre, og her vedtoges — dog med knebent Flertal — en Henvendelse til den ny Konge om Indførelse i Danmark af en Forfatning ligesom den norske. Sikkert med god Grund havde Professor Madvig paa Modet kunnet opkaste det Spørgsmaal, hvad de tilstedeværende unge Mennesker, naar det kom til Stykket, kendte til den norske Forfatning. Der blev dog den følgende Morgen halvtredje Hundrede Underskrifter paa den vedtagne Adresse, som derpaa samme Dag overrakte Kongen personlig ved en Fem-Mands-Deputation, bestaaende af Orla Lehmann, Carl Ploug, Hother Hage, W. Andersen og D. G. Monrad, med den førstnævnte som Ordfører. Om Resultatet af sin Audiens — med Meddelelse af Adressens Ordlyd og Kongens Svar — aflagde denne Deputation selv Beretning i »Fædrelandet« for 7. December¹).

»Deres Majestæts Forgænger i Regeringen« — hed det i Adressen — »har, ved faderligen at drage Omsorg for Folkets Dannelse og ved at indføre repræsentative Former, der vistnok var et betydningsfuldt Udviklingsled, ført Danmark Tidens Oplysning imøde. Det er den berømte norske Forfatnings Skaber, paa hvem Danmark, paa hvem hele den civiliserede Verden henvender sit Øje med den forventningsfulde Tillid, at alt dette vil vorde fuldbyrdet til Ære og Glæde for Deres Majestæt, til Frelse og Velsignelse for Deres Folk.«

Det var her uden mange Omsvøb sagt, at man ønskede en Forfatning for Danmark som den, Kongen i sin Ungdom havde haft Lejlighed til at give Norge. Kongens Svar lod heller ikke noget tilbage at ønske i Tydelighed. »Ingen«, sagde han, »erkender mere end jeg Almenaandens frugbringende Virkninger

¹) Jfr. om Modet paa d'Angleterre (og om den hele Studenterbevægelse) H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie II, S. 1 ff. og bl. a. Madvig i Historisk Tidsskrift 5. R. V, S. 103 ff.; Madvig mener, at han ved advarende Ord holdt mange tilbage fra Deltagelse i Demonstrationen og »betog den hele Sag meget af dens Betydning«. Senere udgav han en Pjece (»Nogle Bemærkninger om Studenteranliggender«) med kritiske Bemærkninger baade om de virkelige, purunge Studenter, der vilde tiltro sig et selvstændigt Kald i Statsanliggender, og om de ofte 50-aarige Mænd, der under politisk Optræden ønskede at betjene sig af Studenternavnet. Orla Lehmann: Samlede Skrifter III, S. 110—14 (Gengivelse af Adressen med Bemærkninger om Modet).

paa alle Statens og Videnskabens Forhold.« Men — forklarede han videre for de unge Mennesker — skulde en fremskridende Udvikling føre til det forønskede Maal, da maatte den støtte sig til Erfaringens Lærdom. Hans Forgænger i Regeringen havde gjort et stort Skridt fremad ved Indførelsen af Provincialstænder, der aabnede Folket fuldstændig Adgang til at faa sine Ønsker nedlagt for Tronens Fod. *Derved maatte man* — erklærede Kongen — *blive staaende*. Naar Studenterne havde talt om den norske Konstitution, vilde Kongen gøre opmærksom paa, — og han maatte bede dem vel lægge Mærke til, hvad han sagde — at denne Konstitution var fremkommet under ganske særlige Omstændigheder. Hvis det ikke havde været nødvendigt at ordne Landets Forhold i en saadan Hurtighed, var han overbevist om, at Konstitutionen vilde være blevet bedre og den følgende Udvikling sikrere. Han erkendte Nødvendigheden af saa vidt muligt at forbedre Statsforvaltningen, men først efter at have spurgt Erfaringen til Raads. Hvad Trykkefriheden angik, kunde den efter hans Skøn ikke være uindskrænket, men det maatte først og fremmest bero paa Pressens praktiske Brug eller Misbrug af denne Frihed, hvor vidt det skulde være muligt at strække den.

Saaledes refereres — paa højst autentisk Maade, med Deputationens egne Underskrifter — Kongens og de unge Akademikers Forhandling i »Fædrelandet«. Dette Blad gav i samme Nummer sine Læsere Meddelelse om, at det i Anledning af Tronskiftet straks iværksatte sin allerede kundgjorte Plan om at udkomme som Dagblad; det fremtraadte fra nu af som den liberale Bevægelses egentlige Hovedorgan, foreløbig under Redaktion af ikke mindre end fem Politikere: Balthazar Christensen, C. N. David, J. F. Gjørdvad, Orla Lehmann og A. Wessely. I dette Blad stod altsaa at læse, hvad den ny Konge havde sagt til de første Forfatningskrævere, og det kan vel nok have gjort et mindre behageligt Indtryk paa Mændene i Kongens Raad at se, hvorledes Kongen villig havde indladt sig paa at drøfte Politik og Statsstyrelse med Repræsentanter for et Studentermøde. Enevælden var for saa vidt af Kongen selv blevet »sat under Debat«¹⁾, men dog saaledes, at hans eget

¹⁾ Det træffende Udtryk er brugt af N. Neergaard i »Under Junigrundloven« I, S. 11.

Indlæg i denne »Debat« blev et motiveret og afgjort »Nej« til dem, der ønskede en Forfatning som den norske sat i Stedet for den danske Enevælde. Indirekte, men dog tydeligt, kom ligeledes det kgl. Patent om Tronbestigelsen til at give et Vidnesbyrd om, hvorledes Kongen vilde forholde sig overfor alle Forfatningskrav: det var *Forvaltningen*, ikke Forfatningen, han tænkte sig at reformere.

Det havde ikke været behageligt for Kongen at modtage den liberale Studenteradresse; H. N. Clausen beretter¹⁾, at Kabinettssekretær Adler forsøgte at faa ham til at hindre dens Indgivelse, et Tegn paa Æmfindtligheden overfor politiske Demonstrationer, der passer meget godt sammen med Kongens Villighed til at indlade sig paa Diskussion med Demonstranterne. Imidlertid havde Kongen allerede 7. December den Tilfredsstillelse at modtage en anden akademisk Deputation med P. Chr. Kierkegaard, den senere Biskop, som Ordfører²⁾). Denne Adresse var underskrevet af 426 akademiske Borgere, og Kongen kunde med god Grund i sit Svar paa den udtale, at den var affattet »i de loyaleste Udtryk«. Den afdøde Konge betegnedes som »den danske Students vennehulde Beskytter«, og smukt siges det om ham, at »Frederik VI har i 32 Aar ikke blot behersket, men ogsaa elsket sit Danmark«. Til Christian VIII nærer Underskriverne den sikre Forventning, at han vil tage Hensyn til de »særegne Fordringer«, der stilles af Fremtiden, omend denne Fremtid maa være »væsentlig en Udvikling af Fortiden«³⁾.

Kongen udtrykte naturligvis sin store Tilfredshed med en Udtalelse som denne, og paa lignende Vis maatte han være tilfreds, hver Gang han i den følgende Tid modtog Adresser, der undlod at rejse noget ubehageligt politisk Krav. Der blev en Del af denne Slags mere neutrale Henvendelser, men den typiske og mest karakteristiske Form var, at man blandede de underdanige Lykønskninger sammen med mere eller mindre tydelige Ønsker om Indførelse af fri Forfatning. Meget forsigtig-

1) Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie, S. 222.

2) De forskellige Adresser til Christian VIII efter hans Tronbestigelse findes blandt Kongens Papirer i Kongehusets Arkiv (Adresser 1839—40 fra Steder og Institutioner, to Pakker). I det flg. gives særlige Henvisninger til den offentlige Gengivelse af Adresser eller af kgl. Svar paa Adresser.

3) Fdrl. Ny Række 1839, S. 87 ff., jfr. S. 99.

tigt udtrykte Kobenhavns Borgerrepræsentanter sig, tydeligere Hans Chr. Ørsted som Ordfører for Videnskabernes Selskab, højst frimodigt 120 Borgere og Embedsmænd i Nakskov, der direkte hentydede til Norges »herlige Konstitution«¹⁾. I Adresser fra mange andre Provinsbyer var der — i kun lidt varierende Vendinger — Tale om den forventede Fuldendelse af det Værk, Frederik VI saa lykkeligt havde indledet (»det Frihedens Træ, som Sjette Frederik i sine sidste Regeringsaar med ædelig Haand plantede i Danmarks ham saa kære Have«, hedder det fra Kalundborg). »Fædrelandet« vilde ikke finde noget »nedslaaende« i det »aabne Brev« af 3. Dec. og opmuntrede kraftigt til Indsendelse af politiske Adresser: »Udbredt som et aabent Landskab vil Danmarks Ønsker og Forhaabninger ligge for Kongens frit overskuende Blik . . .«²⁾.

Christian VIII ønskede imidlertid ikke at blive vejledet som Statsstyrer af almindelige Provinsborgere. Nakskoviterne fik det Svar, at den norske Konstitution ikke passede for Danmark, men at det iøvrigt vilde være Kongen en Glæde at besøge Nakskov, hvor Borgerne saa kunde henvende sig til ham i alt vedrørende »Byens Bedste« — altsaa underforstaaet: ikke om Statssager! Da Kongen lige før Jul modtog en Adresse fra 108 Borgere i Korsør, der ikke bad om en Forfatning akkurat som den norske, men blot om en »noget lignende«, brast hans Taalmodighed: han lod Korsoranerne vide, at han vilde beskytte Ejendomsretten, opretholde Trykkefriheden, reformere Finanserne, tage Hensyn til Stænderinstitutionen; men samtidig tilkendegav han dem sin kraftige Tvivl om, at deres Adresse udtrykte virkelige Folkeønsker; det kunde man ikke antage, sagde han, naar en enkelt Kommune fremstod som Tolk for hele Folket med en Adresse, der lignede Adresserne fra flere andre Byer og derfor viste tilbage mod en fælles Oprindelse og Kilde!³⁾

Der var ogsaa en Del af de slesvigske og holstenske Byer, der mødte med forfatningspolitiske Adresser. Kravet om

1) Fdrl., S. 86 f., 89 f., 93 f.

2) Fdrl., S. 113, 117 (16. og 17. Dec.).

3) Fdrl., S. 132, 141; jfr. 157 ff. (»Om den korsørske Adresse«); »Fædrelandet« vil modsat Kongen mene, at den korsørske Adresse er blevet til uden udenbys Hjælp; der havde, meddeler Bladet, ved tidligere Lejligheder vist sig at være »store stilistiske Kræfter« i denne By.

»Landsrettighederne«s Genoplivelse lod fra Kiel saa vel som fra Haderslev, Aabenraa, Flensborg, Eckernforde, Slesvig og Tønder; men en særlig skarp Form fik Afvisningen af dette Krav. Underskriverne af Adressen fra Slesvig By maa finde sig i en kras Irettesættelse, fordi de »anmasser sig i Folkets Navn« til at udtale Forventninger, der viser, at de slet ikke har fattet Meningen af det kgl. aabne Brev. En af de loyale Adresser indgives af Marstallerne, der udtrykkelig overlader til Kongen selv at skønne over alle »projekterede Forandringer i den bestaaende Regeringsform« og blot vil lægge et Ord ind for deres »fattige Kommunes Havnevæsen« — og for deres »kære Modersmaal, det danske Sprog«, der »er ved at fortrænges af det tyske«.

Adresserne ude fra *Landbefolkningen*, saavel i Hertugdømmerne som i Kongeriget, nojes i det hele med at fremføre de Ønsker, der var de nærmest liggende for Bondestanden: den almindelige Værnepligts Indførelse, Afskaffelsen af privat og offentligt Hoveri, Sparsommelighed i Statsstyrelsen. Ogsaa om disse Landboadresser kunde det jo antages, at de var sat igang af enkelte Mænd eller enkelte Kredse, som det ikke var faldet svært at opnaa Underskrifter fra Folk, der gerne vilde følge Trop med deres Naboer. Den gennemgaaende politiske Neutralitet i disse Adresser vidner om, at deres Ophavsmænd ikke havde fundet det formaalstjenligt at indsætte noget Forfatningsønske i dem. Selv Adressen fra Kobenhavns Amt, der er affattet af Drewsen, udgød sig kun om Værnepligten og om Bondestandens Arbejderspørgsmaal. Drewsen var »liberal« nok selv; men han har forstaaet, hvad der kunde gaa an for ham at byde sine Bondevælgere.

Det kan ikke nægtes, at der var en vis Fasthed og Klarhed over Christian VIII's første politiske Optræden. Han stod overfor Ønsker, han ikke mente at kunne imødekomme, og sit Afslag formulerede han da i klare Ord, der ogsaa uden Omsvøb tilkendegav, at han ikke kunde betragte de fremførte Ønsker som virkelige Folkeønsker. Christian VIII vilde ikke gaa ind paa de nye politiske Idéer, men der laa alligevel en Slags Systemskifte i den stærke Lyst hos den ny Konge til at overbevise andre om sine egne Anskuelsers Rigtighed, en Lyst, der

ikke blot fremtraadte mere offentligt overfor Deputationer, men ogsaa overfor Enkeltpersoner, der kom indenfor hans Rækkevidde.

Kongen har i sine for citerede Optegnelser 27. December 1839 noteret: »Assessor Algreen-Ussing meldte sig hos mig . . . jeg saa ham for første Gang og sagde ham, at hans Færd i Stænderne var mig bekendt, og at jeg haabede, han vilde erindre, at alle Forbedringer burde skride gradvis frem, at Stænderne ved at fordre mere, end hvad Regeringen kunde tilstaa, svækkede Tilliden mellem denne Institution og Regeringen, som jeg haabede, han vilde gøre sit til at befordre.« Hvad Algreen-Ussing har svaret hertil, ses ikke; derimod hedder det — i en kgl. Optegnelse af 7. Januar — om en tilsvarende Samtale med C. N. David: »Til Professor David ytrede jeg, at jeg i ham saa le Moderateur mellem den Forening af Mænd, der udgiver »Fædrelandet«, og at man vist ikke kunde andet end ønske alle Forbedringer indført gradvis og med Overlæg. Han indrømmede dette og udtalte sig bestemt mod alle republikanske Anskuelser. . . . Han ytrede ogsaa, at han mod hans Vilje var kastet ind i Journalistiken.« Christian VIII brugte altsaa sin Overtalelseskunst ogsaa overfor liberale Frondører; samtidig interesserede han sig for, at yngre Godsejere skulde indtræde i Statstjenesten og ældre — som Treschow og Scavenius — give Møde i Stænderne¹⁾.

Der var og blev en vis aristokratisk Tendens hos Christian VIII, og iøvrigt samlede hans Anskuelser sig i Idéen om den *gradvise* Udvikling fra det bestaaende til det kommende som det naturlige og bedste paa alle Samfundslivets Omraader²⁾. Frederik VI havde ladet sig lede af den samme Tankegang, og under ham havde den gradvise Udvikling fra bureaukratiske til folkelige Statsformer taget sin Begyndelse. Det første epokegørende Skridt var her Stænderforfatningen, det næste Grundlæggelsen af et kommunalt Selvstyre. Det blev en af Christian VIII's første Regeringshandling at udstede den nye Kommunalordning for København, som var blevet for-

1) Jfr. D. R. H., S. 285.

2) Jfr. hans Beundrer A. D. Jørgensens begejstrede Karakteristik i D. R. H., S. 260 f.

beredt for hans Tronbestigelse og havde været behandlet paa Stænderforsamlingen i Roskilde 1838.

Der er Grund til at omtale denne Sags Historie paa dette Sted, ogsaa fordi den giver et Bidrag til at forstaa Stemningerne i liberale Kredse m. H. t. Spørgsmaal om Valgret og dermed de forskellige Samfundsklassers Indflydelse paa offentlige Sagers Afgørelse. Arbejdet med en ny kommunal Anordning for København var begyndt endnu inden Udstedelsen af Købstadsanordningen og i Tilknytning til P. G. Bangs Forslag i den første Stænderforsamling¹⁾. De bestaaende Organer for Københavns Styrelse, Magistraten og »de 32 Mænd«, havde haft Lejlighed til at udtale sig om Sagen, og karakteristisk for de sidstnævnte er det, at de havde ønsket Valgretten til den ny Borgerrepræsentation betinget af en vis Skattecensus. Kancelliet ønskede blot en saadan Indskrænkning af Valgbarheden og formede et Udkast, der vilde give alle, der havde Borgerskab, Valgret, men tillige lod Valgmaaden være indirekte, hvorved man mente at gøre den udstrakte Valgret mindre betænkelig. Udkastet gav det kommunale Selvstyre for København et lignende Omfang som nylig fastslaaet for Købstæderne med den Udvidelse, der laa i, at Hovedstaden ikke hørte under noget Amt, men stod direkte under Kancelliets Tilsyn og Kongens »øget allerhøjeste Overtilsyn«.

I *Stænderforsamlingen*²⁾ blev vedtaget Krav om, at Magistraten blot skulde have den udøvende, Borgerrepræsentationen derimod den besluttende Myndighed, og om, at samtlige Raadmænd, ikke som efter Regeringsudkastet blot et Mindretal, skulde vælges af Borgerrepræsentationen; man forlangte derved mere for Københavns Borgerrepræsentanter end i sin Tid for Købstædernes Byraad (Stenfeldt havde talt for en Tvedeling ogsaa af den københavnske Kommunalmyndighed, men der var kun 5 Stemmer mod 55 for dette Standpunkt³⁾). I Spørgsmaalet om Valgretten forlangte Forsamlingen heller ikke ved denne Lejlighed sin Omsorg for de velstilledes Interesser. »Det er en gammel og vigtig Regel«, udtalte P. G. Bang, »at de Borgere, som yder det største Bidrag til Staten eller Kommunen, og som i deres udstrakte Virksomhed betaler og arbejder mest, ogsaa burde have den vigtigste Stemme«; overfor Ørsted hævdede han kraftigt Betydningen af den direkte Valgmaade⁴⁾. I den nedsatte Komité var der Enighed om, at direkte Valg var at foretrække for indirekte, og samtidig om det betænkelige ved at give alle Borgere Valgret; man foreslog derfor, at Valgret skulde være betinget af

1) Regeringsforhandlingerne vedr. denne Lov findes i Bilag til Kommunalordningen af 1. Januar 1840 (D. Kanc. 2. Dept.).

2) Std. 1838 I, S. 793—853 (Udkastet og dets Forelæggelse), II, Sp. 2637—2716 (forløbig og endelig Behandling Punkt for Punkt af Udkastet og Komitéens Indstilling), 2716—68 (Forsamlingens Betænkning).

3) Sp. 2712 ff., jfr. 2694 f.

4) Sp. 2675 ff.

en vis Ejendomsbesiddelse eller en vis Næringsskat; med 57 Stemmer mod 3 vedtog Forsamlingen at kræve direkte Valg, eenstemmigt at kræve en bestemt Valgretscensus¹⁾. — A. S. Ørsted var ved denne Sags Behandling, som i sin Tid under Udarbejdelsen af selve Stænderlovene, den overbeviste og ivrige Forkæmper for indirekte Valgmaade som den bedste Forebyggelse af Tilfældighedernes og Ukyndighedens Indflydelse; men Kancelliets Flertal fulgte Stænderforsamlingen og mente paa sin Side at afbøde Farerne ved direkte Valgmaade gennem Indførelse af den fra Stændernes Side foreslaaede Valgretscensus.

1. Januar 1840 udstedtes Københavns nye Kommunalordning. Den — ligesom Stænderforordningen — gav — altsaa direkte — Valgret (og Valgbarhed) til kun et lille Mindretal af Københavns Borgere²⁾. Det bestemtes, at Borgerrepræsentanterne skulde vælge alle 6 Raadmænd, saaledes som foreslaet af Stænderne; ved denne Indrømmelse gik Kongen imod Kancelliet, der her havde fastholdt det oprindelige Udkast. Antallet af Borgerrepræsentanter skulde være 36, der ikke fik den ene besluttende Myndighed, som foreslaet af Stænderne; de maatte dele Magten i saa Henseende med Magistraten, og opstod der Uenighed mellem de to Led i Kommunalbestyrelsen, skulde Kancelliet mægle. Imidlertid maa det tages i Betragtning, at Borgerrepræsentationen havde Lejlighed til at sætte det afgørende Præg paa Magistratens Sammensætning, idet de 6 Raadmænd, den valgte, her stod som Flertallet overfor 3 Borgmestre og en Overpræsident. Direkte og indirekte blev Folkevalg bestemmende for Københavns Kommunalbestyrelse i dens Helhed. Den nye Konges Nytaarsgave til hans Hovedstad bar Vidnesbyrd om en virkelig Liberalitet.

»Fædrelandet« havde ingensomhelst Indvending mod Valgrettens Indskrænkning, men fremhævede tværtimod, at Borgerrepræsentanterne bliver en ægte Repræsentation af »Borgerskabet«, og at »i hele Valgsystemet udtaler sig en ægte liberal Aand«. I det hele var Bladet tilfreds med Loven: »Det blev Christian den Ottende forundt at fuldende denne Sag,

1) Sp. 2657 ff., 2683 f.

2) Census var grundtakstpligtig Ejendom til en Assuranceværdi af mindst 4000 Rdl. eller grundtakstfri (d. v. s.: navnlig udenbys) til Værdi af 6000, iøvrigt 5 Portioner Næringsskat; der blev paa denne Maade i 1840 1929 Vælgere, kun lidt flere end ved Stændervalgene i 1834. Jfr. Rubin, S. 580 ff., 590 f., Stdfs. Hist. I, S. 288.

og det er et herligt Varsel, hvorunder hans Regering begynder.«¹⁾

At man ogsaa ved en kommende konstitutionel Statsforfatning maatte regne med Valgrettens Begrænsning til »visse Klasser af Borgere m. H. t. enten deres Formue eller til andre særegne Kvalifikationer«, blev fremhævet i et lille Skrift, der udsendtes af P. G. Bang først paa Aaret 1840: »Om den fuldstændige Skattebevillingsret og Konstitutionsspørgsmaalet i Almindelighed«. Bang viste sig her meget betænkelig ved en saa »fuldstændig« Bevillingsret for Folkerepræsentationen, at denne fik Adgang ikke blot til at hindre Paalæggelsen af nye Skatter, men endog til at standse selve Statsmaskineriets Gang ved en almindelig »Skattenægtelse«. I Polemik mod dette Standpunkt hævdede C. N. David, at Skattebevillingsret var en lige saa nødvendig Betingelse for en sand Folkerepræsentation som et absolut Veto for en sand Kongemagt. At saaledes en meget fremtrædende Stænderdeputeret, der havde været blandt de ivrigste for baade finansielle Reformer, kommunalt Selvstyre og Stændernes Forening, kunde standse foran Kravet om den fulde Skattebevillingsret for Folkets Repræsentanter, er et af de karakteristiske Træk til Belysning af den politiske Situation her i Landet ved Christian VIII's Tronbestigelse²⁾.

Hvor lidt man indenfor de liberale Kredse endnu vilde tage politisk Hensyn til de nationale Modsætninger, viser sig bedst derigennem, at »Fædrelandet« gennem et helt Ekstrablad (7. Jan.) hyldede Adresserne til Kongen fra Haderslev og Aabenraa, skont jo ogsaa de bad om en fælles slesvig-holstensk Forfatning. Hos D. G. Monrad, en af de nye Politikere, der pludselig var fremtraadt ved Tronskiftet, møder vi den mest tillidsfulde Forvisning om, at der gennem en fri Forfatning vil blive bygget en ny Bro mellem Danske og Tyske indenfor det gamle danske Monarkis Rammer. Efter Nytaar 1840 udgav han et Par politiske Flyveblade, der gav en meget mørk Skildring af Danmarks Tilstand som sorgeligt præget af udvortes Afhængighed, Tendens til indvortes Sønderlemmelse og uhyre

1) Fdrl. for 2. Januar 1840.

2) P. G. Bangs anførte Pjece (se særlig S. 11); C. N. David: Om Skattebevillingsretten og Konstitutionsspørgsmaalet, en kritisk Vurdering af Professor Bangs Skrift (1840); jfr. Bangs Replik i »Berlingske Tidende« 1840 for 22. Juli; Davids Svar i »Fædrelandet« for 27. Juli 1840.

finansiel Svækkelse. Monrad ser godt, at der frembyder sig visse Problemer og Farer baade ved Slesvigs statsretlige Stilling og ved den tyske Nationalitet indenfor Monarkiet, men tror dog frejdigt paa en konstitutionel Forfatningsforms Evne til at fuldføre det enevældige Styres Helstatsbygning: »Skulde vi have Grund til at frygte en lovgivende Forsamling? Nej! lad een Stændersal omslutte Holstens, Slesvigs, Jyllands og Østifternes folkekaarne Mænd! Sandelig de vil inden stakket Tid lære at forstaa ej alene hverandres Ord, men ogsaa hverandres Sind. Mægtige er Provinsforskellighederne, mægtigere er Folkeejendommelighederne, men mægtigere end alt er Friheden.«¹⁾

D. G. Monrad fortolker Kongens Svar til Deputationerne som et Fingerpeg om at henvende sine Ønsker til Stænderne. I »Fædrelandet« for 1. April 1840 skriver han: »Vi har rejst Haabets Banner, om det vil vi kæmpe . . . Christian den Ottende vil ikke tage Initiativet, han tror endnu ikke, at der er udgaaet en guddommelig Befaling til ham, at han skal udføre Folket af Ægyptens Land«, derfor skal man nu gaa til Stænderne med Forfatningskravet og dermed give Kongen »det Jærtegn, hvorpaa han maaske ene venter«.

Inden Stænderne traadte sammen, fejrede Christian VIII og Karoline Amalie 22. Maj 1840 deres Sølvbryllup; ved denne Lejlighed forekom i København nogle Demonstrationer og Optøjer, som næppe havde dybere politisk Betydning, omend de kan have indgydt Hoffet en vis Frygt; der demonstreredes i hvert Fald snarere for den Sparepolitik, Kongen selv havde proklameret (men ikke særlig gav Udtryk netop ved denne Lejlighed), end for den Forfatningspolitik, han havde nægtet at inklade sig paa²⁾. 28. Juni lod Kongen derefter sig og Dronningen krone og »salve« (Frederik VI havde nøjedes med »Salvingen«), og i den Anledning fik han overbragt nye Adresser. Københavns Borgerrepræsentanter udtalte, at »den dybtfølte

1) D. G. Monrad: Flyvende politiske Blade Nr. 1—2, jfr. om Monrads pludselige politiske Vækkelse ved Studentermødet 3. December Vilh. Birke-dal: Personlige Oplevelser I, S. 116 f.

2) Jfr. ovenfor, S. 122, Fodnote. »Udenfor i Gaden brusede og gærede det, ikke som ved Tummelen paa en Glædesfest, men snarere som ved et begyndende Oprør« (Mynster: Meddelelser om mit Levned, S. 268). Det synes i de Tider let at være kommet til Optrin af »Pøbelens«, saaledes endog ved Frederik VI's Jordefærd udenfor Vesterport (se »Dagen« for 17. Jan. 1840).

Trang til Kræfternes friere Udvikling« gjorde »en Forandring af forældede Former« nødvendig, 1145 københavnske Borgere erklærede sig ligeledes til Gunst for en »friere« og »højere« Udvikling af Samfundslivet. I sine Svar paa disse Henvendelser gjorde Kongen atter engang opmærksom paa sin kundgjorte Beslutning om at reformere Forvaltningen og betegnede det som ubetimeligt at ønske Ændringer i Rigets Grundlov¹).

I Danske Kancellis Erklæring om Stændernes i 1838 fremførte Foreningskrav (21. Febr. 1840) foreslaar Kollegiets Fler-tal, deriblandt Ørsted, en Tilkendegivelse om, at det ligger udenfor den Stænderne indrømmede Petitionsret at andrage paa en Forandring, der vilde ophæve deres Egenskab som Provinsialstænder og forvandle dem til en Institution af ganske anden Natur; i Overensstemmelse med Mindretallet resolverer Kongen blot, at han ikke kan bevilge et Andragende med disse Følger. Trods sin Modstand mod Forfatningskravene vilde Christian VIII dog ikke træffe nogen Beslutning, der skulde tjene til helt at standse de paagældende Stænderforhandlinger²).

4. Forfatningsspørgsmaalet i Kongeriget Stænderforsamlinger 1840. A. S. Ørsteds Raad til Christian VIII.

15. Juli 1840 aabnedes den tredje Stænderforsamling i Roskilde. Den var fra første Færd behersket af politiske Stemninger, der gjorde sig gældende langt ud over Kredsen af egentlig »liberale« Deputerede. Allerede 17. Juli skriver A. S. Ørsted til Kongen, at man ikke vil blive fri for ubehagelige Petitioner, og tilføjer: »Jeg tør ikke dølge for Deres Majestæt, at jeg fra flere af Forsamlingens konservative Medlemmer har, ved fortrolige Samtaler, fundet Tilbøjelighed til at attraa konstitutionelle Garantier, der vel er mindre heftig, men dog maaske endnu alvorligere end hos vore Bevægelsesmænd.« Den Deputerede Povelsen fra Sorø skildrer i et Brev, hvorledes der efter Kommissarius' Indledningstale mod Sædvane fulgte en temme-

¹) Fdrl. for 3., 4., 6. og 10. Juli 1840. Stænderdeputeret Povelsen skriver 20. Juni fra et Besøg i København (Breve til P. Hjort, Ny Saml., S. 322 f.): »Saa vidt jeg hidtil har kunnet skønne, raser der i Folks Sind lige saa megen Storm og Urolighed, som i vort fredelige Landhjem raser i Naturen; Københavns 12 Deputerede »ventilerer« ikke at gaa med til Kroningsfesten.

²) D. K. 2. Dept. Forestillingsprotokol 1840, Nr. 80 a.

lig lang Pavse og derefter et kun svagt og blot 2 Gange gentaget »Kongen leve«, som blev intoneret af Castenskjold¹⁾).

Ved det sjette Møde, 22. Juli, stillede *P. G. Bang* et »Andragende om Modifikationer i Provinsialstændernes Institution«. Disse Modifikationer skulde gaa ud paa: at de tvende danske Stænderforsamlinger blev forenet til een, at Valgbarheden til at være Medlemmer af Stænderforsamlingen ikke knyttedes til andre Betingelser end de almindelige personlige Kvalifikationer (uplettet Rygte, Fuldmyndighed, 30-Aars-Alder m. v.)²⁾, at den ordinerede Gejstlighed til hver Forsamling valgte 2 Deputerede, Kobenhavns Universitet 1 Deputeret, at alle valgbare kgl. Embedsmænd skulde kunne modtage det paa dem faldne Valg uden særlig Tilladelse fra Regeringen, at der blev en vis ordinær Varighedstermin — f. Eks. 3 Maaneder — for hver sammentrædende Stænderforsamling og et vist Tidspunkt for Sammenkaldelsen hvert andet Aar, at Forhandlingerne skulde føres offentligt, og at det endelig skulde indrømmes Stænderforsamlingen at medvirke til en heldig Finansadministration ved at afgive Betænkning over et forelagt Budget og gennem en Revision af de aflagte Statsregnskaber³⁾).

Saa lidt som *Algreen-Ussings* i 1838 var dette Forslag af *Bang* et Forslag om Enevældens Afskaffelse; Hovedpunktet var ogsaa for ham blevet Stændernes Forening; hertil vilde han knytte nogle mere specielle Ændringer, bl. a. altsaa Stændernes Medvirken ved Finansstyrelsen, men uden herved at kræve den skattebevilgende Myndighed; her var altsaa ikke Tale om »statsretlige Garantier«⁴⁾).

I sine indledende Bemærkninger til Forslaget udtaler *Bang* sin Bekymring for, at Stændernes Forhandlinger efterhaanden skal komme til udelukkende at beskæftige sig med de provinssielle underordnede Interesser, medens Savnet af en virkelig

1) Kongehusets Arkiv. Breve til P. Hjort, Ny Saml., S. 429.

2) I Motiverne fremhæves det illusoriske ved den gældende Indskrænkning, da det for den, der gerne vil vælges, altid vil være muligt at faa den juridiske Form i Orden ved f. Eks. at lade sig tilskrive en Hundreddel af en Ejendoms Værdi og saa lade sig Valgbarheden overdrage af Medinteressenten, en Manøvre, man næppe vil ulejlige sig med for Valgrettens Skyld, men nok for Valgbarhedens (Std., Sp. 478).

3) Andragendet og dets indl. Beh., Std., Sp. 475—515.

4) Std., Sp. 478.

politisk Udvikling vil bane Vejen for lidenskabelige, uheldbringende Bevægelser. »Jeg tør fremdeles ej fordølge«, tilføjede han, »at efter alt, hvad jeg har kunnet erfare, føles der trindt om i Landet Trang til en yderligere Udvikling af Provinsialstændernes Institution, hvis den skal kunne betrygge den nødvendige Samvirken af Folk og Regering for det hele Samfunds Tarv, og at denne Følelse er levende hos den sunde Kærne af Folket, der er lige saa langt fra Enkeltes Vedhængen ved Regeringssystemer . . . som fra Enkeltes Higen efter uforberedte Reformer og efter at forplante fremmede Institutioner paa vort Fædrelands Jordbund, inden disse Institutioners Betydning er blevet klar i Folkets Bevidsthed, end sige Genstand for det hele Folks Ønsker«.

I de sidste Ord laa som en direkte Afstandtagen fra de mere radikale Forfatningstanker. Den Trang i Folket, hvortil Bang selv hentydede, kom dog til at ytre sig ved udtalte Ønsker, der gik væsentlig videre end hans Forslag. 22. Juli fremlagde Købmand K. Sidenius en Adresse fra 2260 Vælgere og andre Beboere af Lolland-Falsters Stift om, at Forsamlingen til Kongen vilde indgaa med Petition om »en fuldstændig Skattebevillingsret, saaledes at ingen Skatter retlig kan paalægges, intet Statslaan retlig optages uden Samtykke fra de tre forenede Stænderforsamlinger for Østifterne, Jylland og Slesvig«. Her stilledes altsaa to Krav, der ikke rummedes i Bangs Forslag, nemlig om Skattebevillingsret for de forenede Stænder og om Slesvigs Inddragelse under disse. Agent Voigt forelæste samme Dag to andre Petitioner, den ene fra 974 Borgere og Indvaanere paa Langeland, der ligeledes krævede »en fuldstændig Skattebevillingsret for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs forenede Stænder«, den anden fra Indvaanere i Faaborg om, at »Landet gives en fuldstændig Skattebevillingsret, som overdrages Stænderne«, uden at der var Tale om nogen Forening af de enkelte Forsamlinger¹⁾.

Da den kgl. Kommissarius pligtskyldig fremførte sine Indvendinger mod det Bangske Forslag, henviste han til de folkelige Petitioners Krav om en Forening af Slesvigs Stænder med Danmarks som en ny Vanskelighed ved det hele Spørgsmaal;

1) De tre Petitioner og deres indl. Beh. Std., Sp. 515—40.

hvis et saadant Krav byggede paa en Stemning, der havde slaaet Rod i Danmark, vilde, mente han, en Forening alene af Østifternes og de norrejyske Stænder vække Misfornøjelse her, samtidig med at Slesvigs eget udtalte Ønske om en Forening med Holsten dog forbød at gennemføre den dansk-slesvigske Forening. Ørsted viser altsaa et klart Blik for, hvilke Komplikationer der nødvendigvis vilde fremkomme ved at imødekomme Ønsket om et samlet dansk Forfatningsomraade indtil Ejderen, og en Tilbojelighed til at anerkende, at slesvigholstenske Foreningskrav vilde have en vis Berettigelse paa Baggrund af Stændernes Forening i Danmark¹⁾.

Skønt saaledes Ørsted ogsaa i denne Samling gik mod Forslaget om Stændernes Forening, maatte han dog i ganske anden Grad og paa helt anden Maade tage Afstand fra Petitionerne om Skattebevillingsret; Petitionerne havde, sagde han, næppe indset, at deres Andragende gik ud paa intet mindre end en Omstødelse af Kongeloven, hvorefter Kongen jo havde Ret til at udskrive Skatter, og »dersom det var gjort Petitionerne klart, at Andragendet gik ud paa en Forandring i Forfatningen, vilde de næppe have underskrevet det«²⁾

Under den indledende Behandling af denne Sag — Indledningen til den hele Række af egentlige Forfatningsdebatter — fremtræder paa en interessant Maade de forskellige Synspunkter overfor Sagens Forhold til Rigets og Stændernes Grundlov. »Grev Ahlefeldt erklærede, at han ansaa det stridende mod den Ed, han som Officer havde aflagt til Kongen, at indlade sig i Diskussioner, der havde Indskrænkning i Kongens absolutte og suveræne Enevoldsmagt til Formaal, og han maatte derfor stemme mod en Komités Nedsættelse.«³⁾ Kammerherre Benzon angav ikke blot Loven som Anledning til sin Modstand, men spaaede, at enhver vilde benytte Skattebevillingsretten til at vælte Byrden fra sig selv over paa andre med »den ikke usandsynlige Folge, at Afgifterne hermed vilde foroges for enkelte Skatteydere«⁴⁾. Castenskjold, Hempel, Reventlow, Moltke, Tillisch, Amtmand Neergaard, Finn Magnussen, Mynster, Scavenius — altsaa flere Adelsmænd samt en ud-

1) Sp. 489 f.

2) Sp. 520 ff.

3) Sp. 524.

4) Sp. 526.

præget Borgermand, en Lærd og en Gejstlig — sluttede sig alle til det Synspunkt, at Sagen var saa absolut ulovlig, at den ikke engang turde henvises til nogen Komitébetænkning. Mange andre Talere holdt derimod paa det nødvendige i at nedsætte en Komité til Sagens Provelse: H. N. Clausen, Stenfeldt, Svane, Salicath, Algreen-Ussing, Kammerraad Madsen, Proprietær Hansen, Haastrup, Rye, Tutein, Drewsen, H. P. Hansen. De fleste af de sidstnævnte har vogtet sig for at fremsætte nogen Paastand om en ligefrem Ret for Stænderne til eventuelt at gøre Indsendernes Andragende til deres eget overfor Kongen. Farver Svane bevidnede som »Mand af Folket«, at Ønsket om Skattebevillingsret er vakt og lever i Folket, men — tilføjede han — »her er endnu ej Spørgsmaal om nogen Petitions Indgivelse, men kun, om Genstanden er værdig til Forsamlingens Provelse«¹).

Ikke uden Grund har man følt en vis Trang til Beroligelse for den Frygt, der naturligt nok maatte melde sig ved Tanken om at angribe Kongens Enevoldsmagt. Kongeloven var jo nu engang Rigets Grundlov, og endelig var der et Kapitel i Christian V's danske Lov »om Forgribelse imod Kongens Højhed, eller Crimine Majestatis«: »Hvo som enten med Raad, eller Daad, lader sig finde at ville bringe nogen Forandring i Kongens absolutte Arve-Regering« havde herefter gjort sig skyldig til samme Straf som den, der eftertragtede de kgl. Personers Liv, det vil sige »have forbrudt Ære, Liv og Gods, den højre Haand af hannem levendes afhugges, Kroppen parteres og lægges paa Stejle og Hjul, og Hovedet med Haanden sættes paa en Stage«²).

Det tor ikke paastaas, at disse Paragraffers truende Ord paa noget Tidspunkt har været de Deputerede alvorligt i Tankerne, saa lidt som at A. S. Ørsted har kunnet tænke sig at drage dem frem til virkelig Advarsel. Dog er det maaske blevet følt som noget af en Lettelse, ogsaa af de fleste blandt dem, der saa velvilligt paa de paagældende Andragender, at Stenfeldt antydede

1) Sp. 524.

2) Desuden sagde Forordningen af 27. Sept. 1799 § 1: »Hvo som befindes i noget ved Trykken udgivet Skrift at tilskynde eller raade til Forandring i den ved Fædrenelandets Grundlov bestemte Regeringsform eller til Opstand mod Kongen eller til at modsætte sig Kongens Befalinger, bør have sit Liv forbrudt.«

en Mulighed for at klare denne Sag uden nogen Risiko for at blive Højforrædere: »Uagtet jeg aldeles er af den Mening, at Forsamlingen ej vilde handle lovligt, hvis den formelig petitionerede om Skattebevillingsret, kunde det dog maaske være muligt at indstille denne Sag til Kongen under en Form, som ikke indeholdt noget ulovligt, f. Eks. naar man ikke raadede Hs. Majestæt til at give Stænderne Skattebevillingsret, men blot gjorde Kongen bekendt med de indkomne Petitioner, overladende det til Allerhøjstsammes egen umiddelbare Afgørelse, hvorvidt der kunde tages noget Hensyn til de deri indeholdte Ønsker.«¹⁾ Det var i Virkeligheden denne ret snilde Borgmester-Tanke, der skulde blive iværksat ved Stænderforsamlingens endelige Beslutning.

Inden Afstemningen om en Komité's Nedsættelse erklærede Kommissarius udtrykkelig, at han ingen Befaling havde til at forbyde Sagens Behandling; dog kunde man efter hans Skøn ikke slutte noget om Tilladeligheden af at andrage om Forfatningsændring ud fra den Omstændighed, »at Hans Majestæt med Naade og Velvilje havde modtaget de i slige Adresser indeholdte Ytringer af Hengivenhed og Tillid«, og han maatte protestere mod Stændernes Kompetence til at indgaa med en Petition af det omhandlede Indhold. (»Hvad Hertugdømmerne angaar, da er Forholdet sammesteds et ganske andet; man gør nemlig der Paastand paa, fra gammel Tid at være i Besiddelse af en Skattebevillingsret, som formentlig ikke er ophævet.«²⁾). Det var jo ikke noget stærkt Standpunkt at erklære en Sag for utilladelig og dog ikke forbyde den! Bang udtalte herefter, at han ikke ansaa det for uforeneligt med sin Embedsed at stemme for en Komité's Nedsættelse i denne Sag, et Standpunkt, der i Forvejen var hævdet af H. N. Clausen med Tilslutning fra Algreen-Ussing og senere fra selve Præsidenten; der kunde, mente de sidstnævnte, ikke være Tale om at binde de Medlemmer, der var Embedsmænd, med andre Forpligtelser end de øvrige³⁾. Med 46 Stemmer mod 23 vedtoges det at nedsætte en Komité til at behandle de indkomne Andragender. *Enstemmigt* var det derimod blevet ved-

1) Sp. 524.

2) Sp. 534 f.

3) Sp. 535 f., 530.

taget at nedsætte en Komité om Bangs Forslag (men det berørte jo heller ikke Enevælden). Efter at det ved Diskussion og Afstemning var blevet fastslaaet, at der ikke kunde vælges blot een Komité til at behandle to Sager, blev der først til at behandle Bangs Forslag valgt: Algreen-Ussing, Tutein, Clausen, Treschow og Bang, dernæst til Komité angaaende Petitionen om Skattebevillingsret de samme fem (med lidet forskelligt Stemmetal); praktisk talt blev det altsaa dog samme Komité for begge Sager. Forinden den sidste Afstemning havde Finn Magnussen erklæret, at han ikke ansaa sig for berettiget til at stemme paa en saadan Komité. Den islandske Lærde stillede sig altsaa her paa det yderste Standpunkt af Loyalitet mod Konge og Kongelov.

Hvorledes Forsamlingen i dens Helhed var behersket af en moderat-forsigtig Aand, der skyede de direkte Udtryk og helst nøjedes med Antydninger, viste den Dagen efter (22. Juli) ved enstemmigt at vedtage Udkastet til en Adresse, der mindedes, hvorledes Frederik VI havde »lagt Grunden til Udviklingen af Danmarks politiske Liv«, takkede Christian VIII for Hovedstadens Kommunalforfatning og de finansielle Reformer og saa tilføjede forskellige Vendinger med lidt tilsløret Mening om »en heldbringende, for den uvisse Fremtid betryggende Udvikling af vore Samfundsforhold«, om »en nærmere Samvirken af Statens forskellige Kræfter«, om »en kraftigere Folkeaaand«, om »Tidspunktets Alvor« og »det ansvarsfulde i Virksomheden«, om Meningsforskellighederne mellem Stænder og Regering og om deres Ophævelse »ved gentagen uhildet Overvejelse og Drøftelse fra begge Sider, ved uforbeholden Tilkendegivelse af Folkerepræsentanternes Overbevisning«.

Det er karakteristisk, at der i det kgl. Svar paa denne Adresse — meddelt af Kommissarius i Modet den 3. August — blev givet Stænderne en Formaning om politisk Loyalitet: »Vort Folks Troskab og Hengivenhed for Konge og Fædreland er ophøjet over al Tvivl, og Vi holder os forvisset om, at det urokkelig vil bevare disse Egenskaber, hvorved det hidtil under den bestaaende Forfatning har udmærket sig, selvom der til Provinsialstændernes Forsamlinger skulde indkomme Andragender om Forandringer, som Vi ikke kan skænke Vort Bifald, men Vi forventer, at saadanne Andragender ikke vil blive

fremmede, naar Medlemmerne af Vore Provinsialstænder . . . ikke lader sig henrive af enkelte, som, utilfredsstillende ved det bestaaende og uden at agte paa Vore Bestræbelser for at forberede en fuldkomnere Statsforvaltning, tiltager sig i Folkets Navn at forlange Forandringer i Statens Grundlove . . . «¹⁾ *Formaning*, ikke *Advarsel* er den rette Betegnelse for disse Regeringsord, der er mildt henstillende og retledende, absolut ikke truende eller blot bydende. Tonen i dem har ikke kunnet give Indtryk af nogen Vilje hos den nye Konge til at sætte haardt mod haardt.

Til Forsamlingen vedblev der ude fra Befolkningen at indkomme Andragender, hvori man frejdigt opfordrede Stænderforsamlingen til at henvende sig til Kongen med Bøn om at faa tilstaaet en ikke blot raadgivende, men afgørende Indflydelse paa Statsstyrelsen, først og fremmest Skattebevillingsret. Saaledes Andragender²⁾ fra 84 Borgere i Assens, 100 i Middelfart, endel Borgere og Indvaanere i Helsingør, 109 Borgere i Stege og 149 valgberettigede Gaardbesiddere paa Møen, 174 Indbyggere i Korsør (med Krav om Forening af Kongerigets og Slesvigs Stænderforsamlinger), 350 Borgere, deriblandt samtlige Borgerrepræsentanter, i Randers³⁾, 74 Beboere af Smørum, Sengeløse og Kirkerup Sogne, 131 af Roskilde Købstads Borgere og Indbyggere, 3401 Borgere og Indbyggere i København (med Krav om de kongerigske Stænderforsamlingers Forening), 231 af Aarhus Bys Borgere, 110 Ejendomsbesiddere i det 10. Valgdistrikt (H. N. Clausens Kreds). Saa var der desuden en Adresse med 163 Underskrifter fra Helsingør; den var affattet i den Stenfeldtske Aand og sagde derfor ikke noget aldeles bestemt, men bad blot Stænderforsamlingen i Almindelighed »overveje og drøfte, om og hvorvidt Statsforfatningens og Statsstyrelsens Organisation trænger til Forandring, om og hvilke større Rettigheder Statsborgeren kan have Aarsag til, som saadan, at attraa og forvente sig tillagt«, samt derefter »tolke uforbeholdent for Kongen, hvad Folket ønsker og forventer, samt hvad

1) Std., Sp. 41—55, 540—43 (Adressens Ordlyd), 948 f. (Svaret).

2) Se Oversigten Std., S. VII.

3) Om hvorvidt dette Andragende burde henvises til Komitéen, udspandt der sig en længere Diskussion; skont den kgl. Kommissarius mente det som jysk Andragende ikke kunde vedkomme denne Forsamling, besvaredes dog Spørgsmaalet bekræftende med 41 Stemmer mod 21 (Sp. 1423—1431; jævnfør Forhandlingen om det aarhusianske Andragende 1759—61). Ved at beskæftige sig med Henvendelser fra andre Provinser tiltog Forsamlingen sig paa en vis Maade Kompetence som Rigsforsamling. Iøvrigt blev Forsamlingen ved en Skrivelse fra Købmand og Raadmand Bøggild underrettet om, at der i Aalborg blev affattet en Petition til den jyske Stænderforsamling om en Forandring i Statsforfatningen (Sp. 1130), og dette var naturligvis formelt mere korrekt end den direkte Modtagelse af jyske Henvendelser.

Folkeraadet erkender at være tjenligt, hensigtssvarende og held-
lovende«. Ogsaa dette Andragende blev med Stenfeldts varme An-
befaling overleveret til Skattebevillingskomitéen¹⁾.

Andragendet fra København²⁾ var underskrevet af 2902 nærings-
drivende Borgere af Haandværker- og Handelsstanden, 3 Svende
under Haandværker- og Handelslaugene, 12 Ejendomsbesiddere, der
ikke drev Næring, 21 Mæglere, 103 Kommissionærer, Bogholdere og
Kontorister, 33 Advokater og Embedsmænd, 44 Læger, 34 Institut-
bestyrere og Lærere, 7 Redaktører, 106 Kandidater, 126 Studenter og
10, hvis borgerlige Stilling ikke var opgivet³⁾.

Den københavnske Adresse vidnede altsaa om stærkt ud-
bredte liberale Stemninger indenfor Hovedstadens Middei-
stand. Den blev fremført af L. N. Hvidt og anbefaledes af flere
andre københavnske Repræsentanter; Voigt fra Faaborg er-
klærede, at han af al Kraft sluttede sig til, hvad »den højt-
agtede Vicepræsident« (Hvidt) havde sagt i denne Sag, og at
han derved ikke alene havde Tanken henvendt paa Danmarks
Nutid, men ogsaa paa Danmarks Fremtid⁴⁾. Det mest mærke-
lige i den Skrivelse, hvormed Hvidt havde ledsaget Adressen,
var netop en Hentydning til Fremtiden, til Umuligheden af at
kende de Grundsætninger, der vilde lede den Haand, hvori
Rigets Scepter engang efter Kongens Død vil blive lagt⁵⁾. Man
mærker her Usikkerheden overfor den Frederik VII, der skal
afløse Christian VIII. J. B. Scavenius, der tog til Orde mod
Andragendet, benægtede ikke, at der her forelaa Farer, han
udtalte som sin fulde Overbevisning, at disse Farer ikke vilde
afværges ved en af Stænderne fremvirket Forandring i Rigets
Grundlov, og han hævdede bestemt, at Formaålet med det
københavnske Andragende, som han fandt ærligere i Udtryks-
formen end de andre Andragender, utvivlsomt var en Om-
styrtning af den gældende Statsforfatning, altsaa en *Revolu-
tion*⁶⁾.

Mellem Scavenius og Drewsen udspandt der sig en Diskus-

1) Sp. 849—52.

2) Sp. 1717—59.

3) Sp. 1722. — I den kgl. Kommissarius' Arkiv findes nu det store køben-
havnske Andragende (i statelig Indbinding med Guldsnit); derimod mangler
her den store lolland-falsterske Adresse, medens der findes 13 af de andre
Adresser om Skattebevillingsret.

4) Sp. 1724 ff.

5) Sp. 1723.

6) Sp. 1727 ff.

sion om, hvad Enevælden havde gjort for Bondestanden¹⁾; Scavenius pegede her paa, at den havde lost Stavnsbaandet, Drewsen paa, at den havde indført det, to Betragtninger, der hver for sig stottede sig til ubestridelige Kendsgerninger og derfor ved mange andre Lejligheder skulde komme til at møde hinanden. Det hed ogsaa i Andragendet, at Kongemagten havde ventet i mere end 120 Aar med at løse den Opgave (de store Reforme), som Borgerne havde overdraget den i 1660; men den kgl. Kommissarius udviklede, hvorledes der allerede straks efter Enevældens Indførelse var gjort meget til Fremme af den borgerlige Lighed. Ørsted talte i det hele meget smukt til Forsvar for den enevældige Regeringsform, bestred, at det skulde være nogen »Fornuftnødvendighed«, at alle Afgørelser kom til at fremgaa af Valg, og henviste til Domstolenes Uafhængighed som et Bevis mod den forkerte Opfattelse, »at en Konge, fordi han er absolut, kan gøre, hvad han vil, saafremt man ved dette vil tænke sig alt, hvad der kan opstaa i et menneskeligt Bryst«²⁾.

Der blev under Forhandlingen fremlagt et Brev med Underskrift af 19 københavnske Borgere, hvori de tilbagekaldte deres Underskrifter, idet de beklagede at have leveret disse uden at have forstaaet Betydningen af det Skridt, de derved gjorde, og uden Tanke for, at Skattebevillingsret vilde betyde Indskrænkning af Kongens Magt³⁾. Med 47 mod 14 Stemmer blev det dog vedtaget, at Andragendet skulde leveres til Komitéen om Skattebevillingsret, Finn Magnusen undlod ogsaa her at stemme.

Andragender om en Forfatningsforandring var ikke de eneste i denne Sag; der indkom ogsaa Henvendelser i modsat Retning, en Slags Protester mod det hele Forfatningskrav. 30 Juli kunde Hempel oplæse en af 53 Indbyggere paa Langeland underskrevet Petition imod Skattebevillingsret⁴⁾. Den rummede en ret udførlig Begrundelse: først hentydedes til Danske Lovs advarende Straffebestemmelser, dernæst til den Kritik overfor Finansstyrelse og Embedsbesættelser, der dog havde faaet Lov til at brede sig, og endelig fremstilledes Ulemperne ved en Konstitution, Fortrinene ved Enevælden. Som en Hovedmodsætning mellem de to Styreformere anføres, at en Konstitution ikke giver Mulighed for at hæve de offentlige Anliggender

1) Sp. 1734, 1738.

2) Sp. 1718 f., 1740.

3) Sp. 1757.

4) Sp. 852—61. — Foreligger ligesom de andre tilsvarende Adresser i den kgl. Kommissarius' Arkiv.

op i en dømmende Myndigheds uafhængige Plan: »Naar man kender de menneskelige Lidenskaber og Svagheder, da indsés, at der snart vil opstaa Partier med modstridende Interesser, og at ethvert Parti ofte vil søge egen Fordel. . . . En uindskrænket Monark kan fornuftigvis ikke have Interesse af andet end det almene Bedste, thi hans eget Vel og Ve er paa det nøjeste forbunden hermed. Derhos kan han handle med Hurtighed og Eftertryk, hvor det behøves, Fejltagelser kan rettes, og Forbedring kan indføres uden store Vanskeligheder.« Der henvises til de gennemførte store Reforme og til den Betydning, der ved Bedømmelse af Rigets Styrelse efter 1807 maa tillægges de ydre, uafvendelige Ulykker; der drages en Sammenligning med udenlandske Forhold, og herved fremtræder de langelandske Bønder, der har leveret Underskrifterne, som forbavsende orienteret med Hensyn til Dyrtiden i Amerika, Kløften mellem rig og fattig i England, Urolighederne i Frankrig, de endnu uudviklede Forhold i Norge. Naturligvis er al denne Viden og Ræsonneren ikke Udtryk for nogen selvstændig tilegnet Opfattelse hos Adressens Underskrivere eller blot hos de fire Mænd, der har sat deres Navn under en Følgeskrivelse med Garanti for Underskrifternes Ægthed; langt snarere kan vi tænke os Adressens Overbringer, Hempel, som den egentlige Ophavsmand; den er utvivlsomt ganske i hans Aand.

20. August forelagde Biskop Mynster en gennem Pastor Hass i Medolden, Ribe Amt, indsendt Adresse fra 29 Gaardmænd og 9 Husmænd mod Forandringer i Statsforfatningen. 26. August gav Præsidenten Meddelelse om en Skrivelse fra Magister Lindberg, hvormed der indsendtes en lignende Petition fra 110 Beboere af Vrigsted m. fl. Sogne i Vejle Amt; samme Dag oplæste Sognefoged H. Nielsen en Petition fra 195 Personer, for største Delen i Hyllested Sogn, ligeledes imod, at »*Kongens Magt skulde indskrænkes og Statsmagten deles mellem Kongen og et Parti i Landet*«. I Petitionen udtales den Overbevisning, at alt hvad det danske Folk savner af gavnlig Frihed, og alt hvad det tiltrænger af god Orden i Landets Pengevæsen, vil kunde naas bedst under den gældende Statsforfatning, og »at det bedste Middel til at befordre Udviklingen af alt det gode til sand *Folkfriheds Fremme*, som vor Statsforfatning virkelig tilbyder, med en *Konge*, som har modtaget Magten, ikke til at gøre nogen Undersaat Uret, men til at regere kristeligt og faderligt for at gøre sit Folk saa lykkeligt som muligt, og et *Folkeraad*, som har Frihed til at raade Kongen til det bedste i alle Landets Anliggender, er Vedligeholdelsen og Befæstelsen af den Tillid mellem Kongen og Folket, der har udmærket vort dyrebare Fædreland i mange Menneskealdrer, og som det vil være vor største Ære og Glæde at bevare for os selv, udbrede i vor Kreds og forplante til vore Børn.«

Denne Adresse var ikke affattet i Hyllested; den var ordret enslydende med et Andragende fra 250 Borgere og Indbyggere i København, vistnok ogsaa med Adressen fra Vrigsted; alle disse tre Henvendelser havde deres Ophav i den grundtvig-lindbergske Kreds i

København, hvorfra der under J. C. Lindbergs Førerskab var rejst en religiøst præget Bevægelse mod Forfatningskravet¹⁾).

Der indkom en Erklæring fra 78 Beboere i Lolland-Falsters Stift, hvori de udtrykkelig tiltraadte »den af Pastor Grundtvig m. fl. indgivne Petition mod Skattebevillingsretten«, og en tilsvarende Erklæring fra 269 Beboere af Greis, Sindberg, Uldum, Hveisel, Hedensted og Bindeløv Sogne i Vejle Amt. Endvidere var der en Række andre Andragender mod Forandringer i Statsforfatningen: fra 80 Beboere af Espe, Vantinge og flere Sogne, 15 Sognefogeder og andre Beboere i Munkeboe, Agerup, Seden, Stubberup, Viby, Dalby, Mesinge, Drigstrup og Revninge Sogne, 64 Gaardmænd i Svanninge Sogn, 32 Beboere af forskellige Sogne paa Fyen, 15 Beboere i Brylle med flere Sogne, 45 Beboere i det 13. Landdistrikt, 21 Beboere i Svogerslev og 20 Beboere i Abbetved og Torkilstrup²⁾. Alle disse Andragender har været af samme Form eller dog Indhold som den fra Hyllested, og de er derfor ikke blevet særlig oplæst i Forsamlingen. Haastrup, der indleverede Adressen fra 13. Landdistrikt, gav udtrykkelig Meddelelse om, at han ikke havde modtaget den fra selve Andragerne, men fra den Deputerede for det 14. Distrikt, til hvem den var blevet leveret af Magister Lindberg³⁾).

Efter at Komitéens Betænkning⁴⁾ var oplæst af H. N. Clausen som Ordfører, tog Drewsen straks Ordet for »at gøre en Anmeldelse« om, at han fra sit Valgdistrikt havde modtaget to Petitioner imod Skattebevillingsretten med et Brev fra Magister Lindberg om, at »det uden Tvivl vilde glæde Hr. Kammerraaden« at erfare, hvorledes ogsaa nogle af hans Vælgere misbilligede de gjorte Forsøg paa at svække Kærligheden og Tilliden til vor Statsforfatning. »Naturligvis«, bemærkede Drewsen ironisk, »maa det særdeles glæde mig, at denne hellige Mand har udrevet endel af mine Vælgere fra Fordærvelsen«⁵⁾. Det var en hel Række Andragender, som Drewsen paa denne Maade skulde faa indsendt fra Lindberg, efter at Komitéen allerede havde afsluttet sit Arbejde, saaledes at de blot kunde henlægges i Forsamlingens Læseværelse: fra 44 Beboere i Særløse, 15 i Husum, 44 i Hvalsø, 144 i Thune, 44 i Herringløse og Kirkerup, 33 i Jyllinge, 255 i Vindinge, Kidserup, Rerslev, Allerslev, Ousted og Soderup, 20 i Rorup, 79 i Daastrup⁶⁾. Lindberg havde saaledes været overordentlig flittig paa Færde i Drewsens Valgdistrikt. Endvidere havde han paa et fremrykket Tidspunkt indsendt Erklæringer mod Forandrin-

1) Sp. 1488—89, 1716, 1762—63, jævnfør om Lindbergs Agitation nedenfor.

2) Sp. 2007, 2068, 2126, 2245.

3) Sp. 2245.

4) Sp. 2357—68, Sagens foreløbige Behandling Sp. 2369—2467, endelige Behandling 2786—2959. Den foreløbige Behandling fandt Sted 8. og 9. Sept., den endelige 16. og 17. Sept., sidstnævnte Dag i baade et Formiddags- og et Eftermiddagsmøde.

5) Sp. 2370.

6) Sp. 2413—14, 2467.

ger i Statsforfatningen fra 30 Bønder i Hersløv Sogn, 31 i Glim¹⁾. Endelig indkom der Erklæring fra to Mænd i Hillerslev Sogn paa Fyn mod Forandringer i Statsforfatningen og en tilsvarende Erklæring, underskrevet af Proprietær Leth til Klarskov samt Sognefogderne for Hoelev, Rastrup og Kiølstrup Sogne paa deres Sognes Vegne²⁾.

Drewsen forelagde ogsaa en Adresse af samme Slags fra 136 Beboere i Københavns Amt, men bemærkede, at han havde været i Tvivl, om han burde gøre det; Adressen var nemlig sendt ham med et Brev uden Underskrift, han kendte ingen af dens Navne, en enkelt Mand havde skrevet hele Kolonner af Navne og underskrevet »paa samtlige Bymænds Vegne«, og den første *Mand*, der havde underskrevet, var — Povel Larsens *Enke*³⁾.

Der var altsaa en stærk Adressebevægelse ikke blot *for*, men ogsaa *imod* Forfatningskravet, og i sidstnævnte Henseende udgik Bevægelsen særlig fra den Kreds, der var under Grundtvigs aandelige Paavirkning.

N. F. S. Grundtvig selv var ikke blot begejstret over Stænderinstitutionen, men ogsaa fuldt tilfreds med dens bærende Princip; han ønskede netop, at Folkerepræsentationen blot skulde være raadgivende, og at den afgørende Magt ikke skulde »deles«; i Tale, i Skrift og Sang vedblev han at prise Enevælden, og hans Digt fra Frederik VI's Dødsaar: »Kongehaand og Folkestemme — begge stærke, begge fri« giver det særlig kendte Udtryk for hans fulde Tilslutning til Frederik VI's Stænderforfatning. Hans Anskuelser deltes helt af hans nærmeste religiøse Kampfælle, *Jak. Chr. Lindberg*, der fra 1833 udgav »Den nordiske Kirketidende«, Støtteorgan for den gudelege Forsamlingsbevægelse i hele Landet, og som ogsaa udnyttede sin Forbindelse med »Forsamlingsfolkene« til at paavirke dem med Hensyn til politisk Tankegang. Det store Resultat blev her de anti-konstitutionelle Adresser; men det har ogsaa været under denne Paavirkning, at den store Lægprædikant Peter Larsen Skræppenborg udarbejdede et lille Skrift mod Forfatningskravet og fik det omdelt til de Deputerede i Roskilde: »Et Par Ord i Anledning af det Spørgsmaal: er det godt for os her i Danmark, at vi har en enevolds Regering eller Konge; eller var det bedre, at vi fik ham afsat og

1) Sp. 2356—57.

2) Sp. 2538, 2664.

3) Sp. 2414.

Regeringen delt imellem os selv indbyrdes. Underdanigst dediceret eller tilegnet den ærede Stænderforsamling i Roskilde«. Kongens Myndighed, udvikles det her, hidrører ifølge Skriften fra Gud, og det kan da ikke være Mennesker tilladt paa nogen Maade at rokke ved Kongedømmet og kræve det indskrænket (men »naar Gud ikke vil taale en uretfærdig eller ugudelig Konge længere, saa haver han Magt nok til at styrte ham«)¹).

Lindberg skriver selv i Adresseavisen om de Ulykker, der vil kunne blive Følgerne af et »Partistyre«, og navnlig om, hvorledes en fri Forfatning sandsynligvis vil medføre Omstyrtelsen af den særlige Laugsbeskyttelse for Haandværkerne og de særlige Landbolove til Gavn for Bønderne; den ellers saa typisk grundtvigske Tro paa Værdierne ved fuld personlig og økonomisk Frihed træder her helt tilbage for en Fremhævelse af de sociale Fortrin, der kunde tillægges Enevældens Regeringsform paa Grund af dens Magt til at sikre de brede Lags Stilling²). I samme Aand formede Lindberg naturligvis sine Argumenter, da han fik en Lejlighed til at paavirke de Bonde-deputerede i Roskilde direkte og personligt. Der foreligger et interessant Brev fra Lindberg til Grundtvig, skrevet i Roskilde 26. August 1840. Det synes at fremgaa af Brevet, at Lindbergs Ærinde ved Stænderforsamlingen særlig har været at virke for Tilslutning til Kravet angaaende Sognebaandets Løsning; men med Bønderne har han haft en lang Forhandling om baade »vor Statsforfatning og Sognefriheden«; han har forklaret dem,

1) Anf. Skrift, S. 12, jfr. Ludv. Schrøder: Ole Peter Holm Larsen, S. 165 ff., Khp. 1840, S. 1033.

2) Adressecomptoirets Efterretninger for 17. Aug. (J. C. Lindberg: »København 1660 og 1840«). I samme Blad skrev Professor Fr. Chr. Sibbern (fra 28. Aug. til 3. Okt.) en Artikelrække til Forsvar for Enevælden (jfr. Angreb paa ham i Khp. 1840, S. 1113 og 1221, Folkevennen 1840, S. 77). Lindberg angrebes meget uskaansomt af den liberale Presse, der følte meget Ubehag ved denne politiske Optræden fra »de orthodoxe« Side, se særlig Khp. 1840 for 31. Aug. (»Magister Lindbergs Levnedsbeskrivelse«), jfr. S. 821, 857, 861, 864, 880, 929, 932, 957, 961, 968, 981, 1009, 1018, 1025, 1068, 1075, 1076, 1089, 1102, Fdrl. 1840, Sp. 1873, 1938, 1945, 2096, 2166, 2169, 2190, »Folkevennen« for Juli, August og Sept., »Den Frisindede« for Sept., »Corsaren« første Nr. (der beskæftiger sig humoristisk med baade Grundtvig, Sibbern og Adresseavisens Redaktor, Jetsmark). I »Folkevennen« for 5. og 12. August (S. 35 f. og 48) protesterer Fr. Barfod mod, at den antikonstitutionelle Adresse til Stænderne udtrykker Stemningen i den grundtvigske Sammenslutning »Danske Samfund«. I Dagene fra 31. Juli til 11 August var der derimod syv Skomagermestre, der tilbagekaldte deres Underskrifter paa denne Adresse: »Vi forlanger tværtimod«, erklærede de tre af dem sidstnævnte Dato, »at Kongen skal beholde frie Hænder til at regere som Kongerne for ham«.

hvor nødvendigt det er at holde fast ved Enevælden, hvis Bondestanden ikke skal blive fordrevet fra Jorden — og hvis det skal lykkes at skaffe de unge Bondesønner den nødvendige bedre Uddannelse ved Hjælp af en folkelig Højskole, hvilket efter Lindbergs Forklaring den enevældige Konge ganske sikkert vil unde dem, men næppe de Samfundsklasser, der kommer til Magten under en fri Forfatning! I eet Aandedrag agiteres der altsaa her for Enevældens Bevarelse og for den grundtvigske Højskoletanke¹).

Det kan meget vel tænkes, at denne energiske Paavirkning fra den absolutistiske Teolog har givet Stødet til ejendommelig Indsats fra Bondestandens Side under de følgende Forhandlinger om Forfatningssagen.

Komitéens Betænkning — omfattende saavel Skattebevillingsadresserne som det Bangske Forslag om Stændernes Forening — tager meget forsigtigt paa Spørgsmaalet om, hvorvidt »de foreliggende Data« giver tilstrækkelige Beviser med Hensyn til den almindelige Folkestemning, anser det kun for godtgjort, at der foreligger visse »historiske Vidnesbyrd« om en Trang i Folket til »en friere Udvikling af Samfundsforholdene«, og henstiller, at man blot andrager Kongen om at tage denne Trang op til Overvejelse paa det saaledes foreliggende Grundlag. Udtrykkelig tages der Afstand fra Tanken om at kræve Slesvigs Stænder forenet med Kongerigets, idet man ikke paa nogen Maade ønsker at miskende »Slesvigs nationale Selvstændighed«²).

Under den indledende Behandling gled straks Debatten i Retning af det Spørgsmaal, hvorvidt der overhovedet var Grund til at tillægge Underskrifterne paa de Adresser, der rummede Forfatningskravet, nogen reel Betydning. Var de ikke fremskaffet ved at lokke stakkels Almuefolk med paa noget, de ikke forstod eller opfattede? Kammerherre Rosenørn hævdede for de lolland-falsterske Adressers Vedkommende, at deres Ophavsmænd ikke havde gaaet frem »med den tilbørlige

1) Breve fra og til Grundtvig II, S. 322 f.

2) Sp. 2357—68. Sagens foreløbige Behandling fandt Sted 8. og 9. Sept. (Sp. 2369—2467), den endelige 16. og 17. Sept. (Sp. 2786—2959), sidstnævnte Dag i baade et Formiddags- og et Eftermiddagsmode.

Omhyggelighed«, en Kritik, hvis Berettigelse imidlertid blev bestridt af to Sideniusser¹). I Diskussionen om dette Punkt var det saa, at Sognefoged *Peder West* fra Falster greb ind med en Udtalelse af særlig opsigtvækkende og ejendommelig Karakter. »Ifølge Brændevinsbrænder Sidenius' Opfordring« vilde han gerne bevidne, at der ikke var brugt Overtalelse for at faa Underskrifter — »men«, fortsatte han, »jeg skal derhos tage mig den Frihed at bede den ærede Forsamling, just ikke at lægge alt for stor Vægt paa de mange Underskrifter paa de til Stænderne indkomne Petitioner, da jeg er fuldkommen overbevist om, at mange ikke har haft den ringeste Idé om, hvad denne Skattebevillingsret skulde sigte til, hvorimod de maaske har staaet i den Formening, at de skulde blive fritagne for en Del af Skatterne m. m.« West havde ved egen Forespørgsel faaet at vide, at flere kun havde skrevet under, fordi andre havde gjort det; hvor mange der i Virkeligheden ønskede en Regeringsforandring, vidste han ikke, men selv sluttede han sig til, hvad »den ædle Greve fra Langeland« tidligere havde ytret: »Som ung Mand har jeg svoret Troskab til min elskede Konges Fane, og som ældre Mand skal jeg aldrig svigte min Ed, og skulde mit Fædrelands Tjeneste udkræve min svage Arm, skal jeg ikke blive den sidste, der griber til Vaaben.« Sluttelig opfordrede West sine Kolleger af Bondestanden til frit at træde frem med deres Mening uden Frygt for at blive gendrevet af de mere sagkyndige; han tænkte, det ofte gik dem som ham selv, at Frygten for at blive latterliggjort ofte lammede Tungen — »men lader os kun være besjælede af den sande Fædrelandskærlighed, thi Kærlighed driver Frygten ud«²).

Wests Tale maatte gøre Indtryk som den kraftige Blanding af en personlig Bekendelse og en Afsløring, den var, og Brændevinsbrænder Sidenius gjorde straks et Forsøg paa at udviske Virkningen ved en ny Afsløring: »Den ærede Taler af Bondestanden har unægtelig givet det største Bevis paa, at Bønderne ikke har vidst, hvad de underskrev, eftersom den ærede Deputerede selv har underskrevet Petitionen« — men som han ikke dengang vidste, hvad han underskrev, har han

1) Sp. 2383 ff.

2) Sp. 2387 f.

vel ikke nu vidst, hvad han sagde! West replicerede, at Sidenius ikke ganske burde fradomme ham Fornuftens Brug; naar han havde skrevet under, var det blot, fordi han ønskede, at Stænderne skulde tages med paa Raad ved Bestemmelsen om nye Laan eller Skatter. Stenfeldt beklagede, baade at West havde udtalt en Frygt paa Bondestandens Vegne, og at Sidenius havde udtalt sig saa haanligt; Stenfeldt mente, at Forsamlingen med Glæde hørte de Deputerede af Bondestanden tale, og »at den, med tilbørligt Hensyn til denne Stands Dannelselse og Kulturtrin, ikke gør de samme Fordringer til dem som til andre«¹⁾. Den kgl. Kommissarius fremhævede i sine afsluttende Bemærkninger til den foreløbige Behandling, at det havde særdeles Vægt at se en Deputeret paa denne Maade blive klar over sin Underskrifts fulde Ræddevide²⁾.

West selv lod sig ikke af sit lille Uheld skræmme fra at tage Ordet paany i denne Sag. Drewsen holdt under den endelige Behandling et længere Foredrag om de velsignelsesrige Følger af en Konstitution og om, at P. West godt kunde »lade Sværdet ruste i Skeden, hvis han ikke skal drage det imod andre end imod de liberale«, der ikke tænkte paa Revolution, men kun paa Reform³⁾; hertil bemærkede straks West, at han ikke kunde maale sig med den foregaaende Taler i Talent og Rang, men nok i Redelighed, og fortsatte med følgende Ord:

»Endvidere skal jeg tage mig den Frihed at bemærke, at jeg aldeles ikke kan faa det i mit Hoved, at nogle skulde kunne ønske at faa Regeringen delt, da enhver vel nok ved, hvor vanskeligt det er, naar flere skal enes om een og samme Genstand; jeg er af den faste Tro, at hvor Manden selv er Herre i sit Hus, naar han, vel at mærke, er, hvad han bør være, der gaar alting godt, men lader han sine Tjenere for meget raade eller regere, der faar det snart et Udfald, som han mindst ønsker — men jeg er af den glade Formening, at vor gode og elskede Konge vist vil styre Sceptret til Rigets og sit Folks Bedste. Men da han for kort Tid siden selv har grebet dette Statens Ror, saa kan jeg ikke tro, at den er ægte fædrelands-sindet, som vil bestræbe sig for at vriste det af hans Haand, og

1) Sp. 2389.

2) Sp. 2465.

3) Sp. 2892 ff.

dette korte Scepter er dog ikke saa langt, at vi alle kan faa en Haand derpaa, og skulde det nogensinde ske, som den gode Gud forbyde, saa god Nat Danmark med al din Lykke og Tilfredshed.«¹⁾

Særlig ved denne Udtalelse har den uforknyttede Sognefoged fra Falster gjort sig fortjent til en karakteristisk Plads i Danmarks parlamentarisk-politiske Historie: som Bondemanden, der ud fra sin primitive Livserfaring ikke forstaar, at en Ordning med flere Bestyrere kan være mere til Gavn indenfor Riget end derhjemme i Gaarden. Med ægttere Klang kom Folkets Røst ikke til at lyde i disse Forhandlinger trods al den Veltalenhed, der blev udfoldet.

Biskop Mynster begrundede i et udførligt Foredrag under den foreløbige Behandling af Sagen, hvorledes hans Overbevisning stadig var den samme, som da han traadte ind i Salen, nemlig at Folket ikke havde den mindste Grund til at ønske nogen Forandring i Statsforfatningen, han betegnede Stænderinstitutionen som en »skøn og velgørende Gave for alle Slægter«²⁾. Stenfeldt indrommede, at en konstitutionel Forfatning næppe for Øjeblikket vilde bringe Danmark Lykke og Velsignelse, og at Statsrevolutionen i 1660 egentlig havde været en folkelig Revolution, men at der dog kunde være Grund til at bane Vej for »en rolig og naturlig Udvikling« i Fremtiden³⁾.

Hempel talte om Troskab mod Kongen og om at rive Folket med i den politiske Malstrøm, men stille det praktiske Liv i Baggrunden⁴⁾. Skibsted holdt en varm royalistisk Tale: »I Frederik VI saa vi en gammel Ven i vor Velmagt og en øm Fader i vor Nød«, til Christian VIII kan vi nære fuld Tillid, og Forsamlingen bør ikke krænke ham ved Mistillid, »men jeg stemmer for, at alle disse Uting skal bortlægges eller brændes«⁵⁾. Opbrænding af de konstitutionsvenlige Adresser — dette var det mest ligefremme Middel, der skulde blive fore-

1) Sp. 2897 f. — Brændevinsbrænder Sidenius kunde herefter ikke dy sig for at rette et nyt saarende Angreb paa denne Mand, der gik fra sin egen Underskrift; men dette blev Anledning til, at Præsidenten efter nogen Tøven med megen Styrke frabad sig saadanne »krænkende Ytringer mod en Deputeret af Bondestanden« (Sp. 1912, 2930).

2) Sp. 2390 ff.

3) Sp. 2899 ff.

4) Sp. 2418 ff.

5) Sp. 2426 ff.

Karikatur af Skibsted.

slaaet mod Forfatningsbevægelsen, og Forslaget vakte da ogsaa Opsigt og vendte den offentlige Satire mod Forslagsstilleren. Salicath mente derimod, at man godt kunde lade disse Adresser gaa videre til Kongen »som en Meddelelse paa Grund af deres historiske Betydning«, men uden Forbindelse med det af Bang fremførte, i sit Væsen (som utvivlsomt liggende indenfor Forsamlingens Competence) helt forskellige Forslag¹⁾. Provst Birch mente, at Almuen hverken i By eller paa Land var stemt for Indskrænkninger i Kongemagten, og at den oplyste Del af Befolkningen gerne slog sig til Taals med Trykkefrihed og Stænderinstitutionen²⁾. Haastrup var imod Skattebevillingsret, fordi han mente, at der vilde være opnaaet tilstrækkeligt, hvis Kongen vilde opfylde Stændernes udtalte Ønske om systematisk, raadgivende Medvirken ved Finansstyrelsen³⁾. Af ikke mindst Interesse er P. G. Bangs eget Indlæg under den foreløbige Behandling; han, der jo havde stillet Forslaget om Ændringer i Stænderinstitutionen, tog overfor Spørgsmaalet om

1) Sp. 2432 ff.

2) Sp. 2447 f.

3) Sp. 2446.

Skattebevillingsret det klare Standpunkt, »at det absolutte Monarki med en kraftig offentlig Stemme for Øjeblikket er den for vort Fædreland tjenligste og ønskeligste Forfatning«; men, fremhævede han, en vis Udvikling i Forholdene maatte der til: »Noget maa gores, derom er vel næsten alle enige, og det ikke saa meget for Øjeblikket som for Fremtiden.«¹⁾

Disse Debatter var jo i ganske særlig Grad af *storpolitisk* Karakter; der var Spørgsmaal om de mest afgørende Principer for hele Statsstyrelsen; ganske naturligt gled de forskellige Taleres Betragtninger baade langt tilbage i Fortidens og langt ud i Samtidens Forhold; Side om Side rummede de enkelte Foredrag historiske Vurderinger, praktiske Overvejelser, mere eller mindre dristige Formodninger om Fremtiden. Ved den endelige Behandling udviklede den kgl. Kommissarius med megen Kraft og Varme, hvorledes det bestaaende enevældige System ikke gav nogen Plads for en Regents personlige Vilkaarlighed, men tværtimod ved alle sine Forudsætninger var bygget paa lovmæssig Orden og Retfærdighed og derfor ogsaa med en saadan faktisk Uafhængighed for Embedsmanden og saadanne Friheder for Undersaatterne, at Danmark ikke i sin Samfundsordning kom til at staa tilbage for konstitutionelle Stater. Ingen kunde vel bedre end A. S. Ørsted have ført dette Forsvar for det Regeringssystem, hvis højt fremragende Tjener han selv var; han nævnte eet stort Eksempel paa det heldige i Regeringens Uafhængighed af Folkestemninger, nemlig at Regeringen havde været istand til at trodse de jødefjendtlige Bevægelser i 1813 og 1819 (der sikkert dengang kunde have været udnyttet til at skaffe langt flere Underskrifter paa Petitioner end nu selve Forfatningssagen) og endog, uden Stotte i den offentlige Mening, 1814 at gennemføre Jødernes Emancipation; iøvrigt tog Ørsted sin Opgave som Enevældens Advokat saa grundigt, at han endogsaa nedlagde Paastand om en mindre »umild« Bedømmelse af de Motiver, der i sin Tid havde ledet til Stavnsbaandets Indførelse²⁾.

L. N. Hvidt fastholdt, at Tiden fra 1660 til 1784 ikke havde været nogen lykkelig Tid i Danmarks Historie³⁾. H. N. Clausen

1) Sp. 2407.

2) Sp. 2792 ff., 2848 ff., 2794 ff., 2855 f.

3) Sp. 2828 f.

— Komitéens Ordfører — hævdede som et Hovedsynspunkt, at den danske Enevælde ikke kunde stilles udenfor den almindelige Naturlov, hvorefter alt nu engang i Tidens Løb maatte forandres, at det store Flertal stod »i den rette Midte« ved at ønske en Forandring ved Samvirken mellem Regering og Folk¹⁾. Forsamlingens Præsident tog ogsaa Ordet og kom i Betragtninger over Spørgsmaalet om Forsamlingens Kompetence i denne Sag til det Resultat, at det vel ikke kunde kaldes »forbryderisk«, men nok »illegalt«, saafremt Forsamlingen i sit eget Navn vilde indgive et Andragende om Statsforfatningens Forandring²⁾.

P. A. Tutein anstillede den Betragtning over Forbindelsen mellem Danmark og Slesvig, at det var rigtigt for Slesvig nu at efterstræbe en Forbindelse med Holsten, for paa denne Maade at »finde en naturlig Garanti for sit Sprog, sine Sæder, sine nationale Indretninger«, men afskaffedes den absolutte Magt i Danmark, kunde en dansk-slesvigsk Forbindelse finde Sted paa Grundlag af en saadan Garanti, og Slesvig vilde da sikkert erkende Rigtigheden af en saadan Forbindelse; iøvrigt mente Tutein, at en Forfatningsændring var nødvendig ogsaa for Kongemagtens Skyld, thi »ligesom Kongemagten ene er istand til at forebygge Partikampe, saaledes er den folkelige Medvirkning ene istand til at bevare Kongemagten for Forvildelse«³⁾.

Som »venstre« Fløj i Forsamlingen stod de, der aabent erklærede sig baade for Hovedpunktet i Bangs Forslag, altsaa Stændernes Forening, og for Skattebevillingsretten, med andre Ord for en virkelig positiv Besvarelse af begge de Spørgsmaal, der var til Behandling. Hertil hørte foruden de lige nævnte en Række andre Medlemmer: Drewsen, de to Sideniusser, Voigt, Proprietær Hansen, H. P. Hansen, Bjerre, Godsejer Lüders, Gamst, Herforth, Farver Svane⁴⁾. Den »højre« Fløj udgjorde derimod de, der stillede sig afvisende baade overfor Stændernes Forening og overfor Skattebevillingsret. For Grevenkop-Castenskiold stod det saaledes, at hele det danske Forfatnings-

1) Sp. 2809, 2811.

2) 2811 ff.

3) Sp. 2817 f.

4) Sp. 2892, 2371, 2386 og 2911, 2373 og 2909, 2411 og 2877, 2906, 2904, 2924, 2947, 2945, 2954.

spørgsmaal egentlig var afgjort paa en fuldt tilfredsstillende Maade: »Frederik VI har løst Gaaden ved at give Danmark Stænderinstitutionen, hvorved Danmark kan træde frem med den fortrinligste konstitutionelle Statsform i det europæiske Monarki-System«, Stændernes Forening maa afvises, alene fordi den vil bane Vejen for en Konstitution¹⁾. Paa et lignende Standpunkt stod baade Mynster, Hempel, Reventlow, Amtmand Neergaard, Scavenius, Rosenørn-Lehn, Tillisch, Benzon, Moltke, Kammerraad Madsen og Skibsted²⁾.

Der var altsaa en ikke ringe Opposition mod Komitéens Forslag, og en af dens Talsmænd, Scavenius, vovede det Forsvar for den gældende Valgordnings Princip, at de materielle Interesser burde mindst lige saa meget repræsenteres som de aandelige³⁾. Men ingen af de adelige Medlemmer udtalte sig dog med en saadan Voldsomhed som Skibsted mod at tage nogetsomhelst Hensyn til de indkomne Petitioner. Han forsikrede under den endelige Behandling, at han ikke havde talt for Spøg, men for Alvor om dem: »Jeg har foreslaaet, at Papirerne skulde brændes, for at tilkendegive min Uvilje imod dem. Man har villet, at de skulde høre Historien til; men jeg ønsker, at de maatte tilhøre Fablen . . . «⁴⁾. Ogsaa Hempel talte stærke Ord: »Det ulovlige kan aldrig blive lovligt, det usømmelige aldrig sømmeligt.«⁵⁾

Skibsted var ligesom Amtmand Neergaard og Castenskiold endog erklæret Modstander af, at Valgsystemet paa nogen Maade blev ændret, hvilket dog flere af de andre konservative gerne vilde gaa med til; denne Afvisen af enhver Ændring i det bestaaende var jo den yderste Konservatisme.

Det afgørende Punkt var naturligvis, om det overhovedet var tilraadeligt at gaa til en egentlig Forfatningsændring med Indskrænkning i Kongens og Udvidelse af Stændernes Magt. Med Hensyn til den sociale Gruppering overfor dette Hovedspørgsmaal er det aldeles tydeligt, at Konservatismen havde sin Hovedstyrke i Godsejerklassen, Liberalismen sin i Byborgernes

1) Sp. 2833 ff.

2) Sp. 2390, 2418 og 2843, 2430 og 2873, 2438 og 2858, 2879, 2882, 2899, 2421 og 2913, 2445 og 2920, 2925, 2426 og 2926.

3) Sp. 2880.

4) Sp. 2929.

5) Sp. 2843.

Repræsentation; af Københavns og Kobstædernes Deputerede stillede kun Skibsted og Hempel sig aabenlyst paa den konservative Fløj. Fremdeles kunde der regnes med stærke Bønderinstinkter som Støtte for Enevældens Bevarelse, Instinkter, der ikke vilde lade sig holde nede ved Paavirkning fra de Mænd, hvem Bønderne i Stændersalen ellers havde været vant til at se hen til som deres Vejledere¹). Imidlertid kom det hele Forløb af Forhandlinger og Afstemninger dog noget til at udvise Skel og Standpunkter.

Mellem Forsamlingens »højre« og »venstre« Fløj stod den betydningsfulde Mellemretning, en »moderat« Gruppe, der fandt Kravet om Stændernes Forening paa sin Plads og for Størstedelen ogsaa kunde gaa med til, at Forsamlingen uden paa egne Vegne at fremsætte Kravet om Skattebevillingsret skulde henlede Kongens Opmærksomhed paa dets Tilstedeværelse i Kredse af Befolkningen. Det var dette moderate Standpunkt, der havde fundet sit Slagord i P. G. Bangs Vending: »Noget maa der gøres«, og det var ogsaa det, der særlig fandt Udtryk i Komitéens Indstilling. Af Komitéens Medlemmer var ganske vist Tutein og H. N. Clausen udpræget konstitutionelt sindede, og de var for saa vidt gaaet paa Akkord ved at tiltræde en Indstilling, der blot udtrykte den egentlige Tankegang hos de andre tre Medlemmer: Bang, Algreen-Ussing og Treschow.

Algreen-Ussing tog først Ordet paa Forhandlingernes sidste Dag, som det synes, kun efter Opfordring fra andre²). Han var dristig nok til stærkt at fremhæve den fremtidige Risiko ved en mindre værdig Persons Tronbestigelse: »Til vor nuværende Monark sætter Folket en uindskrænket Tillid. Men der er noget, der hedder Fremtiden, *Fremtiden* — det er det store, skæbnsvangre Ord, der bevæger saa mangt et Bryst.« Naar Spørgsmaalet var om, hvad der da nødvendigvis burde gøres, bekendte han, at han tillagde de moralske Garantier større Be-

1) Karakteristisk var her P. Wests Optræden paa Trods af Drewsen. A. S. Ørsted skriver 11. Sept. til Kongen, at nogle af Bønderne antagelig vil gaa mod den hele Forfatningssag, da de ikke mere er saa afhængige af Drewsen, og Algreen-Ussing ikke synes at beherske dem. Lindberg advarede under sin Sammenkomst med de Bondedeputerede kraftigt disse imod at lade sig lede af Drewsen, der vilde »have Hænderne bundne paa Kongen« og iøvrigt ikke vilde Bønderne noget godt (Breve fra og til Grundtvig II, S. 323).

2) Sp. 2931 ff., jfr. Fdr. 1840, Sp. 2407.

tydning end mange andre, og han troede, »at man maaske noget overvurderer de Fordele, som man venter sig af en konstitutionel Forfatning«. »Ogsaa deri«, tilføjede han, »er jeg af noget forskellig Mening end mange, med hvem jeg iøvrigt deler Grundsætninger, at jeg sætter stor Pris paa *de nærmeste faktiske Fremskridt* og derfor ikke gerne ser, at disse udsættes indtil alt, hvad man ellers kunde anse ønskeligt, kan træde i Kraft. . . . De er deri noget mere teoretiske, jeg noget mere praktisk; det er Forskellen i vor Tænkemaade.« Algreen-Ussing mente, at Kongen absolut burde gøres bekendt med den Stemning, der var opstaaet i Befolkningen, men iøvrigt talte han om »den i det nærværende Øjeblik maaske noget overspændte Higen efter konstitutionelle Former« og om, at Regeringen meget vel kunde finde passende Midler til at modarbejde denne Higen, først og fremmest et fuldstændigt Finansbudgets Forelæggelse for Stænderne, dernæst en saadan Hensyntagen i Almindelighed til Stændernes Beslutninger, at disse saa vidt muligt altid blev taget til Følge, fremdeles Stændernes Forening og endelig — ikke mindst — Indførelsen af en kraftig Administration i den hele Statsforvaltning.

I Algreen-Ussings politiske Lobebane satte denne Tale et vigtigt Skel; han tog her klart og tydeligt Stæde som den, der i sin Virksomhed forfulgte de rent praktiske Formaal, men vilde lade de politiske »Teorier« saa vidt muligt ligge; men herved undgik han ikke at komme i et Modsætningsforhold til den radikale Retning indenfor Liberalismen, som var begyndt at gøre sig gældende efter Christian VIII's Tronbestigelse. Til Gengæld blev han straks meget mindre mislibig hos Regeringen. »Ussing kan jeg«, skriver Ørsted 18. Sept. til Kongen, »ikke ligefrem(!) henføre til Demagogerne. Vist nok stikker der et demagogisk Sind i ham, men Erfaring og nærmere Omtænkning, saavel som det personlig gode Forhold, hvori han i den senere Tid staar til mange konservative Mænd, har meget forandret hans Retning! Nogle tilskriver ogsaa en paa hans egen Fremtid henvendt Politik den kendelige Forandring, og han staar kun i halv Kredit hos de stokliberale.«

Naar man læser Algreen-Ussings Udtalelser, maa man endda faa det Indtryk, at han kunde have stillet sig ligefrem afvisende overfor den konstitutionelle Tanke, saafremt han ikke

havde følt Ængstelse for, hvem der kunde blive Kronens Bærer i Fremtiden. Her kom denne Stænderdebat i det hele til at røre ved et meget kildent og pinligt Punkt. Ogsaa Drewsen talte om »den Ængstelse for Fremtiden, den være fjernere eller nærmere, at en rent uduelig Konge kom i Besiddelse af Enevoldsmagten« — og selve Præsidenten sagde disse Ord med deres umiskendelige Tone af dyb Bekymring: »Vi maa ikke glemme, at efter Kongeloven er Kongen myndig, naar han er 13 Aar gammel; ikke glemme, at Kongeloven ingen Bestemmelse indeholder for det Tilfælde, at Kongen er sindssvag.«¹⁾ Der blev af Tutein hen imod Forhandlingens Slutning talt endnu tydeligere Ord om, at den vordende Frederik VII ikke havde Folkets Tillid, hvilket har berørt Ørsted i høj Grad ilde. »Næppe havde han (Tutein)«, skriver Drewsen i et Brev til J. Collin, »udtalt disse Ord, for Kommissarius blev pludselig blodrød, derpaa bleg, og i hans Ansigt laa en Vrede, som jeg aldrig troede, det kunde udtrykke.« Ørsted erklærede, at han ikke vilde tillade, at disse Ord blev optaget i Stændertidende, og der er da heller ikke nu hverken her eller i Protokollen noget at finde om denne Episode, der ogsaa er omtalt af Ørsted i et Brev til Kongen: »Det blev endog udtrykkelig udtalt, at Kronprinsen ej i den Grad som Deres Majestæt besad Folkets Tillid.«²⁾ — Hvad der har drevet selv mere moderate Medlemmer til den Erkendelse, at *noget* maatte ske, om ikke for Nutidens saa for Fremtidens Skyld, maa aabenbart ikke mindst have været den Mistillid til Tronfølgerens Person, der var vakt ved hans hele ekscentriske Færd, og saaledes fik Frederik VII allerede nu en ejendommelig Betydning for den politiske Udvikling i Landet.

Lige fra først af havde jo Stenfeldt erklæret sig for en Fremgangsmaade som den af Komitéen foreslaaede, og den fik Tilslutning fra flere andre, der enten udtrykkelig fralagde sig videregaaende Ønsker eller i hvert Fald ikke gav nogen Andtydning af, at de stod paa noget mere radikalt Standpunkt.

1) Sp. 2894, 2813 f.; der blev ogsaa talt (af J. Sidenius, Sp. 2912) om Udsigten til, at Tronen kunde gaa over til en Prins af Hessen — en ikke dansk Prins.

2) D. M. 6. R. II, S. 281 f., Brev fra Ørsted til Kongen af 18/9 (Ørsted tilføjer her, at han ikke vil tilstede disse Udtalelsers Gengivelse i Stændertidende).

Saaledes Prokuratorerne Rye og Olivarius, Kancelliraad Haastrup, Godsejer Dons, Hammerich, endog Finn Magnussen¹⁾. Derimod erklærede Godsejer C. Neergaard, at han nok stemte for Stændernes Forening, men ikke for Folkeadressernes Indsendelse, da han ikke kunde anse Forsamlingen for kompetent hertil²⁾. Paa lignende Maade stillede Kammerherre Wegener og Gaardmand Hans Christensen sig, medens Salicath blot krævede, at Adresserne skulde indsendes uden Forbindelse med Forsamlingens eget Andragende³⁾.

Umiddelbart før Afstemningen erklærede Godsejer Langkilde, at han ikke ansaa det for passende at meddele noget om, hvorledes han vilde stemme⁴⁾; da Afstemningen skulde ske ved Kugler, altsaa hemmeligt, var ellers netop dette blevet grebet som Anledning for flere Medlemmer til at kundgøre deres Standpunkt⁵⁾.

Der blev 62 Ja mod 5 Nej for et Indstillingspunkt om, at Provinsialstændernes Institution maatte blive revideret med Sigte paa »at udvikle den til større og mere fyldestgørende Virksomhed«, derimod kun 51 mod 16 for det dog noget mere bestemt udtrykte Ønske om Foranstaltninger »til en friere Udvikling af Samfundsforholdene«, 44 mod 23 for »en Forening eller Forbindelse af de nu adskilt bestaaende Forsamlinger«, 44 mod 22 for »en hensigtsmæssig Modificering af det nu bestaaende Valgsystem«, 38 mod 29 for den negative Beslutning: »at Forsamlingen ikke udtaler sig for, at Valgretten og Valgbarheden udstrækkes til Gejstlige i Egenskab af Beneficiarer«;

1) Sp. 2412 og 2417, 1740 og 2948, 2949 og 2954.

2) Sp. 2901 ff.

3) Sp. 2841, 2955, 2432 og 2886.

4) Sp. 2955 f.

5) »Københavnsposten« noterer i en Valgartikel 9. Nov. 1840, at af Købstadsrepræsentanterne kun Prokurator Næsted har holdt sin Stemme skjult, og at af Repræsentanterne for de mindre Landejendomsbesiddere Kammerherre Wegener, Hans Christensen og P. West stemte »mod Indstillingen«, medens Standpunktet ikke er kendt for en Række af disse Repræsentanter. Vistnok maa, efter Stemmetallene at domme, flere af Bønderne have stemt dels mod Stændernes Forening, dels mod Indsendelse af Forfatningspetitionerne. Drewsen skriver dog i sit for citerede Brev, at »Bønderne var for os«. Hans Christensen skriver i et Brev til sit Hjem 7. Sept. 1840: »Her er megen Ubhagelighed i denne Tid, dels med Arveloven og dels med Skattebevillingsretten, men ingen af Sagerne er endnu afstemmet, saa jeg ved ikke Udfaldet« (velvilligt meddelt af Højskoleforstander Th. Dissing i Vejstrup). For denne intelligente Bonde synes den hele Forfatningssag altsaa nærmest at have staaet som noget kedsommeligt og besværligt.

med 43 Ja mod 24 Nej vedtoges det, at »de i denne Sag omhandlede Petitioner samt Erklæringer derimod skal indsendes med Forsamlingens Petition«, hvorimod man med 49 Stemmer mod 18 forkastede et af Salicath stillet Ændringsforslag, hvorefter der, hvis disse Petitioner blev indsendt, i Præmisserne skulde anføres, at Forsamlingen ansaa sig for uberettiget til at anbefale dem — en mere negativ end positiv Beslutning. Afstemningen var, beretter Drewsen (i sit ovenfor anførte Brev) først afsluttet Kl. ca. 12, og udmattede gik de Deputerede derefter ned for at indtage en Forfriskning, som Kommissarius havde ladet tilberede. Indstillingen til Kongen var formet i disse Ord¹⁾: »At Deres Majestæt vil tage den i Forholdenes Natur begrundede og ved historiske Vidnesbyrd godtgjorte Trang til en friere Udvikling af Samfundsforholdene i nøjeste Overvejelse og i Deres Visdom træffe de i dette Øjemed for det Heles Vel fornødne Foranstaltninger og navnlig undergive Anordningerne om Provinsialstændernes Institution en Revision, sigtende til at udvikle den til større, mere fyldestgørende Virksomhed ved Forening eller Forbindelse af de nu adskilt bestaaende Forsamlinger, og ved hensigtsmæssig Modificering af det nu bestaaende Valgsystem.«

Andragendet var i Virkeligheden yderst moderat, men dets Vedtagelse er dog blevet set som saa epokegørende, at der endnu samme Nat gik Stafet til København med Efterretning derom²⁾.

Om »Valgsystemet« bemærkes udtrykkeligt, at »Stænderforsamlingen bør søges sammensat af Mænd, hos hvilke den personlige Interesse er ved ydre Stilling knyttet saa nær som muligt til Statens«, og at »dette i det Hele vil sikkert blive opnaaet ved at gøre Grundbesiddelse til Hovedbetingelsen for Valgberettigelse og Valgbarhed«; hvad man ønsker, er blot en Forandring i Valgloven, hvorved ogsaa andre Kvalifikationer kunde komme til at gælde selvstændigt saasom en vis Formue eller Beklædelse af visse mere betydelige

1) Andragendet i Tillæg til Std., Sp. 111—15. — Naar der her ikke bliver nogen særlig Tale om Stændernes Forhold til Finansstyrelsen, er Grunden selvfølgelig den, at dette Spørgsmaal var taget op i Sammenhæng med hele Finanssagen.

2) H. N. Clausen: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie, S. 228. Som Komitéordfører havde Clausen redigeret Petitionens Ordlyd.

og uafhængige Embeder, deriblandt de gejstlige; man ønsker ogsaa, at Valgbarhed ikke, som efter den gældende Ordning, skal udelukkes ved Tjeneste som almindelig, ikke fastlønned Konsul i fremmed Tjeneste eller gennem Trosbekendelse som Jode. Det hele gik ikke væsentlig videre, end der allerede havde været Stemning for hos Kancelliets Flertal i 1831.

Ved Formuleringen af Kravet om Stænderforsamlingernes Forening lægger man Mærke til, at der ikke — som i 1838 — udtrykkelig kun er Tale om Kongerigets Stænderforsamlinger. I Overensstemmelse med Komitéens Forslag udtales det Ønske, at der maa kunne skabes en Forbindelse mellem Danmarks og Slesvigs Stænder »til Forhandling af de almindelige nationale, navnlig de finansielle Anliggender« (naar først en lovbestemt Medvirken ved Finansstyrelsen var indrømmet Stænderne i Overensstemmelse med det tidligere herom indgivne Andragende); men udtrykkelig siges det: »En Forening af de danske og slesvigske Stænder, som vilde forudsætte eller føre til en Inkorporation af Hertugdømmet i Kongeriget, ligger udenfor Forsamlingens — og det tør vel siges, udenfor Folkets — Tanke eller Ønske«. Er der ved dette Stænderandragende allerede gjorte et lille Skridt i Retning af en »Ejderpolitik« — da er det i hvert Fald et meget lille og yderst forbeholdent Skridt. Moderationens Aand gennemtrænger det hele Andragende i baade Form og Indhold, der derved i høj Grad kommer til at udtrykke, hvad Ordføreren for Komitéen havde kaldt »den rette Midte« — det danske *Juste Milieu*.

I den *norrejske Stænderforsamling* skulde der blive kun et meget ringe Raaderum for de konservative Stemninger, der dog havde kunnet gøre sig ikke saa lidt gældende i Roskilde.

Allerede 7. Juli, før Roskilde Stænders Sammentræden, havde J. P. With skrevet til J. Fr. Schouw¹⁾, at Forfatnings-sagen vilde komme paa Bane i Jylland, og han meddelte ham sit Haab om, at Sagen vilde komme frem ogsaa paa Sjælland; man maatte, mente han, berøve Kongen hans Tvivl om, at en Konstitution var hele Landets Ønske (men karakteristisk nok

1) Ny kgl. Saml. Fol. 1529.

frygter han for, at Ørsted skal faa Ordre til at hæve Forsamlingen).

I 1840 som i 1838 var det *With*, der stillede et Forslag om Ændringer i Stænderinstitutionen, om en Petition til Kongen angaaende »Modifikationer« i Anordningen 28. Maj 1831 og Forordningen 15. Maj 1831¹⁾. Stændernes Forening er Hovedpunktet, og Forslaget svarer i det hele til P. G. Bangs Forslag i Roskilde med den Forskel, at der ikke hos *With* som hos Bang er Tale om Jødernes Valgbarhed og om Stændermødernes Offentlighed, da Viborg Stænder tidligere havde forkastet at indgive Andragender herom.

Den kgl. Kommissarius fremkom naturligvis med sine obligate Advarsler, men med 43 Stemmer mod 4 vedtoges det at lade *Withs* Forslag behandle i Komité. Paa en tilsvarende Maade som i Roskilde kom Behandlingen til at foregaa i Fællesskab med indkomne Andragender om Skattebevillingsret.

Oliemøller Schytte forelagde en Adresse fra 131 Borgere i Horsens: »I alt, hvad der er sagt for den nu bestaaende Orden, har vi dog intet fundet, der kunde omstøde den Sandhed, at et Folks Vel ikke kan være betrygget i Tidens Løb ved en evældig Konges tilfældige Personlighed«; hvad der ønskes, er en Medvirken fra Stændernes Side »ved Lovgivningen i Almindelighed og Bestemmelsen af Statens Indtægter og Udgifter i Særdeleshed«²⁾.

Godsejer Nyholm forelagde en Adresse med 878 Underskifter fra 30 Landsogne i Aalborg og Hjørring Amter, hvori der frimodigt var Tale om den norske Konstitution: »Vi anmoder derfor den ærede Stænderforsamling om at frembære den Bøn for Kongen, at han vil indføre en lignende Forfatning i Danmark, som han har indført i Norge, og med Glæde skulde vi da ofre vor sidste Skilling og vor sidste Blodsdraabe for vort kære Fædreland og vor kære Konge.«³⁾

Endvidere fik Forsamlingen forelagt en Adresse fra 79 Borgere i Vejle angaaende Skattebevillingsret, fra 427 Indbyggere i Aalborg om Forandringer i Statsforfatningen, hvorved Fremtidens Sikkerhed ikke kom til at bero paa tilfældige Personligheder, fra 40 Borgere i Hobro angaaende Skattebevillingsret⁴⁾.

Selvfølgelig kunde der ogsaa for den jyske Forsamling være Tvivl om den virkelige Værdi af denne Slags Vidnesbyrd om Folkestemning. Brinck-Seidelin sagde aabent, da han forelagde den aalborgske

1) Std., Sp. 427—46, Forslag og incl. Behandling.

2) Std., Sp. 459—60.

3) Std., Sp. 460—62.

4) Se m. H. t. tre ordinære Forslag Std., Sp. 465—73, for den indledende Behandling af alle de nævnte Petitioner om Skattebevillingsret Sp. 473—97.

Adresse: »Min Mening, som jeg uforbeholdent bør udtale, er, at mange af de undertegnede Navne tilhører Mænd, som ikke kan have nogen klar Forestilling om Petitionens Genstand, men som især har haft for Øje, at høje Skatter og Afgifter er en hæmmende Hindring for borgerligt Erhverv.«¹⁾

Den kgl. Kommissarius fandt det kun naturligt, at de, der følte sig trykkede ved Skatter og Byrder, vilde haabe at opnaa Lettelse ved en Forfatningsændring; men han mente, at Forsamlingen dog maatte undersøge, om den Slags Petitioner var lovlige; saa lidt som i Roskilde nedlagde han noget Forbud mod deres Behandling²⁾. Medens kun Biskop Øllgaard³⁾ talte imod, var der en lang Række Talere, der anbefalede at ogsaa denne Sag blev komitébehandlet; flere af dem med Henviisning til de Besparelser i Statshusholdningen, der kunde opnaas ved en fri Forfatning⁴⁾.

Ded 45 Stemmer mod 43 vedtoges det, at der i Anledning af de oplæste Andragender skulde nedsættes en Komité, og det vedtoges derefter med 44 St. mod 4 (uden Hensyn til formelle Betæneligheder) at lade baade Withs Forslag og denne Sag behandle i samme Komité, hvortil valgtes: Roulund, Otterstrøm, Nygaard, Fleischer og Schytte.

Til denne Komité henvistes en Række senere indkomne Andragender om Skattebevillingsret⁵⁾ for Stænderne eller endnu videregaende Forandring i Statsforfatningen: fra 106 Gaardmænd i Aalborg Amt, 172 Borgere i Viborg, 315 Beboere af Aalborg og Hjørring Amter, 129 Beboere af Budolfi Landsogn samt af Dall, Nørretranders og Søndertranders Sogne, 75 Beboere af Bjerre og Nebsager Sogne, de fleste Borgerrepræsentanter samt 37 næringsdrivende Borgere og andre Indvaanere i Thisted, 1244 Landejendomsbesiddere i Viborg Amt, 288 Borgere og Indbyggere i Aarhus, 437 Beboere af det 19. Valgdistrikt og 369 Beboere af Brusk, Elbo og Holmands Herreder, 88 Borgere og Indbyggere i Ribe, endel Beboere i Rougsø Herred, 668 Grundejere paa Landet i Aarhus Amt, 71 Gaardbesiddere i Middelsom Herred, 29 Beboere af Starup og Almind Sogne, 52 Beboere af Højen og Jerslev Pastorat⁶⁾. I det hele kunde der være en vis Grund til at antage, at Stemningen rundt omkring i Jylland var mere udelt for Forfatningskravet end i Ostifterne. Af Adresser, der bad om, at Stænderne ikke vilde andrage om Forandringer i Forfatningen, forelaa kun to: fra Pastor Borg samt 30 Gaardmænd og Husmænd i Seiling, Sinding og Lemming Sogne (Viborg Amt) og fra

1) Sp. 469.

2) Sp. 473 ff.

3) Sp. 495 f.

4) Se Sp. 486, 483.

5) Se Std., S. X—XI.

6) Desuden forelaa et Par Præsteadresser: fra samtlige Præster i Hindborg og Hillerslev Herreder og fra 6 Sognepræster i Thisted Amt om, at Gejstligheden maatte faa Valgret og Valgbarhed.

105 Gaardmænd og Husmænd af Rødding Herred i Salling. Men desuden indkom der Andragende fra 35 Beboere af Borrits, Taarup og Quols Sogne i Fjends Herred, hvori de erklærede, at deres tidligere Underskrifter paa en Petition om Forandringer i Statsforfatningen var foranlediget ved en Misforstaaelse af Petitionens Indhold, og endvidere en anden Erklæring fra Sognefogderne i en Række Sogne i det samme Herred (Feldingborg, Smollerup, Resen, Vroue, Fly og Kobberup), hvorefter disse Sognes Beboere ligeledes kun ved Misforstaaelse havde underskrevet en Petition om statsrettlige Garantier. Det blev paa denne Maade bekræftet, at med alt for stor Sikkerhed kunde der ikke bygges paa disse Adresser som et Udtryk for Folkestemningen (og iøvrigt kunde Tilbagekaldelserne ogsaa have deres Usikkerhed, for med hvilken sikker Ret kunde vel nogle Sognefogder udtale sig om hele Sognes »Misforstaaelser«?) Det eneste sikre var, at den Lindbergske Agitation ikke havde naaet at gøre sig særlig gældende i Jylland.

Komitéen kan i sin Betænkning²⁾ opgøre Resultatet m. H. t. indkomne Andragender saaledes, at der er 6268 Mennesker, der ved deres Underskrift har bifaldet Ønsket om en Statsforfatning med konstitutionelle Garantier, medens der kun er et meget begrænset Antal (170 + de 6 Sognefogder), der udtrykkelig har erklæret sig herimod. Ved at sammenholde de jyske Adresser med de tilsvarende fra Østifterne finder Komitéen »Vidnesbyrd om en over det hele Land udbredt Trang til at se vore Samfundsforhold ordnede saaledes, at Nationen under Tidens Omvekslinger kunde være betrygget imod de Uheld, som en mindre begavet Fyrste og et mindre heldigt Valg af de Mænd, hvormed han omgiver sig, maatte kunne paaføre Landet«. Denne Trang skyldes efter Komitéens Skøn Civilisationens Fremskridt, thi »det kan ikke antages, at et Folk kan udvikle sig i materiel og aandelig Henseende, uden tillige at udvikle sig i politisk Henseende, da dette modsiges af Fornuften«, men om denne Trangs Tilstedeværelse maa det da være Forsamlingens ligefremme Pligt at udtale sig overfor Kongen³⁾.

I Komitébetænkningen anførtes til Fordel for Stænderforsamlingernes Forening, at Landets naturlige Beskaffenhed i sig selv medfører et mindre Sammenhold end i en Fastlandsstat, men herimod indvendte straks den kgl. Kommissarius, at der netop i Danmark fandtes en stor Enhed og Lighed mellem

1) For sent til at blive taget i Betragtning af Komitéen indkom Erklæringer fra 2 Skolelærere, 56 Gaardmænd og 3 Husmænd af Giesing, Nørager og Auning Sogne samt fra 122 Beboere af Hindborg Herred i Salling mod, fra 29 Beboere af Rinds Herred for en Konstitution (Std., S. XII).

2) Komitébetænkningen Sp. 2173—2190, derefter foreløbig Behandling Sp. 2191—2250, endelig Behandling Sp. 2360—2456.

3) Sp. 2185 ff.

Provinserne, en Lighed, der var styrket ved de ganske ensartede Love og administrative Former; »fra den Side kan der allsaa næppe argumenteres imod Stændernes Adskillelse«, mente Ørsted, men var dog ikke her mere udpræget Advokat for Regeringens Standpunkt, end at han villig erkendte, at der netop i denne Enhed kunde søges en Grund for Foreningen¹⁾. Den kgl. Kommissarius' Henvisning under den indledende Behandling til det ulovlige i Andragendet om en Ændring i Statsforfatningen af 1660 gav under den følgende Behandling Oberst Brock Anledning til Modbemærkninger om, at Statsforandringen dengang ikke var andet end »Ophævelsen af en Kontrakt« og Afslutningen af en ny Kontrakt i Overensstemmelse med den Tids Forhold (underforstaaet: at Tiden nu kunde være inde til en ny Kontraktslutning)²⁾.

Godsejer Roulund betegnede det som »nødvendigt, at noget tilfredsstillende snart maa ske« (et ikke saa lidt skarpere Udtryk end det P. G. Bangske: »Noget maa der gøres«), og han mente, at »ligesom Forandringen i 1660 udgik fra Folket, saaledes vilde det være smukt, om den forhaabede Forandring nu udgik fra Kongen«³⁾. Iøvrigt argumenterede han meget skarpt og dristigt: ». . . sæt, at engang Aanden af en østerlandsk Despot foer i en dansk Konge, og han begyndte at rase«; der vilde i et saadant Tilfælde kun være Sikkerhed for Folket i den Omstændighed, at ogsaa en Konge har et Liv at miste; Bevægelsen i Folket er større, end mange vil tro: »Tønderet er der imidlertid, og der behøves ingen Lynstraale fra Himlen for at sætte det hele i Brand«.

Denne voldsomme Spaadom om Revolution skabte vel den mest bevægede Episode i disse Forhandlinger; Erklæringer om, at der ikke i Jylland fandtes Elementer til Gæring af den Art, blev straks derpaa afgivet af en Række Talere, deriblandt Ole Kirk og Brock. Samtidig med at fralægge sig enhver Frygt for nogen voldsom Omvæltning gjorde dog den sidst-

1) Sp. 2198.

2) Sp. 2210, jfr. 471, hvorefter »Kommissarius ikke har fundet passende, at paaberaabe sig de Bestemmelser i Lovene og navnlig i Fdg. 27. Sept. 1799 § 1, der viser, at det er aldeles utilladeligt at raade til nogen Forandring i Statsforfatningen«, men dog tilraader Forsamlingen at undersøge, om de oplæste Andragender er lovlige.

3) Sp. 2215 ff.

FREDERIK VII SOM KRONPRINS

nævnte opmærksom paa, at der i Fremtiden kunde komme mindre velsindede Konger, og hvorledes romerske Kejsere som Tiberius, Claudius og Nero havde prægtige Fædre, men selv beskæmmede den Trone, de indtog. Hvis man her har Lov til at finde en Hentydning til den vordende Frederik VII, var den jo ikke af de mere skaansomme, men Schytte sagde dog, hvad der mentes, endnu haardere: under Frederik VI havde der været et Haab for Fremtiden i Tronarvingens Person, men han kendte ikke nogen i Folket, som satte et tilsvarende Haab til den fremtidige Tronfølge!¹⁾ Disse Ytringer fik Lov til at glide ind i den jyske Stændertidende. Viborg Stænder, skrev A. S. Ørsted i Samlingens første Uge til Kabinetssekretær Adler, har Lyst til at gaa videre end Roskilde Stænder, men holdes tilbage ved Respekt for disse og ved »Mangel af en dygtig Anfører«; men »et Moment, som giver alle de andre foroget Styrke«, er »Frygt for Successor«: «Omend Meningen om denne er mindre skarp, end den for endel Aar siden var i København, saa er der dog ingen, der vil tiltro ham den Dygtighed, som behoves til enten selv at styre eller til at vælge dygtige Raadgivere«²⁾

Den forelobige Behandling af Sagen mundede ud i en højst karakteristisk Diskussion om, hvorvidt Frankrig og England havde paadraget sig deres Statsgæld i Kraft af deres konstitutionelle Regeringsform. Den overvejende Del af Indlæggene under baade den forelobige og endelige Behandling var til Fordel for Tanken om en Konstitution, men der hævdedes dog ogsaa temmelig kraftige Roster i modsat Retning, saaledes fra Borgmester Estrup, der i sin Tid havde hørt til de mest liberale blandt »de oplyste Mænd«, men nu erklærede sig fuldt tilfreds med den gældende Forfatning, og fra Godsejer Fjellstrup, der hverken vilde gaa med til Stændernes Forening, Begrænsning af Grundejerns Indflydelse eller Skattebevillingsret³⁾.

1) Sp. 2217 f., 2220.

2) Brev af 20/10 1840 (Adlers Privatarkiv Pakke 32). Ørsted minder i Brevet Adler om en Udtalelse, denne har fremsat engang: at der ikke behøves mindre Dygtighed hos en konstitutionel end hos en uindskrænket Konge, og »er nær ved« at give ham Ret heri, men dette Argument kan han ikke bruge politisk, »thi det kunde let give Anledning til den Tanke, at Landet vilde blive ulykkeligt ved den tilkommende Regent«.

3) Sp. 2244 ff., 2220 (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 222 f.), 2440 f., 2381 ff.

En skarp historisk Betragtning blev anstillet af Selvejer Sørensen: »Vor Statsforfatning har bestaaet i næsten 200 Aar; hvad Folket og især Bonden var for den Tid, har Historien lært, og hvad vi er blevet siden, har Erfaringen vist.« Dette særlige Bondesynspunkt overfor Enevælden blev under Henvisning til Stavnsbaandsløsning, Hoveriets Bestemmelse m. m. nærmere uddybet af Fæster Pind, der erklærede det ubetimeligt at andrage om en friere Forfatning; hvad særlig Stændernes Forening angik, da havde Laurs Pind berejst en stor Del af Sjælland, Falster og Fyn, og han skønnede ikke rettere, end at Interesserne var meget forskellige for Øerne og for Jylland¹⁾. I lignende Aand udtalte sig Møller Tostesen (der gjorde opmærksom paa, at udenfor Ribe By ikke en eneste i hele Ribe Amt havde underskrevet nogen Petition om Skattebevillingsret og Stændernes Forening, og forsikrede, at fra hans Distrikt kunde derimod let fremskaffes Petitioner til Fordel for det bestaaende), Selvejer Skov og Møller Refsgaard²⁾. Borberg erklærede, at han uden at lade sig lokke enten til Højre eller Venstre vilde stemme for Foreningen, men var, hvad Skattebevillingsretten angik, i Tvivl om, hvorvidt der rorte sig noget Ønske herom i hans Distrikt³⁾. Ole Kirk lod sit Bidrag til Diskussionen præge af egne politiske Studier og omhyggelige Overvejelser: han havde selv læst den norske Forfatning, som mange i Vestjylland havde hørt rose af Nordmænd, de havde med at gøre, og han var derved blevet overbevist om, at det var den bedste; de engelske Forhold vidner om, hvor uheldigt Tokammersystemet med et Overhus, der modsatte sig Folkets Stemme, kunde virke; Stændernes Forening vilde Kirk stemme for under Hensyn til, at der overhovedet kunde ske noget i den af Komitéen ønskede Retning, omend han havde haft alvorlig Tvivl paa dette Punkt, saaledes at det hele var en Samvittighedssag for ham. Samtidig med at Ole Kirk saaledes medgav Forfatningsonsket sin anbefaling, fandt han Lejlighed til at tolke Bondestandens Taknemmelighed over Frederik VI, dens Tillid til Christian VIII⁴⁾.

1) Sp. 2236 f., Jfr. 2440.

2) Sp. 2239, 2241, 2248.

3) Sp. 2247 f.

4) Sp. 2217, 2414.

Hvad der havde skabt Tvivl hos Kirk overfor »Foreningen«, var Hensynet til det sydlige og vestlige Jylland, hvor der — som han hævdede — var »en Mængde«, der ikke ønskede den, med mindre Slesvigs Stænder blev forenet med Kongerigets; han havde endog modtaget flere Breve, hvori man udtrykkelig bad ham om at stemme mod Foreningen¹⁾. For Estrup var det afgørende Argument imod en Forening af Kongerigets Forsamlinger, at Regeringen ikke kunde indrømme den »uden at tilsidesætte Retfærdigheden mod Hertugdømmerne«, hvor en Forening »vilde lede til store Forviklinger og fore meget sørgelige Folger med sig for alle Statens Dele«²⁾. Komitéens Ordfører, Otterstrøm, mente, at det meget vel kunde forenes med Retfærdighed at lade de to — i statsretlig Henseende saa forskelligt stillede — Hertugdømmer beholde hver sin Stænderforsamling, selvom der skete en Forandring i Kongeriget³⁾. Lüttichau var for saa vidt uden enhver Betænkelighed paa dette Punkt, idet han aabent erklærede ikke at kunne se nogen Ulykke i en fælles slesvig-holstensk Stænderforsamling. »Naar Hertugdømmerne alt har saa meget tilfælles som to Regeringskollegier, Domstole og Universitet, saa synes det mig ikke at være af sær Betænkelighed, om de ogsaa fik fælles Stænder.«⁴⁾ Mod Kirks Vidnesbyrd om, at der fandtes en Folkebevægelse for Slesvigs Tilkytning til Kongeriget, blev der nedlagt Indsigelse af flere Talere⁵⁾.

Lüttichau udtalte Ønske om en vis Moderation i Præmisserne for de Henstillinger, Forsamlingen vilde gøre overfor Kongen; han repræsenterede nærmest det »moderate« Standpunkt, at man foreløbig kunde føle sig tilfreds, naar man blot opnaaede Stændernes Forening, Opfyldelse af Finanspetitionen og Udvidelse af Trykkefriheden; i lignende Aand talte Herredsfoged Holm⁶⁾. Karakteristisk for disse Forhandlinger er det iøvrigt, at Mellestandpunkterne ikke gjorde sig saa stærkt gældende som i Roskilde; man var enten for eller imod en væsentlig Ændring af den gældende Forfatning. Blandt de

1) Sp. 2217 f.

2) Sp. 2220.

3) Sp. 2360 f.

4) Sp. 2366.

5) Sp. 2375, 2376, 2415.

6) Sp. 2368 f., 2379 f.

erklærede Modstandere var Forsamlingens Stiftamtmand, Rosenørn, saa vel som dens Biskop, Øllgaard, hvorimod Stiftsprovst Hald tiltraadte Komitéens Forslag¹). Et større Antal af Købstadsborgere, Embedsmænd og større Landmænd var det, der mere eller mindre klart og skarpt lagde deres konstitutionelle Sindelag for Dagen²). Fleischer, der jo var Medlem af Komitéen, aflagde ligesom Kirk et personligt Vidnesbyrd om sit Indtryk af den norske Forfatning: »Jeg har ikke besøgt mange konstitutionelle Stater, men Norge har jeg berejst, dets Dale og dets Fjelde, været i Hytter og i Borge; overalt har jeg hørt lovprise Konstitutionen, den Konstitution, hvis Grundlov enhver norsk Bonde har hængende i Glas og Ramme i sin Stue«³)

Den forholdsvis radikale Stemning fandt ogsaa Udtryk ved Afstemningen. Med 38 Ja mod 11 Nej vedtoges det at anbefale Foreningen af Østifternes og Nørrejylland's Stænderforsamlinger, med 39 Stemmer mod 10 godkendtes Komitéens Indstilling: »At Deres Majestæt vil skænke Forsamlingens Mening om de for Stænderinstitutionens fremtidige Udvikling og Betydning nødvendige Modifikationer i samme Deres allerhøjeste Opmærksomhed og derved allernaadigst tage den i Forholdenes Natur begrundede, ved historiske Vidnesbyrd godtgjorte, og efter Forsamlingens Overbevisning tilstedeværende, Trang til en friere Udvikling af vore Samfundsforhold i Overvejelse, og i Deres Visdom træffe de Foranstaltninger, som det fælles Vel maatte udkræve.«⁴)

Ved de her udhævede Ord om Forsamlingens eget Skøn over Trangen til »en fri Udvikling« fik selve Forsamlingens Beslutning en lidt radikalere Karakter end Roskilde-Petitionen; man erklærer sig altsaa overbevist om, at der findes en saadan Trang i Befolkningen, uden derved alene at henholde sig til de »historiske Vidnesbyrd«, der laa i indkomne Adresser; iøvrigt overlader man, i Lighed med Roskilde-Forsamlingen,

1) Std., Sp. 2234, 2405, 2396, 2412.

2) Foruden de andre nævnte: Aagaard (Sp. 2238), Bruun (2446), Rummelhoff (2242), Funder (2373), Friis (2404), Føns, Ingerslev (2389), Birk (2414), Christensen (2399), Formann (2401), Brinck-Seidelin (2407), Prokurator Petersen (2440), Kolbye (2441), Wulf (2447), Borch (2451).

3) Sp. 2445.

4) Forsamlingens Petition, Tillæg til Std., S. 127—31.

til Kongen at vurdere disse Andragender (der er blevet vedlagt Petitionen, uden at der som i Roskilde er blevet truffet nogen direkte Beslutning herom). I Præmisserne begrundedes den omhandlede Trang som en »Fornuftnødvendighed«, der staar i Forbindelse med de klarere Begreber om Statslivets Formaal, som Folket ved Oplysning og Dannelse tilegner sig; Stændernes Forening fremstilles som en i alle Tilfælde uomgængelig Betingelse for, at Institutionen kan udvikle sig jævnsides med den stigende Kultur og Almenaanden; om Valgreglerne udtaler man sig væsentlig som Roskilde-Forsamlingen (dog uden at nævne Jøderne) og ligeledes om Forholdet i Slesvig, hvor det fremhæves, at der »her i Provinsen, saa vidt Forsamlingens Medlemmer bekendt«, ingenlunde har ytret sig nogen Vilje til en Inkorporation af dette Hertugdømme i Kongeriget (men man tænker sig altsaa en vis »Forbindelse« med Slesvig som den fra Roskilde foreslaaede, uden at Slesvigs Selvstændighed derved i nogen Henseende maatte staa i Fare for at opofres).

Der havde i Roskilde været 46 mod 21 Stemmer for at henstille en Forfatningsændring til Kongens Overvejelse¹⁾, der blev i Viborg 39 mod kun 10; Styrken af den liberale Stemning i Viborg maales ikke mindst ved dens Evne til at fortrænge Bekymringen og Betæneligheden overfor Stændernes Forning, der jo oprindeligt havde været mere udbredt blandt Jyderne end blandt Øboerne. I københavnske liberale Kredse havde man ved Samlingens Begyndelse set hen til Viborg med Følelser, der af »Københavnsposten« karakteriseredes som »Forventning«, men har rummet megen Usikkerhed²⁾. At Jyderne skulde stille sig saa liberalt, kunde man ikke paa Forhaand vide. Hvad der særlig skabte Forskellen fra Roskilde, blev ikke mindst den Omstændighed, at i Viborg ogsaa Godsejerne gennemgaaende viste sig konstitutionelt sindede. Der fandtes ikke i Viborg nogen »aristokratisk« præget Gruppe, der vilde rykke Enevælden til Undsætning, »Proprietæerne« her var borgerligt prægede Folk, og derved kom den jyske Forsamling i sin Helhed til at tage Standpunkt »til venstre« for Østifternes.

Ved Samlingens Begyndelse skrev A. S. Ørsted til Kongen,

1) Std., Sp. 2958.

2) Khp. for 14. Okt. 1840.

at han paa Forhaand havde ventet at finde en stærkere liberal Bevægelse i Viborg end i Roskilde, og til Forklaring nævner han fire Forhold: 1. at Jyderne nærer større Mistillid til Embedsstanden, 2. at de er mere husholderiske end de andre Provinsers Beboere og derfor mere kritiske overfor Udgifter til Hoffet og Staten, 3. at de har lidt mere under Pengevæsenets Forvirring og de økonomiske Kriser, 4. at der ikke er saa dygtige Folk af konservativ Retning i Viborg som i Roskilde. Efter Afstemningen om Forfatningsspørgsmaalet meddelte Ørsted Kongen, at han dog havde ventet en større Minoritet, »men i Mellemtiden var adskillige Bønder blevet omstemte, saa at de til Dels stemte for Indstillingen, dels forlod Salen uden at tage Del i Afstemningen«¹⁾. Den jyske Bondekonservatisme, der havde givet sig saa kraftige Udtryk under Debatten, er altsaa i det afgørende Øjeblik brudt delvis sammen.

Der er jyske Deputerede, som har syslet med Tanker om at give Forhandlinger og Petitioner en dristigere Karakter, end de i Virkeligheden fik. Af det før citerede Brev fra With til Schouw ser vi, at der har været alvorlig Tale blandt nogle af de Deputerede om vidtgaende Planer med Hensyn til Slesvig: »Endelig vil jeg som en Hemmelighed lade dig vide, at vi Jyder har bestemt, naar Forfatningsspørgsmaalet kommer for, da at andrage paa, at Slesvig forenes med Danmark i en fælles Forsamling og Holsten som en Del af det tyske Rige for sig. De slesvigske Deputerede bliver nu bearbejdede af os i denne Henseende, og adskillige er vundne for Idéen. Gamle Wulf er utrættelig.«

Det er jo ret interessant at se J. P. With og hans Venner allerede i 1840 arbejde med et saadant Forsøg, selvom de ikke skulde vove sig offentlig frem med det; de maa vel hurtigt have opdaget, hvilken Illusion det var at tillægge Slesvigerne nogen mere udbredt Lyst til at forenes med Nørrejyderne. For den politiske Adressebevægelse, der i 1840 fandt saa forholdsvis megen Tilslutning i den jyske Befolkning, blev det karakteristisk, at der ikke derigennem, som for en Del i Østifterne, blev rejst noget Krav om Slesvigs Forening med Kongeriget; herom er der — til Trods for Ole Kirks Paastand om de raa-

1) Breve af 17/10 og 14/12 1840.

dende Stemninger i saa Henseende — ikke Tale i nogen af Adresserne til den jyske Stænderforsamling.

Samtidig med Stænderforhandlingerne i Roskilde var Kongeparret paa Rejse omkring i Landet, en Slags Hyldestrejse lige efter Kroningen; den varede fra 13. Juli til 5. Oktober, og overalt fik Kongen en Modtagelse, der syntes at vidne om Begejstring ikke blot for hans Person, men for selve Enevoldsmagten. »I Sandhed, det danske Folks Kærlighed og Hengivenhed for dets Konge er ophøjet over al Tvivl«, skriver han 31. Juli til A. S. Ørsted. Mere nøgternt skriver gamle Minister Møsting til Kabinetssekretær Adler, at sikkert mange, der baade har raabt Hurra og illumineret deres Hus, »gaar lige herfra hen i Værtshuset og underskriver en Petition til Kongelovens Afskaffelse¹⁾. Kongen selv var overbevist om den faste Bund i de Stemninger, der slog ham imøde; »den egentlige Kærne i Folket gruer ved Tanken om at faa mange Konger«, skriver han 22. Sept. til Ørsted. Ved Rejsens Afslutning modtoges Christian VIII af Københavnerne næsten med en lignende Begejstring som Frederik VI ved hans Hjemkomst fra Wienerkongressen; hans Vogn blev trukket gennem Gaderne, og der var endeløs Jubel paa Amalienborg Plads; det kunde se ud, som om der knapt fandtes politisk Opposition og liberal Presse indenfor Byens Volde²⁾.

Af Minister og Kancellipræsident Stemmann hørte Christian VIII blot, at det var kun et lille, men meget ildesindet og utrolig intrigant Parti, der pønsede paa at opvække Misfornøjelse og omstyrte Forfatningen; Folket i Almindelighed elskede sin Konge og var ikke smittet af Teorier, der kunde tage sig godt ud paa Papiret, men om hvis skadelige Virkninger i Praksis (efter Stemmanns udtalte Skøn) »den ældre og nyere Historie kan lære enhver, der vil forstaa og begribe denne³⁾. I en helt anden Aand søgte A. S. Ørsted at paavirke

1) Adlers Privatarkiv, Pakke 28.

2) Se »Dagen«s Notitser om Kongens Rejse. Allerede ved Hjemkomsten fra Kroningsfesten (paa Frederiksborg) har Kongen været Genstand for en saadan Hyldest; men »Fædrelandet« paastod ganske vist den Gang, at det var Hølmens Folk, der trak Kongens Vogn og raabte Hurra. Jfr. Villads Christensen: København 1840—57, S. 424 ff.

3) Brev af 3/8 1840.

Kongen gennem den Række Breve, han skrev til ham under sit Ophold ved Stænderforsamlingerne. Disse Breve staar allerede ved deres meget værdige Tone og ranke Stil i Modsætning til den temmelig plumpe og meget direkte Form, hvoraf Stemmann benytter sig, naar han skal finde Udtryk for sin undersaatlige Loyalitet og Kongedyrkelse¹). Kongen faar her den ene Gang efter den anden og paa meget indtrængende Maade at vide, at der findes særdeles loyale og velsindede Mænd blandt dem, der er stemt for Ændringer i Forfatningen; Ørsted gaar saa vidt som til at sige, at H. N. Clausen talte »virkelig skönt« til Gunst for den københavnske Forfatningsadresse (hans Foredrag »var fuldt af Kærlighed og Tillid til Deres Majestæt«), medens han om Scavenius bemærker, at denne i sin Modstand »gik vel noget videre, end klogt var«²). Aldeles klart gav Ørsted til Kende overfor Kongen, at han sympatiserede med den moderat-konstitutionelle Retning, den Bangske, der mente, at noget maatte gøres nu, for at ikke meget værre Ting skulde ske senere. Samtidig med at fremhæve det frygtelige i, at der engang ved en pludselig Omvæltning skulde blive gennemført »en Forfatning, der lod det demokratiske Element faa noget Raaderum«, indrømmede Ørsted villigt det vanskelige i at give en til Forholdene virkelig passende Konstitution³). Han vilde ikke have været den, han var, hvis han ikke havde set og betonet denne Vanskelighed. I et af sine Breve foreslaar han nedsat en Kommission, for en Del af Stænderdeputerede, til at overveje en Løsning af Sagen; i andre Breve har han dels peget paa det beroligende overfor Stemningen i Forelæggelsen af et Finansbudget, dels erkendt Muligheden af, at den samme Virkning som ved konstitutio-

1) Da Stemmann i et Brev af 15. Sept. 1840 lykønsker Kongen til hans Fødselsdag, er det med en meget høj Forsikring: enhver, der kender Christian VIII og ved, hvorledes hos vor Konge en Rigdom af Kundskaber og oplyst Forstand er forenet med det ædlest Hjerter, hvorledes Folkets Vel er Formaalet for Kongens varmeste Ønsker, utrættelige Pønsen og hele Idræt, han nedbæder med største Inderlighed Himlens bedste Velsignelse over saadan Konge, over den Konge, der endog blot som Menneske betragtet ville agtes, elskes og hæves højt blandt samtidige, han anraaber af sit Hjertes hele Fylde den Algode, at Deres Majestæt til Landets Lykke endnu i mange, mange Aar maa fejre Deres Fødselsdag i Glæde og Sjæls Tilfredshed under et taknemmeligt Folks levende Erkendelse af Deres Majestæts kærlige Faderregimente og lysende Egenskaber. — Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 235.

²) Brev af 29/9 (Kongehusets Arkiv).

³) Brev af 17/7.

nelle Garantier for en Del kunde opnaas ved blot administrative Reformer¹⁾. Ved den sidstnævnte Betragtning gik han jo Christian VIII's egen Opfattelse stærkt imøde.

Kongen vilde — forsikrede han Ørsted — ikke tage Hensyn til, hvad 5—6 Demagoger fik en Mængde andre endnu ubetydeligere Personer til at vedtage: »Jeg bør handle efter min Pligt og Samvittighed og ej, fordi det foreslaas i Roskilde, byde Haanden til Statsomvæltning. Først lægge Haanden paa væsentlige Forbedringer i Forvaltningen og oppebie samtlige Stænders Ytringer, dette er min Hensigt« Kongen var stemt for, at man (ligesom i 1838) skulde meddele Østifternes Stænder straks ved deres Afslutning, at deres forfatningspolitiske Ønsker ikke kunde imødekømmes; Stemmann bestyrkede ham i denne Tanke, der naturligvis ikke fandt Tilslutning hos Ørsted, og som ikke skulde blive iværksat. Da saa Jyderne, hvem Kongen gerne vilde have »sparet Tid« til mere nyttige Forhandlinger, derefter indlod sig paa Forfatningsspørgsmaalet med endnu større Iver end Øboerne, folte Kongen det, modsat Ørsted, som en Skuffelse. Det var nemlig hans Rejses Indtryk — »den Erfaring, jeg har hentet i Jylland« —, der allerede her blev modsagt af Virkeligheden²⁾.

Regeringen lod Stænderforhandlingerne gaa deres Gang; men medens de jyske Stænder forhandlede i Viborg, og A. S. Ørsted opholdt sig herovre som kgl. Kommissarius, blev der truffet to kongelige Beslutninger, der klart understregede dens Standpunkt, nemlig dels angaaende Minoriteternes (i Forfatningssagen altsaa de konservatives) Ret til at faa deres afvigende Opfattelser fremstillet i Stænderforsamlingernes Betænkninger, dels angaaende en Irettesættelse til de Embedsmænd og Lensbesiddere, der havde underskrevet Petitionerne om Skattebevillingsret³⁾. Disse Beslutninger forfærdede ikke blot den liberale Presse, men ogsaa i høj Grad A. S. Ørsted.

Kancelliets Betænkning angaaende Minoritetssagen var af-

1) Breve af 18/9, 8/8, 6/9.

2) Chr. VIII til Ørsted 22/8, 20/9, til Stemmann 8/9, 23/9. Stemmann til Kongen 15/9. Ørsted til Kongen 24/9.

3) Se ovenfor S. 55 f. D. K. 2. Dept. Forestillingsprotokol II, Nr. 59 (angaaende Irettesættelsen, med Opgørelser over Underskriverne), 65, Stændersager 1834—47, Journal Nr. 365, Brevbog Nr. 447, 453, 458. Kancelliets Betænkning ved D. K. 3. Dept., Aargang 1842 Brevnr. 1243.

givet 16. Oktober, altsaa efter at Ørsted var rejst til Viborg, men han er dog sikkert Ophavsmanden til Kollegiets Flertalsindstilling, der gaar ud paa, at Minoriteterne vel har forfatningsmæssigt Krav paa en Ret som den omhandlede, men Sagen bør dog gores til Genstand for et Lovudkast, der forelægges Stænderne, inden den kgl. Beslutning træffes. Stemann foreslaar derimod den øjeblikkelige Udstedelse af et kgl. Reskript, og dette Raad følger Kongen altsaa. Meget heftigt og aabent tilkendegiver Ørsted sin Skuffelse og Misfornøjelse herover. »Jeg befinder mig saaledes i den største Raadvildhed, og min hele Stilling her ved Stænderne er i Sandhed blevet ulykkelig ved det allerhøjeste Reskript«, skriver han 30. Oktober til Kongen. »Det er besynderligt, at hverken min eller alle de øvrige Kancellideputeredes Mening maatte komme i Betragtning mod Stemanns eensidige umotiverede Paastande«, skriver han 29. November til Kabinetssekretær Adler¹⁾, hvem han betror, at han, som Forholdene arter sig, har mest Lyst til at søge en »Retræte« som Justitiarius eller Assessor i Højesteret. Ørsted er aabenbart stærkt irriteret over selve det Forhold, at Stemann har tilrevet sig en Indflydelse paa Trods af hele det øvrige Kancellikollegium, men det er dog, fremhæver han for Adler, ikke denne Tilsidesættelse, men Hensynet til Kongens egen Anseelse, der er det afgørende for ham. »Jeg indser ikke«, bemærker han, »hvorledes Kongen kan vente en rolig og velsignet Regering, naar han stoder den frisindede og oplyste Del af Befolkningen bort.«

Kongen søger i sin personlige Besvarelse af de Klager, Ørsted retter til ham selv, at retfærdiggøre sin Handlemaade, og han er meget forarget, da Stænderne dog vedtager et Andragende om at faa Minoritetssagen gjort til Genstand for et Lovudkast til Forelæggelse ved deres næste Samling, men Ørsted forsvarer overfor Kongen denne Beslutning, som han loyalt paa Embeds Vegne har bekæmpet²⁾, da han stod overfor Stænderne: »Jeg maa frimodig udtale den Overbevisning, at ingen Stænderforsamling, der ikke vilde paadrage sig den mest fortjente Bebrejdelse for at have forraadt den Institutions Interesser, til hvis Tjeneste de var indtraadt, kunde komme til

1) Adlers Privatarkiv, Pakke 32.

2) Std., Sp. 1306 ff.

et andet Resultat.« Meget energisk fremhæver han endnu en Gang, at der i Viborg saa lidt som i Roskilde er Tale om ilde-sindede og revolutionære Personers Opræden: »Det er — en hellig Pligt opfordrer mig til at gentage det — en beklagelig Fejltagelse, naar Deres Majestæt gaar ud fra den Forudsætning, at den Drivfjeder, som fører Stænderne, er Lyst til Omvæltninger eller Attraa efter at finde Bifald i Bladene.« Indsigten er i Viborg mindre end i Roskilde; derimod er Viljen ikke daarligere. Alligevel: »alt havde maaske taget en meget ubehageligere Vending, saafremt jeg ikke havde vidst at vedligeholde den Mening, at Deres Majestæt i Grunden er, hvad Folket ved Deres Tronbestigelse antog, en Ven af Frihed og Fremskridt«. Det er nødvendigt, at denne Mening stadig holdes vedlige, hvis der ikke skal opstaa et fjendtligt Forhold mellem Regering og Stænder, — »og jeg skal ikke nægte, at jeg har stor Frygt for den næste Stænderforsamling og af Hjertet beklager den Mand, i hvis Lod det Kald vil falde, som jeg hidtil har haft den Ære at rogte«¹⁾.

Naar Ørsted talte i Stænderne, glemte han aldrig, at han stod der som kgl. Tillidsmand. I sin Slutningstale til Viborg Stænder pegede han paa Tilliden til Kongen som »det Anker, hvorved vi holder fast«; med god Grund hyldedes han endnu denne Gang som den, der ikke blot var Kongens Tolk overfor Folket, men ogsaa Folkets overfor Kongen²⁾). Indenfor Regeringen var den politiske Situation mod Slutningen af 1840 bestemt af det skarpe Modsætningsforhold mellem Stemann og Ørsted. Den forstnævnte bruger alle sine Midler, fra hensynslos Paagaahenhed til plump Smiger, for at fastholde Kongen ved det helt afvisende Standpunkt overfor alle liberale Krav, den sidstnævnte søger ved energiske Overtalelser, præget baade af Mod og en vis Lidenskab, at paavirke ham til en vis moderat Imødekommenhed. En naturlig Støtte fandt Stemann i den gamle Minister Møsting — endnu paa dette Tidspunkt Medlem af Statsraadet — der i December har afgivet en Betænkning, hvori Kongen advares imod at omstøde Kongeloven og henvises til blot at gøre Forandringer i Forvaltningen³⁾.

1) Chr. VIII til Ørsted 19/12 1840, Ørsted til Chr. VIII 24/12.

2) Std., Sp. 2829 ff.

3) J. S. Møstings Privatarkiv C. og i Kongehusets Arkiv («Om Tidens Aand og dens Virkninger«).

Som ved Stændernes Tilblivelse repræsenterede Ørsted de liberale Tendenser i Danske Kancelli overfor den stejlere Konservativisme i Statsraadet; hans Chancer nu frem for dengang var den nye Bevægelse i Tiden og den nye Konges større Paa-virkelighed. Ved Nytaarskuren 1. Januar 1841 udtalte Christian VIII, at han haabede i det kommende Aar at kunne tilfredsstille alle Nationens »billige« Ønsker. Dette kunde med lidt god Vilje tages som et Varsel om, at Kongen allerede overvejede at slaa ind paa en ny Politik; men mere end en Talemaade var de vel ikke¹⁾. Ørsted er ved denne Tid vendt hjem fra Viborg, men i deres indbyrdes Kamp har Stemmann endnu haft Overtaget.

5. Forfatningssag og Sprogsag i Hertugdømmernes Stænderforsamlinger 1840. P. Hiort Lorenzens Overgang fra tysk til dansk Liberalisme.

Den politiske Bevægelse havde ogsaa efter Christian VIII's Tronbestigelse ytret sig væsentlig svagere i Hertugdømmerne end i Kongeriget²⁾. Under Stænderforhandlingerne i 1840 kom Forskellen til særlig at fremtræde. Der blev hverken i Slesvig eller Holsten noget Sidestykke til den kraftige Fornylse af den forfatningspolitiske Adressebevægelse, der øvede saa megen Virkning paa de kongerigske Stænder.

Just paa den Tid, da *de holstenske Stænder* skulde møde — samtidig med Østifternes —, udkom der en Pjece, der gav Udtryk for det »nyholstenske« Syn paa Forfatningssagen. Holsten burde, hævdedes der, først og fremmest stræbe efter en tysk Forfatning, det vil sige en Forfatning med Skattebevillingsret for Stænderne, og herunder lade Hensynet til Forbindelsen med Slesvig komme i anden Række. »Kieler Correspondenzblatt« gav Tanken Tilslutning, men nærrede Tvivl om, at Ønsket om Skattebevillingsret kunde blive saa afgørende for de Deputerede³⁾.

1) Fdrl. 1, Khp. 2. Jan. 1841.

2) Jfr. Brock, S. 122.

3) Holsteins nächste Zukunft (Kiel 1840, Forfatteren var C. N. L. Feldmann), K. C. 1840, S. 270, jfr. D. R. H., S. 294. K. C. fastholder i det hele »Nyholstenismen«, se særlig en Artikelrække: »Die schleswig-holsteinische Partei« (1840 16. Sept. ff.) og en Kritik af Forfatningsbestræbelserne i de slesvigske Stænder (16. og 19. Dec.).

Stænderne viste straks efter deres Sammentræden deres politiske Moderation ved at vedtage en Adresse, hvori de med den yderste Loyalitet undlod at berøre Forfatningen og blot udtrykte det Haab, at det maatte lykkes for Kongen at opfylde den i det aabne Brev af 3. December tilkendegivne Hensigt vedrørende *Forvaltningens* nødvendige Forbedring¹).

Imidlertid stillede Godsejer de Neergaard dog det Forslag, at Stænderne skulde andrage om saadanne Ændringer i Anordningen af 28. Maj 1831, at der derved vilde ske en Opfyldelse af det Lofte, der var afgivet af den holsten-lauenborgske Forbundsgesandt i Frankfurt 1823 om en holstensk Forfatning, der tog Hensyn til de ældre Rettigheder²). Forslaget var for saa vidt »nyholstensk« i sin Tendens, som det afgjort blandt disse gamle — af Christian I i 1460 besvorne — Rettigheder skød Skattebevillingsretten frem foran Retten til Forbindelsen med Slesvig. Vel netop derfor har der ikke været en tilstrækkelig Interesse for at faa det færdigbehandlet. Det naaede ikke længere end til Behandling i en Tremands-Komité, hvor det stødte paa bestemt Modstand hos det ene Medlem, Hofjægermester Cronstern, der energisk hævdede Stændernes Forening som det først fornødne; de gamle Rettigheder var nu engang fælles slesvig-holstenske Rettigheder, og kun i Tilknytning til en fælles slesvig-holstensk Forsamling kunde man ønske en Fornyelse af dem; derfor skulde man først rejse Kravet om den fælles Forsamling, inden man begyndte at fordre nogen Skattebevillingsret.

Det var aabenbart denne Tankegang, der havde Stemningen for sig i Forsamlingen. Da Borgmester d'Aubert — nu som i 1838 — stillede Forslag om en Forening af Holstens og Slesvigs Stænderforsamlinger — bl. a. under Henviisning til, at det saakaldte liberale Parti i Danmark nu syntes at strække sine »Polyparme« ud mod Slesvig —, lod man det ikke blot behandle i en Komité, men fik det, modsat hvad der var sket i 1838, ogsaa færdigbehandlet i Salen³). Med 33 Stemmer ved-

1) Ständezeitung, Sp. 67.

2) Stdz., Sp. 73—82, Beilagen, S. 530—47. Der var indkommet 4 Andragender angaaende Skattebevillingsret (Std., Sp. 275, 476, 479, 730); de synes ikke at have gjort noget særligt Indtryk.

3) Stdz., Sp. 83—103 (Forslag og indl. Beh.), 524—32 og 555—66 (forel. og endelig Beh.), Beilagen, S. 439—52 (Komité) og 947—59 (Petition).

toges det at andrage Kongen om en Sammenslutning af de holstenske og slesvigske Stænder til een Forsamling. I Petitionens Præmisser fremhævedes de praktiske Fordele ved en saadan Sammenslutning ligesom ogsaa Traditionerne og Folkets Ønsker; der udtaltes Tillid til, at Kongen vilde opfylde det gamle skrevne Tilsagn (»verbrieftte Zusicherung«) om, at Hertugdømmerne stedse skulde forblive sammen, og der blev gjort opmærksom paa, hvilken Omvæltning der vilde ligge i Slesvigs Forening med Danmark.

Den Følelse af Fællesskab med Slesvig, der saaledes stod sin Prøve i denne holstenske Stændersamling, havde ogsaa ytret sig under Forhandlingerne ved flere Hentydninger til *den nordslesvigske Sprogsag*. Denne Sag havde fra Regeringens Side fundet en Løsning i væsentlig Overensstemmelse med de slesvigske Stænders Andragender i 1838¹⁾. 14. Maj udstedtes det kgl. Reskript (til Lokalregeringen paa Gottorp), hvorved følgende blev bestemt:

1. I Haderslev, Aabenraa-Logumkloster, Nordtønder og Nordborg-Sonderborg Amter, paa de augustenburgske Godser og i visse Dele af det angelske Godsdistrikt indføres dansk Rets- og Øvrighedssprog fra 1. Januar 1841, undtagelsesvis ved Embedsskifte, og alle Embedsmænd skal derfor indsende Erklæringer om deres Evne til at føre Forretningerne i det danske Sprog; ingen Embedsmand maa fremtidig ansættes i Nordslesvig uden Bevis for at være begge Sprog mægtig, og den danske Tekst af Forordninger underskrives ligesom den

1) Den særlige holstenske »Sprogsag«, der var rejst af de holstenske Stænder 1838, var samtidig blevet løst ved Bestemmelser om, at alle Bestallinger for Embedsmænd i Holsten, modsat hidtil, skulde udfærdiges paa Tysk, og at der ikke, som hidtil, skulde offentliggøres danske Oversættelser af de for Holsten givne (og naturligvis altid paa Tysk udarbejdede) Love. Naar der samtidig var andraget om lige Ret for Hertugdømmernes og Kongerigets Indbyggere ved Embedsbesættelser, mente man fra Regeringens Side, at der i Henhold til Indfødsretsloven af 1776 allerede hævdedes en saadan Ligeret — og lovede iøvrigt paa et enkelt Punkt, hvor det ikke var Tilfældet — og lovede Auditørembederne, at gennemføre Ligeretten for Fremtiden (jfr. Stdz. Beilagen, Sp. 14 f.). — M. H. t. den slesvigske Sprogsag bemærkede Advokat Løck, da Spørgsmaalet om Stændersamlingernes Forening var til Behandling i de holstenske Stænder, at denne Forening, der ellers vilde være saa naturlig, maatte blive umulig, saafremt Flertallet i de slesvigske Stænder fastholdt sit Krav om »Lov og Ret i fremmed Sprog«; de faktiske Sprogforhold, »Sproget i sig selv«, ansaa Løck ikke for nogen Hindring (Stdz., Sp. 560).

tyske og har Lovkraft; alle Embedsmænd i Hertugdømmerne faar Paalæg om i offentlige Aktstykker at undgaa latinske Ord og Vendinger.

2. I de nordslesvigske Landsbyskoler kan der *udenfor* Skoletiden paa Forældrenes Forlangende gives 3 ugentlige Timer i Tysk, og Godtgørelse til Lærerne herfor skal udredes af det offentlige — en yderst moderat Indrømmelse overfor Kravene paa dette Punkt¹).

At Christian VIII allerede for sin Tronbestigelse havde en personlig Interesse for den nordslesvigske Sprogsag, kan ikke betvivles. Først sent er han naturligvis — i Lighed med de allerfleste andre — blevet opmærksom paa, at der overhovedet fandtes en Danskhed med Vilje til Liv syd for Kongeaaen; baade han og hans Kabinetssekretær ytrede i 1837, da de op-søgte af Sønderjyden Chr. Paulsen, den Opfattelse, at Slesvigerne ønskede at være eller blive Tyske. Naar han indlod sig paa at yde en anbefalende Bistand til, at Oprettelsen af en dansk-national Presse i Nordslesvig overhovedet kunde blive tilladt, var det (som det siges i et Brev fra Chr. Flor) utvivlsomt, fordi han indsaa den *politiske* Vigtighed af det danske Sprogs Vedligeholdelse i Slesvig. I et saadant »politisk« — altsaa ikke nationalt følsomt — Syn paa Danskheden i Slesvig har han helt kunnet mødes med Præsidenten for Slesvig-Holstenske Kancelli, *Otto Moltke*, og han noterer November 1838 i sin Dagbog, at han og Moltke er enige om, at det danske Sprog i Nordslesvig skal hævdes Side om Side med det tyske. Selvfølgelig laa det helt udenfor baade hans og Kancellipræsidentens Forudsætning at ønske en Sprogkamp. Da han ved Afslutningen af sin Udenlandsrejse gjorde Besøg i Haderslev, formanede han P. Chr. Koch til som Redaktør af det danske Blad ikke at »rive saa stærkt ned paa det tyske Sprog« og til det Maadehold kun at »konservere« de Distrikter, hvor det danske Sprog endnu havde holdt sig, og ikke at ville genvinde, hvad der een Gang var blevet tysk. Det var denne nationalt bevarende, ikke fremstormende Politik, Konge og Kancelli vilde tjene gennem Sprogskriptet²). Det beroede der-

1) Reskriptet er med en Redegørelse for de forudgaaende Forhandlinger trykt i Kollegialtidende 1840, 23. Maj.

2) Lauridsen I, S. 105 f., 114, 208 f.; jfr. Sønderj. Aarb. 1895, S. 69 ff.,

imod paa en stor Misforstaaelse, naar der baade lige før og lige efter Kongens Tronbestigelse — som det synes — indenfor tyske Kredse i Hertugdømmerne har raadet Frygt for, at Kongen paa en mere voldsom Maade skulde søge at hævde Danskhedens Sag og fastslaa den statsretlige Forskel paa Slesvig og Holsten¹). Kongen og Kancellipræsidenten ønskede i Virkeligheden at gaa meget lempelig frem — i Sprogpolitiken under beredvillig Hensyntagen til de fra Slesvigs egen Stænderforsamling ytrede Ønsker.

5. Maj 1840 havde Slesvig-Holstenske Kancelli efter omhyggelige Undersøgelser og Overvejelser afgivet sin Indstilling om Sagen; det erklærer enstemmigt, at der ganske vist frembyder sig betydelige Vanskeligheder ved dens praktiske Gennemførelse, men de Grunde, der taler for at give Danskene den Plads, hvormed der er Tale, er dog de overvejende²). Ved Siden af denne Betænkning, afgivet af Kancellikollegiet in pleno, har Kongen ønsket at modtage en særlig Betænkning af Kancelliets Præsident. 6. Maj afgiver Otto Moltke ifølge allerhøjeste Befaling en saadan Udtalelse³). Den rummer et karakteristisk Vidnesbyrd om hans ledende Tanker med Hensyn til det danske Monarkis Forhold. Det er, fastslaaer han, en afgjort Sag, at Bestræbelserne maa gaa ud paa at opretholde den danske Stats Enhed, omend den er sammensat af baade tyske og

Stdfs. Hist. I, S. 185 (om Moltkes Syn). I Fremstillingen af Reskriptets Historie hos Lauridsen (III, S. 33 ff.) ydes der ikke Kongen og Kancelliet fuld Retfærdighed, fordi Forfatteren — rent bortset fra hans Overvurdering af den personlige Kongemagt — alt for meget dommer ud fra en senere Tids nationale Forudsætninger. Der var dog indenfor det tyske Kancelli sket en stor politisk Udvikling til Gavn for Danskheden, naar man sammenligner dets Holdning nu med dets tidligere »Henlæggelse« af den radikale Sprogreform, hvormed der var givet kgl. Ordre ved Reskriptet af 15. Dec. 1810 (jfr. Knud Fabricius i Festskrift til H. P. Hanssen, S. 27—47).

1) C. Flor mener senere (i »Dannevirke« for 16. Juni 1855) at kunne oplyse, at ved Christian VIII's Tronbestigelse »for en dødelig Angst gennem hele det slesvig-holstenske Parti i Kiel«, og 1837 har (ifølge Brev til Prinsen selv, trykt i Sønderj. Aarb. 1895, S. 67 f.) Kabinetssekretær Adler fra selve Ridder-skabets Formand hørt om Holstenere, der anser det for Tronfølgerens Hensigt at ville give Afkald paa Holsten for at sikre Danmark Besiddelsen af Slesvig. Naturligvis kan saadanne Stemninger have bidraget til at skærpe Mistænksomheden overfor den Politik, der laa bagved Sprogreskriptet.

2) S. H. L. K. Forestillingsprotokol. Allerede 1837 havde Kancelliet fra Regeringen paa Gottorp modtaget en Erklæring, hvori det alene tilraades at indføre dansk Øvrighedssprog — paa Ærø (S. H. L. K. »Dänische Sprache« 1811—49, Pakke 1).

3) S. H. L. K. »Dänische Sprache« 1811—49, Pakke 2.

danske Provinser. Forbindelsen mellem Slesvig og Danmark skal man søge at gøre saa inderlig som muligt uden derfor at sønderbryde Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten. Den danske Monark er lige saa vel tysk Fyrste, som han er Danmarks Konge. Han staar ophøjet over den ulykkelige Partilidenskab (Parteisucht) mellem Tyske og Danske og kan kun have som Valgsprog: *suum cuique* — »enhver sit«. Efter at den danske Regering i tidligere Tid har ladet Slesvig i saa høj Grad germanisere, og efter at Frederik VI's Forsøg i 1810 paa at sikre Danskens Stilling er kommet til kort overfor Tyskheden og de ridderskabelige Bestræbelser for at hævde Slesvig-Holsten som en særlig Stat, maa Moltke prise det som en sand Lykke, at de slesvigske Stænder »trods al mægtig Modstand fra det saakaldte tysksindede Parti« har villet vende tilbage til Sandhedens og Rettens uforanderlige Grundsætninger. I Overensstemmelse med Stændernes Forslag bør da Sagen nu løses, men ubetinget i den Form, at Kongen straks udsteder en simpel Ordre herom, hvorved man altsaa kan undgaa at forelægge Stænderne noget Lovforslag i denne Retning; den sidste Fremgangsmaade vilde nemlig give »de tysksindede« en ny Lejlighed til at modarbejde Sagen, og de kunde da muligvis faa mere Held med sig end sidst.

Hvad Otto Moltke her i 1840 har udviklet for Christian VIII, svarer nøje til hele den politiske Tænkemaade, han havde lagt for Dagen under Stænderlovenes Tilblivelse. Han var nu som dengang først og fremmest den energiske Modstander af al politisk Slesvigholstenisme; han vilde for selve Monarkiets Enheds Skyld hævde Slesvigs ejendommelige Stilling som knyttet paa en særlig Maade ikke blot administrativt til Holsten, men ogsaa statsretligt og folkeligt til Danmark; et naturligt Led i denne Politik blev Omsorgen for det danske Sprog i Nordslesvig. Naar han kræver den fornødne Beslutning truffet ved et resolut Kongebud, da minder dette jo om den Iver, hvormed Slesvig-Holstenske Kancelli i sin Tid havde krævet en Afgørelse saa hurtigt som muligt af de væsentligste Punkter i Stænderforfatningen.

Saa karakteristisk det var for Otto Moltke at anbefale den Fremgangsmaade, der altsaa blev fulgt af Kongen, saa betegnende er det for A. S. Ørsteds hele Personlighed, at han i

et senere Skrift¹⁾ har tilkendegivet den Opfattelse, at Kongen hellere burde have forelagt Stænderne i 1840 et Udkast om Sprogsagen under særligt Hensyn til den Spænding, der siden 1838 var opstaaet mellem de forskellige Dele af Befolkningen. Det var saa aabenbart under Indtryk af denne Spænding, at Moltke havde betragtet en saadan Fremgangsmaade som alt for farlig. Ørsteds afvigende Betragtning vidner ikke blot om en anden Følemaade overfor Danskheden i Slesvig, men unægtelig ogsaa om en mere gennemført Respekt for Stænderne som Organ for Folkestemningen: de skal, naar der synes at være en Anledning dertil, have Lejlighed til at erklære sig ikke een Gang, men to Gange om den samme Sag.

Den nye Spænding mellem Nationaliteterne lagde sig stærkt for Dagen i den Modtagelse, der blev Sprogreskriptet til Del. Den tysk-slesvigske Harmé fandt klart Udtryk ogsaa i den holstenske Presse. Advokat C. Heiberg nedlagde saaledes flammende Protest i »Kieler Correspondenzblatt«; han talte om en Deling af Slesvig i to juridiske Omraader og om en Rystelse af den retslige Tilstand i Landet²⁾. En livlig Skildring af Stemningerne i Befolkningen³⁾ gives af P. Hiort Lorenzen i et Brev til Orla Lehmann (5. Juli 1840). Han beretter, hvorledes den Ophidselse, der raader i næsten alle slesvigske Byer, gør det let for den, som ikke vil have selv den frieste Forfatning fælles med Danmark, nu at fore det store Ord⁴⁾.

Omtrent samtidig med Sprogreskriptets Udstedelse indvik-

1) For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed, S. 265.

2) K. C. 1840, d. 11. og 15. Juli. Derimod hævder Vækkelsespræsten Cl. Harms 22. Juli (S. 262) Reskriptets Retfærdighed. Heiberg var en særlig energisk Talsmand for, at »Slesvig-Holsten« ogsaa m. H. t. det officielle Sprog burde udgøre en fast Statsenhed (jfr. Schleswig-Holsteinische Blätter 1840, S. 5—17).

3) Herom afgives ogsaa officielle og mere private Indberetninger fra Embedsmænd. Se S. H. L. K. »Dänische Sprache« 1811—49, Pakke 2, Sønderj. Aarb. 1895, S. 82 f.

4) Lauridsen IV, S. 262. Den danske Nationalitets begejstrede Talsmand i Aabenraa, Fr. Fischer, skriver først til Chr. Flor, at Borgerne i Almindelighed tilstaar, at den ny Sprogordning er en Retfærdighedshandling imod Bønderne, der paa deres Side er meget veltilfredse; lidt senere skriver han om »de tyske Advokaters og Embedsmænds uhyre Skrig og Skraal« i denne Anledning (Lauridsen II, S. 151, 153). Fra Aabenraa protesteredes der af A. W. Neuber i en Pjece mod Sprogreskriptet og mod Pastor Harms' Forsvar for det (»Kurze Beleuchtung der Ansicht des Herrn Pastor Harms in der Sprachsache«).

ledes Hiort Lorenzen i en Polemik, der blev rejst i »Itzehoer Wochenblatt«, som det synes paa Foranledning af Hertugen af Augustenborg og med denne selv som Deltager. Sammen med Berwald i Slesvig og G. F. Claussen i Haderslev — Repræsentanten for Aabenraa — blev Hiort Lorenzen (22. Maj 1840) angrebet for sin Stemmeafgivning i Sprogsagen 1838. Medens Berwald (i samme Ugeblad 31. Juli) og Claussen (i »Lyna« 20. Sept., i Forbindelse med en Erklæring om, at han af private Grunde nedlagde sit Mandat) senere hver for sig erklærede at have skiftet Standpunkt, forsvarede Hiort Lorenzen straks sin Handlemaade i en kraftig Artikel (dateret 24. Maj, offentliggjort i »Itzehoer Wochenblatt« 5. Juni). Han henviste til, at samme Standpunkt som hans er blevet forfægtet af dygtige Jurister og endog af Forsamlingens Præsident og Vicepræsident; men navnlig fremhævede han de demokratiske Synspunkter, der for ham var de afgørende ogsaa i denne Sag¹).

»Hvad Politik angaar,« fastslaar Hiort Lorenzen i denne Artikel, »da kender jeg kun een: at virke for Folkets Ret i størst mulig Udstrækning og tilsvarende virkelige konstitutionelle Indretninger. Med Opofrelse af det, som jeg har erkendt for sandt, ret og billigt, at slutte mig til et Parti, der intel vil høre om Folkets Rettigheder og i Forbund med Bureaukratiet søger at hindre ethvert aandeligt Fremskridt, dertil vil jeg aldrig nogensinde kunne bekvemme mig, komme hvad komme vil. . . . Skal jeg tilhøre et Parti, da maa det være Folkets Parti, det demokratiske Parti.« Ved disse Ord har den Mand, der var »Slesvigholsten«s ivrigste Talsmand i de første slesvigske Stænderforsamlinger, allerede undsaagt sin gamle politiske Retning. Sprogsagen er Anledning, ikke Aarsag dertil; saa tydeligt som muligt lægger Hiort Lorenzen selv for Dagen, at han er Forfatningspolitiker, ikke Sprogpolitiker; Striden om Sproget fører ham blot til at erklære sig klart og stærkt som

¹) Jfr. med hele Omtalen af Hiort Lorenzen Lauridsen III, S. 54—85, Joh. Ottosen: P. H. L.s historiske Gerning, S. 64—75, L. Skau: P. H. L., S. 104—23; den hele Diskussion i sidstnævnte Blad strakte sig fra 22. Maj til 25. Sept. I et Brev til H. L. (nu i dennes Privatarkiv) nævner J. F. Clausen i Slesvig 26. Maj et af Hertugens personlige Redskaber som Forfatter af den Artikel, der førstnævnte Dato indledede Diskussionen, Supplementet til Erslews Forfatterleksikon nævner Hertugen selv som Forfatter til en Artikel i Nr. 27 (3. Juli).

Demokratiets Tilhænger og Bureaukratiets Modstander — ogsaa naar »Demokratiet« er dansk og »Bureaukratiet« tysk.

Et Brud med Slesvigholstenismen var forberedt ved Hiort Lorenzens hele politiske Udvikling siden Stændersamlingen i 1838 og ganske særlig ved hans Brevveksling med Orla Lehmann. Dristigt stiller den københavnske Politiker sin liberale haderslevske Aandsfrænde i Udsigt, at en fri Forfatning efter norsk Mønster skal danne Forudsætning og Grundlag for Danmarks og Slesvigs frivillige Forening; Hiort Lorenzen skal blot, skriver han 30. April, vise sig som »Frihedens Heros« og i næste Stænderforsamling foreslaa en for Danmark og Slesvig fælles Forfatning¹⁾.

En Paavirkning af denne Art har nok kunnet virke opflam-mende paa et Sind som Hiort Lorenzens. Faa Uger efter kom hans Erklæring i Anledning af Sprogspørgsmaalet, og derefter samledes han i Juni Maaned til Raadslagning med to andre Købmænd, J. W. H. Jochimsen og H. I. H. de Wolf; med dem aftaler han Retningslinjen for en ny slesvigsk Bevægelse: nemlig foreløbig Bevarelse af status quo i Slesvigs Forhold til Kongeriget, men Tilslutning til dette af saavel Syd- som Nord-slesvig, naar først Danmark har faaet en Forfatning i Lighed med den norske. Der var her skabt et dansk-slesvigsk Ejder-program, noje svarende til Olshausens tysk-holstenske²⁾. Det stemte med Lehmanns Ønsker, kun med den Forskel af Hiort Lorenzen og hans Venner vilde forudsætte, at Initiativet til en dansk-slesvigsk Forening skulde komme fra Roskilde, ikke fra Slesvigs Stænder; de selv folte sig i altfor trykkende Forhold til her at gøre den store Indsats. Der kan ikke være Tvivl om, at Sprogøret gjorde Sommeren 1840 til en højst besværlig Tid for Hiort Lorenzen, og at det efterhaanden blev nødvendigt for ham at fastslaa sit nye Standpunkt overfor Offentligheden. Stillet overfor Forespørgsler fra begge Sider — i det københavnske »Fædrelandet« saavel som i »Itzehoe Wochenblatt« — om

1) Lauridsen IV, S. 258.

2) Lauridsen III, S. 71 f., IV, S. 258 ff. I den Florske Kreds af Sønderjyder var man ligeledes og allerede paa dette Tidspunkt klar over, at den fulde statsretlige Forbindelse med Danmark maatte være Maalet, en Forbindelse, man i denne Kreds ikke har villet gøre afhængig af forfatningsmæssige Betingelser. Netop i Juni 1840 skriver P. Chr. Koch til Flor: »Slesvig maa indlemmes i Danmark inden Deres Velbaarenhed og jeg kan lægge os til at sove.« (Lauridsen IV, S. 139.)

Klargørelse af sin politiske Stilling, gjorde Hiort Lorenzen det afgørende Skridt over Skellet imellem tysk og dansk Politik. Ved en Erklæring af 14. August 1840, offentliggjort 16. August paa Tysk i Bladet »Lyna«, som han paa denne Tid selv redigerede, meddelte han Vælgerne sin Mandatnedlæggelse som Stænderdeputeret og gav en udførlig Redegørelse for, hvorledes Forudsætningen for hans hidtidige Politik var bristet, fordi han ikke længere troede paa Muligheden af en fælles slesvig-holstensk Konstitution eller blot paa det attraaværdige herved, da der under alle Omstændigheder skulde tages for meget Hensyn til det tyske Forbund¹⁾. »Min offentlige Virksomhed,« forklarede han, »har i det væsentlige været henvendt paa Opnaelsen af virkelig Folkefrihed, paa at eftertrage en Forfatning, der indeholdt alle de Garantier, hvorved Folket kunde beskyttes, og som sikrede alle Folkets Klasser en Repræsentation, der ikke tillod noget Slags Aristokrati at erholde Indflydelse eller Overvægt.« Derfor har Hiort Lorenzen modsat sig en nærmere Forbindelse mellem Slesvigerne og Danmark, og derfor har han støttet Kravet om en slesvig-holstensk Skattebevillingsret og en Adskillelse i finansiel Henseende mellem Kongeriget og Hertugdømmerne: »Jeg har for fire Aar siden sluttet mig til de liberale Slesvig-Holstenere, som havde valgt den historiske Basis til Udgangspunkt for deres Bestræbelser, fordi Beslutningen om at gøre Folkets naturlige Ret til Basis for saadanne Bestræbelser dengang intetsteds havde fundet Tilslutning. Jeg har overhovedet stræbt efter en slesvig-holstensk Forfatning, fordi jeg troede, at Slesvig i Forbindelse med Holsten, dog uden at blive inkorporeret i det tyske Forbund, vilde kunne opnaa en Forfatning som den norske. . . . Efter min nuværende Overbevisning strider det imidlertid mod min Samvittighed for Tiden at arbejde for en slesvig-holstensk Forfatning, og dette er Grunden til, at jeg træder tilbage som Deputeret. Jeg er nemlig kommet til den Overbevisning, at en Forfatning som den norske overhovedet ikke kan opnaas i Forening med Holsten.«

Hiort Lorenzen vil nu, erklærer han fremdeles, vie sig til

1) Fædrelandet 1840, Sp. 1810; Itzehoer Wochenblatt, Sp. 838, 912. H. L.s forskellige Indlæg findes Sp. 683, 836, 914; Sp. 960 findes Erklæringen om hans Tilbagetræden som Deputeret, jfr. »Lyna« for 16. August.

den Opgave at sprede fuldstændig Oplysning om, hvad det slesvigske Folk kan vente af henholdsvis en Forening med Holsten og en Forening med Danmark. At han selv allerede har truffet sit Valg til Fordel for Danmark, derom kan der ikke være Tvivl; lige saa indlysende er det, at han ikke har gjort det ud fra egentlig »nationale« Motiver. Det var hans rent politiske Vurdering af Slesvigholstenismens Fremtidsmuligheder og Vilkaar, der havde ændret sig, samtidig med at Dragelsen mod den danske Liberalisme vandt afgørende Magt over ham. Han stod endnu paa dette Tidspunkt ganske fjernt fra den danske Vækkelse i Nordslesvig og er først herefter kommet i Føling med den.

Den slesvigske Stænderforsamling kom i 1840 ogsaa til at savne et andet fremtrædende Medlem, hvis Nærværelse vilde have haft en særlig Betydning, nemlig den tidligere Vicepræsident, K. Jaspersen, der blev fraværende paa Grund af Sygdom. Jaspersen var en gammel Ven af det danske Sprogs Haandhævelse i Nordslesvig; han stod overfor hele dette Spørgsmaal med en ganske anderledes og langt dybere personlig Indstilling end Hiort Lorenzen og vilde i en særlig Grad have egnet sig til at være den nye Sprogordnings forende Talsmand overfor det Angreb, der skulde blive rettet imod den fra den overvejende Del af Stænderforsamlingen¹).

Thies Steenholdt, altsaa en Repræsentant for Bønder i det danske Sprogomraade, stillede Forslaget om, at Stænderne skulde henvende sig til Kongen med en Bon om Sprogreskriptets Ophævelse. Hans Begrundelse var, at vel havde han selv i 1838 været Tilhænger af Sagen, men nu var han blevet klar over, at hele Bevægelsen for denne Sag ude i Befolkningen var rejst ved *dansk Propaganda*, og han maatte befrygte, at man fra dansk Side kun betragtede Sprogordningen som det første Skridt til at drage de nordlige Dele af Slesvig over til Danmark²). Med denne Argumentation var hele den Tendens an-

1) »Et Tordenslag for mig var det at erfare, at Jaspersen ikke er kommet til Stænderne«, skriver Flor til Koch 17. Okt. 1840 (Lauridsen IV, S. 157, jfr. S. 89, 141, 146, 148, 153).

2) Std., Sp. 37—42 (Forslag og indl. Beh.), 521—41, 565—84 (foreløbig Beh.), 675—76 (endelig Beh.), Tillæg II, Sp. 297—325 (Komité), 707—43 (Petition). Om Steenholdts foregaaende Virksomhed som Agitator mod Sprogreskriptet ude i Befolkningen og overfor Kongen se Lauridsen III, S. 87 f.

givet, der under Forslaget's Behandling kom til at beherske den overvejende Del af Forsamlingen. Som Hiort Lorenzen af politiske Grunde var blevet en Ven af den danske Sprogordning, saaledes er mange af de slesvigske Stænderdeputerede fra at være Tilhængere blevet bitre Modstandere udfra det rent politiske Motiv, at de i denne Ordning ser en begyndende kongerigsk Inkorporation af Nordslesvig, et Resultat af farlig og listig »dansk Propaganda«, overfor hvilken man ikke straks har været tilstrækkelig agtpaagivende.

En Femmandskomit , der fik tilstillet ikke mindre end 11 indkomne Petitioner fra nordslesvigske Byer og Sogne om Reskriptets Ophævelse — Petitioner, der naturligvis rummede mange Udfald mod det »danske Parti« og den danske Propaganda¹⁾ —, anbefalede Stændernes Forslag, den dristede sig til at fastslaa, at den ny Sprogordning var baade retsstridig, uhenigtsmæssig og praktisk uigennemførlig (baade fordi den stred mod den gamle Retsordning, og fordi den burde have været forelagt som Lov for Stænderne)²⁾, og den talte om det *Danomani*, der ikke forst var opstaaet paa slesvigske Jord, men var fremkaldt ved Paavirkning udefra. Under de følgende Forhandlinger udtalte Komitéens Ordforer, *Gülich*, bl. a., at han havde overbevist sig om, at der ikke var noget ønske om den i Reskriptet paabudte Forandring, ved at spørge Folk i sit Valgdistrikt, dog vel at mærke kun dannede Mennesker, ikke den udannede Klasse, som han ikke i denne Sag tiltroede nogen Dom³⁾. Denne højst karakteristiske Udtalelse stod godt sammen med en Bemærkning af Hertugen (ligeledes Medlem af Komitéen) om, at det fælles antagne Modersmaal for de dannede i hele Hertugdømmet var det tyske⁴⁾. Overfor en saadan Tankegang maatte det ret naturligt være virkningsløst, naar Nis Lorenzen gjorde opmærksom paa, at ialt kun 200 Bønder havde underskrevet de indkomne Petitioner mod Re-

1) Statsark. i Kiel. Acta XI, Nr. 737. Et enkelt af disse Andragender (fra Nordborg, og som i øvrigt gentager et Andragende, der var indsendt 1838) er *paa Dansk*; det taler med Patos om »Indretninger, der er nedarvet fra vore Fædre og Fædres Fædre« og om »vor ejendommelige Nationalitet«.

2) Allerede i Stændernes andet Møde havde Advokat Storm spurgt, hvorfor Sprogordningen ikke var blevet fremlagt i et Forslag for Forsamlingen (Std. 10).

3) S. 529.

4) S. 539

skriptet¹). Heller ikke hjalp det, at Nielsen fra Flensborg talte om de Hensyn, der skyldtes Byernes dansktalende Kunder fra Landet²). Ud fra sit folkelige Instinkt, sin dybe Samfølelse med den nordslesvigske Landbefolkning, havde Falck ikke manglet Mod til at forsvare Reskriptet som baade retfærdigt og gennemforligt³); men at saaledes Forsamlingens Præsident vedkendte sig det samme Standpunkt, han ogsaa havde indtaget i 1838, virkede lige saa lidt paa Forsamlingens Flertal. Med 33 Stemmer mod 9 vedtoges det at andrage Kongen om Sprogreskriptets Ophævelse, dog saaledes (hvad der blev besluttet med 22 Stemmer mod 20) at Bestemmelsen om den tyske Sprogundervisning burde staa ved Magt. 10 af Sprogreformens gamle Tilhængere var faldet fra; de 9 trofaste var de fem Nordslesvigere Alexandersen, Bonefeldt, N. Lorenzen, Petersen-Dalby og Thomsen fra Skodborg, samt Flensborgerne Nielsen og Jensen, Wilder fra Femern og Magnus Moltke⁴).

Lige saa lidenskabelig præget som Forhandlingerne om Sprogreskriptet blev Diskussionen om et sprogpolitisk Spørgsmaal af meget mindre praktisk Betydning, men af en vis iøjnefaldende symbolsk og principiel Karakter, nemlig om, hvorvidt man fremtidig burde inddrage den danske Udgave af Stændertidende. Under den indledende Behandling udtalte Prinsen, at det i Betragtning af den danske Stændertidendes ringe Udbredelse kunde være lige saa rimeligt at forlange en Udgave trykt i det *franske* Sprog; Falck stemplede Forslaget som hensynsløst overfor den dansk-talende Befolkning. Resultatet blev et Andragende, hvis Form dækkede dets nationalpolitiske Brod med en tydelig Appel til den finansielle Betragtning⁵).

1) S. 566.

2) S. 570 f.

3) S. 521 f.

4) Dannevirke 1841, S. 227. De »frafaldne« var Berwald, Provst Boysen, Hansen, Henningsen, Pastor Lorenzen, Paulsen i Efkehøl, Steenholdt, Todsén, Vollertsen, Wehtje; altsaa begge Forsamlingens gestlige Medlemmer gik her imod det danske Sprog og protesterede skønt kongevalgte imod det kgl. Reskript. Udtraadt af Forsamlingen foruden Hiort Lorenzen og Jaspersen var blandt dem, der i 1838 havde stemt for Sprogreformen, Claussen og Sievers. »Tro«, men »ikke tilstede« var ifølge »Dannevirke« Borgmester Schütt fra Frederiksstad.

5) Se ovenfor S. 90 f. (med Henvisning). Fanatismen mod den danske Udgave af Stændertidende var til at begynde med gaet saa vidt, at det i Stændernes tredje Møde var blevet besluttet at tilsende den *jyske* Stænder-

Nis Lorenzen stod under disse Sprogdebatter som den egentlige Talsmand for Nordslesvigs danske Befolkning. Men han stod ikke hjælpeløs overfor de lærde og fornemme Herrer, der hævdede Tyskens Sag. 30. Oktober skriver han til Hiort Lorenzen: »At vi her meget savner Dem, erkendes af de fleste Deputerede; thi her har nu Fyrsterne helt Overhaand.« Imidlertid var han klog nok til at bede om Hiort Lorenzens Hjælp ved Udarbejdelsen af sine skriftlige Indlæg, og denne Hjælp blev beredvilligt ydet ham. Iøvrigt optraadte allerede nu en københavnsk Politiker direkte ved den slesvigske Arena; D. G. Monrad gæstede Slesvig under Stændersamlingen og har forhandlet med Nis Lorenzen; senere besøgte han Hiort Lorenzen i Haderslev; Nis Lorenzen skriver 24. Oktober til sidstnævnte, om ikke denne og Monrad i Fællesskab vil hjælpe ham med Udkast til Vota vedrørende Sprogsag, Stændertidende og Stænderforsamlingernes Forening¹).

Naar altsaa den jævne Nis Lorenzen blev istand til at fremlægge meget veltalende Mindretalsvota i de to sprogpolitiske Sager, skyldes det den nødvendige Støtte, han fik fra den udtraadte Hiort Lorenzen og maaske fra en saa fremragende kongerigsk Pennefører som Monrad. I Sagen om Sprogreskriptet gives det paagældende Votum i selve Forsamlingens Andragende som Udtryk for et Mindretal paa 8 Deputerede²). Det fremhæver (vendt mod Modpartens Hovedsynspunkt), at den dansktalende Slesviger ikke er under Indflydelse af nogen dansk Propaganda, og at han kun ønsker sit Sprog respekteret, men ikke nogen Forening med Danmark ud over den bestaaende; statsretlig vil han vedblive at være Slesviger ligesom nationalt Dansker. I det Mindretalsvotum, Nis Lorenzen afgav som Komitémedlem for Forslaget om den danske Stændertidendes Afskaffelse, var det med megen Kraft udviklet, hvilken Krænkelser Forslaget betød overfor den danske Befolknings

forsamling alene *tyske* Eksemplarer. Da der senere kom til at foreligge et Andragende fra en jysk Stændersuppleant om at faa et dansk Eksempplar, lykkedes det imidlertid Falck at faa Forsamlingen til at opgive denne udæskende Holdning og opnaa Bemyndigelse for Præsidiat til at meddele Deputerede og Suppleanter danske Eksemplarer, naar det forlangtes (Indberetninger fra H. Reventlow-Criminil (7. Okt. og 8. Nov. 1840), Kongehusets Arkiv).

1) Lauridsen IV, S. 267 f., 269 f., 274.

2) Std. Tillæg II, Sp. 727—36.

naturlige Rettigheder; der tilfojes disse ligesom truende eller varslende Ord: »Jeg har ganske vist, for jeg afgav dette Mindretalsvotum, ladet det oversætte til det tyske Sprog, men bemærker herved udtrykkelig, at jeg ikke har anset mig for forpligtet hertil¹⁾. I den mundtlige Forhandling om denne Sag dristede N. Lorenzen sig til at give et Indlæg paa Dansk; den kongevalgte Pastor Lorenzen udtaler i den Anledning Ønske om, at Medlemmernes Taler blev holdt i et forstaaeligt Sprog, medens Prinsen mente, at det maatte overlades til hvert Medlem, om han vilde forstaaes eller ej; Præsidenten gav den Erklæring, at det maatte afhænge af hver især, om han vilde betjene sig af det danske eller det tyske Sprog, og han henviste til, at den Deputerede fra Ærø engang i den første Stændersamling havde holdt en lang Tale paa Dansk. Saaledes kom da denne første sproglige Demonstration ikke til at opvække nogen større Alarm i den slesvigske Forsamling²⁾.

Spørgsmaalet om Foreningen af den slesvigske og holstenske Forsamling blev ogsaa denne Gang rejst af Godsejer Henningsen³⁾; under dets indledende Behandling talte Gülich om »Slesvig-Holsten« som lignende et Hus, der et halvt Aartusinde igennem havde kunnet trodse Tidens Storm, og som derfor maatte være bygget af Klippesten. Sammen med Henningsen og Prinsen dannede Gülich en Komité, i hvis Betænkning der henvistes til de to Hertugdømmers »gamle historisk, retsligt og faktisk begrundede Uadskillelighed«. Ved Sagens Behandling i Stændersalen holdt Flensborgeren Jensen en stor Tale mod Foreningen; han henviste til Hertugdømmet Slesvigs og da navnlig dets Byers »materielle Interesser«, der var forskellige fra Holstens. men udtalte sig samtidig for Hertugdømmernes fortsatte faste Forbindelse og imod »den Tvedragtens Sæd, som ilde-sindede Mennesker har travlt med at udbrede iblandt os⁴⁾. Han havde her som i 1838 Tilslutning fra den anden Flensborger Nielsen, og Petersen-Dalby gav ham Ret med en Be-

1) Tillæg II, Sp. 404—08.

2) *Std.*, S. 43 f.

3) *Std.*, S. 18—21 (Forslag og indl. Beh.), 159—68 (foreløbig Beh.), 251—59 (endelig Beh.), Tillæg II, Sp. 69—71 (Komité), 573—77 (Petitionen), der var indkommet 6 Andrageder til Stænderne om denne Sag, deraf de 5 nord-slesvigske, bl. a. fra Tønder og Aabenraa (*Std.*, S. 44, 99, 142, 143, 180); fra Aabenraa androges ogsaa — i en særlig Adresse — om Skattebevillingsret.

4) S. 251 ff.

mærkning om, at Slesvig hverken burde forenes med Holsten eller inkorporeres i Kongeriget, men forblive i samme Stilling som hidtil¹⁾). I den kgl. Kundgørelse til Stænderne var det blevet meddelt dem, at det i 1838 rejste Forenings-Andragende ikke kunde imødekommes, fordi Stænderne derved vilde blive forvandlet til en Institution af helt anden Karakter; den kgl. Kommissarius erklærede gentagne Gange, at det sikkert ikke vilde fore til noget Resultat paany at rejse et saadant Andragende²⁾). Alligevel vedtoges med 33 Stemmer mod 7 en Petition, hvori Kravet om en fælles Stænderforsamling for Slesvig og Holsten blev fremført bl. a. med den Begrundelse, at Stænderne ikke derved vilde miste deres givne »Hovedkarakter« som blot raadgivende; sidste Led i Præmisserne er en Udtalelse af det Haab, at Kongen i lige saa høj Grad som Hertugdømmernes Beboere misbilliger, hvad »et dansk Parti« har gjort og stadig gør af Skridt i Retning af at fremkalde Søndersplittelse af Hertugdømmerne (»Zersplitterung der Herzogtümer«). Der blev ikke medgivet dette Andragende noget Mindretalsvotum. Det ses af de bevarede Breve, at Nis Lorenzen ogsaa her har ønsket en hjælpende Haand fra Hiort Lorenzen, og denne har paa sin Side henvendt sig til Orla Lehmann og bedt om at levere dette Udkast, da han selv følte sig mindre kompetent hertil; Enden blev imidlertid, at den ønskede Hjælp overhovedet ikke blev fremskaffet eller dog er kommet for sent³⁾). Imidlertid har der altsaa denne Gang været en lille nordslesvigsk Floj, der gik imod Foreningstanken; medens der blandt de kun 4 Nejsigere i 1838 ikke var nogen Nordslesviger, var det denne Gang Nordslesvigerne Nis Lorenzen, Petersen-Dalby, Thomsen, Alexandersen og Bonefeldt, der stemte sammen med de to Flensborgere⁴⁾).

Med den stærke Fremhævelse af, at Stænderforsamlingernes Forening kunde finde Sted uden Ophævelse af den Begrænsning, der var sat for deres Indflydelse, passede det godt, at de

1) S. 255.

2) S. 19, 160, Tillæg, Sp. 11.

3) Lauridsen IV, S. 272.

4) Breve af 20/10 og 17/11 fra N. Lorenzen til P. H. L. (mærkelig nok ikke aftrykt i Lauridsens Brevsamling). Af Breve fra N. L. til P. H. L., skrevet under Stænderforsamlingen 1840, foreligger ialt 14 (hvoraf Lauridsen kun, helt eller delvis, gengiver 5). I et Digt i »Dannevirke« for 27. Jan. 1841 hylder Fr. Hammerich de syv Nej-Stemmer i Foreningssagen som »Syvstjernen«, der »peger mod Norden«.

slesvigske Stænder ogsaa i denne Samling bevarede deres reserverede Holdning overfor Spørgsmaalet om Skattebevillingsret. Advokat Gülich stillede Forslag om at kræve en slesvigholstensk fri Forfatning i tidssvarende Overensstemmelse med de gamle Landsprivilegier og ligeledes stemmende med, hvad der kunde tilkomme Holsten som dets Ret ifølge den tyske Forbundspagt¹). At Forbundspagten Bestemmelse om, at der i hver Forbundsstat skulde findes Stænderforsamlinger, kunde fortolkes som et Løfte om skattebevilgende og lovgivende Myndighed for disse, blev bestridt af Hertugen, der for sit Vedkommende lagde afgørende Vægt paa, at man ikke først i Andragendet om Foreningen kunde tale om Stændernes fortsatte Bestaaen som en raadgivende Institution og derpaa i næste Øjeblik kræve noget helt andet²). Det er vel det logiske heri, der har virket saa overbevisende, at Forsamlingen med 21 Stemmer mod 16 erklærede sig imod at vælge en Komité for dette Forslag. Til Mindretallet hørte, skønt der jo ogsaa her var Tale om Stændernes Forening, Nis Lorenzen, der havde erklæret at ville stemme for en Komité uden at være helt enig med Forslagsstilleren i Spørgsmaalet om de statsretlige Garantier, ligeledes Alexandersen og Bonefeldt (hvorimod Petersen-Dalby udtalte sig afgjort imod Sagen)³).

Hertugen af Augustenborg⁴) har i denne Stænderforsamling mere end i de foregaaende kunnet optræde som den toneangivende og forende⁵); hans ivrige radikale Modstander var

1) Std., S. 206—34.

2) S. 221 ff.

3) S. 229; Brev af 13/11 fra N. L. til P. H. L.; foruden de nævnte stemte for Forslaget: Møller Petersen, Hansen, Vollertsen, Paulsen, Stenholdt, Jacobsen, Lytzen, Todsén, Grev Magnus Moltke, Berwald, Henningsen, Gülich — disse Mænd har for saa vidt udgjort »Slesvigholstenernes« liberaleste Floj. Som sit Motiv har N. Lorenzen angivet, at han blot ønskede oplyst gennem en Komité, hvad det var for en Forfatning, man fra denne Side ønskede (Lauridsen IV, S. 270).

4) At Hertugen trods sit Svar i Sprogsagen heller ikke i denne Samling var ledet af tysk-national Iver, er det i og for sig overflødigt at bemærke; men det er dog karakteristisk, at han 18. April 1840 gav sin Svoger Christian VIII Meddelelse om, at hans ældste Døtre skulde konfirmeres paa Dansk (Kongehusets Arkiv).

5) »Stænderforsamlingen i Slesvig har aldeles staaet under Hertugen af A.s Formynderskab«, skriver Chr. Flor ved Nytaar 1841 til Kabinetssekretær Adler (Lauridsen IV, S. 170). Dog er det ved Lejlighed blevet betydet Hertugen, at Forsamlingens Fler-tal ikke ønskede at indromme ham formelle Forrettigheder frem for andre Medlemmer (anf. St., S. 273 f.).

jo nu borte. Dette kunde kun bidrage til, at Stænderne paa alle andre Omraader end de sprogpoltiske blev præget af Moderation og kun viste en behersket Lyst til Opposition. I forfatningspolitisk Henseende fulgte den tredje slesvigske Stænderforsamling det samme Spor som de to foregaaende; men den var, langt mere end disse, præget for Alvor af den begyndende Strid mellem Dansk og Tysk. Her folte det kompakte tyske Flertal sig paa ejendommelig Maade i Forsvarsstilling overfor en udefra kommende og — som man syntes — meget fredsforstyrrende og paagaende »dansk Propaganda«. Derved forklaredes Forsamlingens i sig selv meget mærkelige Omslag i Spørgsmaalet om den nordslesvigske Sprogordning. Der var siden 1838 uhjælpelig gaaet »Politik« i dette Spørgsmaal, endog i den Grad, at det kunde faa en saa ejendommelig Betydning for Hiort Lorenzens Optræden, der dog først og fremmest var bestemt af Forskellen mellem de politiske Forhold i Kongeriget og i Hertugdømmerne.

Kongerigets Stænderforsamlinger havde begge overfor Kongen, omend i yderst forsigtig Form, rejst Spørgsmaalet om en egentlig Forfatningsændring. Hverken den slesvigske eller den holstenske var gaaet videre end til Kravet om Forening. Kongen skriver til Reventlow-Criminil om den »tilfredsstillende« Stemning hos Holstenerne. »Meget beroligende« kalder han Afvisningen af Gülichs Forfatningsforslag i Slesvig, og han glæder sig ved det store Maadehold hos en Mand som Falck¹). Den kgl. Kommissarius, H. Reventlow-Criminil, skriver ved Samlingens Slutning til Kongen, at han beklageligvis i Hertugen af Augustenborg har fundet sin mest udprægede Modstander, men »dersom ikke den alle Lidenskaber opæggende Sprogsag atter og atter var dukket op som en ond Aand . . . vilde Resultatet i det hele kunne siges at være tilfredsstillende«. Han tilraadede Kongen, at han ved dens videre Behandling skulde vise paa en Gang Fasthed i Grundsætningen og »den største Mildhed i Udførelsen«, da den paa enestaaende Maade satte Lidenskaberne i Bevægelse rundt om i Hertugdømmernes Befolkning²).

Det var denne Retningslinje, der blev fulgt, naar der i den

1) Breve fra Chr. VIII til R.-C. 22/7, 28/11, 19/10 (Kongehusets Arkiv).

2) Breve af 17/10 og 21/11 1840, jfr. Sdj. Aarb. 1895, S. 94 f.

nærmeste Tid herefter ved Sprogskriptets praktiske Gennemførelse blev taget et vidtgaende Hensyn til den hævdvundne Ordning, de tyske Advokater og det tysktalende Mindretal indenfor den nordslesvigske Befolkning¹⁾. Ved Bedømmelsen heraf kommer man let til at overse, at Christian VIII ikke besad en national Folkeførelers Forudsætninger, men var en Konge, der havde arvet et Rige af baade Danske og Tyske og maatte være indstillet paa at undgaa al bitter Strid mellem de to Nationaliteter. »Min Mening er,« skriver han (31. Juli 1840) til H. Reventlow-Criminil, »at Slesvig skal vedblive at være Broen mellem Danmark og Holsten . . . og hvad Sproget angaar, da er det billigt, at enhver beholder sit . . .«²⁾ Medens Stænderforhandlingerne stod paa, har Kongen ivrigt tilskyndet Kommissarius til at forsvare de danske Undersaatters Ret³⁾.

Trods Stænderflertallets Protest kunde Kongen ikke være i Tvivl om de danske Slesvigeres Tilfredshed med den nye Sprogordning. Han havde under sin store Rejse mødt stærke Vidnesbyrd herom, og inden Udgangen af 1840 havde en stor Takke-Adresse faaet et stort Antal (2850) Underskrifter⁴⁾.

6. Valgsituationen 1840—41. Orla Lehmann som Angriber af Enevælden 1841, som Hævder af et »Danmark til Ejderen« 1842.

Med Stænderforsamlingerne i 1840 udlob den første seksaarige Stænderperiode. Ved kgl. aabent Brev af 28. August 1840 blev nye Valg udskrevet til at finde Sted inden Slutningen af 1840 eller i hvert Fald inden Udgangen af Januar 1841. Det nøjagtige Tidspunkt afgang af de lokale Myndigheder⁵⁾.

1) Jeg maa her nøjes med at henvise til Dokumenterne i sidst anførte Skrift, S. 95 ff., og til den udførlige Fremstilling i Lauridsen III, S. 87 ff.

2) I Pjecen »Schleswigs Zukunft« fra 1840 hævder Slesvigeren Cl. Manicus den samme Tankegang om sin Hjemstavn som »Broen« indenfor det danske Monarki.

3) Brev af 19/10 1840 fra Chr. VIII til R.-C., jfr. Sdj. Aarb. 1895, S. 90. Særlig forarget over, at Slesvigerne tænker paa at sende tyske Eksemplarer af deres Stændertidende til Viborg, ønsker Kongen eventuelt selv at bekoste Tilvejebringelsen af de fornødne danske Eksemplarer.

4) P. Lauridsen III, S. 101 ff.

5) Kollegialtidende 1840, S. 956. Afstemningen i København strakte sig over 6 Dage og var afsluttet 23. Dec. (se de københavnske Blade). Se om Valgresultaterne i Kongeriget ovenfor S. 28 ff. og 37 ff.

Valgene i København blev forberedt ved en ret livlig Kampagne i de to liberale Dagblade: »Fædrelandet« og »Københavnsposten«, der begge fremhævede Forfatningsspørgsmaalet som det, Vælgerne nu skulde tage Stilling til. Det gjaldt ikke længere, skrev »Københavnsposten« i en Valgartikel 9. November, at skaffe Stænderinstitutionen moralsk Vægt og Betydning, thi det var allerede sket, men derimod at sikre Danmark »en kraftig og selvstændig Fremtid ved at ombytte de moralske Garantier med de juridiske«; det store Spørgsmaal er nu, om en mere end aarhundredgammel Pergamentrulle skal kunne fastholde Danmark ved en beklagelig Stillestaaen, medens Omverdenen med kæmpemæssige Skridt fjerner sig fra Fortidens livløse Former.

I ganske samme Aand skrev »Fædrelandet« 16. Dec.: »Valget af konstitutionelle Kandidater er en staaende, en levende Petition om en friere Udvikling af vore Samfundsforhold.«

Det saaledes givne Valgløsen — for eller imod Kongeloven! — kunde ikke være ubetinget gunstigt for den hidtil mest fremtrædende og fejrede blandt de københavnske Repræsentanter: *Algreen-Ussing*.

Denne Politikers Optræden i de sidste Stænderforhandlinger var blevet den naturlige Indledning til en ny Vurdering af ham fra baade Regeringen og hidtidige Meningsfællers Side. »Fædrelandet« gjorde 1. Oktober hans politiske Holdning til Genstand for visse Betragtninger. Der ydes hans Optræden i de to første Stændersamlinger en meget kraftig Anerkendelse: han har været saa at sige »Centrum for de Deputerede«, har kæmpet for »den undertrykte, for Fornuften, for Friheden«, »uden Forbeholdenhed har han kæmpet for Sandhed og Ret«, været den bevægende og beaandende Kraft i Forhandlingerne, og idet Finanssagen, den Sag, han særlig tog sig af, »har været det Brændpunkt, hvori det genopvakte Folkelivs første Ønsker samlede sig«, har han været »i en højere, ja i den højeste Betydning hele Landets Repræsentant«. Nu er der imidlertid ved hans Holdning overfor Forfatningsspørgsmaalet, hvor han kun saa forbeholdent har sluttet sig til de liberale Krav, sket en Ændring i hans Stilling. Han er fra at være Reformpartiets Hoved steget ned til at blive en af dets dygtigste Medarbejdere. Meget beredvilligt indrømmer »Fædrelandet«, at der heri ikke

ligger nogen Svigten fra hans Side af gamle Idealer, men en videre Udvikling af den liberale Bevægelse, hvori han ikke har kunnet deltage: »Han er ikke vegen tilbage, det er Tidsaanden, som synes at være skreden frem over ham.« Men idet Algreen-Ussing i selve Forfatningsspørgsmaalet har tilkendegivet, at han ikke først og fremmest vil en Konstitution, men praktiske Reformer, at »hans besjælende Princip« ikke er Forandringer i Forfatningen, men Forandringer i Forvaltningen, da har han paa det vigtigste Felt stillet sig Side om Side med Regeringen — og da »synes Regeringen i ham at kunne faa et særdeles passende Organ for sine Bestræbelser«. Det vilde, mener med andre Ord »Fædrelandet«, være en passende Konsekvens af den nu indtraadte politiske Situation, om den fejrede Oppositionsfører overgik til en Stilling som høj Embedsmand indenfor Regeringen — uden al personlig Mistænkeliggørelse ønskede Bladet paa denne Maade at kunne tage Afsked med ham som Folkerepræsentant, men fik ikke sit Ønske opfyldt.

Der blev ikke givet Algreen-Ussing noget Embede af den Slags, der kunde hindre ham i at modtage Genvalg til Stænderforsamlingen. Ved kgl. Resolution af 1. December 1840 udnævntes han efter Ansøgning til juridisk Professor ved Universitetet; i 1836 havde Stemmann indtrængende advaret Frederik VI imod at give ham en saadan Ansættelse under Hensyn til den Indflydelse, han kunde øve paa den studerende Ungdom; hans Udnævnelse nu var for saa vidt et Vidnesbyrd om en gunstigere Bedømmelse af ham indenfor Regeringen¹⁾. Som Professor vedblev han at være anvendelig i det politiske Liv, og »Fædrelandet« undlod ikke at anbefale hans Valg-Kandidatur, men gjorde det under Henvisning mindre til hans Virksomhed som Deputeret end til det Vidnesbyrd om Borgernes Tillid, der var givet ved hans Valg til Medlem af den nye kopenhavnske Borgerrepræsentation, hvorved han havde opnaaet et større Stemmetal end nogen anden. Den, der her havde faaet de næstfleste Stemmer, var *C. N. David*; ogsaa han anbefales da af »Fædrelandet«, der henviser til hans samlede Fortjenester i det offentlige Liv, men ogsaa gør den alvorlige kritiske Anmærkning, at han dog ikke besad »den Karakterens

¹⁾ Universitets- og Skoledirektionens Forestillinger; Brev fra Stemmann til Fr. VI af 21/6 1836. Politiske Hensyn havde derimod ikke hindret Algreen-Ussings Udnævnelse i 1837 til Overretsassessor.

Gediegenhed, som faa af hans Generation har kunnet tilegne sig, og hvori den yngre, under langt gunstigere Forhold udviklede Slægt sikkert vil overgaa sin Forgænger«; den nye Tids Repræsentanter i »Fædrelandet«s Redaktion undervurderede, som man ser, ikke deres egne moralske Kvaliteter; som Medlem af denne Redaktion var David 1. April 1840 blevet afløst af D. G. Monrad og var kort derefter blevet Medlem af en Kommission, Christian VIII nedsatte til Forbedring af Fængselsvæsenet; for saa vidt havde han ligesom Algreen-Ussing vist, at han satte Spørgsmaalet om praktiske Reforme over Spørgsmaalet om Forfatningen. »Fædrelandet« har tillagt begge disse fremragende Mænd for megen Betydning og Popularitet til at ville modarbejde dem; derimod advarede det direkte Vælgerne mod en Mand som Bankdirektor Haagen, trods hans Fortjeneste i Trykkefrihedssagen, fordi han kun var en »halv Ven« af den liberale Sag; selvfølgelig var det jo, at man fra liberal Side brod Staven over den yderliggaaende Absolutist Skibsted, ham, der havde krævet, at den store politiske Adresse fra københavnske Borgere skulde overgives til Flammerne¹).

»Fædrelandet«s frejdige Klassificering af de forskellige Kandidater blev af »Dagen« (18. Dec. 1840) stemplet som Selvrædighed og ubeskeden Anmasselse; afgørende for Vælgernes Stilling er den ikke blevet. Nr. 1 paa »Fædrelandet«s Kandidatliste var L. N. Hvidt; men ved et »Provevalg« i 28. Maj-Selskabet blev han kun Nr. 2, ved et af »Haandværkerforeningen« afholdt Nr. 3²). Valgresultatet ved den endelige Afgørelse for Hovedstaden blev, at Algreen-Ussing, der for »Fædrelandet« kun havde været Nr. 2, fik det højeste Stemmetal af alle, medens L. N. Hvidt først fulgte herefter som Nr. 2, og C. N. David (som »Fædrelandet« havde gjort til sin Nr. 3) blev Nr. 6; trods det liberale Blads Fordømmelse valgtes Haagen som Nr. 11 af de tolv Deputerede, medens Medlem af »Fædrelandet«s Redaktion Balhazar Christensen maatte nøjes med at blive fjerde Suppleant. Paa Skibsted faldt et saa lavt Antal Stemmer (93), at han var langtfra at komme op i Rækken af de

1) Fdrl. for 28. Nov., 7., 8. og 9. Dec. 1840, m. H. t. Davids Udnævnelse Kollegialtid. 1840, S. 338.

2) Fdrl. 1840, Sp. 2985, jfr. 2960.

tolv Suppleanter, og de københavnske Vælgere kunde for saa vidt siges at have taget umiskendelig Afstand fra den krasse Form for konservativ Politik, han repræsenterede¹⁾). Resultatet viste, at Algreen-Ussing endnu havde en stærk Position blandt Københavns Borgere, men sagde intet bestemt om Styrkeforholdet mellem de mere moderate og mere radikale Stemninger overfor Forfatningsspørgsmaalet.

Sin mest virksomme Kraft maatte den københavnske Liberalisme overlade til Provinsboerne. Ogsaa *Orla Lehmann* var straks blevet valgt til Medlem af den københavnske Borgerrepræsentation, men sin Valgbarhed til Stænderne skaffede han sig ved at faa Andel — sammen med Konsul Gustav Hage — i en Ejendom i Stege; dermed var han valgbar ikke i Hovedstaden, men indenfor Østifternes Købstadsomraade, og varmt udtalte »Københavnsposten« Ønsket om at se de parlamentariske Debatter prydet med hans mangesidige og glimrende Talent²⁾). Der er da ogsaa straks kommet Bud efter ham flere Steder fra.

I Helsingør vilde man have ham til Afloser af *Stenfeldt*, hvis moderate Holdning i Forfatningssagen ikke havde vundet Bifald hos Vælgerne. Til Forargelse for »Den vestsjællandske Avis«, der ikke vilde have Kandidaterne saaledes »katekiseret« af Vælgerne, udtalte Lehmann sig paa Opfordring om Øresundstolden (han fandt ikke her noget aktuelt Spørgsmaal, men hvis der ikke blev Tale om en Afløsning, forbeholdt han sig et Standpunkt efter Landets almindelige og ikke denne Bys særlige Interesser). Det blev dog kun til, at Lehmann paa Valgdagen mødte som Anbefaler for Skibsklarerer Kirck; den Valgkreds, hvor Lehmann lod sig opstille, blev Svendborg Amts Købstæder; her valgtes han som Efterfølger af Faaborg-Købmanden Voigt, der havde været liberal nok i Stænderne, men ikke søgte Genvalg. I den konservativt sindede »vestsjællandske Avis« erklæres det for meget godt, at »denne politiske Luftskipper« er blevet valgt, da hans Letfærdighed nu vil blive aabenbar for alle dygtige og grundige Stænderdeputerede³⁾).

1) Kollegialtid. 1841, S. 970.

2) Khp. 2. Dec. 1840, Fdrl. 1841, Sp. 3283.

3) Den vestsjællandske Avis 1841, S. 39, 4 og 11, Fdrl. 1841, Sp. 3399 og 3419, Helsingørs Avis for 30. Dec. 1840 og 6. Jan. 1841. Hakon Müller i Frederiksborg Amts historiske Aarvog 1930.

Fra ingen Sider kunde man vel være blind for Betydningen af Lehmanns Valg som det stærkeste Vidnesbyrd om Tilslutning til Forfatningsbevægelsen i dens mere radikale Form; ogsaa i Sorø og Holbæk Amter blev der afgivet ikke saa faa Stemmer paa ham; hans Popularitet har været ret udbredt allerede paa dette Tidspunkt.

For Odense Bys Vedkommende, den største af Kongerigets Provinsbyer, fortes der nu livlig Valgkamp mellem Ove Thomsens liberale Avis paa den ene, Hempels konservative Tidende (redigeret af Carl Bagger) paa den anden Side. Den gamle Hempel havde rent personlig paa Forhaand opgivet Ævret ved at frabede sig Genvalg; men det var bittert for ham, at han kun formaaede at samle tre Stemmer til den Mand, han gerne vilde have haft til sin Efterfølger, den tidligere Helsingørsrepræsentant Stenfeldt¹⁾. Et Uheld havde Liberalismen i Sorø Amts Købstæder, hvor den meget konservativt sindede By- og Herredsfoged *Harhoff* fra Ringsted besejrede den liberale Slagelse-Købmand Schou, et Resultat, der blev set som en Virkning af uhensigtsmæssig Splittelse af de liberale Stemmer²⁾. Men i det hele var Købstædernes Valg i Østifterne til Gunst for Liberalismen.

Indenfor de jyske Købstæders Valgdistrikter fremkom der saadanne typiske Resultater, som at Strompefabrikant Dalgas i Vejle Amts Købstæder fortrængte den konservative Byfoged Estrup i Kolding, der tidligere havde været Deputeret, men nu kun blev Suppleant. I Horsens besejrede Oliemøller, exam. juris Schytte, der var indtraadt i Stænderne som Suppleant 1838, Byens Borgmester, Ræder, med stort Stemmeffertal; sidstnævnte erklærede derefter offentlig, at han ikke engang kunde modtage Mandat som Suppleant, da han maatte antages ikke mere at besidde Vælgernes Tillid³⁾. En Indsender fra Horsens udvikler i »Jyllandsposten« (23. Febr.), hvorledes Borgerne er blevet betænkelige ved at vælge Embedsmænd, saa længe som

1) Ove Thomsens Avis 1840, særlig for 12. og 19. Dec., Hempels 1841, S. 39, 43, 111, 120.

2) Se Fdrl. 1841, Sp. 3144 f.

3) Aarhus Stiftstid. for 6. Febr. 1841: Artikel af en Skribent, der underskriver sig »Et ikke-jødisk Individ« med Hentydning til, at Ræder i sin offentlige Erklæring har klaget over de »Midler, som tvende for Resten ikke stemmeberettigede jødiske Individuer i offentlige Blade« har anvendt imod ham.

det er muligt at vælge af egen Midte. Reskriptet mod Embedsmænds Deltagelse i den politiske Adressebevægelse har skræmmet mange, og især vil man ikke vælge Embedsmænd, om hvis politiske Anskuelse man er i Tvivl. En anden Indsender i »Jyllandsposten« udtaler (5. Marts) sin Glæde over den liberale Tendens, der i det hele præger de jyske Valg (men er dog misfornøjet med, at der er stemt paa saa mange Embedsmænd rundt om, og finder Handelen alt for svagt repræsenteret).

I en Oversigtsbetragtning i »Ribe Avis« (30. Marts) udtales det efter Valgenes Afslutning, at der i Jylland næsten slet ingen Valgkamp har fundet Sted, idet man overalt har været enig om at betro Fædrelandets Anliggender til de Mænd, som havde lagt den stærkeste Sympati for konstitutionelle Interesser for Dagen.

I de jyske Landdistrikter har der dog sikkert ikke alle Steder været saa megen Tanke for Kandidaternes rent forfatningspolitiske Anskuelse. Naar J. P. With blev genvalgt med smukt Stemmetal, var det næppe i hans Egenskab af Konstitutionstilhænger, men fordi han var en saa folkelig Repræsentant, der forstod at holde sig i bestandig Føling med sine Bondevælgere; maalbevidst har han stræbt efter at vække den politiske Interesse hos dem¹). At der i Almindelighed fra Landvælgerne Side har været spurgt mere efter den personlige Anseelse end efter det politiske Standpunkt, derpaa tyder det (skønt en Enevældens Tilhænger som Laurs Pind og flere ikke opnaaede Genvalg) for Jyllands Vedkommende særlig, at Vælgerne i 20. Distrikt (Eggen ved Herning) kunde vælge Godsejer Fjelstrup, der i den forrige Stænderperiode (som kongevalgt) var optraadt blandt de mest konservative, og i 18. Distrikt (Salling) Selvejer Peder Lydersen, der i de kommende Samlinger skulde blive en overmaade ivrig Talsmand for Enevælden²).

1) Det omtales i Bladene, hvorledes han, medens Stænderne i Roskilde havde deres Forhandlinger, har »samlet en Del af Bønderne i sit Distrikt, foreløst dem Stændertidende, ladet dem sige deres Mening og omdebatteret Sagen og tilføjet sin egen Mening om, hvad der kunde tale for og imod den omdebatterede Sag«. (Randers Avis 27. Okt. 1840, 3. Side).

2) Naar Møller Tostesen i Ribe Avis (19. og 22. Jan.) bliver angrebet for sit absolutistiske Sindelag, da kan det naturligvis have bidraget til hans kranke Skæbne ved Valget i 21. Landdistrikt, hvorved han kun fik et ret lille

I *Øernes Landdistrikter* synes der flere Steder at være forekommet Valgkampe eller i det mindste at have været rejst Spørgsmaal om Kandidaternes Stilling til Forfatningssagen. Ved et Provevalg i Hillerød for det samlede Frederiksborg Amts mindre Landejendomsbesiddere blev Sognefoged Peder Hansen i Udesundby, der skulde opnaa Valg i det 3. Distrikt (Egnen ved Roskilde), ifølge en Avisberetning affordret sin politiske Trosbekendelse; den gik ud paa, at han vilde stemme for en Konstitution og Skattebevillingsret, men — skal han »efter en lang Pavse« have tilfojet — »naar Tiden dertil maatte være passende«; iovrigt fremhæves det i den konservative Presse, at dette »Provevalg« maatte give selv Skeptikerne det Indtryk, at Bonden ikke »sov«, men med virkelig Interesse fulgte Kaldet til Deltagelse i det offentlige Liv¹). Saadanne Vælgermøder med Kandidatopstilling som Formaal har været almindelige i Landdistrikterne saa vel som i Købstæderne.

»Dagen«, der fra 1. Januar 1841 redigeredes som konservativt Kamporgan af en ivrig Journalist, Fribert, vejlede fra sit kopenhavnske Kontor Øernes Bondestand i, hvem de helst skulde vælge: det skulde ikke være for mange af deres egen Midte, men navnlig advarede Bladet mod Drewsen under Henvisning baade til »hans bekendte politiske Anskuelser« og til den farlige Indflydelse, han havde øvet paa de Deputerede af selve Bondestanden²). I sin hidtidige Valgkreds i Københavns Amt har Drewsen været direkte bekæmpet ved Bestræbelser, der udgik fra Absolutismens folkelige Agitator, Grundtvigianeren Lindberg. Det er i det hele et meget karakteristisk Træk ved disse Stændervalg, at vi atter her stilles overfor et politisk Forsøg fra grundtvigiansk Side.

Det lindbergske Parti agiterede ogsaa mod H. N. Clausens Genvalg i Præsto Amt; rent bortset fra sit liberale politiske Standpunkt var han jo Grundtvigianernes gamle Modstander paa de kirkelige Omraader; som Politiker stod han imidlertid

Stemmetal (52 mod 148) i Forhold til den Sognefoged, der valgtes. Naturligvis har der fra anden Side rundt om været drevet Agitation i modsat Retning fra Præster og andre Embedsmænds Side (se Randers Avis for 2. Febr. 1841, hvor en Præst som Indsender vender sig mod dem, der vil forlange Garantier mod Misbrug af Enevælden: »Man raaber paa Garantier uden at agte paa den Garanti, vi have ovenfra«).

¹) Hempels Avis 1841, S. 65.

²) »Dagen« for 2. Januar 1841.

stærkt blandt sine Vælgere, der 1840 skænkede ham en Solvase. Mod Drewsen synes man at have fremført hans gamle lidet bondevenlige Forslag fra Tyverne om et Landbrugssystem uden Gaardmandsklasse, mod baade ham og Clausen, at de ikke var Bønder¹). Ingen af dem kunde dog hindres i at opnaa Genvalg.

Drewsens Ry som Bondeven viste sig at være blevet i en særlig Grad grundfæstet gennem hans Virksomhed i Roskilde. Selv frygtede han for at falde i sin gamle Kreds og søgte derfor Valg paa Falster. Valgets Resultat blev for ham det glimrende, at han valgtes til Deputeret baade her og i Københavns Amt og fremdeles i Holbæk Amt (5. Distrikt), altsaa i tre Distrikter, foruden at han blev Suppleant for et fjerde Distrikt (9.), en Rigdom paa Tillidsbeviser, der tvang ham selv til at foretage et Valg, som faldt ud til Fordel for Falster. Lolland-Falsters Stift, der forrige Gang var blevet repræsenteret af 3 Bønder, fik denne Gang, foruden Drewsen, P. G. Bang og Balthazar Christensen som Deputerede. Drewsen beklagede offentlig, at Bønderne paa Fyen til Fordel for en Standsfælle vragede en Mand som Birkedommer Haastrup. Men det maa have været ham, ikke mindre end »Dagen«s Redaktør, en Tilfreds-

1) Se en offentlig Skrivelse fra Drewsen selv i Fdrl. for 12. Febr. 1841 og en Erklæring fra Niels Nielsen, Rodovre, i »Dagen« for 7. Jan. Om den hele Lindbergske Agitation er der iøvrigt givet en Række Meddelelser i »Københavnsposten« (se saaledes Aarg. 1840, S. 1313, 1321, 1385, 1437, 1443, og Aarg. 1841, S. 5, 34, 39, 41). Det skildres, hvorledes »det jesuitisk-pietistiske Hældoreparti« optræder i det skjulte ved direkte Paavirkning af Bønderne og med en af Bondestandens egen Midte, den nævnte Niels Nielsen, som det vigtigste Redskab, men uden at forsøge nogen Samling om en mere anselig Person med absolutistiske Anskuelser; Niels Nielsen har ogsaa været paa Rejse blandt Clausens Vælgere i Sydsjælland. Herfra berettes i et Brev (Khp. for 18. Jan.), at »Magisterens og hans Emissærers Machinationer har dog ikke været uden Indflydelse«. »6 enfoldige Stakler« har villet stemme paa Kongen og Kronprinsen som henholdsvis Deputeret og Suppleant, Sværdborg og Udby Menigheder har forlangt Stænderne afskaffet som unyttige, Lundby Sogn har i et Andragende, affattet af en forarmet Husmand (der maa vel sigtes til den senere saa kendte Agitator Peder Hansen), forlangt, at Stænderne skulde sørge for en Forbedring af Husmændenes Kaar i Stedet for at tale om Tallotteriets Afskaffelse og andre unyttige Ting. En Jordbruger i Frederiksbjerg Sogn beretter (i Khp. for 28. Jan., S. 112): »Da vi har Absolutismens Apostel Niels Nielsen i vort Distrikt«, er det ikke saa underligt, at en »Stakkel fra Højetaastrup« har villet vælge Kongen til Deputeret. I den ovenfor nævnte Erklæring i »Dagen« dementerede Niels Nielsen, at han skulde have sagt, at hans Rejse var kendt og bifaldet af Kongen. For Falsters Vedkommende var der i det stedlige liberale Blad agiteret stærkt mod den »jammerlige Rolle«, Øernes hidtidige Repræsentant, P. West, havde spillet (Loll.-F. Stiftstid. 18. Dec. 1840).

stillelse, at der denne Gang saavel i Nørrejylland som paa Øerne var blevet valgt et betydeligt mindre Antal egentlige Bønder. Det var sket til Trods for, at Kravet om »en af vore egne« selvfolgelig var blevet rejst flere Steder, og skønt Regeringens Forsøg paa at give Embedsmændene Mundkurv havde kunnet udnyttes mod alle af Embedsklassen¹⁾.

I Godsejernes faatallige Vælgerklasse har de politiske Mod-sætninger haft den mindste Betydning. Der skete i Jylland Genvalg med Glans af saa udpræget liberale Herremænd som Roulund, Nyholm og Nyegaard; for Øerne genvælgtes skrappe Konservative som Castenskjold og Scavenius, men tillige et saa konstitutionelt sindet Medlem af Godsejerstanden som P. A. Tutein.

I det hele betød Valgene en Styrkelse af de liberale Kræfter i Kongerigets Stænderforsamlinger, og det var indenfor Liberalismen den mere radikale Retning, der havde fundet Tilslutning fremfor den mere moderate. Valgkampen havde formet sig saaledes adskillige Steder, at det kunde opfattes som en Overforelse til danske Forhold af her hidtil ukendte Metoder fra »rigtige« Parlamentsvalg i andre Lande. I en beklagende Tone meddeler »Dagen« (13. Jan.), at »det gamle Ringsted« ved de mindre Landejendomsbesidderes Afstemning frembød et Skue som et engelsk Valgmøde (»saaledes blev der trykket i Haanden, harangeret for Bønderne paa Gaden . . . «).

Ved de Valg, Kongen selv skulde foretage, søgte han at virke lidt afbødende paa de Resultater, Folkets Valg havde givet; den konservative *Estrup* blev kongevalgt Deputeret for Nørrejylland, den moderate *Stensfeldt* for Øslifterne.

Naar J. Fr. Schouw ikke blev genudnævnt som Universitetets Repræsentant, skyldtes det Kongens — og vel ogsaa Ste-

1) Drewsen i Hempels Avis 19. Jan. 1841, jfr. Stdfs. Hist. I, S. 305 og 460. I Jyllandsposten for 5. og 8. Jan. 1841 maner »Gamle Claus Bonde« i en Artikel (»Vaagn op, Bonde! vaagn op!«) sine Standsfæller til at lade deres Interesser varetage ved Folk af deres egen Kreds; af Artiklerne i modsat Retning kan citeres et Indlæg i Aarhus Stiftstidende for 10. Febr., hvori der henvises til, at de af Bondestanden udgaaede Deputerede har ved deres Mangel paa Arbejdskraft forøget Arbejdet for de øvrige Deputerede. Til dem, der havde peget advarende paa »Embedsmændenes Afhængighed af Regeringen«, hørte iøvrigt Redaktionen af Drewsens eget Støtteorgan paa Falster (se Loll-Falsters Stiftstidende for 3. Jan. 1841).

manns — Misfornøjelse med den Optræden, han havde vist under de jyske Stænders Behandling af Sagen om Minoriteternes Ret, hvor hans Iver for at hævde Stænderforsamlingens Anskuelse var blevet opfattet som alt for herskesyg; det skyldtes derimod Ørsteds Forslag, at Professor *J. E. Larsen* blev udnævnt til hans Efterfølger¹). Schouws Udskydelse kunde kun opfattes som et Tab for Stænderinstitutionen og desuden som en Udæskning mod de liberale.

Indenfor Slesvigholstenismen bestod der jo ligesom indenfor den danske Liberalisme et tydeligt Skel mellem mere moderate og mere radikale. Overvejende havde den forfatningspolitiske Bevægelse i Hertugdømmerne et mere moderat Præg end i Kongeriget; paa den anden Side gaves der paa tysk Side ikke nogen egentlig konservativ Bevægelse. Ved Valgene blev der ikke Forudsætning for tilsvarende Modsetninger som i Kongeriget; for Holstens Vedkommende har heller ikke »Nyholstenerne« kunnet gøre sig gældende. Valgdeltagelsen har i det hele været mindre end forrige Gang, og Valgkamp af væsentlig politisk Betydning er kun blevet ført i Nordslesvig. I denne Landsdel stod der Kamp mellem Danske og Tyske, mellem Tilhængere og Modstandere af selve »den slesvigholstenske Tanke«.

Danskhedens Hovedorgan, P. Chr. Kochs »Dannevirke«, gav 9. Jan. dette Valgløsen: det nordslesvigske Folk ønsker ikke »at løsrives mere fra Danmark, end det allerede er«. Den her udhævede Bisætning karakteriserer Forbeholdet i det Standpunkt, man selv fra mest udpræget dansk Side tør driste sig til at gøre gældende. Der kræves ikke Udslættelse af Skellet ved

1) Ørsteds Liv IV, S. XXIII f. Det personlig meget hjertelige Forhold mellem Schouw og Ørsted var fremtraadt stærkt netop under den nævnte Sag, da S. havde rost Ø. »for den høje Grad af Humanitet«, han altid udviste mod dem, der var af anden Mening (Std. 1840, Sp. 2335) — i Virkeligheden var jo Ø. i dette Tilfælde i sit Hjerte af samme Mening som S., og det var ikke mærkeligt, at han iklædte sit pligtmæssige Forsvar for Regeringens Opfattelse en moderat og hensynsfuld Form. At Schouw blev udskudt som kongevalgt, tør betragtes som det særlige Nederlag, Ørsted led i denne Valgsituation. Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 341 om Ø.s Indflydelse paa S.s Udnævnelse 1835.

2) Jfr. J. Brock: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie, S. 134 f., J. Randrup i Aarsskrift for Sønderborg Statsskole, 1930, S. 46—79, særlig om Hiort Lorenzens Valg i Sønderborg, P. Lauridsen III, S. 137 ff., VII, S. 117 f. Se om Valgresultaterne ovenfor S. 79 ff. og 83 f.

Kongeaalen, blot, at dette Skel ikke gores bredere. Udtrykkelig som Talsmand for »Slesvigs Selvstændighed« stillede P. Hiort Lorenzen sig i Sonderborg; Slesvig maatte, erklærede han, forbeholde sig sin Stilling, indtil den forfatningsmæssige Udvikling i baade Danmark og Holsten havde taget en klar Retning, og derfor maatte »det folkelige« (»das volkstümliche«, her efter hele Sammenhængen sikkert ment i demokratisk, ikke i national Forstand) blive afgørende¹). Paa dette Standpunkt, der saa helt stemte med hans tidligere hævdede Anskuelser, opnaaede Hiort Lorenzen at blive Sonderborg Bys Deputeret, de slesvigske Valgs mest epokegørende Resultat.

I Flensborg genvalgtes Byens hidtidige Repræsentanter, Jensen og Nielsen, der jo begge var Antislesvigholstenere. De fejredes efter Valget ved en Fest, hvor der ikke blot taltes for Konge, Fædreland og Fædreby, men ogsaa for »den slesvigske Nationalitet« og — for det tyske Sprog. Den Deputerede Nielsen udviklede, hvorledes de økonomiske Interesser maatte fore til en Orientering i Retning af Norden, en anden Taler bearbejdede sig paa sin Bevidsthed om at tilhøre den tyske Nation, uden at han af den Grund behøvede at lade sig inkorporere i Holsten²). Hele dette Modes Forløb viser, hvor lidt det var dansk-nationale Motiver, der lod Flensborgerne vende sig imod, hvad de kaldte Slesvigholstenernes »antinationale« Politik. Flensborg-Købmandene Jensen og Nielsen modtes med Hadersleveren Hiort Lorenzen i det »selvstændige« slesvigske Sindelag, skilte sig blot fra ham ved at nære mere økonomiske end rent politiske Interesser.

Forst og fremmest som Slesvigere folte sig ogsaa de dansk-sindede Mænd, der valgtes i Landdistrikterne. Paa Als sejrede denne Gang Hertugens Mand, Herredsfoged Steffens, idet det havde været muligt at faa den hidtidige Repræsentant, Bonefeldt, erklæret for ikke-valgbar. Men i 1. Distrikt genvalgtes Posselt, i 2. Petersen-Dalby, i 3. Nis Lorenzen, i 5. Distrikt valgtes Jepsen som Afloser af Alexandersen. Disse 4 Landbo-repræsentanter — men ogsaa kun disse — blev sammen med

1) Erklæringen kendes fra et Udtog, som Købmand Vald. Poulsen har sendt P. H. L. til Godkendelse (H. L.s Privatarkiv), jfr. J. Randrup anf. Sted, S. 70 f.

2) J. Randrup, S. 62 f. (paa Grundlag af »Flensburger Zeitung«).

Hiort Lorenzen og de to Flensborgere regnet for dansksindede, og »Dannevirke« hilser (7. Febr.) med Begejstring den nye »Syvstjerne«: »Med syv vi er tilfredse — de varsler den kommende Sejr.«

Forelobig kunde heller ikke denne Syvmandsgruppe ses som andet end en slesvigsk Opposition mod Slesvigholstenismen, ikke som noget dansk-nationalt Parti med Slesvigs Opgaaen i Danmark som sit politiske Maal.

Ved Valgene i Kongeriget synes der overhovedet ikke at have været Tale om det indbyrdes Forhold mellem Kongeriget og Slesvig, men kun om det egentlige Forfatningsspørgsmaal: Spørgsmaalet om Enevælde eller fri Forfatning. Dette Spørgsmaal var i sin rendyrkede Form — altsaa uden Forbindelse med de national-politiske Spørgsmaal — endnu afgørende for de politiske Stemninger nord for Kongeaaen, hvilket da ogsaa præger en Episode, der knytter sig nær til Valgkampen, og hvori den mest udprægede Agitator blandt de valgte Politikere var Hovedpersonen.

Da Drewsen i Januar 1841 drog over til Falster for at træffe Aftale med sine Vælgere der angaaende Modtagelsen af deres Mandat, havde han som Folgesvend den nyvalgte Deputerede for Sydfyns Kobstæder: *Orla Lehmann*. »At jeg kom til Falster«, — skriver senere Lehmann — »havde ingen anden Hensigt end at ledsage en gammel Mand paa en besværlig Vinterrejse« (det var jo virkelig besværligt i denne Tid uden Jernbaner at komme fra Kobenhavn til Nykøbing F. og da særlig paa en umild Aarstid¹). Lehmann blev imidlertid Hovedpersonen ved den Sammenkomst i Nykøbing, hvor Drewsen modtes med Falstringerne; særlig til ham henvendte Sognefoged Christoffer Rasmussen sig med det Spørgsmaal paa Bøndernes Vegne: *hvorvidt Folket og navnlig Bondestanden kunde være tjent med en Forandring i Forfatningen*.

Idet Lehmann paatog sig at besvare dette Spørgsmaal ved en improviseret Tale, kom han til at udfolde sit agitatoriske og advokatoriske Talent saa kraftigt og opsigtvækkende som

1) Orla Lehmann: Efterladte Skrifter III, S. 115—29; her findes L.s egen bagefter formede Gengivelse af Talen, der efter hans eget Sigende var »i Ordets strengeste Forstand improviseret«.

ved faa andre Lejligheder gennem et behændigt formet, overfor hans Publikum velberegnet Angreb paa Enevælden.

Ud fra Historiens Kendsgerninger søgte han at paavise Vildfarelsen i den Paastand, at de enevældige Konger skulde have gjort meget for Bønderne og forsvaret dem mod de mægtige. Efter Enevældens Indførelse var, udviklede han, Bønderne blevet Trælle som aldrig før, Horder af tyske Baroner og Landstrygere var kommet ind i Landet og havde handlet helt ilde med Bonden, ved Stavnsbaandets Indførelse var Trældomsaaget blevet udstrakt til at hvile paa alle Landets Bønder. Altsaa: »Den, som tror, at Revolutionen af 1660 har været til Bøndernes Fordel, har taget storligen fejl; thi aldrig har det Tryk, hvorunder de sukkede, været saa haardt og almindeligt som efter den Tid«.

Det har jo ikke været saa svært at male Bondeundertrykkelsen under de ældre Enevoldskonger med mørke Farver; vanskeligere var det at bortforklare Enevoldsmagtens Fortjeneste af den senere Bondefrigørelse, men ogsaa dette lykkedes for den behændige Folketaler: det var, fastslog han, *Tidsaanden*, der var den egentlige Opfinder og Forfremmer af denne Sag, der vilde være blevet gennemført, hvad enten Kongen havde haft Enevoldsmagten eller ikke — »thi det er umuligt, at, om vi dengang havde haft lovgivende Stænder, nogle Herremænd kunde have modstaaet Kongen, Regeringen, Pressen, den store oplyste og frisindede Del af Nationen«. »Var det gaaet lidt langsommere med Afgørelsen, saa vilde det være gaaet raskere med Tilegnelsen, og navnlig vilde den hele Udvikling være blevet stadigere fortsat.«

Lehmann gik altsaa her uden om enhver Overvejelse i den Retning, at det vilde have været vanskeligt at tænke sig en dansk Stænderforsamling i Stavnsbaandstiden uden Overvægt for Godsejerklassen, og at man nok kunde have tænkt sig en saadan Stænderforsamling medvirke til Stavnsbaandets Løsning, men næppe til alle de mere positive Foranstaltninger til Beskyttelse af Bønderne.

Derimod argumenterede han i sin følgende Udvikling med den Tanke, at det virkelig, trods alt foreliggende, var Frederik VI selv, der havde gjort saa meget for Bondestanden. Da maatte det i hvert Fald erkendes, at Frederik VI nu var død — »men ved De da, om Christian VIII i det Stykke tænker ganske som han?« Det var misligt at bygge paa et enkelt Menneskes Personlighed, og der kunde, mente Lehmann, komme en Konge, der i Kraft af sin Enevælde vilde til Ære for Jordbesiddelsens Frihed give Godsejerne øget Ret over deres Bøndergods og saaledes bringe Bønderne tilbage under de stores Herredømme. Derimod havde Stænderforsamlingerne allerede vist deres Omsorg for Bondestanden, og til dennes varmeste Talsmænd hørte ikke de høje Herrer ved Hoffet, men de saa ilde ansete liberale Bladskrivere.

Det er ikke for meget sagt, at den liberale Sags bedst udrustede

ORLA LEHMANN I FÆNGSEL

Agitator i denne Tale gav de falsterske Bønder gyldne Løfter om alt det, der skulde blive Frugterne af en dansk lovgivende Forsamling. I Forvejen, gjorde han opmærksom paa, delte Kongen faktisk sin Magt med Embedsmændene, og Stænderne vilde langtfra fratage ham al hans Magt — men Skattebevillingsretten vilde blive Hovedhjørnesteinen i den fri Forfatning: Hvis Folket i sin Tid havde haft denne Ret, vilde det ikke have været muligt at bortkaste saa mange Millioner til Opførelse af de pragtfulde og overflødige Slotte, hvormed Nordsjælland havde været saa oversaaet, at man kunde staa og spille Fjerbold fra det ene til det andet, og heller ikke vilde Folket have samtykket i at mæske alle de tyske Smaaprinser, Projektmagere og Vagabonder, der som graadige Ravne havde kastet sig over det stakkels Land og skummet Fløden af Folkets Arbejde.

Under en fri Forfatning vilde Skatterne blive mindre eller i hvert Fald blive anvendt paa en nyttigere Maade, alle gode Kræfter vilde styrkes, alle Forhold blive friere — og »en fri Forfatning vil gøre det lettere for Regeringen at udrette noget godt, vanskeligere at gøre noget slet, men umuligt at gøre — slet ingenting«.

Efter at have tegnet dette lyse Fremtidsbillede paa den virkningsfulde Baggrund af et saa mørkt Fortidsbillede, lagde Orla Lehmann tilsidst sine Tilhørere paa Sinde, at Spørgsmaalet ikke var, om Danmark overhovedet skulde have en fri Forfatning med Skattebevillingsret, men *naar* det skulde ske. — Om Indtrykket af Talen kunde »Fædrelandet« bagefter berette, at »en smuk gammel Bonde« havde sagt til Drewsen, at vel havde han hørt mangan Prædiken, men saadan som i Dag havde han aldrig været i Kirke. Bladet mener, at en saadan Sammenligning aldrig vilde være faldet nogen ind ved en Tale, der havde henvendt sig til lave og onde Lidenskaber — og et Vidnesbyrd i samme Retning finder det i et Øjensvidnes Meddelelse om, at en stor Del Bønder efter Mødet drak Champagne: »Den uhyre Saltomortale fra Brændevinets Regioner ind i den mest spirituelle af alle Nydelser er et vistnok dem ubevidst, men for en finere Menneskekundskab dobbelt bevisende Vidnesbyrd om, at de følte sig løftede . . . og et slaaende Modbevis mod enhver Forudsætning, at de følte sig grebne af dæmoniske Impulser.«¹⁾

Fra Regeringens Side skulde Lehmanns Optræden ikke blive bedømt ud fra »Fædrelandet«s Menneskekundskab.

Orla Lehmann blev for denne Tales Skyld efter Kancelliets Ordre gjort til Genstand for Tiltale som den, der havde søgt at udbrede Had og Misnoje mod Danmarks Forfatning og Maaden, hvorpaa de danske Konger havde udøvet deres Magt. Sagen blev langt om længe ført frem til Højesteret, hvor Lehmann 19. Januar 1842 kunde optræde som sin egen veltalende

1) Fdrl. 1841, Sp. 3583.

Forsvarer, og hvor Dommen kom til at gaa ud paa 3 Maaneders Fængsel. Det kom i denne Anledning til ret voldsomme Demonstrationer fra den københavnske Befolknings Side; Lehmann blev nu for Alvor en Folkehelt, men ikke nogen virkelig Martyr. Hans Afsoning af Straffen kom til at foregaa i de behageligste Former. Endda fandt A. S. Ørsted det fornødent at rykke frem med et Forsvar for Regeringens Optræden i denne Sag. Saa lidt virkelig brutal var den danske Enevælde selv i et Tilfælde, hvor den havde mandet sig op til at være saa forholdsvis streng overfor en farlig Modstander¹).

Det særlig farlige ved Lehmann, set fra Regeringens Standpunkt, var hans skarpe agitatoriske Blik for de Midler, der med størst Virkning kunde bruges fra liberal Side i Kampen mod Enevælden. Konservatismen raadede ikke over noget stærkere Argument end den Betragtning, at alt, hvad det enevældige Styre havde opbygget til Værn for de smaa i Samfundet, kunde staa i Fare for at blive nedbrudt ved Indførelsen af en konstitutionel Regeringsform. Det var dette, der var egnet til at fremkalde Skepsis overfor de liberale Planer ikke blot hos nogle falsterske Bønder, men overhovedet hos Almuesmænd rundt om i Landet. Her var den Streng, hvorpaa der særlig let kunde spilles ikke blot af J. C. Lindberg og andre »hellige« Politikere, men overhovedet i den konservative Presse og Agitation — i det slesvigske »Dannevirke« som i den københavnske »Dagen«. Ogsaa den socialradikale Idealist blandt »Guldalderen«s Digtere Chr. Hviid Bredahl udsendte 1842 et Skrift (»Erindring om Danmarks svundne og Haab om dets kommende Dage«), hvori han hylder Enevælden som det bedste Værn mod de stores Undertrykkelse af de smaa.

Det var mod disse Synspunkter, Lehmann vilde sætte den

¹) Lehmann: Efterladte Skrifter III, S. 127 ff. (hans Forsvarstale for Højesteret er gengivet S. 131 ff.). Jfr. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—48, S. 469 ff. D. R. H., S. 302, A. S. Ørsteds offentlige Indlæg fremkommer som en Anmeldelse af Orla Lehmanns Forsvarstale i »Tidsskrift for Litteratur og Kritik« (1842, S. 149 ff.); en meget karakteristisk Betragtning er det her, at Lehmann i Virkeligheden har handlet komisk ved at fremføre det forfatningspolitiske Spørgsmaal for et Forum af Bønder. I sine »Personlige Oplevelser« I, S. 2, beretter S. Schandorff om, hvorledes hans Fader, der var Postmester i Ringsted, viste Andagt overfor Lehmann ved under Processen at ophænge hans Billede i sin Stadsstue.

historiske Opfattelse af Enevælden, som han søgte at bibringe de falsterske Bønder ved sin Tale i Nykøbing. Han forstod, at den liberale Bevægelse ikke kunde slaa sig til Taals med Tilslutning alene fra Byernes Borgere, men nødvendigvis maatte have Tag i den store Landbefolkning ogsaa; som Bondepolitiker var han allerede fremtraadt med sit store Program ved Stavnsbaandsfesten i 1838¹⁾; i Falstertalen viser han alter sin nøje Føling med de sociale Spørgsmaal, der var de brændende og betydningsfulde for Gaardmandsklassen, men nu er det Hovedsagen at faa fastslaaet, hvilket Parti Bønderne ud fra deres naturlige Interesser skal slutte sig til i Forfatningskampen.

Den Haandbog i Fædrelandets Historie, *C. F. Allen* udgav i 1840, var egentlig skrevet ganske i samme Aand som Lehmanns politisk-sociale Programtaler. Den er præget af den Overbevisning, at Bønder og Borgere altid har staaet som naturlige Forbundsfæller i den politiske Kamp mod Adel og Godsejervælde. Hans Værk er ved sin noget bitre Tone²⁾ maaske det klareste Udtryk for, at der dog ogsaa i Fyrrernes liberale Bevægelse med dens ofte meget abstrakt formulerede Idealer rummedes en vis »Klassekamp«, en Bestræbelse for at hævde den borgerlige Middelstands Synsmaader i alle Forhold overfor den modsatte Indflydelse, der kunde udgaa fra »aristokratiske« Kredse ved Hoffet, og paa Trods af, at netop Stænderinstitutionen gav ogsaa Godsejerklassen helt nye Muligheder for at gøre sig gældende. Noget videre bittert Præg havde denne »Klassekamp« ikke Betingelse for at faa, simpelt hen fordi det allerede under de bestaaende Forhold var Borgerklassen, der gennem Kollegierne i saa væsentlig Grad beherskede Statsstyrelsen.

Efter Stændervalgenes Afslutning har den liberale Bevægelse en Tid lang baaret Præg af en vis Afslappelse; man var lidt træt og skuffet over Kongens Mangel paa Imødekommenhed, og man viste sin Misfornøjelse ved ikke som de foregaaende Aar

1) Stdfs. Hist. I, S. 564 ff.

2) I Forordet til sin tyske Oversættelse af Bogen bebrejder N. Falck Allen, at han ved sine sociale Synspunkter har hentet nyt Stof til Tvedragt fra Historiens Rustkammer.

fra liberal Side at holde nogen Grundlovsfest den 28. Maj 1841, en noget negativ Form for Demonstration. Derimod samledes det grundtvigske »Danske Samfund« til Fest, og Grundtvig tog her i en Tale paa det kraftigste Afstand fra Tanken om en »afgørende Stemme« for Folkeraadet og om »en delt Regering« som den, hvis Følger Danmark saa smerteligt havde følt under sit gamle Rigsraad. Grundtvig mente altid at kunne anlægge et historisk Synspunkt til Enevældens Forsvar— men den store Salmedigter og folkelige »Profet«s Ord svarede iøvrigt ved den primitive Betragtning, der bar dem, temmelig nøje til den falsterske Bonde Peder West's jævne Tale til Stænderne¹).

Naar Christian VIII kastede Blikket ud over de »Partier«, der havde dannet sig i hans Folk, kunde det ikke være saa mistrøstende for ham at se, hvem det var, der havde samlet sig paa den »konservative« Side af Skillelinjen: det var, som der var Grund til at tro, ikke saa faa gode Folk blandt baade Bønder og Godsejere, altsaa i begge de besiddende Klasser indenfor det store Hovederhverv, fremdeles nogle Byborgere og Embedsmænd og endelig en Række af Aandslivets førende Skikkelser.

Der vedblev at være en tydelig Modsætning mellem Bærerne af de poetiske og filosofiske Interesser paa den ene Side, den nye politiske Agitation og dens Mænd paa den anden Side. Heiberg gjorde 1842—44 et nyt Forsøg som konservativ og æstetisk Journalist gennem sine »Intelligensblade«²) (alene

1) N. F. S. Grundtvig: Den 28. Maj i Danske Samfund (1841), S. 7 f. Grundtvig sammenblandede ikke, naar han udtalte sig om Politik, de folkelige og rent religiøse Synspunkter, saaledes som det var karakteristisk for de politiserende Lægfolk, der var under J. C. Lindbergs Indflydelse. 1841 udgav Skolelærer Ole Jensen i Sæby en Pjèce i denne Aand: »Mon det vilde være godt for Danmark i Almindelighed og for den danske Bondestand i Særdeleshed, om vi fik Enevoldsmagten indskrænket, og Stænderne fik Skattebevillingsret og besluttende Medvirkning i Lovgivningen?« Jfr. om Grundtvigianismens hele Holdning min Afhandling om »Grundtvigianismen i dansk Politik« i Kirkeligt Samfunds Festskrift 1933.

2) Det er dette Blads egentlige Program at slaa til Lyd for de alm. humanistiske Interesser, der er ved at blive skudt til Side for Politiken — og Heiberg er naturligvis saa aandsaristokratisk, at han ikke kan føle sig solidarisk med de jævne Penne i den konservative Presse. Han polemiserer ogsaa med dem, og ved Lejlighed betegnes »Dagen« som »det mest foragtede Blad i Landet« (se Intelligensblade 1842, S. 22 ff.). Smlgn. om Forholdet mellem Litteratur og Politik særlig den ret indgaaende Skildring i Otto Borchsenius: Fra Fyrreerne, S. 246 ff.

Navnet er som en Udfordring). I mere passiv Resignation fandt andre Digtere sig i at skulle konkurrere om Publikums Opmærksomhed med hele »det unge Danmark« af liberale Skribenter og Talere. Det er en længe indestængt Bitterhed hos den gamle Digterkonge Øhlenschläger, der faar Luft, da han i 1847 skal udsende Subskriptionsindbydelse paa sine »samtlige Værker« og derved gør opmærksom paa, at Prisen ikke vil overstige Abonnementsprisen for et Par Aargange af en Avis¹). I de for Fyrrernes danske Litteratur mest karakteristiske Værker, Soren Kierkegaards og Paludan-Müllers ikke mindre end Heibergs, finder man en streng og pessimistisk Bedømmelse af Samtidens Rørelser, men ingen Sympati for den liberale Presse og Politik²).

Der var noget vist tragisk i hele dette Modsætningsforhold, for saa vidt som det ny politiske Liv uden al Tvivl ved væsentlige Forudsætninger var knyttet til det store »romantiske« Opsving indenfor det litterære Aandsliv. Den rent sproglige Udvikling, der havde fundet Sted gennem Digternes Virksomhed, lagde Midlerne til rette for en Veltalenhed som den Orla Lehmannske; den æstetiske Dyrkelse af de nationale Minder og Idealer blev det naturlige Udgangspunkt for en folkelig Politik paa dette Grundlag. Modsætningen mellem Poeter og Politikere maatte netop derfor tabe sin egentlige Brod, efterhaanden som de sidstnævnte lod deres Stræben mere farve af de store nationalpolitiske Principspørgsmaal end af Sysselsettelsen med finansielle Forhold og andre rent praktiske Sager. Det er særlig det friske Kuld af politisk Ungdom, der er fremtraadt siden Tronskiftet, som skal gennemføre denne Svingning, den omkring Dagbladet »Fædrelandet« samlede Kreds af Mænd, der saaledes kommer til at vise sit Præg af at have gennemgaaet den litterære og filosofiske »Romantik«s aandelige Skole.

De har ogsaa lært at troste sig i politisk Modgang med Troen

1) Jfr. Vilh. Andersen: Den danske Litteratur i det 19. Aarhundredes første Halvdel, S. 77.

2) Dette hindrer dog ikke, at et Værk som Paludan-Müllers »Adam Homo«, sin almenmenneskelige Tendens til Trods, ved sin Skildring af Hovedpersonens Forhold til Hof, Adel og Rangspersoner kommer til indirekte at bære et vist Præg af den for Fyrrerne saa typisk »borgerlige« Opposition mod disse Magter i Samfundslivet.

paa en »Udvikling«, der foregaar med ideel Nødvendighed, og som ingen reaktionær Magt i det lange Løb kan standse.

»Fædrelandet« fastslaar i sin Nytaarsartikel 1. Januar 1841, at Verdenshistorien er »en bestandig fremadskridende Fornuftudvikling«, og at denne Udvikling nu har grebet det danske Folk, der ikke har »forhærdet sit Hjerte mod Tidsaanden«, men »har optaget den i sig«. I den samme Artikel, hvor den unge Liberalisme i saadanne Vendinger udtrykker sin historisk-politiske Grundanskuelse, mangler dog ikke visse Bemærkninger om »det Indtryk, som det gjorde paa Folket at se Hoffets glimrende Fremtræden samtidig med de Indskrænkninger i trængende Enkers Pensioner, som vistnok var nødvendige«. Idealisterne paa »Fædrelandet«s Redaktion manglede ingenlunde Blik for, at der overfor det brede Publikum var taknemmeligere Strenge at slaa paa end netop »Verdenshistorien« og »Tidsaanden«. Det var ud fra en tilsvarende Vurdering, men modsat Hensigt, at *J. Chr. Lindberg* 1842 organiserede en »Forening til Statsgældens Afbetaling« — idet han ved dette naive Forsøg, dikteret af en i sig selv realpolitisk Tanke, vilde tage Grunden bort fra den finansielle Kritik af Enevældens Styrelse¹).

M. A. Goldschmidt har sandsynligvis Ret, naar han i sine Livserindringer²) betegner det som »den populære Opfattelse« i Tiden nærmest efter Christian VIII's Tronbestigelse, at en Konstitution var noget næsten vidunderligt, ret som et levende Væsen, der paa egen Haand kunde udrette Noget: »Den skulde bl. a. være besparende og gøre Livet lettere«. En saa optimistisk Forventning kunde jo let blive utaalmodig, men paa den anden Side havde de liberale, trods deres tilsyneladende saa radikale Fremstormen, i deres hele Grundopfattelse en god Forudsætning for at kunne paakalde Taalmodigheden. 15. Oktober 1841 fastslaar »Fædrelandet«, at »Reaktionen« har sejret i Danmark som i flere andre Lande; det bliver foreløbig ikke til noget med den fri Forfatning — men, trøster Bladet sig ved, al Reaktion er kun Hvile, og ethvert Skridt, hvormed en Regering vil hæmme Udviklingen, tjener i Virkeligheden

1) J. C. Lindberg: Grundlove for Foreningen af 11. Juli 1842 til Statsgældens Afbetaling. Jfr. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—48, S. 493 f.

2) I, S. 239 f.

kun til at fremme den. Det gælder da blot om at vise Taalmodighed — »*Taalmodighed er maaske den største af alle politiske Dyder*«.

Det er, vel at mærke, fra særlig radikal Side, der paa denne Maade bliver rettet en Appel til de liberalt sindede om at vente og se Tiden an. Indenfor den kopenhavnske Liberalisme kunde der efter Stænderforhandlingerne i 1840 skelnes klart og tydeligt mellem en »moderat« og en »radikal« Retning¹⁾. I Tiden nærmest forud for de følgende Stænderforhandlinger var det i Virkeligheden Moderationen, der udviste den mest aktive Interesse for en Losning af Forfatningsspørgsmaalet.

Under en Diskussion, der først paa Aaret 1842 førtes mellem forskellige af de ledende Politikere i »Dansk Ugeskrift«, hævdede P. G. Bang, at en Begrænsning af Kongens Magt vel nok var ønskelig, men dog kun saa vidt, at han bevarede det afgørende Ord og saaledes Muligheden for at gennemføre »en kraftig Regering«. Algreen-Ussing stod paa et lignende Standpunkt, ansaa ogsaa en konstitutionel Forfatningsform med Bevarelse af et kraftigt Kongedømme for noget i sig selv ønskværdigt, men vilde ikke anerkende den Anskuelse, at »moraliske Garantier« overfor Kongemagten ikke skulde være af væsentlig Betydning, eller at Verdensudviklingen skulde være knyttet til visse juridiske Former. Han betegnede det som skadeligt, at den offentlige Diskussion var drejet for meget i Retning af denne Opfattelse, og haabede, at man i den kommende Stændersamling vilde holde sig klar af alle abstrakte Debatter og almindelige Teorier — lagde altsaa tydeligt for Dagen, at han meget vel kunde tænke sig en tilfredsstillende forfatningspolitisk Udvikling med Forbedring og Styrkelse af Stænderinstitutionens Stilling ogsaa paa Enevældens statsretlige Grund, uden formelt Brud med Kongeloven²⁾.

1) 15. Maj 1841 skriver saaledes den vordende Præsident i Viborg Stænder, P. D. Bruun, fra København til sin Broder M. P. Bruun om Brydninger mellem »det radikale Parti« og »de moderate«. Algreen-Ussing, meddeler han bl. a., »bliver Folk mere og mere tvetydig« (det Bruunske Privatarkiv).

2) P. G. Bang: Om de attraaede Forandringer i den danske Statsforfatning; Algreen-Ussing i Dansk Ugeskrift, S. 205 ff., jfr. H. N. Clausen sammesteds, S. 189 ff., og P. A. Tutein, S. 1 ff. og 265 ff. Tutein gjorde sig særlig til Talsmand for en konstitutionel Ordning, der gav Plads for et Overhus med fuldgyldig Repræsentation for Lens- og Stamhusbesiddere, Kongemagten, gejstlige og verdslige Embedskorporationer.

Samtidig med, at man saaledes fra moderat-liberal Side syslede med Tanker, der skulde gøre det lettere at opnaa et Resultat i Forfatningssagen, rejstes fra radikal Side med Voldsomhed det Spørgsmaal, der mere end noget andet rummede Vanskeligheder og Hindringer for denne Sag. 28. Maj 1842 var der atter liberal »Grundlovsfest« paa den kgl. Skydebane i København. Ved den Lejlighed holdt *Orla Lehmann* sin første politiske Tale efter sin Løsladelse fra Fængslet, og det var den berømte, der drejede sig om »*Danmark til Ejderen*«, og hvori det bebudes, at det eventuelt skal skrives paa erobringslystne Tyskeres Ryg: »*Danmark vil ikke*« — nemlig for nogen Pris bortgive det Slesvig, der modsat Holsten aldrig har haft nogetsonhelst med Tyskland at gøre, men er en umistelig Del af Danmark. Talen var vendt ikke blot mod »Nordalbingerne« — d. v. s. Slesvigholstenerne —, men ogsaa mod visse Idéer, der havde været fremme i den tyske Offentlighed om at gøre Danmark til Tysklands »Admiralstat«. Den vilde fastslaa Grænsen for det Danmark, hvis Selvstændighed skulde opretholdes paa Trods af enhver tysk Anmasselse og Efterstræbelse¹).

Som Tanken om den uoploselige Forbindelse mellem Slesvig og Danmark her var formuleret, vendte den sig dog først og fremmest og saa skarpt, som det var muligt, mod enhver Tanke om en særlig statsretlig Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, hvad enten denne Forbindelse skulde medføre Slesvigs Inddragelse i Tyskland eller ej. 1841 havde Professor Georg Beseler i Rostock udgivet U. J. Lornsens efterladte Skrift om »Unionsforfatningen« mellem »Slesvig-Holsten« og Danmark²). I dette Skrift har Lornsen søgt at give den nærmere historiske og juridiske Begrundelse for sin allerede i 1830 udkastede Tanke om »Slesvig-Holsten«s Ret til at være en selvstændig Stat, hvis Forbund med Danmark blot skulde have samme Karakter som Norges med Sverige. Uanset om de Argumenter, der fremførtes i dette Skrift, havde nogen Værdi, var dets Udgivelse et sikkert Vidnesbyrd om de tysk-liberale og slesvig-holstenske Anskuelse, der trods det fælles Præg

1) Referat i Fdrl.; jfr. Thorsøe, S. 485 ff., D. R. H., S. 297.

2) »Die Unionsverfassung Dänemarks und Schleswig-Holsteins, eine geschichtliche, staatsrechtliche und politische Erörterung«.

af samme Tidsaand dog, saa snart det drejede sig om det indbyrdes Forhold mellem de forskellige Landsdele i det dansk-holstenske Monarki, kom i den mest uforsonlige Modsætning til den danske Liberalisme, hvis Anskuelse overfor dette Spørgsmaal fandt deres mest epokegørende Udtryk i Orla Lehmanns Tale om »Danmark til Ejderen« i Maj 1842.

7. Den Ørstedeske Indflydelses Sejr indenfor Regeringen. Planen om »stænderske Komitéer« og dens Modtagelse i Stænderforsamlingerne 1842.

5. Januar 1842 har Danske Kancelli afgivet Betænkning om de fra Kongerigets Stænderforsamlinger i 1840 stillede Forslag angaaende »Modifikationer« i Stænderinstitutionen¹⁾.

Kancelliets Præsident, *Stemann*, finder det konsekvent, at Stænderforsamlingerne med saa megen Iver fastholder Ønsket om at blive forenet, da just den stedfindende Adskillelse lægger væsentlige Hindringer i Vejen for, at de kan blive lovgivende og skattebevilgende. At dette, altsaa at omdanne det absolute Kongedømme til et konstitutionelt Monarki, er Hovedformaålet for deres Attraa, fremlyser for *Stemanns* Øjne tydeligt ikke alene af alle Forhandlingerne, men ogsaa af selve Petitionerne: »thi har man end i disse vogtet sig for med udtrykkelige Ord at andrage paa Kongelovens Ophævelse, saa har man i Raisonnementet om en friere Udvikling af vore Samfundsforhold lagt for Dagen, at hint tilsigtes«. *Stemann* erklærer det for ganske utilraadeligt, under Hensyn til saavel indre som ydre Statsforhold, at indlade sig paa et saadant Andragende, og han tilraader derfor en ubetinget Afvisning.

Kancellikollegiets Flertal — *Ørsted* samt *Lange*, *Bentzen* og *Holm* — finder ved de omhandlede Andragender bekræftet, hvad der alt tidligere laa klart for Øjnene og yderligere er blevet bestyrket saavel ved de nye Stændervalg som ved, hvad der ellers er foregaaet siden Stændernes Opløsning: nemlig at mange anser Provinsialstænderinstitutionen utilstrækkelig til, ved Siden af de Garantier, som allerede ligger i de øvrige Statsindretninger samt i »Kongemagtens Historie«, at betrygge Folket med Hensyn til Varetagelsen af dets Tarv.

1) D. K. Forestillingsprotokol 1842, Nr. 128.

Sagen er, mener man videre, af Stænderne blevet behandlet med større Indsigt og Sindighed end ved tidligere Lejligheder, og der er endog Spor til, at flere er blevet ledet af Frygt for Indførelsen »under Begunstigelse af Omstændigheder« af en alt for demokratisk Forfatning. Kancelliflertallet finder, i Lighed med Stemann, en Indskrænkning af den ubundne kongelige Magt »ikke utydeligen antydet« som det endelige Maal for Stændernes Stræben; hvad Hovedkravet om Stændernes Forening angaar, mener man, at det i hvert Fald ikke uden videre kan tilbagevises som ubeføjet, da det ikke i 1840, trods Forslaget herom fra Kancelliets Flertal, blev tilkendegivet Stænderne, at hin Petition laa udenfor deres Competence. Med Hensyn til Kravets saglige Berettigelse findes det, at adskilligt kan tale derfor, bl. a. den skadelige Langsomhed, der følger med den nuværende Ordning, og som, hedder det meget karakteristisk (da det naturligtvis er Ørsted selv, der har formet denne Erklæring), er »højest trættende for den Mand, der skal fungere som kgl. Kommissarius«, foruden at den slapper Interessen hos Publikum; det kan maaske virke politisk heldigt, at Jyderne med deres særlig udprægede demokratiske Tendenser føres sammen med Øboerne. Vigtige Betragtninger gør sig dog gældende i modsat Retning. For det første, at Jyderne næppe bliver lette at tilfredsstille ved den ny Ordning, der maa skabes ved en Sammenslutning, bl. a. fordi de nu har forholdsvis flere Repræsentanter end Øboerne¹⁾, hvortil kommer Vanskeligheden ved at finde en »store Garanti for Valgenes Paalidelighed«, d. v. s. tilstrækkeligt betryggende Valgrets- og Valgbarhedsregler for en Forsamling, der vil faa saa meget større Vægt end Provinsforsamlingerne²⁾. Dernæst

1) Forskellen var dog ikke stor, naar der regnes med en Sammenligning af Befolkningstal og Antal af folkevalgte. 1840 havde Østifterne 734.329 Indbyggere, Nørrejylland 548.698, medens de folkevalgte Deputeredes Tal for de to Omraader var henholdsvis 60 og 48, hvorved der paa Øerne blev gennemsnitlig 12.239, i Jylland 11.431 Indbyggere for hver Repræsentant.

2) Kancelliet henviser til »Ytringer«, der er faldet i Stænderne, men Betragtningen afspejler dog ganske sikkert først og fremmest A. S. Ørsteds egen personlige Frygt for, at de bestaaende Valgregler var for demokratiske til at kunne bære en Forsamling med videregaaende Myndighed. I særlige Betragtninger over Valgsystemet dvæler man iøvrigt ved den Vanskelighed, det vilde volde at lade den rene Pengeformuebesiddelse gælde som Adkomst til Valgbarhed. Folk maatte i dette Tilfælde selv melde sig med Beviset, men det var egentlig det samme, som at man fordrede, de skulde staa frem og præsentere sig selv som Valgkandidater!

melder sig som den anden Hindring: Spørgsmaalet om Slesvig. Ørsted og hans Meningsfæller finder det her godtgjort, at der er en dyb Modsætning mellem fremtrædende Bestræbelser fra dansk og fra slesvigholstensk Side, nævner i denne Forbindelse det lige udkomne Skrift af U. J. Lornsen og drager af den hele Betragtning følgende Slutning: »Inden den offentlige Mening er blevet yderligere opklaret angaaende hint Forhold, og inden Danmark og Hertugdømmerne i saa Henseende er kommet hinanden nærmere, vilde det uden Tvivl være utilraadeligt at give det, der har Udseende af at være den danske Mening, eller det, der maa anses som den i begge Hertugdømmer gældende, et afgørende Medhold«.

Danske Kancelli tilraader altsaa Kongen foreløbig at vise Neutralitet i det store dansk-tyske Stridsspørgsmaal om, hvorvidt Slesvig fremtidig skal knyttes til Danmark eller til Holsten, — men af denne Neutralitet maa ret logisk følge, ikke blot at den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling indtil videre ikke kan forenes, men ogsaa, at der heller ikke nu, under Hensyn til Stemningen i Hertugdømmerne, kan skrides til nogen Forening af Kongerigets Forsamlinger.

Imidlertid finder man det dog nødvendigt, at der træffes visse Foranstaltninger, da en Undladelse heraf ikke vilde tjene til at knytte Baandet fastere mellem Kongehuset og Folket, men til det modsatte. Kancelliets Flertal gør da Kongen opmærksom paa det fælles Raad, der lige er skabt som ny Institution ved Stænderne i Preussen¹⁾, og foreslaar, at han skal: *enten* lade sammenkalde et Antal af indsigtfulde Mænd fra baade Kongeriget og Hertugdømmerne — altsaa nye »oplyste Mand« — til at tage under Overvejelse, hvilke Forandringer der i det hele kunde gores i Stænderinstitutionen (saaledes ogsaa i Valgsystemet) og navnlig Spørgsmaalet om Indførelse af fælles »stænderske Komitéer« for alle fire Forsamlinger, *eller* ogsaa at træffe Foranstaltninger til umiddelbar Indførelse af saadanne Komitéer, hvis Opgave naturligt vilde ligge i Anliggender af fælles Interesse for hele Monarkiet, særlig den Behandling af Finansbudgetter, som Stænderne saa gerne ønskede at faa overdraget.

Det var det sidste Forslag, Kongen fulgte ved 8. Juni at re-

1) Se ovenfor S. 19 f.

solvere, at han ønskede at høre Stænderforsamlingernes egen Mening om en saadan Plan, og under udtrykkelig Henvisning til Kongens »bestemt udtalte Vilje« afgav Slesvig-Holstenske Kancelli 17. Juni en Forestilling, der kunde lægges til Grund for en tilsvarende Resolution for Hertugdømmernes Vedkommende.

Det var den Ørstedske Indflydelse, der ved denne Afgørelse sejrede indenfor Regeringen og kom til at bestemme Retningen for den Politik i Forfatningsspørgsmaalet, der fra nu af skulde føres¹).

I den Tid, Overvejelserne stod paa, skete i god Overensstemmelse hermed Ørsteds Oprykning til at være en af Kongens Ministre.

Det var i Dagene omkring 1. April 1842, at de gamle Statsministre Møsting, Otto Moltke og Krabbe-Carisius afgik fra deres Stillinger indenfor Regeringen, medens A. S. Ørsted og Heinrich Anna Reventlow-Criminil, de to Kommissærer fra Stænderforsamlingerne 1840, begge optoges i Statsraadet, den sidste som Udenrigsminister i Stedet for Krabbe-Carisius, og Josef Reventlow-Criminil, ældre Broder til Heinrich og hidtil Amtmand i Rendsborg, afløste Moltke som Præsident i Slesvig-Holstenske Kancelli. Baade Møsting og Moltke havde søgt om deres egen Afsked, den sidste dog kun som Kancellipræsident, og hans Ansøgning var i Formen fremkommet som en Protest mod Kongens Svoger Prinsen af Nørs Udnævnelse til Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne, en opsigtvækkende Embedsbesættelse, der ligeledes fandt Sted i disse Dage.

Otto Moltkes Løbebane som Statsmand fandt en naturlig og værdig Afslutning, naar han saaledes tog Konsekvensen af sin Uvilje mod at se en »slesvig-holstensk« Politiker som den øverste i Hertugdømmernes lokale Styrelse; hans ledende Tanke — den, han saa afgørende havde fastholdt ved Stænderforsamlingernes Tilblivelse — havde jo netop været den faste Modstand mod enhver politisk Slesvigholstenisme. Naar

1) Jfr. ogsaa Ørsteds egen interesserede Omtale af Sagen i sin Livs- og Tidshistorie II, S. 446—50, IV, S. XXXIII—XXXIX, For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed, S. 32—37, 53 f., 260—62. Ørsted bruger om sin egen Indsats det Udtryk, at han »bragte Sagen i Bevægelse« (Liv II, S. 447).

»Fædrelandet« (29. Marts) i de voldsomste Ord stemplede Prinsens Udnævnelse som et absolut graverende Fejlgreb fra Kongens Side og den mest skæbnesvangre Imodekommenhed overfor det augustenborgske Hus og den slesvig-holstenske Separatisme, blev der dog vel nok skudt lidt over Maalet. Statholderembedet havde under de foregaaende Indehavere — den gamle Landgrev Karl og efter ham hans Søn Landgrev Frederik, der nu var afgaaet ved Døden — været en praktisk set meget lidt betydningsfuld Stilling, og idet Christian VIII nu gjorde dette lille Offer paa Familieskabets Vegne til Fordel for gamle augustenborgske Aspirationer, sikrede han sig ovenikøbet Lofte fra Prinsen (der kort før sin Udnævnelse var paa Besøg i København) om, at han som Statholder loyalt vilde respektere den kongelige Politik overfor Hertugdømmerne og Slesvigs særlige Stilling som et dansk Hertugdømme. Han har stolet paa Oprigtigheden af dette Lofte, fordi Hertugen og Prinsen hidtil faktisk var optraadt som meget moderate Slesvigholstenere, og fordi den for ham afgørende Vurdering af dem bundede i den Omstændighed, at han efter hele det Sindelag, de altid havde lagt for Dagen overfor ham, ikke kunde betragte dem som »Demagoger«. Da Kronprinsen bebrejdede ham Udnævnelserne og udtalte Frygt for, at den nye Statholder ikke vilde vise sig dansksindet, var — efter en god Kilde — Kongens Svar en bitter Bemærkning om, at »alle var imod ham«, og desuden nogle kraftige Ord om den Tillid, han nærede til den augustenborgske Prins og hans Løfte om en ændret politisk Holdning i Fremtiden: »*Han hader Demagoger*«¹⁾.

Det var i hvert Fald ikke Christian VIII's Hensigt med de

1) E. Bodenhoff: *Hofliv under trede Konger*, S. 163. Om Udnævnelserne i Marts 1842 henvises i det hele til de af A. D. Jørgensen fremlagte Dokumenter i Sdj. Aarb. 1895, S. 100 ff. Jfr. Aufzeichnungen des Prinzen Friedrich von S.-H.-Noer, S. 16 ff.; i Kongehusets Arkiv findes en Mængde Breve fra Prinsen af Noer til Chr. VIII, Breve i samme Aand som hans Broder Hertugens; saaledes har han i Breve fra Stænderne 1838 (10. Aug., 18. Sept.) advaret Kongen kraftigt mod »Demagoger« og formanet ham til at støtte sig til Aristokratiet (jfr. D. R. H., S. 244). Statholderembedet, som han straks viste en uhyre Interesse, er hurtigt blevet til ikke ringe Skuffelse for ham; 5. April 1843 klager han bittert over, at hans Stilling »er en Sinecure«, da man ikke vil følge hans Anbefalinger ved Embedsbesættelser. — Af Christian VIII's Statsraad var Kronprinsen og Prins Ferdinand, Kongens Broder, Medlemmer, iøvrigt altsaa fra 1842 Stemann, A. S. Ørsted, A. W. Moltke, H. A. Reventlow-Criminil (formelt desuden Rantzau-Breitenburg, der døde 1845).

Udnævnelser, han her havde foretaget, at forberede en Oplydelse af Slesvigholstenismens politiske Krav, men tværtimod at lægge Grunden fastere for en Opretholdelse og videre Udvikling af Monarkiets Enhed. De to tyske Brødre Revenlow-Criminil som henholdsvis Udenrigsminister og Kancellipræsident betød jo en væsentlig kraftigere Repræsentation for Hertugdømmernes Befolkning i den overste Styrelse, men dette gav blot Udtryk for, at Christian VIII ønskede at stille sine danske og tyske Undersaatter paa lige Fod, at holde dem samlet indenfor de nedarvede Statsrammer. Sine nye Ministre har han betragtet som sine Stotter til Gennemførelse af en Forfatningspolitik i denne Aand.

Mest epokegørende var Ophøjelsen af Ørsted, den Mand, der tidligere i saa skarp Form havde bebrejdet Kongen, at denne vilde sidde Tidens Krav saa helt overhørig. »Vil De nu indtage den Plads, hvortil min Tillid har kaldet Dem, og som enhver Fædrelandsven vil glæde sig ved at se Dem indtage« — med en saa hjertelig og stilfuld Velkomsthilsen modtog Christian VIII A. S. Ørsted i det første Statsraadsmode efter hans Udnævnelse¹). Af sin dybeste Overbevisning vilde Ørsted fremme og tjene en Politik, der kom Tidsaanden imøde ved passende Foranstaltninger og paa Grundlag af Monarkiets Enhed i Forstaaelse med baade Tyske og Danske.

En vis Stræben efter at knytte fastere Forbindelse mellem Kongeriget og Hertugdømmerne ytrede sig ogsaa ved et Træk som dette, at Nationalbanken ved kgl. Resolution af 11. Juli 1841 havde faaet Tilladelse til at oprette en Filialbank i Flensborg med underordnet Kontor i Rendsborg i Lighed med den Filial for Banken, der fra 1840 bestod i Aarhus²). Som et Vidnesbyrd om en bankpolitisk Helstatstendens kunde det ogsaa tages, at Regeringen fortsatte Bestræbelsen for at udbrede Brugen af danske Rigsbankpenge i Hertugdømmerne, en Bestræbelse, der havde været iværksat lige siden 1813, men med særlig Kraft siden 1841. I dette Aar havde man ladet udmønte nogle nye Skillemønter (repræsenterende ned til $\frac{1}{5}$ Skilling), der skulde gøre Forholdet mellem disse Penge og den gamle slesvigholstenske Kurantmønt lettere at regne med — en Foranstaltning, der skulde vise sig at vække megen Kritik i Hertugdømmerne³).

1) Ifølge Kongens egen Dagbogsoptegnelse 1. April 1842 (jfr. Sdj. Aarb. 1895, S. 109).

2) Jfr. Axel Rubow: Nationalbankens Historie 1818—78, S. 246 ff.

3) Jfr. E. Collin: Om Rigsmønt og Courant (1855), Lauridsen II, S. 53. J. Wilcke: Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler 1788—1845, S. 387 ff.

Kongens nationale »Neutralitet« lagde sig for Dagen gennem et saadant lille System-Skifte i Formerne som det, at der fra 1842 ikke mere blev skrevet paa Dansk fra Kabinettet til Autoriteter med tysk Forretningssprog — iøvrigt i god Overensstemmelse med, at Kongen fra 1841 som Kabinetssekretær havde den tidligere Amtmand i Aabenraa Chr. L. Tillisch¹⁾. Hvad de tyske Undersaatter lagde mere Mærke til, var imidlertid de mindre velbetænkte Træk i Regeringens Politik og Administration, der kunde synes at gøre »Helstaten« til en Trusel mod Hertugdømmerne som den svagere Part i Forhold til Kongeriget. Som saadan en Trusel skulde det blive følt, naar det overfor Kongerigets Stænderforsamlinger i 1842 i Forbindelse med Besvarelse af deres Andragender fra 1840 blev tilkendegivet som Regeringens Tanke at ville overveje en Ordning med fælles Overbestyrelse af Kirke- og Skolevæsenet i alle Statens Dele, og ligeledes, naar det ved Kancelliskrivelse 1. November 1842 blev bestemt, at alle kgl. Embedsmænd i Slesvig og Holsten, der bar Uniform og civil Portepée, skulde bære den samme danske Kokarde, som kort i Forvejen (27. Juni) var blevet paabudt for Monarkiets Landhær²⁾. I en saadan Formalitet laa naturligvis ogsaa Regeringens politiske Tendens udtrykt.

Den ny Regeringskurs lagde sig for Dagen ogsaa ved den direkte Opfordring, Stænderne i 1842 fik fra Regeringen til at sysselsætte sig med Kritik af Statsfinanserne³⁾.

Planen om »stænderske Komitéer« blev forelagt Stænderforsamlingerne ikke som et formelt Udkast, men som en »Meddelelse« om, at »Kongen som en hensigtsmæssig Udvikling af Provinsialstændernes Institution« tænkte sig indrettet saadanne Fællesudvalg for alle fire Stænderforsamlinger med lige stor Repræsentation for hver enkelt af dem. Medlemmernes Valg skulde billiges af Kongen, der forbeholdt sig selv at vælge enkelte, og det skulde kun gælde fra den ene Stændersamling til den anden; Komitéernes Opgave skulde være at give deres Betænkning om vigtige Anliggender, om hvilke Kongen fandt for godt at høre deres Mening, som Regel naturligvis Anliggender af fælles Interesse for hele Monarkiet, men ved Lejlighed dog ogsaa enkelte Provinsers Anliggender; det stilledes i Udsigt, at selve Stænderforsamlingernes egen Virksomhed ikke skulde formindskes i Omfang og Betydning ved Komitéernes

1) D. R. H., S. 298. Adler vedblev dog samtidig at være Kabinetssekretær.

2) Jfr. Hedegaards Reskriptsamling.

3) Se ovenfor S. 137.

Indførelse, derimod ikke, at de »stænderske Komitéer« skulde tjene til Organ for nogen Udvidelse af Stænderinstitutionens Virkefelt i og for sig; det blev straks fra Stændernes Side set, hvilken naturlig Opgave dette Fællesraad vilde have overfor det store Fællesanliggende: Finanserne¹).

I Roskilde fremhævedes det meget stærkt af A. S. Ørsted, at den ny Institution ikke blot i nogen Grad kunde gøre det ud for en Forening af de to danske Forsamlinger, men hermed vilde forbinde det store Fortrin at bringe Danmark og Hertugdømmerne i nærmere Forbindelse, medens en Forening som den nævnte tværtimod vilde have skabt en Adskillelse.

Til at behandle Sagen i Komité valgte Østifternes Forsamling P. G. Bang, Algreen-Ussing, C. N. David, L. N. Hvidt, C. Neergaard, Mynster, Scavenius, Estrup, Lehmann — altsaa et smukt Udvalg af Forsamlingens mest fremragende og fremtrædende Medlemmer, repræsenterende alle Afskygninger af politisk Overbevisning fra den mest udprægede Konservatisme til den stærkest udtalte radikale Liberalisme. Saa meget mere betød det, at dette Udvalg i Enighed udtalte sig til Gunst for Regeringens Plan, i det væsentlige blot med det Forbehold overfor den paatænkte Institutions Virksomhed, at den blev begrænset til at tjene dels som det mæglende Led, hvor der frembød sig vigtige Uoverensstemmelser mellem de forskellige Forsamlinger, og dels som Organet for den raadgivende Medvirken ved Finansstyrelsen, hvorom der var udtalt Ønske fra Stændernes Side.

Orla Lehmann var altsaa med til at anbefale en saadan Ordning. Under Debatten i Salen forsvarede han udførligt sit Standpunkt²) og aflagde herved sin uforbeholdne politiske Trosbekendelse: »Jeg er vokset op med og i den Overbevisning, at Folkets Selvregering igennem sine Repræsentanter er en moralsk, en historisk Nødvendighed for ethvert Folk, som er kommet til en vis Grad af aandelig og materiel Modenhed; og da jeg ikke mindre holder mig forvisset om, at efter den

1) Se Roskilde Std., Sp. 814—28, jfr. 20 ff. (Meddelelsen og dens foreløbige Beh.), 2208—22 (Komitébet.), 2222—2306 (foreløbig Beh.), 3077—3173 (endelig Beh.), S. LXII—LXIX (Forsamlingens Bet.). Jfr. ovenfor S. 96 (om, hvorledes Kongerigets Stænder straks søger at knytte deres Krav i Finansspørgsmaalet til den planlagte Institution) 143 ff.

2) Sp. 2226 ff.

europæiske Civilisations hidtilværende Udvikling Kongedømmet maa anses som en væsentlig Støtte og vigtig Betingelse for Statens faste og rolige Fremgang, saa er det konstitutionelle Monarki for mig den Statsform, hvorigennem en dygtig Nationalitet, borgerlig Frihed, almindeligt Velvære omend ikke ene saa dog bedst og sikrest kan udvikles.« Men skønt denne Anskuelse er »et integrerende Led af hans hele Verdensbetragtning«, vil Lehmann dog ikke modsætte sig en Nyordning, der i Forhold til de konstitutionelle Ønsker ganske vist ikke betyder nogen Opfyldelse, men dog en Indrømmelse, der efter Forholdene nødvendigvis maatte blive Indledningen til videregaaende Skridt i den rigtige Retning. Hvad Hertugdømmerne angik, betragtede han Forbindelsen med Slesvig som »i højeste Grad vigtig« af Hensyn til den skandinaviske Nationalitet og det danske Sprog, der indenfor dette Hertugdømme var begyndt at rejse sig af sin Fornedrelse, hvorved ogsaa her »det friske, varme, rodmussede Liv« havde kunnet bemægtige sig de politiske Forhold. Dog ansaa Lehmann ogsaa en nærmere Forbindelse med Holsten i Øjeblikket for *ønskelig*, selv om det maatte forudses, at Holsten senere hen som naturlig Folge af sin Nationalitet vilde knytte sig mere og mere til Tyskland og løse sig mere og mere fra Danmark; hvad han af al Magt vilde modsætte sig, var derimod enhver »stadig og organisk Forbindelse« mellem de slesvigske og holstenske Komitéudvalg til særlig Forhandling om deres særlige Fællesanliggender. Lehmann formulerede altsaa her sin »Ejderpolitik« paa en saadan Maade, at den praktisk talt ikke kom i nogen Modsætning til den Helstatstanke, der var den ledende i Regeringens Plan, og for saa vidt var det ganske logisk, at han sluttede sig til denne.

Derimod kunde det jo være et Spørgsmaal, om ikke hans Tilslutning betød en Svigten overfor det Forfatningsideal, han selv mere energisk end nogen anden havde forfægtet. Lehmann fandt det her afgørende, at man under Hensyn til de konstitutionelle Tankers faktiske Styrke i Tiden godt for Danmarks Vedkommende kunde inklade sig paa en Overgangsordning¹⁾. Det var for saa vidt hans Tillid og Tro til »Udviklingen«s Magt, der bestemt hans Holdning.

1) Sp. 2299, jfr. 3125: . . . »ikke som et Surrogat for en virkelig For-

Hans nære politiske Ven *Balthazar Christensen* stillede sig paa et andet Standpunkt¹⁾; han betegnede Planen som praktisk umulig, da Holstenerne sikkert ikke vilde slutte sig til den, endvidere som dræbende for Stænderinstitutionens Betydning, da Forsamlingerne vilde komme til at afgive de største og vigtigste Sager til Komitéerne, og endelig fandt han et yderst farligt Punkt i Komitéens Betænkning, nemlig at der dog var forudsat visse Tilfælde, hvor Kongerigets og Hertugdømmernes Delegerede traadte sammen i særlige Raad for hvert af de to Omraader. Balth. Christensen var saaledes ogsaa som »Ejderpolitiker« mere radikal og konsekvent end Orla Lehmann (der blot havde fordømt enhver »stadig« Særforbindelse mellem Slesvigerne og Holstenerne).

Sammen med Brændevinsbrænder Sidenius stillede Balth. Christensen Forslag om, at Planen om stænderske Komitéer skulde fraraades som ikke tilfredsstillende Folkets Trang til en friere Udvikling af dets Samfundsforhold. Dette Forslag forkastedes med 47 Stemmer mod 14, og dermed var samtidig konstateret det meget store Flertal for Tilslutning til Regeringens Forslag. Forsamlingens Præsident, H. N. Clausen, havde taget Ordet for at anbefale det som et Skridt i Retning af den frisindede Udvikling, man længtes efter; ogsaa en Mand som Drewsen stod ved Lehmanns Side i denne Sag²⁾. Imidlertid foreslog Lehmann, at der i Forsamlingens Betænkning skulde indføjes et Forbehold om, at Folkets Trang til en friere Udvikling af dets Samfundsforhold dog ikke kunde tilfredsstilles ved de omhandlede Komitéer. At dette Forslag blev forkastet med 34 Stemmer mod 27 betød, at Stænderforsamlingen for saa vidt gav en uforbeholden Tilslutning til den fremsatte Plan om en »Udvikling« af Stænderinstitutionen.

Sagens Behandling i Roskilde var altsaa, set fra et Regeringsstandpunkt, meget tilfredsstillende. I sine Indberetninger til Kongen kan Ørsted allerede paa et tidligt Tidspunkt af Forhandlingerne give beroligende Forsikringer om den Stemning, der raader blandt de Deputerede; han anser det 12. Juli »for afgjort, at den konstitutionelle Sag, om den forebringes,

fatning stemmer jeg for Komitéerne, men . . . som en Vej til det Maal, hvortil jeg stræber«.

1) Sp. 2236 ff., jfr. 3155 ff.

2) Sp. 3100 ff. og 2273 ff. (jfr. 3144 ff.).

ingen Lykke vil gøre«. Lehmanns Optræden i denne Sag blev naturligvis til stor Tilfredsstillelse for den kgl. Kommissarius, der dog finder, at af Hensyn til Stemningen i Hertugdømmerne noget af det, Lehmann har sagt, burde have været usagt; senere beklager Ørsted, at Lehmann ikke i andre Sager vedligeholder den moderate Tone, han her har anslaaet, men mener, at han alligevel, efter det nu skete, ikke mere vil hævde sin Plads i det liberale Parti. Det sidste Ræsonnement beroede paa en Fejlslutning og viser blot, hvor lidt Ørsted forstod at vurdere Forholdene indenfor den liberale Bevægelse¹).

Det var ganske vist Balth. Christensens, ikke Orla Lehmanns Standpunkt, der fik Tilslutning fra den liberale Presse. »Fædrelandet« ikke mindre end »Københavnsposten« havde straks vendt sig mod de paatænkte Stænderkomitéer som en aldeles utilstrækkelig og utilfredsstillende Foranstaltning. Men da »Københavnsposten« angreb Lehmann personlig og skrev, at han havde opgivet den konstitutionelle Sag, blev han taget varmt i Forsvar af »Fædrelandet«. Orla Lehmanns politiske Position var for stærk til at kunne omstyrtes, selvom han i denne enkelte Sag var kommet til at staa tilbage som folkelig Helt for Balth. Christensen²).

I det nye Blad for Bondestanden, »Almuevennen«, rettede lollandske Bønder (26. Okt. 1842) en Tak til den sidstnævnte, fordi han ved sin Optræden havde værnnet om Stænderforsamlingernes »folkelige Karakter«. For første Gang kunde der i Spørgsmaalet om »stænderske Komitéer« med Held søges en Støtte for det politisk-radikale Standpunkt i Bondestandens Klasseinstinkt — saaledes som det skulde vise sig ved Forhandlingerne om dette Spørgsmaal ovre i Viborg.

I den *nørrejyske Stænderforsamling* blev Velviljen overfor denne Sag ikke saa lidt mere forbeholden³). En Komité, hvori blandt andre Kirk, Schytte og With havde Sæde, vil gaa med til et Fællesudvalg med den Opgave at behandle Finansbudgettet, men er betænkelig ved at give et Fællesudvalg

1) Breve af 20/8 og 22/9.

2) Fdrl. 29. Juli, 5. og 8. Sept., Khp. 9. Juli, 7. Sept.

3) Sid., Sp. 83—101 (Meddelelsen og dens indl. Beh.), 1920—32 (Komitébet.), 1932—65 og 1968—2024 (foreløbig Beh.), 2536—2617 (endelig Beh.), S. LXXXII—LXXXVIII (Fors. Bet.).

nogen mæglende Stilling overfor de adskilte Stænderforsamlinger; man frygter derved at svække deres selvstændige Virksomhed, og navnlig frygter man Konsekvensen af særlige Samraad mellem holstenske og slesvigske Delegerede. Allerede i Roskilde havde A. S. Ørsted antydet, at saadanne Samraad laa indenfor Regeringens Tanke, og i Viborg tilkendegav han bestemt, at de ofte kunde være ønskelige af Hensyn til de mange for Hertugdømmerne ejendommelige fælles Forhold¹⁾. Paa hele Tonen i disse Bemærkninger af Ørsted har det kunnet høres, hvor lidt der for hans Følelse laa noget frastødende i et nærmere slesvig-holstensk Fællesskab.

Et særligt Træk ved Forhandlingerne i Viborg blev det, at der rejstes en Modstand mod Forslaget ud fra den Betragtning, at dets Gennemførelse vilde blive til Skade for Bondestandens Indflydelse, fordi der i Fællesudvalgene overvejende vilde blive indvalgt særlig fremragende Mænd af de højere og mere boglærde Klasser. I denne Retning udtalte sig med særlig Skarphed Selvejer Lydersen, skønt han indledede sin Tale med denne bittert-beskedne Betragtning: »Der vil vist ingen forlange, at den Mand, der har henslidt sin Tid bag Ploven og ved lignende Forretninger, skal besidde den samme Kundskab, Intelligens eller Civilisation som de lærde, der saa at sige fra Vuggen af har haft Adgang til boglige Beskæftigelser«²⁾.

Denne Modstand mod Regeringsplanen støttedes ved ialt 8 Protester (med samtidig Udtalelse af Ønsket om en Skattebevillingsret for Stænderne), der var indkommet fra Bønder dels i Jylland, dels i Østifterne³⁾. Der blev dog kun 9 Stemmer mod 42 for et (af Apoteker Dahlerup stillet) Forslag om at afvise den; derimod sluttede Forsamlingen sig til Komitéens Tanke om en Begrænsning af den Fællesudvalgene til-

1) Sp. 1946, jfr. Roskilde Std., Sp. 3099.

2) Sp. 2010, jfr. 1982. Beskedenhed i mindre bitter Form udfoldedes under Debatten af Biskop Tage Müller, der gentagne Gange betonedede, at hans Livsbane egentlig ikke havde givet ham Forudsætninger for »at kunne drøfte de højere politiske Spørgsmaal« (Sp. 2005, 2593). P. Lydersen var iøvrigt en meget belæst Mand, der vel netop derfor i saa høj Grad vurderede den boglige Viden; hans Kundskab var udpræget »selvlært« og hans hele Personlighed af et meget »sært« Præg. Jfr. N. Olesen Husted i Saml. til jysk Historie Topografi 3. R. VI, S. 61 ff.

3) Sp. 1070, 1190, 1967, 1263 f., 1265, 1304.

tænkte Opgave og indfojede (med 27 St. mod 24) i sin Betænkning en Udtalelse om, at den i disse Udvalg blot burde se et Mellemed i Udvikling til »en fri konstitutionel Forfatning«. Med stort Flertal (43 mod 8) forkastedes et Forslag af Lydersen om, at der skulde være flere Delegerede for de mindre Landejendomsbesiddere end for de andre Klasser. Som Forsamlingen i Roskilde foreslaar den jyske, at der vælges ialt 9 for hver Forsamling, nemlig to for hver enkelt Valgklasse + 3 for Forsamlingen som Helhed; disse Valg vil man ikke have underkastet Kongens Godkendelse, men man tænker sig, at Kongen til Delegationen udnævner ialt 4 Repræsentanter for den lærde og gejstlige Stand.

Kongerigets Forsamlinger gav altsaa begge Planen om »stænderske Komitéer« principiel Tilslutning; helt anderledes blev dens Modtagelse indenfor Hertugdømmernes Stænderforsamlinger, hvor der i dette Spørgsmaal skulde rejse sig en Opposition fra udpræget »slesvig-holstenske« Synspunkter overfor den Tanke om Monarkiets Enhed, der saa aabenlyst og klart fremtraadte i Sagen¹).

Helstatens Idé havde, erklærede Advokat *Klenze* i *Holstens Stænderforsamling*, tidligere foresvævet ogsaa ham, men han var nu kommet til den Overbevisning, at den ikke lod sig gennemføre: »Hvor to Nationaliteter staar stejlt overfor hinanden, ikke blot i deres ejendommelige Udvikling, men ogsaa i de historisk dannede Statsforhold, er det ikke muligt at se bort fra disse faktisk bestaaende Tilstande, men der maa regnes med, hvad de indeholder²).

Ogsaa de sproglige Vanskeligheder, der vilde frembyde sig i en blandet Forsamling af Danske og Tyske blev berørt i den holstenske Forsamling; der var, mente Advokat *Löck*, ikke nogen Ligestilling mellem de to Nationaliteter, selvom Tyskerne lærte sig Dansk ligesom Danskerne Tysk, eftersom det tyske Sprog taltes af 40 Millioner, medens Brugen og Nyttens af at kunne Dansk var begrænset til Danmark og Norge;

1) *Ständezeitung*, Sp. 89—90 (Meddelelsen), 149—164 (inkl. Beh.), 1764—98 (foreløbig Beh.), 2050—79 (endelig Beh.), *Beilagen-Heft II*, Sp. 458—69 (Komitébet.), 819—32 (Forsamlingens Bet.).

2) Sp. 151.

andre Talere mente, at Kundskaber i Dansk ikke var at foragte for en Holstener¹⁾. Om at betragte en Gennemførelse af Regeringens Plan som politisk farlig for Hertugdømmerne var der Enighed i den aldeles overvejende Del af Forsamlingen.

Med 40 Stemmer mod 2 vedtoges det, at Forsamlingen »efter det hidtil foreliggende ikke saa sig istand til at betragte Indførelsen af Stænderudvalg som anbefalingsværdig«. I Betænkningen udvikles, hvorledes Forholdene i Preussen ikke kan sammenlignes med Forholdene indenfor det danske Monarki — »da Hertugdømmerne her staa som adskilte Stater ved Siden af Kongeriget, og da en Sammensmeltning af Hertugdømmerne med Kongeriget strider saavel mod Folkets Ønske som mod Deres Majestæts Vilje«. Vel ønsker Hertugdømmerne at bevare det i Aarhundreder bestaaende Forbund med Kongeriget, og de vil prise sig lykkelige over at kunne i Forening med de Danske nyde en mild og retfærdig Herskers Velsignelse, men Betingelsen for en enig Samværen er den gensidige Agtelse for nationale Rettigheder og Bestræbelser. — I saadanne Ord frabad Holstenerne sig at skulle danne Fællesudvalg sammen med de Danske.

Den slesvigske Stænderforsamling protesterede ligeledes energisk mod Regeringens Plan²⁾. Af en Komité paa tre Medlemmer fraraadede de to (Beseler og Gülich) at medvirke til dens Gennemførelse³⁾; de mener, at Slesvigernes Ønske kun kan gaa i Retning af en fælles Stænderforsamling for Hertugdømmerne, og de erklærer det i denne Sammenhæng for ønskeligt, at Kongen, saafremt Forskellen paa de to Hertugdømmers statsretlige Stilling skulde danne en Hindring, indmelder ogsaa Slesvig i det tyske Forbund. Et saa radikalt Udtryk gav man her den slesvig-holstenske Tanke under Indtrykket af at staa overfor et dansk Forsøg paa at »sammensmelte« Hertugdømmerne og Kongeriget. I Forsamlingen vakte dette dog Betænelighed, og paa Forslag af den kongevalgte

1) Sp. 2052, Udtalelser af Advokat Bargum og Pastor Mau, Sp. 2063 og 2067.

2) Std., Sp. 129—31 (Meddelelse), 1001—24, 1034—75 (foreløbig Beh.), 1686—1755 (endelig Beh.), Bilag, Sp. 123—48 (Komitébet.), 979—90 (Forsamlingens Betænkning).

3) Det tredje Medlem, Klosterpræst Reventlow, vilde overlade til Kongens Overvejelse, om der burde foretages videre i Sagen.

Pastor Lorenzen vedtoges det med 26 Stemmer mod 13 ikke at indføje disse Bemærkninger i Forsamlingens Betænkning. Med 34 mod 5 Stemmer vedtoges det at fraraade Indforelsen af Stænderkomitéer.

Begge de flensborgske Deputerede udtalte sig mod en Inkorporation af Slesvig i Tyskland, men medens Jensen var imod, var Nielsen for Tanken om stænderske Komitéer¹⁾. Meget skarpt fremhævede Advokat Gülich, hvorledes den tyske Nationalfølelse i Hertugdømmerne gjorde enhver statsretlig Sammensmeltning af Slesvig med Danmark utænkkelig: lad Danmark blot gaa en skandinavisk Fremtid imøde, Slesvigs Fremtid maa blive tysk²⁾. Ejendommeligt er det at se Hertugen af Augustenborg dvæle ved den Mulighed, at stænderske Komitéer som en alt for selvstændig Institution vilde skyde sig ind mellem Regering og Folk til lige Skade for begge Parter³⁾; han optraadte endnu i denne Debat som den loyale Undersaat, der tænkte paa Kongens Interesser.

En Bemærkning om, at den planlagte Institution kunde antage »en aristokratisk-konservativ Karakter«, forekommer ogsaa i Forsamlingens Betænkning om Sagen, hvor det iøvrigt fremhæves, at Hertugdømmerne staar overfor Kongeriget som Ungarn overfor Østrig. Kongerigets Statsforfatning hviler paa Kongeloven, Hertugdømmernes paa Bestemmelserne af 1460; »i Kongeriget bor Danske, Hertugdømmerne er tyske«. Kongen vil — haaber man — i sin Visdom ikke miskende, at hans Magt ikke kan styrkes paa bedre Maade end ved at beskytte »de tvende under hans Scepter forenede Stater« i deres forskellige Rettigheder og Ejendommeligheder.

Stænderkomité-Sagen medførte altsaa, at saavel den slesvigske som den holstenske Stænderforsamling rejste en meget kraftig Protest mod at blive nøjere knyttet til Danmark. Endda var Sagen blevet dem meget varsomt forelagt af den kgl. Kommissarius. Som denne skriver i Indberetning fra Itzehoe 9. August: han har i sin Forelæggelsestale ordret holdt sig til de Optegnelser, han har haft den Ære at forelæse i Statsraadet, men uden at fremhæve Fællesskabet med de

1) Sp. 1711 ff.

2) Sp. 1694.

3) Sp. 10-15 f.

danske Stænder, da det er dette Forhold, der her vækker Uvilje mod Komitéerne.

Regeringen havde ved de nye Skridt, den i 1842 foretog i Retning af »Helstaten«, ikke tænkt paa at udæske Hertugdømmerne; tværtimod havde den jo i flere Henseender villet vise en stærkere Imødekommen overfor de tyske Interesser indenfor Monarkiet. Den holstenske Stænderforsamling undlod ikke i sin Adresse til Kongen at takke ham, fordi han »ved den seneste Overdragelse af høje Statsemeder« havde »lagt Hertugdømmernes vigtigste Anliggender i Hænderne paa Mænd, der agter og forstaar tysk Ret og tyske Sæder«¹⁾. Frygten for, hvad den nye Politik kunde gemme af Anslag mod Hertugdømmernes Rettigheder, var og blev dog den fremherskende.

Der var ogsaa en stærk Tone af denne Frygt i et Forslag af Advokat Löck om Hertugdømmernes Adskillelse fra Danmark i Henseende til baade Finansbestyrelse og Militærforvaltning; Flertallet af Forsamlingen fandt dog ikke Tiden inde til at stille et saa vidtgaende Krav, og det forkastedes²⁾. Ligeledes forkastedes et Forslag af Klenze, Stænderkomitéernes ihærdige Modstander, om at kræve »Statsenheden« (d. v. s. Hertugdømmernes Enhed) betrygget ved en utvetydig Fastslaaen af den Tronfølge, der gjaldt for Slesvig og Holsten; her har nok en vis Loyalitet og Hensynsfuldhed overfor Kongefamilien været afgørende (man kunde ikke, mente Pastor Mau, bede en Fader paa kun 56 Aar om at skrive sit Testamente)³⁾.

Derimod vedtoges en Protest mod Oprettelsen af en københavnsk Filialbank i Flensborg med Kontor i Rendsborg; man krævede, at Stænderne i hvert Fald maatte høres først. Om den »slesvig-holstenske« Iver og Ømfindtlighed vidner det i særlig Grad, at man fandt Anledning til at protestere mod Tanken om en fælles Overbestyrelse for hele Monarkiets Kirke- og Skolevæsen, skont denne Tanke kun var fremsat overfor Forsamlingen i Roskilde, ikke overfor Holstenerne selv⁴⁾.

1) Std., Sp. 62 f.

2) Sp. 11 f., 94—111.

3) Sp. 24, 216—45.

4) Beilagenheft II, Sp. 956—62, 681—89.

Endvidere andrages om, at der atter bliver oprettet en Officersskole i Rendsborg ligesom i tidligere Tid; man fremhæver, hvor urimeligt det er, at den tysktalende Befolknings Sonner skal uddannes til det militære Kald i en dansk Læreanstalt, og at der paa denne Maade stadig bliver færre Officerer af Hertugdømmernes Nationalitet¹⁾. Ogsaa i denne Samling vedtoges — efter Forslag af Klenze — med 34 Stemmer mod 2 et Andragende om Forening af den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling — nu som tidligere det første Punkt i den slesvig-holstenske Politikers Krav²⁾; i Ditmarskens Navn erklærede Sognefoged Engelbrecht (der ved denne Lejlighed, krænket ved Præsidentens Optræden overfor ham, forlod Forsamlingen), at Aftalerne fra 1460 ikke kunde vedkomme hans Landsdel, der dengang havde været en Fristat, og at de tysktalende Sydslesvigere ikke kunde regnes i højere Grad for Tyskere end de dansktalende Nordslesvigere for Danske; denne Ditmarsker har altsaa støttet den nyholstenske Tanke om, at Holsten skulde hævde sin Stilling indenfor Tyskland frem for sin Forbindelse med Slesvig, en Tanke, der ved Sagens Behandling havde sin Talsmand i Advokat Claussen (medens Pastor Mau stemte mod Forslaget af Loyalitet mod Regeringen)³⁾. Advokaterne Klenze og Löck stod vel i disse Forhandlinger som de ivrigste og mest maalbevidste Slesvigholstenere — helt præget af de Lornsenke »Unions«-Tanker⁴⁾.

I *den slesvigske Stænderforsamling* havde Hiort Lorenzen gjort sig til Talsmand for en Adresse, der udtrykker Folkets Ønske om en Konstitution; den Adresse, hvori Forsamlingen henvendte sig til Kongen, kom dog ikke til at rumme noget saadant Udtryk, derimod en Protest mod den nye Skilleløst og en Tak for, at Kongen har kaldt Mænd i Spidsen for »de tyske Hertugdømmer«s Forvaltning, »som Fædrelandet er stolt af at regne til sine«⁵⁾. Hiort Lorenzen havde protesteret mod denne Tanke og ogsaa imod, at Slesvig blev betegnet som et

1) Beilagenheft II, Sp. 809—13.

2) Beilagenheft II, Sp. 781—83.

3) Stz., Sp. 1144 ff., 183 ff., 200 f.

4) Jfr. Sp. 175 f., 95.

5) Std., Sp. 36 f., 2. Bilagshefte, S. 1—3, Std., Sp. 29—48, 63—108 (Forhandlinger).

tysk Hertugdømme (og 9 (mod 30) af Forsamlingens Medlemmer havde fulgt ham paa det sidste Punkt), Advokat Beseler havde begrundet Flertallets Opfattelse i karakteristiske Ord om Slesvig som »et tysk Hertugdømme«, hvor der gennem Aarhundreder havde været tysk Regering, og hvor tysk Sprog og tyske Sæder lige saa længe havde været fremherskende (en Sydslesviger som Hensen fandt derimod Udtrykket unødigt udæskende overfor de dansktalende Indbyggere)¹⁾. I en Indberetning til Kongen af 15. Okt. skriver Kommissarius, at »Ophidselsen« hos de Deputerede er »lemmelig stor«, og han taler om »Frygten for at blive daniseret« og om den Anledning til en saadan Frygt, man særlig har fundet — i Nationalbankens nye Skilleløb. 28. Okt. skildrer han atter den »levende« Ophidselse, og han forsikrer, at han af al Evne modvirker Tankerne om Indmeldelse i Forbundet. Med et Brev af 15. Okt. har Kongen sendt Kommissarius et formeligt Reskript om, at et saadant Andragende vilde ligge udenfor Stændernes Kompetence. Tanken blev da heller ikke fremført paa anden Maade end gennem Udvalgsbetænkningen angaaende Stænderkomitéer — uden derfor (som vi har set) at gaa over i selve Forsamlingens Betænkning om denne Sag.

Derimod kom den herskende Stemning i Slesvig ligesom i Itzehoe til at ytre sig gennem en Række Forslag af udpræget »slesvig-holstensk« Natur. Godsejer Henningsen stillede atter denne Gang Forslaget om en Forening af den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling, og med 31 Stemmer mod 6 vedtoges at andrage om denne Forening af Hertugdømmernes nye Folkerepræsentanter som »en Garanti for deres gamle, i de stedse anerkendte Landsrettigheder begrundede Enhed«²⁾. De 6 Nejsigeres Standpunkt var sikkert nok saa nogenlunde udtrykt i en Udtalelse af Flensborgeren Jensen om, at Maalet ikke kunde være Indlemmelse i Kongeriget eller Losrivelse fra Holsten, men paa den anden Side heller ikke Adskillelse fra Danmark eller Forening med Tyskland, et Standpunkt, der jo var udpræget »slesvigsk«, ikke egentlig »dansk«; men Nordslesvigeren Posselt vendte sig for saa vidt

¹⁾ Sp. 64 ff. (jfr. 108), 73 og 95 f.

²⁾ Std., Sp. 116—19, 969—80, 1261—86, Bilagshefte II, Sp. 1009—11 (Petition).

mod den slesvigske Enhedsfølelse, som han begrundede sit Nej med, at »Norden og Syden« havde forskellige Interesser¹⁾.

En Protest mod den projekterede Filialbank i Flensborg vedtoges med 32 Stemmer mod 6²⁾; Bankens Oprettelse forsvarede iøvrigt af de to flensborgske Repræsentanter som en Velgerning mod Handelen, og Jensen karakteriserede Modstanden som politisk, ikke praktisk bestemt, som et Vidnesbyrd om den Mistillid, hvormed man optog alle fra Danmark kommende Indretninger³⁾. Med 35 mod 3 Stemmer protesteredes mod Indforelse af et samlet Overtilsyn for hele Monarkiets Kirke- og Skolevæsen⁴⁾.

Derimod kom Forslaget om Oprettelse af en Militærskole i Rendsborg her ikke længere end til Behandling i en Komité (der naturligvis anbefalede det), og det samme gjaldt andre af de rejste Sager med slesvig-holstensk Tendens, baade Adskillelsen af Hertugdømmernes Finanser fra Kongerigets og den tvungne Brug af tysk Sprog ved alle offentlige Skrivelser og Bestallinger i den Del af Slesvig, hvor Tysk var Kirke- og Skolesprog⁵⁾. Endelig var der Forslag, der blev stillet⁶⁾, uden at Forsamlingen paa nogen Maade naaede at tage Standpunkt til dem, saaledes af henholdsvis Steenholdt og Advokat Beseler vedrørende Ændringer og nye Undersøgelser med Hensyn til den nye Sprogordning i Nordslesvig, af Beseler om Embedsmændenes Forpligtelse til at bære dansk Kokarde. Advokat Gülich fremførte en Petition fra Aabenraa angaaende Forholdet til Danmark i militær Henseende og en Klage fra samme Side over Udgifterne til Trykning af en dansk Oversættelse af Byens Havneordning. Beseler var fremme med et saa vidtrækkende Forslag som Indlemmelse af Haderslev Amt i Kongeriget og Afstaaelse til Slesvig af de danske Enklaver paa Sild og Før — et Forslag, som kan tænkes at være stillet alene for at fremkalde Protester, der kunde vidne om Nordslesvigernes Samfølelse med det øvrige Slesvig (Protester, der, som vi skal se, heller ikke udeblev). Endelig stillede Forslag angaaende Ophevelse af den bestaaende Ligeret for Landinspektører uddannet i Kongeriget og Hertugdømmerne, om den slesvig-holstenske Banks Genoprettelse og om en Kommission til at undersøge den Fordel, Slesvig kunde have ved at tiltræde det nordtyske Toldforbund.

1) Sp. 1261, ogsaa Petersen-Dalby og Nis Lorenzen tog Ordet mod dette Forslag. Hiort Lorenzen havde, da Behandlingen fandt Sted, trukket sig ud af aktiv Deltagelse i Debatteerne paa Grund af den Sprogkonflikt, der senere skal omtales.

2) 2. Bilagshefte, Sp. 1025—39.

3) Sid., Sp. 1135 ff., 1150 f.

4) Std., Sp. 2031.

5) 2. Bilagshefte, Sp. 677—84, 610—77, 88—93.

6) Se Std. Oversigt, S. XV f.

Advokaterne Bescler og Gülich var vel de ihærdigste »Slesvigholstenerere« blandt de slesvigske Stænderdeputerede. Gülich fremførte — under Paakaldelse af Mindet om det gamle holsten-gottorpske Flag — et Andragende fra 39 Skibsredere og Skippere i Aabenraa om at faa Dannebrog erstattet med et slesvigholstensk Flag og om at faa det obligatoriske Mærke »Dansk Ejendom« strøget fra den slesvigske Handelsflaade¹⁾; Forslaget blev afvist med 22 Stemmer mod 14, men vi skal senere se, hvorledes Forsamlingen i anden Sammenhæng skulde vende sig mod det danske Skibsmærke, og hvilke Følger denne Demonstration skulde faa.

Trods de saa stærkt og umiskendeligt fremtrædende slesvigholstenske Tendenser var heller ikke denne Gang den slesvigske Forsamling saa lidt som den holstenske egentlig radikal i forfatningspolitisk Henseende; begge Forsamlinger vedtog Kravet om Stændermodernes Offentlighed, men ingen af dem noget Krav om Skattebevillingsret eller lovgivende Myn-dighed.

Forspringet i politisk Radikalisme havde af alle Monarkiets Stænderforsamlinger den nørrejske. Ikke blot blev herfra i Betænkningen om »de stænderske Komitéer« peget direkte paa den fri Forfatning som Fremtidsmaalet; men Schytte stillede et Forslag om, at Delegerede fra Stænderne burde sammenkaldes for at ordne det statsretlige Forhold mellem Statens forskellige Dele og for at gøre Indstilling til Kongen om en til Tidens Krav og Folkets allerede i Forsamlingens Petition 1840 udtrykte Ønske svarende fri Forfatning²⁾). Under den indledende Behandling af dette Forslag talte Godsejer Roulund om, hvorledes Kongeloven havde nedtrykt de danske Borgere, saaledes at de rastlost stræbte efter igen at blive frie Mænd³⁾). Denne Udtalelse i Forbindelse med selve Forslaget fremkaldte en ret skarp Reprimande til A. S. Ørsted; i et kgl. Reskript beklages det, at han ikke har udtalt sig om Forsamlingens Inkompetence til at indlade sig med »et saa bestemt Andragende om en friere Forfatning«, og fremdeles, at baade Kommissarius og Præsidenten

1) Std., Sp. 641—54.

2) Std., Sp. 988—1025 (Forslag og indl. Beh.), 3241—47 (Komitébet.).

3) Sp. 1019.

har ladet Roulunds »Frækhed«, hans »lige saa usommelige som uforskammede Ytringer« gaa upaataalt hen. Mere Stemmanns end Kongens egen Aand synes at præge dette kraftige Aktstykke, der straks fremkaldte et Svar fra Ørsted om »det smertelige Indtryk«, det havde gjort paa ham, og som Kongen dernæst glattede lidt paa ved et Brev om, at der naturligvis ikke var Tale om nogen »Unaade« fra hans Side overfor Ørsted¹). I Virkeligheden vilde det jo have været lidet stemmende med den Ændring, der var foregaaet i Regeringens Politik, om der netop i 1842 skulde være skredet ind med Forbud mod frie forfatningspolitiske Drøftelser i Stænderne; men naar Ørsted selv opholdt sig saa langt borte fra Hovedstaden, var det jo ikke muligt for ham at modarbejde personlig Paavirkning af Kongen ud fra Forudsætninger af helt anden Art og maaske bestemt ved direkte Fjendskab mod den ny Kurs.

Ørsted selv mente ikke, der var nogen Grund til at optræde strengt overfor Forfatningskravet; i et (udateret) Brev til Kongen taler han om, »hvor meget Begærligheden efter en Forfatning har tabt sig siden 1840«. Det samme Indtryk faar den, der nu gennemlæser Forhandlingerne. Iovrigt kom det ogsaa denne Gang til direkte Vidnesbyrd om Modstand mod Forfatningskravet. Selvejer Lydersen erklærede, at der ikke i Befolkningen gjorde sig nogen Trang eller noget Ønske gældende i denne Retning, og gav en saa vidtloftig Udvikling af Enevældens Bedrifter gennem Overvindelse af Adel og Gejllighed og Beskyttelse af Bondestanden, at han maatte afbrydes af Præsidenten. Om Vælgernes Stemning erklærede en anden Bonderepræsentant, Ostensfeldt: »I mit Distrikt var for 2 Aar siden næsten alle for en Konstitution, men nu har Folk erholdt ganske andre Tanker«. Der var i Forsamlingen 27 Stemmer mod 19 for at henvise Schyttes Forfatningsforslag til en Komité, der afgav en Betænkning, hvori det anbefales som stemmende med det danske Folks »Udvikling« i materiel og aandelig Henseende, men videre skulde det ikke komme²).

I ingen af Kongerigets Stænderforsamlinger rejstes i 1842 noget Krav om Stænderforsamlingernes Forening. Roskilde Stænder havde

¹) Reskript af 12/11 (A. S. Ørsteds Privatarkiv), Brev fra Ørsted til Kongen 14/11.

²) Sp. 1003 f., 1019.

derimod til Behandling Spørgsmaalet om Islands Udskillelse fra Østifternes Stænderomraade — fra Regeringens Side et lille frivilligt Skridt bort fra en Helstatsordning med Gyldighed for Bilandene, samtidig med at den søgte at knytte Hertugdømmerne nøjere til Kongeriget. I Forordningen af 15. Maj 1834 var det stillet Island og Færøerne i Udsigt, at deres Repræsentation ved kongevalgte Deputerede senere skulde blive afløst af en folkevalgt Repræsentation. Den hele Ordning med Behandling af islandske Sager i en Repræsentation for de danske Østifter viste sig naturligvis ikke hensigtsmæssig eller tilfredsstillende til nogen Side; allerede 1838 blev det, paa Forslag af Islands Stiftamtmand, derfor bestemt, at disse Sager skulde gennemgaa en særlig og ogsaa for Stænderforsamlingen »vejledende« Behandling ved en Forsamling af islandske Embedsmænd i Reykjavik. Denne Forsamling overlod man ogsaa den Opgave at udtale sig om Formen for Valg af islandske Folkerepræsentanter til Roskilde, men dens Standpunkt blev her, at dette Spørgsmaal ikke vilde lade sig løse paa nogen tilfredsstillende Maade. Stemningen paa Island var for en særlig islandsk Stænderforsamling, og der ytrede sig ikke i Danmark nogen Stemning i modsat Retning. Efter Christian VIII's Tronbestigelse optoges da Arbejdet for at udforme Loven om et islandsk Folkeraad gennem omhyggelig Forberedelse indenfor Danske Kancelli, ved Sagens Behandling i den islandske Embedsmandsforsamling og endelig ved dens Forelæggelse i den Stænderforsamling, der hidtil havde skullet repræsentere Island. Roskilde Stænder viste slet ingen Modvilje mod saaledes at se Omraadet for deres Indflydelse indskrænket, derimod større Omhu for Islændernes Nationalfølelse end selve det islandske Raad, der havde udtalt sig om Sagen; de foreslog, at kun Islandsk og ikke tillige Dansk blev Forhandlingsproget i den nye Forsamling. Regeringen imødekom dette Forslag i sin Forordning om Genoprettelse af det islandske Alting som en raadgivende Forsamling 8. Marts 1843. I alt væsentligt svarede denne Forordning naturligvis til de danske Stænderlove, og Regeringen havde ikke fulgt et Forslag fra Stænderforsamlingen om, at Altingets Møder skulde være offentlige¹⁾.

8. Den Hiort Lorenzenske Sprogsag 1842. Det nationale Brud og dets Følger.

P. Hiort Lorenzen var ved Stændersamlingerne 1836 og 1838 mødt som Deputeret for Haderslev og som slesvig-holstensk sindet Politiker; ved Samlingen i 1842 modte han som Deputeret for Sønderborg og som dansk sindet Slesviger uden just at være dansk »Nationalist«, i Virkeligheden endnu uden dy-

1) Kollegialtidende 1838, S. 1052—55, 1843, S. 213—62. Stt. 1842, S. LXXXVI—LXXXVIII, Finnur Jonsson: Det islandske Altings Historie i Omrids.

bere Forbindelse med selve den vaagnende Danskhed i Nordslesvig. Det afgørende for ham var stadig Forfatningssagen, ikke Sprogsagen. Han var i høj Grad misfornøjet med Planen om »stænderske Komitéer«, skuffet over Orla Lehmanns Holdning i denne Sag under Forhandlingerne i Roskilde¹⁾.

Derimod laa det paa Forhaand ret fjernt fra hans Tankegang at inklade sig paa nogen sproglig Demonstration. Imidlertid var han allerede i 1841 blevet bearbejdet i denne Retning af Chr. Flor, men havde været tilbageholdende, og Flor fandt det endnu lige for Stændersamlingens Aabning uklogt at »overhænge« ham.

Forhandlingerne i Slesvig (aabnet 12. Okt.) havde kun strakt sig over et Par Dage, da Flor indfandt sig i Byen for at indgive de danske Nordslesvigere »det styrkende Pulver«; atter den 11. og 12. November var han i Byen for at forhandle med dem. Nis Lorenzen havde, da det kom til Stykket, ikke Mod til at følge en Opfordring fra Flor om at holde en »dansk Tale«; efter hvad Flor selv har berettet, overtraf derimod Hiort Lorenzen hans Forventninger, og skont det ikke er Flor, men en tysk Beretning, der siger det, maa det antages, at Hiort Lorenzen traf sin store Beslutning om »at tale Dansk« efter umiddelbart foregaaende Forhandling og Aftale med Flor²⁾.

Anledningen var den, at Advokat *Gulich*, i Forbindelse med et Regeringsudkast om visse Ændringer i Toldforordningen af 1838, atter havde rejst Spørgsmaalet om at befri Hertugdømmernes Skibe for det Mærke, der skulde tilkendegive, at de var »dansk Ejendom« (i Stedet skulde de mærkes som »slesvig-holstensk Ejendom« eller en Betegnelse for det Sted, hvor Skibet horte hjemme). Han begrundede sit Forslag i en lidenskabelig Tale og sluttede med bombastisk at raabe: »Bort med det Trældommens Stempel« (fort mit dem Stempel der Knechtschaft). Trods Hiort Lorenzens Protest blev der 28 Stemmer mod 6 for at lade dette Forslag indgaa i Forsamlingens Betænkning om Toldforholdene³⁾.

1) Lauridsen III, S. 145 ff., IV, S. 289 ff., 293 ff.

2) Lauridsen III, S. 143 ff., 155 ff.; IV, S. 205 f., 281, 300 f., 297 f., 305. Droysen und Samwer: Die Herzogtümer Schleswig-Holstein und Dänemark, S. 126, jfr. iøvrigt Khp. for 25. Nov. 1842.

3) Std., Sp. 660 ff., 689. Hertugen af Augustenborg med samt »hans Svend« Dr. Steffens var blandt dem, der stemte for denne Sag (ligesom tidligere for et særligt slesvig-holstensk Flag). (Jfr. Lauridsen IV, S. 318).

P. HIORT LORENZEN

Denne Vedtagelse fandt Sted 11. November, og inden Afslutningen af det paagældende Mødes Forhandlinger var det, at Hiort Lorenzen paa ny og epokegørende Maade søgte at gøre Danskhedens Ret gældende, en Begivenhed, der refereres med følgende Ord i den danske Udgave af Stændertidende:

»Kort før Mødets Slutning bad *Den Deputerede fra Sønderborg Præsidi*et om at turde henvende nogle Ord til den kongelige Herr Commissarius, og efter erholdt Tilladelse talte samme Dansk.

Den kongelige Herr *Commissarius*: Hvis den Herr Deputerede ønsker et bestemt Svar, maa han anmode ham om at udtrykke sig i det tyske Sprog, da han ikke er det danske aldeles mægtig.

Deputeret *Lorenzen* fra Haderslev blev ved i det danske Sprog¹⁾.

Præsidenten: Det paaligger ikke ham at være Tolk. Vistnok holder han det for rigtigt, at, naar nogen vil tale det danske Sprog, maa saadant være ham tilladt, men det forbliver ham da ogsaa overladt, om han vil forstaaes, og i alt Fald er han for sit Vedkommende ikke forpligtet til derved at komme til Hjælp.

Deputeret *Lorenzen* fra Haderslev talte igen i det danske Sprog.

Den kongelige Herr *Commissarius*: I Almindelighed har han vel forstaaet den Deputerede, men ved egentlig endnu ikke, om samme ønsker, at det for ham i det danske Sprog talte kun overhovedet skal protokolleres, eller at det ogsaa skal protokolleres paa Dansk.

Deputeret *Lorenzen* fra Haderslev svarede paa Dansk.

Den kongelige Herr *Commissarius*: Det ved han ikke, men maa tillige bemærke, at Sekretariatforretningerne staar under Præsidentens Styrelse.

Præsidenten: Der er kun en af Sekretærene tilstede

Klosterprovst *Grev Reventlow*: det vil altsaa komme an paa, om disse (Sekretærene) vil, naar der protokolleres dansk, være istand til at indestaa for Protokollen

Deputeret *Lorenzen* gensvarede paa Dansk.

Advokat *Storm* [Forsamlingens ene Sekretær]: Han ved slet ikke, hvad den Herr Deputerede fra Sønderborg vil, thi han forstaar ikke Dansk og har derfor overhovedet ikke forstaaet ham. Han kan imidlertid vel fatte, at han vil tale Dansk, og at det kommer an paa, om der kan og skal protokolleres dansk. Han maa imidlertid erklære, at Sekretariatet overhovedet ikke tager noget Dansk til Protokollen, da samme ikke er dette Sprog mægtigt. Danske Protokoller kan heller ikke antages, thi det tyske Sprog er Forsamlingens Sprog. Vil nogen tale Dansk, da er dette det overflødige; et sligt Medlems

1) I den tyske Udgave af Stændertidende (Sp. 718) er Ordlyden for denne Bemærkning: »Der Abgeordnete Lorenzen von Hadersleben fuhr fort in dänischer Sprache zu reden«. I dansk Gengivelse blev dette til den berømte Sætning: »Han blev ved at tale Dansk«.

Andragende vilde aldeles ikke forstaas og heller ikke kunne besvares, og lige saa godt kunde samme være forbleven hjemme.

Deputeret *Lorenzen* fra Haderslev svarede i det danske Sprog.

Over- og Landsretsadvokat *Beseler*: De reglementariske Bestemmelser af 15. Maj 1834 indeholdt ingen Forskrift over, i hvilket Sprog der skal tales i denne Forsamling, dog er det ingen Tvivl underkastet, at det maa ske i det tyske, fordi dette er Forretnings sproget i alle Forsamlinger og ved alle Autoriteter, som bestaar for det hele Hertugdømme Slesvig. Han maa gøre opmærksom paa, at hvis andre Grundsætninger antages, vil hele Forretningsmekanismen ophøre og det slet ikke være muligt at føre en Forhandling og at tilvejebringe de Arbejder, som paaligger Forsamlingerne.

Grev *Moltke*: . . . ikke blot det danske, men ogsaa det frisiske Sprog er Modersmaalet i adskillige Distrikter; de i disse valgte Deputerede vilde derfor ogsaa kunne betjene sig af deres Sprog, men vilde rigtignok endnu mindre forstaas, og en babylonisk Forstyrrelse vilde være Følgen.

Klosterprovst Grev *Reventlow*: Han er af den bestemte Anskuelse, at der i denne Forsamling kan tales ethvert Sprog, som tales i Landet, og at Medlemmerne fra det nordlige Slesvig er, naar de ikke kan tale Tysk, berettigede til at tale Dansk; men . . . de kan ikke forlange, at Protokollerne og Forretningsførelsen retter sig derefter; ved de skriftlige Dokumenter og Udfærdigelser kan ikke bruges tvende Sprog.

Sluttelig udhævede *Præsidenten*, at Sekretariatet havde erklæret, at det ikke formaaede at overtage Protokolføringen i det danske Sprog. Sagen er altsaa foreløbig afgjort . . .¹⁾

Den hele Episode er altsaa egentlig først og fremmest et Sammenstød mellem Hiort Lorenzen og Regeringens Repræsentant, den kgl. Kommissarius. Præsidentens Afgørelse betød ikke, at man ligefrem hindrede Sønderborgs Repræsentant i at fremføre Taler paa Dansk; man nægtede ham derimod Ret til at faa disse Taler ført til Protokols. Begrundelsen gik ud paa, at det ikke var muligt at benytte andet Forretningssprog end Tysk; den egentlige Aarsag var naturligvis Forbitrelsen over, at et Medlem, der var vant til at tale Tysk, nu vilde demonstrere ved at tale Dansk.

Det kan ikke nu i Stændertidende læses, hvad Hiort Lorenzen sagde. Men af et Protokolreferat, der foreligger i overstreget Skikkelse, og af hans egne Meddelelser i Breve faar man et klart Indtryk af hans Optræden; som Motiv til sin Beslut-

1) Std., Sp. 717—20.

ning har han direkte henvist til, hvad der var forefaldet i de sidste Dage, energisk har han forlangt sine Ord dels oversat af Præsidenten for Kommissarius, dels tilfort Protokollen paa Dansk; til dem, der i Munden paa hinanden raabte, at de ikke forstod ham, har han uden Omsvøb sagt, at saa maatte de hellere give Plads for andre, der forstod det Sprog, som Halvdelen af den slesvigske Befolkning talte. Med Selvbevidsthed har Hiort Lorenzen skildret sin egen Ro og Fatning i den bevægede Situation: »Jeg stod hele Tiden med korslagte Arme og svarede koldt og skærende. . . . I Morgen gaar Dansen løs paany«¹).

Paa det næste Møde, den 14. November, kom det til en ny stormfuld Forhandling. Ved Protokolreferatets Oplæsning viste det sig, at Hiort Lorenzens danske Udtalelser fra det forrige Møde var gengivet ganske godt paa Tysk af Hjælpesekretærerne, men Spørgsmaalet blev stadig, om de selv i Oversættelse kunde optages i Protokollen. Herimod protesterede Storm med Tilslutning fra flere Sider; Gülich og Beseler krævede et ligefrem Forbud imod, at Hiort Lorenzen talte Dansk, Hertugen af Augustenborg mente, han talte bedre Tysk end Dansk og derfor maatte angive sine Grunde til at benytte det sidstnævnte Sprog. Hiort Lorenzen gentog sin Erklæring om, at han fortsat vilde tale Dansk, og betegnede det som en »afskyelig Volds-handling«, at man vilde hindre ham deri; angive sine Grunde mere vilde han ikke, da han forrige Gang var blevet hindret deri. Præsidentens Udtalelse gik i den Retning, at han ikke kunde kalde Hiort Lorenzen til Orden, fordi han talte Dansk, men noget paa Dansk skrevet Referat kunde ikke indføres i Protokollen, og et af Hiort Lorenzen paa Dansk affattet Ændringsforslag nægtede han at modtage²).

Spørgsmaalet om, hvorvidt en *tysk Oversættelse* af Hiort Lorenzens Taler kunde optages i Protokollen, blev først afgjort ved det følgende Møde, 16. November, efter at Flertallet allerede den 14. havde truffet sin Beslutning ved en uofficiel For-

¹) Lauridsen III, S. 162 ff., IV, S. 419 ff. (Gengivelse af det delvis overstregede Protokolreferat af Replikskiftet i Stændersalen) 429 ff., Brev fra H. L. til Fru Helene Lorenzen 21/11 1842 (P. Hiort Lorenzens Privatarkiv). Jfr. H. R. Hiort Lorenzen i Sdj. Aarb. 1891, S. 141 ff.

²) Std., Sp. 721—33, Lauridsen III, S. 165 ff., IV, S. 308 ff., det anførte Brev fra P. Hiort Lorenzen, H. R. Hiort Lorenzen anf. St., S. 144 ff.

handling hos Hertugen. Med 30 Stemmer mod 2 nægtede Forsamlingen at godkende Protokolreferatet fra den 11. November, fordi det gengav Hiort Lorenzens Udtalelser i tysk Oversættelse (og disse Udtalelser blev derfor overstreget). Præsidenten formanede Hiort Lorenzen til at tage Hensyn til Forsamlingens Stilling og navnlig betænke, hvor faa af Medlemmerne der forstod Dansk; men »den Deputerede fra Sønderborg talte atter Dansk«. Ved Mødets Begyndelse havde han straks bemærket, at de slesvig-holstenske Rangspersoner »rugede over skumle Planer«; han »forstod, at det var Alvor«, og holdt sig derfor oprejst og »kold som Is med korslagte Arme«. Der opstod da en Tumult, hvorunder der skal have lydt saa forbitrede Tilraab til den danske Taler som: »Heraus mit dem Dänen, heraus mit dem Hunde«. Præsidenten bød under Henvisning til sin Myndighed Hiort Lorenzen holde op med at tale; trængt ved Forespørgsel fra dennes Side om det var, fordi han talte Dansk, indrømmede Falck, at det var af denne Grund. Dette gav saa den urokkelige Nordslesviger Anledning til (forgæves) at henvende sig til den kgl. Kommissarius om Beskyttelse, og da han paany blev opfordret til at underkaste sig Ordensbestemmelserne og dermed Præsidentens Afgørelse, medens der fra Forsamlingen blev skreget »Heraus«, indtog han en Forsvarsstilling: »Jeg viger kun for fysisk Magt«. Præsidenten udtalte derpaa, at den, der modsatte sig Loven og Præsidenten, maatte rømme Salen; han greb ogsaa efter Klokkeren, men besindede sig og hævede Modet: »idag vilde han ikke anvende Magt«, men han skulde nok sørge for, at den Deputerede for Sønderborg ikke atter betraadte denne Sal¹⁾.

Helt sikkert kender vi ikke alle Enkeltheder ved Replikskiftet under disse Forhandlinger, da de officielle Referater er saa ufuldstændige og aabenbart »tillempede«, medens den Kilde, der skal udfylde dem, Hiort Lorenzens egne Meddelelser, naturligvis har sin særlige Opfattelse og Tendens. Det væsentlige ved den Begivenhed, der fandt Sted, fremtræder dog klart

1) Std., Sp. 765—71, Lauridsen III, S. 169 ff., IV, S. 315 ff., det anførte Brev fra H. L., H. R. Hiort Lorenzen, S. 149 ff. Efter H. L.s egen Beretning til Flor (Lauridsen IV, S. 316) har Flensborgerne Jensen og Nielsen stemt sammen med ham og P. Jepsen for Referatet; ifølge Std. var der kun to Jastemmer (H. L. og Jepsen). Nis Lorenzen var ikke tilstede og Posselt heller ikke.

og tydeligt nok. Hvad der vakte den voldsomme Forbitrelse i Forsamlingen, var ikke selve den Omstændighed, at den Deputerede for Sønderborg talte Dansk, men at han gjorde det som en politisk Demonstration paa Danskhedens Vegne overfor det slesvig-holstensk sindede Flertal. Under Indtryk af paa den ene Side dette Flertals Raseri og paa den anden Side Hiort Lorenzens Ubojelighed har Forsamlingens skikkelige Præsident til sidst villet ende Striden med det Magtbud, der stred mod hans egen udtalte principielle Opfattelse. Professor Falck var en fredelig og velmenende Mand, ydermere gammel Talsmand for det danske Sprogs Ret i Nordslesvig, han har absolut ikke ønsket nogen national Konflikt. Medens Hiort Lorenzen synes at have forladt det sidste bevægede Mode i Glæde og Stolthed over vel udført Bedrift, har Falck været i en ilde Stemning. Han og den kgl. Kommissarius forhandlede privat med Hiort Lorenzen, men opnaede ikke noget tilfredsstillende Resultat inden den følgende Dags Mode, som derfor blev aflyst. Endelig ved Stændermodet den 18. November kunde Præsidenten afgive den Erklæring fra den ærede Deputerede for Sønderborg, at denne ikke den 16. November havde haft til Hensigt at modsætte sig Præsidentens Anordninger, og at han nu vilde afholde sig fra at bruge det danske Sprog, indtil en højere Afgørelse af Spørgsmaalet var truffet¹⁾.

Dermed var den nye Sprogstrid ikke afgjort. Hiort Lorenzen indsendte 19. November en Klage til Kongen, hvori han som *Folkets Repræsentant* i det Folks Navn, hvis naturlige Rettigheder var blevet krænket, anraabte Majestæten om at lade det halve Hertugdømmes Modersmaal nyde samme Ret i den slesvigske Stænderforsamling som den anden Halvdel²⁾. Genparten af denne Klage sendte Hiort Lorenzen sammen med Beretninger om sin Sag baade til »Fædrelandet«s Redaktion i København og til den Deputerede J. P. With i Viborg; begge disse Steder kom Sagen til at vække en meget betydningsfuld Opsigt.

For Hovedstadens Befolkning slog »Fædrelandet« straks Alarm. 21. November meddeler Bladet i en meget iøjnefaldende

1) Lauridsen III, S. 171 ff., IV, S. 318 ff., Std., Sp. 771 f.

2) Lauridsen IV, S. 423 ff.

Notits øverst paa sin Forside: »Vi har modtaget Underretning om, at den slesvig-holstenske Majoritet i den slesvigske Stænderforsamling tillige med Præsidenten har gjort sig skyldig i et rædsomt Tyranni (med udhævet Tryk) mod Danskhedens uforfærdede Forkæmper«. I en længere Artikel uddybes den følgende Dag Beretningen om det skete: »Store Gud, hvad er det, der passerer for vore Øjne, under vort Tag«; der tales om »Landsforrædere«, der tror ustraffet at kunne drive Spot med den Stat, de tilhører, og om, at disse Folk broderligt har kunnet samvirke med Regeringens Repræsentant til den danske Sonderlemmelse; i bevægede Ord bringes en Hyldest til Hiort Lorenzen som »Forkæmper for Nationalitetens helligste Rettigheder«. »Københavnsposten« tog mere koligt paa det hele og fandt de i »Fædrelandet« anvendte Udtryk noget overdrevne; det advarede ogsaa mod at fremmane Aander, som man ikke havde Kraft til atter at bortvise. »Fædrelandet«s Redaktion var sikkert nok uden Bekymring i saa Henseende. Paa dens Kontor blev fremlagt en Adresse til Kongen om at hævde de danske Undersaatters Ret og ikke tillade Slesvigs Losrivelse¹⁾).

I samme Aand som denne Adresse var en »Erklæring«, der var affattet af seks kopenhavnske Personligheder, hvoraf de to var Stænderdeputerede og een forhenværende Deputeret, nemlig: H. N. Clausen, A. Hansen, H. P. Hansen, J. N. Madvig, Meinert og J. Fr. Schouw. I denne Udtalelse, der ligesom »Fædrelandet«s Adresse samlede mange Underskrifter, forsikredes det, at der ikke fra dansk Side udfoldedes nogen Propaganda for at inkorporere Slesvig i Danmark eller træde den tyske Nationalitet for nær; men paa den anden Side ønskede man at understøtte Kongen i Bestræbelser for at haandhæve Statens Enhed, sin Landshøjhed over Slesvig og den danske Nationalitet i de Dele af dette Hertugdømme, hvor den fandtes²⁾). Altsaa var der i begge de nævnte Manifeste Tale om Værn ikke blot for Sproget og Sproggrænsen, men ogsaa for Rigsgrænsen. Ved et Mode, der holdtes paa d'Angleterre 30. Nov. med over fem Hundrede Deltagere og Taler af en Række liberale Politikere, vedtoges en af C. Ploug affattet Takke-

1) Fdrl. 21., 22. og 29. Nov., Khp. 22. og 29. Nov.

2) Fdrl. 2. Dec.

adresse til Hiort Lorenzen. Derimod mislykkedes et Forsøg, der samtidig blev gjort af H. N. Clausen med flere paa at samle de i Hovedstaden tilstedeværende Stænderdeputerede og Byens Borgerrepræsentanter til en fælles Udtalelse¹⁾. Til Gengæld havde ovre i Viborg J. P. With allerede 21. November stillet et Forslag om, at Kongen vilde »gribe til kraftige Midler for at hævde den danske Nationalitet i Slesvig og Statens Enhed«; herom fik Kongen naturligvis straks Indberetning.

Under Indtryk ikke blot af selve Begivenhederne nede i Slesvig, men ogsaa af den københavnske og den jyske Bevægelse i denne Anledning stod Christian VIII overfor en ny og vanskelig Opgave: at skulle skifte Sol og Vind lige i en rent sproglig og national Konflikt mellem hans danske og tyske Undersaatter. Chr. Flor var tidlig paa Færde for at paavirke Kongen²⁾. J. Reventlow-Criminil indberettede første Gang om Sagen 15. November, han var jo i Virkeligheden selv Part i Sagen og skildrede Hiort Lorenzen som den Mand, der vakte Uroen og kaldte Lidenskaberne frem hos sine Modstandere. I følgende Indberetninger (16. og 19. November) fremhæver Kommissarius atter det beklagelige ved Hiort Lorenzens Færd og Risikoen for, at den skal føre til Forsamlingens Opløsning; han henstiller som det heldigste under de vanskelige Forhold, at Kongen ikke foretager sig noget i Sagen, eventuelt erklærer, at han ikke finder Anledning til at foretage sig noget.

Kommissarius Criminils Broder, Udenrigsminister H. A. Reventlow-Criminil, søgte at paavirke Kongen i samme Retning; 19. November skriver han til ham, at Præsidenten synes at have afgjort Sagen paa den rigtige Maade, nemlig saaledes, at der holdes Taler paa baade Dansk og Tysk, men kun fores Protokol paa det sidste Sprog. Samme Dag skrev Christian VIII til Udenrigsministeren, at han vilde indhente de tilstedeværende Statsministres Mening om den beklagelige Begivenhed, og at Kabinetssekretær Tillisch derfor skulde forelægge Udenrigsministeren og Stemann de indkomne Beretninger; Stænderforsamlingens Behandling af Hiort Lorenzen kunde billiges som en indre Politiforanstaltning, men der var, mente

1) Fdrl. 30. Nov. og 1. Dec. H. N. Clausen: Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie.

2) Lauridsen IV, S. 306 ff. (Brev af 12. Nov. til Kabinetssekretær Adler).

Kongen, desuden i Sagen et principielt Spørgsmaal om Retten til at tale Dansk, og naar Forsamlingen her vilde forbeholde sig en Afgørelse for hvert enkelt Tilfælde, var der opstillet en Regel, som den kgl. Kommissarius burde have protesteret imod. Til Kommissarius Criminil sendte Kongen 19. November ligefrem den Ordre, at han overfor Stænderforsamlingen i hvert enkelt forekommende Tilfælde skulde hævde ikke blot Retten til at tale Dansk, men ogsaa Kravet om Indførelse af de danske Taler i Protokollen¹).

I Overensstemmelse med alle sine Raadgivere folte Kongen dog den Afgørelse, der skulde træffes, som overordentlig pinlig. Fra Viborg gav A. S. Ørsted sine Følelser tilkende; han saa som dansk Ven af de nedarvede Statsforhold ikke mildere paa Hiort Lorenzens aggressive Optræden end Reventlow-Criminil som tysk; 21. November skriver han, at han fra Falck har faaet Beretning om det skete: det er kun blevet paalagt Hiort Lorenzen, der er det tyske Sprog fuldkommen mægtig, at betjene sig heraf og ikke af et Sprog, som Forsamlingens Flertal ikke forstaaer, og der er, mener Ørsted derfor at kunne fastslaa, ingen Forurettelse eller Miskendelse af den dansk-talende Befolknings Ret foregaaet. 22. November anstiller han følgende Betragtning: »Den hele tiltagende Spænding mellem Danmark og Hertugdømmerne kan vist ikke andet end opvække de alvorligste Bekymringer hos enhver Fædrelandsven, og Deres Majestæt skal altid finde, at jeg ved enhver Lejlighed af al min Evne søger at modarbejde samme, men det er kun lidet, man kan udrette.«

Med inderlig Bedrovelse saa de gamle Patrioter paa den Ufred mellem Danske og Tyske, der nu var ved at afløse den tidligere Fred; samtidig folte de, hvor lidt de formaaede at indvirke paa de Kræfter, der saa pludselig var kommet i Bevægelse. Denne Følelse har ogsaa gjort sig gældende hos Christian VIII og bidraget til at fremkalde Vaklen og Usikkerhed hos ham og hans Omgivelser.

Drevet af en stærk Pligtfølelse og Interesse arbejdede Kongen personlig meget med Sagen. Et egenhændigt Udkast af ham til en Besvarelse af Hiort Lorenzens Klage gik ud paa

1) Alle Breve til de to Criminil'er i Kongehusets Arkiv.

at befale Kommissarius, at denne skulde drage Omsorg for, at ingen Deputeret fra Slesvigs dansktalende Distrikter berøvedes Retten til at tale Dansk i Stænderforsamlingen samt Adkomst til at faa en ordret Gengivelse optaget i den danske Stænder-tidende, derimod kun en Oversættelse paa Tysk i Protokollen («eftersom Forsamlingens Forretningssprog er tysk»); men Udkastet rummede tillige en skarp Udtalelse om Hiort Lorenzens trodsige Vægning ved at adlyde Præsidenten og en bestemt Afvisning af hans Klage¹). Et senere tilblevet Udkast er affattet af Tillisch under Samraad med Stemann; ogsaa her tilbagevises Hiort Lorenzens Klage, men med mindre skarp Begrundelse (hans Optræden har ikke været »i Overensstemmelse« med Forordningen af 15. Maj 1834), og der bebudes en udtrykkelig Lovbestemmelse under Stændernes egen Medvirken om Brugen af det danske Sprog i den slesvigske Stænderforsamling. Paa det varmeste anbefalede Stemann dette Udkast til Kongen: naar de to Partier stod i et saa opirret og spændt Forhold til hinanden, da var det netop af allerstørste Vigtighed, at Kongen vilde udtale sig som den, der stod over alle Partier. Ogsaa Præsidenten for Danske Kancelli var det altsaa en ganske fremmed Tanke, at Kongen skulde se denne Sag udelukkende fra den danske Nationalitets Standpunkt²).

I fuld Forstaaelse med sine nærmeste Raadgivere kunde Christian VIII netop i den her givne vanskelige Situation se det som sit høje Kald at vise, hvorledes han følte sig som Konge for baade Danske og Tyske og vilde respektere enhver af sine Landsdeles særlige Stilling og nationale Traditioner. 24. November skrev han til Kommissarius Criminil, at »Ophidselsen i Danmark« over den formentlige Forhaanelse af det danske Sprog («medens man, som jeg ser, der anser det som en Forhaanelse, naar en Dansk taler Dansk») ikke kunde forblive uændet; men »Advokat Beselers — i slesvigske Forstand — landsforræderiske Forslag« om at lade Haderslev Amt overgaa til Kongeriget bør Kommissarius gribe som Lejlighed til at betone Kongens Hensigter overfor Slesvig: »Det maa gerne

1) Se H. R. Hiort Lorenzens ordrette Gengivelse i Sdj. Aarb. 1891, S. 179 f. Ogsaa i det nærmest flg. har jeg bygget paa den nævnte Forf.s Stofsamling.

2) Sdj. Aarb. 1891, S. 181 f.

hojt og tydeligt udtales, at Kongens Hensigt er at bevare Hertugdømmet Slesvig som saadant og hverken gøre det dansk eller tysk«. Kraftigere kunde vel Danmarks Konge ikke udtrykke, at han ønskede at se paa slesvigske Anliggender ud fra slesvigske Synspunkter (i den Grad altsaa, at i hans Øjne en Slesviger meget vel kunde staa som den, der forraadte sit eget Land til Danmark!).

Det principielt afgørende ved det foreliggende Spørgsmaals Løsning blev, om der skulde tilstaaes de to Sprog i det væsentlige en Ligestilling, eller om Dansk blot skulde kunne benyttes under Forhandlingerne af visse Medlemmer paa visse Vilkaar. Ganske vist skulde Erklæringen i Anledning af Hiort Lorenzens Klage blot bebude, ikke give en Lovbestemmelse, men det var naturligt, at man allerede her tilkendegav sin Opfattelse med Hensyn til den rette Ordning af Forholdet. Straks har Kongen, som hans Ordre til Kommissarius af 19. November viser, holdt paa Sprogenes Ligestilling, endog saa vidt, at der skulde kunne optages danske Referater i Forsamlingens Protokol; under Forhandlingerne med sine Raadgivere er han blevet ført bort fra at tænke sig den sidste Indrømmelse. Ikke blot Kongens egenhændige, men alle andre Udkast om Sagen bygger paa den Forudsætning, at Stænderforsamlingens Forretningssprog nødvendigvis maa være det tyske Sprog, og at danske Foredrag derfor under alle Omstændigheder kun kan protokolleres i Oversættelse. Et Udkast af Udenrigsminister Criminil¹⁾ slutter sig i Indhold nær til det Tillisch-Stemannske; det taler om den Ret, der skal sikres for »de dansktalende Deputerede«, og som ikke bør være afhængig af Forsamlingens Beslutning i hvert forefaldende Tilfælde; hvad skulde imidlertid forstaaes herved — enten alle, der kunde tale Dansk og var valgt i den dansktalende Del af Slesvig, eller kun de, der ikke tillige kunde tale Tysk? I førstnævnte Tilfælde vilde »Klageren« over de bestaaende Forhold, Hiort Lorenzen, være at henregne til de dansktalende, i sidstnævnte Tilfælde ikke; det var altsaa højst betydningsfuldt, hvilken Fortolkning man vilde vælge.

Om den Usikkerhed, der raadede indenfor Regerings-

1) Sdj. Aarb. 1891, S. 183 ff.

kredsene, vidner det, at fra Sagens afsluttende Behandling i Slesvig-Holstenske Kancelli foreligger to Aktstykker, et foreløbigt Udkast og en endelig Betænkning, begge udarbejdet i Lobet af et Par Dogn, men med helt modsatte Udtalelser angaaende det nævnte Hovedpunkt. I Udkastet hedder det, at »da Retten til at tale Dansk fremgaar af Forholdenes Natur«, kan der ikke gores Forskel paa de Motiver, der maatte bevæge en Deputeret til at tale Dansk, eller tages Hensyn til hans større eller mindre Færdighed i Tysk, og at Kancelliet derfor ikke kan billige Præsidentens Optræden over for Hiort Lorenzen; det vil dog ikke foreslaa, at der nu gribes ændrende ind i de trufne Afgørelser, men derimod, at Kommissarius samtidig med at indhente Forsamlingens Betænkning i Sprogsagen bemyndiges til at underrette P. H. Lorenzen om, at Kongen »vil være betænkt paa ved Lovbestemmelser at sikre Forsamlingens dansktalende Medlemmer en tilfredsstillende, med Forretningsgangen forenelig Deltagelse i Forhandlingerne«. I den til Kongen afgivne Betænkning finder man en helt anden Opfattelse udtrykt: det siges her, at Retten til at tale Dansk, saaledes som ogsaa i Praxis indrømmet af Stænderforsamlingen, maa tilkomme de Stænderdeputerede, der er »valgte i dansktalende Distrikter« og »ikke er det tyske Sprog tilstrækkelig mægtige«; men idet Retten maa have den saaledes udtrykte Begrænsning, kan den ikke udstrækkes til Hiort Lorenzen, der ønsker at tale Dansk, ikke fordi han ikke kan Tysk, men af andre Grunde, som han nægter at anføre; ham kan Kancelliet slet ikke henregne til de dansktalende, men finder det derimod rimeligt at forberede en Lovbestemmelse, der fastslaar den frie Adkomst til Brug af Dansk for *den Deputerede, der udtrykkelig erklærer ikke at være det tyske Sprog tilstrækkelig mægtig.*

Det ses ikke, hvad der har bevirket, at den færdige Erklæring — der faktisk angiver Retningslinjen for den Afgørelse, der blev den endelige — er præget af saa helt andre Synspunkter end Udkastet; men som dens Indhold blev, har den været stemmende med Tankegangen hos Kancelliets fraværende Præsident, den kgl. Kommissarius Criminil. Dens umiddelbare Formaal var imidlertid ikke at motivere den endelige Afgørelse, men blot det Reskript om Sagen, der i Anledning af Hiort Lorenzens Klage og til foreløbig Efterretning

for Stænderforsamlingen skulde meddeles Kommissarius. I et Statsraadsmøde 2. December resolverede Kongen, at han »i Almindelighed« billigede Kancelliets Opfattelse, men »dog« maatte det Reskript, der skulde udstedes, være i Overensstemmelse med et foreliggende Udkast — et Udkast, hvis Ordlyd fulgte det tidligere af Tillisch udarbejdede og af Stemann anbefalede, og hvori desuden var optaget nogle Vendinger fra det, der var leveret af Udenrigsminister Criminil. Det fastslaas her: »Dansktalende Deputerede« har »naturlige Rettigheder«, der er blevet krænkede; Kongen kan ikke billige Hiort Lorenzens Optræden under hans Konflikt med Forsamlingens Præsident, men paa den anden Side heller ikke den af Forsamlingen tagne Beslutning om, at Brugen af det danske Sprog i ethvert enkelt Tilfælde skal være forbeholdt dens Samtykke; derfor skal Kommissarius afæske Forsamlingen en Betænkning angaaende »de hensigtsmæssige Midler til at sikre sine dansktalende Medlemmer en virksom Deltagelse i Forhandlingerne og Optagelse af deres Foredrag i Protokollen« gennem en tro Oversættelse¹⁾.

Der stod ikke noget i *Reskriptet af 2. December 1842* om, at Begrebet »dansktalende« kun skulde omfatte dem, der ikke beherskede Tysk. Skønt Kongen personlig havde ønsket en Ordning, hvorefter der skulde fastslaas en Ret for alle de i de dansktalende Distrikter valgte Deputerede, slog han sig under Paavirkning af Kancelli og Statsraad til Taals med det ubestemte og tvetydige Udtryk. Christian VIII's velmente Forsøg paa en personlig Indgriben har, da han dog ikke formaaede at hævde sine egne Anskuelser tilstrækkeligt overfor sine Raadgivere, kun tjent til at forkludre denne Sag. Med det udstedte Reskript sendte han et privat Brev til Kommissarius, hvori han fremsatte sin egen Fortolkning af dets Indhold: det maatte i Henhold hertil fremtidig staa P. Hiort Lorenzen frit for at tale Dansk — men han skulde have Besked fra Kommissarius om, at det var Kongens Ønske, at han ikke benyttede sig af den ham tilstaaede Ret. Kommissarius' Svar paa dette Brev var en Skrivelse af 7. December, hvori han beklagede sig over hele den ved Reskriptet skabte usikre Situation, der let

1) P. Lauridsen i Festskrift til Edv. Holm, S. 114—20, jfr. Lauridsen IV, S. 425 ff.; Sdj. Aarb. 1891, S. 190 ff.

kunde fore til nye Tumulter, og pegede paa sin egen Magtesløshed; han bad om Fuldmagt til eventuelt at opløse (d. v. s. hjemsende) Forsamlingen. En saadan Fuldmagt blev derefter (9. Dec.) af Kongen tilstillet Kommissarius sammen med et nyt Privatbrev, hvori der gives den nye Anvisning paa at løse det »upartiske« Reskripts Gaade, at Hiort Lorenzen vel nu maa have Ret til at tale Dansk, men under det Vilkaar, at ved den nuværende Protokolleringsmaade kan hans Tale ikke protokolleres; Kongen var endt netop i det samme Standpunkt, hvor Stænderne selv straks havde taget Stilling! Ligeledes udtalte Kongen Haab om, at der ikke vilde blive Anledning for Kommissarius til at bruge Fuldmagten — og det blev der da heller ikke¹).

Trods Uklarheden og Usikkerheden i den trufne kgl. Beslutning kom det ikke efter 16. November til nye voldsomme Optrin under denne slesvigske Stænderforsamling. 23. November havde Nis Lorenzen talt Dansk, og 25. November fortsatte han hermed trods Protest fra Forsamlingens og trods private Forsøg fra Præsident Falcks Side paa at faa ham til lade være (men denne stejle Nordslesviger vilde hellere vove »en Nævekamp med de stolte Riddere og de lusige Advokater«); det egentlige Hovedpunkt laa ogsaa her ikke saa meget i Retten til at tale som i Retten til at blive refereret, og da man ikke vilde indrømme Nis Lorenzen denne Ret, protesterede han ved Mødet 26. November med det Resultat, at Præsidenten overlod til Forsamlingen at afgøre, om Nis Lorenzen skulde have Lov til at tale Dansk. Den kgl. Kommissarius talte til Gunst for ham under Henvisning bl. a. til, at Nis Lorenzen ikke havde vist sig det tyske Sprog fuldt saa mægtig som det danske. Advokat Storm fandt en formildende Omstændighed i, at Nis Lorenzen allerede havde talt Dansk i den første Samling, da »endnu ingen Partilidenskaber havde rejst sig«. Petersen-Dalby erklærede, at han, trods en Opfordring fra sine Vælgere, ikke vilde tale Dansk, hvorimod Posselt stillede sig

¹) Jfr. Lauridsen III, S. 202 ff., IV, S. 428 f. (Gengivelsen af J. Criminils Brev af 7. Dec., der sammen med Kongens Brev af 9. Dec. findes blandt Criminils Papirer i Kongehusets Arkiv, hvor man derimod ikke finder Kongens foregaaende Brev, hvis Indhold derfor maa rekonstrueres ud fra Criminils Svar).

ved Nis Lorenzens Side med Paastand om at have en velbegrundet Ret til at tale sit Modersmaal — en Paastand, der fremkaldte den Udtalelse fra Advokat Gülich, at Nordslesvigerne maatte have lige saa lidt Ret til at tale Dansk i den slesvigske Stænderforsamling som Elsasserne til at tale Tysk i det franske Deputeretkammer. Med 26 Stemmer mod 9 besluttede Forsamlingen, at Nis Lorenzen skulde have Ret til at tale Dansk og dermed ogsaa Ret til at faa sine danske Udtalelser refereret (men naturligtvis i tysk Oversættelse¹).

6. December fulgte saa den kgl. Kommissarius' Oplæsning af det kgl. Reskript af 2. December; Hiort Lorenzen blev straks begejstret over det og skrev til Flor: »Sejren er vunden, Hurra!«²) Trods Manglen paa Imodekommenhed overfor hans Klage, saa han dog den trufne Afgørelse som absolut gunstig for alle, der vilde tale Dansk, altsaa ogsaa for ham selv. Derimod har Forsamlingens Flertal (som den kgl. Kommissarius oplyser overfor Kongen i sit Brev af 7. Dec.) ikke ment, at Reskriptet kunde fortolkes til Gunst for Deputerede, der kunde tale Tysk.

Der kom saaledes en kritisk Stund, da Hiort Lorenzen, efter at have holdt sig tavs lige siden 16. November, tog Ordet (under Forhandlingen om de stænderske Komitéer) 14. December og atter gentagne Gange talte Dansk. Præsidenten erklærede nu, at han havde raadført sig med Kommissarius, og at det efter Aftale med ham skulde tillades Hiort Lorenzen at holde danske Foredrag, hvilke dog Præsidenten ikke (hvad han havde erklæret sig villig til for Nis Lorenzens Vedkommende) vilde paatage sig at oversætte for Forsamlingen, og som ikke skulde optages i Protokollen. Forgæves protesterede Beseler og Gülich »hojtideligt« mod denne Ordning, hvorved

¹) Std., Sp. 972, 1048 ff., 1075 ff., 1051 (Petersen-Dalby), 1055, 1081 (Possett), 1080 (Storm), 1081 (Kommissarius), 1082 (Gülich), Lauridsen IV, S. 333 ff. — Meget karakteristisk er det Stormske Argument, der viser, hvor lidt Modstanden mod de danske Taler havde sit Udgangspunkt i nogen Vanskelighed i praktisk »forretningsmæssig« Henseende. Bekendt er det, hvorledes Æros Repræsentant kunde tale Dansk uden Protest i 1836 (Stdfs. Hist. I, S. 536). Nis Lorenzen synes altsaa ogsaa at have gjort det, og han fik som ovenfor omtalt, omend ikke uden en vis Knurren fra Medlemmernes Side, ogsaa Lov til at gøre det i 1840. Flor mener i 1842 at kunne fortælle Kabinetssekretær Adler, at Höpp som kgl. Kommissarius ved det allerførste Møde i 1836 til flere Bønder erklærede, at de godt kunde tale Dansk. (Lauridsen IV, S. 329).

²) Std., Sp. 1415 ff., Lauridsen IV, S. 367.

jo Kongens Ordre til Kommissarius loyalt blev efterkommet (idet Præsidenten blot lod Protokollen tilføje en Bemærkning om, at der efter hans Skøn ogsaa var Mulighed for en anden Fortolkning af Reskriptet, ligesom han nægtede at modtage et paa Dansk udfærdiget skriftligt Foredrag af Hiort Lorenzen). I Virkeligheden var Hiort Lorenzen ikke trods Kongens »Hjælp« naaet videre, end hvor han var den 11. Nov., da han af Præsidenten var blevet frakendt sin Ret ikke til at tale Dansk, men til at faa sin danske Tale refereret¹⁾.

Af stor Interesse var det, hvilken Stilling Stænderforsamlingen vilde indtage overfor Regeringens Tanke om Lovbestemmelser angaaende Brugen af Dansk i Forhandlingerne. Efter livlige Diskussioner med Beseler og Gülich i Forgrunden som ubetingede Forsvarere for Tysken, vedtog Forsamlingen, med 34 Stemmer mod 6, at fraraade Udstedelsen af saadanne Bestemmelser²⁾. Motiveringen gik særlig ud paa, at Dansk ligesom Frisisk og Plattysk indenfor Slesvigs Grænser kun var et Almuesprog, medens Tysk var Intelligensens og Dannelsens Sprog med Aarhundreders Hævd paa tillige at være det officielle Sprog; der kunde derfor ikke bestaa nogen naturlig Ret til at bruge det danske Sprog. Nis Lorenzen udpegedes direkte som den eneste i Forsamlingen, der talte saa daarligt Tysk, at han hellere maatte tale Dansk. Flertallet af de 34 mente, at Brug af Dansk efter den hidtidige Praksis overfor dem, der ikke magtede Tysk, blot skulde tilstedes indtil Udlobet af indeværende Valgperiode, idet man maatte forudsætte, at de dansktalende Distrikter fremtidig valgte tysktalende Deputerede. 15 var moderate nok til at tænke sig den gældende Praksis udstrakt ogsaa til følgende Valgperioder, og en af dem var Hertugen af Augustenborg³⁾. Et Forslag af Petersen-Dalby — optaget som Særvotum i Forsamlingens Betænkning — havde kun samlet 2 Stemmer; det gik ud paa, at en Ret til at tale Dansk dog ved Lov skulde sikres alle Repræsentanter for dansktalende Distrikter, der udtrykkelig erklærede ikke at kunne tale Tysk; »den, der *kan* tale Tysk, han *skal* tale Tysk«.

1) Std., Sp. 1748 ff.

2) Std., Sp. 1951—57 (foreløbig Beh.), 2036—87 (endelig Beh.). Andet Bilagshelte, Sp. 562—75 (Komitébet.), 991—1008 (Forsamlingens Bet.).

3) Sp. 2067.

mente denne Bondemand fra et af de allernordligste sonderjyske Sogne¹). Nis Lorenzen havde foreslaaet, at Dansk og Tysk skulde være ligeberettigede; dette Forslag var blevet forkastet med 34 Stemmer mod 5; saa lille en Skare udgjorde altsaa den udpræget danske Fløj af Forsamlingen. Disse fem uforfærdede var *Nis Lorenzen, P. Hiort Lorenzen, V. Jepsen, P. Nielsen* fra Flensborg, *Posselt*²). De lod deres Mindretalsvotum indsætte i Forsamlingens Betænkning, og de fik ved dets Udarbejdelse Hjælp fra Chr. Flor, der bestandig har været paa Færde som den udenforstaaende kyndige Hjælper for Danskhedens Forsvarere i den slesvigske Stænderforsamling³). Den lille Fløk stod i det hele ikke saa hjælpelos — takket være den sonderjyske Interesse, der nu var blevet vakt i Danmark, og som ved P. Hiort Lorenzens Optræden var kommet til at give sig saa kraftige Vidnesbyrd.

Den nørrejyske Stænderforsamling viste allerede sit Sindelag gennem sin Behandling af det J. P. Withske Forslag om at kræve Kongens Beskyttelse af den danske Nationalitet i Slesvig og af Statens Enhed⁴). Det blev fremført og forsvaret af Forslagsstilleren med kraftige Ord om »den fordærlige separatistiske Aand« hos Slesvigholstenerne og den store Krænkelser, der var overgaaet Danskheden⁵). A. S. Ørsted mente derimod ikke, at det var noget saa himmelraabende, der var sket; aabent vedstod han, hvor haardt denne Sag gik ham paa Nerverne, ved at betegne den som den mest ubehagelige, han som Kommissarius havde haft med at gøre⁶). Som ogsaa Stemningen i hans før omtalte Indberetninger til Kongen viser, laa det udenfor Ørsteds Forudsætninger at fatte, hvorledes

1) Sp. 2039, Bilag II, Sp. 1007. Jfr. om Petersen-Dalby, der var tysk-uddannet Seminarist fra Seminariet i Tønder, Lauridsen III, S. 139 f.

2) Den anden Flensborger, Jensen, trak sig efter Hiort Lorenzens danske Tale forsigtigt bort fra den danske Fløj, medens Nielsen forblev trofast (Lauridsen VII, S. 124 f.). Han og Petersen-Dalby havde sammen med de fem ovenfor nævnte udgjort de syv, hvis Valg var blevet hilst med Forventning fra dansk Side 1841.

3) Skæu: P. Hiort Lorenzen, S. 222.

4) Std., Sp. 1657—64, 1863—71 (Forslagets Bebudelse og Diskussionen herom), 2224—60 (Forslaget og indl. Beh.), Pr. E. 1—38 (foreløbig Beh.), 62—76 (endelig Beh.), Std., Sp. 3049—51 (Adresse).

5) Sp. 2224 f.

6) Sp. 2230, 2227.

man fra Nørrejdernes Side kunde begejstres for Sprogkonflikten i Slesvig som Udtryk for en herlig Opvaagen af dansk Nationalitet. Han skjulte heller ikke overfor Stænderne sin dybe Mangel paa Sympati for Hiort Lorenzens Optræden («Den Tanke synes at ligge meget nær, at han forstyrrede Ordenen, fordi han talte et Sprog, som Flertallet ikke forstod»¹⁾). Med Smerte maatte han imidlertid erkende, hvor utaknemmeligt det var at tale »Maadeholdet«s Sag overfor den heftige »Lidenskab«. Forgæves nedlagde han Paastand om, at denne Sag, som blot angaaende Slesvig, laa helt udenfor den norrejske Forsamlings Kompetence; forgæves gav han Forsikring om, at Kongen vilde modsætte sig enhver Undertrykkelse af det danske Sprog samtidig med at hævde Slesvigs statsretlige »Selvstændighed«, forgæves hævdede han det Synspunkt, at en *virkelig* Statsenhed af Hertugdømmerne og Kongeriget ikke kunde gennemfores, som Forholdene laa, og som Udviklingen nu engang havde været — for saa vidt et Synspunkt af særlig Interesse, som det er Regeringens Repræsentant, der tager Afstand fra den ubetingede Helstatspolitik²⁾).

Med 46 Stemmer mod 3 vedtog Forsamlingen en Adresse til Kongen om, at det danske Folk med den inderligste Taknemmelighed vilde modtage Efterretningen om enhver Forholdsregel, som Kongen maatte anordne »til Opretholdelse af dets Nationalitet og Statens Enhed«. Der henvises til den Række af krænkende Udfald mod den danske Statsforbindelse, dansk Sprog og Nationalitet, som den slesvigske Stændertidende har fremlagt for Verdens Øjne lige fra Betegnelsen af Slesvig som et tysk Hertugdømme til Udelukkelsen af en dansk Mand, fordi han vilde tale Dansk; der henvises til »Bevægelsen« i det danske Folk overfor disse Forhold og om Manglen paa den tilborlige Alvor og Kraft hos »Regeringens Organer«. Den tyske Nationalitet i Hertugdømmet, »saa vidt som den nu virkelig strakte sig«, skal ikke krænkes, men den danske Nationalitet bør der straks sikres den samme Ret og Beskyttelse, uden at Varetagelsen deraf bliver overladt til modvillige Em-

1) Std., Sp. 2237.

2) Pr. E. 6. Se iøvrigt m. H. t. Ørsteds Udtalelser bl. a. Sp. 1864 ff., 2228 ff., Pr. E. 2 ff.

bedsmænd, Slesvig vil man ikke fratage dets Stilling som en særegen Del af den danske Stat, men »den efter saa store Opofrelser dermed genforenede vigtige Statsdel« maa Regering og Folk ikke uden den kraftigste Modstand atter lade fraskille den danske Krone. Der kræves altsaa i Stændernes Adresse Beskyttelse af det danske Sprog indtil Sproggrænsen, Opretholdelsen af den danske Stat — indtil Ejdergrænsen.

A. S. Ørsted led her sit første store Nederlag i Kampen mod de nationale Lidenskaber. Blot uvæsentligt kunde han bøde derpaa ved at forbyde disse Adressedebatters Optagelse i Stændertidende, et Forbud, der gav Anledning til ny bevæget Forhandling; som udtrykkelig Protest forlod to Godsejere (Hvass og Nyholm) Forsamlingen; to andre (Roulund og Winkel) meldte Forfald¹). Da Ørsted Dagen derefter sluttede Forsamlingens Moder, hentydede han i sin Tale særlig til det slesvigske Spørgsmaal; han udtalte Haabet om, at Lidenskabernes øjeblikkelige Opblusning snart maatte blive afløst af en alvorlig, fordomsfri, alsidig Overvejelse, hvorved det nok skulde blive klart for alle, at Striden beroede paa en Misforstaaelse²).

Det var ikke muligt at standse de nationale Lidenskabers videre Udvikling og Udfoldelse.

Om Bevægelsen i selve den nordslesvigske Befolkning vidnede en Række Adresser, der efter Hiort Lorenzens danske

1) Std., Sp. 3166—75, 3204—12, 3227 ff. — De paagældende Diskussioner havde i Virkeligheden ikke været af en saadan Art, at de var egnet til at virke mere »kompromitterende« end den indledende Behandling, der blev optaget i Stændertidende; Kravet om deres Udeladelse fik derved en særlig demonstrativ Karakter.

2) Sp. 3233. Da Hiort Lorenzen kort efter Stænderforhandlingernes Afslutning, omkring Nytaaret, aflagde et Besøg i de københavnske Regeringskredse, var Ørsted den, der gav ham den mindst velvillige Modtagelse: »han talte om Agitatorer«, hedder det i Hiort Lorenzens skriftlige Beretning, »han snakkede om Almuesprog omtrent som Slesvig-Holstenerne«. Ganske anderledes optraadte Stemann overfor den nordslesvigske Politiker; han udtrykte ligefrem sin Glæde over, at Hiort Lorenzen havde talt Dansk i Stænderforsamlingen, men det burde i Fremtiden ske paa en mere »fornuftig« og »politisk« Maade. I det hele kunde Hiort Lorenzen ikke beklage sig over den Modtagelse, han fik, mindst af alt hos Konge og Kronprins. Christian VIII havde to Gange Købmanden fra Haderslev i Audiens og underholdt sig ikke blot med ham om Sprogsagen (hvorved Hiort Lorenzen udførlig kunde udmale den hele Terrorisme fra tysk Side, medens Kongen naturligvis manede til Besindighed), men ogsaa tvangfrit og ugenert om selve det konstitutionelle Spørgsmaal. (Lauridsen IV, S. 405—12).

Tale sendtes fra Haderslev Amt til Stænderne i Slesvig med Udtryk for Afstandtagen eller Tilslutning. Karakteristisk er det imidlertid, at disse Adresser synes at være nok saa meget fremkaldt af Advokat Beselers Forslag om at lade det nævnte Amt blive indlemmet i Kongeriget som af Hiort Lorenzens Optræden. Laa der en politisk slesvig-holstensk Spekulation bag ved det Beselerske Forslag, har det altsaa været en vellykket Spekulation; der var herved blevet fremkaldt som et Troskabsløfte mod »Slesvigholsten« fra en Del haderslevske Sogne, hvis Beboere ikke blot protesterede mod Hiort Lorenzens Optræden, men ogsaa bestemt afviste Tanken om at blive indlemmet i Nørrejylland. »Vi er Slesvigere og ønsker ikke at være andel«, erklærer saaledes 34 Beboere af Moltrup (i det danske Sprog).

Ogsaa i nogle af de Adresser, der udtrykte Tilslutning til Hiort Lorenzen, tages der Afstand fra Beselers Forslag. Fra Vonsild udtrykker man sin Glæde over, at enkelte Deputerede har haft Mod og Hjerte til at hævde deres Modersmaals Ære; man erklærer ikke at være saa farlig angst for en Indlemmelse i Jylland, da Jylland hverken er nogen ode Ørken eller et raat Barbari, men alligevel: »Vi ønsker hverken at blive jyske eller tyske«. I enkelte Adresser protesteres der kun mod den fremsatte Tanke om Haderslev Amt; saaledes forsikrer Heils Gaardmænd, at denne Tanke ikke alene er uoverensstemmende med deres Ønsker, men det er aldrig, skønt de taler det danske Sprog, kommet dem i Sinde at ønske en Adskillelse fra deres slevigske Brødre.

Iøvrigt erklærede 77 Vælgere og Indvaanere i Sønderborg, at ingen af dem, det være sig direkte eller indirekte, havde givet den Deputerede for Sønderborg Foranledning til betjene sig af det danske Sprog. Ser man paa denne Adressebevægelse i dens Helhed, synes den at tabe sin Værdi som Vidnesbyrd om Befolkningens Syn paa den Hiort Lorenzenske Sprogsag — fremkaldt som den altsaa for en væsentlig Del har været ved Beselers Optræden. Derimod vidner den jo klart nok om den Styrke, der laa i den slesvigske Særfølelse, ogsaa hos de dansktalende Slesvigere og helt op til Kolding Porte¹).

¹) De forskellige Adresser i Statsarkivet i Kiel (Acta XI); jfr. Oversigten i Sid., S. XXIV f. Hvorledes den tyske Agitation har betjent sig af det

I Slesvig By kom det til politiske Demonstrationer, da den ny Statholder 7. December holdt sit Indtog paa Gottorp; han blev hilst med et Fakkeltog — og samtidig var Hiort Lorenzen Genstand for Forhaanelser som »Landsforræder«. 10. December havde man tiltænkt den kgl. Kommissarius et Fakkeltog, som han dog var politisk forsigtig nok til at frabede sig; der foranstaltedes dog et Tog, der gik til Torvet, hvor man raabte Hurra for »Hertugen« Christian VIII, for Slesvig-Holsten og for Stænderforsamlingen; »det var«, skriver Hiort Lorenzen i et Brev samme Aften, »en almindelig Mening igaar, at jeg vilde flygte af Frygt for mit Liv«; imidlertid havde man til sin Skuffelse maattet se ham spadsere roligt paa Gaderne, og han havde tændt sin Cigar ved en af Faklerne!¹⁾

Det var naturligvis Kongens og Regeringens Ønske, at J. Reventlow-Criminil som Kommissarius skulde staa saa »upartisk« som muligt, og at han derfor heller ikke skulde lade sin Optræden overfor Hiort Lorenzen fortolke som dikteret af en Tilslutning til noget tysk Parti. I en Skrivelse fra Kongen fik han Ordre til, at han ved Stændernes Slutningsmøde skulde »udtale, at Kongen saa vist vil opretholde saavel de statsretlige Forhold, hvorpaa Hertugdømmet Slesvigs Selvstændighed under Danmarks Krone beroer, som dets Forbindelse med Holsten«. Criminil afgav denne Erklæring, men undlod efter Samraad med Statholderen Ordene »under Danmarks Krone«, og yderligere talte saa Forsamlingens Præsident i Tilknytning til den saaledes givne Erklæring om Slesvigs *statsretlige* Forbindelse med Holsten. Den kgl. Erklæring faldt naturligvis i særdeles god Jord hos Slesvigholstenerne, og der blev senere megen Tale om dette »sidste kongelige Ord« (»das letzte königliche Wort«) til Stænderne. Kongen misbilligede, at »Ordet« var blevet fremsat i den forkortede Form,

Beselerske Projekt paa en Maade, der dog ikke allevegne har ført til Maalet, ser vi i en Adresse fra Dalby, der giver Tilslutning til Hiort Lorenzen og iøvrigt betegner Forslaget angaaende Haderslev Amts Indlemmelse som »et Luftsud, hvorved man har villet forlede os til at underskrive Petitioner, der strider mod vore Ønsker og Interesser«.

1) Skau: P. Hiort Lorenzen, S. 222 ff., Breve fra H. L. til C. H. Lorenzen (i dennes Privatarkiv) af 9/12, 10/12 Kl. 11, 11/12 Kl. 9 Morgen. I det sidste melder H. L., der i det hele viser sig levende optaget af disse Begivenheder, hvori han paa en vis Maade selv er Midtpunktet: »Det har været ganske roligt i Nat, og jeg har sovet meget godt.«

men Criminil undskyldte sig særlig med, at der tidligere blot var givet ham Ordre til at fremhæve Slesvigs »Selvstændighed« uden nogen nærmere Bestemmelse af Begrebet. Givet har det nu ogsaa været, at saa længe det fra den danske Regerings Side overhovedet var Tale om, at Slesvig skulde være »selvstændigt« og have »Forbindelse« med Holsten, vilde man fra slesvigholstensk Side drage de Slutninger heraf, som man fandt bedst passende med sine politiske Planer og Hensigter¹).

Gennem Stænderforhandlingerne 1842 fik Slesvigholsteningen sit mest afgørende Stod fremad som Folkebevægelse betragtet. Endnu i den første Tid efter Christian VIII's Tronbestigelse havde der ikke været nogen mere omfattende politisk Bevægelse i Hertugdømmerne; nu blev der²). I Løbet af 1843 holdtes flere store Folkemøder; rundt omkring var til Stadighed *Sangforeningerne* vigtige Centre for Udbredelsen af de slesvigholstenske Stemninger; ved Universitetet i Kiel virkede den historiske Professor Gustav Droysen som ny akademisk Fører for Bevægelsen, der iøvrigt støttedes kraftigt gennem Blade og Tidsskrifter (fra 1843 udkom det for den tyske Enhedsbevægelse kraftigt agiterende Maanedsskrift »Neue Kieler Blätter«). En særlig Rolle spillede den slesvigske Stænderdeputerede *Tiedemann* fra Johannesberg, der byggede sin Agitation paa alt, hvad der kunde opfattes som økonomiske Mellemværender mellem Danmark og Hertugdømmerne, og ganske særlig bekæmpede Tanken om en dansk Filialbank i Flensborg³).

I Nordslesvig indlededes samtidig en virkelig Deling af dansksindede og tysksindede, og Danskheden begyndte at organisere sig⁴). Epokegørende blev Stiftelsen i 1843 af »den slesvigske Forening«, hvis første Formand blev Hans Nissen fra Hammelev, men hvis virkelige Leder iøvrigt snart blev den unge Laurids Skau fra Sommersted. Af største Betydning blev

1) J. Reventlow-Criminils Beretninger i Kongehusets Arkiv, jfr. Sdj. Aarb. 1891, S. 200—05, Std., Sp. 2100.

2) Jfr. særlig Brock, S. 153—64, D. R. H., S. 317 ff.

3) L. Skau fremhæver i sin Bog om Hiort Lorenzen (S. 161) den særlige Betydning, dette Spørgsmaal havde i Tiden nærmest forud for Sprogkonflikten: »Filialbankens Oprettelse i Flensborg var paa den Tid det egentlige Skrækbillede for Slesvigholstenerne.« Trods Stændernes Protest fastholdt Regeringen, at Banken blev oprettet (Std. 1844, 1. Bilagsh., Sp. 19 f.).

4) Jfr. Lauridsen V, S. 33—47.

det under alt dette, at der ved de Begivenheder, der havde fundet Sted, var givet en Tilskyndelse som aldrig for til virksom Interesse for det sønderjyske Spørgsmaal i større Kredse af det danske Folk nord for Kongeaacen.

Ved sin Sprog demonstration havde Hiort Lorenzen selv givet det afgørende Stod til, at Forfatningsspørgsmaalet i den almindelige Bevidsthed traadte tilbage for Spørgsmaalene om Slesvigs Forhold til Danmark og om den danske Nationalitet. Under sit Besøg i København fejredes han 4. Januar 1843 ved en Fest paa Skydebanen af 200 (som »Fædrelandet« udtrykker sig) »for Storstedelen højt ansete Borgere og Embedsmænd«¹⁾. Hans egen Tale her tilfredsstillede ikke ved sin sproglige Form²⁾ og næppe heller helt ved den »Skaal«, hvormed den sluttede, og som blot gjaldt »det gyldne Ord« i Kongens Reskript: »Folkets naturlige Rettigheder«. Højesteretsdommer Hoegh-Guldborg, der holdt Hyldestalen til Danskhedens Helt, sluttede derimod med »en Skaal for vort elskede Fædreland, gamle Danmark, fra Skagen og Øresund til Ejderens Bredder«. I denne »Skaal« er udtrykt Orla Lehmanns Program fra hans Tale ved Majfesten i 1842, den nationalpolitiske Tanke, der under Indtrykket af Sprogstriden i de slesvigske Stænder griber den liberale Bevægelse i Kongeriget med en saadan Kraft, at den ved Indgangen til Aaret 1843 kan siges at være blevet omdannet fra liberal til *nationalliberal* — omend denne sidste Betegnelse endnu ikke er i Brug. Det første fornødne ser den faktisk nu ikke mere i en fri Forfatnings Indførelse — men i Sønderjyllands Bevarelse for den danske Krone og dets nærmere Tilknytning til det egentlige Danmark.

Den politiske Bevægelse vandt herved ny Tilslutning og ny Kraft. Havde Interessen for en Forfatningsforandring været i

1) Fdrl. 1843, 5.—6. Jan. Adressen til H. L. havde været underskrevet af 274 næringsdrivende Borgere, 269 Kandidater og Studenter, 96 Embedsmænd (Fdrl. 1842, Sp. 8707).

2) Ifølge Plougs Udsagn (af Orla Lehmanns Papirer, S. 71) var han saa bevæget og imponeret, at han kom til at give Folk Indtryk af en stor Vanskelighed ved at tale Dansk. Angaaende det ofte diskuterede Spørgsmaal om H. L.s virkelige Evne hertil se bl. a. en Erklæring af Fr. Barfod i Sdj. Aarb. 1894, S. 245 f. H. L. skrev et meget godt Dansk, som han f. Eks. betjente sig af i de citerede Meddelelser til Broderen om Demonstrationerne i Slesvig By. Tidligere har han skrevet Dansk til Orla Lehmann — der høfligt svarede ham paa Tysk!

Tilbagegang siden 1840, blev det saa meget mere taknemmeligt nu at slaa kraftigt paa de nationale Strengene.

Det er ikke vor Opgave at skildre den nationale Bevægelse i dens hele almindelige Forløb¹⁾. Hiort Lorenzen blev flere Gange Genstand for Hyldest, saaledes efter sin Tilbagekomst fra nordslesvigske Bønder med Laurids Skau i Spidsen. Særlig mindeværdig blev den første Skamlingsbankefest 18. Maj 1843, hvor Hiort Lorenzen fik overrakt Solvdrikkehornet med den historiske Inskription: »*Han vedblev at tale Dansk*«, og hvor Laurids Skau holdt sin store (af Chr. Flor skrevet) Tale om Modersmaalet²⁾.

I Forsommeren 1843 afholdtes ogsaa det første nordiske Studentermøde i Upsala, det epokegørende Vidnesbyrd om den skandinaviske Bevægelse, der havde begyndt at knytte sig til de politiske Rørelser rundt om i Nordens Lande. For Danmarks Vedkommende ses paa iøjnefaldende Maade dens Forbindelse med Kampen for Slesvigs Danskhed³⁾. Aaret 1842 bragte Nederlaget for den gamle Helstatspatriotisme, der ønskede at bygge den politiske Udvikling paa et Samarbejde mellem Danske og Tyske — det blev til Gengæld Fødselsaaret for den nye danske Nationalisme, hvis hele Stræben naturligt medførte, at den til Støtte for sin Kamp mod Syd søgte saa megen Tilknytning som muligt mod Nord.

Det nationale Brud, der saa umiskendeligt havde fundet Sted, blev ogsaa fra Regeringens Side erkendt som noget epokegørende, der indtil videre ikke kunde undgaa at faa bestemte politiske Følger.

Med blodende Hjerte og bitter Resignation har A. S. Ørsted formuleret den Betænkning fra Danske Kancelli (dateret 7. Juli 1843), hvori det fastslaas, at Planen om de »stænderske Komitéer« maa opgives⁴⁾. Ikke blot er Stænderforsamlingen i Roskilde den eneste, der har givet den fuld Tilslutning, men

1) I al Alm. kan henvises til de foreliggende Fremstillinger, især af A. D. Jørgensen, P. Lauridsen og A. Thorsøe.

2) Jfr. Lauridsen V, S. 25—32. Drewsen var Hornets Overrækker.

3) Ved den anden Skamlingsbankefest, 4. Juli 1844, talte Carl Ploug om de faa tysksindede Slesvigholstenere, der havde kastet Handsken til 6 Milioner Skandinaver. Jfr. Jul. Clausen: *Skandinavismen* (1900).

4) D. K. 2. Dept. 1844, Forestillingsprotokol Nr. 45.

— fremhæver Kancelliet tillige — »den Tilvækst, som den beklagelige Spænding mellem Danmark og Hertugdømmerne har faaet under de sidste Stænderforhandlinger, tilsteder næppe heller noget Haab om, at det, der skulde være det vigtigste Formaal for Stænderkomitéerne, for Tiden vil kunne opnaas«. »I Særdeleshed den ulykkelige Sprogstrid« vil give de i Forvejen betydelige Sprogvanskeligheder øget Styrke. »*Det er nu Forholdet mellem de forskellige Lande, hvoraft det danske Monarki er sammensat, som frem for alt bevæger den offentlige Mening.*« Derfor vil det foreløbig være bedst at lade Forfatningssagen hvile, hvorimod det vil kunne være heldigt at lade »de statsretlige og finansielle Forhold mellem begge Statsdele underkaste en alvorlig Prøvelse, der uden Tvivl vil give det Resultat, at de gensidige Klager i det væsentlige er ugrundede«.

Fra det sidste Indstillingspunkt tager dog Kancellipræsident *Stemann* Afstand; han vil fraraade en Prøvelse som den omhandlede, »da man ved en saadan vilde ledes ind i Forviklinger og Kontroverser«. 8. Marts 1844 resolverede Kongen, at Tanken om »stænderske Komitéer« skulde opgives, derimod forordnede han intet om nogen statsretlig Undersøgelse; han fulgte for saa vidt *Stemann*.

Modsætningen Ørsted-*Stemann* fremtræder jo atter her særdeles karakteristisk ved den førstes Tro paa, at en videnskabelig Undersøgelse skal kunne paavirke den offentlige Mening i gavnlig Retning, den sidstes inderlige Mistvivl herom. Vi skal i det følgende se, hvorledes det alligevel lykkedes Ørsted at faa gennemført en Slags statsretlig Undersøgelse af Forholdet mellem Landsdelene — og hvorledes det, ejendommeligt nok, blev *Stemanns* Standhaftighed, der kom til at tvinge Resultatet af denne Undersøgelse frem for Offentligheden.

9. Sprogpatentet af 29. Marts 1844. Jyder og Slesvigere overfor hinanden 1844.

Regeringen mødte ved Stænderforsamlingernes Sammentræden i 1844 med helt tomme Hænder i alle Spørgsmaal vedrørende Stænderinstitutionens »Udvikling« og de forfatningsmæssige Forhold i det hele. Blot eet Spørgsmaal havde den været nødt

til at give den endelige Losning, nemlig det, der angik det danske Sprogs Stilling i den slesvigske Forsamling.

Christian VIII har — som han noterede i sin Dagbog — ved Indgangen til Aaret 1843 bedt en Nytaarsbøn om, at Gud vilde give ham Visdom og Kraft til at udjævne Striden mellem Danmark og Hertugdømmerne, denne Strid, »som næres ved Overdrivelser paa begge Sider«. Han saa det stadig som sit kongelige Kald »at staa over Partierne og vedligeholde Tilstanden, som den er, Slesvig som et særskilt Hertugdømme under den danske Krone, enhver Undersaats Sprogforhold respekteret¹⁾. Det vanskelige var lige saa bestandig at faa dette Program gennemført paa en tilfredsstillende Maade. Hans Raadgivere var ikke enige om den Vej, der skulde følges. Da man ved et Statsraadsmode 10. Febr. 1843 har droftet den Ordre, der skulde sendes Kancelliet om at færdigbehandle Sprogsagen, noterede Kongen i sin Dagbog: »Ved Diskussionen om Reskriptet til Kancelliet udtalte Kancellipræsidenten sig for, at intet burde ske, der kunde svække den gode Stemning i Hertugdømmerne, og tydeligvis talte han det slesvig-holstenske Partis Sag. Stemmann og (A. W.) Moltke udtalte sig bestemt om Nødvendigheden af at berolige det danske Folk mod det slesvig-holstenske Partis Anmasselser, Ørsted var ej for overordentlige Foranstaltninger, der kunde genere det slesvig-holstenske Kancelli i Sprogsagens Behandling. Grev Reventlow-Criminil (Udenrigsministeren) fandt intet mod Reskriptet til Kancelliet at erindre, men vel imod dets Offentliggørelse. Jeg bestemte mig til ej at offentliggøre det men blot at bekendtgøre, at Befaling var givet Kancelliet til at udarbejde et Lovudkast i Overensstemmelse med Reskriptet af 2. Decbr. . . .«²⁾ Kancellipræsidenten, Josef Reventlow-Criminil, har Kongen paa Grund af hans Optræden som Kommissarius betragtet med en vis Mistillid som alt for præget af slesvig-holstenske Anskuelser; men dog overlod han uden Modstand det af ham ledede Kollegium at forme de endelige Bestemmelser i den omstridte Sag.

8. Marts 1844 afgiver Slesvig-Holstenske Kancelli sin Be-

1) Jfr. Sdj. Aarb. 1895, S. 116.

2) Jfr. Sdj. Aarb. 1895, S. 118.

tænkning¹⁾), hvori det udtales, at der ikke bor tages noget Hensyn til den ophidsede Nationalfølelse; Forretningsproget maa, hævder Kancelliet, nødvendigvis være tysk, fordi Flertallet af de Stænderdeputerede ikke forstaar Dansk nok til at kunne godkende danske Protokoller, og der maa derfor foreligge særdeles vægtige Grunde, for at Brugen af det danske Sprog skal kunne tilstedes. Der foreslaas derfor denne Ordning: at »de Medlemmer af den slesvigske Provinsial-Stænderforsamling, som ikke tiltror sig at være det tyske Sprog tilstrækkelig mægtige, skal tilkendegive Forsamlingen deres Hensigt om at ville betjene sig af det danske Sprog, og at de Foredrag, der under denne Forudsætning bliver holdt paa Dansk, skal fores til Protokols i det tyske Sprog«. En saaledes formet Bestemmelse gav Kongen 29. Marts 1844 sin Underskrift som en provisorisk Lov (der altsaa skulde forelægges den følgende Stænderforsamling); den udkom som aabent Brev ifølge Resolution af 10. Maj. I det væsentligste stemte dette »Sprogpatent«, hvormed altsaa Hiort Lorenzen, som kyndig i Tysk, blev udelukket fra at holde sine Taler i Stænderne paa Dansk, med Kancelliets egen gamle Forestilling om Sagen fra December 1842; det stred afgjort mod Kongens dengang givne Ordre til Kommissarius om, at Hiort Lorenzen skulde have Ret til at bruge Dansk. Det var Kancelliets Anskuelse, der ved den endelige Afgørelse havde sejret over Kongens.

Sprogpatentet vakte et voldsomt Røre blandt de Danske baade i Kongeriget og Nordslesvig. »Den slesvigske Forening« med Hans Nissen, Hammelev, i Spidsen protesterede; ikke blot Hiort Lorenzen, men ogsaa Nis Lorenzen og to andre nordslesvigske Deputerede, Posselt og P. Jepsen, erklærede sig hindret ved Patentet i fremtidig at kunne møde i Stænderforsamlingen; Laurids Skau sendte Kongen sin personlige Protest; for Kongerigets Vedkommende samlede den Kreds af sonderjysk interesserede Mænd i Hovedstaden, der er gaaet over i Historien som »Syvstjernen«, 10.000 Underskrifter paa

1) S. H. L. Kanc., Forestillingsprotokol (Res. 29. Marts), jfr. Lauridsen V, S. 98 ff.; Ørsted havde for at undgaa ny Diskussion, ønsket en endelig Lov, men efter H. Reventlow-Criminils Forslag bestemte Kongen sig for Provisoriet (Kongens Dagbogsoptegnelser, jfr. Sdj. Aarb. 1895, S. 121 ff.).

en — moderat formet — Protestadresse; men mere virkningsfuld end nogen Protest var det store Skamlingsbankemøde 4. Juli 1844, hvor Grundtvig, O. Lehmann og L. Skau var Hovedtalerne, den Fest, der (med M. Goldschmidts Udtryk) blev som »en folkelig Besiddelsestagen af Sonderjylland, en højtidelig Planten af Flaget paa dets Grund«. Den ny folkelige Nationalitetsbevægelse bød nu for Alvor den gamle Statspolitik Trods og lagde klart for Dagen, at den ikke vilde respektere den gamle Grænse mellem Nørre- og Sønderjylland¹⁾.

I *Viborg Stænder* blev det ogsaa 1844 Sprogspørgsmaalet, der satte Sindene i Bevægelse. »Jeg var med ved Festen paa Skamlingsbanken«, udtalte *J. P. With* under Droftelsen af Stændernes Adresse til Kongen, »og hver den, som var der, som saa den Stemning, der herskede i den der forsamlede Kreds af over 10.000 Mennesker . . . , hver den, der gik om blandt Folkemassen . . . og saa endog graahærdede Mænd fælde Taarer over Sprogpatentet, han kan ikke tvivle paa, at Sagen ikke blot er Slesvigs, men hele Danmarks.«²⁾

Den nationale Stemning, der kom til at beherske Viborg Stænder under hele Samlingen i 1844, fandt straks Udtryk i den »Adresse«, Forsamlingen vedtog. Der udtrykkes her »Bedrovelse« over, at Kongen endnu ikke har villet gaa med til en friere Udvikling af Stænderinstitutionen, men navnlig skildres det, hvorledes Sprogpatentet har fremkaldt en levende Utilfredshed og Smerte hos det hele Folk; under Debatten var der fremsat skarpe Udtalelser om Kongens »tyske« Raadgivere og om Prinsen af Nør som Statholder i Hertugdømmerne, og i Adressen er der ogsaa Tale om, at der i Spidsen for Hertugdømmernes Administration bør staa Mænd med prøvet Hengivenhed for den bestaaende Statsenhed og Vilje til at forsvare saavel Danske som Tyske i deres naturlige Rettigheder³⁾.

Kongen svarede hertil blandt andet, at de nørrejske Stænders ubeføjede Indblanding i de slesvigske Anliggender vilde gøre det vanskeligere for ham at faa den for hele Staten skade-

1) Jfr. Fremstillingen af »det store Sprogørre« i Lauridsen V, S. 107—50.

2) Std., Sp. 64.

3) Std., Sp. 33—79 (Adressedebatten), 479—82 (Adressen).

OLIEMØLLER SCHYTTE

lige Spænding hævel. Stænderne fortsatte ikke desto mindre denne »Indblanding« (som fik Tilslutning i en Række Borgeradresser fra forskellige Byer)¹).

Professor *J. E. Larsen* fremførte et Andragende med 19 Underskrifter fra kendte Mænd — deriblandt flere Stænderdeputerede — om Nødvendigheden af Foranstaltninger til Betyggelse af den danske Nationalitet i Slesvig, nemlig ved Haandhævelse af det danske Sprogs frie Brug og Stiftelsen af danske Undervisningsanstalter og ved Omdannelsen af de højere Regerings- og Retsautoriteter gennem en Ophævelse af den administrative Tilknytning til Holsten²). *A. S. Ørsted* forsømte naturligvis ikke at advare mod dette Forslag; han anbefalede en maadeholden Optræden som bedst tjenlig til, at bortrydde de Misforstaaelser, der nu til stor Skade for Staten havde rejst sig mellem dens forskellige Dele³). Enstemmigt vedtog Forsamlingen dog en *Petition* med Krav om Foranstaltninger til Fordel for den danske Nationalitet, navnlig Oprettelsen af et dansk Seminarium og en dansk lærd Skole; at i enkelte Rigsdele Hovedlandets Nationalitet er sat til Side for en anden, betegnes som noget, der vanskeligt finder sin Lige i Europas civiliserede Stater (»Snarere vil der kunne paa-vises Eksempler paa det modsatte, . . . at man paa alle Maader . . . har søgt at udbrede Hovedlandets Nationalitet . . .«, en Ordning, som Stænderforsamlingen aabenbart ogsaa for Slesvigs Vedkommende vilde finde mere rimelig end den bestaaende Tilstand); der blev ikke i *Petitionen* krævet nogen Adskillelse af Slesvig og Holsten, blot i al Almindelighed Reformer indenfor den slesvigske Administration.

Oliemøller *Schytte* foreslog, at man skulde bede Kongen om ved en kraftig, folkelig og fædrelandssindet Administration at træffe de nødvendige Foranstaltninger til Statsenhedens Opretholdelse og i Forbindelse hermed opfylde sit tro Folks Ønsker om en til Tidens Krav svarende friere Udvikling af Samfundsforholdene⁴). Højest betegnende er det, at »den friere Ud-

1) Sp. 803—04, 1042, 1601, 1699, 2173.

2) Std., Sp. 441—77 (Forslag og indl. Beh.), 2346—94 (Komité og forel. Beh.), 2768 (endelig Beh.), CVI—CXVIII (*Petitionen*).

3) Sp. 459.

4) Std., Sp. 484—517 (Forslag og indl. Beh.), 1522—76 (Komité og foreløbig Beh.), 1734—99 (endelig Beh.), XLVIII—LI (*Petitionen*).

vikling« her blot var anbragt som et Vedhæng til »Statsenheden«; i den Grad var de store nationalpolitiske Problemer nu kommet i Forgrunden for det rene Forfatningsspørgsmaal. Der var dog endel af Deltagerne i Debatten, der hæftede sig ved dette sidste Spørgsmaal, deriblandt flere Bønder.

I kraftige Ord tog Selvejer Peder Lydersen Afstand fra Tanken om en fri Forfatning; blot Navnet den engelske Konstitution eller Tokammersystem lød i danske Bønders Øren, da var det, sagde han, lig et stærkt rullende Tordenslag. I England var der blandt de lavere Klasser den største Armod, men i Danmark havde Enevælden draget Omsorg for Bondestanden; Lydersen ønskede en Konge, ikke som Christian V, der havde skabt Grevskaber og Baronier, eller som Christian VI, der havde grundlagt Statsgælden, men som Frederik IV og især som den uforglemmelige Frederik VI, »vor Fryd og Stolthed«¹⁾. Ole Kirk talte om Bondestandens Tro til, at Enevælden bedre end en fri Forfatning kunde udslutte Misforholdet i offentlige Byrder mellem de forskellige Klasser; hvad Bønderne særlig interesserede sig for, var Besparelser i Finansforvaltningen og Lettelse i Beskatningen; selv var Kirk ganske vist stadig stemt for en Konstitution, men sjældent havde han hørt nogen Bondemand udtale Ønsker i denne Retning²⁾. I helt anden Aand talte Godsejer Roulund om sine Granskninger i Kongeloven, hvoraf det fremgik, at enhver dansk Borgers Velfærd paa den mest uhyggelige Maade var afhængig af den enevældige Konges personlige Naade!³⁾

En saa kraftig Interesse gjorde sig dog gældende for den Del af Forslaget, der handlede om »Statsenheden«, at der baade i den nedsatte Komité og i Forsamlingen som Helhed blev overvejende Stemning for at skyde enhver Uenighed tilside om alle de Problemer, som selve det konstitutionelle Krav kunde give Anledning til at rejse. Med 45 Stemmer mod 3 blev det vedtaget at indsende et Andragende til Kongen som af Schytte foreslaaet, og det vedtoges (paa Forslag af Professor Larsen) i dette Andragende særlig at fremhæve Nødvendigheden af virksomme Forholdsregler mod de statsoplosende

1) Sp. 497 ff., 1570.

2) Sp. 508.

3) Sp. 1741 f.

Bestræbelser, der saa længe havde holdt Kongens Undersaatter i Uro og Spænding. Derimod forkastedes (med 26 mod 22 Stemmer) et særligt Forslag af Schytte om at fremhæve det absolut onskelige i Indførelsen af en Skattebevillingsret. Viborg Stænder tilkendegav altsaa i Virkeligheden, at deres Interesse for Statsenheden var større end deres Interesse for Forfatningen. Meget understreger de, at Kongeriget og Hertugdømmerne udgør et Monarki, hvis indre Organisation frembyder alt, hvad der kan begrunde en Statsenhed: fælles Statshersker, fælles Statsraad, fælles Regeringskollegier, fælles Statsholdning, fælles Krigsmagt, fælles Statsborgerret.

For saa vidt kunde det næsten se ud, som om der i Stænderne kun var Tanke for en ubetinget Helstatsordning med Holsten lige saa fast knyttet til Danmark som Slesvig. At dette dog ikke var Tilfældet, viser deres Holdning overfor de Udtalelser, der i den slesvigske Stænderforsamling 1842 var blevet fremsat af den kgl. Kommissarius om »Slesvigs Selvstændighed« overfor Danmark og dets Forbindelse med Holsten. Paa Forslag af Professor J. E. Larsen vedtog nu Viborg Forsamling med 46 Stemmer mod 1 at opfordre Kongen til en Kundgørelse om, at det lige saa lidt ved disse Udtalelser som ved en Vending i den kgl. Bekendtgørelse til Slesvigs Stænder i 1844 om »Vedligeholdelsen af Hertugdømmet Slesvigs statsretlige Forhold« havde været Meningen at indromme noget til Skade for den bestaaende Statsenhed og »navnlig ikke at opgive den danske Krones Ret til Hertugdømmet Slesvigs uadskillelige Forbindelse med samme«¹⁾. Sammenholdes de forskellige vedtagne Udtalelser om Monarkiets Statsforhold, ses det da, at Viborg Stænder nok hylder Statsenheden, men dog i særlig Grad Tanken om Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Danmark. For saa vidt stemte denne Holdning kun med de Idéer om Monarkiets Enhed og Sammenhæng, der var blevet fulgt af Regeringen — frem for alt ved den Karakter, Stænderforfatningen havde faaet.

Kongens Repræsentant, A. S. Ørsted, følte absolut ingen Glæde ved paa denne Maade at se Folkets Repræsentation som Regeringens Forbundsfælle. Dybt frastødt ved det hele Indtryk af en mod Tyskheden vendt dansk Nationalfølelse, bittert

1) Std., S. XLV—LI.

erkendende, at han ikke formaar at afholde Jyderne fra Indblanding i de slesvigske Sager, sukker han i et Brev til Kongen (5. August): »Jeg kan ikke andet end være bekymret, naar jeg tænker paa det forskruede i den Misstemning, der umiskendelig finder Sted, og paa de store Vanskeligheder, det vil have at tilvejebringe en rigtigere Erkendelse og bedre Stemning, Vanskeligheder, som endog forøges ved den liden Evne, som de fleste har til at tage mod Grunde, som er i Strid med den dem een Gang bibragte Mening.« I et senere Brev (9. Septbr.) tilraader Ørsted som Middel mod alt dette »nye organiske Indretninger« — men i sin Slutningstale til Stænderne (11. Septbr.) advarer han disse mod »Misforstaaelser«, der kan hindre Iværksættelsen af gavnlige Fremskridt.

Ørsted har vel nok, skønt han ikke lod sig mærke med det, følt sig noget utilfreds ved sin egen Stilling paa denne Tid. I »Fædrelandet« for 22. Febr. 1844 findes en Forside-Artikel, der med lidet smigrende Ord skildrer, hvor dybt den før saa folkeyndede Ørsted efterhaanden er sunket i den almindelige Agtelse (»hvad man finder saare naturligt hos en holstensk Greve, det finder man oprørende hos Apotekersønnen fra Rudkøbing«).

Medlemmerne af *den slesvigske Stænderforsamling*, deriblandt Stedfortræderne for Hiort Lorenzen og de andre udtraadte Nordslesvigere¹⁾, maatte ved deres Sammentræden i 1844 finde sig i at modtage en skarp Irettesættelse. Det hed i den kgl. »Kundgørelse«, at Kongens »landsfaderlige Omsorg«, med hvilken han i lige Kærlighed omfattede alle sine Undersaatter, ikke havde kunnet overse den ensidige Retning, som delvis havde udtalt sig i Forsamlingens Forhandlinger, og som havde foranlediget den til Ytringer og Andragender, der ikke blot gik ud over de ved Loven af 28. Maj 1831 anviste Grænser, men ogsaa havde bidraget til at svække den gensidige Tillid mellem Kongens Lande; i den Anledning tilkendegav Kongen Forsamlingen sin »allerhøjeste Mishag« med den Aand, hvori disse Forhandlinger var blevet ført, og idet

¹⁾ Blandt disse var kun een af bevidst Danskhed, Sognefoged A. T. From fra Halk Sogn (jfr. Lauridsen V, S. 118).

han henviste til den af Kommissarius ved Slutningen af den forrige Samling meddelte Forsikring om Vedligeholdelsen af Slesvigs statsretlige Forhold, formanede han Stænderne til »ikke atter ved en fuldkommen ugrundet Frygt« at lade sig aflede »fra fordomsfri Varetagelse af dette Hertugdømmes sande Interesser«¹⁾.

Til denne temmelig kraftige Hilsen føjede den kgl. Kommissarius en Formaning i noget mildere Form om (»ihukommende de ubehagelige Optrin i den forrige Diæt«) »at jævne hin ulykkelige Tvedragt«, saaledes som det var nødvendigt for at fremme Statens Velfærd og naa det skønne Maal: »broderlig Endrægtighed mellem een Konge og Landsherres samtlige Undersaatter«²⁾.

Hverken den strenge Irettesættelse eller den milde Formaning virkede helt efter Hensigten. Straks ved det følgende Møde fremsatte Præsidenten en Erklæring (en »Tiltale« til Forsamlingen) i den Retning, at Kongens Ord havde gjort et smerteligt Indtryk, men man vilde fra Stændernes Side søge sin »Beroligelse« i Bevidstheden om, at man i Virkeligheden ikke havde fraveget Rettens Bane og stedse kun havde fulgt den samvittighedsfulde Overbevisning. Affatteren af denne Protest var ikke Præsidenten selv, men Hertugen af Augustenborg i Forening med Pastor Lorenzen. Trods sin dæmpede Form var den dog en usædvanlig Demonstration, og det kunde synes uheldsvarslenende for de kommende Forhandlinger, at Forsamlingens Medlemmer enstemmigt gav den Bifald. Der fremtraadte dog faktisk ikke i Forsamlingen noget særlig stærkt Krigshumør, det kom ikke til lignende Optrin som i 1842. Paa Forhaand har selve Landets Statholder, Prinsen af Nør, ment, at dette vilde være den rigtige Taktik overfor Kongen. »Jo mere rasende Danskerne er, desto koldblodigere maa man her være«, skriver han 7. Juli til Hertugen³⁾.

Som sædvanlig vedtoges (med 36 Stemmer mod 1) Henningsens Forslag om en Forening af Slesvigs og Holstens Stænderforsamlinger. At dette Forslag udtrykte et Ønske i vide

1) Bilag I, Sp. 1 f.

2) Std., Sp. 5.

3) Std., Sp. 20 ff., Gebauer: Christian August, Herzog zu Schleswig-Holstein, S. 146 f.

Kredse af den tysk-slesvigske Befolkning, derom vidnede den Række Vælger-Petitioner, der nu som under de tidligere Samlinger indkom til Stænderne om denne Sag. Endvidere vedtog Forsamlingen enstemmigt et Andragende om Adskillelse af Kongeriget og Hertugdømmerne med Hensyn til Finanserne og anførte her til Begrundelse ikke blot en omstændelig Udregning, hvorefter Hertugdømmernes Befolkning under det raadende Finansstyre skulde være haardere tyngtet og mindre begunstiget end Kongerigets, men ogsaa en Henviisning til de statsretlige og historiske Forhold, hvorefter Slesvig og Holsten ifølge den af Christian I i 1460 underskrevne Grundtraktat, »hvilken Hertugdømmerne den Dag i Dag med velbegrundet Ret kunde støtte og beraabe sig paa«, blot skulde være bragt i en ren Personalunion med Danmark under Garanti, ikke blot for at forblive samlet, men ogsaa for deres Stænders skattebevilligende Myndighed. Ligeledes enstemmigt krævede Forsamlingen Kongens Stadfæstelse af Statutterne for en projekteret slesvig-holstensk Landsbank¹⁾.

En hel Række andre vedtagne Andragender vidner om de slesvig-holstenske Stemninger, der beherskede Forsamlingen; saaledes bad man i Tilslutning til en — gennem Thies Steenholdt indbragt — Petition fra Slogs Herred om, at de Regimenter og Korps, der blev rekruteret fra Hertugdømmerne, maatte faa anvist deres Standkvarter indenfor Slesvigs og Holstens Grænser²⁾; en Henvendelse fra 42 nordslesvigske Præster fik Forsamlingen til at vedtage et Andragende om, at der for Fremtiden i Hertugdømmerne kun maatte ansættes saadanne Præster (det være sig af Fødsel Danske eller Slesvig-Holstenere), der havde bestaaet den slesvigske Overkonsistorialeksamen; i samme Aand var et Andragende om, at der maatte blive uddannet danskkyndige Lærere paa Tønder Seminarium — nemlig for at det skulde blive muligt at udelukke

1) Bilag II, Sp. 761—64 (ang. de indkomne Petitioner se Registret under »Forening«), Sp. 832—92, Sp. 805—18.

2) Bilag II, Sp. 805—13. Andragendets udtalt slesvig-holstenske Karakter fremtræder netop ved Sammenligning med Petitionen fra Slogs, hvori der kun var Tale om, at slesvigske Rekruter ikke maatte føres til Kongeriget, men altid skulde tjene i Slesvig. I sit Andragende kan Forsamlingen henvise til den for 1816 gældende Ordning; først derefter var Hertugdømmerne kommet til at rekrutere flere Regimenter med Garnison i Danmark.

Seminarister, der var uddannet i Kongeriget, fra de danske Skoledistrikter i Nordslesvig¹).

Sprogpatentet af 29. Marts blev som »provisorisk« Lov forelagt Stænderne. Af den nedsatte Komité erklærede to Medlemmer, Beseler og Gülich, sig ubetinget imod det, to andre, Godsejer Rumohr og Pastor Lorenzen, var principielt imod en Lovgivning paa dette Omraade, men saafremt Kongen vilde fastholde sin Beslutning herom, havde de ikke noget imod Indholdet af det udstedte Patent; endelig erklærede det femte Medlem, Petersen-Dalby, Patentet sin Tilslutning og vilde have tilføjet til dets Bestemmelser, at ethvert paa Dansk holdt Foredrag straks skulde oplæses paa Tysk af Protokollen. Med 22 Stemmer mod 17 vedtog Forsamlingen at fraraade alle Lovbestemmelser paa dette Omraade, men tillige med 24 Stemmer mod 15, at der, saafremt Kongen dog vilde beslutte at udgive lovlige Normer for det danske Sprogs Brug i den slesvigske Stænderforsamling, ikke fra Stænderforsamlingens Side vilde være noget at erindre imod det forelagte Lovudkast. »Det er et Resultat af historiske Fakta«, hedder det i Betænkningen, ». . . at Hertugdømmet Slesvig i Forening med Hertugdømmet Holsten er at betragte som et tysk Land; Statsregeringen selv har mangfoldige Gange betegnet Hertugdømmerne som tyske Lande . . .«. Iøvrigt protesterede Forsamlingen imod, at Regeringen havde udstedt en provisorisk Lov om denne Sag, da den ikke havde kunnet overbevise sig om, at Regeringen havde Ret til at udgive Love uden foudgaaende Raadslagning i Stænderforsamlingen; den bad derfor Regeringen om ikke fremtidig at udstede saadanne Love. Det tør siges, at denne Protest, naar henses til Stænderforfatningens Ordlyd og Regeringens hele Fremgangsmaade, ikke havde nogen sikker Grund for sig²).

Det mest radikale Skridt blev dog foretaget af Advokat Gülich, der stillede Forslag om Indførelse af en slesvig-

¹) Bilag II, Sp. 813—19, 820—28.

²) Std., Sp. 2020—39 og 2349—61 (foreløbig og endelig Beh.), Tillæg II, Sp. 320—33 (Komité), 713—25 (Fors.s Betænkning). Af Udtalelser under Debatte kan anføres, at Etatsraad Lüders talte om den »logiske Umulighed« af at forene to Sprog og om »det babyloniske Taarns forulykkede Opførelse«, medens derimod Flensborgeren Jensen erklærede, at han »ubetinget« vilde stemme for Patentet (Sp. 2359 ff.).

holstensk konstitutionel Forfatning »paa Basis af Landsrettighederne« og med Forbehold af en særlig Repræsentation for Ridderskabet¹). Den kgl. Kommissarius erklærede naturligvis et saadant Forslag for at ligge udenfor Stændernes Kompetence; men det vakte desuden Anstod til flere Sider i Forsamlingen: Godsejer Weber mente, at en konstitutionel Regeringsform vilde blive mere kostbar end Enevælden, Jensen fra Flensberg, at det kommunale Selvstyre først maatte danne Indledningen til en fri Statsforfatning; ogsaa Greverne Reventlow og Moltke vendte sig straks mod Gülichs Forslag, den sidstnævnte med Udtryk for Bedrøvelse over, at »Endrægtigheden« i Forsamlingen var blevet brudt²). Hvad man fra slesvig-holstensk Side fuldt kunde enes om, var som sædvanlig blot Tanken om Hertugdømmernes Fælleskab, ikke selve de forfatningspolitiske Idéer om deres Styrelse.

Med 31 Stemmer mod 6 henvistes dog Gülichs Forslag til en Komité, hvortil blandt andre Beseler, Gülich og Henningsen valgtes. Denne Komité udtaler sig for at indgive et Andragende i den foreslaaede Retning, idet den fremfører en historisk Begrundelse, der strækker sig fra Valdemar III's Haandfæstning i 1326 over Christian I's Lofte i 1460 lige til Christian VIII's Tilsagn i 1842 om, at han vilde opretholde Slesvigs Selvstændighed og dets Forbindelse med Holsten. Til Støtte for Forslaget henvistes ogsaa til 5 indkomne Petitioner, saaledes fra Slesvig, Tønder og Haderslev (i hvilken sidste der tales om »den vort Fædreland Slesvig-Holsten retlig tilkommende omend ikke faktisk bestaaende Skattebevillingsret«); men videre end til foreløbig Behandling kom det ikke, da Forsamlingens store Flertal foretrak at færdigbehandle Sagen angaaende en slesvig-holstensk Bank.

Ved Afslutningen af denne Stænderforsamling sagde Præsident *Falck* sin Mening om Nørrejdernes Indblanding i de slesvigske Anliggender: »Den slesvigske Stænderforsamling, ihukommende den stedse af samme fulgte Grundsætning ikke at blande sig hverken i de danske Stænderforsamlings For-

¹) Std., Sp. 82—106 (Forslag og indl. Beh.), 2039—53 (foreløbig Beh.), 2312 (Erklæring fra Gülich som Referent om, at Sagen ikke fores til Ende), Tillæg II, Sp. 274—93 (Komité).

²) Sp. 90 f., 101, 104 f.

handlinge eller i Kongeriget's indre Anliggender, har saa meget mindre kunnet finde Foranledning til at tage Notits af hine Andragender og Beslutninger, som de er udgaaet fra en Forsamling, der i Henseende til vort Land er aldeles ukompetent.« Alle Medlemmerne gav deres Tilslutning til denne Udtalelse, inden de skiltes — under Leveraab for »Landsherren« — 9. Sept. 1844¹⁾.

Saa moderat den slesvigske Stændersamling end forløb, saa det endnu i Sommeren 1844 ud, som om den slesvig-holstenske Folkebevægelse havde sit egentlige Samlingspunkt i Slesvig By. Her holdtes 24.—25. Juli, altsaa netop under Stændermoderne, en stor Sangerfest. 2500 Gæster deltog i et Festmaaltid, hvor Advokat Beseler udbragt et »Hoch« for det tyske Fædreland, og ved den Lejlighed lod for første Gang Slesvig-holstenersangen (»Schleswig-Holstein meerumschlungen«) og vistes for første Gang den slesvigholstenske, blaa-hvid-røde Fane (broderet af Damer fra Byen)²⁾. Forholdenes Udvikling skulde medføre, at de Stemninger, der fandt Udtryk paa denne Maade, for Stændernes Vedkommende skulde komme kraftigst til Orde under de Forhandlinger, som aabnedes 15. Oktober i Itzehoe, og som fik en betydningsfuld Forbindelse med dem, der samtidig fandt Sted i Roskilde.

10. Arvespørgsmaalet. De nationalpolitiske Forhandlinger i Roskilde 1844. Holstenernes »Retsforvaring«.

Det for hele Forholdet mellem Landsdelene mest afgørende, der skete i 1844, var dog ikke, at Striden om det sproglige Spørgsmaal blev fortsat, men at der blev skudt et Spørgsmaal frem, som paa den pinligste Maade vendte sin Brod mod Statsenheden saa vel som mod Kongehusets dynastiske Interesser: *Arvespørgsmaalet*.

Hidtil havde dette Spørgsmaal ikke været virkelig fremme i den slesvigholstenske Bevægelse, der som sin naturlige Bund havde det faktisk foreliggende, det Fællesskab, der bestod mellem Hertugdommerne i administrativ og til Dels national Henseende, og hvis politiske Princip havde fundet Udtryk i

1) Std., Sp. 2407.

2) Jfr. Die Heimat, Kiel 1905, S. 60 f.

et bestandig gentaget Krav om videre Udvikling af dette Fællesskab. De førende slesvig-holstenske Teoretikere, Falck og Dahlmann, havde fremhævet, hvorledes Hertugdømmerne kunde siges ikke at være underkastet Kongelovens absolutistiske Forfatningsform, men paa det arveretlige havde de ikke lagt Vægt. De havde søgt at bevise, at for Hertugdømmerne bestod et gammelt Krav paa Stændernes Medvirken ved Statsstyrelsen gennem fælles Landdage; men hvad det arveretlige angaar, havde Falck endnu 1831 (i sin Privatret) ment, at Holsten var underkastet Kongelovens Arvefølge (efter Frederik VI's Inddragelse af dette Hertugdømme i 1806), Slesvigerimod ikke¹⁾; det var den helt omvendte Opfattelse, der gjorde sig gældende i danske Regeringskredse og her bidrog til at styrke Ønsket om at holde de to Hertugdømmer politisk adskilt fra hinanden.

Hævdelsen af den Tanke, at Hertugdømmerne modsat Kongeriget kun var underkastet en Arveret for Mandslinjerne af den oldenborgske Slægt, var længe kun en særlig Interesse for Familien Augustenborg, flettet sammen med rent personlige Rivninger og den kraftige Konkurrence mellem den nævnte Familie og Kongehusets hessiske Slægtninge. Allerede ved Holstens forbigaaende Indlemmelse i det danske Rige i 1806 var der opstaaet en Modsætning mellem Frederik VI og hans Svoger, Hertug Frederik Christian, netop med Arvespørgsmaalet som Anledning. Da det viste sig at være den kongelige Politik's Hensigt at ville hævde Kongelovens Bestemmelser i enhver Henseende for hele det dansk-holstenske Monarki, blev det fra Hertugens Side bestridt, at de med rette kunde gøres gældende overfor Arveretten til Hertugdømmerne. Han trak sig tilbage til sit alsiske Gods og udarbejdede her et Manuskript om den Ret, som Augustenborgerne i deres Egenkab af den ældste levende Linje indenfor den sonderborgske Gren af det oldenborgske Hus eventuelt maatte gøre Krav paa. Dette Manuskript ligger til Grund for det trykte Skrift, Sønnen, Hertug Christian August, udsendte om Arvefølgen 1837, det Skrift, som synes at have gjort et betydeligt Indtryk paa Frederik VI — som derved foranledigedes til sine Forhand-

¹⁾ Karakteristisk nok spillede Arvespørgsmaalet heller ingen Rolle for Lornsen under hans Optræden i 1830.

linger om Sagen med den russiske Regering —, men ellers ikke har haft politisk Betydning¹⁾).

Endnu efter Christian VIII's Tronbestigelse kunde det se ud, som om Arvespørgsmaalet ved Forholdenes Udvikling skulde miste praktisk Interesse. I 1841 indgik Tronfølgeren, den senere Frederik VII, sit andet Ægteskab. Da Christian VIII i 1842 udnævnte Prins Frederik af Nør til Hertugdømmernes Statholder, har han vel optimistisk regnet med, at Fødslen af en Sonnesøn skulde ophæve den arveretlige Konflikt med Augustenborgerne. I den nærmest følgende Tid synes Prinsen at have paavirket sin Broder, Hertugen, i Retning af en mere indsmigrende Holdning overfor den kongelige Svoger med det Formaal eventuelt at komme i Betragtning ved Tronfølgen for det hele Monarki. Her stodte Hertugen imidlertid paa den uoverstigelige Vanskelighed, der laa i Kongeloven, hvortil er kommet Christian VIII's personlige Troskabsfølelse overfor Søsteren, Landgrevinde Charlotte af Hessen, og hendes Born. Hertugen fortsatte da sine gamle arvepolitiske Bestræbelser²⁾. Jo mere sandsynligt det hurtigt blev, at ogsaa Kronprinsens nye Ægteskab vilde blive barnløst, desto mere voksede det hele Spørgsmaal i Interesse.

Allerede først paa Aaret 1843 bringer »Berlingske Tidende« en Række Artikler, der vidner om den Opmærksomhed, man indenfor Regeringen begynder at vise det: det er selve A. S. Ørsted, der her (anonymt) søger at give den juridiske Begrundelse for, at Kongelovens Bestemmelser gælder ved Hertugdømmernes Arvefølge saavel som ved Kongerigets. Hans Opsatser fremtræder, meget karakteristisk, som vendt mod den Opfattelse af Statsforholdene i det danske Monarki, der kom til Orde i »Fædrelandet« som den ny Nationalliberalismes Organ. Efter denne Opfattelse skulde der skelnes principielt

1) Jfr. i det hele den Oversigt over Spørgsmaalets Udvikling, der er givet i Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav (1916).

2) Se Gebauer: Christian August, S. 118 ff.; her berettes ogsaa (S. 123 ff.) om et bevæget Møde i Juni 1842 mellem Kongen og Hertugen; sidstnævnte synes her at have slaaet paa den Mulighed, at Kongen kunde ændre Arve-reglerne, medens Kongen synes at have tænkt sig, at Hertugen kunde give Afkald paa sine Fordringer mod en Erstatning. — Som et Led i Kongens Bestræbelser for at sikre Tronfølgen for sin Søsters Slægt maa ogsaa ses det Giftermaal, der 1843 blev afsluttet mellem Prins Frederik af Hessen og en Datter af den russiske Kejsere. (D. R. H., S. 321).

meget skarpt mellem Slesvigs og Holstens Forhold til den danske Krone: i Holsten var Kongen som tysk Forbunds fyrste ikke Souveræn i samme Forstand som for Slesvigs Vedkommende, og man vilde fra nationalliberal Side gerne indrømme, at der ogsaa for Holsten gjaldt en Arveret, der engang kunde skille det fra den danske Konge, hvis Fremtid ikke laa i Forbundet med noget tysk Land, men i den »skandinaviske« Forbindelse med det ovrigt Norden. Af disse Tanker var Ørsted bestemt Modstander, og derfor søgte han at imodegaa dem offentlig, bl. a. ved at hævde og begrunde, hvorledes Kongelovens Arvefølge (som indført i Holsten 1806) gælder for hele det danske Monarki. Naar »Fædrelandet« i sit Gensvar hertil stillede i Udsigt, at selve den lige Arveret ikke skulde støde paa dets Modstand, da var der straks givet et Varsel om, at Regeringen under Kampen for sine Synspunkter paa dette Omraade vilde kunne støtte sig til den danske nationale Bevægelse¹⁾. Derimod kunde den ikke undgaa at komme i uløselig Modsætning til den tyske — og jo ivrigere den blev i sine Bestræbelser, desto fastere knyttede den Baandet mellem Slesvigholstenismen og den augustenburgske Hertug.

Ørsteds paa »Fædrelandet« møntede Artikler fremkaldte en Indsigelse fra Hertugen, der paa dette Tidspunkt har været overordentlig optaget af Arvespørgsmaalet. Paa en Rejse, han i Løbet af 1843 foretog rundt i Tyskland, undlod han ikke at gøre Propaganda for sin Opfattelse hos de Fyrster og Statsmænd, han traf paa sin Vej²⁾. Han nøjedes nu heller ikke med at være sin egen skriftlige Advokat, men lod Advokat K. *Samwer* udarbejde et Skrift (»Die Staatserbfolge der Herzogtümer Schleswig-Holstein«), hvori udførligt fremstilles den Lære, at ingen Statsakt har ophævet Mandslinjernes Eneret i Hertugdømmerne, og at Augustenborgerne derfor, i Tilfælde af Kongehusets Uddoen, efter de gældende Regler maa sidde inde med Arveretten til baade Slesvig og Holsten. Dette Skrift udkom i 1844, lige for Roskilde Stænder sammentraadte — og det skulde her faa sin betydningsfulde Virkning ved at føre Stænderne ind paa det Arvespørgsmaal, der altsaa i 1844 fore-

1) »Berlingske Tidende« 10.—11. Jan., 2.—10. Febr. 1843, jfr. »Fædrelandet« Nr. 1122—1129.

2) Gebauer, S. 136 ff.

ligger som nationalpolitisk Spørgsmaal ved Siden af Sprogspørgsmaalet.

Hvor stærkt Arvespørgsmaalet optog Regeringen, og hvorledes den ventede, at det ogsaa skulde interessere Stænderforsamlingerne, viser sig ved en Instruks, der blev givet begge de kgl. Kommissærer: det paalægges dem, under Henvisning til visse Ytringer allerede under tidligere Stænderforsamlinger, overfor enhver Tvivl at hævde Statsenheden — uden dog derved at indlade sig paa nogen Diskussion¹⁾. Det blev dog ikke muligt at hindre saavel Roskilde som Itzehoe Stænder i at beskæftige sig kraftigt med de farlige politiske Spørgsmaal — og det skete for Øboforsamlingens Vedkommende ikke mod, men med den kgl. Kommissarius' Vilje.

I *Roskilde* sad flere af de ivrigste Forkæmpere for den ny nationale Sag, og da *H. N. Clausen* var blevet valgt til Præsident ligesom i 1842, forsømte han ikke at tilkendegive som sin Hensigt at ville deltage personlig i Forhandlingerne, naar han fandt Anledning dertil: han kunde, sagde han, som Forholdene i hans Fædreland og for den danske Nationalitet nu var, ikke finde sig i at sidde som stumt Vidne i en Forsamling, der var sammenkaldt med det Hverv at raadslaa om Fædrelandets Ve og Vel i Nutid og Fremtid²⁾. Om denne Udtalelse af den ivrigt nationale Professor bemærkede Christian VIII i et Brev til A. S. Ørsted, at det altsaa var H. N. Clausens Hensigt at ville bruge sine Talegaver til at udbrede Misnøje og Mistillid med Regeringen, og at det derfor vilde være passende, om A. S. Ørsted under 4 Øjne appellerede til hans Ansvarsfølelse. Ørsted svarede hertil, at Kongen nok »vilde tillade« ham at lade det komme an paa Omstændighederne, hvorvidt han virkelig skulde gore et saadant Forsøg overfor H. N. Clausen, han havde paa Forhaand ingen Tro til, at det vilde tjene til at »sagtné hans Iver«³⁾.

1) A. S. Ørsteds Privatarkiv. Skrivelse fra Udenrigsminister H. Reventlow-Criminil. Meget karakteristisk for den hele Sags Baggrund i de personlige Forhold indenfor Kongehuset er det, at det i Instruksen fremhæves, hvorledes Kongen paa intet Tidspunkt har tabt dette Spørgsmaal af Syne, skønt han en Tid »har givet den Forhaabning Rum«, at det skulde blive løst gennem Kronprinsens kort efter Kongens Tronbestigelse stedfundne Formæling.

2) Std., Sp. 14 f.

3) Breve af 19/10 og 20/10 1844.

Imidlertid blev det den politiske Moderation, der i 1844 endnu mere end før, trods de enkelte særlig radikale Medlemmer, kom til at sætte Præg paa Østifternes Forsamling. Som A. S. Ørsted skriver i et (udateret) Brev til Kongen: »Bevægelsespartiet finder sig beklemt og rører sig ikke meget i Stænderne«. Straks ved Forhandlingernes Begyndelse kom det til en Styrkeprøve mellem den mere radikale og den mere moderate Retning. Grosserer H. P. Hansen foreslog en Adresse til Kongen med Udtryk for »den i Nationen herskende Stemning med Hensyn til den nærværende Stilling af Statens vigtigste politiske og nationale Forhold«¹⁾. Her er ikke blot Tale om de Farer, der har rejst sig for Statsenhed og Nationalitet, men om, at »de gensidige Tillids- og Kærlighedsbaand mellem Fyrste og Folk med hver Dag bliver slappere og slappere«, og om, at »de Anskuelse, som gør sig gældende i det Raad, der staar Kongen nærmest, har stillet sig i et fjendtligt Forhold overfor Folkets Ønsker og Forhaabninger«. Som støttende Talsmænd for, at en saadan Adresse skulde indgives, fremtraadte straks efter hinanden Drewsen, Balth. Christensen og Orla Lehmann²⁾. Alle tre vidnede de om en udbredt Misstemning og Mistillid til Regeringen. »Hvo tror«, spurgte Balth. Christensen, »at Hans Majestæts nuværende Raadgivere har Hjerte eller Sind til at føre os frem mod det, som dog er det eneste Banner, hvorunder Folk og Land og Krone kan samles til en Enhed — jeg mener en Konstitution?« Karakteristisk er det, at alle de tre nævnte Talere ved deres Argumentation og Udtryksmaade ligesom vil foregribe den konstitutionelle Statsordning, der ønskes gennemført — omhyggeligt vender de deres Kritik ikke mod Kongen, men mod hans »Raadgivere«, det siddende »Ministerium«. Drewsen bl. a. med Fremhævelse af det skandaløse ved Prinsen af Nørs Udnævnelse til Statholder; kraftigt understreger Lehmann Ministrenes »moralske Ansvarlighed«, og han erklærer det for »lige saa faktisk urigtigt og uretfærdigt som juridisk utilladeligt og politisk utilstedeligt at henvise til Kongen selv som Kilden til den herskende Misfornøjelse«³⁾. Mod dette Synspunkt blev der straks nedlagt en

1) Std., Sp. 488—561.

2) Sp. 490 ff., 496 ff., 498 ff.

3) Sp. 505.

saa kraftig principiel Protest af P. G. Bang, at han endog betegnede det som en Fornærmelse mod Kongen: det var jo dog ham, der ifølge Kongeloven regerede, og altsaa ogsaa ham, der maatte have Ansvaret for Regeringens Beslutninger, ham, der opvakte den Misstemning, hvormod der var Tale, men hvis Eksistens Bang iovrigt vilde benægte¹⁾).

Af særlig Interesse blandt de andre Udtalelser under denne Adressedebat er det, at Algreen-Ussing erklærede sig ganske enig med Bang og iovrigt fandt, at man ikke gennem en enkelt Adresse, men gennem specielle Petitioner om alle de forskellige brændende Spørgsmaal skulde søge at gøre Kongen bekendt med de hos Folket levende Ønsker og »at berolige Gemytterne«²⁾. Den sidste Tilføjelse er jo særlig karakteristisk for de Folelser, der nu besjælede den tidligere forende Oppositionspolitikere. Han stod nu ængstelig tilbageholdende overfor de radikale Krav, ikke blot forfatningspolitisk, men navnlig ogsaa nationalt, han var blevet »Roen«s og derfor i Virkeligheden Regeringens Mand. Det Standpunkt, han og Bang repræsenterede, vandt en betydelig Sejr, da det Hansenske Forslag om Adresse ved Afstemning blev afvist med 36 Stemmer mod 29. En af de sidste Udtalelser under Debatten kom fra Drewsen, der fastslog, at »Slesvigholstenerne er de Danskes Fjender«³⁾).

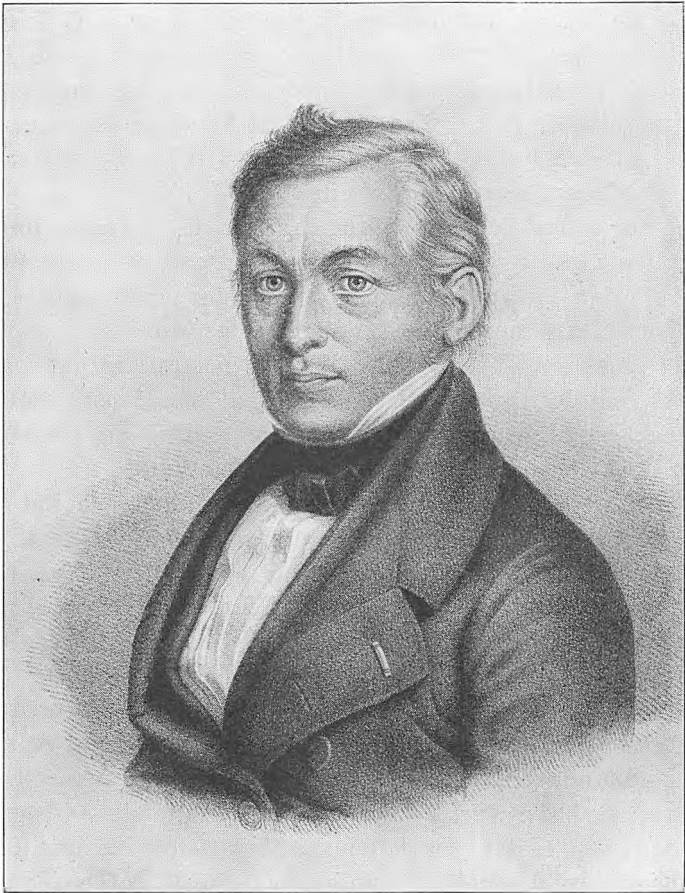
Tanken om det fordelagtige ved at have et virkeligt *Ministerium*, et Statsraad, der ved hele sin Indretning, omend Enevælden stadig formelt bestod, var anlagt paa at udøve den virkelige Regeringsmagt, laa til Grund for et Forslag af P. A. Tutein om at bede Kongen foretage saadanne Forandringer i det bestaaende Gehejmestatsraads Organisation og Sammensætning, at et kraftigt, med Folket og Stænderne samvirkende, Ministerium kunde fremgaa deraf⁴⁾). Forslaget rummede i sin Begrundelse et kraftigt Angreb paa det bestaaende Regerings-system og dets Virkninger, hvad der naturligvis gav den kgl. Kommissarius Anledning til en udførlig Imødegaaelse; men modsat Adresseforslaget fandt det Tilslutning fra »moderat«

1) Sp. 511 ff.

2) Sp. 548 ff.

3) Sp. 560.

4) *Std.*, Sp. 659—718.

PROFESSOR H. N. CLAUSEN

Side. Baade Bang og Algreen-Ussing¹⁾ erklærede at kunne stemme for dets Behandling i en Komité, den første dog ikke blot med Afstandtagen fra Præmisserne, men ogsaa med det stærke Forbehold, at han krævede nøje Overvejelse af de Folger, Oprettelsen af et virkeligt Ministerraad maatte faa for den kollegiale Forvaltning, der vel havde sine mislige, men ogsaa sine meget gode Sider. Med 44 mod 21 Stemmer vedtoges det at nedsætte en Komité om denne Sag; men Komitéen naaede ikke at aflægge nogen Betænkning.

Det var i Roskilde som i Viborg, men blot i endnu højere Grad den rigs- og nationalpolitiske Interesse, der kom til at overveje den forfatningspolitiske. J. E. Larsen fremførte det Forslag om den slesvigske Nationalitet og Administration, der havde været for i Viborg²⁾. H. N. Clausen talte kraftigt for de danske Slesvigere som et levende Led af den danske Nation, og han bestred, at det i denne Sag skulde dreje sig om »Agitation«, et Ord, der betød Omdriven, Omtumlen uden Maal og Med, betød, at man vilde bringe Folk til at gaa ind paa Genstande, som de ikke havde noget Begreb om, derimod ikke en *Fremadføren* af Folket, en Stræben efter at samle Kræfterne til national Formaal³⁾. Orla Lehmann talte med Begjstring om, at Sagen gjaldt den danske Nations og det danske Sprogs Ære og Frelse⁴⁾. Men af andre Talere fremførtes Betæneligheder ved en Indblanding i de slesvigske Forhold fra Østifternes Forsamlings Side. P. G. Bang erklærede, at en saadan Indblanding var baade uberettiget og uklog, omend det kun var med »bevæget Følelse«, han modsatte sig Andragendet, da han folte dybt for de danske Medbrodres Nationalitet⁵⁾. I lignende Aand udtalte sig andre, saaledes C. N. David; men det viste sig, at Betænelighederne hos ham og andre væsentlig rettede sig mod den Del af Forslaget, der angik den slesvigske Administration, medens de nok kunde gaa med til at støtte en Aktion i Sprogsagen alene⁶⁾. Det blev da, bl. a. gen-

1) Sp. 706 f., 716.

2) Std., Sp. 721—74 (forel. Beh.), 3079—3101 (Komité og forel. Beh.), 3877—79 (endelig Beh.).

3) Sp. 772 f., 764 ff.

4) Sp. 737 ff.

5) Sp. 730.

6) Sp. 759 ff.; jfr. 749 (Castenskiold), 753 f. (Bang).

nem en Udtalelse af H. N. Clausen¹⁾, gjort til en reel Forudsætning, at der ved Forslagets Behandling kun skulde tages Sigte paa denne Sag, og Nedsættelse af en Komité kunde derfor vedtages med 53 Stemmer mod 11. Komitébetænkningen kom til at forme sig som en anbefaling om at henvende sig til Kongen med Bøn om Foranstaltninger til Beskyttelse af den danske Nationalitet i Slesvig, og aldeles enstemmigt vedtoges en saadan Henvendelse. Veltalende havde H. N. Clausen i et stort Foredrag²⁾ udviklet, hvorledes de to stridende Nationaliteters Kampe kun var et enkelt Udtryk for den store nationale Selvstændighedsbevægelse, der havde begyndt rundt i Europa, og hvorledes man ved at give dem Ligestilling vilde handle i den sande Fredsommeligheds og Forsonligheds Tjeneste.

Om Bekæmpelse af Slesvigholstenismens politiske Planer ud fra statsretlige Synspunkter blev der Tale, da *Algreen-Ussing* stillede et Forslag om Midler til Betyggelse af Statsenheden og en yderligere Udvikling af Stænderinstitutionen³⁾. Der taltes her om »den ulyksalige Tendens til Adsplittelse og Sonderlemmelse af det danske Statslegeme« og om »de Midler, ved hvilke hin fordærlige, paa Statens Oplosning beregnede Retning kan modarbejdes«. Man skulde andrage Kongen om: 1) at kundgøre for Undersaatterne, at det danske Monarki, det egentlige Danmark, Slesvig, Holsten og Lauenborg, er et eneste uadskilleligt Rige, der gaar i udelelig Arv efter Kongelovens Bestemmelser, idet der samtidig træffes de fornødne Foranstaltninger til fremtidig at standse ethvert Foretagende fra Undersaatters Side, der gaar ud paa at løse Forbindelserne mellem de enkelte Landsdele, 2) at forelægge Østifternes og

1) Sp. 765 f.

2) Sp. 3086—3100. Det var i Anledning af denne Tale, at Clausen efter sin Hjemkomst til København hyldedes med Fakkeltog og med Carl Plougs bekendte Vers:

Hil dig, du Tankens højbaarne Hovding!
 Hil dig, du Ordets hugprude Helt!
 Tak, for du værged' voldtaget Eje,
 Fædrenes Kampløn, Modrenes Maal!

Lehmann taler meget senere om Clausens »mægtige Tale, hvormed han i 1844 henrev selv den roskildske Stænderforsamling« (O. Lehmanns efterladte Skrifter IV, S. 152, jfr. C. Plougs Digte I, S. 52 ff.).

3) Std., Sp. 620—48 (Forslag og indl. Beh.), 1935—50 (Komité), 1950—2299 (foreløbig Beh.), 3777—3842 (endelig Beh.), CXIV—CXV (Petition om Arveforholdene), CXVI—CXVIII (Petition om Finansudvalg).

Norreyjlands Provinsialstænder et Lovudkast om Indforelse af to-aarige Finansbudgetter for en Finanskomit  af Delegerede fra Monarkiets fire Stænderforsamlinger. Den kgl. Kommissarius gav straks Udtryk for Glæde over dette Forslag, hvori han fandt den gode, fædrelandskærlige Hensigt at ville sikre Staten mod en ulykkebringende Sonderlemmelse¹). Ogsaa i sine Beretninger til Kongen tilkendegiver han sin Tilfredshed og mener, at man ikke fra Regeringens Side kan lade være at gore noget i den foreslaaede Retning²); Sagen er ganske vist yderst vanskelig, skriver han (15. Nov.), og »det er ikke muligt, naar Regeringen ikke skal tabe alt Parti her i Landet, at undgaa, hvad der skader i Hertugdommerne«. Saa stor var den Velvilje og Tilfredshed, hvormed Ørsted hilste dette Forslag, at man fristes til at gætte paa en foregaaende Aftale mellem ham og Algreen-Ussing; saa meget nærmere ligger denne Antagelse, som jo Forslaget passede godt med Ørsteds (gennem den tidligere omtalte Kancellibet nkning) udtrykte ønske om en politisk »Undersogelse« med det Formaal offentlig at klarlægge Forholdet mellem Landsdelene.

Ørsted advarede Stænderforsamlingen mod at kræve de kongerigske Stænders Forening samtidig med Hævdelse af Statsenheden: nu som før var den vigtigste Betænkelighed mod den nævnte Forening, at den vilde styrke det tilsvarende Krav for Hertugdommernes Vedkommende — »hvilket, saa længe der kunde være Spørgsmaal om forskellig Arvegangsmaade, vilde have meget imod sig« (men altsaa ikke, efter Ørsteds Skøn, saa meget, naar alle Arvespørgsmaal var bragt ud af Verden)³). Fra helt anden Side, af Balthazar Christensen, blev der ligeledes rejst Indvending mod at kræve Stændernes Forening som her foreslaaet; men for Balth. Christensen var det i det hele »smerteligt«, at netop Algreen-Ussing, »vor første Kommunes første Deputerede«, vilde slaa sig til Taals med mindre end en fuldstændig konstitutionel Omordning af de danske Statsforhold, udgaaet fra et konstitutionelt sindet og dygtigt Ministerium; som Deputeret af Bondestanden vilde B. Christensen hævde, at kun herigennem vilde denne Stand

1) Sp. 637.

2) Breve af 19/10, 20/10, 15/11.

3) Sp. 639.

være istand til at opnaa sin Emancipation til sand Lighed og Frihed med Statens øvrige Borgere¹⁾). Af Balth. Christensen blev det derfor ogsaa under Sagens Behandling foreslaaet, at det gennem en fælles Delegation for de fire Stænderforsamlinger maatte blive taget under Overvejelse, hvorledes de tyske Forbundslande Holsten og Lauenborg kunde være selvstændigt at udsondre fra det egentlige Danmark — indbefattet Slesvig —, og hvorledes derefter en paa Lighed i Rettigheder og Byrder for alle Statsborgere bygget konstitutionel Omordning kunde gennemføres for de »rent danske og af Tyskland og det tyske Forbund uafhængige Statsdele«²⁾).

Forslaget, der ikke naaede til Afstemning, udtrykte den Tanke om »Ejderstaten«, som det for flere af de liberale syntes absolut nødvendigt at føre frem i Forbindelse med Spørgsmaalet om, hvad der skulde tjene til at styrke Enheden af det danske Monarki i dets Helhed.

Som Medlem af Komitéen om Sagen gjorde Orla Lehmann en særlig Bemærkning om, at der ikke for hans Vedkommende i Anerkendelsen af det danske Monarkis arveretlige Enhed laa nogen Anerkendelse af en virkelig Statsenhed mellem hans nordiske Fædreland, det suveræne Danmark, og de tyske Forbundslande Holsten og Lauenborg, da Danmark derigennem vilde risikere at glide ind i den tyske Udvikling og gaa glip af en højere national Udvikling i aandelig og politisk Tilknytning til det øvrige skandinaviske Norden³⁾). H. N. Clausen aflagde det mundtlige Vidnesbyrd, at det danske Monarkis Enemærker for ham hellere maatte indskrænkes til de Lande, hvor dansk Tungemaal, dansk Sæd og Skik kunde beholde sin Hjemstavn, end at dets Helhed fra Skagen til Elben skulde tilkøbes med Nationalitetens og Modersmaalets gradvise Undergang⁴⁾).

Det var den ny nationale Vurdering af det slesvigske Spørgsmaal, der i saadanne Udtalelser kom til Orde, og den lod selv-

1) Sp. 642 f.

2) Sp. 3842.

3) Sp. 1942.

4) Sp. 1958. — H. N. Clausen bemærkede i denne Sammenhæng: ». . . en national Aand, som den findes i Sverige og Norge, i England og Frankrig, en Aand, der indpodes Barnet, næres i Ungdomsaarene, der gennemtrænger den højeste som den laveste og gør Manden stolt af sit Fædrelands Historie, sit Fædrelands Sprog, en saadan Aand findes ikke — i det mindst endnu ikke — i Danmark.«

følgelig ikke saa helt godt i den kgl. Kommissarius' Øren. Derimod roste han overfor Kongen Professor J. E. Larsen for hans »Rolighed og Indsigt«¹⁾, og det er ikke saa underligt: Larsen har under Forhandlingerne betegnet det som »aldeles træffende og slaaende«, naar den kgl. Kommissarius havde draget en Sammenligning mellem det danske og det preussiske Monarki, fordi de begge bestod af Lande, der dels tilhørte det tyske Forbund, dels stod udenfor det²⁾. Hvor lidt denne Lighed betød, maalt med den dybe Forskel med Hensyn til det nationale Grundlag for de to Monarkier, aabenbarede sig jo ikke umiddelbart for denne rent statsretlige Betragtningmaade, hvori den juridiske Professor, trods sin nationalliberale Indstilling, altsaa modtes med A. S. Ørsted.

Det var flere Opfattelser og Afskygninger af Opfattelse, der højede sig mod hinanden, naar det til sidst lykkedes at samle 59 Stemmer mod kun 2 for det Andragende til Kongen: »At Deres Majestæt paa en højtidelig Maade vil bringe til Undersaatternes Kundskab, at det danske Monarki, Kongeriget Danmark, Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, gaar i udelelig Arv efter Kongelovens Bestemmelser om Arvegangsmaaden«. I de Præmisses, der knyttedes til Andragendet, tales der om »Folkestammer, der gennem Aarhundreder i nøje Forbund og Broderskab har delt Medgang og Modgang«, men nu uden tilstrækkelig Foranledning, uden virkelig modstridende Interesse, er i Begreb med at stille sig fjendtlig til hinanden. Ogsaa Komitéen havde fraraadet at rejse Kravet om Stændernes Forening, og herom kom det da ikke til nogen Afstemning. Derimod vedtoges det — som et særligt Andragende, adskilt fra det om Statsenheden — med 47 Stemmer mod 13 at bede om Oprettelse af et Fællesudvalg for Finanserne; Antallet af Nej-Stemmer giver her Udtryk for, hvad der fandtes af yderliggaaende Konservatisme i Forsamlingen.

Det meget vigtige og afgørende, der skete i Østifternes Stænderforsamling 1844, var altsaa, at der med Tilslutning fra den kgl. Kommissarius blev rejst et Krav om Værn for Monarkiets Enhed mod den slesvig-holstenske Bevægelse. Dette kom ikke blot til at fremkalde en betydningsfuld Regeringsbeslutning i

1) Brev af 23/11.

2) Sp. 2046.

den følgende Tid; det fik som umiddelbar Følge, at den nævnte Bevægelse gjorde et nyt Fremstød, og at allerede den med Roskilde-Samlingen samtidige holstenske Stændersamling fik sit Præg herved.

Ved det andet Møde i *Itzehoe* 1844 stillede Advokat *Löck* Forslag om en Adresse til Kongen, idet han udtalte: »Vi er Undersaatte af Hans Majestæt Kongen af Danmark som Hertug af Holsten, og vil ikke give noget af de hans Scepter underlagte Lande Fortrinet i Troskab og Hengivenhed. *Men kun overfor hans allerhøjeste Person, hans hertugelige Hus føler vi denne Forpligtelse, ikke overfor Kongeriget Danmarks Krone.* Vore Forfædre har valgt det oldenborgske Herskerhus's Stamfader til deres Hertug med det udtrykkelige Forbehold, at det ikke var i hans Egenskab af Danmarks Konge. . . . Ogsaa med Henblik paa Fremtiden er det udtrykkelig blevet sagt: er Landsherren tillige Konge af Danmark, saa er han Landsregent, ikke som saadan, men som Greve af Holsten og som Hertug af Slesvig. Troner og Riger er ikke undtaget fra den almindelige Jordens Lov, der medfører Omvæltninger; skulde engang ved en Omvæltning Danmarks Krone overgaa til et andet Fyrstehus, saa ville vi ikke mere hylde Kongen af Danmark, men bevare vor undersaatlige Pligt overfor vor kgl. Hertugs Hus. I samme Aand er der blevet sluttet Unionstraktat mellem Kongeriget og Hertugdømmerne som mellem selvstændige Stater. . . . Og hvorledes kan endelig Holsten, en tysk Forbundsstat, samtidig tilhøre et andet Monarki? . . . « *Löck* vendte sig skarpt mod den hos Regeringen saa tydeligt fremtrædende Tanke om Monarkiets *Enhed*, en Tanke, man efter hans Skøn praktiserede paa en saadan Maade, at man i Virkeligheden kom til at gøre Hertugdømmerne til Lande, der var *underordnet* Kongeriget. Paa alle Punkter saa han Hertugdømmerne skudt tilbage til denne Stilling, og selv de Ministerudnævnelser, der havde vakt Anstød paa dansk Side, havde dog ikke tilfredsstillet Holstenerne; »næsten kun af Danskere bestaar Statsraadet«, siger han¹⁾.

1) Std., Sp. 11 f. Han taler ogsaa om, hvilken Lod man i Danmark har tænkt at berede Hertugdømmernes og særlig Slesvigs Selvstændighed, og kuriøst er det at se, hvorledes han her henviser til — »en Tale af Pastor

Den enstemmigt vedtagne Adresse taler aabent om den »Utilfredshedens Aand«, der har grebet de Folkestammer, der staar under Kongens Scepter, og den udtrykker Forsamlingens »dybt fulte Smerte« over, at saaledes nær beslægtede Folk, uden at virkelige Interesser er dem imellem, staar i Begreb med at optræde fjendtligt overfor hinanden. Det forsikres, at der ikke i Holsten næres nogen Uvilje eller fjendtlig Stemning mod Danmark, og at der ikke her bliver virket i Retning af at opløse eller sønderrive det bestaaende Baand mellem Hertugdømmerne og Kongeriget: »Vi glæder os over at se vor Arveherres Hoved smykket med Nabolandets Krone«; men kun da kan Forbindelsen mellem Landene bringe Velsignelse, naar den gensidige statsretlige Stilling bliver agtet, naar ingen af de forbundne Stater bliver hindret i sin frie nationale Udvikling; ikke ved at paatvinge den ene af Parterne en Sammenblanding og Sammensmeltning af forskellige Interesser, men ved en upartisk og fuldstændig gennemført Adskillelse i alle Forhold, som hidtil har givet Anledning til Klager over den ene Dels Forurettelse og Tilsidesættelse over den anden. kan den forstyrrede Endrægtighed atter genrejses¹). — Kongens Svar paa denne Adresse rummede en Tak for den af Stænderne tilkendegivne Troskab og Hengivenhed og en Forsikring om, at han vilde lade sine tro Undersaatter og deres Rettigheder, uanset Forskellen i Nationalitet, vederfares ens Ret; men tillige blev det nævnt som Kongens »Regentpligt« at imødegaa de »ensidige Bestræbelser«, som kunde sætte skadelige Skel mellem det samlede Monarkis enkelte Landsdele og deres Interesser²).

Grundtvig paa Skamlingsbanken om Sprogstriden«. — Denne Tale havde Grundtvig udgivet i et særligt lille Skrift, betitlet: »*Skov-Hornets Klang mellem Skamlingsbankerne*«. Tonerne, der lød fra dette Horn, kunde visselig være egnet til at skurre lidt i tyske Øren. Samtidig med at slaa til Lyd for den dansk-slesvigske Højskole og hylde den genopstandne Holger Danske, der »blev ved at tale Dansk«, drog Grundtvig ret voldsomt til Felts mod det »herskesyge, bryske og krigeriske Folk« (o: Tyskerne) og »det skinhellige romerske Riges Genfærd«, og han talte ret truende om »at bringe det med Æren ældgamle, velsignede Fædreland ethvert Offer, blodigt eller ublodigt, som dets Frelse af Fjendevold, dets voksende Velstand og voksende Glans udkræver«. Dronningen kaldte denne Tale »hedensk« (Breve fra og til G. II, S. 419).

¹) Stz., Sp. 108—12. Forhandlingerne om Adresserne var man saa forsigtig ikke at bringe til offentlig Kundskab — der »er efter Forsamlingens specielle Beslutning kun blevet optaget en summarisk Protokol« (Sp. 112).

²) Sp. 337.

Imidlertid var i Holsten den Tanke dybt rodfæstet, at der fra selve Regeringen udgik en »ensidig Bestræbelse« til Fordel for de danske Interesser udenfor Monarkiet; i de Forhandlinger om Monarkiets Enhed, der nu blev indledet i Roskilde, fandt man hurtigt et Bevis paa de Farer, der herigennem paa overhængende Maade skulde true Hertugdømmernes Rettigheder. I ikke mindre end 41 Henvendelser til Stænderforsamlingen rundt fra holstenske Byer og Distrikter blev der givet Udtryk for Harme over Efterretningen om det Algreen-Ussingske Forslag og om A. S. Ørsteds imødekommende Holdning overfor det. »Vi føler os herved«, siges det i Adressen fra Kiel (der var affattet af Professor J. G. Droysen og havde *Falck* som første Mand blandt sine Underskrivere), »truet i vor Ret, krænket i vor Ære, vor nationale og statsrettlige Udvikling truet i sine Grundvolde«. I samme Retning gik 37 Adresser fra forskellige Steder i Hertugdømmet Slesvig. De Deputerede i Itzehoe fik naturligvis det Indtryk, at hele »Slesvig-Holsten« anraabte dem om at beskytte Landet mod truende danske Overgreb¹).

25. November 1844 stillede Grev *Reventlow-Preetz* Forslag om, at Stænderforsamlingen skulde nedlægge Protest (»Verwahrung«) mod ethvert Indgreb i Landets statsrettlige Stilling²). Han henviste til, hvad der var fremsat af A. S. Ørsted i Forbindelse med det Algreen-Ussingske Forslag. »Vi maa tale«, sagde Reventlow, »thi Statsminister Ørsteds Erklæring truer Grundvolden for vor statslige Selvstændighed«: naar de danske Stænder opfordrer Regeringen til at betræde Magtens Vej, maa de holstenske søge at give dem det nødvendige Holdepunkt for at forblive i Rettens Spor!³)

Aldeles enstemmigt vedtoges det at lade dette Forslag behandle i Komité⁴), og lige saa enstemmigt vedtoges det efter

1) Se Bilag II, Sp. 625—752 (hvor alle disse Adresser med den Kielske i Spidsen er aftrykt); jfr. Droysen: *Kleine Schriften I Zur schleswig-holsteinischen Frage*.

2) *Stdz.*, Sp. 814—19 (incl. Beh.), 1783—1806 (forel. Beh.), 1810—36 (endelig Beh.); Bilag II, Sp. 369—79 (Komité) 386—94 (Petition).

3) Sp. 817.

4) Komitéen bestod af følgende Medlemmer: *Balemann*, *Lück*, *Reventlow*, *Prangen*, *Bargum*. Af disse fem synes det at have været *Balemann* og *Reventlow*, der affattede den Protest-Beslutning, der fandt Forsamlingens Tilslutning, og for Arvespørgsmaalets Vedkommende har de ikke blot søgt

Sagens endelige Behandling at rette en Adresse til Kongen. Det skildres her, hvilket Indtryk det i Roskilde forefaldne har gjort paa Hertugdømmernes Befolkning: »At Deres Majestæts Kommissarius vilde dadle disse Overgreb og vise Forsamlingen tilbage i de lovlige Skranker, derpaa turde der være regnet i Hertugdømmerne, beklagelsesværdigt maa det forekomme, at vi er blevet skuffet i denne Tillid«. A. S. Ørsteds Udtalelser om Hertugdømmernes statsretlige Stilling har »saa- ret Hertugdømmernes Beboere i deres inderste Følelser» (im Innersten der Gemüter). Stænderforsamlingen forsikrer om sin uforanderlige Troskab mod »Landsherren« og alle »indgaaede Overenskomster«, men nedlægger samtidig bestemt Paastand om Gyldigheden af disse tre Sætninger:

1. *Hertugdømmerne er selvstændige Stater.* Herved anføres for Holstens Vedkommende, at det (ved Wiener Schlussakte 1820) er blevet anerkendt som selvstændig tysk Forbundsstat, for Slesvig ikke blot en Række gamle Traktater (af 1658, 1679, 1689 og 1700), men desuden Christian VIII's egen Erklæring af 1842 til Slesvigs Stænder om Opretholdelse af »de statsretlige Forhold, paa hvilke Hertugdømmet Slesvigs Selvstændighed er begrundet«.

2. *Mandsstammen hersker i Hertugdømmerne.* Herved anføres, at Holsten i alle kejserlige Lensbreve er betegnet som et Mandslæn, og at for Slesvigs Vedkommende, foruden de oldenborgske Arvereglers Anerkendelse ved Valget af Christian I i 1460, en Række Bestemmelser (af 1650, 1633 og 1607) fastslaar den mandlige Førstefodselsret indenfor henholdsvis den ældre kongelige, den yngre kongelige og den hertugelige gottorpske Linje.

3. *Hertugdømmerne Slesvig og Holsten er fast med hinanden forbundne Stater.* Begrundelsen er naturligvis her meget vidtløftig, og den strækker sig fra Christian I's Lofte om »den evige Sammenbliven« i 1460 til Christian VIII's Erklæring af 1842, hvorved det jo ogsaa var lovet, at den gamle Forbindelse mellem Slesvig og Holsten skulde opretholdes.

Adressen slutter med endnu engang at tage Afstand fra det

Stotte i K. Samwers Værk om Arvfølge, men ogsaa Samraad med Samwer selv (jfr. J. Brock: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie, S. 181, Fodnote).

i Roskilde Stænder rejste Forslag. Som mere end saarende betegnes den Tanke, at Kongen skulde ved et Magtsprog ville forbyde enhver Diskussion om de statsretlige Forhold, der her er Tale om, men Brugen af et saadant Middel vilde heller ikke være tilstrækkelig til sit Formaal: ved Hjælp af Magt kan man ganske vist bøje Retten, men ikke forandre, ikke tilintetgøre den; det vilde desuden være *farligt*, da Kongens Trone er bygget paa Retfærdighed, og hvad der er uretfærdigt, ikke kan bestaa. Forsamlingen stoler paa, at Kongen vil laane Øre til disse Betragtninger, men for alle Tilfældes Skyld vil den som Landets Repræsentation nedlægge denne højtidelige og enstemmigt besluttede *Retsforvaring* for Hans Majestæts Trone.

Saaledes havde da Holstenerne som Modtræk mod Roskildeforsamlingens Krav om Helstatens Betyggelse formuleret den slesvig-holstenske Separatismes Krav paa en meget fuldstændigere og meget skarpere Maade end nogensinde før. De mente, selv, at de dermed havde udført en betydelig patriotisk Bedrift til Gavn for hele »Slesvig-Holsten«. Den 20. December var det, at »Retsforvaringen« blev vedtaget. Da den følgende Dag Præsidenten, Wiese, sluttede Forhandlingerne, udtalte han: »Beboerne ikke blot af Hertugdømmet Holsten, men ogsaa af vort Nabo- og Broderhertugdømme Slesvig ser med Spænding Resultaterne af vore Forhandlinger. . . . Gid disse maa være tilfredsstillende for dem og skænke de Sind, der er blevet opskræmt ved den stedfundne fremmede og uvedkommende Indblanding i vore Anliggender, den Beroligelse, som vi maa betragte det som vor hellige Opgave og uafvendelige Pligt at skaffe dem.«¹⁾)

De tre Hovedsætninger, der er opstillet i den holstenske Retsforvaring, er altid senere blevet betragtet som Udtryk for den *færdige* slesvig-holstenske Teori, der altsaa omfatter Paa-stande i lige Grad om Hertugdømmernes statsretlige Selvstændighed, deres særlige Arveret, deres nedarvede, uforanderlige Fællesskab. Det er let for Arvesporgsmaalets Vedkommende at se den nære Sammenhæng mellem denne Teori og hele det statsretlige Felttog, der var blevet sat igang med saa megen Kraft og Energi til Støtte for Hertugen af Augustenborgs personlige Interesser; men iøvrigt var allerede U. J. Lornsen paa

1) Stz., Sp. 1921.

et mere fremrykket Tidspunkt af sin Løbebane naaet til at se den særlige Arvefølge som et Led i de Forhold, der skabte Hertugdømmernes Særstilling overfor Kongeriget¹). At hele den holstenske Stænderforsamling forener sig om at opstille den slesvigholstenske Teori, betyder, at den sidste Rest af afvigende »nyholtsk« Opfattelse nu er blevet udvisket og fortrængt af Slesvigholstenismen. At den kgl. Kommissarius lod en saadan Udtalelse fra Stænderne behandle og blive vedtaget uden at nedlægge Protest, kan tages som et Vidnesbyrd om, at denne Repræsentant for Regeringen ikke blot bøjedede af for de i Forsamlingen herskende lidenskabelige Stemninger, men ogsaa tilkendte dem en vis Berettigelse paa Baggrund af det, hans Kollega i Roskilde og Forsamlingen der havde indladt sig paa.

Han havde allerede anset det for nødvendigt at lade Löcks Udtalelser ved den første Adressedebat passere, hvilket Kongen bagefter bebrejdede ham. I November Maaned skriver han til Kongen om den »Sensation« og den Gemytternes Ophidselse, det Algreen-Ussingske Forslag og dets Behandling i Roskilde har vakt hos Holstenerne, og han tilkendegiver aabent, hvorledes han selv har stillet sig misbilligende; A. S. Ørsted har, finder han, modsagt sine egne Udtalelser i Viborg, og han finder Stænderforsamlingen i Roskilde »inkompetent« til at beskæftige sig med denne Sag; er der noget, der hos Holstenerne kan fremkalde det Ønske om Adskillelse fra Danmark, de selv har fralagt sig, da er det, mener han, netop »Andragender som det Algreenske«. I et Brev fra December skildrer han, hvorledes man i Holsten frygter en Inkorporation af Hertugdømmerne i Danmark, og hvorledes han havde haabet paa en Erklæring fra Kongen til Imodegaaelse af denne Frygt²).

Christian VIII var i disse sidste Maaneder af Aaret 1844, under det dobbelte Pres af dels den sjællandske, dels den hol-

1) K. Jansen: Uwe Jens Lornsen, S. 420 (Brev fra 1835), Lornsen: Die Unionsverfassung, S. 54.

2) R.-C.s Indberetninger af 25/10, 7/11, 14/11, 9/12 1844. Ogsaa i Breve til Ørsted har Reventlow-Criminil udtrykt sin Bekymring for Forholdenes Udvikling: Gud give, skriver han saaledes (31/8), at der maatte komme et bedre Forhold mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, men hvad der vilde være bedst, er desværre ikke det sandsynligste!

stenske Stænderforsamling, kommet i en overmaade pinlig og vanskelig Situation. Helt mod sin personlige Vilje saa han pludselig Grundlaget skride under det ofte forkyndte nationalpolitiske Program: den kongelige Upartiskhed i Forhold til de stridende Grupper af Undersaatter¹).

Det er givet, at der ikke laa nogen foregaaende Aftaler med Kongen bag A. S. Ørsteds Tilslutning til det Algreen-Ussingske Forslag angaaende Monarkiets Enhed. Derom vidner tilstrækkeligt Ørsteds og Kongens Brevveksling. Kongen anerkender for sit Vedkommende straks som i sig selv naturligt og prisværdigt, at »de velsindede« vil søge at udfinde Midler til »Gemytternes Beroligelse« (ligesom han finder det begrundet ved »den offentlige Stemning«, at Stænderne udtrykker en vis Sympati for den danske Nationalitet); men han »omtvivler meget«, at det stillede Forslag vil føre til Maalet²). I flere senere Breve giver han Udtryk for sin levende Bekymring for denne Sags Behandling i Roskilde, anbefaler »Forsigtighed i Valget af Udtrykkene«, advarer imod, at der ud fra Mangel paa Kendskab til Stemninger i Holsten fremsættes Ytringer, som kan »irritere« denne, beklager endelig, da Sagen har været til Behandling, at visse af de Taler, der er holdt, vil kunne opægge den holstenske Stænderforsamling til Genmæle³). I en Tone af dybt Mismod meddeler han Ørsted, hvad Følgen af det hele faktisk er blevet: »Branden er udkastet ved Ussings Andragende, og den har fænget i Hertugdømmerne«; saaledes er det desværre gaaet, fordi Menneskene nu engang vil »misforstaa og udlægge alt til det værste«⁴).

Overfor J. Reventlow-Criminil forsikrer Kongen, at Ørsted har talt uden at være »autoriseret« dertil, Algreen-Ussings Forslag staar for hans egen Regning; det er imidlertid hans Hensigt, udvikler han videre, at værgе Staten, og »alle Midler til dette Øjemed fortjener den alvorligste Overvejelse«, og vigtigst er her Erkendelsen af, hvad der er Ret, for derigennem at

1) Over den jyske Stænderforsamlings »Deklamationer« havde Kongen fundet Trøst ved det Indtryk, han fik af de jyske Bønders Loyalitet under en Rejse i Sommeren 1844 (Brev fra Kongen til Stemann 22/9).

2) Brev af 25/10.

3) Breve af 15/11, 19/11, 22/11.

4) Brev af 28/11.

forbinde Maximen om Statens Velfærd som den højeste Lov med Retsprincippet!¹⁾

Til Prinsen af Nor skrev Kongen (5. Dec.) et Brev, hvori han ligefrem betegnede Algreen-Ussings Forslag som »den uoverlagte Proposition«; han beklagede det Rore, som den havde fremkaldt i Hertugdømmerne, men samtidig gjorde han Prinsen opmærksom paa, at man »med Vilje« misforstod Forslaget, hvis man tog det som Udtryk for noget Ønske om at inkorporere Hertugdømmerne²⁾. Overfor sine slesvigholstenske Tillidsmænd vil Kongen altsaa ikke forsvare de danske Helstatspolitikere, men kan dog ikke skjule sin Ængstelse og Usikkerhed. Til denne Ængstelse svarer meget godt de Instrukser, han giver de to Kommissærer ved Samlingernes Afslutning: Ørsted skal i sin Slutningstale sige noget, der kan tjene til at »berolige« Stemningen i Hertugdømmerne, Reventlow-Criminil skal erklære, at Kongen vil respektere Hertugdømmet Holstens Selvstændighed i dets nuværende Forbindelse med det danske Monarki og i dets Forhold til det tyske Forbund. Medens Ørsted fulgte den saaledes givne Ordre, gjorde Reventlow-Criminil det ikke for sit Vedkommende; han havde jo ganske vist — som nævnt ovenfor — ønsket en »Erklæring« fra Kongen, men han har maaske følt det som betænkeligt, at der i den givne Instruks kun var Tale om »Holsten«, ikke om »Hertugdømmerne« og deres særlige Fællesskab, hvilket sikkert nok ikke beroede paa en Tilfældighed³⁾.

Christian VIII skulde have været ikke blot en meget stærkere Personlighed, end han var, men desuden en Mand med særlig fremragende Evne, hvis han virkelig skulde have været istand til at tilbagevise den Form for Helstatspolitik, man nu fra hans danske Tilhængeres og Regeringens Side var ved at fore ham ind paa. De to Jurister Algreen-Ussing og A. S.

1) Brev af 12/11 (vedlagt R.-C.s Beretning af 7/11).

2) Gebauer, S. 360.

3) Brev fra Kongen til Ørsted af 19/12 1844 (med Gengivelse ogsaa af Instruksen til R.-C.). Ørsted indføjede i sin Slutningstale nogle Bemærkninger om, at Algreen-Ussings Forslag ikke havde tilsigtet at krænke Hertugdømmerne i deres Selvstændighed, hvis der havde været nogen Tale derom, vilde han ikke selv have kunnet gaa Forslaget imøde, men han naatte anerkende, at Forsamlingen, »dybt grebet af Bekymring over den usalige Strid og Fædrelandets fremtidige Sammenhold«, havde villet stille sig til Opgave, »hvorledes Kilden til dette Onde kunde tilstoppes«.

Ørsted havde her fundet hinanden i et skæbnesvangert Fællesskab; men med god Grund var det særlig Ørsteds Optræden, der gjorde det stærke Indtryk i Hertugdømmerne. A. S. Ørsted, den ellers saa forsigtige Mand med den stærke Sans for politisk Hensyntagen, den inderlige Hader af de nyopdukkede sproglig-nationale Stridigheder, han var pludselig blevet Fyr og Flamme ved det rent juridiske Spørgsmaal om Samhorigheden mellem Monarkiets forskellige Landsdele.

Naar Ørsted i den Anledning skrev til Kongen om det nødvendige i at fastholde et »Parti« i Danmark, selvom man derved skulde »skade« i Hertugdømmerne, da tilraadede han i Virkeligheden Kongen at gøre det afgørende Skridt over Rubikon — bort fra hidtil tilstræbt Upartiskhed overfor de to nationale Grupper af Undersaatter. Det maa dog antages, at den store Jurist ikke har været fuldt klar over Rækkevidden af det Systemskifte, for hvilket han paa denne Maade tog Førerskabet. Det Algreen-Ussingske Forslag i Roskilde blev paa Grund af Ørsteds Tilslutning for Holstenerne, hvad Sprogpatentet blev for Nordslesvigerne, det sidste afgørende Stod til deres nationale Vækkelse. *Det første Resultat af de danske Politikeres Aktion i Arvespørgsmaalet blev Udformningen af den »færdige« slesvigholstenske Lære om Hertugdømmernes Selvstændighed og Særstilling overfor Danmark.* Protester lod ogsaa fra den lauenborgske Landdag (der ellers levede saare ubemærket) og fra det slesvig-holstenske Ridderskab¹); frem for alt kom der fra det store Tyskland Bud om politiske Erklæringer og Udtalelser i Tilslutning til de holstenske Stænders Opfattelse.

Det viser sig allerede i 1844, at den slesvig-holstenske Bevægelse er ved at glide ind som et Led i den almindelige tyske Nationalbevægelse²). Forhandlingerne i Roskilde kom ikke blot til at give Genlyd i Itzehoe, men ned til Foden af Alperne. Baade Brunsvigs, Badens og Würtembergs Landdage vedtog — enstemmigt eller med overvældende Flertal — Resolutioner om den Beskyttelse, der burde ydes Hertugdømmernes truede

1) Jfr. Neue Kieler Blätter 1845, S. 46—49; Sammlung der wichtigeren Actenstücke . . . der schleswig-holst. Ritterschaft 1841—46, S. 344—50.

2) »Vore Kampe finder overalt Sympathi og Interesse hos Tyskerne«, lyder allerede en slesvigholstensk Udtalelse for Efteraarsbegivenhederne (Brock, S. 181, Fodnote).

Nationalitet og Selvstændighed, alle Steder under særligt Hensyn til den Betydning, der maatte tillægges Ministres (og altsaa i dette Tilfælde Ørsteds) Udtalelser, og uden Betænkelighed ved at drage ogsaa Slesvig — som dog formentlig et tysk og med Holsten snævert forbundet Land — med ind i Spørgsmaalet. I Brunsvigs Landdag var der ogsaa et Medlem, der med »Forbitrelse« talte om det danske Kommandosprog i en Afdeling af de tyske Forbundstropper; fra Baden lod bitre Ord om, at ingen vilde vove at rive et Stykke Land fra Frankrig eller England¹). Nogle spottende Bemærkninger i »Københavnsposten«²) om, hvad der saaledes rørte sig i tyske »Smaastater«, kunde med rette stemples som ilde anbragt; der laa i Virkeligheden i alt dette alvorlige Varsler om, at det store Tyskland var ved at tilegne sig en farlig Følelse af at være udæsket og truet af det lille Danmark.

Direkte til Regeringen i København sendtes advarende Meddelelser fra danske Gesandter. Det var, skrev Gesandten i Hamborg (Bille) en urokkelig Opfattelse i Tyskland, at kun den mandlige Arvefølge gjaldt for Holsten; i Wien spurgte man, udtalte Gesandten hernede (Löwenstern), med hvilken Ret det engelske Parlament (her altsaa jævnført med Stænderforsamlingen i Roskilde) vilde have blandet sig i Spørgsmaal om Hannovers Arvefølge³). — Christian VIII har stadig været betænkelig ved denne Sags Udvikling. »Den usalige Splid og Adskillelse mellem danske og tyske Undersaatter, mellem Danmark og Hertugdømmerne er tiltaget ved Stænderforsamlingernes Adfærd« — med dette Suk indledede han sine Dagbogsoptegnelser for Aaret 1845; men (tilføjer han), selvom der ikke derved kan ventes nogen Udsoning mellem Gemytterne, bør Regeringen ikke undlade at »udtale sin Mening om, hvad Ret er«.

Trods alle politiske Betænkeligheder saa Kongen ingen

1) Jfr. Neue Kieler Blätter 1844, S. 733—36 (Brunsvig), 1845, S. 10—28 og særlig 23 (Baden), K. C. 1845, Nr. 62 og 64 (Württemberg), jfr. D. R. H., S. 343. Jfr. om den egentlige Ophavsmand til disse Tilkendegivelser H. Hagenah: Wilhelm Ahlmann (1930).

2) Jfr. Neue Kieler Blätter 1845, S. 91—98; anførte Tidsskrift bringer ogsaa et Indlæg fra en badensisk Landdagsmand, der patetisk udbryder (S. 30): »so weit müsste es mit Deutschland kommen, dass dieses Volk der Dänen ihm höhnend in den Fehdehandschuh hinwerfen konnte«.

3) Dept. f. u. A. Alm. Korrespondancesager A. Korr.-sager og Avisartikler vedr. Arvefølgesagen 1837—48 (Depecher af 13/12 og 21/12 1844).

anden Udvej end at give sig sine danske Raadgiveres juridiske Betragtningmaade i Vold.

11. Det aabne Brev af 8. Juli 1846.

Inden Udgangen af Januar 1845 bad Kongen sine Statsministre meddele ham deres Ytringer om, hvorledes Arvefølgesagen »hensigtsmæssigt maatte være at behandle«, og baade *H. Reventlow-Criminil* og *A. S. Ørsted* raadede ham da til at nedsætte en Kommission, der kunde gøre hele Sagen til Genstand for en grundig og omhyggelig Undersøgelse. I karakteristisk Modsætning hertil erklærede *Stemann* (16. Februar), at der allerede forelaa Undersøgelser nok til, at Kongen straks kunde lade Udenrigsministeren udarbejde en Erklæring, der ubetinget fastslog, at Slesvig havde den samme Arvefølge som Kongeriget, men lod Forholdet være noget mere betinget for Holstens Vedkommende¹⁾; *Stemann* fandt, at en saadan Erklæring i høj Grad vilde være paa sin Plads overfor Stemningerne i Ind- og Udland og uden alle diplomatiske Betænkeligheder; han tilbageviste den Anskuelse, at Kongerigets Stænder skulde have været ubeføjede til at rejse denne Sag, der maatte ligge enhver Fædrelandsven paa Sinde. *Stemann* ønskede altsaa, at der skulde handles ikke blot aabent, men hurtigt, og det samme Ønske fandt Udtryk i en Erklæring fra Finansminister *A. W. Moltke*²⁾.

Stemann havde ved sine Betragtninger over, hvad der burde være Indholdet af en Kundgørelse om Sagen, foregrebet, hvad der reelt blev den endelige Afgørelse, men med Hensyn til Fremgangsmaaden fulgte Kongen Udenrigsministerens og Ørsteds Raad. Han bestemte sig for at nedsætte en Kommission, men vilde i denne ikke optage Ørsted, der paa Grund af sine Udtalelser i Roskilde fra Hertugdømmernes Side kunde blive betragtet som Part i Sagen³⁾.

28. Febr. 1845 udnævntes Kommissionen, der kom til at be-

1) For saa vidt har *S.* altsaa bevæget sig noget bort fra det Standpunkt, han indtog overfor Kancelliets Flertal i 1843: han modsatte sig dengang saavel en Erklæring som en Undersøgelse om Statsdelenes indbyrdes Forhold, nu afviser han blot Tanken om en Undersøgelse.

2) Jfr. *Lauridsen VII*, S. 66 f.

3) *Chr. VIII's Dagbog* 29/1 og 22/2; Ørsted var Bragt i Forslag af Udenrigsministeren.

staa af Udenrigsminister Reventlow-Criminil, Direktør i Udenrigsministeriet Fred. Dankwart, Gesandt ved Forbunds-
dagen i Frankfurt F. v. Pechlin og Kabinetssekretær J. G. Adler
med Legationsraad Bernhard v. Bülow¹⁾ som Sekretær.

At der var Stemning i den danske Befolkning saavel syd
som nord for Kongeaaen for det Formaal, denne Kommission
skulde tjene, derom var der ikke Grund til at tvivle. Efter at
den slesvigske Forenings Moder en Tid havde været forbudt,
kunde de genoptages fra Begyndelsen af 1845; ved et Møde
10. Februar holdt Laurids Skau en (af Chr. Flor udarbejdet)
svulmende Tale, der mundede ud i et hojtideligt Løfte om, at
de sonderjyske Bønder, saafremt Fjenden vilde trække Sønder-
jylland bort fra Danmarks Konge, vilde være stærke nok til
at holde det tilbage. Kort Tid efter kom Skau selv til Køben-
havn for at ove personlig Paavirkning paa Kongen; den unge,
meget selvbevidste Sonderjyde har i pudsige Breve skildret,
hvorledes han under sin Audiens (4. Marts) i saa voldsomme
og dristige Ord krævede en »Deklaration«, at han fik Chri-
stian VIII til at skælve og ryste. Det har dog næppe været
Frygt for Laurids Skau, der fik Kongen til at lade den altsaa
allerede paa dette Tidspunkt nedsatte Kommission gennem-
føre sit Arbejde²⁾. »Den slesvigske Forening« vedtog iøvrigt
10. Marts en (af Chr. Flor affattet) flammende Protest mod
den holstenske »Vervahrungsakt« og mod »de fremmedes Ind-
blanding i vore Anliggender«: »Vi paastaar, at Slesvig er en
Del af den danske Stat, saa langt Historien end gaar tilbage,
at det intet Øjeblik har ophørt at være det og aldrig har været
andet«³⁾.

Den kobenhavnske Borgerrepræsentation indgav paa For-
slag af sin Formand, L. N. Hvidt, en Adresse til Kongen, hvori
den dels gav Stotte til de danske Stænders Krav om Beskyttelse
for den danske Nationalitet i Slesvig, dels vendte sig mod den
holstenske Forsamlings og de tyske Landdages Angreb paa
den danske Statsenhed; Adressen udtalte, at det danske Folk
ikke nærrede nogen Tvivl om den fælles Arvefølgeordens fulde

1) Den senere tyske Minister, Fader til Rigskansleren.

2) Lauridsen VII, S. 67 ff., VIII, S. 59 ff. — »Kongen er bange for den
personificerede Kraft« — i saadanne bramfri Ord samler Skau sin Karak-
teristik af den Situation, der forelaa ved hans Møde med Majestæten.

3) Fdrl. 3. April 1845. Lauridsen VII, S. 69.

Gyldighed for alle til Monarkiet hørende Statsdele, men tillige erklæredes det, at »et officielt Skridt fra Regeringens Side« ikke blot var ønskeligt, men paatrængende nødvendigt for at modvirke den om sig gribende Partiaand, der i lang Tid havde haft Ro til at losne Forbindelsen mellem Kongeriget og Hertugdømmet. Denne Adresse blev 10. April overleveret til Kabinetssekretæren (da Kongen vægrede sig ved at modtage en Deputation), i hvilken Anledning der var udkommanderet særlig Vagt og Politi samt nedlagt Forbud mod Studenterdemonstrationer. Det kgl. Svar, der blev overbragt Borgerrepræsentanterne mundtlig gennem Overpræsidenten, gik ud paa, at det just ikke havde været nødvendigt at fremkomme med denne fædrelandskærlige Tilkendegivelse, da de omhandlede Forhold allerede var Genstand for landsfaderlig Omsorg. Den kølige Modtagelse af Borgerrepræsentationens Henvendelse bevirkede, at 3160 københavnske Borgere sendte dem en Adresse med Tilslutning, og at ogsaa flere Købstadskommuner udtrykte deres Sympati¹⁾.

Den hele Arvefølgesag var utvivlsomt Kongen personlig meget pinlig, men han saa det som sin tunge Pligt at føre den til en Afgørelse. Han er ikke blevet paavirket i anden Retning ved et Besøg, som den preussiske Konge, Frederik Vilhelm IV, Juni 1845 aflagde i København; Besøget var af upolitisk Karakter, men gav dog Danmarks Digterkonge Adam Øhlenschläger Anledning til paa Tysk at fremføre en poetisk Beklagelse over den Splid, der var opstaaet mellem Germaner og Skandinaver²⁾. Dagen efter Preusserkongens Afrejse ankom (23. Juni) seks Hundrede svenske og norske Studenter til København, og nu afholdtes saa de storslaeede skandinavisk-politiske Festligheder, hvis Højdepunkt var det store Mode i

1) Fdrl. 1845 10., 11., 12., 30. April, Berl. Tid. 14. April. Tallet paa Borgeradressens Underskrifter i Fdrl. 9. Maj. 2727 tilhorte næringsdrivende Borgere.

2) Det skete i et Digt (»Berlingske Tidende« 20. Juni), hvorefter en enkelt Strofe lød:

Doch der German und der Skandinav
sind beide bieder und beide brav,
aus einer Wurzel entsprossen.
»Ihr sollt euch lieben und zanken nicht!«
So die Natur uns im Herzen spricht
»als ehrliche Bundesgenossen«.

Saa fjernt, som disse Ord viser, stod Øhlenschläger fra f. Eks. en Grundtvigs Syn paa den dansk-tyske Konflikt.

Christiansborg Ridehus, hvor Orla Lehmann i de berømte svulmende Ord tog Nordens akademiske Ungdom i Ed paa at være tro i Liv og Dod mod det fælles nordiske Fædreland, »det hele, store, skandinaviske Norden«.

Regeringen var alt andet end glad ved denne Studenterbegejstring. Kancelliet lod rejse Tiltale mod Orla Lehmann og to andre af Modets Talere (der dog alle tre blev frifundet af Domstolen). Udenrigsministeren fandt det fornødent ved en Rundskrivelse at betone overfor de danske Gesandter, at Regeringen i København under noje Forstaaelse med den i Stockholm havde været paa sin Post overfor de Bestræbelser, der gav sig saadanne Udtryk. Derved vilde man forebygge, at der hos de udenlandske Magter skulde blive rejst Mistanke angaaende Danmarks Stilling til Skandinavismen, denne radikale og revolutionære Idé. Jo klarere man her tog Afstand, med desto bedre Samvittighed kunde man arbejde for den meget konservative Tanke, der laa i Bevarelsen af det gamle dansk-tyske Monarki¹).

Det kan ikke siges, at der forelaa nogen Opfordring fra »Europa« til Danmark om at tage dette Spørgsmaal op i den Form, hvori dette nu skete, eller at der blot forelaa en international Situation, der kunde tjene til naturlig Begrundelse. Da Frankrig under Indtryk af den Bevægelse, der var vakt i Tyskland, mod Slutningen af 1845 begyndte at vise det danske Arvefølgespørgsmaal en vis aktiv Interesse, vakte dette almindelig Opmærksomhed i den diplomatiske Verden; men der kom netop i den Anledning til at foreligge Vidnesbyrd for den danske Regering om, at saavel efter Østrigs og Preussens som efter Ruslands og Englands Skøn maatte Initiativet til Løsningen af Spørgsmaalet udgaa fra Danmark selv²). Den en-

1) Fdrl. 23.—28. Juni 1845, Orla Lehmanns efterladte Skrifter III, S. 155—185. Udenrigsministerielt Cirkulære af 5/7 1845 (Dept. f. u. A. Alm. Korr.sager Lit. S., Korrespondancesager vedr. den skandinaviske Bevægelse 1845—46).

2) Dept. f. u. A. Alm. Korrespondancesager A. Korr.sager og Avisartikler vedr. Arvefølgesagen 1837—48. Her bl. a. en Rapport fra den franske Gesandt i København, Billing, om Samtaler, han paa sin Regerings Bud i en særlig Sendelse til London har fort med den engelske Udenrigsminister; Indberetninger fra den danske Gesandt i London, F. Reventlow (7/1 1846), Gesandten i St. Petersborg, Rantzau (23/5 1846), Afskrift af en Depesche fra Metternich til den østrigske Gesandt i København, v. Langenau. I det sidste Aktstykke udtrykkes som den østrigske Regerings Opfattelse, at ingen fremmed Magt

gelske Udenrigsminister Lord Aberdeen fandt iovrigt ikke, at det hele Spørgsmaal var saa presserende, da det først vilde faa aktuel Betydning, naar baade Kong Christian VIII, hans Broder Arveprins Ferdinand og den kun 36-aarige Kronprins Frederik var afgaaet ved Døden. Utvivlsomt har ingen af de fremmede Magter tænkt sig — end sige tilraadet —, at Danmark foreløbig skulde søge en Løsning i nogen anden Form end gennem diplomatiske og fortrolige Forhandlinger med de forskellige interesserede Parter. Naar Regeringen i København dog gik den Vej straks at ville forberede en offentlig Erklæring om Sagen, skyldtes det ikke udenrigspolitiske Hensyn, men Overbevisningen om, at man paa denne Maade kunde indvirke gavnligt paa de indenrigspolitiske Forhold — ved paa een Gang at skræmme Slesvigholstenerne og vinde Paaskønnelse hos vide Kredse i Kongeriget.

Regeringen førte sin Arvefølgepolitik i nøje Følgelse med den moderate Retning indenfor de liberale i Danmark. Det var Algreen-Ussing, der havde rejst Sagen i Roskilde, og dennes nære Aandsfrænde som Politiker, P. G. Bang, skulde i Juli 1845 blive udnævnt til Deputeret og Afdelingschef i Rentekammeret; efter i 1846 at være udset til Ørstedes Efterfølger som kgl. Kommissarius kom han ogsaa til at deltage i den endelige Beslutning om Arvefølgesagen.

De mest fremtrædende i *Arvefølgekommissionen*¹⁾ var Pechlin og Criminil, og der blev mellem dem den Modsætning, at førstnævnte bestemt holdt paa, at Slesvig ved Arvehyldingen i 1721 var inddraget under Kongelovens Arvebestemmelser, medens sidstnævnte stod tvivlende i dette Spørgsmaal og af den Grund endog tilbød Kongen at gaa af som Udenrigsminister til Fordel for Pechlin — et Tilbud, der dog ikke blev modtaget. Gennem en Række Møder i Tiden fra Marts til Juni 1846 gjorde Kommissionen sit Arbejde færdigt; Resultatet blev

»som saadan« har Ret til at blande sig i det danske Riges Arvefølgeforhold, men — tilføjes der — dette udelukker dog ikke, at den danske Konge af sig selv søger Forhandling med andre om Sagen. Udtrykkelig betones, at Wienerregeringen i dette Synspunkt ved sig i fuld Overensstemmelse med baade Berlin og St. Petersborg. — Jfr. Alex. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—48, S. 687 ff.

¹⁾ Dept. I. u. A. Korr.sager, Litra A. Kommissionen af 1846 vedr. Arvefølgesagen I—VI (Konferenceprotokollen og Betænkning med Bilag), jfr. D. R. H., S. 346 ff.

en Betænkning, der med en udførlig Argumentation begrundede den Paastand, at den i Kongeloven fastsatte Arveret hos baade Kvinde- og Mandslinje gjaldt i Slesvig og Lauenborg saa vel som i Kongeriget, men i Holsten kun for Pinneberg og muligvis Plön; det blev ikke fastslaaet, hvem der havde Krav paa de øvrige Dele af Holsten, saafremt Kongehusets Mandslinjer uddøde. Efter at Pechlin havde meddelt Kongen, til hvilket Standpunkt man saaledes var kommet, fik han Ordre til at formulere et aabent Brev herom; men dette stødte paa haard Modstand hos Udenrigsministeren, der i den Anledning gentog sin Anmodning om Afsked, som paany blev afslaaet. Det lykkedes til sidst H. Criminil at faa hele Kommissionen med til et Forslag om, at Resultatet af dens Undersøgelse kun skulde offentliggøres i Form af en Udtalelse til Stænderne om Kongens Vilje til at opretholde Monarkiets Enhed.

Da Kommissionens Betænkning og Indstilling i Begyndelsen af Juli 1846 kom til Drøftelse i Statsraadet, var ogsaa de for dette Aar udnævnte kgl. Kommissarier ved Stænderne, Josef Reventlow-Criminil og (for Kongerigets Stænderforsamlinger) Rentekammerdeputeret P. G. Bang, tilstede. Josef Criminil støttede sin Broder, der var Sagens Referent, i Modstanden mod en offentlig Erklæring, og det skal — efter en foreliggende Beretning¹⁾ — være lykkedes Udenrigsministeren at overbevise ogsaa A. S. Ørsted om, at det vilde være farligt at skride til en uforbeholden Offentliggørelse. Ørsted, der havde været saa imødekommende overfor Algreen-Ussing, og som saaledes havde været med til at fremkalde den hele Sag, er altsaa dog til allersidst blevet betænkelig ved dens Konsekvens. Stemmann har naturligvis intet Øjeblik været tilgængelig for Betænkeligheder; hans bestemte og ivrige Holdning maa det særlig tilskrives, naar Kongen efter flere Dages Statsraadsforhandlinger endelig resolverede, at der om Arvefølgesagen skulde udstedes en offentlig Kundgørelse, hvis Affattelse overdroges til P. G. Bang. Under fortsatte Forhandlinger om den vigtige Sag fastholdt kun J. Reventlow-Criminil sin Modstand.

8. Juli 1846 udstedtes »det aabne Brev« om Arvefølgen i det danske Monarki med Underskrift af Kongen, Kronprinsen,

1) R. Schleiden: Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners II, S. 148 ff.

Arveprins Ferdinand og samtlige Statsministre: Stemmann, A. W. Moltke, A. S. Ørsted og H. Reventlow-Criminil.

Erklæringen¹⁾ lod i sin Helhed saaledes:

»Vi Christian den Ottende etc. gjøre vitterligt: Ved mangfoldige Kjendsgjæringer er det kommet til Vor Kundskab, at der hos mange af Vore Undersaatte herske uklare og urigtige Forestillinger om Successionsforholdene i Monarchiet, og at disse Forestillinger benyttes til at fremkalde Uro og Bekymring for det fælles Fædrelands Fremtid, hvis engang efter Forsynets Villie Vort Kongelige Huses Mandsstamme skulde uddøe, hvorved tillige fremkaldes og næres en bitter Stemning mellem de forskjellige Landsdeles Beboere. Vi have derfor anset det for Vor landsfaderlige Pligt at lade en dertil efter Vor Allerhøjeste Befaling sammentraadt Commission gjenemgaae alle, disse Arveforhold vedkommende Acter og Documenter, som have kunnet tilvejebringes, og iøvrigt foretage en nøiagtig og grundig Undersøgelse af samtlige herhen hørende Forhold. Efter at denne Undersøgelse er tilendbragt og derpaa foredraget for Os i Vort Geheime Statsraad og af Os overvejet, have Vi fundet det tilfulde stadfæstet, at ligesom Arvefølgen i det for den danske Krone ved Tractater erhvervede Hertugdømme Lauenborg er utvivlsom, saaledes er samme Kongelovens Arvefølge for Hertugdømmet Slesvig ifølge Patentet af 22. August 1721 og derpaa følgende Arvehylding, ligesom endelig ogsaa ifølge de af England og Frankrig under 14. Juni og 23. Juli udstedte Garantier og de med Rusland afsluttede Tractater af 22. April 1767 og 1. Juni 1773 i fuld Kraft og Gyldighed. Vor faste Forvisning om, at dette er grundet i Ret og Sandhed, og Vor Overbevisning om, at Vi ei tør opsætte at modvirke de skadelige Følger af de urigtige og falske Anskuelser, som i saa Henseende stadigen udbredes inden selve Monarchiets Grændser, have bevæget Os til ved dette Vort aabne Brev for samtlige Vore troe Undersaatte at kundgjøre denne Vor Forvisning om samtlige Vore Kongelige Arvesuccessorerers Arveret til Hertugdømmet Slesvig, som Vi og Vore Efterfølgere paa den danske Throne ville ansee som Pligt og Kald at opretholde.

Derimod er det af fornævnte Undersøgelse fremgaaet, at der med Hensyn til enkelte Dele af Hertugdømmet Holsteen ere Forhold tilstede, som hindre Os fra med samme Bestemthed at kunne udtale Os om samtlige Vore Kongelige Arvesuccessorerers Arveret til dette Hertugdømme. Idet Vi imidlertid allernaadigst forsikkre alle Vore troe Undersaatte og navnlig Hertugdømmet Holsteens Beboere, at Vore Bestræbelser uafsladeligen have været og skulle blive rettede paa at fjerne berørte Hindringer og tilvejebringe en fuldstændig Anerkjendelse af den samlede Danske Stats Integritet, saa at de

1) Trykt i Kollegialtidende 11. Juli 1846 (S. 521 ff.). Tillige blev der meddelt et udførligt Uddrag af Kommissionsbetænkningen.

under Vort Scepter samlede Landsdele ei nogensinde skulle adskilles, men bestandigen forblive tilsammen i deres nærværende Forhold og med de dem hver for sig tilkommende Rettigheder, saaledes ville Vi navnlig herved forvisse Vore troe Undersaatter i Hertugdømmet Slesvig om, at det ei ved dette aabne Brev er tilsigtet paa nogen Maade at træde dette Hertugdømmes Selvstændighed, saaledes som denne hidtil af Os er erkjendt, for nær, eller at gjøre nogen Forandring i de øvrige Forhold, som fortiden forbinde samme med Hertugdømmet Holsteen, hvorimod Vi meget mere herved gjentage Vort Tilsagn om fremtidig som hidtil at ville beskytte Vort Hertugdømme Slesvig i Besiddelsen af de samme som en, vel med Vort Monarchi uadskillelig forbunden, men tillige selvstændig Landsdeel tilkommende Rettigheder.«

Det aabne Brev rummede altsaa, ligesom selve Stænderforfatningen, en klar Tilkendegivelse af, at der indenfor Monarkiet var et indre Skel ved Ejderen, og for saa vidt maatte det naturligt blive hilst med Bifald ogsaa fra de national-liberale Kredse i Danmark. Skarpere var Modsætningen mellem Helstatstanke og Ejdertanke ikke.

Medens Regeringen befandt sig midt i Overvejelserne, havde »Fædrelandet« i Polemik mod »Berlingske Tidende« (16. og 17. Oktober 1845) klargjort sit principielle Standpunkt: Ejderen er Danmarks Grænse, og hvad der ligger syd derfor, er Tyskland; derfor kan Bladet, der mener at repræsentere den yngre Generation, kun interessere sig for den holstenske Arvefølge, for saa vidt denne berører Arvefølgen i Danmark eller Dele af Danmark, men er iøvrigt overbevist om, at der for Holsten gælder samme Ret som for Danmark. Efter Udstedelsen af det aabne Brev anerkender »Fædrelandet« (13. og 14. Juli 1846), at Regeringen efter flere Aars Tavshed om dette brændende Spørgsmaal nu har udtalt sig klart for »Slesvigs Uadskillelighed fra den danske Stat«, selvom Udtalelsen ikke kan virke ganske tilfredsstillende. I Stedet for Ord vilde »Fædrelandet« have foretrukket Handlinger, f. Eks. en resolut Adskillelse af Landsdelene med henholdsvis sikker og tvivlsom Arveret; det mener, at Slesvig burde udtrykkelig have været erklæret for en Del af den uadskillelige danske Stat, men at der derimod ikke burde være talt om Slesvigs Selvstændighed og dets Forbindelse med Holsten. Trods alle Indvendinger glæder »Fædrelandet« sig over, at Slesvigholstensernes separatistiske Haab er slaaet ned, hvis de da ikke tænker paa at

rejse Opror og Borgerkrig — »noget, de vel tager sig iagt for« — mener Bladet fortrøstningsfuldt (altsaa i Sommeren 1846).

Naar »Fædrelandet« saaledes kritiserede »det aabne Brev«s Ord om Slesvigs »Selvstændighed«, talte det ud fra de Begreber, der raadede indenfor Kongerigets Nationalliberalisme, men imod Opfattelsen hos den slesvigske Danskhed. Den ny sonderjydske Bevægelse havde langtfra opgivet Forestillingen om det værdifulde ved at tilhøre et »selvstændigt«, fra Kongerigets almindelige Styrelse adskilt Land. Bevægelsens Fører, Chr. Flor, maatte, hvor nødigt han vilde — hel »nationalliberal« som hans Tankegang var — tage Hensyn hertil. Hans Stræben kunde dog gaa ud paa at meddele det indgroede Selvstændighedsbegreb et nyt og mere nationalt Indhold. Da han for den slesvigske Forening skulde forfatte en Takskrivelse for det aabne Brev, gjorde han det saa snildt, at man paa een Gang udtrykkelig takkede for det kgl. Tilsagn om at beskytte Slesvigs Selvstændighed og fortolkede det som et Lofte om særlig at værne Nordslesvigernes *nationale* Selvstændighed og Ejendommelighed og frigøre dem for den nøje Forbindelse med Holsten. Senere talte Laurids Skau ved Aarets Skamlingsbankefest (3. Aug.) om, at Slesvigerne ikke havde nogen politisk, men en national Selvstændighed, som Kongen forhaabentlig nu vilde værne, saaledes at han engang kunde gøre sig fortjent til en Æresstotte paa Skamlingsbanken!

Det stemte bedre baade med Meningen af det aabne Brev og med den ægte, gamle slesvigske Tankegang, naar det saakaldte Skamlingsbankeselskab paa uforbeholden Maade havde udtrykt sin Glæde over nu at kunne se Fremtiden imøde uden Frygt for, at Tyskland skulde opsluge Slesvig — og naar Flensborgerne med deres to Stænderdeputerede, Jensen og Nielsen, i Spidsen 4. August modtog Kongen, der kom sejlene til Byen, med den varmeste Hyldest og Taksigelse, netop fordi han vilde bevare en Særstilling for Landsdelen¹⁾.

Det aabne Brev betød, at Regeringen fra sin Side havde opstillet et bestemt statsretligt Program — et Program, der ved sin Art maatte tiltale de dansk-nationale Retninger, men ikke i sig selv var egentlig »nationalt«; det rummede intet om de

1) Dannevirke 18. Juli, 2., 5. og 8. August 1846; jfr. Lauridsen VII, S. 92 ff.

rent folkelige og sproglige Spørgsmaal. I det stille blev der ganske vist arbejdet indenfor Regeringen ogsaa med disse Spørgsmaal; men det var ubetinget Arvefølgesagen, der var i Forgrunden gennem hele Tiden fra 1844 til de nye Stændersamlinger i 1846. For saa vidt var der temmelig stille om det rent nationale sonderjyske Spørgsmaal i denne Tid; men i selve Nordlesvig skred Nationalitetsbevægelsen fremad. Netop i Aarene 1844—46 — mener *P. Lauridsen* — foregik den bevidste Adskillelse mellem Danske og Tyske i Landsognene¹⁾.

Udstedelsen af det aabne Brev førte til det afgørende Brud mellem Regeringen og de parlamentariske Repræsentanter for den tyske Del af Hertugdømmernes Befolkning.

12. De holstenske Stænders Opløsning 1846. Den tyske Bevægelse mod det aabne Brev. Protesterne fra Slesvigs Stænder. Stemanns »Fasthed«.

Ogsaa den slesvigholstenske Agitation var blevet fortsat i Tiden fra 1844 til 1846. Mere og mere fremtraadte den tyske Retning i Hertugdømmerne som et samlet »Landsparti«, der ikke mere gav Plads for gamle Modsætninger mellem Aristokrater og Demokrater, Slesvigholstenere og Nyholstenere. I Foraarsmaanederne 1846 har der gjort sig stor Spænding gældende overfor den forestaaende Afgørelse; der raadede som en Stilhed for Stormen²⁾. Først da den ventede Afgørelse forelaa gennem »det aabne Brev«, brød Stormen løs. Der opstod et Røre, der vel ikke tog Skikkelse af Borgerkrig, men dog af en Indledning dertil.

De holstenske Stænder traadte sammen for sjette Gang den 15. Juli 1846. I den kgl. Kundgørelse³⁾ til dem blev det, til Svar paa deres Udtalelser fra 1844, skarpt betonet, at Hertugdømmerne hverken udgjorde en Enhed eller en selvstændig Stat, og at de holstenske Stænder ikke havde nogen Ret til at optræde paa baade Slesvigs og Holstens Vegne; Henvendelser af denne Art vilde Kongen derfor ikke modtage i Fremtiden. Det synes at have været gjort til Betingelse for Josef Revent-

1) Lauridsen VII, S. 85.

2) Jfr. Brock, S. 182—94.

3) Stz. Beilagen I, S. 1 ff.

low-Criminils Genudnævnelse til kgl. Kommissarius, at han havde været villig til at overbringe Stænderne denne Irettesættelse, hvad han loyalt fandt sig i¹⁾. Som Reventlow-Criminil senere selv fremhæver for Kongen i sin Afskedsbegæring: det var meget mod sit Ønske, at han nu atter — efter Udstedelsen af det aabne Brev — paatog sig en Kommissarius' Hverv, men da han var blevet udnævnt dertil nogen Tid i Forvejen, vilde han ikke give sin Misfornøjelse over »Brevet« Udtryk ved at nedlægge Hvervet og saaledes volde Regeringens Politik Vanskelighed. Han ventede imidlertid ikke at komme til at opleve noget godt i Itzehoe, og hans Beretninger til Kongen har lige fra først af en mørk Farve. 20. Juli skriver han, at han ikke kan meddele noget bestemt om, hvad der vil ske, da hans bedste Venner har trukket sig tilbage fra ham, og han staar »meget forladt« — endnu meget mere forladt, end han havde ventet.

Forgæves havde et af Forsamlingens gejstlige Medlemmer, Provst Callisen, som Alderspræsident ved dens Aabning talt med tydelig Tendens om at være Øvrigheden underdanig²⁾. Hos den aldeles overvejende Del af Medlemmerne raadede en heftig Oppositionslyst, der ikke paa nogen Maade lod sig neddæmpe, og som straks har været opsat paa skarpe Demonstrationer. Allerede som Protest mod den kgl. Kundgørelse har en stor Fløj af de Deputerede med Ridderskabs-Formanden, Grev Reventlow-Preetz, i Spidsen tænkt paa at opgive Deltagelsen i Forhandlingerne, men besluttede sig dog til at prøve, om det skulde være fuldt Alvor med Kundgørelsens Ord³⁾.

I »Kieler Correspondenzblatt« skrev Th. Olshausen (18. Juli), at Stænderforsamlingen burde henvende sig med Klage til den tyske Forbundsforsamling. 20. Juli afholdtes i Neumünster et stort Folkemøde under Ledelse af Advokat Beseler. Her vedtoges en Adresse til Stænderforsamlingen⁴⁾, en Adresse, der var affattet af Advokat Karl Lorentzen og fik 1500 Underskrifter, og som udtrykte ubetinget Tilslutning til Stændernes »Retsforvaring« af 1844, ubetinget Protest mod Indholdet af det aabne Brev og mod det i den kgl.

1) Christian VIII noterer i sin Dagbog 24. April, at Criminil finder sig i at give Holstenerne »eine Rüge« og bliver udnævnt til Kommissarius.

2) Stz., Sp. 4 ff.

3) Schleiden II, S. 154, jfr. Brock, S. 198.

4) Se Schleswig-Holsteins Gegenwart (Hamburg und Leipzig 1846), S. 7 ff., jfr. K. C. 1846, S. 343.

Kundgørelse til Stænderne nedlagte Forbud. Hertugdømmerne er selvstændige Stater, Mandsstammen hersker i Hertugdømmerne, og Hertugdømmerne Slesvig og Holsten er fast med hinanden forbundne Stater — i disse tre Hovedsætninger er Grundlaget givet for Hertugdømmernes Rettigheder, som skønnes at være blevet krænket ved den kgl. Erklæring om Arvefølgen; Adressens Underskrivere erklærer, at de ikke ønsker at opretholde Forbindelsen med Kongeriget længere, end Tingenes naturlige Gang og den bestaaende Arvefølgeorden kræver det, men derimod, naar den kgl. Mandslinje uddør, under egne Hertuger at slutte sig til den mod Enhed stræbende Udvikling i det store tyske Fædreland. De opfordrer Stænderne til frimodigt Forsvar for Sandhed og Ret.

Stænderforsamlingen lod det ikke mangle paa Frimodighed. Den havde allerede 17. Juli nedsat en Komité (med Repræsentanter fra alle Stænder) til at forberede en Adresse til Kongen; paa Forslag af denne og paa Trods af mange advarende Ord fra den kgl. Kommissarius vedtoges med 43 Stemmer mod 2 en Adresse, der var formet efter et Udkast af Reventlow-Preetz (forgæves havde Balemann i Komitéen foreslaaet en mildere Form). I stærke Vendinger gentages her den store Protest fra 1844 — nu naturligvis vendt mod »det aabne Brev« og mod den kgl. Kundgørelse til Stænderne. Forsamlingen erklærer, at det vilde være Landsforræderi af den at adlyde den givne Befaling om Tavshed: »Forfatningen er krænket, det er Stændernes Pligt . . . ikke at hvile, før de krænkede Rettigheder er blevet genoprettet. . . . Vi kender ikke noget til tabte Slag eller Statsoverenskomster, hvorved Landet skulde have mistet sin Selvstændighed. . . . Taalmodige og i Tavshed har vi baaret de Byrder, som vor Fyrstes Haand i triste Tider har paalagt os. Vi kan ikke antage, at netop denne Lydighed, denne Tavshed har berøvet Landet dets dyrebareste Rettigheder, at Deres tro Undersaatler skulde have tagt fejl af den Tillid, der er vist Deres Majestæt og Allerhøjstsammes Forfædre.«¹⁾

Det var 24. Juli, at denne Adresse blev vedtaget. 25. Juli meddelte den kgl. Kommissarius, at han i Overensstemmelse

1) Stz., Sp. 9 f., 21, Schleiden II, S. 154. Adressen er ikke optaget i Stændertidende, men findes trykt i f. Eks. Schleswig-Holsteins Gegenwart, S. 11 ff., jfr. Brock, S. 198.

med Meddelelsen i den kgl. Kundgørelse ikke saa sig istand til at modtage denne Adresse og indsende den til Kongen¹). Dermed var Forholdet mellem Stænderforsamling og Regering indtraadt i en Krise; et virkeligt Brud forelaa nu. Der blev fra tre Sider i Forsamlingen stillet Forslag om Forholdsregler i den Anledning fra Stændernes Side: Claussen foreslog, at man skulde rette en direkte Klage til den tyske Forbundsforsamling, Balemann, at man blot skulde give en Meddelelse til Forbundsforsamlingen om den vedtagne Adresse, Grev Reventlow-Jersbeck endog, at man skulde henvende sig med en Bon til Kongen om Genopretholdelse af den Stænderne grundlovs-mæssigt tilkommende Petitionsret²). Det sidste Forslag var det mest moderate; det vilde jo aabne Kongen en Adgang til Tilbagetog. Det afvistes med 37 Stemmer mod 6³). Samme Skæbne led Claussens Forslag om den direkte Klage (med 32 Stemmer mod 13)⁴). Derimod blev det med 40 Stemmer mod 5 vedtaget at lade Balemanns mindre vidtgaende Forslag om en Henvendelse til Forbundsforsamlingen behandle i Komité⁵).

Lørdag d. 1. August skulde Stænderne behandle den paa-gældende Udvalgsbetænkning, der gik ud paa at samle de Sagen vedkommende Aktstykker, deriblandt Retsforvaringen af 1844 og »det aabne Brev«, og under Henviisning hertil kræve Forbundsforsamlingens Beskyttelse af de formentlig krænkede Rettigheder. Den kgl. Kommissarius greb Ordet for straks at gentage, hvad han allerede havde sagt under Sagens indledende Behandling, nemlig at Forsamlingen ingen Ret havde til at give sig af med et Forslag som det, hvorom der her var Tale. Præsidenten protesterede, og da Forhandlingerne dog begyndte, forlod Kommissarius demonstrativt Mødesalen. Den følgende Mødedag (Mandag d. 3. August) har den endelige Behandling fundet Sted med det Resultat, at Komitéens Forslag vedtoges med alle Stemmer mod een. Noget Forsøg paa at hindre Sagens Behandling skete ikke, men først da man den 4. August var helt tilende med Oplæsning og Godkendelse af

1) Siz., Sp. 22.

2) Sp. 22 f., 25.

3) Siz., Sp. 68—87.

4) Sp. 27—51.

5) Sp. 51—67.

Forhandlingsreferaterne, kom den kgl. Kommissarius atter tilstede i Modesalen¹⁾. Samme Dag begyndte de Deputeredes Udvandring af den.

Først erklærede Grev Reventlow-Preetz og Advokat Bargum, at de maatte nedlægge deres Mandater, naar Stænderne ikke maatte beholde deres Ret til at udøve deres pligtmæssige Omsorg for Folkets og dermed ogsaa for Fyrstens Vel. Den kgl. Kommissarius udtrykte i den Anledning en »inderlig Bedrøvelse« og gjorde opmærksom paa, at Regeringen, uden principielt at anerkende Forsamlingens Ret til at henvende sig til det tyske Forbund, dog faktisk havde tilladt den at føre Klage til dette over sin formentlig lidte Uret; han henviste til det aabne Brevs Forsikringer med Hensyn til Hertugdømmernes Selvstændighed og indbyrdes Forbindelse. Hans Ord var for-gæves; efter at han havde talt, skete det tværtimod, at 34 andre af de Deputerede gjorde Reventlow og Bargum Folgeskab og ligeledes nedlagde deres Mandater. Kun ialt 6, med den loyale Provst Callisen i Spidsen, erklærede at ville blive (to fraværende Medlemmer sluttede sig senere skriftligt til Fler-tallet²⁾). Der var nu fra Regeringens Side kun eet af to at gøre: enten opløse Forsamlingen eller indkalde Suppleanter til de mange ledige Pladser. Det sidste blev først forsøgt, men gav ikke noget tilfredsstillende Udbytte.

Da Forsamlingen 17. August traadte sammen til et nyt Møde, bestod den kun — bortset fra Præsidenten — af ialt 12 Medlemmer, nemlig de 6 trofast tilbageblevne, 5 nye³⁾ og saa Grev Reventlow-Farve, der protesterede mod at være særlig indkaldt under Trusel om, at hans Virilstemme ellers vilde over-gaa til en anden (en Trusel, han fandt retsstridig), og efter denne Protest forlod Salen. For de 11, der nu blev tilbage, oplæste Kommissarius Criminil en kgl. Skrivelse (af 13. Aug.), hvorved Forsamlingens Moder blev erklæret for afsluttet. Mødet sluttede med nogle Ord af Præsident Wiese — de sidste altsaa i Holstens Stænder for 1848 — om, at Kongen, der netop paa denne Tid opholdt sig i Hertugdømmerne, vilde faa det Indtryk, at hans Undersaatter her var sig deres Rettigheder

1) Sp. 89—91.

2) Stz., Sp. 91 ff.

3) Blandt disse var Historikeren G. Waitz nyudnævnt som Repræsentant for Kiels Universitet.

bevidst: Retten til Hertugdømmernes Uadskillelighed, Retten til Opretholdelse af deres Nationalitet og Retten til at udtale sig frit¹⁾.

Ved J. Reventlow-Criminils Stilling som Kommissarius under denne Stænderforsamling var der den Ejendommelighed, at han samtidig med at være principiel Modstander af den Regeringspolitik, der havde fort ud i den uloselige Konflikt, dog havde set det som den naturlige og nødvendige Konsekvens af denne Politik, at han hurtigst muligt fik Fuldmagt til at opløse Forsamlingen, hvis den ikke vilde afholde sig fra Protester. Allerede i Juli beder han gentagne Gange om at faa en saadan Fuldmagt; men fra Regeringens Side vilde man ikke gerne gaa til en saadan Yderlighed, men ønskede tværtimod, at der ingen Hindring skulde være for, at Stænderne kunde foretage deres Henvendelse til Forbundsfor­samlingen²⁾. Endnu 11. August maa Criminil overfor Kongen polemisere mod den Tanke, at en Udsættelse (Vertagung) af Forhandlingerne skulde være tilstrækkelig, og bestemt stille Krav om et Op­losningsdekret, og et saadant er altsaa derefter blevet udstedt.

Samme Dag (17. Aug.) J. Criminil meddelte Kongen, at han havde efterkommet dennes Ordre, indgav han sin Begæring om Afsked ikke blot fra Hvervet som Kommissarius, men ogsaa fra Embedet som Kancellipræsident; til Begrundelse henviste han udtrykkelig til den Modstand, han havde gjort mod Udstedelsen af det aabne Brev.

Kongen opholdt sig altsaa paa denne Tid i Hertugdømmerne. Netop 3. August, den Dag, da Flertallet af de holstenske Deputerede brød op fra Itzehoe, var han ankommet til Flensborg og havde modtaget denne Bys Takadresse for det aabne Brev. Det var, tør man vist sige, en tiltrængt Opmuntring, der lød til Christian VIII gennem de forskellige Taksigelser. Saa mange var Protesterne fra fjern og nær. Kun ganske naturligt var det jo, at »Brevet« fremkaldte et afgørende Brud mellem Kongehuset og de Grene af den oldenborgske Slægt, hvis Fordringer det vendte sig imod; Prinser og Fyrster af disse Linjer, med Storhertugen af Oldenburg i Spidsen, undlod som bekendt ikke at protestere, og den eneste, der gav Tilslutning, blev den med Kongens Søsterdatter Louise formælede Christian af

1) Sp. 93—98.

2) Breve af 20., 21., 24., 27., 31. Juli.

Glücksborg. Begge Kongens Svogre, de augustenborgske Brødre, var blandt Protestanterne, og omend nok saa nødvendig, maatte Kongen heraf drage den nødvendige Konsekvens: 13. August afskedigedes Prinsen af Nør som Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne¹).

Alle disse Protester fra fyrstelige Slægtninges Side vilde imidlertid ikke have haft større Interesse, saafremt de ikke som Baggrund havde haft den stærke Misstemning og Bevægelse, som var fremkaldt dels i Hertugdømmerne, dels i det store Tyskland.

Omtalt er allerede det store Møde i Neumünster. Da de Deputerede fra Kiel vendte hjem til deres By, blev de modtaget højtideligt med Sang og Musik og Illuminationer (samt Knusning af Ruder i Huse, der ikke havde illumineret); de fejredes ved en stor Fællesspisning, hvor der holdtes kraftige Taler. Ved Kancellicirkulære af 27. Juli blev det paalagt Politi-Øvrigheden i Holsten at hindre de »uilladelige Demonstrationer« med Hensyn til det aabne Brev, dels ligefrem alle Forsamlinger om Arvefølgen og de statsretlige Forhold med Indgivelse og Cirkulæren af Petitioner²). Da der dog i Kiel under Ledelse af Th. Olshausen blev holdt et Borgermøde for at forberede en Protestadresse mod det aabne Brev enten gennem Afholdelse af en stor Folkeforsamling, der kunde vedtage en saadan Adresse, eller eventuelt ved at lade Adressen cirkulære til Underskrift, besluttede Kongen at skride ind. Først afskedigedes (25. August) Amtmand Brockdorff, og der rejstes Sag mod K. Lorentzen og V. Beseler, Lederne fra Mødet i Neumünster; endelig blev der (28. August) gennem Kurator Jensen ved Kiels Universitet afkrævet Th. Olshausen en Erklæring om at ville afstaa fra det drøftede Forehavende, og da Olshausen ikke vilde give en saadan Erklæring, førtes han som Fange til Rendsborg Fæstning. I den Anledning kom det til flere Gadeuroligheder, men dog ikke Blodsudgydelse, i baade Kiel og Rendsborg. 5. Sept. udnævntes Karl Moltke, hidtil Deputeret i Rentekammeret, til Præsident for Slesvig-Holstenske Kancelli, og et Par Dage efter skete paa hans Forslag ved en Række Afskedigelser og et Par Nyudnævnelser en Omdannelse af Provinsialregeringen paa Gottorp, hvis Præsident nu blev den hidtidige Amtmand paa Gottorp L. N. Scheele, der herved fik Belønning for det gennemført regerings-tro Sindelag, han fremfor alle andre højere Embedsmænd havde gjort sig bemærket ved. K. Moltke og Scheele var i lige Grad »loyale Holstenere«, d. v. s. i Modsætning til deres slesvig-holstenske Landsmænds Separatisme overbeviste Tilhængere af deres Hjemstavns fortsatte Forbindelse med Kongeriget. Med K. Moltkes Udnævnelse til Kancellipræsident genoptages forsaavidt Traditionen fra Otto Moltkes Tid, dog saaledes at Karl Moltke ikke kunde have saa gode Forudsætninger for at se Skellet mellem Slesvig og Holsten som sin i

1) Jfr. D. R. H., S. 351.

2) K. C., S. 371 f. og 375 f.

Kongeriget hjemmehørende Slægtning. Hans væsentligste aandelige Betingelse for at kunne bistaa Christian VIII med Opretholdelse af det gamle dansk-tyske Monarki synes at have ligget i hans egen »kosmopolitiske« Mangel paa personlig Berøring med de nationale Følelser og Modsætninger.

Da Kongen selv 6. September kom til Slesvig (fra Før), gav hans Komme Anledning til ret kraftige Gadeoptøjer i denne By; paa sin Vej videre frem, udtalte han ved en Parade overfor Tropperne i Rendsborg sin Tillid til deres Troskab (der øjeblikkelig fandt Udtryk i et Hyldestraab); men da han 12. Sept. kom til Pløn, vilde han ikke give Audiens til Ridderskabsformanden, Reventlow-Preetz, som en af dem, der havde været med til at afbryde Stændernes Samarbejde med Regeringen¹).

Dagen efter (13. Sept.) afholdtes i Nortorf mellem Neumünster og Rendsborg den Folkeforsamling, som man havde villet hindre den Olshausenske Kreds i at afholde. Tusinder af Mennesker kom tilstede, men tillige en Bataillon Fodfolk og en Eskadron Dragoner. Amtmanden fra Rendsborg nedlagde Forbud mod Mødets Afholdelse, men ved en Misforstaaelse kom det, omend uden Blodsudgydelse, til *det første Sammenstød mellem Regeringstropper og slesvigholstensk Befolkning* — et ejendommeligt Forspil til Krigen i 1848²).

Med Støtte af Militær og Politi kunde den danske Regeringsmagt føle sig overmægtig overfor Bevægelsen i selve Hertugdømmerne, og Forsøgene her paa at gennemføre forbudte Demonstrationer ebbede snart ud. Anderledes blev Forholdet overfor den Bevægelse, der rejste sig nede i det store Tyskland. Allerede Begivenhederne i 1844 havde vakt et ildevarslende Røre, men ved det aabne Brevs Udstedelse blev Røret til en sand Folkebevægelse, der overalt rev de politisk interesserede Kredse med sig. Skulde det taales af det store tyske Folk, at en lille, ubetydelig Nation paa denne Maade rakte Haanden ud efter den varige Besiddelse af et tysk Land, og saaledes — som et Blad i Mainz udtrykte sig³) — skabte en »Fornyelse af Ludvig XIV's Reunionskamre«? En kraftig Stemning af Harme og Protest fandt Udtryk i en Række Tilkendegivelser, der i forskellig Form fremkom fra tyske Stænderforsamlinger, Bystyrelser og Korporationer. Professorerne i Heidelberg opmuntrede saaledes Hertugen af Augustenborg til at hævde sine Rettigheder og protestere imod, at et af de mindste Riger i Europa skulde røve Land fra Tyskland⁴). Naturligvis vilde tysk Videnskab ikke anerkende de danske statsretlige Argumenter. Da der i Slutningen af September

1) S. H. L. K. Brevbog og Forestillingsprotokol, Kongens Dagbøger, K. C.; jfr. D. R. H., S. 351 ff., 360.

2) L. Wienbarg: Die Volkversammlung zu Nortorf (1846), K. C. 1846, S. 444.

3) Georg Durst: Hessen-Darmstadts Stellung zur schleswig-holsteinischen Frage (1926), S. 12.

4) Heidelberger-Adressen foreligger i særlig Udgave, jfr. iøvrigt »Adressen an die Schleswig-Holsteiner« 1.—2. Heften (1846).

blev holdt et Jurist- og Historikermøde i Frankfurt am Main, var blandt Foredragsholderne Professor Beseler fra Greifswald, der bestred, at Slesvig nogensinde var blevet indlemmet i Danmark, og Slesvigholstenismens gamle Teoretiker F. K. Dahlmann, der hævdede Slesvig-Holstens Uadskillelighed og Nødvendigheden af dets Adskillelse fra Danmark — for at Danmark kunde faa en god Samvittighed. Begge høstede naturligvis Bifald¹⁾.

Det var overfor alt dette Danmarks Chance at kunne appellere til de tyske konservative Interesser, som naturligt maatte medføre en vis Sympati for den Fyrste, der vilde hævde sin egen Retsopfattelse overfor genstridige Undersaatter. Bevægelsen i Tyskland for Slesvig-Holsten var i sit Væsen ligesaa national-liberal som Bevægelsen i Danmark for Slesvig. I Østrig sad endnu Metternich som den ledende Minister, og han kunde hverken sympatisere i større Grad med Slesvigholstenerne eller anerkende, at denne Sag kunde komme f. Eks. Heidelberg Universitet ved. Som den Politiker, han var, fandt han derimod den danske Regerings Handlemaade uklog og fremfusende. »Fadene maa ikke bæres paa Bordet, før Retterne er kogt«, har han i den Anledning udtalt; han mente, at Christian VIII først skulde have gennemført en Ordning med de Fyrster, hvis Rettigheder han ikke ønskede at anerkende. Og han udtrykte overfor den danske Gesandt sin Frygt for, at den danske Regerings Teori skulde ødelægge selve Legitimitetsprincippet²⁾.

At Regeringen lod de holstenske Stænder uhindret henvende sig til den tyske Forbundsforsamling, tyder vel paa en vis Tillid til de Stemninger, der raadede her. 7. September 1846 afgav Forbunds-gesandt Pechlin Erklæring om Stændernes Klage. Det forsikredes i denne Erklæring, at det aldrig havde været Kongens Hensigt at bringe Hertugdømmet Holsten i et andet og nærmere Forhold til Kongeriget Danmark end det allerede bestaaende, saa lidt som at skille det fra Forbindelsen med Slesvig, men blot at sikre Opretholdelsen af den danske Helstat som en Forening af selvstændige og indbyrdes uafhængige Lande og for Holstens Vedkommende under den Forudsætning, at man ikke derved gik berettigede Arvekrav for nær; iøvrigt bestred man principielt Forbundsdagens Competence til at beskæftige sig med de holstenske Stænders Klage og med selve Arvespørgsmaalet, men ønskede dog gerne, at den ved en Udtalelse vilde medvirke til at »berolige« Sindene i Holsten. 17. Sept. vedtog Forbundsdagen derpaa en Beslutning om Sagen: man havde

1) Verhandlungen der Germanisten zu Frankfurt am Main am 24., 25. und 26. September 1846. Erste Sitzung.

2) Aus Metternichs nachgelassenen Papieren VII, Nr. 1558. Zeitschrift 1905, S. 223 f. Indberetninger fra Gesandt Lövenstern til Udenrigsminister Criminil. Om Stemningen i Wien ved Gesandten iøvrigt at berette, at man ikke der kunde tænke sig at ville gøre Tyskere ud af Ungarere, Italiener og Bøhmere — et meget karakteristisk Vidnesbyrd om Opfattelsen af det aabne Brevs Hensigt.

Tillid til, at Kongen ved den endelige Ordning af de i det aabne Brev omhandlede Forhold vilde agte det tyske Forbund, de arveberettigede Mandslinjer og den holstenske forfatningsmæssige Repræsentations Rettigheder; man forbeholdt sig at gøre sin Kompetence gældende i paakommende Tilfælde, men skønnede ikke, at Holstens Stænder kunde repræsentere Holsten overfor Forbundet, eller at deres Klage i sig selv var berettiget; samtidig fandt man dog, at den danske Regering ved at afvise Petitioner om Arvefølgesagen havde været i Overensstemmelse med Loven af 28. Maj 1831; man anerkendte de patriotiske Følelser, der havde ytret sig ved denne Lejlighed i de tyske Forbundsstater, men dadlede dog det Had og den Ophidselse, der var lagt for Dagen, og ventede, at Forbundsregeringerne vilde sætte de tilbørlige Skranker herfor. At Forbundsdagen stillede sig paa et saadant Standpunkt, kunde i danske Øjne kun synes lovende for Sagens videre Udvikling¹⁾.

Omtrent paa samme Tid tilraadede den russiske Kejser Danmark at aabne Forhandlinger med Østrig og Preussen for saaledes at sikre sig den bedst mulige Støtte ved Drøftelse om Arvespørgsmaalet i Forbundsdagen²⁾. Som Forholdene udadtil i det hele laa, maatte Regeringen i enhver Henseende se det som sin Fordel at fremhæve og understrege det Løfte, der var givet i selve »Brevet« om Opretholdelse af de bestaaende Forhold ved Hertugdømmernes Stilling og Styrelse. To Dage efter Pechlins Erklæring i Forbundsdagen aabnede Karl Mollke den nyorganiserede Regering paa Gottorp³⁾ med en Tale, hvori han pegede paa Kongens »Grundtanke« med Hensyn til Hertugdømmernes Selvstændighed og indbyrdes Forbindelse, men ganske vist kun som Dele af det samme Monarki: »Ingen ligger Hertugdømmernes Selvstændighed og inderlige Forbindelse mere paa Hjertet end netop Kongen« Paa sin 60-Aars Fødselsdag — 18. Sept 1846 — udstedte Christian VIII selv fra Pløn, som offentlig Kundgørelse, en Formaning eller næsten en Bøn, hvori han bad Hertugdømmernes Befolkning om ikke at miskende de landsfaderlige Hensigter med det aabne Brev, Hensigter, der ikke var gaet i Retning af at krænke Hertugdømmernes Rettigheder og da heller ikke deres Ret til at bevare deres nuværende Forbindelse, da det netop var Kongens Haab at kunne sikre sit »selvstændige Hertugdømme« Holsten en varig Forbindelse med de øvrige hans Krone undergivne Landsdele. Denne Proklamation var et Forsøg paa med det gode at virke dæmpende paa den Bevægelse, det aabne Brev

1) Dept. f. u. A. Korr.-S. Litra A. vedr. Udsendelsen af det aabne Brev etc. (her Gesandten Erklæring og Forbundserklæringen); jfr. Falcks Archiv für Geschichte etc. V, S. 257—64. Hist. Volks-Kalender f. Schleswig-Holstein 1852, S. 125—31.

2) Anførte Arkivpakke (Depeche fra Udenrigsminister Nesselrode til den russiske Gesandt i København 3/8 1846).

3) Jfr. Thorsøe, S. 678 (efter et Nr. af K. C., der ikke findes paa det kgl. Bibl.).

havde skabt blandt de tyske Undersaatter. Den betød dog ikke, at Regeringen fra nu af kun vilde hævde sin Sag ved Ord. Et Par Dage efter — 21. Sept. — udstedtes et Kancellipatent, hvorved alle tidligere Beslutninger af det tyske Forbund om Forbud mod alle politiske Foreninger, Møder og Festligheder blev sat i Kraft for Hertugdømmet Holsten (men ikke for Slesvig)¹⁾.

Da Kongen den 8. Oktober vendte tilbage til København fra sit lange Ophold i Hertugdømmerne, modtoges han med Folkejubel og med en Festtale af Professor Rasmus Nielsen, der priste ham som den af Forsynet kaarne Dommer i den nye Strid mellem Danske og Tyske²⁾. Men »Fædrelandet« havde paa Forhaand (7. Okt.) taget Afstand fra denne Hyldest ved et baade nationalt og liberalt Synspunkt. Bladet vilde stadig gerne indrømme, at det aabne Brev havde styrket Haabet om Slesvigs Forbliven ved Danmark, men Mulighederne for en dansk-slesvigsk Stat (»Ejderstaten«) gennem Udsondring af Holsten under en særlig Styrelse fandt det svækket ved Kongens sidste Udtalelser; som liberalt Organ kunde »Fædrelandet« ikke godkende de Tvangsmetoder, hvorved Regeringen havde søgt at bringe Slesvigholstenerne til Ro.

Det var ved det aabne Brev blevet Chrisian VIII's Lod at udæske den tyske Nationalbevægelse uden endnu at tilfredsstille den danske.

Den slesvigske Stænderforsamling traadte sammen for sjette Gang 21. Oktober 1846. Tilstede var atter de fleste af de nord-slesvigske Deputerede, der havde meldt sig fra 1844, men ingen, der som Danskhedens Talsmand kunde erstatte Hiort Lorenzen, der i 1845 var afgaaet ved Doden efter at have levet sin sidste Tid under triste og tragiske Forhold³⁾. Kgl. Kommissarius var Regeringspræsidenten i Slesvig *L. N. Scheele*, der alt-saa blev den, der overbragte Stænderne det selvfølgelige Afslag paa deres forskellige »slesvigholstensk« prægede Andragender fra 1844 (om Stændernes Forening, den finansielle Adskillelse fra Kongeriget, Anerkendelsen af en slesvig-holstensk Landsbank, Standkvarter for de slesvigske og holstenske Regimenter

1) Kollegialtidende 1846, S. 769, Schleswig-Holsteinische Anzeigen, S. 309 f.

2) Berl. Tid. 8. Okt. 1846.

3) Jfr. Biografierne om H. L. samt Lauridsen V, S. 180—202.

indenfor Hertugdømmernes eget Omraade, Præsters Forpligtelse til at tage tysk Eksamen); sikkert har J. Reventlow-Criminil følt det som en Lettelse ikke at skulle være den, der meddelte en kgl. »Kundgørelse« af denne Art¹).

Til Præsident valgtes *Beseler* — den for Højforræderi anklagede — med 32 Stemmer mod kun 6, der faldt paa den moderate Falck, til Vicepræsident den ligeledes radikalt oppositionelle Klosterprovst Reventlow-Jersbeck²).

Ved det andet Møde (23. Okt.) meddelte Præsidenten, at der siden det første var indkommet 108 Petitioner og Andragender (dels fra Slesvig, dels ogsaa fra Holsten), og han gav en kort Karakteristik af disse Adressers samlede Indhold: »Helt igennem bærer de Præg af Sorg og Bekymring over Regeringens Handlemaade i den senere Tid. Man fordrer, at Hertugdømmernes Rettigheder og Nationalitet maatte betrygges. Hertugdømmernes indbyrdes faste Forbindelse og deres Uafhængighed fra Kongeriget Danmark med Hensyn til Statsforfatning og Forvaltning omtales som Overbevisning og Ønske. Mange Adresser og Petitioner gaar ud paa en Konstitution for Hertugdømmerne, dels fordi de gamle Landsrettigheder, dels fordi den moralske Tvang og Nødvendigheden kræver en saadan for at betrygge vore Interesser og Rettigheder. I mange udtaler sig den Paastand, at blot Mandsstammen hersker i Hertugdømmerne, og at man ikke kender til Kvindekønnets Succession efter Kongeloven. I mange Adresser og Petitioner fra Hertugdømmet Slesvig forlanges en fastere Forbindelse med Tyskland; og i et stort Antal af disse ønskes udtrykkelig Hertugdømmet Slesvigs Optagelse under de tyske Forbundsstater. Mange udmærker sig ved Stilens Glans og Skønhed, andre er affattede i den jævne og ukunstlede Art.« — Som Eksempel

1) Slesvig-Holstenske Kancelli erklærer 11. Juli 1845 angaaende Foreningen af de slesvigske og de holstenske Stænder, at der er Grunde, der taler for denne Sags Gennemførelse, men den vil under alle Omstændigheder forudsætte »omfattende Overvejelse af de vidtrækkende politiske Følger«. Man henstiller til Kongens eget Skøn, om en saadan Overvejelse skal finde Sted, men vil dog intet foreslaa herom under de nuværende Forhold og »*navnlig ogsaa under Hensyn til Hans Majestæts gentagne Gange udtalte Vilje*«. Det fremlyser af Ordvalget i denne Erklæring, der afgives under J. Reventlow-Criminils Ledelse, at han og det øvrige Kancelli kun afholder sig fra at foreslaa en Imødekommen af Foreningskravet, fordi de vil bøje sig for Kongens udtrykkelige Vilje!

2) Std., Sp. 5 f.

paa den sidstnævnte Art oplæste Præsidenten en Adresse fra Øen Sild, hvis Underskrivere erklærede, at de som Frisere hørte til en ægte tysk Folkestamme og ogsaa folte sig som Tyskere¹).

Adressen fra Sild saavel som de andre Adresser viste, hvor lidt det havde nyttet, at Kongens Fødselsdags-Kundgørelse var oplæst fra alle Prædikestole. Den Folkets Røst, der lod gennem alle disse Tilkendegivelser, gav den passende Optakt til de politiske Debatter, der naturligvis hurtigt begyndte at udspinde sig ogsaa i denne Stændersal.

Advokat Gülich stillede i samme Mode Forslag om at protestere mod det aabne Brev og mod, efter hans Mening, det utrolige, at det suveræne Hertugdømmes statsretlige Selvstændighed truedes af dets egen Regering. Med 35 Stemmer mod 5 (de to Flensborgere, Nis Lorenzen, Jaspersen og Posselt) vedtoges 2. November en saadan Protestadresse, paa hvis Affattelse Falck har haft en væsentlig Indflydelse. Forsamlingen vedkender sig i denne Adresse sin Tilslutning til de tre slesvigholstenske Grundsætninger om Hertugdømmernes Selvstændighed, Uadskillelighed og agnatiske Arvefølge og nedlægger den højtideligste Protest mod enhver anden Fortolkning af disse Landes offentlige Ret. Dette var ganske i Aanden fra Itzehoe. Den kgl. Kommissarius, der straks havde søgt at afværge Gülichs Forslag, erklærede ikke at kunne indsende Adressen; hans Begrundelse var, at den ikke var blevet formelt behandlet efter de foreskrevne Regler for private Forslag (hvortil med rette kunde siges, at den ikke var blevet behandlet anderledes end andre tidligere Adresser ved Stændermodernes Aabning). Forsamlingen besluttede da at nedlægge den i Arkivet og sende Eksemplarer af den til Ridderskabet og det hertugelig-augustenborgske Arkiv²).

Paa videre Protester mod det aabne Brev indlod Forsamlingen sig ikke; et Forslag fra Tiedemann om, at Forsamlingen skulde bede Kongen om at tage det tilbage, naaede overhovedet ikke til Diskussion³). Gülich stillede et andet Forslag som Ud-

1) Std., Sp. 9 ff.

2) Std., Sp. 16—17 (incl. Beh.), 86—93 (Diskussion), 116—18 (Komité). Adresse der Schleswigschen Ständeversammlung an den Thron von 2. Nov. 1846 (Hamburg 1846). I Stænderlidende findes Adressen ikke.

3) Sp. 9.

tryk for Misfornøjelse med Regeringens seneste Politik: »At Hs. kgl. Majestæt vilde behage at forandre det nærværende Regeringssystem efter en til den offentlige Morals og Retfærdighedens Fordringer svarende Maade, derfor at foretage den nødvendige Omveksling med Højstsammes Raadgiveres Personer, og navnlig snarest muligt at afskedige af Stats-tjenesten Kancellipræsidenten Grev Carl v. Moltke.« Det er meget karakteristisk, at Hertugen af Augustenborg følte sig frastødt af Tonen i dette Forslag af en liberal Advokat, der dristigt sigtede paa bestemte Regeringspersoners Hoved. Man kunde, mente han, ikke sigte paa saa skarp Maade mod en Mand, der ikke selv var tilstede; Moltke var, indrømmede han, ikke personlig angrebet, men en saa høj Embedsmand havde ogsaa en politisk Ære. Forslaget blev afvist (med 29 Stemmer mod 12)¹⁾.

Hertugen af Augustenborg undlod dog ikke at tilpasse sig til den nye Stilling, han personlig havde faaet, efter at Arvefølgespørgsmaalet var kommet i Midtpunktet af den politiske Diskussion. Han stod jo nu i Virkeligheden som Hertugdømmernes »præsuntive« Tronfølger, i Kraft af sin Afstamning som det personlige Enhedsmærke for Slesvigholstenismens Krav paa og Haab om, at Hertugdømmerne engang skulde blive en fra Kongeriget Danmark adskilt, selvstændig Stat. Det er indlysende, at denne Stilling ikke vel kunde forenes med en fortsat Hævdelse af de absolutistisk-aristokratiske Anskuelse, som utvivlsomt stemte bedst med hans virkelige Sym- og Antipatier. Allerede i Foraaret 1846 har han under Samraad med de to Stænderkolleger Pastor Lorenzen og Professor Falck beskæftiget sig med Tanken om, at der burde fremlægges et Forfatningsforslag i Stænderne; det var først Meningen, at Falck skulde være Forslagsstilleren. Da han i sidste Øjeblik, et Par Dage før Stændersamlingens Aabning vægrede sig derved, maatte Hertugen selv paalage sig Opgaven²⁾. Han gjorde det paa Trods af Advarsler fra sin Ven P. Hjort i Soro, der skal have tilraabt ham et: husk paa Deres Moder, og endog fra sin Søster, Dronningen, der skal have for-

1) Std., Sp. 119—57, 132 f. og 136 f. (Hertugen).

2) Gebauer, S. 187.

klaret ham, at hans Modstandere i København netop gerne saa ham optræde som »Demagog«¹⁾.

Det var i Samlingens fjerde Møde, 28. Okt., at Hertugen under Henviſning til de Farer, der truede Folkets »helligste Rettigheder«, stillede et Forslag med disse to Hovedpunkter: 1. at Hertugdømmernes Landsrettigheder i Overensstemmelse med Tiden maatte indrettes saaledes, at Hertugdømmernes Stænder fik en afgørende Stemme baade ved Skatternes Paa-læg og deres Anvendelse, ligesom ogsaa ved Lovgivning, 2. at derfor begge Stænderforsamlinger efter de kommende Stændervalg maatte sammentræde i Fællesskab for paa denne Maade fra Regeringens Side at faa forelagt Udkastet til en Forfatning efter de nævnte Grundsætninger; under en saadan fælles grundlovgivende Samling maatte imidlertid Ridderskabet være repræsenteret anderledes end (som nu) ved enkelte Delegerede, nemlig efter nærmere Overenskomst mellem Ridderskabet selv, Regeringen og Stænderne (ved det sidste Punkt robedes det, at Hertugen ikke ganske havde opgivet sin gamle »Aristokratisme«²⁾).

Dette Forslag virkede, modsat alle sine Forgængere, helt samlende paa alle Forsamlingens tysksindede, slesvigholstenske Medlemmer. Forgæves protesterede Nielsen fra Flensborg mod Nødvendigheden af »politiske Garantier« (»Næst Gud er Christian VIII vort bedste Støttepunkt«³⁾), forgæves kæmpede Nis Lorenzen mod Tanken om en fri Forfatning uden Forbindelse med Danmark⁴⁾, heller ikke hjalp det, at den kgl. Kommissarius bestred Forsamlingens Kompetence til at rejse en saadan Sag og desuden, ganske modsat Forslagsstilleren, mente, at netop den nærværende Tid, som en »Urolighedens og Lidenskabens Tid«, ikke egnede sig for en Behandling af Forfatningsspørgsmaalet⁵⁾. Med 79 Stemmer mod 2 vedtoges det at nedsætte en Komité, blandt hvis Medlemmer blev baade Hertugen, Falck, Gülich, og efter hvis Forslag For-

1) Anf. St., S. 188.

2) Std., Sp. 28—46 (Forslag og indl. Beh.), 253—66 (foreløbig Beh.), 369—78 (endelig Beh.), 419—20 (Afstemning); Bilag II, Sp. 33—40 (Komité og Fortegnelse over indkomne Adresser ang. Spørgsmaalet).

3) Sp. 41.

4) Sp. 46.

5) Sp. 42 f.

samlingen til sidst med 36 Stemmer, mod stadig kun 2 Nejstemmer, vedtog et Andragende, der stemte med Hertugens Forslag. Inden Komitébetænkningens Afgivelse var der til Stotte for det indkommet 129 Adresser fra forskellige Egne i Slesvig og Holsten. Det blev saaledes ikke blot en parlamentarisk Succes, men det hjalp Augustenborgeren til at faa noget af en Folkeforers Position — uden at han af den Grund kompromitterede sig overfor de fyrstelige Personer i Tyskland, hvis Interesse var blevet vakt for hans Sag; man synes fra den Side gerne at have anlagt det Synspunkt, at Hertugen blot forebyggede en Optræden af mere yderliggaaende Kræfter ved selv i nogen Grad at optræde som Demokrat. Ingen Bedømmelse kunde være mere ved Siden af, end naar den kgl. Kommissarius overfor Hertugen selv vilde stemple denne Optræden som »politisk Selvmord«; den var alt andet¹⁾.

Justitiarius *Hansen* stillede det Forslag, der vendte skarpest Brod mod Forbindelsen med Danmark, nemlig, at Kongen skulde anmodes om *i sin Egenskab af Slesvigs Hertug at tiltræde det tyske Forbund*²⁾. I Forslagets Begrundelse taltes der om, hvorledes visse »Regeringsforanstaltninger« fra den seneste Tid dybt havde rystet høje saavel som lave, der alle folte, at deres Lands Selvstændighed var truet; der henvises til den gamle Forbindelse med Holsten: »Hertugdømmet Slesvig er et tysk Land og vil ikke kunne unddrage sig den tyske Skæbnes overvældende Indflydelse«. Ogsaa denne Sag kunde ses som et Folkekrav; i en stor Del af de indkomne Adresser om en Forfatning havde der ogsaa været udtalt Ønske om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund.

Den kgl. Kommissarius betegnede Forslaget som et ganske uberettiget Skridt og et Vidnesbyrd om Mangel paa politisk Dannelse; een for een stod Flensborgerne Jensen og Nielsen, Nordslesvigerne Jepsen, Nis Lorenzen og Petersen-Dalby frem og protesterede, sidstnævnte forstod ikke, hvad Holsten havde »profiteret« af at høre til det tyske Forbund, og vilde i den slesvigske Befolknings Navn hævde, at Landet hverken burde

1) Gebauer, S. 189 f. Den citerede Ytring af Kommissarius findes her, ikke i Stændertidende.

2) *Std.*, Sp. 93—112 (Forslag og indl. Beh.), 376—78 (foreløbig Beh.), 409—14 (endelig Beh.).

indlemmes i Danmark eller Tyskland¹). Ejendommeligt er det blandt Forslagets Modstandere at træffe Falck (der nok fandt en Indlemmelse i Tyskland i sig selv ønskelig, men tillige vanskelig, fordi Kongen saa ikke længere blev suveræn Hersker over Slesvig); saa langt ud over den oprindelige slesvig-holstenske Tanke gik altsaa dette Forslag, der forsvaredes af Advokat Gülich med en Henvisning til det »store« Tysklands »prægtige« Fremtid²). Blandt Tilhængerne var ogsaa Æroboen Klestrup, der formede sit Indlæg højtideligt som en gammel Mands »politiske Trosbekendelse« (hvormed han ikke mente at være i Modstrid med Stemningen blandt sine Vælgere)³). Naar Forslaget til sidst kunde vedtages med 34 Stemmer mod kun 3, maa det sidste lave Tal tilskrives den Omstændighed, at flere af Modstanderne har været fraværende.

Et Forslag af Etatsraad *Esmarch* om Slesvigs administrative Adskillelse fra Danmark, navnlig i finansiel og militær Henseende, blev enstemmigt henvist til Komitébehandling, og det vedtoges med 34 Stemmer mod 1. Motto for den meget vidtloftige Begrundelse kunde godt have været: al vor Fortræd er dansk! Det hævdedes bl. a., at »Slesvig-Holsten«, saafremt det ikke havde været forbundet med Danmark, ingen Statsgæld vilde havde haft; samtidig med at pege paa det ulovlige i, at dette Forslag tog Sigte paa begge Hertugdømmer, havde den kgl. Kommissarius advaret imod at rive op i gamle Saar og afstedkomme ny⁴). — Flere andre Forslag i slesvig-holstensk Aand blev fremsat, om Indforelse af den preussiske Møntfod i Hertugdømmerne, om en særlig Lonordning for de slesvig-holstenske Hærafdelinger, om at kræve de skatteydendes Samtykke til visse gamle Skatter, der skulde være paalagt i Strid med de gamle »Landsrettigheder«⁵). Disse Forslag skulde ikke blive færdigbehandlet.

1) Sp. 106, 104, 108 f., 109, 110.

2) Sp. 110 f., 107 f.

3) Sp. 410 f. »Jeg elsker hele det danske Folk«, sagde Klestrup, »men jeg foragter den haanlige og stolte Tone, hvori deres Skribenter taler og opægger Folket i Almindelighed og fører det i Vildfarelse, hvilket bliver dem saa meget lettere, fordi Hertugdømmernes Forfatning, Rettigheder og Forhold kun er Folkets ringeste Del bekendt. Jeg har været ung og er blevet gammel, Naturen har krævet sin Ret. Som Olding staar jeg her«

4) Std., Sp. 47—61 (Forslag og indl. Beh.), 219—24 (forel. Beh.), 266—72 (endelig Beh.). Bilag II, Nr. 1 (Komité).

5) Std., Sp. 159—72, 225, 551.

Som sin Forgænger og i Lighed med, hvad A. S. Ørsted tidligere havde gjort i Kongeriget, forbød L. N. Scheele ikke Behandlingen af de Forslag, der faldt udenfor de grundlovmæssigt givne Rammer, nøjedes blot med at advare Stænderne derimod. Han gjorde det naturligvis i Overensstemmelse med Regeringens Instruks, men Resultatet blev, at han kom til at gribe et formelt Spørgsmaal som Anledning til at standse de slesvigholstenske Aktioner. Allerede ved en Skrivelse af 11. November meddelte han Forsamlingen, at den handlede mod de i Stænderforsamlingen givne Regler ved at udskyde Behandlingen af Regeringens Propositioner til Fordel for private. Præsidenten nægtede at efterkomme denne Advarsel, og den blev da gentaget ved en ny Skrivelse af 16. November¹⁾. Der fulgte nu flere Dages heftig Debat, hvorunder der rettedes skarpe Angreb paa den kgl. Kommissarius' »Art og Maade« i hans Holdning overfor Forsamlingen. Hertugen af Augustenborg opfordrede ham under et skarpt Ordskifte til at optræde »paa parlamentarisk Maade«²⁾. L. N. Scheele kan næppe siges at have udfoldet nogen særlig Grad af parlamentarisk Behændighed i disse Forhandlinger; let var heller ikke hans Opgave overfor en Forsamling, der helt var behersket af Tanken om den »Undertrykkelse«, der truede Hertugdømmerne fra Kongerigets Side.

30. November indleveredes de ved denne Tid vedtagne Petitioner fra Forsamlingen til Kommissarius. Ved en Erklæring af 3. Dec., forelagt Stænderne af Præsidenten 4. Dec., nægtede han at modtage de tre Petitioner angaaende den slesvigholstenske Forfatning, Indmeldelse i det tyske Forbund den administrative Adskillelse fra Kongeriget, under Henvisning til, at Forretningsordenen var blevet brudt ved deres Behandling forud for de kgl. Propositioner, altsaa ikke paa Grund af deres reelle Indhold. Præsident Beseler erklærede derpaa, at Stændernes lovmæssige Petitionsret var tilintetgjort³⁾. Hertugen af Augustenborg udtalte, at han følte sig krænket i sin Ret som Folkerepræsentant og derfor maatte nedlægge sit Mandat. Ialt 32 af de andre Medlemmer slog Folge med ham⁴⁾.

1) Sp. 206 ff., 246 ff. og atter 274 ff.

2) Sp. 282.

3) Sp. 559 ff.

4) Sp. 563 ff., 567 f.

4. December blev Dagen for det sidste egentlige Forhandlingsmøde. 14. Dec. kunde den kgl. Kommissarius forelægge et kgl. Opløsningsreskript for det tilbageblevne Antal Deputerede, nemlig — foruden Præsidenten — ialt 5 Mand (de to Flensborgere, Nis Lorenzen, Jaspersen, Petersen-Dalby; Godsejer Rumohr var sygemeldt). Der manglede ikke i Reskriptet Forsikring om, at Kongen vilde respektere Slesvigs Selvstændighed og Forbindelse med Holsten. Mindre end nogensinde gjorde en saadan Forsikring Indtryk paa Slesvigholstenerne¹⁾. De saa i det, der var sket, kun et endeligt Brud mellem Regering og Folk, fremkaldt ved Hensynsløshed hos den Mand, der repræsenterede Regeringen, og naturligvis fandt deres Syn paa Forholdene ogsaa nu varm Tilslutning i det store Tyskland; selv sydtyske Blade kunde fortælle om »Scheeles eksempellose Optræden«²⁾. Naturligvis blev det fra tysk Side ikke paaagtet, at der fra Nordslesvig forelaa Tilkendegivelse om, at Befolkningen her ikke folte sig i Overensstemmelse med det tyske Stænderflertals Politik. I Petitioner fra danske Sogne var det blevet henstillet til Stænderne ikke at anvende Tiden til Diskussion om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund, men paa nyttigere Genstande; den slesvigske Forening erklærede højtideligt for Konge og Stænderforsamling, for »det hele Publikum« baade i Indlandet og Udlandet, at den vilde anse Hertugdømmet Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund for en ubodelig Ulykke³⁾. Hvorledes den danske Regering ved Begyndelsen af Aaret 1847 vurderede Stillingen i Hertugdømmerne, derom vidner tilstrækkeligt en Bemyndigelse til den kommanderende General om, hvis det skønnedes fornødent, at indkalde Reserverne og en Forstærkning af paalidelige Tropper fra Nørrejylland⁴⁾.

Saaledes var Resultaterne blevet af det aabne Brevs Politik. Ved det aabne Brev var Arvefølgespørgsmaalet desuden fort ud i den internationale diplomatiske Drøftelse; men nogen Paaskønnelse i den Anledning kom ikke til at foreligge fra de

1) Sp. 570, 575 f.

2) Gebauer, S. 195.

3) Std., Sp. 518, Dannevirke Novbr.—Dec. 1846, jfr. Lauridsen VII, S. 99, Thorse, S. 719.

4) Sdj. Aarb. 195, S. 163.

store Magters Side. Europas Dom om denne danske Regerings-handling blev, at den var ubetimelig. Saaledes tilkendegav Frankrigs berømte Udenrigsminister, Guizot, baade overfor den danske Gesandt i Paris og overfor den franske Gesandt i København sin dybe Bekymring ved de nationale Lidenskaber, der herigennem var blevet opvakt i det tyske Folk¹⁾.

Guizot har fra Paris skønnet klarere over de psykologiske Virkninger af den nye danske Helstatspolitik end Stemann fra København. Det danske Kancellis Præsident tabte ikke Troen paa, at denne Politik, hvortil han selv saa kraftigt havde tilskyndet, var den rette. 8. August 1846 raader han energisk Kongen til at afskedige Prinsen af Nor, 24. August vil han have, at Kongen skal sende Minister Reventlow-Criminil til St. Petersborg og Wien for at modarbejde de augustenborgske »Machinationer« (en Plan, der paa Ruslands Henstilling — i den tidligere citerede Skrivelse fra Nesselrode — blev opgivet), 3. September anbefaler han at udnævne Karl Moltke til Præsident for Slesvig-Holstenske Kancelli (iøvrigt ogsaa til kgl. Kommissarius) og tilraader at vise *Fasthed*: »Intet har mere konfunderet og ærgret Slesvigholstenerne og disses velkendte Forere, end at det ganske er mislykket dem at intimidere Deres Majestæt eller at ophidse Allerhøjstsamme til Vrede, men at Deres Majestæt derimod skrider frem med rolig Alvor og i fast Haand styrer Statens Tomme.« Ved Kongens Fødselsdag 15. Sept. hylder han ham som »den danske Stats trofaste og vise Forsvarer og Hævder«, den, der med kraftig Haand har raadet Bod paa Forfædrenes Forsømmelse. I et andet Brev af senere Dato erkender han, at »den uoplyste Mængde« endnu »vildledes af ildesindede Advokater«, men er dog tryk for Fremtiden: »*Sandheden er altid vis paa Sejren*«. ²⁾)

1) Dept. f. u. A. Frankrig I Ordre 1830—47. Depeche fra H. Reventlow-Criminil af 25/11 1846; jfr. Gengivelse hos Thorsøe, S. 705 f., af Depeche fra Guizot til den franske Gesandt i København. Neergaard: Under Junigrundloven, S. 699 f.

2) Om et ejendommeligt Udslag af Stemanns »Fasthed« overfor Slesvigholsterne og af Modsætningen mellem ham og Ørsted ved en »Familie-tradition« at berette: da man i Statsraadet droftede Forlægningen af danske Tropper til Holsten, imødegik Ørsted denne Plan med Forfærdelse (som efter hans Skøn altfor udæskende), og Stemann skulde da have udbrudt: »Deres Excellence er en Hosekone, om Forladelse Deres Majestæt«. Hvad enten Anekdoten er paalidelig eller ej, passer den godt med det hele Indtryk, vi faar af de to Ministres forskelligartede Stilling til det aabne Brev

13. De forfatningspolitiske Stænderforhandlinger i Kongeriget 1846.

Til kgl. Kommissarius ved Kongerigets Stænderforsamlinger var i 1846 udnævnt *P. G. Bang* i Stedet for *A. S. Ørsted*; i en Dagbogsoptegnelse (24. April) beklager *Christian VIII*, at *Ørsteds* »Helbredstilstand« har nødvendiggjort denne Forandring. Samme Dag (samtidig med *Bangs* Udnævnelse) tolker han i et Reskript til *Ørsted* sine varme Følelser overfor denne. Men en vis Tilfredshed hilser »Fædrelandet« (29.—30. April) *Bangs* Udnævnelse og kalder den for et Fremskridt, fordi den i Betragtning af *Bangs* Fortid synes at være en Anerkendelse af, at Virksomheden i en Folkerepresentation er den bedste Dygtiggørelse; i en foregaaende Artikel (27. April) har Bladet givet *Ørsted* en højst uvenlig og bitter Afskedshilsen, talt om hans »Brist paa Statsmandsdygtighed og navnlig Karakter« og stemplet ham som en »Fyrstetjener«.

Ved Roskilde Stænders Aabning 15. Juli hyldede *Bang* naturligvis kraftigt Mindet om *A. S. Ørsteds* Virksomhed overfor Stænderne¹). I den kgl. »Bekendtgørelse«, han overbragte, taltes der ikke direkte om det aabne Brev, men blot om den Petition, Stænderne i 1844 havde indgivet om Arvefølgespørgsmaalet; i Tillid til det loyale Sindelag, Stænderne her havde udvist, vilde Kongen bestandig stræbe efter at opretholde et samlet og forenet Monarki, men han maatte paalægge sine Kommissærer ved Stænderforsamlingerne ikke at modtage nogen Petition eller Forestilling om denne Sag. Som Svar paa Andragendet om den danske Nationalitet i Slesvig fik Stænderne et Lofte om den landsfaderlige Omsorg, Kongen fremdeles vilde vise det danske Sprog i Slesvig — og en Formaning om ikke mere at indlade sig paa andre Statsdeles Forhold²). I Tilknytning hertil udviklede *Bang* i sin Tale, hvor nødvendigt det

og hvad dermed fulgte (Personalhistorisk Tidsskrift 3. R. VI, S. 45 f.). — Falck m. fl. Professorer ved Kiels Universitet udgav Okt. 1846 en Imodegaaelse af det aabne Brev (»Staats- und Erbrecht des Herzogthums Schleswig). Derefter besluttede Kobenhavns Universitet, paa Forslag af *H. N. Clausen*, Udgivelsen af den polemiske Skriftserie: Antislesvigholstenske Fragmenter.

1) *Std.*, Sp. 5 f.

2) Anhang Side VI ff

var »for Fremtiden under Hensyn til disse Forhold at haandhæve Grænserne for den enhver af Stænderforsamlingerne anviste Virkekreds, at ikke nogen af dem skal gaa ud over denne til Fornærmelse for de andre Forsamlinger« og derved »fremkalde en bitter, ja til sidst vel endog en fjendtlig Stemning mellem de forskellige Landsdele«¹⁾). Disse Ord af Bang kunde synes at rumme en Bebrejdelse til Stænderne for at have tilraadet, hvad den suveræne Vilje i Overensstemmelse med de givne Raad derefter selv havde udført! Men iøvrigt svarede de Forskrifter, der saaledes blev givet, kun efter deres Indhold til det Forbud, der samtidig blev nedlagt overfor de holstenske Stænder.

H. N. Clausen, der paany var valgt til Præsident, foreslog en Erklæring om, at Forsamlingen, da Regeringen selv havde afæsket Stændernes Betænkning om Anliggender, der angik hele Staten, maatte antages at være i sin gode Ret, naar den til Forhandling optog saadanne Anliggender, ved hvilke den enkelte Statsdels Interesse ikke kunde skilles fra hele Landets. Med 58 Stemmer mod 1 sluttede Stænderforsamlingen sig til dette Forslag²⁾). Det var den lille Konflikt, som den ny politiske Situation gav Anledning til for Roskilde Stænders Vedkommende. Mere betydningsfuldt var det, at det aabne Brev blev Udgangspunktet for det første direkte Forslag om Indforelse af en fri Forfatning.

Det var *Orla Lehmann*, der her tog Initiativet. For Samlingens Aabning var han i Aarhus mødtes med flere Medlemmer af den jyske Stænderforsamling, og med dem havde han aftalt, at der i begge de kongerigske Forsamlinger denne Gang skulde stilles et bestemt Forfatningsforslag. Som det fremgaar af et Brev, han sendte *H. N. Clausen*, saa *Lehmann* paa denne Tid i og for sig meget mørkt paa de forfatningspolitiske Forhold og Udsigter; der eksisterede, skrev han, ikke længere noget konstitutionelt Parti, fordi de, der skulde udgøre det, var flygtet over i andre Interesser (*Clausen* selv beskyldte han for at »have fordybet sig i Nationalitetsmystik«); *Lehmann* kunde derfor ikke føle sig som nogen »Anfører« ved at rejse

1) Sp. 7 f.

2) Sp. 19 ff.

denne Sag, men havde nu for sit Vedkommende »udtømt Resignationens Bæger«¹⁾).

Det paagældende Forslag blev allerede anmeldt for Stænderne paa deres anden Mødedag, og ved det femte Møde (21. Juli) kunde Lehmann selv forelægge det for Forsamlingen²⁾).

Forslaget gik for det første ud paa, at Kongen i Gerning skulde sikre den ved det aabne Brev af 8. Juli atter stadfæstede uadskillelige Forbindelse mellem Slesvig og det øvrige danske Rige ved at tilvejebringe en virkelig Udvikling af den dette Hertugdømme paany tilsagte Selvstændighed gennem Indførelsen af de dertil nødvendige Institutioner i en saa fuldstændig Udstrækning som muligt uden Skade for Rigets Enhed. Dernæst var der Tale om, at Kongen snarest muligt skulde sammenkalde — efter den for Provinsialstænderne gældende Valglov, men med fri Valgbarhed — en af Østifterne, Jylland og Slesvig valgt fælles konstituerende Forsamling i København og for den forelægge et Udkast til en fri Forfatning, der kunde sikre Staten en kraftig og folkelig Regering ved at gøre Kronens Virksomhed betinget af det ansvarlige Ministerium, ved at bygge paa en liberal Valglov uden Standsadskillelse og med fri Valgbarhed, ved at give Folkerepræsentationen besluttende Myndighed m. H. t. Lovgivning og Skattebevilling. Endelig krævedes det i Forslaget, at Kongen, saasnart Arveforholdene i Holsten var ordnet, vilde enes med dette Hertugdømme, Lauenborg og det tyske Forbund om den Maade, hvorpaa de to Forbundslande kunde ønske at slutte sig til det danske Riges Statsforfatning og Statsforvaltning; herom skulde da en organisk Lov forelægges Danmarks Parlament, der stedse vilde være rede til med disse Hertugdømmer at indgaa i ethvert Fællesskab med Hensyn til Institutioner og Statsstyrelse, der kunde bestaa med det danske Riges Selvstændighed som en af det tyske Forbund uafhængig Stat og med Nationens Velfærd som en væsentlig nordisk Folkestamme. Det saaledes stillede Forslag er det første, hvori der i nogen af Kongerigets Stænderforsamlinger *direkte* rejses Krav om en fri Forfatning (*formelt* havde der jo ikke været Tale herom i 1840 og heller ikke senere).

1) Af Orla Lehmanns Papirer, S. 91 f.

2) Std., Sp. 42—115 (Forslag og indl. Beh.).

Et konstitutionelt Danmark til Ejderen med en vis provinsiel Særstilling for Slesvig, men kun i et losere Forbund med Holsten og Lauenborg — det er Programmet, Orla Lehmann her har opstillet, et Program, der for saa vidt svarer nøje til det, der i 1848 skulde blive »det store Konge- og Folkeprogram«. Nationalliberalismens politiske Idé fremtræder her i klar og karakteristisk Udformning, karakteristisk er det ogsaa, at der mangler Antydning af, hvor udstrakt man tænker sig Grænsen for Valgret, bortset fra at Stænderadskillelsen skal bortfalde.

Meget behændigt havde Lehmann knyttet sit Forslags første Punkt til det aabne Brevs Ord om den slesvigske »Selvstændighed«, der altsaa her blev dristigt udnyttet i Ejderpolitikens Tjeneste. I sin skriftlige Motivering fremhævede han Nødvendigheden af at løse Forfatningsspørgsmaalet, efter at Arvefølgespørgsmaalet i Hovedsagen var afgjort ved det aabne Brev; det var en Velfærdssag for Danmark, at der naaedes en Losning allerede i Christian VIII's Regeringstid (en Hentydning til Tronfølgerens Person tor vel nok her konstateres); Tiden var ikke mere til at søge den mæglende Overgang, som oprindeligt var blevet foreslaaet Regeringen, og som denne i sin Tid selv havde tilstræbt med sit Forslag om Stænderkomitéerne. Imidlertid kunde Forfatningssagen, fremhævede Lehmann videre, ikke drøftes uden i uadskillelig Forbindelse med Spørgsmaalet om de indbyrdes statsretlige Forhold mellem Monarkiets forskellige Dele, og det maatte her fastholdes, at den væsentlige Modsætning, hvori det aabne Brev stillede Slesvig og Holsten til hinanden, naturligvis skulde medføre forskelligartede statsretlige Konsekvenser for de to Lande: Danmark kunde aldrig faa en Forfatning uden i Forening med Slesvig — thi det vilde være det samme som at opgive en Tredjedel af Riget; men omvendt kunde Danmark ikke erholde en Forfatning sammen med Slesvig uden Gennemførelse af den dette Land lovede Selvstændighed i en saadan Form, at den var forenelig med virkelig Statsenhed. Hvad Holsten angik, ventede Lehmann, at en dansk-slesvigsk fri Forfatning vilde være det rette Middel til at hendrage dette Land til Danmark, og saaledes vilde der altsaa blot blive Tale om en Fort-

sættelse af den danske Krones gamle Politik, nemlig at fastholde Holsten gennem Slesvig.

Orla Lehmann stillede altsaa ikke sin Ejderpolitik op i Modsætning, men i organisk og historisk Tilslutning til den gamle Helstatspolitik; dette hjalp ham ikke overfor den kgl. Kommissarius¹⁾, der straks efter Forslagets Opklaring gjorde opmærksom paa den undersaatlige Pligt ifølge Landsloven til ikke at gøre noget Forsøg paa at tilintetgøre Rigets Forfatning, en Pligt, der ved Indtrædelse i offentlig Stilling blev bekræftet ved en særlig Ed (underforstaaet: og altsaa var blevet bekræftet saaledes af Lehmann som Højesteretsadvokat). Kommissarius erklærede, at han overhovedet ikke kunde tilstede, at Forsamlingen befattede sig med denne Sags Behandling, og at han som Folge deraf ikke vilde inklade sig paa Sagens Realitet, men iovrigt forventede, at Forsamlingen selv vilde afvise et saadant Andragende. Han bemærkede udtrykkeligt, at denne Erklæring afgaves ifølge Instruks, men tilføjede intet om, at det var ham selv, der straks efter Indsendelsen af Lehmanns Forslag havde sørget for at blive instrueret i denne Retning²⁾. I et senere Indlæg udviklede han, hvilken dyb Forskel der var mellem den i Danmark givne Frihed til offentlig at diskutere Værdien af de forskellige Statsforfatninger og saa en Frihed til at kræve den bestaaende Forfatning og Samfundsorden omstyrtet³⁾.

Det var selvfølgelig meget gode Argumenter, der stod til P. G. Bangs Raadighed, naar han skulde paavise det lovstridige i denne Sags Behandling; han var her helt anderledes stillet

1) Sp. 47 l.

2) Blandt P. G. Bangs Indberetninger til Kongen findes en Skrivelse fra denne (af 18/7), hvorefter B.s Indberetning ang. Advokat Lehmanns uforbeholdne Andragende har cirkuleret mellem Gehejme-Statsraadets Medlemmer; det stilles B. i Udsigt, at han nok faar et Svar, og at dette Svar vil blive overensstemmende med hans Indstilling »under den Forudsætning, at det ulovlige i et saadant Andragende fremhæves«. — Lehmann (Efterladte Skrifter III, S. 187 l.) har senere karakteriseret Bangs Advarsel om »det ulovlige« saaledes, at Kommissarius »modte med en Protest, hvori Sigtelsen for Edsbrud og Trusel med Stejle og Hjul blev antydet«. Den kvalificerede Dødsstraf havde jo ifølge Danske Lovs Ord den forskyldt, der »enten med Raad eller Daad lader sig finde at ville bringe nogen Forandring i Kongens absolute Arveregering«; men der er intel Spor af, at enten Lehmann eller Bang har taget sig denne Paragraf mere bogstaveligt, end det i Almindelighed skete under Forfatningsdrøftelserne i Christian VIII's Tid.

3) Sp. 72 ff.

end sine Kolleger i Hertugdømmerne, hvor der ikke gjaldt nogen Christian V's danske Lov med Paabud om ubetinget Respekt for Enevælden. Et Forfatningskrav kunde med større Virkning afvises i Roskilde og Viborg end i Slesvig og Itzehoe. Iøvrigt uddybede P. G. Bang selv sit Synspunkt med den Bemærkning, at det ikke var en *strafbar* Handling at fremkomme med Bonner om Forfatningsændring, men »en Samvittighederne paalagt Pligt derfra at afholde sig« — altsaa dog blot en moralsk, ikke en juridisk Pligt!¹⁾

Naturligvis forsvarede Lehmann ufortrodet sit Forslag: efter at Forsamlingen havde tomt Illusionernes og Skuffelsernes bitre Kalk, skyldte den Kongen og Folket at udtale, hvad der ene kunde sikre Tronen og Landets Vel — og efter Udstedelsen af det aabne Brev skyldte Regeringen Slesvig at løse det fra Forbindelsen med Holsten og knytte det sammen med Danmark — ikke under et dansk Kancelli, men under et dansk Parlament!²⁾ Han hævdede bestemt, at det maatte være berettiget og lovligt at fremføre en saadan Henvendelse for Kongen; han var jo, mindede han om, den første, der Ansigt til Ansigt med Christian VIII havde udtalt Ønsket om en fri Forfatning, og dengang var Kongen personlig gaaet ind paa Sagens Realitet³⁾. Modsat erklærede Amtmand Neergaard, at han tidligere havde ment, at enhver Deputeret, ogsaa en Embedsmand, var berettiget til at stemme efter Samvittighed og Overbevisning, men han maatte nu have en anden Mening og rette sig herefter; paa lignende Maade henviste Lensgreve Knuth til Kommissarius' Erklæring, endog med udtrykkelig Bemærkning om, at han egentlig var stemt for en fri Forfatning⁴⁾. Det var dog ikke alle Embedsmænd i Forsamlingen, der lod sig afskrække fra at stemme for Nedsættelse af en Komité⁵⁾; ikke alene Frygten for at begaa noget ulovligt bidrog til, at Nej-Stemmerne skulde blive saa mange, som de blev.

Det principielle Spørgsmaal om en fri Forfatnings Fortrin og Mangler kom senere frem i Diskussionen. Balth. Christensen rettede et voldsomt Angreb paa det bestaaende Forvalt-

1) Sp. 75 f.

2) Jfr. O. Lehmanns efterladte Skrifter III, S. 188 ff.

3) Sp. 74 l.

4) Sp. 67, 94.

5) Saaledes ikke By- og Herredsskriver Olivarius (Sp. 103).

ningssystem (hvor var alle lovede Forvaltningsreformer blevet af?)¹⁾; Uhrmager Kyhl og Jernstøber Lunde vidnede, at der i den københavnske Borgerstand var Ønske om en Forfatningsforandring, medens omvendt Provst Plesner fra Langeland erklærede, at han som Gejstlig særlig maatte »se hen til den simpleste Klasses Tarv« — og han fandt ikke, »at nogen fri Forfatning i Europa har lost Spørgsmaalet om de lavere Klasers taalelige Tilstande i Samfundet«²⁾. Mere betydningsfulde var de Indlæg, hvori der rejstes Tvivl om det praktiske eller hensigtsmæssige i at føre Slesvig ind under en forfatningsmæssig Forbindelse med Kongeriget: vilde dette ikke blive det samme som at øve Tvang overfor den tyske Del af Hertugdømmets Befolkning, og vilde det ikke under de nuværende Forhold snarere støde Slesvig bort fra Danmark end drage det hertil? C. N. David var dybt inde paa Betragtninger i denne Retning — søgte overhovedet at forklare, at han nu stod noget anderledes, end da han 1840 havde næret »en skøn politisk Drøm« om Christian VIII som Giver af en fri Forfatning — og Algreen-Ussing fandt, at netop efter Udstedelsen af en Arvedeklaration var Tidspunktet meget daarligt valgt for en saadan ny Undersøgelse af Forholdet mellem de forskellige Landsdele³⁾. Muligvis var det mindre loyal Respekt for Enevælden end Ængstelse for paany at røre ved det nævnte om-taalelige Forhold, der har indvirket paa Afstemningsresultatet; med 34 Stemmer mod 29 blev det forkastet at behandle Sagen i Komité; i hvert Fald vilde Afstemningen nok uden denne Ængstelse have faaet et andet Udfald.

Overhovedet moder vi i denne Roskilde Samling Spor af de Indtryk, der er fremkaldt ved den tyske Bevægelse mod det aabne Brev. Professor J. E. Larsen anbefalede paany et Andragende om Beskyttelse af den danske Nationalitet og det danske Sprog⁴⁾. H. N. Clausen hævdede i den Anledning som Præsident, at det maatte være tilladt for Forsamlingen at interessere sig for Danskhedens Sag ogsaa i andre Dele af Staten end Østifterne; man maatte have en lignende Frihed

1) Sp. 77 ff.

2) Sp. 82 ff., 104.

3) Sp. 86 ff., 107 f.

4) Std., Sp. 247—95 (Forslag og indl. Beh.), 3538—52 (Komité).

som i det Tilfælde, at det var Kristendommen, der blev truet noget Sted indenfor Rigets Grænser¹). Derimod mente Algreen-Ussing, at netop de Bevægelser, der var fremkaldt af det aabne Brev, talte imod nye Foranstaltninger, der kunde øge Mismstemningen²). C. N. David ønskede, at man i Stedet for at indgive en egentlig Petition skulde nøjes med at udtale sin Tillid til, at Kongen vilde beskærme den danske Nationalitet og bevare den indenfor dens Enemærker (Nationaliteten og Sproget maatte, understregede David, være enhver hellig og dyrebar)³). Resultatet af en Komitébehandling (vedtaget med 31 Stemmer mod 28, og hvori David iøvrigt ikke selv deltog) blev et Forslag i denne Retning: efter detailleret at have gennemgaaet de Kendsgerninger, der vidnede om det danske Sprogs Tilside-sættelse, henstillede man at efterkomme Paabudet i den kgl. Bekendtgørelse ved blot i al Almindelighed — uden nogen bestemt Anbefaling eller Forestilling — at anbefale det danske Sprog i Slesvig til Kongens Beskærmelse. Udvalgsbetænkningen naaede ikke frem til Forhandling.

I det samme Møde, hvor Lehmanns Forslag om en Forfatningsændring var blevet afvist, havde man (med 40 Stemmer mod 23) vedtaget Udvalgsbehandling af et Forslag, stillet af Algreen-Ussing og gaaende ud paa Genoptagelsen af Tanken fra 1842 om Stænderkomitéer (med Behandling af forelagte Finansbudgetter som særligt Formaal⁴). Orla Lehmann og Balth. Christensen⁵) havde denne Gang begge bekæmpet dette Forslag (Lehmann mente, at det, eftersom Regeringen 1842 havde villet gennemføre sin egen Plan i denne Retning, var utænkeligt, at den nu vilde gøre det efter andres Forslag). Afgørende for Sagens Skæbne blev det, at en Komité af moderat-liberalt Præg (J. E. Larsen, Algreen-Ussing, David, Knuth, Tutein) fraraadede Forsamlingen at vedtage Forslaget, idet den henviste til Bevægelsen i Hertugdømmerne som Følge af det aabne Brev. Selv Forslagsstilleren, Algreen-Ussing, sluttede sig som Medlem af Komitéen »efter alle Forholds nøjeste Overvejelse« til denne Betragtning, idet han er-

1) Sp. 272 ff.

2) Sp. 265 f.

3) Sp. 290 f.

4) Std., Sp. 115—44 (Forslag og indl. Beh.), 3559—63 (Komité).

5) Sp. 131—35.

kendte, at »et saadant Skridt maa befrygtes at ville give Anledning til lige saa megen uforskyldt Miskendelse og blive udlagt paa en lige saa hadefuld Maade som Forsamlingens tidligere Andragende om Arvesuccessionen«. Denne Erkendelse fremføres med bitter Betoning, man mærker en ren personlig Krænkelser over, at det velmenende Initiativ i 1844 har faaet saa svimlende og saa ubehagelige Følger.

Det er, som om den Erfaring, der her er gjort, nu ganske behersker Forsamlingen og lammer ethvert Forsøg paa at røre ved Forfatningsspørgsmaalet og de ømtaalelige nationalpolitiske Forhold, der var uadskilleligt forbundne hermed.

Man kom ikke engang tilende med Behandlingen af et Forslag, stillet af P. A. Tutein (som allerede i 1844), om »en forandret Sammensætning og Organisation af det gehejme Statsraad«, saaledes at det bedre kunde svare til sin Opgave som det overste Raad, til Varetagelse af de forskellige Statsdeles Rettigheder og til Vejledning for Kongemagten¹). Forslagets Begrundelse vidner om et godt Blik for Svaghederne ved den gældende Statsraadsordning, og med 60 Stemmer mod 1 vedtoges dets Henviisning til en Komité. Med David som Ordfører afgaves af denne en Betænkning, der anbefalede Sagens Fremme. Den kom til en foreløbig Behandling, der blev nemt overstaaet, da ingen begærede Ordet; men nogen endelig Behandling naaede man ikke til.

Forslagsstilleren havde talt om de »svære Trængsler for Fædrelandet«, hvis mulige Indtræden ingen tænkende Mand kunde holde skjult for sig; Komitébetænkningen havde ment, at det ved »den Spænding, der finder Sted mellem Landsdelenes Beboere«, var mere nødvendig end nogensinde, at Statsraadet i sin Sammensætning var Garanti for, at den ene Statsdel ikke blev tilsidesat for den anden²). Orla Lehmann havde fremstillet Indførelsen af »et virkeligt Regeringskollegium« som en naturlig Foranstaltning efter det politiske Vendepunkt, som det aabne Brev betegnede. »Det er mit Haab«, sagde han, »at det aabne Brev vil være Udgangspunktet

1) Std., Sp. 754—70 (Forslag og indl. Beh.), 2141—51 (Komité).

2) Sp. 759, 2144.

for en bedre Tid«¹⁾. Der kan jo ikke være Tvivl om, at alle Lehmanns Kolleger i Stændersalen delte dette Haab med ham. Om de troede paa dets Opfyldelse, er et andet Spørgsmaal; i hvert Fald er for de konservative og moderate Medlemmers Vedkommende Troen ikke blevet styrket ved at se den »radikale« Lehmann optræde i Tilslutning til Regeringens Politik paa dette Punkt. Den overvejende Stemning i Roskilde, den, der gjorde Udslaget ved Beslutningen om de store politiske Spørgsmaal, var nu som altid ret udpræget »moderat«, og den runmede ganske sikkert ved disse Forhandlingers Afslutning en ikke ringe Bestanddel af Frygt og Ængstelse for Fremtiden. De mere »radikale« Stemninger hos en Floj af Forsamlingen udtryktes af Præsidenten, H. N. Clausen, i hans Slutningstale saaledes (ifølge hans egne Livserindringer, ikke efter Stænderreferatet): »Dersom ingen Udvikling af Stænderinstitutionen finder Sted, da mener jeg, at der kan forudses ikke blot en Hensygnen af Institutionen, men at der vil forestaa en mere afgørende Katastrophe, der turde være endnu mindre i Regeringens end i Folkets Interesse.«

Da den sjette nørrejyske Stænderforsamling traadte sammen i Viborg 21. Oktober 1846, modtog den gennem den kgl. Bekendtgørelse afvisende Svar paa de i 1844 rejste Krav vedrørende Slesvig saavel som angaaende Stændernes Medvirken ved en Ordning af Forholdet mellem de forskellige Statsdele og en Udvikling af Stænderinstitutionen. Det blev udtrykkelig betydet Forsamlingen, at den ved at beskæftige sig med Slesvigs særlige Forhold havde overskredet sin Kompetence (Ordene var her skarpere end de tilsvarende overfor Roskilde Stænder; som Begrundelse henvistes til, at Stænderne allerede i 1842 havde indgivet en Adresse om den danske Nationalitets Beskyttelse i Slesvig). Hvad de indbyrdes Forhold mellem Statsdelene angik, henvistes til Udstedelsen af det aabne Brev²⁾.

Kommissarius Bang føjede hertil i sin Indledningstale Bemærkninger om, at Kongen visselig ikke havde miskendt det patriotiske Sindelag, der havde fundet Udtryk i de afviste An-

1) Sp. 767 f.

2) Anhang, Sp. 16 f.

dragender, men da der i en saa sørgelig Tid med Misforstaaelse og Splid af Forsynet var stillet Kongen en Opgave, hvortil Maadehold og Kraft var fornoden, maatte han ogsaa overholde, at ikke de enkelte Stænderforsamlinger ved at gaa udenfor den Virkekreds, der var dem anvist, greb forstyrrende ind i hans Bestræbelser for at sikre det hele Statssamfunds Vel i Nutid og Fremtid¹⁾. Forsamlingen paa sin Side vedtog enstemmigt paa Forslag af Præsidenten, P. D. Bruun, og paa lignende Maade som Forsamlingen i Roskilde en Erklæring til Protokollen om, at den til Trods for den kgl. Kundgørelses Ord vilde mene at være i sin gode Ret til at tage saadanne Anliggender under Forhandling, ved hvilke den enkelte Statsdels Interesse ikke kunde skilles fra den hele Stats²⁾. Noget Forsøg paa at trumfe denne Ret igennem skulde dog ikke blive gjort fra Forsamlingens Side.

Der skete det samme Tilløb til en stor politisk Aktion som i Roskilde. Overretsprokurator *C. M. Jespersen* stillede et Forslag om en fælles Forfatning for Danmark og Slesvig, ganske svarende til Orla Lehmanns, ogsaa ved at holde sig til de meget lose Omrids, hvor Talen er om, hvorledes denne Forfatning nærmere skal være beskaffen³⁾. Jespersen mener ikke, der vil være nogen uovervindelig Vanskelighed af folkelig Art ved den Ordning, der statslig set i hans Øjne er den eneste rigtige og retfærdige: »Hvorvel jeg ingenlunde miskender Betydningen af den Stemning, der hos en stor Del af de tyske Beboere i Hertugdømmet Slesvig desværre for Tiden finder Sted imod enhver nærmere Forbindelse med Kongeriget Danmark, formener jeg dog paa den anden Side, at Tilfredsstillelsen af en Stræben efter en fri Forfatning, der umiskendelig findes hos Beboerne i Hertugdømmet, vil, især i Forbindelse med den tilsikrede provinsielle Selvstændighed, virke tiltrækkende selv paa den tyske Del af Befolkningen. . . . Men hvad der i hvert Fald nu er det afgørende, det er, at denne Ordning er den rette, den statsretligt begrundede, at Slesvig er en uadskillelig Landsdel af den danske Stat, som ikke har retligt Krav paa at udgøre en selvstændig Stat enten for sig alene eller i For-

1) Std., Sp. 5.

2) Sp. 17 f.

3) Std., Sp. 75—94, 95—96 (Forslag og indl. Beh.).

bindelse med det tyske Forbundsland Holsten.« I denne karakteristisk »nationalliberale« Betragtning overfor »Ejderstaten« glider altsaa det nationale Moment kun ind paa en absolut underordnet Plads i Forhold til det rent statsretlige Synspunkt.

Mod dette Forslag protesterede den kgl. Kommissarius¹⁾ paa ganske tilsvarende Maade som overfor Lehmanns i Roskilde, blot i endnu skarpere Form (det er her udtrykkelig Kongen, der ikke vil tillade Sagens Behandling; efter Ordlyden i Roskilde var det ham selv, der ifølge Instruks o. s. v.). Her som der blev der ikke nedlagt noget Forbud mod en almindelig Drøftelse af Sagen, blot udtrykt en Forventning om, at den vilde blive afvist. Det afgørende blev imidlertid den kgl. Kommissarius' Advarsel, der af Forslagsstilleren blev opfattet som et reelt, omend ikke noget formelt, Forbud mod dens videre Behandling, og efter at Afslutningen af den indledende Behandling var blevet udskudt til det følgende Møde, tog han under dette sit Forslag tilbage.

Der kom heller ikke i Viborg til at mangle et Forslag, her stillet af *Schylte*, om en Omdannelse af Gehejmestatsraadet²⁾. Med 30 Stemmer mod 9 vedtoges Behandlingen af det, men den nedsatte Komité blev ikke færdig med sit Arbejde (to af Medlemmerne var, hedder det, syge, og de andre var for optaget af andet Arbejde)³⁾.

Forsamlingen maatte nøjes med at skaffe sine nationale og liberale Stemninger Aflob i en almindelig politisk Adresse til Kongen. 28. November blev der stillet Forslag herom af *Jespersen*⁴⁾, der fik varm Tilslutning fra Mænd som Rée (der med Patos citerede Hamlets Ord om Raaddenskabens i Danmark) og Schytte, medens Selvejer P. Lydersen udviklede, hvad han havde fundet i Historien om de skadelige Virkninger af en fri Forfatning, f. Eks. under den svenske Frihedstid i det 18. Aarhundrede; en saadan Regeringsform med Logn og Bestikkelser var, mente den brave, selvlærte Sallingbo, ikke noget for »den ærlige Jyde«⁵⁾. Da Lydersen tillod sig at tale om, at andre Bon-

1) Sp. 83 ff.

2) Std., Sp. 196—204 (Forslag og indl. Beh.).

3) Sp. 1620, 2620.

4) Std., Sp. 1083—1126 (indl. Beh.).

5) Sp. 1093 f., 1097 f., 1098 ff.

der havde ladet sig »forlede« til at hylde Forfatningskravet, stod baade Ole Kirk og Sognefoged Jacobsen frem og protesterede: de var efter deres bedste Overbevisning Tilhængere af en fri Forfatning; Kirk var for sit Vedkommende, som han udtrykkelig tilføjede, en moderat Tilhænger, og en dansk Forfatning skulde efter hans Opfattelse være nøje tilpasset til de danske Forhold¹⁾. Med 26 Stemmer mod 19 vedtog Forsamlingen at nedsætte en Komité, skønt den kgl. Kommissarius paa Forbaand erklærede, at han ikke kunde modtage en Adresse om en Sag, han havde afvist som Genstand for Petitioner, saa meget mindre som Stænderordningen i det hele ikke hjemlede Ret til at indgive denne Slags Adresser. Ved Mødet den 20. December kom en Komitébetænkning til Diskussion; men hverken Kommissarius eller hans Sekretær var nærværende²⁾, og noget Referat af den Diskussion, der fandt Sted, er ikke blevet optaget i Stænderprotokollen, naturligvis paa den kgl. Kommissarius' Foranledning. Kommissarius Bang gennemførte altsaa, at han ikke vilde have noget med denne Adresse at gøre, og at Behandlingen af den skulde betragtes som ulovlig. Men noget direkte Forbud nedlagde han ikke, og han hindrede ikke dens Vedtagelse og dens Indrykning i Stændertidende som de jyske Stænders sidste Ord til Kongemagten for 1848³⁾.

Nørrejyllands Provinsialstænder forsikrer i denne Adresse, at det danske Folk er gennemtrængt af den bestemte Vilje til at møde de nuværende truende Forviklinger med fast og frejdigt Mod. »Folket vil villig bringe de Ofre, som Landets Sikkerhed og Ære maatte udkræve og saaledes af yderste Evne bidrage til, at Statens Sag, der tillige er Sandhedens og Retfærdighedens, maa sejre. Det danske Folk har aldrig haft til Hensigt at krænke de traktatmæssige Forhold, som for Her-

1) Sp. 1110 f., 1122.

2) I en Indberetning til Kongen af 28. Nov. havde B. selv bedt om Tilsludelse til at indtage denne Holdning, og Instruks i saa Henseende er der efter blevet meddelt ham. Af et Brev, Stemann 4. Dec. har tilskrevet ham (P. G. Bangs Privatarkiv), fremgaar det, at Kongen var afgjort stemt for, at B. skulde være tilstede ved denne Debat; men samtidig med i sit Brev at give Ordlyden af en Skrivelse fra Kongen herom kan Stemann meddele, at ikke blot han selv, men »heldigvis« ogsaa A. S. Ørsted og antagelig de andre Ministre er stemt for at imodekomme B.s Forslag. B. maa efter Modtagelsen af disse Oplysninger have følt sig rolig for Sagens Afgørelse!

3) Sp. 2711—13.

tugdømmet Holstens Vedkommende bestaar til det tyske Forbund, saa lidt som at træde den tyske Nationalitet enten i dette Hertugdømme eller i Hertugdømmet Slesvig for nær.« Til Gengæld maa alle Anmasselser fra den anden Side vises tilbage, og intet Overgreb fra tysk Side bør taales i Slesvigs Anliggender. »*Med taknemmelig Anerkendelse har Folket modtaget Deres Majestæts aabne Brev af den 8. Juli, hvori De bestemt har udtalt Dem om Hertugdømmet Slesvigs uadskillige Forbindelse med den danske Krone, og hvori Deres Majestæt tillige har tilkendegivet, at De og Deres Efterfølgere paa den danske Trone vil anse det som Deres Pligt og Kald at opretholde denne Forbindelse, samt at Deres Majestæts Bestræbelser fremdeles skal være rettet paa at søge Arvesuccessionsforholdene for det hele Monarki ordnede.*« Forsamlingen finder dog, at Regeringens Virksomhed for Statens Opretholdelse og Fremgang i det hele ikke alene vil kunne genoprette den nu manglende Sikkerhed og Tilfredshed, men: »*at hertil ogsaa vil udfordres en folkelig Medvirkning gennem tidssvarende statsretlige Institutioner*« til Betyggelse af Retsstanden i de enkelte Statsdele efter enhvers Ejendommeligheder og deres indbyrdes Sammenhold. Med Forhaabning imødeser Folket de Regeringsbeslutninger, der synes uundgaaeligt nødvendige, og Forsamlingen vil ikke foregribe disse Beslutninger ved bestemte Andragender, men har Tilstanden ikke ændret sig i Lobet af de to kommende Aar, da vil sandsynligvis den næste Stænderforsamling føle sig kaldet til at nedlægge sine Anskuelser om Statens Forhold for Tronen — »*og skulde da disse Genstande af Regeringen anses udelukkede fra Stændernes Raadslagning, skulde det formenes dem frit og uforbeholdent at udtale sig om disse Livsspørgsmaal for den fælles Stat, da maatte Stænderne opgive Tanken om at kunne være til den Nytte for Fædrelandet, hvorpaa Folket synes at have billigt Krav*«.

De norrøjske Stænder har givet et klart Udtryk for den politiske Stilling: de anerkender det aabne Brev, men gør det samtidig til Udgangspunkt for de Krav om fri Forfatning, der her for første Gang bliver rejst paa direkte Maade fra en kongerigsk Stænderforsamlings Side. Dette Krav bliver altsaa Stændernes Afskedsord til Regeringen under den sidste Samling i

Kongeriget for 1848. Men noget Brud mellem Stænder og Regering kom det ikke til saaledes som i Hertugdømmerne. Man fandt sig i, at P. G. Bang optraadte mere principielt afvisende overfor dette Tilløb til Forfatningsdiskussion end J. Reventlow-Criminil i Hertugdømmerne.

Det er tydeligt, at Kongeloven i en vis Forbindelse med Christian V's danske Lov endnu kan bruges til at øve et vist Pres paa oppositionelle Sind nord for Kongeaaen. Hvad der frem for alt havde Betydning, var den forskellige Indstilling overfor *det aabne Brev*. Det var denne Statsakt, der i 1846 beherskede Forhold og Stemninger indenfor Kongerigets Stænderforsamlinger. Medens den vakte en Storm af Harme hos Slesvigholstenerne i Itzehoe og Slesvig, betragtedes den af de nationalliberale i Roskilde og Viborg som et Vidnesbyrd om, at Regeringen nu er ved at indrette sin nationale Politik efter deres Krav og Idealer; derfor kunde man endnu denne Gang have Taalmodighed med Forfatningskravet. Tydeligt gaves imidlertid fra Viborg Varslet om, at det ogsaa skulde være sidste Gang, denne Taalmodighed blev vist, fordi Stænderne ansaa deres Virksomhed under den hidtidige Begrænsning og i den hidtidige Form for afsluttet.

14. Den politiske Situation umiddelbart før 1848.

»Hvad der først og fremmest fattes vort Fædreland«, skrev »Fædrelandet« i sin Nytaarsoversigt (2. Jan.) 1847, »det er en af al Statsilværelses Grundbetingelser, det er *en bestemt Begrænsning af Staten*, indenfor hvilken den danske Statshøjhed fremtræder som den eneste og sidste, som et uafhængigt Led i den europæiske Statsfamilie, ved hvilken altsaa al berettiget fremmed Indflydelse ophører, det er med andre Ord en Afgørelse af, *hvad der er Danmark, og hvad der ikke er Danmark*, men Tyskland. Saa længe dette Spørgsmaal ikke er tydeligt og afgørende besvaret, og Besvarelsen saavel er anerkendt af den europæiske Statsret som bleven til en gyldig Virkelighed, saa længe kan ingen sand og kraftig indre Udvikling finde Sted, idet Døren staar aaben for fremmed hemmende Indflydelse, og Indførelsen af Institutioner, der kunde betrygge Udviklingen, er umulig.«

Spørger man nu, fortsætter Bladet, om dette Spørgsmaal i det forløbne Aar er løst, maa der ganske vist svares nej, men ved Udstedelsen af det aabne Brev af 8. Juli er dog Løsningen bragt »lidt nærmere«, og hvad Konstitutionsspørgsmaalet angaar, saa maa dette Spørgsmaal dog nærmest siges at være gaaet frem, da i 1846 Konstitutionssagen for første Gang viste sig i danske Forsamlinger »utilsløret af ubestemte Talemaader, tydelig udtrykt og bestemt betegnet« — og da »det separatistiske Konstitutionsforslag« i Slesvig vidnede om, at Befolkningen i Slesvig, den være saa tysk- eller dansksindet, foler Frihedstrangen nok saa dybt som i Kongeriget og »altsaa i det mindste for en Del, vistnok vil være villig til Ofre for denne Trangs Tilfredsstillelse« — hvorved naturligvis tænkes paa det »Offer«, der for de tysksindede vilde ligge i Adskillelse fra Holsten og forfatningsmæssig Tilknytning til Danmark. —

Forsaavidt »Fædrelandet« kan tages som Udtryk for de nationale Kredse i Kobenhavn, vil man her altsaa ikke tro, at den nationale Sag for Monarkiets tyske Indbyggere kan betyde mere end Forfatningssagen. Dette er saa meget mere ejendommeligt, som »Fædrelandet«s Artikel var det meget karakteristiske Vidnesbyrd om, hvorledes de store politiske Spørgsmaal gennem den hele Udvikling siden 1840 er kommet til at ligge for Kongerigets Nationalliberalisme: *i Forgrunden stiller man nu »Grænsespørgsmaalet«, først i anden Række kommer Forfatningsspørgsmaalet.*

»Københavnsposten«, det andet liberale Dagblad i Kobenhavn, holdt sig til det oprindelige Standpunkt indenfor Liberalismens Lejr, naar den i sine tilsvarende Nytaarsbetragtninger (2. Jan. 1846) mente, at alene det repræsentative Princip kunde fore Danmark fremad, og at det vilde være en Ulykke, om det modsatte Princip sejrede, det være sig enten i Hertugdømmerne eller i Danmark; *det være sig enten til Befæstelse af Statens Enhed eller til Nationalitetens Opretholdelse.* Naar »Københavnsposten« samtidig vilde fastslaa, at Danmarks folkelige Liv befandt sig i en Tilstand saa fuldkomment passiv som før 1830, laa der i denne pessimistiske Betragtning en stor Overdrivelse; men den viser, hvor lidt en rendyrket demokratisk Liberalisme vilde anerkende Værdien af den nye folkelige Nationalbevægelse, ja hvor afvisende den stod overfor de store

national- og statspolitiske Problemer som Spørgsmaal, der kunde have afgørende og selvstændig Vægt ved Siden af det egentlige Forfatningsspørgsmaal. Det var altsaa denne Form for Liberalisme, der endnu havde sit Talerør i »Københavnsposten«; men den stod iøvrigt uden fremragende Talsmænd i det offentlige Liv. Indenfor Stænderforsamlingerne var den ikke blevet gjort gældende, og Regeringens Opfattelse laa den paa meget større Afstand end den Nationalliberalisme, der var saa særlig levende interesseret i en Del af de Bestræbelser, der blev udfoldet for at opretholde »Statens Enhed« — nemlig for saa vidt disse Bestræbelser angik Forbindelsen mellem Danmark og Slesvig.

Regeringens Politik gik nu som for ud paa at bevare det hele dansk-holstenske Monarki som en politisk Enhed, var altsaa hvad der med rette kan kaldes en »Helstatspolitik«¹⁾.

I Overensstemmelse hermed lagde Regeringen ogsaa Retningslinjerne for sin Behandling af Sprogforholdene i Nord-slesvig. Danske Kancelli afgav i Maj 1846 en Betænkning over de Andragender, der i saa Henseende var indgivet fra de kongerigske Stænderforsamlinger i 1844. Meget karakteristisk tales der om det overdrevne i de Klager, der høres om det danske Sprogs Undertrykkelse; men iøvrigt finder Kancelliet, at hvor Almuesproget er dansk, bør Kirke- og Skolesproget ogsaa være dansk, og Hensynet til Vane og Tradition kan her ikke være afgørende; men hvor der er blandede Sprogforhold, bør der tages skyldigt Hensyn til begge Sider og ogsaa til et Mindretal, og paa tilsvarende Maade bør ved Tønder Seminarium og ved Haderslev, eventuelt ogsaa Flensborg Latinskole noget af Undervisningen fremtidig foregaa paa Dansk. Derimod ønsker Kancelliet ikke at faa gjort nogen af disse Læreanstalter rent dansk; det vil nemlig efter Kollegiets Skøn ikke være tilraadeligt at sanktionere den skærende Modsætning mellem Dansk og Tysk, som man i den senere Tid havde gjort sig Umage for at fremhæve og udvikle. Eleverne bør ingenlunde fores til at hade enten Tysk eller Dansk, men tværtimod

1) Udtrykket »Helstat« tilhører iøvrigt endnu ikke denne Tids danske Sprogbrug, hvorimod man paa Tysk ofte møder Udtrykket »Gesamtstaat« om den bestaaende Statsordning.

til »at elske hele det fælles Fædreland og begge de Sprog, der tales i samme, og som i Særdeleshed mødes i den *Provins, der burde være Forbindelsesleddet mellem Statens danske og tyske Befolkning i Stedet for, at man har gjort den til Middelpunktet for en Statens Tilværelse truende Tvedragt*«. Saaledes udtrykte det danske Kancellikollegium, med P. Chr. Stemmann og A. S. Ørsted i Spidsen, sin Opfattelse af, hvad der burde være Slesvigs store Opgave som Broen, ikke Kløften mellem Dansk og Tysk. Det var paa Forestilling af Slesvig-Holstenske Kancelli, at Kongen Maj og Juni 1847 traf Beslutning om, at Haderslev Latinskole for Fremtiden skulde være helt dansk, og om Oprettelsen af et dansk Lærerseminarium i Vonsbæk, Foranstaltninger, der fremkaldte varm Hyldest til Kongen under Skamlingsfesten 28. Juni¹).

Regeringen havde i det hele kun Grund til at antage, at dens Bestræbelser fandt Tilslutning hos Nordslesvigerne. Ved Nytaaret 1847 betror Kongen sin Dagbog en Frygt for, at »Tvedragtens Aand« skal blive fort fra den slesvigske Forening over i de forestaaende Stændervalg. 30. Febr. kan han med Glæde notere, at Vælgerne i Flensborg dog ikke har ladet sig paavirke af »Intriger«. I Flensborg genvalgtes de gamle prøvede Repræsentanter, Jensen og Nielsen, og rundt om i Nordslesvig, medregnet Als og Æro, valgtes der seks dansktalende Stændermænd. Laurids Skau valgtes ikke, skont der havde været saa megen Interesse for ham som Hiort Lorenzens naturlige Arvtager, at man havde skaffet ham en Landejendom af den Størrelse, der gav Valgbarhed; men dels havde han ikke haft den paagældende Gaard i det fornødne Tidsrum, dels havde han endnu ikke naaet 30-Aars-Alderen. Han maatte da nøjes med at deltage i Valgagitationen. Sammen med Chr. Flor arbejdede han for at faa valgt Hans Nissen, Hammelev, den slesvigske Forenings Formand, i 1. Kreds som Afloser af Posselt, der jo ikke havde vist Troskab mod den danske Sag. Vælgerne foretrak imidlertid Hans Krüger fra Bevtoft, fordi han var en mere udpræget slesvigske »Selvstændighedsmand« — et uhyre betegnende Træk. Selv Chr. Flor maatte, saa ejderdansk han

1) S. H. L. K. »Dänische Sprache« (Kanc.s Betænkning), Lauridsen VII, S. 103 ff.

personlig var, forme en Adresse for den slesvigske Forening, hvori det sonderjyske Standpunkt var udtrykt saaledes: »vi ønsker helst at blive, hvad vi hidtil har været, vi ønsker ikke at inkorporeres i Danmark, men endnu langt mindre i Tyskland«¹⁾.

I de tyske Dele af Hertugdømmerne triumferede naturligvis de slesvigholstenske Valgkandidater, og alle de førende Politikere blev genvalgte, for en stor Del enstemmigt. Ogsaa i de nordslesvigske Kobstæder sejrede Tyskerne (i Sønderborg med 44 St. mod 30, i Haderslev med 84 mod 53, i Aabenraa, hvor Gülich genvalgtes, og Tønder med overvældende Flertal)²⁾. I Kongeriget fik paa tilsvarende Maade de nationalliberale Førere Tilslutning fra Vælgerne, for Københavns Vedkommende Mænd som L. N. Hvidt, D. G. Monrad (der nu for første Gang valgtes) og Orla Lehmann (der lod sig flytte fra Provinsen til Hovedstaden), i Norrejylland Mænd som Prof. Schouw (den folkevalgte Repræsentant for et Købstadsdistrikt), J. P. With og Schytte³⁾. At Stenfeldt paany kunde vælges i Helsingør, forklæres ikke ved, at Stemningen her skulde have vendt sig til Gunst for hans moderate Standpunkt i Forfatningssagen, men skyldes den simple Omstændighed, at Byens Borgere ikke vilde stemme paa en Tilhænger af almindelig Værnepligt; af samme Grund opnaaede Oberst Abrahamson ikke Genvalg i Odense. Noget Udtryk for, at den jævne Vælgerbefolkning overalt har taget klart Standpunkt til de store politiske Spørgsmaal, tør man ikke se i Valgresultaterne. De jyske Bonder valgte Mænd af saa forskelligartet Tænkemaade som J. P. With, Ole Kirk og Peder Lydersen; heraf lader sig ikke slutte noget om dertil svarende Forskelligheder i Tænkemaade indenfor de paa-gældende Egenes Bondebefolkning; en almindelig jysk Bonde-mand ved Ringkøbing eller i Bjerre Herred var næppe væsentlig mere »konstitutionelt« indstillet end hans Standsfæller i Salling.

I det store og hele maa Valgresultaterne tages som Vidnesbyrd om, at Vælgerne billigede deres Repræsentanters Politik, uden at Liberalismen i den store Befolkning mødte nogen konservativ Modstand af virkelig Betydning.

1) Lauridsen VII, S. 100 ff.

2) K. C. Jan.-Febr. 1847, særlig S. 41, 50, 54, jfr. ovenfor S. 91.

3) Om Valgene jfr. ovenfor S. 70 ff.

Naar Valgdeltagelsen i Kongerigets Landdistrikter var gaaet tilbage, kunde deraf ikke drages nogen Slutning om mindre fremtrædende politisk Interesse. Det betød kun Formindskelse af den Deltagelse, der ved de tidligere Valg var udsprunget af en Slags Pligtfølelse; i Virkeligheden viste disse Valgs Forløb — som vi senere skal se —, at det offentlige Liv havde begyndt at faa virkeligt Tag ogsaa i Bondestanden. Den ringe Valgdeltagelse i Hovedstaden var tilsyneladende en Bekræftelse paa »Københavnsposten«s Paastand om, at Interessen for det offentlige Liv nu svigtede, men ophævede dog ikke Københavns Betydning som det vigtigste Arnested for politisk Bevægelse og Propaganda i Kongeriget.

I København groede den nye Slægt af intellektuelle, der fandt de Vilkaar, Enevælden havde givet deres Fædres Virken, alt for utilfredsstillende snævre og derfor higede efter en ny »Udvikling«. Den politiske Interesse modarbejdedes ikke af den Hegelske Filosofi, der i Fyrreerne var blevet den aandelige Moderetning og havde vundet Indpas ved Universitetet, men befrugtedes paa den anden Side næppe herved til nogen større Aktivitet; Hegelianismen kunde avle baade Konservatisme og Liberalisme, men fælles for begge Retninger blev den stærke Tro paa verdenshistorisk »Udvikling« og Nødvendighed — en Tro, der omend mindre »filosofisk« tilegnet, i Virkeligheden var selve Kongens og hans Ministres Tankegang.

Den politiske Retning, der mest bevidst holdt sig paa Afstand af almene Idéer for at tage Sigte paa det rent praktisk paakrævede, var den ældre, nu afgjort som en Moderation fremtrædende Liberalisme, der repræsenteredes af Mænd som Algreen-Ussing og P. G. Bang. 1845 var Professor P. G. Bang blevet Rentekammerdeputeret, 1846 A. S. Ørsteds Afløser ved Stænderforsamlingerne; kort efter Afslutningen af Stænderforsamlingen i Roskilde fulgte i Sept. 1846 Udnævnelsen af Professor Algreen-Ussing til Deputeret i Kancellikollegiet; den gamle Oppositionsfører, der i Frederik VI's Tid var blevet anset for en saa farlig »Demagog«, fik denne Stilling paa Stemmanns og A. S. Ørsteds varme anbefaling¹).

P. G. Bang fik i den følgende Tid en meget fremtrædende

1) Breve fra Stemmann til Christian VIII 22/9 og 2/10 1846: Ørsted og Stemmann er enige om, at Algreen-Ussing vil være »en sand Vinding for Kancelliet«; Kongen kan ikke for Tiden »træffe noget heldigere Valg«.

Plads under de politiske Drøftelser indenfor Regeringen¹). Disse Drøftelser er endnu før Christian VIII's Død mundet ud i Planlæggelsen af en virkelig Forfatningsændring. Allerede fra Begyndelsen af Aaret 1847 arbejdede man med Tanken om et udvidet Statsraad, den Tanke, der havde været fremme i Kongerigets Stænderforsamlinger (omend de ikke havde vedtaget noget Forslag i den Retning). I en Skrivelse til Ministrene om denne Sag (22. Juli) antydede Kongen, at det i Tidens Løb kunde blive »en bydende Nødvendighed« at indføre en konstitutionel Forfatning, og at netop den ny Statsraadsordning kunde blive den passende Indledning hertil. Denne Udtalelse vidner om Indtrykket af Stænderforsamlingerne i 1846; efter Forlobet af dem kunde Kongen og hans Raadgivere vanskeligt tro paa Muligheden af at fore Stænderinstitutionen videre i den hidtidige Form. Naar Tanken om det nødvendige i en Forfatningsforandring inden Udgangen af 1847 havde vundet Overhaand i Statsraadet, skyldtes det dog nok ogsaa noget Kongens tiltagende Svagelighed; Udsigten til at skulle regere videre i de gamle Former, naar Kronprins Frederik kom til at bestige Tronen, har paa en særlig Maade virket pinligt. Som alle Omstændigheder laa, er selv Stemann i Efteraaret 1847 fremtraadt som Tilhænger af, at man nu endelig gjorde det store Skridt fra Enevælden. Men selvfølgelig stod det for ham som for Regeringen i dens Helhed, at Formaalet hermed først og fremmest skulde være at modvirke Monarkiets Oplosning og fortsætte det aabne Brevs Politik, at hævde og fastslaa Forbindelsen for al Fremtid mellem Danmark og *begge* Hertugdømmerne²).

1) Kongens personlige Tillid til ham synes i høj Grad at være blevet styrket ved hans Opræden overfor Stænderforsamlingerne. 25. Sept. 1846 skriver Kongen til Bang, at denne har udført sit Hverv i Roskilde paa en Maade, der ganske har svaret til hans Forventninger, 17. Okt. hilser han Bangs Aabningstale i Viborg med sit »fulde Bifald« (Kongehusets Arkiv).

2) Jfr. D. R. H., S. 361 ff. De Dokumenter, hvorefter A. D. Jørgensen har bygget sin Skildring, har ikke, trods Eftersøgning, kunnet fremskaffes i Rigsarkivet til Brug ved nærværende Fremstilling. De gamle Ministres Ængstelse ved Tanken paa den vordende Frederik VII tør næppe undervurderes. Der foreligger Beretning om flg. Ordskifte flere Aar før (1842) mellem Stemann og Kronprinsen: »Vi har endnu ingen Konstitution«, bemærkede sidstnævnte under et personligt Sammenstød. »Men De, min Prins, handler saaledes, at vi faar en«. (E. Bodenhoff: Hofliv under trende Konger, S. 171). I Februar 1847 har iovrigt Kronprinsen selv foreslaaet en konstitutionel Forfatning, men »rigtignok paa en uiværksættelig Maade«, som det hedder i et Brev fra P. G. Bang (Hist. Tidsskrift 3. R. VI, S. 105 f.).

Man gjorde sig ikke fra Regeringens saa lidt som fra den danske politiske Oppositions Side klart, hvor overhængende den Fare var, som truede denne gamle Statsforbindelse, og hvilken Betydning der laa i den nye aandelig Forbindelse, der var skabt mellem »Slesvigholsten« og det store Tyskland. Indkaldelsen af »den forenede Landdag« i Preussen 1847 synes at have gjort et særligt Indtryk i Hertugdømmerne. Landinspektør *Tiedemann* rejste sammen med seks andre slesvigske og holstenske Stænderdeputerede til Berlin for at overvære Landdagens Aabning (11. April) og virke for den slesvigholstenske Sag hos Landdagsmændene; de blev naturligvis modtaget med Honnør, men iøvrigt synes Preusserne at have været for optaget af deres eget Forfatningsspørgsmaal til at beskæftige sig videre med det slesvig-holstenske. Bedre Udbytte skal den ihærdige og paagaende *Tiedemann* have haft ved en Rejse rundt til Hofferne i Dresden, München, Stuttgart og Karlsruhe; navnlig Audiensen hos Kong Ludvig af Bayern har han selv skildret som en stor Succes (der ikke blev mindre, fordi den brave Slesviger fik en Lejlighed til at se den berømte Mætresse *Lola Montez*' Fodder stikke frem under et Skærmbræt i Gemakket). Hertugen af Augustenborg paatog sig personlig at bearbejde de nordtyske Hoffer og synes i ikke ringe Grad at have bidraget til at vække deres Interesse og Sympati for den politiske Sag, der nu var blevet saa fuldt og helt ogsaa hans egen personlige Sag¹).

Hvad der saaledes var i Gære, hvordan man fra slesvig-holstensk Side til sin Fordel kunde udnytte dels den tyske folkelige Enhedsbevægelse, dels de tyske Regeringers og Hofers naturlige Sympati for legitime Rettigheder, der paa tysk Grund mentes truet af en fremmed Magt — om alt dette og navnlig om de mulige Følger heraf har man indenfor Regeringen i København kun gjort sig højst ufuldstændige Forestillinger.

Meget karakteristisk er en Brevveksling, der 1847 er blevet ført mellem Karl Moltke, den nye Præsident i Slesvig-Holstenske Kancelli, og Grev Reventlow-Preetz, den holstenske Politiker og Stænder-

¹) *Christopf von Tiedemann: Aus sieben Jahrzehnten I, S. 86 ff.; jfr. iøvrigt om Situationen i Hertugdømmerne Brock, S. 214—18, Gebauer, S. 196—202.*

deputerede, Ridderskabets Formand¹⁾). Reventlow udtaler sig slet ikke som egentlig Løsrivelsesmand, tværtimod erklærer han sig for bestemt Modstander af at faa oprettet en slesvig-holstensk »Duodezstat«, han har med andre Ord ingensomhelst Sympati for den Tanke at skulle se Hertugen af Augustenborg som regerende »Duodez-fyrste«; men lige saa bestemt hævder han overfor Moltke Hertugdømmernes retmæssige Krav paa »Selvstændighed« og mener, at deres fremtidige Forhold til Danmark kun kan forme sig som en Personalunion; han advarer Danmark mod ethvert Forsøg paa at »inkorporere« dem begge eller Slesvig alene, hævder, at Regeringen med Undtagelse af nogle Flensborgkøbmænd og nogle Danske i det nordlige Slesvig ikke har noget Parti for sig i Hertugdømmerne²⁾). Karl Moltke svarer hertil, at Regeringen heller ikke bryder sig om at have noget Parti: »Lad dem blot ræsonnere, naar de blot betaler«, sagde allerede Frederik den Store, og den danske Konge sagde det forrige Efteraar under sin Rejse gennem Neumünster: »Jeg ønsker ingen Jubel, men Orden og Ro«. En Regering, der viser Kraft, vil iøvrigt snart blive populær, derimod vil netop en Regering, der maa søge at vinde den offentlige Mening for sig, snart tabe sin Popularitet; indtil 1842 var den danske Regering afgjort populær, fra 1842 til 1846 har den paa Grund af vaklende Holdning tabt i saa Henseende, men siden 1846 har den — mener Moltke — atter vundet (og herved tænker han naturligvis stadig paa Stemningen i Hertugdømmerne). Karl Moltke er altsaa en varm Tilhænger af det aabne Brevs Politik og finder, at de forskellige Dele af det danske Monarki lige saa vel maa udgøre en Enhed som de forskellige Dele af det preussiske, nogen alvorlig Morstand herimod har han ikke mærket, og skulde der rejse sig en saadan Modstand, stoler han paa, at det hverken vil skorte Regeringen paa Viljekraft eller fysiske Midler til at slaa den ned! Utvivlsomt havde Ridderskabsformanden Ret, naar han til Svar herpaa bl. a. anførte, at han ikke havde bemærket nogen større Popularitet for Regeringen siden 1846, og at det dog kom an paa, *hvem* det var, der sagde saadanne Ord som de anførte af Frederik den Store³⁾).

Som »loyal Holstener« kunde Moltke næppe, i Lighed med Bang for Danmarks Vedkommende, siges at repræsentere en særlig politisk Retning i Hertugdømmerne. Som Talsmand for en saadan Retning stod snarere Reventlow-Preetz, naar han altsaa *under principiel Fastholdelse af alle de slesvig-holstenske Paastande, indbefattet den arverellige, dog ikke saa en ligesfrem Løsrivelse fra Danmark som det attraaværdige Fremlidsmaal, men — som U. J. Lornsen i 1830 — en Personalunion*. For at sikre en saadan Union Varighed, maatte man imidlertid fra det slesvig-holstenske Synspunkt

1) Historisk Tidsskrift 3. R. V, S. 217—54.

2) Anf. St., S. 223, 220 f., 218 f.

3) Anf. St., S. 231 f., 235, 242.

kræve, at der blev truffet en Ordning med Henblik paa den kgl. Mandsstammes eventuelle Uddøen. Reventlow-Preetz antydede kraftigt overfor Moltke, at det her vilde være Danmark, der maatte bringe det fornødne Offer, enten ved ligefrem Ophævelse af Kongelovens Arveret eller ved en Tilsidesættelse paa anden Maade af de hessiske (Kongens Søsterbørns) Arvekrav¹). Paa den Maade skulde altsaa en Augustenborger engang, i Stedet for slesvig-holstensk »Duodezfyreste«, kunne opnaa at blive Herre over to selvstændige, men personelt forenede Stater: Danmark og Slesvig-Holsten. Det maa antages, at der ikke blot hos en enkelt førende Mand som Reventlow-Preetz, men navnlig ogsaa i videre aristokratiske Kredse af Hertugdømmernes Befolkning gjorde sig Stemninger gældende i denne Retning. Det ligger nær at tænke sig, at der ud fra disse Hensyn kunde være fremvokset en moderat Retning af virkelig Betydning indenfor den slesvigholstenske Bevægelse, saafremt Regeringen ikke havde hamret saa stærkt paa sine egne Principer, at det ogsaa blev de principielle Standpunkter, der vandt Overhaand paa den anden Side — saaledes som vi saa klart ser det gennem Stænderforhandlingerne. Iøvrigt henvendte det holstenske Ridderskab sig i 1847 to Gange (19. Jan. og 15. Maj) til det slesvig-holstenske Kancelli med Adresser om Forfatningsspørgsmaalet; Ridderskabet protesterede saavel mod Indholdet af det aabne Brev, som ikke havde kunnet »bestaa for Historiens og Statsrettens Kritik«, som mod den hele Optræden overfor Stænderne; den eneste Udvej var nu at gennemføre en Forfatning paa Landsrettighedernes Grund: »Regeringen har selv ved Indgreb i de stænderske Rettigheder erklæret de bestaaende Former for utilstrækkelige, og Tiden er kommet til en videre Udvikling«²).

Præsident i Slesvig-Holstenske Kancelli Karl Moltke var, skønt selv en holstensk »Ridder« og Godsejer, saa overbevist som selve Præsidenten i Danske Kancelli, Stemmann, om Fortræffeligheden af de absolutistiske Metoder, og tilmed var han efter sin personlige Aandsform helt uden Føling med de nationale Modsætninger. Det er da et kraftigt Vidnesbyrd om det voksende politiske Røre i Hertugdømmerne, at Karl Moltke

1) Anf. St., S. 221.

2) Zur Fortsetzung der wichtigeren Achtenstücken etc. (1847), jfr. Fdrl. for 2. Febr. En Del af Kongerigets Godsejere udtrykte i denne Anledning med Otto Moltke som Ordfører deres Tilslutning til Regeringen (jfr. D. R. H., S. 359). Otto Moltke vedblev at følge Hertugdømmernes politiske Forhold med levende Interesse og Opmærksomhed. 1847 har han korresponderet derom med sin gamle Medhjælper i Kancelliet, Retspræsident Höpp; deres fælles Synspunkt er naturligvis, at Helstaten bør bevares, men Otto Moltke synes mere end Karl Moltke at have været stemt for et Forsøg paa at bygge Bro mellem afvigende Opfattelser af Monarkiets Retsforhold ad Kompromisets Vej (Zeitschrift 1894, S. 223—29).

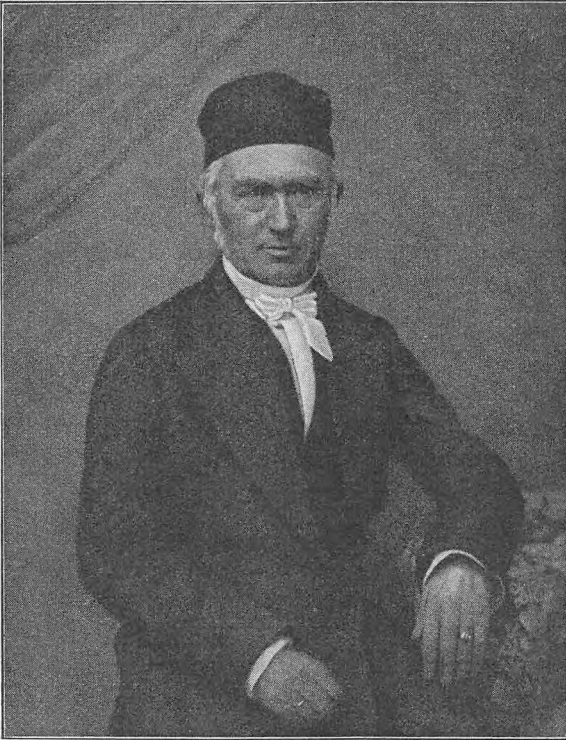
inden Udgangen af 1847 var naaet til Overbevisning om, at der krævedes nye politiske Midler til at imødegaa den Fare, som herigennem truede Monarkiets Bestaaen. I en Indstilling af 8. December foreslog han en Indkaldelse af Tillidsmænd valgte dels af Kongen, dels af Stænderforsamlingerne. Hver Stænderforsamling skulde udnævne to af hver Stand, Kongen for hver Landsdel to af den paagældende Stænderforsamlings kongevalgte og desuden to udenfor Stænderne, i det hele altsaa 24 stændervalgte Tillidsmænd og 16 kongevalgte. Dette Forslag blev (14. Dec.) overgivet til P. G. Bang med Paalæg om at udarbejde et virkeligt Forfatningsforslag, en Ordre, Bang efterkom med den for ham ejendommelige Energi og Hurtighed, utvivlsomt ogsaa med den allerstærkeste Lyst og Interesse.

Det var jo ham, der allerede i Stænderne 1840 havde sagt de berømte Ord om, at *noget maatte gøres* i Forfatningssagen, og nu var det netop faldet i hans Lod at kunne skride til Værket som Kongens personlige Tillidsmand og efter hans udtrykkelige Befaling.

Resultatet blev et Udkast, hvorefter der skulde være ialt 52 Tillidsmænd, lige fordelt paa Kongeriget og Hertugdømmerne; de 40 skulde vælges som ifølge Moltkes Udkast, de resterende 12 af bestemte Korporationer (Ridderskab, Gejstlighed og Universitet). Opgaven for disse Tillidsmænd skulde være at tilvejebringe en Forfatning, hvori Skattebevillingsret, Finanskontrol og besluttende Medvirken i Lovgivningen indgik som Rettigheder for Folkets Repræsentanter. Altsaa var her Tale om en direkte Beslutning om at indføre fri Forfatning. Forslaget blev godkendt af Christian VIII, men naede ikke at komme til Behandling i Gehejmestatsraadet for Kongens Død¹⁾. Imidlertid var det Grundtanken i dette Forslag, der senere fandt Udtryk i den Kundgørelse af 28. Januar 1848, der blev Frederik VII's første politiske Programudtalelse. I Virkeligheden er det Christian VIII's politiske Testamente til Frederik VII.

Endnu i Christian VIII's Tid naedes det altsaa — under Samarbejde mellem den holstenske Adelsmand Moltke og den

¹⁾ I et planlagt Statsraadsmode skulde ogsaa have deltaget Kronprinsen, Otto og Karl Moltke, P. G. Bang og L. N. Scheele, jfr. D. R. H., S. 363 og 390 ff., Hist. Tidsskrift 3. R. VI, S. 106 f.

P. G. BANG

jævne danske Borger Bang —, at Regeringen selv lod affatte en Plan om Enevældens Afskaffelse og Indførelse af en fri Forfatning.

Idet altsaa Regeringen ved Indgangen til 1848 forberedte en saadan Løsning af Forfatningsspørgsmaalet, blev det et naturligt Led i dens Bestræbelser at arbejde videre med de diplomatiske Forhandlinger og statsretlige Undersøgelser vedrørende Arvespørgsmaalet, en Side af dens Virksomhed, vi ikke her skal komme nærmere ind paa, og som iøvrigt ikke bragte større Resultater¹⁾.

I alle de udviklede statsretlige Problemer og Diskussioner var der eet stort Hovedspørgsmaal, der skød sig frem gennem Teoriernes Mangfoldighed — det store Spørgsmaal om det fremtidige Forhold mellem det bestaaende danske Monarkis forskellige Dele, hvad der blev det samme som Spørgsmaalet om Slesvigs, Sønderjyllands, fremtidige Stilling, om hvorvidt dette Land

enten — som de danske nationalliberale ønskede det — skulde være Danmarks Grænseland mod Syd, ved en fælles fri Forfatning knyttet til Moderlandet, men ved en ny administrativ og forfatningsmæssig Ejdergrænse skarpt adskilt fra Kongens tyske Lande,

eller om det — som »Slesvigholstenerne« krævede — skulde udgøre den nordlige Del af den uafhængige Stat Slesvigholsten, der blot var forbunden med Danmark gennem en Personalunion, hvis Gyldighed ophørte i Tilfælde af den kongelige Mandslinjes Uddøen,

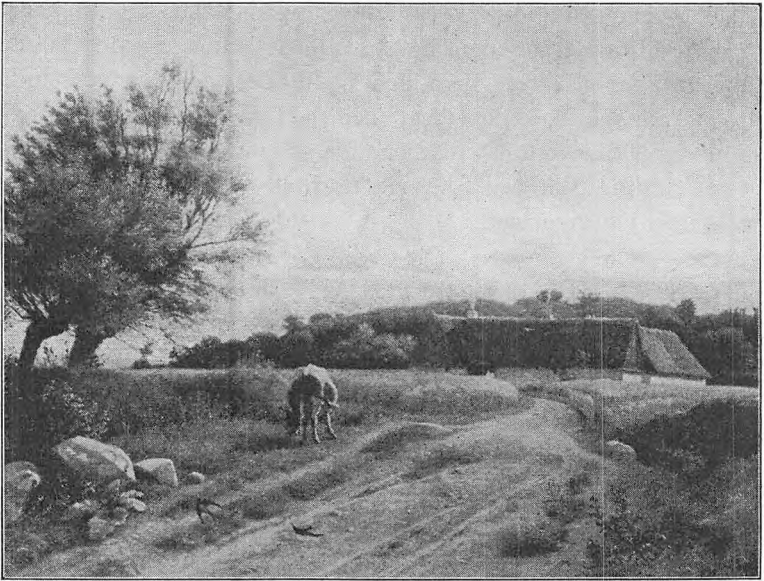
eller endelig om det i Fortsættelse af den tidligere Udvikling skulde vedblive for Danmark at være den Bro over til Forbindelsen med Holsten, der trods de arveretlige Vanskeligheder skulde sikre den varige Fastholdelse af ogsaa dette gamle tyske Hertugdømme som et Led i det samlede danske Monarki.

¹⁾ Jfr. D. R. II., S. 364 f. Set ud fra den danske Regerings Opfattelse af Spørgsmaalet laa Vanskeligheden udelukkende i Holstens Forhold. Man mente i Foraaret 1847 at have fastslaaet, at det danske Kongehus havde Ret til Pinneberg og Pløn, men Rusland til den gottorpske, Augustenborg til den gamle kongelige Del. Ruslands Kejser var her Danmarks Haab, da han gerne vilde ofre sin Ret til Fordel for det danske Monarkis »Integritet«, men netop ogsaa kun paa Betingelse heraf, medens Augustenborg som naturlige Forbundsæller havde baade Preussen og Østrig, der af Hensyn til den tyske Folkestemning ikke godt kunde lade ham i Stikken, men maatte forudsætte, at han frivillig gav Afkald paa sin Ret.

Det sidste Standpunkt var Regeringens. Det stemte bedst med Traditionen og den bestaaende Tilstand, og det kunde ikke antages at stride mod den Opfattelse, der var gældende hos de danske Nordslesvigere, der med al deres skarpe Modstand mod Slesvigholstenismen dog ikke var naaet til at anlægge samme Syn paa Slesvigs Forhold til Danmark som de nationale i Kongeriget.

Trods visse Støttepunkter, ogsaa i de nye nationale Bevægelser, stod den danske Regering ved Indgangen til 1848 overordentlig vanskelig og langt svagere, end den selv var klar over. At det politiske System, den byggede paa, ikke længere lod sig opretholde uændret, indsaa den altsaa (som Forfatningsplanen viser), men aldeles utilstrækkelig var dens Indsigt i Vilkaarene for en Ordning af Forholdene mellem Monarkiets forskellige Bestanddele.

Det var de liberale og nationale Bevægelser, der havde undergravet Enevældens gamle System. Hertil kom for Kongerigets Vedkommende visse sociale Vanskeligheder, der var fremkaldt ved de landbopolitiske Spørgsmaal, og som tjener til paa een Gang at vise, hvorfor en Del af de danske Godsejere stillede sig saa ubetinget som Enevældens Tilhængere, og hvorledes der samtidig blev skabt en stadig nærmere Føling mellem den kongetro Bondestand og de forfatningskrævende Politikere.

J. Th. Lundbye: Et Bolsted.

TREDJE AFSNIT

STÆNDERFORSAMLINGERNE OVERFOR LANDBO- OG KØBSTADSFORHOLD, ALMINDELIGE ØKONO- MISKE OG SOCIALE SPØRGSMAAL.

1. Landboreformer i Kongeriget omkring 1840 (Hoveriafløsning, Jagtlovgivning, Afløsning af Vejarbejde og Frikørsler, Bønderkarlenes »Emancipation«). — De uløste Spørgsmaal vedrørende Husmands- og Gaardmandsklasserne.

DET mest fremtrædende Landbospørgsmaal under Stænderforsamlingerne 1835—36 havde drejet sig om Afløsning af det Hoveri, der endnu paahvilede en Del af Landets Bønderhartkorn. Kun i de jyske Stænder var tillige rejst et Spørgsmaal om at ophæve selve det tilbageværende Fæstevæsen ved statsunderstøttet Overgang til Selvejendom.

De Forhandlinger, der blev ført om Hoveriet 1835 og 1836, kunde maaske friste til den Antagelse, at det var næsten alt Fæstegods i Danmark, der paa dette historisk sene Tidspunkt bar denne Byrde og endda i en særlig trykkende Form; men saaledes var Forholdet

ikke (og iøvrigt har ikke saa lidt af det paagældende Hartkorn fra gammel Tid været hoverifrit). Efter Hartkornsstatistiken af 1834 — først offentliggjort i 1837 — var af det samlede Fæstegods' Hartkorn — 145.890 Td. (Ager, Eng og Skovskyld) — 78.468 Td, eller dog blot lidt over Halvdelen, hoverigørende, 67.422 Td. hoverifri. Af alt Hartkorn i Landet udgjorde det hoverigørende 21,5 %, efter en særlig Statistik af 1837 dog lidt mere, idet det absolute Tal var opgjort til 80.336 Td., hvilken Forskel fra 1834 skyldes, at lidt mere af det Jordegods, der kun havde bevaret visse Rester af Hoveri, var medregnet som »til Dels« hoveripligtigt. Der skal efter den sidstnævnte Statistik 1837 have været 53.831 Td. Htk. »fuldt«, 26.505 Td. »delvis« hoverigørende¹).

Normen for »fuldt« Hoveri har været, at Ydelsen blev erlagt helt som Arbejde in natura uden nogen Pengeafløsning og i et Omfang, der svarede til de »Foreninger« herom, som var truffet under den store Hoverireform i 1790'erne, da alt Hoveri i Landet var blevet »bestemt«. Som et Eksempel fra den Tid kan nævnes, at det Castenskjoldske Gods Frederikslund 1798 aftalte med Vedbysønder Gaardmænd, at de hver for sig skulde yde 28 Spanddage og 97¹/₂ Gangdag, medens Sorø Akademi af hver Bonde under Hellestrupgaard 1792 havde forlangt 6 Pløjedage, 38 Spanddage og 67 Gangdage (der var ved disse Udtryk Tale om at sende en Mand til Hove henholdsvis med Plov og Forspand, med Heste og Vogn eller blot som gaende Arbejder med fornødent Værktøj). Men naar vi saa ser Frederikslund 1791 slutte Aftale med Sorterup Sogn om en Hoveriafgift paa 3 Rdl. pr. Td. Htk. + for hver Gaard 13 Spanddage og 17 Gangdage — saa er her allerede Tale om en saa nedsat Ydelse af Arbejdet in natura, at det hele Forholds Karakter var væsentlig forandret²). Statistiken ansaa en Fæstegaard for hoverigørende, naar der endnu forrettedes Arbejde, der henhørte til Hovedgaardens Drift og Avling, medens der blev set bort fra, at der trods Afløsning af det almindelige Hoveri kunde være bevaret Pligt til visse aarlige Kørsler o. lign.

Hoveriets Afløsning var ulige fremskreden i de forskellige Fæsteregne (af 1000 Td. Htk. Fæstegods var 1834 paa Sjælland, takket være de mange offentlige Godser her, kun 412 hoverigørende, paa Langeland kun 208, men paa Fyn 659 og i Jylland, hvor imidlertid Fæstevæsenet i det hele var mindre udbredt end paa Øerne, 583, paa Lolland 756, paa Falster 629). Afløsningens Gennemførelse var et Penge-spørgsmaal, og det er et Spørgsmaal, om den i Almindelighed ikke var endnu mere i Godsejerens Interesse end i Fæsterens.

For Fæstegaardmanden medførte jo Hoveriet ingen personlig Tjenestepligt, men han kunde klare det ved at sende sin Karl eller Dreng til Herregaarden. »Jeg har set flere Steder«, beretter St. St.

¹) Statistisk Tabelværk, S. XXIV, Meddelelser fra Statistisk Bureau I (1852), S. 9.

²) Rentek. Hoveriforeninger i Henhold til Plakater 24/6 & 23/12 1791 3. Sorø Amt.

Blicher 1839¹⁾), »at en Bonde sender en med Saaning uvant Knøs tilhove for at saa og saaledes gør Hovmarken til hans Prøveklud«. Af Hoveriets hele Karakter giver Blicher iøvrigt denne malende Skildring: »Det er næsten almindelig Vedtægt blandt Hovbønder *at arbejde saa loseligt, sløsevorent og slet, som de kan faa Lov til og uønsket gøre*, pløje grundet og ujævnt, harve overfladisk og jaskevornt, saa sluddervornt, meje ligesaa og med store Skaarbalker, rive ovenhen, saa meget bliver liggende, binde Kornet slet o. s. v., o. s. v. Dette er Hovedgaardsejerens Skade. Men Fæstebondens er næppe ringere: hans Heste og Folk spilder en hel Dag paa det Arbejde, der kunde være fuldført i den halve, og de kommer lettelig i Vane med samme Sløsevorenhed og Dovenskab hjemme. Men det værste baade for ham og Samfundet i det hele er dog dette dovne forføreriske Samliv, der ofte ender med Samleje, Drik og Slagsmaal.« — Naar de forskellige Landsbyers Ungdom mødtes paa Hovmarken, har de sikkert nok ikke haft vanskeligt ved at faa en glad Dag ud af det; det blev for de paagældende en Oplevelse, som der senere kunde staa en vis eventyrlig Glans om i gamle Folks Erindring²⁾. Men for en Husbond var det jo aldrig morsomt at skulle til Brug for en anden Mand levere Arbejdskraft, som han maaske netop selv stod og havde haardt Brug for³⁾ (det var kun »bestemt«, hvor mange, men ikke *hvilke* »Dage« der skulde ydes under de forskellige Arbejdssæsoner; det sidste maatte afhænge af Omstændighederne og beroede derfor paa et Bud fra Herregaarden, der kunde komme Fæsterens egne Dispositioner slemt paa tværs).

Skønt Hoveriet egentlig bundede naturligt nok i en Tilstand, hvor Ydelser i natura var at foretrække for Betaling i Penge, bevaredes dog, indtil de sidste Rester af det var forsvundet, den Forestilling, at det var en Uret overfor Bondestanden, en Form for Undertrykkelse. Lige saa urokket stod den Opfattelse hos Godsejerne, at dets Afløsning kun burde finde Sted ved frivillige Kontrakter uden Lovbud og Statsindgriben. I en lille, haandskreven Afhandling har den fynske Godsejer og Stænderdeputerede *Langkilde*⁴⁾ energisk hævdet dette Standpunkt: »Regeringen i en Stat er til for at overholde Lov og Ret . . . , ikke for at blande sig i private Sager eller private Kontrakter«; han fastslaar samtidig Hoveriets Skadelighed og udvikler Betydningen af, at den hoverigørende lærer at forstaa Vindingen ved dets Ophævelse — og Umuligheden af, at han skal kunne opnaa den for nogen billigere Pris end den, han selv kan blive enig

1) Viborg Amts Beskrivelse, S. 47; jfr. de jyske Klager over Hoveriets demoraliserende Virkninger Stdfs. Hist. I, S. 491 f.

2) Jfr. f. Eks. Lars Dinesen: Fra Hoveritiden i »Fra Holbæk Amt« VI, S. 90—96. Afd. Landstingsmand J. A. Hansen, Tjørnehjerggaard paa Langeland, karakteriserede engang »de gamle«s Fortællinger om Hoveriet saaledes, at de berettede derom paa en lignende Maade og med en Interesse, som hvis det havde været Krigsoplevelser.

3) Jfr. Karrebæk Bonders Klage 1835, Stdfs. Hist. I, S. 420.

4) Velvillig overladt Forf. af cand. mag. Frk. Kirsten Langkilde.

om med Godsejeren. Det var denne Anskuelse om Hoveriet, der i Virkeligheden havde behersket Stænderforsamlingerne, da de 1835—36 stod overfor de mange Andragender om en »billig« Afløsning med Statsmagts Hjælp, og den vedblev ogsaa senere at bestemme deres Holdning i denne Sag.

I Roskilde Stænder blev 1838 af *Hans Christensen*, Vejstrup, forelagt et Andragende fra Gaardfæstere i en Række langelandske Sogne om tvungen Forandring af Fæstegodset til Selvejendom eller i hvert Fald Afskaffelse af alt Hoveri in natura imod et »passende« Vederlag til Godsejeren¹⁾. Aanden i dette Andragende var ganske den samme som i de mange Hoveriandragender, der var blevet forelagt Stænderne i 1835; blot var der nu ogsaa taget Sigte paa Fæsteafløsning. Den kgl. Kommissarius henviste straks til de Grundsætninger, Stænderne i forrige Samling havde fulgt, og som han ikke mente, de nu kunde svigte overfor et i Ejendomsretten saa indgribende Forslag. P. G. Bang sluttede sig ganske til denne Betragtning og udviklede med megen Styrke, at man ikke for enkelte Misbrugs Skyld kunde omstyrte en af Grundstøtterne for det borgerlige Samfund, nemlig Ejendomsretten og Kontraktens Haandhævelse mellem Mand og Mand. Drewsen tog nu som forrige Gang bestemt Afstand fra Bøndernes ejendommelige Retsopfattelse, deres »alt for snævre Begreb« om Enevoldsmagts Ret til at blande sig i Ejendomsforholdene; naar de nu fremsatte Forslag gik igennem, da var al Ejendomssikkerhed tabt, mente han. Hans Christensen stod, uanfægtet af alle Modgrunde, fast paa det i sig selv logiske Standpunkt: »at, da Hoveriet er en saare forhadt Ting, maatte Regeringen, lige saa vel som den havde befalet Godsejerne at bortfæste deres Gods, ogsaa kunne paalægge dem, at de skulde sælge det eller frigøre det for Hoveri«. Flere andre Bønder talte for Forslaget; men det store Flertal i Forsamlingen værgede »Ejendomsretten« og »Kontraktfrihed« ved at afvise det med 48 Stemmer mod 7.

I Viborg stillede Ostenfeldt 1838 et Forslag angaaende Afløsning af Hoveriet paa de kgl. Godser²⁾, og en nedsat Komité tilraadede visse Foranstaltninger i denne Retning; men Forsamlingens Flertal afviste Tanken om en Henvendelse til Kongen i det her rejste Spørgsmaal som »upassende« eller endog skadelig. Den kgl. Kommissarius advarede ogsaa mod at stille de hoverigørende Bønder nogen ny Lovforanstaltning i Udsigt: der var, hævdede han, intet, der en Tid havde hæmmet denne Afløsning saa meget som den hos Bønderne opstaaede Tanke, at den kunde ventes gennemført uden forholds-mæssigt Vederlag³⁾.

1) Std. I, Sp. 499—512 (Forslag og indl. Beh.); om forskellige andre Andragender om Hoveriets Afskaffelse, der ikke kom til nogen Diskussion, se Sp. 512—531, 894, 901. Ang. det langelandske Andr. jfr. nedenfor S. 530 f.

2) Std. I, Sp. 743—48 (Forslag og indl. Beh.), Sp. 747 (Ørsted), II, Sp. 1018—52 (foreløbig og endelig Beh.).

3) Sp. 747. Om et Par nye Hoveriandragender i 1840 fra Nørrej. se Std. 1840, Sp. 851—61, de blev naturligvis afvist.

Stændersamlingerne ønskede hverken i 1838 eller senere at rejse nogen ny Sag om Gaardmandshoveriet; intet udefra indkommet Andragende herom blev behandlet. De nærmest følgende Aars Udvikling viste, at den bestaaende Lovgivning gav meget brugbare Rammer for en kraftig Genoptagelse af den Udvikling bort fra Hoveriet, der først havde taget Fart i Tiden omkring 1800, men derefter var standset i de økonomiske Krisetider. De paany opadgaaende Konjunkturer, den derved stadig voksende Pengerigelighed indenfor Landbruget tjener naturligvis her til Forklaring som den egentlige Forudsætning og Drivfjeder.

Det betegner en meget betydningsfuld Tilbagegang i Hoveriets Udbredelse, naar i Begyndelsen af 1849 kun 13.089 Td. Htk. var »fuldt« og 10.899 »delvis« hoverigørende; i det hele var nu kun 6,3 % af Landets Jordegods hoverigørende — mod altsaa 20,5 % i 1834. Saa vidt var Hoveriafløsningen fremskredet, inden der i Sammenhæng med Indførelsen af den frie Forfatning skulde blive gjort nye Skridt til en Indgriben i dette Forhold fra Statsmagtens Side¹⁾.

Et Spørgsmaal af ikke ringe Betydning for Landets Fæstebønder berørtes ogsaa ved det Krav, der fra begge Kongerigets Stænderforsamlinger i 1838 var rejst om en ny *Jagtlov*²⁾. I 1838 fik de forelagt Udkastet til en Lov, der til Fordel for Jordens Brugere rummede saa megen Begrænsning af de jagt-

1) Meddelelser fra Statistisk Bureau I, S. 19f. Afløsning af Hoveriet var jo en alvorlig Forandring i Vilkaar for saavel Bønder som Godsejere; begge Parter skulde indrette sig paa større kontante Udgifter, Bønderne til at klare den aarlige Aflosningssum, Godsejerne til at omlægge Driften. Grev Frijs-Frijsenborg maler for sit Vedkommende Situationen i et Brev til J. B. Carlsen, Gl. Køgegaard (16/2 1842, Gl. Køgegaards Arkiv): »Bønderne her er stærkt opsatte paa at blive hoverifri, de kan og blive det, naar de vil give, hvad jeg vil have, men efterhaanden, thi det er mig umuligt paa een Gang at ophæve Hoveriet«; dels kræves der nemlig en stor Kapital dertil, dels er, naar alt Arbejde skal besorges fra Hovedgaarden, en Udvidelse af Bygningerne nødvendig; »Onkel fra Stensballe siger, at han gør dem ikke hoverifri, om Kanonerne stod for Døren«. I Karoline Graves »Ved Halleby Aa« (S. 116) berettes, at mangen gammel sjællandsk Bonde ved Hoveriets Afløsning kunde sukke i dyb Bekymring for sin Evne til at »skaffe alle de Udgifter«. Fra et Godsejerstandpunkt blev der sikkert ikke nogen Anledning til at beklage Hoveriets Ophævelse (jfr. Wedel-Neergaard: Svenstrup, S. 289).

2) Rentek., Skov- og Jagtvæsen: Dokumenter til Jagtforordningen 205, 1840; Roskilde St. 1838 I, Sp. 70—71, II, Sp. 1404—1618, Viborg Std. I, 106—76, II, 170—245.

berettigedes Udøvelse af deres Ret, at det vakte ikke saa lidt Anstød til den Side, hvorfra der allerede i 1836 var hævdet det Synspunkt, at »Jagtretten« er »en virkelig Ejendomsret«. Der rejste sig i Roskilde flere Godsejere til Protest. »Ethvert Indgreb i Ejendomsrettens Udøvelse er et Indgreb i Livsprincippet for de sociale Forhold«, lød det advarende fra Grevencop-Castenskjold, og Benzon talte med særligt Eftertryk om »Ejendomsretten, der bør være os alle en Helligdom«; da Grevencop-Castenskjold i Anledning af en Bestemmelse om Ret for Jordbrugerne til at fange skadelige Fugle udbød i det Spørgsmaal, om nu ogsaa andre skulde have Lov til at fange *hans* Fugle, kunde jo nok Drewsen med god Grund betegne dette som »et mærkeligt Eksempel paa, hvor vidt man kan drive Paakalden af Rettigheder«¹⁾.

Skønt der havde været ytret Ønske derom i Stændernes Petitioner om Sagen, var der i Udkastet ingen Bestemmelse, der forbød at prygle Klapperne. Drewsen foreslog da i Roskilde, at der blev indfojet et saadant Forbud i Loven, og fandt den varmeste Tilslutning hos Sognefoged Hendrik Larsen fra Veddinge, der her lod sig inspirere til disse historiske Ord: »*Mange agtværdige Mænd har i den senere Tid gennem forskellige Blade oplyst, at Bondestanden er en lige saa hæderlig Stand som enhver anden Stand. Hvorfor skal da denne Stand alene være udsat for en saa barbarisk Mishandling?*«²⁾ Den gode sjællandske Bondemand, der bragte denne interessante »Oplysning fra Bladene« videre til sine Stænderkolleger, kom derved til i faa og levende Ord at udtrykke en Samfundsklasses Mindreværdsfølelse.

Ved Afstemningen forkastedes Drewsens fremsatte Forslag om Pryglene; derimod vedtoges et andet, han havde stillet subsidiært, nemlig om Forbud mod at prygle »Fruentimmer«, ligeledes et Forslag om, at gifte Husmænd ikke maatte prygles. Det sidste var stillet af Godsejer Lüders. Iøvrigt var der flere Godsejere, der udtalte sig med Forargelse om, at man ved disse Forslag ligesom vilde give det et Udseende af, at det var Skik og Brug under Jagterne at prygle de voksne og endog de kvindelige Klappere; noget saadant »vilde gøre et slet Indtryk

1) Sp. 1441, 1457 f., 1483 f.

2) Sp. 1494.

paa Publikum«, mente Danneskjold-Samsøe¹⁾, og lignende Synspunkter lagde Regeringen til Grund, da den skulde træffe sin Afgørelse; det blev da anset for »misligt« at »saare« en enkelt Slags Husmænd (de ugifte) ved ligesom at lade dem være underkastet en Hustugt mere end andre og ligeledes at ville »vække Tanken om, at Hustugtens Anvendelse paa dem i de her nævnte Tilfælde hidtil maa have været temmelig hyppig, medens der sandsynligvis ikke haves nogetsomhelst Eksempel paa, at den har fundet Sted«²⁾). Viborg Stænder havde iovrigt stillet sig paa det Standpunkt, at der ikke under Klapjagter burde gælde andre Regler for Hustugt end ved andet Hoveri.

Som en Hovedmangel ved Jagtlovsudkastet betragtede Roskilde Stænder dets Mangel paa Bestemmelser om Erstatninger for direkte Vildtskade (Skade, forvoldt af Vildtet uden Forbindelse med selve Jagten) og om Forbud mod Jagt i Haver, og de stillede et Forslag i denne Retning. *Jagtforordningen af 20. Maj 1840* imødekommer dog ikke dette, men betegner iovrigt en væsentlig Reform. Den indfører rimelige Bødestraffe til Aflosning af de gamle inhumane Straffe for Jagtforseelser; den fastslaaer, at Jagtretten tilkommer Grundejerne og desuden kan forbeholdes ved Salg af et Grundstykke, men giver samtidig Jordbrugeren flere vigtige Rettigheder, saaledes til at fange og odelægge (dog uden Brug af Skydevaaben) alle Slags Rovfugle samt Sangfugle og flere Slags skadelige Dyr; den bestemmer, at der altid kan gøres Krav paa Erstatning for Skade, der under Jagten forvoldes paa Afgrøde eller Hegn, og at Tjeneste ved Klapjagt aldrig kan forlanges i anden Udstrækning end udtrykkelig fastsat i det almindelige Hoverireglement.

Den Mangel, at der ikke ved denne Forordning var skabt noget Forbud mod Jagt i Haver, blev senere afhjulpet ved en *Plakat af 23. Juli 1845* i Overensstemmelse med en ny Petition fra Roskilde Stænder af 1842 og efter Sagens Behandling som Udkast i begge Stænderforsamlinger 1844³⁾). Man var ogsaa fra Stændernes Side kommet til det Resultat, at en Erstat-

1) Sp. 1498, jfr. 1495 f.

2) Kollegialtidende 1840, S. 765.

3) Se Kollegialtidende 1845, S. 689—95.

ningsregel for egentlig Vildskade ikke vilde være let at give den passende Form og Afgrænsning. Men naturligvis blev heller ikke den Regel, der skulde værne om Fæstebondens Urtebed mod Jagtens Hærgning, gennemført uden at den godsejrlige Nidkærlighed for »Ejendomsretten« kom til Orde ved bekymrede Protester¹⁾.

I Ejendomsrettens Begreb er udtrykt, hvad der var den egentlige politiske Religion for alle Godsejerklassens mere typiske Repræsentanter; ogsaa for de politisk liberale Godsejere i Viborg er dette Begreb helligt omend hos dem Side om Side med Tanken om den forfatningspolitiske Udvikling. Hver Gang der var Tale om at ændre i mindste Maade ved bestaaende Rettigheder eller Forpligtelser, stod Godsejrerstanden rede til at forskanse sig bag denne Yndlingsidé.

Kongerigetets Stænder havde i deres første Samling rejst Spørgsmaal om Afløsning af de offentlige Frikørsler og Vejarbejder *in natura*. 1840 blev der forelagt dem et vidtløftigt Udkast til en Nyordning af *Vejarbejdet*, der fremtidig skulde udbydes i Licitation og kun i Nødsfald udføres *in natura* af de hidtil arbejdspligtige (nemlig de ved Vejanlæggene nærmestboende Bønder, der ligesom andre Bønder og ligesom det store Hartkorn nu skulde svare til deres Forpligtelse ved Betaling i rede Penge)²⁾. Der skulde herved ske blot en Afløsning, ikke nogen Omfordeling af gamle Byrder, og som hidtil skulde Bivejenes Vedligeholdelse alene paahvile det uprivilegerede Hartkorn (altsaa Bønderne).

Imidlertid foreslog Haastrup i Roskilde, at det privilegerede Hartkorn ogsaa skulde være med til at bære den sidstnævnte Byrde, en Tanke, der naturligvis i høj Grad tiltalte Bønderne, men kaldte Godsejerne frem til energisk Protest. »Jeg frygter nemlig for«, udtalte saaledes Kammerherre Benzons, »at man ved konsekvent at gennemføre et sligt Princip i alle Livets Forhold vilde komme til at ophæve alle Privilegier og træde Ejendomsretten saa nær, at man til sidst ogsaa vilde finde en Ubillighed og Ulighed i, at der i Staten gives rige og fattige.«³⁾

1) Se f. Eks. Udtalelse af Schulin i Roskilde 1842 (Std., Sp. 1899) om »Ejendomsretten, den største og almindeligste af alle Rettigheder«.

2) Roskilde Std., Sp. 221—382, 2664—2784, 3061—3114, S. 92—102 (Fors.s Bet.), Viborg Std., Sp. 78—101, 1660—1792, 1918—92, S. 44—57 (Fors.s Bet.).

3) Sp. 2783.

Med 43 Stemmer mod 18 forkastedes Haastrups Ændringsforslag, medens der i Viborg blot blev 9 mod 42 for et Forslag af Ole Kirk om, at alt Hartkorn skulde være helt lige forpligtet overfor alt Vejarbejde. Blandt dem, der her udtalte sig fra et Godsejersynspunkt, var Roulund, hvem With drillende lod høre, at han dog »som frisindet Mand« maatte glæde sig over den Tilbagegang, der efterhaanden havde fundet Sted i Godejernes Privilegier¹⁾. 29. September 1841 udstedtes den nye Vejforordning, der betød en Omdannelse af hele Vejvæsenets Ordning og Styrelse, og hvorved Vejarbejdet i natura, en betydelig Del af det hidtil bestaaende »offentlige Hoveri«, bortfaldt.

1842 kom saa Stænderforsamlingerne til at behandle et Regeringsudkast angaaende en Afløsning af Konge- og Amtsrejser, de Frikorsler i offentligt Øjemed, der hidtil havde været til megen Ulempe for Bondestanden i flere Egne af Landet²⁾. Da det var de almindelige offentlige Kasser, der fremtidig skulde afholde Udgifterne ved disse Transporter, blev Principet her for saa vidt, at Godsejerne, skønt de hidtil havde været fritaget for de paagældende Ydelser, dog skulde være med til at betale Afløsningen af dem. F. Neergaard foreslog da i Roskilde, at Kørslerne in natura skulde bevares ved Amtsrejser, og at i hvert Fald Afløsningens Omkostninger skulde bæres alene af de hidtil hoveripligtige; men begge Forslag forkastedes. Det samme skete med et Forslag, der i Viborg stilledes af den utrættelige Benzon, og som ligeledes gik ud paa

1) Sp. 1762 ff., 1764 f., 1774 f.

2) Roskilde Std., Sp. 442—82, 3555—3656, 4292—4374, S. CXLVII—CLVIII; Viborg Std., Sp. 275—316, 2025—86, 2617—74, S. LXVI—LXXV. Drewsen, der i 1835—36 rejste Spørgsmaal om baade Vejarbejde og Frirejser, havde derefter i 1838, da Regeringen gav sit Tilsagn om at gennemføre disse Reforme, stillet et Forslag — der dog ikke blev behandlet — om, at disse Forarbejder maatte fremskyndes (Std., Sp. 559—61). I Roskilde havde man 1840 drøftet Frikorslerne paa Bornholm uden at rejse nogen Sag derom (Std., Sp. 780—92). I Viborg havde Ole Kirk 1840 stillet Forslag til en Petition om Frirejser, et Forslag, der heller ikke blev taget op til Behandling; A. S. Ørsted imødegik det med Bemærkning om, at Rentekammeret ikke paa een Gang havde villet forvandle saa mange Naturalbyrder (nemlig baade Frikorsler og Vejarbejder) til Pengepræstationer, men fandt det navnlig afgørende, at man for den kommende Ordningsskyld maatte afvente den ny Kommunalforfatnings Ikrafttræden (Sp. 727—34). Til Roskilde (Sp. 2636, 3525—26) saavel som til Viborg (Sp. 897 f.) var der 1842 indkommet enkelte Andragender udefra om denne Sag.

at lade det »kontribuuable« Hartkorn være ene om at bære den fremtidige Udgift ved Amtsrejser.

Forordningen af 26. Juni 1844 om Frikørsler bestemmer, at de Befordringer, hvormod det drejer sig, skal finde Sted paa det offentliges Bekostning og saa vidt muligt ved de almindelige Samfærdselsmidler som f. Eks. Diligencer — de nye lukkede Postvogne, der siden 1834 var kommet i Brug paa flere Ruter —, iøvrigt ved Hjælp af lejede Vognmandskoretøjer, men kun i Nødsfald ved Udskrivning blandt de hidtil kørepligtige, der da skal have Betaling for Kørslen. Som »Frikørsler« bliver herefter blot tilbage de Kørsler, der gores af et Sogns Bønder i rent kommunalt Ærinde, »Sognerejser«.

Hvad Hoveriets Aflosning betød for en Del af Danmarks Fæstebønder, det betød Bortfaldet af Vejarbejde og Frikørsler for saavel Selvejere som Fæstere: Frigørelse af Arbejdskraft og samtidig Borttagelse af et vist Tyendestempel. Der er ved disse Reformers sket et ikke ringe Fremskridt i hele Gaardmandsklassens samfundsmæssige Stilling.

Samtidig gennemførtes for den tjenende Klasse paa Landet den Reform, der er blevet betegnet som *Bønderkarlenes Emancipation*¹⁾.

Den nørrejske Stænderforsamling havde i 1836 andraget om, at de ugifte Bønderkarle skulde fritages fra den Forpligtelse til altid at tage fast Tjeneste, der i Lovgivningen var blevet opretholdt som en vis Levning fra Stavnsbaandets Tilstand; derimod havde Østifternes Forsamling forkastet et Andragende i samme Retning. Den jyske Petition havde straks været Genstand for meget omhyggelig Overvejelse indenfor Regeringen. Man havde, efter sædvanlig Skik, ladet Amtmænd og Lensbesiddere afgive Erklæringer. Ogsaa blandt Embedsmændene var der større Stemning for Sagen i Jylland end paa Øerne (f. Eks. taler Vejle Amts Amtmand om, at »Bønderkarlenes Emancipation fra Middelalderens Trældom« bør fuldstændiggøres); det laa da nær at slutte, at der i Jylland var mere Trang til en frit bevægelig Arbejdskraft, medens der

¹⁾ D. K. 3. Dept. Kancelliets Breve Nr. 636—69, 1837. Henlagte Sager ad L. 2155 (Øvrighedernes Betænkninger). Indlæg til Brevene 4140 b, 1837 20/12 (Ørsteds og Stemanns Vota), Forestillingsprotokol 1837 Nr. 138, 1840 Nr. 163. — Roskilde Std. 1840, Sp. 439—52, 1223—65, 1432—88, S. 24—25; Viborg Std., Sp. 383—407, 514—28, S. 1—2; jfr. Kollegialtidende 1841, S. 1 ff.

paa Øerne var mere Anledning til at frygte et overhaandtagende Løsgængereri og Betleri (Lensgreve Holstein-Holsteinborg »tror« saaledes i sin Erklæring, »at den foreslaaede Frihed vilde give Anledning til Dovenskab, Umoralitet og uoverlagte Ægteskabers Indgaaelse«). A. S. Ørsted var i Kancelliet en varm Talsmand for, at »de naturlige Rettigheder« burde gennemføres ogsaa paa dette Omraade omend paa meget forsigtig Vis, Stemmann derimod for den bestaaende Tilstand; Resultatet blev, at der intet kom til at ske, medens Frederik VI levede¹).

Efter Tronskiftet mødtes den ny Konge med A. S. Ørsted i den Opfattelse, at der her laa en Sag, der for Retfærdigheds Skyld burde loses. I sine politiske Optegnelser fra denne Tid noterer Kongen, at han (23. Januar) har talt med Ørsted om dels den almindelige Værnepligt, dels »Bønderkarlenes friere Behandling« som »ønskelige Foranstaltninger, han (d. v. s. Ørsted) vilde forberede«. 29. Februar fik Kancelliet ved et kgl. Reskript Ordre til paany at overveje Sagen, og Resultatet af denne Overvejelse blev et meget moderat Lovudkast, der blot kom til at gaa ud paa en *Indskrænkning* i Bønderkarlenes Pligt til at tage fast Tjeneste; først efter at en ugift Karl havde fyldt sit 28. Aar, skulde han være fritaget for denne Pligt. Da Udkastet kom til Behandling i Roskilde Stænder, blev der dog fra den nedsatte Komité's Side foreslaaet yderligere Forbehold, navnlig at Fritagelse ikke blot skulde bero paa Bønderkarlenes Alder, men ogsaa paa hans »Forhold«; man ønskede, at Fattigkommissionen i ethvert enkelt Tilfælde skulde bedømme vedkommendes Evne til at klare sig selv uden offentlig Understøttelse. Algreen-Ussing fandt, at dette Forslag afveg alt for meget fra »den liberale Aand« i Regeringens Udkast; men Provst Birch kunde dog berolige ham i den Henseende, at Formaalet absolut ikke var at gøre alle Karle til Almisselemmer, men det modsatte²). Af Bønderne gik

1) Kancelliets i 1837 afgivne Forestilling gik ud paa: enten Afvisning til Jyderne (det, der vandt Kongens Bifald) eller Udarbejdelse af Udkastet til en Lov om Dispensationer (for hele Riget), eller, uden videre, en Bestemmelse for Nørrejylland alene. Karakteristisk er den Vægt, der lægges paa, at kun Jyderne, ikke Øboerne har andraget om Sagens Fremme. I dette Tilfælde kunde altsaa Adskillenes i Repræsentationen have ført til en Forskel i Lovgivning og Retsordning.

2) »Havde det ærede Medlem selv været tilstede ved endog ikkun enkelte

P. West mod Udkastet, medens Fr. Jørgensen og Hendrik Larsen gav det Tilslutning¹). Forhandlingerne endte med, at Udkastet i sin Helhed blev godkendt med 45 Stemmer mod 18 (Amtmand Neergaard havde stillet Forslag om, at Udkastet slet ikke skulde blive Lov).

I Viborg Stænder blev der enstemmig Tilslutning til Udkastet som Helhed, og heller ikke her blev noget Ændringsforslag vedtaget. Godsejer Nyegaard udtalte, at Sagen var »i praktisk Henseende ikke af megen Betydenhed«, »men at det for det liberale Princip's Skyld vil være betænkeligt at nægte denne Borgerklasse en saadan Brug af den naturlige Frihed, som ikke uden den haardeste Nødvendighed bør være nogen betagen . . . «²). 16. Dec. 1840 udstedtes den kgl. Plakat, der indskrænker den de ugifte Bønderkarle paahvilende Forpligtelse til at tage fast Tjeneste til kun at gælde for dem, der endnu ikke har fyldt 28 Aar (hvorved det tillige skal paases, at Friheden ikke misbruges til Løsgængereri). Det var vel nok den almindelige Opfattelse, at denne Reform ikke just var af saa særlig praktisk Betydning (alene fordi de hidtil bestaaende praktiske Forhold faktisk ikke havde svaret til Lovens Bogstav), men dog rummede Sejr for et betydningsfuldt Princip. Det skyldtes ganske sikkert dette Princip, at den havde haft Kongens særlige Opmærksomhed, og ved sin forsigtige Begrænsning svarede den iovrigt udmærket godt til Kongens Yndlingstanke om det »gradvise« Fremskridt.

De Krav, der kunde gores gældende m. H. t. Landbrugets gifte Arbejdere, Husmændene, blev atter i 1838 bragt paa Bane i Roskilde Stænder af Sognefoged *Fr. Jørgensen* fra Vindeby og atter forgæves; der var dog denne Gang et større Mindretal (23 mod 32 St.) for, at man godt kunde lade en Komité behandle Spørgsmaalet om en ændret Stilling for Husmændene og navnlig om en Lettelse i deres Pligtarbejde; Drewsen var nu som i 1836 Modstander³). 1840 var der 40 mod 26 Stemmer

Fattigkommissionsforhandlinger, vilde han og have erfaret, hvor ivrig Fattigkommissionen sætter sig imod at føre nogen ind i Registret, ind i Forsørgelseslisten«. Naturligvis har den erfarne Præst her talt ud fra solidt Kendskab til Aanden i det landlige Fattigvæsen. Sp. 1437, jfr. 1234.

1) Sp. 1347, 1475, 1478.

2) Sp. 392.

3) Std. I, Sp. 513—22.

for at afvise et Forslag i samme Retning, stillet af Proprietær Hansen¹⁾). Den kgl. Kommissarius erklærede det for »ikke muligt at foreskrive Grænser for, hvad der kontraktmæssig kan betinges uden at gore Brud paa al Ejendomsret«²⁾). Karakteristisk er de indledende Ord til Hansens Forslag: »Efter cirka 25 Aars Erfaring ved Landbruget har det ikke undgaaet min Opmærksomhed, at vore Landsognes Kommuner i særlig stigende Progression under Fattigforsorgelse maa optage den mere og mindre trængende Del af Landalmuen, og af hvilken især Husmandsklassen viser sig at være den mest fremtrædende.« Denne Indledning peger mod et Synspunkt, hvor Husmandens Vilkaar ses mindre som et humanitært Spørgsmaal end som et Spørgsmaal vedrørende Samfundets almene Interesser — frem for alt Fattigvæsenets.

Var der ikke gennem Opførelsen af alt for mange Huse paa Landet ved at opstaa en alt for talrig og alt for forarmet Husmands- og Landarbejderklasse? Allerede i 1836 havde den norrejske Forsamling vedtaget et Andragende om en Begrænsning af Retten til at etablere Familier i nyopbyggede Huse. Andragendet blev afvist af Regeringen med den Motivering, at en saadan Begrænsning »vilde medføre en sær betydelig Indskrænkning saavel i Ejendomsretten som i den arbejdende Klasses Adgang til at kunne erhverve fast Bopæl samt give Anledning til Vilkaarligheder og Misbrug . . . «³⁾. Der ytrede sig altsaa ikke fra Regeringens Side nogen Vilje til at gribe ind med nye Foranstaltninger paa dette Omraade; 1838 blev Spørgsmaalet dog — paa Forslag af Haastrup — taget op i Roskilde jævnsides med et Forslag af Drewsen om friere Benyttelse af Jord (altsaa i modsat Retning)⁴⁾. Af en nedsat Komité paa fem Medlemmer er Flertallet principielt for Udstykningsfrihed, medens et Mindretal (Provst Birch og Povelsen) under Henviisning til Fattigskattens Størrelse i nogle Kommuner mener, at det ikke gaar an at indføre fuldstændig Udstykningsfrihed, men dog en vis Lempelse af de bestaaende Regler om Udstykning. Medens den hele Sag i Roskilde ikke

1) Std., Sp. 601—20, jfr. om et Par indkomne Klage-Adresser fra Husmænd Sp. 620—27.

2) Sp. 610.

3) Std. 1838, Sp. 25.

4) Std. I, Sp. 478—87 (Haastrup), 487—96 (Drewsen).

naede ud over Komitébehandlings Stadium, var en Ændring af Jordlovgivningen i denne Retning 1838 blevet krævet i et Andragende fra Viborg Stænder¹⁾. Trods al Frygt for Overbefolkning og Fattigvæsenets Overbelastning er den overvejende Stemning i Stænderforsamlingerne dog umiddelbart langt snarere for mere Frihed end for mere Regulering i Jordbesiddelsens Forhold. Saaledes virkede nu engang Tidens Aand.

Derfor maatte det gøre Indtryk af en noget nær revolutionær Handling, naar, som før omtalt, Hans Christensen i Roskilde 1838 vovede at forelægge det langelandske Andragende om saa megen ny Statstvang mod Godsejerne, at disse endog skulde tvinges til at sælge deres Fæstegaarde til Bønderne. Trods den Afvisning, der blev Andragendet til Del, mødte dog Hans Christensen 1840 frem med et andet Andragende i samme Retning (og ligeledes fra langelandske Bønder), naturligvis atter uden Resultat²⁾. Andragendet fra 1838 har sin særlige Interesse ved den Fremstilling, det giver af alle de væsentlige Mangler ved Fæstevæsenet i dets daværende Form og set fra Fæsternes Standpunkt: *Indfæstningssummen* er vilkaarlig — d. v. s. Genstand for fri Kontrahering — og derfor ofte saa høj, at den berøver Bonden hans hele Driftskapital, uden at dog noget af den skal tilbagebetales Fæsterens Arvinger, selvom baade han selv og hans Kone dør længe før den Tid, da Fæsteforholdet normalt maatte regnes at ville udløbe; det er vel almindeligt, at en Søn eller Datter faar Gaarden efter Fæsteren, men *Godsejeren har lovlig Ret til at forbigaa Fæsterens Arvinger, og han har ved et Fæsterskifte altid Ret til at betinge sig saa stor Landgilde, han kan blive enig med Fæsteren om; ogsaa den aarlige Fæsteafgift er altsaa Genstand for vilkaarlig Overenskomst, og derved kan en Søn godt komme til at betale for Udbyttet af sin Faders Flid; der bestaar nemlig ingen Pligt for Godsejeren til at godtgøre en Fæsters Arvinger de Omkostninger, han har nedlagt i Forbedringen af en Gaards Drift og Bygninger*. Hvad Langelænderne — bortset fra Hoveriet — klager over³⁾, er altsaa, at Fæsteren er saa væsentlig ringere stillet

1) Std. II, Sp. 1145—50.

2) Std., Sp. 627—31.

3) Iøvrigt fremhæver de, hvor der en Tale om de høje Fæsteafgifter, Grevskabet Langeland som »en hæderlig Undtagelse«.

end Selvejeren, hvor det gælder Sikkerheden for at berede sine Born en Fremtid og for at kunne efterlade dem Udbyttet af sit Arbejde — og ikke blot Overgangen til Selveje kunde de derfor se som et betydeligt Fremskridt, men ogsaa, at der eventuelt ved Lov blev sat en bestemt Grænse for saavel Indfæstningen som de aarlige Afgifter.

Spørgsmaalet om Fæstevæsenets Fremtidsordning var Spørgsmaalet om Fremtiden for en meget betydelig Del af Danmarks Bondestand. Selvfølgelig kunde der rejses flere andre Spørgsmaal vedrørende Gaardmandsklassens Stilling. Naar vi ikke mere (som i Roskilde 1836) skal se Spørgsmaalet om Selvejendommens Overprioritering blive rejst, da hænger dette naturligvis sammen med de opadgaaende Konjunkturer, der gør Afløsningen af Naturaleydelser mere aktuel end Nedsættelse af Pengerefter. Disse Konjunkturer gav derimod Næring til Tanken om det formaalstjenlige i en Sammenlægning af almindelige Bøndergaarde til større Bedrifter under Besiddere af større Dygtighed og med mere Kapital, end Mænd af Bondestanden sædvanlig raadede over. Det var denne Tanke, Drewsen i sin Tid med saa stor Voldsomhed havde forfægtet indenfor Landhusholdningsselskabet. Da han 1838 stillede sit før nævnte Forslag om friere Benyttelse af Jorden, tænkte han her ganske vist først og fremmest paa Udstykningen, men lod det dog være Forslagets andet Punkt: »at det maa tillades Selvejerbønderne at sammenlægge og under eet at drive flere Gaarde«. Det er i Virkeligheden hans gamle Projekt, men unægtelig i meget modereret, forsigtig, politisk tillempet Form; det er udtrykkelig kun for Bønder med Hensyn til deres Selvejergaarde, han vil kræve denne Sammenlægningsret, derimod ikke for Godsejere med Hensyn til Fæstegodset; hans Begrundelse rummer naturligvis intet Angreb paa Bondestanden, men er rent økonomisk-principiel: »det er vigtigt i Agerdyrkningen, som i Industrien og Handelen, at Foretagendernes Udstrækning staar i Forhold til Entreprenørens Aands- og Pengeevner«. I Komitéens Betænkning betonedes ogsaa, ved Henviisning til Stænderinstitutionen og Kommunallivet, det ønskelige i »at frembringe en dannet og uafhængig Middelstand i selve Bondestanden«¹⁾.

1) Std. I, Sp. 493, II, 2833.

1840 forelagde *Skibsted* et Forslag for Roskilde Stænder angaaende »større Raadighed over Landejendomme«¹⁾; der kræves her — ud fra det Grundsyn, at »Friheden ved alle Lejligheder er det oplivende Princip i al gavnlig Virksomhed« — Frihed til Udstykning og Sammenlægning og endvidere Ret for Godsejeren til at udleje eller bortforpagte sit Bøndergods paa hvilkesomhelst Betingelser, han kan faa sluttet en Kontrakt (endog med Hensyn til Hoveriets Ydelse); det siges i Begrundelsen udtrykkelig, at Fæsteren nu ofte har saa moderate Konditioner, at han mangler den fornødne Opmuntring til Arbejde og Anstrengelse. Dette Forslag var, med andre Ord, lige saa udpræget »liberalistisk« i sin Tendens som Landhus-holdningsselskabets tidligere Planer i samme Retning. En Godsejer som C. Neergaard udtalte under Drøftelsen af det som sin Overbevisning, at Bondejordens Fordeling i Bedrifter af næsten een Storrelse, nemlig mellem 40 og 60 Tdr. Land, udgjorde »en stor og næsten uovervindelig Hindring for Bondestandens Udvikling«, og at en anden Fordeling maatte skabes, hvis der mellem Godsejere og Bondestand skulde opstaa den kultiverede Middelstand, hvortil der i høj Grad trængtes²⁾. Det er interessant, at Bonderepræsentanten Drewsen kunde give Udtalelsen principiel Tilslutning, men ikke mindre interessant, at han dog stillede sig helt afvisende overfor Skibsteds Forslag, fordi det vilde gøre det allerugunstigste Indtryk paa Stemningen i hele Bondestanden, og fordi det frie Kontraktforhold først passede, naar begge Parter stod paa et lige Trin i Kultur³⁾.

I saa høj Grad var dog nu Drewsen kommet til at føle sig som Bonderepræsentant og Bondeven, at denne Slags Synspunkter blev afgørende for ham. Mere mærkeligt er det, at P. A. Tutein, der offentligt med stor Kraft havde hævdet Godsejerklassens landbopolitiske Synspunkter, i denne Diskussion vilde gøre »den friere Raadighed over Landejendomme« afhængig af visse Forudsætninger: almindelig Værnepligt, bedre Skoleundervisning, »Udvikling af Næringsforholdene« og en

1) Std., Sp. 869—901 (Forslag og indl. Behandling).

2) Sp. 890 f.

3) Sp. 892, jfr. 599 f. (om at Dr. denne Gang tager et Forslag, han har stillet angaaende »større Frihed i Landejendommenes Benyttelse«, tilbage).

Omdannelse af det styrende Landbrugskollegium, Rentekammeret¹⁾).

Skibsted var selv Rentekammerembedsmand, og den ikke mindst ejendommelige Omstændighed, der her foreligger, er netop, at et saa vidtgaaende Forslag om en fuldstændig Omvæltning af den bestaaende Landbolovgivning kan stilles af en Mand fra Rentekammeret, der tilmed er den ivrigste og mest yderliggaaende konservative Politiker i Stænderforsamlingen²⁾. Det viser sig, at der netop i de politisk mest »konservative« Regeringskredse kan være Stemning for meget »liberale« Metoder, hvor det gælder Lovgivning om Landbrugets Ejendomsforhold — Metoder, der kunde være blevet faretruende for den egentlige Bondestands Opretholdelse.

For den almindelige Vurdering af Gaardmandsklassen er det altsaa endnu paa den Tid karakteristisk, at der raader Tvivl om denne Klasses Udviklingsmulighed — (C. Neergaard vil f. Eks. ikke tro, den kan bære et frit Kommunalstyre) — omend Tvivlen langtfra faar et saa skarpt Udtryk som i Tiden før 1830. Som den bestaaende Landbolovgivning administreredes, lagde den dog faktisk ingen absolut Hindring i Vejen for, at der kunde opstaa en »dannet Middelstand« indenfor Landbruget. Ved Dispensationer blev der tilladt mange Sammenlægninger af Bondergaarde, og ikke mindst i Fyrrernes gode Opgangstider skulde paa denne Maade blive oprettet adskillige Ejendomme af den Slags, der nu betegnes som »Proprietær-gaarde«³⁾).

I de politiske Drøftelser vedrørende Landboforhold blev de Spørgsmaal afgørende, der dels drejede sig om Gaardmands- og Husmandsvilkaar indenfor det endnu i saa stor Udstrækning bestaaende Godssystem, dels om Bondestandens hele samfundsmæssige Retsstilling.

Et af de Spørgsmaal, der blev rejst i Forbindelse hermed, angik den ulige Fordeling af »Landskatten« mellem »privile-

1) Sp. 893.

2) Et Medlem (Ryc) fik derved Anledning til en ironisk Bemærkning om, at det havde glædet ham, »hvorledes den loyale Opponent nu synes at være gaaet over til den nyere Tids friere Anskuelse« (Sp. 887). Skibstedes Tilfælde viser i en særlig Grad, hvor lidt forfatningspolitisk Konservatisme havde at gøre med Konservatisme i mere socialpolitisk Forstand.

3) Resultatet af en Undersøgelse herover for hele Landet foreligger i Rentek.: »Fortegnelse over øde og nedlagte Bondergaarde 1842—48«.

geret« og »upriviligeret« Hartkorn. Denne Fordeling ændredes i sit Princip ikke ved den nye Hartkornsmatrikel, som traadte i Kraft 1844. Efter Sagens Behandling i Stænderne 1838 blev de paagældende Anordninger udstedt 24. Juni 1840. Den ny Matrikellov betød som bekendt, at der under Hensyn til Forskydningerne i Jordens Værdier gennemførtes snart en Forøgelse, snart en Nedsættelse af den hidtidige Hartkornsberegning, hvorved dog den største Del af Skattens Beløb vedblivende skulde udredes efter denne sidste¹).

Det skal endnu her nævnes, at Stænderforsamlingerne gennem hele deres Virketid kun fik liden Lejlighed til at beskæftige sig med egentlige Landbrugsspørgsmaal, de rent tekniske Sider ved Landbovæsenet. Dog udstedtes 29. Juli 1846 en *Anordning angaaende Vands Afledning*, der svarede til Krav, rejste fra Stændernes Side 1838 og 1840, og som havde været forelagt Stænderforsamlingerne i 1844²).

Det var ikke de rent landbrugsmæssige Spørgsmaal, men Bondestandens sociale og socialøkonomiske Forhold, der samlede Opmærksomhed. Udenfor Stænderne skabte disse Forhold Grundlaget for en Bondebevægelse. Betydningsfulde blev ogsaa her de Spørgsmaal, der angik Bondens rent statsborgerlige og, man kan tilføje, rent menneskelige Stilling overfor andre Samfundsklasser. Saa længe Værnepligten hvilede udelukkende paa de bondefødte, havde ogsaa den Karakter af en Slags offentligt »Hoveri«, der føltes som en Uret og et Standsmærke. Samtidig har Datidens ærekære Bønder i talrige Indtryk fra det daglige Liv set en Bekræftelse paa, at de ikke blev regnet for »lige saa gode« som Folk af andre Samfundsklasser; Hendrik Larsens Udtalelse under Jagtdebatten giver her i sin naive Tydelighed det klassiske Vidnesbyrd, der overgaar alle andre. Ved deres egne Iagttagelser og Oplevelser under Udøvelsen af deres politiske Hverv har de Stænderdeputerede af Bondestanden haft en særlig Lejlighed til at føle Brodden i det Problem, det her drejede sig om. Hvad maatte Peder West ikke

1) Jfr. Kollegialtidende 1840, S. 785 ff., 801 ff. I Roskilde udtalte Hendrik Larsen sin Forvisning om, at Forskydningen i Byrder i Henhold til den ny Matrikel vilde virke retfærdigt og rimeligt (Std. II, Sp. 2108 f.). 23. Okt. 1843 udstedtes en Anordning med visse nærmere Bestemmelser, den var behandlet i Stænderne 1842 (jfr. Kollegialtidende 1843, S. 817 ff.).

2) Jfr. Kollegialtidende 1846, S. 673 ff., 738 ff.

erfare, da han 1840 blandede sig i den storpolitiske Debat om Forfatningssagen, og med hvilke Følelser har Bønderne i Roskilde ikke samme Aar afslaaet Kammerherre Benzons hensynsfulde Tilbud om Fritagelse for at betale til det Bibliotek, som de dog ikke selv kunde have Forudsætninger for at benytte!¹⁾)

2. Landkommunalordningen af 1841 og dens Følger.

En meget vigtig og væsentlig Ændring i det hele Forhold mellem Bondestand og offentlige Anliggender — mere vidtrækkende i sin Virkning, end man forestillede sig — fandt Sted gennem den nye *Landkommunalordning*, der efter at være drøftet i Stænderne 1840 gennemførtes ved en Lov af 13. Aug. 1841 — hvorved der i Landdistrikterne oprettedes baade *Sogneforstanderskaber* og *Amtsraad*²⁾).

Christian VIII har personlig interesseret sig meget for denne Sag og drøftet den med A. S. Ørsted. Men den sluttede sig naturligt som sidste Led til hele det kommunale Reformværk, der var blevet indledet af Frederik VI, og havde allerede været bebudet i den første Stændersamling. Ved dens Behandling i Kancelliet kunde Ørsted fremlægge en Betænkning, han havde skrevet saa tidlig som i 1834. En særlig Vanskelighed ved at reformere de landkommunale Forhold frembød sig, fordi der ikke her som for Københavns og Købstædernes Vedkommende bestod noget egentligt Grundlag at bygge paa. Selve Begrebet Landkommune skulde skabes fra nyt, og man valgte da at knytte det til Virkekredsene for de hidtil bestaaende Fattig-

1) Om sidstnævnte Episode se ovenfor S. 68 f., jfr. ogsaa Verset om Per Winther i Viborg, S. 63. »Bondevennen« Drewsens overlegne Syn paa sine kofteklædte Kolleger var jo heller ikke blevet ubemærket af disse (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 460).

2) D. K. 2. Dept.: Bilag til Anordning om Landkommunalvæsenet 1841, 13. Aug. Nr. 530 b. Forestillingsprotokol 1840 I, Nr. 199, 1841 II, Nr. 38 A. Roskilde Sid. 1840, Sp. 1523—1700, 2126—2244, S. 64—83, Viborg Std., Sp. 1998—2066, 2072—2173, 2463—2550, 2605—11, S. 102—21. Blandt de nævnte Bilag findes bl. a. »Betænkning ang. Organisationen af de landlige Kommuner«, forfattet af A. S. Ørsted i 1834 og nu — under Vedlæggelse af en ny Betænkning — fremdraget, »da Hans Majestæt flere Gange har tilkendegivet sin Vilje, at der ved næste Stænderforsamling skal forelægges Provinsialstænderne en Plan til Indretningen af Landkommunevæsenet«. Betænkningen, der er forsynet med Randbemærkninger af Stemann, angiver for »Sogneraadene« Vedkommende Hovedtrækkene i den Ordning, der skulde blive gennemført. Jfr. iøvrigt Kollegialtidende 1841, S. 681 ff., jfr. 713 ff., 737 ff., 761 ff.

kommissioner, det vil sige ikke de enkelte Sogne, men *Pastoraterne*¹⁾. For hver af disse skulde der nu være en folkevalgt Repræsentation, som Ørsted oprindeligt havde tiltænkt Navnet »Sogneraad«, men senere foreslog at kalde Sogneforstanderskab, da denne Betegnelse ikke vilde være egnet til at skabe saa megen »Prætension«.

Efter det Udkast, der af Kancelliet forelægges Kongen, skulde Præsten være selvskreven Formand for det nye Kommunalraad, men i Statsraadet blev det ændret til, at det var den stedlige Politimester (Herredsfoged eller Birkedommer) eller en Repræsentant for ham, der skulde være det. Iøvrigt skulde Sognepræsten stadig varetage de Opgaver vedrørende baade Fattig- og Skolevæsen, som den hidtidige Lovgivning paalagde ham, og han skulde være selvskreven Medlem af Sogneforstanderskabet. Det blev dette Raads vigtigste Opgave at træde i Stedet for de hidtidige Fattig- og Skolekommissioner, der nu ophævedes. Selvskevne Medlemmer blev ogsaa alle Lodsejere med mere end 32 Td. Htk. Resten af Sogneforstanderskaberne skulde vælges af de uberygtede og over deres eget Bo myndige Beboere, der ejede eller brugte mindst 1 Td. Htk. Ager og Eng (eller ogsaa 2 Td. Htk. Skov- eller Mølleskyld) eller ogsaa Bygninger med paahvilende Arealsskat og af en vis Assuranceværdi.

Betænkningen fra Roskilde Stænderforsamling erkender det »som rigtigt og principmæssigt, at Valgret og Valgbarhed i Særdeleshed overdrages til dem, hvis Interesse ved Ejendom eller livsvarig Besiddelse paa det nojeste er knyttet til Sognedistrikterne«. I Viborg blev det af den nedsatte Komité foreslaaet, at alle Hartkornsbesiddere skulde være baade Vælgere og Valgbare; men for Valgrettens Vedkommende vilde Forsamlingen ikke følge dette Forslag (men forkastede det med 28 St. mod 17)²⁾. Ole Kirk fandt det fornødent, at Valgretsgrænsen blev mindst 4 Skæpper Hartkorn; det kunde, mente han, »være farligt for adskillige Kommuner at lade alle Hartkornsbrugere være baade valgbare og valgberettigede; thi som bekendt er Husmænd med ringe eller ingen Jord ofte meget fattige Folk, der maaske endog for et Stykke Brod vilde give en Mand deres

1) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 20.

2) Sp. 2519.

Stemme«¹⁾). Den særlige Stemning i Viborg for en Lempelse af Valgrets- og Valgbarhedsbetingelsen hænger naturligt sammen med, at der paa Grund af Forskellen i Jordbonitering ved en bestemt Hartkornsgrænse udelukkedes langt flere i Jylland end paa Øerne.

Begge Stænderforsamlinger var enige om at kræve en Nedsættelse (fra 2000 til 1000 Rdl.) af den Bygningsværdi, der skulde opveje Hartkornsbesiddelse, et Krav, der blev imødekommet ved Lovens endelige Udarbejdelse. Efter Ole Kirks Forslag vedtog de jyske Stænder desuden, dog kun med meget knebent Flertal (23 St. mod 22), at Valgretten burde udstrækkes til alle, der besad 4 Skæpper Ager og Eng Hartkorn (eller Skovskyld i Forhold dertil), samt med stort Flertal, at Valgbarhed burde indrømmes enhver Ejer eller Livsfæster af matriskuleret Jord.

Begge sidstnævnte Tanker afvistes af Regeringen. Bestemt og principielt blev det fra dens Side fremhævet, at det ikke kunde være nogen naturlig Ret for enhver, der levede i en Kommune, at have Adgang til at deltage i dens Styrelse: »De, der kun har 1 Album Hartkorn, har kun en overmaade liden Interesse i, hvorledes Kommunen styres, og ligesom altsaa deres Besiddelse ikke vækker Formodning om deres Kvalifikation til at varetage Kommunens Anliggender, saaledes kunde de billigvis ikke besværes med den Byrde at være Medlemmer af Sogneforstanderskabet. Det er og en ved alle andre Repræsentationer antagen Grundsætning, at samme ikke strækkes til andre end dem, der er i en saadan Stilling, at man hos dem kan forudsætte en vis Grad af Selvstændighed og Interesse for de Anliggender, for hvilke der skal virkes.«²⁾ Disse Betragtninger udelukker altsaa, at Regeringen kan inklade sig paa nogen Ordning med almindelig Valgbarhed, og det stemmer iøvrigt godt med den Holdning, Roskilde Stænder har indtaget i dette Spørgsmaal, her var der i Komitébetænkningen blevet advaret imod at lade Valgbarheden »synke ned til en Klasse, der er aldeles uselvstændig, og som endog omfatter Inderster og lignende Personer«³⁾, og et Forslag i denne Ret-

1) Std., Sp. 2500.

2) Se Kollegialtidende, S. 724 f.

3) Sp. 2139. — I Kancelliets Motivering for at afvise Viborg Stænders For-

ning af Godsejer Lüders var blevet forkastet med 62 St. mod 2¹). Ud fra samme Tankegang var det naturligvis endnu mere udelukket at indføre en almindelig Valgret, og Regeringen havde slet ingen Anledning til at beskæftige sig med dette Spørgsmaal. — Foranlediget ved Spørgsmaal og Forslag, der var rejst fra Stændernes Side, blev det i den færdige Anordning nøjere fastslaaet, hvilke Brugs- og Besiddelsesformer det var, der skulde medføre Valgret og Valgbarhed — nemlig ikke blot Raadighed som Ejer og Fæster, men (modsat Stændervalgretten) ogsaa som »Beneficiarer« eller iøvrigt paa Embeds Vegne over 1 Td. Htk. Ager og Eng (eller 2 Td. L. Skov og Mølleskyld), som Ejer eller Arvefæster over Bygninger, der var underkastet Arealskat og ansat til en Assurance af 1000 Rdl., endelig Forpagtning eller Leje af 6 Td. Htk. Aldersbetingelsen for baade Valgret og Valgbarhed blev 25 Aar.

Et Hovedonske fra begge Stænderforsamlingers Side var, at den nye Anordning skulde blive betegnet blot som en *provisorisk* Anordning. Synspunktet var, at Tiden endnu ikke var inde til at gennemføre et fuldt tilfredsstillende Kommunalvæsen, men først vilde være det, naar den hele Samfundsudvikling var meget mere fremskreden, og navnlig Oplysningen og Dygtigheden indenfor Bondestanden var blevet bedre. Regeringen imødekom ikke dette Ønske (det vilde, mente Ste-mann, være »saa godt som at opfordre til at gøre Forslag til Forandring«). Heller ikke nyttede det, at Stænderne stillede Forslag om at indføre Betegnelsen Sogneraad. Derimod havde de Held til at faa gennemført en anden og mere betydningsfuld Ændring i liberal Retning. I Overensstemmelse med Indstilling fra begge Forsamlinger blev det i Anordningen overladt til Forstanderskaberne selv at vælge deres Formand²). Herredsfogeden eller Birkedommeren faar Ret til at møde som

slag paa dette Punkt anføres bl. a., »at det vilde være en Hovedforandring i Udkastet, hvortil Østifternes Stænder alene ikke havde givet fjerneste Anledning, men som de endog udtrykkelig med 62 St. mod 2 havde forkastet«. Tilsvarende siges, at en Udvidelse af Valgretten »vilde komme i Strid med de Roskilde Stænders Mening« (Kollegialtidende, S. 725 f., 724).

1) Sp. 2181.

2) Den samme Ret gjaldt for Købstædernes Borgerrepræsentanter efter Anordningen af 1837, hvorefter Borgmesteren endnu tilhørte ikke Byraadet, men »Magistraten«. At der var en saadan anden Afdeling af Bystyret, lod imidlertid det hele Forhold være anderledes end paa Landet.

stemmeberettiget Medlem, naar han har Lejlighed dertil, ligesom det bestemmes, at Forstanderskabet selv kan tilkalde ham. Selvskrevne egentlige Medlemmer blev kun Sognepræsten og Lodsejere med mere end 32 Td. Htk.; Antallet af folkevalgte Medlemmer skulde efter Amtmandens Afgørelse være fra 4 til 9 (i Overensstemmelse med Stændernes Forslag, medens Regeringens Udkast havde ladet Tallet 4 være den almindelige Regel).

Stænderne ønskede en Bestemmelse indføjet om, at Sogneforstanderskabernes »Bestyrelse« i Almindelighed skulde omfatte alt, hvad der angaar »Sognedistrikternes egne økonomiske Anliggender«, men Regeringen gik kun med til at indrømme Forstanderskaberne »al den Medvirkning, som Forholdenes Natur tilsteder« (§ 17); derimod blev der paa enkelte Omraader efter Stændernes Forslag indrømmet Forstanderskaberne noget større Myndighed end ifølge Udkastet, saaledes Tilsyn med Vejes Anlæg og med Assurancevæsenet. De uden Sammenligning vigtigste Omraader for Sogneforstanderskabernes Virksomhed blev dog Fattig- og Skolevæsen; de traadte her helt i de tidligere Fattig- og Skolekommissioners Sted. Et meget vigtigt Punkt i den nye Ordning blev det imidlertid, hvad der i denne Anledning blev bestemt om Præstens Opgave. Han skal — hedder det i den endelige Anordning — selvom en anden er Forstanderskabets Formand, dog »foretage Fattig- og Skolevæsenets Sager i Moderne«, fore en særlig Protokol over disse Sager og mellem Moderne varetage alt, hvad der vedkommer dem.

Under Stændernes Forhandlinger var der kommet endel Bekymring til Orde med Hensyn til Præstens fremtidige Stilling, saaledes naar H. N. Clausen i Roskilde havde talt om at Præsten ikke burde være underordnet Mænd, der i Kundskaber og Dannelse stod langt under ham¹⁾. I Viborg havde Biskop Øllgaard ønsket, at Præsten ligefrem burde være Formand i Forstanderskabet for Fattig- og Skolevæsenets Vedkommende; han havde fundet Tilslutning hos Ole Kirk, hvis Stilling og Standpunkt som Bonde ikke hindrede ham i at vurdere den Indsats, der kunde gores ikke blot af Præster, men ogsaa af

¹⁾ Sp. 1560.

Skolelærere, hvilke sidste han derfor foreslog at tillægge Valgret og Valgbarhed (uden Hensyn til Jordloddens Størrelse)¹⁾. Resultatet blev altsaa dog, at begge Stænderforsamlinger anbefalede det frie Formandsvalg, men som Ordningen blev, maatte det anses for mest naturligt og hensigtsmæssigt som Regel at vælge Præsten.

Det øverste kommunale Raad for hvert Amt blev *Amtsraadet*. Her var Amtmanden Formand. Hvad de andre Medlemmer angaar, havde A. S. Ørsted i sin oprindelige Betænkning af 1834 forslaaet, at de skulde udnævnes af Stænderforsamlingen, et Vidnesbyrd om hans høje Værdsættelse af Stændernes Opgave, men naturligvis en Tanke, der blev energisk afvist af Stemann. Efter det Udkast, der forelagdes Stænderne, skulde alle Lensbesiddere i Amtet, en af Amtets Provster, der udnævntes dertil af Kancelliet, samt fire dels af Sædegaardsejerne, dels af Sogneforstanderskaberne valgte Medlemmer have Sæde i Amtsraadet. I Anledning af Forslag fra Stænderne blev det i den endelige Anordning fastsat, at der højst skulde indtræde to Lensbesiddere, og at der af Amtets Beboere skulde vælges ialt 6 Medlemmer, nemlig af Sædegaardsejerne, saafremt mindst Halvdelen af Amtets Hartkorn var i deres Besiddelse, tre, men ellers to og Resten af Sogneforstanderskaberne²⁾. Valgbare blev Selvejere med 4 Td., Fæstere og Beneficiarer med 5 Td. Htk. (eller det dobbelte af Skov- og

1) Sp. 2022 ff., 2032 f., 2050, 2053, 2116, 2500 f., 2519. Hvad Husmændene angaar, kunde Ole Kirk vel i og for sig ønske saa mange af dem Valgret som muligt, men dog ikke, da de betaler saa lidt til Kommunen, at de skal have alt for stor Overvægt. Et særligt Grænseskel mellem Gaardmænd og Husmænd er ham iøvrigt ubekendt, da det ikke findes i Vesteregnet, men »vel er det sandt, at i Bondeklassen som i andre Klasser søger de velhavende at forbinde sig med andre i samme Stilling« (Sp. 2111).

2) Maaske kan man i Amtsraadets Sammensætning se Spor af Christian VIII's personlige Indflydelse paa Sagen. I sine politiske Optegnelser noterer Kongen 6. Jan. 1840, at han ved Ørstedes Nytaarsaudiens har talt med ham om Kommunalvæsenet, »som mig syntes maatte bygges paa det bestaaende, nemlig den allerede regulerede Bestyrelse i Fattig- og Skolesager, hvorhos maatte tages Hensyn til de store Godsbesiddere, navnlig Grevernes og Baronernes Stilling. I Sognene maatte de hellere hedde Forstanderskab end Raad.« Af de her fremsatte Tanker er den for Kongens Tankegang mest karakteristiske utvivlsomt den, der vidner om hans sædvanlige Omsorg for Storbesiddelsen og da navnlig Lensbesiddelsen, det er derfor snarest ogsaa den fra Kongens Side mest originale. Det laa dog saa meget nærmere at tage et særligt Hensyn til Lensgrever og Lensbaroner, som disse for deres Besiddelsers Vedkommende endnu sad inde med visse Amtmandsrettigheder.

Molleskyld), tillige Forpagtere af Hovedgaarde paa mindst 25 Td. Htk. Valgrets- og Valgbarhedsalderen var 30 Aar. Efter Regeringens Udkast skulde Valgbarhedscensus ved Amtsraadsvalgene have været som den tilsvarende Census ved Stændervalg, men paa Stænderforsamlingernes Forslag blev den nedsat, saaledes at den i det væsentlige kom til at stemme med den Census, der ved de sidste Valg gjaldt for Valgretten. Som Amtsraadets Virkeomraade blev fastsat en Række Forretninger (der var noget udvidet efter Forslag fra Stænderne), saaledes Bestemmelsesret m. H. t. Amtsrepartitionsfond og Amtsfattigkasse, Kontrol med Sognedistrikternes Regnskaber og ogsaa andre Regnskaber, Tilsyn eller Afgørelser m. H. t. forskellige Forhold vedrørende Landkommunernes Styrelse, Afgivelse af Betænkninger til Regeringen over alle Foranstaltninger, der blot »paa en noget betydende Maade vil gribe ind i Amtets Økonomi«. Udtrykkelig bestemtes det, at de i Amtet værende Kobstæder var helt udenfor Amtsraadenes Virkekreds.

Anordningen af 29. Sept. 1841 paalagde Amtsraadene flere særlige Opgaver ved det fremtidige Vejarbejdes Igangsættelse og Ordning. Gennem de nye landkommunale Raad var der i det hele skabt et Grundlag for en stadig stærkere Udvikling af den lokale Indsats i offentlige Anliggender. Set fra Befolkningens Side var det dog kun et meget begrænset Selvstyre, der var indrømmet; Præsten havde bevaret sin Stilling som Administrator af de vigtigste Sogneanliggender, og der var gennem hele den Karakter, dette Forhold fik, blevet meddelt den nye Anordning et »Halvheden«s Præg, der i høj Grad lader den fremtræde som en Overgangsform til egentligt Selvstyre¹⁾.

For Landbefolkningens Vedkommende fik dog det nye Kommunalvæsen en større paaviselig Betydning end selve Stænder-

1) Hvor megen Opsigt og hvor stærkt Postyr det, selv flere Aar efter Anordningens Ikrafttræden, kunde vække, hvis en Bonde — og ikke Præsten — blev valgt til Formand i Sogneforstanderskabet, finder man en Beretning om — fra Kundby Sogn, Holbæk Amt — i J. P. Jensen: Sjællandske Bønder, S. 65 f. Vilhelm Beck beretter (i sine Livserindringer, S. 2 f.), hvorledes hans Fader, en myndig Gejstlig, som Formand for Sogneforstanderskabet nøjedes med at referere Sagerne for de andre Medlemmer, men forbeholdt sig selv at afgøre dem. Var der nogen, der mukkede og i et eller andet Spørgsmaal vilde give en afvigende Mening tilkende, udsatte han sig blot for dette Svar paa Tiltale fra sin Sjælesorger: »Hvad er det for noget forbandet Sludder, du kommer med — hold du bare din Kæft«.

forfatningen med Hensyn til at vække og nære Sansen for offentlige Anliggender.

Det første politiske Blad for Bondestanden, »Almuevennen« — eller »Belysning af Fortid og Nutid for den danske Almue« —, der begyndte at udkomme fra Nytaar 1842, søgte i udpræget Grad Tilknytning til det ny Landkommunalvæsen; det bragte ikke blot oplysende Artikler herom, men ledsagedes regelmæssigt af et Tillæg, der specielt behandlede Kommunalivet i den nærmeste Omegn af Hovedstaden: »Københavns Amts Landkommunaltidende«. Bladet blev grundlagt af Skomager J. A. Hansen og Skolelærer Rasmus Sørensen fra Venslev (ved Fuglebjerg)¹). Disse to Mænd havde begge været levende optaget af de kirkelige Stridigheder, der knyttede sig dels til Grundtvig og hans Venners Optræden, dels til den nye kristelige Vækkelse rundt om i Menighederne; de var optraadt som kristelige Polemikere, som Forsvarere af Retroenhed overfor Rationalisme, men dybere set var de begge i Virkeligheden »rationalistisk« indstillede, og de gik over til helt at beskæftige sig med det verdslige Livs Anliggender, saa snart Lejligheden dertil bød sig. Medens J. A. Hansen en Tid virkede som Haandværksmester i Slagelse, havde de truffet hinanden under deres fælles Deltagelse i Vestsjællands kristelige Liv. Resultatet blev den fælles Plan om Udgivelse af et politisk-socialt Ugeblad, en Plan, der altsaa blev virkeliggjort i 1842, efter at J. A. Hansen var traadt i Forbindelse med Orla Lehmann og gennem denne havde opnaaet en Plads paa »Fædrelandet«s Kontor.

»Almuevennen«s Redaktion har altsaa fra først af en nær Forbindelse med den politiske Liberalisme, og dets erklærede Maal var at arbejde for »Almenaandens Oplivelse« indenfor de brede Lag af Folket²). Det varer heller ikke længe, før der

1) Jfr. J. A. Hansen: Mit Livs Historie og Gerning, S. 208 ff., Rasmus Sørensen: Mit Levnedsløb, S. 252 ff. De to Selvbiografier er i deres Helhed udmærkede Selvportrætter. I fast, logisk Form og med rolig Bitterhed fortæller J. A. Hansen om sin svære Kamp for at naa fra Skomagerlæsten til en større Livsgerning. Med livlig og ordrig Begejstring ikke blot over sig selv, men for de Opgaver, han har stillet sig, naivt udviklende og omstændeligt forklarende, beretter Sørensen om sit Levnedsløb »og dets levende Berørelse med Almueskolens Historie i Danmark«.

2) J. A. Hansen, S. 213, Almuevennen 1842, Nr. 2.

i Bladet fremkommer Artikler af bestemt liberal Tendens, først mod Lindbergs Plan om »Statsgældens Afbetaling«, dernæst om »den danske Bondestands Forfatning under de uindskrænkede Konger« med det Formaal at vise, hvor lidt Bønder havde Grund til at elske Suveræniteten. 11. Maj 1842 præsenteres Orla Lehmann for Læserne i to rosende Artikler som en sand Folkets Mand¹⁾. »Almuevennen« tager altsaa bevidst Sigte paa at modarbejde de absolutistiske Stemninger, der hidtil havde været saa fremtrædende indenfor Bondestanden. Oprindeligt havde man Tanken henvendt ikke blot paa Bonde-, men ogsaa paa Borgerstanden. J. A. Hansen skulde skrive for Købstædernes »Almue«, Rasmus Sørensen for Landets. Allerede i det første Nummer af Bladet indleder den sidstnævnte en Artikelrække om det ny Landkommunalvæsen. Han vender sig polemisk imod Pastor C. L. Borresen, der i sit Blad for Almuen, »Den danske Bondeven«, havde formanet Bønderne til ogsaa fremtidig at lade Embedsmændene raade; for Sørensen er det en Selvfølge, at Bondestanden bør arbejde sig frem til saa megen Indsigt og Dygtighed, at den selv helt kan klare sine egne Sogneanliggender. Han er Selvstyrets ihærdige og optimistiske Talsmand²⁾.

Det blev dog ikke de kommunale Forhold, der kom til at danne det mest typiske og fremtrædende Stof i »Almuevennen«. Allerede i Bladets allerførste Nummer fremhæver Rs. Sørensen fyndigt »Forskellen imellem en Fæstebonde og en Selvejrbonde«: . . . »En Fæstebonde, som kan staa sig og er i Fremgang, forbedrer aarlig sin Gaard og Jord til hans eget Bedste, saa længe han lever, og til Bedste efter hans Død for hans Herskab, som arver Frugten af hans Flid paa Gaard og Jord. En Selvejrbonde, som kan staa sig og er i Fremgang, forbedrer aarlig sin Gaard og Jord derimod ikke alene til

1) Almuevennen 1842, Nr. 11—12, 15, 19—20.

2) Personlig led Sørensen den Tort at blive afvist, da han ved det første Forstanderskabsvalg mødte frem som Vælger i sin Kommune; hans Skolelod havde Hartkorn nok efter den nye, men ikke efter den gamle Matrikel. (Almuevennen 1842, Nr. 8 og 9). 1842 talte Rs. Sørensen ved St. St. Blichers Himmelbjergfest om Almueoplysning og Almenheld, om Danmarks Naturrigdomme, om almindelig Værnepligt og om en konstitutionel Statsforfatning, »som han var vis paa ad Overbevisningens Vej dog vilde trænge igennem«; 1841 havde han talt om Afholds- eller rettere Maadeholdssagen, for hvilken han er en af de første Forkæmpere her i Landet (»Almuevennen« 1842, Nr. 39).

I. A. HANSEN

Bedste for ham selv, saa længe han lever, men og til Bedste, efter hans Død, for hans Born og Efterslægt, der alene arver Frugten af al hans Flid. . . .«. Det var de almindelige landpolitiske Spørgsmaal om Bondestandens hele økonomiske og sociale Stilling, ganske særlig alt vedrørende Fæstevæsenet og Godsforhold, som blev de Emner, »Almuevennen« særlig tog op og behandlede med en agitatorisk Kraft, der fik vidtrækkende Betydning. Efter at Rs. Sørensen i Februar 1843 var fra-traadt Redaktionen, viste J. A. Hansen sig fuldt istand til at fore Bladet videre paa dette Grundlag som et rent Landboblad, der havde opgivet at regne med Tilslutning fra Byerne; for J. A. Hansen laa det i en særlig Grad at opdyrke Landboretten, saaledes at den blev et skarpt politisk Vaaben til Forsvar for Bondeinteresser mod Herremænd. Han, der havde gjort sit første politiske Forsøg som Talsmand for Købstads-Haandværkerne¹⁾, blev herved den banebrydende Bondepolitiker.

Den ny Landkommunalordning gav rundt om Anledning til Oprettelse af Foreninger, der vidner om Interesse for de Opgaver, der nu er blevet stillet Landbefolkningen; vi møder disse Foreningsdannelser under Navn af Sogneforstanderforeninger, Landkommunalforeninger, Landboforeninger. Karakteristisk for dette Foreningsliv — ligesom for »Almuevennen«s Agitation — er, at det tager et meget videre Sigte end kommunale Forhold. I Februar 1843 stiftedes med Drewsen — der var blevet Amsraadsmedlem — som Formand »Københavns Amts Landkommunalforening«. Bortset fra »selskabeligt Samliv« skulde det ved dens Møder være Opgaven »i streng parlamentarisk Form« at behandle »de kommunale eller Landboerne særligt vedkommende statsborgerlige Anliggender«²⁾.

Fra Regeringens Side ønskede man ikke, at de almindelige »statsborgerlige« Samfundsforhold skulde holdes paa Afstand af Kommunallivet. De nye Landkommunalraad skulde snart

1) Stdfs. Hist. I, S. 560.

2) Almuevennen 1843, Nr. 8. Allerede i Nr. 26 for 1842 har Bladet meddelt, at samtlige Sogneforstanderskaber i Skodborg og Vandfuld Herreder har besluttet at samles 4 Gange aarlig i Lemvig for at raadslaa om, hvad der kan tjene til Bondens og Landets Tarv. Iøvrigt omtales i Aargangen 1843 en Række af denne Slags Foreninger: Landboforening for Øster- og Vester-Flakkebjerg Herreder, Sogneforstanderforeningen i Lundby pr. Præsto, Roskilde Amts Landkommunalforening, Falsters Landboforening, endnu i Begyndelsen af 1844 desuden Kommunalforeningen i Randers Amt.

til Behandling og Erklæring faa overdraget et af de allervigtigste blandt disse: Spørgsmaalet om *Husmændene*.

3. Husmandssagen.

I Nr. 11 og 12 af »Almuevennen«s første Aargang findes en Artikel af Rasmus Sørensen om »Fæstehusmændenes Stilling«. Sørensen fremhæver her, at man ogsaa maa regne Fæstehusmændene med til Bondestanden, og at det ikke er ligegyldigt, naar Indskrænkningen af Gaardmændenes Hoveri har medført et nyt trykkende Pligtarbejde for Husmændene. Han nævner som Eksempel Forholdene paa Holsteinborg Gods (hvor han selv har sit Skolekald): Besiddelsen af en Husmandslod paa 3—4 Td. Land medfører foruden Tiender og de kgl. Skatter en Afgift paa 8—10 Rdl. i Huspenge og 2—2½ Td. Byg i Kornafgift, og Afgiften er han forpligtet til at aftjene i Arbejde under Beregning af en saa lille Godtgørelse pr. Dag, at der kommer til at paahvile ham 52 Arbejdsdage aarlig paa egen Kost og med egne Redskaber foruden 7 Dages Arbejde ved Høets eller Kornets Hjemkørsel, 2 Høst- eller Ladedage, 1 Klapperdag samt Forpligtelse til at besøge Hundreder af Favnes Grøftegravning og et stort Kvantum Arbejde ved Høstning, Tærskning og Saaning. »Det har«, tilføjer Sørensen (med et Ræsonnement, der rigtig viser hans troskyldige Sind og Tankegang), »altid været for mig en Gaade, ja det forunderligste Særsyn, at han, den salig afdøde gode Kammerherre og Ridder Greve F. A. Holstein, som var et af de bedste og kristeligste Hjærter, jeg her har kendt, havde kunnet lade sit Grevskabs Fæstehusmænd ansætte paa saa usle Vilkaar ved Siden af al den gode Forbedring, som han forskaffede Fæstegaardmændene i deres Stilling, og det endda ikke paa ordentlig Fæsteforsikring, som de senere Husfæstere imod klækkelig Indfæstning dog nu har faaet, men paa blot Lejekontrakter, ifølge hvilke de kunde, uden videre, med 12 Ugers Varsel opsiges til Udflytning, dog med Løfte om Fæste, naar Lejeren i 3 Aar havde opfyldt, hvad der var ham umuligt at opfylde.«

I en følgende Artikel udvikles, hvilket Fremskridt det vilde være, om Husmanden kunde blive fri for paa denne Maade at levere sine Husafgifter i tvunget Arbejde: Klager over Ugedagsmændenes Utroskab og Klager skyldes som Regel, at Herskaberne selv har paalagt dem Arbejde, de ikke er istand til at bære — »og naar jeg har set en Husmand udmunderet paa hans lange Rejse til Hovmarken, med Le, Mejered, Rive, Træflaske med Vand og Mælk, Lædertaske med Brødskorper i o. s. v., da har jeg altid sukket i mit Hjerte og bedt til den levende Gud i Himlen, at han dog i Naade vilde afvende dette Trælleaag fra Danmarks milde Kornvange og Høsletter«¹⁾.

1) Alm., Nr. 14.

Blandt de Sager, hvorom »Almuevennen« 1842 — i en Artikel 29. Juni — anbefalede Landalmuen at indsende Andragender til de forestaaende Stænderforsamlinger, var ogsaa »Afskaffelse af Husmandshoveri«: vel har — indrømmer Bladet — ved sidste Stænderforsamling ikke engang Bøndernes Deputerede stemt for dette Andragende, men det er i den Grad til hele Statens Gavn, at det »maa alter gentages, indtil det endelig gaar igennem«, og der kan ganske vist blive Tale om Indgreb i Ejendomsretten, »men Statens Ret og Forpligtelse til at unde sine Sonner Bolig og Brod i deres Ansigts Sved, uden at de lægges ind under Fattigvæsenets Forsorgelse, er ældre og større end Godsejernes Ejendomsret«.

Til Stænderforsamlingen i Roskilde, der aabnedes 7. Juli 1842, indgik der flere Andragender vedrørende Husmændenes Kaar, men Opmærksomheden samlede sig om et Forslag, der stillede af Sognefoged *P. Jørgensen* i Forening med fire andre Bondedeputerede (*S. Jørgensen, Jakob Jensen, C. Petersen, J. Petersen*)¹).

»Hvordan det end gaar, og hvad der end sker«, indrømmes det her, »vil det vel aldrig blive andet, end at den ringeste Klasse i Samfundet kommer til at henslide Livet under ublide Kaar.« Men, hedder det saa videre, Husmændenes Forfatning er langt sørgeligere end enten nødvendigt eller forsvarligt. Ejendommens høje Pris kan nødsage mangen Ejer til at bruge Midler for at tvinge saa meget som muligt ud af sin Ejendom, og jo mere Gaardmandshoveriet gaar tilbage, desto større maa Trykket falde tilbage paa Husmandsklassen, jo længere vor landlige Industri staar tilbage, desto vanskeligere bliver det for en Familie at ernære sig af tvende Hænders Arbejde. »Men vist og sandt bliver det ligefuldt, at, naar man ser en Husmand ved Stjerneskin gaa stundom en lang og besværlig Vej for med egne Redskaber og paa egen, som oftest helt usle, Kost at arbejde hele den udslagne Dag sammen med kraftfulde og velnærede Tjenestefolk og først længe efter Solens Nedgang, efter sit møjssommelige Dagværk, at vende tilbage til sit kummerlige Hjem naar vi endelig ser Manden, efter at hans Arbejdsformue er udslidt, længe før dette efter Naturens Orden burde være Tilfældet, med sin hele Familie vandre over paa Kommunens Fattigvæsen for at gøre Plads for en anden, der gaar samme Skæbne imøde, da maa det vist-

1) Std., Sp. 1344—57 (Forslag og indl. Beh.), 2887—2966 (Komité og foreløbig Beh.), 3455—3555 (endelig Beh.), XLVII—XLVIII (Petition). Se om forskellige Husmandsandrager Sp. 1159, 1357—62, 1421, 1479, 1937, 2901, 2902, om et Forslag af Reventlow ang. Husmænds Høkerhandel 2955 f.

nok indrømmes af hver god Kristen og af hver Fædrelandets Ven, at der er god Anledning til at opkaste det Spørgsmaal, om herved intet er at gøre. . . . Og selv der, hvor Husmændenes Kaar er mindre strenge, end vi her har nævnt, skal dog ingen kunne nægte, at han i Reglen kun har liden Glæde af at leve paa Guds skønne Jord og i vort velsignede Fædreland.« Følede sig som de naturlige Talsmænd for »den hele Bondestand« og derfor ogsaa for Husmændene foreslaar de fire Deputerede, at man ansøger Kongen om at forelægge den næste Stænderforsamling et Lovudkast om Forbedring af Husmandsklassens Kaar; de antyder, at et Middel hertil kunde søges i Indførelse af tvungent Livsfæste for Huslodder, i hvert Fald en Indskrænkning af Pligtarbejdet og Forbud »mod Vold og Mishandling« overfor Husmændene under dette Arbejdes Udførelse.

P. G. Bang og Algreen-Ussing udtalte sig begge direkte i den Retning, at det nok var bedst denne Gang ikke at afvise en Behandling af denne Sag, skønt det næppe var let at faa et Resultat ud af det; »aldeles umuligt var det dog maaske ikke«, mente Algreen-Ussing; Grunden til, at tilsvarende Andragender i tidligere Samlinger var blevet afvist, var, gjorde Bang opmærksom paa, »ikke nogen anden end den, at det antages umuligt at udfinde Midler til at afhjælpe den uheldige Stilling, hvorved Husmandsklassen paa forskellige Steder befinder sig«; selv havde Bang da iøvrigt 1840 betegnet denne Sag som »en Opgave, som efter sin Natur ikke kan løses«, da Arbejdernes Kaar maa bero paa Konkurrence om Arbejdet¹⁾. Nu tog da Scavenius²⁾ i en længere Tale til Orde udfra et beslægtet Synspunkt: »Det er vistnok meget smukt at tage sig af sine fortrykte Brødre«, og det vilde være ønskeligt, om Forsamlingen kunde udfinde Midler, som »uden Fornærmelse af andre« kunde hjælpe Husmændene. Men det maa ikke glemmes, at Pligtarbejdet for Husmanden udgør den bekvæmme Maade at erlægge sin Skyldighed paa. »Dersom en Grundejer sætter en Mand ud af sit Hus, blot fordi denne er gammel og svag, da er slig Fremfærd fra det moralske Standpunkt rigtigheden af dadle, men deri ligger dog ingen Grund til at krænke Ejerens frie Disposition over sit Hus« (saa lidt som ved tilsvarende Fremfærd fra en kopenhavnsk Husejers Side). Scavenius mener, at enhver ny Bestemmelse, der træffes an-

1) Sp. 1348 f., jfr. Std. 1840, Sp. 615 f.

2) Sp. 1349 ff.

gaaende Husmændene, nødvendigvis ogsaa maa gælde for Husmænd hos Selvejrbønder, og han finder det mærkeligt, at man i denne Sammenhæng har glemt at tænke paa den store Klasse af Indsiddere. »Dog«, fortsatte han, »lader os ikke skuffe os selv. Lader os betragte Sagen uden Fordom og uden Lidenskab og erkende, at Sagen maaske hverken drejer sig om Husmænd eller Indsiddere, men om vort eget Bidrag til Fattigvæsenet og er en ren Fattigvæsenskuestion«. Foranstaltninger til Gavn for de fattige fører imidlertid let til at skabe flere fattige ved at give en Opmuntring til Folkemængdens Forøgelse. »Saaledes kommer vi ind paa den store Sag om Armodens Tiltagende, om Pauperismen, en Sag, der i alle Europas Lande hvert Aar faar foroget Vigtighed, medens man endnu ikke har fundet nogen tilfredsstillende Løsning.« Muligheden for at modvirke Fattigdommen ligger sikkert i »tiltagende Industri og Kultur«, ikke i »kunstige Foranstaltninger«.

Det er let at se, at Herren til Gjorslev udtrykte ikke blot sin Stands, men i nogen Maade ogsaa sin Tids herskende Aand. Han vil gerne se Fattigdommen i Verden formindsket, men det maa ske uden »kunstige« Indgreb fra Statsmagtens Side, frem for alt uden Krænkelse af den urørlige Ejendomsret, allermindst for en enkelt Befolkningsklasses Skyld kan han gaa med til at bryde, hvad han udfra meget tidsbestemte Forudsætninger opfatter som de mest afgørende sociale og nationaløkonomiske Principer, de samme Principer, der var bestemmende for Mænd som Bang og Algreen-Ussing, naar de fra deres Side ikke kunde andet end ytre et stærkt Forbehold overfor hele denne Sag; en Betragtningssmaade som Scavenius' maatte i det hele veje meget tungt til for det overvejende Fler-tal i Stænderforsamlingen. Men der lod dog straks en Indsigelse og det endda fra selve Forsamlingens Præsident, *H. N. Clausen*¹⁾. Kunde virkelig, spurgte han, et Andragende som dette afvises blot ved en Paaberaabelse af det frie Kontraktforhold og Ejendomsretten, og var det ikke nærmest Ironi at tale om »Frivilligheden« hos de Mennesker, der var henvist til at akkordere om Husly under de Vilkaar, hvorom der var Tale? Efter Clausens Skøn kunde Ejendomsretten ikke gælde

1) Sp. 1353 ff.

for at være en saa ubetinget og absolut Ret, og han havde fra et stort Antal Husmænd paa flere Godser i det sydlige Sjælland modtaget Klager, der var egnet til at fremkalde alvorlige Betragtninger.

Det blev enstemmigt vedtaget at behandle Sagen i Komité, hvortil valgtes Bang, C. Neergaard, Rosenørn-Lehn, Algreen-Ussing, Haastrup. I denne Betænkning afviser disse Folk den Tanke, at Indforelse af Fæstetvang for Huse skulde kunne blive en Foranstaltning til Gavn for Husmændene, og ligeledes Tanken om et vist Kvantum Arbejde for enhver Person eller ethvert Hus som »et saa stærkt og unaturligt Indgreb i det frie Kontraktforhold«, at det ikke begrundes ved Arten af de Misbrug, der hidtil har kunnet paavises; i Anledning af et Forslag, der var indsendt til Præsidenten fra Etatsraad Estrup, Kongsdal¹⁾, udtaler man vel sin Sympati for at faa bremsset Indgaaelsen af »utidige og ubesindige Ægteskaber«, men betragter dog et Forbud mod Indretning af nye Beboelseslejligheder som »et saa betydeligt Indgreb i den frie Dispositionsret over en Ejendom«, at det ikke kan tilraades. Komitéens Forslag kommer til at samle sig om følgende Punkter: 12 Timers Arbejdstid som absolut Maksimum selv i de længste Sommerdage, et halvt Aars Opsigelsesfrist for udlejede Huse, Bestemmelse af Husmandens Pligtarbejde til visse Arbejder eller enkelte Dage om Maaneden eller Ugen (altsaa Forbud mod alle mere ubestemte Kontraktforpligtelser), Forbud mod Hustugt overfor gifte Folk af Husmandsklassen, en Afgørelse af, hvorvidt Fæsteforpligtelsen ved en Bondegaards Udstykning skal vedblive at gælde ogsaa for de derved fremkomne Parceller²⁾.

1) Estrup havde som Repræsentant for Sædegaardsejerne selv været Deputeret ved denne Stænderforsamling, men var udtraadt paa Grund af Sygdom (Sp. 1422). Sin særlige Interesse for Husmandssagen viser han altsaa ved dog at indsende et skriftligt Forslag herom; han synes særlig at se Sagen som et moralsk Problem, og han vil derfor gøre det vanskeligere for de Ægtepar, der har indgaaet deres Forening paa letsindig og ubetænksom Basis, at stifte Hjem, ligesom han ønsker »korrektive Forholdsregler« med Hensyn til Krostuer o. s. v.; tillige ønsker han dog »Lejesystemets successive Afløsning ved Fæsteindretninger« og »bestemt Hoveri« (Sp. 2894 f.).

2) Forordningen af 30. Jan. 1807 bestemte en 10 Timers Arbejdstid for Husmandshoveriet, men forbød ikke Overenskomster om længere Tid. Om Hustugten rummede den overhovedet ingen Bestemmelse og altsaa heller ikke noget Forbud. Det maa erindres, at de almindelige Bestemmelser om Hoveri kun gjaldt for Gaardmandshoveriet og ikke for Husmandens Pligt-

Da denne Komitébetænkning kom til Behandling i Stænderforsamlingen, udtalte Scavenius¹⁾ sin Glæde over, at Komitéen saa fuldt havde indset og »bevist«, hvorledes »det ikke er ved Indskrænkninger i Ejerens naturlige Frihed til at benytte sin Ejendomsret, at nogen sand Frihed i de fattiges Kaar kan forventes«. Et enkelt Punkt i Betænkningen fandt han dog mindre vel begrundet, nemlig Punktet vedrørende Hustugt! »I denne Henseende maa jeg bemærke, at Retten til Udovelse af denne Hustugt er saa godt som det eneste virksomme Middel, som Lovgivningen har tilstaaet en Husbond til at hævde sin Myndighed mod sine undergivne. . . . Den arbejdspligtige, det være sig Husmanden eller Tjenestekarlen maa have Bevidstheden om, at han udsætter sig for ojeblinkelig personlig Lidelse ved grovelig at forsømme sin Pligt eller give sine Lidenskaber Tøjlen«.

Den økonomiske Liberalist Scavenius var ved dette Ræsonnement sprunget over i en helt anden Tankegang; han gjorde pludselig Krav paa en Husbondret, der absolut intet havde at gøre med et Kontraktforhold, der skulde være bygget alene paa Parternes frivillige Overenskomst om, hvad de gensidig vilde yde hinanden. Den samme Inkonsekvens finder vi hos den Godsejer, der under Sagens Droftelse skulde slaa det drabeligste Slag for »Friheden«s Sag — nemlig Herren til Store og Lille Frederikslund.

*Grevencop-Castenskjold*²⁾ præsenterede sig som den, der i en lang Række af Aar havde fulgt de Principer, som Komitéen havde fremstillet; men han følte sig ikke kaldet til som Lovgiver at paanode andre, hvad han havde fundet passende for sin Ejendom, og han vilde nu udtale sig tydeligt og bestemt om, hvorledes han efter sin Tankegang maatte betragte det her omhandlede Spørgsmaal — og det gjorde han da ved at anstille følgende Betragtning, der formentlig fortjener en Gengivelse i udførlige Uddrag og med visse Udhævelser:

»Naar den unge har opnaaet den Alder, at han kan arbejde for sig selv, og naar han, enten ved Statens Hjælp eller paa sine For-

arbejde, ligesom Fæstetvangen og i det hele Fæstelovgivningen jo overhovedet kun ansaas gældende for Gaarde, ikke for Huse.

1) Sp. 2910 ff.

2) Sp. 2930—36.

ældres Bekostning, har faaet Opdragelse og Undervisning, da er dette . . . vel intet, som han har at takke for, men han har heller intet at fordre af sine Medborgere, og han vilde vistnok have stor Uret, om han troede at have Fordring paa noget enten af Kapitalistens Rente eller af Jordbrugerens Ejendom. *Han maa henvises til Arbejde . . .*, hele Verden staar ham aaben, og for sit Arbejde faar han Vederlag. Det er vist, at dersom Arbejderen selv skal opgive Værdien af sit Arbejde, vilde han sætte det for højt, og dersom den, der skal yde Vederlaget, skulde bestemme det, vilde det lige saa sikkert blive for lavt vurderet. Der maa altsaa en tredje Magt til for at udjævne Forholdet, og *denne regulerende Magt, mener jeg, findes udbredt over hele Jordkloden fra Pol til Pol, fra Øst til Vest; denne Magt er Konkurrencen.*« Ingen kan sætte sig ud over den, og i Kraft heraf opnaar Arbejderen Vilkaarene for sit Arbejde, der ikke forlanges ændret, fordi han »af Ubetænksomhed eller i Tillid til andres Medlidenhed« gaar hen og gifter sig. »Men har han først *frivillig* sluttet en Kontrakt, da maa det være en *ussel Karl*, som har ringe Agt for sig selv, der siden gaar hen og siger, at det var i Nød og Trang, at han sluttede den. Naar der om Huset kun er sluttet en Lejekontrakt, og var ikke *dette unaturlige Fæsteforhold*, som intetsteds findes udenfor Danmark . . . , staar det i alt Fald til ham at hæve Kontrakten, og han kan ikke fordre at give en ringere Husleje end en saadan, som staar i Forhold til, hvad Huset ved Salg vilde afgive.«

Begge Parter er efter Talerens Overbevisning bedst tjent med, at der stadig er Adgang til at indgaa et frit Lejeforhold med Sikring af den Arbejdskraft for Landbruget, som dette ikke kan undvære: »Det er vistnok i det hele taget uheldigt at paalægge myndige Mennesker at gøre Akkorder, hvis Udfald ikke paa nogen Maade er at forudse. . . . Jeg maa ogsaa være af den Mening, at i Lejeforholdet ligger det bedste moralsk tvingende Baand paa Forældre og Børn, idet de vil vogte sig for at begaa noget, der kunde give Anledning til, at Lejligheden blev dem opsagt. *At Fæsteforholdet har været af gavnlig Indflydelse for Moraliteten, har jeg ingenlunde kunnet spore.*« Det vil være aldeles umuligt at sætte Grænser for det Arbejde, en Husmand skulde have Lov til at paatage sig. »At man i England og Fabrikslandene vaager over, at Børnene, som viljeløse Skabninger, ikke ødelægges ved overdrevent Arbejde, er sikkert stemmende med Statens Forpligtelse; *men hvorledes man kan komme til det Resultat at sætte et bestemt Maal for, hvor meget den myndige Mand maa forpligte sig til at præstere, det fatter jeg ikke. . . .*« »Lad os derfor ikke autorisere Dovenskabene! Det er første Gang, jeg har hørt et saadant Forslag, eller at en saadan, for mig aldeles uopfattelig Tanke er blevet fremsat. . . . Skulde Arbejdet indskrænkes til 12 Timer daglig, vilde man i Sandhed komme til kort. . . . I Sandhed, det vilde være meget nedværdigende at sige til en hel Klasse af Mennesker, at den ikke maa akkordere

om, hvor meget den vil arbejde. I andre Lande, hvorsomhelst jeg er kommet frem, har jeg intet Sted set en Almueklasse saa vel forsynet med Føde og Klæder som den danske. . . . Naar man taler om at formindske Pauperismen, da er det vistnok ønskeligt, at dette sker saa vidt muligt; *men Pauperismen er noget, der hænger ved de sociale Forhold ligesom Klæder ved Mennesker; det er den, der holder det hele igang, det er den, der bringer Arbejderen ned i Minerne, Somanden paa Havel og Skarnageren paa Vognen.*«

Det ses altsaa tydeligt nok, at Grevencop-Castenskjold ikke nærer noget brændende Ønske om at faa »Pauperismen« udryddet blandt danske Husmænd; dertil var denne Godsejer en altfor begejstret og troende Tilhænger af de økonomiske Kræfters frie Spil, af Tanken om Nød og Trang som den Drivfjeder i Samfundets Virksomhed, der ikke kan undværes og ikke alt for meget tør slappes. Fri-konkurrencens Idé er i hans her citerede Tale gjort til Genstand for en saa ubetinget Lovprisning som vel aldrig ellers i en dansk parlamentarisk Forsamling. Saa meget mere lyder det som skurrende Toner i denne Lovsang, naar han ligesom Scavenius fremfører et Forsvar for Hustugten: »Der er de Gerninger, som trænger til uopholdeligen at revses, og jeg skal blandt dem kun nævne den saa almindelige Mishandling af Kreaturer, og da Dyrene ikke selv kan udøve jus talionis, paaligger det netop Menneskene at gøre det.«¹⁾ Her søges dog en Slags »juridisk« Begrundelse for at ville bevare en gammel Herlighedsret paa Trods af alle naturlige Synspunkter for et »frit« Kontraktsforhold, men det vilde rigtignok have klædt baade Grevencop-Castenskjold og Scavenius bedre, om de i Kraft netop af deres saa meget hævdede Hovedsynspunkter vilde have krævet Ophævelse af alle Regler og Rettigheder, der efter den bestaaende Lovgivning gav Herremanden en anden Stilling overfor hans Arbejdere end den, der ligefrem fulgte af en afsluttet Kontrakt.

Som »Friheden«s Talsmand i dansk Landbopolitik var Grevencop-Castenskjold fremtraadt, længe før han blev Stænderdeputeret. I et indsendt Andragende 1824 til Rentekammeret havde han søgt at faa »det unaturlige Fæsteforhold« afskaffet ogsaa for Bøndergaardenes Vedkommende ved som Middel mod Landbrugskrisen at foreslaa en Ret for Godsejerne til at sammenlægge Bøndergaarde til større Ejendomme. Før saa vidt det gjaldt om at gøre den »friere« Besiddelsesform gældende for Husmandslokker, stod han som Arvtager af en Tradition fra sin Faders Godsbestyrelse; i sin Beskrivelse over det sjællandske Landbrug, som det formede sig ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, nævner Landøkonomen G. Begtrup Store og Lille Frederikslund som Godser, hvor det var blevet Skik at bortleje Huse paa Opsigelse i Stedet for at give dem i Fæste²⁾.

1) Sp. 2935. jus talionis = Gengældelsesret.

2) Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1824, Litra A, Nr. 14, Sjæll. Landvæsensjournal 1824, Nr. 217, 1833, Nr. 301. Der var ingen Stemning for

Det blev A. S. Ørsteds særlige Indsats i Stænderdebatten om denne Sag, at han gennem en længere juridisk og historisk Udvikling af Spørgsmaalet fastslog, at de almindelige Regler om Fæsteforholdet udtrykkelig kun tager Sigte paa Gaarde, men ikke paa Huse, og at der ikke kan paavises nogen Lovhjemmel for, at Fæstepligten ogsaa skulde gælde Huse; hvis der derfor nu skulde skabes en anden Ordning, maatte det ske ved en virkelig Lovændring, og man kunde ikke paaberaabe sig, at der i den bestaaende Lovgivning var gjort nogen Forskel paa Gaarde og Huse¹⁾. Med Hensyn til Hustugten oplyser Ørsted, at det i 1831 i Anledning af en Forespørgsel til Regeringen var blevet godtgjort, at der ikke ved Forordningen af 30. Jan. 1807 — om god Orden ved Pligtarbejdets Udførelse — var hjemlet Godsejerne nogen Ret i saa Henseende; efter Kronprinsregentens udtrykkelige Befaling var en Bestemmelse herom direkte blevet strøget, inden Forordningen — der i sin Ordlyd overhovedet ikke kom til at berøre dette Forhold — blev udstedt; naar imidlertid ikke denne Undersøgelse fra 1834 havde givet Anledning til nogen offentlig Udtalelse om Spørgsmaalet, og naar heller ikke en saadan Udtalelse udtrykkelig forelaa gennem Forordningen af 1807, saa kunde man dog efter Ørsteds Skøn »antage«, at der ikke var noget ulovligt i at forbeholde sig Anvendelsen af et Korrektionsmiddel, hvis Nødvendighed saa stærkt var blevet hævdet; for sit Vedkommende havde dog Ørsted intet imod, at man nu androg om at faa det omhandlede Spørgsmaal afgjort ved Lov »og i saa Fald vistnok i den Retning, at Revselsesretten ikke skulde finde Sted«.

Det var i udpræget Grad *Juraens* Synspunkt overfor de bestaaende Forhold, der blev gjort gældende af den kgl. Kommissarius. Om den praktiske Mulighed for at faa disse For-

at imodekomme Forslaget, men det blev dog af Kammeret draget frem i 1833 for sammen med Tuteins Forslag at blive behandlet i den nedsatte Landbo-kommission. — G. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkingen i Sjælland og Moen I, S. 245 f. Uden den Slags Kontrakter, anfører B., har Ejeren paa-staaet, at det vilde »være umuligt at holde Orden imellem en talrig Mængde Husbeboere«, men selv anser han det for en Mangel, at der ikke paa denne Maade er skabt nogen Sikkerhed for Husmanden under tilstodende Sygdom og Alderdom.

1) Sp. 3478 ff. — Akterne vedr. Hustugten findes iblandt »Husmands-sagen«s Akter i Pakke I i Rentek. Det hele Spørgsmaal om Hustugt drejede sig jo kun om Vilkaarene ved »Pligtarbejdet«s Forrettelse.

hold forbedret gav *C. N. David*¹⁾ sin Mening tilkende ud fra den *politiske Økonomis* Standpunkt. Han fremhævede, hvorledes denne Sag nu engang var uløselig knyttet til det hele Spørgsmaal om *Pauperismen*, »det store Spørgsmaal paa Kulturens lyse Vej«: Vor Tids magelose Opsving har bragt Kapitalkraft og Arbejdskraft i en fjendtlig Spænding overfor hinanden, men skal den Opgave, der herved frembyder sig, løses, maa det ske, uden at man hengiver sig til farlige Illusioner, og uden at man rokker ved Ejendomsrettens Sikkerhed, »denne Statens første Grundstøtte«. Det er ikke saaledes, at intet kan gøres for at højne den ringere Stand og lette dens Kaar. »Men at betrygge Kaarene for »den, der er født i ringe Kaar, og der maa føle sin Tilfredsstillelse paa Jorden i at indordne sig i den ublide Stilling, som er blevet ham anvist, men som danner et vigtigt Led i Tilværelsens hele store Kæde, det er en Umulighed« — og en Letsindighed er det at foregøgle nogen et *bedragerisk* Haab herom. Selvom man gør, hvad der er foreslaaet, tør dog David spaa, at man om 25 Aar vil høre de samme eller lignende Klager igen.

Paa Trods af en Modstand, der altsaa ikke blot havde sin Rod i stærke Standsinteresser, men ogsaa var bestemt ved udpræget idé- og principmæssige Synspunkter, ved indgroede Forestillinger om Samfundslivets tvingende Naturlove, talte Provst *Plesner* fra Langeland i to udførlige Indlæg²⁾, under Henvisning til sit særlige Kald, Husmændenes Sag: . . . »mit Maal er aandeligt, og min Tale sigter til, at en talrig Stand ikke skal, skønt i Kristnes Samfund, saaledes bindes og sløves af udvortes Vilkaars Magt, at den ganske skulde sættes ud af et aandigt Livs højere Berørelser«. *Plesner* indrommer, at »Kulturen kræver sine Ofre«, men hævder bestemt, at en Forbedring af Husmændenes Kaar er »et almindeligt Interessespørgsmaal«, først og fremmest i Menneskehedens Interesse, men navnlig ogsaa i alle Jordbrugeres, Herskabers og Tyendeholderes Interesse (»For at have tro, duelige, for vor Kultur passende Tyende maa vi have en hæderlig Husmandsstand«); det er i Kommunernes Interesse, i Statens og Folkets Interesse — der ikke er tjent med, at trælbaarne Mænd skal kaldes til

1) Sp. 3542 ff.

2) Sp. 2919 ff., 3511 ff.

dets Forsvar, og det er endelig i Kirkens Interesse, »for hvilken det vistnok var højst ønskeligt, om en renere og lysere Aand kunde nedstige i Massernes Dybde«. Plesners sociale Syn er i det hele kristeligt bestemt; han har mærket sig »vor hellige Skrifts herlige Ord om Guds Børns herlige Frihed« og finder »fra dette højere Standpunkt« en Trældom i alt, hvad der nedkuer Aanden eller hindrer dens Udvikling til det bedre i Mennesket¹⁾.

Til de særlig husmandsvenlige Talere hørte ogsaa *Orla Lehmann*²⁾, der særlig udtalte sig meget stærkt mod den af Guds-ejerne hævdede Ret til Hustugt. Nu som ved tidligere Lejlighed, hvor Husmandens Kaar havde været paa Tale, indtog Ahlefeldt-Laurvig en Særstilling blandt sine Standsfæller; han ønskede »Husmandens Pligtarbejde indskrænket inden en bestemt Grænse, hvilket navnlig i Høstens Tid kan være ham meget vigtigt«. Modsat fastholdt Bondevennen Drewsen overfor denne Sag i lige saa høj Grad som de fleste Godsejere det »nationaløkonomiske« Standpunkt: »Her er for Øjeblikket mere Arbejde at frembyde end at modtage, derfor bliver Betingelserne haarde for Arbejdsmanden; men jeg ser ikke, at noget kan udrettes derimod.« Han erklærede sig »fuldt overbevist« ved den kgl. Kommissarius' Udvikling af, at der ingen Fæstetvang gjaldt for Huse³⁾.

Komitéen havde i sin Betænkning ogsaa udkastet den Tanke, at der gennem Amdsraad og Sogneforstanderskaber skulde indhentes paalidelige Efterretninger om Husmandsstandens Vilkaar i de forskellige Egne af Landet. Resultatet blev, at Forsamlingen skød alle de specielle Forslag, Komitéen havde stillet, til Side, og i Stedet — med det meget knappe Flertal af 32 mod 31 Stemmer — vedtog, at en saadan Undersøgelse burde foretages, og herom blev der altsaa indgivet en Petition⁴⁾. I sin Begrundelse for Andragendet erkender Forsamlingen, »at det ofte ligger udenfor al menneskelig Magt at sikre

1) Sp. 3512 f.

2) Sp. 2952 ff., 3499 ff.

3) Sp. 2950 f., 3526. »Konsekvent med sine tidligere Anskuelser« holdt han dog paa en større Udstykningsfrihed. Mod Hustugten anførte han det Argument, at en Fader maaske nok kunde se rolig paa, at hans Søn blev tugtet, men næppe en Søn finde sig i at se sin Fader blive det.

4) Naar selve denne Indgivelse blev bifaldet med 39 St. mod 24, maa det betyde, at der var et saa stort Flertal for overhovedet at faa gjort noget for Husmændene.

den stedse stigende Folkemængde en taalelig god Stilling«; men den finder flere væsentlige Foranstaltninger — hvortil Initiativet imidlertid maa komme fra Regeringen — Overvejelse værd, først og fremmest »Indrømmelse af en større Frihed til at benytte Jorden« baade ved Sammenlægning og Udstykning (hvorved der kan blive dels mere Beskæftigelse for Arbejdere, dels flere selvstændige Boliger), endvidere »Kommunens hele Forhold til de Personer, der letsindigen vil etablere Familier« og endelig »et hensigtsmæssigt Landpoliti« til at modvirke den for Arbejderklassen saa skadelige »Uorden i sædelig Henseende«. I disse Betragtninger mødes Tanken om visse Indskrænkninger i den personlige Frihed med Forestillingen om det trods alt gavnlige i større Frihed indenfor Jordbesiddelse og Jordbrug.

Regeringen gik ind paa at lade Sagen undersøge som af Stænderne ønsket, og det næste Skridt blev da, at Rentekammeret (ved Cirkulære af 25. Juli 1843) lod samtlige Amsraad med Støtte fra Sogneforstanderskaberne udtale sig om de Kaar, hvorunder Husmandsklassen levede i de forskellige Egne af Landet.

De Erklæringer¹⁾, der saaledes kom til at foreligge (i Løbet af 1844 og 1845), skildrer overvejende Husmandens Stilling som ret god eller dog taalelig. Skanderborg Amsraad mener endog, at Husmændene enkelte Steder lever under bedre Vilkaar end Gaardmændene, og at der derfor ikke er nogen særlig Anledning til at gøre noget for dem (men det kan dog tænke sig Oprettelse af nogle Tvangsarbejdshuse). Af Sogneforstanderskaberne i Roskilde Amt har 10 erklæret Husmændenes Stilling for god eller jævnt god, 11 betegner den som temmelig god eller tarvelig, 4 som fattig eller meget ringe.

En gennemgaaende Tilbøjelighed er der i de forskellige Erklæringer til at tilskrive Husmændene selv den Trang og Nød, som kan findes iblandt dem. Randers Amsraad taler saaledes om »deres egen Mangel paa Sædelighed og den Letsindighed, hvormed de indgaar Ægteskab«, som den virkelige Anledning til, at nogle af dem ikke har det saa godt som ønskeligt. »Forsaavidt det iøvrigt« — skriver Holbæk Amsraad — »ikke kan nægtes, at den arbejvende Klasses

1) Findes i Rentek. (1842—48 Husmandssagen II; de forsk. Akter vedr. Sagens Behandling i Regeringen findes her i Pakke I). Jfr. Roskilde Stid. 1846 Anhang, S. XLIII—XLVI. Jfr. m. H. t. Holbæk Amsraads Erklæring mit Referat i Fra Holbæk Amt 1924, S. 27—31.

uheldige Stilling for en væsentlig Del har sin første Rod i Usædelighed, Umaadelighed og Ladhed, da maa denne Rod som umoralsk vel nærmest søges udryddet ved moralske Midler, understøttede af et virksomt Sædelighedspoliti«. Amtsraadet lader heller ikke den Formening være uanført, »at det tvungne Fattigvæsen ikke lidt har bidraget til at fremkalde den Umoralitet og Mangel paa Erhvervslyst, som findes i de arbejdende Klasser«. Som et af de bedste Midler til at modvirke Umoralen henstiller Raadet, at det maa blive forbudt en Jordbruger at oprette jordløse Huse uden forudgaaende Tilladelse fra vedkommende Kommunalbestyrelse. At man paa en eller anden Maade maatte se at faa sat Bom for Stiftelsen af »let-sindige Ægteskaber« ved at vanskeliggøre Adgangen til at sætte Bo, denne Tanke er fremme hos flere Amtsraad, f. Eks. vil Assens Amtsraad have lagt en særlig Afgift paa dem, der opfører nye Huse; Randers Amtsraad mener, at ingen bør holde Bryllup uden at have godtgjort overfor Sogneforstanderskabet at besidde de fornødne Rekvisiter for en Husholdning. Men man ser ogsaa et Amtsraad — Vejle — advare mod ethvert Forsøg paa at gribe ind i »Menneskets helligste Rettigheder« og lægge Baand paa den lovlige Tilfredsstillelse af dets »stærkeste Lidenskab«.

Ribe Amtsraad ønsker nok visse praktiske Reforme som f. Eks. en Bestemmelse af Pligtarbejdet, men frem for alt en bedre Omsorg og Undervisning for Husmændenes Børn: Konfirmationsalderen bør for Drengene hæves til 16 Aar, for Piger til 15 Aar, og der bør for Skolevæsenets Regning købes Præmier til Børn, der særlig udmærker sig ved Eksamen. I Almindelighed vilde dog Amtsraadene ikke i den Grad støtte sig til Kirken og Skolen. Derimod var der en aldeles overvejende Stemning for, at der burde gøres noget for en bedre Regulering af Husmandens Pligtarbejde og for at sikre de gifte Arbejdere imod »Hustugt«. Imidlertid er det kun nogle af Amtsraadene, der er stemt for en saa vidtgaaende Reform som Indførelse af Fæstetvang; der er ogsaa hos det kommunale Livs Mænd megen Betænkelighed overfor Statsindgriben i Ejendomsforhold. (»Ved væsentlig at indgribe i Kontraktforholdet vil Lovgivningen mere skade end gavne«, mener f. Eks. Sorø Amtsraad, der iøvrigt understreger, at Husmandsklassen maa være tilfreds med et tarveligt eller dog nødtørftigt Udkomme; »thi dette har til alle Tider i alle Lande været Arbejderklassens heldigste Skæbne«.)

En Særstilling indtager *Københavns Amtsraad*, der i meget kraftige Ord fastslaar, at en Forbedring i Husmandsklassens Kaar er *paatrængende* nødvendig og maa gennemføres i Sammenhæng med Reforme i en Række offentlige Forhold (bl. a. Fattigvæsenet, der demoraliserer Befolkningen); Raadet angriber Regeringen for at have standset Landboreformerne i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og foreslaar Nedsættelse af en Kommission til systematisk Undersøgelse af Husmændenes Forhold. Den hele Erklæring har Præg af den særlige politiske Indstilling hos det Amtsraad, der i sin

Midte havde baade Balth. Christensen og Drewsen (hvoraf den sidste jo ganske vist langt fra var nogen egentlig »Husmandsven«). I en helt anden Aand udtaler Præstø Amtsraad sig; det finder, at Husmandens Stilling »er ikke slettere end i andre agerdyrkende Lande, hvormed Danmark kan sættes i Klasse«. Dette Amtsraad havde — imod den givne Instruks — forsømt at spørge Sogneforstanderskaberne, og som en Protest indsendte da en hel Del Sogneforstandere fra Amtet selv en Erklæring til Rentekammeret, hvori de stiller vidtgaaende Krav om Indførelse af Arvefæste og faste Afgifter i Korn eller Penge og f. Eks. en Skat paa Tærskemaskiner, der »betydeligt forhindrer Arbejderklassen fra at erholde Arbejde«.

I Præstø Amt var der et særligt Røre om Husmændenes Sag; her levede paa denne Tid den første danske Husmand, der er optraadt som politisk Agitator — Peder Hansen i Lundby. Det var ham, der havde foranlediget, at der var blevet sendt Adresse om denne Sag til Præstøegnens Stænderdeputerede, Professor Clausen. I »Almuevennen« offentliggør han den Brevveksling, han har ført med Professoren, og skriver kort efter om Sogneforstanderskabernes Stilling til Husmandssagen. Det er denne Sag, der først — fra Slutningen af 1842 — gør Peder Hansen, der tidligere havde skrevet andetsteds, til Medarbejder ved »Almuevennen«; men rejst Sagen har han ikke, og det skulde ikke blive som speciel Husmandspolitik, han fik sin største Betydning¹⁾.

Efter Amtsraadenes Erklæringer som Helhed kunde det antages, at der blandt Husmændene raadede en vis Trang til Lettelse i deres Kaar og navnlig af Pligtarbejdet, men ikke, at det hastede saa meget med at faa gennemført Foranstaltninger, da dog altsaa deres Stilling overvejende var skildret som ret god. Regeringen forhastede sig da heller ikke, men mødte først 1846 med Udkast til en Reform²⁾.

Dets Hovedpunkter var, at der skulde være et halvt Aars

1) Se Almuevennen 1842, Nr. 42 og 51. Under Debatten i Roskilde tog Amtmand (over Præstø Amt) Neergaard sig for at »afsløre« Peder Hansen som Ophavsmand til de Klager, som var indkommet til H. N. Clausen: »Der har i den sidste Tid før Forsamlingens Aabning i den sydlige Del af Sjælland været en Person, som har forstaaet at gøre sig en Fortjeneste af at vandre fra Gods til Gods og tilbudt for Betaling at skrive de mest rørende Klager over Husmandsklassens Kaar. Han indfandt sig undertiden om Søndagen ved Kirkerne, og da det dog syntes at gaa temmelig vidt med ham, blev Sagen undersøgt ved en Politiret; men da hans Forhold ikke var af den Beskaffenhed, at der i Lovgivningen var fastsat Straf for samme, førte det ikke til noget Resultat. Dette bemærkes alene, for at man ikke straks skulde overvurdere saadanne Klagers Værd . . . « (Std., Sp. 1355 f.). Jfr. iøvrigt om P. Hansen C. Th. Zahle: Den danske Husmand (2. Oplag, 1910).

2) Roskilde Std. Anhang, S. LXVI—LXIX.

Opsigelsesfrist (til 1. Maj) ved alle fremtidige Kontrakter om Udlejning af Husmandssteder, at det Pligtarbejde, der som Vederlag for Brug af et Hus med eller uden Jord fremtidig blev aftalt, skulde indskrænkes til højst 52 Ugedage og 12 Ekstradage, og at Hustugt ikke mere maatte anvendes mod de Arbejdere, der havde fyldt 22 Aar; der var saa lidt Tale om at forbyde alt Pligtarbejde som om at indføre Fæstetvang, men der skulde dog tilstaas de Grundejere, der afløste dette Arbejde, en Udpantningsret for den Afgift, de betingede sig (altsaa i Lighed med, hvad der var bestemt for Gaardmandshoveriet i 1838).

Da dette Forslag — ledsaget af en udførlig Henviſning til Aamtsraadenes Udtalelse — kom til Behandling i *Roskilde Stænder*¹⁾, var der Flertal i en Komité, der her blev nedsat, mod at foretage nogen Begrænsning i den bestaaende »Kontraktfrihed« for Pligtarbejdets Vedkommende (dette Flertal bestod af Langkilde, Algreen-Ussing og Scavenius, medens et Mindretal, Kammerraad Petersen og Haastrup, udtalte sig i modsat Retning). Forhandlingerne om Sagen blev meget vidtloftige. Som Komitéens Ordfører hævdede *Algreen-Ussing* stærkt det juridiske Grundsynspunkt, at Husmændenes Pligtarbejde i sit Væsen var noget helt andet end Gaardmændenes Hoveri, ikke som dette en Gældsbyrde, men beroende paa en rent personlig, kontraktmæssig Forpligtelse; det blev derimod nu P. G. Bangs Opgave som kgl. Kommissarius at forsvare det sociale Synspunkt i Regeringsudkastet ved en Henviſning til »det lave Standpunkt«, hvorpaa Husmændene befandt sig i deres Forhold til dem, de var afhængige af²⁾. Den forende Talsmand for Husmændene var *Orla Lehmann*³⁾. Han angreb Aamtsraadenes Skildring af Husmændenes Krav som holdt i alt for almindelige og derfor upaalidelige Vendinger; da en anden kopenhavnsk Repræsentant, Direktør Sager, havde talt om det »Grundprincip«, at Staten saa lidt som muligt skulde gribe ind i de private Forhold, afviste Lehmann dette »hvirvlende Tankespil«. For ham vilde det først blive sand Frihed

1) Roskilde Std., Sp. 1683—1895 (Komité og forel. Beh.), 2414—2537, 2559—2644 (endelig Beh.), Nr. XXXVI (Betænkningen).

2) Sp. 1802, 1727.

3) Sp. 1772—80, 1885—89, 2505—12, 2638.

i Forholdet mellem Grundejer og Husmand, hvis de blev tvunget til at beregne deres indbyrdes Forpligtelse i det, der var den almengyldige Maalestok — nemlig Penge. Han foreslog derfor, at alle Fæste- eller Lejeafgifter skulde bestemmes i Penge eller i Varer efter Kapitelstaksten, og dette Forslag blev vedtaget med 37 Stemmer mod 27. Et Forslag af Komitéen om at nedsætte Aldersgrænsen ved Hustugt til henholdsvis 20 Aar for Mænd, 16 for Kvinder blev vedtaget med 60 Stemmer mod 2 — et Vidnesbyrd om, hvorledes dog Tidsaanden gjorde sig stærkt gældende paa dette Omraade.

Naturligvis stod Provst Plesner¹⁾ trofast ved Lehmanns Side, og det manglede selvfølgelig ikke paa Godsejere, der forsvarede »Kontraktfriheden«. I det store og hele blev Regeringsudkastet tiltraadt af Forsamlingens Flertal, men altsaa med Forslag om den meget vigtige og radikale Ændring, der vilde ligge i en fuldstændig Afskaffelse af Pligtarbejdet.

I *Viborg Stænder*²⁾ blev Udkastet behandlet i en Komité, der havde Professor J. E. Larsen til Ordfører og iøvrigt to Repræsentanter for det større Landbrug (Weinschenck og Nyholm) og to for det mindre (Ole Kirk og Sognefoged Jacobsen). De to sidste foreslog, som Lehmann i Roskilde, at Pligtarbejdet helt blev ophævet; Staten fik da, mente de, »i Stedet for trevne, uvillige og ofte lastefulde Medlemmer, dygtige, retskafne og frie Borgere«, uanset at en Del af de mindre oplyste Husmænd, hvis de blev hørt, af Frygt for at paatage sig en Pengeafgift vilde erklære sig mod en saadan Reform ligesom flere Gaardmænd forhen, naar der taltes til dem om Hoveriets Afløsning.

Særlig Ole Kirk var en varm Talsmand for Husmændene. »Husmanden er stræbsom, arbejdsom og paapassende«, erklærede han, og han fandt, at »Kontraktfrihed« ikke kunde være nogen Hindring for at hjælpe denne Samfundsklasse, da »enhver Frihed har sin Begrænsning« — et Synspunkt, han begrundede paa sin sædvanlige klare og selvstændige Maade: »Man afpæler ofte Gruber og store Grøfter paa Vejene, for at ikke nogen skal fare vild og styrte i dem; hvor meget mere burde dette ikke ske, naar der er Tale om Kontraktfrihed,

1) Sp. 1832 ff., 2573 ff.

2) Std., Sp. 1445—1576 (Komité og forel. Beh.), 2012—2162 (endelig Beh.), Nr. XXX (Fors.s Betænkning).

hvorved en hel Klasse af Samfundet binder sit Arbejde for hele sin Livstid.«¹⁾

En Standsfælle af Kirk som Selvejer Lydersen²⁾ var derimod mere ængstelig ved en stærkere Indgriben i Kontraktfriheden, og en lignende Stemning raadede naturligvis hos mange andre i Forsamlingen og da særlig hos Godsejerrepræsentanter. Det Kirkske Forslag blev forkastet med 31 Stemmer mod 16, derimod vedtoges et af Godsejer Nyholm stillet, af J. E. Larsen støttet, Forslag om at nedsætte Maksimum for Pligt dage til det halve af, hvad Regeringsudkastet vilde bestemme, altsaa 26 Ugedage og 6 Ekstradage om Aaret. Med 45 Stemmer mod 2 vedtoges det samme Forslag vedrørende Hus-tugten som i Roskilde. Paa det vigtigste Punkt — Spørgsmaalet om Pligtarbejdet — var man altsaa i Viborg mere moderat end i Roskilde, og det passer godt med, at Sagen ikke satte Lidenskaberne saa stærkt i Bevægelse her og heller ikke gav Anledning til saa omfattende og vidtloftige Forhandlinger.

Husmandssagen havde ikke i Nørrejylland den samme Interesse som paa Øerne; der var herovre forholdsvis færre Husmænd end paa Øerne. Efter Hartkornsstatistiken af 1834—35 fandtes der paa Øerne ca. 49.000 Huse mod ca. 30.000 Gaarde, i Nørrejylland ca. 40.000 mod ca. 37.000. Da der skulde tages Stilling til Spørgsmaalet om Tjenestekarlenes »Emancipation« var det jo ogsaa i Jylland, der ytrede sig mindst Betænkelighed ved en Forøgelse af den »løse«, selvstændige Arbejdskraft, omend man selv derovre har haft Anledning til at se Husmandssagen som et »Fattigvæsensproblem«.

Som den almindelige sociale Baggrund for Husmandssagen fremtræder tydeligt dels den Ændring i Husmændenes almindelige sociale Stilling efter Landboreformerne — da deres »Pligtarbejde« for en væsentlig Del er traadt i Stedet for Gaardmændenes »Hoveri« —, dels den Forøgelse i deres Antal, der har fundet Sted i Sammenhæng

1) Sp. 1519 ff., 1537 f., 2065 f. — Kirks og Jacobsens Forslag var tiltraadt subsidiært af Flertallet i Komitéen, da blandt dennes Medlemmer kun Weinschenck havde erklæret sig imod enhver Statsindgriben paa dette Omraade. J. E. Larsen havde (Sp. 1465) erklæret sig principielt for Pligtarbejdets Afskaffelse, men dog ønsket en nærmere Overvejelse af Sagen. Jfr. Sp. 2033, hvor L. henviser til, at hans Betænkelighed er blevet hævet ved Udtalelser, der under den foreløbige Behandling er blevet fremsat fra flere Sider »navnligen af flere ærede Godsbesiddere, der dog især er interesserede i Sagen«. Ingerslev til Marselisborg erklærede under den foreløbige Behandling, at han ved nøjere Overlæg og »efter at have hørt Diskussionerne idag«, var begyndt at fravige sin oprindelige Mening: at det var rigtigst at lade enhver beholde sin Kontraktfrihed (Sp. 1532).

2) Sp. 2077 ff.

med den hele nye Udvikling indenfor Landboforholdene. Der havde i 1805 (efter en Rentekammeropgørelse) været ca. 57.000 Husmænd med Jord, efter Statistiken fra 1834—35 var der ca. 85 000, men efter en ny Statistik i 1850 blev der ca. 110.000. Paa den Tid, da »Husmandssagen« tilspidser sig saa stærkt som socialpolitisk Spørgsmaal, er Husmandsklassen altaa fra Aar til Aar vokset meget betydeligt. En Forringelse af dens Kaar har ikke fundet Sted, snarere en Forbedring, men det afgørende var naturligvis, at den dog ikke havde kunnet nyde godt af de opadgaaende Konjunkturer paa nær samme Maade og i nær samme Grad som den mere besiddende Del af Landbefolkningen, og at dens Tilstand saaledes relativt er blevet ringere¹).

I Aarene fra 1826 til 44 udsendte Landhusholdningsselskabet sine *Amtsbeskrivelser*. Et af de Spørgsmaal, der gennem disse skulde besvares, angik netop Følgerne af »Udparcelleringen«, d. v. s. Kaarene for Husmandsklassen. De fleste af Forfatterne mener, at Udstykningen er drevet lovlign vidt, men de fastslaar samtidig, at den i det hele har været til Gavn, og at de tidligere Spaadomme om, at Husmændene vilde falde Fattigvæsenet til Byrde, lykkeligvis ikke er slaaet til. I *Amtsbeskrivelserne* møder vi altsaa en lignende Vurdering af Husmandsklassens Tilstand som i *Amtsraadene*s Erklæringer af 1844—45. Gennemgaaende er deres Forfattere ogsaa imod at lægge nye Baad paa Jordbesiddelsen, men ser tværtimod Idealet i den frie Udstykning og Sammenlægning — ganske i Overensstemmelse med den liberalistiske Tankegang, der i det hele gør sig saa stærkt gældende i Tiden, men ganske særlig fremtræder under »Husmandssagen«s Behandling²).

Først efter det politiske Gennembrud i Marts 1848 er det paa dette

1) Statistiske Meddelelser 4. R. 24. Bd. 2. Hft., S. 60 og 86. V. Falbe-Hansen: Stavnbaandsløsningen og Landboreformerne I, S. 128 ff. Det er selvfølgelig en Mangel ved de anførte Tal, at de ikke meddeler noget om de helt jordløse Husmænd og derved heller ikke noget fuldstændigt om Væksten i den samlede Husmands- og Landarbejderbefolkning. Rent bortset fra Paa-lideligheden af Rentekammerets Undersøgelse af 1805, kan det antages, at mange Husmænd, der endnu dengang var jordløse, senere har faaet Jord i naturligt Medfør af Udskiftningen og de andre Landboreformers fulde Gennemførelse. Om den stadige Tilstedeværelse af et helt besiddelsesløst Landproletariat vidner bl. a. Bestemmelser (i Frd. af 24. Juli 1822 og 9. Marts 1838, atter ophævet ved Frd. af 4. Juli 1850), der indskærper det gamle Forbud mod, at Fæstere giver Indsiddere Husly uden Hoveribondens Billigelse. Ogsaa uden de statistiske Vidnesbyrd er det dog tydeligt, at Husmandsklassen lige fra Aarhundredets Begyndelse var i bestandig Vækst under de nye Forhold efter Landboreformerne; alle samtidige Diskussioner gaar ud herfra som en Kendsgerning, og det er nødvendigvis Husmandsklassen, der maa have optaget en væsentlig Del af den stærke Tilvækst til Landbefolkningen. Noget andet er, at Historien i vore Dage ikke mere — som Falbe-Hansen — vil opfatte Husmandsklassen som ligefrem skabt ved Landboreformerne (se om det 17. Aarh. Gustav Bang: Kirkebogstudier, S. 10—12). Jfr. Sids. Hist. I, S. 2 ff., 32 f., 508.

2) Jfr. om *Amtsbeskrivelserne* Jørgen Pedersen: »Husmandsbruget«, S. 26 f.

Omraade blevet til Alvor med nye Foranstaltninger. Orla Lehmann kunde nu som Minister være med til at gennemføre den Reform, hvis første Talsmand han havde været som Stænderdeputeret. Ved Forordningen om Forbedring i Husmænds og Indersters Kaar af 27. Maj 1848 blev det forbudt ved fremtidige Kontrakter angaaende Fæste eller Leje af Huse at betinge sig Arbejde i nogen Form som Vederlag. Denne Lov udstedtes under udtrykkelig Henvisning ikke blot til det Regeringsudkast, der havde været forelagt Stænderforsamlingerne, men ogsaa til »de Modificationer«, som fra deres Side var blevet foreslaaet. Men det gennemførte Forsøg paa en Løsning af »Husmandssagen« kom altsaa ikke til at høre »Stændertiden« til¹⁾.

Hertil kom 4. Juli 1850 den Forordning, der gav Regler for Afløsningen af Pligtarbejde, som skulde ydes ifølge tidligere indgaaede Kontrakter. Hele den saaledes gennemførte Husmandsreform løste dog langt fra Husmandsspørgsmaalet. I de nærmeste Tider herefter gik Husmændenes Antal frem fra Aar til Aar med endnu stærkere Fart, og paa langt grellere Maade end før fremtraadte Afstanden mellem deres og Gaardmændenes Livsvilkaar. Professor Davids nationaløkonomiske Profeti om, at der, til Trods for alle Forsøg paa Reform, efter 25 Aars Forløb vilde rejse sig et nyt Landarbejderspørgsmaal af væsentlig samme Art som det gamle, kom i rigt Maal til at gaa i Opfyldelse under den socialpolitiske Udvikling fra ca. 1870²⁾.

4. Den store »Landbosag« i 1844.

Med stor Ensidighed og Styrke søgte »Almuevennen« at vække Opmærksomhed om alle Spørgsmaal vedrørende Landalmuens Forhold og Kaar. Bladet blev det første »klassepolitiske« Blad i Danmark, bevidst indstillet paa kun at varetage en enkelt Klasses sociale og økonomiske Interesser; Forbindelsen med den forfatningspolitiske Liberalisme fjerner det ingensinde fra at tjene sit egentlige Formaal: at vække og samle Bønderne til energisk Hævdelse af deres Standsinteresser. Det var *Gaardmandsklassen*, »Almuevennen« her maatte tage Sigte paa, og Husmandsspørgsmaalet kunde — trods Peder Hansen-Lundbys flittige Medarbejderskab — ikke blive det afgørende, men blot et enkelt Led i det almindelige Felttog mod Godsejerklassen.

1) Jfr. Departementstidende 1848, S. 145 ff.

2) Se min Afhandling om Landarbejderspørgsmaalet i Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie (1931).

Om Tendensen af Bladets Indhold vidner allerede meget talende Artikel-Overskifter som f. Eks. disse: »Et Billede af en Godsforvalter«, »Et Vidnesbyrd om Scavenius' Venskab for Bonden«, »Et Eksempel paa, hvorledes en Godsejer behandler sine Fæstebønder«, »Et Bidrag til Bedømmelse af Amtmand Neergaards »Billighed og Lempelighed« mod sine Fæstere«, »Om den Ringeagt, Embedsmænd saa ofte viser Bonden«, »Om det militære Pryglevæsen«, »Misbrug af Bondens Tid og Kraft«. De Streng, der bestandig spilles paa i »Almuevennen«, er dels det uholdbare og trykkende ved Fæstevæsenet, dels det utidssvarende og uretfærdige ved det hele Skel mellem Bondestanden og de andre Samfundsklasser. Det er begge Sider af det Program for en Rejsning af Bønderne, der var blevet udkastet af Orla Lehmann og Algreen-Ussing i deres Taler ved Slavnshandsfesten i 1838¹⁾. Meget paagaende var »Almuevennen« i sin Form, ikke bange for at gaa angrebsvis frem overfor navngivne Enkeltmænd, aabent vedkendende sig den Opfattelse, at der ikke kunde blive et fredeligt Forhold mellem Godsejere og Bønder, saa længe de to Klasser stod saa forskelligt med Hensyn til samfundsmæssige Rettigheder.

Det er gennem sin redaktionelle Virksomhed ved »Almuevennen«, at J. A. Hansen er naaet frem til Stillingen som ledende Landpolitiker; men i den mundtlige Agitation blandt Bønderne er han ikke Foregangsmanden. De Mænd, der i Tilslutning til »Almuevennen«s skriftlige Agitation først begyndte at føre Ordet ude i Landsbyerne, i Bøndernes egen Kreds, var Skolelærer *Rasmus Sørensen* fra Venslev og Husmand *Peder Hansen* fra Lundby, der kom til at arbejde Haand i Haand.

I 1843 havde Rs. Sørensen opgivet at være Medredaktør ved »Almuevennen«; i Januar 1844 opgav han sin Stilling som Skolelærer for — med Bopæl i København — helt at vie sig til et mundtligt agitatorisk Arbejde med det Formaal at vinde »Bøndernes egen Deltagelse for deres eget sande Vel« og ganske særlig deres »Interesse for videregaaende Oplysning og Undervisning«²⁾.

Det var paa en vis Maade Oplysningssagen, Sørensen opfattede som sit egentlige Formaal, og det er hans pædagogiske Idealisme, der maa tjene til at forklare, at han kunde begynde sin agitatoriske Virksomhed blandt Bønderne med økonomisk Støtte fra en af Landets største Godsbesiddere — Lensgreve F. M. Knuth-Knuthenborg, hvilket fremgaar af bevarede Breve fra Sørensen til Knuth; Brevene viser iøvrigt, at Knuth til en vis Grad har været indviet ogsaa i de mere socialpolitiske Foretagender, Sørensen gav sig af med, og at Karakteren af disse Foretagender først efter noget over et Aars Forløb medførte et Brud; fra dette Tidspunkt staar Sørensen, som

1) I »Almuevennen« 1843, Nr. 19, optrykkes da ogsaa Orla Lehmanns Tale om »Den store Bondesag«. Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 563 ff.

2) Rs. Sørensen: Mit Levnedsløb, S. 278 f.

han selv skriver til Greven, »uden menneskelig Understøttelse«. Det var Sørensens erklærede Tilslutning til den Tanke, at Regeringen ved et »Magtsprog« skulde omdanne Ejendomsforholdene til Gunst for Bondestanden, der i Længden gjorde Samarbejdet mellem ham og Lensgreven til en Umulighed¹⁾.

Rs. Sørensen agiterede ivrigt for at faa Bønderne til at indsende Adresser til de bestaaende Stænderforsamlinger om disse fire Hovedkrav: 1. Ophævelse — uden Godtgørelse til Lensbesidderne, men mod en »passende Godtgørelse« til »Købe-Godsejerne« — af Uligheden i Beskatning af det privilegerede og upriviligerede Hartkorn, 2. Ophævelse af det skadelige Fæstevæsen — ogsaa for Husmændenes Vedkommende — ved dets Overgang til Selveje eller Arvefæste paa fastsatte og rimelige Vilkaar, 3. Tiendebyrdens Forvandling til en Pengeafgift, 4. Indførelse af almindelig Værnepligt i Form af en Slags Almenvæbning. Med Indsendelse af Underskrifter paa politiske Adresser var Sørensen kendt fra tidligere Tid; i 1842 havde han virket for Adresser til den jyske Stænderforsamling med Protest mod »Stænderkomitéerne«, hvori han havde set en for Almuens Interesser meget farlig Nydannelse. Nu havde han som Hjælper den energiske Peder Hansen, Lundby, »Almuevennen«s tro Støtte, hvem han fik til at drage rundt og samle

1) Brevene fra Rs. Sørensen til Knuth — oplysende for det hele Forhold mellem dem — findes i Knuthenborg Godsarkiv. Et Brev af 4/12 1843 viser, at S.s Embedsfragsigelse fandt Stød efter Aftale med K., 14/2 1844 beretter han omstændelig om sin Rejse i Sjælland, hvor han har begyndt Foredrag om alm. Værnepligt med at skildre Rolf Krake og hans Kæmper — »hvorved der kom Liv og Lyst og Deltagelse i de unge Krabater og i de faa ældre, der var lilstede« (ogsaa Rs. Sørensen var altsaa istand til at fremmane det gl. Nordens Heltkraft). I flere andre Breve skildrer han sin Virksomhed og sit Haab til en kommende Ungdomsskole for voksne Bondesønner; men allerede 17. Aug. skriver han om, hvorledes han nok ved, at Knuth ikke vil være enig med ham i hans Syn paa »Magtsproget« og »Indgrebet i Ejendomsretten«; men han maa følge sin Overbevisning, og han finder, at netop den Respekt, man i England har haft for »Ejendomsretten bygget og forplantet paa Uretten«, er blevet dette Lands Ulykke. Efter det politiske Brud med Greven har S. dog opretholdt en personlig Forbindelse med denne. Rørende er et Brev (dateret 1/3 vistnok 1845) fra S.s Kone til Grevinden, hvori hun bønlig beder om aflagte Klæder til Brug for sine Børn, »især den kære lille Frederik Marcus« (opkaldt efter Greven): »Klæder anser min Mand ikke for det, som hører til det nødvendige«; naar hun har været glad for at forlade Venslev, har det været i Tillid til Grev K.s Hjælp. Rs. S. satte mindst 12 Børn i Verden, men har i sin brændende Iver for Almenvellet kun sørget daarligt for sin egen Familie. I Løbet af Sommeren 1845 døde en 6-aarig Søn og dernæst den lille Frederik, ved hvis Begravelse S. tiltalte »sin fromme sørgende Line« med nogle Vers, han bagefter lod trykke i »Almuevennen« (Mit Levnedsløb, S. 300 f.).

Underskrifter paa Sjælland (og Falster). Selv drog han i Maj 1844 til Jylland, hvor han til Fods gennemvandrede flere Egne for først efter et Par Maaneders Forløb over Fyn, Langeland og Lolland at vende tilbage til København¹).

Sørensen opsøgte paa denne Rejse de jyske Stænderdeputerede af Bondestanden og paavirkede dem til Arbejde for Sagen. 31. Maj skildrer han i et Brev til Grev Knuth den Modtagelse, han har faaet hos Ole Kirk: han har i denne fundet »en tor, skarp, noget mistænkelig, hul og stenkold Person«; Kirk havde spurgt ham, om han ikke er kommet 100 Aar for tidlig med sine Ideer og har ikke troet, at der fandtes nogen Stemning for dem i Almuen. At den mest fremragende af de jyske Stænderbønder indtog en saadan Holdning, gav jo ikke lovende Udsigter for den Modtagelse, Rs. Sørensens Andragender vilde faa i Viborg Stænder.

For Stænderforsamlingerne i 1844 blev der fremlagt et Udkast angaaende Indførelse af almindelig Værnepligt. Adresser, der blev indgivet om denne Sag (som senere vil blive omtalt) blev ganske naturligt henvist til den paagældende Komité. Hvad angaar de Adresser, der drejede sig om rent landbo-retlige Spørgsmaal (Selvejendom, lige Beskatning, Tiendeafløsning), da kom de til at virke meget forskelligt i de to Stænderforsamlinger. I ret betydeligt Tal var saadanne Adresser indkommet — i det væsentlige som Frugt af den Rs. Sørensenke Agitation.

I *Viborg* gjorde de ikke større Virkning²). Til Behandling af Spørgsmaalet om lige Rettigheder for alt Hartkorn blev nedsat en Komité, der ikke naaede at afgive Betænkning. Forslagsstilleren — Betzer — var gaaet ud fra Nødvendigheden af at give Erstatning til de hidtil privilegerede, medens Gaard-ejer Black havde hævdet Unødvendigheden heraf³). Et Andragende, der rummede de radikale Krav om tvungen Overgang

1) Sørensens Levnedsløb, S. 278 f., jfr. 258 f., Almuevennen 1844, Nr. 20—24 (Udkast til de forskellige Andragender).

2) Fortegnelse over vedk. Adresser i Sid.s Register, S. 6—7 og 14 f. Originaler i Rigsdagens Stænderarkiv. Der var ogsaa til Viborg indkommet flere Andragender fra Øerne.

3) Sp, 729—65. Black (se Sp. 350 f.) havde selv indleveret et af de Sørensenke Andragender, hvor det udtrykkelig forudsættes, at de nye Paalæg paa privilegeret Hartkorn skal blive til det upriviligeredes Lettelse.

fra Fæste til Selveje — i den Rs. Sørenseneske Formulering, hvorefter en Kommissions Vurdering skulde bedømme Prisen — blev fremført af *Ostenfeld*¹⁾; det gav en kraftig Skildring af det Forhold, der kunde opstaa, naar en Søn skulde tvinges til at afkøbe en Godsejer Frugten af sin Faders Arbejde. Den kgl. Kommissarius erklærede, at der vel stod meget tilbage at ordne med Hensyn til Bondestandens offentlige Stilling, og derfor vilde Regeringen gennemføre en ny Værnepligtsordning, men kunde ikke paa den foreslaaede Maade gribe ind i Ejendomsretten. Iøvrigt kunde man ikke til alle Tider gøre Forandring i de bestaaende Forhold. Det var vildledende, naar visse Folk havde søgt at fremkalde den Forestilling, at Regeringen ikke ønskede at gøre, hvad der var retfærdigt og billigt overfor Bønderne; det væsentlige var imidlertid her sket gennem den store Landbokommission af 1786: »Jeg har selv kendt de Mænd, der stod i Spidsen for den da iværksatte Reform, og jeg har . . . staaet i temmelig nær Berøring med dem; *men disse ansaa den Reform, som da var tilsigtet, for fuldendt, og af den Mening er ogsaa jeg.*»²⁾

Den kgl. Kommissarius tog ved denne Udtalelse paa Regeringens Vegne i Virkeligheden Afstand fra Tanken om en Fortsættelse af de store Landboreformer; hvad der gennem dem var vundet, skulde vedblivende anses for fuldt tilstrækkeligt. Det er karakteristisk for Stemningen i den norrøjske Stænderforsamling, at Lydersen kunde takke Kommissarius for et Foredrag af denne Art (blot fordi det rummede en Anerkendelse af Bondestandens Krav paa rent borgerlig Lige- ret med andre Samfundsklasser), og at Forsamlingen med 48 Stemmer mod 2 afviste Andragendet.

I *Roskilde Stænder* oplæste *Balth. Christensen* 2. November 1844 et af ham og *Drewsen* indgivet Forslag om Nedsættelse af en Kommission til at undersøge og give Forslag om de Forhold og Vilkaar, under hvilke den danske Bondestand befinder sig³⁾.

1) Sp. 771—79.

2) Sp. 773 ff., 776 ff.

3) Std., Sp. 1097—1137. — I 1842 havde *Boesgaard* stillet et Forslag om Frihed til at afhænde det Fideikommiss, offentlige Stiftelser samt Hoved- gaarde tilkommende Bondegods under Indskrænkning i disses nuværende Ret-

Stillerne af Forslaget er, hedder det i dette, »fra de allerfleste mindre Landejendomsbesiddere i Østifterne« blevet opfordret til i denne Samling at virke for Danmarks Bondestands endelige *Emancipation* gennem Fæstevæsenets Afskaffelse og Ophævelse af Uligheden i Hartkornets Byrder og Rettigheder samt i »Værnebyrdens eller Værneærens Fordeling«. De venter sig ganske vist ikke nogen særlig Reformvenlighed hos Kongens nuværende Ministre og Raad eller hos Flertallet i Stænderforsamlingen, men der hersker blandt Landalmuen og navnlig paa Sjælland »en ikke lidet bevæget og foruroligende Stemning« — »og denne Stemning vilde næppe formildes eller forbedres, dersom Standens Repræsentanter paa dette Folkeeting undlod at udtale dens Ønsker og dens Trang«. I den Fortrøstning, at det kun er Mangel paa tilstrækkeligt Lys, der hidtil har kunnet standse denne store Reformsags fuldstændige Fremgang, foreslaar de to Deputerede da Forsamlingen at andrage dels om Nedsættelse af en Kommission til at forberede Bondestandens »endelige og fuldstændige Emancipation«, dels — som foreløbig Foranstaltning — om, at Kongen med de til Raadighed staaende Midler vil fremme Fæsteforholdets Overgang til Selvejendom og indtil videre standse al Oprettelse af Len, Stamhuse og Majorater.

Mod dette Andragende tog *David* straks til Orde, idet han betegnede det som præget af en Lidenskabelighed, man maatte ønske fjernt fra denne Sal, og som overtrædende Grænsen for den Sømmelighed, Forsamlingens Medlemmer var hinanden skyldige. En Række andre Medlemmer tog straks Afstand:

tigheder. Forslaget blev behandlet i en Komité, i hvis Betænkning — der ikke naaede frem til Diskussion — Scavenius og Moltke under Henvi- sning til den gunstige Betydning af større Frihed i Jordbesiddelse henstiller, at der undes Godsejerne fri Raadighed over lige saa meget Bøndergods, som de sælger til Selveje. J. E. Larsen kan kun gaa med til, at en saadan Frihed bliver indrømmet for, hvad der svarer til $\frac{1}{4}$ af det afhændede Gods, medens Drewsen og Plesner erklærer sig bestemt mod saadanne Vilkaar for Selvejendoms Udbredelse. Enstemmigt udtaler Komitéen sig iøvrigt for Sagens Fremme (Sp. 1606—41, 4713—35). Under den indledende Behandling udtalte Drewsen blandt andet: »Man kan dog ikke tro, at der i *Mennesket* Bonden ligger en anden Natur end i ethvert andet Menneske, saaledes at han ikke skulde ønske, at hans Slægt maatte drage Frugterne af hans Flid og Arbejde« (Sp. 1614). Der var til Stænderforsamlingen i 1842 indkommet et Par enkelte Bondeandragender om Selvejendoms Erhvervelse (Sp. 1642, 1859). Se m. H. t. de mange landbopolitiske Andragender i 1844 Std. Sagregister, S. IV og XI. Originaler i Rigsdagens Stænderarkiv.

begge Neergaarder, Moltke, Herredsfoged Knudsen, Sager, Benzon — den sidste naturligvis med særligt stærk Fremhævelse af »Ejendomsretten«¹⁾ —, Zeuthen, Grev Knuth²⁾ og Tutein.

Fuld Tilslutning fandt Tanken om en ny Landbokommission naturligvis hos Lehmann, for hvem der ikke var Tvivl om, at netop nu var Tiden inde til at genoptage og fortsætte det Reformværk, der var gaaet istaa; Drewsen forsvarede Udtrykket »Emancipation«, der var blevet angrebet som upassende og utilbørligt (da de danske Bønder dog ikke var Trælle) ved at henvise til »Katholikernes Emancipation i England« (mellem Katholikerne var der jo baade Lorder og Peerer af England); Brændevinsbrænder Sidenius imødegik med særlig Kraft den Paastand, at der ingen Misfornøjelse skulde være blandt Bønderne: »Da Kanonerne tordnede fra Paris til St. Cloud, var der dog dem, der paastod, at der ingen Misfornøjelse herskede(!)«³⁾. De meget stærke Ord gavnede næppe Sagen; hvis de opvakte nogen Frygt for en nær forestaaende Revolution paa Sjælland, blev Virkningen i hvert Fald anderledes end tilsigtet. Spørgsmaalet, om der skulde nedsættes en Komité, blev besvaret benægtende med 36 Stemmer mod 26. Den hele Stemning under Sagens Drøftelse havde været præget af dens tydelige Forbindelse med Agitatorernes Virksomhed ude i Landet, en Forbindelse, de to Forslagsstillere jo ogsaa direkte havde gjort opmærksom paa.

Umiddelbart herefter oplæste Kaptajn *Buchwald* et Andragende fra 1930 Indvaanere i Holbæk Amt om *Foranstaltninger sigtende til Selvejendoms eller Arvefæstes større Udbredelse*⁴⁾. Dette Andragende var ikke helt i Rasmus Sorensens Aand; vel understregedes det meget kraftigt, hvor utilfredsstillende det hele Fæsteforhold var, set fra Bondestandens

1) »Jeg finder, at Andragendet nedværdiger Forsamlingen, og at der deri fremsættes Grundsætninger, som, hvis de følges, ville nedbryde al Ejendomsret« (Sp. 1108).

2) Knuth fandt Anledning til at citere Kommissoriet til den store Landbokommission, hvori det var blevet betonet, at Kongen paa det kraftigste vilde haandhæve og beskytte hver Mand uforkrænket ved sin lovlige Ejendom og Rettigheder, og ligeledes Ord af Chr. Colbjørnsen om det hellige ved hver Mand's lovlige Rettigheder og Ejendom (Sp. 1126 f.).

3) Sp. 1116 ff., 1121, 1132.

4) Sid., Sp. 1138—46 (Forslag og indl. Behandling). Dette Andragende var ogsaa sendt til Viborg Stænder.

Synspunkt, dette Forhold, der saa ofte gjorde, at en Son maatte købe Udbyttet af sin Faders Flid i dyre Døime af en fremmed. Derfor ønskede man det erstattet med et Ejendomsforhold, men erklærede udtrykkeligt, at de dertil sigtende Foranstaltninger blot maatte være »opmuntrende og understøttende«, ikke »befalende og tvingende«. Efter en kort Forhandling vedtoges det enstemmigt, at dette Andragende skulde behandles i en Komité, og hertil valgtes S. Jørgensen, Knuth, Tutein, Bang, Algreen-Ussing, Scavenius, Haastrup, altsaa tre Godsejere, to Jurister, een Gaardmand og een mindre Landejendomsbesidder udenfor Bondestanden.

De samme Medlemmer valgtes til at behandle et andet Forslag fra Holbæk Amt: et med 1430 Underskifter indgivet Andragende om *lige Beskatning af alt Hartkorn*; praktisk talt henvistes altsaa dette Andragende til samme Komité som det første¹⁾. Det var en af de ægte Rs. Sørensenske Adresser, der her forelaa, altsaa nok med Tanke om nogen Erstatning til de Godsejere, der havde købt deres privilegerede Ejendomme under Forudsætning af Privilegiets Bevarelse, men samtidig byggende paa den Tankegang, at Kongen nu engang havde Ret til at gøre Indgreb i Ejendomsretten og paalægge de Skatter, han vilde.

Som Forelægger af det sidstnævnte Andragende fremhævede Buchwald forsigtigt, at han personlig ønskede en lige Beskatning, men uden Krænkelse af Ejendomsretten. A. S. Ørsted havde straks vendt sig mod det i et Foredrag, der prægedes af levende Uvilje, og hans Harme overfor enhver Trusel mod velerhvervede Rettigheder fandt det stærkeste Udtryk, da han i denne Sammenhæng mindede om, hvad Drewsen i 1838 havde udtalt mod en Tvangsafløsning af Fæstevæsenet og hertil fojede disse Ord: »Gid der altid af Bondestandens Raadgivere maatte fores en saadan Tale, et saadant Fordragelighedens og Besindighedens Sprog, da vilde snart den Bevægelse, som nu synes at finde Sted, tabe sig og vende sig til Harme mod *de fule Folkeforførere*, som iblandt Bondestanden søger at udbrede Forestillinger, der er velskikkede til at opvække Misnøje.«

Med Udtrykket »fule Folkeforførere« havde Regeringens

1) *Std.*, Sp. 1221—60.

Talsmand paa det mest eftertrykkelige brudt Staven over den Virksomhed, der udfoldedes af den forhenværende Skolelærer fra Venslev og hans Hjælper, Husmand Peder Hansen fra Lundby. Gang paa Gang skete der i disse Stænderforhandlinger Hentydninger til den »Bevægelse«, der nu var ved at opstaa ude i Landbefolkningen; Tanken herom beskæftiger stadig Sindene og giver Diskussionen sin ejendommelige og stærke Farve. Andragendet om den lige Hartkornsbeskatning blev altsaa — enstemmigt — henvist til Komitébehandling sammen med Andragendet om Selvejendom. Til den samme Komité henvistes andre Andragender om de samme Spørgsmaal.

Ret naturligt foretager derfor Komitéen i sin Betænkning¹⁾ et Opgør med den hele Adressebevægelse. Den benægter, at Fæsteforholdet, som det paastaas, betyder Undertrykkelse, og hævder, at den Stigning, der navnlig i de sidste 20 Aar har fundet Sted for Landgilde og Indfæstning, kun er en retfærdig Følge af den almindelige Værdiforøgelse for Landejendomme, og at Stigningen endda ikke har svaret til, hvad Købesummen, der betales for Arvefæstegaarde, eller Vederlaget for Forpægtninger af Hovedgaardenes Jorder er steget. Komitéen indrømmer samtidig, at det Fæstebaand, der endnu hviler paa $\frac{1}{3}$ af alt Bøndergods i Landet, virker skadeligt for Agerbruget, da Fæsteren ikke har den samme Opfordring som Selvejeren til at forbedre Jord og Bygninger. Derfor finder man det rimeligt at tilstræbe den »naturlige og successive« Overgang til Arvefæste og Selveje og foreslaar som Midler hertil:

1. Ophævelse af Hartkornets Ulighed ved Erstatning til det hidtil privilegerede,
2. Genindførelse af Reglen om, at Sædegaarde ikke mistede deres Rettigheder ved Afhændelse af Bøndergods,
3. at de Stamhuse, der fremtidig oprettes, faar Ret til at bortarvefæste og bortsælge Bøndergods,
4. at der fra Regeringens Side tages bestemt Stilling mod det uretfærdige i de Foranstaltninger, hvorom der andrages i saa mange indkomne Petitioner, hvilke Petitioner derfor af Forsamlingen bør indsendes til Kongen med Andragende om, at han »vil lade kund-

¹⁾ Sp. 2847—67 (Komité), 2879—3079 (foreløbig Beh.), 3369—3558 (endelig Beh.), Nr. XXX (Petition). Forhandlingerne fandt Sted 5., 6. og 7. samt 13. og 14. December.

gore sin alvorlige Vilje til ikke at tilstede saadanne Indgreb i andres velerhvervede Rettigheder, hvorved al Ejendomssikkerhed vilde nedbrydes.« Til Forsamlingens Oplysning aftrykker Komitéen i sin Betænkning en Petition fra 1430 Beboere i Sorø og Præstø Amter¹⁾; den gaar ud paa tvungen Salg af alt Fæstegods — til Priser, fastsatte af en Kommission, hvoraf Halvdelen bestaar af Bønder (er altsaa ganske i den Rs. Sorensenske Aand).

Komitéen finder det iøvrigt »kendeligt« og »betænkeligt«, at de omhandlede Petitioner er konciperet af nogle enkelte Mænd, og det er den »bekendt«, at saadanne Personer har gjort sig en Næringsvej af at drage fra Sogn til Sogn for at holde Møder og samle Underskrifter, hvorved dog hver Underskriver maa »erlægge Betaling til Concipisten«; den vil dog ikke tilraade, at Forsamlingen andrager paa nogen direkte Foranstaltning i saa Henseende.

Bang var Komitéens Ordfører; Angrebet paa dens Betænkning aabnedes af *Drewsen*, der benyttede Lejligheden til straks at genoptage sit og Balth. Christensens Forslag om Nedsættelse af en Landbokommission; det skulde være en saadan Kommissions Opgave at planlægge Maaden, hvorpaa alt Fæstegods indenfor et givet Tidsrum, f. Eks. ti Aar, kunde gaa over til Selveje mod fuld Skadesløsholdelse for dets Værd og med den fornødne Støtte ved Laan fra Statskassen. »Det er«, erklærede han, »Fædrelandets Tarv, det er den fuldkomne Frigivelse af en talrig Borgerklasse, jeg ved dette mit Forslag har for Øje«, og »det maatte aldrig forglemmes, at Bøndergods er Bøndergods og skal forblive Bøndergods, og at Godsejeren ejer dette med en ganske anden indskrænket og betinget Ejendomsret end sin Hovedgaard.«²⁾

Balthazar Christensen støttede naturligvis *Drewsen*. I et langt Foredrag³⁾ talte han først om den »Misstemning«, der raadede i Befolkningen, og om den »alvorlige Bekymring«, hvormed tænkende Medborgere betragtede baade den Tid, der nu var, og den, der forestod. Han talte om et »Regeringspersonale«, der manglede den fornødne Agtelse og Tillid (en Ytring,

1) Sp. 2867—79.

2) Sp. 2889, 3047 f.

3) Sp. 2926—48.

BALTHAZAR CHRISTENSEN

Præsidenten bagefter paatalte), om en Samfundsorden, der »i sin Helhed« trængte ikke til Reform, men »til radikal Reform«, om »statsoplosende Bestræbelser« o. s. v. — og betegnede efter denne noget vidtloftige Indledning den foreliggende Sag »som et Forsøg paa at virke en heldbringende Reform i og af selve Folket ved at hæve Bondestanden til den Plads, som den efter vore Forhold bør indtage som en selvstændig, agtet og tilfreds Middelstand«. Efter andre fremskredne europæiske Staters Eksempel og efter det nuværende Standpunkt i Landets egen økonomiske og politiske Kultur maatte det være Formaalet at rette sine Bestræbelser mod, at Bøndergodset ikke kom til at bære andre reelle Byrder end de for dets Benyttelse fornødne Servituter, Skatter og kontraherede Panterrettigheder. En saadan Frigivelse er fornøden. »hvis Bonden skal kunne indtage den rette Plads ved Siden af Landets øvrige Borgere«, og Begrebet *Ejendomsret* maa man lære at se i et andet Forhold til hele denne Sag end Komitéen har gjort: »Jeg ser i det mindste ikke rettere, hvis jeg vil stille mig paa den talrige Landalmues Standpunkt, paa Gaardmændenes, Husmændenes, Arbejdernes Standpunkt, end at disse alle Dage maa have en lige saa hellig *Ejendomsret*, der ogsaa maa tages i Betragtning, den Ret, at det skal holdes dem muligt at leve passende af deres Arbejde, den, at det ikke skal gøres dem umuligt ved kunstige, efter min Mening unaturlige Indretninger som Godsvæsnen at finde et Erhverv og en Stilling, som kan passe for deres altid mindre lykkelige Kaar i Staten.«

De Ord, hvormed Balth. Christensen udtrykte sine Anskuelser, var præget af ganske særlig Lidenskab for den Sag, han vilde forsvare, og P. G. Bang erklærede straks, at de engang vilde staa som »et meget uheldigt Blad i Stændertidende«, saa overdreven fandt han deres Skildring af de faktiske Stemninger og Tilstande i Landet¹⁾. Amtmand Neergaard²⁾ gav Luft for sine Indtryk ved at kalde Balth. Christensens Tale »et Forsøg paa en Forelæsning over den kommunistiske Lære, i Sandhed stærkt i Ord og Udtryk om ej i Motiver«. *Kommunisme* var altsaa den Betegnelse, der straks blev hæftet ved Bonde-

1) Sp. 2949.

2) Sp. 2969—79.

vennen Balth. Christensens Opfattelse af den foreliggende Sag. Ogsaa Grev Knuth greb heraf Anledning til at tale om »kommunistiske Meninger«, der, omend de ofte næredes af meget agtværdige Personer, dog udsprang af »en fuldkommen skæv og sentimental Opfattelse af de politiske og sociale Forhold«¹⁾. Amtmand Neergaard spurgte: »Kan nogen Lov eller nogen Teori, kan noget analogt praktisk Forhold, eller kan noget af de nyere filosofiske Systemer, hvor bøjelige de end maatte være, bringe til det Resultat, at Fæsteforholdet indeholder noget retsstridigt?« Nej, mente F. Neergaard, for saa maatte der ogsaa være noget at erindre mod Bortlejning af Huse, Gaarde og Etager i Kobstæderne eller mod Bortforpagning af Hovedgaarde.

Paa et enkelt Punkt i sit lange Foredrag gav Neergaard en Slags Erklæring vedrørende sit Ansvar som Amtmand over Præstø Amt; efter at have omtalt de til Stænderne indsendte Andragender, »der tilsigter et aabent Brud paa Ejendomsretten«, nævnte han, at det med Hensyn til en af Koncipisterne af deslige Andragender, Peder Hansen, Lundby, var nøje undersøgt af Amtet, om denne Mands Forhold var kriminelt efter Lovgivningen, men var kommet til det Resultat, at han ikke havde prædiket Oprør: »han har kun samlet et stort Publikum, forestillet dem, hvor godt det kunde være, om de blev Selvejere, og forelægger dem derpaa en Petition, som de underskriver mod en vis Betaling«.

Peder Hansen, Lundby, til hvis Virksomhed der var hentydet allerede under »Husmandssagen«s Behandling i 1842, blev altsaa med Navns Nævnelser inddraget i disse Forhandlinger, og det var tydeligt, at hans Optræden havde vakt Ængstelse hos adskillige Herremænd. Orla Lehmann talte spottende om »demagogiske Omdrev i og udenfor Præstø Amt« og om den »næsten komiske Vigtighed, man har tillagt en enkelt Bondes Omvanken«, Drewsen om »Peer Hansen, som forstyrrer Godsejernes Nattero«²⁾; men denne Spot har kun syntes Herremændene lelfærdig og ilde anbragt Kammerherre Benzon undlod i sin Tale — der naturligvis drejede sig om det nødvendige i at haandhæve den »hellige og uforkrænkelige« Ejendomsret — ikke at oplyse »i Statens velforstaaede Interesse« om, at »bemeldte Peder Hansen« i 1836 havde været under Rettens Tiltale for Falskneri og bedragerisk Forhold og ved Dom kun var blevet frifundet for videre Tiltale mod at betale Sagens Omkostninger; Benzon mente bestemt, at der fra det offentliges Side burde skrides ind mod de omflakkende Agitatorers vildledende Paa-

1) Sp. 3034.

2) Sp. 2999, 3491.

virkning af Almuen, thi »ligesom Lovgivningen har bestemt Straf for Kvaksalveren, fordi denne, under Skin af at kurere, indpoder Legemet Sygdomme« . . . , saaledes bør den ogsaa forhindre, at Folk drager omkring og fordærver Sjælen »ved at udstrø Tvedragtens Sæd og opægge til Had og Misnøje«¹⁾. Da Balth. Christensen krævede en nærmere Begrundelse for den fremførte Paastand om Peder Hansen, oplæste Benzon en officiel Meddelelse om Indholdet af den paagældendes Retsforfølgelse, og Neergaard føjede hertil en Bemærkning om, at denne Dom maatte betragtes som endelig, da den ikke var appelleret²⁾.

En Udtalelse af Balth. Christensen om, at han havde set Peder Hansen to Gange, men i begge Tilfælde flygtigt, uden at indlade sig nærmere med ham, gav senere C. Neergaard Anledning til at stille den bondevenlige Prokurator det alvorlige Spørgsmaal: om han nu ogsaa burde have affærdiget denne Mand saa hurtigt i Stedet for at benytte Lejligheden til at foreholde ham, »hvor urigtig og fordærvelig hans Færd er, naar han drager Landet rundt og forfører Bondestanden, idet han opvækker den Tanke hos dem, at andres Ejendom ikke er hellig«. C. Neergaard vendte sig i det hele skarpt mod Drewsen og Balth. Christensen, hvis hele Færd han stemplede som værende af saadan Art, at de ikke kunde opfattes som sande og oprigtige Venner af Bondestanden: de havde i og udenfor Salen ikke modarbejdet, men støttet de stærke Anskuelser i Bondestanden, derimod aldrig søgt at gøre denne Stand opmærksom paa dens Fejl, hvoraf den mest udbredte var Manglen paa Agtelse for Intelligens og Dannelse³⁾. Præsiden-

1) Sp. 3020. P. Hansens Svar paa disse Beskyldninger blev et lille Skrift, »Tak for sidst til Aristokraterne i Roskilde Stænderforsamling« (udgivet i Marts 1845). Her redegøres for den paagældende Sag. P. H. var som ungt Tingsvidne blevet bragt i Forlegenhed ved en notorisk bedragerisk Birkefuldmægtigs løse Angivelser, han var paa dette Grundlag blevet arresteret, men han havde været istand til at klare for sig. Imidlertid var han altsaa blevet et Offer for Tidens uheldige Retspraksis: i visse Tilfælde ikke at frikende Folk ubetinget, men blot »for videre Tiltale«.

2) Sp. 3044 f.

3) Sp. 3437—51. Neergaard nedlagde ogsaa Indsigelse mod stadig at betegne Bondestanden med Taleblomster som »den hæderlige, den agtværdige Bondestand«, da hver Stand kunde være lige hæderlig. Det var mere og mere blevet Skik at demonstrere sin Sympati for Bønderne med den Slags Vendinger (der jo iøvrigt havde et Præg af Nedladdenhed og Skulderklap). F. Eks. talte under denne Stænderdebat Herredsfoged Hundcrup om, at han var af Bondeherkomst og havde mange kære Slægtninge blandt »denne hæderlige Stand«. (Sp. 3470 f.).

ten henstillede til sidst, at man vilde afstaa fra denne bestandige Polemik mod to enkelte Medlemmer, og *Drewsen* fremsatte den følgende Dag en Bemærkning om, at han *nu havde løbet Spidsrod* og vilde være kommet til at løbe gennem hele den højre Række af Salen, saafremt ikke Præsidenten havde grebet ind; men, tilføjede den gamle Stridsmand, naar Spidsrodsstraffen blot bestod i personlige Angreb, var den saa let at bære som for hin Soldat, der efter at have løbet sidste Gang sagde: en Gang endnu for alle smukke Piger!¹⁾

Drewsen var ret højt oppe i dette sit sidste Indlæg. Overfor Knuth, der havde talt om, at der nok altid vilde være Magt forhaanden til at kvæle Optøjer, gjorde han opmærksom paa, at de stærke Karle, der skulde bruges hertil, var Bøndernes egne Sønner, og »Sønnen vil næppe skyde paa Faderen«. Disse Optøjer kunde altsaa godt blive farligere, end man mente: »En tilsyneladende (for jeg kender ham ikke) sindig Bonde, med hvem jeg talte om Landboforholdene, svarede mig, da jeg ytrede, at der nok ikke var stort at vente i denne Henseende, med de Ord: »Ja, Hr. Kammerraad, gøres der ikke noget for Bondestanden, saa frygter jeg for, at Postelinet vil blive slaaet itu«.« Den Bondemand, der havde talt saaledes til Drewsen, var Jens Gregersen fra Kundby Sogn i Holbæk Amt — et af de første Landsogne i Danmark, der for Alvor blev grebet af »Agitation« og »Bevægelse«²⁾).

Orla Lehmann talte mere moderat end Drewsen og Balthazar Christensen, men dog afgjort for Statsindgriben til Fremme af Selvejendom, f. Eks. ved Oprettelse af Kreditkasser. I karakteristiske Vendinger skildrede han, hvad for ham var Idealet af en Landboforfatning: skont god Demokrat vil han haabe ikke at være plebejisk, han ønsker, at der i Danmark maa findes store Ejendomme med baade Taarne paa Taget og Statuer i Salene; men lige saa vist mener han, at der ved Siden af det aristokratiske Element maa findes en fri Befolkning af uafhængige Selvejerbønder i Stedet for Fæstere. Da senere Ørsted gjorde nogle retledende Bemærkninger til en Udtalelse af Lehmann om de endnu bestaaende Herligheds-

1) Sp. 3451, 3489.

2) Jfr. J. P. Jensen i Fra Holbæk Amt VI, S. 30.

rettigheder, og Lehmann derpaa replicerede i en noget overlegen Tone, stod Scavenius straks frem for at spørge ham, om ikke det kunde betegnes som plebejisk at optræde saaledes »med Skoser og Gluffer« overfor den kgl. Kommissarius¹). Herren til Gjorslev fandt sikkert nok ikke, at denne unge københavnske Advokat var nogen rigtig fin Mand, og Advokaten paa sin Side har ikke fundet denne Herremand svarende til sit Ideal af en Aristokrat²).

Scavenius var naturligtvis blandt de forreste i Godsejerfronten; han vilde ikke anerkende Selveje som en absolut bedre Besiddelsesform end Fæste, men havde dog sit Forslag om Midler til at fremme Selvejets Udbredelse: hvis man blot vilde give Godsejerne Tilladelse til at inddrage lige saa meget Bøndergods til fri Raadighed, som de solgte til Selveje, skulde der, mente han, snart komme Fart i Udviklingen. Iøvrigt udtalte han sin Tillid til, at Bondestanden engang vilde søge sine Forsvarere blandt Godsejerne og ikke blandt Agitatorerne (en af de Mænd, der i 1865 blev Medstifter af Oktoberforeningen, ser altsaa her allerede i Aanden et Forbund mellem »store og smaa Bønder«). Provst Plesner vilde ikke gaa ind paa denne Tanke; med Brug af et latinsk Citat (»latet angvis in herba«) sammenlignede han endog Godsejerstanden med en Slange, der lurede i Græsset efter Bønderne, og mente, at Præsterne langt snarere var Bondestandens naturlige Forsvarere; iøvrigt holdt han i den foreliggende Sag paa »en naturlig, jævnt fremadskridende Udvikling« og mente ligesom C. Neergaard, at Bønderne burde lægge sig efter mere Oplysning³).

P. G. Bang havde som Komitéens Ordfører vendt sig stærkt mod den Opfattelse af Ejendomsretten, der blev forfægtet af

1) Sp. 3530.

2) Da Lehmann i et Brev af 27. Maj 1845 takker Lensgreve Ahlefeldt-Laurvig, der ogsaa hørte til hans Stænderkolleger, for et Bidrag til Sikring af Laurids Skaus Valgbarhed og økonomiske Stilling, er det med disse Ord: »Deres Højvelbaarenheds ærede Skrivelse af 23de ds. har voldt mig megen Glæde, og det ikke blot ved det betydelige Bidrag, som jeg derved bemyndiges paa Hr. Grevens Vegne at overbringe, men ogsaa — jeg er forfængelig nok til at tilstaa det — med de Udtryk for personlig Godhed for mig, hvormed De deri bærer mig. Dersom alle Rigets Magnater tænkte og handlede som De, vilde det danske Folk vist være mere aristokratisk sindet, end det nu kan være.« (Ahlefeldt-Laurvigs Privatarkiv, Lundsgaard).

3) Sp. 3451 f.

Balth. Christensen: »Her har man den samme Lære, som i Aaret 1789 gjorde sig gældende; da raabte man paa Egalité, at den fattige, naar han ikke havde, hvad han behøvede, maatte tage det fra den rige. Og dette er ogsaa den sande Kerne i hele den ærede Talers Foredrag. Den modsatte Anskuelse er, at Ejendomsretten er en Betingelse for, at netop de fattige kan leve«¹⁾ Ogsaa i den kgl. Kommissarius' Indlæg var det naturligvis et Hovedpunkt at pege paa Ejendomsrettens Betydning. Formaalet med Ejendomsretten var, fremhævede han, at den udvortes Verden kunde blive benyttet og bearbejdet til Underholdning for talrige Slægter og give dem de Livets Bekvemmeligheder og Behageligheder, der ikke var tænkelige uden Samfundets Beskyttelse af Ejendomsretten. Ganske vist fandtes der ingen Ejendomsret, der ikke var underkastet Samfundets Raadighed, og Staten havde Ret til at gøre de Indskrænkninger i Ejendomsretten, der var aabenbart fornødne, men i de fleste Lande blev der dog opretholdt langt flere Indskrænkninger af denne Art, end det i og for sig kunde ønskes, og der var mere Grund til at stræbe hen imod en Udvikling, der tillod en friere Raadighed over Ejendommene end til at paalægge dem nye Baand; bestemt maatte Ørsted holde paa, at Godsejerne sad inde med en virkelig Ejendomsret til Fæstegodset, og Gaardmændene havde ikke mere Ret til at faa Godsejernes Jord end Husmændene til at faa Gaardmændenes!²⁾

C. N. David forsømte ikke at gøre sit Indlæg som Statistiker: han var overbevist om Selvejets Fortrin, ønskede derfor en »successiv og naturlig Overgang«, men pegede paa, at den hele Bevægelse blandt Bonderne ikke var fremkaldt ved voksende Nod, men fandt Sted i en udpræget Opgangsperiode; heller ikke Algreen-Ussing fandt, at Fæstebondens faktiske Tilstand kunde berettigede til indgribende Foranstaltninger, der vilde undergrave al Ejendomsret, og han krævede Fæsternes Interesse og ikke nogen Slags politisk Interesse lagt til Grund for Sagens Bedømmelse³⁾. Sognefoged C. Petersen kom netop i nogle Udtalelser ind paa den ugunstige Virkning af, at

1) Sp. 2950.

2) Sp. 3382 f.

3) Sp. 3499 ff., 2959 ff.

Fæstegaarde undertiden var blevet stillet til Auktion, naar de skulde bortfæstes; den første Gnist til den hele Bevægelse var egentlig givet ved saadanne Auktioner, mente han; Umuligheden af at beregne et Fæsteforholds Varighed — der ahang af Liv og Død — medførte, saasomt der var Tale om nogen større Indfæstningssum, at *Fæstevæsenet blev et Lotterispil*¹⁾.

Moderat var trods alt den overvejende Stemning i Forsamlingen. Med Tilfredshed kunde A. S. Ørsted konstatere: »Der er ingen, der ligefrem har benægtet Ejendomsrettens Hellighed, og heller ingen, der har benægtet, at Godsejeren er Ejer af Fæstegodset.«²⁾ Ved den Afstemning, der sluttede de lange Forhandlinger, tog Forsamlingens Flertal Afstand fra de forholdsvis »radikale« Metoder, der var blevet anbefalet af enkelte Forslagsstillere. Drewsens og Balth. Christensens Kommissionsforslag blev forkastet med 52 Stemmer mod 12. Et Forslag af Orla Lehmann om Nedsættelse af en Kommission til at overveje, hvorledes Fæstegodsets Overgang til Selveje kunde finde Sted uden Krænkelser af bestaaende Rettigheder, blev forkastet med 40 Stemmer mod 24. Derimod vedtoges med stort Flertal alle Komitéens fire Indstillingspunkter. Punktet angaaende alt Hartkorns Ligestilling formuleredes saaledes, at der burde ydes det hidtil privilegerede Hartkorn en Erstatning, beregnet til det fem-og-tyve-dobbelte af de egentlige Skatter, men uden Hensyntagen til forskellige mere specielle Afgifter, som det privilegerede Hartkorn hidtil havde været fritaget for; iøvrigt tages det Forbehold, at den hele Ændring forløbig kun skulde gennemføres med de paagældendes eget Samtykke. 12 Medlemmer af Forsamlingen er ikke tilfredse hermed, men afgiver en særlig Erklæring med Krav om »en fuldstændig og kontant Godtgørelse saavel for de forhøjede Skatter som for de øvrige Byrder, der maatte paalægges Besidderne af det frie Hartkorn«. Det er den mest yderliggaaende Fløj blandt dem, der svor til Ejendomsrettens absolute Ukrænkelighed — tal-mæssigt altsaa nøjagtig saa stor som den, der vilde følge Drewsen og Balthazar Christensen i deres »Emancipations«-Krav.

1) Sp. 3051 ff., jfr. nedenfor S. 532, Fodnote 2.

2) Sp. 3382.

5. Bondebevægelse og »Bondecirkulære«. Bondevennernes Selskab.

Det mest karakteristiske ved disse bevægede Landbodebatter i 1844 er, at de i saa høj Grad fandt Sted under Indtrykket af den nye Agitation og Bevægelse ude i Bondebefolkningen. Naturligvis virkede de saa igen tilbage paa »Bevægelsen« og gav »Agitatorerne« et nyt og kærkomment Stof. I de foregaaende Stændermøder skrev »Almuevennen« i sit Nytaarsnummer 1845, »har enkelte Forpostfægtninger og Skærmydsler ladet ane, at det snart maatte komme til et Hovedslag, og et saadant har nu fundet Sted, saa det runger i hver Vraa i Landet.« Baade før og efter Landbodebatterne bringer Liberalismens Hovedorgan, »Fædrelandet«, Artikler, hvori det helt stiller sig paa Bøndernes Side imod Godsejerne.

I den nærmest følgende Tid sendtes der Takadresser til de Mænd, der med særlig Kraft havde forsvaret Bondestanden under dette »Slag«. Præstø Amts Landkommunalforening hylkede Drewsen, Balth. Christensen, Taasinge Bønder og Langelands Landboforening tillige Lehmann, Møens Landboforening desuden C. Petersen, og endelig medtog Bønder fra Københavns og Roskilde Amter foruden de nævnte ogsaa Buchwald i deres Hyldest. Paa den anden Side tilsendte Lollands Landboforening P. G. Bang en Protest mod hans Optræden med Opfordring til, at han skulde nedlægge sit Mandat: »Ingen kan nægte, at De har sluttet Dem til Godsejerne«¹⁾

Det bundede selvfølgelig dybt i Forholdene, naar de forskellige Spørgsmaal vedrørende Bondestandens Samfundsstilling og da frem for alt Fæstevæsenet netop nu kunde tiltrække sig en saa stor Opmærksomhed og sætte Lidenskaberne i Bevægelse. Det skyldtes, som C. N. David meget rigtig gjorde opmærksom paa, ikke Nød og Trang; det var tværtimod de opadgaaende Konjunkturer, der gav Forklaringen. Bøndernes voksende Velstand gjorde dem mindre tilbøjelige til at finde sig i nogen Slags Undtagelsesstilling, Fæstevæsenets afgørende Mangel, at det bød Fæsterfamilien en ganske utilstrækkelig Sikkerhed for Udbytte af dens økonomiske Indsats og Arbejde, blev aldeles uholdbar under Forhold, hvor ellers Virksomhed i Landbruget fra Aar til Aar blev stadig mere lønnende. Mellem

¹⁾ Almuev., S. 26, 73f., 174, 208, 255. — Paa tilsvarende Maade havde Husmænd paa Kirstineberg og Vennerslund Gods i 1842 takket Provst Plesner for hans udviste »kristelige Sind« og »mandige Fasthed«. (Almuev. 1842, Nr. 49).

Godsejere og Fæstere opstod der en ny Spænding, da begge Parter selvfølgelig stræbte efter at beslaglægge den stigende Værdi af Fæstegodset, en Bestræbelse, der for Godsejernes Vedkommende kun fandt et naturligt Udslag, naar de ved øget Indfæstning paa Forhaand søgte at sikre sig saa meget af en Fæstegaards Værdi som muligt.

Økonomisk set er Kærnen i den skarpe Modsætning, der under disse Forhold gjorde sig gældende, og som altsaa i 1844 gav sig et saa voldsomt parlamentarisk Udslag, en Strid om det, man kalder »Jordrenten«. Det stod sikkert nok Godsejerne klart, at Fæsteforholdet i den hidtidige Form ikke var tidssvarende; men de ønskede det kun ændret paa en saadan Maade, at deres Ret til Udnyttelse af Fæstegodset blev forøget og ikke formindsket. Fæstebønderne paa deres Side ønskede utvivlsomt Selvejet ikke alene for de tryggere Arbejdsvilkaars Skyld; de vilde erhverve det Udbytte af de stigende Priser paa Landbrugsprodukter, som det ved Bortfæstning af en Fæstegaard var muligt at kapitalisere til Fordel for Godsejerne, men hvis Udbytte ved Bortsalget af en Selvejergaard tilfaldt den tidligere Bruger og hans Familie i Form af en højere Ejendomspris. Der blev hverken i »Agitationen« eller i den almindelige Opfattelse skelnet mellem »samfundsskabte« og »arbejdsskabte« Værdier; noget saadant laa udenfor alle de paagældendes Forudsætninger. Der laa heller ingen Vægt paa, om det med rette kunde hævdes, at Indfæstningssummerne ikke var steget forholdsvis saa meget som Ejendomspriserne; det afgørende var, at for Selvejergodsets Vedkommende betød Værdistigningen under alle Omstændigheder en Stigning i Værdier, der tilhørte Bønderne selv som Samfundsklasse og blev til Forbedring af Vilkaarene for de Familier, der fra ældre Tid sad inde med Ejendommene.

Den ideelle Kraft i Fyrernes Bondebevægelse skyldtes, dels at Fæstevæsenet var en saa uholdbar Institution, og dels at Kravet om hele Bondestandens almindelige Ligestilling med de andre Samfundsklasser maatte betragtes som saa iøjnefaldende retfærdigt. Bevægelsens epokegørende Betydning laa i, at den, politisk set, satte Liv i hidtil døde Masser og vakte større Dele af Landbefolkningen til virkelig Interesse for de offentlige Anliggender, der angik dem selv mest. Ved et Møde, der afholdtes af Holbæk Amts Landkommunalforening i Oktober 1845, udtalte Gaardmand Niels Hansen Nielsen fra Udby ved Holbæk (der 1847 skulde blive valgt til Stænderdeputeret): »Det vilde kun lidet nytte at sige, at der ikke er andet Røre i Bondestanden end det, der er bag Ploven, i Marken, i Lo og i Lade. Dengang jeg blev Bonde, da talte vi, naar vi kom sammen, om vore Heste og Køer, om vore Jorder, om vor Driftsmaade, — videre gik vor Tanke ikke, — vi taler derom endnu, og det var ikke godt andet; men jeg kommer nu sjældent sammen med andre Bønder, uden at der tillige tales om Selvejendom eller Arvefæstes Erholdelse, Hartkornets lige Beskatning, uden at der sporges

om, hvad der kan gøres for Bondestandens Fremgang, og hvorledes det skal gaa vore Børn. Det mener jeg beviser, at der er vaagnet et nyt Liv i Bondestanden; beviser ikke de 10.000 Bondeunderskrifter, der sidste Gang laa paa Stændernes Bord, det samme. . . .¹⁾

Kort efter Stænderforhandlingernes Afslutning henvendte en Kreds af langelandske Bønder sig til Rs. Sørensen med Anmodning om at samle alle Bondeønsker, der hidtil havde været forelagt Stænderne gennem mange forskellige Adresser, i en enkelt stor Adresse *til Kongen*. Sørensen udarbejdede dette Aktstykke, der altsaa kom til at rumme Kravene om almindelig Værnepligt, lige Hartkornsbeskatning, tvungen Afløsning af Fæstevæsenet for baade Husmænd og Gaardmænd, Tiendefløsning — men vel at mærke i en yderligere skærpet Form: der blev udtrykkelig taget Afstand fra Tanken om nogen Erstatning for Skatteprivilegiets Ophævelse — var Statskassen velstillet nok til at yde en saadan Erstatning, saa var den, hed det, vel ogsaa istand til at nedsætte Skatten for det hidtil upriviligerede Hartkorn og paa denne Maade gennemføre Ligheden —; hvad Tiendefløsningen angik, blev det forudsat, at det tiendefri Hartkorn ogsaa ydede sit Bidrag til Afløsningssummerne!²⁾

Adressen i dens Helhed byggede i Virkeligheden paa Forudsætningen om en Slags kgl. Overrejendomsret over al Landets Jord og vidnede for saa vidt om sin Ophavsmands i Bund og Grund absolutistiske Tankegang, for hvilken han straks bliver irettesat af »Almuevennen«s Redaktør: »Forfatteren synes i det hele ikke at have kunnet hæve sig over en svunden Fortids taagede Anskuelse af Konge og Kongemagt«. J. A. Hansen var langt mere realistisk indstillet end den naive Sørensen, og ved nær personlig Forbindelse med de førende liberale Politikere, i hvis Tjeneste han var som Bud paa »Fædrelandet«s Kontor, i langt nøjere Føling med Tidens nye Tanker.

En trofast Støtte ogsaa ved Udbredelsen af sin nye store

1) Almuev. 1846, S. 7.

2) Almuev. 1846 Nr. 7, 1845 (26. Marts) Nr. 24—25 (Gengivelse af Adressen med redaktionel Kommentar). For hele den flg. Fremstilling af Bondecirkulærets Udstedelse og Ophævelse samt af Skydebanefesten i Nov. 1845 henvises i Alm. til min Afhandling i Historisk Tidsskrift 9. R. II, S. 171—232. Rs. Sørensen, der var af et noget uroligt og undertiden upraktisk Initiativ, virkede ogsaa for en Brandassuranceforening i Holbæk Amt og for en ejendommelig Plan om et Aktieselskab til Udstykning af Herregaarde.

Adresse havde Rs. Sorensen i Peder Hansen, Lundby. Rygtet om, hvad han og hans Hjælper havde for, naaede hurtigt ind til Regeringskredsene, og under det Indtryk, man gennem Stænderforhandlingerne havde faaet af en truende Samfundsfare ved »Agitatorer«s Virksomhed, bestemte man sig straks til at være agtpaagivende. 20. Febr. meddelte Kancelliet ved et Cirkulære de sjællandske Amtmænd, at Peder Hansen og Rs. Sorensen formodedes at omrejse i Sjælland og for Tiden at opholde sig i Odsherred med det Formaal at ophidse og forlede Almuen til at indgive falske Klagemaal; det blev paa-lagt Amtmændene at træffe de fornødne Foranstaltninger og gøre Indberetning. Ved Undersøgelser i Henhold til dette Cirkulære — bl. a. vittløftige Forhør, optaget af Birkedommeren over Dragsholm Birk i Nykøbing Sj. — blev det godtgjort, at Peder Hansen havde holdt Møder dels i nogle Sogne i Sorø Amt, dels i Odsherred. Om Rs. Sorensen kom Kancelliet ikke til at høre fra Sjælland, men derimod fra andre Kanter af Landet, nemlig dels fra Fyn, dels fra Vendsyssel.

Iovrigt var der ingen af de to efterlyste Agitatorer, der lagde nogen Vægt paa at skjule sig. Begge erklærede offentlig i »Almuevennen«, at de agtede at forholde sig ganske som hidtil. Da Holbæk Amts Landboforening 30. Juni 1845 holdt en stor Folkefest paa Ulkestrup Mark ved Kongsdal, undlod hverken Peder Hansen eller Rs. Sorensen at træde frem som Talere for en stor Forsamling paa 6 à 8000 Mennesker; ved samme Lejlighed optraadte bl. a. Drewsen.

Omkring 1. Okt. 1845 har der som Resultat af Kancelliets Overvejelser foreligget Udkast til et almindeligt Cirkulære (dateret 27. Sept.); der henvises her udtrykkelig til Rs. Sorensens Agitation i Norrejylland (hvorom man nylig har faaet Indberetning), og det skal derfor indskærpes Politimynderne at fore Kontrol med offentlige Sammenkomster. Der var dog næppe blevet noget af den hele Sag, hvis der ikke var sket mere. Imidlertid bragte »Fædrelandet« 13. Okt. Meddelelse om, at Fæsterne paa to Godser i Holbæk Amt — Aggersvold og Frydendal — havde begivet sig i Flok til Herregaardene og under truende Adfærd krævet af Herremændene, at de skulde tilstaa dem Selveje (paa Frydendal var Anledningen den karakteristiske, at Herremanden havde kastet en Hus-

mandsenke over til Forsorgelse paa Sognet). Avisberetningen om disse Begivenheder foranledigede (17. Okt.) en kgl. Skrivelse til Kancelliet om at træffe Foranstaltninger mod de skadelige Følger af slige Demonstrationer. Til sin videre Oplysning har Kancelliet gennem P. G. Bang modtaget et til denne skrevet Brev fra Birkedommer Bang i Nykøbing Sj., et Brev, der formede sig som et rent Nødskrig over truende Optøjer og Oprør i Holbæk Amt.

Resultatet af de fornyede Overvejelser blev et Cirkulære til Landets Amtmænd af 8. Nov. 1845, det bekendte *Bonded-cirkulære*; her peges der til Indledning paa den Virksomhed, der af »nogle Personer« udfoldes for at bibringe Bondestanden aabenbart vrang Forestillinger om deres Retsforhold, hvorved Ønsket opstaar om Krænkelse af uomtvistelig Ejendomsret, og der henvises til den Optræden, der er udvist af Bønderne paa enkelte Godser. Cirkulæret, der iøvrigt haaber paa Sogneforstandernes gode Indflydelse¹⁾, forbyder: 1) at afholde Møder om Bondestandens Retsforhold uden Tilladelse fra vedkommende Politimester, der kun tør give saadan Tilladelse, naar han venter, at Mødet vil gaa ud paa en »rolig og sindig Overvejelse«, 2) at i noget Tilfælde en udensogns Mand stedes til Deltagelse i et Møde af den omhandlede Art, der af den Grund aldrig maa holdes i Købstæderne.

A. S. Ørsted havde egentlig helst ønsket et Forbud udstedt af Kongen selv og da blot, fordi det jo drejede sig om »personlige Rettigheder«, som en provisorisk Lov indtil Stændernes næste Sammentræden; han havde — hvad der er ikke mindst karakteristisk — gerne set en tilsvarende Bestemmelse for Hertugdømmerne; i den samlede danske Lovgivning havde han ikke fundet Straffebestemmelser, der egnede sig til at blive bragt i Anvendelse overfor disse Forhold, og Cirkulæret kom derfor til at mangle den Brod, der vilde have ligget i en bestemt Straf for Overtrædelser. Det blev straks kritiseret voldsomt i den liberale Presse og gjorde ikke den tilsigtede Virkning. I Slutningen af November kom en 13 Mand stærk Bondedeputation fra Landets forskellige Egne til København

1) Kongen havde henstillet til Kancelliet, at Møders Afholdelse blev gjort afhængig af Sogneforstanderskabernes Samtykke; men Stemann havde ikke ønsket at henlægge en saadan Myndighed til det kommunale Selvstyre.

for at overbringe Kongen den forfulgte Adresse med de fire Punkter, som gennem Rs. Sørensens og Peder Hansens Agitation var blevet forsynet med over 9000 Underskifter. Paa Initiativ af bl. a. Drewsen og Balth. Christensen holdtes til Ære for Deputationen et Festmaal paa Skydebanen; her holdt Skolelærer *Asmund Gleerup*, Formand for Holbæk Amts Landkommunalforening en Tale, der havde Held til i særlig Grad at gribe Øjeblikkets Stemning («*Nu kommer Bonden*«).

Der skulde ved denne Fest ogsaa have været sunget en for Lejligheden skreven »Bondevise« af Frederik Barfod¹⁾, men den blev beslaglagt af Politiet (der senere efter en Retskendelse maatte »frigive« den). Visen hentyder til Landbodebatterne i Roskilde og hyl-der Bøndernes modige liberale Talsmænd:

Og Bonden og Herren rejste sig op
i Roskilde Stændersale;
Og Herren sig snurrede rundt som en Top,
saa underligt faldt hans Tale:
Og er du ikke god, slaar Laas jeg for din Mund,
Du bruger den til at hjæffe dog kun,
Frihed for mig og Mundkurv for dig!
Se, saadan skal Visen lyde!

Men Bonden — han stod ej ene dog der,
hvor »Herrerne« skummede hvide,
Tre Mænd stod Ryg mod Ryg, og enhver
af dem bar sit Sværd ved Side:
Og aldrig skal I dog slaa Laas for Bondemund,
I er hans Herrer ej, og han ej jer Hund,
Frihed for ham og Frihed for jer!
Se, saadan skal Visen lyde!

Men *Drewsen*, saa hed den ene af de tre,
og *Christensen* hed den anden,
og *Lehmann* stod hos — og ej forglemmes de,
før Bølgerne gaar bort fra Stranden.

Hele denne Skydebanefest udtrykker, at der som den politiske Frugt af Drewsens, Balth. Christensens og O. Lehmanns Optræden er skabt en betydningsfuld Føling og Forbindelse mellem den borgerlige Liberalisme og Bondebevægelsen.

Noget imodekommende Svar fra Kongen opnaaede Bonde-deputationen ikke. Christian VIII erklærede, at han ikke vilde

1) Foreligger i Særtryk.

være uretfærdig mod Godsejerne eller tilstaa vilkaarlige Indgreb i Ejendomsretten. Nogen Tid efter modtog Kongen en personlig Henvendelse fra Formændene for Laalands og Falsters Landboforeninger, der klagede over Cirkulæret; Kongen lovede dem, at han skulde undersøge deres Sag og faa Forbudet hævet, hvis det viste sig uberettiget. Senere fik Kongen en ny Henvendelse fra den laalandske Formand, og ogsaa Maribo Amtsraad androg om Bondecirkulærets Ophævelse; baade Konge og Kancelli beskæftiger sig i Løbet af Vinteren med Tanker herom; de er klare over, at det har vakt megen Misfornøjelse, indser desuden, at der har gjort sig overdrevne Forestillinger gældende om Arten af den Bevægelse, man vilde standse. 8. Maj 1846 indgav Kancelliet Forestilling om, at Cirkulæret skulde væsentlig lempes, 12. Maj 1846 resolverede Kongen, at det helt skulde ophæves — et enkelt Eksempel paa selvstændig Optræden fra Christian VIII's Side overfor et Regeringskollegium, uden at det er muligt at se, hvem der her kan have været hans Raadgivere (i Statsraadet har Sagen ikke været til Behandling).

To Dage efter denne kgl. Resolution — 14. Maj 1846 — meddeltes det, at »Bondevennernes Selskab« var konstitueret med en Bestyrelse, der bestod af Kaptajn *A. F. Tscherning*, Drewsen, Balth. Christensen, Orla Lehmann, Etatsraad Povelsen, Skolelærer Asmund Glerup, Jespersen til Grønnebjerggaard. Initiativet til Dannelsen af dette Selskab var udgaaet fra Glerup, der som Formand for Holbæk Amts Landkommunalforening 7. November 1845 havde opfordret Drewsen og Balth. Christensen til at stille sig i Spidsen for en saadan almindelig Sammenslutning, der skulde »virke for Bondestandens Emancipation og lige borgerlige Ret med andre Samfundsklasser«. Paa den Tid, da Cirkulæret ophævedes, var Sammenslutningen altsaa færdig til at træde i Virksomhed. 1. Juli 1846 kundgjorde den sit Program, der rummede følgende Hovedpunkter:

- 1) En bedre Skoleundervisning for Bondestanden, ogsaa ud over det nodtorftige Maal, det tvungne Skolevæsen kan stille sig,
- 2) almindelig Værnepligt,
- 3) Afskaffelse af de Rester af Statsmyndighed (Indflydelse paa visse Embeders Besættelse

o. s. v.), der endnu knytter sig til private Godsers Besiddelse, 4) en lovordnet, ligelig Næringsfrihed for Land og By, 5) Forbedring af Husmandsklassens Kaar, 6) Fæsteforholdets Overgang til Selvejendom — som det hedder i selve Programudtalelsen, »den Sag, der maaske mere end nogen anden har givet Bondevennernes Selskab sin Tilværelse«, »den nærmeste og vigtigste Genstand for Selskabets Virksomhed«¹⁾.

Netop Fremhævelsen af det sidste Punkt som Hovedpunktet viser, hvorledes Bondevenneselskabet først og fremmest var et Selskab til Fremme af Gaardmandsklassens Interesser.

Da Selskabet blev »konstitueret«, talte det over 3000 Medlemmer, ved Midten af 1847 allerede 5631 Medlemmer, saa godt som alle i Østfifterne²⁾.

Af de Sager, det havde paa sit Program, var Husmandssagen den eneste, der kom til at fylde nogen større Plads i Stænderforhandlingerne i 1846, og Behandlingen af den viste tilstrækkeligt, at det ikke var paa dette Omraade, de ledende »Bondevener« i særlig Grad havde deres Interesse. I det store Spørgsmaal om Overgangen fra Fæste til Selveje foregik der under disse Samlinger ikke noget af væsentlig Betydning. Det blev som Svar paa den forrige Roskilde-Forsamlings Andragende angaaende Fæsteafløsning og lige Hartkornsbeskatning meddelt Østifternes Stænder, at Afgørelsen af den sidste Sag vilde blive udsat, indtil der ogsaa forelaa et Andragende herom fra Viborg Stænder, at der efter Omstændighederne vilde blive givet Tilladelse til at afhænde det til Grevskaber, Baronier eller Stamhuse hørende Bøndergods, og at der var truffet Bestemmelse om den fremtidige Bortarvefæstning af det til Domænerne hørende Fæstegods (de skulde alle bortarvefæstes, senest ved indtrædende Fæsteledighed). I den kgl. Kommissarius' Tale til Forsamlingen taltes der om Regeringens Pligt til ikke blot at modvirke den mærkelige Bevægelse, der i de senere Aar var fremtraadt i Landboforholdene, forsaavidt den stiller sig som Opgave til fremme enkelte Klasers Fordel ved Tilsidesættelse af andres velerhvervede Rettigheder, men ogsaa til at agte paa de Ønsker, som ligger til Grund for denne Bevægelse, forsaavidt de har deres Rod i den Sandhed, at der endnu er meget at gøre med Hensyn til en Udvikling af disse Forhold³⁾.

Med Velvilje behandledes naturligvis begge Stænderforsamlingers Udkast til Plakater angaaende henholdsvis »Kort ved Afhændelsen af Fæstegods og Udstykning af Landejendomme« (som herefter skulde vedføjes Adkomstbrevene paa de paagældende Steder og

1) Almuev. 1845 Nr. 95—96, 1846 Nr. 20 (S. 160) og Nr. 28.

2) Almuev. 1847, S. 241.

3) Roskilde Std., Sp. 6, Anhang, S. VIII f., jfr. Algreen-Ussings Reskriptsamling.

Parceller) og »Kontrakter, hvorved Brugen af Parceller af Landejendomme overdrages for et særdeles langt Tidsrum« (hvorved det i Sammenhæng med et Forslag fra Viborg Stænder i 1838 blev indskærpet at overholde alle de her gældende Lovforskrifter¹⁾).

I Roskilde naaede et af Petersen-Karlsruhe rejst Forslag om Foranstaltninger til at fremme Selvejendom og Arvefæste ikke længere end til Behandling i en Komité, der anbefalede Indstilling til Kongen angaaende Fæstets Afløsning paa offentlige Godser. Drewsen manglede denne Gang i Forsamlingen; paa egen Haand stillede Balth. Christensen Forslag om Nedsættelse af en Landbokommision, Fremme af Selvejendom eller Arvefæste, midlertidig Suspension af Lovbestemmelserne om Oprettelsen af Len- og Stamhuse. Men med 42 Stemmer mod 16 udtalte Forsamlingen sig mod nogen Komitébehandling af denne Sag²⁾.

I *Viborg Stænder* vedtoges paa Forslag af Betzer det af Regeringen selv (i dens Bekendtgørelse til Roskilde Stænder) efterlyste Andragende om, at et Lovudkast til Afløsning af Forskellen mellem det privilegerede og det uprilegerede Hartkorn maatte blive forelagt den næste Stænderforsamling³⁾.

Den Drøftelse, Bondecirkulæret var Genstand for i Roskilde Stænder, vil vi i senere Sammenhæng beskæftige os med. Om den Virkning, Cirkulæret ganske mod sin Hensigt havde haft, udtalte Sognefoged P. Jørgensen herunder de meget karakteristiske Ord: Cirkulæret har netop gjort det samme som at kaste Olie paa Ilden, og Folk, som aldrig før tænkte paa politiske Ting, kom netop ved Cirkulæret i stor Bevægelse⁴⁾.

Det blev saavel i Roskilde som i Viborg foreslaaet (af henholdsvis Algreen-Ussing og J. E. Larsen) at andrage Kongen om Ophevelse af den patrimonielle Jurisdiktion og Øvrighedsmyndighed, af privat Indflydelse paa Besættelse af offentlige Embeder, af de paa personlig Stand grundede Uligheder for Domstolene, kort sagt de endnu bestaaende Rester af den Samfundsordning, der lod en privat privilegeret Jordbesiddelse have Lod og Del i selve Statsmyndigheden og visse Privatpersoner, navnlig Grever og Baroner, indtage en særlig Retsstilling, ogsaa i rent personlig Henseende; men de paagældende Forslag naaede ikke længere end til Komitébehandling⁵⁾ Tidens liberale Aand ytrede sig ganske naturligt i Uvilje mod Besiddelsesformer som dem, der forelaa i Grevskaber, Baronier og Stamhuse, og denne Stemning udbredtes gennem den bondevenlige Agitation. Balth. Christensen kunde fra forskellige Sogne paa Sjælland fremlægge 10 Andragender angaaende ikke blot offentlig Un-

1) Roskilde Std. Nr. III pag. IV, Nr. XXXIII pag. LXIX—LXX, Viborg Std. Nr. IX pag. VII—VIII, Nr. XV pag. XX—XXIV.

2) St., S. 617—25 og 3563—67, S. 606—17.

3) Std. Nr. XXVII, pag. LIV—LX.

4) Jfr. Hist. Tidsskrift 9. R. II, S. 225 og 230.

5) Roskilde Std., Sp. 3605—62, Viborg Std. Anhang 2. Af., S. 7—40.

dersøgelse af Landboforholdene, men ogsaa Standsning af Oprettelsen af Len og Stamhuse¹⁾). Allerede 1842 havde J. P. With i Viborg stillet Forslag om at fratage Grever og Baronier den med deres Privilegier følgende Ret til at oprette af Jordegods Grevskaber, Baronier og Stamhuse, et Forslag, der ikke naaede længere end til Komitébehandling, og som iøvrigt kun er mindeværdigt, fordi det gav den Stænderdeputerede Gaardejer Black Anledning til at ytre sin Opfattelse af Grevskaber, Baronier og Stamhuse i disse karakteristiske Ord: »Jeg anser disse Indretninger for Ørnereder« (en Udtalelse, Præsidenten paatalte)²⁾.

Der var 1846 i Roskilde 42 St. mod 23 for et af Regeringen forelagt Udkast om Erstatning for Vildtskade, men i Viborg 28 Stemmer mod 21 for at faa dette Spørgsmaal ordnet paa en mindre bekostelig Maade for det offentlige (man krævede i Stedet Adgang til paa given Anledning at faa Vildtbestanden formindsket). Til den paa-gældende Komité henvistes i Roskilde et Andragende fra Københavns Amts Landkommunalforening, der krævede »fri og almindelig Jagtret« (et efter liberal Tankegang meget vel afpasset Slagord!³⁾).

I Ringsted samledes 25. Okt. 1846 paa Bondevenneselskabets Foranledning og under Balthazar Christensens Ledelse 120 Bønder fra forskellige Egne i Østifterne for at drøfte, hvem der burde stemmes paa rundt i Landdistrikterne ved de forestaaende Stændervalg⁴⁾). Mødet har en vis epokegørende Karakter og vidner om, hvor maalbevidst Bondevenneselskabet gik til Værks som den første egentlig politiske Organisation i Landet; Mødets Deltagere kom aldeles overvejende fra den sjællandske Øgruppe; dog havde der indfundet sig 8 Bønder »fra det fjerne Langeland« og fra Fyn den tidligere Stænderdeputerede Hans Christensen, Vejstrup. Denne sidste var udtraadt af Stænderne efter Afslutningen af den første Valgperiode, gennem hvilken han havde virket som den dygtigste blandt Bønderne i Roskilde. Langeland var ved Siden af Holbæk Amt den Landsdel, hvor Bondebevægelsen i særlig Grad gjorde sig gældende; den fremmeste af Bønderne herovre var den gamle Mads Hansen i Kulepile, der nævnes som Forfatter af det Andragende om Selveje, der i 1838 var indleveret til

1) Std., Sp. 415, 617.

2) Std., Sp. 1163—88, 3247—50, (Black, Sp. 1183).

3) Roskilde Std., S. LI—LV, Sp. 633—39, Viborg Std. LX—LXIV.

4) Almuev. 4/11 1846.

Stænderne af Hans Christensen; i »Almuevennen« har han skrevet flere bitre, skarpe Artikler til Forsvar for sin Stand¹⁾.

Paa Mødet i Ringsted udbragte *J. A. Hansen* ved Siden af de mange »Lever«, der naturligvis blev foreslaaet af andre, et (for hans egen Person og Form) meget karakteristisk »Do« for den Valglov, der berøvede Bondevenneselskabet saa mange Kræfter, det ellers vilde have kunnet opstille. Til disse Kræfter har *J. A. Hansen* selv hørt. Den nye Bondeorganisation var ikke bygget paa nogen Forestilling om, at Bønder vilde være de bedste til at lede og repræsentere Bønder. Bestyrelsen bestod jo udelukkende af Mænd, der ikke selv tilhørte Bondestanden; den giver ved sin S sammensætning Udtryk for det Forbund mellem københavnsk Liberalisme og Bondebevægelse, der paa betydningsfuld Maade var blevet indledet i Roskilde Stænder ved de liberale Politikeres Optræden i Landbosagerne. »Almuevennen«s og de nye Foreningers Agitation synes fra først af at have virket til at gøre Vælgere af Bondestanden noget mere kritisk indstillet overfor Repræsentanter, der var udgaaet af deres egen Midte, men om hvis Evne til at svare til deres Opgave der kunde tvivles. I »Almuevennen« for 21. Januar 1846 finder man en Opfordring til »Stænderdeputeret *Jacob Jensen* i Skullerup« (underskrevet af »flere af Deres Vælgere«) gaaende ud paa, at han hurtigst muligt frasisiger sig sit Mandat som Deputeret, da man er misfornøjet med ham: »Vi har aldrig set et eneste Ord fra Dem i Stænderne, og kun en eneste Komité, Komitéen om skabede Faar, har De været Medlem af«. Senere sluttede 57 navngivne Mænd sig til denne Opfordring²⁾. Disse Mistillidserklæringer hindrede dog ikke *Jacob Jensen* i at give Møde som sædvanlig ved Roskilde-Stændernes Sammentræden i Juli 1846; men ved Stændervalgene derefter gled han ud. Det var for en væsentlig Del Bondevenneselskabets Kandidater, der blev valgt rundt om i Østifternes Landdistrikter, og særlig virksom som Tilrettelægger af dets Indflydelse var *Balthazar Christensen*. »Skønt personlig ukendt«, skriver han saaledes til *Hans Johansen* i

1) *D. E. Rugaard*: Fremragende danske Bønder, S. 401; m. H. til hans Bidrag til »Almuevennen« jfr. *Erslews Forfatterleksikon*.

2) *Almuevennen*, S. 24 og 76 f.

Knardrup og advarer denne, hvem man har tiltænkt et Suppleantmandat i 1. Distrikt, mod at lade sig opstille i 3. Distrikt mod P. Hansen i Udesundby, den hidtidige Deputerede, der var anbefalet til Genvalg af Bondevenneselskabet. (Valgets Resultat blev, at Johansen valgtes som Deputeret baade i 1. og 3. Distrikt, saaledes at han kunde overlade Mandatet for det sidste til P. Hansen; Schouw, hvem Bondevenneselskabet havde villet gøre til Deputeret for 1. Distrikt, lod sig vælge paa Fyn i 13. Distrikt)¹⁾.

Bondevenneselskabet var det kraftigste Resultat af det Forningsliv, der var opstaaet i Landbefolkningen under den ny Landkommunalordning, det væsentligste Udtryk for den Bondebevægelse, som Stænderforhandlingerne om de agrariske Spørgsmaal havde givet et saa stærkt Stød fremad. Det er ikke tilfældigt, at denne Bevægelse særlig gør sig gældende i Østifterne og frem for alt i udprægede Fæsteregne som Holbæk Amt og Langeland. Men som allerede tidligere fremhævet, oser denne Bevægelse ikke blot sin Kraft af de økonomiske og landboretlige Tilstande, men i høj Grad ogsaa af alt, hvad der rent menneskeligt og socialt maa skabe Misfornøjelse hos Bønderne med deres Stilling i Samfundet og deres Forhold til andre Klasser. At ikke »højere« stilledes Personer uden videre bør kunne tillade sig at sige »du« til Folk af Bondestanden uden Risiko for Gengæld, er i Virkeligheden et af de vigtigste Momenter i Bevægelsens hele praktiske Stræben²⁾. Med den

1) Brev af 20/1 1847 (velvilligt overladt mig af mag. V. Gay). Jfr. Almuev. 1846, S. 411 f., 1847, S. 29 f. Jfr. om Valgenes Udfald ovenfor S. 71 f. Bondevenneselskabet havde ikke nogen Kandidater »opstillet« i 11., 12., 13. og 15. Distrikt saa lidt som i de to bornholmske Distrikter (18. og 19.); rent formelt var der jo (ifølge Valgordningen) ikke Tale om »Opstilling« i senere Tidens Forstand.

2) Se om to meget karakteristiske »Du-Sager« i »Almuevennen« 1847, S. 348 ff., 356 f. Dog maa man naturligvis ikke undervurdere Betydningen af de Stemninger, der fremkaldtes ved de økonomiske Konflikter mellem Godsejer- og Fæsteinteressers. P. G. Bang maatte under den store Landbodebat i Roskilde forsvare sig mod personlige Angreb, der rettedes mod ham, fordi han som Administrator ved Grevskabet Ledreborg i visse Tilfælde havde ladet Gaarde bortfæste ved Auktion (jfr. ovenfor S. 519 f. om, hvorledes saadanne Auktioner er blevet opfattet som en »Gnist« til den hele Bondebevægelse). Den Protestadresse, som P. G. Bang modtog bagefter fra Lollands Landboforening, misbilligede ikke blot hans Optræden under disse Forhandlinger, men ganske særlig hans »Færd m. H. t. Fæsteauktioner« (Std., Sp. 3078, Almuev. 1845, S. 255, jfr. 122 f.). Det synes i det hele at have beskæftiget Sindene, at der til Bondestandens Skade var ved at brede sig en saadan uheldig Form for Bortfæstning af Bøndergaarde; i »Fædrelandet« for 22.

Betydning, Spørgsmaalet om Værnepligt indtog ved Siden af de rent agrariske Spørgsmaal, passer det godt, at Bondevenneselskabets Formand var en tidligere Officer, der havde gjort sig den almindelige Værnepligts Indførelse til egentlig Mærkesag. Den hele Bondeagitation er nu gaaet over i saa dygtige og velrustede Hænder, at der ikke mere er Brug for Bevægelsens første beskedne Banebrydere, en Peder Hansen og en Rs. Sørensen, der derfor nu glider i Baggrunden¹⁾.

6. De slesvigske Landboforhold.

De nationale Forhold bevirkede, at der ogsaa syd for Kongeaen opstod en Art af Bondebevægelse; den nordslesvigske

April 1844 skrev N. F. S. Grundtvig om »de overhaandtagende Fæsteauktioner« samtidig med at beklage, at »vor Lov ej engang beskytter Bønderne mod jødisk, meklenborgsk eller andet fremmed Herskab«. Det hele Spørgsmaal om »Fæsteauktioner« viser særlig klart, hvorledes den hele landbopolitiske Konflikt rummede en bitter Strid om Jordens Kapitalværdi, »Jordrenten«.

1) Til Skildring af Bondebevægelsens første Ytringer og Virkninger i Holbæk Amt foreligger en Række værdifulde Bidrag af Højskolelærer J. P. Jensen, Hong, i »Fra Holbæk Amt«, VI, VII, VIII og IX, samt hans to Bøger: »Asmund Gleerup« (1910) og »Sjællandske Bønder« (1919). Jfr. bl. a. Vilh. Topsøe: Fra Bondecopvækkelsens Tid (1868), flere Stykker i D. E. Rugaard: Fremragende danske Bønder (1871), C. Th. Zahle: Den danske Husmand (2. Opl. 1910), min før nævnte Afhandling om Bondecirkulæret (Hist. Tidsskr. 9. R. II) samt mine »Bidrag til Holbæk Amts Historie« i »Fra Holbæk Amt« XVII og XVIII. Til Følelsen af stadig at være stillet paa den laveste Plads i Samfundet, ikke at have lige Ret med andre, knyttede sig, sikkert ofte paa en virkningsfuld Maade i den enkelte Bondemands Bevidsthed, bitre Erindringer om gammel Undertrykkelse og Uret. Stavnshaandstiden laa ikke længere tilbage, end at Træk herfra kunde fremdrages og gøre deres agitatoriske Tjeneste. Det maa ogsaa erkendes, at der var Herremænd i Datiden, hvis junkerlige Optræden kunde bidrage til at give disse Momenter ny Næring; megen Opsigt vakte et Tilfælde paa Fyn, hvor en Baron overfaldt en tungbør Bonde, der ikke veg hurtigt nok til Side for ham med sin Vogn paa Vejen (Almuev. 1846, S. 320, 328); se iøvrigt rundt om i »Almuevennen« adskillige Klager over Herremænds og Forvalteres Optræden; en vis Solidaritetsfølelse mellem Landbefolkningens forskellige Lag har gjort, at ogsaa Overgreb fra Herskabers Side mod Arbejdsfolk af Husmandsklassen har udgjort et for den hele landbovenlige Agitation vigtigt og naturligt Stof. — At Bondebevægelsen rundt omkring kunde glæde sig ved en saa frejdig og livlig Tilslutning, er det bedste Vidnesbyrd om, at Datidens Gaardmænd, der fra Aar til Aar gik fremad i Velstand, ingenlunde var nogen virkelig undertrykt Befolkning. Om Nødvendigheden af mere »Selvstændighed« kunde der dog med god Grund tales. Særlig store Agitationsmøder var de, der afholdtes paa Ulkestrup Mark, det sjællandske Sidestykke til Skamlingsbankefesterne (1845 havde den første Ulkestrupfest været, 1846 blev Festen forbudt, 16. Juli 1847 kunde der atter festes her med Taler af Balthe. Christensen, Tscherning, C. Ploug, J. A. Hansen m. fl., se Almuev. 28. Juli 1847). Et meget vigtigt Led

danske Bevægelse bundede for en meget væsentlig Del i en Bondebefolknings Krav om at se sit Sprog og sin Folkeejendommelighed respekteret af en tyskpræget Embeds- og Overklasse, men havde ingen særlig Sammenhæng med sociale og økonomiske Tilstande. Der bestod i Hertugdømmerne gennem Værnepligten og ved andre Forhold et ganske tilsvarende Skel mellem Bondestanden og andre Stænder som i Kongeriget. Men Landboretten rummede ikke de samme Problemer, alene fordi det Fæstevæsen, der udgjorde et saa væsentligt Led i den agrariske Samfundsordning nord for Kongeaaen, ikke kendtes som tvungen Besiddelsesform i Hertugdømmerne, hvor Godsejerne raadede mere frit over deres Bondergods. Samtidig havde Landbrugets hele Udvikling og dermed ogsaa dets Arbejdsformer et mere fremskredent Præg; karakteristisk nok fandtes der ikke i noget større Omfang Rester af Hoveri. For den nordslesvigske Gaardmandsklasses Vedkommende gjaldt det vistnok, at den levede under bedre økonomiske Vilkaar end Bønderne i nogen anden dansk Egn, i hvert Fald, at dens selvstændige Stilling var befæstet ved trygge, solide Vilkaar, som den kunde takke den enevældige Kongemagts Omsorg i tidligere Tid for¹).

I den slesvigske Stænderforsamling fik Drøftelserne af Landboforhold paa Grund af disse Omstændigheder en langt mindre Plads end i de kongerigske Forsamlinger.

1838 stillede Hiort Lorenzen — ligesom allerede 1836 — Forslag om Ophævelse af gældende Jagtlove for Slesvig og Holsten, og om, at der maa tilstaas enhver Grundejer Jagtret paa hans Jorder, og om, at alt Jagthoveri maa ophæves, saafremt dette ikke maatte stride imod afsluttede kontraktmæssige Forhold mellem private; Wehtje stillede et Forslag om Erstatningspligt for Vildtskade, og Jaspersen foreslog, at Jagten i de kgl. Jagtdistrikter, med Undtagelse af de kgl. Skove, maatte overlades til Landkommunerne. Alle tre Sager henvistes til en Komité, hvor Hertugen af Augustenborg, om hvis

i Agitationen er stadig »Almuevennen«; J. A. Hansen arbejder sig stadig dybere ind i Landboretten og forfølger skaanselsløst dens Overtrædelser (se *Almuev.* 1847, *Registret*).

¹) Jfr. *Stdfs. Hist.* I, S. 40 ff. I Slesvig som Helhed udgjorde Godsernes Omraade en mindre Del af Landet, end Tilfældet var i Holsten.

Raadhuset i Slesvig By, hvor Slænderne mødtes.

Godsers Forhold der sikkert ikke mindst var Tale, fik Sæde; men Komitéen naaede ikke at aflægge Betænkning¹).

Müller fra Schnaap stillede 1838 Forslag om Patrimonialretternes Ophævelse i de adelige Godsdistrikter. Som varm Tilhænger af dette Forslag optraadte Hiort Lorenzen, der fandt det svarende til, hvad enhver Fædrelandsven maatte ønske, som ivrig Modstander af Hertugen, der mente, det bundede i en »Modesag«: »I vor Tid jager den ene Teori den anden, uden at det bekymrer nogen, om flere Hundrede Tusinde Mennesker befinder sig bedre derved eller ikke«. Med 21 Stemmer mod 19 afviste Forsamlingen at nedsætte nogen Komité i denne Sag, hvor altsaa Hiort Lorenzen kom til kort overfor Hertugen²).

1840 indkom der Andragender fra nogle hoverigørende Gaardmænd (iøvrigt Arvefæstere) og Husmænd under de augustenburgske Godser i den Retning, at Stænderne vilde andrage Kongen om at gribe ind til Hoveriets Afløsning eller Formindskelse. Disse Andragender kom ikke til selvstændig Behandling, men henvistes blot til Petitionskomitéen, der ud-

1) Std., S. 164—167.

2) Std., S. 306—15 (særlig 312 f. og 313 f.).

talte sig for deres Afvisning med den Begrundelse, at »Stænderforsamlingen overhovedet ikke kan være beføjet til at blande sig i privatretlige Forhold«¹⁾. Slesvigs Stænderforsamling gjorde sig altsaa lettere færdig med Hoverispørgsmaalet end Kongerigets Forsamlinger og betonedede endnu skarpere Ejendomsrettens Standpunkt; men dette hang ganske sikkert sammen med, at denne Sag, som allerede omtalt, var af saa meget mindre Betydning syd for Kongeaaen.

1838 var Spørgsmaalet om en Forandring af Frikørselsvæsenet blevet rejst af Holstens Stænder; Regeringen gav i den Anledning 1840 Slesvigs Stænder en »Meddelelse« om den hidtidige Regulering af disse Forhold, og Forsamlingen vedtog et Andragende om, at Frikørslerne i Fremtiden maatte blive indskrænket til saadanne Tilfælde, hvor Nødvendigheden krævede dem. Herom fik da Stænderne 1842 forelagt et Lovudkast; om Forpligtelse til Frikørsler var her bestemt, at de vedblivende skulde ydes af dem, der hidtil havde været forpligtet dertil, men mod Godtgørelse og med Ret for de paagældende til at lade Kørslen besørge ved lejet Køreløj; dette var i Principet en noget mindre vidtgaende Reform end efter det tilsvarende Udkast for Kongeriget, hvorefter det offentlige skulde leje de fornødne Befordringsmidler og først, hvis dette ikke lod sig gøre, stille Krav til de hidtil kørselspligtige. Med 26 Stemmer mod 10 udtalte Forsamlingen, at dette Udkast ikke kunde gøres til Lov, men at der burde forelægges et nyt Udkast, sigtende paa »Kørselspligtens muligst almindelige Afløsning«. I Forvejen var et tilsvarende Andragende blevet vedtaget af de holstenske Stænder²⁾.

Stænderne fik 1842 forelagt et Udkast om Ophævelse af Slaveristraffen for Først- og Jagtovertrædelser, der fremtidig kun skulde straffes med Vand og Brød (Loven udstedtes 12. Juni 1844). Hiort Lorenzen stillede atter sit Forslag angaaende Jagtretten og Jagthoveriet — dog kun for Hertugdømmet Slesvig, ikke tillige for Holsten (et lille Vidnesbyrd om, at han ikke længere staar paa noget »slesvigholstensk« Standpunkt). »Den

1) Std. 2. Bilagshæfte, S. 380—83.

2) Std. 1840 Bilag I, Sp. 389—401, II, Sp. 553—55, Std. 1842 Bilag I, Sp. 57—174, II, Sp. 787—95; jfr. Holstens Std. Beilagen II, Sp. 903—35.

nuværende Tilstand«, udtalte han, »er af den Art, at der ikke alene tilføjes Landmanden Skade, men det er ogsaa blevet en Æressag at bevirke en Forandring i nærværende Tilstand.« Derimod mente Klosterprovst Reventlow, at »her handler det sig aldeles ikke om Misbrug, men om at ophæve begrundede Retsforhold«. Reventlow fik Plads ved Siden af Hiort Lorenzen i en Komité, hvis Betænkning blev udarbejdet, men ikke indleveret¹⁾. Om en indkommen Petition angaaende Fritagelse for Klapjagten erklærede Petitionskomiteén kort og godt: »Enten er Petenterne pligtige til de omhandlede Klapjagter, eller de er det ikke. I første Tilfælde er deres Besværing ugrundet, i sidste staar Rettens Vej dem aaben« — et Ræsonnement, overordentlig karakteristisk for den herskende Stemning overfor denne Slags Spørgsmaal²⁾.

1842 androg Stænderne fremdeles om Afløsning og delvis Ophævelse af Tiender i Haderslev Art, det eneste større Omraade i Hertugdømmerne, hvor der endnu fandtes egentlige Tiendeafgifter. Sagen havde tidligere været fremme til Drøftelse og førte nu til visse Foranstaltninger fra Regeringens Side³⁾.

1844 fik saa Stænderne forelagt et nyt Udkast om Frikørsler, et Udkast, der dog kun imødekom Stændernes Ønske, for saa vidt som det for »Kongerejserne«s Vedkommende bød paa en Afløsning af den hidtidige ubestemte Naturalieydelse til en lige saa ubestemt Pengeydelse. Stænderne krævede, enten at ligefrem Statskassen skulde overtage disse Udgifter, eller at Afløsningen skulde ske ved frivillig Overenskomst og til en fast aarlig Afgift. Regeringen tog intet Hensyn til disse Ønsker. 17. Dec. 1845 udstedtes Forordningen angaaende Reguleringen af Fribefordringsvæsenet i Slesvig og Holsten; det fastslaas her, at kun de hidtil kørselspligtige skal betale Godtgørelse for Kongerejser, medens »de klosterlige og adelige Distrikter« udtrykkelig undtages; angaaende Kommunkørslerne overlades det til Kommunerne selv at bestemme den fremtidige Ordning. Forskellen fra Kongeriget er især den, at efter Ordningen her

1) Std. Bilag I, Sp. 618—28, II, Sp. 929—43.

2) Std., Sp. 282—93, 1877 f., særlig 284 og 285, Bilag II, Sp. 754—56.

3) Std. 1842 Bilag II, Sp. 1012—13, Std. 1844 Bilag I, Sp. 17—19, jfr. Falck: Privatrecht III, S. 745, A. F. Bergsøe: Statistik III, S. 618.

de hidtil for de paagældende Byrder fritagne maatte være med til at bære Omkostningerne ved den hele Aflosning¹⁾.

En *Vejforordning* for Hertugdømmerne udstedtes 1. *Marts* 1842. Med denne Lov indledes først for Slesvig og Holstens Vedkommende den Anlæggelse af moderne Hovedlandeveje, *Chaussées*, der i Kongeriget var paabegyndt allerede 1764. Det besværlige Arbejde in natura, som denne Vejbygning gennem lange Tider medførte i det egentlige Danmark, har Hertugdømmernes Bondebefolkning altsaa ikke kendt; det blev 1842 bestemt, at Omkostningerne skulde udredes af Finanskassen og iøvrigt repareres af Stænderne. Den Pligt til Vedligeholdelse af de ældre Landeveje, der hidtil havde paahvilet de forskellige Distrikter, blev nu delvis aflost²⁾.

Det var altsaa ikke saa mange og omfattende Spørgsmaal vedrørende agrariske Forhold og Landbefolkningens Stilling, der kom til at beskæftige den slesvigske Stænderforsamling. Nogen Landkommunalordning blev ikke gennemført i Hertugdømmerne. 1840 androg Stænderne om, at der maatte blive gennemført en »Landboforordning« om Indretning af Kommunalrepræsentation i saadanne Distrikter, hvor der endnu ikke fandtes nogen. I Anledning af indkomne Andragender blev der 1844 afgivet en Komitébetænkning, der anbefalede, at man nu skulde søge at faa en saadan Reform gennemført; men mere blev der ikke gjort ved Sagen, der naturligvis hæmmedes afgørende ved hele den Konflikt, der gjorde sig gældende mellem Regering og Stænder om Indflydelse paa de kommunale Anliggender. I »Stændertiden« skete der ingen Ændring i de bureaukratiske Forhold, det Embedsmandsstyre, der i Tidens Lob havde ophævet det meste af, hvad der engang havde været af Selvstyre paa forskellige Maader rundt om i slesvigske og holstenske Sogne³⁾.

1) Std. Tillæg I, Sp. 214—32 (Udkast), II, Sp. 689—98 (Fors. Bet.), Std. 1846 Tillæg I, Sp. 3 ff. (Regeringens Meddelelse ang. sine Afgørelser).

2) Jfr. Udkast i Std. 1840 Bilag I, Sp. 78—177, og Motiverne dertil Sp. 177—204.

3) N. Falck sukker herover, hvor han i sin store juridiske Haandbog omtaler de landkommunale Forhold: »Den, der lægger Vægt paa velindrettede Sogneforfatninger, kan kun med Vemod iagttage de Forandringer, som er sket i denne Del af den offentlige Ret« (Privatrecht II (1831), S. 286 f.). — Om nævnte Andragender se Std. 1840 Bilag II, Sp. 488—91 (jfr. Std. 1842 Bilag I, Sp. 10, om Regeringens Svar, der gaar ud paa, at den »snarest mu-

7. Erhvervsforhold i Købstæderne. Handels- og Toldlovgivning, Samfærdselsforhold m. m.

Den karakteristiske Forskel, der 1835—36 gjorde sig gældende hos Kongerigets Stænderforsamlinger med Hensyn til Købstadsforhold og Landboforhold, genfindes senere. Naar Købstædernes Haandværkere kom med Klager over mindre tilfredsstillende Forhold, gjorde det ikke samme Slags Virkning, som naar det var Fæstebønder, der klagede, eller det var Spørgsmaalet om Husmændenes Stilling, der blev rejst. Haandværkerkravene havde man lettere ved at skyde til Side; hvor det gjaldt Laugsvæsenet og ikke Landbolovgivningen, lod man sig ikke af nogen særlig social Hensyntagen føre bort fra de principielle økonomiske Synspunkter, der nu engang hørte Tiden til.

I *Viborg Stænder* stillede 1838 baade Brinck-Seidelin og Brock Forslag om at yde Købstadshaandværkerne større Beskyttelse i deres Konkurrence med Landhaandværkerne¹). Forslagene behandlede i en Komité, hvis principielle Indstilling kom til at gaa ud paa, at Stænderne skulde indgaa med et Andragende — om større Næringsfrihed for Haandværkere. Man ansaa det nemlig for givet, at den frie Konkurrence vilde udjævne Forholdene og byde Talentet Lejlighed til at udfolde sig. Kammerherre Güldenchrone mente under den følgende Debat, at »naar Haandværkeren i Byen vilde leve lige saa tarveligt og simpelt som hans Kollega paa Landet, da vilde han kunne komme ud af det med sine Indtægter og paa lovlig Maade ernære sig og sine«. Güldenchrone stillede Forslag om, at der ikke skulde indgives noget Andragende, og med 41 Stemmer mod 9 sluttede Forsamlingen sig hertil²).

I *Roskilde Stænder* stillede 1838 K. Sidenius fra Maribo et Forslag i samme Retning som de nævnte viborgske, og Recke fra Slagelse fremlagde et Andragende fra Skomagermester

ligt« vil forelægge et saadant Udkast, Std. 1844 Bilag II, Sp. 387 f.). — Se iøvrigt ang. agrariske sociale Spørgsmaal i Hertugdømmerne i Tiden nærmest før 1848 Brock, S. 219 ff.

1) Std. I, Sp. 756—78 (B.-S.s Forslag, dets indl. Beh.) og 778—91 (Brocks Forslag og dets indl. Beh.), II, 1865—78 (Komité), 1878—1935 (foreløbig og endelig Beh.). Det første Punkt i Brocks Forslag drejede sig iøvrigt om humane Behandling af Lærlinge.

2) Std. II, Sp. 1884, 1885, 1935.

J. A. Hansen i samme By »angaaende nogle Bestemmelser i Henseende til Bevillinger for Landhaandværkere« m. m.¹⁾ Det var den vordende Bondevennepolitiker, der endnu paa dette Tidspunkt energisk fortsatte den Kamp for sine egne Standsfæller, han havde indledet allerede i Forbindelse med de første Stænderforhandlinger (han var siden den Gang flyttet fra Rudkøbing til Slagelse). Forslagene blev behandlet i en Komité, der anbefalede visse Foranstaltninger og endog ved sin Holdning overfor Sagen opnaaede Anerkendelse hos Købstads- haandværkerens begejstrede gamle Talsmand, Hempel; men Resultatet blev dog, at Forsamlingen forkastede alle Komitéens Indstillingspunkter, og der blev altsaa ikke indgivet noget Andragende om denne Sag.

Den almindelige Stemning i Stænderne var saa meget præget af det liberalistiske Syn paa socialøkonomiske Forhold, at der i al Almindelighed kun var særdeles ringe Udsigter for ethvert Forslag, der gik i Retning af en yderligere Stramning af de Baand, der fra Statsmagtens Side var lagt paa Erhvervs- livet.

Derimod vedtog Roskilde Stænder 1838 enstemmigt — i Overensstemmelse med et af Hempel indbragt Andragende fra Brændevinsbrændere i Odense²⁾ — at anbefale Ophævelse af den hidtil krævede Eksamen for Folk, der vilde have Til-

1) Std. I, Sp. 397—402 (Sidenius' Forslag med indl. Beh.), 402—06 (det J. A. Hansen'ske med indl. Beh.), II, Sp. 913—25 (Komité), 925—88 (foreløbig og endelig Beh.).

2) Hempel stillede ogsaa et Forslag angaaende en Ret, nogle Brændevinsbrændere udenfor Odense hævdede at have til fri Indførsel — uden Konsumtion — af deres Varer til denne By; Hempel mente, at en af de paagældende var død af Sorg og Fortvivlelse over sin odelagte Næring, tog iøvrigt selv sit Forslag tilbage (Std. I, Sp. 470—78, II, Sp. 2189). Brændevinsbrænder J. Sidenius fremførte en personlig Klage over de Indskrænkninger, der var paalagt hans eget private Næringsbrug, men tog sin Klage tilbage, da Forsamlingen ikke vilde anerkende hans Sag som værende en af de »Forurettelser«, den efter Stænderanordningen havde Ret til at tage sig af (Std. I, Sp. 460—70, 586—97, II, Sp. 783—90). Brændevinsbrændingen var altsaa et Erhverv, der lod høre forholdsvis livligt fra sig, hvilket passer godt med dets ret fremtrædende Stilling i Datidens danske Samfund. Se nedenfor om den særlige Interesse, der knyttede sig til Brændevinsbeskatningen. — J. Sidenius foreslog iøvrigt, sine kraftige liberalistiske Anskuelser til Trods, 1838, at der burde gives Præmie for Skibe, der byggedes paa danske Værfter; men Sagen blev afvist (Std. I, Sp. 422). Jfr. om henholdsvis et bornholmsk Andragende angaaende Næringsfrihed og en Klage fra København over, at der var tilstaaet de kgl. Livrébetjente Ret til at drive Næring, Std. I, Sp. 239—48 og 249—55.

ladelse til at nedsætte sig som Brændevinsbrændere; med stort Flertal vedtoges det (i Anledning af et indkommet Andragende) at anbefale, at Personer, der havde været ansat som Lærlinge eller Svende hos københavnske Hosekræmmere, maatte — uanset en gældende Lovbestemmelse — have Adgang til at vinde Borgerskab i deres Fag. Der var knapt saa stort Flertal for at yde Kobbersmedene en Haandsrækning under deres Haandværker-Konkurrence med Kobberværkernes Fabriksvirksomhed: det blev indstillet til Regeringen, at den enten skulde hæve en Kobberværkerne tilstaaet Ret til at lade deres Varer sælge ved saakaldte »Kobberførere« eller ogsaa indrømme Kobbersmedene en lignende Ret. Det sidste Andragende blev ikke imødekommet af Regeringen, derimod de, der angik henholdsvis Brændevinsbrændere og Hosekræmmere¹⁾.

Kun et lille Flertal (33 St. mod 28) var der i denne samme Stænderforsamling for at støtte et Krav fra de københavnske Skræddere om Ophævelse af et gammelt Reskript fra 1743, der forbød Skrædderne i København at forskrive og til Kunderne at levere de Varer, der var fornødne til de Klæder, de selv forfærdigede; Regeringen ophævede derefter til Dels det gamle Forbud, men dog ikke saaledes, at de fik Lov til at have selve Klædet paa Lager. Der var overfor Stænderne blevet protesteret af det københavnske Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlaug imod, at nogle Haandværkmestre paa denne Maade vilde gøre sig delagtige i et Handelslaugs Rettigheder, og der var ikke blot af den kgl. Kommissarius, men ogsaa af Stænderdeputerede blevet ytret stærke Betænkeligheder ved — som C. Neergaard udtrykte det — at gribe ind i »et enkelt Laugs lovlige og erkendte Rettigheder«.

Det er karakteristisk, at Stænderne, trods deres i Principet saa »liberale« Opfattelse af økonomiske Forhold, dog altid er tilbøjelige til at gøre Holdt, hvor de staar overfor »velerhvervede Rettigheder«. Praktisk faar derfor deres Tendenser i økonomisk Politik nok saa meget Præg af en vis »Konservatisme« som af egentlig »Liberalisme«²⁾.

1840 forelagde Stenfeldt i Roskilde et Forslag om en Revi-

1) Std. II, Sp. 293—300, 2300—02, 2238—42, Std. 1840, Sp. 28 f., 33.

2) Std. I, Sp. 224—48, særlig 232 f., II, Sp. 300—367, særlig 310 og 334, 367—72 (Fors. Petition), jfr. Std. 1840, Sp. 26.

sion af Lovgivningen om Næringsdriften i Danmark i Retning af større Næringsfrihed. »Det horer upaatvivleligt«, lyder her Indledningen, »til en af Menneskets væsentligste og fuldkomne Rettigheder at kunne indenfor Retssphæren anvende sine Evner og Kræfter, paa hvilken Maade han maatte finde mest hensigtsmæssigt for at erhverve sig Livets Goder.« Ved Afstemning blev der 35 Stemmer imod og kun 21 for en Komité's Nedsættelse i denne Sag; men Algreen-Ussing gjorde udtrykkelig opmærksom paa, at Forsamlingen ingenlunde derved udtalte sig imod Næringsfriheden, da der var Anledning til at afvente Resultatet fra en Kommission, der i København var nedsat for at overveje Ændringer i Laugs- og Korporationsvæsenet. Saa alt for ivrig efter at komme igang med Behandlingen af denne Sag har man dog aabenbart ikke været¹⁾.

1846 blev der for begge Kongerigets Stænderforsamlinger forelagt et Andragende fra Formanden for Industriforeningens Repræsentantskab angaaende Revision af Næringslovgivningen saavel for Hovedstaden som for Provinsbyerne og Landet. En i Roskilde nedsat Komité udtaler sig for »en ny og til Tidens Fordringer svarende Næringslov«, en Komité i Viborg mener, »at det maa tages under nærmere Overvejelse, hvorledes hensigtsmæssige Reformer i Næringslovgivningen kan indføres«. Men i ingen af Stænderne kom Komitébetænkningerne til Behandling i Salen. Det er altsaa Organisationen til Fremme af de moderne »industrielle« Interesser, der søger at faa Stænderne til at bryde med det Laugsvæsen, der gav de sociale Rammer omkring det gammeldags Haandværk; uden Sans for de Fremtidsproblemer, der knyttede sig til Teknikens Udvikling, var Stænderne utvivlsomt ikke²⁾.

I den slesvigske Stænderforsamling havde allerede 1836 Raadmand Hamckens stillet Forslag om Indførelse af Næringsfrihed; 1838 gentog han sit Forslag, men der blev ikke gjort noget ved Sagen denne Gang saa lidt som den forrige. For-

1) Std., Sp. 668—92.

2) Roskilde Std., Sp. 3572—77, Viborg Std. Anhang II, Sp. 46—63. En meget livlig Diskussion fremkaldtes straks ved et Forslag, der 1842 blev stillet i Roskilde om at kræve en Lovgivning om Regler m. H. t. Erhvervelsen af Patenter for industrielle Opfindelser; det blev behandlet i en Komité, men naaede ikke videre af Mangel paa Tid (Std., Sp. 1279—1314, 4738—43).

samlingen fik 1838 Lejlighed til at vise Sympati for økonomisk Frihed, da den skulde tage Stilling til et Regeringsudkast om nærmere Regulering af de Grænser, indenfor hvilke Maltgørieri, Brygning og Brændevinsbrænden skulde være tilladt i de klosterlige Distrikter; den fraraadede principielt, at Udkastet blev Lov, hvilket da heller ikke skete (subsidiært var krævet væsentlige Lempelser, bl. a. at Maltgørieri overalt skulde være fri Næring¹⁾). Endelig 1840 vedtoges paa Hamckens' Forslag et Andragende om Næringsvejenes Frigivelse og Ordning under den muligste Hensyntagen til Landets Tarv som til Stændernes Interesse²⁾. 1844 blev der forelagt Stænderne et Regeringsudkast til en vidtgaende Reform paa dette Omraade, hvorved Hovedprinciperne var Ligestilling af Land og By og Ophævelse af Laugenes Eneret (ikke selve Laugsorganisationerne); Stændernes Flertal udtalte sig for, at Udkastet blev Lov, dog med flere Modifikationer i Retning af mere Beskyttelse for Købstæderne og de fuldt uddannede Mestre, iøvrigt ogsaa for Lærlingene i deres Forhold til Mestre; et Mindretal med Hertugen af Augustenborg i Spidsen ønsker derimod ikke en saadan, som det synes dem unødvendig »total og pludselig Omskabelse af Næringsdriftsvæsenet«. 1846 blev det meddelt af Regeringen, at det paagældende Udkast havde været undergivet en ny Prøvelse, og at et i flere Henseender modificeret Udkast vilde blive forelagt Stænderforsamlingen; heller ikke for Hertugdømmernes Vedkommende naaede man i »Stændertiden« ud over Forberedelsernes Stadium i denne betydningsfulde Sag²⁾.

Hvor det gjaldt Spørgsmaal vedrørende *Handelen*, fremtraadte naturligvis ogsaa til enhver Tid den »liberalistiske« Tendens i Stændernes hele socialøkonomiske Indstilling.

Bondemanden Peder Winther stillede 1838 i Viborg Forslag

1) Std. 1838, S. 71, 34—37, 1069 f., jfr. Std. II 1840 Bilag I, Sp. 7.

2) Std. Bilag II, Sp. 583—91.

3) Std. 1844 Bilag I, Sp. 23—55, 55—121 (Forslag, Motiver), Bilag II, Sp. 725—57 (Forsaml. Bet.), Std. 1846 Tillæg I, Sp. 6. Angaaende Lærlingene var det i Udkastet (§ 68) bl. a. bestemt, at deres Læreforhold var ophævet, saafremt Læremestrene gjorde sig skyldige i »væsentlige« (!) Mishandlinger mod dem; Stænderne foreslog »væsentlige« strøget. Reformen skulde ogsaa gælde for Holsten, og Stænderne her gav ligeledes deres betingede Tilslutning (Ständez. Anhang II, Sp. 435—42).

om Indskrænkning i Kludesamlernes Antal, unægtelig et noget specielt Projekt, der da ogsaa blev afvist af Forsamlingen¹⁾. Regeringen forelagde dette Aar Udkast til Plakat, indeholdende et skarpet Forbud mod Bissekramhandel og Omloben med Varer, et Udkast, der var fremkaldt ved et Andragende fra den første viborgske Stænderforsamling, og som vandt Bifald i det væsentlige saavel i Roskilde som i Viborg; man ønskede trods al Liberalitet gerne sat en alvorlig Stopper for irregulær Handel²⁾. Ligeledes fremkaldt ved et Andragende fra de jyske Stænder var et Udkast i 1838 angaaende fremmedes Handelsberettigelse; Viborg Stænderforsamling anerkender, at dette Udkast ikke gør »større Indskrænkninger i Handelsfriheden, end Nødvendigheden synes at fordre«, og »at der med Hensyn til den i dette Udkast omhandlede Genstand, som i ethvert andet Tilfælde, stræbes, saa vidt det kan bestaa med den gensidige Interesser, efter at tilvejebringe Overensstemmelse i Lovgivningen for Kongeriget og Hertugdømmerne«³⁾. Under Henvisning til de almindelige Klager over »Købstdsnæringens Forfald« stillede Farver Svane i Roskilde Forslag om, at Krammarkederne, som medførte en skadelig Konkurrence for de paagældende Købstæders Haandværkere, maatte afskaffes i Sjællands Stift; Forslaget støttedes ved Andragender fra flere Købstæder, men der indkom dog ogsaa Andragender om deres Bibeholdelse, og Sagen endte med, at Svane tog sit Forslag tilbage⁴⁾. Af andre Sager, der var fremme i 1838, kan nævnes et Forslag angaaende Smugleri og ulovlig Handel paa Jyllands Vest- og Nordkyst; efter en Droftelse, hvorunder Laurits Borberg roste Regeringen, fordi den ikke havde villet indskrænke Beboerne paa Vestkysten mere i deres Handelsrettighed, end det allerede var sket, blev Forslaget med stort Flertal afvist⁵⁾. Et meget specielt Lovudkast, der var fremkaldt ved begge kongerigske Stænderforsamlings Andragende, angik Journalføringen ombord i danske Skibe⁶⁾.

1) Std. I, Sp. 1267—69.

2) Viborg Std. I, Sp. 100—06, II, Sp. 8—11, Roskilde Std. II, Sp. 431—34.

3) Viborg Std. I, Sp. 1149—60, II, Sp. 545—49, jfr. Roskilde Std. II, Sp. 778—83.

4) Std. I, Sp. 535—53, 575, II, Sp. 790—99.

5) Std. I, Sp. 1342—49.

6) Viborg Std. I, Sp. 385—402, jfr. nedenfor S. 580.

1840 behandlede med Hensyn til Handel og Skibsfart kun meget specielle Sager, som naar der blev forelagt Roskilde Stænder Udkast til en Anordning angaaende Erlæggelse af Prikke- og Mærkepenge til Præsto Fjords Lodser paa Ronneklint, eller naar Viborg Stænder androg om Lettelse for de vest for Aalborg ved Limfjorden beliggende Købstæder i nogle Handelen der særligt betyngende Byrder (Fritagelse for at hore under Aalborg Toldopsyn og svare Afgift til denne Bys Havnekasse) og om Oprettelse af en Kommission for Styrmandseksamen i Aalborg¹).

1842 fik Kongerigets Stænderforsamlinger ligeledes Lejlighed til at drøfte flere meget specielle Spørgsmaal fra disse Omraader, men ogsaa Sager af videre Interesse. Saaledes Udkastet til en Plakat om nærmere Bestemmelser angaaende *Opkøb af Landmændenes Produkter*, Bestemmelser, der sigtede til at ophæve den Eneret, Købstædernes handelsberettigede hidtil havde haft til at gore Opkøb af Landets Produkter i Bondens Hjem (der havde dog været Undtagelser fra denne Eneret f. Eks. for Hestes og Kvægs Vedkommende), og paa Sjælland havde den slet ikke været opretholdt. Fremdeles en provisorisk Plakat af 14. April s. A. om adskillige *Lettelser for Handelen* (m. H. t. Told og andre Afgifter), endelig et Udkast, hvorefter det asiatiske Kompagni skulde ophæves og *den asiatiske Handel* (d. v. s. Handelen paa Kina og Indien) frigives (Plakat af 22. Marts 1844). Der forelaa her en lille Række liberale og frihandelsvenlige Handelslove. Begge Stænderforsamlinger modtog de to sidstnævnte med Velvilje, men var kritisk stemt overfor den førstnævnte, hvis Udstedelse blev direkte fraraadet af Viborg Stænder, der frygtede for, at den vilde volde Byernes Handel Fortræd og desuden drage arbejdsdygtige Hænder bort fra Landbruget²).

Der blev da 1844 paany forelagt Stænderforsamlingerne et Udkast om denne Sag; uden at opgive Principet, »den Frihed, hvorefter Landboerne allerede nu faktisk er i Besiddelse« (som det udtrykkes i »Kollegialtidende«s Fremstilling), havde man

1) Roskilde Std. I, S. 655—59, II, S. 61, Viborg Std. II, S. 42—44 og 6.

2) Roskilde Std., Sp. 153—57, S. IX—XII (Opkøb), 86—108, XXXVI—XLI (Lettelser for Handelen), 109—17, XLI—XLIII (asiatisk Handel), Viborg Std. henholdsvis S. CVI—CX, XL—XLIV, XXXIV—XXXV.

her fra Regeringens Side søgt at komme i Overensstemmelse med de Anskuelser, der var udtalt af Stænderne. Atter blev der dog fra begge Stænderforsamlingerne gjort en Række Indvendinger, og atter blev Sagen under omhyggelig Gennemgang heraf droftet i Regeringen; endelig udstedtes den paagældende Foranstaltning — i paany ændret Skikkelse ved vidtgaaende Hensyntagen til Stændernes Ønsker — 23. April 1845¹⁾.

Den slesvigske Stænderforsamling kom naturligvis ogsaa til at beskæftige sig med adskillige Spørgsmaal vedrørende Handel og Skibsfart. Til Dels var de naturligvis, i Lighed med de tilsvarende for Kongeriget, af meget speciel Karakter. Saaledes androg man 1838 om Ophævelse af de Stadepenge, som i Byen Flensborg hidtil var blevet erlagt for Heste og Hornkvæg. Et Spørgsmaal af betydeligt videre Omfang (rejst af en Flensborger, Nielsen) blev henvist til en Komité, men kom saa ikke længere: det var et Forslag om Bortryddelse af Hindringer for Agerdyrkning, »direkte Handel« og Industri; det gjaldt om at komme bort fra det Forhold, at man ligesom skulde paatvinge Landets Naboer Landets Produkter: »Derfor skal vi følge deres Eksempel og ligesom de aabne os den direkte Verdenshandel.«²⁾

1840 mødte begge Repræsentanterne for den driftige Handelsby Flensborg med det Forslag, at Stænderne skulde kræve Foranstaltninger til Fremme af »den direkte Handel«, Agerdyrkning og Industri, men naturligvis ganske særlig Handelen; Stænderne vedtog i denne Anledning en Petition til Kongen om Udnævnelse af en Kommission af sagkyndige Mænd fra Hertugdømmerne til at forfatte et Udkast til saadanne Bestemmelser (det hedder i Motiveringen, at selvom Agerdykning og Industri skaber en Nationalformue, er det dog mere Handelen, der først giver det skabte virkelig Værdi). Til lige bad man bl. a. om Lettelse for den Forurettelse (Prægra-

1) Roskilde Std. 1844, Sp. 139—55, S. XI—XIV, Viborg Std., Sp. 193—210, S. XXVI—XXIX. Kollegialtidende 1845, S. 385—402. Som et karakteristisk Træk ved Sagens Behandling og i det hele for Regeringens Forhold til de af Stænderne givne »Raad« kan nævnes, at Kancelliet paa et enkelt Punkt vil fremhæve den i Udkastet indeholdte Bestemmelse som den mest hensigtsmæssige, men ikke desto mindre foreslog at følge et Ændringsforslag fra Stænderne, »da begge Stænderforsamlinger med en betydelig Majoritet havde andraget paa hin Forandring i Udkastet« (sidst anf. Sted., S. 397).

2) Std., S. 1130—32, 170—73.

vation) i Toldafgifter, der hvilede paa de Søhavne, der efter deres Beliggenhed var ramt af Sundtolden. Det af Regeringen i 1842 givne Svar blev særlig en Henviisning til den af 14. April s. A. udstedte Plakat om forskellige Lettelser for Handelen¹⁾. Denne Plakat svarede i det Indhold, den fik for Hertugdømmerne, til den tilsvarende Lov for Kongeriget og gik dels ud paa at lette den indenlandske Handels Byrde ved Øresundstolden, dels Indførselstolden for Kolonialvarer. Da den 1842 blev forelagt Slesvigs Stænder, blev der fra deres Side foreslaaet forskellige Ændringer, hvortil der fra Regeringens Side blev taget Hensyn ved Patentets endelige Udformning²⁾.

Ogsaa Bestemmelsen om den asiatiske Handels Frigivelse blev i 1842 fremlagt i et Lovudkast for Hertugdømmerne, et Udkast, der naturligvis fandt Bifald, og som Slesvigerne ikke engang fandt Anledning til forinden at behandle i nogen Komité³⁾. Iøvrigt er det 1842 som i 1844 Spørgsmaalet om visse Foranstaltninger — d. v. s. Lempelser — i den 1838 gennemførte Toldordning, der skaber den vigtigste Sag vedrørende Handelsforholdene. Der blev begge Aar forelagt Udkast i den Retning for Stænderne, der med stor Interesse tog sig af deres Behandling⁴⁾ — ligesom Tilfældet var med Kongerigets Stænderforsamlinger overfor de tilsvarende Udkast for Kongerigets Vedkommende.

Ensartetheden for de to Omraader af Monarkiet prægede efter Toldforordningen af 1838 i væsentlig Grad Toldforholdene. Men der var dog bevaret en Toldgrænse ved Kongeaaen, idet der endnu var visse Varer, der blev fortoldet efter højere Satter i Kongeriget end i Hertugdømmerne, og af hvilke der maatte betales en Tillægsafgift, naar de fra det sidstnævnte Omraade skulde fores videre til det førstnævnte⁵⁾. Af finansiel Betydning var særlig Forskellen ved Manufakturvarer, Vin og Kaffe. Her laa da en Anledning til Smugleri, og dette kunde atter foranledige, at Købmænd i Kongeriget med Misfornøjelse saa hen paa den stadige Risiko for illegal Konkurrence med den regulære Import og folte deres Interesser skadet derved.

1) Std. 1840, S. 31—34, Tillæg II, Sp. 468—82, Std. 1842 Bilag I, Sp. 16.

2) Std. Bilag I, Sp. 526—51, II, Sp. 869—87, Std. 1844 Bilag I, Sp. 12.

3) Std. Bilag II, Sp. 758—59.

4) Std. 1842 Bilag II, Sp. 829—69, 1844 II, Sp. 699—704.

5) Std. Hist. I, S. 544 f.

1838 foreslog i Viborg Stænder Wulff, at Danmark maatte erholde fuldstændig samme Toldlovgivning som Slesvig og Holsten, et Forslag, der dog blev afvist af Forsamlingen. 1840 fik Kongerigets Stænderforsamlinger forelagt Udkast til Ændringer i Toldforordningen af 1838, særlig gaaende ud paa den fuldstændige Gennemførelse af Vægttold for Manufakturvarer. Roskilde Stænderforsamling udtaler i sin Erklæring om dette Udkast, at den fastholder »sin Formening om Skadeligheden af ved kunstige Midler og navnlig ved høje Toldsatser at ville fremdrive en Industri«, og fremhæver, af hvor stor Vigtighed det vilde være for Samfærdselens Fremme, at der kunde tilvejebringes en almindelig »Ensformighed« i Toldsatser i Kongeriget og Hertugdømmerne. Voigt fra Faaborg havde under Debatten talt om den moralsk fordærlige Virkning af Smugleriet. 12. Maj 1841 udstedtes den paagældende Plakat om Forandring i Tolden, uden at der blev taget Hensyn til disse Stænderønsker¹⁾.

Da der 1842 paany blev forelagt Stænderforsamlingerne Udkast til Toldændringer, gjorde Roskilde Stænder atter den Anskuelse stærkt gældende, at der burde være Lighed i alle Toldafgifter mellem Kongeriget og Hertugdømmerne; ved den bestaaende Ordning »præjudiceredes«, fandt man, Kongeriget mere end ved en fuldstændig »Afsondring« mellem de to Omraader. Roskilde Stænder, der 1836 havde protesteret mod den delvise Ophævelse af Toldgrænsen ved Kongeaaen (hvorved Danmark blev aabent Marked for Hertugdømmernes Industri), fandt altsaa, at denne Reform var blevet eensidigt til Skade for Kongeriget, og at en Fjernelse af alt, hvad der var blevet bestaaende af den ældre Ordning, nu vilde være at foretrække; man fandt, at den naturlige Fremgangsmaade her vilde være samtidig at nedsætte de paagældende Afgifter for Kongeriget og forhøje dem for Hertugdømmerne, indtil Taksterne ved et vist passende Niveau var blevet lige. Regeringen fandt ikke et saadant Forslag gennemførligt; det gik af finansielle Grunde ikke an at gennemføre en Nedsættelse alene — da Staten et

1) Viborg Std. 1838 I, Sp. 1641—48, Roskilde Std. 1840, Sp. 2493, Kollegialt. 1841, S. 433—39. Mere specielle Lempelser i Toldordningen af 1838 gennemførtes s. A. ved forskellige Plakater dels for Kongeriget, dels for Hertugdømmerne (Kollegialt., S. 440 f., 538).

enkelt Aar (1842) havde tjent 460.000 Rdl. paa, at de omhandlede Afgifter var højere for Kongeriget end for Hertugdømmerne —, og heller ikke var det muligt (naturligvis af politiske Grunde, under Hensyn til Stemningen i Hertugdømmerne) at gennemføre den Forhøjelse, hvorom der var Tale¹⁾.

I Viborg Stænder blev der atter i 1842 stillet et særligt Forslag af Wulff om Ophævelse af Grænsetolden mellem Norrejylland og Slesvig; Forsamlingen fandt ikke Tanken gennemførlig og vilde iøvrigt heller ikke anse det for ønskeligt, at den omhandlede Told blev ophævet f. Eks. m. H. t. Klæde, »hvis Fabrikation her i Landet ikke vil nyde den fornødne Beskyttelse ved den for Hertugdømmerne bestemte Indførselstold«. Stænderne nøjedes da med at andrage om, at der maatte blive en uhindret Adgang til Indførsel i de slesvigske Grænsedistrikter af Brændevin²⁾. 4. Okt. 1843 udkom en kgl. Plakat, der imodekom dette Ønske.

13. Marts 1844 udstedtes Plakat for Kongeriget »angaaende adskillige Forandringer i Forordningen af 1. Maj 1838«; samme Dag udstedtes den tilsvarende Plakat for Hertugdømmerne, der havde været forelagt Stænderne i Itzehoe og Slesvig 1842. Ingen af de to Love tog Sigte paa at fjerne Resterne af den Ulighed i Toldafgifter, der endnu bestod mellem de to Omraader af Monarkiet, men bod i andre Henseender samme frihandelsvenlige Fremskridt gennem Ophævelse af visse Forbud (for Kongeriget saaledes det mod Kludes Udførsel) og overhovedet gennem Lettelse af forskellig Art.

1844 stillede C. N. David i Roskilde Stænder Forslag om Ophævelse af Monarkiets indre Toldgrænse; hans Begrundelse knytter sig paa tydelig Maade til den Tanke om Opretholdelse af Statens Enhed, der var saa fremtrædende i denne Stænder-samling. Toldgrænsen var, sagde David, »Inkarnationen af Monarkiets Sonderlemmelse«, og den kgl. Kommissarius indrømmer, at denne Grænses Ophævelse var »saavel med Hensyn til det borgerlige Samkvem som med Hensyn til den hele

1) Kollegialt. 1844, S. 265 ff.

2) Std., Sp. 1087—95, S. LXXVI—LXXVII. »I et sammentrængt Foredrag at udhæve de mange Ulemper, Forviklinger og Demoralisationer, som Toldgrænsen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne afstedkommer, overstiger mine Evner«, erklærede under Debatten om denne Sag Sognefoged Jacobsen (Sp. 1092).

politiske Stilling en Genstand af allerhøjeste Vigtighed«, men fremhævede naturligtvis Sagens store Vanskelighed. Forsamlingen vedtog *eenstemmigt* et Andragende om, at en Kommission maatte blive nedsat for at udarbejde et Forslag til Konsumtionens Ophævelse i Kongeriget, til en ensartet Toldlovgivning og Brændevinsafgift for den hele Stat samt til en saadan Omregulering af den øvrige Beskatning, at Finanserne derved kunde skadesløsholdes. Det hed i Regeringens Svar herom, at Kongens landsfaderlige Omsorg fremdeles vilde være rettet paa disse Anliggendes bedst mulige Fremme, men Vanskelighederne derved var endnu ikke ophævet¹⁾.

Med hurtige omend forsigtige Skridt videreførtes den nye toldpolitiske Udvikling, der var indledet ved Toldloven af 1838, og som betød den organiske Fortsættelse af den store Reform af 1797.

Atter i 1844 fik Stænderforsamlingerne forelagt Udkast til forskellige Forandringer i Toldbestemmelserne og ligeledes i 1846, og ved Forhandlingerne herom i den sidstnævnte Samling vedtog Roskilde Stænder med 45 St. mod 13 et Forslag af et af sine københavnske Medlemmer, Sager, om, at Indforseltolden af fremmede uformalede Kornvarer samt Rapssæd maatte ophæves. Efter det Toldlovudkast, der var blevet forelagt Stænderne 1836, skulde Korntolden være bortfaldet; men da havde Roskilde Stænder kraftigt protesteret; ligeledes havde Tanken stødt paa Modstand i alle de andre Stænderforsamlinger, og der var derfor endnu ved denne Forordning blevet bevaret en lempelig Korntold. Nu var det altsaa fra Stændernes egen Side, der blev rejst Krav om Korntoldens fuldstændige Bortfald, et Vidnesbyrd om Frihandelstankens voksende Magt, men ganske vist ogsaa et Udtryk for Landbrugets stigende Tro paa sin Evne til at møde udenlandsk Konkurrence. Roskilde Stænder betegner det i sin Motivering af Forslaget som »indlysende«, at Toldbeskyttelsen ved de overordentlige Fremskridt, som Landbruget har gjort i det sidste Tiaar, nu maa have mindre at betyde for det end i 1836.

Regeringen skyndte sig med at tage dette Forslag fra Roskilde Stænder til Følge i et Udkast, der samme Aar blev fore-

1) Std. 1844, Sp. 809—21, S. XL—XLII, Std. 1846 Anhang, S. VIII.

lagt den viborgske, der sluttede sig til det, og den slesvigske Forsamling, der paa Grund af sin Selvopløsning ikke kom til at behandle det. Regeringen fandt, at det netop for Holstens Vedkommende hastede særlig med Gennemførelsen — fordi den oldenborgske Regering i Nov. 1846 ophævede Korntolden ogsaa for det i det holstenske Toldgebet indlemmede Enklave Eutin —; men da Sagen under alle Omstændigheder maatte forelægges de holstenske Stænder, valgte man at afgøre den for saavel Kongeriget som Hertugdømmerne ved provisoriske Plakater, der udstedtes 9. December 1846, og hvorved Indførsels- og Transittolden for samtlige uformalede Kornvarer samt for Rapssæd og Roefrø »indtil videre« blev ophævet (medens Tolden paa Gryn og Mel, de formalede Kornvarer, blev nedsat). Korntolden bortfaldt altsaa i Danmark samme Aar som i England, men omend i begge Tilfælde den samme Tidsaand gjorde sig gældende, laa Forholdene med Hensyn til Aarsager og Virkning, den hele historiske Betydning, unægtelig anderledes i vort agrariske Land end i det industrialiserede England¹).

Det kunde regnes, at Statskassen paa Grund af stedfundne Nedsættelser i Aaret 1846 havde ca. 150.000 Rigsdaler mindre i Toldindtægt, end den vilde have haft, saafremt Tariffen af 1838 var vedblevet fuldt ud at staa ved Magt²).

Væsentlig større Nedsættelser har man ikke set finansiel Mulighed for, og man har heller ikke ment det muligt at ophæve Konsumtionen, den særlige Told eller Accise, der i Kongeriget skulde svares af forskellige indenlandske Produkter, naar de førtes fra Landet ind i Købstæderne. Til Konsumtionen henregnes ogsaa en særlig Afgift af alt Korn, der blev formalet i Købstæderne — svarende til Indførselskonsumtionen for formalede Kornvarer —, hvad der atter betød en indirekte Forbrugsbeskatning af Brød, Øl og Brændevin, og endelig ogsaa den direkte Beskatning af Brændevinsproduktionen gennem en Redskabsafgift. Denne sidstnævnte Afgift skulde svares af baade By- og Landbrænderier — omend Afgiften var betydelig større i København end i Købstæderne, og

¹) Roskilde Std. 1844, Sp. 1995—2003, S. LX—LXI, Kollegialt. 1847, S. 17—23.

²) Bergsøe: Statistik III, S. 626.

Landbrænderierne havde særlige Fordele —, men kun Kobstadsbrænderierne var tyngtet af enten Formalingsafgiften eller Konsumtionen af de Raaprodukter (det være sig Kornvarer eller Kartofler), de skulde anvende. Ialt var i Fyrrerne Statens Indtægt ved Brændevinsproduktionen i det egentlige Danmark ca. 1 Million Rigsdaler om Aaret, ved Ølproduktionen ca. 75.000 Rdl., ved Produktionen af Brød, Mel og Gryn ca. 240.000, iøvrigt ved Konsumtionsafgifterne ca. 356.000. Konsumtionsbetalingen skabte et vigtigt Skel mellem Kongeriget og Hertugdømmerne; syd for Kongeaaen fandtes i det hele hverken Indforselskonsumtion, Formalingsafgift eller Afgift af Brændevinsredskaber¹⁾. Allerede de første Stænderforsamlinger havde haft Lejlighed til at beskæftige sig ikke blot med Toldspørgsmaalet, men ogsaa med Forhold vedrørende Konsumtionen; den Interesse, der særlig var for alt, hvad der angik Brændevinsafgifterne, havde i Viborg fremkaldt meget livlige Diskussioner. Paa Grundlag af det Udkast, der havde været forelagt Stænderne, udstedtes 22. November 1837 en Forordning angaaende Konsumtionsafgiften, hvorved den bortfaldt for en Række Varer, men bevaredes for de vigtigste Forbrugsartikler. Ogsaa denne Forordning blev, ligesom Toldforordningen af 1838, senere Genstand for »Modifikationer«; Udkast i saa Henseende blev forelagt Stænderforsamlingen baade 1840 og 1846, og tilsvarende nye Plakater udstedtes 5. April 1841 og 5. Maj 1847, begge medførende visse Lettelser.

Allerede i 1836 havde Roskilde Stænder indgivet et Andragende om Konsumtionens Ophævelse. 1838 behandlede Viborg Stænder det samme Spørgsmaal, idet Møller Wulff stillede Forslag om, at Konsumtionen skulde erstattes med en Skat paa Kobstædernes Personer og Landets Hartkorn; en nedsat Kommission, hvis Betænkning ikke kom til Behandling, erklærer Konsumtionens Ophævelse for at være tilraadelig, naar en Indtægt til dens Erstatning kunde paavises, men kan ikke billige det her stillede Forslag. Samme Komité behandlede et Forslag om Frigivelse af Brændevinsbrændingen — ligeledes med Indførelse af en direkte Skat; dens Flertal udtaler sig (under Henvisning til Ulemperne ved en direkte Skat og til Faren for Drikfældighed) bestemt herimod og kun et Mindretal (der

¹⁾ Bergsøe: Anf. Sted, S. 631—45, 654 f.

bl. a. fremhæver Ædruelighedens Fremgang i Norrejylland) herfor. 1840 forkastede Viborg Stænder med stort Flertal et Forslag om, at Brændevinsproduktionen skulde frigives¹⁾. Man vilde i Virkeligheden gerne — af skatteborgerlige Hensyn vel nok mere end af Interesse for Ædrueligheden — stotte Regeringen i dens Bestræbelser for at komme den efter de gældende Regler ulovlige private Brændevinsbrænden til Livs. Da et Udkast om »virksomme Straffe« til dette Øjemed blev forelagt Stænderforsamlingerne, krævede Norrejderne en Skærpelse af de paagældende Bestemmelser. Roskilde Stænder sluttede sig ikke i Almindelighed til dette Krav, men det var paa Forslag af begge Forsamlinger, at den paagældende Plakat — af 14. Maj 1845 — kom til at fastsætte Straf og Afskedigelse for Embedsmænd, der anden Gang overtraadte dette Forbud, for Skolelærere endog ved første Overtrædelse²⁾.

Derimod nærde Stænderne et oprigtigt Ønske om at faa ophævet den for Omsætningen i Landet generende Toldbeskatning, som »Accisen« ved Byernes Porte var. Et Forslag herom i Viborg af Møller Wulff (støttet ved flere Andragender udefra) naaede heller ikke i 1842 længere end til Komitébehandling. Men samme Aar vedtog Roskilde Stænder paa Forslag af Helsingorrepræsentanten Kirck et Forslag om Konsuntionens Ophævelse. 1844 vedtog Viborg Stænder med 43 Stemmer mod 2 et Forslag (af Holst) om Konsuntionens Ophævelse. I begge Stænderforsamlinger forudsatte man selvfølgelig, at der maatte indfores nye Afgifter til Erstatning (karakteristisk nok tænkte man sig bl. a. en oget Afgift af Brændevinen). I sit Svar til Viborg Stænder tilkendegav Regeringen, at Konsuntionens Ophævelse var fundet at staa i saa nøje Forbindelse med Spørgsmaalet om Ophævelse af Toldgrænsen mellem Kongeriget og Slesvig, at det derfor, da den sidste Sags Ordning stadig frembod Vanskeligheder, hvis Bortfjernelse Kongens Opmærksomhed var henvendt paa, ikke for Tiden var anset for hensigtsmæssigt at forelægge noget Lovudkast om den førstnævnte Sag³⁾.

1846 blev af begge Stænderforsamlinger netop Spørgsmaalet

1) Std. 1838 I, Sp. 1009—40, II, Sp. 2094—2134, Std. 1840, Sp. 133—48.

2) Kollegialt. 1845, S. 481—509.

3) Viborg Std. 1842, Sp. 3270—89 (jfr. Sagregister, S. 4 f.), 1844, Nr. XXXVII, 1846 Anhang, S. 17, Roskilde Std. 1842, S. XXXI f.

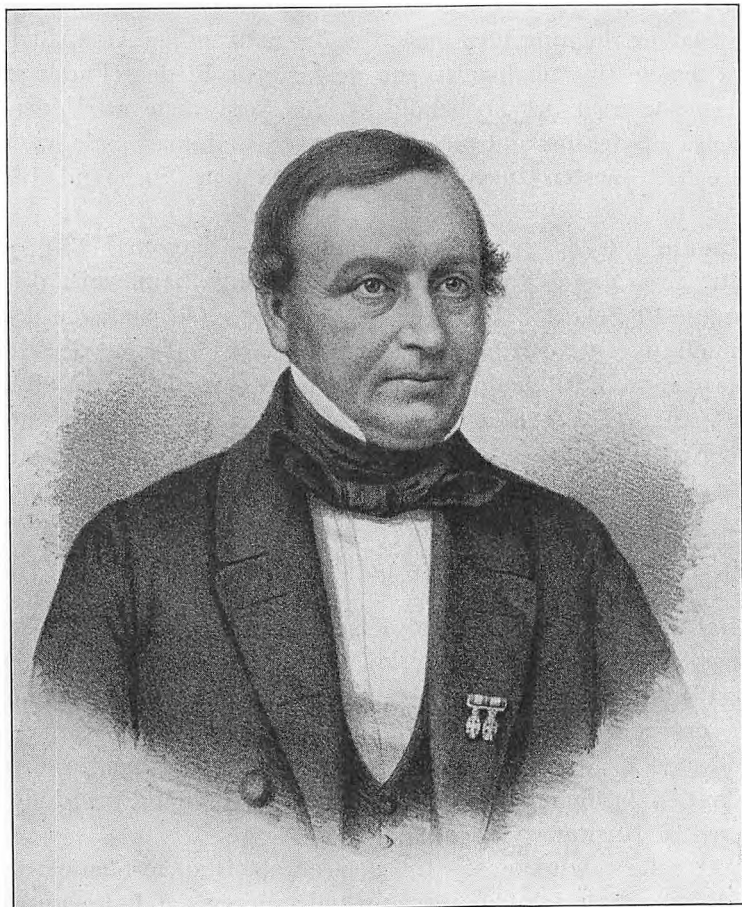
om Konsumtionen knyttet sammen med det hele Spørgsmaal om Toldgrænsen til Hertugdømmerne. Viborg gentog ikke blot med 44 Stemmer mod 1 sit Andragende om Konsumtionens Ophævelse, men vedtog tillige enstemmigt et Andragende om en saadan Omregulering af Told- og Brændevinsafgiften for hele den danske Stat, at Toldgrænsen snarest muligt kunde vorde ophævet. Allerede 1844 havde Roskilde Stænder — som for nævnt — paa Forslag af David — enstemmigt vedtaget et Andragende i denne Retning; 1846 gentog de (paa Forslag af Kirck) ligesaa enstemmigt denne Henvendelse om: »at et Lovforslag, sigtende til Konsumtionens Ophævelse i Kongeriget og til en ensartet Toldlovgivning og Brændevinsafgift for den hele Stat, maatte blive forelagt de næstpaafølgende, enten ekstraordinære eller ordinære Stænderforsamlinger«¹⁾.

Begge Kongerigets Stænderforsamlinger har altsaa inden 1848 udtalt deres Ønske om fuld Gennemførelse af den økonomiske Helstat, deres Tilslutning til den toldpolitiske Tanke, for hvilken Regeringen selv stod som Banebryder, men som den i sin Forsigtighed og »landsfaderlige Omsorg« for alle Interesser dog tovede med at virkeliggøre til den sidste Konsekvens.

Ved at indtage en forsigtig Holdning i den økonomiske Politik kom Regeringen ikke i Strid med den Tænkemaade, der i det hele var bestemmende for Stændernes egen Optræden i alle Sager, som havde Forbindelse med noget Spørgsmaal om øgede kontante Udgifter for det offentlige. Men det kunde ske, den ogsaa fandt Anledning til »at holde igen« overfor et Reformkrav, der var rejst fra Stændernes Side.

1838 indgav Viborg Stænder paa Forslag af Laurits Borberg Andragende om, der paa Hanstedholmen i Thisted Amt maatte blive anbragt et Fyr (»At der intet Fyr er eller har været der, har vist lukket manganen stolt Sømands Øjne, og mange Tonder Gulds Værdi er af den Grund gaaet paa Havets Bund«, mente Forslagsstilleren). Regeringens Svar gik ud paa, at andre »for den indenlandske Fart mere nødvendige« Foranstaltninger var paakrævet, og at derfor denne i nogen Tid maatte udsættes. Forst 29. Dec. 1842 faldt den kgl. Resolution om Oprettelse af

1) Roskilde Std., Nr. XVI, Viborg Std., Nr. XXIV og XXXIX.

P. D. BRUUN
Præsident i Viborg Stænder 1842-46.

Hanstholm Fyr¹⁾. Fra Stændernes Side har man i det hele vist Interesse for at sikre Sofarten ved Landets Kyster. Baade Roskilde og Viborg Stænder henstillede 1846 til Regeringen, at der for Statens Regning blev anskaffet det nødvendige Antal Redningsbaade til Anbringelse paa de farligste Steder (Forslaget gaves dog med det Forbehold, at der først skete en Undersøgelse af det hensigtsmæssige herved; Redningsbaade vilde være »til næsten ingen Nytte«, mente paa Forhaand Ole Kirk²⁾).

Endnu i 1838 gav de jyske Stænder — ligesom i 1836 — Udtryk for Mistvivl om, at Værdien af de nye Landevejsanlæg svarede til Bekosteligheden og til de Byrder, de paalagde den pengefattige jyske Befolkning; man foreslog derfor, at de stilledes i Bero indtil den nye Vejanordnings Udstedelse (det vilde for mange blive et Glædens Budskab, hvis dette skete, mente Ole Kirk). Forslaget blev ikke imodekommet, men Vejarbejdets Aflosning blev gennemført, og de jyske Stænders Interesse for Landevejsanlægget blev derefter saa stor, at de endog under deres Kritik af Finansbudgettet krævede — og opnaaede — at faa det fremskyndet³⁾.

Det er Væksten i en Landsdels Velstand og i dens Befolkningens Tillid til sine økonomiske Vilkaars Bærekraft, der giver sig Udslag, naar de jyske Folkerepræsentanter — de, der altsaa oprindeligt havde modsat sig Anlægget af Chausseer — 1846 med 29 Stemmer mod 23 androg om, at der maatte blive anlagt en Jernbane gennem Slesvig og Norrejylland med Sidebaner til Husum og Aarhus.

»At ville udelukke sig fra den europæiske Jernbanekæde vilde være at udelukke sig fra Civilisationen«, udtalte under denne Sags Behandling Aalborg-Redaktoren B. Reé, medens Selvejer Peder Lydersen hellere vilde have en Dampskibsfart paa England og iovrigt benyttede Lejligheden til at erklære, at han ikke kunde tilraade en Udvidelse af Stændernes Mynighed, da »de synes bestandig at gaa ud paa Udgifternes Forøgelse«.

1) Std. 1838 I, Sp. 1233—35, II, Sp. 1685—89, Std. 1840, Sp. 32; Kollegialt. 1842, S. 56.

2) Roskilde Std., Nr. XIII, Viborg Std. Sp. 392 (Kirk), Nr. XVII.

3) Std. I, Sp. 1209 (Kirk), II, Sp. 964—66; jfr. ovenfor S. 146.

Ordet »Jernbane« var nævnt allerede i den første Roskilde-samling af Algreen-Ussing, da han forelagde sit Forslag om Realskoler og i Begrundelsen henviste til de moderne Samfærdselsmidlers Betydning for Ophævelse af Afstanden mellem de forskellige Nationer¹). 1840 vedtog begge Kongerigets Stænderforsamlinger et Andragende om, at samtlige Stænderforsamlingers Tilladelse maatte blive indhentet, inden der meddeltes nogen Tilladelse til Jernbaneanlæg. Anledningen var en karakteristisk Henvendelse fra en Komité i Flensborg, der ønskede en Jernbane fra denne By tværs over Halvoen til Husum i Stedet for syd paa til Elben (hvad man, typisk for den hele flensborgske Indstilling, mente vilde begunstige Hamborg for meget). Regeringen indrommede ikke Stænderne nogen Ret til at blive spurgt om Jernbaneanlæg, men lod dem ganske naturligt udtale sig om forskellige Spørgsmaal, der i denne Forbindelse angik Borgernes personlige og økonomiske Rettigheder. Da Kongerigets Stænder i 1844 skal give deres Betænkninger om Reglerne for Ekspropriation af Jord til Jernbanerne, faar de indfojet en Bestemmelse om, at de gamle Ejere skal have Ret til at faa deres afstaaede Markstykke tilbage efter en offentlig Taksering, saafremt Entreprenørerne opgiver de paagældende Jernbanelinjer. Endnu inden 1848 var jo de første danske Jernbaneanlæg en Kendsgerning²).

Hvor de føler sig istand dertil, forsømmer Stænderne aldrig at værne Borgernes økonomiske Ret og Interesse overfor Statsmagten. Da der i 1840 blev forelagt begge Kongerigets Stænderforsamlinger Udkast til Nedsættelse af Kobstædernes Brandkontingenter, opnaaede Stænderne, at Nedsættelsen i den endelige Lov (Plakat af 5. Maj 1841) blev større end efter Udkastet³).

Med al Iver for at skaffe Borgerne Lettelser forenes dog bestandig en Omsorg for Statskassen. Da Viborg Stænder 1846 androg om Lettelser i Posttaksten, var det under Henvi-
 sning til, at Statens Indtægter ikke vilde komme til at lide derved.

1) Stdfs. Hist. I, S. 447.

2) Viborg Std. 1846, Nr. XXXVIII, Sp. 143 (Rée), Roskilde Std. 1840, S. 88 f. Viborg Std. 1840, S. 136—37, Kollegialt. 1845, S. 254 ff., 274 ff. — 1844 aabnedes, som bekendt, Jernbanestrækningen Kiel-Altona, 1847 Strækningen København-Roskilde.

3) Kollegialt. 1841, S. 392—411.

Tang fra Nørre Vosborg udtalte: »Jeg maa have den For-
 mening, at Brevportoer her i Landet vel bør omreguleres, men
 ej *betydeligt* nedsættes. Postvæsenet bør ej alene være indrettet
 saaledes, at det akkurat, ved sine Portoer, kan svare sine Ud-
 gifter, men det maa ogsaa kunne afkaste Overskud. Dette for-
 langer man af enhver lignende Indretning; dette vilde den
 private Mand forlange, hvis Postvæsenet var i private Hæn-
 der. . . .«¹⁾).

Det er overalt, ogsaa hvor det drejer sig om økonomiske
 Forhold, et ledende Synspunkt, at der saa vidt muligt bør til-
 stræbes Lighed mellem Kongerigets og Hertugdømmernes
 Forhold. Efter begge Stænderforsamlings Forslag fremlagde
 Regeringen 1846 et Udkast, hvorefter der, netop under Hensyn
 til de danske Mønters Anvendelighed syd for Kongeaaen,
 skulde gennemføres en ny Skillemøntdeling for Kongerigets
 Vedkommende. Saavel Viborg som Roskilde Stænder udtaler
 da, at den paatænkte Møntinddeling ikke bør indføres, før den
 kan træde i Kraft ogsaa for Hertugdømmerne²⁾).

8. Den offentlige Forsorg.

Det offentlige Forsorgelsesvæsen i snævrere Forstand var
 i de Tider ensbetydende med det ved Aarhundredets Begyn-
 delse grundlagte nye Fattigvæsen. Det fremtræder tydeligt
 allerede gennem Stænderforhandlingerne 1835—36, at der i
 Befolkningen raadede nogen Misfornøjelse med den ret ud-
 strakte sociale Forsorg, der herigennem var skabt; man fandt
 Byrderne ved den lovlig trykkende, og man følte Betænelig-
 hed ved dens moralske Virkninger.

Det mest karakteristiske Udtryk for disse Stemninger blev
 dog givet af Borgmester *Stenfeldt*, da han i Roskilde Stænder
 1838 foredrog et Forslag om en Revision og Forandring af

1) Std., Sp. 1995, Nr. XXV.

2) Roskilde Std., Nr. XXVIII, S. LXIII f., Viborg Std., Nr. VI, S. V f., se
 Bergsøe: Statistik II, S. 642 f. m. H. t. Forholdet mellem Kongerigets og Her-
 tugdømmernes Møntvæsen (i Hertugdømmerne var Tilstanden meget kaotisk,
 idet flere Slags Mønter brugtes mellem hinanden). Det havde naturligvis ikke
 ført til noget, at Viborg Stænder 1838 blandede sig i Nationalbankens For-
 hold, bl. a. med et Forslag om, at Banken »ikke mere til en saadan Grad,
 som det kan ses nødvendigt, indlader sig i Operationer, der medfører Risiko«
 (Std. 1838, Sp. 841—43).

Fattiglovgivningen¹). Stenfeldt var ikke blot fremtrædende Politiker, men en af de ivrigste Kommunal mænd i Landet; hans Betragtninger har ikke mindst derved en særlig Interesse.

»Klagerne over det trykkende i den paalignede aarlige Fattigskat, over den stedse tiltagende Forøgelse af Antallet af de Personer, som nyder Understøttelse, er almindelige . . . « — med denne Paastand begynder han sin Udvikling. Totalsummen af den særlig paalignede Fattigskat, der betales i Kommunerne, maa i Aarene mellem 1825 og 1837 antages at være steget for Købstæderne fra ca. 71.000 Rdl. til ca. 99.000, for Landet fra ca. 244.000 til ca. 275.000; Stigningen er vel ikke saa foruroligende, men Skatten er dog, navnlig i Forhold til de øvrige Kommunalafgifter, betydelig, og der er ingen Garanti mod en videre Forøgelse. »Det er egentlig Systemet, der ligger til Grund for vor nyere Fattiglovgivning, dets Udførelse i sin fulde Udstrækning og de mange i Forbindelse dermed staaende Bestemmelser og Foranstaltninger, som giver Anledning til Klager og Frygt for Fremtiden.« Den ældre Fattiglovgivning lod Understøttelsen være en Slags Almisse, og man overlod for en Del de trængende til deres Skæbne og privates Godgørenhed. »Efter det System, hvorpaa den nyere Lovgivning er bygget, har derved det offentlige paataget sig at afhjælpe al Trang og til Dels at forebygge samme. . . . Man bør ej miskende de menneskekærlige og kristelige Grundsætninger, hvorpaa det anførte System er bygget, men Erfaringen har destoværre baade her og i alle de Lande, hvor det er indført, vist, at det tilsigtede velgørende Maal ej kan naas, men at Systemet tværtimod fører fra samme. Det offentlige har paataget sig en Forpligtelse, som det ej er istand til at opfylde; alles Trang kan ikke afhjælpes af det offentlige.« Resultatet bliver da, at de trængende i Virkeligheden faar utilstrækkelig Hjælp, og Understøttelsen bliver dog en Almisse.

I det hele virker dette, at den trængende kender sin Ret til at faa Hjælp, efter Stenfeldts Skøn meget uheldigt paa hans hele Forhold til Samfundet: »Den letsindige tager ej i Betænkning at nedsætte sig og indgaa ægteskabelig Forbindelse, da han ved, at Kommunen maa understøtte ham, naar han er trængende. Dovenskab, Letsindighed og flere Udyder finder en Understøttelse i en Indretning, hvis Hensigt det er at modarbejde disse Udyder; Baandet mellem den fattige og den velhavende løsnes, da det tværtimod maa anses i flere Henseender for saare vigtigt at knytte dette Baand fastere og ej løsrive den trængende fra et Afhængighedsforhold, som Skæbnen og de sociale Forhold i Staten efter deres Natur medfører og gør nødvendige.«

»Aldeles at forlade det nyere System og gaa over til det modsatte,

¹) Std. I, Sp. 183—204 (Forslaget), 205—18 (indl. Beh.), II, Sp. 711—20 (foreløbig og endelig Beh.), 720—22 (Fors. Betænkning).

hvorved ingen trængende kan anses at have lovbestemt Adgang til Forsørgelse, og hvorved man overlader enhver fattig uden Undtagelse til hans Skæbne og hans Medmenneskers Medlidenhed, vilde,« mener Stenfeldt, »upaatvivleligen være lige saa uretfærdigt som upolitisk; thi det er en Fordring, man vistnok med Føje kan gøre til Staten, at der drages Omsorg for, at de, som virkeligen intet kan fortjene til Livets Ophold og ej sørge for sig selv, ikke skulde omkomme af Mangel, ligesom baade Menneskelighed og Statsklogskab byder, at Regeringen vaager over, at Fattigdom og Trang ej tiltager paa en for Staten og Menneskeheden foruroligende Maade.«

Derimod anser Stenfeldt det for tilraadeligt, at der gennemføres passende Modifikation i den tvungne lovbestemte Fattigforsørgelse: der bør skelnes skarpt mellem de *absolut* og de *relativt* trængende, saaledes at de første faar en lovbestemt Adgang til Forsørgelse, medens de sidste overlades til deres Skæbne og navnlig til den private Godgørenhed, der bør opmuntres saa meget som muligt (ligesom man bør være opmærksom paa Spørgsmaalet om Korporationers, særlig Laugenes, Pligt til at sørge for deres trængende); af positive Foranstaltninger, der kunde tjene til at lette Fattigforsørgelsen, bør man særlig tænke paa Oprettelse af Tvangs-Arbejdsanstalter, Udvidelse af den Opholdstid (3 Aar), der nu kræves for at erhverve Forsørgelsesret i en Kommune, visse Lempelser i fattige Børns Skolegang. — Den kgl. Kommissarius erklærede i Anledning af dette Forslag, at Fattigvæsenet unægtelig medførte ikke ringe Byrder for Undersaatterne, at den derved for alle trængende hjemlede Ret til at forsørges med Livets Nødtorftighed iøvrigt havde adskillige betænkelige Sider; men han fandt i det hele ikke den af Stenfeldt fremførte Reformplan hensigtsmæssig og ønskede blot, at Stænderne vilde udtale sig angaaende Spørgsmaalet om den Tid, der udfordredes for at erhverve Forsørgelsesret, idet de jyske Provinsialstænder allerede i 1836 havde andraget om denne Tids Forlængelse til 5 Aar¹⁾.

Ved Afstemning fulgte Forsamlingen Kommissarius' Henstilling, idet den vedtog kun at behandle det sidstnævnte Punkt, og Sagens Resultat blev en, med 56 Stemmer mod 1, vedtaget Indstilling til Kongen om, at han ved en ny Lov vilde anordne, at et uafbrudt Ophold af 5 Aar for Fremtiden skal udfordres for at erhverve Forsørgelsesret. I Overensstemmelse med det Ønske, der saaledes forelaa fra begge Stænderforsamlinger, udstedtes en kgl. Plakat 6. Nov. 1839. Efter at der 1838 har været forelagt Stænderforsamlingerne Udkast derom, udstedtes 15. Maj 1839 en Plakat, der særlig fastslaar,

1) Sp. 206 f.

at Børn, der fødtes paa Rejse, skal have Hjemstedsret, hvor deres Forældre er bosiddende, men et uægte Barn altid, hvor Moderen paa 10 Maaneders Dagen for Fødslen har opholdt sig. Ligeledes — hvad der jo ogsaa berørte det offentliges Forsørgelsesbyrder — udstedtes, paa Foranledning af de jyske Stænders Andragende herom 1836 og efter at være forelagt Stænderforsamlingerne i 1838, 6. Dec. 1839 en Plakat, der udvidede Alimentantens Forpligtelse overfor sit Barn til at gælde indtil dettes fyldte 14. Aar (den gjaldt før indtil dets 10., men man fandt, at særlig Skolepligten havde ændret Opdragelsesvilkårene for Almuens Børn)¹).

1840 fremførte Professor H. N. Clausen i Roskilde Stænder et Andragende fra Pastor O. D. Lütken i Mern, der under Henvisning til bestemt forekomne Tilfælde, hvor der var nægtet hjælpeløse Mennesker i en pludselig Nødsituation Husly hos Fæstere, forlangte Fattiglovgivningen udvidet med en Til lægsbestemmelse, der kunde forebygge, at sligt skete som Følge af et Forbud fra en Godsejers Side i Henhold til hans almindelige Ret til at forbyde sine Fæstere at modtage Indsiddere eller huse fremmede. Da det blev oplyst, at Godsejerne i hvert Fald ikke kunde gøre Indsigelse, hvis Fattigkommissionen rekvirerede Husly hos Fæsterne, mente H. N. Clausen det mest passende at trække Forslaget tilbage²).

Der blev under Debatten om denne Sag talt om Forholdene paa de Egne, hvor Godser og Selvejendom var blandet mellem hinanden, og hvor begge Parter søgte at vælte de fattige fra sig. Der kan jo, efter hele den Behandling, Husmandssagen fik, ikke være Tvivl om, at den i temmelig høj Grad berørte en Tendens hos Godsejerne til at lade deres udslidte Arbejdere gaa over paa Sognets Fattigvæsen. I temmelig udpræget Grad saa man jo i denne Sag, der saa levende har beskæftiget Roskilde Stænder i 1842, og som blev forelagt begge kongerigske Stænderforsamlinger i 1846, et Spørgsmaal om »Pauperisme«, altsaa det Fattigproblem, hvis hensigtsmæssige Løsning, med Hensyn til de alvorligste Følger, var tilstræbt ved den gældende Fattiglovgivning.

1) Jfr. Roskilde Stænders Betænkning (Std. II, Sp. 64 ff.).

2) Std., Sp. 1764—69 (Andragende), 1770—82 (1774 den i flg. citerede Udt. fremsat af Friis fra Gedsergaard).

I den første slesvigske Stænderforsamling ytrede der sig en særlig stærk Interesse for alle Spørgsmaal vedrørende det offentlige Forsørgelsesvæsen. Det betyder en Imødekommen overfor Ønsker, der i Sammenhæng hermed var blevet rejst, naar der i 1838 bliver forelagt de slesvigske — ligesom ogsaa de holstenske — Udkast til flere nye Lovbestemmelser paa dette Omraade: om Pligten til Alimention af nære Paarørende — d. v. s. Pligten for Forældre og Børn, uanset de sidstes Myndighed eller Umyndighed, ligesom ogsaa Ascendenter og Descendenter af fjernere Grad til ved indtrædende Trang at understøtte hinanden —, fremdeles om Forbud for Personer, der har nydt Fattighjælp efter deres 18. Aar, mod at indlade sig i Ægteskab uden deres Hjemstedskommunes Tilladelse — endelig om Erstatning for provisorisk udredede Forplejningsomkostninger til Personer, der ikke er forsørgelsesberettigede i den paagældende Kommune. Alle disse nye Bestemmelser vandt selvfølgelig Stændernes Paaskønnelse, og de udstedtes som færdige »Plakater« 14. Maj 1839.

1840 blev der forelagt Hertugdømmernes Stænderforsamlinger Udkast til den nye systematiske Fattigforordning, hvormed Slesvigerne havde udtalt Ønske i 1836. Udkastet var affattet under udpræget Hensyntagen til de Synspunkter, der dengang var blevet gjort gældende fra Stænderforsamlingens Side. Det rummede bl. a. den Bestemmelse, at enhver, der gjorde Krav paa og erholdt Understøttelse af Fattiggassen, for sin Person og Ejendom traadte under Fattigkollegiets Opsyn og Formynderskab, en Regel, der lød overdrevent absolut i Stændernes Øren, hvorfor det fra Slesvig saavel som fra Itzehoe blev foreslaaet, at der indfojedes den begrænsende Bisætning: »saa længe Understøttelsen varer«. Slesvigerne havde 1836 vist overmaade stor Iver for at faa oprettet Tvangsarbejdsanstalter, og det omhandlede Udkast bød nu paa en Regel om, at det skulde være berettiget at indsætte dem, der gjorde Krav paa offentlig Understøttelse, i saadanne Anstalter; at denne Regel var formet i al Almindelighed, uden nogen nærmere Angivelse af Betingelser, fandt de slesvigske Stænder dog var for meget af det gode, og de foreslog derfor, at Fattigbestyrelsen kun skulde have denne Myndighed overfor fordærvede Personer som Vagabonder, Tiggere og Drankere; denne betydningsfulde

Tilføjeelse blev gennemført ved Plakatens Udstedelse 29. December 1841. Medens paa disse Punkter Stænderne fik de paa-gældende Myndigheders Beføjelser begrænset, fik de paa et enkelt karakteristisk Punkt deres Forpligtelser indskrænket, nemlig hvor der var Tale om, at Fattigvæsenet i visse Tilfælde skulde »forskaffe« en trængende Arbejde; Stænderne fik her indføjet et »om muligt«, der jo udtrykker deres Bættelighed ved et for stærkt Krav med Hensyn til Imodegaaelse af Arbejdsløshed¹).

Ogsaa efter denne Fattigforordnings Udstedelse vedblev Forholdene i Hertugdømmerne paa dette Omraade at være væsentlig som de kongerigske (hvad Styrelsen angik, f. Eks. med Hensyn til den fremskudte Plads for Landsbypræsterne). Imidlertid havde Hertugdømmerne nu, modsat Kongeriget, en systematisk samlet og »moderne« Fattiglov, gældende saavel for By som for Land, og paa flere enkelte Punkter var der Afvigelser.

Ved en særlig Lov har man altsaa i Hertugdømmerne søgt at føre en Del af Fattigforsorgelsen over paa private Familier. Naturligvis opstod der ved dette Eksempel let Stemning for at opnaa en tilsvarende Lovbestemmelse i Danmark. I Viborg Stænder rejstes Spørgsmaalet 1842, og der afgives en Komité-behandling, der henstiller til Forsamlingen at andrage om en saadan Bestemmelse, men man naaede ikke at faa vedtaget noget samlet Andragende²).

En Ulempe i Forholdet mellem Kongeriget og Hertugdømmerne var den Forskel, der bestod ved Tidsfristerne for Erhvervelse af Forsorgelsesret i en Kommune; i Hertugdømmerne krævedes 15, i Kongeriget blot 5 Aar. I Kraft heraf kunde jo Slesvigerne langt hurtigere og lettere opnaa Forsorgelsesret i Nørrejylland end Nørrejyderne i Slesvig. Forslag om, at Hertugdømmernes Fattiglovgivning her burde tilpasses efter Kongerigets, blev 1842 fremført baade i Roskilde og Viborg, det sidstnævnte Sted af Ole Kirk, og Regeringen forelagde Udkast til en Anordning (udstedt 24. Jan. 1844) om nærmere Bestemmelser af Reglerne for at erhverve Forsorgelses-

1) Slesvigs Std. Tillæg II, Sp. 503—45.

2) Sid., Sp. 3301—06, jfr. 1027—28.

ret i en Kommune med særligt Sigte paa at skabe det samme Forhold mellem de enkelte Fattigdistrikter nord og syd for Kongeaaen som mellem de forskellige kongerigske Distrikter indbyrdes; men der var i dette Udkast ikke Tale om at rokke ved nogen af de gældende Regler for Tidsfristen m. H. t. Forsørgelsesrets Erhvervelse. Ole Kirk fremhævede stærkt under Sagens Behandling, hvorledes der i Ly af disse Regler og til jyske Kommuners Skade opretholdtes et »Fordrivelsessystem« overfor fattige Jyder i Slesvig, Jyder, der ved den højere Løn, der paa Grund af de bedre økonomiske Forhold kunde gives, droges sydpaa, men senere maatte falde deres Hjemstavn til Byrde («Jylland og navnlig Vestjylland er saa at sige Slesvigs Malkeko»). I sin Betænkning udtaler de jyske Stænder Ønske om, at de for Kongeriget gældende Bestemmelser for Erhvervelse af Forsørgelsesret ogsaa maatte kunne indføres i Hertugdømmerne; i al Almindelighed udtaler begge Stænderforsamlinger Ønske om en Revision af alle de Bestemmelser, der angaar Kommunernes Forpligtelse til at yde de Trængende Forsørgelse dels i deres indbyrdes Forhold, dels i deres Forhold til Kommunerne i Slesvig og Holsten; Regeringen fandt ikke tilstrækkelig Anledning til en saadan Revision, og den mente, at der intet vilde være vundet for Jylland ved at nedsætte Tidsfristen for Forsørgelsesrets Erhvervelse i Hertugdømmerne, men at der herved blot vilde blive givet ny Næring til »Fordrivelsessystemet« (der blev derimod forelagt begge Kongerigets Stænderforsamlinger et Udkast om, at Tiden for Erhvervelse af Forsørgelsesret for de nørrejyske Enklaver i Slesvig skulde være 15 Aar, altsaa lig med den for Slesvig gældende¹⁾).

Saaledes rejstes Spørgsmaalet om Enhed og Ensartethed mellem de forskellige Dele af Monarkiet ogsaa overfor Fattiglovgivningen. I det hele har man efter Udstedelsen af den ny Fattigforordning for Hertugdømmerne været tilbøjelig til at betragte Kongerigets Lovgivning som mindre tidssvarende end de Bestemmelser, der nu gjaldt for Slesvig og Holsten. Man har ikke mindst ment, det vilde være et Fremskridt, om man

¹⁾ Viborg Std. 1842, Sp. 681 f., 835—39, 1853 f. og 2213 (Kirk), S. LV—LX, Roskilde Std. 1842, S. XXXII—XXXVI. 9. Jan. 1845 udstedtes Plakaten ang. de nørrejyske Enklaver.

ogsaa i det egentlige Danmark kunde faa gjort Tvangsarbejde til et organisk Led i Fattigforsørgelsen. I Viborg Stænder havde With 1836 rejst et Forslag om Tvangsarbejdsanstalter, og her fremlagde Oliemøller Schytte 1844 et Andragende fra Vesterskerninge og Ulbølle Sogneforstanderskab paa Fyn, hvori der klages bittert over den demoraliserende Virkning af Fattigvæsenet i den bestaaende Skikkelse (det avler Dovenskab, Drukkenskab og Løstgængighed), og hvori der kræves Oprettelse af Arbejdsanstalter og ganske særlig, at der gives Fattigbestyrelserne Myndighed til at anbringe »kvalificerede« Fattiglemmer i saadanne Anstalter. Under Diskussionen om denne Sag — der ikke kom til videre Behandling — viste en af Bonderepræsentanterne, Black, sig som en begejstret Ven af Tvangsarbejdet: »Det er Guds Lov«, sagde han, »at den, der ikke vil arbejde, ikke heller skal have Føde«; men under de raadende Forhold er det saaledes, at man med en Knippel i den ene Haand og en ugrundet Klage i den anden kan tiltvinge sig Understøttelse; derfor er man i hans Kommune slaaget ind paa at bortlicitere de arbejdsføre fattige, og selv har han haft flere i Tjeneste paa sin Gaard, der derved kom til at virke som »en Art Tvangsarbejdshus«; men — fandt han dog Anledning til at tilføje — der havde overfor disse Fattiglemmer ikke været Tale om at anvende andre Tvangsmidler end overfor andre Arbejdere, og de havde selv faaet Halvdelen af den Understøttelse, han modtog for at have dem¹⁾.

Saadanne Ord af en jysk Bonde, knyttet til et saadant Forslag fra fynske Bønder, peger dybt ind i hele Tidens Opfattelse af de naturlige Vilkaar for offentlig Forsorg.

1) Std., Sp. 923—39 (Black Sp. 932 og 934). Se om Blacks hele Personlighed D. E. Rugaard: Fremragende danske Bønder (1871), S. 421 ff.

A. S. Ørsted's Statue i Ørstedsparken.

FJERDE AFSNIT

STÆNDERFORSAMLINGERNE OVERFOR KIRKE OG SKOLE, RETSVÆSEN OG ALMINDELIGE RETSFORHOLD, BILANDENE

1. Sognebaandsløsning m. fl. kirkelige Spørgsmaal. Skolens Forhold og Spørgsmaal om Styrelsen af Kirke- og Undervisningsvæsen. Højskolesagen.

SOGNEBAAANDETS LØSNING var bragt paa Bane allerede i den første Roskildeforsamling uden dog at naa frem til Behandling¹⁾. 1838 fremførte Algreen-Ussing et Andragende fra Magister J. Chr. Lindberg »om almindelig Samvittighedsfrihed for Præster og Menigheder i Danmark«, Treschow et Andragende fra 9 Sognepræster i Sjællands Stift — væsentlige de samme Præster i Vestsjælland, der havde indgivet Andragendet i 1835 — om Sognefrihed. I dem begge krævedes en

1) Stdfs. Hist. I, S. 452 f.

Løsning af »Sognebaandet«, i det første tillige, at Præsten alene skulde være forpligtet til at forvalte Sakramenterne efter Herrens Indstiftelse og forkynde Ordet overensstemmende med den hellige Skrift (altsaa det gamle Præsteloftes Afskaffelse). Til at behandle begge Forslag nedsattes en Komité, hvis ledende Mand og Ordfører blev Biskop *Mynster*; i dens Betænkning afvises Tanken om Præstefrihed, men anbefales, at der for Menighedernes Medlemmer bliver frit Valg af Præst ved Konfirmation og Altergang, hvortil Treschow som Mindretal føjer Ønsket om den samme Frihed ogsaa med Hensyn til Daaben¹).

Det fremgaar af Breve fra Mynster, at Lindberg gentagne Gange har været i Roskilde for selv at forfægte sin Sag, og at ligeledes flere af de vestsjællandske Præster har indfundet sig personligt²). Komitéforhandlingerne er til at begynde med meget stormende, da den ellers saa rolige Treschow — som Mynster skriver — »stedse bliver lidenskabelig, naar han kommer ind i de Materier«. Treschow var altsaa paa dette Punkt en glødende Frihedstilhænger; Mynster gik derimod kun med til en saa liberal Komitébetænkning, fordi han troede, det var politisk nødvendigt at gore visse Indrommelser. Til sin Overraskelse opdagede han bagefter, at den overvejende Stemning i Forsamlingen gik imod Sognebaandsløsning, og tog saa straks det diplomatiske Standpunkt at være neutral; han erklærede i sin Ordføretale under Sagens endelige Behandling, at han ikke vilde afgive sin Stemme, men at han i Forsamlingens Beslutning vilde »erkende og ære Menighedens Stemme« (han sagde dog ikke: Guds Røst)³).

Der var Lægfolk nok, der til Sjællands Biskops fulde Tilfredsstillelse kunde rage disse Kastanier ud af Ilden. En Række Talere var straks optraadt som skarpe Modstandere af enhver væsentlig Ændring i den bestaaende Sogneordning: C. Neergaard, F. Neergaard, *Drewsen*, Hempel, Salicath⁴). Det afgørende for disse Mænd var frem for alt andet den Omstæn-

1) Std. I, Sp. 255—65, 265—70 (Forslagene og deres indl. Beh.), II, Sp. 1137—50 (Komité), 1151—57 (Treschows Votum), 1157—1212 (foreløbig Beh.), 1212—45 (endelig Beh.).

2) Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid, S. 374 f.

3) Anf. St., S. 379 f., Std., Sp. 1222.

4) Sp. 1166 ff., 1174 ff., 1177 ff., 1181 ff., 1192 ff.

dighed, at det var »de hellige«, den religiøse Vækkelses »ultra-orthodokse« Kredse, der ønskede Forandringen. Man kunde, som Salicath udtrykte sig, ikke »løsrive sig fra nogen Frygt ved at hense til, fra hvilken Kant disse Andragender« er fremkomme. Hvad man frygtede var, at Sognebaandsløsningen skulde give alt for rigeligt Spillerum for Kræfter, man ansaa for blindt fanatiske og urostiftende, fjendtlige mod sund Fornuft, Kultur og Oplysning. Uanset den enes udpræget »liberale«, den andens lige saa »konservative« Indstilling mødes her de to Rationalister Drewsen og Hempel, der begge med lige stor Harme vender sig mod det »Parti« i Kirken, der vil forkaste alle andre og udbrede Bogstavlærdomme. Blandt dem, der, foruden de nævnte, optraadte mod Sognebaandsløsningen, var ogsaa flere Bønder: Fr. Jørgensen, P. West og Hans Christensen, hvilken sidste om de sandsynlige Følger spaaede, at der vilde opstaa en stor Forvirring i Bondestanden, ja, maaske endog en Religionskrig!¹⁾

Det hjalp overfor disse Stemninger ikke, at P. G. Bang fremhævede; hvorledes man i denne Sag først og fremmest skulde agte paa, hvad der var Ret, eller at flere andre talte for Sagens Fremme, saaledes foruden Algreen-Ussing og Treschow, Stenfeldt og Tutein²⁾. Som Hovedudbyttet af Forhandlingerne kunde den kgl. Kommissarius fastslaa, at der ikke rundt om i Landet var fundet nogen Trang til Sognebaandets Løsning. Med 35 Stemmer mod 28 blev det til sidst besluttet, at der overhovedet igen Petition skulde indgives i Sagen. Særlig henrykt blev naturligvis Biskop Mynster over Nederlaget for den Komité, hvis Ordfører han selv var. Efter den første Dags Forhandling rakte han Drewsen Haanden til Tak for hans Indlæg: »Paa den Maade kan jeg nok lide, at man opponerer imod mig«. — »Har jeg da truffet Deres Højvelbaarenheds Mening?« — »Fuldkommen.«³⁾

1) Sp. 1202 f.

2) Sp. 1198 (Bang), 1211, 1224, 1236. Liberale Købstadsborgere som J. Sidenius og Voigt gik imod Sognebaandsløsningen (Sp. 1231 og 1236). Københavnske Præster protesterede i en Skrivelse til Komitéen; de erklærede, at der ganske vist ved Praksis var udviklet en Sognefrihed i Hovedstaden, men vilde bestemt hævde, at denne Frihed medførte mange og betydelige Ulemper (Sp. 1157—60).

3) D. M. 6. R. II, S. 283.

Det var i denne Sag Rationalisme, der i Forbund med, hvad der senere er kaldt »Højkirkelighed«, heldigt forsvarede den gamle Statskirkeordning overfor Angrebene fra den folkeligreligiøse Vækkelse, der danner den egentlige Indledning til de senere saavel indremissionske som grundtvigske Bevægelser indenfor dansk Menighedsliv. Mynster hadede »de hellige« saa lidenskabeligt som nogen Rationalist. Ved St. Hans Landemode i Roskilde 1840 opsender han paa Latin en Bøn til Himlen om Hjælp mod de »oprørke og af falsk Iver opflammede Mennesker, der vil have Lov og alt Regimente ophævet i Kirken«. En af Underskriverne paa Præstadressen om Sognebaandsløsningen, P. A. Fenger i Slotsbjergby, skrev i den Anledning en Artikel til Lindbergs »Kirketidende«, og han mindede her ogsaa om Mynsters Optræden paa Stænderne i 1838, da der havde været en saa paafaldende Selvmodsigelse i Biskoppens Optræden, og da denne ikke havde haft et Ord til Forsvar for de haarde og uretfærdige Domme over Folk, hvis Tro han dog vel — formodede Fenger — selv delte¹⁾.

Folkelig set var den religiøse Bevægelse, der virkede meget gennem Lægprædikanter og »gudelige Forsamlinger«, og hvor foreløbig gammelpietistisk og ny grundtvigsk Paavirkning gled sammen, en Rejsning til aandelig Selvstændighed overfor Præsteskab og Kirkeorganisation; der er for saa vidt et stærkt »demokratisk« Moment i den. Det er da ogsaa karakteristisk, at den første danske Bonde, der som Taler kom til at henvende sig til større Kredse af sine Standsfæller, netop var Peter Larsen Skræppenborg, den mest fremtrædende Lægprædikant indenfor de gudelige Forsamlinger. Tilfældigt er det naturligvis heller ikke, at Mænd som J. A. Hansen og Skolelærer Rs. Sørensen har faaet deres første Skoling i Brug af Mund og Pen netop som Deltagere i det »gudelige« Røre. Mærkeligere kan det synes, at der i disse Kredse, hvor den religiøse Interesse kom til at vende en saa skarp Brod mod Enevældens Kirke, kunde samles saa megen Tilslutning til det enevældige Princip for Statsstyrelsen. Den Mand, der særlig gjorde sig til »de helliges« Fører, Lindberg, søgte her at skabe den fornødne Sammenhæng i Teori og Tankegang: i sin før omtalte Adresse til Stænderne udvikler han, hvorledes der til en fri Kirke nødvendigvis hører baade fri Præster og fri Menighed, ligesom til den fri Stat baade en fri Konge og et frit Folk (saaledes er altsaa det grundtvigske Krav om Præstefrihed bragt paa den skønneste Maade i Harmoni med det grundtvigske Syn paa Enevælden).

Iøvrigt fik »de hellige« efter Christian VIII's Tronbestigelse en vis særlig Anledning til at glæde sig over den kgl. Magt; nu ophørte nemlig den systematiske Indskriden fra Myndighederne mod de »gudelige Forsamlinger«, der i Frederik VI's Tid havde bragt Læg-

1) Nordisk Kirketidende 1840, S. 630. Jfr. Vilh. Birkedal: Om Stænderforhandlingerne i Roskilde ang. Sognebaandets Løsning (1839).

prædikanterne mange Ubehageligheder, i Virkeligheden været en Slags Kristenforfølgelse. En ivrig Fortaler overfor Regeringen havde Forsamlingsfolkene i Provst Plesner paa Langeland — den Landsbypræst, der fra 1842 kunde møde i Roskilde som en af de kongevalgte Stænderdeputerede¹⁾.

1840 var der atter Forhandlinger i Roskilde Stænder om Sognebaandsløsning. Treschow fremlagde et Andragende fra Grundtvig, men skønt Lindberg heller ikke denne Gang forsøgte at støtte Sagen ved personlig Optræden, blev dette Andragende dog afvist, hvorimod man behandlede et andet, der var indgivet af Pastor Gunni Busck i Stiftsbjergby og fra andre Præster, og som blev fremført af P. G. Bang; her var der i mere moderat Form Tale om, at der skulde kunne gives Bevillinger til at lade de forskellige kirkelige Handlinger udføre af en anden Præst end Sognets egen. Baade Drewsen og Hempel — og ogsaa andre Medlemmer som f. Eks. Peder West — fastholdt deres Modstand mod enhver Ændring i det bestaaende, men Resultatet blev dog — paa bl. a. H. N. Clausens Anbefaling — at der med stort Flertal vedtoges et Andragende om Frihed til at vælge Præst ved Konfirmationer og Altergang, medens det udtrykkelig forkastedes, at en lignende Frihed skulde gælde ved Barsedaa, Begravelser og Brudevielser. Andragendet satte Frugt; Regeringen imødekom det, for saa vidt det drejede sig om Konfirmationer, og fastslog iøvrigt, at allerede den gældende Ordning gjorde det muligt at opnaa Bevillinger til Altergang i en fremmed Menighed²⁾.

Viborg Stænder vedtog 1840 et Forslag af Stiftsprovst Hald om Udgivelse af et Tillæg til evangelisk-kristelig Salmebog (»mange fromme Kristne finder sig ikke tilfulde opbygget« ved denne), og dette Forslag blev i hvert Fald medvirkende til, at Regeringen lod foretage de Forberedelser paa dette Omraade, der 1845 førte til et af Mynster redigeret Tillæg til den evangelisk-kristelige og senere (men først 1855) til en helt ny Salmebog, Roskilde Konvents³⁾. Iøvrigt var det mindre betydningfulde Spørgsmaal vedrørende den statskirkelige Ord-

1) Fr. Nygaard: *Kristenliv i Danmark 1741—1840* (1897), S. 416 ff.

2) Std. 1840, Sp. 553—63 (Grundtvigs Andragende), 543—53, 1489—1523, 2020—50, S. 102—04 (særlig Sp. 1517, 2041, 2025 ff.).

3) Møller Tøstesen sagde under denne Sags Drøftelse (Std., Sp. 2754 f.): »At indføre en ny Salmebog er, som vi allerede ved, en ny Landeskæt; om det er en paatrængende Nødvendighed, derom kan være Tvivl. I den evangelisk-

JAC. CHR. LINDBERG
•De gudelige Forsamlinger's og Enevældens Forkæmper

ning, der kom til at beskæftige Stænderne. Et Forhold som den sædvanemæssige Ydelse af »Offer« til Præster gav saaledes Anledning til gentagne Stænderforhandlinger og Forelæggelser af Regeringsudkast, endelig til Udstedelse af en Plakat (9. Juni 1847), der skulde sikre Præster og andre offerberettigede for »Tab ved Højtidsofferets ubillige Forringelse« (idet Offeret eventuelt skulde kunne inddrives ved Udpantning) — en Reform af Betydning for saavel de Skolelærere, der var Kirkesangere, som for Præsterne¹⁾.

Et Spørgsmaal af rent økonomisk Art vedrørende Almueskolen havde været fremme i Kongerigets første Stænderforsamlinger, da der baade fra Roskilde og Viborg — men dog ud fra noget forskellige Stemninger, idet den jyske Sparssommelighedstendens heller ikke i denne Sag fornægtede sig — var blevet fremsat Ønsker om visse Forbedringer i *Landsbyskolelærernes Kaar*.

Ved Kancellicirkulære af 20. Jan. 1838 blev — ifølge kgl. Resolution — allerede visse af disse Ønsker imødekommet, saaledes skulde bl. a. fremtidig en Skolelærers Hustru og Arvinger beholde Embedets Indtægter under dets Vakance. Dernæst blev et mere omfattende Udkast om denne Sag — for de enkelte Punktets Vedkommende inspireret dels af Andragendet fra Roskilde, dels af det fra Viborg — 1838 forelagt Stænderforsamlingerne, der gav det en velvillig Behandling. Ved Plakat af 22. Maj 1839 bestemtes det: 1. at Landsbyskolelærerne skal være fri for selv at betale Skatter og Tiender af deres Skolelodder samt Brandforsikring for Skolebygningen, 2. at enhver Skolelærer, der tillige er Kirkesanger, skal nyde den anordnede Løn 10 Rigsdaler aarligt, 3. at en Skolelærer efter Bevilling fra Kancelliet kan fritages for Afkortning i Løn for Offer og Accidenser — saafremt »Sognet eller Pastoratet kan taale den deraf flydende forøgede Byrde«, 4. at en Skolelærer, der har Løn til en Medhjælper eller Pension til sin Formand at udrede, ikke bør bebyrdes med Enkepension — idet det dog forudsættes, at hans Løn ikke overstiger et vist Niveau og at

kristelige Salmehog er 9 Salmer til hver Kirkedag i Aaret, og det synes at være nok.« Se iøvrigt Std., S. 123 f., L. Koch: Den danske Kirkes Historie 1817—1854 S. 193 ff.

¹⁾ Kollegialtidende 1847, S. 505—10.

Kancelliet giver sin Bevilling dertil. Denne Sag vedrørende Landsbyskolelærerne var det praktiske Hovedpunkt i de Skoleforhandlinger, der er blevet ført i Stænderforsamlingerne. Dens Løsning vidner om den Interesse, der hos Regering og Stænder var for at hjælpe dem, som gjorde det grundlæggende Arbejde for Folkeoplysning paa Landet, men ikke om nogen høj Vurdering af Samfundets Evne til at bære de dermed forbundne Omkostninger.

De gennemførte Forbedringer hævede ikke Skolelærerne op fra deres Stilling som en meget beskedent aflagt, ved sine økonomiske Vilkaar til Almuen tæt knyttet Funktionærklasse. Skolelærer N. N. H. Kraiberg i Viby ved Aarhus udgav 1845 et Skrift, der 1846 blev tilstillet Viborg Stænderforsamling: »Om Skolelærernes Stilling«; det skildrede og dokumenterede, hvor daarligt det stod til i denne Henseende, og hvorledes det endnu ikke var lykkedes at faa virkeliggjort Bestemmelserne fra 1814. Til de karakteristiske Træk for dansk Samfundsliv i Stænderforsamlingernes Tid, et af Vidnesbyrdene om »Almenaandens Oplivelse« indenfor de enkelte Samfundsklasser, hører ogsaa et nyt Foreningsliv i Skolelærerstanden¹⁾. Der oprettedes i Løbet af 1830'erne en Række Lokalforeninger — naturligvis ikke altid uden at der blev gjort en vis Modstand fra overordnede Autoriteter (vi overraskes ikke ved her at træffe Amtmand C. L. Steman i Sorø, den gamle Ministers Søn, blandt dem, der var ivrigt paa Færde). Den ny Bevægelse finder man ogsaa Vidnesbyrd om i Kongehusets Arkiv gennem en Række Lykønskningsadresser, der ved Christian VIII's Tronbestigelse blev sendt ham fra Lærerstanden i forskellige Egne af Landet; disse Adresser rummede Bonner om Forbedring i Standens Kaar²⁾. 1841 stiftedes en »almindelig Skolelærerforening« for hele Landet. Paa samme Tid var det iøvrigt, at Præsterne begyndte at samles i »Konventer«; det første, Roskilde Konvent, oprettedes 1842, og snart havde hver Egn i Landet sit. Ogsaa i dette gejstlige Foreningsliv spores en Virkning af Stænderforsamlingerne og den nye politiske Tidsaand³⁾.

1) Se Joakim Larsen: Den danske Folkeskoles Historie 1818—1898, S. 71—80.

2) Jfr. ovenfor S. 223, Fodnote 2.

3) L. Koch: Den danske Kirkes Historie 1817—54, S. 195 ff.

Almueskolelærernes Forsøg paa større Selvhævdelse vandt ikke Bifald fra alle Sider og gjorde egentlig heller ikke Lykke i Stænderforsamlingerne.

1842 forelagdes der disse en Plakat, indeholdende forandrede Bestemmelser angaaende Skolelærerhjælpekassernes Indtægter og Udgifter. Ved denne Plakat (der udkom 22. Marts 1843) øgedes Indtægterne for disse Kasser (hvis Formaal var Lærernes Pensionering), samtidig med, at Lærernes eget Bidrag til dem blev nedsat. Skolelærerforeningen havde til Roskilde Stænder indgivet Andragende om, at Skolelærerne selv fik Andel i Kassernes Bestyrelse, et Andragende, Biskop Mynster fandt højst upassende uden dog at mene, man med rette kunde lægge hele Skolelærerstanden »slige Fordringer til Last«; hverken Roskilde eller Viborg Stænder ønskede at gøre Lærerne en saadan Indrømmelse¹⁾. Da der fremdeles 1842 rejstes det Skolelærerkrav overfor Stænderne, at der ved et Skolelærerkalds Ledighed skulde ske offentlig Bekendtgørelse derom med Angivelse af Indtægten og den kaldsberettigede Myndighed, gav ogsaa dette Biskop Mynster en Anledning til mindre velvillige Bemærkninger (»der er unægtelig Forskel paa Embeders Betydenhed«), og i Viborg talte de to Bonder Ole Kirk og Peder Lydersen formanende Ord til Skolelærerne om dog at slaa sig til Taals med deres Kaar, da de mange Klager — som Kirk bemærkede — vakte Misfornøjelse hos mange af dem, der maatte betale til Skolevæsenet; i Viborg afvistes Sagen, i Roskilde fik den en velvillig Komitébehandling, men kom ikke videre²⁾. Heller ikke et Krav, der 1844 fremførtes baade i Roskilde og Viborg om, at Landsbylærerne skulde fritages for en dem paahvilende Pligt til at besørge Embedsbreve mellem Præsterne, vandt Stændernes Tilslutning. Det afvistes uden videre Behandling i Roskilde, og i Viborg endte dets Behandling med, at det paa Forslag af Ole Kirk vedtoges ingen Petition at indgive³⁾.

1) Roskilde Std., Sp. 1213—14, 1945 (Mynster), 1968. Viborg Std., Sp. 1810.

2) Roskilde Std., Sp. 1329, 4743—52. Viborg Std., Sp. 798—813 (særlig Sp. 810 f., 812).

3) Roskilde Std., Sp. 1617—35, Viborg Std., Sp. 884—87, 1351—73, 1586—98. Godsejer Hvass betegnede i Viborg (Sp. 1362) Skolelærerne som den Embeds-klasse i Staten, der var bedst lønnet i Forhold til sin Stilling og de Fordringer, den med rette kunde gøre.

Det var Kirk, der 1836 havde rejst Spørgsmaalet om Op-hævelse af Skoletvangen. 1842 fremlagde han et Forslag herom fra et Sogneforstanderskab; 1844 stillede P. Lydersen paa egen Haand et tilsvarende Forslag, men ingen af dem kom til Behandling¹).

Der gennemførtes ingen almindelig Reform i Almueskolevæsenet. Derimod udstedtes 20. Marts 1844 en ny Anordning angaaende Borger- og Almueskolevæsenet i København. Det skete for saa vidt paa Trods af Roskilde Stænderforsamling, som denne i sin Betænkning om Udkastet havde henstillet ikke at udstede denne Lov som en særlig Anordning for Hovedstaden uden Forbindelse dels med en almindelig Skole-reform, dels med en Omordning af den øverste Skolestyrelse; dog havde Stænderne ment, at »de vigtigste Foranstaltninger« i Loven kunde gennemføres med det samme, og til en fuld Gennemførelse havde Kancelliet haft Tilslutning fra Københavns Skoledirektion²).

Paa ejendommelig Maade samledes Almueskolelærere, Mænd fra den lærde Skole og Universitetet og ogsaa Gejstlige i Kravet om en særlig Overbestyrelse for Kirke- og Undervisningsvæsen, adskilt fra Kancellistyrelsen.

Indsendte Forslag — bl. a. fra en Latinskolelærer, fra Præster og fra det pædagogiske Selskab i København — førte til, at Roskilde saavel som Viborg Stænder 1840 indgav Petitioner om en saadan Reform³). Regeringen lod da 1841 nedsætte en Kommission til at overveje Sagen, men baade Flertallet og hele Kancelliet (med Undtagelse af et enkelt Medlem, M. Lange) holdt paa det bestaaende; da Regeringen — ikke Stænderne — ansaa det for nødvendigt, at det eventuelt blev hele Monarkiets Kirke- og Skolevæsen, man samlede under den fælles Styrelse, fik desuden ikke blot begge Hertugdømmernes Stænderfor-

1) Std. 1842, Sp. 839—44, Std. 1844, Sp. 873—84.

2) Std. 1842, S. LXIX—LXXXII, Kollegialt. 1844, S. 497 f.

3) I Viborg Stænder havde Brock 1838 stillet Forslag om Kollegialstyrets Omdannelse til en Departementsstyrelse netop bl. a. med det Formaal at skille Kirke og Undervisning fra Justitsdepartementet (og iøvrigt under Henvisning til de norske Forhold). Professor Schouw udtrykte da sin Misfornøjelse med, at Universitetet og den lærde Skole efter den gældende Ordning var udsondret fra andet Undervisningsvæsen (nemlig under den særlige »Direktion for Universitetet og de lærde Skoler«, der dog kun omfattede Kongeriget, medens de tilsvarende Sager i Hertugdømmerne var underlagt Kancelliet), Std. I, Sp. 645—68 (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 14 f.).

samlinger en Anledning til at protestere, men ogsaa Slesvig-Holstenske Kancelli. Naar Sagen ikke forte til noget Resultat, laa dog Aarsagen ikke i, at Regeringen heller ikke paa det Punkt gerne vilde fravige den Tendens mod Helstaten, som netop ved denne Tid fremtraadte med forøget Maalbevidsthed i dens hele Politik. Den egentlige Kærne i dette Spørgsmaal var et Modsætningsforhold mellem Teologer og Pædagoger paa den ene Side, de juridisk uddannede Kancelliembedsmænd paa den anden Side. Professor H. N. Clausen havde saavel i Stænderne 1840 som i Kommissionen af 1841 vist sig som ivrig Tilhænger af Reformkravet; 1844, forud for Stændernes Sammentræden, udgav han en Pjece: »Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark«; her angribes skarpt det Forhold, at »det juridiske Element« har gennemtrængt det hele Administrationsvæsen¹⁾ og er kommet til ganske at beherske den overste Kirke- og Skolestyrelse. Clausens Skrift har gjort sin Virkning paa Stænderforsamlingerne, af hvilke Viborg Stænder 1844 vedtog et nyt Andragende om Sagen, forfattet af Biskop Tage Müller, medens Roskilde Stænder, skont ogsaa de paany tog den op, dog ikke fik fort den længere end til Komitébehandling. Det var Stændernes som Clausens Tanke, at der skulde være Plads i det ny Kollegium for Ikke-Jurister med særlig pædagogiske eller kirkelige Forudsætninger. Imidlertid ovede det meget aggressive Skrift ogsaa sin Virkning paa A. S. Ørsted og Danske Kancelli, der i 1846 i en ny Betænkning — naturligvis skrevet af Ørsted — vendte sig ikke blot mod Stænderne, men ogsaa direkte mod Clausen, polemiserede heftigt og nærmest med Indignation mod den Opfattelse, at det juridiske Studium normalt skulde have en vis aandelig Snæverhed til Følge og ikke naturligt kunde fore til en dybere aandelig og alsidig Betragtning af Livet. Den hele Sag har aabenbart for Ørsted haft en rent personlig Brod, og i den af ham selv redigerede »Kollegialtidende« offentliggør han det væsentlige af Kancelliets Betænkning (med nogle vedføjede private Bemærkninger) i Forbindelse med en udførlig Fremstilling af Sagens hele

1) »Det er omtrent blevet traditionelt, overalt hvor det gælder om mere end at give Forslag og Betænkninger, hvor der skal afgøres og besluttes, ordnes og styres, at tænke administrativ Myndighed og Dygtighed sammentrængt i Juristernes Klasse« (anf. Skr., S. 29).

Udviklingsgang. Med saadan Iver forsvarede A. S. Ørsted ogsaa overfor Offentligheden det Juraens Herredømme, der var blevet et Resultat af den hele administrative Udvikling under Enevælden. Kancelliets Fremstilling var naturligvis blevet bifaldet af Kongen; ifølge kgl. Resolution af 24. Juni 1846 skete der da ingen anden Forandring i det bestaaende, end at nogle Realskoler, der hidtil havde sorteret under Kancelliet, henlagdes under Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler¹).

Ved et almindeligt dansk Lærermøde i Randers 1. Maj 1846 vedtages det at andrage Stænderne om en Række Reformers i Undervisningsvæsenet, deriblandt en sagkyndig Overbestyrelse, bedre Læreruddannelse, bedre Lønnings- og Ansættelsesvilkaar. Andragendet blev samme Aar forelagt for Stænderforsamlingerne, af hvilke ingen kom til at behandle det færdigt; kun i Viborg naaedes det at faa udarbejdet en Komitébetænkning, der er meget forbeholdent velvillig, og hvor Ole Kirk i et Særvotum giver Udtryk for særlige Betæneligheder (»da Staten ikke kan fordre med Billighed, at den sidste Skilling skal ydes til Skolevæsenet«)²).

Det var ogsaa et Led i disse Lærerkraav, at der skulde sørges for videre Undervisning af den konfirmerede Ungdom indtil det 20. Aar — hvorved man berører et Spørgsmaal, der horer til de meget karakteristiske for den offentlige Droftelse i Tiden mellem 1836 og 1848³).

Grundtvigs Begejstring over de første Stænderforhandlinger i Roskilde havde fort ham til at udforme Tanken om den folkelige Højskole, som skulde kunne give Mænd af den jævne Befolkning de Kundskaber, der var fornødne for Deltagelse i det ny politiske Liv. For denne Højskoletanke var det, at J. K.

1) Kollegialtid. 1846, S. 549 ff., 705 ff., 770 ff., 841 ff., 886 ff., 925 ff., 938 ff., jfr. Joakim Larsen, S. 10 ff. Roskilde Std. 1840, Sp. 901—40, S. 115—18, Viborg Std., Sp. 410—16, S. 62—63. Viborg Std. 1844, S. XXXIX f., Roskilde Std., Sp. 4082—84. Ang. Holstenernes og Slesvigernes Protest jfr. ovenfor S. 331 og 334. Ifølge Ørsteds Erindringer (III, S. 175 ff.) var Kongen Tilhænger af Sagen, Ørsted selv i Virkeligheden kun betinget Modstander.

2) Std. Anhang II, Sp. 79—106, jfr. Joakim Larsen, S. 94 f.

3) 1840 indgav Seminarieførstander Brammer til Viborg Stænder (der afviste det) et Forslag om systematisk Undervisning for den konfirmerede Ungdom (Std., Sp. 529—45).

Lindberg søgte at vinde Stænder-Bøndernes Interesse, da han besøgte Roskilde 1844 for særlig at tale med de Deputerede om Sognebaandsløsningen og om Forfatningsspørgsmaalet¹⁾. Der skulde, forklarede Grundtvigs nære Kampfælle disse Gaardmænd fra Østifterne, være en Højskole, hvor Bønderne kunde lade deres Sønner opholde sig et Par Aars Tid — saa længe, som de nu ofte maatte være Soldater — ikke for at sidde og hænge over en Bog, men for at høre dygtige Mænd tale om Fædrenes Bedrifter og Fædrelandet, »om hvad vi savner, og hvordan det efterhaanden kunde blive bedre, og naar saa de Knøse blev Mænd, saa havde vi Mænd, der kunde tale anderledes med i Folkeraadet end de, der nu havde Ordet og enten havde gaaet i den sorte Skole eller lært deres Visdom af franske Aviser«. »Kunde det ske, saa var det noget, det kan jeg nok forstaa«, bemærkede hertil Sognefoged Mads Christian Mathiasen, Ringbjerg.

Det var ikke i Kongeriget, men i Slesvig, den banebrydende Indsats for Højskoletanken skulde blive gjort. Modsat Kongerigets Forsamlinger kommer de slesvigske Stænderforsamlinger ikke til at føre Forhandlinger af Betydning om Kirke- eller Skolespørgsmaal, bortset fra dem, der direkte vedrørte den nationale Kamp og de sproglige Forhold. Den sønderjyske Bevægelse var det ogsaa, der 1844 førte til den epokegørende Grundlæggelse af *Rødning Højskole*, ved hvilken Bevægelsens egentlige Leder, Chr. Flor, 1845 blev Forstander²⁾.

Under Henviisning til, hvad der forelaa om Virksomheden i Rødning, stillede J. P. With 1846 i Viborg Stænder Forslag om Oprettelse af højere Skoler for unge Mennesker paa Landet enten amts- eller stiftsvis. Sagen blev ikke færdigbehandlet,

1) Breve fra og til Grundtvig II, S. 323.

2) Lauridsen V, S. 5—62. Ejendommeligt er det jo, at det første Forsøg paa en Ungdomsskole, der blev gjort indenfor Monarkiet, skete paa tysk Omraade ved den af den holstenske Stænderdeputerede Klenze rejste Skole i Rendsborg. — Et Forslag om Oprettelse af Realskoler faar 1844 en velvillig Komitébehandling i de slesvigske Stænder (»m. H. t. den velhavende Middelklasses billige Begæring«), men kommer ikke videre (Std. Bilag II, Sp. 474—79). 4. April 1845 udkom en Forordning om Afskedigelse ad administrativ Vej af uduelige eller uværdige Folkeskolelærere. Skolelærerne skulde bl. a. kunne afskediges, hvis de udbredte Lærdomme, der truede den hellige Skrifts Anseelse eller modsagde de kirkelige Bekendelsesskrifter; Slesvigs Stænder havde — dog kun med 1 Stemmes Flertal — ønsket, at der blot skulde være Tale om »anstødelige Lærdomme og Meninger, der strider mod Religion og Kristendom« (Sl. Std. Tillæg II, Sp. 659—67).

men en Komité (med Biskop Tage Müller som Referent) udarbejder en Betænkning, hvori den — efter som Indledning at have fastslaaet, at Mennesket baade i og for sig som skabt i Guds Billede og som Statsborger trænger til sand Oplysning — anbefaler deres Gennemførelse ved Hjælp af frivillige Bidrag fra Sogneforstanderskaberne. En anden Højskolesag blev i denne Samling rejst af Viborg Stænder, idet de enstemmigt vedtog et Forslag (af Rée) om, at der ved Sorø Akademi og for dets Midler maatte blive oprettet et teoretisk-praktisk Agerdyrkningsinstitut — hvad der fik Betydning ved det ivrige Arbejde for en »Realhøjskole« i Sorø, der udfoldedes af Christian VIII i hans sidste Tid.

Et Forslag (indsendt fra en Landboforening) i ganske samme Retning var ikke naaet til endelig Behandling i Roskilde, hvor iøvrigt Estrup, selv tidligere Direktor for Sorø Akademi, allerede 1842 havde fremført Spørgsmaal om en saadan Anvendelse af nogle af de Midler, der tilhørte dette¹⁾.

Man kunde støtte sit Krav om Oprettelse af en Landbrugsskole paa Sorø Akademis Bekostning til visse Statutbestemmelser, hvorefter Akademiet skulde støtte Uddannelse i Forst- og Landvæsen. Karakteristisk for den første grundtvigske Højskoletanke er det jo imidlertid, at ogsaa den knyttede sit Haab til Sorø Akademi. Tilfældigt var det sikkert ikke, at man saa gerne vilde regne med Midler fra en allerede bestaaende Stiftelse. Det stred mod de herskende politiske Tendenser at møde frem med nye Krav til Finanskassen og Skatteborgerne. Ret karakteristisk synes det ogsaa at være, at en Bevægelse for ny folkelig Oplysning ønskede at underlægge sig en Institution, der i sin bestaaende Skikkelse repræsenterede en vis Aandsaristokrati og hovedsagelig havde sin Betydning ved at give Eksistensgrundlag for fremragende Mænd indenfor Aandslivets forskellige Felter²⁾.

1) Viborg Std. 1846, S. LII—LIV, Roskilde Std. 1846, Sp. 295—311, 2151—2184, Roskilde Std. 1842, Sp. 828—39, 4676—83. Om Rs. Sørensens Agitation for en Folkehøjskole se ovenfor S. 504 f. Sorø Akademis egen Godsinspektør, den Stænderdeputerede Povelsen, var iøvrigt Tilhænger af Planen om Oprettelse af en Landbrugsskole for dets Midler og forsvarede den i »Berlingske Tidende« (1846, Nr. 238—39) overfor Angreb. D. R. H., S. 368 ff.

2) Se W. Norwins Skildring i Værket »Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne« II, S. 390—447. I Lærerposterne ved det daværende Sorø Akademi fik jo Regeringen paa passende Maade anbragt flere udmærkede

2. Juridisk Lovgivning m. m.

Af »juridisk« Lovgivning i snævrere Forstand — Love vedrørende selve Retsvæsenet eller med nye Paabud og Forbud angaaende almindelige borgerlige Retsforhold — gennemførtes en ret betydelig Mængde i Stænderforsamlingernes Tid. Alene i *Kongeriget* bliver det en temmelig lang Række af »Plakater«¹⁾ og Forordninger.

Efter Behandlingen i Stænderforsamlingerne 1838 udstedtes saaledes: 30. Jan. 1839 Plakat ang. det almindelige Kornmaals Indførelse paa Bornholm, 10. April samme Aar nærmere Bestemmelse om Straf for at være fundet i Besiddelse af ustemplede Spillekort, 24. April s. A. Forordning om Ændring i de gældende Retsregler for Gældsforpligtelser, der indgaas af umyndige og mindreaarige, 11. Sept. s. A. Forordning ang. Behandlingen af en bortebleven Persons Formue, 27. Nov. s. A. Plakat om nogle nye specielle Bestemmelser vedrørende Tinglæsning, 10. Jan. 1840 Forordning ang. Journalføringen ombord i danske Skibe, 11. April s. A. *Forordning angaaende Straffen for Tyveri, Bedrageri, Falsk og andre dermed beslægtede Forbrydelser*, 15. April s. A. *Forordning ang. Straffen for falsk Vidnesbyrd og anden Mened*, 23. Maj s. A. Plakat om nærmere Bestemmelser angaaende Appellen i kriminelle Sager, under samme Dato Plakat om nye Bestemmelser angaaende Straffen af Fængsel paa Vand og Brød.

Efter Behandling i 1840: 21. Sept. 1840 Plakat om temporær Forhøjelse af Afgiften paa Fyns Stift til Odense Tugt- og Forbedringshus (en meget speciel Bestemmelse, som der jo kun havde været Anledning til at forelægge for Roskilde Stænder), 16. Dec. s. A. Forordning angaaende Begrænsning af Retten til Appel til Højesteret i kriminelle Sager, 20. Jan. 1841 Plakat om nærmere Bestemmelser angaaende Appellationsstævninger i Skiftesager, 3. Marts s. A. Plakat om Forandring i Bestemmelserne angaaende Salarium for Højesterets- og Overretsadvokater, 26. Marts s. A. *Forordning om nærmere Bestemmelse af Straffen for Brandstiftelse*, 2. April s. A.

Digtere og Videnskabsmænd. Af den faderlige Enevælde ventede en Aandens Mand som noget selvfølgeligt, at der blev skaffet ham en fast og tryk Stilling. I en Ansøgning til Fonden ad usus publicos krævede 1817 den unge Inge-mann under Henviisning til det lidet, hans Arbejder hidtil havde indbragt ham (og hvad han iøvrigt havde betragtet som »en Kunsten aldeles uværdig Bisag«), at Kongen først tilstod ham en Udenlandsrejse og derefter en Post, overensstemmende med hans Studier (Fonden ad usus publicos, Akter udg. af Rigsarkivet II, S. 255 ff.). Ingemann opnaaede, som bekendt, at komme paa Rejse og fik senere en Post ved Sorø Akademi.

1) »Plakat« betød paa disse som paa andre Omraader i Alm. blot en Lov af mere kortfattet Indhold. Jfr. m. H. t. den følgende Oversigt Opregningen af udstedte Love i de forskellige kgl. Bekendtgørelser.

Plakat om Udvidelse af Udpantningsretten og nærmere Bestemmelse af Fremgangsmaaden ved Udpantninger, 10. April s. A. Plakat om Kundgørelse af Øvrighedsresolutioner, hvorved en ellers myndig Person sættes i Umyndighedstilstand samt af Opbuds- og Fallit-erklæringer, 28. Juli s. A. Forordning angaaende nærmere Bestemmelse om Underpant i rørligt Gods m. m., 8. Sept. s. A. Forordning ang. nærmere Bestemmelser om Beviset i kriminelle Sager, 24. Sept. s. A. om Straffen i visse Tilfælde for den, der findes i Besiddelse af stjaalne Koster, 6. April s. A. Forordning angaaende Tvangsmidler ved Iværksættelsen af Domme, der gaar ud paa enten at foretage eller efterlade en Handling.

Efter Behandling i 1842 udstedtes 7. April 1843 Forordning, indeholdende samtlige særegne Regler angaaende indenbys Veksler, 19. April s. A. Plakat, indeholdende de nærmere Bestemmelser i de gældende Anordninger angaaende Handel med Gift, 24. Maj s. A. Plakat, indeholdende nærmere Bestemmelser m. H. t. Eksekution i en Landejendoms Afgrøde, 12. Juli s. A. Plakat angaaende den Indkaldelse, der i visse Tilfælde skulde finde Sted af dem, der maatte være berettigede til ledige Legatportioner eller Pladser i Stiftelser m. v., under samme Dato Plakat betræffende Kollisioner mellem Udlægshaveres Ret i Løsoere, 10. Nov. s. A. Plakat angaaende Sagsførersalær i beneficerede Sager, 21. Juni 1844 Forordning angaaende den Tilbagesøgningsret, som i Fremtiden skulde tilkomme den ældre Ejer af kongelige Obligationer og andre offentlige Pengeeffekter fra yngre Besiddere.

Efter Behandling i 1844 udstedtes 7. Febr. 1845 Plakat om Forhøjelse for 2 Aar af det Bidrag, der ifølge en Plakat fra 1834 var paalignet Ostifterne til Vedligeholdelse af Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset samt af Møens Tugt- og Forbedringshus, og ligeledes Plakat ang. en midlertidig Forhøjelse af en 1838 bestemt Afgift til Viborg Tugt- og Forbedringshus, 28. Febr. s. A. *Forordning angaaende Oprettelse af en Kriminal- og Politiret i København*, 28. Marts s. A. Forordning angaaende Registrene til Skøde- og Panteprotokollerne, 4. April s. A. Forordning om skærpede Forholdsregler for dem, der har Krudt i Bevaring, 23. April s. A. Forordning om Jords Afstaaelse til Kirkegaardes Udvidelse, 21. Maj s. A. *Forordning angaaende nogle Forandringer i Lovgivningen om Arv*.

Efter Behandling i 1846 udstedtes 11. Nov. s. A. Plakat om ny Forhøjelse af Bidragene til det københavnske og det møenske Tugthus, 3. Febr. 1847 Plakat ang. Tilladelse til at benytte Ild og Lys ombord i Skibe i Københavns Havn, 17. Febr. s. A. Plakat angaaende Salærer for Højesteretsadvokaterne i de Justitssager, de udfører som Defensorer, s. D. Forordning om Indskrænkning i den Tid, hvori en Kreditor kan holde sin Debitor i Gælds fængsel, 24. Marts s. A. Plakat ang. nogle nærmere Bestemmelser om Retsbetjentenes Betaling i Anledning af Licitations- og Taksationsforretninger m. H. t. visse

Vejarbejder, 2. Juni s. A. Plakat om en Forandring af de gældende Bestemmelser om Landsoverretternes Beskikkelse, 9. Juni s. A. om en forandret Indretning ved Udnævnelse af Retsvidner.

Flere af de nævnte Love var vigtige Reformere og er Vidnesbyrd om den Interesse for en tidssvarende Retsudvikling, hvori Stænderne mødtes med Landets ledende Jurist: A. S. Ørsted¹⁾.

Det var Roskilde Stænder, der 1836 havde andraget om Udarbejdelsen af en ny Straffelov for Tyveriforbrydelser. Den Lov herom, der blev forelagt Stænderforsamlingerne i 1838 og derefter udstedt 1840, imødekom de Ønsker, der havde været rejst om rimeligere Graduationer i Bedømmelsen af de forskellige Forbrydelsers Art som »simple« eller »kvalificerede« og om noget mildere Straffe og Straffemetoder. Brændemærkning blev helt afskaffet, og Kagstrygning skulde fremtidig blot benyttes »under særdeles skærpene Omstændigheder« som Tillægsstraf til den livsvarige Fængselsstraf, som kunde idømmes for de groveste Former af Røveri; ogsaa de forskellige Maal af Fængselsstraf blev nedsat (for »simpelt« Tyveri blev den først livsvarig, naar Forbrydelsen var begaaet femte Gang, medens den hidtil havde været det allerede tredje Gang). Med Hensyn til unge Mandspersoner mellem 15 og 18 Aar bestemtes det ved denne Lov (man havde ogsaa tidligere riset Børn under 15 Aar), at de skulde kunne straffes med Rotting i Tilfælde, hvor Straffen ellers vilde have været Vand og Brød. Synspunktet var, at et Fængselsophold paa saa unge Mennesker vilde have en uheldigere Indvirkning, baade fysisk og navnlig moralsk, end Prygl; det blev baade i Roskilde og Viborg Stænder diskuteret, om ikke den legemlige Afstraffelse paa offentlig Foranstaltning og overfor denne Aldersklasse vilde virke alt for ydmygende og nedværdigende; men det store Flertal i begge Forsamlinger var dog for at bifalde Pryglene. I det hele modtog Stænderne Loven med megen Paaskønnelse og uden at foreslaa saa væsentlige Ændringer (bl. a. fik

1) Jfr. den summariske Oversigt i Troels Jørgensen: Anders Sandøe Ørsted, S. 236—70, der slutter med at fastslaa: »De nu gennemgaaede Lovarbejder viser, at der i Enevældens sidste Decennier udfoldedes en ihærdig Virksomhed for at bringe den ældre Enevældes Retsordning i en tidssvarende Skikkelse, hvorved man dog hverken fra Kongemagtens eller de raadgivende Borgeres Side forstod noget fra det bestaaende meget forskelligt.«

de gennemført en simplere Formulering af Reglerne om Tyveri i Gentagelsestilfælde¹⁾. — Den ligeledes i 1840 gennemførte nye Bestemmelse om Fængsel paa Vand og Brød fastslog foruden flere andre Regler (hvorefter bl. a. Fængsel paa sædvanlig Fangekost i den firedobbelte Tid for Personer over 60 Aar og for frugtsommelige Kvinder skulde træde i Stedet for denne Straf), at Rotting — ogsaa ved andre Forbrydelser end Tyveri — skulde anvendes paa Mandspersoner mellem 15 og 18 Aar i Tilfælde, hvor den almindelige Straf vilde være Vand og Brød²⁾.

Straffen for Mened i Henhold til den ny Forordning, der udstedtes faa Dage efter Tyveriforordningen — og som har Sammenhæng med et Initiativ i den første Stænderforsamling — blev normalt 4 til 10 Aars Strafarbejde, stigende til Livsvarighed, medens den tidligere foreskrevne Straf af Lemlæstelse (Afhugning af 2 Fingre) nu bortfaldt³⁾.

I sin Betænkning om Tyveriforordningen havde Roskilde Stænderforsamling sendt Indstilling til Regeringen om, at der maatte udarbejdes en ny Anordning om Straffen for Brandstiftelse. Dette Ønske blev imødekommet ved den i 1840 forelagte, 1841 udstedte Lov, der afskaffer Danske Lovs strenge Bestemmelser, hvorefter der i alle Tilfælde skal være Dødsstraf for med Vilje at sætte Ild i anden Mands Hus eller Skov; det bestemmes nu, at Dødsstraf kun skal anvendes, hvor særlig omfattende Ødelæggelser har været tilsigtet, overfor den Brandstifter, der enten er forsætlig Mordbrænder eller dog maatte være klar over, at han ved sin Handling bragte andres Liv i Fare; medens Tyveriforordningen endnu opretholdt en tidligere given Bestemmelse om Dødsstraf for Brandstiftelse i Forbindelse med Assurancesvig, fastsættes nu kun Straf-

1) Kollegialt. 1840, S. 345—88, 393—425, 433—65, 473—518; jfr. Troels Jørgensen: Anders Sandøe Ørsted, S. 237 ff. Viborg Std. 1838, Sp. 1487—98. Roskilde Std., Sp. 2441 f. (om Rottingsstraffen). Komitéen i Viborg havde foreslaaet, at Rottingsstraffen enten skulde helt bortfalde og, »indtil Tvangsarbejdshus indrettes«, erstattes med ensomt Fængsel eller ogsaa (subsidiært) kun tildeles, naar den paagældende selv vilde vælge den frem for Fængsel paa sædvanlig Fangekost. Ørsted fandt det stridende mod »Begrebet om og Øjemedet med Straf«, at der blev tilstaaet Lovovertrædere en saadan Valgfrihed overfor Straffeformer, der skulde anvendes paa dem.

2) Kollegialt. 1840, S. 623—29.

3) Kollegialt. 1840, S. 521—43, jfr. Stdfs. Hist. I, S. 445 f.

arbejde, eventuelt paa Livstid for denne som for alle mere almindelige Former for Brandstiftelse¹).

De her nævnte Love angaaende Tyveri, Mened og Brandstiftelse udgør sammen med Anordningen af 4. Okt. 1833 om Legemsbeskadigelser (hvorved de Pinsler, der tidligere kunde knyttet til Dødsstraf for visse grove Mord, var blevet afskaffet) de »fire systematiske Ørstedeske Straffelove«, der senere i en væsentlig Udstrækning blev lagt til Grund for Straffeloven af 1866, og som saaledes er blevet et vigtigt Led i den retslige Udvikling. De udtrykker ved deres Afskaffelse af de lem-læstende Straffe og deres hele Mildnelse af Straffesystemet, at de for brugte Metoder ikke mere svarede til Tidsaanden — men maatte medføre hyppige Nedsættelser og Benaadninger²) — og desuden at Samfundet nu stod rustet til at kunne klare sig med mindre voldsomme Skræmmemidler overfor Lov-overtræderne. Æren for disse Loves Udformning tilkom i Hovedsagen A. S. Ørsted, men Stænderne havde altsaa vist en virksom Interesse for dem og egentlig taget Initiativet til de tre sidste af dem, et Initiativ, det ganske sikkert har været den kgl. Kommissarius kært at møde, og som han maaske under Haanden har opmuntret til. Der var intet i Stænderforsamlingernes Syn paa Forbrydelse og Straf, der paa noget væsentligt Punkt afveg fra den Opfattelse, der var A. S. Ørstedes — den, der vil anerkende visse humane Hensyn, men dog først og sidst understregede Samfundets Ret til ved alle tjenlige Midler at værne om Retsordenen³).

1) Roskilde Std. 1838 II, Sp. 2542—44 og 2561. Kollegialt. 1840, Anhang til Nr. 25, Kollegialt. 1841, Nr. 19.

2) Benaadninger blev der ogsaa Brug for i den følgende Tid, ikke mindst overfor ulykkelige Barnemordersker. Overfor dem gjaldt endnu uafkortet Danske Lovs Bestemmelse om, at denne Slags »letfærdige Kvinder«, der ombragte deres Foster, skulde miste deres Hals og Hovedet sættes paa en Stage. Normalt lod man det dog ikke komme saa vidt (se om saadanne og andre Benaadningssager under »Justitsag« i Kollegialtidendes forskellige Aargange).

3) »Al borgerlig Straf«, hedder det i Ørstedes store Afhandling til Forsvar for Dødsstraffen, »hviler paa dens Nødvendighed til at beskytte Ret og Orden imod de fjendtlige Tilhøjeligheder eller den Sløvhed, som sætter dem i Fare. Derfor har enhver Straf, som efter rigtig Overvejelse af alle indvirkende Forhold (hvorunder de humane Følelser ingenlunde bør tabes af Sigte) maatte findes fornoden til Retsordenens Beskyttelse, Hjemmel i Grundsætningerne for den straffende Retfærdighed« (jfr. Goos, Nellemann og Øllgaard: A. S. Ørstedes Betydning for den danske og norske Retsvidenskab 3. Afd. III, S. 297). I Viborg Stænder udtaler 1842 Roulund sin Sympati for *drakoniske* Straffe: var han Lovgiver, vilde han ikke tage i Betænkning at gribe Drakons

Den første Stænderforsamling i Roskilde havde endog været betænkelig ved at opgive den Rest af Tortur, »den skarpe Eksamination«, der var bevaret ved den københavnske Inkvisitionskommission, saafremt der ikke samtidig blev tillagt Indiciebeviset fuld Beviskraft i Straffesager. Da Højesteret mente, at der var Hjemmel for det sidste i den bestaaende Lovgivning, ophævede Regeringen allerede ved Plakat af 6. Dec. 1837 den pinlige Eksamination, men lod dog Stænderne 1840 forelægge Forordningen om nærmere Bestemmelse af Beviset i kriminelle Sager, den, der netop gik ud paa at fastslaa, i hvilken Udstrækning Indicierne, »beviste Omstændigheder«, skal kunne gælde som fældende Bevis i Straffesager; med Hensyn til Tyveribeviset fik Stænderforsamlingerne gennemført, at den uhjemlede Besiddelse af stjaalne Koster — efter Danske Lovs Regel — fastholdtes som Bevis (dog kun for Hæleri, ikke for Tyveri), medens Regeringens Udkast kun havde villet lade denne Omstændighed gælde ved Siden af andre Indicier.

1840 androg Roskilde Stænder — paa Forslag af Salicath — om, at den kriminelle Retspleje i København maatte blive udskilt fra Hof- og Stadsretten (da den forberedende Behandling af Sagerne dog skete ved Politiretten). Dette førte til den vigtige Oprettelse af *Kriminal- og Politiretten* ved Forordning af 28. Febr. 1845¹⁾.

1838 stillede *J. P. With* i Viborg Stænder Forslag om Forbedring i Indretningen af Landets Fængsler. Han skildrede ud fra sine praktiske Erfaringer som Retsbetjent, hvorledes Vare-tægtsarresterne i deres bestaaende Skikkelse, der tillod Fangerne at samtale indbyrdes, virkede ganske odelæggende paa det unge Menneske, der for et Fejltrin blev indsat i Arresten (»det daglige Selskab i flere Maaneder med Udskudet af Menneskeslægten bevirker hans totale moralske Fordærvelse«); han fandt i al Almindelighed Fængslernes Indretning højst uheldig (»saa gavnlige og hensigtsmæssige Fængselsstraffe i

Pen og dyppe den i hans Blæk; Biskop Tage Müller bemærkede hertil, at ogsaa efter hans Skøn var Straffens første Maal Lovens Haandhævdelse, ikke Forbryderens Forbedring, men at en kristelig Stat dog ikke helt kunde undlade at tage Sigte paa det sidste Maal (Std., Sp. 2343, 2346).

¹⁾ Kollegialt. 1845, S. 185—215, 217—23.

Principet er, saa skadelige bliver de i Praksis«). Han foreslog, at Straffeanstalterne indrettedes med Enecelle, og at Varetægtsarresterne forandredes, saaledes at gensidig Paavirkning mellem Fangerne blev udelukket, og Arresternes Benyttelse derved gjordes mindre betænkelig. Imidlertid sejrede, som saa ofte hos Nørrejyderne, det økonomiske Synspunkt; man frygtede for de Omkostninger, Sagen vilde medføre, og afviste derfor med 22 Stemmer mod 20 dens Behandling¹⁾.

Anderledes gik det i Roskilde, hvor der af Stenfeldt blev forelagt et Forslag om Fængslernes bedre Indretning fra By- og Herredsfoged Bülow i Storehedinge, og hvor desuden han og Højesteretsadvokat Salicath hver for sig stillede et selvstændigt Forslag i samme Retning²⁾. Der var i alle disse Forslag kun Tale om at skaffe Varetægtsarrestanterne en bedre og mere hensigtsmæssig Behandling. Under Sagens Behandling udtrykte selv en juridisk Professor som P. G. Bang Frygt for, at man ved Sagens Losning kunde komme til at gaa Kommunernes økonomiske Interesser for nær, og P. A. Tutein talte om, at det, der skildredes som en Retfærdighed mod Arrestanterne, kunde blive en Uretfærdighed mod Kommunerne (idet han advarede imod at lade de »konstitutionelle Former«, der nu var indført i Landet, tjene til de offentlige Byrders Forøgelse); derimod hævdede en tro Enevoldstjener som Hempel i denne Sag »Menneskelighedens Krav« som de absolut afgørende³⁾. Forsamlingen vedtog med 39 Stemmer mod 26 at indgive et Andragende; man henviser her til, at allerede Forordningen af 5. April 1793 har givet retfærdige og humane Bestemmelser om Varetægtsarresternes Indretning og Beskaffenhed; »Kommunernes Mangel paa Evne, især formedelst Krigen og derefter fulgte uheldige Konjunkturer, maa imidlertid antages ikke overalt at have tilstedt Opfyldelsen af de i saa Henseende gjorte Fordringer; den tiltagende Civilisation forøger Fordringerne ogsaa denne Genstand betræffende . . .«, og det henstilles da til Hans Majestæt at lade samtlige Varetægts-

1) Std., Sp. 1222—32.

2) Std. I, Sp. 355—72 (Forslagene og den indl. Beh.), II, Sp. 794—831.

3) Sp. 803 f., 811 ff.; ejendommeligt nok betegnede Tutein det som »en almindelig Erfaringsætning«, at Bidragene til det offentlige steg i Lande med Konstitution eller konstitutionelle Former. Han var selv liberalt sindet, og det var ikke det Synspunkt, man fra liberal Side plejede at anlægge.

arresters nuværende Tilstand undersøge og derefter eventuelt træffe Foranstaltninger til en Istandsættelse af dem, »med Hensyn til hvilke en paatrængende Nødvendighed antages at byde det«.

Det skyldtes ikke dette meget begrænsede og forbeholdne Andragende, at der ved kgl. Resolution af 8. April 1840 ned-sattes en Kommission til Reform af Fængselsvæsenet. Det var C. N. David, der som interesseret Privatmand øvede Indfly-delse til Fremme af denne Sag, og i Kommissionen blev han den ledende Kraft. Resultatet af dens Virksomhed, et vigtigt Led i Reformbestræbelserne efter Christian VIII's Tronbesti-gelse, blev et for dansk Fængselsvæsens Omordning bane-brydende System af Bestemmelser. 1842 forelagdes der i For-bindelse hermed Ständerforsamlingerne Udkast om For-ordning, hvorved det skulde blive muligt ved en ny Afgift (paa Hartkorn og Købstæder) at gennemføre en ny Fængsels-ordning, bygget saavel paa en Forbedringshusstraf, knyttet til Anvendelse af Enceller, som et moderniseret Tugthus-system¹⁾.

Under Debatten i Roskilde hævdede C. N. David (der ikke var valgt ind i Komitéen) sin Ret til at tale med som Sag-kyndig om disse Forhold (naturligvis var den statsøkonomi-ske Professor af »praktiske« Jurister blevet afvist som en

1) 3. Febr. skriver David til Kabinetssekretær J. G. Adler et Brev (Adlers Privatarbiv, Pakke 9), hvori han gør opmærksom paa, at der skal bygges et nyt Forbedringshus i Viborg efter en uheldig Plan; der vil derfor, mener han, være en særlig Opfordring til at henlede Kongens Opmærksomhed paa denne Genstand. Efter Kommissionens Forslag udstedtes kgl. Resolution af 22. Dec. 1841, gentaget og udvidet ved Arrestreglement af 7. Maj 1846, der som alm. Regel paabød Cellesystemets Indførelse ved alle Ny- og Tilbygninger til Arrestbygninger. En kgl. Resolution af 25. Juni 1842 om Fangernes Behandling under Fængselsopholdet og Omsorgen for dem senere (gennem et Fængselselskab) var navnlig fremkaldt ved en Henvendelse fra Kvækerinden Mrs. Elisabeth Fry (Kollegialt. 1844, S. 41 ff., 738 ff., Kollegialt. 1846, S. 321 ff.). Om den foregaaende Tids elendige Fængsler se Fr. Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1742—1839. Forordningen af 5. April 1793 udtaler i sine Præmisser: »Da det strider mod Retfærdighedens Grundsætninger, at nogen skulde anses skyldig til Straf, førend han dertil paa lovlig Maade er blevet dømt, saa flyder deraf, at de, som formedelst Misgerninger er tiltalte og heftede, ikke bør, medens Spørgsmaalet med dem ved Retterne forfølges, udsættes for større Lidelser end dem, der er nødvendige Følger af deres Friheds Indskrænkelse og deres Persons Bevogtning, indtil deres Skæbne ved endelig Dom er afgjort.« Forhold svarende til dette Krav havde altsaa Landets Kommuner ikke ment sig istand til at tilvejebringe. Roskilde Sid. 1842, Sp. 597—606, S. CLIX—CLX, Viborg Sid., LXIII—LXVI. Jfr. Nordisk Tidsskrift for Strafferet XI (1923), S. 97—119.

dilettantisk Teoretiker uden Forstand paa de Dele¹⁾). Med hele den øvrige Forsamling mente David dog, at der ikke burde paalægges nogen ny Skat, og enstemmigt kunde da vedtages en Indstilling om, at Udgifterne ved Opførelse af nye Straffeanstalter maatte blive afholdt af Finansernes Konto for ekstraordinære Udgifter. Naar det tillige vedtoges, at man foreløbig skulde indskrænke sig til at opføre de uomgængelig nødvendige Straffeanstalter, har David selvfølgelig ikke kunnet være med, og der blev en Stemme herimod.

Da Viborg Stænder vedtog den samme Indstilling i Sagen som Roskilde Stænder, maatte Tanken om den ny Beskatning opgives, men Regeringen fortsatte sit Arbejde med at gennemføre den store Omdannelse af Danmarks Fængsler. Det er ved denne humanitære Reform saa afgjort den enevældige Regering, der har haft Forerskabet, medens Folkets Repræsentanter lod sig holde tilbage af rent økonomiske Hensyn²⁾).

De ønskede ved enhver Lejlighed helst kun de Reformen, der ingen Penge kostede, men kunde til Gengæld være ivrige nok i denne Slags Ønsker. I Viborg Stænder rejste Prokurator *Jensen* fra Randers 1840 Forslag om, at Kvinder maatte faa samme Arveret som Mænd (medens jo Søsterloddet hidtil kun var halvt saa stor som Broderloddet). Forsamlingen billigede Forslaget, men dog (paa Forslag af Roulund, der ikke fandt Kvindernes Arveret — da den havde været ukendt for Svend Tveskægs Tid — naturligt og historisk begrundet) med den Tilføjeelse, at nulevende Forældre skulde have Ret til at vælge

1) Sp. 4252—63, 4279—87.

2) De samme Hensyn gjorde sig stærkt gældende, naar Stænderne stod overfor Spørgsmaal om f. Eks. bedre Pleje af de sindssyge. Et Andragende fra Roskilde Stænder, der fremhævede de finansielle Hensyn, men dog bad om Oprettelse af en ny Anstalt for uhelbredelige sindssyge i Østifterne, gav Anledning til Overvejelser indenfor Regeringen (Std. 1840, Sp. 25 f.). Bevægelsen for en mere rationel og human Behandling af sindssyge bredte sig i disse Aar ogsaa til Danmark, og ogsaa den fik i *C. N. David* en varm Talsmand. Da han 1844 i Roskilde fremførte et Andragende fra »Selskabet Philiatrien« om en Reorganisation af hele Landets Daarevæsen, modte han en Modstand, der afgjort var bestemt ved økonomiske Betænkeligheder; med 32 Stemmer mod 18 afvistes Andragendet (Std., Sp. 935—59, 2643—2707, 3283—3310). Paa Foranledning af Viborg Stænder (der havde andraget derom 1844 og behandlet det paagældende Lovudkast 1846) udstedtes 13. Okt. 1847 en Plakat om Oprettelse af en Sindssygeanstalt ved Aarhus (Kollegialt., S. 808 ff., 829 ff.). I det hele beskæftigede Stænderforsamlingerne sig kun lidet med Læge- og Sundhedsvæsen. Paa Foranledning af Roskilde Stænder bestemtes 27. Jan. 1847 en Forhøjelse af de civile Lægers Embedsindtægter (Kollegialt., S. 57—61).

den ældre Ordning for deres Borns Vedkommende; tillige vedtoges det at andrage om mere vidtgaende Ændringer i Arveordningen. Regeringen forelagde da 1842 Udkast til ret vidtgaende Ændringer; Roskilde Stænder ønskede imidlertid, at der skulde gaas endnu videre, og begærede at faa forelagt en almindelig Arvelov. Overfor dette Ønske stillede Regeringen sig til en vis Grad imodekommende, og efter Forelæggelse og Drøftelse af et nyt Udkast i 1844 kunde 21. Maj 1845 udstedes den Arveforordning, der i det væsentlige er gældende Ret den Dag i Dag. Angaaende Kvinders Arveret bestemtes det, at den skulde være som hidtil, men dog saaledes, at Forældre kunde bestemme, at der skulde ske deres Døtre samme Ret som Sønerne — altsaa en typisk Overgangsbestemmelse til den Ligestilling af Kvinder og Mænd, der skulde blive gennemført 1857¹).

Roskilde Stænders Initiativ skyldtes Loven om Underpant i Losøre af 1841, Viborg Stænder fremkaldte Loven om forbedrede Skode- og Panteregistre. Der rorte sig i Stænderforsamlingerne en levende Interesse for al juridisk Lovgivning; men de rummede jo ogsaa ret mange Medlemmer med juridisk Virksomhed og endnu flere med juridisk Uddannelse. Stænderne ønskede saa klare og sikre Regler i den hele Lovgivning som muligt. Da Regeringen 1846 forelagde Lovudkast til en *Pensionsordning* for hele Embedsstanden, stillede saavel Viborg som Roskilde Stænder sig velvilligt, og det er karakteristisk, at de sidstnævnte krævede, at Embedsmændene skulde være »berettigede« og ikke blot (som efter Udkastet) »have Adgang« til at faa Pension²).

For Slesvigs — og i det hele Hertugdømmernes — Vedkommende var Lovgivningen paa de her omhandlede Felter betydeligt mindre omfattende og betydningsfuld.

Efter at være forelagt Stænderne i 1838 udstedtes 19. Febr.

1) Viborg Std. 1840, Sp. 2353, Kollegialt. 1842, S. 585 ff. Kollegialt. 1845, S. 529 ff. Arveloven udarbejdedes af Ørsted efter østrigsk Forbillede. »Den Arveordning, som Frd. 1845 giver, er ganske regelmæssig udformet og praktisk let at anvende, og den har formaaet at hævde sig lige indtil vore Dage, idet de mindre Ændringer, som er sket ved Lovene af 29. Dec. 1857 og 20. April 1926, ikke har røkket ved hele det System, Forordningen bygger paa« (Viggo Bentzon: Den danske Arveret (3. Udg., S. 19)).

2) Roskilde Std., S. XXXII—LI, Viborg Std., S. CLXVIII—CLXIX. En Pensionslov gennemførtes, som bekendt, først 1851.

1839 en Forordning om Fremgangsmaaden ved Klager i Anledning af de Forpagningskontrakter, der var afsluttet med det offentlige — en Lov, der kun blev givet for Slesvig, men med det Formaal at skabe ensartede Regler for Slesvig og Holsten —, 14. April 1840 en Forordning om Fremgangsmaaden ved Udvidelse af Retten til at lade foretage Subhastationer (Auktioner over Løsore); efter Forelæggelse i 1840 udkom 21. Jan. 1842 Forordning angaaende Afsoning af Bøder ved Fængselsstraf saavel som angaaende denne Strafs Værdighed og Fuldbydelse, efter Forelæggelse i 1842 27. Dec. s. A. en Anordning om Ophævelse af visse retslige Gebyrer, 30. Dec. s. A. Forordning ang. Udstedelse af en ny Stempel-takst, 27. Marts 1843 følgende tre Love: Patent ang. Straffen for 3. Gang begaaet Tyveri, Anordning ang. Underkriminalretternes Stilling til Overkriminalretterne, Forordning ang. Betingelserne for og Virkningerne af Indiciebeviset i Straffesager, 29. Dec. 1843 Patent ang. Bidragene til Dækning af den for Straffeanstalterne i Glückstadt kontraherede nye Gæld (paadraget ved Ildebrand), s. D. Patent ang. Ophævelsen af Tugthuset i Altona og de Bidrag, der af denne Stad bliver at udrede til Omkostningerne ved Straffeanstalterne i Glückstadt; efter 1844 at være forelagt og behandlet i Stænderne 19. Febr. 1845 Patent angaaende Nedsættelse af Konsulatsgebyrer, 13. Marts 1845 Forordning ang. Indførelse af Domspræmisser ved samtlige underordnede Retter. Alle de opregnede Love, med Undtagelse af den førstnævnte, gjaldt saavel for Holsten som for Slesvig.

Den i 1843 givne Lov om Indiciebevis svarede til Loven af 1841 om det samme for Danmark. Loven om Tyveristraf var et Skridt i Retning af en lignende Strafferetsreform som den, der var gennemført i Danmark; hidtil havde der i Hertugdømmerne — ligesom i Danmark — været Straf af livsvarig Frihedsberøvelse for 3. Gang begaaet Tyveri; nu blev der Mulighed for at idomme en meget mildere Straf efter den dommendes Skøn¹⁾.

Udkastet til en ny Vekselordning — svarende til den, der gennemførtes i Kongeriget — blev 1842 afvist af saavel de sles-

1) Std. 1842 Bil. I, Sp. 611 ff.

vigske som de holstenske Stænder, og Regeringen forbeholdt sig derefter blot at give de paagældende Bestemmelser Gyl-dighed for Flensborg og iøvrigt for de Byer, der vilde andrage herom¹⁾. 1838 androg de holstenske Stænder dels om Ud-arbejdelse af en almindelig Straffelovbog for Hertugdømmerne, dels om en særlig Bestemmelse af den Tidsfrist, indenfor hvilken en anholdt skulde stilles for en Domstol. Som positivt Resultat af dette Andragende blev der 1842 forelagt begge Hertugdømmernes Stænderforsamlinger et Udkast, hvorefter enhver, der ved Øvrighedens Dekret var belagt med Arrest paa Grund af Mistanke om at have begaaet en strafbar Handling, skulde snarest muligt og i det seneste inden 24 Timer forhøres af Retten. En tilsvarende Bestemmelse var forlængst gældende Ret i Danmark. Det nævnte Udkast (der naturligtvis blev venligt modtaget af Holstenerne) blev imidlertid ikke Lov, da det stødte paa Modstand hos de slesvigske Stænder, der ikke fandt dets Indhold passende for de slesvigske Forhold og iøvrigt udtalte deres Betænkelighed ved »ethvert Flikværk i Lovgivningen«²⁾. Hvad man saa hen til og vilde vente paa, var altsaa en almindelig Reform.

Holstenernes Ønske om en ny samlet Straffelovbog var af Regeringen blevet modtaget med Velvilje og paa en Maade, der atter viser os det store ledende Princip i Monarkiets Styrelse: den bestandige Stræben efter Enhed og Ensartethed.

28. Januar 1840 fik *J. P. Höpp* — paa denne Tid designeret Præsident for den slesvigholstenlauenborgske Overappellationsret — sammen med fire andre, deriblandt Professor *N. Falck*, Ordre til at sammentræde i en Kommission for at udarbejde Udkast til en Straffelovbog for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Hvad Kommissoriet navnlig bød dem at agte paa, var »at de arbejdede hen paa Overensstemmelse i Kriminallovgivningen for alle Dele af Staten«. Det passede godt hermed, at det kort Tid efter, 29. Februar, blev overdraget *A. S. Ørsted* dels at bistaa den nedsatte Kommission med alle Oplysninger om de danske Straffelve, dels for

¹⁾ Slesvigs Std. 1844 Bil. I, Sp. 14 f., Holst. Stz. Beilagen I, Sp. 8.

²⁾ Holst. Stz. 1838, Sp. 2964 f.; Slesvigs Std. 1842 Bilag I, Sp. 640—53, Bilag II, Sp. 943—67, Std. 1844 Bilag I, Sp. 15.

Kongeriget at udarbejde en samlet Kriminallov, svarende til den, der skulde udarbejdes for Hertugdømmerne; da der jo allerede i Danmark var ved at blive gennemført en systematisk Forandring af væsentlige Dele af den ældre Straffelovgivning, gjaldt det her kun om at underkaste de resterende Dele en Bearbejdelse¹).

Gennem de bedste Jurister, der stod til dens Raadighed, vilde Regeringen altsaa ogsaa indenfor Straffelovgivningen gennemføre den Lighed mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, der paa alle Omraader blev tilstræbt. Paa slesvigholstensk Sympati for denne Tankes Virkeliggørelse kunde der imidlertid ikke regnes. I det nationale Bruds Aar 1842 ser man altsaa Slesvigs Stænder afvise saavel en kriminalretlig Reform som en ny Vekselordning i Overensstemmelse med dansk Lovgivning (karakteristisk er det, at Flensborg gerne vil have den sidstnævnte Ordning indført).

Det eneste Resultat af dette Forsøg paa at skabe Ensartethed blev da Indiciebevisets Gennemførelse ogsaa for Hertugdømmerne (en Reform, der var forberedt af den nedsatte Kommission, ligesom Udkastet angaaende de arresteredes første Forhør).

I Kraft af de forældede og forvirrede Retsforhold i Hertugdømmerne tiltrængtes der her endnu flere og mere omfattende juridiske Reforme end i Kongeriget²). Men netop det bestaaende Virvar har gjort Arbejdet med at skabe nye Ordninger særlig besværligt.

3. Værnepligtsspørgsmaalet.

Det var Ligheden, der i Almindelighed var gjort gældende indenfor den borgerlige Retsordning; men hermed stemte det jo afgjort ikke, at Pligten til Soldatertjeneste endnu kun paa hvilede dem, der var født i en enkelt af Samfundets Klasser.

1) Kollegialt. 1840, S. 148 f., 212 f., jfr. S. 213—21. Det danske Kommissarium er holdt i en meget smigrende Tone overfor A. S. Ørsted: »Vi ville til disse vigtige Arbejder benytte Din, Os elskelige Konferensraad og Generalprokurør Ørsteds ualmindelige Sagkundskab og erkendte Dygtighed, ved hvilke Du allerede har virket til saa megen Gavn for Lovgivningen. . . .» (Algreen-Ussings Reskriptsamling).

2) Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 37 ff.

Af de første Stænderforsamlinger havde den holstenske, den jyske og den slesvigske andraget om Indførelse af almindelig Værnepligt. Særlig karakteristiske er de Debatter, der var blevet ført i Viborg Stænder¹). 1838 stillede *Ole Kirk* her atter et Forslag i denne Retning, men skønt Oberst Brock fremførte sine gamle Advarsler og ved Eksempler fra Historien viste, at Stater var gaaet til Grunde ved for lang Betænkningstid, vedtog Forsamlingen dog med 30 Stemmer mod 19 ikke at lade det behandle. Desuden vedtog Holstenerne 1838 paany et Andragende om, at der fra Regeringens Side maatte blive foretaget Skridt til Spørgsmaalets Losning, og var for saa vidt de mest ihærdige i denne Sag. 1842 rejste Oberst *Abrahamson* Spørgsmaalet i Roskilde, hvor der blev nedsat en Komité, der anbefalede at afvente Forelæggelsen af et Lovudkast i den følgende Samling²).

For Regeringen blev det naturligt at tage Sagen op i en vis Forbindelse med den Hærreform, der gennemførtes 1842. 27. November 1841 nedsattes en Kommission af dels civile, dels militære Medlemmer — blandt de civile først og fremmest A. S. Ørsted — for at overveje og afgive Betænkning angaaende de Betingelser, hvorunder almindelig Værnepligt kunde være at indføre. Som Resultat af denne Kommissions Virksomhed kunde der 1844 forelægges Stænderforsamlingerne — saavel Hertugdømmernes som Kongerigets — Udkast til en ny Værnepligtsordning; i Stedet for kun at paahvile de bondefødte skulde Værnepligten fra nu af principielt være en Pligt for alle Vaabenføre, men ganske vist stadig med væsentlige Indskrænkninger; ikke blot bevaredes de gældende Regler, hvorefter det stod dem, der havde Raad dertil, frit for at stille andre i deres Sted, men man fritager helt flere Kategorier af unge Mænd: Akademikere, Skolelærere, Polyteknikere, Veterinærer, Forstmænd, danske Jurister, Elever fra Kunstakademiet, kort sagt alle med nogen højere Eksamensuddannelse, og desuden »dem, der danner sig for en udvidet kommerciel eller industriel Levevej, hvor deres Fremgang i en mærkelig Grad vilde sættes tilbage ved Værnepligten«.

1) Stdfs. Hist. I, S. 495 f. Noget overflødigt er her peget paa den meget øjnefaldende Lighed med en senere Tids Militærdiskussioner i Danmark.

2) Std. 1838 I, Sp. 801—18, Holst. Stz. 1838, Sp. 2919—23, Roskilde Std. 1842, Sp. 4659—75, jfr. Sp. 1597 og Viborg Std. 1842, Sp. 815—17 og 856—61.

»Det er fastsat«, skrev A. F. Tscherning i »Fædrelandet« om dette Lovudkast, »at alle unge Mænd paa lige Maade skal være Værnepligten underkastede, dog skal det mages saa, at kun de unge Mænd af den fattige Købstadsalmue bliver kaldt til lige med Bondealmuen at bære de Byrder, sidstnævnte Kaste hidtil bar alene«. Dette var heller ikke en Bestemmelse af Værnepligten, der tilfredsstillede Stænderforsamlingerne¹⁾.

Viborg Stænder indstillede, at dette Udkast ikke udkom som Lov, men at der blev forelagt et nyt Udkast i Forening med Bestemmelser om en Forandring i den militære Straffelovgivning; desuden fremsatte de Tanken om en delvis Overgang til en Folkevæbningsordning, hvorved Garnisonstjenesten kunde gaa over til frivillige Kræfter. Roskilde Stænder gik ogsaa imod Udkastet, og de vilde ligeledes have Spørgsmaalet om den militære Strafferet løst i Forbindelse med denne Sag; derimod udtalte de sig ikke for nogen Folkevæbning, men betonedes, at der under ingen Omstændigheder maatte anvendes en større Del af Statens Udgifter til Militærvæsnet end hidtil. At man snarere fandt de militære Udgifter for store end for smaa, var jo det Standpunkt, der atter og atter gav sig Udtryk i Finansdebatterne. Under denne Værnepligtsdebat har Orla Lehmann afviste en Sammenligning mellem Danmark og Preussen, hvor den almindelige Værnepligt havde været indført siden 1813: i Preussen, bemærker Lehmann, er nu engang de militære Begreber og Tilliden til den militære Styrke fremherskende i en Grad, som ikke kan tilvejebringes »i et Land, hvis hele Krigshistorie, naar man ikke vil gaa tilbage til en Tid, der ligger Teutonerne meget nær, er en sorgelig«. Saaledes talte den Mand, der dog et Par Aar i Forvejen havde sagt saa stærke Ord om, at Danmark »med Sværdet« vilde hævde sin Uafhængighed overfor Tyskland.

Slesvigs Stænder erklærede, at Værnepligtens Indførelse for alle kun var tilraadelig, naar den blev gjort til en personlig Pligt; men ogsaa de vilde først have en anden militær Straffelov, og samtidig fastholdt de deres Tanke fra 1836 om den lille hvervede Hær til Garnisonstjeneste, den Idé, som nu og-

1) »Fædrelandet« 1844, Sp. 11858. Viborg Std., Sp. 88—190 (Udkast med Motiver), Nr. XXXIII (Betænkning), Roskilde Std. Nr. XXXI, S. 2815 f. (Lehmann).

saa fik Tilslutning fra de nørrejske Stænder. Holstenerne vilde derimod ikke vide af en saadan Ordning, men krævede som de andre Stænderforsamlinger en ny Straffeordning som Forudsætning for, at alle Samfundsklasser kunde drages ind under Værnepligten; samtidig vendte de sig imod »den danske Aand« i det hele Militærvæsen og særlig mod det vistnok allersvageste og mest angribelige Punkt i den danske Helstatsordning, nemlig det danske Kommandosprog i den holstenske Hærafdeling. Man krævede tysk Kommando for Tropperne i Hertugdømmerne og Oprettelse af Officersskole¹⁾.

Saaledes tog alle Stænderforsamlinger i Virkeligheden Afstand fra at faa den almindelige Værnepligt gennemført i den her udkastede Form; men iovrigt raadede der Usikkerhed og Uenighed om, hvorledes den hele fremtidige Militærordning burde være. Paa eet Punkt samledes man dog i en klar Fordring: nemlig i Spørgsmaalet om de militære Straffemetoder, hvor det blev anset for noget selvfølgelig, at der tiltrængtes en Reform, naar det ikke mere var alene Bønderkarle, men ogsaa »kultiverede« Personer, der skulde underkastes Soldaterdisciplinen.

Den almindelige Opfattelse var, at der ofte blev budt Hærens Soldater en haardhændet Behandling, en Opfattelse, der ogsaa gjorde sig gældende i den værnepligtige Stand. 1842 havde 128 Bønder fra Skanderborg Amt gennem With indgivet et Andragende til Viborg Stænder om Foranstaltninger mod Rekruternes Mishandling gennem Officerer og Underofficerer; der gives her en kraftig Skildring af Befalingsmænds Fremfærd mod de menige (»Naar Rekrut og Soldat overfuses af sin Foresatte med Skældsord, stikles med Øgenavne, prygles og stodes med Sabel og Sabelfæste, bliver slagen i Ansigtet, sparket paa ømfindtlige Steder og mangen Gang for smaa eller ingen Forseelser, da maa vi kalde det for Mishandling, og naar vi horer Officererne sige, at uden Prygl bliver Bonden ikke en god Soldat, da maa vi rejse os herimod«). Andragendet munder ud i et Ønske om, at korporlig Straf, uden efter Krigsretsdøm, bliver forbudt i Hæren. Det gav straks Anledning ved Forelæggelsen i Stænderne til en lille karakteristisk Drøftelse mel-

1) Sl. Std. Bilag II, Sp. 667—88, Holst. Stz. Beilagen II, Sp. 442—56.

lem civile og militære — rettere forhenværende militære — Medlemmer om det berettigede eller uberettigede i Klagerne over Soldaternes Behandling (fra »militær« Side vilde man naturligvis gerne forsvare Hæren). Der blev nedsat en Komité, der udarbejdede Forslag til en Petition fra Stænderne om Mildnelse af de militære Straffemetoder, overensstemmende med det humanere Princip, der i andre Grene af Lovgivningen har gjort sig gældende. Videre kom denne Sag ikke; men faa Aar efter kom Værnepligtssagen til at medføre en Reform som den, der var ønsket af Skanderborgbønderne¹).

Allerede 1836 var Spidsrodsstraffen (i den senere Tid kun anvendt paa meget alvorlige Forseelser) blevet afskaffet i Hæren. 18. Nov. 1844 afskaffedes ved Parolebefaling Prygl for alle Grader af Underofficerer, og det bestemtes, at der mod menige ikke maatte bruges Hasselkæp, men kun Fugtel (Slag med den flade Klinge) og Rotting. Endelig afskaffedes ved en Parolebefaling af 3. Aug. 1846 legemlig Straf undtagen ved Dom i den danske Hær²), en afgørende Reform, der maa ses som Indledning til Forelæggelsen af det nye Værnepligt-udkast, som Stænderne i 1846 fik til Behandling. I dette Udkast var der ikke Tale om Fritagelse af visse Klasser, men blot om, at de, der efter det forrige Udkast skulde have gaaet helt fri, nu fik Adgang til at tjene som »frivillige« paa lempeligere Vilkaar og i kortere Tid, naar de selv vilde sørge for deres Ekvipering og Underhold.

Som Forholdene artede sig, kunde Behandlingen kun gennemføres i Kongerigets Stænderforsamlinger; baade i Roskilde og Viborg droftede man Sagen med en Udførlighed, der vidner om den store Interesse for den³). I Roskilde fremdrog den nedsatte Komité det Spørgsmaal, om nu ogsaa det store Offer fra Befolkningens Side vilde sikre Landet et virkeligt brugbart Forsvar; man tænkte, at der hertil vilde kræves en vis

¹) Std., Sp. 1605—21, 3310—15.

²) Kollegialt. 1836, S. 756 ff., Kollegialt. 1844, S. 993 ff., Kollegialt. 1846, S. 652 ff.

³) Roskilde Std. Anhang, S. CCVII—CCXLII (Udkast), 2722—2826 (Komité), 2826—3269, 3310—3510, Nr. XXXIX (Betænkning), Viborg Std., Sp. 1659—1899, 2487—2618, Nr. XXXVI. M. H. t. Protest mod Værnepligten se Sagregistrene i Roskilde Std., S. XI og i Viborg Std., S. 12.

Oповelse og Væbning af alle vaabenduelige, ogsaa af det Antal, der efter den gældende Ordning ikke var Brug for til regelret Uddannelse. Forsamlingen vedtog en Indstilling til Kongen om, at der maatte blive foretaget en Undersøgelse angaaende Statens Forsvarskræfter, saavel Arméén som Fæstningerne, en Undersøgelse, der skulde vise, om disse udgjorde »et tilstrækkeligt Rigsværn«, og hvis Resultat skulde forelægges Stænderne, for at det kunde blive disse »muligt at komme til en klar Indsigt i alle derhen hørende Forhold og i Særdeleshed at kunne bedømme, hvorvidt de Bekostninger, som maatte udfordres, staar i Forhold saavel til det specielle Gode, som ved denne Lejlighed skal tilvejebringes, som til Statens Ressourcer og Fornødenheder i det hele«. Selvom Stænderne tog denne Sag som en Anledning til at vise deres positive Forsvarsinteresse, glemte de dog heller ikke nu at betone det økonomiske Synspunkt, der netop tidligere var blevet gjort gældende med ikke ringe Kraft overfor de militære Konti paa Statsbudgettet. I Præmisserne siges det udtrykkeligt, at der ikke blot er Tale om det ønskelige, men ogsaa om, hvorvidt »Ressourcerne« er tilstrækkelige til, at det kan udføres; det ønskelige er iovrigt efter Forsamlingens eget Skøn ganske særlig en stærk Befæstning af København. Lehmann, der under Finansdebatten i 1844 energisk havde peget paa Hovedstaden som det naturlige Midtpunkt i Landets Forsvar, havde nu en fremtrædende Plads under disse Forhandlinger (ogsaa som Medlem af Komitéén). Han fremhævede meget kraftigt, at vi maatte være istand til at forsvare os ikke mod »en europæisk Invasion«, men mod pludselige Overfald. Med en særlig Varme talte Balth. Christensen om, at »det Land, der ikke kan kæmpe for sin Ære og Selvstændighed, har ingen«, og om »den med Guds Hjælp urokkelige Sandhed: at Danmark kan forsvare sig«. Det er, som om der trods al bevaret økonomisk Forsigtighed under denne Debat tilkendegives en stærkere Interesse for Landets militære Værn end den, der er fremtraadt i de tidligere Samlinger. Samtidig er det en meget tydelig Tendens i det vedtagne Andragende, at Stænderne ønsker Indseende med Militærordningens Enkeltheder. Lehmann understregede i sin Diskussion med den Fagmand, der var »til-

forordnet« Kommissarius Bang, at Spørgsmaalet om Landets Forsvar ikke var blot et militært, men først og fremmest et politisk Spørgsmaal¹⁾).

Med 51 Stemmer mod 12 vedtog Roskilde Stænder, at det forelagte Udkast burde udkomme som Lov. I Kampen mod det havde Slagelse-Købmanden Schou staaet Side om Side med den københavnske Grosserer A. Hansen (der, som han sagde, gerne overlod Lehmann den Ære at træde i Krigernes Række)²⁾. I Viborg var det Schytte fra Horsens, der førte an i Modstanden, der samlede flere Stemmer her end i Roskilde (18 Nejstemmer mod 34 Jastemmer); i Andragendet optages Forslag om visse Modifikationer i Købstædernes Tjenestepligt. Iøvrigt androg ogsaa Viborg Stænder om, at der maatte blive foretaget en almindelig Undersøgelse af Forsvarsvæsenets Tilstand.

Om de Stemninger, der i denne Sag gjorde sig stærkest gældende rundt om i Landets Købstæder, kunde der ikke være Tvivl. Herom vidnede en stor Mængde Protestadresser, der indkom til Stænderforsamlingerne og navnlig til Viborg Stænder; man vilde ikke fralægge sig selve Pligten til at deltage i Landets Forsvar i Krigstid; hvad man udtalte sig imod, var Købstadsungdommens Deltagelse i Garnisonstjeneste. Det er givet, at disse Stemninger fik Indflydelse paa Stændervalgene i 1847; saaledes vragede i hvert Fald Odense og Helsingør deres tidligere Repræsentanter (Abrahamson og Kirck), der havde stemt for den almindelige Værnepligt³⁾.

Omvendt var denne Sags Gennemførelse jo blevet et politisk Bondekrav og derved et selvfølgelig Programpunkt for Bondevennernes Selskab. Her var altsaa en Slags politisk Stridspunkt til Adskillelse af Land og By, medens Godsejerstanden for sit Vedkommende ikke krævede nogen Opretholdelse af

1) Sp. 2891, 2893, 2906; jfr. ovenfor S. 151.

2) Sp. 2898 f., 2901 ff.

3) Hakon Müller i Frederiksborg Amts historiske Aarvog 1930, S. 92 ff. »Fyens Stiftstidende« 1846, S. 1096 og 1847, S. 6 f. og 14. »Nogle Borgere i Odense« skriver i Avisen om, at den almindelige Værnepligt »næppe vil være til synderligt Gavn for vort Fædreland, men ganske vist til ubodelig Skade og Tab for Købstæderne«. For Abrahamson blev hans Fald saa meget smerteligere, som han var blevet udpeget som Nr. 1 ved et Provevalg; hans Død indtraf et Par Dage efter Valget, maaske fremskyndet ved Ærgrelse (jfr. Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg. I, S. 88).

dette Standsprivilegium. Stridens Udfald kunde imidlertid ikke være tvivlsomt. I Ønsket om, at Værnepligten skulde være en almindelig Borgerpligt, mødtes den gamle Enevældes Idealer med den nye Liberalismes Principer. Der var fra ingen af Siderne Mulighed for at anerkende det »Kastevæsen«, der faktisk laa i den hidtidige Værnepligtsordning. Orla Lehmann fremhævede med rette i Stænderne som det mest karakteristiske ved denne Ordning, at den ikke byggede paa en Mands faktiske Stilling som knyttet til Bondegerning eller Bondejord, men paa selve hans Fodsels i Bondestanden, og spurgte: »Men er da dette ikke, hvad man forstaar ved Kaste? Er dette ikke en Modsætning som mellem Blank og Neger, mellem Bramin og Paria?«¹⁾

4. Enevælde og Folkerepræsentation overfor Jødespørgsmaalet.

I de Betænkninger, der 1844 afgaves af Hertugdømmernes Stænderforsamlinger i Værnepligtssagen, forekommer der et ejendommeligt Punkt, hvortil der ikke er noget tilsvarende i de kongerigske Betænkninger. Man ønsker, at Folk af jødisk Tro skal udelukkes fra Soldatertjeneste. »Forsamlingen er af den Mening«, hedder det hos Slesvigerne, »at Joderne, om de end have deres Bopæl i Hertugdømmerne, dog maa betragtes som fremmede og derfor ikke er Værnepligten underkastede«. Under Sagens Behandling havde Pastor Lorenzen fremhævet, at Joderne i Kraft af deres Sabbath, deres Spiselove, deres Mangel paa Følelse for noget andet Land end det forjættede (»ingen Fædrelandskærlighed er mulig hos dem«), og endelig deres medfødte Fejghed ikke paa nogen Maade egnede sig til Soldatertjeneste. I Forsamlingens Betænkning udtales det, at Mosaiter bør undtages fra Værnepligten, »da de ikke er i Besiddelse af de fulde statsborgerlige Rettigheder«²⁾.

Den Undtagelsesstilling, der endnu ved dette Tidspunkt bestod for Hertugdømmernes Joder, havde de ikke efter Regeringens Ønske, men fordi Folkets Repræsentanter selv havde sat sig imod, at den blev ophævet.

1) Roskilde Std. 1846, Sp. 2915.

2) Slesvigs Std. 1844, Sp. 1308 I., Bilag II, Sp. 677.

Allerede ved Aarhundredets Begyndelse havde Enevælden ønsket at skaffe sine jødiske Undersaatter i Slesvig og Holsten de samme borgerlige Rettigheder, som den gennemførte for Jøderne i Danmark, men den havde følt sig nødsaget til at bøje af for den Modstand, der rejste sig. I Stænderforsamlingernes Tid tog den Tanken op igen, og 1840 fik saavel de holstenske som de slesvigske Stænder forelagt et Udkast til en Ændring i »de mosaiske Trosbekendere«s hele borgerlige Retsstilling. De skulde fra nu af kunne tage Bolig og ernære sig, hvor de vilde, og ikke som hidtil være bundne til at bo paa bestemte Pladser; de skulde kunne opnaa Borgerskab i Byerne og ogsaa Valgret, men ikke Valgbarhed, til de kommunale Raad; de skulde ikke mere betale nogen særlig Afgift for at kunne være i Landet (»Schutzgeld«), men til Gengæld heller ikke have Lov til at tage nogen højere Rente end den, der ellers var tilladt¹⁾.

I de holstenske Stænder var under Behandlingen af dette Udkast det ene gejstlige Medlem, Provst Callisen, en varm Talsmand for Jøderne; som Kærlighedens Religion maatte Kristendommen efter hans Skøn ogsaa medføre Kærlighed og Medlidenhed med disse undertrykte Mennesker. Anderledes tænkte den anden gejstlige, Pastor Mau. »Jøden som Individ er Genstand for min Kærlighed«, erklærede han, »men saa vidt som til Emancipation tor den kristelige Stat ikke udstrække Menneskekærligheden«. Forsamlingen vedtog en Betænkning, hvori den, med visse Forbehold, gik med til at indrømme Jøderne borgerlige Rettigheder, men modsatte sig, at de skulde kunne flytte frit omkring — en meget væsentlig Afstandtagen fra Regeringsudkastet²⁾.

1) Holst. Stz. Beilagen I, Sp. 139—49. S. H. L. K. Forestillingsprotokol 1840 IV, S. 965 ff. (Nr. 173). Der var i Hertugdømmerne efter Folketællingen 1835 ialt 3674 Mosaiter (i hele dette Jødespørgsmaal er der jo kun Tale om Folk af jødisk Tro og ikke i mindste Maade om »Racen«), deraf langt de fleste — 3137 — i Holsten. Jøder maatte bo i Altona, Glückstadt, en Del af Rendsborg samt — af de slesvigske Byer — Frederiksstad, endvidere i nogle Flækker; udenfor disse Omraader havde dog ikke saa faa Jøder kunnet slaa sig ned i Kraft af særlig Tilladelse.

2) Stz., Sp. 1190 ff., 1500 ff., Beilagen II, Sp. 843—55 (Forsamlingens Bet.); i Komitébetænkningen (Beilagen, S. 678 f.) var der mod Jødernes fri Bosættelse blevet anført, at ligesom Englændernes og Amerikanernes Spekulationsaand og Franskændenes Bevægelighed og Nojsomhed kunde veje op mod tilsvarende Egenskaber hos Jøderne, saaledes var det vel tænkeligt, at »den Danskes større Bevægelighed og Nojsomhed« uden Skade kunde taale

De slesvigske Stænder tog absolut Afstand fra det. I Slesvig prægedes Forhandlingerne af den ivrige Jødemodstander Pastor Lorenzen, der blev Komitéens Ordfører.

Komitébetænkningen begynder med at fastslaa, at Jøderne er et ulykkeligt, næsten blandt alle Verdens Nationer adsplittet Folk. »Ved at fornægte Kristus, Verdens forjættede guddommelige Frelser og Befrier, over hvis ydmyge Tjenerskikkelse de forargede sig, og i hvem de i deres Forblindelse ingen anden Del vilde have, end at de korsfæstede ham som en Misdæder, har de draget en frygtelig Ret over deres Hoveder.« De vilde ikke have Velsignelsen, da den først blev dem tilbudt. Modsætningen mellem Kristendom og Jødedom maa være afgørende ved en Bedømmelse og Afgørelse af Emancipationsspørgsmaalet. Kristendom er ikke først og fremmest Humanitet, men Troen paa Kristus. I en kristelig Stat vil der ikke kunne indrømmes Jøderne som Kristendommens Fjender den fuldstændige Deltagelse i Statsborgernes Rettigheder. Jøderne maa i en kristelig Stat stedse mere eller mindre blive i en Til sidesættelses og Undertrykkelses Tilstand, saa længe de ikke ophører at være Jøder. Om at give Jøderne Ret til frit Valg af Opholdssted bør der af Hensyn til den kristne Befolkning ikke kunne være Tale. »Det er uden Tvivl en Hovedopgave for Regeringen at vedligeholde og befordre hos Folket en dygtig, kraftig Nationalitet. . . . Med denne Opgave vilde imidlertid Indrømmelsen af den frie Bevægelse hos Jøderne staa i direkte Modsætning; Jøderne er nemlig et fremmed, orientalsk, til os paa ingen Maade passende Folk.« En Sammensmeltning kan først naas, naar Jøderne ophører at være Jøder. »Men i Særdeleshed maa vi gøre opmærksom paa den Skade for den kristne Befolkning, at mange Kristne vil ved Jødernes foreslaaede frie Bevægelse fortrænges fra deres Næringsvej, at Handelsstanden formentlig vil trues derved, og Detaillisternes talrige Klasse vil ødelægges, fordi de ikke kan holde Konkurrencen med Jøderne.« Ifølge alle Erfaringer vil Handelen vedblive at være Jødernes næsten udelukkende Næringsvej. »I gennem alle den kristelige Tidsregnings Aarhundreder danner Jøderne en stor Kaste af Handelsmænd og Bissekræmmere, uden Lyst til Agerdyrkingens og Haandværkernes anstrengende Arbejde og endog utilbøjelige til de ædlere, navnlig de humanistiske Studier.«

Mod denne saaledes udtrykte Opfattelse opponerede det andet

en saadan Konkurrence, medens den dog vilde være for farlig for »Slesvig-holstenernes mere flegmatiske og for Velleevned anlagte Natur« — iøvrigt en Vurdering af Forskellen mellem dansk og holstensk Folkekarakter af anden Art end Olshausens kendte Bedømmelse — i 1848 — af de Danske som en »dvask« Nation. I Forsamlingens Betænkning protesterer »et Medlem af Minoriteten« imod, at Holstenerne skal være saa flegmatiske, »de har Aand og Liv, og naar de blot anstrenger sig, saa behøver de ikke at frygte for Mosaiterne«.

gejstlige Medlem Provst Boysen, der indenfor Komitéen var med til at forme en jødevenlig Mindretalserklæring og ogsaa under Debat-ten i Salen varmt forsvarede Jøderne: »De Mosaiter, der bor her i Landet, befinder sig i en højst sørgelig og trykket Stilling«; deres Frigørelse vil stemme med Kristendommens Lære, men ikke være til Skade for denne; paa Grund af deres ringe Antal kan de ikke virke svækkende paa Folkets Nationalitet, og hvis de ved deres Driftighed andre Steder vil fremkalde større Konkurrence, kan dette ikke anses for noget Onde; en Forbedring af Jødernes ydre Stilling vil iøvrigt være den eneste Vej til at forbedre deres Folkekarakter; »det er ikke Guds Haand, men det er Menneskets Haand, der hviler tungt paa dem«.1)

I Slesvig som i Itzehoe stod Præst mod Præst under For-handlingerne om Jødespørgsmaalet. Blandt dem, der talte for Jøderne, var Advokat Gülich, blandt deres Modstandere Prinsen af Nør. Den kgl. Kommissarius henviste til de heldige Resultater af Jødefrigørelsen i Danmark, men Forsamlingen lod sig her bestemme af en Forestilling om, at Frigørelsen havde haft uheldige Virkninger i tyske Stater som Preussen, Bayern og Sachsen. Der var 25 Stemmer mod 17 for at fraraade, at Ud-kastet blev Lov.

Efter dette Udfald af Forhandlingerne i de to Stænderforsamlinger opgav Regeringen Tanken om at faa Jøderne i Slesvig og Holsten stillet paa lige Fod med Jøderne i Danmark og gennemførte blot visse mindre Reforme; bl. a. fik Jøderne i Altona Adgang til at opnaa Borgerret, og den særlige Skat paa Jøder ophævedes. Videre turde man altsaa ikke gaa af Hensyn til den Folkestemning, der allerede ved Aarhundredets Begyndelse for Hertugdømmernes Vedkommende havde haft Lejlighed til at give sig saadanne Udtryk, at man ikke her havde vovet at gennemføre Jødernes Frigørelse saaledes som i Kongeriget²⁾.

1) Std. Bilag II, Sp. 333—53 (Komitéens Flertal), 353—65 (Mindretallet), Sp. 689—707 (Fors. Betænkning); se om Forhandlingerne i Salen Std., Sp. 638—75, 683—704.

2) S. H. L. K. 1842 Forestillingsprotokol III, Nr. 18. Jfr. om den mislykkede Reform ved Aarhundredets Begyndelse Axel Linvald i Tidsskrift for jødisk Hist. og Litt. III; disse Forhold rummer et af Vidnesbyrdene om, hvorledes den enevældige Regering faktisk udøvede sin Magt mindre absolut og med større Hensyntagen i Hertugdømmerne end i Kongeriget. Ogsaa i Kongeriget havde der jo i Tiden omkring Jødernes Emancipation 1814 rørt sig en voldsom jødefjendtlig Bevægelse; men som A. S. Ørsted yndede at fremhæve: det havde netop været et af Fortrinene ved den enevældige Styrelse, at den havde kunnet gennemføre en saadan Sag, naar den vilde det, paa Trods selv

5. Bilandene.

At Island og Færoerne var inddraget under Roskilde Stænders Omraade med særlige kongevalgte Repræsentanter, betød ikke, at dermed kom den almindelige danske Lovgivning, der behandledes i Stænderne, ogsaa til at gælde for disse Bilande; der krævedes hertil en særlig Beslutning, som inden Udstedelsen maatte forelægges Stænderne¹). Derimod var det blevet en Opgave for Stænderne at beskæftige sig med den særlige Lovgivning, der var paakrævet dels for Island, dels for Færoerne. Det mindre tilfredsstillende ved, at Forsamlingen i Roskilde skulde være raadgivende ogsaa med Hensyn til et i alle Henseender saa selvstændigt udviklet Omraade som Island, forte til Genoprettelsen af det islandske Alting i 1843; inden Islænderne saaledes fik deres særlige Repræsentation, var der forløbet fire Stænderforsamlinger i Roskilde, hvor ogsaa islandske Sager havde været til Behandling her.

1835—36 havde der været forelagt flere Lovudkast angaaende Island; 1838 maatte Stænderne beskæftige sig med en saa speciel Sag som et Reglement angaaende en Bygningskommission i Reykjavik; 1840 var der forelagt Udkast til 3 Plakater vedrørende Island, nemlig henholdsvis om en meget speciel Tinglysningsregel, om Udpantningsretten og om Forbud mod, at Købmænd paa samme Handelsplads havde Udsalg mere end eet Sted; de fik alle en velvillig Behandling. Da Grimur Johnsson som en af de islandske Repræsentanter rejste et Forslag angaaende Reformerne i Skattevæsenet paa Island, vedtog Stænderne et Andragende i denne Retning, men gjorde i en Betynkning et karakteristisk Forbehold med Hensyn til sin egen

af en ophidset Folkestemning (Stdfs. Hist. I, S. 36, ovenfor S. 250). »De oplyste Mænd« havde i 1832 stillet sig velvilligt overfor Jøderne; men i Stænderdebatterne 1838 om, hvorvidt de burde gores valgbare til Stænderforsamlingerne, var fremtraadt en hel Del Uvilje imod dem (Stdfs. Hist. I, S. 225 f., ovenfor S. 58 f.). Efter at være godkendt af Stænderforsamlingerne (1842) udstedtes 10. Maj 1843 en Plakat om mere tidssvarende Former for Jødernes Edsaflæggelse til Afløsning af de hidtil gældende, der var tilrettelagt ud fra en Forestilling om, at Jøder var tilbøjelige til ikke at tage det saa nøje med at aflægge falsk Vidnesbyrd i Sager vedrørende Kristne (Kollegialt. 1843, S. 465—78).

¹) Ved kgl. Resol. af 6. Juni 1821 var Danske Kancelli blevet bemyndiget til at udvide en for Danske udgivet alm. Lov til Island, Færoerne eller Dansk-Vestindien, naar det efter Brevveksling med det kgl. Rentekammer eller med vedkommende Overøvrigheder var blevet fundet formaalstjenligt (Ussings Reskriptsamling).

Sagkundskab: »Imidlertid ser Forsamlingen sig dog ikke istand til at afgive nogen nøjagtig og detailleret Betænkning over dette Forslag, da den, med Undtagelse af Proponenten, ikke er i Besiddelse af de i saa Hensende fornødne Oplysninger og navnlig mangler fuldstændig lokal Kundskab om Landets og Indbyggernes nærværende Tilstand og Udgifter.«

I denne Udtalelse giver Stænderne sig saa at sige selv Attest for Mangel paa Kompetence til at »raadgive« om Island, og det passer godt hermed, at de i 1842 stiller sig saa overmaade velvilligt — og endog med Omhu for de islandske nationale Interesser — til det islandske Forfatningsudkast¹⁾.

Endnu i 1842 fik Stænderne i Roskilde ved Siden af Altingsordningen forelagt forskellige islandske Lovudkast: en Autorisation af et Handelssted ved Seydisfjord samt ved Portland (Dyrholar) om Bestemmelser vedrørende Fredning af Edderfugle og anden Fuglevarp samt Sælhundefangsten, om Gejstlighedens Kaars Forbedring paa Island. Den førstnævnte Sag anbefalede man; men Udstedelsen af den Lov, der angik de islandske Jagtforhold, anbefalede man at udsætte indtil videre med denne Begrundelse: »Skønt Forsamlingen ikke har fundet noget imod Lovudkastets Indhold at erindre, har den dog, med Hensyn til, at Sagen angaar en Genstand, som det er vanskeligt for Forsamlingen at sætte sig ind i, og da Udgivelsen af den forelagte Udkastplakat heller ikke synes saa paatrængende nødvendig, at den jo kunde stilles i Bero, indtil Betænkning desangaaende kunde vorde indhentet fra den paatænkte raadgivende Forsamling paa Island, der med større Sagkundskab vil kunne drofte samme.« Med Hensyn til den islandske Gejstlighed anerkendte Stænderne, at den trængte til en tidsvarende Regulering af sine Indtægter, men paa den anden Side — hedder det i Forsamlingens Betænkning — har man »ikke tiltroet sig de nøjagtige og detaillerede lokale Kundskaber, der udfordredes for at nedlægge bestemte og motiverede Forslag til andre eller yderligere Modifikationer i førebemeldte Anordning, hvilket man derimod har forment at burde overlades til den særlige raadgivende Forsamling, der agtes oprettet i Island«; man indstillede derfor ganske vist, at det forelagte Udkast bliver Lov, men tillige (aldeles enstemmigt), at der, saasnt den raadgivende Forsamling for Island er traadt i Kraft, bliver forelagt denne »et Udkast til en fuldstændig Anordning om denne Genstand« (eventuelt at Forsamlingen opfordres til at fremkomme med et Forslag desangaaende)²⁾.

1) Std. 1838 II, Sp. 24—32, Std. 1840, S. 15 f., 5 f., 22 f. samt 46 (om Johnsons Andragende). Jfr. Stdfs. Hist. I, S. 329 og (om Altingets Genoprettelse) ovenfor S. 336 f.

2) Std., S. XXIV f., XLIII.

Saaledes tilkendegaves klart Stænderforsamlingens Ønske om blot at faa afviklet sin Beskæftigelse med de specielle islandske Sager, og der anvistes direkte Arbejdsstof for det kommende islandske Alting. *Nogensomhelst Lyst til at herske over det fjerne Island og dets Forhold har den danske Forsamling i Roskilde aldrig tilkendegivet.*

1836 havde de slesvigske Stænder i Forbindelse med Toldforordningen andraget om Frigivelse af Handelen paa Færøerne, i hvilken Anledning det 1838 blev meddelt dem, at Kongen tænkte paa at gennemføre en saadan Forandring i disse Handelsforhold. Dette foranledigede atter, at endel Indbyggere paa Færøerne androg Roskilde Stænder om Adgang til at erholde Aktier i den kgl. Handel paa disse Øer; en Komité anbefalede, at man støttede dette Andragende, hvilket dog ved Afstemning blev forkastet¹).

1842 androg nogle Færinger om Fritagelse for at svare Tiende af Fisk, der fangedes med Langline (et lille Træk til Belysning af de efter de særlige Forhold indrettede offentlige Afgifter paa Færøerne); Andragendet kom ikke længere end til Petitionskomiteén, der ikke fandt det egnet til Behandling²). 1844 blev der (gennem Hunderup, der nu var Færoernes eneste Repræsentant, efter at den Tremandsrepræsentation, de havde haft fælles med Island, var ophævet) fra Færingerne i København forelagt Andragender (der ikke behandledes) dels om Oprettelse af en Institution som det gamle Laugting, dels om en bedre Ordning af Skolevæsenet paa Færøerne og Oprettelse af en Realskole i Thorshavn; Raadmand A. Hansen stillede et Forslag om Ophævelse af den færøiske Monopolhandel, og en Komité udtalte sig til Gunst for det, men til videre Behandling kom det ikke³). Regeringen havde forelagt et Udkast til et provisorisk Reglement for Skolevæsenet paa Færøerne⁴). Ved dette Reglement tilsigtedes der at skabe et regelmæssigt og

1) Slesvigs Std. 1838, S. 6 f., Roskilde Std. 1838 I, Sp. 947—54, II, Sp. 2327—34.

2) Std., Sp. 1421, 2901.

3) Std., Sp. 1729, Sp. 4053—68.

4) Std., Sp. 1892—1934 (Udkast og indl. Beh., om Kronprinsens Betænkning Sp. 1933 f.), Sp. 3185—3212, 3977—4003, Nr. XLII (Bet.). Kollegialt. 1845, S. 625—47.

tvungent Folkeskolevæsen, bygget dels paa faste Skoler og dels paa Omgangsundervisning; i Motiverne for det blev anført en Betænkning af Kronprins Frederik, der ud fra Selvsyn af Forholdene anbefalede, at der saa vidt muligt toges Hensyn til Færingernes egne Anskuelse, og at man derfor mindre lagde Vægt paa at opføre bekostelige Skoler end paa at ansætte Omgangslærere. Under Sagens Diskussion (med Biskop Mynster som Komitéens Ordfører) henviste Provst Plesner til denne Udtalelse af Kronprinsen og talte i det hele med stor Varme og Iver for at finde en Ordning, der imødekom Færingerne; han fremhævede den Enfoldighed i Sæder og Tænkemaade, den aandelige Udvikling, det gammelnordiske Mod under Farer paa Land og Hav, den inderlige Troskab mod Kongehuset, der prægede dette lille Folk paa de afsides Øer. Han fandt, at Skoleundervisningen paa Færøerne udenfor Thorshavn burde foregaa paa Færøisk, der ganske vist kun var »en fordærvet Dialekt af Dansk og Islandsk«, men dog af høj Værd for Færingerne selv og Genstand for deres Kærlighed; noget Forslag herom fastholdt den langelandske Provst, der tor benævnes Færingernes ivrigste Talsmand i Stænderforsamlingen, dog ikke¹⁾. Forsamlingens Betænkning i Sagen kom som første Punkt til at rumme en (enstemmigt vedtaget) Indstilling om, »at der for det første kun oprettes faste Skoler paa de Steder, hvor samtlige Omstændigheder tilraader det« — Forslag, der altsaa var i Kronprinsens Aand, men dog ikke saa vidtgaaende som hans Betænkning, hvori det udtrykkelig var fraraadet at oprette faste Skoler, undtagen hvor det bevisligt stemte med Beboernes Ønske. Ved den endelige Udformning af Reglementet, der udstedtes ved Forordning af 28. Maj 1845, fik den paagældende Bestemmelse den Ordlyd, der var foreslaaet af Stænderne.

1846 indgaves til Stænderne en Klage fra Beboerne paa Nolsø over dette Skolereglement²⁾. »Bittert beklages, at der ikke før dets Udstedelse blev givet Færøernes Indbyggere Lejlighed til at udtale sig om Sagen.« Paa Nolsø har man hidtil ligesom ellers paa Færøerne selv undervist sine Børn i Kristendom, Læsning og Regning; Oplysningen er derved hidtil gaaet frem og ikke tilbage; derfor

1) Sp. 3190 ff., 3202 ff., 3207.

2) Stænderforsamlingernes Arkiv: Petitionskomitéens Sager 1836—46. Std., Sp. 414 og 474.

ønsker man, at der, saa længe Færøerne endnu ikke har nogen folkevalgt Repræsentation, ikke oprettes nogen fast Skole enten paa Nolsøe eller nogen anden af Øerne, med mindre det vilde stemme med Beboernes Onske; det ses, hvorledes denne Klage i sin Art svarer til de vestjyske Klager over det tvungne Skolevæsen, der havde været fremført af Ole Kirk i Viborg. Klagen henvistes til Behandling sammen med det Spørgsmaal om Færøernes forfatningsmæssige Forhold, der i denne Samling skulde blive rejst.

28 Beboere paa Færøerne androg Stænderne om Indforelse af en særlig færøisk Folkerepræsentation; de henviste til deres Lands ejendommelige Forhold og til det lidet fyldestgørende ved en Styrelse af skiftende Embedsmænd, der ofte først havde faaet det fornødne Kendskab til disse Forhold paa det Tidspunkt, da de allerede søgte tilbage til Danmark. Der blev om Sagen afgivet en Komitébetænkning, som ikke naaede til Behandling; heri fraraades det at imødekomme Andragendet: »Færøernes Beboere, som ikkun udgør ca. 7000 Individier, bestaar udelukkende af simple, for højere Dannelse blottede Almuesfolk, og en Repræsentation, udvalgt af deres Midte, vilde upaatvivleligen savne den fornødne Indsigt og Dygtighed, som maa være tilstede i en Stænderforsamling. . . . Det ligger derhos i Øernes Interesse igennem en repræsentativ Forbindelse med Hovedlandet, at erholde en nærmere Adgang til Delagtighed i de Goder, som dettes større Kræfter kan yde dem.« Det tilraades derfor, at Stænderne andrager om Udarbejdelse af et Lovforslag til en Kommunalordning for Færøerne, altsaa ikke, som Andragerne utvivlsomt havde tænkt sig, at Færøerne maatte faa en Art særlig Stænderforsamling i Lighed med det islandske Alting; man forudsatte dog, at de Love, der er udkomne for Kongeriget, og om hvis Udvidelse til Færøerne der kan blive Spørgsmaal, bliver sendt til »Amtsrædet«s Betænkning¹).

1) Std., Sp. 467—74 (Forslag og indl. Beh.), 3567—71 (Komitébet.). Komitéen bestod af Hunderup, Plesner og Sager. Hunderup havde iøvrigt villet opfatte Andragendet som tagende Sigte blot paa en Kommunalforfatning, medens Balth. Christensen og Orla Lehmann begge havde opfattet det som Færingernes Ønske, at de vilde have »en provinsiel Landdag« eller et »Folketing«, og havde erklæret sig rede til at støtte Oprettelsen af en saadan Forsamling, endog (som Lehmann udtrykkelig tilføjede) »udrustet med saa mange Rettigheder som muligt«. Jfr. J. Patursson: Færøisk Politik (1903), S. 8 ff., der giver det misvisende Indtryk, at ogsaa Stænderkomitéen bifaldt denne Tanke, og at der endog gjordes en Indstilling herom til Kongen.

Paa Forslag af Grosserer H. P. Hansen vedtog Stænderne 1846 enstemmigt et Andragende om den færøiske Handels Frigivelse; de henviste bl. a. til de økonomisk gavnlige Virkninger, man kunde vente sig heraf, da de ligeledes enstemmigt gav deres Tilslutning til et forelagt Udkast om Ophævelse af en ældre Bestemmelse, hvorefter Almuesfolk paa Færøerne skulde ved Indtrædelse i Ægteskab godtgøre deres Evne til at ernære sig. I den Betænkning over Udkast angaaende Udvidelse af nogle juridiske Love (af 11. Sept. 1839, af 27. Nov. 1839 og 23. Maj 1840) greb Stænderne Lejligheden til at betone Ønsket om, »at de Anordninger, som egner sig til at udvides til Færøerne, for Fremtiden maatte bringes til Anvendelse der, saasomt som Omstændighederne vilde tillade det«¹⁾.

Overfor de to Bilande med nordisk Befolkning indtog altsaa Stænderforsamlingen en forskellig Holdning: medens man fandt det naturligt og berettiget, at Island fik sin egen Stænderforsamling, betragtede man Færøerne som et saa lille og svagt civiliseret Omraade, at det blot blev en Velgerning at gøre dets »Inkorporation« under den almindelige danske Lovgivning og Styrelse saa fuldstændig og vidtrækkende som praktisk muligt.

Allerede i den første Stænderforsamling i Roskilde havde man tilladt sig at drøfte det *vestindiske Neger-slaveri*, skønt dette utvivlsomt var et Forhold, der laa ganske udenfor Stændernes Kompetence. Allerede i Frederik VI's Tid var der (1834) givet Generalguvernøren paa de dansk-vestindiske Øer Ordre til at gennemføre visse Foranstaltninger som Indledning til Neger-slavernes Frigørelse. Efter Christian VIII's Tronbestigelse fik de saaledes givne Bestemmelser egentlig Lovform ved en Forordning af 1. Maj 1840: »de ufri Negre« (karakteristisk nok bruges ikke mere Betegnelsen »Slaver«) skulde ikke mere kunne straffes vilkaarligt af deres Herrer; men navnlig skulde enhver ufri have Ret til at erhverve sin Frihed, hvis han selv eller nogen anden vilde godtgøre Ejeren hans fulde Værdi, eller til at gaa over til anden Herre, hvis han selv

Stænderkomiteen vilde altsaa kun en Ordning som den, der blev virkelig gjort ved det 15. April 1854 indrettede »Lagting«.

1) Std., Nr. XXXI (Handelen), Nr. XXIX (de jur. Love).

onskede det, og den anden vilde betale for ham efter lovlig Vurdering; det bestemtes, at »de ufri« skulde have Ejendomsret til, hvad de selv havde erhvervet; iøvrigt skulde Generalgovernoren (ifølge et Reskript af samme Dato som Forordningen) opfordre Plantageejerne til at tilstaa deres Negre en ugentlig Fridag til privat Fortjeneste. Paa denne Maade skulde det altsaa blive muligt for Dansk-Vestindiens Slaver at løskøbe sig ved Flid og Sparsommelighed.

Dog forelagde *David* 1844 et Forslag, der foruden af ham selv var underskrevet af saadanne Mænd som N. F. S. Grundtvig, D. G. Monrad og J. F. Schouw, og Sagen kom til Behandling i en Komité, der dog ikke naaede at afgive Betænkning¹⁾.

Atter i 1846 mødte *David* i den samme Kreds' Navn med et Andragende om denne Sag, og nu blev Sagen færdigbehandlet²⁾. Naturligvis kom Forhandlingerne særlig til at dreje sig om det økonomiske Spørgsmaal angaaende Erstatningen til Plantageejerne. »Efter min Formening«, udtalte herunder *Orla Lehmann*, »vil det, forinden man kan nævne nogensomhelst Sum, være fornødent at anstille en nøje Undersøgelse af, hvad Øerne for Danmark er værd — thi det forekommer mig, at selv den største Enthusiast for Slave-Emancipationen aldrig kunde fordre mere af Danmark, end at det skulde skænke al sin Ret til Negrene. Maaske en saadan Undersøgelse vilde vise, at Øerne ikke har synderligt andet Værd for Moderlandet end en Tilfredsstillelse for en nedarvet national Forfængelighed« (*Lehmann* tilføjer, at det for hans Nationalfølelse er meget ydmygende, at de Danske ikke efter en 100-aarig Besiddelse har formaaet at tilegne sig Øerne, men at Planterne desværre faktisk er fremmede)³⁾; at en saadan Tanke om en Abandonnering af Øerne kunde fremsættes, fandt Komitéens Referent, Grev Knuth, beklageligt, ja trykkende for de Danskes Værdighed som sofarende og handlende Nation. Provst Plesner talte med sin sædvanlige humane Iver for, at der ikke mere skulde være nogen født Slave i de danske Lande, og blandt Sagens ivrige Forfægtere var ogsaa Godsejere som *Schulin* (der fandt, at Slaveriet borttog Negrenes »velerhvervede Rettigheder« til

1) *Std.*, Sp. 999—1010.

2) *Std.*, Sp. 226—28, 1532—84, S. XXV f. (Petitionen).

3) Sp. 1440 f., 1574.

Friheden) og Amtmand Neergaard (der mente det fysisk umuligt at opretholde Slaveriet¹). De økonomiske Betæneligheder var dog saa stærke i Forsamlingen, at der blev 26 St. (mod 30) for et Forslag af Herforth om, at der ingen Petition skulde indgives. Det vedtagne Andragende gaar ud paa, at der forelægges den næste Stænderforsamling et paa omhyggelige Undersøgelser bygget Lovudkast til en fuldstændig Emancipation af de ufri i de dansk-vestindiske Øer.

Ogsaa i Viborg blev Sagen 1846 ført frem (af Jespersen), og naturligvis blev den økonomiske Side af Sagen her ikke Genstand for mindre Opmærksomhed end i Roskilde²). Man regnede begge Steder med, at en Erstatning til Plantageejerne kunde komme til at koste Statskassen et Par Millioner. »Den blotte Lyd af 2 Mill. maa jo være meget afskrækkende for de skatteydende Borgere«, mente P. Lydersen, medens With fandt, at Plantageejerne passende selv kunde deltage i Omkostningerne, da de dog, hvis Emancipationen ikke gennemførtes, tidligere eller senere vilde blive slaaet ihjel af de sorte. Hvad angaar Spørgsmaalet om Koloniernes Værdi for Moderlandet, bemærkede Købmand Rée bl. a., at Kolonier i det hele mere var tilstede for at forøge en Stats politiske Betydning og fremme højere politiske Øjemed, der ikke for Danmark kunde komme i Betragtning. Saavel i Viborg som Roskilde møder vi altsaa den samme Stemning overfor Kolonibesiddelsers Nytte, der havde været saa fremtrædende under Finansdebatten³).

Viborg Stænder vil ikke nøjes med i al Almindelighed at bede om en Undersøgelse af Sagen saaledes som Roskilde Stænder; de vedtager med stort Flertal paa Forslag af Funder at bede om en Undersøgelse af Maaden, hvorpaa der skal kunne tilvejebringes Penge til Ophævelse af Negerslaveriet, der er en Institution, man finder stridende mod Kristendom, Moralitet og sand Retfærd — men dog uden at kunne binde sig paa Forhaand til et Skøn over »det Omfang, hvori et Humanitetskrav bør fyldestgøres lige overfor andre vigtige Statsformaal, for hvilke der ogsaa bør virkes i en højere Idés Tjeneste, saa vidt Statens Kræfter formaar«.

1) Sp. 1435 ff., 1568.

2) Std., Sp. 46—65, 549—76, 750—65, Nr. XI (Petitionen).

3) Sp. 58, 62, 760 f.

Paa Kongens Fødselsdag 18. Sept. 1847 blev det ved Lov kundgjort, at alle »ufri« i Dansk-Vestindien efter 12 Aars Forløb skulde frigives, og at Frihed straks skulde tilkomme alle Børn, der fra nu af blev født. Der blev intet bestemt om Erstatning til Slaveejerne; Regeringen havde valgt at gaa helt udenom det Spørgsmaal, som Stænderne paa den for dem saa karakteristiske Maade havde hæftet sig ved i denne Sag¹).

6. Trykke- og Forsamlingsfriheden.

Alle de mange forskelligartede Spørgsmaal, der var fremme i Stænderne — fra kirkelige Sager til det vestindiske Neger-slaveri — var Genstand for livlig Opmærksomhed og Drøftelse i den politiske Presse, der var et saa vigtigt offentligt Forum ved Siden af Stænderforsamlingerne. Der var jo en virkelig Trykkefrihed, omend betydelig begrænset, i Frederik VI's og Christian VIII's Tid. Oppositionen mod Regeringens Foranstaltninger kom til Orde, og da det undertiden skete med ret stor Hensynløshed, er det i og for sig ikke underligt, at det kunde irritere i Regeringskredse; paa den anden Side vidner det om dybtliggende Tanker og Følelser hos den mest oplyste Del af Folket, at det netop blev Trykkefrihedssagen, der i 1835 skulde foranledige en saa kraftig Bevægelse som den, der fremkaldte den store Adresse til Kongen og Stiftelsen af »Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug«.

Den Trykkefrihed, der var blevet garanteret ved den gældende Trykkefrihedsforordning af 1799, gjaldt kun med betydningsfulde Indskrænkninger og da navnlig dem, der var fastslaaet ved Plakater af 2. Oktober 1810 og 13. Maj 1814, hvor det var blevet bestemt, henholdsvis at kun særlig privilegerede Blade maatte bringe »politiske« (d. v. s. udenrigspolitiske) Efterretninger, og at de Tryksager under 24 Ark, der ifølge Forordningen af 1799 skulde afleveres til Politiet, ikke maatte

¹) Kollegialt. 1847, S. 665 f. Allerede 1848 skulde man føle sig nødsaget til at se bort fra den givne Frist og med det samme lade Neger-slaveriet bortfalde. En Baggrund for den dansk-vestindiske Negerfrigørelse er Frigørelsen (1834) paa de nærliggende engelsk-vestindiske Øer. Det er en udbredt Misforstaaelse, at Danmark er Foregangslandet, hvor det gælder selve Slaveriets Ophævelse; kun med at forbyde Neger-Importen fra Afrika (ved Lov af 1792, gældende fra Udgangen af 1802) er Danmark gaaet i Spidsen (jfr. Stdfs. Hist. I, S. 2).

offentliggøres, for et Gennemsyn var foretaget eller en vis Tid efter Afleveringen (for Blades Vedkommende 24 Timer) var forløbet. Med disse Bestemmelser var for saa vidt hele den danske Presse givet under Politiets Opsyn; de privilegerede Blade maatte finde sig i at lade al deres Stof censurere. Det blev i 1830-erne anerkendt, at Politiforbud mod Blades og Skrifters Udgivelse i Almindelighed skulde kunne indankes for Domstolene, og for saa vidt var der ikke Tale om nogen egentlig og almindelig Censur. Hvor det drejede sig om »politiske Efterretninger«, var Kancelliet højeste Instans og kunde lade foretage de Konfiskationer, det fandt fornødent. Ved en Plakat af 16. April 1836 blev det endda ved kgl. Reskript indskærpet Kancelliet, at det strengt skulde haandhæve Forbudet mod politiske Efterretninger, »hvad enten de er optagne efter fremmede Blade eller bestaar i Bemærkninger og Ræsonnementer af dem, der lader dem indrykke«. Derved blev Bestemmelserne et skarpere Vaaben mod den liberale Presse. Hertil kom saa den strenge Forpligtelse, der i Almindelighed blev paalagt Pressen ved Plakaten af 1. Nov. 1837 om »uforsvarlig Tilsidesættelse af pligtskyldig Opmærksomhed«, den, der blev udstedt paa Trods af begge de første Stænderforsamlings Protest¹⁾. De ældre Bestemmelser vedrørende dels Forbudet mod »politiske Efterretninger«, dels Afleveringen til Gennemsyn, følte som væsentlige Indskrænkninger i Pressens Frihed, og det var om deres Ophævelse, Interessen samlede sig i begge Kongerigets Stænderforsamlinger i den følgende Tid.

1838 indgav Trykkefrihedsselskabets Repræsentantskab Andragende til Roskilde Stænder om nogle Forandringer i den gældende Trykkefrihedslovgivning; og en nedsat Komité udtaler sig i den Anledning til Gunst for, at Plakaterne af 1810 og 1814 bliver ophævede, men nogen Betænkning fra Forsamlingen kom ikke til at foreligge²⁾. 1840 førtes denne Sag gennem nyt Andragende fra Trykkefrihedsselskabet atter frem for begge Stænderforsamlinger, og begge naaede at faa den

1) Jfr. Rubin, S. 532 ff., ogsaa Rubins Værk om Krigsaarene 1807—14, S. 550 ff., Stdfs. Hist. I, S. 551 f.

2) Std. I, Sp. 695—708, 958—63, II, 2801—18.

CARL PLOUG
Redaktør af «Fædrelandet».

færdigbehandlet¹⁾). Selvfølgelig var der overvejende Stemning for uindskrænket Trykkefrihed, men der viste sig dog ogsaa at være Tilhængere af Censur og Indskrænkninger. »Man vogter jo dog Barnet for slet Selskab, man vogter jo Ynglingen for daarlig Snak, hvi skulle man da ej vogte Folket for slette Skrifter og ond Tale?« spurgte i Roskilde Grevencop-Castenskjold. »Det kan nu ikke nægtes, at Oppositionspressen er løgnagtig, injurierende og ophidsende«, mente samme Taler, og han fik Tilslutning fra Mænd som Skibsted og Hempel; den sidstnævnte, der jo selv var Redaktor og den eneste Pressemand i Forsamlingen, fandt ganske vist, at »den objektive Presse, det er Ret til at kunne fremsætte sine Tanker og Anskuelser paa Tryk, er Menneskets ufortabelige Palladium«, men mente paa den anden Side, at netop af Agt for det gode selv burde Udskejelser og Misbrug ikke taales²⁾). Med 49 mod 13 Stemmer vedtoges det at andrage om Ophævelse af Plakaten af 1810, 50 mod 12 var der for Ophævelse af Plakaten af 1814. I Viborg var 42 mod 2 Stemmer for Ophævelsen af begge de nævnte Lovbestemmelser, og desuden androg man her om enkelte andre Ændringer i den bestaaende Ordning. Ogsaa i denne Sag viste Liberalismen sig altsaa stærkere i Viborg end i Roskilde. Mindretallet i Roskilde svarer temmelig nøje til det Antal af konservative Stemmer, der kunde tælles i de forfatningspolitiske Spørgsmaal. Iøvrigt tog Roskilde-Forsamlingen i sit Andragende til Kongen udtrykkelig Afstand fra mere yderliggaaende Krav, der var stillet fra Trykkefrihedsselskabet; at gaa videre end til at kræve de mod Principet i Trykkefrihedsanordningen stridende Bestemmelser ophævet vilde, erklærede man, finde en beklagelig Modstand, som Forsamlingen maatte finde det i Trykkefrihedens egen Interesse at undgaa.

1842 meddeltes det Stænderne, at Kongen ikke kunde »finde det stemmende med sine Regentpligter at indrømme Lempelser i de om denne Frihed gældende Anordninger«, da det »under nærværende Omstændigheder« kun vilde føre til øgede Misbrug; paa den anden Side, erklærede Kongen, vilde han

¹⁾ Roskilde Std., Sp. 962—97, 2552—96, 3150—67, S. 107—11; Viborg Std., Sp. 1480—1522, 1629—59, S. 20—26.

²⁾ Sp. 981, 2588, 2593 f.

»ugerne« gøre yderligere Indskrænkninger i Trykkefriheden, saa længe der endnu var Udsigt til, at de gældende ved gode Borgeres Hjælp var tilstrækkelige¹⁾).

Der var i disse Ord kun en svag Antydning af, at Pressens Forhold under ændrede »Omstændigheder« muligvis kunde blive friere, derimod en tydelig Trusel om, at de kunde blive strengere. Christian VIII's Regering befandt sig just midt i sin Kamp mod Hovedstadens oppositionelle Presse, der ofte vakte dens Anstød ved de Udtryk, den gav for Kritiken af det bestaaende Statsystem og for de skuffede Forventninger om et nyt Systems Indførelse. Det falder udenfor dette Arbejdes Rammer at skildre denne Kamps Enkeltheder, Beslaglæggelserne og Retssagerne. Noget overordentlig strengt Regimente, der førtes overfor Pressen, var det trods alt ikke (ved Dom blev f. Eks. »Fædrelandet« frikendt for en Tiltale i Anledning af dets første Omtale af Hiort Lorenzen-Sagen). Hvor lidt i Virkeligheden Ytringsfriheden blev ramt, viser sig bedst ved den Kendsgerning, at Danmarks første Vittighedsblad, Goldschmidts »Korsaren«, kunde trives i København i hele Tiden fra 1840 til 1846 uden at lide alt for meget ondt (derimod gik det konservative Kamporgan »Dagen« ind allerede 1843). Antallet af Dag- og Ugeblade i København opgøres i 1848 til 34²⁾).

1) Roskilde Std., Sp. 24. Efter Petition fra Stænderforsamlingen i Roskilde 1838 blev der 1840 aabnet Adgang for andre Blade end de hidtil privilegerede til efter særlig Ansøgning at opnaa Lettelser ved Forsendelse med Posten, efter Petitionen fra begge Stænderforsamlingerne 1840 blev disse Lettelser — altsaa en særlig Avisporto i Stedet for den almindelige, højere Brevporto — 1842 tilstaaet alle Tidender og Tidsskrifter uden nogen speciel Bevilling. Regeringen mente ved den sidstnævnte Bestemmelse at have vist virkelig Liberalitet, da den ikke var fremkaldt ved noget Indtryk af, at — som det hedder i den offentlige Motivering — den Del af Pressen, hvis Forsendelse kunde fremkalde Betæneligheder, »har antaget en bedre Karakter« (Kollegialt. 1840, S. 332 ff., 1842, S. 449 f.).

2) Bergsøe: Statistik III, S. 260. I Provinserne i Kongeriget regnedes der at udkomme ca. 20 Blade og i Hertugdømmerne, hvor de fleste Stæder og Flækker havde deres Ugeblade, ca. 45, saaledes at der altsaa i Kongeriget og Hertugdømmerne tilsammen udkom ialt ca. 100 Blade. I denne Opgørelse er ikke medtaget de egentlige Tidsskrifter (»den periodiske Presse«). — J. A. Hansen, der selv som Redaktør af »Almuevennen« og særlig som en Tid lang »ansvarlig« Straamand ved »Fædrelandet« har staaet i Pressekampens Centrum, giver i sin »Vor Forfatnings Historie« (I, S. 65 f.) en Oversigt over de Lidelser, der i Christian VIII's Regeringstid ramte de københavnske Pressemænd. Det har ikke været saa særlig meget »Vand og Brød« eller anden Fængselsstraf; men »Fædrelandet« maatte betale i Mulkter mindst 6450 Rdl., »Københavnsposten« 5100, »Korsaren« 4830. De fleste Domme

Regeringen kom ogsaa snart ind paa at overveje visse Ændringer i den bestaaende Ordning paa dette Omraade, og som Resultat af disse Overvejelser blev der 1844 forelagt Stænderne Udkast til en ny Trykkefrihedsanordning; herefter skulde der være visse Garantier for, hvem der stod som Bladudgivere; enhver, der vilde udgive et Blad, skulde stille en Kaution (af Hensyn til eventuel Idømmelse af Mulkt) han maatte ikke have nogen Plet paa sin Ære og skulde fratræde, hvis han idømtes Censur, ligesom det var strafbart at skjule sig bag en anden Mand som fingeret Udgiver (en Bestemmelse vendt mod det grasserende Straamandssystem). Iøvrigt skulde der i flere Henseender være mildere Bestemmelser, og navnlig ophævedes Forbudet mod, at upriviligerede Blade bragte udenrigspolitiske Efterretninger; det politimæssige Eftersyn, som det var indført ved Plakaten af 1814, ændredes derimod ikke, og dermed var det alvorligste Baand paa Pressefriheden bevaret.

Ved Udkastets Forelæggelse i Roskilde Stænder¹⁾ fandt A. S. Ørsted Lejlighed til at udtrykke sine bitre Følelser ved den Tanke, at det stadig skulde være nødvendigt at opretholde Indskrænkninger i den Frihed, hvis varme Talsmand han fra Ungdommen havde været: »Man mener vel, at Pressen skulde rette sig selv, og jeg maa tilstaa, at ogsaa jeg har delt denne Mening, som jeg oftere har udtalt i Stænderne, og at jeg har holdt fast ved denne Formodning ved forskellige Lejligheder, hvor der har været Spørgsmaal om Pressens Skæbne; mit Haab er imidlertid ikke blevet bekræftet ved Erfaringen, og jeg maa indrømme, at jeg paa en Maade staar til Skamme lige overfor dem, der har troet, at en saadan Formodning kun var et godmodigt Drømmeri.« A. S. Ørsted havde dog under Sagens Forberedelse været Tilhænger af Politieftersynets Bortfald — og endog ment, at dette burde være en Betingelse

fældedes i Henhold til den famose Plakat af 1837 om »Tilsidesættelse af pligt-skyldig Opmærksomhed«. — Mellem Regeringen og Provinspressen kom det ikke til en saadan Konflikt som for Hovedstadspressens Vedkommende, og Tilsynet kunde vist i Provinsen være lempeligere; af de enkelte Blade var »Jyllandsposten« blevet oprettet 1838 i erklæret Tilknytning til Stænderinstitutionen og det ny offentlige Liv. Jfr. J. V. Christensens Skildring i Værket »Dansk Provinspresse« (1925), S. 45—65. Høther Ploug: Carl Ploug.

1) Std., Sp. 225—86, 3559—3776, 3879—3972, Nr. XLIII (Fors. Betænkning). Viborg Std., Sp. 532—96, Nr. VII (Komitébet.).

for, at der overhovedet blev lavet et Udkast — og vedblev at være det senere¹).

Stænderforsamlingerne lagde netop Hovedvægten paa dette Punkt; Roskilde Stænder vedtog enstemmigt en Indstilling om, at Loven ikke udstedtes, med mindre den kom til at ophæve Plakaten af 1814. I Viborg naaede man denne Gang ikke til at give nogen Indstilling; men indenfor Kancellikollegiet var der et Flertal med Ørsted i Spidsen, der ønskede, at Loven straks skulde udkomme i den Form, der var ønsket af Roskilde Stænder. Stemmann var i det hele Modstander af, at der skulde ske nogen Ændring i det bestaaende. I Statsraadet blev det bestemt (i Overensstemmelse med et Forslag af Kancellideputeret Bentzen), at Sagen dog først burde forelægges den følgende Stænderforsamling i Viborg. Dog blev der 3. Juni 1846 udstedt en Plakat om »nogle midlertidige Lempelser i Anordningen om Trykkefriheden«; det bestemtes herved, at Optagelsen af »politiske Efterretninger« skulde behandles som andre Presseforseelser, det vil sige ikke, som hidtil, være unddraget Domstolenes Afgørelse, og at der herefter ikke ved Presseforseelser, der førte til Beslaglæggelse, skulde ske yderligere i Sagen, hvis da ikke den paagældende Forfatter selv førte den frem for Domstolene; tillige skulde der fremtidig kun finde Gennemsyn Sted af Skrifter paa under 6 Ark. Regeringen afblæste hermed i nogen Grad sin Kamp mod den liberale Presse.

1846 blev Trykkefrihedsudkastet behandlet i Viborg Stænder, der stillede sig i det væsentlige som Roskilde Stænder²). Men mere skete der saa ikke i denne Sag i Enevældens Tid. Den ledende politiske Presse kunde altsaa lige til 1848 ikke bringe »politiske Efterretninger«; d. v. s. den maatte i sin Behandling af udenlandske Forhold nøjes med at bringe rent tidsskriftmæssige og historisk causerende Artikler uden at indlade sig paa direkte Meddelelser eller »Ræsonnementer«, der med Udgangspunkt i det fremmede vendte nogensomhelst Brod mod det hjemlige. Trods alle hemmende Baand tumlede

¹) D. K. 2. Dept.: Henlagte Sager ang. Udarbejdelsen af en ny Trykkefrihedslov 1841 og 1844—48. Jfr. L. Koch: A. S. Ørsted, S. 166—73. Ørsted har fastholdt det samme Standpunkt, han allerede indtog i sin Tid ved Plakaten af 1814's Tilblivelse (Rubin: 1807—14, S. 555 ff.).

²) Std., Sp. 2163—2304, 2623—98, Nr. XXIX (Fors. Betænkning).

Oppositionspressen sig i Virkeligheden ret frit. Friheden øgedes i Praksis ved, at der var saa mange Blade af forskellig Slags, hvilket atter laa i den Omstændighed, at Bladudgivelse ikke dengang krævede nogen større Kapital. Af sidstnævnte Grund kunde det derfor ogsaa synes ret rimeligt at forlange visse Garantier for, hvem der i det hele kunde finde paa at gøre denne Virksomhed til en Levevej¹⁾.

Hvad *Hertugdømmerne* angaar, fandtes i Holsten, i Overensstemmelse med en tysk Forbundsbeskatning af 1819, ligefrem Censur for alle Skrifter paa under 20 Ark, i Slesvig krævedes der siden 1820 særlige Privilegier for at kunne udgive Blade og for at kunne optage politiske Efterretninger fra Udlandet. Hvis Politiet fandt fornødent at beslaglægge et Blad, var det ifølge de Instrukser, der blev givet den slesvigholstenske Regering 1834, de administrative Myndigheders Sag at afgøre, om Beslaglæggelserne skulde opretholdes eller ej; nogen Henskyden af denne Slags Sager under Domstolene som i Danmark var altsaa ikke mulig.

Det er ejendommeligt, at disse Tilstande, der altsaa var mere ufri end Presseforholdene i Danmark, ikke foranledigede kraftige Andragender og Protester fra Stændernes Side. 1836 havde Hiort Lorenzen ganske vist i Slesvig faaet vedtaget et Andragende om retslig Afgørelse af Trykkefrihedssager, men da han rejste denne Sag paany 1838, blev dens Behandling (skønt en Komité var blevet nedsat) ikke gennemført, og senere rejstes Spørgsmaalet ikke. Den danske Statistiker Bergsøe skriver 1848: »Paa Spørgsmaal om, hvoraf det kan komme sig, at de 4 sidste slesvigske Stænderforsamlinger ikke har petitione-

1) Jfr. Bergsøe: Statistik III, S. 260 f. De allerfleste københavnske Bladforetagender maatte leve af Abonnementet alene, kun »Berlingske Tidende« og »Adressecontoirets Efterretninger« havde af Hovedstadens Blade Ret til at indrykke Avertissementer for Betaling. Det hele Spørgsmaal om den Censur, Forfatterne kunde idømmes som Straf for upassende Skrivemaade, har ikke i nogen særlig Grad interesseret Stænderforsamlingerne, og berørtes ikke ved Udkastet af 1814. Det havde næppe heller saa stor Betydning. I den Aarrække, Grundtvig var under Censur, generede det ham næppe synderlig (jfr. P. Holt i »Kirken« 1933). Censur for de censurdømte saavel som ved Gennemsynet af de upriviligerede Tryksager var lige fra 1834: C. Reiersen. Kun paa de censurdømte Skrifter finder man det bekendte: »Maa trykkes, Reiersen; kun de var underkastet en egentlig Censur, der ikke kunde appelleres til nogen Domstol. Jfr. om Pressens og særlig »Fædrelandet«s Forhold og Stilling til Regeringen. Hother Ploug: Carl Ploug (1905).

ret om en Forandring i den i Hertugdømmet Slesvig bestaaende Trykkefrihedstilstand, har Forfatteren af dette Skrift af sagkyndige faaet det Svar, at det Parti, som i de senere Aar behersker Stemningen, ingen Forandring onsker i denne Henseende.« Dette hænger naturligvis atter sammen med, at den politiske Strid i Hertugdømmerne ikke paa tilsvarende Maade som i Kongeriget førte til et Sammenstød mellem Regering og Presseorganer¹⁾).

Da den slesvig-holstenske Regering 13. Dec. 1838 havde udstedt sit Cirkulære med Forbud mod Afholdelse af Moder, som gik ud paa at indsende Petitioner om Forandringer i Statsforfatning og Statsforvaltning, og med Bestemmelser om en almindelig Kontrol fra Politiets Side med offentlige Forsamlinger af enhver Art, reagerede derimod baade den holstenske og den slesvigske Stænderforsamling 1840 ved Protester mod »en saadan Indskrænkning i Undersaatternes hidtidige Rettigheder«. Forslagsstilleren i Itzehoe, Advokat Löck, udtalte: »Under det oldenborgske Fyrstehus' milde Scepter har den asiatiske Despotismes Grundsætning, der kun paalægger Folket Pligter overfor Herskeren, men ingen Rettigheder, aldrig fundet Anvendelse; men af Folkets Rettigheder er en af de vigtigste Retten til Foreningsdannelse i tilladelige og almennyttige Øjemed.«²⁾ Baade af Holstenerne og Slesvigerne henvistes til, at der i Danmark ikke kendtes nogen tilsvarende Indskrænkning i Forsamlingsfriheden. Protesterne gjorde deres Virkning, forsaavidt som Cirkulæret blev ophævet; sammen med Meddelelsen herom i Kundgørelsen til Stænderforsamlingerne 1842 fulgte naturligvis ingen Anerkendelse af Stændernes principielle Standpunkt i Sagen, men en landsfaderlig Formaning: Kongen havde Tillid til, at det loyale Sindelag hos Indbyggerne i Slesvig og Holsten vilde gøre det unødvendigt at udstede lignende Bestemmelser i Fremtiden³⁾).

1) Stdfs. Hist. I, S. 538, Bergsøe III, S. 252.

2) Holst. Stz. Beilagen II, Sp. 972—77, Slesvigs Std. Bilag II, Sp. 480—86. Jfr. ovenfor S. 204 f.

3) Slesvigs Std. 1842 Bilag I, Sp. 10. — I Kongeriget var det jo straks efter Christian VIII's Tronbestigelse kommet til den store Anerkendelse af Forsamlingsfriheden, som Ophøret af Forfølgelsen mod »de gudelige Forsamlinger« betød.

Det var i Kraft af en kgl. Resolution, at det slesvig-holstenske Cirkulære af 1838 var blevet udstedt. Derimod var det paa egen Haand, at Danske Kancelli 8. Nov. 1845 skred til at udstede Cirkulæret mod Bondebevægelsen. Inden Stænderforsamlingerne 1846 traadte sammen, var dette Cirkulære ophævet ved en kgl. Resolution; men i Roskilde Stænder toges Spørgsmaalet om dets Lovlighed op til Drøftelse i Tilslutning til en Klage fra Holbæk Amts Landkommunalforening over dets Udstedelse. Ørsted havde jo været meget betænkelig ved, at Cirkulæret, som i høj Grad berørende de personlige Rettigheder, blev udstedt uden Stændernes Medvirken. Der blev om Sagen nedsat en Komité, hvis Indstilling ikke naaede til Behandling i Salen. Flertallet i Komitéen — J. E. Larsen, Algreen-Ussing, Tutein og David — fraraader Indgivelse af noget Andragende, men kun en Fløj af dette Flertal — maaske Algreen-Ussing og David — mener, at Kancelliet har haft Beføjelse til sin Optræden, fordi dansk Lovgivning ikke rummer nogen udtrykkelig Hjemmel til at stifte Foreninger og afholde Sammenkomster. Derimod mener en anden Fløj — maaske J. E. Larsen og Tutein —, at der i Danmark hersker almindelig Forsamlingsfrihed ikke blot i Kraft af den hidtil fulgte Praksis, men ogsaa fordi en Række positive Lovbud netop ved undtagelsesvis at bestemme særegne Indskrænkninger for visse Forsamlinger indirekte har anerkendt den i Almindelighed gældende Frihed. De nævnte fire Medlemmer af Komitéen var imidlertid enige om, at et Andragende af den omhandlede Art let vilde foranledige Regeringen til at fastslaa Reglerne for Forsamlingsretten ved en formelig Lov med den Slags indskrænkende Bestemmelser, som man under den nuværende ubestemte Tilstand var forskaanet for. Det er altsaa for at kunne bevare saa megen Forsamlingsfrihed som muligt i Fremtiden, at man ikke ønsker at faa gjort mere ud af den foreliggende Sag, der allerede har faaet sin praktiske Afslutning.

Orla Lehmann har derimod som Mindretal i Komitéen stillet Forslag om en Henvendelse til Kongen; der bestaar, hedder det i hans Erklæring, i Kraft af Retssædvane, en Forsamlingsfrihed i Danmark: »Det er nemlig en historisk Kendsgerning, at det danske Folk i det sidste halve Aarhundrede har tilegnet sig en udstrakt Afbenyttelse af denne Ret, hvis Betydning det

har lært at skatte ikke blot gennem en mere teoretisk Opfattelse af de naturlige Rettigheder og den borgerlige Friheds Væsen, men gennem en rig og frugtbar Erfaring.«

I samme Aand var det blevet udtalt af Maribo Amtsraad, da det i Febr. 1846 klagede til Kongen over Bondecirkulæret: »man er nu engang i Danmark blevet vant til den Tanke, at det er tilladt at holde offentlige Forsamlinger om det, der bevæger Sindene.«¹⁾

Vidt udbredt var altsaa under Enevældens Styre den Opfattelse blandt danske Statsborgere, at de ejede en lovmæssig Ret til at samles og forenes om Drøftelse af offentlige Anliggender; ogsaa Monarkiets tyske Indbyggere anerkendte gerne, at den danske Kongemagt ikke var et »Despoti«, der plejede paa nogen vilkaarlig Maade at gribe ind i Borgernes Frihed og Rettigheder.

¹⁾ Roskilde Std., Sp. 512—44, 3586—3604 (Komité); min Afhandling om Bondecirkulæret i Historisk Tidsskrift 9. R. II, S. 223—29, jfr. S. 212. Allerede omkring Aar 1760, i Tiden forud for den hele Trykkefrihedslovgivning, kunde en Forfatter — samtidig med skarpt at kritisere den hele Tilstand i Landboforholdene under Stavnsbaandet — finde det naturligt at prise det enevældigt styrede Danmark som det Land, »hvor enhver kan tænke, tale, skrive og handle med al anstændig Frihed« (se min Skildring af Christian VI's og Frederik V's Tid i »Det danske Folks Historie« V, S. 335 f.).

SLUTNING

TIL allersidst vil det være naturligt at fremhæve visse Hovedpunkter af, hvad der skulde kunne anses for Udbyttet af den her gennemførte historiske Undersøgelse med Hensyn saavel til første som anden Del af den givne Fremstilling (dog uden Gentagelse af de Slutningsbetragtninger, der er anstillet i første Dels Slutning).

I. Vi har ved at følge Stænderforsamlingernes Historie haft megen Lejlighed til at danne os et Indtryk af *den danske Enevælde i det 19. Aarhundrede*, af det hele Statsmaskineri, som det fungerede under de forskellige Leds Indgriben i hinanden, fra 1835 med Stænderforsamlingerne som eet af disse Led, ligesom af den under det enevældige System gennemførte og udviklede Samfundsordning.

Vi har ikke faaet bekræftet de gængse Forestillinger om Kongernes rent personlige Deltagelse og Indflydelse i Styrelsen, de Forestillinger, der ogsaa har præget Bedømmelse og Opfattelse i den tidligere historiske Litteratur (idet Historikerne har været tilbøjelige til at opfatte enhver kgl. Resolution som Udtryk for Kongens selvstændige Forgodtbefindende), og som er blevet stærkt styrket ved det Indtryk, man i Almindelighed har haft af Frederik VI's bekendte Svar paa Trykkefrihedsselskabets Henvendelse 1835 («Vi alene vide . . .«).

Hvor det drejede sig om de mere vidtrækkende politiske eller saglige Afgørelser, var Enevælden ikke i særlig Grad noget personligt Kongestyre. Ifølge Danmarks Riges daværende Grundlov, Kongeloven af 1665, raadede Kongen aldeles enevældigt og uafhængigt af alle andre; i Virkeligheden

var det meste og væsentligste af denne Enevoldsmagt fort over til den Kreds af Mænd, der omgav Kongen, og som ledede de Regeringskontorer, hvor Lovgivningssagerne og de kgl. Resolutioner blev lagt til rette og udarbejdet. Naturligvis kunde Kongens personlige Stemninger og Anskuelser have Betydning. Vi ser det ved selve den store Beslutning om Stænderinstitutionens Indførelse, der havde Sammenhæng med Frederik VI's store Forskrækkelse over U. J. Lornsens Optræden i November 1830. Ved Arbejdet med at udforme de nye Forfatningslove traadte derimod Kongen helt i Baggrunden, og det var ogsaa mod hans Vilje, at det blev trukket saa stærkt i Langdrag (forgæves ønskede han et helt Aar for de sidste Stænderloves Udstedelse, at Ministrene nu skulde gore sig lærdige med de »uhyre og kedelige Dokumenter«, som han næppe selv har fordybet sig synderligt i). I det almindelige Lovgivningsarbejde har vi slet ikke haft Lejlighed til at stode paa nogen personlig Indsats fra Frederik VI's Side; hvad Christian VIII angaar, har vi set hans meget livlige Interesse for Sager og Problemer, men samtidig kunnet konstatere hans Følelse af Afhængighed overfor de bestaltede Raadgivere. Ved to saa vigtige politiske Afgørelser i Christian VIII's Tid som Sprogpatentet 1844 og Udstedelsen af »det aabne Brev« 1846, stod Kongen personlig, efter alt at dømme, temmelig magtesløs (undtagelsesvis ser vi ham træffe en, som det synes, helt selvstændig Beslutning ved Bondecirkulærets Ophævelse Maj 1846). Med det almindelige Indtryk, vi har faaet af Kongedømmets faktiske Stilling i den enevældige Stat, passer det godt, at vi i visse Tilfælde (som ved Modstanden mod Ridderkabets politiske Krav under Frederik VI, ved Udformningen af den kgl. Tiltrædelses-Proklamation efter Christian VIII's Tronbestigelse) kan se Ministre som mere nidkære Vogtere af de reelle og formelle Udtryk for den kgl. Magtfuldkommenhed end de kgl. Personer selv (herhen hører antagelig ogsaa det navnkundige »Vi alene vide —«, der vel har Minister Stemann, ikke Kong Frederik selv til Ophavsmand).

Samtidig med, at vi har et saa stærkt Indtryk af Kongernes Afhængighed af deres Raadgivere, bør vi dog ikke glemme, at ogsaa Udvælgelsen og Udnævnelser af disse Raadgivere hørte til den Slags mere konkrete og personlige Afgørelser,

som efter Sagens Natur aabnede en langt større Mulighed for Kongens selvstændige Vilje, end der kunde foreligge ved de mere principielle Afgørelser indenfor Lovgivning og Administration. Kongen kunde naturligvis ikke tage, lige hvem han vilde, til Minister eller Kollegiepræsident; som der ikke kunde gives Forordninger paa Trods af deres Vilje, der skulde føre dem ud i Livet, var det nødvendigt paa Statens højeste Poster at have Folk, der passede ind i »Systemet« og egnede sig for det fornødne Samarbejde til alle Sider (selvom Frederik VI's Udnævnelse af Amtmand Stemmann til Minister og Kancellipræsident havde en Tone som »en Godsejers Engagement af den ny Godsforvalter«, kan han jo iøvrigt meget godt først have raadført sig med sine Omgivelser). En vis virkelig Frihed i denne Henseende maa imidlertid Kongen have haft, og han havde ogsaa en Frihed til at søge mere »uofficielle« Raad. En Mand som Politidirektør Kierulf kunde 1831 ved en saa vigtig Sag som Stænderinstitutionens Indførelse i Kraft af sit særlige Tillidsforhold til Kongen faa et mere afgørende Ord, end der tilkom ham efter hans Embedsstilling (og en Privatmand som C. N. David ser vi 1840, gennem Forbindelse med det kgl. Kabinet, give Anledning til Fængselsreformen). Mellem Kongens nærmeste officielle Raadgivere kunde det let komme til en politisk eller personlig Magtkamp ikke blot om, hvem der skulde have Flertallet for sig i et Kollegium eller i selve Statsraadet, men i høj Grad ogsaa om, hvem der snarest skulde have Kongen paa sin Side eller for sine Anskuelse, saaledes som vi tydeligt ser det i Forholdet mellem Stemmann og A. S. Ørsted paa Christian VIII's Tid. Alt dette kan imidlertid ikke ophæve vort Indtryk af, at Kongen politisk ikke plejede at handle paa egen Haand, men kun under passende og fornøden Tilslutning indenfor det »System«, som skulde gennemføre hans Beslutninger.

Statsraadet var det øverste Raad i Staten, men skont dets Forhandlinger naturligt nok fik lidt mere end almindelig Betydning for Sager af særlig politisk Rækkevidde (som alle Spørgsmaalene om Stænderinstitutionens Indførelse og videre »Udvikling«), var det dog i Kollegierne, den vigtigste Del af Regeringsarbejdet foregik, ogsaa med Hensyn til de nævnte Spørgsmaal. Et Kollegium var det sagkyndige Raad for en vis

afgrænset Del af Landets øverste Styrelse, og det havde den naturlige Hovedindflydelse paa, hvad der i de Sager, det behandlede, skulde fremtræde som »Regeringen«s Anskuelse eller Afgørelse. Kollegiernes Forretningsgang gav altid Plads for grundige Overvejelser og Undersøgelser, men kunde utvivlsomt blive for tung og omstændelig, bygget som den jo netop var ikke paa nogen Slags diktatorisk Afgørelse gennem Enkeltmænd, men paa fleres ligeberettigede Deltagelse i Sagernes Behandling, paa Raadslagninger og Afgivelse af Vota. Der naaedes jo dog Resultater og undertiden, naar det krævedes, store Resultater. Den Sag, der har givet os det bredeste og mest anskuelige Billede af det hele Regeringssystems Virke-maade, er selve Udarbejdelsen af Anordningerne og Forordningerne om de raadgivende Provinsialstænder; hvor ganske særlig grundigt og overordentlig omstændeligt man end tog denne store, efter sin Art helt nye Sag om en væsentlig Ændring i den bestaaende Statsordning, fik man den jo dog trods al Langsomhed ført frem til Afgørelse, og straks derefter tog man fat paa at forberede en Række andre betydningsfulde Lovgivningsarbejder.

Der kan ikke være Tvivl om den Betydning, det havde, at der i det 19. Aarhundrede, modsat tidligere Tider, fandtes en vellønnet og veluddannet Embedsstand til Varetagelse ogsaa af de mere underordnede Poster indenfor den lokale Administration og Retspleje; for Stænderlovenes praktiske Gennemførelse betød det særlig, at der overalt fandtes tilstrækkeligt kompetente og uafhængige Myndigheder til at lede Affattelsen af Valglister og Afholdelsen af Valg. Hvilken fremtrædende Plads denne i sin daværende Skikkelse temmelig nye Klasse (altsaa Herredsfogedernes og Borgmestrenes) indtog i Samfundet, faar vi et Indtryk af gennem de Mænd af dens Midte — som J. P. With og Stenfeldt —, vi møder i Stænderforsamlingerne.

Enevælden var i sin praktiske Udformning blevet et vidt-forgrenet Embedsmandsstyre (med den Fremhævelse af det juridiske Element, der i 1840-erne blev angrebet fra anden Side), og det Indtryk af det hele System, vi har faaet gennem de Forhold, der berører Stænderforsamlingerne, synes at bekræfte, hvad der i den indledende Oversigt til første Del

af nærværende Fremstilling er bemærket om »Enevælden i Danmark ved Aar 1830«.

Naar der i det Kapitel af den nævnte Indledning, der omhandler »Samfundsordningen i Danmark efter de store Reformere«, er peget særlig paa de landboretlige Forhold, da skyldes det ikke blot, at disse Forhold faar megen Betydning i Stænderforhandlingerne, men ogsaa, at de er saa særlig karakteristiske for den sociale Linje i de reformatoriske Bestræbelser, hvorved det omkring Aar 1800 var lykkedes Enevælden at omforme Vilkaarene for det danske Samfundsliv. Landboreformerne havde taget Sigte ikke blot paa Frigørelse, men ogsaa og ikke mindst paa Beskyttelse af Bondestanden; sit betydningsfulde Særpræg, sammenlignet med Forholdene i andre Lande, fik derefter den danske Landboforfatning ved hele det Beskyttelsessystem, der fandt Udtryk i Fæstelovgivningen og den øvrige Statsregulering af Jordbesiddelsen, og hvis Maal var at fastholde Bondejorden under taalelige Vilkaar paa Bondehaand og dermed sikre Gaardmandsklassens Opretholdelse. Den Lovgivning, der til Betryggelse for de smaa, selvstændige Haandværkere opretholdt Købstædernes Lavsvæsen, var vel paa en vis Maade et Sidestykke til den bondebeskyttende Landbolovgivning; men den var ikke saa ejendommelig dansk og har ikke haft saa vidtrækkende Betydning. At den enevældige Statsmagt havde formaaet — trods Modstand og Protester — at gribe saa kraftigt ind i Forholdet mellem Godsejer og Fæstebonde, bidrager ogsaa til at forklare, hvorfor saa meget Fæstegods i Lobet af kort Tid (Perioden mellem Reformerne og den store Landbrugskrise) var blevet solgt til Selveje; 1835 var lidt over en Tredjedel af danske Gaardmænd endnu Fæstere (og af dem atter lidt over Halvdelen endnu hoverigørende, omend altid efter Lovens Bud med »bestemt«, i mange Tilfælde ogsaa med stærkt begrænset og derfor lidet trykkende Hoveri).

Den store ødelæggende Landbrugskrise, der i Aarene for 1830 var fulgt efter Krigskonjunkturen og Pengeforvirringen, havde standset den økonomiske Udvikling og Fremgang. Den maa i høj Grad ogsaa tjene til at forklare den daværende Stillestand i Lovgivningen. Stænderforhandlingerne viser os dog umiskendeligt, hvorledes der i det 19. Aarhundrede er sket en

Ændring af de socialpolitiske Synspunkter, der havde været ledende under Reformlovgivningen i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Regeringens Mænd er blevet gennemtrængt af en mere udpræget »liberalistisk« Aand i økonomisk-social Henseende, og er for saa vidt blevet meget mere betænkelige ved at gennemføre den Slags Reforme, der paa nogen Maade greb ind i bestaaende Ejendomsforhold.

Det 19. Aarhundredes danske Enevælde var stærkt præget af Agtelse for »velerhvervede Rettigheder«, men i Sammenhæng hermed ogsaa af Sans for personlig og aandelig Frihed. Usvækket var den Stræben i Retning af statsborgerlig Lighed og statslig Enhed, der var saa naturligt rodfæstet i et politisk System, der i Principet overlod al »Suverænitet« til een enkelt Mand og lod alle andre i lige Grad være »Undersaatter«.

Det var bestandig ogsaa den danske Enevældes Stræben at skabe saa megen Lighed og Enhed som muligt mellem Kongeriget og Hertugdømmerne; meget var i denne Henseende ogsaa blevet naaet; den danske Enevældes Aand havde dybt præget ogsaa Forholdene syd for Kongeaaen og lige ned til Elben, men dog ikke i samme Grad som det egentlige Danmark. Medens Kongeriget udgjorde en fast Statsenhed, fandtes der ikke i Hertugdømmerne som Helhed, eller i enten Slesvig eller Holsten, en tilsvarende Enhed og Ensartethed i Lovgivning, Styrelse og offentlige Institutioner. Saavel Ligheden som Forskellighederne mellem Kongerige og Hertugdømmer er fremhævet i det Kapitel af Indledningen (til første Del), hvor der er Tale om »Hertugdømmerne som særligt Omraade«; der er her ogsaa peget paa den Betydning, det havde, at Enevælden i Hertugdømmerne grundede sig paa Forholdenes Udvikling uden nogensinde at være blevet lovformeligt fastslaaet, saaledes som det i Danmark skete ved Magtens Overdragelse til Kongen gennem Folkets Repræsentanter 1660 og derpaa ved Kongeloven. »Ridderskabet« gjorde endnu i det 19. Aarhundrede Krav gældende om at være en Institution i Fortsættelse af de gamle slesvig-holstenske Landdage; ved den første Behandling af det holstenske Forfatningsspørgsmaal 1816—19 gjorde det Modstand mod den danske Enevældes demokratiske Tendenser saa vel som mod en Adskillelse af Slesvig og Holsten; først Underkendelsen af Ridder-

skabets paastaaede Rettigheder paa den tyske Forbundsdag 1823 tog helt Grunden bort under ethvert Forsøg paa at bestride den faktiske Gyldighed af den enevældige Regeringsform ogsaa for Hertugdømmernes Vedkommende; men samtidig betonedes den Forpligtelse, Kongen ved Holstens Indtræden i det tyske Forbund 1816 havde paalagt sig overfor dette Hertugdømme med Hensyn til at indrømme det en Stænderforfatning.

Indførelsen af de raadgivende Stænderforsamlinger efter væsentlig samme Princip for hele Monarkiet og mange Bestræbelser i Tiden lige til 1848 giver Udtryk for den danske Enevældes stadig vaagne Ønske om at udvide og udvikle Fællesskabet mellem Danmark, Slesvig og Holsten.

II. Den Forfatningsændring, der gennemførtes ved *Anordningerne af 28. Maj 1831 og Forordningerne af 15. Maj 1834*, betød ikke formelt nogen Indskrænkning af den i Kongeloven udformede Enevælde. »Provinsialstænderne« skulde i det egentlige Danmark i enhver Henseende kun være raadgivende, omend de i Hertugdømmerne paa enkelte Punkter skulde være »besluttende«. Den Kompetence, de fik til at udtale sig af egen Drift om praktisk talt alle Slags Spørgsmaal vedrørende Lovgivning og Styrelse, den Ret, der blev sikret dem til at faa forelagt alle Love vedrørende »personlige eller Ejendoms-Rettigheder« eller »Skatterne og de offentlige Byrder«, lod dog paa Forhaand antage, at de vilde faa en virkelig Indflydelse. Regeringen ventede da heller ikke, at deres Virksomhed skulde blive betydningsløs; den var ganske klar over, at den i Stænderforsamlingerne havde skabt en Institution, som der fremtidig maatte tages Hensyn til, og at der for saa vidt ved deres Indførelse skete en væsentlig Ændring i de bestaaende Statsforhold.

Da man i 1830 under Indtryk af nye Forhold og Begivenheder ikke længere mente at kunne udskyde Opfyldelsen af Holstens lovmæssige Krav paa en Forfatning og derved straks traf Beslutning om at lade Slesvig og Danmark ske samme Ret som Holsten, fulgte man Tanken om Monarkiets Enhed; men tillige vilde man bevidst gaa Tidens Aand i Møde. Stænderforfatningen udtrykker den danske enevældige Rege-

rings Ønske om at tilpasse sig efter de almindelige europæiske Forhold og saaledes at forekomme Bevægelser, hvis Opstaaen ogsaa var tænkelig paa dansk Grund, selvom de endnu ikke havde vist sig; man haabede, at der atter engang skulde blive »Ro« i Verden, men nøgternt regnede man med, at hele den politiske Udvikling, der foreløbig saa ud til at brede sig stadig videre i Europa, nødvendigvis maatte paavirke danske Sind og derfor gjorde en Ændring af Forholdene nødvendig her i Landet. Man vilde da tage de dertil fornødne Skridt i saa god Tid, at man selv var istand til at bestemme, hvor langt man skulde gaa. Frederik VI's Raadgivere var fornuftige Realpolitikere.

Man gik i Virkeligheden temmelig langt i demokratisk Retning ved de Bestemmelser, der blev givet om Stænderforsamlingernes Sammensætning og Rettigheder.

For det første var det jo en ret talstærk og fyldig Folkerepræsentation, der blev skabt: 67 Stændermænd i Østifterne (bortset fra de tre for Island og Færøerne, efter 1843 den ene for Færøerne), 55 i Nørrejylland, 44 i Slesvig, 48 i Holsten bliver sammenlagt 214 for alle fire Rigsdele, der 1835 havde tilsammen 2 Millioner Indbyggere. Af de 214 var 28 kongevalgte og 2 Indhavere af Hertugdømmernes »Virilstemmer«; Resten — altsaa 184 — folkevalgte, hvoraf 43 var Godsejere, 75 mindre Landejendomsbesiddere, 64 Repræsentanter for Købstæderne, desuden 2 for Slesvigs »blandede Distrikter«, Ærø og Fehmern (se iøvrigt Opregningen i dette Værks første Del S. 260 f.). Skønt Godsejernes sikre Repræsentation (bortset fra de to Virilstemmer) udvidedes ved de 8 kongevalgte, der i Hertugdømmerne skulde tilhøre »Ridderskabet« og altsaa Godsejerne, blev de dog den talmæssigt svagest stillede Klasse, medens Bønderne var de stærkest repræsenterede. Ganske naturligt, efter Samfundets daværende Opbygning, var det, at Stænderforsamlingerne fik et saa overvejende Præg af Landbrugets Klasser; men forholdsvis blev dog Købstæderne meget rigeligt repræsenteret.

De gamle middelalderlige Stænderforsamlinger (ogsaa de danske indtil 1660) havde været i egentlig Forstand Stænderforsamlinger, idet ved deres Sammentræden hver Stand havde udgjort en særlig Korporation, der forhandlede for sig selv,

adskilt fra de andre; endnu i den preussiske Stænderforfatning af 1831 var det, til Værn for Godsejerklassens Interesser, bestemt, at en saadan Adskillelse i visse Tilfælde kunde finde Sted. Efter de danske Forordninger af 1834 fandt derimod Stænderprincippet kun Udtryk i Valgordningen; naar de Deputerede mødtes til Samling, udgjorde de kun eet samlet Raad med lige Ret for alle ved Forhandlinger og Afstemninger. Det er den iøjnefaldende Forskel mellem dansk og preussisk Stænderordning, at der i Danmark hverken talmæssigt eller paa anden Maade er givet Godsejerklassen en tilsvarende Overvægt som i Preussen. De danske Stænderforsamlinger valgte ogsaa selv frit deres Formænd, medens disse i Preussen blev udnævnt af Regeringen indenfor Godsejernes Klasse.

Under Udarbejdelsen af Stænderlovene havde det helt igennem været den ledende Tanke dels at tilpasse det preussiske Forbillede efter det danske Monarkis ejendommelige Samfundsforhold med deres Præg af en stærkere gennemført Lighed mellem Samfundsklasserne, dels at skabe saa vidt muligt ensartede Regler for Danmark og Hertugdømmerne.

Paa enkelte Punkter kom dog den slesvigske og holstenske Ordning til at afvige karakteristisk fra den kongerigske: de slesvigske og holstenske Stænder fik besluttende Myndighed overfor kommunale Anliggender og overfor Fordeling af nye Skatter, medens det i Kongeriget er fundet stridende mod den ved Kongeloven fastslaaede absolute Enevælde at gennemføre en lignende Ordning for Danmark; fremdeles skal i hvert af Hertugdømmerne, ved Siden af den arvelige »Virilstemme«, fire af de kongevalgte ikke blot tilhøre Ridderskabet, men ogsaa være udnævnt paa Livstid, hvorimod nogen tilsvarende Ordning ikke var fundet passende for Statsforholdene i Danmark, hvor der i Stedet blot var blevet fastsat kgl. Udnævnelse af »Grundejerne« uden Bestemmelse om, at de skulde tilhøre nogen bestemt Klasse eller Korporation, og for den almindelige Valgperiode paa 6 Aar — hvad der jo betød en meget større Valgfrihed for Kongen og samtidig var meget mere demokratisk. Saaledes kommer da ogsaa Stænderforfatningen til at bære visse Mærker af Forskellen mellem Kongedømmet i det egentlige Danmark og Fyrstemagten i Hertugdømmerne.

Adskillelsen af de slesvigske og de holstenske Stænder — uden Hensyn til de ældre Tidens fælles Landdage for Slesvig og Holsten og paa Trods af de nye »slesvig-holstenske« Teorier — peger tilbage mod den Beslutning, der var truffet allerede ved den første Behandling af det holstenske Forfatningsspørgsmaal i 1816. Slesvig-Holstenske Kancellis Præsident, Otto Moltke, var fast overbevist om det berettigede og nødvendige i at gennemføre denne Adskillelse, fordi Slesvig dog efter de statsretlige Forhold politisk stod nærmere knyttet til Danmark end til Holsten; han satte derfor al sin Kraft ind paa at vinde Sejr for denne Tanke ved de afgørende Drøftelser og Beslutninger 1830—31. Det er for saa vidt en Slags »Ejderprogram«, der allerede her opstilles og gennemføres. Enevælden vilde først og fremmest »Helstaten« og saa meget praktisk Fællesskab mellem Landsdelene som muligt; den kunde derfor heller ikke have noget imod at opretholde og udvide det hævdvundne administrative Fællesskab mellem Slesvig og Holsten (og samtidig med Stænderforfatningen fik da Hertugdømmerne baade en fælles Højesteret og en fælles Lokalregering). Men ved Siden af denne Helstatstanke fremtraadte dog ogsaa — omend kun rent politisk og slet ikke nationalt begrundet — Tanken om, at der ved Ejderen, mellem Slesvig og Holsten, laa en indre Grænse af mere væsentlig og mere principiel Betydning end Kongeaagrænsen mellem Nørrejylland og Slesvig, fordi den, naar alt kom til alt, dog dannede Skellet mellem en Provins, der tilhørte Danmark, og en anden, der tilhørte Tyskland.

At de preussiske Provinsialstænder blev taget til Monster for det danske Monarkis Stænderforfatning, gjorde det i sig selv meget nærliggende at gennemføre en Provinsdeling i Kongeriget saa vel som for Hertugdømmernes Vedkommende. Et kraftigt Argument for at skille Jyllands Stænder fra Østifternes, laa dog i den Betragtning, at en saadan Adskillelse var det passende og politisk nødvendige Sidestykke til den Ordning, der maatte anses for absolut fornøden med Hensyn til de slesvigske og holstenske Stænder. Delingen i Kongeriget gennemførtes for saa vidt for at fremhæve det hele Monarkis Enhed og Sammenhæng; undervurdere maa man dog her heller ikke Betydningen af den Uvilje, der hos de mere konser-

vative indenfor Regeringen naturligt ytrede sig imod at se en dansk Rigsforsamling indkaldt; det er jo et lille karakteristisk Træk, at ogsaa Østifternes Provinsialforsamling blev henvist til at mødes i en Provinsby paa passende Afstand fra Hovedstaden (skønt naturligvis denne for alle Parter vilde have været et mere praktisk og bekvemt Mødested end Roskilde).

Valgordningen var for saa vidt meget snæver, som den gjorde Besiddelsen af Grundejendom til den udelukkende Betingelse for Valgret og Valgbarhed. Imidlertid var det efter Tidens Forhold — selvom Arbejds mænd, Husmænd og mindre Gaardmænd blev udelukket — meget demokratisk, at henholdsvis det brede Borgerskab i Byerne og Bønderne paa Landet kom til at beherske de Valgklasser, der tilsammen dannede Grundlag for det store Flertal i Forsamlingerne. Ret forstaaeligt lod der Klage over denne Ordning fra »Intelligensen«s Side; men Enevælden havde herved draget den forfatningspolitiske Konsekvens af sin hele Samfundspolitik og saaledes paa en særlig dansk Maade fulgt Tidens almindelige Retning, der rundt i Europa førte Folkenes Middelklasser frem til politisk Indflydelse og Ansvar. Særlig karakteristisk er det, at paa Landet ikke blot Selvejendom, men ogsaa (efter en lidt højere Census) Fæstebesiddelse gav Adkomst til Valgret og Valgbarhed.

Det viste sig, at den givne Valgordning muliggjorde Skabelsen af en Folkerepresentation af alsidig Sammensætning og med et stort Udvalg af brugbare Kræfter. Der blev i Danmark og Slesvig saavel paa Land som i By overvejende valgt Folk i mere fremskudt Samfundsstilling; de nordslesvigske Bønder valgte dog aldeles overvejende Folk af deres egen Midte, og ved de første Valg 1834—35 var omtrent Halvdelen af dem, der blev valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i Danmark, egentlige Bønder, deriblandt flere Fæstere (4 i Østifterne, 1 i Jylland¹⁾). Naar der indenfor de i 1832 sammenkaldte »oplyste Mænd«

1) Ved Valgene 1840—41 var der tilfældigvis kun valgt en enkelt Fæster (Maaløe fra Fyn, der iøvrigt ikke tilhørte den egentlige Bondestand). Ved de sidste Stændervalg, hvorfra Forsamlingerne i 1848 udgik, blev der atter flere Fæstere blandt de Deputerede, deriblandt endog een kongevalgt (Jens Christensen fra Voldum, der var hoverigørende Fæster og senere blev kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Forsamling, jfr. Dansk biografisk Leksikon, 2. Udgave).

havde ytret sig dels Forventning, dels Frygt i den Retning, at Fæsterne som Vælgere skulde vise sig afhængige af Godejerne, slog dette afgjort ikke til. Stændervalgene bærer overalt og i alle Valgklasser Præg af fuld Uafhængighed. Ret forbavsende virker den store Valgdeltagelse, der netop tyder paa, at Stænderlovenes Valgregler var ret vel tilpasset efter de daværende danske Forhold og i hvert Fald kun kaldte paa Samfundslag, der straks viste sig villige til at følge Kaldet.

III. Særlig mindeværdig er den første af de danske Stændersamlinger, den lange arbejdsfyldte Stændersamling i Roskilde fra 1. Oktober 1835 til 26. Februar 1836; det var det egentlig grundlæggende Arbejde for det parlamentariske Liv i Danmark, der blev gjort i Løbet af hele denne Vinter. Ogsaa i de følgende, kortere Stændersamlinger blev udfoldet en meget livlig Virksomhed. Til de Sager, der behandledes, havde dels Regeringen, dels Stænderne selv taget Initiativet. Det tør siges, at det overvejende skyldtes Stænderinstitutionen, naar *Tiden fra 1835 til 1848 blev en meget frugtbar Periode i dansk Lovgivning*. De jævnt opadgaaende økonomiske Konjunkturer vilde under alle Omstændigheder have skabt en Tilskyndelse til nyt Reformarbejde, men rent bortset fra de Ønsker, der direkte fremførtes af Stænderne, styrkede det ganske sikkert Regeringens Interesse for at udrette noget, at den nu hvert andet Aar skulde fremlægge Opgaver for en Folkerepræsentation. I sig selv var de Spørgsmaal, der forelaa, ikke saa paa-trængende som i den store Reformtid omkring 1800, det hele Regeringssystem heller ikke saaledes gennemtrængt af Vilje til Handling som dengang.

Der vil naturligvis i denne sammenfattende Oversigt ikke paany kunne være Tale om alle Enkeltheder, men dog om at fremhæve visse Hovedtræk i det Reformarbejde, der blev gennemført, og ogsaa af del, der gennem Stænderforsamlingerne naaede frem i et Forberedelsens Stadium.

En Lovgivning, der knyttede sig særlig direkte til den Idé, som var bærende for selve Stænderinstitutionen, ved paa højst betydningsfuld Maade at aabne Befolkningen en yderligere Adgang til Deltagelse i offentlige Anliggender, var den *Grundlæggelse af det moderne kommunale Selvstyre* i Danmark, der fandt Sted ved den nye Kommunalordning for Købstæderne af 1837, Københavns Kom-

munalordning af 1840, Landkommunalordningen af 1841. I Hertugdømmerne gennemførtes ikke nogen tilsvarende Reform, hvad der, ejendommeligt nok, hang sammen med, at Stænderne der havde opnaaet en »besluttende« Indflydelse paa de kommunale Forhold, som ikke var tilstaaet dem i Danmark.

En Reform, der havde stor Betydning for hele Monarkiet, men dog størst for Hertugdømmerne, var *Toldordningen af 1. Maj 1838*, der — paa Trods af Modstand fra baade Ostifterne og Holsten — betød et stort Skridt hen imod den økonomiske Sammenlutning af Holsten og Slesvig med det egentlige Danmark og desuden ophævede det toldpolitiske Kaos, der havde raadet i Hertugdømmerne, hvor Dele af Befolkningen hidtil ved Privilegier havde været undtaget fra den almindelige Toldpligt. Denne store Toldreform fulgtes af flere mindre Foranstaltninger, alle i frihandelsvenlig Retning, saaledes Korntoldens Ophævelse 1846. Hertil kom desuden flere liberale Handelslove, hvorimod de Tanker, der var fremme om Lavsvæsenets Ophævelse og fri Næringslovgivning, kun førte til Diskussioner og Udkast.

Indenfor Landboforholdene gennemførtes en saadan Række vigtige Love og betydningsfulde Foranstaltninger, at det vil være berettiget at tale om *Genoptagelse af de i den foregaaende Tid standsede Landboreformer* omend i forsigtigere Tempo og ud fra noget afvigende Synspunkter. I de første Stænderforsamlinger var det de endnu bestaaende, i visse Egne betydelige Rester af Gaardmandshoveriet, der særlig lagde Beslag paa Opmærksomheden; Forordningen af 9. Marts 1838 giver Godsejerne større Sikkerhed for den Afgift, de betinger sig til Afløsning af Hoveriet, Plakaten om Hoveriet af samme Dato giver visse — ikke meget vidtgaaende — Bestemmelser, der skal tjene til at fremme denne Afløsning. Det skyldes sikkert fortrinsvis de økonomiske Konjunkturer, naar Afløsningen kom til at foregaa med en saadan Fart, at den Brøkdæl af Landets Hartkorn, som Hoveriet (»fuldt« eller »delvis«) endnu paahvilede, i Aarene mellem 1834 og 1849 er sunket fra ca. $\frac{1}{5}$ til ca. $\frac{1}{10}$.

Det er naturligvis ogsaa den stigende Pengerigelighed, der i høj Grad underbygger de nye Love om en Afløsning af det Bondestanden hidtil paahvilende »offentlige Hoveri« ved Vejarbejde og Frikørsler (og for saa vidt en Overgang fra Naturalie- til Pengeøkonomi): Forordningen om Vejarbejdet 1841 og Forordningen om Frikørsler 1844. Paa een Gang Landbrugets praktiske Tarv og et humanitært-socialt Krav kom man imøde ved en ny Jagtlovgivning (1840 og 1845), der meget forbedrede Jordbrugernes Stilling overfor de jagtberettigede og fastsatte mildere Straffe for Jagtforseelser. Det var nærmest et Udslag af principiel Humanisme og Liberalisme, men næppe efter Omstændighederne noget praktisk epokegørende, at man 1840 gennemførte »Emancipation« af de ugifte Bønderkarle ved at ophæve Forpligtelsen til at tage fast Tjeneste (d. v. s. for

Karle over 28 Aar). — Roskilde Stænder rejste de Spørgsmaal om Husmændenes Besiddelsesforhold og »Pligtarbejde«, der skulde blive taget op til Løsning ved Husmandslovene af 1848 og 1850, og ogsaa det Krav om lige Beskatning af Hartkornet, der heller ikke skulde blive gennemført før i Tiden efter den store politiske Omvæltning 1848. Det var særlig i Roskilde Stænderforsamling, der kom til at udspinde sig livlige og lidenskabelige Debatter om de landbopolitiske Spørgsmaal, og i Modsætning til Kongerigets Forhold rummede de slesvigske Landboforhold ikke Grundlag for Drøftelser af denne Art i tilsvarende Udstrækning; Vejarbejde in natura har man ikke kendt i Hertugdømmerne paa samme Maade som i Kongeriget; 1842 gennemførtes Forordningen om Anlæggelse af moderne Hovedlandeveje i Slesvig og Holsten; 1844 fik Hertugdømmerne en humanere Straffelov for Jagtforseelser, 1845 en Forordning om Fri-kørslers Afskaffelse.

En særlig Interesse blev der vist almindelig *juridisk Lovgivning*, og Kongerigets Stænder kunde her mødes i frugtbart Samarbejde med den store Jurist, der indtil 1844 stod som Regeringens Repræsentant overfor dem. Resultatet blev blandt meget andet de vigtige Straffelove af 1840 og 1841 angaaende Tyveri, Mened og Brandstiftelse. Forordningen af 1841 om Indiciebevisets Gyldighed (i Forbindelse med dette Spørgsmaal var »den pinlige Eksamination«, Resten af Tortur indenfor københavnsk Retspleje, blevet afskaffet 1837), Oprettelsen af Kriminal- og Politiretten i København 1845, den vigtige Arveforordning fra samme Aar. I Hertugdømmerne gennemførtes bl. a. en Lov om Tyveristraf og om Indiciebeviset (1843). Nogen Ære for den Fængselsreform, der indledes i Danmark efter 1840, tilkommer der ikke Stænderforsamlingerne; den blev iværksat af Regeringen netop paa Trods af en Modstand fra Stændernes Side, der skyldtes økonomiske Betænkeligheder.

Indenfor Kirke- og Undervisningsvæsen gennemførtes i Kongeriget visse, dog ikke meget omfattende eller dybtgaaende Reforme: en meget begrænset Lempelse i Sognebaandet, en lille Forbedring i Landsbyskolelærernes Kaar, Indledningen til Oprettelse af Realskoler og Borgerskoleklasser i Byerne (en Opfyldelse af udprægede Middelstandsonsker), alt sammen snarere smaa Skridt henimod en Udvikling end i sig selv noget meget betydningsfuldt. Stænderne naaede ogsaa til at drøfte Oprettelse af Folkehøjskoler og Landbrugsskoler, men deres Betydning her blev dog frem for alt den indirekte, at selve den grundtvigske Højskoletanke i sin oprindelige Skikkelse er Tanken om en hensigtsmæssig folkelig Uddannelse af vordende Stænderdeputerede og Stændervælgere.

I alle fire Stænderforsamlinger blev rejst Spørgsmaalet om Indførelse af almindelig Værnepligt til Afløsning af den særlige Pligt til Soldatertjeneste, der hidtil havde hvilet paa Bondestanden og skabt det afgørende Skel i Retsstilling mellem denne Stand og andre Samfundsklasser; Stænderne og Regeringen mødtes i Inter-

esse for denne Sag, skønt den dog først under Indvirkningen af de store Begivenheder i 1848 skulde blive moden til Gennemførelse; et Led i Forberedelserne før 1848 er Reformen i de militære Straffemetoder. Den vigtige Hærreform af 1842, hvorved den danske Hær blev skabt, der kom til at kæmpe i Krigen 1848—50, gennemførtes uden Medvirken af Stænderforsamlingerne, som maatte nøjes med bagefter at opholde sig over de Udgifter, den medførte.

Regeringens Forsøg paa at skaffe Jøderne i Hertugdømmerne en lignende fri Stilling som deres Trosfæller i Danmark strandede paa Stænderforsamlingernes Modstand, og kun en mindre Forbedring af deres Kaar blev gennemført. For Bilandenes Vedkommende var de vigtigste Foranstaltninger, der blev gennemført: Oprettelsen 1843 af Altinget som særlig raadgivende Forsamling for Island (et Vidnesbyrd om, at de danske Stænder ikke ønskede at have noget Overherredømme over den fjerne Rigsdel) og Forordningen 1847 om den gradvise Ophævelse af det vestindiske Negerslaveri, en Sag, Regeringen havde tilladt Stænderne at beskæftige sig med, skønt den utvivlsomt laa udenfor deres Kompetence som hverken vedrørende Landets almindelige Love eller noget Omraade, der var draget ind under Stænderforfatningen.

Det skyldtes den skarpe Kritik, der fra Stænderforsamlingernes Side var blevet rejst mod Finansstyrelsen, at der straks efter Christian VIII's Tronbestigelse gennemførtes en Budgetordning, der betød en virkelig gennemført »Offentlighed« i Statens Finanser. Allerede før Stændernes første Sammentræden 1835 var der blevet offentliggjort en »Oversigt« over Statens Indtægter og Udgifter og senere flere Regnskabsoversigter; Stænderinstitutionen fører umiddelbart til, at Regeringen aabner for et vist Indblik i Statens Økonomi: Regeringen blev under de nye Forhold ganske naturligt særlig interesseret i, at hele den offentlige Administration fremtraadte saa dadelfri som muligt; hertil skulde ogsaa tjene Forordningerne af 1840 angaaende det offentlige Kasse- og Regnskabsvæsen i Kongeriget.

Det er iøjnefaldende, at det hele Reformarbejde gik livligere og blev mere frugtbart i Kongeriget end i Hertugdømmerne. Dog kunde der 1841 for Slesvig og Holsten udstedes en systematisk og »moderne« Fattigforordning, som der ikke blev noget Sidestykke til i Danmark. Af ganske speciel Karakter var jo den administrative Reform, der fandt Sted ved Danskens Indførelse som Retssprog i Nordslesvig 1840. Selvom der paa visse Omraader ikke var saa megen Trang til Reformen i Hertugdømmerne som i Kongeriget, var der til Gengæld andre, navnlig de retslige Felter, hvor en gennemgribende Omdannelse af Forholdene var tiltrængt. I det hele har den konser-

vative Vedhængen ved gamle Forhold og Institutioner været størst i Hertugdømmerne; men hertil er desuden — og i stigende Grad — kommet en nationalt bestemt Uvilje mod alt, hvad der kunde smage af den i Regeringens hele Lovgivningspolitik fremtrædende Stræben efter at gennemføre en »Ensretning« (hvis man tør bruge et saa moderne Udtryk) af Forholdene i Monarkiets forskellige Dele.

Med Hensyn til Lovgivningen og Reformer udgør den hele Periode fra 1835 til 1848 et sammenhængende Tidsafsnit, præget af ensartede Bestræbelser, ogsaa hvad Regeringens Stilling angaar. Det kan ganske vist siges, at en væsentlig Del af de gennemførte store Love er enten fremkommet eller dog forberedt under Frederik VI, hvis sidste Aar for saa vidt kom til at svare til hans berømmelige Regeringsaar som Kronprins. Christian VIII's Tronbestigelse medførte dog visse nye Bestræbelser, foruden at de allerede paabegyndte blev fortsat; der vedblev at vise sig en ærlig Vilje til at svare til Tidens og »Udviklingen«s Fordringer, men den Betydning, de forfatningspolitiske og nationale Spørgsmaal nu fik, kunde ikke virke fremmende paa Interessen og Mulighederne for det mere praktiske Arbejde.

Den Hensyntagen, Regeringen viste Stænderforsamlingerne i Finansspørgsmaalet ved at gennemføre ganske vist ikke de Beparelser, men dog den større »Orden«, som fra deres Side var blevet krævet, er paa en særlig Maade karakteristisk; thi der var intet, der følte mere pinligt i Regeringskontorerne, end at Stænderne vilde røre saa meget ved dette kildne Punkt i Statsstyrelsen. *Stænderforsamlingerne var kun raadgivende, men de opnaaede dog en betydelig Indflydelse, der i nogen Grad nærmede sig til den, de vilde have haft, om de havde været lovgivende.* Kun i et ganske særligt Tilfælde som ved Trykkefrihedens Indskrænkning af 1837, hvor der mentes at foreligge en uomgængelig politisk Nødvendighed, kunde Regeringen finde det passende at gennemføre en Lov mod begge de paagældende Stænderforsamlingers Protest. I Almindelighed virkede de to Forsamlingers samstemmende Protester enten mod en hel Lov eller en enkelt ny Bestemmelse i en Lov som et Veto, der blev fulgt af Regeringen.

Regeringen var altid lydhor og ofte imødekommende over-

for Ønsker, der fremsattes af en eller flere af Stænderforsamlingerne; hvis f. Eks. den norrejske Forsamling udtalte sig for en bestemt Sag vedrørende Kongeriget i Almindelighed, ophævedes dog Virkningen af dens Initiativ, hvis Østifternes Forsamling udtalte bestemt Ønske i modsat Retning. Principielt og praktisk forbeholdt Regeringen sig — under alle Omstændigheder — Myndigheden til at vælge og vrage mellem de modstridende Raad og Forslag, den modtog fra Stænderforsamlingerne; kun saaledes blev den istand til at gennemføre den store Toldsag 1838; ved en saadan Sag viste Forbindelsen af et enevældigt Kongedømme med en raadgivende Folkerepresentation sig fra sin gunstigste Side (»Kongehaand og Folkestemme — begge stærke, begge fri«).

IV. Naar Samarbejdet mellem Regering og Stænder i de praktiske Samfundsspørgsmaal formede sig paa en saa overvejende harmonisk og i det hele frugtbar Maade, hænger dette naturligt sammen med Manglen paa større eller mere indgribende Modsætning i *de ledende Synspunkter overfor Samfundets Forhold og Statsmagts Opgaver*.

Vi ser denne Mangel paa Modsætning, naar Stænderne kan mødes med A. S. Ørsted ikke blot i en vis Mildnelse af gammel Straffelovgivning, men ogsaa i den skarpe Fremhævelse af Hensynet til det afskrækkende overfor alle forbryderiske Trusler mod Borgernes Liv og Ejendom — eller naar Stænderne ud fra deres Opfattelse af, hvad der bedst tjener Folkets Opdragelse og den aandelige Fred i Landet, mod den folkelig-religiøse Vækkelses Krav stiller sig til Værn for den bestaaende Statskirkeordning.

Stænderforsamlingerne afspejler i deres Helhed, hvorledes den sociale og økonomiske Individualisme, der netop i denne Tid har naaet et Højdepunkt af Magt over Sindene rundt om i Europa, ogsaa prægede Opfattelsen i de toneangivende og forende Lag indenfor det danske Samfund. Man holder stærkt paa Ejendomsrettens Ukrænkelighed, er begejstret for Frihandel og Frikonkurrence, ønsker snarere Indskrænkning end Udvidelse af, hvad der efter de bestaaende Love findes af offentlig Forsorg, er i det hele principielt stemt for Begrænsning af offentlige Institutioner og Foranstaltninger; man ønsker af

Statsmagten først og fremmest, at den skal spare paa sine Udgifter, og i den Kritik af de finansielle Tilstande, der havde en saa fremskudt Plads i Stænderforhandlingerne, beskæftiger man sig særlig energisk og vedholdende med Udgifterne til saadanne Formaal som Hofholdning, Diplomati, Forsvarsvæsen. Man mener, at der hidtil er anvendt alt for mange Penge i Forbindelse med de rent repræsentative Statsopgaver og til Fremhævelse af Landets Stilling udadtil (ogsaa overfor Nyttens af de oversøiske Kolonibesiddelser er man meget skeptisk).

Hvad Militærspørgsmaalet angaar, har Stemningen hos mange ogsaa været paavirket af Troen paa det usandsynlige i, at der nogensinde kunde blive Krig. Blandt Danske i Tiden mellem 1830 og 1848 har der raadet en ikke ringe Tillid til det Kulturfremskridt, der skulde være istand til at overvinde alle Krigslyster hos Europas Folk, en Tillid, der iovrigt maa ses paa Baggrund af almindelige Stemninger i Europa og de udpræget fredelige Tendenser hos Datidens Regeringer, hvad enten de var af konservativ-autokratisk eller liberal-konstitutionel Art. Hvis det endelig skulde komme til en Krig, hvori Danmark blev inddraget, nærede man ingen større Forventning om, hvad et saa lille Lands Forsvarskræfter skulde være istand til at udrette — selv en Orla Lehmann kunde nærmest blot tænke sig Landets Magtmidler sat ind paa »pludselige Overfald«. Det mærkes, at man tidsmæssigt befinder sig i Perioden efter 1807—14, men forud for 1848—49—50. Trods al Skepsis har Tanken om det selvfølgelige for Nationen i overhovedet at være beredt paa et væbnet Forsvar haft Tilslutning fra de allerfleste og er ved flere Lejligheder kommet varmt til Udtryk i Stænderforhandlingerne.

Hvor det drejer sig om de samfundsøkonomiske Spørgsmaal, kan der til Tider synes at være noget vist kunstigt tillært og ikke alt for naturligt rodfæstet i den Tankegang, der saa overvejende kommer til Orde i Stændersalene. Saa kraftigt man end udtalte sin Tilslutning til Frihandelsprinciperne, gik man dog ikke ugerne med til at beholde en Toldbeskyttelse for danske Erhvervsgrøene, som kunde have Gavn deraf; under den store toldpolitiske Debat i 1838 saa ganske sikkert den lille beskyttelsesvenlige Floj, der havde Drewsen som mest frem-

trædende Ordfører, for mørkt paa den Situation, der forelaa for Landets spirende Industri. I det hele viste de økonomisk-liberalistiske Tendenser sig ikke saa væsentlig stærkere i Stænderforsamlingerne, end de faktisk fremtraadte i Regeringens Politik. Det var netop særlig ved at følge med Tiden i denne Henseende, at det enevældige System havde faaet en noget anden Karakter, end det havde haft omkring 1800, da dets Stræben efter at skabe Frihed endnu havde været forbunden med Viljen til at opretholde hensigtsmæssige Statsreguleringer og Statsbeskyttelse. Helt var Traditionerne fra denne mere patriarkalske Enevælde dog ikke forsvundet. Der er Omraader, hvor Regeringen viser mere Interesse for humane og sociale Foranstaltninger end Folkets Repræsentanter. Det er ogsaa en karakteristisk Modsætning, naar Stænderne i 1836 beder Regeringen om offentligt at fralægge sig enhver Tanke om direkte Paabud med Hensyn til Hoveriets Afløsning, medens Regeringen ved Hoveriplakaten af 1838 undlader saaledes at binde Hænderne helt paa sig selv i dette Spørgsmaal.

Netop Landboforholdenes Behandling viser dog, hvorledes den enevældige Regering nu er kommet ind paa at se sin store Opgave i Omsorg for »Ejendomsrettens Hellighed«. I Stænderne var det kun et ret lille Mindretal, der tænkte sig de store Landboreformer videreført gennem ny, kraftig Indgriben fra Statsmagts Side i bestaaende Forhold; under de første Landbodebatter var det kun de egentlige Bønder i Forsamlingerne, der turde tænke sig dette. Det er Bondens typiske Tankegang, at den enevældige Konge maa kunne give de Love, han finder for godt, og derfor ogsaa er istand til at udstede alle de Love og Paabud, der kan tjene til Gavn for Bondestandens Interesser og til at hjælpe den paa en billig Maade af med trykkende Byrder. Modsat er det i Godsejerstanden, vi træffer den mest ubetingede og begejstrede Tro paa en uhammet Frikonkurrence som den Magt, der bør raade over alle Forhold i Verden og bestemme for enhver den Plads, han skal indtage i Samfundet. Den store Tale, Godsejer Grevencop-Castenskjold holdt under Debatten om Husmandsspørgsmaalet 1842 (se ovenfor S. 490 ff.), er vel nok det mest slaaende og klassiske Vidensbyrd om, hvorledes en dansk Godsejer i sin

C. N. DAVID
Socialøkonom, Journalist, Filantrop.

Bevidsthed har kunnet optage Tidens gængse social-økonomiske Forestillinger og ud fra dem er blevet den selvbevidste Forkynder af den uindskrænkede Ejendomsret og Konkurrence »fra Pol til Pol« og af Fattigdommens Nødvendighed. Den Opfattelse, en saadan Mand havde tilegnet sig, adskilte sig kun ved den Tone, hvori den blev fremsat, væsentlig fra A. S. Ørsteds Betragtninger, naar han i Regeringens Navn fremhævede den bestaaende Retsordnings Konsekvenser, eller fra C. N. Davids, naar han som den nationaløkonomisk videnskabelige — omend tillig humanitært indstillede — Teoretiker søgte at vise, hvor umuligt det var at gennemføre en virkelig Forbedring af Kaarene for en Samfundsklasse som Husmændene.

Den herskende Tankegang i Godsejerklassen vender sig her ikke blot mod ny Reformpolitik med Sigte paa Husmændene, men i »Ejendomsretten«s Navn mod »det unaturlige Fæsteforhold«, der efter de gældende Love bestod som et Beskyttelsessystem til Fordel for Gaardmandsklassen. Hvad der bestemte Godsejernes hele Stilling, var deres Ønske om at kunne raade aldeles frit paa og over al den Jord, der var henlagt til deres Godser — ogsaa med Hensyn til den Bondejord, over hvilken der nu kun tilkom dem en meget begrænset Raadighed. Forsaavidt som der for denne (ved flere Lejligheder saa tydeligt og klart fremtrædende) Higen og Tragten utvivlsomt frembød sig et idémæssigt Holdepunkt i Tidens almindelige økonomiske Frihedsteorier, laa der her en Fare for Bondestanden. Landbrugsteknisk kunde Bondebedriften endnu ikke hævde sig ved Siden af den større Bedrift, og dens Stilling var ogsaa af den Grund omdisputabel.

En Sikkerhed for, at Tidens individualistiske Idéer ikke skulde føre til en alt for stor Omvæltning i de bestaaende Institutioner og tilvante Forhold, laa dog allerede i den fremherskende Forsigtighed og meget stærke Respekt overfor »velerhvervede Rettigheder« (hvilket Begreb jo temmelig nødvendigt ogsaa maatte omfatte den Slags økonomiske Forhold, som Statens Borgere i god Tro havde indrettet sig paa, uanset om man var tilbøjelig til at anerkende disse Forholds oprindelige Begrundelse).

I de allerfleste Stænderforhandlinger fremtraadte en meget

tydelig og karakteristisk Uvilje mod »Kapitalisterne«, mod de Folk, der havde haft deres paa det tørre og krævet Prioritets-Renter af »Grundejerne« ogsaa i de trange Aar, da den faste Ejendom i Landet var sunket saa dybt i Værdi. Vi vilde have modt denne Stemning ogsaa i de senere Forhandlinger, hvis ikke den hele økonomiske Udvikling havde ført stadig længere bort fra Landbrugskrisens Forhold. De opadgaaende Tider danner en Baggrund for Udformningen af Anskuelser saa vel som en Forudsætning for de praktiske Spørgsmaal, man bliver sysselsat med — vel i nogen Grad ogsaa baade Baggrund og Forudsætning for det Overskud af Interesse og Kraft, der saa hurtigt fører den ny Folkerepræsentation ind paa at rejse de rent »politiske« Spørgsmaal.

V. *Forfatningsspørgsmaalet* som et Krav om væsentlige Ændringer i den givne Stænderforfatning blev rejst, da begge Kongerigets Stænderforsamlinger 1838 paa Algreen-Ussings Initiativ vedtog et Andragende om at blive forenet. Skønt det ikke samtidig krævedes, at den ønskede Stænder-Rigsdag skulde have lovgivende Myndighed, saas dog med rette straks i »Foreningssagen«s naturlige Forlængelse Tanken om en Indførelse af virkelig konstitutionelle Statsformer. Der opstod en Modsætning mellem Stændernes Flertal og Regeringen, som straks stillede sig afvisende overfor Foreningskravet; der fuldbyrdedes allerede en Deling mellem »liberale« og »konservative«.

Umiddelbart efter Christian VIII's Tronbestigelse i December 1839 rejste en Flok københavnske Kandidater og Studenter under Orla Lehmanns Førerskab Kravet om en Forfatning »som den norske«. Kravet gentoges med mere eller mindre tydelige Ord i Adresser rundt om fra Provinsen. Den nye Konge stillede sig afvisende og tilkede gav kun Villighed til at gennemføre administrative Reforme. Man satte derefter fra liberal Side sit Haab til de i 1840 sammentrædende Stænderforsamlinger, og en stor Mængde Adresser med talrige Underskrifter angaaende Indførelse af Skattebevillingsret og Stændernes Forening blev indsendt saavel til den nørrejyske som til Østifternes Forsamling. Begge Forsamlinger vedtog at gøre Kongen bekendt med disse Henvendelser ved at indsende dem til ham og bad samtidig om, at Kongen vilde overveje »en friere Udvikling af Samfundsforholdene«. I sine Breve som kgl. Kommissarius tilraadede A. S. Ørsted meget energisk Kongen at gøre Indrømmelser. Som

Understrøm i Stænderforhandlingerne gaar, at »noget maa der gøres«, alene fordi de personlige Egenskaber hos den nye Tronfølger (Frederik VII) gør det umuligt, at man med nogen Tillid kan imødesee en Fremtid uden »statsrettlige Garantier«. I begge Hertugdømmernes Stænderforsamlinger vedtoges samtidig et Ønske om deres indbyrdes Forening, men intet videregaaende Andragende (1838 var det blot Slesvigs Stænder, der havde andraget om Foreningen). De politiske Krav fremføres paa denne Tid med mest Styrke i Kongeriget. Ved Stændervalgene 1840—41 blev Udfaldet i det hele meget gunstigt for Liberalismens Mænd og for saa vidt et Vidnesbyrd om Vælgernes Tilslutning til deres Idéer eller dog — for Landdistrikternes Vedkommende — om, at Modstanden ikke gjorde sig stærkt gældende. Indenfor Regeringen sejrede nu A. S. Ørsteds Indflydelse og dermed den Tanke, at det virkelig var nødvendigt at gøre noget for en »Udvikling« af Stænderinstitutionen og ikke blot at blive staaende ved administrative Reforme¹⁾.

Hidtil var det hele Spørgsmaal om Forholdet til Hertugdømmerne og om Slesvigs Stilling ikke af de danske liberale blevet set som nogen særlig Vanskelighed for Forfatningssagens Løsning; selvom der i Adresser til Østifternes Stænder 1840 var Tale ikke blot om Forening af Kongerigets Stænderforsamlinger, men ogsaa om Slesvigs Inddragelse under en saadan forenet Stænderforsamling, var dette sidste dog absolut endnu ikke en Sag, der stod i Forgrunden for den almindelige Bevidsthed. Først ved Orla Lehmanns berømte Tale 28. Maj 1842 blev Tanken om et »Danmark til Ejderen« fra liberal Side rejst paa en Maade, der betød en virkelig Protest mod enhver Tanke om fast, forfatningsmæssig begrundet Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, en skarpt formuleret Hævdelse af den faste politiske Samhørighed mellem Slesvig og Danmark.

Fra Regerings Side havde man stadig haft Opmærksomheden henvendt paa Forholdet mellem de forskellige Rigsdele og de Vanskeligheder, der her frembød sig. Da man nu skulde til at forberede en Ændring i Stænderinstitutionen, kunde man kun tænke sig at bygge paa et Fællesskab for det hele Monarki og fandt derfor, at den nye preussiske Indretning med visse fælles Udvalg for de forskellige Stænderforsamlinger udgjorde det passende Forbillede for en Ordning, der kunde imødekomme Ønsket fra alle fire Stænderforsamlinger ved at give hver især, Holstens saa vel som de tre andre, Andel i en Slags Fællesrepræsentation. At Christian VIII's Regering virkelig i 1842 er behersket af et Ønske om at styrke og

1) Interessen for den sidste Slags Reforme var utvivlsomt stor indenfor Regeringen som Helhed og hos Kongen. Mag. V. Gay meddeler mig (efter at nærværende Fremstilling i det væsentlige var afsluttet), at han i Statsministeriets Arkiv har fundet forskellige Betænkninger, afgivet af fremtrædende Mænd 1840—42, bl. a. Minister O. Moltke og Kabinetssekretær Adler, angaaende Kollegievæsenets Omdannelse til et Ministerialsystem og Indførelse af et »udvidet Statsraad« til Forberedelse af Lovudkast.

udvide Betydningen af det repræsentative System, derom vidner ikke mindst den direkte Opfordring, Stænderforsamlingerne nu faar til at beskæftige sig med Statsbudgettet (omend uden formel Forelæggelse af det).

Man undervurderede imidlertid Modsætningen mellem de forskellige Rigsdele og Nationaliteter; det hjalp intet overfor denne Modsætning, at flere slesvigholstenske Mænd netop 1842 var blevet udnævnt til høje Statsemeder. Medens Østifternes Stænder gav en uforbeholden, de nørrejske Stænder en meget forbeholden Tilslutning til Planen om de fælles »Stænderkomitéer«, stillede begge Hertugdømmernes Stænderforsamlinger sig afvisende under bestemt Protest mod at blive knyttet politisk nærmere til Kongeriget. Samtidig kom det i den slesvigske Stænderforsamling til det voldsomme Sammenstød mellem Dansk og Tysk, hvis dramatiske Midtpunkt var Begivenhederne 11. November 1842, da P. Hiort Lorenzen mod hævdunden Skik og paa Trods af Forsamlingsflertallets rasende Protest dristigt »vedblev at tale Dansk«. Den offentlige Opmærksomhed kommer herefter langt mere til at samle sig om Sprogforholdene og om Slesvigs Forhold til Danmark end om selve Forfatnings-sagen; i klar Erkendelse heraf beslutter Regeringen indtil videre at lade denne Sag hvile.

Det var i udpræget Grad et *Brud*, der fandt Sted i 1842 ved den saa heftigt opblussende Strid mellem Danske og Tyske, et Brud paa den Udvikling, der hidtil, trods alle forstyrrende Forhold og modvirkende Bestræbelser, dog nærmest var gaaet i Retning af at styrke Sammenholdet og Fællesskabet for hele Befolkningen indenfor det dansk-holstenske Monarki. Stænderlovene og Toldloven af 1838 havde kunnet gennemføres under de bedste Udsigter for et fortsat og voksende harmonisk Samliv mellem Danske og Tyske indenfor Rammerne af den gamle fælles Statsbygning. Allerede Striden om den nye nordslesvigske Sprogordning af 1840 var lidt ildevarslende; men først 1842 kom den Situation, der gjorde det indlysende nødvendigt at regne med nye Forudsætninger. Det er ikke i sig selv mærkeligt, at Regeringssystemet kun viste mangelfuld Evne til straks at gennemføre en virkelig politisk Tilpasning og Nyorientering, men naturligvis blev Følgerne heraf meget uheldige.

Patentet af 29. Marts 1844 angaaende Retten til at tale Dansk til de slesvigske Stænder var Resultatet af brydsomme Overvejelser og megen Vaklen frem og tilbage; det byggede endnu paa Forestillingen om den tyske Nationalitets Adkomst til Herredømmet i Sønder-

jylland. Det Algreen-Ussingske Forslag i Roskilde 1844 om »Midler til Betryggelse af Statsenheden« indledede et ved sine Følger ikke heldbringende Samarbejde mellem Folkerepræsentanter og Regering om at bekæmpe Monarkiets truende Opløsning ved Hjælp af teoretiske Undersøgelser og offentlige Proklamationer. Man vilde forebygge en Udnyttelse til Skade for Statsenheden af det Arvespørgsmaal, der vilde komme til at foreligge indenfor en overskuelig Fremtid, saafremt man maatte regne med, at den barnløse Tronfølger skulde blive sidste Mand af det oldenborgske Kongehus' Hovedlinje. Den umiddelbare Følge blev imidlertid, at de holstenske Stænder endnu i 1844 vedtog en »Retsforvaring«, der opstiller den fuldt »færdige« slesvigholstenske Statsteori, hvori Augustenborgernes Paastand om deres Arveret til Hertugdømmerne er blevet et Led. 8. Juli 1846 udstedtes det kgl. aabne Brev om, at de gældende Arveregler sikrede det samlede Monarkis fortsatte Bestaaen under een Hersker i al Fremtid. »Brevet« fremkaldte Protester og Bevægelse i Hertugdømmernes tyske Befolkning og i det store Tyskland, umuliggjorde ethvert Samarbejde mellem Regeringen og de i 1846 sammentrædende slesvigske og holstenske Stænder, fremkaldte hos de venligsindede Magter i Europa Indtryk af en uforsigtig og fremfusende Politik fra Danmarks Side. Det aabne Brev var et Fejlgreb, der vidnede om ringe Forstaaelse af den foreliggende national-politiske Situation og desuden om Mangel paa Evne hos det lille Lands Politikere og Statsmænd til at overskue de udenrigspolitiske Følger af en saadan Fremgangsmaade.

I en vis Tilknytning til det aabne Brev stillede Orla Lehmann 1846 i Roskilde Stænder Forslag om at kræve en fri Forfatning for Danmark og Slesvig i Forening med kun løsere Tilknytning af Holsten og Lauenborg; et tilsvarende Forslag stilledes i Viborg, men ingen af Stederne satte det Frugt i noget Andragende til Regeringen; man fandt endnu ikke Tidspunktet inde. I en Adresse til Kongen fremførte derimod de jyske Stænder en Behudelse af, at de næste Gang ikke vilde lade sig afholde fra at stille Krav om »en folkelig Medvirkning« i Statsstyrelsen, man endnu denne Gang holdt tilbage. Kort efter fremhævede den københavnske Liberalismes Hovedorgan, hvorledes en bestemt Begrænsning af Staten — med andre Ord: Løsningen af det slesvigske Spørgsmaal — var den nødvendige Forudsætning for Løsningen af Forfatningsspørgsmaalet.

Noget bestemt formet Udkast til en fri Forfatning kom ikke til at foreligge som Resultat af de forfatningspolitiske Stænderforhandlinger. Men Udviklingen fører dog saa langt som til den første Opstilling og Skitsering af det nationalliberale Program, der i 1848 skulde blive baade Konge- og Folkeprogrammet.

Det var *det slesvigske Spørgsmaal*, der blev den store An-

stødssten for Forfatningssagens rolige og mere »organiske« Udvikling. Hvis ikke dette Spørgsmaal havde lagt sig i Vejen, vilde der utvivlsomt allerede i Christian VIII's Tid være blevet gennemført en Udvidelse af den under Frederik VI grundlagte repræsentative Ordning. Det vilde i saa Fald være blevet en meget moderat Udvidelse og da ikke mindst, hvad Valgrets- og Valgbarhedsregler angaar. Den liberale Bevægelse var ikke knyttet til nogen Tanke om almindelig Valgret; vi har tværtimod set, hvor selvfølgelig man fandt en Begrænsning af Valgret og Valgbarhed efter Skatteevne og Formue. Den politiske Misfornøjelse vendte sig i det hele ikke meget mod de i Stænderforfatningen givne Valgretsregler, men Kritiken samlede sig i det væsentlige om de Grænser, der var sat for Stændernes hele Stilling og Indflydelse¹).

VI. Et vigtigt Resultat af Stænderinstitutionen blev i sig selv de nye politiske Bevægelser, der danner Indledningen til den statsborgerlige Rejsning og Selvstændiggørelse for brede Lag af Folket, der senere skulde fortsættes indenfor Rammerne af det parlamentariske Liv her i Landet. Bevægelsen afspejler sig i Stænderforsamlingerne, men de fører ikke til egentlige organiserede Partidannelser, der kan glide ind som noget Led i den hele Ordning af Stændernes Virksomhed. Omend ligeindede indenfor Stændersalen har mødtes til fælles Raadslagning og private Afgørelser, er der jo ikke Tale om Sammenkomster, der kan sidestilles med »Partimøder« i en senere Tids Forstand. Det bidrager netop til at skabe det umiddelbare Præg over Forhandlingerne, at den enkelte Deltager har kunnet føle sig ubunden af bestemte Partibaand, og at den, der vinder Førerskabet i en Sag, kun gør det i Kraft af personlig Autoritet og Indflydelse paa sine Kolleger. Ogsaa med Hensyn til det politiske Liv, der opstod udenfor Stænderne,

1) Heller ikke i Bondebevægelsen møder vi før 1848 det Valgretskrav, der efter den store Omvæltning skulde blive saa afgørende. Ganske vist andrager flere Landkommunalforeninger 1846 Roskilde Stænder om at kræve Valgret og Valgbarhed for enhver selvstændig Statsborger — men det er, som det udtrykkelig fremhæves, »navnlig Valgbarheden«, man ønsker udvidet, og Begrundelsen er, at Bønderne skal have Adgang til at vælge intelligente Mænd udenfor Grundejernes Kreds, da Standen selv tæller for faa Medlemmer med tilstrækkelig Kundskab og Selvstændighed (Std., Sp. 625—31, jfr. ovenfor S. 531).

finder vi, at det vel gav Anledning til Foreningsdannelser med politisk Præg, men ikke til Dannelsen af rent partimæssige Organisationer. Snarere end om »Partier« bor vi for denne Tids Vedkommende blot nøjes med at tale om politiske »Bevægelser« eller »Retninger«.

Ved en Betragtning af *de politiske Bevægelseres Udvikling i Kongeriget* bliver det straks iøjnefaldende, at der ingen folkelig politisk Bevægelse fandtes som Forudsætning for Stænderinstitutionens Tilblivelse. At der i visse private Kredse kan have ytret sig konstitutionelle Tendenser og Ønsker, betød jo ikke det samme som en offentlig fremtrædende Bevægelse. Selve Stænderforfatningens Udstedelse synes ikke at have vakt alt for megen Opmærksomhed, derimod blev Forberedelsen til de første Stændervalg Udgangspunktet for en politisk Vækkelse i videre Kredse af Befolkningen. I Løbet af Efteraaret og Vinteren 1834—35 opstaar en Bevægelse, der opfattes som liberal, og som særlig vender sig med Kritik mod den hele Statshusholdning; denne »Opposition«s Bannerfører var Algreen-Ussing, hvis Feltraab var et stadig gentaget Krav om »Offentlighed og Orden« i Statens Finanser, og som vandt en fremskudt Stilling i Stænderne netop særlig i Kraft af sin Iver paa dette Omraade.

I sit Udspring var da den danske liberale Bevægelse i ikke ringe Grad en Skatteborgerbevægelse, behersket af Forestillinger om, at det bestaaende System medførte en uforsvarlig Ødselhed og Uorden i den hele Administration af Statens Midler. Der blev herved en meget naturlig Jordbund for Ønsker om Indførelse af en Forfatning med bevilgende og kontrollerende Myndighed for Folkerepræsentationen. Allerede inden Frederik VI's Død fremtraadte de nye politiske Modsetninger paa en umiskendelig Maade; men først efter Christian VIII's Tronbestigelse fremtræder gennem de Krav, der nu aabent stilles, Liberalismen som en utilsloret Forfatningsbevægelse med tilsyneladende talstærk Tilslutning. Hurtigt ses det ogsaa nu, at der indenfor den liberale Bevægelse findes forskellige Retninger: en mere radikal, der saa det eneste tilfredsstillende i en dansk Konstitution efter norsk eller vest-europæisk Monster, og en mere moderat, der mente, at »noget maatte gøres«, men kunde tænke sig at blive tilfreds med en

videre Udvikling af Stænderinstitutionen, endogsaa uden formelt Brud med Kongelov og Enevælde (da man ikke fra denne Side fandt det praktisk at lægge alt for megen Vægt paa »statsrettelige Garantier«). Fælles for de to Retninger er, at de ikke kan slaa sig til Taals med rent administrative Forbedringer, men kræver noget mere.

Den moderate Retnings mest typiske Repræsentanter er Mænd, der som Algreen-Ussing allerede har gjort sig kraftigt gældende i Tredivernes Stænderforsamlinger, medens den radikale i første Række — men langtfra udelukkende — repræsenteres af den Kreds af unge Politikere, der fremtræder efter Christian VIII's Tronbestigelse med Orla Lehmann som den mest virksomme Kraft saavel indenfor Stænderne som i den folkelige Agitation. Imidlertid har den nævnte Modsætning væsentlig gjort sig gældende i Østifterne og særlig i Hovedstaden. Vi faar gennem Stænderforhandlingerne det Indtryk, at Stemningen hos de jyske liberale i det hele eller dog aldeles overvejende var præget af de mere radikale Tendenser. Et fælles Træk for Forholdene i Jylland og paa Øerne er det, at Forfatningskravene ved 1842 synes at have tabt en stor Del af den Tilløkkelse, de 1840 saa pludseligt syntes at have vundet for videre Kredse af Befolkningen.

For saa vidt skulde der paa dette Tidspunkt være skabt nye Muligheder for de konservative Strømninger, der var opstaaet som Reaktion mod de liberale Rørelser. Det havde straks været et meget nærliggende Argument mod Liberalismen at stemple denne Bevægelse som »uhistorisk« og fremmedartet, som helt værende uden naturlig Rod i danske Forhold og derfor uden noget virkeligt Ærinde til danske Mennesker. Det laa da ogsaa nær at drage en Sammenligning med konstitutionelt regerede Lande som f. Eks. selve England, hvor man kunde finde, at de sociale Forhold var mindre lykkelige, maalt med Forholdene i Danmark.

Det var ikke betydningsløse Kredse, der straks vendte sig mod Tanken om en dansk Konstitution og ønskede at fastholde Enevælden som den Forfatningsform, der passede bedst med Folkets Karakter og havde frembudt de hidtil bedste Vilkaar for dets Udvikling. Som Tilhængere af Enevælden møder vi fremtrædende Mænd i det litterære og religiøse Aandsliv,

Mænd af Embedsstanden og Borgerskabet, men frem for alt Repræsentanter for de agrariske Klasser i Samfundet: Gods-ejere og Bønder. I de jyske Stænder har Godsejerne i det hele været konstitutionelt sindet, men i Østifternes Stænder er den overvejende Del af Godsejernes Repræsentation, der her har et kraftigere og mere gennemgaaende Præg af Fornemhed og Rigdom, paa Enevældens Side. Derimod lyder der i Viborg og i Roskilde ganske ensartede Bønderøster, der vidner paa een Gang om Paaskønnelse overfor den Kongemagt, der har kunnet udrette saa meget til Gavn for den store Landbostands Udvikling, og om dyb Mistvivl angaaende et liberalt Forfatnings-systems Evne til at føre denne Gerning videre. Det er ikke blot en vis primitiv Betragtningmaade, der paa denne Maade kommer til Orde; der er ogsaa et virkelig realpolitisk Instinkt, der hæfter sig ved det historisk givne, hvis Følger kan over-skues, men frastødes ved Tanken om nye Eksperimenter.

»Grundtvigianismen«s første Indsats i dansk politisk Historie blev et forgæves Forsøg paa at rejse dette Bondeinstinkt (i Forbindelse med den gammel-lutherske Ærbødighed for Kongemagten indenfor de religiøst vakte Kredse) til virkningsfuld Kamp mod den liberale Forfatningsbevægelse.

Hvad der indenfor de førende Lag af Folket bidrog væsentlig til at dæmpe Modsætningerne, var den almindeligt udbredte Tro paa en »Udvikling«, der virkede i Kraft af en umiddelbar historisk Nødvendighed uanset mere eller mindre sejt Fastholden af det bestaaende fra de konservative Kræfters Side, det mere eller mindre vellykkede i Forsøgene paa at hidføre noget nyt fra modsat Side; selve Kongens politiske Tankegang var behersket af Idéen om en »gradvis« Udvikling. Allerede 1842 saa det ud, som om det skulde lykkes Regeringen med Støtte fra moderat-liberal og til Dels ogsaa fra »radikal« Side at paabegynde en Løsning af Forfatningssagen. Da kom det nationale Brud, der standsede Forsøget, det Brud, der skabte en bitter Sorg hos de gammeldags tænkende Patrioter, men gav ny, betydningsfuld Styrkelse til den radikale Retning, der hidtil havde skudt det konstitutionelle Krav stærkest frem. Det var denne liberale Retning, der nu særlig antog sig Danskhedens Hævdelse indenfor det slesvigske Omraade

som sin særlige Sag, og det som en Sag, der fra nu af blev stillet stærkere i Forgrunden end selve Forfatningskravet.

Der blev fra denne Retnings Side fra nu af kun Tale om at rejse det sidste Krav som Kravet om en Forfatning, der skulde gælde for et »Danmark til Ejderen« og være bygget paa den faste Forbindelse af Slesvig med Danmark, men ikke paa nogen Forudsætning om en fast Samhørighed mellem Holsten og nogen Del af det øvrige Monarki.

Hidtil havde de liberale i Danmark nærmest blot betragtet de slesvigholstenske liberale som Aandsbrødre og gode Fæller i Forfatningskravet. Den »Nationalliberalisme«, hvortil dansk Liberalisme nu blev omskabt, kom derimod i bestemt Mod-sætningsforhold til Slesvigholstenismen og ligeledes, omend paa mindre gennemført Maade, til Regeringens Bestræbelser for at opretholde hele det gamle dansk-holstenske Monarkis Enhed jævnsides med en Anerkendelse af Hertugdømmernes indbyrdes Forbindelse i administrativ Henseende. Den nu ikke blot forfatningspolitisk, men ogsaa — og først og fremmest — nationalpolitisk orienterede Liberalisme fik her en naturlig Tilknytning til denne ny skandinaviske Bevægelse — Nordens Enhed skal træde i Stedet for den gamle dansk-tyske Statsenhed —, og den fik en Mulighed for at opnaa Føling med Kredse, der ikke havde haft noget til overs for den politiske Opposition i dens oprindelige Former. Samtidig øgedes ganske vist Afstanden fra de moderat-liberale, der ikke kunde følge den ny nationale Kurs.

Det næste betydningsfulde Træk i den liberale Bevægelses Udvikling bliver den heldige Iværksættelse af en fast organiseret Forbindelse mellem dens ledende Mænd og Bondestanden.

At mange Bønder saa varint erklærede sig for Enevældens Bevarelse, var paa en vis Maade, rent historisk set, bedre begrundet end de store Godsejeres Optræden i samme Retning. Den danske Enevælde byggede jo i sin Oprindelse paa den pludseligt og fuldstændigt gennemførte Afskaffelse af et Gods-ejervælde; dens Landboreformer var i en særlig Grad gaaet paa tværs af, hvad Gorsejerklassen ansaa for sine Interesser og som sin Ret; paa Forhaand har man da ogsaa fra Rege-

ringens Side ventet sig de største Vanskeligheder og den skarpeste Opposition netop fra Godsejerklassens Side. Tydeligt skulde det ved flere Lejligheder vise sig, at Godsejerne i en særlig Grad følte sig tilsidesat og hæmmet i deres Frihed ved den bestaaende Landbolovgivning; som Forholdene kom til at arte sig, maatte de imidlertid i Regeringens hele Holdning overfor alle nye Spørgsmaal se en vis Garanti for Fremtiden, medens de maatte frygte Folgerne af en demokratisk Udvikling. Ganske omvendt gik det med Bønderne: jo mere man fra denne Stands Side maatte paaskønne, hvad der i tidligere Tid var gjort for den ved indgribende Reforme, i desto højere Grad maatte man føle det som en Skuffelse, naar Regeringen nu viste en langt større Forsigtighed ved enhver Indgriben i bestaaende Retsforhold, en aabenbart langt større Hensyntagen overfor Godsejerne.

Godsejerklassens landbopolitiske Program, som vi direkte og indirekte finder det udtrykt hos dens førende Talsmænd, gik først og fremmest i Retning af, at enhver Godsejer efterhaanden skulde opnaa lige saa fri Raadighed over sit Fæstegods, som han havde over Hovedgaarden. Herimod rejste sig Bondestandens Krav om, at det var Fæsteren, der ved en Afvikling af det ulidssvarende Fæsteforhold skulde opnaa at faa sin Gaard til fri Besiddelse. Programmet for en Bondebevægelse er givet dels herved, dels ved Kravet om Bondestandens fulde borgerlige og menneskelige Ligestilling med andre Samfundsklasser (lovgivningsmæssigt særlig ved Indførelse af almindelig Værnepligt og lige Beskatning af alt Hartkorn). Paa dette Program, skitseret allerede 1838 af de liberale Talere (Algreen-Ussing og Lehmann) ved Stavnbaandsfesten paa Bellevue, rejstes, med Landkommunalordningen af 1841 og de stadig opadgaaende Landbrugs-konjunkturer som Forudsætning, i Løbet af Fyrreterne en ret kraftig Bondebevægelse, i det hele dog kun med Tilslutning i Østlifterne, hvor det meste Fæstevæsen fandtes (og hvor derfor naturligvis ogsaa Selvejerne, af Hensyn til deres Børns Fremtid, var mest interesseret i Udviklingen paa dette Omraade). Skont ogsaa Husmandsspørgsmaalet her fik sin Betydning, og en Husmand (P. Hansen, Lundby) var en af de banebrydende Agitatorer, blev Bevægelsen dog en udpræget

Gaardmandsbevægelse. For Husmændene var Tiden endnu ikke kommet til at gøre sig selvstændigt gældende; men som det indenfor den almindelige Landbefolkning kun var Gaardmændene, der ved Ständerinstitutionen og Landkommunalordningen var kaldt til Deltagelse i det ny offentlige Liv, saaledes var det ogsaa kun dem, der sad inde med nogen Mulighed og Bæreevne for frie Sammenslutninger og offentlige Bestræbelser. Iøvrigt er der ogsaa her en karakteristisk Modsætning mellem Land og By: nogen Haandværkerbevægelse paa Lavsvæsenets Forudsætninger skulde det, trods Tilløb dertil, ikke lykkes at faa rejst.

De Former, Agitationen blandt Bønderne straks antog, førte Regeringen til at gøre et mislykket Forsøg paa at standse den ved »Bondecirkulæret« i November 1845; en Kreds af liberale Politikere kom derimod Bevægelsen imode med Forstaaelse og skabte dens Landsorganisation ved Dannelsen af Bondevennernes Selskab i Maj 1846. Derved er der sluttet et faktisk Forbund mellem Bondestand og Liberalisme; Enevælden har selv stødt sine Bønder fra sig. Lige før 1848 staar Nationalliberalismen som den politiske Retning, hvis Mænd har stillet sig Maal og paataget sig Opgaver, der ligger som i direkte Fortsættelse af de Retningslinjer, der paa vigtige Omraader havde været bestemmende for det enevældige Styre. Den bondevenlige Indstilling og Indsats varsler om en Genoptagelse af de store Landboreformer paa videregaaende Maade, end den enevældige Regering nu selv tænkte sig muligt, og i selve Ejderprogrammet ligger en Videreførelse af den Tendens, der trods alle Helstatsbestræbelser ogsaa indenfor Enevældens Politik havde kunnet faa et saa klart Udtryk som Adskillelsen af de slesvigske og de holstenske Stænder. Nationalliberalismen lod ikke sit Standpunkt i nationalpolitisk Henseende bestemme af en virkelig national Opfattelse, krævede ikke en Grænse efter Sprog og Sindelag, men hæftede sig som Regeringen selv ved juridisk-historiske Synspunkter; derfor har det hele »Grænsespørgsmaal«, uanset den forskellige Opfattelse i Sprogspørgsmaalet, en Tid kunnet tjene til at nærme Opposition og Regering til hinanden i den fælles Følelse af Fare for Fædrelandet. Algreen-Ussings Forslag i 1844 angaaende Arvespørgsmaalet er ikke Udtryk for noget natio-

nalliberalt Standpunkt, men for en moderat-liberal Tankegang, der er indstillet paa fuld Tilslutning til Regeringens Forsøg paa at holde det hele Monarki sammen; fra national-liberal Side yder man imidlertid dette Forslag Støtte, og i nogen Grad paaskønnede man, hvad der blev Resultatet deraf. Den fælles Fjende for Regeringen og de politiske Bevægelser i Danmark var efter 1842 Slesvigholstenismen.

VII. Sammenlignet med den tilsvarende politiske Bevægelse i Kongeriget havde den *slesvig-holstenske Bevægelse* en sen Udvikling, og den fremtraadte længe paa en meget mere spagfærdig Maade.

Dette kan synes forbavsende, ikke blot fordi der dog i 1830 havde været saa stor Frygt indenfor Regeringen for en Bevægelse i Hertugdømmerne, men navnlig ogsaa fordi et liberalt Forfatningskrav her, ganske modsat Kongerigets Forhold, kunde knytte sig til bestemte historiske Traditioner og Idéer. Selv af den danske Regering var det i Virkeligheden anerkendt, at Kongeloven som Regeringsform (et andet Spørgsmaal var det rent arvelige) ikke gjaldt for noget af Hertugdømmerne, hvilket Slesvigholstenerne selv længe har villet opfatte som den »Hovedkendsgerning«, der dannede det egentlige politiske Skel mellem Kongeriget og Hertugdømmerne; hvad Regeringen derimod ikke vilde anerkende, var de ved Kiels Universitet og fra Ridderskabets Side hævdede Teorier om den gamle slesvig-holstenske Stænderforfatning som endnu retslig bestaaende (med Ridderskabets Korporation som den faktisk tilbageværende Levning) og om en dermed følgende, aldrig ophævet Ret for Hertugdømmerne til at have en fælles Folkerepræsentation. Naar der ikke rejstes nogen kraftigere Opposition imod, at der ved Udformningen af den ny Stænderforfatning ikke blev taget Hensyn til disse Teorier, skyldtes det maaske nok noget, at den Provinsdeling, der gennemførtes ved Stænderinstitutionen i Danmark, virkelig har kunnet tjene Slesvigholstenerne til en vis Beroligelse med Hensyn til Adskillelsen af de slesvigske og de holstenske Stænder (for saa vidt svarede altsaa Ordningen til sin Hensigt, men paa den anden Side har den jo kunnet fremkalde det Indtryk, at Kongeriget efter Regeringens Skon ikke skulde

være at opfatte som nogen fastere Enhed end »Slesvig-Holsten«; hvis der kun var blevet een Stænderforsamling i Kongeriget, vilde der have ligget en stærkere Demonstration i Adskillelsen af Slesvigere og Holstenere). Mere afgørende har dog været en udbredt moderat eller konservativ Stemning i Befolkningens førende Lag, en vis naturlig Fjernhed fra radikale Tidsstrømninger, der forklares ved de i mange Maader saa gammeldags Samfundsforhold og ved de stærkt provinssielle Vilkaar for alt offentligt Liv. Kendsgerninger er det, at allerede de i 1832 indkaldte »erfarne Mænd« lagde en opsigsvækkende Taknemmelighed og Loyalitet for Dagen, og at en særlig Moderation for ikke at sige Konservatisme prægede de politiske Forhandlinger i Slesvig og Itzehoe under alle de tre første Stænderforsamlinger (til og med 1840).

Misfornøjelse over, at der ikke var kommet nogen Gang i Arbejdet for en slesvig-holstensk fri Forfatning, fremkaldte ved 1840 en »nyholstensk« Bevægelse (af dog kun forbigaaende Betydning) med det Maal at tilvejebringe en fri Forfatning for Holsten alene; den samme Misfornøjelse førte P. Hiort Lorenzen, den ihærdigste af de slesvigske Politikere, over i den danske Liberalismes Lejr. Uden Forbindelse med de forfatningspolitiske Brydninger var den Bevægelse i Nordslesvig, der allerede ytrede sig overfor den første Stænderforsamling gennem Sprogandragender; denne Bevægelse bundet i Befolkningens Selvhævdelse overfor Embedsstanden, og dens Maal er Indførelse af dansk Regerings- og Retssprog overalt, hvor der er dansk Kirke- og Skolesprog. De iøjnefaldende Interesser, der blev vist denne Sag af Danske udenfor Slesvig, følte med megen Irritation af Slesvigholstenerne som en taktløs og meget betænkelig Indblanding i indre slesvigske Forhold; hurtigt begyndte man i de sproglige Ønsker at se en for Slesvigs Enhed farlig »Partisag«. Sprogspørgsmaalet bidrager paa denne Maade til at berede Jordbunden for de Stemninger, der kommer saa kraftigt til Udbrud i 1842, da Regeringens Plan om »Stænderkomitéer« blev opfattet som et Forsøg paa at inkorporere Hertugdømmerne i Danmark, og P. Hiort Lorensens Optræden som dansk Taler i Slesvigs Stænder er tilstrækkelig til at fremkalde en saa voldsom Forbitrelse.

Fra 1842 omformedes Liberalismen i Danmark til en Natio-

nalliberalisme, og først fra nu af kom der virkelig Fart i den slesvigholstenske Bevægelse. Efter sin egen Opfattelse blev den nu den nødvendige Reaktion mod danske Anneksionsbestræbelser overfor Hertugdømmerne, og uheldigvis tjente hele den Politik, der blev ført fra dansk Side, kun alt for meget til at give denne Opfattelse en Baggrund, som kunde udnyttes. Naturligvis hentede i Virkeligheden Slesvigholstenismen sin egentlige Styrke fra den tyske Enhedsfølelse og Enhedsbevægelse og vilde være fremkommet, uanset hvilken Politik man havde ført fra dansk Side; det var dog en uheldig Mangel paa Forstaaelse, naar man her ved den Behandling, man gav Arvespørgsmaalet, ikke tog sig i Agt for unødvendigt at udæske ogsaa de fyrstelige og konservative Interesser i Tyskland.

Allerede 1844 kunde Holstens Stænder, som Modtræk mod den danske Hævdelse af »Statsenheden«, fremlægge den »færdige« slesvigholstenske Lære med de tre Hovedpaastande om Hertugdømmernes Selvstændighed, om deres særlige Arveretsordning modsat Kongelovens Bestemmelser, og om deres garanterede indbyrdes Forbindelse. Det sidstnævnte Punkt var det, der hidtil altid havde været absolut i Forgrunden, naar »Landsrettigheder« blev drøftet i Stænderforsamlingerne, og Nr. 1 var blevet den »Selvstændighed«, man nu mente paa det alvorligste truet fra dansk Side; at Arveretten nu — og først nu — drages frem som et væsentligt Led i de Forhold, der begrunder Hertugdømmernes Særstilling, skyldes kun den Situation, der tilfældigvis er kommet til at foreligge, ikke at dette Spørgsmaal paa nogen Maade har haft en virkelig grundlæggende Betydning for den slesvigholstenske Bevægelse. Med de teoretiske Grundsætninger, der saaledes var fastslaaet, gled Bevægelsen ind i et helt uløseligt Modsætningsforhold saavel til Regeringen som til de andre politiske Bevægelser, og deraf bestemtes dens Udvikling i de følgende Aar.

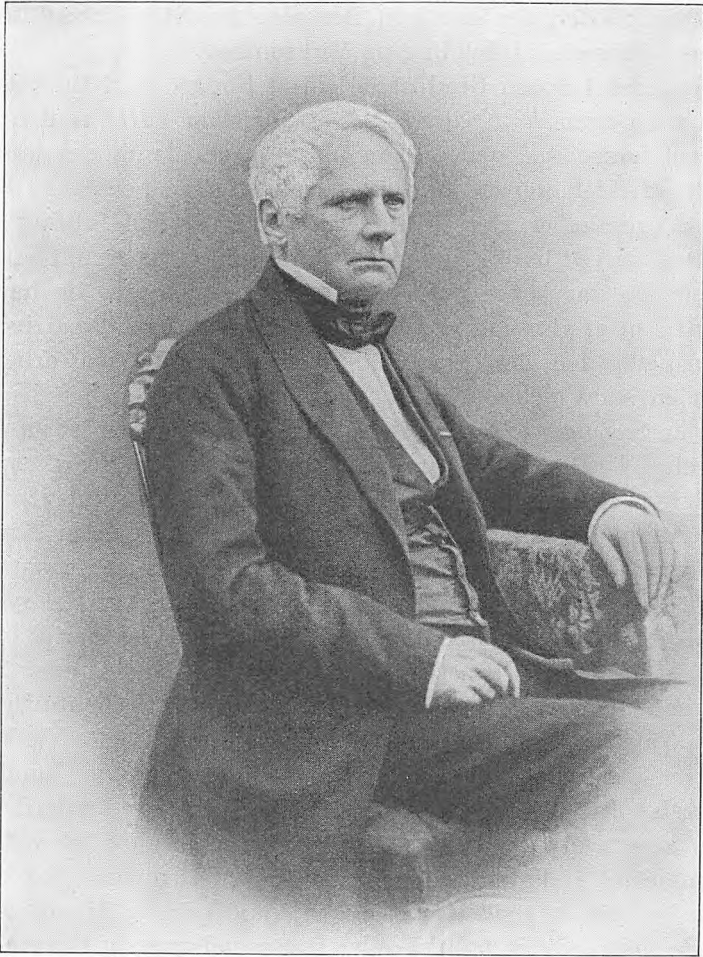
Vi har ikke i den foreliggende Fremstilling brudt os om at afveje, hvor den juridiske Ret laa i den nationalpolitiske Strid, der blev det tragiske Resultat af Stænderforhandlingerne med Hensyn til Forholdet mellem Monarkiets forskellige Nationaliteter og Landomraader. Hvorledes det end forholdt sig med Arvespørgsmaalet (hvor senere en dansk Historiker, Kr. Erslev,

har ment ikke at kunne afvise Berettigelsen af den augustenburgske og slesvigholstenske Paastand), er det givet, at Tanken om et overfor Danmark fuldt »selvstændigt« Slesvigholsten (eventuelt i sin Helhed inddraget under det tyske Forbund) stred afgørende mod den hidtil stedfundne Udvikling og mod den, statsretlig set, urokkelige Kendsgerning, at Slesvig var et gammelt dansk Rigslen. Paa den anden Side stræbte ogsaa Nationalliberalismen ved sit Ejderstatskrav hen mod et lige saa iøjnefaldende Brud med den bestaaende og hævdvundne Statsordning, der faktisk og praktisk havde knyttet Slesvig nærmere til Holsten end til det danske Moderland. Slesvigholstenisme og Nationalliberalisme er forskellige Udtryk for den samme Tidsaand, for Folkenes nye nationale Selvhævdelse i Forbindelse med de nye liberale Forfatningskrav, ogsaa lignende hinanden deri, at de trods al Fremhævelse af Nationaliteten i deres Opfattelse af Statsforholdene dog lod sig binde af juridisk-historiske Synspunkter. Derfor vilde de national-liberale ikke se Sydslesvigs nationale Forhold som nogen Hindring for Ejderstaten, Slesvigholstenerne ikke slaa af paa deres Idé om en Kongeaagrænse ved nogen Hensyntagen til Danskheden i Nordslesvig.

Den danske Bevægelse syd for Kongeaagen var fra 1838 i tydelig Vækst og havde en stadig mere bevidst national Retning. Der har ligget en højst uretfærdig Vurdering i at ville se denne Bevægelse som udsprunget af en kunstig og unaturlig »Ophidselse«. Den er sammenlignet med andre lignende Bevægelser rundt om i Europa opstaaet paa helt typisk Maade i Kraft af umiddelbart foreliggende nationale og sociale Modsætninger og som en Rejsning for at hævde et tilsidesat Folkesprogs naturlige Rettigheder; men særlig ejendommelig for den sønderjyske Bvægelse var dens Konservatisme og Loyaltet i almindelig politisk Henseende. Sønderjyderne — bortset fra P. Hiort Lorenzen og hans nærmeste — rejste sig ikke mod den bestaaende Statsordning; de var ikke blot kongetro, men ogsaa præget af en stærk Provinsfølelse, derfor uden Trang til at se Slesvigs Særstilling ophævet; de ønskede hverken at blive »jyske eller tyske«, men blot at hævde al den Ret, der tilkom dem som Slesvigere af dansk Nationalitet. Dermed var deres

uforsonlige Modsætningsforhold til Slesvigholstenismen givet, men ikke uden videre deres Samstemning med dansk Nationalliberalisme. Hvis Regeringen var kommet de sønderjyske Krav bedre og villigere imøde, vilde det vel ikke have været saa let at skabe et virkeligt Forbund mellem Sønderjyderne og de kongerigske Liberale. Men ogsaa i dette Tilfælde — som overfor Kongerigets Bondebevægelse — skød Enevælden selv sine Bønder fra sig. Sprogpatentet af 1844 gav det afgørende Stød til, at den sønderjyske Bevægelse førtes ind i den allernøjeste Samvirken med den danske politiske Opposition — hvilket desværre ikke kunde medføre en saadan Sammensmeltning af de liberale og de nationale Synspunkter, at Spørgsmaalet om den naturlige Grænse for et konstitutionelt Danmark blev sat i Forbindelse med Spørgsmaalet om, hvor langt mod Syd det kunde være muligt at hævde en livskraftig dansk Nationalitet. Der vedblev at være en indre Modsigelse mellem den sønderjyske Sag, for hvilken Orla Lehmann havde rejst Kampsignalet i 1836 (med Fremhævelse ikke af »den saakaldte historiske Ret«, men af »Livets Ret«), og saa den politiske Stræben, der 1842 havde fundet sit Løsen i samme veltalende Førers Feltraab om »Danmark til Ejderen«.

Rent talmæssigt gjorde den danske Bevægelse sig kun svagt gældende i Stænderforsamlingen; men dette hænger naturligt sammen med Valgordningen, der paa Forhaand sikrede den slesvigholstenske Tyskhed et overvældende Flertal gennem kongevalgte, Godsejere og Kobstadsrepræsentanter. Stænderinstitutionen virkede ikke med nogen lige »demokratisk« Retfærdighed overfor de to Nationaliteter i Slesvig; det havde ligget saa helt udenfor dens Ophavsmænds Tankegang, at der i en stor Del af Slesvig, omend væsentligt i Landbefolkningen, fandtes en Danskhed, som det maatte være i Regeringens Interesse at give de bedst mulige Betingelser for Selvhævdelse og Selvstændighed. Den sønderjyske Danskhed maa, trods sin dybt konservative Indstilling, arbejde sig frem paa Trods af et helt herskende System og med Tilslutning indenfor den slesvigske Folkerepræsentation fra kun et lille parlamentarisk Mindretal, hvis Indsats dog kommer til at betyde den egentlig epokegørende Protest mod Opfattelsen af Slesvig som et tysk Land.

CHRISTIAN FLOR,
den banebrydende og vækkende Hjælper
for Danskheden i Nordslesvig og i Slesvigs Stænder.

VIII. Vi har ved at følge Stænderforsamlingernes Historie paa mange Maader kunnet danne os et Indtryk af *de enkelte Personligheder*, der har haft Betyning for Stænderinstitutionens Tilblivelse, Udvikling og Virksomhed.

Saaledes i nogen Grad af de sidste Konger med Enevoldsmagt i Danmark: *Frederik VI* og *Christian VIII*. Indbyrdes meget forskellige, den ene en meget jævn Mand, den anden højt udviklet, lignede de hinanden i at have personlige Karakteregenskaber, der kvalificerede dem til den Stilling, de indtog, og ved hvilke de begge har fortjent et hæderligt Eftermæle. De var begge besjælet af Ansvarsfølelse, og de havde Evnen til at vise en saa vidtstrakt Tillid til deres Raadgivere, som netop den, det enevældige System, hvis det skal arbejde paa en sund og naturlig Maade, maa forudsætte. Sandheden om en Sag maa jo kunne siges til den, der har den sidste Afgørelse. *Frederik VI* fandt sig i, at gamle Møsting i meget ublide Ord sagde ham sin Mening om Trykkefrihedssagen; til *Christian VIII* kunde A. S. Ørsted paa meget ligefrem Maade henvende sine Raad vedrørende Forfatningssagen, skont de ikke stemte overens med, hvad Kongen selv tænkte. Det synes ikke at være faldet svært for nogen af disse to Konger at indordne sin Person paa den bedst passende Maade under Systemet (for *Frederik VI*'s Vedkommende er der naturligvis kun Tale om de Aar af hans Regeringstid, der i dette Værk er blevet behandlet). Derved skete der intet Tab for Landets Styrelse. Rent bortset fra intellektuelle Brist har *Frederik VI* paa sine ældre Dage i givne Situationer haft for let ved at komme ud af Fatning. Hvad *Christian VIII* angaar, var han ganske vist et godt Hoved og en kundskabsrig Mand, men ejede ingen særlig politisk eller statsmandsmæssig Begavelse; hans Anskuelse var ikke bygget paa nogen fast eller sikker Vurdering; han springer fra Standpunkt til Standpunkt, er altfor let paavirkelig; hans umiskendelige Sympati er i en vis aristokratisk Retning, hans erklærede Tro paa Fortrinene ved en »gradvis Udvikling« skaber dog ingen klar Linje i hans Opfattelse af Sager og Spørgsmaal.

Kun paa Afstand, men dog som en Faktor af Betydning skimter vi *Christian VIII*'s Son og Arving, *den vordende Frederik VII*. At hans hele personlige Adfærd indgød vide

Kredse Mistillid og Bekymringer for Fremtiden, bevirkede, at der straks efter Christian VIII's Tronbestigelse ogsaa blev Lydhørhed for Forfatningskravet hos mange, der egentlig var konservativt eller meget moderat indstillede; at hans 1811 indgaaede Ægteskab blev barnløst, skød Arvespørgsmaalet i Forgrunden og gav Slesvigholstenerne et værdifuldt Program-punkt. Saaledes faar den senere Grundlovgiver indirekte en betydningsfuld Plads i Udviklingen allerede paa dette Stadium; iøvrigt faar vi Lejlighed til at se et Glimt af hans »folkelige« Indstilling gennem den karakteristiske Interesse, han viste den færøiske Befolknings Ønsker med Hensyn til Skoleforholdene.

Af Kongens Ministre og høje Embedsmænd er *Otto Moltke* gennem Fremstillingen i første Del af det foreliggende Værk blevet stillet i ny Belysning som den, der under sin mangeaarige Virksomhed som den særlige Minister for Hertugdømmerne og frem for alt ved Stænderinstitutionens Tilblivelse stred energisk og vedholdende for at hævde Danmarks Ret til Slesvig — naturligvis ud fra en statsretlig og ikke nationalt betonet Opfattelse — og for at modstaa de slesvigholstenske Bestræbelser; noget videre klart Indtryk faar vi derimod ikke af den Mand, der var Moltkes mest fremtrædende Hjælper indenfor Slesvig-Holstenske Kancelli, *J. P. Höpp*, egentlig heller ikke af de to Regeringsmænd, der efter hinanden afløste sidstnævnte som Kommissær ved Hertugdømmernes Stænder: *Heinrich Anna* og *Josef Reventlow-Criminil*, disse Brødre, der ved Traditioner og Sympatier var halvt knyttet til den gamle danske Stat og Kongemagt, halvt til det nye »Slesvig-Holsten«, og hvis Stilling derfor i Virkeligheden var umuliggjort, saasnt det nationale Brud var en Kendsgerning.

Den gamle *Møsting* træffer vi som den, der selv efter sin Afgang fra Finansernes Ledelse 1831 kan have et kraftigt og afgørende Ord at skulle have sagt; i Tankegang repræsenterede ikke mindst han den for danske Regeringsmænd saa typiske Forening af absolutistiske og paa en vis Maade stærkt »demokratiske« Tendenser, der naturligvis aldrig kunde komme til at præge en født holstensk Aristokrat som *Rantzau-Breitenburg*, men hos ham blot maatte vække Anstød. Embeds-

mænd som den gode danske Borger *Jonas Collin* og den tyske Adelsmand *Carl Moltke* ses i en særlig Grad som Kræfter, der indenfor selve Regeringskontorerne, besjælet af Uvilje mod gamle Metoder og gammel Slendrian, søger at virke hen til den bedre finansielle og administrative »Orden«, der med saa megen Iver blev forlangt fra Stænderforsamlingernes Side.

Den Regeringsmand, vi næst efter *Anders Sandoe Ørsted* faar det fyldigste Indtryk af, er Chefen for Danske Kancelli: *Poul Chr. Stemann*.

Det er berettiget, naar baade Samtid og Eftertid har været tilbøjelig til at opfatte *Stemann* som den udprægede Bureaukrat og Autokrat frem for alle andre; derimod har der maaske nok været for megen Tilbøjelighed til at betragte ham som den politisk ledende Minister i Enevældens sidste Fase, hvilket han ikke kan siges at have været. Maaske har *Frederik VI* truffet sin Beslutning om Stænderinstitutionen direkte mod hans Raad, og i hvert Fald var andre Kræfter her langt mere afgørende; efter *Christian VIII's* Tronbestigelse varede det ikke længe, før han kom til kort overfor den Ørstedeske Indflydelse i Spørgsmaalet om den videre »Udvikling« af Stænderinstitutionen. *Stemann* var altfor snæver og fantasiløs til at kunne hævde en virkelig toneangivende Stilling i de store politiske Spørgsmaal. I mange Enkeltspørgsmaal har han øvet en afgørende Indflydelse i Kraft af den djærve eller plumpe Beslutsomhed, som synes at have udgjort hans væsentligste Styrke. Han havde sikkert nok været en udmærket dygtig omend tillige noget hensynsløs Amtmand i *Sorø* i de mange Aar, han virkede der, men som Minister og Statsmand horer han afgjort ikke til de store eller blot fremragende Skikkelser. *Stemann* har alle Dage repræsenteret en vis brysk Politiaand, og denne Aand vilde han som Minister sætte ind mod de Bevægelser, der tragtede efter at give almindelige Borgere en Indflydelse ved Siden af det Embedsstyre, han ved sin hele Føle- og Tænkemaade var knyttet til, omend han næppe kan siges at have repræsenteret dets allerbedste Traditioner. Der var Kraft over *Stemann*, men tillige en aandelig Plumshed, der f. Eks. kan gøre den Maade, hvorpaa han finder det tjenligt at ytre sin Loyalitet og Kongetroskab, mindre smagfuld; blottet for jævne Instinkter var han ikke, og han har aaben-

bart følt en umiddelbar Sympati for den sønderjyske Protest mod Tyskheden; paa ganske morsom Maade karakteristisk er den Uvilje, han ved Stænderlovenes Udarbejdelse viste ikke blot mod Fæstebønders, men ogsaa mod »Kapitalister«s og Præsters Inddragelse i almindelige offentlige Anliggender.

I det hele Samspil mellem Regering og Stænderforsamlinger blev Hovedpersonen den Mand, der fra 1835 til 1844 var Regeringens Repræsentant overfor begge Kongerigets Stænderforsamlinger, og som samtidig gennem denne Periode vandt væsentlig større Indflydelse i sin Stilling som Regeringsmand: Anders Sandøe Ørsted.

A. S. Ørsted var gaaet til sin Gerning ved Stænderne med meget betydelige Forventninger om, hvad han her skulde være med til at fremme og udrette; med store Forventninger modtog Stænderne og Offentligheden ham; han kunde, da han holdt sin skønne indledende Tale i Roskilde, føle sig paa et Højdepunkt i Livet som baade »Kongens og Folkets Mand«, ombølget med Tillid fra alle Sider som ingen anden Mand i Landet. Ørsted satte al sin Kundskab og hele sin Arbejdskraft ind paa at gøre Fyldest i Hvervet som kgl. Kommissarius; Stændertidende rummer i Gengivelsen af hans Taler og Indlæg de mest imponerende Vidnesbyrd om Udstrækningen af hans Sagskundskab paa alle de forskellige Felter af Statsstyrelsen, om den Sikkerhed, hvormed han til enhver Tid og i enhver Debat staar rede med alle Oplysninger, der kan tjene til bedre Forstaaelse af Enkelthederne i en Sag eller af dens Forudsætninger og Forhistorie. Ørsted ved alt, hvad det har nogen Interesse at vide, og kan forklare alt, som behøver nogen Forklaring. Skønt han, ogsaa som Taler i Stænderne, elsker at anføre Reskripter og henvise til Forordninger, er hans Argumentation, omend juridisk præget, dog aldrig snævert juridisk, men alment opbygget og tager Sigte paa at udtømme alle Synspunkter, der har Betydning for Vurderingen af de Forhold, der er til Behandling og Drøftelse.

Ved mange Aars Erfaring og Forskning havde A. S. Ørsted vundet den sjældne Statskundskab, han i saa fuldt Maal lod den nye Folkerepræsentation nyde Gavn af, og der var for denne Kundskab kun een virkelig Begrænsning, der nøje hang sammen med de Grænser, som hidtil dels hans Stilling, dels

hans Personlighed havde sat for praktisk Livserfaring og Menneskekundskab.

A. S. Ørsted har troet paa, at alle velsindede, vel oplyste Mennesker paa Trods af instinktmæssige Tilskyndelser lod sig lede af en ved gode, saglige Grunde vunden Overbevisning; han har i Fornuft og Pligtfølelse set Magter, der skulde være istand til at beherske hele Menneskelivet. Dette var det naive ved ham. Indenfor Kollegieraadslagningens fire Vægge har han ikke haft Oplevelser, der for Alvor kunde rokke en saadan Tro hos ham; men det blev hans store Skuffelse som kgl. Kommissarius ved Stænderne at skulle se »Lidenskaberne« spille paa en saa afgørende Maade ind i de parlamentariske Forhandlinger og i de Følger, de fik. Han stod helt uforstaaende — som »den vise Tænker med et Barns Uskyldighed« (for her at anvende Øhlenschlägers poetiske Karakteristik af ham) — naar allerede i den første Stænderforsamling forskellige Standsinteresser stødte rent instinktmæssigt mod hinanden, naar inden længe herefter danske Mænd — paa Trods af hans oprigtigt mente Advarsel! — aabenbart for alle virkelig begyndte at dele sig i »Partier«, og frem for alt naar det senere gik saa vidt, at Danske og Tyske for mod hinanden i et saa lidenskabeligt Sammenstød, at det blev faretruende for selve Opretholdelsen af den gamle Statsbygning.

Det er karakteristisk, at Ørsted saa gerne vilde støtte politiske Ønsker, der fremkom fra Folk, der syntes ham moderate og »velsindede«, altsaa at have rent sagligt begrundede Meninger. Hans hele Syn paa Stænderinstitutionen forklares ved Ønsket om, at der skulde være et Forum for Drøftelse af Statens Anliggender mellem intelligente og oplyste Statsborgere, hvis Anskuelse kunde være Regeringen til Vejledning og Oplysning; dette Syn bestemte hans Holdning under Stænderinstitutionens Tilblivelse, og det bestemmer atter hans Arbejde for dens videre Udvikling i Christian VIII's Tid. Derimod var Tanken om en egentlig demokratisk Omvæltning ham en Gru. Han vilde bevare Sikkerhed for Intelligens og Sagkundskab. Med særlig Frygt for Fremtiden saa Ørsted Virkningen af de Kræfter, der efterhaanden ogede Afstanden mellem Regering og Folkerepræsentation, saaledes at det ikke blev muligt, medens det endnu var den passende Tid, at gen-

nemføre en moderat, forsigtig Losning af Forfatningsspørgsmaalet. Det karakteriserer ham selv dybt, at han saa villigt griber Tanken om at bekæmpe den slesvigholstenske Bevægelse ved Hjælp af en videnskabelig, statsretlig Undersøgelse.

Det tør fastslaaes, at var end A. S. Ørsted »stor« som Jurist og Embedsmand — som juridisk Tænkter og Skribent en af Stormændene i Danmarks klassiske Aandsliv —, saa vil vi ikke bruge denne Betegnelse om ham i hans Egenskab af Statsmand og Politiker. Hans Evner i denne Henseende vilde heller ikke have vist sig tilstrækkelige, hvis han skulde have øvet sin Gerning i den store Reformtid omkring 1800; han vilde her have manglet en Chr. Colbjørnsens Evne til at skære dristigt gennem Hensyn og Betæneligheder. Ørsteds særlige Anlæg kom til deres fulde Ret i Perioden efter de store Reformere, da det blev Opgaven at befæste og tilpasse alle Forhold bedst muligt paa det nu givne Grundlag (karakteristisk for ham er den Opfattelse, at Landboreformerne i deres Hovedtræk er noget afsluttet, som ikke skal fortsættes). Netop i denne Tid var der Brug for en Mand som Ørsted, den rigest mulige Anvendelse for hans juridiske Evne og Saglighed, hans omhyggelige Hensyntagen til alle Sider, hans bestandige Omhu for paa een Gang at tjene Helhedens Interesse og at agte de individuelle Rettigheder (socialøkonomisk med ikke mindst Vægt lagt paa Individets Sag). Som menneskelig Karakter svarer Ørsted helt til sit Kald; den Pligtens moralske Lov, han i sin Ungdom bevidst og filosofisk havde tilegnet sig som Elev af Preusseren Immanuel Kant, virkeliggjorde han paa sin danske Maade, med Bøjelighed overfor de forskellige Forholds Krav, med al den »Realisme«, der opfattes som den egentlige Hovedtendens i hans hele juridiske Indsats. Overfor Stænderne var han den loyale Repræsentant for Regeringen, indenfor denne og ogsaa — aabent og ligefrem — overfor Kongen personlig den frimodige Talsmand for de Stænderønsker, han fandt rimelige og naturlige. Saa vedholdende forsvarede han ved hver Lejlighed, trods Modstand, sine Standpunkter, at det maa synes uholdbart (som det i Samtid og Eftertid er sket) at opfatte ham som nogen svag Mand. Meget smerteligt har han ganske sikkert følt det dybe Fald i Popularitet, der ligger mellem hans første Optræden i Stænderne og hans Afslutning

af denne Virksomhed 9 Aar senere, da han i den liberale of-fetlige Mening er stemplet som en Modstander af det danske Folks nationale Sag. Virkelig tilpasse sig efter den ny Tids Stemninger dog hverken vilde eller kunde han. Han var og blev — omend unægtelig i helt anden og højere Forstand, paa en langt bedre og mere nuanceret Maade end en Stemmann — den gamle Tids og det gamle Systems Mand; heri laa ingen Svigten, men kun Troskab fra hans Side.

IX. I Kongerigets første Stænderforsamlinger 1835—36 og 1838 var afgjort *Algreen-Ussing* den mest førende Personlighed, hvis hele Virken ikke blot fik meget stor Betydning for Roskilde, men indirekte ogsaa for Viborg Stænder. Det var en for det parlamentariske Liv grundlæggende Gerning, han kom til at ove (omend det er et mindre heldigt Udtryk, naar han i første Del af nærværende Fremstilling er blevet betegnet som »Danmarks første Politiker«; der har jo paa forskellige Maa-der været danske Politikere, saa længe der har været en dansk Stat, og Politiker og Partifører i snævrere, professionel Forstand blev *Algreen-Ussing* ikke).

At den unge Kancellisekretær *Algreen-Ussing* straks efter Stænderinstitutionens Tilblivelse kunde træde ud i Offentligheden som Folkefører og Folkerepræsentant, vidner ikke blot om den enevældige Styrelses Liberalitet, men er ogsaa som det levende Symbol paa den dybe Forbindelse mellem gammelt og nyt ved dette Vendepunkt i Danmarks Statsliv. *Algreen-Ussing* stod i nogle Aar som den Mand, der frem for nogen anden gjorde Tidens Gerning; at Tiden saa hurtigt skulde løbe fra ham, fremhæver for saa vidt kun hans Betydning, som det vidner om Styrken i de Kræfter, han har været en Hovedmand for at kalde til Live.

Algreen-Ussings hele aandelige Personlighed var af noget groft skaaren Art; han var robust i Tænkemaade, og der var megen Svulst i hans Veltalenhed. Nogen Evne til mere nuanceret Vurdering af Forhold og Sager er ikke fremtrædende hos ham; men netop det usammensatte i hans Natur har givet ham en Styrke som Politiker. Det er faldet ham meget let og naturligt at indstille sin store Arbejdskraft paa politisk Virksomhed, og fra første Færd viste han sin agitatoriske Evne ved

at forme det Slagord, han ikke blev træt af at gentage, og som har bidt sig fast i manges Bevidsthed: »Offentlighed og Orden i Rigets Finanser«. Det var i Finsspørgsmaalet, Algreen-Ussing kom til at gøre sin mest vedholdende Indsats som Stænderdeputeret, og et ret ejendommeligt Syn er det jo at se netop en Embedsmand fra Kancelliet gaa saa haardt i Rette med de finansielle Kollegiers Administration; hans travle Virken paa en Række andre Felter viser Omfanget af hans praktiske Samfundsinteresse; i Landbosagerne staar han — Kancelliembedsmanden — under de første Stænderforhandlinger som en Fortsætter af de Colbjørnsenske bondevenlige Traditioner. Da han 1838 rejste Spørgsmaalet om Stændernes Forening, saa det ud, som om han ogsaa skulde blive en Bannerfører i Forfatningsspørgsmaalet; men allerede 1840, under den store Forfatningsdebat, fremtraadte han klart og umiskendeligt som en udpræget moderat — »praktisk« ikke »teoretisk« indstillet — i disse Spørgsmaal. Der laa heri i og for sig ikke nogen Skiften Standpunkt fra hans Side, men dog en bevidst Frontforandring; han ændrede fra nu af faktisk Tone og Optræden (det kan egentlig godt se ud, som om den Formaning, Christian VIII efter sin Tronbestigelse gav ham ligesom C. N. David, kan have gjort sin Virkning); han fjernede sig fra Folkebevægelsen og nærmede sig Kongen og Regeringen, der paa deres Side i den følgende Tid sørgede for hans Embeds- Avancement. Hvilke personlige Forhold der saa har gjort sig gældende for ham, er det givet, at han med sin hele Tænke- maade ikke har kunnet føle sig tiltalt af det abstrakte Krav om en fri Forfatning, der blev rejst 1840, saa lidt som senere af den nye nationale Bevægelse; af dybeste Overbevisning rejser han sit skæbnesvangre Forslag angaaende Monarkiets Enhed, men lige saa karakteristisk er det, at han ikke ønsker nogen kongerigsk Indblanding i de slesvigske Sprogforhold. Nationalist kunde han ikke blive.

Algreen-Ussing repræsenterede i Virkeligheden, trods det radikale Præg, der var over hans første Optræden, en gammel- dags Statsborgeraand med Rødder i det 18. Aarhundredes Tankegang.

En aandsbeslægtet af ham — hvis Løbebane derfor ogsaa blev en tilsvarende — var *P. G. Bang*, den i Sind og Tanke-

gang saa uhyre jævne juridiske Professor, der bedst har givet sin egen Karakteristik ved den klassiske Vending, hvormed han under den store Forfatningsdebat i 1840 berigede det danske Sprog: »Noget maa der gøres«; det var i enhver Situation det afgørende for Bang, at man ikke lagde Hænderne i Skødet, men foretog sig noget hensigtsmæssigt; noget mindre brød han sig om, efter hvilke Principer der handlede, naar blot man vilde gaa nogenlunde moderat tilværks; han var den fødte Opportunist og behøvede ingen Omvendelse i saa Henseende.

Nogen større personlig Lighed var der ikke mellem *C. N. David* og *Algreen-Ussing*, skønt disse to ofte nævnes sammen, fordi de begge var Banebrydere i dansk liberal Bevægelse og efter *Christian VIII's* Tronbestigelse begge tog Standpunkt til højre for den ny radikale Retning. *David* har ejet megen medfødt Sans for Idéer og Standpunkter, men samtidig stor Smidighed, Forsigtighed og Tilpasningsevne, der tjener til at forklare hans Udvikling. Den meget talende, men ogsaa meget virksomme *Helsingør-Borgmester Stenfeldt* (som *David* af jødisk Herkomst) hører ved sit personlige Præg af en omfattende saglig Interesse forbundet med megen Moderation i de politiske Principer mere sammen med *Algreen-Ussing* og *P. G. Bang*. Af helt modsat Art var derimod den Mand, der blev den egentlige Afløser af *Algreen-Ussing* som Helt for det politisk interesserede København og som førende liberal Agitator: *Orla Lehmann*.

At *Lehmann* paa denne Maade kom i Forgrunden, var som en Sejr for Romantik over Realisme, for store nationalpolitiske Idéer over mere nogterne Krav om praktiske Reforme. *Lehmann* var den idé-bestemte Politiker frem for nogen, i Aandsform helt sin Tids Barn med en Form og Veltalenhed, der har det fuldt moderne og modne Præg af en Paavirkning fra det 19. Aarhundredes store danske Litteratur og Sprogudvikling. Hvad Eftertiden mest maa beundre hos ham, er det geniale politisk-agitatoriske Instinkt, der gjorde ham til den store Programskriver for sin Tids politiske Bevægelser, han ejede den særlige Evne til at se det i en Sag eller Situation, der kunde gøre den til Udgangspunktet for en fremtidig Bestræbelse eller Bevægelse. De første Stænderforhandlinger gav ham

Anledning til at forme saavel Løsenet for den sonderjyske Sag som Programmet for en dansk Bondebevægelse; det var ham, der tog det radikale Initiativ i Forfatningssagen og blev den egentlige Ophavsmand til »Ejderprogrammet« — men netop i sit Forhold til disse Spørgsmaal udfoldede han en betydelig Opportunisme. I Stænderforhandlingerne fremtræder iøvrigt stærkt hans alsidige Interesse, og vi ser, hvorledes han ogsaa i Landbopolitiken gaar et Skridt videre end Algreen-Ussing, ikke mindst ved sin Iver for Husmændenes Sag. Som tilbøjelig til at overvurdere Danmarks Stilling og Styrke udadtil møder vi ham afgjort ikke, og hans Fremhævelse ved Værnepligtssagen af Forskellen i dansk og preussisk Vurdering af Militærvæsen viser hans i egentlig Forstand »nationale« Indstilling paa at agte de folkelige Ejendommeligheder.

Orla Lehmann er Repræsentant for den yngste politiske Generation, der gør sig gældende i Stænderne. Til den ældste hører i Roskilde Mænd som *L. N. Hvidt* og *J. Chr. Drewsen*, der begge fik Lejlighed til en Indsats, svarende til den ejendommelige Stilling, de hver for sig havde indtaget indenfor det praktiske Erhvervsliv. Storhandelens Mand *L. N. Hvidt* blev ved den store Toldreforms Behandling Hovedtalsmanden for saa vel de liberalistiske Hovedsynspunkter som for de særlige københavnske Interesser, den industrielle og landøkonomiske Foregangsmand *Drewsen* Toldbeskyttelsens Forsvarer. Iøvrigt kom den sidstnævnte til at gøre sig alsidigt gældende som en af de mest passionerede og udprægede »Politikere« blandt alle de Stænderdeputerede. Den parlamentariske Virksomhed, med den dertil knyttede Spænding og Purring, har for ham i en ganske særlig Grad givet Udløsning for en aandelig Drift, han tidligere blot ufuldkomment har faaet tilfredsstillet. Med Liv og Sjæl gik han op deri, og uden Betænkelse fulgte han med den liberale Bevægelse ind i dens radikale og nationale Faser (det var ogsaa ham, der 1843 stod paa Skamling og overrakte Hiort Lorenzen Drikkehornet). Landbosagen og dermed et Samarbejde med Bonderne blev hans naturlige Speciale, men det er morsomt at se, hvorledes han dog ikke overfor de agtpaagivende Almuesmænd har været helt istand til at dølge, at han i sine oprindelige Forudsætninger var meget mere en Bondeforagter end en Bondeven og

stadig havde vanskeligt ved at undertrykke denne Tendens. Drewsen har ikke altid været at stole paa, men han ejede et stort Fond af Arbejdskraft, Optimisme og Bevægelighed. Han fulgte, skønt aldrende, med Strømmen ogsaa i de landbopolitiske Spørgsmaal, saaledes at han til sidst paa dette Omraade kunde optræde i Fællig med *Balth. Christensen* — den Mand, hvis Anskuelse af Herremændene blev stemplet som kommunistiske. *Balth. Christensen* viser i de Spørgsmaal, han tager sig af, en særlig paagaende Energi og er ikke anlagt for Mellempunkter — som ogsaa hans Holdning i Forfatningsspørgsmaalet viser; for Fyrrernes Bondebevægelse fik han ved sit Initiativ og Organisationstalent en særlig Betydning.

At de Mænd, der mødte i Stænderne som kongevalgte Repræsentanter ved Københavns Universitet, først *J. Fr. Schouw* og derefter *J. E. Larsen*, udmærkede sig ved akademisk Maadehold i deres politiske Optræden, var for saa vidt meget passende. *Schouw* fik sin store Betydning dels ved sit for de formelle Sider af Stændernes Virksomhed grundlæggende Arbejde som Præsident, dels aabenbart ogsaa som uofficiel Budbringer for den københavnske Liberalisme i Viborg Stænder. Hans Efterfølger paa Formandsædet i Roskilde, den af de sjællandske Landboere valgte Professor *H. N. Clausen*, var maaske ved Form og Tanker Akademikeren frem for alle andre; hans Pen har sat Præg paa Formuleringen af Stændernes Forfatningsandragende i 1840; i ren og dyb Begejstring gik han op i Interessen for den danske Sag, den, han i sin humane Idéalisme helst vilde se blot som et enkelt Led i Tidens store Kampe for Folkeret og Folkefrihed; ogsaa for de sjællandske Husmænds Klage følte han sig kaldet som Talsmand.

Viborg Stænder har færre fremtrædende Skikkelser end Roskilde Stænder. Den mest banebrydende og førende Skikkelse i Viborg er ubetinget Herredsfoged *Jesper Peter With*, der har været en usædvanlig livfuld og frisk Personlighed, ikke just saa dybt tænkende, men fuld af velmenende Iver og Foretagsomhed. Hans Forbindelse gennem *Schouw* med den københavnske politiske Kreds gjorde sit til, at det netop blev ham, der i Viborg først stillede de store forfatningspolitiske

Krav; helt selvstændig var derimod hans Optræden i den nationale Sag, hvor han blev den egentlige Ophavsmand til »Indblandingen« i de slesvigske Forhold fra de kongerigske Stænders Side.

Blandt de liberale Jurister i Viborg var *C. M. Jespersen*, der senere sammen med *P. D. Bruun* skulde faa en saa fremtrædende Betydning i den grundlovgivende Rigsforsamling, og som i Stænderne blev den, der overførte det Lehmannske Forfatningsforslag fra Roskilde 1846. Iøvrigt var blandt Købstadsrepræsentanterne virksomme og foretagsomme Skikkelser fra de næringsdrivende Lag som Tobaksfabrikant *Funder* og Oliemøller *Schytte*, hvilken sidste vi lærer at kende som meget interesseret i saavel finansielle som forfatningspolitiske og nationale Spørgsmaal; han var i Tankegang og Temperament beslægtet med *With*, vel en endnu mere umiddelbar Natur, glødende af Iver for Frihed og Fædreland. Viborg Stænder er jo en Forsamling af Provinsmænd, medens i Roskilde Provinsens Borgere traadte meget i Baggrunden for Københavnerne. Vi lægger dog Mærke til en karakteristisk Skikkelse som Brændevinsbrænder *J. Sidenius* fra Nykøbing F., der under den store Tolddebat kunde holde et helt nationaløkonomisk Foredrag om Frihandelens Betydning, og en saadan Repræsentant for Provinsens opblomstrende Handelsstand som *H. B. Bruun* fra Assens, der ogsaa tilkendegav en kraftig liberalistisk Indstilling (1838 og 1840 foreslaar han endog Aagerlovens Ophævelse, 1838 vil han have oprettet en Statsanstalt for Livsforsikring). Konservativ i Erhvervspolitik som i Forfatningsspørgsmaal var derimod *Hempel* fra Odense, trods sin spidsborgerlige Type lidt af en tragisk Skikkelse, saa haardt som Valget i 1841 kom til at vise ham, hvor lidt Stemningen i hans By var for hans Anskuelse.

Stærkere end nogen Købstadsrepræsentant virker alene ved sin Personlighed den vestjyske Bonde *Ole Kirk*, der i og for sig ikke kan siges direkte at have brudt Bane for Bondestandens Deltagelse i det offentlige Liv; som hjemmehørende i Landets mest udprægede Selvejeramt stillede han sig skeptisk overfor *R. Sørensen*, og omend nok saa ivrig for alle sin Stands Interesser kom han ikke med i den Bondebevægelse, hvis Drivkraft i saa høj Grad var Misfornøjelse med Fæstevæsenet.

Ole Kirk blev dog den, der mere end nogen anden skabte ny Respekt om Bondestanden ved den skarpe Tanke og aandelige Modenhed, der prægede hele hans Optræden i Stænderne; han fremsatte Meninger med en Vægt og i en Form, man næppe havde ventet fra nogen Bonde. Han var baade klar og selvstændig, og at han havde Evne til at udtrykke en stor almen Sandhed med et jævnt Billede fra selve Landbolivet, viser de Ord, hvormed han under Husmandsdebatten (som citeret ovenfor S. 500) gendrev de mest yderliggaaende Teorier om Nødvendigheden af de økonomiske Kræfters frie Spil.

Der er stor aandelig Afstand mellem Ole Kirk og en saadan Standsfælle af ham som *Peder Lydersen*, der har haft mange selvlærte Kundskaber, men ikke en dertil svarende virkelig Forstaaelse; uden Præg af dybere Oprindelighed, som han var, blev han blot en snurrig Original, der i Tide og Utide fremsatte sine uforgribelige Meninger om Sparsommelighed og Enevoldsstyre. Iøvrigt er det mere det standstypiske, der karakteriserer de Deputerede af Bondestanden, end noget egentlig individuelt og personligt Præg. Det gælder selv en Mand som Fynboen *Hans Christensen* fra Vejstrup, sikkert nok den dygtigste af Bønderne i Roskilde gennem hele den første Stænderperiode. Det er netop det umiddelbare Udtryk for Landalmuens Tankegang, der giver Interessen og den særlige Tiltrækning ved mange af de Ytringer, der falder fra Bondemænd i Stænderne, hvad enten f. Eks. en *Hendrik Larsen* fra Holbæk Amt konstaterer, at Bondestanden ifølge agtværdige Mænds Oplysning er »lige saa hæderlig« som andre Samfundsklasser, eller en *Peder West* vil fastslaa, at det er Kongen, der skal være »Mand« i Rigets Gaard. I de jyske Stænder træffer vi paa en særlig Bondetype, paa Overgangen til Landmænd udenfor Bondestanden, repræsenteret f. Eks. ved Mænd som *Black* og *Borberg*¹⁾.

1) Skont Bønderne for en stor Del holdt sig lidt ængsteligt tilbage i Forhandlingerne, naaede de allerfleste dog til at tage Ordet een eller flere Gange ligesom til Deltagelse i Komitéarbejde. Selv P. Winther (se ovenfor S. 63) har et Par Gange været Forslagsstiller, Jacob Jensen (S. 531) var Medlem af flere Komitéer, omend han aldrig tog Ordet. En Undtagelse ved slet ikke at deltage i nogen Forhandling var Mads Hansen (Medlem af Roskilde St. 1840). I Roskilde var der flere Mænd af andre Samfundsklasser, der skont Medlemmer gennem een eller flere Samlinger enten blev helt passive eller dog kun deltog i Udvalgsarbejdet uden at tage Ordet i Salen.

Ogsaa mange Godsejere synes paa en særdeles typisk Maade at repræsentere, hvad der tor antages at have været den herskende Livsanskuelse i deres Samfundsklasse — iovrigt ikke blot i Danmark, men udenfor Landets Grænser. Hvad er vel to særlig udprægede Skikkelser som de sjællandske Herremænd *P. B. Scavenius* og *Grevenkop-Castenskjold* — eller f. Eks. Kammerherre *Benzon* — andet end danske »Junkere«, som det ikke kræver megen Fantasi at tænke sig hensat til Landene syd for Østersøen, til Pommern eller til Mecklenborg. Det er Folk med et robust Ejendomsinstinkt, hvis Ret de finder bekræftet ved Tidens økonomiske Teorier, og med god Samvittighed henviser de den besiddelsesløse til at søge Lykken i den Verden, der staar ham aaben; naar de holder paa Enevælden, er det vel ikke alene ud fra et Skon over, hvad der tjener deres egen Interesse, men ogsaa en mere umiddelbar Herremandsfølelse har været medbestemmende for deres Holdning. Ganske sikkert er det virkelig beslægtede Stemninger, der under Forfatningsdebatten i Roskilde 1840 har forbundet den socialt indstillede *Ahlefeldt-Laurvig* med Forsamlingens konservative Bonder. Karakteristisk nok er den Godsejer, vi i Roskilde moder som ivrig Talsmand for paa een Gang Godsejerinteresserne og visse konstitutionelle Tanker, nemlig *P. A. Tutein*, efter sin Afstamning udgaet fra et københavnsk Handelshus. Til de mere afdæmpede og moderate blandt Østifternes Godsejere hører en Mand som *C. Neergaard*. En Type ganske for sig repræsenteredes af de to Godsejere, vi mødte ved de allerførste Landbodebatter i Roskilde som stærkt indstillede paa at lade et filantropisk Hensyn overskygge Hensynet til Standsinteresser: *F. A. Holstein-Holsteinborg* og *Juel-Hverringe*; deres aandelige Forudsætninger laa mere i en svunden Tid end i Samtiden.

Det er de store, adelige Godsbesiddere, der præger Godsejernes Repræsentation i Roskilde, derimod har Godsejergruppen i Viborg et mindre aristokratisk Præg; den fremherskende Type blandt »Sædegaardsejerne« er her den jævne borgerlige Godsejer, der ogsaa er borgerlig liberal af politisk Anskuelse, Mænd som *Nyholm*, *M. B. Nyegaard* m. fl. En særlig udpræget Skikkelse var *Roulund*, der optraadte saa uhyre kritisk for ikke at sige kværulantisk overfor den hele offent-

lige Styrelse, at han for sin Person maa have kunnet svare til de værste Forventninger, som man fra Regeringens Side kan have næret med Hensyn til en særlig Oppositionslyst indenfor Godsejerklassen. En politisk konservativ og samtidig praktisk reformvenlig Landmand er den gamle Hedeopdyrker *Fjelstrup* (ikke valgt af Godsejerne).

Til de virksomste Deputerede hørte (skønt han paa denne Tid var fuldstændig blind) den gamle Oberst *Brock*, der var ivrigt med i de liberale og nationale Krav og samtidig var tro mod sit tidligere Livskald ved at være den energiske, begejstrede Talsmand for Landets Forsvarsvæsen (ikke mindst overfor M. B. Nyegaards stærkt udtalte Hvad-kan-det-nytte-Tanke i 1836); med lige saa bestemt Protest mod enhver Tilbøjelighed til at nedsætte Betydningen af militære Foranstaltninger eller indskrænke Udgifterne dertil optraadte paa tilsvarende Maade i Roskilde Oberst *Abrahamson*. Disse to gamle Militære er Stænderforsamlingernes mest udprægede »Forsvarsvenner«.

Det yderste Standpunkt i forfatningspolitisk Konservatisme repræsenteredes af Rentekammer-Embedsmanden *de Fine Skibsted* i Roskilde med hans bestemte Afvisning af enhver Indflydelse fra Stændernes Side overfor Finansstyrelsen, med hans Krav om, at Befolkningens Forfatningsadresser simpelt hen skulde brændes. »Konservativ« fra Isse til Fødsaal tør man vel ogsaa kalde Sjællands Biskop, *Mynster*; han holdt saa temmelig systematisk paa alt bestaaende og var i det hele en vrangvillig — omend temmelig flittig og i ret omfattende Grad benyttet — Deltager i disse Forhandlinger. Det har nu engang ikke været noget for ham at blive bænket sammen med alle Slags Folk og at skulle høre »radikale Demagoger« sige en Repræsentant for den kgl. Regering hensynsløst imod; Mynster imponerede Samtiden ved sit Kirkefyrste-Væsen, men han havde langtfra en romersk Prælats politiske Tilpasningsevne. Den blide, beskedne Biskop *Tage Müller* fra Ribe har næppe heller følt sig rigtig hjemme i en parlamentarisk Forsamling. Derimod følte den brave Provst *Plesner* fra Langeland, at han her var sat paa en Post, hvor han havde det naturlige Kald at virke til timelig Gavn for den Befolkning, hvis aandelige Vel han skulde tjene ved sin Gerning hjemme i Sognet. Derfor

stillede han sig saa ubetinget paa Bondestandens Side overfor Godsejerne og særlig som Husmændenes Talsmænd. I ham havde den sociale Præstetype, der i flere Henseender gør en saa betydningsfuld Indsats i dansk Samfundsliv gennem første Halvdel af det 19. Aarhundrede, sin værdige Repræsentant. Det er karakteristisk for ham, at han ogsaa tog sit forfatningspolitiske Standpunkt til Gunst for Enevælden med en socialpolitisk Begrundelse.

Hvad de *slesvigske* Stænderdeputerede angaar, samler vor Opmærksomhed sig i en særlig Grad om fire Personligheder, der alle er udgaaet fra Nordslesvig: Nis Lorenzen, Professor Falck, P. Hiort Lorenzen og Hertug Christian August af Augustenborg.

Hvor megen Paavirkning fra andre der saa har fundet Sted for *Nis Lorenzens* Vedkommende, er det dog aldeles givet, at denne sønderjyske Bonde saa helt handlede i Overensstemmelse med sin egen kraftige Følelse for den jævne Befolknings Ret, naar han i Stænderne gjorde sig til den banebrydende Talsmand for det danske Sprog i Nordslesvig; det var oprindelig mere en Standsbevisthed end »bevidst« dansk Nationalfølelse, der var bestemmende for hans Holdning; paa den anden Side kan der ikke lægges meget ind i, at han 1838 kunde stemme for en slesvig-holstensk Stænderforsamling; her har Hiort Lorenzens Indflydelse været afgørende, og Nis Lorenzen selv har først og fremmest været den konservative Slesviger, tilfreds med en Udvikling, der paa det givne Grundlag gav ogsaa den nordslesvigske Bonde, hvad der tilkom ham; men derved førtes han naturligt over til at hævde den Danskhed, der nu engang var det nedarvede og — ogsaa gennem Kirken og Skolen — stadig opretholdte Grundlag for Bondekulturen i Nordslesvig. Den nordslesvigske Bondesøn *Falck* forstod, trods sin Stilling ved Universitetet i Kiel, sin tysk orienterede Lærdomskultur, sin »slesvigholstenske Tanke«, at der her maatte tages et Hensyn; han var ingen Fjende af Danskheden og heller ingen politisk Løsrivelsesmand, men i Virkeligheden en Ven af den gamle Forbindelse mellem Hertugdømmerne og Danmark ikke mindre end af det gamle Fællesskab mellem Slesvig og Holsten. Fyrrernes nationale Brud er blevet følt

af ham paa noget lignende Maade som af de gamle danske Patrioter.

Med sin udprægede Provinsfølelse var Falck for saa vidt mere »national« i egentlig Forstand end de to, der hver paa sin Side blev Bannerførere i den nationale Kamp, Hiort Lorenzen og den augustenburgske Hertug. Ingen af disse to er i deres oprindelige Fremtræden paa nogen Maade nationalt bestemt.

Hiort Lorenzens oprindelige Idé er kun Forfatningssagen; først ønsker han denne Idé virkeliggjort paa slesvigholstensk Grundlag, og da dette ikke kan ske, gaar han over til den danske Liberalisme; heraf følger saa atter hans senere virkningsfulde Optræden, der derimod ikke skyldes nogen dybere personlig Føling med den gryende danske Bevægelse i Nord-slesvig og dens egentlige Drivkræfter. Hiort Lorenzen var ikke nogen typisk »Sonderjyde«; hans politiske Planer og Tanker havde ikke særlig meget at gøre med Stemninger i et bredere Lag. Dog kunde han have faaet endnu større Betydning for den danske Sag, end han fik, saafremt han havde været en bedre praktisk Politiker. Vi faar det Indtryk, at en vis Mangel paa Ligevægt i Stemninger og paa sikkert Skøn over Forhold i høj Grad har svækket Mulighederne for hans Optræden og Virksomhed; han er snart alt for optimistisk, snart alt for pessimistisk, lader sig lede af ret tilfældige Indtryk eller Tilskyndelser og kan derfor ogsaa tro sig Situationens Herre og Midtpunkt i Tilfælde, hvor det i Virkeligheden er hans Modstandere, der har Overtaget og forbereder en Sejr.

Den farligste blandt disse Modstandere var fra første Færd *Hertugen af Augustenborg*, der netop i Modsætning til Hiort Lorenzen var den fødte og udprægede Taktiker; vi maa i Virkeligheden regne denne fyrstelige Person, Frederik VI's Nevo og Christian VIII's Svoger, for en særlig parlamentarisk Begavelse, en af de mest drevne i Stænderforsamlingerne. Han var imidlertid uden andre politiske Idéer end dem, der paa snævrast mulig Maade knyttede sig til hans egen Stilling og Herkomst; saa længe Arvespørgsmaalet endnu ikke synes aktuelt, tjener han med sin Indflydelse længe blot de konservative Interesser, og han opfattes snarere som Tilhænger end som Modstander af Regeringen; han bidrager til at holde det

mere yderliggaaende slesvigholstenske Forfatningskrav nede og tilpasser sig først dertil, da han ser den store Chance for sig og sit Hus. Han lod sig ikke lede af nogen Hjemstavnsfølelse og endnu mindre af nogen Nationalfølelse; en erklæret Internationalist var denne Mand, der i Kraft af Omstændighederne skulde blive gjort til Samlingsmærket i en tysk national Bevægelse.

X. At Stænderforhandlingerne lader de fleste af Deltagerne langt mere fremtræde for os som »Typer« for de forskellige Samfundslag end som udprægede individuelle Skikkelser, kan kun tjene til at give disse Forhandlinger oget Vægt som historiske Udtryk for det daværende danske Samfund, som virkelige Vidnesbyrd om, hvad der dengang rørte sig i Folket af Tanker, Stemninger og Spørgsmaal. Som rent aandeligt Tidsdokument har Stændertidende sin ejendommelige Plads og Betydning ved Siden af Tidens almindelige litterære Frembringelser; det 19. Aarhundredes Udvikling i Sprog og Udtryksformer afspejler sig ogsaa her og bidrager sit til at skabe en væsentlig anden Tone og Farve, end vi vil finde i de offentlige Aktstykker fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, som vi nærmest kunde drage til Sammenligning (f. Eks. den store Landbokommissions Forhandlinger).

Med Hensyn til Forhandlingernes Forudsætninger og Indhold har hver Stænderforsamling sit Særpræg. Viborg Stænder adskiller sig fra Roskilde Stænder ved at frembyde mindre skarpe Modsætninger mellem de enkelte sociale Grupper af Medlemmer, ved at være endnu stærkere præget af Sparssommelighedskravet, men noget mindre af de landbopolitiske Spørgsmaal, ved endelig at have et større og lidt mere radikalt indstillet Flertal for de liberale og nationale Krav. Det mest omfattende Initiativ udgik fra Roskilde Stænder, der ikke blot havde de bedste Betingelser med Hensyn til personlige Kræfter, den stærkeste Tilskyndelse ved Udvikling og Forhold indenfor det Omraade, de repræsenterede, men ogsaa de fleste Gange (4 af 6) var sammenkaldt forud for de jyske Stænder, der derved i nogen Grad fik Rollen som et »Landsting« i Forhold til et »Folketing«.

De slesvigske Stænder blev — sikkert nok mod al Forvent-

ning paa Forhaand — præget af de blandede nationale Forhold indenfor deres Omraade. Heraf fødtes det nationale Brud, der historisk bliver som et Skoleeksempel — maaske det mest slaaende, der kan anføres — paa Sammenhængen mellem de moderne nationale Bevægelser og den moderne demokratiske Udvikling, paa den Oplosning, som derved under denne Udvikling bliver Skæbnen for en gammel Stat, der er opbygget paa forskellige Nationaliteter. Det enevældige System har gjort det muligt at opretholde og befæste en saadan Statsbygning, men Muligheden svinder, saasnart Modsætningerne staar overfor hinanden i det samme Parlament, og enhver her vil tale i sit eget Tungemaal. Usædvanlig hurtigt skulde det ulægelige Brud komme indenfor den danske Stat; men forud for den nye parlamentariske Udvikling var ogsaa her gaet en meget kraftig Udvikling af saavel dansk som tysk nationalt Liv.

Ved den almindelige Bedømmelse af de raadgivende Stænderforsamlings Plads indenfor dansk historisk Udvikling, bliver det et naturligt Spørgsmaal, om denne første Begyndelse til Nutidens parlamentariske Statsliv i Danmark blev skabt paa et passende Tidspunkt, eller om vi bør beklage, at den paa nogen Maade kom for sent. Samtidens liberale Historiker, *C. F. Allen*, gav allerede Svaret i sin fædrelandshistoriske Haandbog ved at fastslaa, at Stænderinstitutionen indfortes netop »i Tidens Fylde«, efter at først »alle Stænder var bragt i det rette Forhold til hinanden« gennem det »Kæmpe-skridt« til en bedre borgerlig Ordning, der var sket ved Enevældens store Reformers.

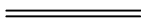
Den store Udvikling i danske Samfundsforhold under Enevælden maales ved Forskellen paa det gamle Forfatningsliv, der blev afbrudt 1660, og det nye, der indledes efter 1830. Det tegnede i en Periode af Christian IV's Tid (1638—48) til, at der af de gamle, middelalderlige Stænderrigsdage skulde udvikle sig et dansk Parlament med mere regelmæssig Indflydelse (paa lignende Maade som de nyere Forfatningsformer er opstaaet i England eller Sverige); men det var, vel at mærke, Godsejer-Adelen, der havde Forspringet i denne Udvikling og alle Betingelser for at blive den ledende Stand. Ved Borgernes Hjælp overvandt Kongemagten 1660 helt Adelen og

fik derved Magt til at indrette en ny Forfatningsform, der blev den absolute Enevælde uden nogen Stænderrepræsentation. Der har i den nyeste Tid indenfor liberal Historie-skrivning været Tendens til at beklage denne fuldstændige Afbrydelse af al parlamentarisk Udvikling; men man har næppe tilstrækkelig set, hvorledes det ogsaa efter 1660 paa Grund af Samfundsforholdenes hele daværende Karakter vilde have været umuligt at skabe nogen Stænderforsamling uden Overvægt for Adel og Godsejerklasse, og hvilke Følger dette kunde have faaet. Med en aristokratisk præget Folkerepræsentation som medbestemmende Faktor vilde Kongemagten ikke senere paa den Maade og i den Form, det skete, have kunnet gennemføre den store Omdannelse af Samfundet, der blev Hovedresultatet af det enevældige System her i Landet (man tænke sig blot, at de jyske Godsejere, der protesterede mod Landboreformerne, skulde have være kaldet til at ove nogen Slags Indflydelse paa disse). Først Reformerne ved Slutningen af det 18. Aarhundrede har skabt de nødvendige sociale Forudsætninger for en virkelig Demokratisering af de politiske Forhold. Ved de gamle Stænderrigsdage (bortset fra Kongehyldninger) var Bønderne sidste Gang repræsenteret 1627; men da de nye raadgivende Stænderforsamlinger traadte sammen 1835—36, var Bønderne den stærkest repræsenterede af alle Stænder, og der var et stort Flertal for Bønder og Byborgere tilsammen. Saaledes havde Forholdene i Danmark, med Enevældens Indsats som Forudsætning, ændret sig fra det 17. til det 19. Aarhundrede.

Hvis Regeringen straks efter 1815 havde taget det holstenske Forfatningsspørgsmaal som Anledning til at gennemføre en dansk Stænderforfatning, vilde den politiske Udvikling være fulgt mere umiddelbart paa de grundlæggende sociale Reformer; men den parlamentariske Virksomhed vilde være begyndt i en økonomisk Krisetid med Anledning til megen bitter Konflikt med Regeringen og mellem Samfundsklasserne indbyrdes.

Efter 1830 kunde det parlamentariske Liv indledes med to vigtige og væsentlige Forudsætninger som Støtte: nemlig saavel den materielle, der laa i de økonomisk opadgaaende Tider for Landets Erhvervsliv, som den aandelige, der laa i den her-

skende Tilbojelighed til at begrænse Opgaverne for Statsmagten og dermed ogsaa for den nye Folkerepræsentation. For saa vidt var Vilkaarene heldigt tilrettelagt for de mange dygtige Mænd, som gennem »Provinsialstænderne« kom til at ove et betydningsfuldt og for det senere politiske Liv her i Landet banebrydende Arbejde — og som herved med rette nærrede en dyb Overbevisning om at tjene Fædrelandets Vel og en nødvendig, naturlig Udvikling.

BIOGRAFISK OVERSIGT

OVER STÆNDERDEPUTEREDE FRA ØSTIFTERNE,
NØRREJYLLAND OG NORDSLESVIG (INDTIL DEN
NUVÆRENDE GRÆNSE)¹⁾

VED CAND. MAG. VERMUND G. LAUSTSEN

Forkortelser: Aal. = Aalborg Stift og den under Viborg Stift hørende
Del af Aalborg Amt.
Aarh. = Aarhus Stift.
d = død.
D. = Distrikt.
Dept. = Deputeret for.
F. = født.
Isl. = Island.
K. = København.
Kgv. = Kongevalgt.
Købst. = Købstæderne.
M L. = Mindre Landejendomsbesiddere.
Sædeg. = Sædegaardsejerne.
ViRi. = den øvrige Del af Viborg Stift (se Aal.) og Ribe
Stift.
Univ. = Universitetet.

Østifterne.

Abrahamson, Joseph Nikolai Benjamin, Oberst. Dept. Købst. 6. D.
1842 og 46. F. i K. $\frac{9}{12}$ 1789, d. i Odense $\frac{9}{1}$ 1847.

1801 Artillerikadet, 1805 Sekondløjtnant, 1808 Lærer ved Artilleri-
kadet-Institutet, 1812 Kaptajn, 1816—18 udkommanderet med Okku-
pationshæren i Frankrig og det danske 'Troppekorps' Repræsentant
hos Overgeneralen, Hertugen af Wellington, indførte gennem For-
søg 1819 »den indbyrdes Undervisning i Danmark«, 1830—35 Under-
visningsdirektør for den militære Højskole, Medstifter af det kgl.
nordiske Oldskriftsselskab, Direktør for Døvstumme-Institutet, 1835
Generalkrigskommissær, 1840 Oberst.

¹⁾ II, S. 53 (Fodnote) findes en Fortegnelse over de Medlemmer, der har
været Sekretærer i Forsaml. i Roskilde og Viborg.

Ahlefeldt-Laurvig, Christian Johan Frederik, Greve. Dept. Sædeg. Fyns Stift 1835/36, 38, 40; Kgv. Grundej. 1842, 44, 46. F. i Altona $\frac{7}{1}$ 1789, d. i Paris $\frac{1}{5}$ 1856.

Studerede i Kiel og Leipzig, traadte derefter 1807 ind i Hæren som Fændrik, 1808 Sekondløjtnant, 1816 kar. Ritmester, 1833 kar. Major, 1852 Afsked med Obersts Karakter. Han overtog 1803 Stamhuset Lundsgaard og arvede senere Grevskabet Laurvig og Stamhuset Ahlefeldt.

Algreen-Ussing, Tage. Dept. K. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46. F. i Lille Lyngby ved Arresø $\frac{11}{10}$ 1797, d. i Ny Taarbæk $\frac{25}{6}$ 1872.

1822 cand. jur., 1823 ansat i Kancelliet, 1837 Overretsassessor, 1840 Prof. ved Universitetet, 1846—48 Deputeret i Kancelliet, 1848—72 Generalprokurør; 1840—44 og 1849—69 Borgerrepræsentant i K., 1844 Borgmester; 1843 Repræsentant i Nationalbanken, 1848—49 Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, 1854 kgv. Medlem af Rigsraadet, 1864—66 Medlem af Novemberforfatningens Landsting; 1841 Meddirektør i Brandforsikringsgesellschaften, 1857 i Brandassurancekompagniet for Varer og Effekter.

Alsing, Hans Peter, Procurator. Dept. M. L. 4. D. 1835 (udtraadte $\frac{13}{11}$). F. $\frac{10}{7}$ 1791, d. 1840.

Exam. jur. 1812, Procurator i Slagelse, Ejer af Falkenhøj.

Bang, Claus, Herredsfoged Dept. Købst. 3. D. 1842, 44, 46. F. i Fredericia $\frac{18}{5}$ 1792, d. i Holbæk $\frac{30}{4}$ 1868.

1817 cand. jur., 1820 Kopist i Lands-Over- samt Hof- og Stadsretten, 1821 Underkancellist, 1824 Kancellist, 1825 Kancellisekretær, 1834 Byfoged og Byskriver i Nykøbing S. samt Birkedommer og Skriver i Dragsholms Birk, 1850 Herredsfoged og Skriver i Merløse og Tudse Herreder, Birkedommer og Skriver i Baroniet Løvenborg, Tølløse og Frydendals Birk, 1861 Afsked.

Bang, Peter Georg, Professor. Dept. K. 1835/36, 38, 40; M. L. 17. D. 1842, 44 (Vicepræs.); Kgl. Kommissarius 1846. F. i K. $\frac{7}{10}$ 1797, d. sst. $\frac{2}{4}$ 1861.

1816 cand. jur., 1820 Doktor, 1826 Overretsassessor, 1830—45 Professor, 1836—45 Medlem af Nationalbankens Direktion og Universitetskvæstor, 1845 Rentekammerdeputeret, 1849—51 Domænedirektør, 1856—61 Justitiarius i Højesteret; 1848 Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, 1852—53 og 1855—56 Medlem af Folketinget, 1848—49 Indenrigsminister, 1851 Finansminister, 1851—52 Kultusminister, 1852—53 Indenrigsminister, 1854—56 Konsejlspræsident og Indenrigsminister.

v. Benzon, Christian Frederik Otto, Godsejer. Kgv. Grundej. 1838, 40; Dept. Sædeg. Fyns St. 1844, 46, 48. F. i Tyrsbæk $\frac{29}{3}$ 1786, d. paa Christiansdal $\frac{1}{6}$ 1875.

1808 cand. jur. og Auskultant i Rentekammeret; Ejer af Christiansdal paa Fyn og — gennem sit Giftermaal — af Stamhuset Lønborggaards Fideikommiss.

Berg, Jørgen, Proprietær. Suppl. M. L. 11. D. 1838. F. paa Hofmansgave, Norup S. $\frac{1}{6}$ 1801, d. i Hunderup $\frac{25}{5}$ 1861.

Ejer af Hunderupgaard ved Odense, gennem 16 Aar Medlem af Amtsraadet.

Bille-Brahe, Preben, Lensgreve. Kgv. Grundej. 1835/36. F. i Odense $\frac{25}{2}$ 1773, d. paa Hvedholm $\frac{21}{6}$ 1857.

Studerede i Göttingen, 1792 Løjtnant i Hestgarden, 1800 Afsked, 1802—08 i Stedet Major ved Landeværnet; $\frac{9}{5}$ 1798 ophøjedes han i Grevestanden og fik oprettet Grevskabet Brahesminde; grundede 1811 Stamhuset Egeskov til sin næstældste Søn; 1832 blandt »de oplyste Mænd«.

Birch, David Seidelin, Provst. Kgv. f. Gejstligh. 1835—36, 38, 40. F. i Haagerup v. Faaborg $\frac{10}{6}$ 1780, d. i Storehedinge $\frac{20}{6}$ 1854.

1802 cand. theol., derefter Huslærer hos Grev C. D. Reventlow paa Christianssæde, 1805 Præst, 1829 Provst for Boeg og Vends Herreder, 1837 Sognepræst for Storehedinge og Højrup.

Bjerre, Andreas Hansen, Brygger, Kaptajn. Dept. K. 1835—36, 38, 40, 42, 44, 46. F. i K. $\frac{20}{3}$ 1798, d. sst. $\frac{2}{5}$ 1864.

1823 cand. theol., 1826 Brygger, 1840—64 Borgerrepræsentant, 1857 Kurator ved Vaisenhuset.

Boesgaard, Hans Jacob Thomassen, Prokurator. Dept. M. L. 14. D. 1842, 46. Hjemmedøbt i Lindelse $\frac{14}{6}$ 1793, d. paa Skrøbeløvgaard $\frac{22}{4}$ 1856.

Exam. jur. 1815, Prokurator paa Langeland, Ejer af Skrøbeløvgaard, Medlem af Amtsraadet.

Brix, Jens Nikolaj, Proprietær. Dept. M. L. 19. D. 1842, 44, 46. F. i Blokhus $\frac{10}{12}$ 1804.

Exam. jur., Ejer af Risenholm ved Rønne.

Bruun, Hans Brøchner, Agent, Købmand. Dept. Købst. 7. D. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46; Dept. Købst. 8. D. 1848. F. i Fredericia $\frac{18}{7}$ 1793, d. i Assens $\frac{1}{4}$ 1863.

Uddannet i Handelen, 1826 Ejer af sin afdøde Broders Handels- hus i Assens og af Færgestedet sst., 1836 Transportforvalter, 1839—57 Kommunalbestyrelsens Formand, Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling.

v. Buchwald, Frederik, Kaptajn, Godsejer. Suppl. M. L. 5. D. 1842, 44, 46. F. i Odense $\frac{10}{4}$ 1790, d. paa Anneberggaard $\frac{20}{11}$ 1874.

1808 Fændrik a la suite ved slesvigske Jægerkorps, 1809 Sekondløjtnant, 1813 Premierløjtnant, 1815 Afsked, 1817 karakteriseret Kap- tajn; 1814 Ejer af Anneberggaard.

Carlsen, Hans Rasmussen, Stamhusbesidder. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1842, 44. F. paa Gl. Køgegaard $\frac{28}{10}$ 1810, d. sst. $\frac{2}{7}$ 1887.

1832 Forsteksamen, 1833 Ejer af Gl. Køgegaard, som 1845 oprette- des til Stamhus, 1855 Medlem af Rigsraadet, 1859—66 Landstings-

mand, 1864 Indenrigsminister, 1866—69 Folketingsmand, 1870—87 kgv. Medlem af Landstinget.

Castenskjold, Casper Holten v. Grevenkop-, Godsejer. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1835/36, 38, 40, 42, 44. F. paa Hørbygaard ved Holbæk $\frac{2}{3}$ 1780, d. paa Frederikslund ved Sorø $\frac{13}{2}$ 1854.

1801 Premierløjtnant, 1802 cand. jur., 1804 Kompagnichef, 1810 Afsked, 1811 kar. Major, 1839 kar. Oberstløjtnant; 1813 Ejer af Store og Lille Frederikslund samt Hørbygaard, 1825 af Hagedstedgaard

Christensen, Anders, Fæstegaardmand i Aborg ved Assens. Dept. M. L. 12. D. 1835/36, 38. F. i Ørsted Sogn $\frac{20}{10}$ 1796, d. i Aborg $\frac{28}{3}$ 1869.

Christensen, Balthazar Matthias, Landsover- samt Hof- og Stadsretsprokurator. Dept. M. L. 16. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Randers $\frac{25}{10}$ 1802, d. paa Grøndal ved K. $\frac{20}{4}$ 1882.

1825 cand. jur., begyndte 1839 Sagførerforretning i K., 1840—43 Borgerrepræsentant. 1835 Ejer af Gaarden Grøndal, 1846 Medstifter af Bondevennernes Selskab, hvis Formand han var 1848—58; Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, Folketingsmand 1849—53, 1866—73 og 1875—82, Landstingsmand 1853—66, Statsrevisor 1853—80.

Christensen, Hans, Sognefoged. Dept. M. L. 14. D. 1835/36, 38, 40. F. i Vejstrup $\frac{10}{1}$ 1781, d. sst. $\frac{1}{7}$ 1868.

Ejer af Fædrenegaarden i Vejstrup, 1827—48 Sognefoged, 1846 Distriktsformand i Bondevennernes Selskab, Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Christensen, Hans Georg, Bankdirektør, Grosserer. Dept. K. 1835/36. F. paa Kristianshavn $\frac{18}{1}$ 1777, d. paa Mineslyst ved K. $\frac{10}{7}$ 1846. Grosserer i K., 1831—33 Medlem af Nationalbankens Repræsentantskab, 1833—46 af dens Direktion.

Christensen, Jens Ludvig, Proprietær. Suppl. M. L. 2. D. 1842, 44, 46. F. paa Kristianshavn $\frac{27}{10}$ 1782, d. paa Kastrupgaard $\frac{21}{4}$ 1856.

Ejer af Bredeshauge ved Vordingborg, senere af Løjtegaard paa Amager.

Clausen, Henrik Nicolai, Professor. Dept. M. L. 10. D. 1840, 42, 44, 46, 48. Præsident 1842, 44, 46. F. i Maribo $\frac{22}{4}$ 1793, d. i K. $\frac{28}{3}$ 1877.

1813 cand. theol., 1817 Dr. phil., 1821 Lektor og 1822 Professor i Theologi, 1871 Afsked. 1835 Medstifter af »Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug«, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1848—51 Minister u. P., 1849—53 Folketingsmand, 1853—54 og 1855—63 Landstingsmand.

Danneskjold-Samsøe, Christian Conrad Sofus, Greve. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1835 (udtraadte $\frac{28}{11}$), 38. F. paa Gisselfeld $\frac{10}{10}$ 1800, d. i K. $\frac{4}{4}$ 1886.

1824 cand. jur., 1825—35 Assessor auscultans i Højesteret, 1840

Overstaldmester, 1848 Overskænk, 1870 Afsked; 1843 Besidder af Holmegaard, 1845 af Enrum og 1869 af Grevskabet Samsøe.

David, Christian Georg Nathan, Professor. Dept. K. 1842, 44, 46. F. i K. $^{10}/_1$ 1793, d. sst. $^{13}/_6$ 1874.

1809 Student, 1823 Dr. phil. i Göttingen, 1830 Professor i Statsøkonomi ved Universitetet i K., 1836 Afsked; 1834 sammen med Johs. Hage Stifter af Bladet »Fædrelandet«, 1840 Borgerrepræsentant, 1841—48 Raadmand, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1845 Fængselsdirektør, 1848 Overinspektør for Fængselsvæsenet, 1854—73 Chef for Statistisk Bureau, 1858 Nationalbankdirektør; 1849—51 Folketingsmand, 1854 Medlem af Rigsraadet, 1864—65 Finansminister, 1866—70 Landstingsmand.

Deichmann, Jacob, Universitetsboghandler. Suppl. K. 1838, 40. F. i Boddum i Thy $^{4}/_7$ 1788, d. i Lyngby $^{23}/_8$ 1853.

1805 cand. jur., derefter Kopist i Rentekamret; 1809 overtog han sin Svigerfader Søren Gyldendals Boghandel, 1837 stiftede han »Boghandlerforeningen«; 1846 og 50 overdrog han Boghandelen og Forlaget til Fr. V. Hegel.

Dons, Andreas, Godsejer. Dept. Sædeg. Fyns St. 1835/36, 38, 40. Suppl.

1842, 46. F. i Nakskov $^{12}/_6$ 1794, d. paa Hesselagergaard $^{11}/_1$ 1868.

Overtog 1819 Hesselagergaard paa Fyn efter sin Fader.

Drewsen, Johan Christian, Papirfabrikant. Dept. M. L. 2. D. 1835/36, 38, 40; M. L. 18. D. 1842, 44. F. paa Standmøllen ved K. $^{23}/_{12}$ 1777, d. i K. $^{25}/_8$ 1851. Mødte ikke i 1846 p. Gr. af Sygdom.

Uddannelse som Papirmager, 1798 Ejer af en Bondegaard i Smidstrup, 1813 Landhusholdningsselskabets Sølvmedalje, 1817 dets Guldmedalje, 1819—30 Selskabets Præsident; 1810 Ejer af Strandmøllen, 1835 Medstifter af Trykkefrihedsselskabet, 1845 af Bondevennernes Selskab, Medlem af Københavns Amtsraad, Formand for »Landkommunalforeningen for Københavns Amt«, Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—50 Folketingsmand.

Duntzfeldt, William Frederik, Direktor. Suppl. K. 1842, 44, 46; Dept. 1848. F. i K. $^{12}/_6$ 1792, d. sst. $^{12}/_{10}$ 1863.

Uddannet i Handelen, 1809 optaget i Faderens Firma, 1812 Grossererborgerskab, 1819 Medlem af Grosserersocietetets Komité, 1825 udtraadt af Firmaet. Efter at have været fransk Vicekonsul blev han 1837 Direktør i Asiatisk Kompagni, som likvideredes 1843. 1846 blev han Bestyrer af »Fredens Møllers Fabrikker«, 1848 Raadmand i København og Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Estrup, Hector Frederik Janson, Godsejer. Dept. Sædeg. Sjæll. St.

1842 (udtraadte i August p. Gr. a. Sygdom). F. i Randers $^{5}/_1$ 1794, d. paa Kongsdal $^{20}/_{12}$ 1846.

1814 Universitetets Guldmedalje, 1815 cand. theol., 1817 Dr. phil., 1817—20 Studierejse til Tyskland, Schweiz, Frankrig og Italien, 1822

Lektor ved Sorø Akademi, 1831—37 Direktør for Akademiet, 1835 Ejer af Kongsdal ved Holbæk.

Feddersen, Hans Ditmar Frederik, Fattigdirektør. Dept. K. 1842. Sekretær i Forsamlingen. F. i K. $\frac{22}{10}$ 1805, d. paa Petersgaard $\frac{12}{5}$ 1863.

1827 cand. jur. og Volontær i Højesterets Justitskontor, 1830 tillige Fuldmægtig hos Kammeradvokaten, 1831 Universitetets Guldmedalje, 1832 Auditor, 1837 Medlem af Direktionen for Københavns Fattigvæsen, 1842 Kommittet i General-Toldkammer- og Kommercekoll., 1848 Kommittet hos Kolonialdirektøren, 1850 kst. Borgmester, Politidirektør og Direktør for Døvstummeinstituttet i Slesvig, 1851—55 Guvernør for de dansk-vestindiske Øer, 1860—63 Folketingsmand.

Friderichsen, Johan Ditlev, Landvæsenskommissær. Suppl. M. L. 17. D. 1846. F. i Tullebølle paa Langeland $\frac{30}{10}$ 1791, d. paa Nøbbøllegaard $\frac{7}{3}$ 1861.

1814 exam. jur., 1815 Landmaalereksamen, forpagtede derefter Fuglsang og Prierskov, købte 1830 Nøbbøllegaard og 1846 Baadesgaard, Formand for Hoveri- og Tiendekommissionen.

Friis, Kristian Frederik, Godsejer. Suppl. Sædeg. Loll.-Falst. St. 1835/36, 38, 40. F. paa Gedsergaard $\frac{27}{10}$ 1782, d. sst. $\frac{28}{10}$ 1845. 1811—45 Ejer af Gedsergaard, Overkrigskommissær.

Gamst, Henrik, Mekanikus. Dept. K. 1835/36, 38, 40. F. i K. $\frac{3}{10}$ 1788, d. paa Vedbygaard $\frac{3}{10}$ 1861.

Overtog 1829 sin Faders mekaniske Etablissement, blev en af Københavns »32 Mænd«, var Medstifter af Industriforeningen, købte 1853 Vedbygaard ved Slagelse.

Grüner, Thomas Ludvig, Godsejer. Suppl. Sædeg. Sjæll. St. 1840. F. $\frac{5}{11}$ 1782, d. i Ringsted $\frac{21}{3}$ 1844.

Exam. jur. 1804, Prokurator i Ringsted, Universitets- og Kommunitetsforvalter, 1830—40 Ejer af Rønnebæksholm.

Haagen, Christian Wilhelm, Landsoverretsprokurator. Dept. K. 1835/36, 38, 44. F. i K. $\frac{21}{2}$ 1792, d. sst. $\frac{24}{1}$ 1871.

1813 jur. Eksamen, 1815—38 Overretsprokurator, 1838—69 Nationalbankdirektør, 1854—71 Meddirektør for Vaisenhuset; 1840—46 Borgerrepræsentant, 1854—66 kgv. Medl. af Rigsraadet.

Haastrup, Hans, Birkedommer. Dept. M. L. 13. D. 1835/36, 38, 40; M. L. 12. D. 1842, 44, 46. F. $\frac{15}{3}$ 1784, d. paa Liselund $\frac{10}{10}$ 1846.

Exam. jur. 1804, senere Birkedommer i Raunholt Birk, Ejer af Liselund ved Nyborg.

Haffner, Wolfgang, Stamhusbesidder. Suppl. Sædeg. Sjæll. St. 1846. F. i Valby $\frac{10}{10}$ 1810, d. i K. $\frac{28}{4}$ 1887.

1818 Sekondløjtnant a la suite, 1838 Afsked med Ritmesters Karakter, 1871 General. Overtog 1829 Egholm Gods (oprettet til Stamhus 1831), Landstingsmand 1866—87, Indenrigsminister 1869—70, Krigs- og Marinemister 1870—72 og 1875—77.

Hammerich, Johannes, Agent, Grosserer. Dept. K. 1835/36, 40. F. i K. $\frac{22}{2}$ 1777, d. sst. $\frac{12}{10}$ 1852.

Studerede oprindelig Theologi, men maatte opgive Studierne af Helbredshensyn. Han fik Grossererborgerskab 1803 og blev senere Formand for K.s »32 Mænd«.

Hansen, Andreas Nicolaj, Grosserer. Dept. K. 1842, 46, 48. F. i K. $\frac{12}{6}$ 1798, d. sst. $\frac{12}{12}$ 1873.

Kommerciel Uddannelse hos Joseph Hambro, 1824 Kompagnon i dennes Firma, 1840 Leder for egen Regning af Firmaets Industri- og Handelsvirksomheder paa Kristianshavn. 1829 Medlem af Grosserersocietetets Komité, 1856 dens Formand, 1857 Medstifter af Privatbanken.

Hansen, Christian Hendrik, Proprietær. Dept. M. L. 11. D. 1840; M. L. 15. D. 1842 F. paa Holmegaard ved Næstved $\frac{2}{3}$ 1797, d. i Odense $\frac{17}{12}$ 1868.

1821 exam. jur., 1821—42 Forvalter og Forpagter paa store Gaarde, 1830—45 Ejer af Kragstbjerggaard ved Odense, 1833—44 af Marialyst, 1845—51 Bryggeriejer i Odense; 1842 Medlem af Odense Amdsraad, 1846 Raadmand i Odense, 1849—52 Folketingsmand.

Hansen, Hans Peter, Vinhandler. Dept. K. 1835/36, 40, 42, 44, 46. F. i K. $\frac{6}{1}$ 1797, d. sst. $\frac{15}{6}$ 1861.

Kommerciel Uddannelse i Faderens Vinhandel, 1822 Vinhandler for egen Regning, 1840 Grossererborgerskab; 1844 Meddirektør i Kjøbenhavns Brandforsikrings-societet, 1846 Nationalbankdirektør, 1848 Medlem af Grosserersocietetets Komité, 1851 Medlem af sjællandske Jernbaneselskabs Kontrolkomité, 1858 dennes Formand; 1832 Borgerrepræsentant, 1840—41 og 1853—58 Borgerrepræsentationens Formand, 1841—46 Raadmand, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—53 Landstingsmand.

Hansen, Mads, Gaardejer i Asperup ved Middelfart. Suppl. M. L. 12. D. 1840. F. i Vejrup ved Middelfart $\frac{10}{2}$ 1781, d. i Asperup $\frac{24}{6}$ 1851.

Hansen, Peder, Sognefoged. Dept. M. L. 3. D. 1842, 44, 46; Suppl. 1848. F. i Vridsløsemagle $\frac{10}{2}$ 1785, d. $\frac{15}{7}$ 1880.

1818 Ejer af en lille Ejendom i Udesundby ved Frederikssund, som efterhaanden udvidedes til en stor Gaard, 1826 Sognefoged og Lægdsmand, 1840 Formand for Frederiksborg Distrikts Sognefogedforning, 1841 Medstifter af Frederiksborg Amts Laane- og Sparekasse, s. A. Sogneforstander, 1849—71 Landstingsmand.

Harhoff, Conrad Johan Christian, Byfoged. Dept. Købst. 4. D. 1842, 44, 46. F. i K. $\frac{20}{6}$ 1785, d. $\frac{25}{3}$ 1871.

1802 exam. jur., 1814 Byfoged i Ringsted, senere Herredsfoged sst. og Birkedommer i Skjoldenæsholm og Svenstrup Birk, 1869 Medstifter af Sparekassen for Ringsted og Omegn og Formand for dennes Direktion, Administrator for Ringsted Kloster og for det Bügel'ske og Skeel'ske Fideikommis.

Hempel, Søren, Bogtrykker. Dept. Købst. 6. D. 1835/36, 38, 40. F. i Faaborg $\frac{3}{1}$ 1775, d. i Odense $\frac{12}{1}$ 1844.

1796 cand. theol., 1797 Medejer af Fyns Stifts Adressekontor og Bogtrykkeri i Odense og indtil 1843 Redaktør af »Fyns Stifts Adresse-tidende«, 1838 Raadmand.

Herforth, Hans Hendrik, Fattigdirektor. Suppl. K. 1838, 40; Dept. 1842, 46; Suppl. 1848. F. i K. $\frac{20}{3}$ 1793, d sst. $\frac{21}{12}$ 1883.

Bogholder ved St. Croix Sukkerraffinaderi, 1819 Sekondløjtnant i Københavns borgerlige Artilleri-Korps, 1857 Afsked med Majors Karakter; 1841 ulønnet og 1843 lønnet Medlem af Direktionen for Københavns Fattigvæsen.

Hildebrandt, Henrik Frederik, Proprietær. Suppl. M. L. 15. D. 1838, 40. F. i Siems ved Lybæk $\frac{25}{3}$ 1801, d paa Herrnsteinsfeld ved Schwerin i 1850'erne.

1831—45 Ejer af Rynkebygaard ved Svendborg, ved sin Død Forpagter paa Herrnsteinsfeld.

Hillerup, Thermann Ølgaard, Godsejer. Suppl. Sædeg. Fyns St. 1842, 44, 46; Dept. 1848. F. i Asdal v. Hjørring $\frac{9}{8}$ 1796, d. paa Kirstinebjerg $\frac{5}{12}$ 1863.

1827—48 Ejer af Bramstrup paa Fyn, 1851—63 af Kirstinebjerg paa Falster, Landvæsenskommissær.

Holck-Winterfeldt, Gustav Kristian, Greve. Suppl. Sædeg. Sjæll. St. 1842, 44, 46. F. paa Fjellebro v. Odense $\frac{2}{10}$ 1802, d. paa Rosendal $\frac{22}{11}$ 1885.

Ejer af Stamhuset Fjellebro og Hovedgaarden Rosendal (1837).

Holstein(-Holsteinborg), Frederik Adolph, Lensgreve. Kgv. Grundej 1835/36. F. paa Waterneverstorf i Holsten $\frac{18}{10}$ 1784, d. paa Holsteinborg $\frac{21}{5}$ 1836.

Studerede i Kiel og Göttingen, 1808 cand. jur. ved Københavns Universitet, 1832 blandt »de oplyste Mænd«, 1833 Præsident for Misionssekabet, Stifter af Holsteinsminde; 1796 Besidder af Grevskabet Holsteinsborg.

Hoppe, Peter Fjeldsted, Stiftamtmand. Kgv. f. Island og Færøerne 1838. F. i K. $\frac{14}{8}$ 1794, d. i Vejle $\frac{23}{5}$ 1848.

1816 cand. jur., ansat i Rentekamret, 1824 Amtmand over Islands Sønderamt og kst. Stiftamtmand over Island, 1828 Amtmand i Vejle.

Hunderup, Niels, Herredsfoged. Kgv. f. Færøerne 1844, 46. F. paa Asdal v. Hjørring $\frac{14}{10}$ 1797, d. i Bræstrup $\frac{10}{10}$ 1853.

1820 exam. jur., 1824 Student, 1828 cand. jur., 1829 Assistent ved Kongens Fogeds Kontor, 1832 Sørenskriver paa Færøerne, 1840 Medlem af Kommissionen ang. Handelsmonopolets Ophævelse, 1841 Herredsfoged i Hammerum H., 1845 i Tyrsting-Vrads Herreder; 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Hvidt, Laurits Nicolai, Nationalbankdirektør. Dept. K. og Vicepræsident 1835/36, 40, 42. F. i K. $^{27/10}$ 1777, d. sst. $^{10/3}$ 1856.

1795 cand. theol., 1798 Ejer af Faderens Hørkramforretning, 1809—16 Børskommissær, 1835—56 Nationalbankdirektør, 1836—56 Sparekassedirektør, 1842—56 Formand for Grossererersocietetets Komité; 1832 blandt »de oplyste Mænd«, 1840 Borgerrepræsentant, 1841—53 Borgerrepræsentationens Formand, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling og Minister u. P. i Martsministeriet.

Jensen, Jacob, Sognefoged og Gaardejer i Skullerup. Dept. M. L. 6. D. 1842, 44, 46. F. i Skullerup v. Næstved $^{21/3}$ 1793, d. sst. $^{25/4}$ 1850.

Johnsson, Grimur, Amtmand. Kgv. f. Island og Færøerne 1840, 42. F. i Garðar paa Island $^{12/10}$ 1785, d. i Mødruvellir paa Island $^{7/0}$ 1849.

1808 cand. jur., 1810 Officerseksamen, 1811 Auditor, 1819 By- og Herredsfoged i Skelskør, 1824 Amtmand over Islands Nord- og Østamt, 1833 By- og Herredsfoged i Middelfart, 1842 igen Amtmand paa Island.

v. Juel, Hans Rudolph, Baron, Stamhusbesidder. Dept. Sædeg. Fyns St. 1835/36. F. i K. $^{13/0}$ 1773, d. paa Hverringe $^{17/3}$ 1857.

1791—94 Sekondløjtnant a la suite i Livgarden til Hest, 1801 Kaptajn i fynske Landeværnsregiment, 1808 Ritmester og Chef for fynske ridende Jægerkorps, 1813 Major a la suite i Kavalleriet, 1833 Oberst; 1779 Ejer af Stamhuset Hverringe, 1847 af Juelsberg.

Juul, Christian Sehestedt, Stamhusbesidder. Dept. Sædeg. Fyns St. 1842, 44, 48. F. paa Ravnholt $^{20/3}$ 1806, d. $^{2/0}$ 1861.

1824 Sekondløjtnant i Kavalleriet, 1834 Premierløjtnant, 1841 Ritmester, 1860 kar. Major; 1842 Amsraadsmedlem, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1854 Rigsraadsmedlem, 1857 Medstifter af Privatbanken; overtog 1834 Bestyrelsen af Ravnholt, senere af Nislevgaard, 1836 af Hellerup Gods og Gaard, Administrator af Stamhusene Hverringe og Taasinge samt Baroniet Scheelenborg.

Jørgensen, Fredrik, Sognefoged. Dept. M. L. 16. D. 1835/36, 38, 40. F. i Vindeby $^{20/3}$ 1780, d. sst. $^{10/7}$ 1853.

Ejer af »Frederiksmind«, senere af »Toftegaard« (nu kaldet »Jeppegaard«) i Vindeby Sogn.

Jørgensen, Peder, Sognefoged. Dept. M. L. 4. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Kirkehelsing v. Slagelse $^{13/12}$ 1802, d. $^{24/12}$ 1861.

1818—19 Skriver hos Prokurator Alsing, 1819—26 Kreaturhandler, 1826—30 Bestyrer af sin Moders Gaard, 1830 gennem Giftermaal Ejer af en Gaard i Ulstrup ved Slagelse, 1831—50 Sognefoged i Gørløv og Bakkendrup, 1834 Lægdsmand, 1841 Medlem af Sogneforstanderskabet, 1842—49 dettes Formad, 1849—51 Landstingsmand, 1854 Medlem af Holbæk Amsraad, Medlem af flere Hoverikommisioner.

Jorgensen, Soren, Gaardejer. Dept. M. L. 13. D. 1842, 44, 46. F. i Hundslev ²⁸/₁₂ 1791, d. sst. ²⁴/₁₁ 1873.

Gaardejer og Dyrslæge i Hundslev ved Kerteminde.

Kirck, Niels Peter, Skibsklarerer. Dept. Købst. 1. D. 1842, 44, 46; 3. D. 1848. F. i Helsingør ¹⁰/₈ 1802, d. sst. ⁴/₄ 1864.

1827 Borgerskab som Skibsklarerer i Helsingør, 1839—50 Borgerrepræsentant, 1850—63 Landstingsmand.

Knudsen, Frederik Ernst Wilhelm, Herredsfoged. Suppl. Købst. 6. D. 1844. F. i K. 1788, d. sst. ²²/₃ 1872.

1807 cand. jur., 1809 Auditor, 1815 Byfoged i Nexø og Aakirkeby, Herredsfoged i Sønder Herred, 1821 Byfoged og Politimester i Helsingør. 1832 Birkedommer og Skriver samt Politimester i Københavns Amts Rytterdistrikts nordre Birk, 1839 Herredsfoged og Skriver i Odense Herred, 1860 Afsked.

Knudtzon, Peter Christian, Grosserer. Dept. K. 1835/36, 38. F. i Christianssund i Norge ¹⁹/₃ 1789, d. i K. ¹⁷/₁₁ 1864.

1810 Grosserer i København, 1814 Medejer af sin Svigerfaders (F. Gotschalcks) Forretning, der drev Handel paa Island; 1840—41 Borgerrepræsentant, 1846—47 Medlem af Grosserersocietetets Komité.

Knuth, Frederik Marcus, Lensgreve. Suppl. Sædeg. Loll.-Falst. St. 1844, 46. F. i Christiania ¹¹/₁ 1813, d. i K. ⁸/₁ 1856.

1833 cand. jur., 1834 Auscultant i Statsgældsdirektionen, 1847 Amtmand i Sorø, 1848 Udenrigsminister i Martsministeriet, kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1852—53 Folketingsmand, 1854—56 Landstingsmand, 1851—56 Forstander for Herlufsholm; tiltraadte 1837 Grevskabet Knuthenborg, som han havde arvet 1818.

Kofoed, Hans Madsen, Gaardejer. Dept. M. L. 20. D. 1842, 44, 46; Suppl. 1848. F. paa Lavegaard v. Aakirkeby ¹⁹/₃ 1792, d. ²⁸/₄ 1868.

Ejer af Fædrengaarden, Lavegaard, Officer i Bornholms Milits, hvor han blev tjenstgørende Major 1855; Folketingsmand 1849—52.

Krieger, Lorentz Angel, Stiftamtmand. Kgv. f. Island og Færøerne 1835/36. F. i K. ¹⁰/₅ 1797, d. i Aalborg ⁴/₅ 1838.

1819 cand. jur., 1820 Auditor, 1829 Amtmand over Islands søndre Amt og kst. Stiftamtmand over Island, 1836 Stiftamtmand i Aalborg.

Kyhl, Henrik Larsen, Uhrmager. Suppl. K. 1844, 46. F. i Søsund v. Frederikssund ⁸/₈ 1793, d. i K. ¹²/₂ 1866.

Uddannelse som Uhrmager, 1818 Taarnuhrfabrikant i K., 1832—38 Uhrmagerlavets Oldermænd, 1837—59 Borgerrepræsentant, 1835 Medstifter af Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug, 1838 af Industrieforeningen, 1843 af Tivoli, hvis Formand og Direktør han blev (indtil 1857), 1848 Medstifter af »Det skandinaviske Selskab«.

Langkilde, Hans Peter, Godsejer. Dept. Sædeg. Fyns St. 1835/36, 38, 40, 42, 46, 48. F. i Høje v. Svendborg $^{13}/_6$ 1777, d. paa Juelskov $^{27}/_{10}$ 1852.

1797 exam. jur., 1811 Ejer af Hovedgaarden Juelskov ved Nyborg, i mange Aar Medlem af Svendborg Amtsraad.

Larsen, Hendrik, Sognefoged. Dept. M. L. 5. D. 1835/36, 38, 40. F. i Kaarup ved Adellersborg $^{17}/_5$ 1796, d. i Veddinge $^{27}/_5$ 1870.

1817 Gaardfæster i Veddinge (Holbæk A.), 1832 Sognefoged og Lægdsmand, 1841 Medlem af Sogneforstanderskabet.

Larsen, Johannes Ephraim, Professor. Kgv. f. Universitetet 1842, 44, 46, 48, Vicepræsident 46. F. i K. $^{11}/_2$ 1799, d. sst. $^{10}/_{11}$ 1856.

1816 exam. jur., Kopist, 1818 Fuldmægtig i Politiretten, 1819 Student, 1825 cand. jur., 1826 Politisekretær, 1831 Professor extraordinarius ved Universitetet, 1836 Prof. ord., 1856 Justitiarius i Højesteret; 1839 Medstifter af og 1853 Formand for »Historisk Forening«, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—53 Folketingsmand, 1853—54 og 1855—56 Landstingsmand.

Lautrup, Jørgen Hjort, Provst. Kgv. f. Gejstligh. 1846. F. i K. $^{29}/_3$ 1798, d. i Nykøbing F. $^{11}/_6$ 1856.

1824 cand. theol. (Egregie), 1830 Sognepræst i Kjøng, 1838 Provst i Hammer og Tybjerg Herreder, 1839 Sognepræst i Hammer og Lundby, 1850 i Taarnby, 1854 Biskop i Lolland-Falsters Stift.

Lehmann, Peter Martin Orla, Højesteretsadvokat. Dept. Købst. 8. D. 1842, 44, 46. F. i K. $^{15}/_5$ 1810, d. sst. $^{13}/_6$ 1870.

1833 cand. jur., 1835 sammen med Giødvad Leder af »Københavns-posten«, 1839 Medstifter af Dagbladet »Fædrelandet«, 1840 Borgerrepræsentant i K., 1844 Højesteretsadvokat, 1846 Medstifter af »Bondevennernes Selskab«, 1848 Minister u. P. i Martsministeriet, 1848 Amtmand i Vejle, 1851—53 Folketingsmand, 1854—70 Landstingsmand.

Lerche, Christian Cornelius, Lensgreve. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1835/36, 38. F. i K. $^2/_6$ 1770, d. paa Lerchenborg $^{20}/_4$ 1852.

1789 cand. jur., 1808—11 Amtmand over Holbæk Amt, 1818 optaget i Grevestanden, 1832 en af »de oplyste Mænd«; 1804 Ejer af Stamhuset Lerchenborg, som 1818 blev oprettet til et Lensgrevskab.

Lindegaard, Otto, Godsejer. Suppl. Sædeg. Fyns St. 1844. F. paa Lykkesholm $^{17}/_5$ 1792, d. sst. $^2/_{12}$ 1875.

1817 cand. jur., 1838 ved sin Moders Død Ejer af Lykkesholm.

Lindstorff, Johan Henrik, Garvermester. Dept. K. 1835/36, 38, 40. F. i K. $^{29}/_7$ 1783, antagelig d. sst. 1858 el. 59.

Lund, Hans, Forvalter. Dept. M. L. 8. D. 1842, 44. F. paa Falkenhøj ved Slagelse $^9/_8$ 1794, d. i Fodby $^{19}/_4$ 1861.

Lund, Johan Christian, Agent. Suppl. K. 1842, 44, 46, 48. F. i K. $\frac{3}{2}$ 1799, d. sst. $\frac{10}{7}$ 1875.

1816 exam jur., 1820 Indehaver af Faderens Silke- og Klædehandel, 1836 Medlem af Københavns »32 Mænd«s Forsamling og senere Borgerrepræsentant til 1867, 1837 Medlem af Fattigvæsenets Direktion.

Lunde, Peter Frederik, Jernstøber. Suppl. K. 1846, 48. F. i K. $\frac{3}{5}$ 1803, d. sst. $\frac{21}{6}$ 1893.

Underofficer i Artilleriet, 1829 Jernstøber i K., 1840 Borgerrepræsentant, 1849—52 Folketingsmand, 1857 konkurs, 1870 Statspension for de Tjenester han som Jernstøber havde ydet Artilleriet.

Lüders, Ernst Philip, Godsejer. Suppl. Sædeg. Fyns St. 1838, 40. F. i Tønder $\frac{14}{5}$ 1791, d. paa Blangstedgaard $\frac{18}{10}$ 1849.

Oprindelig Sømand og Handelsmand, købte 1822 Blangstedgaard v. Odense, forpagtede 1832—41 Nakkebølle og drev paa samme Tid Virksomhed som Skibsreder.

Lyhmejer, Joakim Kristian, Brændevinsbrænder. Suppl. Købst. 9. D. 1842. F. i K. $\frac{22}{6}$ 1794, d. $\frac{28}{5}$ 1879, begravet paa Frederiksberg Kirkegaard.

Exam. jur., Brændevinsbrænder i Rødby.

Maaløe, Carl Adolph, Gaardfæster. Dept. M. L. 11. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Barløse v. Assens $\frac{3}{10}$ 1802, d. i K. $\frac{14}{7}$ 1853.

Var bestemt for Teologien, men tog i Stedet dansk juridisk Eksamen 1823 og ansattes paa Erholm og Søndergaard Gods kontor; 1829 fæstede han Avlsgaarden Aagaarde i Haarlev Sogn, 1851 blev han Forligelseskommissær, 1853 Landstingsmand.

Madsen, Kristian, Proprietær. Suppl. M. L. 4. D. 1835/36, 38, 40. F. $\frac{19}{5}$ 1791, d. paa Trollesminde ved Hillerød $\frac{28}{8}$ 1848.

Uddannelse som Landmand paa forskellige større Gaarde, 1813 Gods- og Avlsforvalter og 1816 Forpagter af Dauerupgaard, som han købte 1831; 1817—29 tillige Forpagter af Aagaard, 1829—38 af Bjergbygaard og 1839—48 af Trollesminde; fra 1833 Avlingsbestyrer ved Frederiksborg Stutteri.

Magnusen, Finn, Professor. Kgv. f. Island og Færøerne 1835/36, 38, 40, 42. F. paa Skålholt, Island, $\frac{27}{8}$ 1781, d. i K. $\frac{24}{12}$ 1847.

1797 Student, studerede derefter Jura, 1803 Fuldmægtig hos Land- og Byfogden i Reykjavik, 1806 Sagfører ved Overretten sst., 1812 bosat i K., 1815 titulær Professor, 1823 ansat ved Rigsarkivet, 1829 Gehejmearkivar, s. A. Sekretær ved den Arnamagnæanske Kommission.

Marckmann, Lars Severin Bernt, Prokurator. Dept. Købst. 11. D. 1835/36, 38. F. i Vestermarie S. $\frac{23}{2}$ 1791, d. i Rønne $\frac{14}{7}$ 1855.

Exam. jur. 1815, Prokurator i Rønne.

Mathiasen (-Husemose), Jørgen, Selvejer. Dept. M. L. 11. D. 1835/36.

F. i Beldringe $\frac{12}{4}$ 1785, d. paa Husemosegaard $\frac{3}{4}$ 1837.

Ejer af Husemosegaard ved Odense.

Mathiesen, Mads Christen, Sognefoged. Dept. M. L. 9. D. 1835/36, 38,

40. Døbt i Vesterlinnet v. Gram $\frac{2}{10}$ 1774, d. i Ringsbjerg $\frac{0}{2}$ 1844.

Meinert, Nicolaj Jonathan, Grosserer. Dept. K. 1842, 44, 46, 48. F. paa

Kristianshavn $\frac{0}{2}$ 1791, d. $\frac{20}{2}$ 1877.

1809 Bestyrer af Faderens Forretning i K., 1821 Grosserer, 1834 Medlem af Grosserersocietetets Komité, 1836 en af K.s 32 Mænd, 1840 Borgerrepræsentant, 1847 Raadmand, 1852 Medlem af Bestyrelsen af K.s Havnevæsen, 1854 Landstingsmand.

Moltke, Carl Emil, Greve. Kgv. Grundej. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46.

F. paa Bregentved $\frac{0}{1}$ 1773, d. paa Nørager $\frac{10}{3}$ 1858.

Uddannelse som Søofficer, 1798 Legationsskretær, 1804 Gesandt i Stockholm, 1809 i Haag, 1818 i London, 1832 Afsked fra den diplomatiske Tjeneste, 1840 Ordenssekretær. Købte Aagaard 1804 og Nørager 1837.

Mollke, Henrik, Greve. Kgv. Grundej. 1842, 44 F. i K. $\frac{10}{12}$ 1799, d. sst.

$\frac{1}{6}$ 1847.

1819 cand. jur., 1821 Auskultant i Højesteret, 1823 Assessor i Lands-overretten i Viborg, 1827 Assessor i Højesteret, 1845 Amtmand over K.s Amt; 1842 Ejer af Hovedgaarden Mullerup.

Mynster, Jacob Peter, Biskop, Dr. theol. Kgv. f. Gejssligh. 1835/36, 38,

40, 42, 44, 48. F. i K. $\frac{3}{11}$ 1775, d. sst. $\frac{30}{1}$ 1854.

1794 cand. theol., 1798 Universitetets Guldmedalje, 1801 Præst i Smerup og Spjellerup, 1811 Første Kapellan ved Frue Kirke i K., 1812 Meddirektør for Pastoralseminariet, s. A. Docent i Psykologi ved Pastoralseminariet, 1815 Dr. theol., 1817 Medlem af Direktionen f. Universitetet og de lærde Skoler, 1819 Medlem af Videnskabernes Selskab, 1826 Hofprædikant, 1828 kgl. Konfessionarius, 1834 Sjællands Biskop.

de Neergaard, Carl, Godsejer. Dept. Sædeg. Sjæll St. 1835/36, 38, 40,

42, 44, 46, 48. F. paa Ringstedkloster $\frac{2}{3}$ 1800, d. i Ems $\frac{2}{8}$ 1850.

1819 Student, 1821—26 Forpagter af Fuglsang og Prierskov, 1826—30 Ejer af Nørlund og Torstedlund i Aalborg Amt, 1830 ved Arv Ejer af Gunderslevholm og Kastrop, 1839 Landvæsenskommissær, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—50 Landstingsmand.

de Neergaard, Johan Ferdinand, Amtmand. Kgv. Grundej. 1838, 40,

Dept. Sædeg. Loll.-Falst. St. 1842, 44, 46. F. paa Ringstedkloster

$\frac{3}{8}$ 1796, d. paa Lindersvold $\frac{10}{4}$ 1849.

1818 cand. jur., 1820 Auskultant i Rentekammeret, 1827 Amtmand over Ringkøbing Amt, 1837 over Præstø Amt. Ejer af Trøjborg i Sønderjylland og Fuglsang og Prierskov.

- de Neergaard, Peter Sigvard*, Godsejer. Suppl. Sædeg. Sjæll. St. 1840.
F. paa Juellinge ved Storehedinge ¹¹/₇ 1784, d. i K. ²¹/₁₁ 1858.
1806 cand. jur., 1808 Kommerceassessor, 1810—12 Ejer af Bjørnemose, 1818—44 af Vedbygaard.
- Nielsen, Hans*, Sognefoged og Gaardfæster i Østerbøgebjerg ved Korsør. Dept. M. L. 8. D. 1835/36, 38, 40. F. i Boslunde ²²/₄ 1792, d. i Østerbøgebjerg ¹²/₅ 1846.
- Nielsen, Niels*, Gaardejer i Øster-Thiersted v. Rødby. Dept. M. L. 17. D. 1835/36, 38, 40. F. ¹⁸/₁₂ 1784, d. i Thiersted ²⁶/₄ 1865.
- Næsted, Johan Henrik*, Prokurator. Dept. Købst. 3. D. 1835/36, 38, 40. F. i K. ²³/₁₁ 1782, d. paa Eriksholm ²⁸/₈ 1862.
1805 cand. jur., 1815 Underretsprokurator i Holbæk.
- Olivarius, Johan Finckenhagen*, Prokurator. Dept. Købst. 11. D. 1840, 42, 44, 46; Suppl. 1848. F. i Næstved ¹²/₂ 1792, d. i Svaneke ¹⁸/₅ 1876.
1814 exam. jur. og Prøveprokurator, 1817 Underretsprokurator i Nexø, 1840 Byskriver i Svaneke og Herredsskriver i Bornholms Østerherred, 1867 Afsked.
- Pedersen, Jørgen*, Gaardmand. Dept. M. L. 1. D. 1842, 44, 46; 8. D. 1848. F. i Hjørlande ³/₁₁ 1796, d. ³⁰/₃ 1862.
1821 Gaardejer i Hjørlande S., 1839 det kgl. Landhusholdnings-selskabs Sølvbøger for god Drift, 1841 Medlem af og 1844 Formand for Sogneforstanderskabet, 1852 Medlem af Amtsraadet, 1844 Medstifter af og Næstformand for Frederiksborg Amts Kommunalforening, Meddirektør i »Frederiksborg Amts Sparekasse«.
- Petersen, Christian*, Sognefoged. Dept. M. L. 9. D. 1842, 44, 46, kgv. Grundej. 1848. F. i K. ³/₇ 1795, d. i Roskilde ¹³/₁₂ 1863.
Uddannet i Søartilleriet, 1811—14 Artilleriregnskabsfører, 1823 Forpagter og 1836 Ejer af Karlslundegaard, indtil 1856 Sognefoged og Lægdsmand, 1838 Tiendekommissær, 1841 Medlem af Sogneforstanderskabet og indtil 1856 dettes Formand, 1842 Amtsraadsmedlem, 1846 Landvæsenkommissær, 1856 bosat i Roskilde efter Salg af Gaarden.
- Petersen, Rasmus*, Møller. Dept. M. L. 10. D. 1835/36, 38. F. i Kong v. Vordingborg ¹⁵/₈ 1770, d. i Hellevad ²⁰/₆ 1840.
Ejer af Hellevads Mølle ved Vordingborg.
- Plesner, Ulrich Adolph*, Provst. Kgv. f. Gejstligh. 1842, 44, 46. F. i Raarup v. Horsens ²⁰/₁ 1782, d. i Humble ⁵/₂ 1861.
1804 cand. theol. med Udmærkelse, 1810 Sognepræst, 1839 Provst for Langeland, Thorseng, Drejø og Strynø, 1846 Afsked.
- Povelsen, Søren Kierulff*, Godsinspektør. Dept. M. L. 7. D. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46. F. i Sorø ²⁶/₈ 1788, d. sst. ¹⁷/₆ 1861.
1806 exam. jur., 1817 kst. Forvalter paa Sorø Akademis Gods, 1827 fast ansat, 1836 Godsinspektør.

- Prætorius, Henrik Frederik*, Grosserer. Suppl. K. 1838; Dept. 1842, 44. F. i K. $\frac{30}{3}$ 1783, d. sst. $\frac{24}{2}$ 1862.
Grosserer i K., 1827 Repræsentant i Nationalbanken, 1848 fungerende Direktør.
- Raben-Leveltzau, Carl Vilhelm*, Godsejer. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46, Loll.-Falst. St. 1848. F. paa Dronninggaard ved Holte $\frac{10}{6}$ 1789, d. i K. $\frac{18}{5}$ 1870.
1811 cand. jur., 1817—21 Legationssekretær i Haag, 1820 Ejer af Beldringe, 1828 af Fideikommissgodset Bremersvold og Substitutionen for Stamhuset Restrup, Stifter af det store R.-L.'ske Fond til Fremme af velgørende, sociale, kunstneriske og videnskabelige Formaal.
- Raben-Leveltzau, Josias*, Lensgreve. Suppl. Sædeg. Sjæll. St. 1842, 44, 46. F. paa Beldringe $\frac{20}{6}$ 1796, d. i K. $\frac{1}{2}$ 1889.
1822 cand. jur., 1879 Besidder af Grevskabet Kristiansholm paa Lolland, 1820 af Lekkende paa Sjælland, 1881 optaget i grevelig Stand.
- Rasch, Hans Peder*, Gaardejer. Dept. M. L. 20. D. 1835/36, 38, 40. F. i Pedersker $\frac{30}{1}$ 1791, d. sst. $\frac{28}{10}$ 1861.
Officer i Bornholms Væbning, Ejer af Eskildsgaard indtil 1857.
- Rasmussen, Erik*, Staldskriver ved Frederiksborg Stutteri. Dept. M. L. 1. D. 1835/36, 38, 40. F. i Hjelmager ved Aarhus $\frac{10}{6}$ 1767, d. i Hillerød $\frac{26}{1}$ 1843.
- von der Recke, Johan Adolf*, Godsejer. Dept. Købst. 4 D. 1835/36, 38, 40. F. paa Fredensborg $\frac{21}{2}$ 1787, d. i Norge $\frac{4}{12}$ 1861.
1802 Sekondløjtnant i Marinen, 1808—10 ansat i den franske Marine, 1810 Premierløjtnant, 1815 Afsked, s. A. karakt. Kaptajn løjtnant, byggede 1811—13 Næsbyholm Kanal, 1813—43 Ejer af Valdemarskilde, 1843 af Sohngaardsholm ved Aalborg, 1854—58 Folketingsmand.
- Reventlow, Christian Ditlev*, Greve. Suppl. Sædeg. Loll.-Falst. St. 1835/36, 38, 40. F. i K. $\frac{28}{4}$ 1775, d. paa Pederstrup v. Nakskov $\frac{30}{1}$ 1851.
1796 cand. jur., 1827 Besidder af Grevskaberne Kristianssæde paa Lolland og Reventlow-Sandberg i Slesvig, 1832 blandt de »oplyste Mænd«, Medlem af Stænderfors. i Slesvig (s. d).
- Riber, Vincens*, Birkedommer. Dept. M. L. 15. D. 1835/36. F. i Sønder Næraa v. Odense $\frac{28}{7}$ 1778, d. paa Filstrup $\frac{19}{5}$ 1837.
Birkedommer, Ejer af Filstrup ved Faaborg.
- Ring, Lauritz Olesen*, Landsoverretsprokurator. Suppl. K. 1844. F. i Horsens $\frac{17}{6}$ 1787, d. i K. $\frac{10}{6}$ 1861.
1813 exam. jur., Overretsprokurator i K.
- Rosenørn-Lehn, Henrik Kristian*, Lensbaron. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1835/36, 38, 40; Loll.-Falst. St. 1842. F. $\frac{6}{6}$ 1782, d. paa Orebygaard $\frac{11}{3}$ 1847.

1802 Sekondløjtnant, 1808 Premieløjtnant, 1810 Kaptajn, 1812—14 ansat i den norske Generalkommando, 1820 Major, s. A. ophøjet i Friherrestanden, 1833 Oberstløjtnant, 1840 Oberst.

Rye, Bertel Kristian, Prokurator. Dept. Købst. 5. D. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46. F. i Svendborg ¹¹/₇ 1793, d. i Storehedinge ¹⁰/₅ 1879.

1813 exam. jur., 1815 Prøveprokurator (Bestalling 1818), 1847 Toldkasserer i Storehedinge, 1851 Toldforvalter, 1879 Afsked.

Rømer, Christian, Gaardejer. Dept. M. L. 19. D. 1835/36, 38, 40. F. paa Rømeregaard ved Hasle ²²/₇ 1779, d. paa Samsinggaard v. Hasle ¹³/₁ 1850.

Officer i Bornholms Væbning, Ejer af Samsinggaard.

Sager, Hans Carl, Fattigdirektør. Dept. K. 1844, 46. F. i Thisted ²¹/₄ 1808, d. i K. ²³/₁₁ 1885.

1831 cand. jur., 1836—46 Bagermester i K., 1841 Fattigdirektør, 1849 Overretsprokurator, s. A. Byfoged i Rudkøbing og Herredsfoged i Nørre- og Sønder Herreder, 1867 By- og Herredsskriver sst., 1869—72 Folketingsmand.

Salicath, Peter Gottmann Henrik Ludvig, Højesteretsadvokat. Suppl. K. 1835/36, 38, 40. F. paa Skovlyst ved Hillerød ²³/₁ 1794, d. i K. ²¹/₁₂ 1864.

1815 cand. jur., 1817 Prokurator, 1821 Højesteretsadvokat, 1839 tilige Søkrigsprokurator, 1855 under Rigsretssagen Forsvarer for Ministrene Ørsted, Bille, Hansen.

Sandholt, Klavs Henrik Munk, Godsejer. Dept. Sædeg Sjæll. St. 1835/36, 38, 40. F. i K. ¹²/₁₀ 1790, d. sst. ¹²/₁ 1848.

1807 Maanedsløjtnant, 1815 Premierløjtnant, 1823 Afsked af Marinen med Kaptajnløjtnants Karakter, 1827—46 Ejer af Vibygaard i Københavns Amt.

Scavenius, Peter Bronnum, Godsejer. Dept. Sædeg Sjæll. St. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46, 48. F. i K. ⁹/₁ 1795, d. paa Gjorslev ⁴/₁₂ 1868.

1816 cand. jur., 1816—34 Auskultant i Rentekammeret, 1825 Ejer af Gjorslev, 1826 af Klintholm, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1854—59 kgv. Medlem af Rigsraadet, 1865 Medstifter af Oktoberforeningen.

Schmidt, Johannes, Godsejer. Dept. Sædeg Fyns St. 1835/36, 38, 40. F. paa Frederiksberg ⁹/₆ 1775, d. paa Østergaard ¹⁴/₇ 1849.

1803—49 Ejer af Østergaard ved Kerteminde.

Schou, Hans Henrik, Købmand. Suppl. Købst. 2. D. 1842, 44, 46. F. i Præstø ¹⁷/₃ 1797, d. paa Gl. Antvorskov ¹⁷/₃ 1870.

1826 Ejer af sin Faders Købmandshandel i Slagelse, 1838—58 Formand for Borgerrepræsentationen, 1854—59 Landstingsmand, flyttede 1859 til Gl. Antvorskov.

Schouw, Joakim Frederik, Professor. Kgv. f. Univ. 1835/36, 38, 40. M. L. 13. D. 1848. Samtidig Præsident i Forsamlingerne i Roskilde og Viborg. F. i K. ⁷/₂ 1789, d. sst. ²⁸/₁ 1852.

1811 cand. jur., 1816 Doktorgraden, 1821 Prof. extraord. i Botanik, 1841 Prof. ord. og Direktør for Botanisk Have; 1848 Medlem af og Præsident for grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—50 Landstingsmand.

Schroll, Gustav, Arvefæster. Suppl. M. L. 15. D. 1844, 46. F. paa Lykkenssæde $\frac{9}{4}$ 1803, d. sst. $\frac{7}{10}$ 1863.

1833 Besidder af Institut for Høravl og Hørberedning, »Lykkenssæde«, 1849—59 Landstingsmand, 1851 Formand for Hoveriafløsningen i Svendborg Amt, 1860 Medbestyrer af Fyens Stifts Kreaturforsikringsforening.

Schulin, Johan Sigismund, Greve. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1842, 44, 46. F. paa Frederiksdal $\frac{9}{6}$ 1808, d. i Hillerød $\frac{14}{11}$ 1880.

1833 cand. jur., 1834 Auskultant i Rentekammeret, 1841—43 Kommitteret i Rentekammeret, 1843 Amtmand over Ringkøbing Amt, 1860 over Frederiksborg Amt, 1853—55 Medlem af Rigsdagens Landsting.

von Schøller, Christian, Godsejer. Suppl. Sædeg. Fyns St. 1842, 46. F. i Aalborg $\frac{10}{8}$ 1791, d. paa Margaard $\frac{30}{12}$ 1858.

Adopteret af sin Onkel paa Margaard, 1803 Kadet, 1812 Premierløjtnant, 1814 Ritmester, 1842 Afsked som Oberstløjtnant, 1821—58 Ejer af Margaard.

Severinsen, Anders. Arvefæster i Kagstrup ved Næstved. Dept. M. L. 8. D. 1846. F. i Torrild ved Horsens $\frac{11}{8}$ 1785, d. i Skelby $\frac{24}{6}$ 1863.

Sidenius, Isaak, Brændevinsbrænder Dept. Købst. 10. D. 1835/36, 38, 40, 42, 44, 46, 48. F. i Maribo $\frac{28}{3}$ 1788, d. paa Prinseholm $\frac{19}{6}$ 1859.

Brændevinsbrænder og Ølbrygger, Ejer af Prinseholm ved Nykøbing F.

Sidenius, Knud Bredenberg, Købmand. Dept. Købst. 9. D. 1835/36, 38, 40, 44, 46. F. i Maribo $\frac{27}{3}$ 1802, d. sst. $\frac{30}{11}$ 1856

Købmand i Maribo, 1838 Borgerrepræsentant, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—50 Landstingsmand, 1854 Bogholder og Medbestyrer i Maribo Diskonto- og Laanebank.

Skibsted, Arnold de Fine, Renteskriver. Suppl. K. 1838, 40. F. i K. $\frac{4}{5}$ 1785, d. sst. $\frac{15}{6}$ 1851.

1805 cand. jur., 1808 Kopist i Rentekammeret, 1809 Fuldmægtig, 1822 Sekretær, 1848 Kontorchef og Departementssekretær i Indenrigsministeriet.

Stampe, Henrik, Godsejer. Kgv. Grundej. 1846. F. paa Nebøllegaard ved Gaabense $\frac{14}{6}$ 1803, d. paa Skjørringe $\frac{21}{3}$ 1860.

1826 cand. jur., 1829—32 Auskultant i Rentekammeret, efter sin Fader (d. 1831) Ejer af Skjørringe i Maribo Amt, Landvæsens- og Tiendekommissær, 1832 Medlem af Maribo Amdtsraad, 1849—53 Landstingsmand, 1850 Medlem af den overordentlige Tiendekommission.

Steffensen, Peder Hansen, Gaardmand. Suppl. M. L. 18. D. 1846, Dept. 1848. F. i Alstrup paa Falster $\frac{18}{3}$ 1799, d. $\frac{31}{8}$ 1868.

1831 ved Arv Ejer af Fædrenegaarden i Alstrup, 1830 Sognefoged i Brarup S., 1848—50 Formand for Sogneforstanderskabet, 1849—53 Landstingsmand.

Stenfjeldt, Jacob August, Borgmester. Dept. Købst. 1. D. 1835/36, 38, 40; kgv. Grundej. 1842, 44, 46; Købst. 1. D. 1848. F. i K. $^{12}/_6$ 1783, d. i Fredensborg $^{3}/_3$ 1858.

Var Jøde og hed oprindeligt Mariboe, men blev døbt og fik kgl. Bevilling til at føre Navnet Stenfjeldt. 1803 cand. jur., 1804 Auditor i Hæren og Lærer i militær Ret ved Landkadetakademiet, 1810 Assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten, 1813 Byfoged og Politimester i Helsingør, 1821 Borgmester og Auktionsdirektør.

Svane, Thomas Hagedorn, Farver. Dept. Købst. 2. D. 1835/36, 38, 40. F. i K. $^{2}/_7$ 1787, d. i Roskilde $^{20}/_2$ 1862.

Farver i Roskilde, gennem 24 Aar Borgerrepræsentationens Formand, 1833 Medstifter af Sparekassen for Roskilde og Omegn.

Thomsen, Niels, Gaardejer. Dept. M. L. 3. D. 1835/36, 38, 40. F. i Nørrejylland 1776, d. i Roskilde $^{24}/_1$ 1847.

Ejer af Thorp Ladegaard ved Roskilde.

Thomsen, Ove Thomas, Redaktør. Suppl. Købst. 7. D. 1844. F. i Aarhus $^{6}/_1$ 1801, d. i Assens $^{21}/_3$ 1862.

1820 Student, 1821—28 Amanuensis paa Universitetsbiblioteket, 1826 Redaktør af »Nyt Aftenblad«, 1827 Medredaktør af »Kjøbenhavnsposten«, 1827—34 af »Dagen«, 1831—33 Udgiver af Maanedsskriftet »Valkyrien«, 1834 Redaktør af »Hempels Avis« i Odense, 1836—47 Udgiver og Red. af »Fyns Avis«, 1838 Borgerrepræsentant, 1839—45 Borgerrepræsentationens Formand, borgerlig Raadmand, 1849 Postmester i Assens, 1849—52 og 1853—54 Folketingsmand.

Tillisch, Christian Ludvig, Amtmand. Kgv. f. Island og Færøerne 1835/36, 38, 40. F. paa Favrvraa ved Christiansfeld $^{28}/_7$ 1797, d. paa Gram $^{13}/_6$ 1844.

1820 cand. jur., 1823 Auskultant i Rentekammeret, 1825 kst. Amtmand paa Færøerne, 1828 fast Ansættelse, 1830 Amtmand i Aabenraa og Løgumkloster, 1841 Kabinetssekretær.

Tillisch, Frederik Ferdinand, Amtmand. Kgv. f. Island og Færøerne 1842. F. paa Barsbøllegaard ved Haderslev $^{15}/_4$ 1801, d. i K. $^{10}/_2$ 1889.

1825 cand. jur., 1826—30 Auditor, 1830—37 Amtmand paa Færøerne, 1837—43 i Ringkøbing, 1843—44 Stiftamtmand i Aalborg, 1844—49 Kabinetssekretær, 1849 Medlem af Regeringskommissionen for Slesvig, 1850 overordentlig Regeringskommisær i Slesvig med enevældig Myndighed, Marts-Juli 1851 slesvigsk Minister, 1851—52 Indenrigsminister, 1851—53 og 1858—61 Folketingsmand, 1856—63 Medlem af Rigsraadet, 1853—51 igen Kabinetssekretær, April—December 1854 Indenrigsminister. Juli 1864 — November 1865 Indenrigsminister,

1859—64 Direktør for det kgl. Theater, 1847—89 for det Classenske Fideikommis.

Treschow, Willum Frederik (Frederik Vilhelm), Generalfiskal Kgv. Grundej. 1835/36, 38 (Vicepræs.), 40, 48. F. i K. $\frac{15}{10}$ 1786, d. sst. $\frac{2}{4}$ 1869.

1806 cand. jur., 1809 Overretsprokurator, 1811 Højesteretsadvokat, 1828—46 Generalfiskal; 1832 en af de »oplyste Mænd«, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1848—49 Udsending til Berlin og London, 1849—53 Landstingsmand, 1854—63 kgv. Medlem af Rigsraadet; 1828—54 Ejer af Brahesborg paa Fyn, 1835—54 af Grevskabet Laurvig i Norge, 1859 Stifter af det T.'ske Fideikommis, 1850 Præsident i Landhusholdningsselskabet.

Tutein, Peter Adolph, Godsejer. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1835/36, 38, 40, Loll.-Falst. St. 1844, 46, Sjæll. St. 1848. F. i K. $\frac{10}{12}$ 1797, d. paa Marienborg $\frac{10}{10}$ 1885.

1818 cand. jur., 1821 Ejer af Marienborg paa Møen, 1834 Formand for Møens Tiendekommission, 1839 Landvæsenskommissær, 1842 Medlem af Præstø Amtsraad, 1854—56 Folketingsmand, 1856—57 Medlem af Rigsraadet.

Vest, Peder Jensen, Sognefoged og Gaardejer i Nørre Ørslev paa Falster. Dept. M. L. 18. D. 1835/36, 38, 40. F. i Nørrekirkeby paa Falster $\frac{9}{4}$ 1783, d. i Nr. Ørslev $\frac{11}{11}$ 1859.

Voigt, Lauritz Peter, Agent. Dept. Købst. 8. D. 1835/36, 38, 40. F. i Faaborg $\frac{10}{10}$ 1779, d. sst. $\frac{9}{5}$ 1859.

Købmand og Agent i Faaborg, 1832 blandt »de oplyste Mænd«.

von Wegener, Just Eiler Salholt, Amtsforvalter. Dept. M. L. 6. D. 1835/36, 38, 40. F. i Helsingør $\frac{21}{10}$ 1783, d. i Nyborg $\frac{12}{10}$ 1844.

1808 Premierløjtnant og Adjoint ved Gen.-Kvartermesterstaben, 1812 Stabskaptajn, 1813 Divisionskvartermester, 1824 Afsked med Majors Kar., s. A. Amtsforvalter i Holbæk, 1842 i Nyborg.

Wilhjelm, Mathias Hamborg, Godsejer. Dept. Sædeg. Loll.-Falst. St. 1835/36, 38, 40, Suppl. 1842. F. paa Gjorslev $\frac{9}{12}$ 1796, d. paa Øllingesøgaard $\frac{21}{3}$ 1868.

1815 exam. jur. og Fuldmægtig hos sin Fader (Godsforvalter paa Gjorslev), 1827 Ejer af Øllingesøgaard, blev Sogneraadsformand, Tiendekommissær, 1842 Amtsraadsmedlem; 1841 Medstifter af Lollands Spare- og Laanebank i Nakskov og Medlem af Direktionen indtil 1865.

Vind, Christian Andreas, Godsejer. Dept. Sædeg. Fyns St. 1844. F. i Hindema ved Nyborg $\frac{12}{10}$ 1794, d. paa Bækkeskov $\frac{17}{10}$ 1869.

1809 Frikorporal, 1813 R. efter Slaget ved Sehested, 1828 Ejer af Sanderumgaard, 1844 af Bækkeskov.

Wolff, Benjamin, Godsejer. Suppl. Sædeg. Sjæll. St. 1846. F. i K. $\frac{13}{10}$ 1790, d. paa Engelholm $\frac{7}{5}$ 1866.

Dansk-ostindisk Forretningsmand, 1830 Ejer af Engelholm i Præstø Amt.

Wulff, Christian, Kommandør, Godsejer. Suppl. Sædeg. Sjæll. St. 1835/36. F. i K. $2\frac{1}{2}$ 1777, d. sst. $17\frac{1}{3}$ 1843.

1796 Sekondløjtnant, 1802 Premierløjtnant, 1810 Kaptajnløjtnant, 1815 Kaptajn, 1828 Kommandørkaptajn, 1836 Kommandør, 1842 Kontreadmirals Karakter. Viste meget Mod og Dygtighed under Krigen med England 1807—14 (tjente 40.000 Rd. i Prisepenge). 1810 Ejer af Petersgaard, Kalvehave Sogn.

Zeuthen, Christian Frederik, Lensbaron. Dept. Sædeg. Sjæll. St. 1842, 44, 46, 48. F. i K. $14\frac{1}{12}$ 1794, d. paa Tølløsegaard $12\frac{1}{11}$ 1850.

1815 cand. jur., 1817 Attaché i Wien, 1823 Legationsekretær i Stockholm, 1827—28 Chargé d'Affaires sst.; 1828 Ejer af Tølløse, Søgaard og Sonnerupgaard, som 1843 oprettedes til Baroniet Zeuthen; 1842 Medlem af Amdtsraadet, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1837—41 og 1844—49 Repræsentant i Nationalbanken.

Nørrejylland.

Aagaard, Ulrik Christian Frederik, Amdtsforvalter. Dept. Købst. 9. D. 1836, 38, 40, 42, 44, 46, 48. F. i Kolding $\frac{9}{10}$ 1790, d. i Nyborg $21\frac{1}{10}$ 1864.

1814 exam. jur., s. A. Amdtsfuldmægtig i Vejle, 1824 Amdtsforvalter i Æbeltoft, 1838 Borgerrepræsentant, 1841 forflyttet til Thisted, 1847 Borgerrepræsentant der, 1849 forflyttet til Nyborg, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Arenstorff, Frederik, Godsejer. Suppl. Sædeg. Aarhus 1836, 38, 40. F. $20\frac{1}{8}$ 1777, d. paa Overgaard $19\frac{1}{8}$ 1844.

1798 efter sin Fader Ejer af Overgaard ved Mariager, som 1835 sammen med Arensborg og Charlottenlund oprettedes til et Fideikommissgods. 1801 Kaptajn, 1809 kar. Major, 1810—28 Tiendekommissær i Randers Amt.

Bay, Rasmus, Proprietær. Dept. M. L. 17. D. 1842. F. i Randers $28\frac{1}{10}$ 1796, d. paa Viskum $31\frac{1}{5}$ 1844.

Exem. jur., Fuldmægtig hos Byfogden og senere Herredsfogden i Randers, 1820 Godsforvalter paa Tjele, 1826—44 Ejer af Sødal (Røding Sogn) og derefter af Viskum ved Randers.

Benzon, Christian Frederik Otto, Godsejer. Kgv. Grundej. 1842, 44, 46. (Se under Østifterne!)

Betzer, Jens Jacob, Inspektør. Dept. M. L. 15. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Middelfart $21\frac{1}{3}$ 1786, d. i Stoustrup $1\frac{1}{5}$ 1868.

1815 Ejer af Gaard i Stoustrup, i en Aarrække Medlem af og Formand for Ullerup Sogneforstanderskab, Amdtsraadsmedlem og Landvæsenskommissær.

- Bie, Hans August*, Stiftslandsinspektør. Suppl. M. L. 1. D. 1844. F. i Fredericia $^{10}/_6$ 1779, d. i Nykøbing F. $^{12}/_5$ 1849.
1834 Ejer af Bangsbo.
- Birk, Peter Larsen*, Stiftslandinspektør. Suppl. M. L. 3. D. 1838, 40. F. i Allerup v. Odense $^4/_{12}$ 1787, d. paa Vadumtorp $^{10}/_3$ 1861.
Indtil 1834 Ejer af Biørnkær og derefter Vadumtorp ved Aalborg.
- Blach, Jørgen Mogensen*, Gaardejer. Dept. M. L. 11. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Hadsten $^{10}/_1$ 1796, d. i Taastrup, Ødum Sogn, $^{10}/_6$ 1866.
Gaardejer i Taastrup ved Randers, Sognefoged og Lægdsmand, 1841 Distriktsforstander for »Brandassurance-Foreningen for rørlige Ejendele i Nørrejylland«, 1850 Medindbyder til Stiftelsen af »den jyske Kreditforening«, 1849—52 Folketingsmand.
- Borberg, Lauritz Ploug*, Proprietær. Dept. M. L. 5. D. 1836, 38, 40, 42. F. i Aamølle, Vindblæs S., $^5/8$ 1791, d. paa Dover Østergaard $^{14}/_3$ 1875.
Deltog 1807—14 med Tapperhed i Krigen mod England, 1823 Ejer af Dover Østergaard i Ydby Sogn, i en Aarrække Medlem af Thisted Amtsraad.
- Borch, Niels*, Prokurator. Dept. M. L. 14. D. 1840. F. i Horsens $^{20}/_4$ 1798, d. i Aarhus $^2/6$ 1881.
1817 exam. jur., 1820 Prokurator, indtil 1844 Ejer af Elisedal i Nebsager Sogn, derefter af en Gaard i Stouby Sogn.
- Boserup, Jacob*, Proprietær. Suppl. M. L. 17. D. 1844, 46. F. $^{13}/_5$ 1806, d. $^{27}/_8$ 1884.
1830 exam. jur., Ejer af Stubbergaard ved Holstebro, 1840 Tiendekommissær, 1850—56 Ejer af Løvenholt ved Silkeborg, 1854 Medejjer af Skaaphus paa Alheden, 1860 Ejer af Sindinggaard, 1877 af Schæfergaard, 1849—53 Folketingsmand, 1853—55 Landstingsmand, 1856 Formand for Gaardmandshoveriafløsningen i 8. Landstingskreds og for Husmandshoveriafløsningen i Ringkøbing Amt.
- Brinck-Seidelin, Ludvig Christian*, Amtsforvalter. Dept. Købst. 1. D. 1838, 40. F. paa Eriksholm ved Holbæk $^{20}/_{12}$ 1787, d. i K. $^{14}/_7$ 1865.
1812 cand. jur., 1815—45 Amtsforvalter i Hjørring, 1845 Generaldecisor og Chef for Rentekammerets danske Regnskabsvæsen, 1860—62 Chef for Revisionsdepartementet; 1832 Medlem af »de oplyste Mænd«s Forsamling, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1848—50 Formand for Trykkefrihedsselskabet; 1838—46 Ejer af Aggersborggaard.
- Brock, Ludvig Frederik*, Oberst. Dept. Købst. 3. D. 1836, 38, 40, 42, 44. F. paa Biri i Gudbrandsdalen i Norge $^{20}/_8$ 1774, d. i Randers $^{22}/_{11}$ 1853.
1795 Sekondløjtnant, 1801 Premierløjtnant, 1807 Kaptajn og Adjudant ved Kronprinsens Hovedkvarter i Kiel, 1808 Divisionsadjutant, 1810 Major, 1811 Overadjutant, 1817 Oberstløjtnant; 1809 knyttedes

han til Prins Christian Frederiks Stab og ledsagede Prinsen til Norge og var hans Raadgiver i 1814, da han kom paa Norges Trone, 1824 Toldinspektør i Randers, 1829 Afsked paa Grund af Blindhed; 1838 Raadmand i Randers.

Bruun, Mads Pagh, Fabrikejer. Suppl. M. L. 16. D. 1846; Dept. 17. D. 1848. F. i Fredericia $\frac{5}{6}$ 1809, d. paa Jægergaarden ved Aarhus $\frac{23}{6}$ 1884.

1826 Student, 1835 Medejer og Enebestyrer af Klædefabrikken Bruunshaab ved Viborg, 1841 Sogneforstander, 1842—45 Amtsraadsmedlem, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—53 og 1857—74 Medlem af Landstinget, hvis Formand han var 1862—69, 1854—55 Folketingsmand.

Bruun, Peter Daniel, Højesteretsassessor. Kgv. Grundej. 1838, 40; Dept. M. L. 8. D. 1842, 44, 46, 48; Præsident 1842—46. F. i Fredericia $\frac{18}{12}$ 1796, d. i K. $\frac{7}{6}$ 1864.

1818 cand. jur., 1820 lic. jur., s. A. Overretsassessor i Viborg, 1839 Højesteretsassessor; 1831 Ejer af Asmildkloster ved Viborg, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—62 Landstingsmand, 1850—62 Tingets Formand.

Buchwaldt, Severin Andreas Morell, Købmand. Dept. Købst. 4. D. 1846, 48. F. i Viborg $\frac{30}{12}$ 1799, d. sst. $\frac{15}{1}$ 1881.

Købmand i Viborg, Borgerrepræsentant, 1845 Ejer af Rindsholm, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Bøggild, Baltasar Gebhard, Forpagter. Suppl. M. L. 3. D. 1844. F. i Aalborg $\frac{20}{5}$ 1801, d. $\frac{22}{7}$ 1873.

Forpagter af Toftegaard ved Aalborg og Ejer af Dronninglund Storskov, exam. jur.

Christensen, Christen, Overkrigskommissær. Dept. Sædeg. Aalb. 1836, 38, 40. Fremstillet i Kirken i Klarup S. $\frac{20}{2}$ 1786, d. i Aalborg $\frac{5}{10}$ 1859.

1808 exam. jur., senere Overkrigskommissær, 1819—40 Ejer af Klarupgaard, 1823 Landvæsenskommissær i Aalborg Amt, 1838 Medlem af Tiendekommissionen.

Christensen, Christen, Birkedommer. Dept. M. L. 14. D. 1836, 38. F. i Egholm Mølle ved Skanderborg $\frac{4}{6}$ 1783, d. i Hornsyld $\frac{20}{2}$ 1852.

1803 exam. jur., konstitueret i forskellige Embeder, Birkedommer i Boller og Møgelkjær Birker.

Christensen, Niels, Gaardejer. Suppl. M. L. 1. D. 1838, 40. F. i Skt. Hans S. v. Hjørring Midsommer 1785, d. sst. $\frac{17}{11}$ 1855.

Ejer af Lundergaard ved Hjørring, Forligelseskommisær.

Clausen, Thomas, Købmand i Varde. Suppl. Købst. 11. D. 1846. F. i Ribe $\frac{23}{6}$ 1800, d. i Varde $\frac{23}{11}$ 1872.

la Cour, Lauritz Ulrich, Proprietær. Dept. M. L. 8. D. 1836, 38, 40. F. i Odder $\frac{6}{4}$ 1802, d. paa Skærsø $\frac{27}{2}$ 1875.

1820—23 Forvalter i Lyngby Præstegaard, 1823—25 paa Rugaard, 1825 Ejer af Skærso ved Æbeltoft, 1858—61 Folketingsmand.

la Cour, Otto August, Godsejer. Dept. Sædeg. ViRi. 1836, 38. F. paa Gl. Skivehus $^{12}/_2$ 1796, d. paa Cathrinebjerg $^{9}/_8$ 1860.

1827—40 Ejer af Thimgaard, 1839—45 af Stensmark ved Grenaa, 1844—51 af Saralyst ved Aarhus, 1851—57 af Aabjærg ved Ringkøbing, byggede derefter Cathrinebjerg ved Aarhus; 1850—53 Tiendekommissær.

Dahlerup, Lars Christian, Apotheker. Dept. Købst. 8. D. 1842, 44. F. i Hillerød $^{7}/_7$ 1799, d. i Aarhus $^{15}/_5$ 1876.

1818 farm. Eksamen, 1823—46 Ejer af Thisted Apothek, 1824 tillige Bevilling paa at drive Apothek i Fjerritslev, 1831 yderligere Bevilling paa at drive Thyholm (nu Hvidbjerg) Apothek; to sidstnævnte Apotheker solgtes 1841; 1855—58 Landstingsmand.

Dalgas, Henry Francois, Strømpefabrikant. Dept. Købst. 10. D. 1842, 44, 46. F. i Fredericia $^{18}/_{12}$ 1791, d. i Vejle $^{5}/_2$ 1848.

Uddannet som Snedker i Fredericia, Farver i Vejle, Ejer af Kalkbrænderi, Hørvæveri og Strømpefabrik; han udførte Brobygningsarbejder for Vejkorpset og begyndte et Inddæmningsarbejde i Vejle Fjord; i mange Aar Borgerrepræsentant i Vejle.

Dalsgaard, Jens, Proprietær. Suppl. M. L. 18. D. 1838. F. $^{1}/_0$ 1789, d. paa Krabbesholm $^{30}/_{10}$ 1870.

1832—70 Ejer af Krabbesholm ved Skive.

van Deurs, Herman Edvard. Dept. M. L. 16. D. 1842. F. paa Bødstrup ved Slagelse $^{21}/_0$ 1807, d. sst. $^{3}/_3$ 1868.

1830 cand. jur., 1833 Ejer af Allingskovgaard ved Viborg, 1841 af Bødstrup, Taksator ved Salget af Staden Københavns Fæstegods til Selvejendom, $^{23}/_6$ — $^{16}/_{10}$ 1866 Landstingsmand.

Estrup, Christen, Borgmester. Kgv. Grundej. 1836, 38, 40, 42, 44, 46. F. i Randers $^{20}/_6$ 1790, d. i Kolding $^{17}/_0$ 1868.

1812 cand. jur., 1814 Auditør i Armeen, 1820 Overauditor, 1824 Borgmester og Byfoged i Kolding, 1847 Borgmester og Auktionsdirektør i Odense, 1860 Afsked. Farbroder til Minister J. B. S. E.

Faartoft, Niels, Købmand i Nykøbing M. Dept. Købst. 8. D. 1836. F. i Faartoft v. Thisted $^{10}/_2$ 1786, d. i Nykøbing M. $^{10}/_0$ 1850.

Fjelstrup, Søren August, Godsejer. Kgv. Grundej. 1836, 38, 40, Dept. M. L. 20. D. 1842, 46. F. paa Hørsholm $^{2}/_0$ 1773, d. paa Sindinggaard $^{1}/_0$ 1859.

1794 Student, stud. jur., 1796 Huslærer, Herregaardsforvalter, 1809 Medejer og 1815 Eneejer af Sindinggaard ved Herning; 1832 blandt »de oplyste Mænd«.

Fleischer, Hans Astrup, Borgmester. Dept. Købst. 2. D. 1836, 38, 40, 42, 46. F. paa Lekvegaard, Voss Præstegæld, Bergens Stift, $^{27}/_5$ 1785, d. i Aarhus $^{21}/_5$ 1847.

1807 cand. jur., 1810 Auditør, 1816 Overauditør i Hæren, 1818 Borgmester og Byfoged i Aarhus.

Formann, Abraham, Godsejer. Suppl. M. L. 2. D. 1840. F. i Vaalse paa Falster $^{10}/_8$ 1797, d. paa Dronninglund $^{3}/_4$ 1844.

1835 Medejer og 1837 Eneejer af Hovedgaarden Dronninglund (Hjørring Amt).

Friis, Johannes, Godsejer. Dept. Sædeg. Aarhus 1836, 38, 40, 42, 44, 46. F. paa Gedsergaard $^{13}/_3$ 1795, d. i K. $^{10}/_3$ 1877.

1814 Sekondløjtnant, 1824 kar. Premierløjtnant, 1827 Afsked som Ritmester; 1826—74 Ejer af Lyngbygaard; 1853—55 og 1866—68 Landstingsmand, Medlem af Sogneforstanderskab, Amsraad m. m.

Frijs, Jens Christian Carl Kragh-Juel-Vind-, Lensgreve. Kgv. Grundej. 1836. F. paa Juellinge $^{12}/_2$ 1779, d. paa Boller $^{12}/_{11}$ 1860.

1815—60 Besidder af Grevskabet Frijsenborg

Funder, Thomas, Tobaksfabriquer. Dept. Købst. 2. D. 1836, 38, 40, 42, 46. F. i Aarhus $^{20}/_6$ 1804, d. sst. $^{21}/_7$ 1860.

1826 cand. jur., indtraadt i Ledelsen af Faderens Tobaksfabrik i Aarhus, 1838 borgerlig Raadmand, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—53 Medlem af Rigsdagens Landsting, Meddirektør i Aarhus Spare- og Laanekasse, 1840 Ejer af Hovedgaarden Astrup i Salling.

de Fønss, Hans Jørgen Ring, Godsejer. Dept. Sædeg. ViRi. 1836, 38, 40, 42, 44, 46, 48. F. i Viborg $^{25}/_1$ 1792, d. paa Ørslevkloster $^{22}/_7$ 1859.

1818 cand. jur., 1819—27 Ejer af Vindum Overgaard i Viborg A., 1830—59 af Ørslevkloster ved Viborg.

Gronbech, Anders Christian, Godsejer. Suppl. Sædeg. ViRi. 1842, 44, 46. F. i Nyborg $^{14}/_6$ 1793, d. paa Eskær $^{21}/_2$ 1858.

1830—58 Ejer af Eskær i Salling.

von Güldenchrone, Ove Christian Ludvig Emerentius, Baron. Suppl. Sædeg. Aarh. St. 1838. F. i Slesvig $^{13}/_7$ 1799, d. paa Vilhelmsborg $^{7}/_6$ 1863.

1821 cand. jur., 1824 Besidder af Baroniet Vilhelmsborg.

Hald, Peter Tetens, Stiftsprovst, Dr. theol. Kgv. for Gejstl. 1838, 40. F. i Oddense i Salling $^{9}/_3$ 1802, d. i Kjeldby $^{31}/_{10}$ 1864.

1826 cand. theol., 1828 Licentiat, 1836 Dr. theol., 1833 res. Kapellan ved Budolphi Kirke i Aalborg, s. A. Sognepr. ved Vor Frue Menighed i Aalborg, 1837 Sognepr. ved Budolphi Kirke og Stiftsprovst, 1856 Sognepr. i Kjeldby paa Møen.

Hastrup, Morten Leth, Godsejer. Dept. M. L. 2. D. 1836. F. $^{10}/_5$ 1788, d. $^{12}/_3$ 1860.

1828—36 Ejer af Kølskegaard, 1838 af Kokkedal, 1844 af Tveden, alle i Vendsyssel.

Hjorth, Anders Jensen, Godsforvalter. Dept. M. L. 3. D. 1842, 46.

F. paa Læsø $^{13}/_3$ 1809, d. i Lemvig $^{12}/_4$ 1889.

1826 exam. jur., Assistent hos Byfogden i Sæby, Fuldmægtig paa Herredskontoret i Nørresundby, 1832—54 Godsforvalter paa Birkelse, omtrent samtidig Forpagter af en Gaard i Aastrup, Amtsraads-medlem, 1855 Prøveprokurator i Lemvig, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Holm, Henrik Hansen, Herredsfoged. Kgv. Grundej. 1838, 40. F. i Møgeltønder $^{3}/_5$ 1787, d. paa Dalsgaard $^{10}/_3$ 1863.

1810 cand. jur., 1811 Auditor i Hæren, 1813 desuden Regiments-kvartermester, 1818 Overauditor, 1825 Herredsfoged og Skriver i Lysgaard og Hids Herreder, 1846 Afsked; Ejer af Dalsgaard ved Viborg.

Holst, Jens Palle Kristian, Prokurator, Overkrigskommissær. Dept.

M. L. 14. D. 1844, 46; 12. D. 1848. F. paa Sarabjerg v. Skanderborg $^{20}/_6$ 1795, d. paa Rødvigsballe ved Horsens $^{22}/_7$ 1886.

1816 exam. jur. og Prøveprokurator, 1819—23 konst Herredsfoged og Skriver i Vor og Nim Herreder, 1820 Underretsprokurator, 1827 Landvæsenkommissær, 1828 Overkrigskommissær, 1829 Ejer af Nedenskov-Vilholdt, 1844 Bevilling til Anlæg af Landbrønderi, endv. Ejer af Hovedgaarden Rødvigsballe ved Horsens; 1849—55 Landstingsmand, 1861—82 Medlem af Horsens Byraad.

Hostrup, Ole, Prokurator. Dept. Købst. 5. D. 1836. F. i Ribe $^{2}/_7$ 1799, d. sst. $^{10}/_2$ 1884.

1820 exam. jur., Prokurator i Ribe.

Hvass, Marcus Pauli, Legationssekretær, Godsejer. Dept. Sædeg. Aal.

1842, 44. F. paa Randrup $^{14}/_{12}$ 1801, druknet i Kattegat $^{13}/_6$ 1864, begr. paa Melby Kirkegaard (Sjælland).

1821 cand. theol., 1824 Privatsekretær hos Finansminister Grev E. H. Schimmelmann, 1825 Universitetets Guldmedalje, s. A. Volontær og senere 3. Kancellist i det udenrigske Departement, 1826 Titel af Legationssekretær, 1827 i München for at excerptere Arkivalier fra Kristian II's Tid, 1831 Medudgiver af Søndagsbladet »Den danske Bie«, 1832 1. Kancellist i udenrigske Departement, 1833 Afsked; 1837 Ejer af Fædrengaarden Randrup ved Aalborg, 1843 Amtsraads-medlem.

Højer, Laurits, Gaardejer. Dept. M. L. 3. D. 1836. F. i Skyum v.

Thisted $^{10}/_{11}$ 1772, d. paa Jægerum $^{8}/_2$ 1844.

1814—44 Ejer af Gaarden Jægerum i Østerhanherred.

Ingerslev, Caspar Peter Rothe, Prokurator, Godsejer. Dept. Sædeg.

Aarh 1836, 40, 42, 44, 46. F. i Aarhus $^{2}/_6$ 1800, d. paa Marselisborg $^{20}/_6$ 1864.

1818 exam. jur., 1825—42 Prokurator i Aarhus, 1835 Ejer af Marselisborg, 1842 Medlem af Amtsraadet, 1853—54 Folketingsmand, 1862 Medlem af Rigsdagens og 1864 af Rigsraadets Landsting.

- Ingversen, Martin*, Godsejer. Dept. Sædeg. ViRi. 1844. F. i Vyv v. Kolding $^{20}/_1$ 1795, d. i Kiel $^{20}/_7$ 1862.
1821—62 Ejer af Agersbøl (Vejle Amt).
- Jacobsen, Peder*, Sognefoged. Dept. M. L. 21. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Billum v. Varde 1784, d. sst. $^{1}/_2$ 1848.
Gaardejer og Sognefoged i Billum, Medlem af Amtsraadet.
- Jensen, Morten*, Proprietær. Dept. M. L. 7. D. 1842, 44, 46. F. i Farstrup S., Aalborg A., ca. 1803, d. paa Lundgaard $^{30}/_{11}$ 1870.
1838 Ejer af Lundgaard i Gammelstrup Sogn v. Skive.
- Jensen, Rasmus*, Prokurator. Suppl. Købst. 3. D. 1840. F. i Krstrup v. Randers $^{23}/_3$ 1783, d. i Randers $^{8}/_{12}$ 1855.
1806 exam. jur., Overretsprokurator i Randers.
- Jespersen, Christian Magdalus*, Landsoverretsprokurator. Dept. Købst. 1. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Viborg $^{13}/_2$ 1809, d. i K. $^{18}/_{11}$ 1873.
1830 cand. jur., 1834 Prøveprokurator ved Landsoverretten i Viborg, 1836 Prokurator, 1856 Herredsfoged i Hatting Herred, 1873 Afsked; 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1861—66 Folketingsmand, 1861—63 og 1864—65 Medlem af Rigsraadet, 1861—69 Medlem af Horsens Byraad, 1857—61 Direktør for Straffeanstalten.
- Juel, Niels*, Prokurator. Dept. M. L. 2. D. 1838; 1. D. 1842. F. $^{21}/_{12}$ 1795, d. paa Vanggaard $^{1}/_1$ 1843.
Prokurator, Ejer af Vanggaard ved Hjørring.
- Kirk, Ole Kristian Kristensen*, Gaardmand. Dept. M. L. 19. D. 1836, 38, 40, 42, 44, 46, 48. F. i Stadil $^{9}/_{10}$ 1788, d. i Ulfborg $^{24}/_1$ 1876.
1816 Gaardmand, 1823—72 Ejer af Ebbensgaard i Ulfborg, foranledigede 1831 Afholdelsen af det første jyske Dyrskue, 1842—53 Formand for Sogneforstanderskabet, 1842—48 Amtsraadsmedlem, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.
- Klingenberg, Johan Frederik*, Proprietær. Suppl. M. L. 6. D. 1844, 46. F. i K. $^{1}/_{12}$ 1796, d. paa Klitgaard $^{3}/_7$ 1876.
Ejer af Klitgaard v. Nibe.
- Knudstrup, Peder Nielsen*, Møller. Dept. M. L. 11. D. 1836, 38. F. i Knudstrup under Frijsenborg $^{31}/_1$ 1781, d. i Jebjerg $^{20}/_8$ 1858.
1812 Fæster i Lerbjerg, fik Landhusholdningsselskabets Guldmedalje, 1824—39 Ejer af Røved Mølle i Ødum Sogn, derefter Ejer af Gaarden Tebbestrup. Drewsen kaldte ham »Danmarks første Bonde« (i »Ny landøkon. Tidender«).
- Kolby, Jeppe Kristensen*, Gaardejer. Suppl. M. L. 20. D. 1838, 40. F. i Stadil 1783, d. paa Nygaard $^{10}/_5$ 1844.
Ejer af Nygaard ved Ikast, Forligelseskommissær.
- Kragh-Juel-Vind-Arenfeldt, Frederik Sigfred*, Baron. Suppl. Sædeg. Aal. 1836, 38. F. i K. $^{2}/_{11}$ 1791, d. paa Stensballegaard $^{13}/_7$ 1866.

1816 cand. jur., Besidder af Stamhuset Sæbygaard, 1858 af Stamhuset Stensballegaard ved Horsens.

Krieger, Johan Wilhelm Cornelius, Kommandør, Godsejer. Kgv.

Grundej. 1842, 44, 46. F. i K. ¹⁷/₄ 1788, d. paa Vosnæsgaard ⁷/₃ 1857.

1805 Sekondløjtnant i Marinen, 1809 Premierløjtnant, 1816 Kaptajnløjtnant, 1825 Kaptajn, 1839 Kommandørkapt., 1842 Kommandør, 1850 Medlem af den i Anledning af Eckernførdeaffæren nedsatte Generalkrigsret; 1835 Ejer af Vosnæsgaard ved Aarhus.

Køster, Schack Lüneberg, Apotheker. Dept. Købst. 3. D. 1842, 44, 46,

48. F. i Aarhus ⁵/₁₀ 1801, d. i Randers ¹⁴/₅ 1876.

1823 farmaceutisk Eksamen, 1824 Foredragsrække i Jylland for Selskabet til Naturlærens Fremme, 1828 Universitetets Guldmedalje, 1831 Bevilling paa at drive Apothek i Randers, 1838 Medlem af og Formand for Borgerrepræsentationen, 1847—58 Raadmand, 1852 Medstifter af de jyske Købstæders Kreditforening, 1852—54 Direktør for denne, 1854 Medstifter af Randers Diskontobank, 1858—71 Direktør; 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—53 og 1855 Landstingsmand, 1850—53 Medlem af Rigsretten.

Larsen, Johannes Ephraim, Professor. Kgv. for Univ. 1842, 44, 46, 48.

Vicepræsident 1844, 46. (Se under Østifterne!)

Ludvigsen, Bærtel, Købmand. Dept. Købst. 3. D. 1836, 38. F. i Assens

²⁶/₁₀ 1766, d. i Randers ³¹/₁ 1839.

Købmand i Randers, Brandmajor, 1805 eligeret Borger.

Lüttichau, Matthias, Kaptajn, Godsejer. Dept. Sædeg. ViRi. 1836, 38,

40, 42 (Vicepræs.), 44, 46, 48. F. paa Egebjærggaard i Ods Herred ⁹/₁₂ 1795, d. paa Egebjærggaard ¹³/₄ 1870.

1810 Sekondløjtnant, 1818 kar. Premierløjtnant, 1828 Kaptajn, 1846 Major, 1849 kar. Oberstløjtnant, 1850 kar. Oberst, Chef for 1. Divisions Artilleri i Slaget ved Isted, 1851 Artilleribrigadens Stabschef, 1854 Chef for 1. Artilleriregiment, 1856 Generalmajor a la suite, 1861 Chef for det kgl. Artilleri, 1863 Generalløjtnants Karakter, 1864 Chef for Artilleriet ved Dannevirkestillingen; 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1851—64 Landstingsmand, 1854—56 Krigsminister i Ministeriet P. G. Bang; Ejer af Herregaarden Store Grundet.

Lydersen, Peder, Selvejer. Dept. M. L. 18. D. 1842, 44, 46, 48. F. i

Brøndum v. Skive ²⁰/₁₁ 1803, d. i Hvidbjerg ²⁵/₂ 1870.

1831—62 Ejer af sin Hustrus Fædrengaard, »Holmgaard«, i Hvidbjerg Sogn, Sogneforstander og Skolepatron.

Melgaard, Laurs Andersen, Arvefæster, Dastrupbundgaard v. Ran-

ders. Dept. M. L. 16. D. 1844. F. paa Resendal v. Viborg ¹⁴/₁ 1781, d. paa Dastrupbundgaard ²⁴/₁₀ 1852.

Monberg, Søren Nielsen, Agent. Dept. Købst. 6. D. 1836. F. $\frac{2}{4}$ 1766, d. i Horsens $\frac{10}{1}$ 1842.

Købmand og Agent i Horsens, eligeret Borger, Forligelseskommis­ sær.

Müller, Hans Jessen, Købmand. Dept. Købst. 5. D. 1842, 44, 46, 48.

F. i Ribe $\frac{14}{4}$ 1799, d. sst. $\frac{14}{5}$ 1868.

Købmand i Ribe, Forligelseskommis­ sær.

Müller, Tage Christian, Biskop. Kgv. for Gejstligh. 1842, 44, 46, 48.

F. i K. $\frac{3}{10}$ 1780, d. i Ribe $\frac{2}{10}$ 1849.

1799 cand. theol., 1805 Universitetets Guldmedalje, 1806 Sognepræst i Nørre Snede og Ejstrup, 1810 i Køng, 1830 Provst i Stege, 1833 Bi­ skop i Ribe, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Mylius, Johan Caspar, Godsejer. Suppl. Sædeg. Aarh. 1838. F. i Odense $\frac{22}{10}$ 1776, d. i K. $\frac{15}{6}$ 1852.

1801 Premierløjtnant i Artilleriet, 1803 Kaptajn, 1809 Kompagni­ chef, 1813 Afsked; overtog 1800 Kattrup, 1806 Estruplund, 1812 Ville­ strup, købte 1816 Aarupgaard, 1821 Aagaard, 1831 Lystrup, arvede 1831 Rønningesøgaard, som blev oprettet til Stamhus; han blev adlet 1840.

Møller, Jens, Provst. Kgv. Gejstligh. 1844, 46. F. i K. $\frac{20}{8}$ 1786, d. i Grinderslev $\frac{12}{6}$ 1863.

1807 cand. theol., 1813 Kapellan, 1821 Sognepræst for Grinderslev og Grønning Menigheder i Salling og fra 1824 tillige for Thise Sogn, 1834 ogsaa Provst for Salling og Fjends Herreder, 1842—51 Amts­ raadsmedlem.

Møller, Kristian Nielsen, Prokurator. Suppl. Købst. 4. D. 1838; Dept. 1842, 44. F. i Fredericia $\frac{10}{6}$ 1786, d. i Viborg $\frac{9}{8}$ 1856.

1806 exam. jur., Prokurator i Viborg.

Nielsen, Ebbe, Møller i Ganer ved Skjern. Dept. M. L. 20. D. 1836.

F. i Tarm v. Skjern $\frac{4}{5}$ 1783, d. i Ganer $\frac{10}{2}$ 1854.

Nielsen, Josef, Agent Dept. Købst. 1. D. 1836, 38, 40. F. i Nykøbing M. $\frac{30}{3}$ 1772, d. i Aalborg $\frac{20}{5}$ 1848.

Huslærer hos en Gaardmand, 1785 i Købmandslære, 1798 Købmand i Aalborg, 1826 Agent, 1818—29 og 1831—48 Inspektør ved Aalborg Bys samt Aalborg og Hjørring Amters civile Sygehus.

Nielsen, Jørgen, Politiassistent. Suppl. Købst. 2. D. 1844. F. i Balles­ gaard v. Kolding, Juletid 1788, døbt i Egtved $\frac{13}{4}$ 1789, d. i Aarhus $\frac{9}{12}$ 1853.

1812 exam. jur., derefter bosat i Aarhus, hvor han efterhaanden blev Prokurator, Politiassistent, Politimester, Byfoged, Chef for Brandkorpset og Raadmand.

Nyegaard, Malte Bruun, Godsejer. Dept. Sædeg. Aarh. 1836, 40. F. i Urlev v. Horsens $\frac{3}{6}$ 1789, d. i K. $\frac{1}{4}$ 1877.

1811 exam. jur., 1814 Prokurator, 1818 Landvæsenskommissær i Københavns Amt, 1825 Ejer af Herregaarden Stenalt ved Randers, 1843—64 af Kokkedal ved Hørsholm.

Nyholm, Johannes Christoffer, Godsejer. Suppl. Sædeg. Aal. 1838, 40; Dept. 1842, 44, 46, 48. F. paa Turebyholm v. Køge ²⁴/₁₁ 1803, d. paa Baggsvogn ²⁶/₂ 1867.

1823 Student, 1824—25 2den Eksamen, 1828—30 Ejer af Duemosegaard ved Frederiksborg, 1830—34 af Sohngaardsholm ved Aalborg, 1830—37 af Vorgaard, 1837 af Baggsvogn ved Hjørring og 1847 af Vrejlevkloster; 1835 Tiendekommissær, 1842—60 Medlem af Aamtsraadet, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—52, 1853—55 og 1857—59 Landstingsmand og Medlem af Finansudvalget, 1850—52 og 1853—55 Medlem af Rigsretten, 1853 Formand for den forenede Rigsdag, der vedtog Tronfølgeoven. N. fik 1846 en Æresgave af Vendsyssels Bønder for sin Virksomhed i Stænderne.

Ostenfeldt, Hans, Gaardejer. Dept. M. L. 12. D. 1842, 44, 46. F. i Skørring S. ved Aarhus ²⁰/₆ 1799, d. paa Kristinedal ²⁰/₁₀ 1856.

Exam. jur., 1833—50 Ejer af Aabogaard ved Aarhus, ved sin Død af Kristinedal ved Aarhus.

Ostenfeldt, Laurits, Prokurator og Proprietær. Dept. M. L. 9. D. 1836, 38. F. paa Rosenholm ⁵/₈ 1789, d. paa Kristianslund ⁴/₇ 1856.

Exam. jur. 1812, Prokurator, Ejer af Kristianslund ved Randers.

Otterstrøm, Christian Erasmii, Landsoverretsprokurator. Dept. Købst. 4. D. 1836, 40. F. i K. ⁰/₇ 1795, d. ¹⁷/₅ 1876. begr. paa Frederiksborg Kirkegaard.

1812 exam. jur., 1822 Overretsprokurator i Viborg, 1837 Kasserer ved Filialbanken i Aarhus, indtil 1859 dennes Leder, 1848 midlertidig Stiftamtmand, s. A. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1849—52 Folketingsmand, 1856—57 Medlem af Rigsraadet.

Petersen, Jens, Prokurator. Dept. M. L. 6. D. 1836, 38, 40. F. i Suldrup ved Nibe ¹⁰/₃ 1790, d. paa Ouegaard ²⁶/₂ 1863.

1806 Skriver paa Torstedlund Godskontor, 1808 paa Aalborg Amtsstue, 1809—19 Fuldmægtig sammesteds, 1812 exam. jur., 1820 Underretsprokurator, 1822 Ejer af Ouegaard ved Hobro, 1842—48 Medlem af Aalborg Aamtsraad, 1842 Landvæsenskommissær, 1844 bosat i Mariager, 1850 Tiendekommissær, 1849—63 Landstingsmand, 1850—53 Medlem af Rigsretten, 1851 og 1853—56 Statsrevisor.

Pind, Laurs Nielsen, Fæster i Rønge ved Randers. Dept. M. L. 16. D. 1836, 38, 40. F. i Terp, fremstillet i Kirken i V. Velling ²¹/₂ 1790, d. i Rønge ²⁰/₇ 1869.

Plesner, Arent, Godsejer. Suppl. Sædeg. Aal. 1846. F. i Horne v. Hjørring ⁵/₁₁ 1797, d. i Aalborg ²¹/₁ 1875.

1829—61 Ejer af Langeslund, Landvæsenskommissær.

Quist, Johannes Marius, Overkrigskommissær. Dept. Købst. 7. D. 1842, 44. F. i Aalborg $\frac{1}{7}$ 1804, d. sst. $\frac{17}{6}$ 1875.

1826 cand. jur., Landvæsenskommissær, 1829—45 Tiendekommissær, 1830 Overkrigskommissær, 1839 Medlem af og 1842 Formand for Borgerrepræsentationen i Aalborg, 1845 Auditor og Regnskabsfører for 11. Infanteri Bataillon, 1847 borgerlig Raadmand, 1851 Overauditor, 1857 kst. Chef for 5. Udskrivningsdistrikt, 1869 Afsked; 1852—57 Landstingsmand, 1853—55 Medlem af Rigsretten.

Ravn, Mads Christian, Proprietær. Dept. M. L. 1842, 44. 46. Døbt i Klim $\frac{28}{4}$ 1793, d. i Tømmerby $\frac{15}{2}$ 1869.

Ejer af Selbjerggaard ved Thisted, Forligelseskommisær.

Redlefsen, Hans, Ejer af Sødal ved Tønder. Dept. M. L. 22. D. 1838, 40. F. $\frac{13}{3}$ 1788, d. $\frac{15}{6}$ 1849.

Rée, Bernhard Philip, Købmand, Redaktør. Suppl. Købst. 1. D. 1844, 46; Dept. 1848. F. i Aarhus $\frac{13}{7}$ 1813, d. sst. $\frac{13}{11}$ 1868.

Studerede Jura uden at tage Eksamen, 1838 Redaktør af »Aalborg Stiftstidende«, 1841—47 Boghandler, 1841 gik R., som var Jøde, over til Kristendommen og fik 1845 Bogtrykkerbevilling, 1844—46 og 1860 Borgerrepræsentant, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1850—54 og 1864—66 Folketingsmand, 1865—66 Medlem af Rigsraadets Folketing, 1866—67 Landstingsmand.

Refsgaard, Søren Harildsen, Gaardejer. Dept. M. L. 18. D. 1836, 40. F. i Vium Mølle $\frac{15}{6}$ 1800, d. sst. $\frac{27}{6}$ 1871.

Ejer af Vium Mølle ved Skive.

Reiersen, Andreas Ludvig, Herredsfoged. Suppl. Købst. 3. D. 1846. F. i Vordingborg $\frac{27}{2}$ 1787, d. i Randers $\frac{9}{6}$ 1850.

1809 cand. jur., 1810 Regimentskvartermester og Auditor i Arméen, 1820 Herredsfoged i Rougsø, Sønderhald og Østerbjerg Herreder, Birkedommer og Skriver i Stamhuset Rosenholms Birk, 1821 tillige Birkedommer i Holbækgaards Birk.

Rosenkrantz, Gottlob Emil Georg Frederik, Baron. Dept. Sædeg. Aarh. 1844, 46. F. i Ziegenhain i Hessen $\frac{19}{5}$ 1803, d. paa Sophiendal $\frac{9}{6}$ 1884.

1827 cand. jur., 1829 Auskultant i Rentekammeret, 1843 Amtmand over Thisted Amt, 1866 Stiftamtmand i Viborg, 1864—66 Medlem af Rigsraadets Landsting; Ejer af Sophiendal ved Skanderborg og Lise-lund paa Møen.

Rosenørn, Carl Gustav, Stiftamtmand. Dept. Købst. 11. D. 1836, 38, 40; kgv. Grundej. 1842, 44, 46. F. paa Hersomgaard $\frac{14}{12}$ 1784, d. paa Nørholm v. Varde $\frac{27}{6}$ 1858.

1804 cand. jur., ansat i Danske Kancelli, 1814 Byfoged i Varde, 1825 Amtmand i Skanderborg, 1826 i Vejle, 1828—43 Stiftamtmand i Aarhus; 1836, 38 og 40 Vicepræsident i Stænderne.

- Roulund, Rasmus*, Auditor, Godsejer. Dept. Sædeg. Aal. 1836, 38, 40, 42, 44. F. i Odense ²⁰/₁₀ 1783, d. paa St. Restrup ¹/₃ 1845.
1806 cand. jur., 1810 Auditor, derefter en Tid Ejer af Løvegaard ved Slagelse, 1828—45 af Store Restrup ved Aalborg.
- Rummelhoff, Johan Christopher Henrik*, Herredsfoged. Dept. Købst. 8. D. 1838, 40; Suppl. 1846. F. i Aarhus ⁰/₇ 1788, d. i Hillerød ¹⁸/₁₀ 1858.
1810 cand. jur., 1821 Byfoged i Nykøbing M., Herredsfoged i Nørre og Sønder Herreder, 1853 Byskriver i Hillerød og Birkeskiver i Frederiksborg Distrikt.
- Schiøtt, Mads Johannes Buch*, Godsejer. Suppl. Sædeg. Aarh. 1842, 44, 46. F. i Avnsbjerg v. Viborg ²⁷/₁₀ 1800, d. i Gentofte ¹⁴/₁₀ 1866.
1835—57 Ejer af Rugaard i Rosmos S., Randers A., 1855 Stifter af Schiøtts Stiftelse i Rosmos med Plads til 4 Familier.
- Schjødte, Laurids*, Stiftprovst. Kgv. for Gejstligh. 1842. F. i Snøde paa Langeland, døbt ⁰/₁₁ 1792, d. i Karlsbad i Bøhmen ²⁸/₁₀ 1843.
1817 cand. theol. (Egregie), 1827 Sognepræst ved Viborg Domkirke, 1828 Stiftsprovst.
- Schmidt, Henrik Christopher*, Provst. Kgv. for Gejstligh. 1836. F. i Vær ved Horsens ⁵/₅ 1774, d. sst. ²¹/₅ 1848.
1896 cand. theol., 1800 Sognepræst til Vær og Nebel i Aarhus Stift, 1812 Amtsprovst, 1842 Afsked.
- Schou, Frederik Christian*, Købmand. Dept. Købst. 11. D. 1842, 44. F. i Holstebro ¹/₁₀ 1795, d. sst. ⁰/₁₀ 1889.
Købmand i Ringkøbing, 1845 Toldoppebørselskontrollør i Holstebro, senere Toldforvalter, 1879 Afsked; Kasserer i Holstebro Bys og Omegns Spare- og Laanekasse, Forligelseskommisær, Æresborger.
- Shouw, Joakim Frederik*, Professor, Dr. phil. Kgv. for Universitetet 1836, 38, 40; Dept. Købst. 9. D. 1848.
(Se under Østifterne!)
- Schytte, Frederik Vilhelm*, Oliemøller. Suppl. Købst. 6. D. 1838, 40; Dept. 1842, 44, 46, 48. F. i Odense ²⁰/₁₀ 1800, d. paa Sindshvile ³⁰/₁₀ 1873.
1824 exam. jur., 1827 Fuldmægtig hos Borgmesteren i Horsens, 1829—51 Oliemøller, derefter Ejer af forskellige Herregaarde (Matrup v. Horsens, Vedbygaard v. Slagelse, Søborggaard v. K., Grøftebjerggaard v. Odense), 1870 Ejer af Fabrikken Rabeshave i K.
- Secher, Jacob Berg*, Krigsassessor. Dept. M. L. 9. D. 1842, 44, 46. F. paa Kærbygaard v. Aarhus ¹²/₁₀ 1786, d. paa Vedø ¹⁰/₇ 1861.
1803 Student, Ejer af forskellige større Gaarde, bl. a. Katholm, 1825 Forpagter og 1835—47 Ejer af Hovedgaarden Vedø ved Grenaa; 1814 Krigsassessor, 1828 Tiendekommisær, 1844 Amtsraadsmedlem.

Seidelin, Erik, Prokurator. Dept. Købst. 10. D. 1836, 38, 40. F. i Arrild ved Ribe $\frac{1}{2}$ 1795, d. i Fredericia $\frac{23}{8}$ 1862.

1814 exam. jur., Prokurator i Fredericia, Raadmand.

Simonsen, Hans, Proprietær. Dept. M. L. 1. D. 1846, 48. F. i Vejrup Mølle v. Odense $\frac{22}{5}$ 1803, d. 1873.

Skriver og Fuldmægtig paa en Række Godskontorer, 1832 exam. jur., s. A. Fuldmægtig hos Godsinspektøren over de kgl. jyske Godser, 1834 Godsforvalter paa Dronninggaard og Nyvraa, 1835—38 paa Aagaard i Hanherred, 1838—41 Ejer af Aalegaard ved Aalborg, 1842 af Aagaard; 1849—52 og 1854—58 Folketingsmand.

Skeel, Jørgen Erik Frederik, Stamhusbesidder. Suppl. Sædeg. Aalb. 1846, 48. F. i Odense $\frac{20}{5}$ 1802, d. paa Birkelse $\frac{22}{12}$ 1849.

1825 Sekondløjtnant, 1832 Premierløjtnant, 1839 Kaptajns Karakter; 1826 Besidder af Stamhuset Birkelse, som han selv bestyrede fra 1833; 1838 Patron for Roskilde Kloster, 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Skibsted, Jens Christian, Proprietær. Dept. M. L. 4. D. 1836. F. i Ydby S. 1794, d. paa Djernæs $\frac{14}{12}$ 1861.

Til sin Død Ejer af Djernæs, 1847 en kort Tid Medejer af Tandrup, begge i Thisted Amt.

Skov (Schow), Christen, Selvejer. Dept. M. L. 17. D. 1836, 38, 40. Døbt i Ulbjerg Sogn $\frac{21}{5}$ 1789, d. i Viborg $\frac{17}{6}$ 1870.

Ejer af Baadsgaard ved Skive.

Spliid, Johan Christian, Proprietær. Dept. M. L. 7. D. 1836. F. i Breum ved Skive $\frac{11}{11}$ 1794, d. paa Gl. Skivehus $\frac{10}{12}$ 1871.

1829—47 Ejer af Hvanstrup i Farsø Sogn, ved sin Død af Gl. Skivehus.

Sponneck, Markus Sabinus Wilhelm, Rigsgreve, Stiftamtmand. Kgv. Grundej. 1836. F. i Næstved $\frac{22}{5}$ 1787, d. i K. $\frac{31}{7}$ 1874.

1808 cand. jur., tog Eksamen om 1812, 1814 Byfoged i Ringkøbing og Herredsfoged i Bølling-Nørre Herreder, 1820 forflyttet til Ulfborg-Hind Herreder, 1826 Amtmand i Skanderborg Amt, 1828 Stiftamtmand i Ribe, fik efter Oprøret 1848 Ordre til at overtage Regeringen i Slesvig.

von Stöcken, Carl Christian, Proprietær. Dept. M. L. 2. D. 1842, 44, 46, 48. F. i Holstebro $\frac{2}{5}$ 1799, d. i K. $\frac{19}{1}$ 1874.

1818 Landmaalereksamen, 1826 exam. jur., 1836 Ejer af Hovedgaarden Nibstrup v. Aalborg, 1842—56 Amtsraadsmedlem, 1843—56 Landvæsens- og Tiendekommissær, 1855—63 Landstingsmand, 1857—58 og 1863—64 Statsrevisor; flyttede til K. og blev Formand for »Bikuben« Repræsentantskab 1863.

Sørensen, Jens, Prokurator. Suppl. M. L. 4. D. 1838, 40. F. i Skræm ved Fjerritslev $\frac{10}{12}$ 1787, d. paa Vinters Mølle $\frac{20}{6}$ 1851.

Exam. jur. 1813, Prokurator, Ejer af Vinters Mølle ved Thisted.

- Sorensen, Jesper*, Sognefoged og Gaardejer i True ved Aarhus. Dept. M. L. 12. D. 1836, 38, 40. F. i Vejlbj v. Aarhus $^{13}/_5$ 1788, d. i True $^{18}/_{12}$ 1867.
- Tang, Andreas Evald Meinert*, Godsejer. Suppl. Sædeg. ViRi. 1842, 46, 48. F. paa Nr. Vosborg v. Ringkøbing $^{20}/_5$ 1803, d. sst. $^{12}/_8$ 1868.
1825 Ejer af Nørre Vosborg, 1840 Landvæsenskommissær, 1842—62 Amsraadsmedlem, 1848 Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling, 1850—66 Medlem af Rigsdagens og 1864—66 af Rigsraadets Lands-ting.
- Thomsen, Peder*, Gæstgiver og Garver i Vejen. Suppl. M. L. 22. D. 1846. F. i Skodborg $^{9}/_{10}$ 1790, d. i Vejen $^{17}/_1$ 1863.
- Thorbrøgger, Skule Theodor*, Toldkasserer. Suppl. Købst. 1. D. 1836; kgv. Grundej. 1848. F. i K. $^{20}/_2$ 1794, d. i Aalborg $^{14}/_2$ 1870.
1810 exam. jur., 1813 Fuldmægtig i Kanal- og Havnekontoret, 1816 ansat i Generaltoldkammeret, 1824 Toldkasserer i Aalborg, 1856 Toldinspektør; 1839 Borgerrepræsentant og Raadmand, Febr.-Aug. 1853 Medlem af og Viceformand i Folketinget.
- Thorsen, Kristen*, Gaardejer. Suppl. M. L. 9. D. 1840. F. i Hem v. Mariager $^{15}/_7$ 1795, d. i Ingerslev $^{10}/_6$ 1844.
Gaardejer, Seminarist, Ingerslev ved Randers.
- Tvergaard, Christen Godiksen*, Selvejergaardmand. Suppl. M. L. 7. D. 1838, 40. F. i Gjettrup $^{14}/_{11}$ 1786, d. i Næsborg $^{30}/_1$ 1862.
Ejer af Næsborggaard (Næsborg S., Aalborg A.).
- Tøfting, Poul*, Godsejer. Dept. Sædeg. Aal. 1836. F. paa Stigaard v. Lemvig $^{20}/_1$ 1767, d. paa Tandrup $^{29}/_1$ 1847.
Exam. jur., en kort Tid Ejer af Diernæs (Vang S., Thisted A.), 1817—47 Ejer af Tandrup (Bested S., Thisted A.).
- Tøstesen, Søren*, Møller. Dept. M. L. 21. D. 1836, 38, 40. F. i Alslev v. Varde $^{24}/_{10}$ 1778, d. i Roust $^{30}/_6$ 1845.
Ejer af Roust Mølle ved Varde, Forligelseskommisær.
- Wandborg, Mathias Peter*, Godsejer. Suppl. M. L. 10. D. 1842, 44, 46. F. i Fastruplund v. Viborg $^{25}/_3$ 1800, d. paa Trinderup $^{7}/_{12}$ 1859.
1837—59 Ejer af Trinderup i Sønder Hornum S., Randers Amt.
- Warming, Jens Christian*, Kasserer. Suppl. Købst. 5. D. 1838, 40. F. i Egtved v. Kolding $^{10}/_7$ 1789, d. i Ribe $^{22}/_5$ 1863.
Styrmandseksamen, 1807—14 Maanedsløjtnant i Marinen, blev derefter exam. jur., 1817—58 Kasserer for Ribe Stifts gejstlige Enkekasse, Regnskabsfører for Ribe Katedralskole og Stempelpapirforhandler.
- Weinschenck, Frederik Wilhelm*, Godsejer. Suppl. Sædeg. Aal. 1846. F. i K. $^{8}/_{10}$ 1802, d. paa Gunderupgaard $^{17}/_2$ 1867.
1832 Ejer af Gunderupgaard i Aalborg Amt, Hestehandler i stor Stil, Medlem af Kommissionen til Stutterivæsenets Ordning, af

Stutterikommissionen, meget benyttet Dyrskuedommer, medvirkende ved Landstutmestrenes Indkøb af Tillægsdyr i England, Medlem af Amtsraadet.

Westerbye, Niels, Prokurator. Dept. Købst. 7. D. 1836, 38. F. i Rindom Sogn $^{17}/_1$ 1788, d. i Hjørring $^{2}/_1$ 1849.

Skriver og Fuldmægtig paa Ringkøbing Amtsstue, 1814 exam. jur., 1816--19 Fuldmægtig ved Hjørring Amtsstue, 1820 Prøveprokurator, 1822 Prokurator, 1826 Strandingskommisær.

Windfeldt, Ib Knudsen, Gaardejer i Tandrup. Dept. M. L. 22. D. 1836. F. i Tandrup v. Ribe $^{20}/_5$ 1789, d. sst. $^{1}/_4$ 1847.

Winkel, Adolph Nicolai, Godsejer. Suppl. Sædeg. Aal. 1842, 44; Dept. 1848. F. i Aalborg $^{28}/_6$ 1869, d. $^{14}/_{12}$ 1885.

1834 cand. jur., s. A. Sagførerfuldmægtig i K., 1837 Ejer af Hovedgaarden Dybvad ved Sæby, siden 1854 bosat i K.

Winther, Peder Mathiesen, Gaardejer i Gerløv v. Randers. Dept. M. L. 10. D. 1836, 38, 40. F. $^{23}/_3$ 1779, d. i Gerløv $^{24}/_{12}$ 1854.

With, Jesper Peter, Herredsfoged. Dept. M. L. 13. D. 1836, 38, 40, 42, 44, 46. F. i K. $^{10}/_3$ 1791, d. i Ørum v. Vejle $^{5}/_2$ 1854.

1812 cand. jur., 1815 Auditor i Søetaten, 1820 Overretsassessor, 1826 Herredsfoged i Bjerger-Hatting Herreder, 1848 kst. Amtmand i Vejle; 1842 Amtsraadsmedlem, 1849—52 Folketingsmand.

Worm, Jacob, Gaardejer. Suppl. M. L. 14. D. 1842, 48. F. i Ørum v. Vejle $^{10}/_8$ 1805, d. i Vordingborg $^{25}/_1$ 1895.

Exam. jur., 1834 Ejer af Nørre-Aldumgaard i Vejle Amt, 1852—65 af Kalsbøl i Raarup Sogn.

Wulff, Frederik Elkan, Kæmner. Dept. Købst. 7. D. 1846. F. i Assens $^{18}/_8$ 1798, d. $^{8}/_{11}$ 1871.

Fuldmægtig paa Aalborg Postkontor, Kæmner, 1832 Overvejer, Maaler og Vrager, 1838 midlertidig svensk-norsk Vicekonsul; 1848 kgv. Medlem af grundlovgivende Rigsforsamling.

Wulff, Hans Andreas, Møller. Dept. M. L. 15. D. 1836, 38, 40; 22. D. 1842, 44. F. i Højer $^{20}/_6$ 1764, d. paa Nebel Mølle $^{10}/_1$ 1850.

Huslærer i 14-Aars Alderen, derefter i 4 Aar omvandrede Knipplingskræmmer, 1785 Huslærer hos Kammerassessor Lautrup paa Estrup, 1788—94 Ridefoged sammesteds, 1793—1842 Ejer af Nebel Mølle, 1837 Landvæsenskommisær.

Ægidius, Rasmus, Godsejer. Dept. Sædeg. ViRi. 1836, 38, 40. F. i Sønderjylland $^{2}/_8$ 1779, d. paa Rovnborg $^{2}/_{10}$ 1853.

1814 Ejer af Hovedgaarden Hvolgaard (Langskov S., Vejle A.), 1827—47 af Kvistrup (Gemsing S., Ringkøbing A.), ved sin Død af Rovnborg (Vejrum S., Ringkøbing A.).

Øllgaard, Nicolai Esmark, Biskop. Kgv. for Gejstligh. 1836, 38, 40. F. paa Sneumgaard v. Ribe $^{9}/_{10}$ 1775, d. i Viborg $^{4}/_3$ 1863.

1796 cand. theol., 1801 Præst ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen, 1805—07 Feltprovst, 1808—11 Præst ved Citadellet, 1809 Lærer i Psykologi ved Pastoralseminariet, 1811 Sognepræst i Asminderød og Grønholt og Amtsprovst i Frederiksborg Amt, 1824 Præst ved Trinitatis Kirke i K., 1830—54 Biskop i Viborg; 1832 blandt de »oplyste Mænd«.

Østergaard, Peder Christian, Gaardejer. Suppl. M. L. 5. D. 1844, 46. F. i Selstrup v. Thisted $\frac{3}{11}$ 1797, d. i Sundby $\frac{13}{6}$ 1882.

1822 Ejer af Overgaard i Sundby Sogn, tillige Ejer af Sundby Mølle, 1842—51 Sogneforstander, Meddirektør i Sparekassen for Mors, 1853—54 Folketingsmand.

Nordslesvig.

Adolp, Martin, Gaardejer i Nolde, Burkal Sogn. Suppl. M. L. 7. D. 1836. F. i Nolde $\frac{5}{4}$ 1781, d. sst. $\frac{22}{7}$ 1859.

Alexandersen, Peter, Sandemand og Gaardejer i Sottrup (Sundeved). Dept. M. L. 5. D. 1836, 38, 40. F. i Sottrup $\frac{14}{6}$ 1789, d. sst. $\frac{17}{12}$ 1857.

Andressen, Andreas, Sukkerrafinadør i Aabenraa. Suppl. Købst. 6 D. 1836. F. i Aabenraa $\frac{13}{5}$ 1792, d. i Kolstrup ved Aabenraa $\frac{1}{2}$ 1872.

Beseler, Wilhelm Hartwig, Over- og Landsretsadvokat. Dept. Købst. 9. D. 1842, 44, 46. F. paa Marienhausen i Oldenburg $\frac{2}{3}$ 1806, d. i Bonn $\frac{2}{6}$ 1884.

1828 cand. jur., derefter Advokat i Slesvig, 1848 Medlem af den provisoriske Regering i Hertugdømmerne, 1849—51 Medlem af Statholderskabet, tilbragte sine sidste Aar i Tyskland, optaget af litterære Arbejder.

Bonefeld, Christen, Boelsmand. Suppl. M. L. 6. D. 1836, 38, 40. F. i Tandslet paa Als $\frac{20}{6}$ 1785, d. i Ulkebøl $\frac{10}{5}$ 1866.

Overtog 1819 Slægtens nuværende Gaard i Vestermark, Ulkebøl Sogn.

Christian August, Hertug af Augustenborg. Virilstemme, mødte 1836, 38, 40, 42, 44, 46. F. i K. $\frac{10}{7}$ 1798, d. paa Primkenau $\frac{12}{5}$ 1869.

1817—20 Udenlandsrejse, derefter bosat paa Augustenborg og optaget af sine Pligter som Godsejer; nedlagde 1846 Protest mod det kgl. aabne Brev, blev 1851 efter Trearskrigen landsforvist, fik 1852 en stor Afstaaelsessum for sine Godser, købte s. A. Primkenau i Schlesien.

Claussen, Georg Friedrich, Cancelli- og Overretssekretær. Dept. Købst. 6. D. 1838; Suppl. 7. D. 1842, 44, 46. F. i Toftlund $\frac{31}{1}$ 1806, d. i Tyskland.

Studerede Jura ved Universiteterne i Kiel og Heidelberg (1825—28), 1829—50 Overretssekretær i Slesvig, 1853 Sekrtær ved Handelskammeret i Lübeck.

Dall, Poul Madsen, Gaardejer i Seggelund, Tyrstrup Sogn. Suppl. M. L. 2. D. 1844. F. i Hejls ved Haderslev $\frac{2}{10}$ 1797, d. i Seggelund $\frac{11}{4}$ 1868.

Drohse, Marcus Gerhard Christian, Herredsfoged. Suppl. Købst. 9. D. 1838, 40. F. $\frac{9}{11}$ 1780, d. i Tønder $\frac{23}{10}$ 1856.

Ebbesen, Frederik, Provst. Dept. M. L. 6. D. 1836. F. i Sellerup $\frac{10}{2}$ 1768, d. i Slesvig $\frac{22}{4}$ 1836.

1794 cand. theol., 1796 res. Kapellan, 1805—36 Sognepræst i Svenstrup, 1819 tillige Provst.

Esmarck, Henrik Karl, Overretsraad. Suppl. Købst. 5. D. 1844, 46. F. i Rendsborg $\frac{1}{10}$ 1792, d. i Frankfurt a. d. O. $\frac{16}{4}$ 1863.

Ansæt i slesv.-holsten-lauenborgske Kancelli, 1834 Overretsraad i Slesvig, 1848 Borgmester i Rendsborg, havde derefter Embeder i Tyskland, sidst som Overappellationsretsraad i Frankfurt a. d. O.

Fronm, Asmus Thomsen, Sognefoged og Gaardejer i Halk Sogn. Suppl. M. L. 3. D. 1844. F. i Frørup ved Haderslev $\frac{12}{11}$ 1800, d. i Halk $\frac{9}{7}$ 1880.

Gulich, Jacob Guido Theodor, Over- og Landsretsadvokat. Suppl. Købst. 6. D. 1840; Dept. 1842, 44, 46. F. i Flensborg $\frac{20}{5}$ 1801, d. i Bergen $\frac{2}{4}$ 1877.

1823 Dr. jur. i Göttingen, 1824 Embedseksamen, 1825 Underretsadvokat i Flensborg, 1827 i Slesvig, 1830 Over- og Landsretsadvokat sst., 1848 Medlem af den slesv.-holstenske Deputation til K., s. A. af 50 Mands Udvalget i Frankfurt, 1848—49 af den tyske Rigsforsamling, 1849—51 af slesv.-holstenske »Landesversammlung«, 1850—51 dennes Vicepræsident, 1859—76 Kredsretsraad i Bergen paa Rügen; 1873 udnævnt til Æresborger i Aabenraa for sin Virksomhed i Stænderne.

Hansen, Andreas, Justitsholder. Suppl. M. L. 7. D. 1846. F. i Brarup $\frac{5}{10}$ 1795, d. i Leck $\frac{10}{5}$ 1860.

Studerede Jura i Kiel og Heidelberg, 1822 eksamineret paa Gottorp, 1823 Underretsadvokat i Leck, 1831 Birkedommer paa en Række Godser, senere Justitsholder i Leck, 1848 Overdigegreve og Amtmand i Tønder; afskedigedes efter Trearskrigens Ophør og levede derefter paa sin Ejendom ved Leck.

Heide, Johan Christian Henrik, Raadmand i Sønderborg. Suppl. Købst. 5. D. 1836, 38, 40. F. i Rendsborg $\frac{5}{11}$ 1783, d. i Sønderborg $\frac{20}{11}$ 1846.

Jepsen, Peter, Retsskriver. Dept. M. L. 5. D. 1842, 46. F. i Rinkenæs $\frac{15}{2}$ 1799, d. sst. $\frac{10}{5}$ 1869.

Tingskriver i Nybel Herred, udvandrede 1868 til Damark, men døde under et Besøg i Rinkenæs.

- Kittel, Johan Georg*, Godsejer. Dept. for adelige og andre større Godser 1842, 44, 46. F. i Arendal i Norge $\frac{8}{10}$ 1797, d. i Flensborg $\frac{5}{6}$ 1888.
1822—80 Ejer af Skovbølgaard, Felsted S., Aabenraa A., derefter udvandret til Tyskland.
- Klestrup, Jens Klausen*, Bysekretær. Dept. 1. Blandede Valgdistr. (Ærø) 1836, 38, 40; Suppl. 1846. F. i Ærøskøbing $\frac{11}{7}$ 1776, d. sst. $\frac{2}{6}$ 1857.
- Lassen, Dellef*, Sognefoged og Gaardejer i Brarup. Dept. M. L. 7. D. 1842, 44. F. i Brarup $\frac{4}{6}$ 1789, d. sst. $\frac{12}{2}$ 1861.
- Lorenzen, Nis*, Gaardejer. Dept. M. L. 3. D. 1836, 38, 40, 42, 46. F. i Halk S. $\frac{30}{3}$ 1794, d. sst. $\frac{14}{3}$ 1860.
1815 Ejer af Fædrenegaard Lilholt, 1858—60 Medlem af Haderslev Amtsraad.
- Lorenzen, Peter Hiort*, Købmand. Dept. Købst. 7. D. 1836, 38; 5. D. 1842. F. i Haderslev $\frac{24}{1}$ 1791, d. sst. $\frac{17}{3}$ 1845.
Uddannet i Handelen i Flensborg, 1815—25 Sukkerraffinadør i Haderslev, derefter Indehaver af Købmandsforretning sst
- Matzen, Nis August*, Gaardejer i Krammark. Suppl. M. L. 5. D. 1844. F. i Egernsund $\frac{27}{12}$ 1796, d. i Krammark, Broager Sogn $\frac{9}{11}$ 1876.
- Nissen, Andreas*, Digegreve. Dept. Købst. 9. D. 1836. F. i Lindholm ved Tønder $\frac{22}{7}$ 1796, d. $\frac{24}{2}$ 1883.
Studerede i sin Ungdom Jura i Kiel uden at tage Eksamen, 1833—66 Digegreve i Tønder.
- Paulsen, Peter*, Provst. Dept. for Gejstligh. 1836. F. i Drelstrup $\frac{20}{12}$ 1778, d. i Slesvig $\frac{20}{1}$ 1855.
1804 theologisk Kandidat, 1807 Sognepræst i Adsbøl og Slotspræst paa Graasten, 1811 Sognepræst og Provst i Aabenraa, 1837—48 Sognepræst og Provst i Altona, 1846 Dr. theol. h. c.
- Petersen, Andreas*, Sandemand. Suppl. M. L. 2. D. 1836, 38, 40, 42, 44, 46. F. i Dalby ved Kolding $\frac{9}{3}$ 1792, d. i Kristiansfeldt $\frac{10}{10}$ 1870.
Seminarist fra Tønder, Ejer af Dalbygaard.
- Petersen, Hans Henrick*, Gaardejer. Suppl. M. L. 1. D. 1844. F. i Bastrup, Skodborg Sogn, $\frac{14}{12}$ 1790, d. i Lintrup Sogn $\frac{10}{12}$ 1859.
1813 Dyrslæge, Ejer af Nissumgaard, Lintrup S.
- Possell, August Heinrich*, Gaardejer i Københoved, Skrave S. Dept. M. L. 1. D. 1836, 42, 46. F. i Haderslev $\frac{28}{10}$ 1787, d. i Københoved $\frac{25}{4}$ 1881.
- Reventlow, Christian Ditlev*, Greve. Kgv. f. Ridderskabet 1836, 38.
Tillige Medlem af Roskilde Stænderfors. (s. d.)
- Steenholdt, Thies Hansen*, Gaardejer i Rabsted. Dept. M. L. 4. D. 1836, 38, 40, 42, 44, 46. F. i Bovlund, Agerskov S., $\frac{26}{4}$ 1784, d. i Rabsted $\frac{10}{1}$ 1856.

Steffens, Momme Heseler, Herredsfoged, Dr. juris. Dept. M. L. 6. D. 1842, 44, 46. F. i Tønder ²¹/₁ 1790, d. i Hamborg ¹³/₃ 1849.

Studerede først Theologi, senere Jura ved Universiteterne i Kiel og Heidelberg (1811—17), blev 1818 eksamineret i Slesvig, 1819—29 Privatdocent i Jura i Kiel, 1829—49 Herredsfoged paa Als, derefter bosat i Hamborg.

Thomsen, Thomas, Sognefoged, Skodborg S. Suppl. M. L. 1. D. 1838, 40. F. i Skodborg ⁸/₁₁ 1781, d. sst. ¹²/₇ 1855.

Todsén, Peter, Gaardejer, Mejerholm ved Tønder. Dept. M. L. 7. D. 1836, 38, 40. F. i Udbjerg ²⁸/₁ 1789, d. i Haaburg i Hannover For-aaret 1855.

[Lit.: Foruden de almindeligt kendte biografiske Leksika og personalhistoriske Haandbøger samt Slægtbøger og Stamtavler er især benyttet: Fr. Barfod: Dansk Rigsdagskalender, 1856; V. Richter: Juridisk og statsvidenskabelig Stat, 1881; samme: 100 Aars Dødsfald 1791—1890, 1901—05; samme: Den danske Landmilitæretat 1801—94 (haandskrevet); Erslew: Dansk Forfatter-Lexikon, 1843—53; do. Supplement, 1858—68; E. Alberti: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1829 bis Mitte 1866; Trap: Danmark; D. E. Rugaard: Fremragende danske Bønder, 1871; Galschiøt: Landbrug og Landmænd i Danmark; Dam og Schæffer: De danske Apotekers Historie, 1928; Nekrologer i Pressen. — Arkiverne har kun været benyttede til Fremskaffelse af Oplysninger om en Række Stænderdeputeredes Fødsels- og Dødsaar og -dato. — Det af Arkivar, cand. mag. *Harald Jørgensen* udarbejdede Personregister (i Rigsarkivet) har lettet Tilrettelæggelsen af denne Oversigt betydeligt. — Hr. Bibliotekar i Rigsdagen *V. Elberling* er jeg Tak skyldig for Oplysninger om 4 Stænderdeputerede, der tillige har været Rigsdagsmænd.]

PERSONREGISTER

TIL BEGGE VÆRKETS DELE

- Aagaard*, Godsejer, Iselingen. I: *Albrechtsen*, Chr., Landejendomsbesidder. I: 309.
- Aagaard*, Knud, Præst. I: 8. *Alexandersen*, Peter, Sandemand. I: 309, 313; II: 187, 191, 201, 287, 290 f., 304.
- Aagaard*, U. C. F., Amtsforvalter. I: 292, 481 f., 484; II: 37, 72, 267. *Algreen-Ussing*, Tage, Professor. I: 277, 283—86, 288, 303, 316, 322, 324—26, 328, 353, 356, 358, 365, 372—79, 381 f., 386, 392, 396, 400, 405, 411, 414 f., 417, 419, 427, 430, 432—34, 443, 446—49, 453, 457—60, 462, 463 f., 466, 523, 564, 568, 584; II: 28, 33, 50 f., 53 f., 59, 64, 70, 107 f., 109, 117—119, 127, 133, 135 f., 138, 146, 150, 157—61, 164 f., 168 f., 173, 175, 177 f., 180 f., 226, 228, 232, 234—37, 253 f., 294 f., 296 f., 314, 323, 382, 384—86, 391, 394—97, 403 f., 434 f., 447, 466, 487—89, 499, 504, 510, 519, 529, 557, 566, 568, 620, 643, 646, 648 f., 652 f., 666 f., 668 f.
- Aagesen*, Chr. F., Gaardejer. II: 81. *Allen*, C. F., Historiker. I: 25; II: 310, 678.
- Aberdeen*, Lord, engelsk Udenrigsminister. II: 402 f. *Alsing*, H. P., Prokurator. I: 295, 352.
- Abrahamson*, J. N. B., Oberst. II: 29, 32, 34, 36, 140, 144, 446, 593, 598, 674. *Ancillon*, preussisk Udenrigsminister. I: 231, 240—42, 272.
- Adler*, J. G., Kabinetssekretær. I: 215, 254, 258, 272, 275; II: 120, 218—220, 233, 264, 270, 273, 278 f., 291, 322, 353, 400 f., 586. 644. *Andersen*, H. C., Digter. II: 9.
- Adler*, J. G. Chr., Generalsuperintendent. I: 214. *Andersen*, W. II: 221.
- Adler*, P., Adjunkt. I: 78. *Andressen*, A., Sukkerraffinadør. I: 310, 520, 523; II: 78.
- Adolph*, Martin, Gaardejer. I: 309, 520; II: 78. *Andrup*, Købmand. I: 290.
- Agerbeck*, H., Pastor. I: 453. *Arenstorff*, Fr., Godsejer. I: 294, 470, 492; II: 38.
- Ahlefeldt*, Landraad. I: 315; II: 83. *Ahlefeldt*, E. C., Kammerherre. I: 215.
- Ahlefeldt*, W. C., Klosterprovst. I: 214, 219, 246, 251, 315, 522; II: 78, 80, 83, 187.
- Ahlefeldt-Laurvig*, Greve, Lange-land. I: 293, 429, 446; II: 32, 140, 167, 234, 495, 673.
- Ahsbach*, J., Landejendomsbesidder. I: 307.
- Alberts*, J. W., Parcellist. II: 81.

- d'Aubert*, Borgmester. I: 308; II: 83, 194, 276.
- Bagger*, Carl., Redaktør. II: 298.
- Bahnsen*, Peter, Raadmand. I: 310.
- Balemann*, G. L., Advokat. I: 106, 215, 217, 219 f., 307 f., 518; II: 83 f., 194, 391, 410 f.
- Balle*, N. E. I: 449.
- Balslew*, C. W., Landinspektør. II: 29.
- Bang*, Godsejer, Nørager. I: 293.
- Bang*, C., Købmand. II: 37.
- Bang*, Claus, Birkedommer. II: 29, 525.
- Bang*, P. G., Professor, kgl. Kommissarius. I: 284, 286, 288, 316, 356, 362, 374 f., 379, 386, 390, 393, 396, 398, 400, 404, 406, 413 f., 416, 430, 436, 438, 443 f., 446, 448 f., 453—55, 460 f., 463, 485, 511; II: 29, 31—33, 36, 42, 48, 50, 54, 74, 138, 160, 165, 167, 227, 232 f., 236 f., 245, 249, 251, 253, 259, 262, 271, 301, 314, 323, 382, 384, 403 f., 428 f., 432 f., 437, 439 f., 442, 447 f., 450, 452, 454, 459, 487—89, 499, 510, 514, 518, 521, 525, 532, 568, 570, 586, 598, 667 f.
- Barfod*, Fr., Historiker. I: 563; II: 181, 244, 361, 526.
- Bargum*, Advokat. II: 329, 390, 412.
- Bartholin*. I: 449.
- Bastholm*, Præst. I: 67, 125, 127, 146.
- von Baudissin*, J. F. C., Greve, Projenstorf, Borstel. I: 307; II: 83.
- von Baudissin*, W. H., Greve. II: 83.
- Bauditiz*, Kammerjunker. II: 64.
- Bauer*, J. D., Borgmester. I: 214.
- Bay*, Rs., Proprietær. I: 301; II: 39—41.
- Bech*, H., Deputeret i Told- og Kommercekollegiet. I: 334, 382, 387 f., 391, 395, 478, 484, 544; II: 48.
- Bech*, H. Ch., Inspektør. II: 80, 83.
- Becher*, Borgmester. I: 51.
- Beck*, J., Grosserer. I: 284, 288.
- Begtrup*, G., Professor. I: 65; II: 492 f.
- Behrmann*, Arkivar. I: 46.
- Bentham*, J. I: 198.
- Bentzen*, Medlem af Da. Kanc. I: 202, 249, 549, 551; II: 316, 617.
- Benzon*, C. F. O., Godsejer. I: 294; II: 27, 30, 34, 38, 40, 69, 71, 161, 234, 252, 461, 463 f., 474, 509, 515 f., 673.
- Benzon*, Jens, Amtmand. I: 222, 227.
- Berg*, Godsejer, Skjoldemose. I: 294.
- Berg*, Christen, Politiker. I: 584.
- Berg*, C. F., Proprietær. I: 222, 234.
- Berg*, Jørgen, Proprietær. II: 27 f.
- Bergsøe*, A. F., Statistiker. I: 39, 568, 618.
- Bernstorff*, preussisk Udenrigsminister. I: 75, 86, 96, 240.
- Bernstorff*, A. P., Greve. I: 484.
- Berwald*, F., Købmand. I: 310, 527, 542; II: 81, 187, 191, 282, 287, 291.
- Beseler*, Professor, Greifswald. II: 416.
- Beseler*, Georg, Professor, Rostock. II: 315.
- Beseler*, W. H., Over- og Landsretsadvokat. II: 81, 84, 197, 329, 333—35, 341 f., 348, 353 f., 358 f., 374—76, 409, 414, 419, 425.

- Belzer, J. J.*, Inspektør. I: 301; II: 39, 72, 506, 529.
- Bie, H. A.*, Stiftslandinspektør. II: 39, 41.
- Bille, Gesandt.* II: 398.
- Bille, St. A.*, Admiral. I: 176 f.
- Bille-Brahe, Preben*, Greve. I: 222, 225, 232, 315, 375, 450; II: 27.
- Billing, Gesandt.* II: 402.
- Bindesbøll, S. V.*, Pastor. II: 72.
- Binzer.* I: 101.
- Birch, D. S.*, Provst. I: 315, 417, 438 f., 448—50, 453, 456, 466; II: 249, 466, 468.
- Birk, P. L.*, Landvæsenskommisær. I: 299; II: 37, 267.
- Bissen, H. V.*, Billedhugger. II: 66.
- Bjerre, A. H.*, Brygger. I: 284, 288, 407 f.; II: 28, 251.
- Bjorn, Rektor, Dr. phil.* II: 29.
- Black, J.*, Gaardejer. II: 39, 72, 506, 530, 565, 672.
- Bladt, H. Chr.*, Synsmand. II: 80, 91.
- Blanc, Louis*, fransk Socialist. II: 17.
- Blicher, St. St.*, Digter. I: 7, 126; II: 182, 458, 482.
- Blome, Otto*, Gesandt. I: 86, 90, 119, 137.
- Bodenhoff, E.* II: 320.
- Boesgaard, H. J. T.*, Prokurator. II: 31, 34, 36, 507.
- Bojesen*, Postsekretær. II: 210.
- Boisen, Pastor, Vesterborg.* I: 453.
- Boisen, Pastor, Nebbelunde.* I: 453.
- Bonefeldt, Christen Petersen*, Bodelsmand. I: 309, 520; II: 191, 287, 290 f., 304.
- Bonnesen*, Prokurator. I: 290.
- Borberg, Laurits*, Proprietær. I: 299, 492, 497, 509; II: 39, 41, 106, 146, 265, 544, 554, 672.
- Borch, Købmand.* I: 357.
- Borch, Niels*, Prokurator. I: 301; II: 37, 267.
- Borg, Pastor.* II: 260.
- Borgen, B.*, Kaptajn, Grosserer. II: 29.
- Bornemann, Godsejer.* II: 30, 71.
- Bornemann, A. V. F.*, Højesteretsjustitiarius. I: 222, 232.
- Boserup, Jacob*, Proprietær. II: 40 f.
- Boysen, N. T.*, Provst. II: 78, 82, 199 f., 287, 602.
- Braasch, J. L.*, Advokat. II: 83.
- Brammer, Seminarieførstander.* II: 577.
- Brasch, Landvæsenskommissær.* II: 31.
- Bredahl, Chr. Hviid*, Digter. II: 309.
- Bremer, J.*, Over- og Landsretsadvokat. II: 81.
- Brendstrup*, Postmester. I: 292.
- Brinch-Seidelin, L. Chr.*, Amtsførvalter. I: 222, 225 f., 292; II: 36, 58, 68, 163 f., 178, 259, 267, 539.
- Brix, J. N.*, Proprietær. II: 32.
- Broch, Proprietær.* I: 300.
- Brock, Oberst.* I: 292, 477—79, 481, 488, 495—99, 501, 513; II: 37, 40 f., 58, 104, 145, 162 f., 262, 539, 575, 593, 674.
- Brockdorf, Friherre.* I: 315.
- Brockdorff, Amtmand.* II: 414.
- von Brockdorff*, Kansler. I: 50, 114, 116, 214.
- von Brockdorff, Christian.* I: 301 f.
- Bruun, H. B.*, Købmand. I: 290, 366, 382, 385, 393, 395 f.; II: 29, 34, 36, 59, 71, 671.

- Bruun, Malthe Conrad.* I: 58.
- Bruun, M. P., Fabriksejer.* II: 41, 72, 314.
- Bruun, P. D., Højesteretsassessor.* II: 37, 39—42, 54, 64—66, 72, 267, 314, 335, 438, 671.
- Brøndsted, P. O., Professor.* I: 128.
- Buchwald, Fr., Kaptajn.* I: 298; II: 31, 509 f., 521.
- Buchwaldt, S. A. M., Købmand.* II: 41, 72.
- Burchardi, Professor.* II: 84, 113, 136.
- Busch, B. E., Agent.* I: 222, 224.
- Busck, Gunni.* I: 568; II: 570.
- von Bülow, Bernhard, Legationsraad.* II: 400.
- Bülow, D. H., Kammerherre.* I: 214.
- Bülow, Herredsfoged.* II: 586.
- Bøggild, B. G., Forpagter.* II: 39, 41.
- Bøggild, Lars, Købmand.* I: 291; II: 238.
- Børresen, C. L., Pastor.* II: 482.
- Callisen, Generalsuperintendent.* I: 520.
- Callisen, J. F. L., Provst.* I: 316; II: 84, 409, 412, 600.
- Calludan, Prokurator.* I: 509.
- Carl, Landgreve.* I: 98, 103 f., 106 f., 110, 115, 117 f.; II: 104, 320.
- Carlsen, H. R., Stamhusbesidder.* II: 30, 36, 460.
- Caspersen, Ankersmed.* I: 288.
- Castenskjold, C. H. v. Grevencop-, Godsejer.* I: 275, 293, 375, 394, 415, 425, 428, 439, 443, 457; II: 30, 33, 36, 55, 59, 134, 139, 166—68, 232, 234, 251 f., 302, 384, 461, 490—92, 614, 640, 673.
- Charlotte, Landgrevinde af Hesen.* II: 378.
- Christensen, Censor i Kiel.* I: 98, 102.
- Christensen, Anders, Fæstegaardmand.* I: 297, 426; II: 28.
- Christensen, Balthazar, Overretsprokurator.* I: 324, 563; II: 27, 29, 32 f., 64, 71—73, 118, 181, 222, 296, 301, 325 f., 381, 386 f., 433, 435, 448, 507 f., 512, 514—17, 519—21, 526 f., 529—31, 533, 597, 607, 670.
- Christensen, Christen, Birkedommer.* I: 301, 320, 479, 481, 484, 503, 507, 509; II: 37.
- Christensen, Christen, Overkrigskommissær.* I: 294; II: 267.
- Christensen, Hans, Selvejer.* I: 297, 366 f., 394, 429, 433, 437, 463—65; II: 168, 256, 459, 469, 530 f., 568, 672.
- Christensen, H. G., Bankdirektør.* I: 288, 382.
- Christensen, Jens, Sognefoged, Gaardfæster.* II: 31.
- Christensen, Jens, Gaardejer.* II: 73, 632.
- Christensen, J. L., Proprietær.* II: 31.
- Christensen, Niels, Gaardmand.* II: 36.
- Christian I.* I: 9; II: 194 f., 276, 373, 375, 392.
- Christian IV.* I: 9.
- Christian V.* I: 10 f.; II: 157, 369.
- Christian VI.* I: 428; II: 369.
- Christian VIII.* I: 81, 116, 119 f., 125, 133, 135, 136, 146, 176 f., 179 f., 188, 191, 193, 204—06, 208, 211 f., 213, 215, 219, 237, 247, 248, 250, 253, 254, 259 f., 273, 298, 322, 354, 366, 572, 574; II: 11, 14, 25, 51, 82, 119—22, 149, 154, 170—72, 173 f., 193, 210—16, 218—26, 228 f., 230 f., 237—39, 248, 255, 265, 270—75, 278—80, 293, 301—303, 306, 311,

- 318 f., 320—22, 333, 336, 346, 347 f., 349, 351 f., 357, 359, 363, 364, 365 f., 371 f., 375, 378, 380—82, 390, 392, 394—96, 398, 399—401, 403 f., 407—09, 411, 413—15, 416 f., 418, 422, 427 f., 431, 437, 440 f., 445, 447 f., 450, 452, 466 f., 474, 479, 525 f., 527, 569, 573, 579, 611, 614, 618, 623 f., 637, 643 f., 648, 650, 660, 661 f., 667.
- Christian (IX) af Glücksborg.* II: 413 f.
- Christian August, Hertug af Augustenborg.* I: 75, 104—06, 110, 119 f., 134, 192, 206, 215, 272, 275, 310, 312, 520 f., 524, 527—30, 539 f.; II: 186—88, 190 f., 192 f., 200, 202, 203, 213—15, 282, 286, 288, 291 f., 330, 338, 342 f., 354, 372, 377—79, 393, 414 f., 421—23, 425, 449 f., 534 f., 543, 675, 676 f.
- Christiansen, I. I. C., Professor.* II: 84.
- Christopher II, Konge.* II: 106.
- Cicero.* I: 448.
- Claudius, romersk Kejser.* II: 264.
- Clausen, H. N., Professor.* I: 127, 274, 357, 359; II: 28, 31—33, 42, 52, 65, 69, 72, 122, 223, 235—38, 242, 250, 253, 257, 271, 300 f., 314, 325, 345 f., 380, 384 f., 387, 428 f., 434, 437, 478, 488, 498, 514, 516 f., 561, 570, 576, 670.
- Clausen, J. F.* II: 282.
- Clausen, Rasmus N., Møller.* II: 72.
- Clausen, Th., Købmand.* II: 38, 41.
- Claussen, G. F., Overretssekretær.* II: 78, 81 f., 188, 191 f., 282, 287.
- Claussen, H. R., Advokat.* II: 83, 146, 151, 332, 411.
- Cobden, Richard, engelsk Frihandelsmand.* II: 16.
- Colbjørnsen, Chr.* I: 23, 58, 64, 327, 415, 427, 582; II: 509, 665, 667.
- Collin, Jonas, Finansdeputeret.* I: 15, 63, 65, 98, 345, 352, 359 f., 366 f., 387, 411, 414, 418, 421, 437, 460, 463 f., 548; II: 127—30, 255, 662.
- Cossel, Godsejer.* II: 30.
- la Cour, L. U., Proprietær.* I: 300; II: 68.
- la Cour, O. A., Godsejer.* I: 294, 481; II: 37.
- von Cronstern, G. F. S., Hofjægermester.* I: 307, 308, 522, 539; II: 78, 183 f., 276.
- Dahl, Godsejer.* II: 72.
- Dahl, Møller.* I: 296.
- Dahl, F. P. J., Overlærer.* II: 29, 34.
- Dahlerup, Kaptajn.* I: 277.
- Dahlerup, L. Chr., Apoteker.* II: 37, 41, 327.
- Dahlmann, F. Chr.* I: 45, 47 f., 54; II: 21, 197, 377, 416.
- Dahlstrøm, Fr. Chr. Auditor.* II: 48.
- Dalgas, H. F., Strømpfabrikant.* II: 37, 298.
- Dall, Poul Madsen, Gaardejer.* II: 80, 83.
- Dalsgaard, Jens, Proprietær.* I: 301; II: 37.
- Dampe, J. J., Dr.* I: 59.
- Dannemand, Frederikke, Frue.* I: 135.
- Danneskjold-Samsøe, Chr. C. S., Lensgreve.* I: 75, 293, 352, 366; II: 28, 30, 462.
- Dankwart, Fred., Direktør.* I: 137; II: 400.
- David, C. N., Professor.* I: 68 f., 77 f., 136, 143, 186, 276, 279, 323 f., 344, 387, 563; II: 28, 33, 54, 60, 103, 116, 117, 138 f., 159, 176 f., 180—82, 220, 222, 226, 229, 295 f., 323, 384, 434—36, 494, 503, 508, 519, 521, 549,

- 554, 587 f., 609, 620, 624, 642, 667, 668. *Dührssen*, Landejendomsbesidder. I: 307.
- Dedenroth*, Sognefoged. II: 71. *Ebbesen*, *Frederik*, Provst. I: 309, 311, 520; II: 213.
- Deichmann*, *Jacob*, Boghandler. I: 284, 288; II: 27 f., 54. *Einarsson*, *B.*, islandsk Forfatter. I: 186.
- van Deurs*, *H. E.*, Proprietær. II: 39, 41. *v. Elberg*, Major. I: 310.
- van Deurs*, *J. F.*, Ejer af Fryden-
dal. I: 222, 293. *Elfeld*, *F. L. C.*, Boelsbesidder. II: 83.
- Didrichsen*, *D. C.*, Gaardejer. II: 83. *Engelbrecht*, *J.*, Sognefoged. I: 307; II: 83, 332.
- Dohse*, *Cl.*, Landejendomsbesid-
der. I: 307. *Erichsen*, *Erich*, Formand for
Grosserersocietetet. I: 222, 232.
- Dolmer*, *Peder Sørensen*, Selvejer. II: 39. *Ernst August*, Konge af Hanno-
ver. II: 21.
- Donner*, *Etatsraad*, Købmand. I: 307. *Esmarck*, *H. C.*, Overretsraad. II: 81, 83, 215, 424.
- Donner*, *C. N.*, Godsejer og Gros-
serer. I: 215. *Estrup*, *Chr.*, Byfoged, Borg-
mester. I: 220, 222, 223, 224, 227,
231 f., 234, 275, 315, 472, 479, 481 f.,
484; II: 38, 40, 264, 266, 298, 302,
579.
- Dons*, *A.*, Godsejer. I: 293; 30, 31,
36, 256. *Estrup*, *H. F. J.*, Godsejer. II: 30,
34, 323, 489.
- Drewsen*, *Joh. Chr.*, Papirfabri-
kant. I: 63—65, 295, 298, 305,
316 f., 318—20, 322, 328, 352 f.,
358—60, 362, 365—67, 375, 386—89,
391, 393 f., 411, 413—15, 417 f.,
421—24, 428—33, 436 f., 446, 457,
460, 463, 464, 466, 468, 492, 545,
563; II: 3, 6, 31—33, 36, 59, 63 f.,
71, 108, 165 f., 225, 235, 239 f.,
242 f., 247, 251, 253, 255—57, 300 f.,
302, 305, 308, 325, 362, 381 f., 459,
461, 464, 467 f., 470 f., 474, 484, 495,
498, 507—10, 512, 515, 516 f., 520 f.,
524, 526 f., 529, 567 f., 568, 570,
639 f., 669 f.
- Droysen*, *Gustav*, Professor. II: 338, 360, 391.
- Drohse*, *M. G. Chr.*, Herredsfoged. II: 78, 84, 185, 201, 282.
- Dunayer*, *Ch.*, fransk Politiker. II: 16 f.
- Duntzfeldt*, *W. F.*, Grosserer. I: 357; II: 29, 34, 71. *Falsen*, Kaptajn af Søetaten. I: 288.
- Falck*, *Nicolaus*, Professor. I: 39, 45, 48, 106, 144 f., 214, 216 f., 219 f., 315, 317, 521, 527, 529—32, 536—39; II: 82, 84, 183, 186 f., 191, 193, 197, 199, 201—03, 208, 282, 287—89, 292, 310, 340—44, 346—48, 350—54, 359, 372, 375, 377, 391, 419—22, 424, 428, 538, 591, 675 f.
- Faber*, *N.*, Biskop. II: 56 f.
- Fabricius*, *F.*, Møller. II: 31.
- Falck*, *Nicolaus*, Professor. I: 39, 45, 48, 106, 144 f., 214, 216 f., 219 f., 315, 317, 521, 527, 529—32, 536—39; II: 82, 84, 183, 186 f., 191, 193, 197, 199, 201—03, 208, 282, 287—89, 292, 310, 340—44, 346—48, 350—54, 359, 372, 375, 377, 391, 419—22, 424, 428, 538, 591, 675 f.
- Falck*, *Nicolaus*, Professor. I: 39, 45, 48, 106, 144 f., 214, 216 f., 219 f., 315, 317, 521, 527, 529—32, 536—39; II: 82, 84, 183, 186 f., 191, 193, 197, 199, 201—03, 208, 282, 287—89, 292, 310, 340—44, 346—48, 350—54, 359, 372, 375, 377, 391, 419—22, 424, 428, 538, 591, 675 f.
- Falsen*, Kaptajn af Søetaten. I: 288.
- Feddersen*, *F.*, Direktør i Kbhvn.s Fattigvæsen. II: 28, 34, 53.
- Feddersen*, *Johan*, Raadsherre. I: 310.

- Feldmann, C. N. L.* II: 275.
- Fenger, J. F.*, Pastor. I: 453
- Fenger, P. A.*, Pastor. I: 453, 569.
- Ferdinand, Arveprins.* II: 320, 403, 405.
- Fiedler, cand. juris.* II: 71.
- Finnemann, Chr.*, Gaardejer. I: 308.
- Finsen, Herredsfoged.* II: 72.
- Fischer, Fr.*, Urmager. II: 207, 281.
- Fjelstrup, S. A.*, Godsejer. I: 222, 232, 237, 243, 257, 315 f., 479, 481 f., 494, 503, 505, 508, 513; II: 40 f., 163, 264, 299, 674.
- Fleischer, H. A.*, Borgmester I: 258, 292, 472, 474, 478, 484 f., 487, 506 f., 509, 511; II: 37, 40 f., 54, 72, 260, 267.
- Flor, Chr.*, Professor. I: 98, 531, 535 f.; II: 186, 197 f., 200, 206, 278 f., 281, 283, 285, 291, 343, 346, 353, 355, 362, 400, 407, 445, 455, 578.
- Fog, Medlem af Statsgældsdirektionen.* I: 345.
- Fogtmann, N.*, Biskop. I: 232, 239.
- Formann, A.*, Proprietær. II: 37, 267.
- Frantz I, østrigsk Kejser.* I: 84 f., 137 f.
- Frederik III.* I: 9.
- Frederik IV.* I: 47; II: 369.
- Frederik VI.* I: 7, 11, 13, 33, 47, 56, 63, 69 f., 75 f., 77, 79 f., 83—85, 87—89, 90, 92—97, 100, 101—11, 112 f., 114 f., 116—18, 119, 120 f., 124 f., 128, 131, 133—38, 147, 165, 174, 176—80, 182, 188, 191, 200 f., 205, 206, 212 f., 215, 218 f., 221, 223, 231, 235 f., 242, 246, 247 f., 252—54, 256—59, 274 f., 303, 319, 322—25, 339, 341 f., 343, 344 f., 354—59, 366 f., 372, 377 f., 454, 456, 463, 467, 471, 517, 523 f., 535, 542, 551 f., 554, 556, 560, 564, 570, 572 f., 574; II: 12, 14, 23, 25, 45 f., 56 f., 66, 87, 109, 117, 119, 124, 166, 171 f., 174, 182, 205, 207, 210, 214, 215, 218—20, 223 f., 226, 230, 237, 239, 248, 252, 264 f., 270, 280, 295, 306, 369, 377, 466, 474, 622—24, 637, 648, 660, 662.
- Frederik (VII), Kronprins.* I: 81; II: 182, 214, 253, 255 f., 264, 301, 320, 357, 378, 380, 403 f., 431, 448, 452, 606, 644, 646, 660 f.
- Frederik den Store.* II: 450.
- Frederik, Landgreve.* II: 320, 378.
- Frederik, Prins af Nør.* I: 101, 106, 310, 320, 521—24, 526 f., 531, 537, 539; II: 81 f., 111, 183 f., 186—88, 191 f., 194, 201, 287—89, 319 f., 359, 366, 372, 378, 381, 396, 414, 427, 602.
- Frederik Christian, Hertug af Augustenborg.* II: 377.
- Frederik Wilhelm III, Konge af Preussen.* I: 139; II: 19 f.
- Frederik Wilhelm IV, Konge af Preussen.* II: 19—21, 401.
- Frederiksen, Finerskærer.* II: 181.
- Fribert, Journalist.* II: 300.
- Frich, Gaardejer, exam. jur.* II: 72.
- Friderichsen, J. D.*, Godsejer. II: 32, 36.
- Friedenreich, Major og Vinhandler.* I: 288.
- Fries, Borgmester.* I: 310, 529; II: 78.
- Fries, U. E.*, Justitsraad og Auktionarius. II: 81.
- Friis, Johannes, Ritmester.* I: 294, 489, 493, 497, 499—501; II: 38, 267.
- Friis, Kr. Fr.*, Godsejer. I: 294, 352, 356, 421, 424, 433, 435; II: 167, 561.

- Frijs-Frijsenborg, I. C.*, Lensgreve. I: 222, 225, 232, 315, 489, 492, 511; II: 36 f., 40 f., 460.
- Fromm, Asmus T.*, Sognefoged. II: 80, 83, 371.
- Fry, Elisabeth, Mrs.*, Kvækerinde. II: 587.
- Funder, Thomas*, Tobaksfabrikør. I: 292, 474, 477, 484; II: 37, 40 f., 103 f., 107, 135 f., 144, 267, 610, 671.
- de Fønss, H. J. R.*, Godsejer. I: 294; II: 38, 53, 72, 267.
- Gad, K.*, Skibsklarerer. II: 72.
- Gamst, Henrik*, Mekanikus. I: 285, 288, 387 f., 462; II: 251.
- Gert, Greve*. II: 185.
- Giødwad, J. F.*, Redaktør. II: 181, 222.
- Gleerup, Asmund*, Skolelærer. II: 526 f.
- Glerup, Godsejer*. I: 294, 470.
- Gloy, H. N.*, Gaardejer. II: 83.
- Goldschmidt, M. A.*, Digter. II: 313, 366, 615.
- Gottfriedsen, P.*, Over- og Landsretsadvokat. II: 81 f.
- Gregersen, Jens*, Bonde. II: 517.
- Griebel, A. Chr. Fr.*, Landfoged. I: 214.
- Grundtvig, N. F. S.*, Pastor. I: 7, 67 f., 126 f., 145, 504, 568—70; II: 9—11, 182, 186, 241 f., 243, 244 f., 311, 366, 390, 401, 481, 533, 570, 577 f., 609, 618.
- Grundtvig, Otto*, Pastor. II: 11.
- Grüne, J. P. M.*, Redaktør. II: 181.
- Grüner, Th. Ludv.*, Godsejer. I: 293; II: 28.
- Grønbech, A. Chr.*, Godsejer. II: 38.
- Guizot*, fransk Statsmand. II: 14, 18, 427.
- v. Gusmann, Syndicus*. I: 307.
- Gustav IV Adolf*, fhv. Konge af Sverige. I: 274.
- Gustavson, Oberst*, se *Gustav IV Adolf*.
- Güldenchrone, O. C. L. E.*, Baron. I: 294; II: 36—38, 539.
- Gülich, J. G. T.*, Advokat. II: 79, 81, 84, 197, 286, 289, 291 f., 329 f., 334 f., 338, 342, 353 f., 374 f., 420, 422, 424, 446, 602.
- Güntzel, Godsejer*. II: 79 f., 82.
- Güntzel, G. Fr.*, Gaardejer. I: 309, 522; II: 78.
- Gähler, W.*, Justitsraad, Raadmand. II: 83.
- Haack, H. A.*, Raadmand. II: 81.
- Haagen, C. W.*, Overretsprokurator. I: 284, 288, 324, 372 f., 375, 377, 382, 405, 446, 453, 456, 458 f.; II: 28, 34, 36, 165, 296.
- Haastруп, Hans*, Birkedommer. I: 297, 411, 419, 423, 431—37; II: 31, 235, 242, 249, 256, 301, 463 f., 468, 489, 499, 510.
- Haffner, W.*, Stamhusbesidder. II: 30, 36, 71.
- Hage, Gustav*, Konsul. II: 297.
- Hage, H.*, cand. jur. II: 71, 221.
- Hage, Johannes*. I: 22, 128, 322 f., 367; II: 179.
- Hagemann, Godsejer*. II: 78.
- Hahn, Joh.*, Pastor. I: 453.
- Hahn, Joh. Chr.*, Købmand. I: 310.
- Hald, Peter Tetens*, Stiftprovst, Dr. theol. II: 37, 53, 58, 62 f., 162 f., 267, 570.
- v. Halem, Fr. W.*, Landejendomsbesidder. I: 307.
- Hall, C.* II: 72.
- v. Hallstedt*. II: 80.
- Hamann, Godsejer*. I: 308, 524, 526; II: 78.

- Hamckens, Peter*, Raadmand. I: *Hanssen, Nis*, Student. II: 181, 309; II: 80, 202, 542 f.
- Hammerich, Fr.* II: 290.
- Hammerich, Johs.*, Grosserer. I: 222, 224, 226 f., 230, 234 f., 284, 288, 392, 406; II: 27 f., 256.
- Hammerich, M.*, Magister. II: 71.
- Hammershøj*, Borgerrepræsentant. II: 72.
- Hansen, Medlem af Da. Kanc.* I: 23, 549.
- Hansen, Gaardejer.* II: 78.
- Hansen, A.*, Justitiarius, Leck. II: 80, 83, 287, 291, 423.
- Hansen, A. N.*, Grosserer. II: 28, 34, 36, 71, 138, 345, 598, 605.
- Hansen, C. H.*, Proprietær. II: 28, 32, 34, 235, 251, 468.
- Hansen, Hans*, Gaardmand. I: 309.
- Hansen, H. P.*, Vinhandler. I: 284, 288, 316, 375, 382, 390, 405, 455 f.; II: 27 f., 71, 181, 235, 251, 345, 381 f., 608.
- Hansen, J.*, Landmand. II: 32.
- Hansen, I. A.*, Skomagermester. I: 560; II: 8, 481, 482, 484, 504, 523, 531, 533 f., 540, 615.
- Hansen, J. J.*, Prokurator. II: 71.
- Hansen, Mads*, Selvejer. I: 297; II: 28, 672.
- Hansen, Mads*, Gaardmand. II: 530.
- Hansen, N.*, Amtsfuldmægtig. II: 72.
- Hansen, Niels*, Møller. I: 302.
- Hansen, Niels Christian*, Møller. II: 72.
- Hansen, Peder*, Sognefoged. I: 295; II: 31, 71, 300, 532.
- Hansen, Peder*, Agitator. II: 301, 498, 503—05, 511, 515 f., 524, 526, 533, 652.
- Hansen, Rasmus*, Gaardmand. I: 65.
- Hansen, Søren*, Fæster. II: 72.
- Hardenberg-Rewentlow, C. A.*, Lensgreve. I: 50, 222, 228 f., 234, 294, 352.
- Harhoff, C. J. C.*, By- og Herredsfoged. I: 290; II: 29, 53, 298.
- Harms, Claus*, Pastor. I: 127, II: 281.
- Harmsen, J.* I: 309.
- Hass, Pastor.* I: 514; II: 241.
- Hastrup, Godsejer.* I: 294.
- Hastrup, Godsejer, Rosenfeldt.* I: 293.
- Hastrup, M. L.*, Proprietær. I: 299, 472, 474, 481, 492; II: 36.
- Hauch, Frederikke Elisabeth*, Frue. II: 216.
- Hegewisch, Frantz Hermann*, Professor. I: 58, 88 f., 92 f., 94, 98, 100, 118, 136, 188, 308.
- Heiberg, By- og Herredsfoged.* II: 38.
- Heiberg, C.*, Advokat. II: 205, 281.
- Heiberg, J. L.* I: 7, 58, 76—78, 144, 188, 326, 578; II: 180, 311 f.
- Heiberg, P. A.* I: 76 f.
- Heide, J. C. H.*, Senator. I: 310, 520; II: 187.
- Heilmann, By- og Herredsskriver.* I: 292.
- Heinzelmann, Landfoged.* I: 50 f.
- Hempel, Søren*, Bogtrykker og Redaktør. I: 290, 396, 410 f., 437, 443, 448, 450, 454 f., 457, 459 f.; II: 59, 168, 234, 240 f., 248, 252 f., 298, 540, 567 f., 586, 614, 671.
- Hems, H. L.*, Penningmester. II: 80.
- Henningsen, P. P.*, Godsejer. I: 215, 219, 308, 522; II: 80, 147, 151, 183, 186 f., 191, 194, 287, 289, 291, 333, 372, 375.

- Henrik den Fjerde*, Konge af *Holstein-Lehn*, Hvidkilde. II: 30.
Frankrig. II: 119.
- Hensen, H.*, Professor. I: 309, 522; II: 80, 83, 200.
- Hensler, A. C.*, Pastor. I: 316.
- Herforth*, Kaptajn og Bogholder. I: 288; II: 27 f., 34, 36, 138, 251, 610.
- Hertz, Henrik*. I: 76, 135; II: 178 f., 180.
- Hildebrandt, H.*, Proprietær. I: 297; II: 27.
- Hillerup, T. Ø.*, Godsejer. II: 34, 71.
- Hjort*, Naalemager. I: 285.
- Hjort, A. J.*, Godsforvalter. II: 39, 41, 72.
- Hjort, P.*, Professor. I: 63, 232, 238 f.; II: 203, 231 f., 421.
- Hofman-Bang*, Godsejer. I: 291.
- Holberg, Ludvig*. I: 281.
- Holck-Winterfeldt, G. K.*, Greve. II: 30, 34.
- Holm*, Medlem af Da. Kanc. II: 316.
- Holm*, Prokurator. II: 38.
- Holm*, Landmaaler. I: 302; II: 40.
- Holm, H. H.*, Herredsfoged. II: 37, 73, 266.
- Holm, J.*, Grosserer. I: 288.
- Holst, H. P.*, Forfatter. I: 322.
- Holst, J. P. K.*, Prokurator. II: 39, 41, 72, 553.
- von Holstein, H. C.*, Greve. I: 307; II: 83, 147.
- von Holstein, U. A.*, Amtsforvalter. II: 81 f.
- Holstein Holsteinborg, F. A.*, Lensgreve. I: 65, 186, 222, 225—29, 237, 244, 250, 253, 254, 315, 317, 320, 378, 385, 389 f., 400, 402, 408, 415 f., 423, 426 f., 431, 432, 434, 437, 439, 443, 446, 448, 450, 452 f., 456, 461; II: 27, 71, 97, 466, 485, 673.
- Holten, C. F.* II: 211.
- Holten*, Guvernementssekretær. I: 133, 136, 345.
- Hoppe, P. F.*, Stiftamtmand. II: 27 f.
- Hostrup, J. C.*, Digter. II: 216.
- Hostrup, Ole*, Prokurator. I: 292; II: 36.
- Houg*, Tiendekommissær. II: 31.
- Hunderup, N.*, Herredsfoged. II: 34, 516, 605, 607.
- Hvass, M. P.*, Legationssekretær. II: 38, 41, 53, 357, 574.
- Hvidt, L. N.*, Grosserer. I: 222, 224 f., 227, 230, 284, 286, 288, 316, 353, 356 f., 366, 378, 382, 386, 389—91, 405 f., 410, 457 f., 462, 466; II: 5, 27 f., 33 f., 42, 60, 71, 73, 138, 239, 250, 296, 323, 400, 446, 669.
- Høeg-Guldberg*, Højesteretsdommer. II: 361.
- Høier, C. W.*, Købmand. II: 73.
- Højer, L.*, Proprietær. I: 299, 493, 506—8, 513; II: 36.
- Höpp, J. P.*, Kgl. Kommissarius. I: 86—89, 92—98, 101 f., 111—16, 118—20, 123 f., 130, 133, 171, 176—78, 180, 190—95, 198, 202, 204—06, 215 f., 221, 237, 243, 249—52, 257, 259, 274, 335 f., 342, 517—20, 523 f., 528, 539 f., 542, 544, 572; II: 84, 86, 93, 184 f., 187, 215, 218, 353, 451, 591, 661.
- Hørup, Viggo*, Redaktør. I: 497, 580.
- Høyer*, Godsejer, Sejlstrup. I: 294.
- Ingemann, B. S.* I: 7, 238, 318, 320, 497; II: 182, 580.
- Ingerslev, C. P. R.*, Prokurator, Godsejer. I: 294, 471, 475, 511; II: 36 f., 69, 72, 267, 501.
- Ingwersen, J. G.*, Staller. II: 81.

- Ingwersen, J. H.*, Landmaaler. II: *Jensen, Rasmus*, Prokurator. I 80, 82 f. 292; II: 37, 588.
- Ingversen, Martin*, Godsejer. I: *Jensen, Søren*, Selvejer. I: 299. 291; II: 38, 41, 72. *Jensen, S. H.*, Borgmester, Kiel II: 83.
- Irminger, J. H. G.*, Major. II: 48. *Jensen, Th.*, Digegreve. I: 309.
- Jacobsen, Købmand*. I: 290. *Jepsen, P.*, Retsskriver i Rinke-
næs. II: 80, 83, 304, 343, 355, 365
423.
- Jacobsen, Hans*, Gaardmand. II: *Jespersen, Kaptajn*, cand. theol
531. II: 71, 527.
- Jacobsen, Jürgen*. I: 309. *Jespersen, Pastor*. I: 453.
- Jacobsen, I. C.*, Brygger. II: 71. *Jespersen, Christian*, Amtmand.
I: 222, 226.
- Jacobsen, J. F.*, Kancelliraad. I: *Jespersen, Chr. M.*, Landsover-
223. retsprokurator. II: 37, 72, 438 f.
610, 671.
- Jacobsen, Peder*, Gaardmand. II: *Jespersen, Peder Dam*, Sand-
40, 72, 145, 440, 501, 549. flugtskommisær. I: 269, 290, 352
- Jacobsen, P. V.*, Forfatter. I: 78, *v. Jessen, M. R.*, Stiftamtmand. I:
80 f., 134, 201 f., 220, 223, 235, 248, 222, 297.
- 258, 273, 320, 578; II: 178 f. *Jetsmark*, Redaktør. II: 244.
- Jacobæus*, Proprietær. II: 31. *Jochimsen, J. W. H.*, Købmand.
II: 283.
- Jansen, M.*, Inspektør. II: 80, 83. *Johannsen, Dr. phil.* II: 83.
- Jargstorf, Cl.*, Gaardejer. I: 307. *Johannsen, Fr. H. Chr.*, Amtmand.
I: 214, 275, 312 f.
- Jaspersen, C.*, Birkedommer. I: *Johansen, Hans*, Sognefoged. II:
309, 520 f., 532; II: 79, 81, 84, 187, 71, 531 f.
- 201, 285, 287, 291, 420, 426, 534. *Johnsen*, Medlem af Statsgælds-
direktionen. I: 345.
- Jebesen (Jepsen), H.*, Gaardejer. *Johnsson, Grimur*, Byfoged. II: 28,
I: 309; II: 81. 32, 34, 603.
- Jensen, Købmand*. I: 290. *Josef II*, Kejser. II: 212.
- Jensen, F. C.*, Kancellideputeret. *Juel*, Proprietær, Frøslevgaard.
I: 50. I: 299.
- Jensen, H. C.*, Agent, Senator. I: *v. Juel, H. R.*, Baron. I: 293, 409,
215, 219, 310, 524; II: 78, 81, 113, 415 f., 423, 425, 430, 437; II: 27,
184, 187, 287, 289, 304, 330, 333, 673.
- 343, 355, 374 f., 407, 420, 423, 426, *Juel, Niels*, Prokurator. I: 299;
445 f. II: 36 f., 39, 41.
- Jensen, Jacob*, Sognefoged. II: 31, *Juel Wind Arenfeldt*, Baron,
486, 531, 672. Stensballegaard. I: 294.
- Jensen, Jens*, Overretsraad. I: 310; *Jensen, Ole*, Selvejer. I: 300.
- II: 78.
- Jensen, J. F.*, Kancellideputeret. I: 81, 94, 98, 103; II: 414.
- Jensen, Morten*, Proprietær. II: 39.
- Jensen, Ole*, Skolelærer. II: 311.

- Juul, Chr. Sehestedt*, Stamhusbesidder. II: 30, 36, 71, 138.
- Järta, Hans*, svensk Politiker. II: 13.
- Jørgensen, Frederik*, Sognefoged. I: 297, 394, 436, 438, 465; II: 467, 568.
- Jørgensen, Peder*, Sognefoged, Gjørlev. II: 31, 486, 529.
- Jørgensen, Peter*, Sognefoged, Ulstrup. II: 71.
- Jørgensen, Rasmus*, Skomager. I: 560.
- Jørgensen, Søren*, Gaardmand. II: 31, 486, 510.
- Kuas, Fr. Jul.*, Statsminister. I: 13, 48.
- Kaestner, J. F. H.*, Fysikus. II: 81 f.
- Kant, Immanuel*. II: 665.
- Karl*, Hertug af Brunsvig. I: 74.
- Karl X*, Konge af Frankrig. I: 73, 75, 77.
- Karl XII*, Konge af Sverige. I: 63.
- Karl Johan*, Konge af Sverige. I: 11.
- Karoline Amalie*, Dronning. II: 230, 390.
- Kelsen*, Sognefoged. I: 296.
- Kirchhoff, J. N. A.*, Advokat. I: 308; II: 83.
- Kirck, N. P.*, Skibsklarerer. II: 29, 71, 297.
- Kierkegaard, P. Chr.*, Biskop. II: 223.
- Kierkegaard, Søren*, Forfatter. I: 577 f.; II: 9 f., 178—180, 312.
- Kierulff, A. C.*, Politidirektor. I: 23, 76, 90 f., 101—103, 108, 112, 118, 121, 128, 130 f., 132, 134, 147, 152, 154, 201, 240, 344 f., 572, 574; II: 624.
- Kirk, Ole*, Gaardmand. I: 301 f., 317, 484, 492 f., 497—500, 503—505, 508, 510, 514, 516, 556; II: 40, 56, 58, 62 f., 69 f., 72, 106, 262, 265—267, 269, 326, 369, 440, 446, 464, 475 f., 478 f., 500 f., 506, 553 f., 556, 563 f., 574 f., 577, 593, 598, 607, 671 f.
- Kittel, J. G.*, Godsejer. II: 80.
- Klenze, C. F. H.*, Klostersyndikus. II: 83, 328, 332, 578.
- Klestrup, Jens*, Bysekretær. I: 310, 520, 536; II: 83, 111, 201, 424.
- Klingenberg, Joh. Fr.*, Forpagter. II: 39, 41.
- Knauer, G.*, Købmand. II: 83.
- Knudsen, F. E. W.*, Herredsfoged. II: 29, 34, 36, 509.
- Knudsen, Otto*, Gaardmand. II: 31.
- Knudstrup, Peder*, Møller. I: 300, 305, 317, 484, 489, 492, 497, 500; II: 37, 63.
- Knudtzon, P. C.*, Grosserer. I: 284, 288, 371 f., 375, 379, 393; II: 28, 228.
- Knuth, F. Chr. Jul.*, Amtmand. I: 222.
- Knuth, F. M.*, Greve, Knuthenborg. II: 34, 42, 71, 433, 435, 504—506, 509 f., 515, 517, 609.
- Koch, Hofbygmester*. I: 340.
- Koch, P. C.*, Redaktør. II: 197 f., 206, 209, 278, 283, 285, 303.
- Koefod, Hans Madsen*, Kaptajn. I: 297; II: 32.
- Kolby, J. K.*, Gaardejer. I: 302; II: 37, 40, 63, 267.
- Kold, Christen*. I: 504.
- Kornerup*, Proprietær. I: 295.
- von Koss*, Gesandt. I: 79 f., 82—87, 119, 137 f.,
- Krabbe-Carisius, H.*, Udenrigsminister. I: 176 f., 239 f., 273, 286; II: 220, 319.
- Kragh-Juel-Vind-Arenfeldt, Fr. S.*, Baron. I: 294, 470, 494; II: 37.

- Kraiberg, N. N. H.*, Skolelærer. II: 573.
- Krarup, N. B.*, Dr. phil. II: 29.
- Kraus, J. G.*, Politimester. I: 94 f., 97, 107, 114, 116, 214 f., 217, 275.
- Krieger, A. F.*, Jurist. II: 74, 94 f., 98.
- Krieger, J. W. C.*, Kommandør. II: 38, 41, 72.
- Krieger, L. A.*, Stiftamtmand. I: 315; II: 27.
- Krog, Kæmner*. II: 71.
- v. Krogh, Kammerjunker*. I: 309, 312.
- Krogh, Chr. Fr.*, Amtmand. I: 214.
- Krogsgaard, Købmand*. I: 292.
- Kruse, Godsejer*. I: 308.
- Krüger, H. A.*, Gaardbesidder. II: 91, 445.
- Kyhl, H. L.*, Urmagermester. II: 29, 34, 434.
- Kühlmann, Prokurator*. I: 290.
- Købke, Forvalter*. II: 39.
- Köhler, J. M. F.*, Købmand. II: 83.
- Køster, S. L.*, Apoteker. II: 37, 54, 72, 149.
- Lachmann, L.*, Regimentskvartermester. II: 81.
- Lang, I. Ph.*, Landejendomsbesidder. I: 307.
- Lange, Medlem af Da. Kanc.* I: 23, 549; II: 316, 575.
- v. Langenau, Gesandt*. I: 108; II: 402.
- Langkilde, H. P.*, Godsejer. I: 293, 416, 429, 437 f.; II: 30, 34, 36, 56, 59, 71, 167, 256, 458, 499.
- Larsen, Hans*, Gaardejer. I: 295.
- Larsen, Hendrik*, Sognefoged, Fæster. I: 296, 394, 417, 426, 429, 433 f., 437, 439, 448, 465; II: 59, 461, 467, 473, 672.
- Larsen, J. E.*, Prof. juris. II: 32, 40, 42, 54, 72 f., 303, 368—370, 384, 388, 434 f., 500 f., 508, 529, 620, 670.
- Larsen (Skræppenborg), Peder*, Lægprædikant. II: 243, 569.
- Lassen, Medlem af Da. Kanc.* I: 23, 148, 152, 157 f., 549.
- Lassen, Ejer af Rønnovsholm*. II: 39.
- Lassen, D.*, Sognefoged. II: 80, 83.
- Lautrup, J. H.*, Provst. II: 36.
- Lawätz, J. D.* I: 67.
- v. Leesen, A. F.*, Dr. juris. II: 81 f.
- Lehmann, Orla*, Højesteretsadvokat. I: 17, 72, 186 f., 286, 322 f., 327, 350, 561—566, 579, 582; II: 29, 32 f., 52, 64, 71, 73, 139, 151, 159, 180 f., 186, 196 f., 207—209, 221 f., 281, 283, 290, 297 f., 305 f., 308 f., 312, 315 f., 323—326, 338, 361, 366, 381, 384 f., 387, 402, 429—432, 433, 435—439, 446, 481, 495, 499, 500, 503 f., 509, 515, 517, 518, 520 f., 526 f., 594, 597—599, 607, 609, 620, 639, 643 f., 646, 649, 652, 658, 668 f.
- v. Lengerke, Fabrikant*. I: 308.
- Lerche-Lerchenborg, C. C.*, Lensgreve. I: 222, 225, 228, 237, 293, 408; II: 28, 32, 34.
- Leth, Proprietær*. II: 243.
- Leth, Pastor*. II: 71.
- Lewetzau, J. G.*, Amtmand. I: 214.
- Lindberg, J. Chr.*, Magister. I: 127; II: 241 f., 243—245, 253, 261, 300 f., 309, 311, 313, 482, 566 f., 569 f., 578.
- Lindegaard, Otto*, Godsejer. II: 34, 36.
- Lindstorff, J. H.*, Garvermester. I: 285, 288; II: 227.
- Liunge, Redaktør*. I: 288; II: 178, 181.

- Lorentz, J. G.*, Købmand. II: 29. *Ludvig XVIII*, Konge af Frankrig. II: 14.
- Lorentzen, Købmand*. I: 308. *Ludvig Filip*, fransk Konge. I: 73, 75, 77; II: 14.
- Lorentzen, F. A.*, Raadmand II: 83. *Ludvigsen, B.*, Købmand. I: 292, 477, 484, 487; II: 37.
- Lorentzen, J. N. F.*, Raadmand i Kiel. II: 83, 194. *Lund, Hans*, Forvalter. II: 31, 36.
- Lorentzen, Karl*, Advokat. II: 409, 414. *Lund, I. C.*, Agent. II: 29, 34, 71.
- Lorenzen, Adjunkt*, Sorø. I: 540. *Lunde, P. F.*, Jernstøber. II: 29, 36, 71, 434.
- Lorenzen, Helene*. II: 342. *Lübbes, C. C. Th.*, Overrettsadvokat. II: 81 f.
- Lorenzen, Jacob Heinrich*, Inspektør, Christian-Albrechtskoeg I: 309 (i St. f. den fejlagtigt anførte Chr. Albrechtsen); II: 78, 113, 185, 202. *Lüders, E. P.*, Godsejer. I: 294; II: 27, 251, 461, 477.
- Lorenzen, J. S.*, Gaardejer. II: 80. *Lüders, Marius*, Købmand. I: 310.
- Lorenzen, L.*, Pastor. I: 316, 520, 525; II: 82, 110 f., 144, 287, 289, 330, 372, 374, 421, 599 f. *Lüders, P.*, Regeringsraad. II: 81, 374.
- Lorenzen, Nis*, Gaardejer, Lilholt. I: 309, 312, 313, 531, 534—536, 561; II: 80, 83, 90, 187, 191, 198 f., 203, 209, 286 f., 288 f., 290 f., 304, 334, 338, 343, 352—355, 365, 420, 422 f., 426, 675. *Lydersen, Peder*, Selvejer. II: 40, 69, 72, 299, 327 f., 336, 369, 439, 446, 501, 507, 556, 574 f., 610, 672.
- Lorenzen, P. Hiort*, Købmand. I: 310, 312, 317, 520 f., 523 f., 526—29, 531, 537 f., 539 f., 572; II: 78 f., 81, 83, 86, 185—94, 196 f., 199, 202—04, 206, 207 f., 210, 281—85, 286—88, 290, 292, 303—05, 332, 334, 337—51, 352—58, 359, 360, 361 f., 365, 371, 418, 445, 534—37, 618, 645, 655, 657, 669, 675, 676. *Lyhmejer, J. K.*, Brændevinsbrænder. II: 29, 34.
- Lornsen, Uve Jens*, Landfoged I: 92, 95—103, 104—106, 108, 110—114, 117—121, 123—125, 127 f., 131, 138, 185, 275, 518, 572 f., 579, 584; II: 197, 204, 206, 209, 211, 315, 318, 332, 377, 393, 450, 623. *Lütken, O. D.*, Præst. I: 65; II: 11, 561.
- Louise*, Prinsesse af Glücksborg. II: 413. *Lützen, D.*, Raadmand. II: 78, 80, 83, 291.
- Ludvig I*, Konge af Bayern. II: 11, 212, 449. *Lüttichau, Godsejer*, Tjele. II: 72.
- Ludvig I*, Konge af Bayern. II: 11, 212, 449. *Lüttichau, M.*, Godsejer, Grundet. I: 294, 499—501; II: 38, 42, 72, 266.
- Lock, G.*, Advokat. I: 307, 518; II: 83, 277, 328, 331 f., 389, 391, 394, 618. *Löwenstern, Gesandt*. II: 398, 416.
- Loewenørn, Chargé d'Affaires*. I: 242. *Maaløe, C. A.*, Gaardfæster. II: 31, 33, 72, 632.
- Madsen, Christen*, Lægprædikant. I: 59. *Madsen, Jeppe*, Selvejer. II: 40.
- Madsen, Kristian*, Proprietær. I: 295, 352, 415, 433—435, 437; II: 235, 252.

- Madvig, J. N.*, Professor. II: 221, 345.
- Magnussen, Finn*, Professor. I: 222, 232, 315; II: 32, 34, 234, 237, 240, 256.
- Malling, Ove*, historisk Forfatter. I: 13.
- Malthus, R.*, Forfatter. II: 16.
- Mandix, J.* I: 25 f.
- Manicus, Cl.*, Forfatter. II: 293.
- Mannshardt, C. H. R.*, Amtsforstander. II: 83.
- Manthey, Amtsforvalter.* I: 310 f.
- Manthey, Godsejer, Falkenstein* I: 293.
- Markmann, L. S. B.*, Prokurator. I: 290, 352; II: 28.
- Marx, Karl.* II: 17.
- Mathiasen (-Husemose), Jørgen*, Selvejer. I: 296, 387, 394, 409, 426, 431—35, 437 f., 443 f., 465; II: 27.
- Mathiesen, Mads Christen*, Sognefoged, Fæster (Ringbjerg). I: 296, 411; II: 578.
- Matthiesen, Overretsadvokat, Bredsted* I: 309.
- Matzen, N. A.*, Gaardejer. II: 80, 83.
- Mau, E.*, Pastor. I: 453.
- Mau, J. A.*, Pastor, Schönberg. II: 84, 329, 331 f., 600.
- Mazanti, Godsejer.* II: 38.
- Meinert, J. N.*, Grosserer. II: 28, 71, 151, 345.
- Melgaard, Laurs*, Arvefæster. II: 41.
- Metternich.* I: 82, 84 f., 87, 116, 137; II: 18, 171, 212—14, 402, 416.
- Meyn, M.*, Gaardejer. II: 83.
- Michelsen, A. L. J.*, Professor i Kiel. I: 41, 90.
- Moltke, Greve, Grünholz.* II: 78, 83.
- Moltke, A. W.*, Lensgreve, Finansminister. I: 176 f., 205, 256, 345, 553; II: 124, 220, 320, 399, 405.
- Moltke, Carl*, Greve, Kancellipræsident. I: 214, 219; II: 128, 414, 417, 421, 427, 449—451, 452, 662.
- Moltke, Carl Emil*, Greve, Aagaard. I: 315, 380; II: 30, 32, 139, 165, 167, 234, 252, 508 f.
- Moltke, Ehrenreich Chr. Ludv.*, Hofmarskal, Greve. I: 222.
- Moltke, Henrik*, Greve, Højesteretsassessor. I: 298; II: 34, 36, 71.
- Moltke, J. G.*, Greve. I: 50.
- Moltke, Magnus*, Greve, Medlem af Overretten i Slesvig. I: 310, 520, 529, 542; II: 84, 113, 184, 186—188, 190 f., 201, 287, 291, 341, 375.
- Moltke, Otto*, Greve, Kancellipræsident. I: 13 f., 24, 46 f., 50 f., 87—90, 94, 97, 100—103, 106—108, 110, 111 f., 114—116, 118, 123, 131, 133 f., 171, 177, 180, 185, 190—195, 200—202, 205 f., 215 f., 219, 221, 223, 237, 239 f., 243, 247, 249 f., 252, 256—259, 335, 342, 349, 572 f.; II: 93, 171, 216, 218—220, 278—281, 319, 320, 364, 414, 451 f., 631, 644, 661.
- Moltke, W. J. A.*, Greve, Overpræsident i Kbhvn. I: 222—224, 227.
- Monberg, S. N.*, Agent. I: 292, 477, 484; II: 36.
- Monrad, Ejer af Hvilberggaard.* II: 39.
- Monrad, Medlem af Da. Kanc.* I: 23, 148, 152, 157 f.
- Monrad, D. G.* II: 71, 73, 221, 229, 230, 288, 296, 446, 609.
- Montez, Lola*, Mætresse. II: 449.
- Moritzen, N. F.*, Pastor. II: 81.
- Munk, Proprietær, Søholt.* I: 300.
- Muus, Købmand.* II: 29.
- Müffelmann, Grosserer.* I: 288.
- Mügge, T.* I: 41.

- Mylius, J. C.*, Godsejer. I: 294; II: 36 f., 163.
- Müller, F. C.*, Møllejejer og Advokat. I: 309; II: 81—83, 191, 535.
- Müller, H. J.*, Købmand. II: 37, 72.
- Müller, Ludvig Christian*. II: 122.
- Müller, P. E.*, Biskop. I: 222 f., 226, 229 f., 232, 238.
- Müller, Tage*, Biskop. II: 40, 73, 327, 576, 579, 585, 674.
- Müller, Valdemar*, Universitetspedel. II: 122.
- Mylord, G. H.*, Godsejer. I: 308; II: 78, 80, 83.
- Mylord, J. Chr.*, Godsejer. II: 80, 83.
- von Münch*, Baron, Præsident for tyske Forbundsdag. I: 56, 81—84, 137.
- Mynster, J. P.*, Biskop. I: 61, 77, 234, 315, 317, 353 f., 356—358, 366, 406, 418, 448, 450, 457, 463 f., 510; II: 32 f., 36, 49, 59, 64, 67, 72, 146, 168—170, 216, 235, 241, 248, 252, 323, 567—570, 574, 606, 674.
- Møller, H.*, Gaardejer. II: 83.
- Møller, J.*, Prokurator. II: 37.
- Møller, Jacob*, Gaardejer. I: 297.
- Møller, Jens*, Provst. II: 41.
- Møller, K. N.*, Landsoverretsprøkurator. I: 292; II: 36 f., 41.
- Møller, Mathias*, Borgmester. I: 222, 232.
- Møller, P.*, Landejendomsbesidder. I: 307.
- Møller, Poul*, Digter. I: 7; II: 182 f.
- Møsting, J. S.*, Finansminister. I: 13, 15, 23, 50 f., 52—54, 85, 94, 111 f., 116, 120—123, 124, 130 f., 134, 176 f., 179, 204 f., 211, 213, 240 f., 247 f., 252 f., 256, 258, 260, 275, 286, 341 f., 343 f., 552 f., 572, 574; II: 167, 214, 216, 219 f., 270, 274, 319, 660, 661.
- Nansen, J. M.*, Købmand. II: 71.
- Napoleon I*. I: 63, 304.
- Nathanson, M. L.*, Redaktør. I: 76, 276, 350; II: 117, 180.
- Neergaard, C.*, Godsejer. I: 293, 338, 375, 382, 393 f., 396, 415, 425, 434, 438 f., 450, 457; II: 30, 71, 138, 168, 256, 323, 471 f., 489, 509, 516, 518, 541, 567, 673.
- Neergaard, J.*, Godsejer. II: 71.
- Neergaard, J. F.*, Amtmand. II: 27, 30, 167, 234, 252, 433, 464, 467, 498, 504, 509, 514, 515, 516, 567, 610.
- von Neergaard, L. E. J. A.*, Godsejer. I: 307; II: 83 f., 276.
- Neergaard, P. J.*, Godsejer. II: 30, 34.
- Neergaard, P. S.*, Godsejer. I: 293; II: 28, 30.
- Neergaard, Th.*, Proprietær. II: 39, 72.
- Neergaard, V.*, Generalkrigskommissær. I: 296, 303, 352.
- Nero*, romersk Kejser. II: 264.
- Neuber, A. W.* II: 281.
- Nielsen, Ebbe*, Møller. I: 302; II: 36.
- Nielsen, Chr. E.*, Proprietær. I: 299, 470; II: 36.
- Nielsen, F.*, lic. theol., Seminarieforstander. II: 73.
- Nielsen, Hans*, Sognefoged. I: 296.
- Nielsen, Hans*, Sognefoged, Fæster. I: 296, 423 f.; II: 241.
- Nielsen, Josef*, Agent. I: 291, 473—475, 477, 484.
- Nielsen, Jørgen*, Politiassistent, Prokurator. II: 37, 41.
- Nielsen, Niels*, Selvejer. I: 297, 426, 450.
- Nielsen, Niels*, Agitator. II: 301.
- Nielsen, Niels Hansen*, Gaardmand, Udby. II: 522.

- Nielsen, Niels Hansen*, Gaardmand, Losserup. II: 71.
- Nielsen, Peter*, Senator. I: 310; II: 78, 81, 83, 147, 184, 187, 287, 289, 304, 330, 343, 355, 407, 420, 422 f., 426, 445, 546.
- Nielsen, Rasmus*, Professor. II: 418.
- Nikolaj I*, russisk Kejser. I: 258; II: 12, 212 f., 417.
- Nissen, Godsejer*. I: 294.
- Nissen, A.*, Digegreve. I: 310; II: 78.
- Nissen, Hans*, Gaardejer. II: 360, 365, 445.
- Nissen, N. Chr.* II: 197.
- Nissen, Peter*, Overretsraad. I: 310.
- Nutzhorn*, Major. I: 292.
- Nyegaard, M. B.*, Godsejer. I: 294, 318, 320, 474, 490, 493 f., 496 f., 499, 501, 508—510, 581; II: 36—38, 40, 260, 302, 467, 673 f.
- Nyholm, J. C.*, Godsejer. I: 294; II: 36, 38, 72, 259, 302, 357, 500 f., 673.
- Næsted, J. H.*, Prokurator. I: 290; II: 29, 256.
- Obel*, Møllejejer, cand. phil. II: 31.
- O'Connell*, Oprører i Irland. I: 101.
- Oldenburg*, Pastor. I: 453.
- Olivarius, J. F.*, Prokurator. II: 28, 29, 256, 433.
- Olsen*, Prokurator. II: 72.
- Olsen*, Skipper. I: 290.
- Olsen, Rasmus*, Selvejer. I: 297.
- Olshausen, Th.*, Redaktør. I: 89, 101, 103, 118, 184, 306, 317; II: 205 f., 283, 409, 414, 600.
- Olufsen, Oluf Christian*, Professor. I: 66.
- Oppen-Schilden*, Major, Godsejer. I: 294, 470.
- Owen, J.*, Grosserer. I: 284, 288; II: 29.
- Owen, Rob.* II: 17.
- Ostenfeldt, Hans*, Gaardejer. II: 39, 336, 507.
- Ostenfeldt, Laurits*, Prokurator. I: 470, 511 f.; II: 37, 459.
- Ottersstrøm, Chr. E.*, Landsoverretsprokurator. I: 292, 304, 472, 474, 487, 489, 509, 511; II: 36 f., 40, 260, 266.
- Paap, J.*, Købmand, Raadmand. I: 307; II: 83.
- Pagh, P.*, Købmand. I: 292; II: 37.
- Paludan-Müller, Fr.*, Digter. II: 312.
- Pape, Madam*. I: 101.
- Paynck*, Overretsprokurator. I: 298.
- Paulsen*, Amtsforvalter. I: 290.
- Paulsen, Chr.*, Professor. I: 6, 184 f., 531 f.; II: 186, 198, 213, 278.
- Paulsen, Jens*, Landmaaler. I: 309, 520; II: 80, 82, 187, 191, 287, 291.
- Paulsen, P.*, Provst. I: 316, 524—526, 534, 539 f.; II: 78.
- von Pechlin, F. C F.*, Baron, Gesandt. I: 81—83, 84—87, 96, 100, 118, 136; II: 400, 403 f., 416 f.
- Pedersen, Hans*, Sognefoged. I: 296.
- Pedersen, Jens*, Gaardmand. II: 31.
- Pedersen, Jorgen*, Gaardmand. II: 31, 71, 486.
- Pedersen, Lauge*, Sognefoged. II: 73.
- Pedersen, Rasmus*, Møller. I: 296
- Peters, F. W.*, Landsfuldmægtig. I: 308.
- Petersen, Møller*. II: 291.
- Petersen, Andr.*, Sandemand. I: 308, 520, 534, 536, 561; II: 80, 83,

- 187, 198 f., 201, 287, 289 f., 304, 334, 352—354, 374, 423, 426.
- Petersen, C.*, Sognefoged. II: 31, 72, 486, 499, 519 f., 521, 529.
- Petersen, Chr.*, Købmand. I: 310.
- Petersen, H.*, Landejendomsbesidder. I: 309.
- Petersen, H. H.*, Sognefoged. II: 80, 83.
- Petersen, J.*, Boelsbesidder. II: 80.
- Petersen, Jens*, Prokurator. I: 299, 481, 494; II: 39, 41, 267.
- Petersen, N. M.*, Sproghistoriker. I: 8.
- Petersen, P.*, Arvefæster. I: 309.
- Petersen, Peter*, Købmand. I: 310.
- Petersen, Rs.*, Møller. I: 296, 352; II: 28.
- Pilegaard*, Proprietær. I: 297.
- Pind, L.*, Fæster. I: 301, 489, 492; II: 265, 299.
- Plesner, A.*, Godsejer. II: 38, 41, 72.
- Plesner, U. A.*, Provst. I: 186, 304; II: 32 f., 434, 494 f., 500, 508, 518, 521, 570, 606 f., 609, 674 f.
- Ploug, Carl*. II: 221, 345, 361 f., 385, 533.
- Ployen, C.*, Amtmand. II: 72.
- Posselt, A. H.*, Gaardejer. I: 308, 534; II: 78, 80, 83, 304, 333 f., 343, 352 f., 355, 365, 420, 445.
- Post*, Godsejer. II: 71.
- Potter*, Oprører i Belgien. I: 101 f.
- Poulsen*, Forvalter. II: 72.
- Poulsen*, Proprietær, exam. jur. I: 301.
- Poulsen, Vald.*, Købmand. II: 304.
- Povelsen, S. K.*, Godsinspektør. I: 296, 356, 364 f., 433, 435; II: 31, 53, 165, 231, 468, 527, 579.
- v. Prangen, L. P. W.*, Advokat. I: 307; II: 83 f., 147, 391.
- Printzlau*, Teaterkasserer. II: 179 f.
- Proudhon*, fransk Anarkist. II: 17.
- Prætorius, H.*, Major og Grosse-
rer. I: 288; II: 27 f., 36, 227.
- v. Qualen*, »Verbitter« f. Itzehoe
Kloster. I: 50.
- Quist, J. M.*, Overkrigskommissær.
II: 37, 41, 54.
- Raae, P. C.*, Købmand. I: 292.
- Raben-Levetzau, C. V.*, Godsejer.
I: 293; II: 30, 71.
- Raben-Levetzau, Josias*, Lensgreve.
II: 30, 34.
- Raczynski*, Greve, Gesandt. I: 75,
125, 134, 146, 231, 239—242.
- Radbrüche, C.*, Landejendomsbe-
sider. I: 307.
- Rantzau*, Greve, Gesandt. II: 402.
- Rantzau (-Breitenburg), A. C. P.*,
Rigsgreve. I: 11, 108, 111 f., 113,
115 f., 119 f., 176 f., 204 f., 245, 247,
250 f., 253, 254—56, 258; II: 220,
320, 661.
- Rantzau, Chr.*, Greve, Verbitter,
Formand for Ridderskabet. I: 125,
214, 219, 246, 251, 315.
- Rantzau, C. E.*, Greve, Rastorf.
I: 307, 315; II: 78 f., 83, 187.
- Rasch, Hans Peter*, Gaardejer. I:
297, 439; II: 72.
- Rasmussen, Christoffer*, Sogne-
foged. II: 305.
- Rasmussen, Erik*, Staldskriver. I:
295, 437, 449.
- Rasmussen, Mikkel*, Sognefoged.
II: 72.
- Ravn, M. Chr.*, Proprietær. II: 39.
- Redern*, Gesandt. I: 272 f.
- von der Recke, J. A.*, Kaptajnløjt-
nant, Godsejer. I: 290, 396, 539.
- Redlefsen, Hans*, Gaardmand.
II: 36.
- Redtz*, Godsejer. II: 72.

- Rée, B. Ph.*, Redaktør. II: 41, 54, 372, 375, 394—96, 404, 408—13, 419, 72, 439, 556 f., 579, 610.
- Refsgaard, Søren Harrildsen*, Selvejer. I: 301; II: 36 f., 265.
- Rehder, Peter H.*, Senator. I: 310, 520; II: 81.
- Reiersen*, Censor. I: 381; II: 618.
- Reiersen, A. L.*, Justitsraad. II: 41.
- Reimuth, C. U. E.*, Borgmester. I: 222.
- Reventlow, Greve*, Generalmajor. I: 315.
- Reventlow, Chr. D.*, Greve, Gods-ejer. I: 64, 317, 327, 415, 427.
- Reventlow, Christian Ditlev*, Lensgreve. I: 222, 227, 293 f., 315, 352, 375, 378, 411, 413, 429, 437 f., 446, 454, 522, 524, 539, 568; II: 78, 168, 187, 197, 234, 252.
- Rewentlow, E.*, Gesandt. I: 86, 108, 119, 240—42.
- Reventlow, Ernst Christian*, Greve (til Farve). I: 307; II: 83, 195, 412.
- Reventlow, F.*, Gesandt. II: 402.
- Reventlow, Friedrich*, Greve, Klosterprovst i Preetz. II: 391, 409 f., 412, 415, 449—51.
- Rewentlow, Fritz*, Greve (til Emkendorff). I: 44.
- Reventlow, Theodor*, Greve (til Jersbeck), Provst for St. Johannes-Klosteret i Slesvig. II: 78, 84, 329, 340 f., 375, 411, 419, 537.
- Reventlow-Criminil, Heinrich Anna*, Greve, Udenrigsminister. II: 84, 136, 288, 290, 292 f., 319—21, 346, 349, 351, 364 f., 380, 399 f., 402—05, 416, 427, 661.
- Reventlow-Criminil, J. C.*, Kancellipræsident. I: 214, 307; II: 84, 86, 319—21, 330, 333, 340—44, 346—48, 350—54, 359 f., 364 f., 370, 372, 375, 394—96, 404, 408—13, 419, 442, 602, 661.
- Riber, V.*, Birkedommer. I: 297, 437; II: 27.
- Richter*, Godsinspektør. I: 296; II: 31.
- Ring, L.*, Overretsprokurator. II: 29, 34, 36, 53.
- Rist, J.*, holstensk Diplomat. I: 145 f., 177, 214, 217, 220.
- Rochow*, preussisk Indenrigsminister. II: 22.
- Rode, C.*, Raadmand. II: 81.
- Roed*, Herredsfoged. II: 38.
- Rohwer, J.*, Godsejer. II: 83.
- Rohwer, J.*, Landejendomsbesidder. I: 307.
- Romundt, T. Chr. H.*, Borgmester. I: 214.
- Roscher, E. J. D.*, Købmand. I: 307.
- Rosenhof, Claudius*, Redaktør. I: 283; II: 180.
- Rosenkrantz, G. E. G. F.*, Baron. II: 38, 40 f.
- Rosenørn, C. G.*, Amtmand. I: 222, 237, 243, 292, 472, 481, 486, 489, 493, 500; II: 40, 42, 58, 163, 267.
- Rosenørn-Lehn, H. K.*, Baron. I: 293 f., 352, 356, 433, 435, 439, 456, 461; II: 30, 34, 167, 245, 252, 489.
- Rossen, Hans*, Boelsbesidder. I: 307.
- Rothe, A. B.*, Kancellideputeret. I: 47, 50, 53, 97.
- Rothe, Tyge*, Forfatter. I: 492.
- Rottball*, Godsejer. II: 38, 41.
- Roulund, Rasmus*, Auditør, Gods-ejer. I: 294, 474—476, 490 f., 494 f., 500 f., 510; II: 38, 40 f., 58, 104 f., 260, 262, 302, 335 f., 357, 369, 464, 584, 588, 673 f.

- Rummelhoff, J. C. H.*, By- og Herredsfoged. II: 36, 38, 41, 53, 267.
- v. Rumohr, C. A.*, Godsejer, Rundhof. I: 308; II: 80, 83, 187, 334, 426.
- v. Rumohr, C. W. G.*, Godsejer, Østergaard. I: 308.
- Rye, B. K.*, Prokurator. I: 290, 329, 356, 408, 437, 448; II: 29, 235, 256, 472.
- Ryge, Skuespiller.* I: 322.
- Ræder, Borgmester.* II: 38, 72, 298.
- Rogind, Agent.* I: 292.
- Rømer, C.*, Major. I: 297.
- Rønne, Bone Falck, Pastor.* I: 67.
- Ronne, C. F.*, Pastor. I: 453.
- Rønnenkamp, H. C. N.*, Gaardejer. I: 309; II: 78.
- Rønnenkamp, Ch.*, Underretsadvokat. II: 80.
- Rørdam, Peter, Pastor.* II: 11.
- Røtger, D. H.*, Borgmester. I: 214.
- Sager, H. C.*, Bagermester, Fattigdirektør. II: 28, 34, 64, 499, 509, 607.
- Saint-Simon, fransk Socialist.* II: 17.
- Salicath, P. G. H. L.*, Højesteretsadvokat. I: 284, 288, 352, 366, 411, 436, 442—446, 459, 462 f.; II: 235, 249, 256 f., 567 f., 584, 586.
- Samwer, K.*, Advokat. II: 338, 379, 392.
- Sandholt, K. H. M.*, Godsejer. I: 293; II: 30.
- Schade, F.*, Gaardejer. II: 83.
- Schaffalitzky de Muckadell, Greve.* II: 30.
- Schaper, Murermester.* I: 285, 288, 352.
- Scavenius, J. B.*, Godsejer. I: 8.
- Scavenius, P. B.*, Godsejer. I: 293, 365, 378, 387, 394, 396, 405, 415, 417, 428—30, 461; II: 30, 33, 53, 71, 134, 138, 226, 235, 239 f., 252, 271, 302, 323, 487 f., 490, 492, 499, 504, 508, 510, 518, 673.
- Scharmer, Jacob, Hestehandler og Gaardejer.* I: 307; II: 83.
- Scheele, L. N.*, Amtmand. I: 134; II: 85, 414, 418, 420, 422—26, 452.
- Scheel-Plessen, Greve (til Scherhagen).* I: 315.
- Scheel-Plessen, M. J.*, Greve. I: 214.
- Schiern, J.* I: 286.
- v. Schilden, H. L.*, Landejendomsbesidder. I: 307.
- Schimmelmann, Greve (til Wandsbeck).* I: 315; II: 84.
- Schimmelmann, Grevinde.* I: 58.
- Schimmelmann, Carl, Greve.* I: 90.
- Schimmelmann, Ernst, Udenrigsminister.* I: 13, 15, 50, 75, 79, 86, 88, 117, 137, 176.
- Schiødt, L.*, Stiftprovst. II: 40 f.
- Schiønning, N. L.*, Justitiarius. I: 222, 232.
- Schiøtt, M. J. B.*, Godsejer. II: 38, 40.
- Schlegel, J. F. V.*, Professor. I: 222, 224—26, 228, 234, 237, 243, 258, 315.
- Schleiden, Kr.*, holstensk Skribent. I: 45.
- Schmidt, Amtsprovst i Himmelev.* I: 354.
- Schmidt, C. W.*, Toldklarerer. II: 29.
- Schmidt, H. C.*, Provst. I: 315, 503, 505, 509; II: 36 f.
- Schmidt, H. P.*, Købmand. II: 81, 91.
- Schmidt, Johannes, Godsejer.* I: 293.

- Schmidt, P. C.*, Godsejer. II: 80, 82.
- Schmidt, P. Chr.*, Landmand. I: 215.
- Schmidt, Peter Chr.*, Købmand. I: 310; II: 187, 191.
- Scholtz, Ludv. H.*, Amtmand. I: 214.
- Schou, Auditor.* I: 299.
- Schou, Købmand.* II: 37, 41.
- Schou, H. H.*, Købmand. II: 29, 31, 298, 598.
- Schougaard, Proprietær* (Hallinggaard). I: 300.
- Schouw, J. Fr.*, Professor. I: 270 f., 281, 298, 315, 317—19, 322, 341 f., 353, 356 f., 360, 362 f., 366, 449, 456, 466 f., 472, 480, 502, 510, 516, 585; II: 42, 48—50, 58 f., 63, 65, 72 f., 159 f., 162—64, 177, 236, 248, 251, 255, 258, 269, 302 f., 345, 446, 532, 575, 609, 670.
- Schroll, Gustav*, Arvefæster. II: 32, 34.
- Schröder, G. W.*, Godsejer (Grabau). II: 83, 113.
- Schulin, J. S.*, Greve. II: 30, 463, 609.
- Schulin, S. L.*, Greve. II: 211.
- Schütt, Jan J.*, Borgmester. I: 310; II: 287.
- Schweffel, J.*, Købmand. I: 215, 219 f., 307.
- Schweigaard, A. M.*, Professor, norsk Politiker. II: 13.
- Schwensen, Flensborg.* II: 190.
- Schwensen, P.*, Landvæsenskommissær. I: 297; II: 32.
- Schwerdtfeger, W. C. W.*, Godsejer. I: 215, 307; II: 83.
- Schytte, F. V.*, exam. jur., Olie-møller. I: 292; II: 36 f., 40, 53, 63, 68, 72, 103 f., 107, 259 f., 264, 298, 326, 335 f., 368—70, 439, 446, 565, 598, 671.
- Schæffer, F. C.*, Borgmester i Kbhvn. I: 222—24, 226, 231, 234, 236, 244.
- v. Scholler, Chr.*, Godsejer. II: 30, 34, 36.
- Schönheyder, J. F. G.*, Chef for Rentekammeret. I: 177.
- Schoer, J. H.*, Bondefoged. II: 83.
- Secher, J. B.*, Landvæsenskommissær, Krigsassessor. I: 315; II: 39.
- Schedsted, Godsejer, Broholm.* II: 71.
- Sehested, O. R.*, Minister. I: 13, 176.
- Seidelin, Erik*, Prokurator. I: 292, 472, 487.
- Severinsen, Anders*, Arvefæster. II: 36.
- Sibbern, F. C.*, Professor. I: 185, 187, 271; II: 178, 244.
- Sick, H.*, Boelsbesidder. I: 307.
- Sidenius, J.*, Brændevinsbrænder. I: 290, 385, 411, 427 f.; II: 29, 33, 71, 246—48, 251, 255, 325, 509, 540, 671.
- Sidenius, K.*, Købmand. I: 290, 408, 410; II: 29, 34, 233, 246, 251, 539.
- Sidenius, R.*, Købmand. I: 290.
- Siesby.* II: 181.
- Sievers, Peter*, Krovært. I: 309; II: 78, 191, 287.
- Simonsen, Hans*, Proprietær, exam. juris. II: 41, 72.
- Simonsen, H. V. Cederfeld de*, Amtmand. I: 222.
- Skau, Laurids*, Gaardejer. II: 204, 282, 359 f., 362, 365 f., 400, 407, 445.
- Skeel, J. E. F.*, Stamhusbesidder. II: 38, 41, 72.
- Skibsted, A. de Fine*, Kontorchef. I: 284, 288; II: 27, 53, 134—36, 145, 248, 252 f., 296, 471 f., 614, 674.

- Skibsted, J. C.*, Proprietær. I: 299; II: 36.
- Skov, Christian*, Selvejer. I: 301, 512; II: 265.
- Smith, Adam*. I: 34.
- Sophie Magdalene*, Enkedronning. I: 103.
- Speezen, J. H.*, Gæstgiver. II: 83.
- Spies, J. O. Fr.*, Kansler. I: 51, 93, 97, 102, 106 f., 110, 114, 214 f.
- Spliid, J. C.*, Proprietær. I: 300; II: 36.
- Sponneck, M. S. W.*, Greve, Stiftamtmand. I: 315, 472, 477, 481 f., 505 f., 511; II: 36 f.
- Sponneck, W.*, Greve, Toldkammerdeputeret. II: 48, 73.
- Stampe, Henrik*, Godsejer. II: 36.
- Sleen, A. J.*, Gaardejer. I: 310.
- Steenholdt, Thies Hansen*, Boelsbesidder. I: 309; II: 80, 110, 187, 191, 201, 285, 287, 291, 334, 373.
- Steffens, M. H.*, Herredsfoged, Dr. jur. II: 80, 213, 304, 338.
- Steffensen, Peter*, Gaardmand. II: 32, 36, 72.
- Stemann, Administrator* i Grevskabet Rantzau. I: 112.
- Stemann, Poul Christian*, Kancelipræsident. I: 13, 23 f., 62, 112, 132, 135, 137, 146—49, 150, 151 f., 153 f., 157 f., 160 f., 163 f., 173, 177—79, 183, 190—96, 197 f., 200—02, 204 f., 209—12, 221—23, 225, 228—31, 232—35, 238, 239 f., 242 f., 248 f., 252 f., 256—58, 319, 335 f., 340, 342, 345, 351, 372, 376, 402, 546—48, 549, 551, 573; II: 45, 57, 93, 171 f., 218, 220, 270—72, 273—75, 295, 302, 316, 317, 320, 336, 346, 348 f., 351, 357, 363, 364, 395, 399, 404 f., 427, 440, 445, 447, 448, 451, 466, 474, 479, 525, 573, 617, 624, 662 f., 666.
- Stender, A.*, cand. jur. II: 72.
- Stenfeldt, J. A.*, Borgmester. I: 222, 225, 229, 232, 234, 289, 364 f., 367, 374, 382, 395 f., 398, 400 f., 403, 407—10, 426, 434, 437 f., 442 f., 447 f., 454; II: 32 f., 60, 71, 166, 168, 227, 235 f., 238 f., 247 f., 255, 297 f., 302, 446, 541 f., 558—60, 568, 586, 625, 668.
- Stockholm, Pastor*. I: 504.
- Storm, Proprietær*. II: 39.
- Storm, Johan C.*, Advokat. I: 309 f., 520 f.; II: 80 f., 188, 286, 340, 342, 352 f.
- Stoud, Fr.*, Student. I: 62.
- Struensee, J. F.*, Greve. I: 443.
- Stüve, G. H. F.*, Godsejer. I: 308.
- Stährmann, Peter*, Raadmand. I: 309.
- v. Støcken, C. C.*, Proprietær. II: 39, 53, 72.
- v. Støcken*, Apoteker, Ribe. II: 38.
- Svane, Th. H.*, Farver. I: 290 f., 352, 371, 374, 393, 396; II: 165, 235, 251, 544.
- Svendsen, Agent* og Købmand. I: 289.
- Søndergaard, Ejer* af Bruusgaard. I: 300.
- Søndergaard, Chr.*, Gaardmand. II: 72.
- Sørensen, Frederik Marcus*. II: 505.
- Sørensen, Jens*, Prokurator. I: 299; II: 37, 53.
- Sørensen, Jesper*, Sognefoged. I: 300; II: 265.
- Sørensen, Knud*, Sognefoged. I: 300.
- Sørensen, Line*. II: 505.
- Sørensen, Peter Chr.*, Gaardmand. II: 40.
- Sørensen, Rasmus*, Skolelærer. II:

- 481, 482, 484 f., 504—06, 507, 509
—11, 523 f., 526, 533, 569, 579, 671.
- Tamm, Simon*, Godsejer. I: 307;
II: 83.
- Tams, J.*, Teglværksejer. II: 80.
- Tang, A. E. M.*, Godsejer. I: 294;
II: 38, 41, 558.
- Tetens, Landsskriver*. II: 81.
- Thaarup, Fr.*, Redaktør. I: 286.
- Thalbitzer, Proprietær*. II: 72.
- Therkildsen, C.*, Pastor. I: 453.
- Therndrup, Th.*, Godsinspektør.
II: 39.
- Thierry, Boghandler*. II: 71.
- Thomsen, Herredsfoged i Graa-
sten* I: 313.
- Thomsen, Proprietær*. II: 40.
- Thomsen, Niels, Gaardejer*. I: 295,
438.
- Thomsen, Ove*, Redaktør. II: 34,
36, 298.
- Thomsen, Peter*, Gæstgiver. II: 41.
- Thomsen, Th.*, Sognefoged. I: 308;
II: 78, 187, 199, 287, 290.
- Thorbrøgger, S. T.*, Toldkasserer.
I: 292, 470, 476, 478 f.; II: 36, 73.
- Thorsen, Kr.* Gaardmand, Semi-
narist. II: 37, 39.
- Thorvaldsen, B.*, Billedhugger. II:
9, 64.
- Thygesen, Godsejer (Randrup)*. I:
294.
- Tiberius, romersk Kejser*. II: 264.
- Tiedemann, H.*, Landinspektør.
II: 80, 360, 420, 449.
- Tillisch, F. F.*, Amtmand. II:
32, 34.
- Tillisch, Chr. Ludv.*, Amtmand. I:
112, 315, 365, 401, 437, 461; II: 234,
252, 322, 346, 348 f., 351.
- Todsen, J. Ch.*, Købmand. II: 81.
- Todsen, Peter*, Gaardejer. I: 309,
520; II: 78, 187, 191, 287, 291.
- Tommesen, Birkedommer*. I: 300,
305.
- Treschow, W. F.*, Højesterets-
advokat. I: 222, 227, 251, 289, 315,
324, 375, 382, 411, 413, 423 f., 435 f.,
439, 443, 551; II: 29 f., 42, 59, 72,
226, 237, 566—68, 570.
- Trolle, Proprietær*. II: 31.
- Trydemand, Hans Jørgensen*,
Gaardejer. II: 72.
- Tscherning, A. F.*, Kaptajn. I: 60,
143, 144, 188 f., 258; II: 74, 527,
533, 594.
- Tulein, P. A.*, Godsejer. I: 293,
316, 337 f., 363, 370—72, 374 f.,
378—80, 393, 411, 413, 417—19,
423—25, 431, 433 f., 436 f., 449, 568;
II: 30, 33 f., 49, 53, 71, 108, 165,
235, 237, 251, 253, 255, 302, 314,
382, 435 f., 471, 493, 509 f., 568, 586,
620, 673.
- Tuxen, J. N.*, Senator. I: 310;
II: 81.
- Tvergaard, C. G.*, Selvejergaard-
mand. I: 300; II: 37.
- Twesten, Professor i Kiel*. I: 134.
- Tøfting, P.*, Godsejer. I: 294; II: 36.
- Tørsleff, Proprietær (Østersø-
gaard)*. II: 38.
- Tørslew, Fuldmægtig, Randers*
II: 38.
- Tøtesen, Søren, Møller*. I: 302,
498, 512; II: 163, 265, 299, 570.
- Unsgaard, J. J.*, Kommitteret i
Rentekammeret. II: 129.
- Valdemar III, Konge*. II: 375.
- Valdemar Atterdag, Konge*. II: 106.
- Valløe, Prokurator, Roskilde*. I:
357.
- Viktoria, Dronning af England*.
II: 21.
- Vedel-Simonsen, Professor, Gods-
ejer*. I: 294.

- Vest, Peder Jensen*, Sognefoged. *Wielandt, Frederik*, Gaardejer. I: 297, 425 f., 433, 438, 449; II: 69, II: 72.
246—48, 253, 256, 301, 311, 467, *Wiese, Cl.*, Halvboelsbesidder. I: 473, 568, 570, 672.
- Vind, Chr. Andr.*, Godsejer. II: 30, 34, 36. *Wiese, T. F.*, Overappellationsretsraad. I: 308; II: 83 f., 332, 393, 411 f.
- Visby, C. H.* II: 210. *Wiimh, P. L.* II: 91.
- Voigt, L. P.*, Købmand og Agent. *Wilckens*, Gaardejer. I: 309.
I: 222, 235, 238, 290, 382, 385, 393, 395 f., 409 f.; II: 233, 239, 251, 297, 548. *Wilde*, Amtsforvalter. II: 38.
- Vollertsen, C. F.*, Godsejer. I: 308; II: 78, 80, 187, 191, 287, 291. *Wilder, Jacob*, Kæmner. I: 310; II: 287.
- Waitz, G.*, Historiker. II: 412. *Wilhjelm, M. H.*, Godsejer. I: 294; II: 30, 34.
- Wandborg, M. P.*, Godsejer. II: 39. *Wilkens*, Lektor. II: 181.
- Warming, Jens Chr.*, Kasserer. I: 292; II: 36. *Wilster, Chr.*, Lektor. I: 238.
- v. Warnstedt, F. L. F.*, Godsejer. II: 83.
I: 308; II: 78, 187. *Winckler, M.*, Arveforpagter. II: 83.
- Weber, B.*, Møller, Marstal. II: 81. *Windfeldt, Ib K.*, Gaardejer. I: 302; II: 36.
- Weber, Cl. H.*, Lensfoged. I: 309; II: 78. *Winkel, A. N.*, Godsejer. II: 38, 41, 72, 357.
- Weber, Robert*, Godsejer, Dr. jur. II: 80, 82, 375. *Winther, Chr.*, Digter. I: 7.
- Wegener, C. F.*, Overlærer. I: 561. *Winther, Peder*, Gaardejer. I: 300; II: 63, 474, 543 f., 672.
- v. Wegener, J. E. S.*, Amtsforvalter. I: 296, 431, 434; II: 256. *Wistoft, Møller.* II: 72.
- Wegener, P. C. K.*, Svanholmsminde. II: 72. *With, J. P.*, Herredsfoged. I: 300, 303, 316 f., 319, 472, 479—82, 484, 490, 493 f., 500, 502, 505—09, 511 f., 582; II: 39 f., 58, 62, 68, 72, 106, 159, 160—62, 164, 206, 258—60, 269, 299, 326, 344, 346, 355, 366, 446, 464, 530, 565, 578, 585, 595, 610, 625, 670 f.
- Wehtje, Fr. Aug.*, Gaardejer. I: 309, 537; II: 113, 184, 187, 287, 534. *Wittrock, J. H.*, Gaardejer. I: 307.
- Weinschenck, F. W.*, Godsejer. II: 38, 41, 500 f. *Wohlt, Cl.*, Sognefoged. II: 83.
- Wessely, Abraham*, Dispachør. II: 116 f., 181, 210, 222. *de Wolf, H. I. H.*, Købmand. II: 283.
- West, A. A.*, Kaptajn. I: 297; II: 32. *Wolff, B.*, Godsejer. II: 30, 36.
- Westerbye, Niels*, Prokurator. I: 292; II: 37. *Worm, Jacob*, Gaardejer, exam. juris. II: 39, 41.
- Westphal, J. D. B.*, Senator. I: 308. *Wulf, Chr.*, Kommandør. I: 293, 352.
- Wethring, Chr.*, Købmand. I: 310.
- Wichfeld, Godsejer*, Engestofte. I: 294, 352; II: 71.
- Wieck, B. Fr.*, Agent. I: 215.

- Wulff*, Forvalter, Østergaard. 357 f., 362—64, 366 f., 372, 373 f.,
II: 39.
- Wulff*, Fr. Elkan, Kæmner. II: 41. 406, 411, 416 f., 430, 432 f., 437—39,
442, 444—46, 452, 456—59, 461—63,
Wulff, H. A., Møller. I: 301, 320, 466, 467—69, 470—72, 475, 484—86,
471, 476, 478 f., 481, 489, 502, 510, 488, 493, 495, 498 f., 501, 516 f., 544,
512, 516; II: 40 f., 267, 269, 548 f., 546, 548, 549, 551, 573, 584 f.; II:
552 f. 42, 44, 46, 48, 50 f., 57, 59 f., 64,
Zeuthen, Chr. Fr., Baron. II: 30, 66 f., 92 f., 97, 104, 108, 135 f.,
71, 509. 138 f., 161—63, 165, 168—71, 172
Zielfeldt, Henrik, Skomager. I: —74, 175, 176 f., 184, 218—20, 224,
560. 227 f., 231, 233—38, 240, 247, 250,
Ægidius, Rasmus, Godsejer. I: 253—55, 257, 259—62, 264, 268 f.,
294, 511. 270—75, 280 f., 303, 309, 316—20,
Oeder, G. C., Statsøkonom. I: 416. 321, 323, 325—27, 335 f., 347, 355
—57, 362 f., 364, 368, 370 f., 378—82,
Oehlenschläger, Adam, Digter. I: 386, 388, 391 f., 394—96, 397 f.,
77; II: 9, 312, 401. 399, 403—05, 425, 427, 428, 440,
Ollgaard, N. E., Biskop. I: 222, 445, 447, 459, 464, 466, 468, 474 f.,
226, 232, 237, 243, 315, 470, 503, 479, 493, 495, 507, 510, 517—20, 525,
505, 507, 510; II: 58, 260, 267, 478. 528, 541, 549, 560, 568, 576 f., 582
—84, 589, 591—93, 602, 616 f., 620,
Ørsted, A. S., kgl. Kommissarius. 624, 642—44, 660, 662, 663—66.
I: 14, 22 f., 26, 29, 34 f., 39, 60, 63, *Ørsted*, Hans Christian, Fysiker.
96, 147, 163, 165, 177 f., 180, 188, I: 66; II: 9, 48, 64.
190—96, 198—202, 204, 208, 210 f.,
221, 223 f., 227, 229, 234 f., 238, *Øst*, A. C., Urtekræmmer. II: 29, 71.
243—46, 249, 252 f., 256, 259, 274, 322, *Ostergaard*, P. Chr., Møller. II:
325, 335 f., 338, 341 f., 344, 354—56, 39, 41.

SAGREGISTER

TIL BEGGE VÆRKETS DELE

(Heri medtaget vigtige Stednavne)

- Aabne Brev, kgl.*, se Arvefølge.
Aalborg. I: 3, 274, 291.
Aalborg Avis. I: 305.
Aarhus. I: 3, 274, 327, 513, 556; II: 163.
Accise. I: 34 f.; II: 551, 553.
Adel. I: 23, 55, 211; II: 190. Jfr. Godsejere.
»*Adressekontorets Efterretninger*«. I: 285; II: 618.
Adresser ang. Bondestandens Forhold. II: 459, 469, 498, 505, 511 f., 521, 523, 525 f., 620 f.
Adresser for friere Forfatningsforhold. II: 248 f., 259—61, 269 f., 299, 332, 381 f., 439, 505 f., 643.
Adresser mod friere Forfatningsforhold. II: 240—46, 260 f.
Adresser ang. Hertugdømmernes Forhold. II: 286, 345, 357 f., 366, 369 f., 382, 389, 391 f., 400 f., 409—11, 414, 419 f., 423, 434, 437, 439—41, 451, 455.
Adresser ang. Militærtjenesten. II: 595, 598.
Adresser ang. Skolelærernes Kaar. II: 573.
Adskillelse af Hertugdømmernes og Kongerigets Finanser. II: 111 f., 190 f., 194, 284, 331, 334, 373
Aflægt. II: 145.
Alimentationsbidrag. I: 507, 509, 525 f., 554; II: 561.
Almuevennen. II: 326, 481—86, 498, 503 f., 521, 523 f., 531.
Alling, se Island.
Altona. I: 3; II: 602.
Amtmænd. I: 17—19, 221, 278, 335 f., 397—403, 485 f., 547; II: 465, 478 f.
Amtsbeskrivelser, Landhusholdningsselskabets. II: 2—4.
Amtsforvallere. I: 221.
Apanager, se Civilliste.
Arbejderklasse. I: 4, 269, 402 f., 577.
Arbejdstid. II: 489, 491.
Arkiv, Stænderfors. II: 52.
Arvefæste, se Fæstevæsen.
Arvefølge. I: 130; II: 43, 74, 96 f., 213 f., 331, 376—380, 385—390, 392 f., 397—421, 426—431, 433—436, 441, 443, 448, 451, 454, 623, 646, 653 f., 656.
Arveret. I: 435 f., 554; II: 581, 588 f.
»*Athenæum*«, *Læseselskab*. I: 76, 81.
Auktioner. II: 590.
Baden. II: 397 f.
Bajern. II: 11, 212, 449, 602.
Bankvæsen. I: 19, 37, 71, 151 f., 327, 377, 513, 556; II: 110 f., 115, 194, 321, 333 f., 360, 373, 418.
Befolkningsforhold, se Statistik.

- Bekendtgørelse, kgl., til Stænderne.* II: 47.
- Belgien.* I: 74, 99, 270; II: 15.
- Beneficiarer.* I: 158, se iøvrigt Præster.
- Beretninger, finansielle, se Statsregnskab.*
- »*Berlingske Tidende*«. II: 117, 378 f., 406, 618.
- Bibliotek, Stændernes.* II: 52, 68 f., 474.
- Birkedommere.* I: 17 f., 278, 327, 329; II: 475, 477.
- Bissekramhandel.* I: 554; II: 544.
- Bompenge.* I: 435, 554.
- Bondebeskyttelse, se Fæstevæsen.*
- Bondecirkulære.* II: 525, 527, 529, 620 f., 623, 653.
- Bondestand.* I: 24—30, 40—42, 64—66, 145 f., 221, 271 f., 304 f., 316, 366, 434—436, 460, 514, 563—568, 576, 581 f.; II: 225, 246 f., 253, 306, 310, 465, 472 f., 484, 503—538, 634 f., 642, 651—54, 671 f. Jfr. Valgregler, Fæstevæsen, Godsejere, Landbrug.
- Bondevennernes Selskab.* II: 527 f., 530, 532, 653.
- Borgmestre.* I: 17, 485; II: 228.
- Bornholm.* I: 226, 262, 439, 554.
- Brunsvig.* I: 74, 77; II: 397 f.
- Brændevinsbrænding.* I: 186, 407—409, 474, 480—484; II: 44, 540 f., 551—553.
- By- og Herredsfogder.* I: 17, 278, 485; II: 475, 477.
- Bøder.* I: 329, 441.
- Bondergaarde, Nedlæggelse af.* I: 30, 518; II: 470, 502.
- Bonderkarle.* I: 27, 438, 511 f., 554; II: 465—467, 501, 634 f.
- Censur, se Trykkefrihed.*
- Census, se Valgregler.*
- Centraladministration, se Kollegier.*
- Christian V's danske Lov.* II: 433, 442.
- Civilliste.* I: 348, 367, 370—73, 376 f., 381, 523; II: 106 f., 109, 112, 114, 123, 125, 139, 151, 154, 190, 212, 639.
- »*Dagen*«, *Dagblad.* I: 60, 276, 286, 324; II: 296, 300, 302, 615.
- Dampskibe.* II: 556.
- »*Dannevirke*«. II: 207, 303, 305
- »*Dansk Folkeblad*«. I: 325 f., 328, 359; II: 116, 180.
- »*Dansk Ugeskrift*«. I: 280 f., 283, 286, 289, 304, 325, 379; II: 180, 314.
- Danske Samfund.* II: 311.
- Danskheden i Sønderjylland.* I: 184 f., 561 f.; II: 206 f., 303—05, 338, 355—61, 384 f., 400, 435, 533 f., 445 f., 657 f. Jfr. Sprogforhold.
- »*Den danske Bondeven*«. II: 482.
- »*Den flyvende Post*«. I: 77 f., 326, 359, 559; II: 180.
- »*Den Frisindede*«. II: 180.
- »*Den slesvigske Forening*«. II: 360, 364, 400, 426, 446
- »*Den stumme i Portici*«, *Opera.* I: 78.
- »*Den vestsjællandske Avis*«. I: 280; II: 297.
- Departementalbestyrelse, se Ministerialstyrelse.*
- Diltmarsken.* I: 93, 94; II: 332.
- Diæter.* I: 141, 162 f., 196, 210, 229, 246, 268, 460; II: 68.
- Dommerkorn.* I: 329, 441.
- Domstole, se Retsvæsen.*
- Dødsstraf.* I: 442; II: 583 f. Jfr. Strafferet.
- Ejderpolitik.* I: 539; II: 165, 167, 206, 209, 234, 258, 283, 316, 324 f.,

- 356 f., 361, 368, 370, 406, 418, 430
—32, 434, 438 f., 442 f., 454, 631, 644,
650 f., 653, 657.
- Ejendomsret.* I: 36, 427—429, 431 f.,
493, 512, 584; II: 17 f., 224, 459,
461, 463, 468, 488—490, 494, 510,
514, 518—520, 527, 536, 609, 638,
640.
- Ekspropriation.* I: 330.
- Elsass.* II: 353.
- Embedsmænd.* I: 17—24, 58, 112,
136, 186 f., 237, 254, 256, 279—281,
291 f., 306 f., 316, 327, 370, 381, 396,
523, 532, 535 f.; II: 44, 107, 114,
142, 145, 216, 222 f., 232, 236, 238,
269, 272, 298 f., 465, 482, 504, 512,
576, 581 f., 589, 625. Jfr. Kollegier.
- Enevældens Karakter.* I: 9—24,
42 f., 97, 119, 343, 575 f., 585 f.; II:
17, 240 f., 244 f., 250—53, 265, 622
—28, 640, 649—51, 678. Jfr. For-
fatningsspørgsmaal.
- England.* I: 31, 270; II: 15—18,
186, 264 f., 402 f.
- Enkekasse, den almindelige.* I: 327.
- »*Erfarne Mænd*«. I: 133, 164, 172,
175 f., 183, 195, 214—21, 232, 573,
585; II: 655.
- Fattigvæsen.* I: 14, 19 f., 33 f., 66
—68, 92, 104 f., 392, 404—406, 437 f.,
506—508, 523—528, 580, 584; II: 16,
76 f., 112 f., 123, 219, 468 f., 474 f.,
478, 488, 497, 558—565, 636, 638.
- Fehmern.* I: 218, 246, 257.
- Fest, 28. Maj.* I: 188, 274, 277, 325;
II: 107, 116, 158, 181 f., 196, 209 f.,
311, 315.
- Fester for Stænderdeputerede* I:
463 f.; II: 46 f., 63—65.
- Finansbudget.* I: 152—54, 340, 344
—48, 357—59, 475, 579; II: 43, 96,
113, 124, 126, 133, 135, 138, 143 f.,
149, 151 f., 232, 254, 271, 326, 386,
435, 636.
- Finansdeputation.* I: 14 f.; II: 126,
129, 132, 154. Jfr. Finanser.
- Finanser.* I: 14—16, 37, 276, 327,
345—51, 357 f., 367—83, 387 f., 390
—93, 473—76, 518, 522—24, 552 f.,
579, 581; II: 43, 45 f., 78, 96, 101
—55, 179 f., 190, 194, 224, 232, 249,
258, 266, 313, 322 f., 636 f., 639.
- Finanskomité* (af Delegerede fra
de 4 Stænderfors.). II: 386—88.
- Finanskommission.* I: 372 f., 377,
380, 474, 476, 518, 522—24; II:
103 f., 109, 111, 113 f., 124
- Finanskonference af 22. Marts*
1836. II: 127.
- Finanslov.* II: 133—37. Jfr. Finans-
budget.
- Finansminister, ansvarlig.* I: 523;
II: 129.
- Flaade, se Forsvar.*
- Flag, slesvigholstensk.* II: 335.
- Flensborg.* I: 3, 93, 96, 101; II: 184,
304, 321, 331, 334, 360, 413, 557.
- Folkevæbning.* II: 594.
- Fonden ad usus publicos.* I: 15;
II: 132.
- Forbund, tyske.* I: 44, 54—58, 81
—88, 95 f., 99, 118 f., 121, 137, 571;
II: 284, 329 f., 333, 409, 411, 413,
416, 419, 423—426, 430, 618, 628.
- Forening af samtlige Stænderfors.*
I: 326, 373; II: 162.
- Forening af Stænderfors. i Ros-
kilde og Viborg.* II: 100, 157—76,
178, 181, 214, 232, 234, 245, 251,
253, 256 f., 261 f., 264—68, 316 f.,
336, 386, 388, 643.
- Forening af Stænderfors. i Ros-
kilde, Viborg og Slesvig.* II: 162,
167, 233, 245, 258 f., 266, 269.
- Forening af Stænderfors. i Slesvig
og Itzehoe.* I: 538 f.; II: 161, 169,
183—86, 188, 190, 192, 194 f., 204,

- 214, 234, 266, 277, 289—92, 329, 332 f., 372, 418, 643 f.
- Forfatningskommission af 1816.* I: 46—52, 110, 147.
- Forfatningsspørgsmaal.* I: 9—24, 37—58, 73—277, 359—65, 571—79; II: 11—15, 18—25, 43—62, 65—70, 92—100, 156—455, 622—33, 642—56, 676 f., 678—80.
- Forlystelsesskat.* I: 526 f.
- Formyndervæsen.* I: 330.
- Forpagtningskontrakter.* II: 590.
- Forretningsgang i Stænderfors.* I: 162 f., 169, 196, 198, 209 f., 265—268, 360—364; II: 46—56, 88 f., 272 f., 341 f., 346 f., 425.
- Forsamlingsfrihed.* II: 620 f.
- Forsikringsvæsen.* I: 284, 327, 439, 513, 553; II: 76, 478, 557, 671.
- Forsvar.* I: 15, 37, 122, 276, 367, 370—373, 376, 380 f., 495—502, 514, 523, 528, 537, 581; II: 95, 107, 110, 112, 114, 121, 123—125, 132, 139—141, 144 f., 147—152, 154, 593—598, 636, 639, 674.
- Forsvarsvæsen i Hertugdømmerne.* II: 332, 334, 373, 398, 595.
- Forvaltning.* II: 216, 222 f., 238, 433 f. Jfr. Kollegier, Embedsmænd.
- Fourageleverancer.* I: 434, 556.
- Frankrig.* I: 73, 75, 128, 270; II: 14 f., 264.
- Fredericia.* I: 293; II: 161.
- Fri Forfatning,* se Konstitution.
- Frihandel.* I: 383, 385 f., 389, 393, 477, 580; II: 15 f., 545, 550, 638. Jfr. Told, Liberalisme, økonomisk.
- Frikonkurrence.* II: 15 f., 491 f., 638. Jfr. Liberalisme, økonomisk.
- Frirejsjer.* I: 28, 327, 430—532, 512, 554; II: 43, 86, 463—465, 536—538, 635.
- Friskolebevægelse.* I: 504 f. Jfr. Højskolebevægelse.
- »*Fyns Stiftsavis*«. I: 126, 289. *Fyr.* I: 513; II: 554—56.
- »*Fædrelandet*«. I: 278 f., 283 f., 322, 325—27, 350, 359, 367, 370, 382, 559; II: 103, 116, 121 f., 159, 176, 180 f., 220—22, 224, 226, 228—30, 283, 294—96, 308, 312 f., 320, 326, 344 f., 361, 371, 378 f., 406 f., 418, 428, 442 f.
- Fællesforfatning for Hertugdømmerne.* I: 93, 99, 104, 106 f., 108 f., 113, 119, 130, 145, 175 f., 182, 184 f., 219 f., 251, 539, 571; II: 229, 392, 421—23, 425. Jfr. Slesvigholstenske Teorier, Forfatningsspørgsmaal, Forening.
- Fængselsvæsen.* II: 121, 330, 580 f., 585—88, 590.
- Færoerne.* I: 237, 243, 256, 260, 315, 328 f.; II: 44, 158, 337, 605—08.
- Fæstevæsen, Fæstere.* I: 5 f., 14, 29—31, 40, 64—66, 160, 168, 178 f., 197, 199, 210 f., 221 f., 228, 245, 249, 252, 327, 329, 337—339, 411—419, 428, 439 f., 489—491, 548—550, 565—568, 576, 581 f.; II: 43, 162, 244, 456—460, 469—471, 476 f., 482, 484 f., 489, 491—493, 497, 499, 505—512, 515, 517, 519—524, 528 f., 532, 534 f., 626, 642, 652. Jfr. Bondestand, Godsejere.
- Gaardmandsstand, Gaardmænd,* se Bondestand.
- Gager.* I: 367; II: 114, 142, 145.
- Generalprokurør.* I: 14.
- Gesandter,* se Udenrigsstyre.
- Godsejere.* I: 18, 24, 38, 41 f., 221, 316, 327, 514, 576, 582; II: 463, 630, 640, 652, 673. Se ogsaa Fæstevæsen, Hartkorn, Bondestand, Valgregler.
- Gradmaaling.* I: 373.

- Gratialevæsen.* I: 22, 377, 523; II: 120.
- Grundejendom som Belingelse for Valgret og Valgbarhed, se Valgregler.*
- Grundlov af 1849.* II: 74 f.
- Grundlovgivende Rigsforsamling.* II: 74, 99.
- Grundtvigianisme.* II: 11, 300, 311, 568, 650.
- Grønland.* I: 328, 370.
- Haandværk.* I: 285, 410 f., 462, 464, 487—489, 559—561, 582; II: 7, 539—43, 653. Jfr. *Industri, Laugsvæsen.*
- Haandværkerforening.* II: 296.
- Haderslev Amts Afslaaelse til Kongeriget.* II: 334, 348 f., 357 f.
- Hamborg.* I: 3, 385, 519; II: 5, 184, 557.
- Handel.* I: 4, 15, 34, 62, 328—30; II: 4—6, 121, 543—49, 601.
- Handelsflaade, slesvigske.* II: 335, 338.
- Hannover.* I: 21 f., 74, 85.
- Hartkorn, Hartkornsskatter.* I: 4—6, 27—29; II: 43, 505 f., 508, 510 f., 523, 528 f., 535, 652.
- Havnevæsen.* II: 225.
- Hegelianisme.* II: 447.
- Helligdagsordning.* II: 76.
- Helsingør.* I: 3, 289; II: 297.
- Helstat.* I: 1, 117, 132, 171, 189, 260, 332, 339, 384, 390, 519, 545, 551, 572, 575, 578 f.; II: 78, 96, 205, 209, 321 f., 324, 328, 331, 337, 356, 362, 370, 388, 393, 394 f., 396 f., 406, 427, 432, 444, 454 f., 549, 576, 591 f., 595, 628, 631, 637.
- Herredsfogder, se By- og Herredsfogder.*
- Hillerød.* II: 300.
- Himmelbjergfester.* II: 182.
- Hjemsendelse af Stænderfors.* II: 25.
- Hjemstedsrettigheder.* I: 330, 339; II: 561.
- Hof- og Statskalender.* I: 7.
- Holbæk Amt.* II: 524 f., 530, 532.
- Hoveri.* I: 29, 318, 327, 415, 418—427, 490—493, 550, 557 f., 564, 582; II: 225, 265, 456—60, 486, 534—536, 634, 640. Jfr. *Fæstevæsen.*
- Husmænd og Husmandsspørgsmaal.* I: 32 f., 269, 436 f., 508, 526 f., 577; II: 43, 301, 461 f., 467 f., 475, 485—503, 505, 528, 635, 642, 652 f.
- Hustugt, se Husmænd.*
- Hær, se Forsvar.*
- Højskolebevægelse.* I: 569 f.; II: 245, 577—79, 635.
- Indfæstning, se Fæstevæsen.*
- Indsiddere.* II: 488.
- Industri.* I: 4, 15, 62, 385—89, 477 f.; II: 6 f. Jfr. *Haandværk.*
- Industrialnæg, drevne for Statens Regning.* II: 108 f.
- Instrukser fra Vælgere til Deputerede.* I: 217.
- Intelligensblade.* II: 311.
- Island.* I: 178, 182, 186, 191, 212 f., 237, 243, 257, 260, 315, 329 f., 339, 370; II: 43, 158, 161, 337, 603—605, 636.
- Italien.* II: 19.
- Itzehoe.* I: 340.
- Itzehoer Wochenblatt.* II: 282 f.
- Jagtvæsen.* I: 427—430, 513, 538, 553, 564; II: 43, 460—463, 530, 534, 536 f., 634 f.
- Julirevolutionen.* I: 577; II: 14 f.
- Jurisdiktionsforhold.* I: 329, 441. Jfr. *Retsvæsen.*
- Jyllandsposten.* II: 159, 298 f.
- Jærnbanner.* II: 43 f., 147, 556 f.

- Jøder.* I: 35 f., 40, 60, 79 f., 225 f., 236, 244 f., 249, 251, 257, 518; II: 58—60, 78, 160, 250, 258 f., 268, 599—602, 636.
- Kanslere for Slesvig og Holsten.* I: 118.
- Kapitalisme og Kapitalister.* I: 154—157, 198, 371 f., 376—379, 474, 476, 580; II: 643.
- Kapitelstakst.* I: 71; II: 2.
- Kiel.* I: 3, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 101, 103 f., 113—15, 308; II: 204 f., 414.
- Kieler Korrespondenzblatt.* I: 89 f., 104, 306 f.; II: 103, 195, 206, 409.
- Kirkestævne.* I: 441.
- Kirkevæsen.* I: 14, 35 f., 452; II: 331, 334, 566—72, 575 f., 635, 638. Jfr. Præster, Trosfrihed.
- Klitarbejde.* I: 513, 557.
- Kludesamling.* I: 478; II: 544.
- Kollegier.* I: 10—16, 105, 256, 327, 523, 572; II: 92 f., 111, 128, 142, 310, 384, 624 f., 644.
- Kolonier.* I: 2, 15, 367, 370 f., 373, 377, 523; II: 107, 142 f., 147, 152, 639.
- Kommissarius. kgl.* I: 141, 169—171, 196, 210, 216, 236, 246, 264, 268, 325, 341, 364; II: 42, 44—48, 54, 73, 84, 88.
- Kommunestyre.* I: 14, 151, 175, 237, 327, 335, 578; II: 85—87, 220, 481—485, 633 f.
- Kommunestyre i København.* I: 19, 404 f., 554; II: 94, 219, 226—228, 237.
- Kommunestyre i Købstæder.* I: 19, 57, 221, 329 f., 335 f., 396—403, 484—487, 517, 546—548; II: 75 f., 85—87, 94.
- Kommunestyre i Sognekommuner.* I: 19 f., 439; II: 85—87, 474—479, 481—485, 495 f., 532, 538, 652 f.
- Kommunestyre i Amtskommuner.* I: 439; II: 474, 479 f., 495 f., 497, 652 f.
- Kommunestyre paa Færøerne.* II: 607.
- Kommunisme.* II: 18, 514 f
- Kompetence, Stændernes.* I: 122, 139 f., 151, 165 f., 174 f., 182, 439 f.; II: 45, 60 f., 75 f., 85, 87 f., 92—99, 137, 162, 168, 251, 256, 317, 323, 335 f., 356, 371, 375, 425, 429, 432, 437 f., 440, 608, 628. Jfr. Finansbudget.
- Kongeloven.* I: 9 f., 132, 136, 260; II: 74 f., 97 f., 234 f., 237, 255, 314, 316, 330, 335, 369, 377 f., 385, 403, 419, 442, 654. Jfr. Arvefølge.
- Kongemagt.* I: 10—13, 97, 119, 206, 343, 574; II: 100, 314, 523, 622—24. Jfr. Enevælde.
- Konservatisme, Konservative.* II: 168, 175, 177—82, 193, 252 f., 258, 309, 311, 637, 643, 649, 657. Jfr. Partivæsen, Helstat.
- Konstitution.* II: 166, 181, 210—12, 215, 221—24, 229—31, 238, 240—43, 247—49, 251 f., 254, 262, 264 f., 267, 271 f., 282—84, 294 f., 300, 305—09, 313 f., 316, 323—25, 328, 332, 335 f., 368 f., 381, 386 f., 429 f., 433 f., 436, 438—44, 446, 448, 452, 454, 646—50, 655. Jfr. Forfatningsspørgsmaal.
- Konsumtion.* I: 34 f., 329, 333 f., 393—95, 407, 474, 479—84, 546, 554; II: 44, 153, 550—54.
- Kontraktfrihed.* II: 459, 471, 491 f., 499—501. Jfr. Fæstevæsen.
- Korruption.* I: 21 f., 327, 393.
- »Korsaren«. II: 615.
- Kredit til Fremme af Selvejendommen.* I: 492, 494 f., 557; II: 517.
- Kroning.* II: 122, 230.
- Kunstværker, Eftergørelse af.* I: 329, 440.

- Kurhessen*. I: 74.
- Kvindevalgret*. I: 228.
- København*. I: 3, 34, 76—80, 125, 135 f., 223 f., 228, 234, 236, 244, 253, 262, 273 f., 278, 281—88, 384 f., 479—81; II: 5, 112 f., 123, 161, 224, 231, 239, 401, 447. Jfr. Kommunestyre.
- Københavns Amts Landkommunalforening*. II: 484.
- Københavns Amts Landkommunaltidende*. II: 481.
- »*Københavnsposten*«. I: 187, 282—86, 325, 340, 349—51, 359, 559, 577; II: 26, 103, 116, 175 f., 178, 179, 180, 209, 294, 326, 345, 398, 443 f.
- Lagting*, se *Færøerne*.
- Landarbejdere*. I: 4; II: 225.
- Landbolove, Landboret*, se *Fæstevæsen*.
- Landbrug*. I: 62 f., 384 f., 475; II: 2—4. Jfr. *Fæstevæsen*, *Bondestand*, *Statistik*.
- Landbrugseksport*. I: 71; II: 4.
- Landbrugskrise (1818—28)*. I: 69—72; II: 4.
- Landbrugsskoler*. II: 579, 635.
- Landejendomspriser*. II: 2 f., 106.
- Landgilde*, se *Fæstevæsen*.
- Landhusholdningsselskab, det kgl.* I: 63—65; II: 470, 502.
- Landsbylærere*. I: 26, 450—52, 503 f., 553; II: 158, 160, 572—74, 635. Jfr. *Skolevæsen*.
- Landsrettigheder for Hertugdømmerne*, se *Slesvigholstenske Teorier*, *Forfatningsspørgsmaal*.
- Langeland*. II: 240 f., 469, 523, 530, 532.
- Latin*. I: 448, 536. Jfr. *Skolevæsen*.
- Lauenborg*. I: 2, 174, 346; II: 397, 405, 430.
- Laugsvæsen*. I: 34, 410 f., 487—89, 560 f.; II: 7, 13, 244, 539, 541—43, 560, 626, 653. Jfr. *Haandværk*.
- Len, Stamhuse og Majorater*. II: 508, 511, 529 f.
- Liberalisme, forfatningspolitisk*, se *Konstitution*, *Forfatningsspørgsmaal*, *Partivæsen*.
- Liberalisme, økonomisk*. I: 29, 34—37, 62—69, 393, 579 f., 584; II: 15 f., 471 f., 502, 540—47, 627, 638—43. Jfr. *Frihandel*, *Frikonkurrence*.
- Litteratur*. I: 7 f., 58, 61; II: 9 f., 312.
- Livegenskab*. I: 40.
- Lolland-Falsters Avis*. I: 304.
- Loubog, alm.* I: 446 f. Jfr. *Retsvæsen*.
- Lyna*. II: 284.
- Magistrat*, se *Kommunestyre*.
- Majfest, Majgilde*, se *Fest*, 28. *Maj*.
- Markfred*. I: 439, 513, 556.
- Marokkanske Present*. II: 152, 154.
- Matrikel*. I: 439, 513, 553; II: 473.
- Mecklenburg*. I: 31; II: 214.
- Medlemsskifte mellem Valgene*. I: 352, 470, 520; II: 27 f., 34—37, 41, 78 f., 82 f.
- Merkantilisme*. I: 62 f.
- Militær Straffelovgivning*. I: 327; II: 594—96, 636.
- Militærvæsen*, se *Forsvar*.
- Ministerialstyrelse*. II: 111, 128, 644.
- Monopolhandel*. I: 328; II: 44, 605, 608.
- Monument for Stænderinstitutionen*. I: 328.
- Myndighedstermin*. I: 330.
- Naadessager, Statssekretariatet for*. II: 120, 124, 154.
- Nakskov*. II: 224.

- Natmænd*. I: 513.
- Nationalbank*, se *Bankvæsen*.
- Nationalliberalisme*. I: 188; II: 18 f., 361, 407, 416, 431, 443, 651, 653 f., 655—58.
- »*Naturlærens Udbredelse, Selskabet til*«. I: 66.
- Nepotisme*. I: 22; II: 179.
- »*Neue Kieler Blätter*«. II: 360.
- Neumünster*. II: 6, 409, 414.
- Norge*. I: 99, 144, 270, 379; II: 12 f., 181, 210, 265 f.
- Normalreglementer*. II: 124 f., 129, 132, 137, 141, 154.
- Nortorf*. II: 415.
- Næringsfrihed*. I: 327, 409—11, 487—89, 518, 538; II: 528, 539, 542 f., 546.
- Næstved*. I: 229.
- Nyholstenisme*. II: 206, 275 f., 283, 303, 332, 394, 655.
- Odense*. I: 3, 229, 327, 560; II: 161, 298.
- Offentlighed i Finanser*. I: 286, 380, 474, 522, 553; II: 103, 106—08, 111, 114, 117, 124, 129, 138, 178, 180, 636, 648.
- Offentlighed i Stænderfors.* I: 141, 170, 196, 209 f., 217, 229—232, 237, 240, 246, 273, 328, 340, 455—458, 467, 510 f., 518, 537 f., 543, 554; II: 56, 89 f., 156, 181, 194, 259, 335.
- Offentliggørelse af Forhandl. i Stænderfors.*, se *Stændertidende*.
- Oldenburg*. II: 12.
- »*Omslag*« *i Kiel*. I: 120, 123, 131, 134.
- »*Oplyste Mænd*«. I: 183, 195, 220—42, 371, 573, 585; II: 60.
- Opløsning af Stænderfors.*, se *Ijemsendelse*.
- Overappellationsret*. I: 57, 88, 92, 104, 124, 133, 174, 258. Jfr. *Retsvæsen*.
- Papirfabrikation*. II: 6 f.
- Partivæsen, politisk*. I: 188 f., 325—28, 356, 539 f., 566 f., 577 f.; II: 168, 175—82, 188, 192 f., 241—45, 252 f., 258, 309—13, 381, 643, 647—50. Jfr. *Valg, Vælgermøder, Liberalisme, Adresser, Presse*.
- »*Pauperisme*«. II: 18, 492, 494, 561, 642. Jfr. *Fattigvæsen*.
- Pengevæsen*. I: 33, 71; II: 115, 269. Jfr. *Bankvæsen*.
- Pengevæsen i Hertugdømmerne*. I: 542, 551; II: 321, 424. Jfr. *Bankvæsen*.
- Pensionsvæsen*. I: 15, 327, 367, 370 f., 523; II: 44, 111, 114, 120, 132, 143, 145, 147 f., 151, 154, 313, 589.
- Personalunion mell. Hertugd. og Danmark*. I: 99; II: 450, 454
- Pligtarbejde*, se *Husmænd*.
- Polen*. I: 74.
- Politi*. I: 14, 20, 438 f. Jfr. *Embedsmænd*.
- Polyteknisk Lærestalt.* I: 66.
- Porcelænsfabrik, kgl.* II: 143.
- Postvæsen*. II: 109, 557 f.,
- Presse*. I: 69, 230, 280—286, 304 f., 322—326, 340, 342—344, 358 f., 453—457, 554, 559, 563, 577; II: 89 f., 180, 222, 298, 611—619. Se ogsaa under de enkelte Blade og Tidsskrifter.
- Preussen*. I: 31, 56, 75 f., 81, 85—87, 117—119, 121, 125, 130—132, 134 f., 139—146, 151, 161, 170 f., 173, 192 f., 196, 198, 217, 231, 239—242, 258, 270, 272, 400, 404 f., 595; II: 19—21, 318, 329, 401 f., 417, 449, 594, 602, 630 f.

- Prioritering af Selvejergaarde.* I: 470.
II: 470.
- Professorer.* I: 157 f., 221.
- Prokuratorer.* I: 292, 316.
- Protokolførere.* I: 229, 364 f., 511, 554; II: 52 f.
- Provinsdeling.* I: 114, 116, 149 f., 165, 174, 180, 182, 184 f., 192, 259, 471; II: 157, 161, 631 f., 653—55.
- Provinsregering for Hertugdømmerne.* I: 258; II: 414, 417.
- Provisoriske Love.* I: 166, 171, 198.
- Præsident for Stænderfors.* I: 141, 169 f., 198, 209 f., 236, 246, 249, 257, 265, 267, 273, 353, 356, 360, 472, 518, 520; II: 42, 48 f., 65 f., 73, 84, 187.
- Præster.* I: 18, 20, 35, 158—160, 186, 199, 221, 225, 237, 251—253, 309, 327; II: 56 f., 160, 475, 477 f., 480, 518, 563, 566—75. Se ogsaa Valgret og Valgbarhed. Jfr. Embedsmænd, Kirkevæsen.
- Præster i Hertugdømmerne.* II: 373, 418 f.
- Randers.* I: 3, 327.
- Rationalisme.* I: 35 f., 61 f.; II: 10 f., 568 f.
- Realskoler, se* Skolevæsen.
- Redningsvæsen.* I: 329, 442; II: 44, 556.
- Rendsborg.* I: 3; II: 321, 331 f., 334, 414 f.
- Rentekammeret.* I: 327; II: 126, 129, 472. Jfr. Kollegier.
- Retsforhold mellem Godsejere og Fæstere, se* Fæstere.
- Retsforvaring, se* slesvigholstenske Teorier.
- Retsvæsen.* I: 14, 16 f., 23, 36, 38 f., 56 f., 89, 192, 329, 440—47, 509; II: 580—92, 635. Jfr. Overappellationsret, Embedsmænd, Strafferet.
- Revisionsvæsen.* I: 14, 460 f., 511, 553; II: 129 f., 232. Jfr. Finanser.
- Ribe Avis.* II: 299.
- Ridderskab, slesvig-holstenske.* I: 42—47, 50 f., 54 f., 57 f., 101, 112—116, 124 f., 133, 145, 174—176, 180, 182, 191, 193, 195, 199, 203—207, 246 f., 250 f., 272, 315, 333, 571, 573; II: 82, 195, 420, 422, 451, 623, 627 f., 630, 654.
- Ringsted.* II: 298, 302.
- Rom.* I: 75.
- Romantik.* I: 61 f., 63; II: 312.
- Roskilde.* I: 3, 228, 282, 340 f., 395; II: 161, 163, 632.
- Rusland.* I: 118, 258; II: 12, 402, 417.
- Sachsen.* I: 74; II: 12, 449, 602.
- Salmebog.* II: 570.
- Samfundskundskab.* I: 449.
- Sammensætning, Stænderforsamlingernes.* I: 50—52, 122, 148, 161 f., 166, 316—18; II: 629. Jfr. Valgret.
- Sangerfester, Sangforeninger, slesvigholstenske.* II: 360, 376.
- Schleswig-holsteinische Blätter.* II: 205.
- Schweiz.* I: 75.
- Sekretærer.* I: 209 f., 216, 229, 265, 356, 365, 472, 520; II: 53, 89.
- »Selskabet stiftet 28. Maj«. I: 188, 284; II: 296.
- Sindssygeanstalter.* II: 588.
- Skamlingsbankefest.* II: 362, 366, 390, 407, 445.
- Skandinavisme.* II: 362, 379, 387, 401 f., 651.
- Skattebevillingsret.* I: 43, 99, 119, 145; II: 134, 186—188, 190, 192—195, 204, 206, 214 f., 229, 233—238, 240, 242, 245 f., 249—251, 253, 259 f., 264 f., 272, 275 f., 284, 291, 300, 308,

- 311, 316, 327, 335, 370, 373, 375, 422, 430, 452.
- Skatteligning*. I: 402, 486.
- Skatter*. I: 27, 112 f., 274, 283, 327, 330, 374, 376, 378 f., 459, 473—476, 484, 506, 526 f., 530, 579 f.; II: 52, 68, 103, 114, 146, 246 f., 260, 369, 424, 473, 498, 510, 559, 602. Jfr. *Finanser*, *Told*, *Hartkornskatter*.
- Skibsbygning*. I: 330.
- Skibsfart*. II: 545 f.
- Skillemønt*. II: 332 f., 558.
- Skolevæsen*. I: 14 f., 19 f., 34, 276, 327, 349, 447—52, 503—05, 514, 538, 556; II: 219, 331, 334, 471, 475, 478 f., 497, 527, 557, 572—79, 635.
- Skolevæsen paa Færøerne*. II: 605—07.
- Skolevæsen i Slesvig*. II: 368, 373 f., 444 f. Jfr. *Sprogforhold*.
- Skouforbrydelsessager*. I: 329, 441.
- Slagelse*. I: 3, 400.
- Slaveri*. I: 2, 461; II: 44, 608—11, 636.
- Slesvig, Deling af*. II: 161.
- Slesvig By*. I: 3, 93, 340; II: 359, 376, 415.
- Slesvigholstenske Teorier*. I: 45—48, 538 f.; II: 183—96, 204 f., 208, 225, 276, 289—91, 303, 315 f., 333, 376 f., 379, 389—94, 397 f., 409 f., 416, 424, 646, 654—58. Jfr. *Ridderskab*, *Forfatningsspørgsmaal*, *Forening*, *Skattebevillingsret*, *Arvefølge*, *Fællesforfatning*.
- Slesvigsk Selvstændighedsfølelse*. II: 290, 407, 423 f., 445 f., 455, 657 f.
- Slesvigske Spørgsmaal*, se under *Forfatningsspørgsmaal*, *Sprogforhold*, *Ejderpolitik*, *Danskhed i Nordslesvig*.
- Smugleri*. I: 331, 529 f.; II: 544, 547 f.
- Socialisme*. II: 17.
- Socialpolitik*, se *Fattigvæsen*.
- Socialøkonomi*. I: 34 f., 66, 68 f., 584.
- Sognebaandets Løsning*. I: 452, 514; II: 244, 566—70, 635.
- Sognefogeder*. I: 20, 318.
- Sorø Akademi*. II: 44, 579.
- Spare- og Laanekasser*. I: 525.
- Sparepolitik*. I: 327, 367—373, 376, 379 f., 458 f., 474, 514, 518, 524, 553, 579; II: 13, 103, 106—108, 110 f., 114—117, 119—123, 125, 127, 134, 138—140, 145, 150 f., 153, 180, 225, 269, 369, 572, 677.
- Sprogforhold i Nordslesvig og i Stænderne*. I: 8, 185, 313, 531—36, 582; II: 86, 90, 97, 161, 185, 197—203, 208 f., 225, 277—93, 322, 328 f., 334, 337—68, 384, 408, 428, 444, 623, 636, 645, 653, 655, 657 f., 678.
- Statholderembedet i Hertugdømmerne*. I: 103, 106, 117 f.; II: 320.
- Statistik*. I: 1—6, 327.
- Statistik, Befolknings-*. I: 2—4, 6; II: 8 f.
- Statistik, Erhvervs-*. I: 4, 71; II: 2—6.
- Statistik over Forsamlingernes Virksomhed*. II: 26 f.
- Statistik over Jordens Fordeling*. I: 5 f.; II: 457, 501 f.
- Statistik, Valg-*. I: 288, 291, 293—95, 299, 303, 305 f., 313 f.; II: 28—30, 37 f., 70, 79 f., 91.
- Statsgæld*. I: 14 f., 327, 345, 371 f., 374 f., 377, 379—381, 475 f., 523; II: 102, 116, 154, 313, 424.
- Statslaan*. II: 103, 247.
- Statsraad*. I: 11—13, 176 f.; II: 319 f., 382, 384, 436, 439, 448, 624, 635, 644.
- Statsregnskab*. I: 345—51; II: 104, 112, 115, 120 f., 123—25, 133, 137 f.,

- 152 f., 178, 232. Jfr. Finanser, Finansbudget.
- Stavnsbaandsløsning*. I: 25, 70, 563 f., 566; II: 240, 265.
- Stillingsvæsen*, se Forsvar.
- Stiftamtmand*, se Amtmand.
- Strafferet*. I: 36, 441—47, 554; II: 536, 580—85, 590 f., 635, 638. Jfr. Retsvæsen.
- Studenter, Studenterforeningen*. I: 60, 81, 135 f.; II: 362, 401 f.
- Stænderforfatning før Enevælden*. I: 9, 187; II: 629 f., 678 f.
- Stænderforsamlinger, Omkostninger ved*. I: 329 f., 459 f.; II: 67—69, 85.
- Stænderkomitéer*. II: 43, 93, 96, 143 f., 150, 318, 322—331, 335, 338, 362 f., 431, 435, 505 f., 645, 655.
- Stænder-Samlingernes Varighed*. II: 50—52.
- Stændertidende*. I: 170, 210, 217, 240, 257, 272 f., 364, 456—58, 467, 522, 555, 558 f.; II: 46, 52—54, 69 f., 89 f., 287, 357, 677.
- Stændervisen*. II: 62 f.
- Sukkerproduktion*. II: 6.
- Sverige*. I: 99; II: 13 f.
- Svingplov*. II: 3.
- Sædegaarde*. II: 511. Se iøvrigt Godsejere, Valgregler.
- Tabelkommissionen*, se Statistik.
- Takadresser fra Stænderne til Kongen*. I: 347—59, 473, 517 f., 520 f.; II: 174, 186 f., 194, 276, 331.
- Tallotteriet*. I: 68, 327, 458 f., 474, 513 f., 518, 537, 554; II: 102, 109, 145, 301.
- Tavshedspligt*. I: 235, 237, 467.
- Teater, kgl.* I: 373, 528; II: 145 f., 148, 151.
- Tekstilindustri*. II: 6.
- Testationsfrihed for Selvejerbønder*. I: 329, 435 f.
- Thisted*. I: 293.
- Tiende*. I: 337 f., 412, 418, 538, 554, 565; II: 505, 523, 537. Jfr. Bondestand, Fæstevæsen.
- Told*. I: 34 f., 37, 42, 68 f., 92—94, 104 f., 329—335, 382—393, 476—481, 519 f., 528—531, 540, 544—546, 556, 578; II: 5 f., 44, 60, 62, 109, 153, 192 f., 338, 547—552, 554, 634, 638 f.
- Toldbeskyttelse*, se Told.
- Toldforening, tyske*. II: 21.
- Toldgrænse*. I: 37, 331, 384, 389 f., 345; II: 547—49, 553 f.
- Toldvæsen*. I: 14 f., 21, 395 f.; II: 126, 129. Jfr. Told.
- Toldprivilegier*. I: 529 f.
- »*Tolvmillionsag*«. II: 110—13, 115.
- Tortur*. I: 444 f.; II: 585, 635. Jfr. Strafferet.
- Trosfrihed*. I: 35 f.
- Trykkefrihed*. I: 35, 57, 112, 187, 322—324, 330, 340, 342—344, 349, 453—455, 509 f., 538, 551 f., 561—563, 578; II: 43, 186, 196 f., 202, 205, 209, 222, 224, 249, 266, 611—619, 637. Jfr. Presse.
- Tvangsarbejde og Tvangsarbejdsanstalter*. I: 438, 506, 525—528, 555; II: 562, 565. Jfr. Fattigvæsen.
- Tyende*. I: 270, 525 f., 555; II: 76. Jfr. Bønderkarle.
- Tyskland*. II: 11 f., 19, 398, 402. Jfr. enkelte tyske Stater og Byer.
- Tyveri*, se Strafferet.
- Tønder*. I: 93.
- Udenrigsstyre*. I: 14 f., 37, 122, 367, 370 f., 376, 380, 523; II: 107, 114, 123, 125, 139, 141, 144 f., 147—149, 639.
- Udpantningsret*. I: 329, 441, 489; II: 581.

- Udskrivningsvæsen*, se Forsvar.
- Udstykning*. II: 502.
- Underpant*. II: 589.
- Universitetet i København*. I: 15, 182 f., 237, 243; II: 110, 158, 232.
- Universitetet i Kiel*. I: 39, 173, 208; II: 112, 114 f., 654.
- Uægte Børn* II: 561. Jfr. Alimentsbidrag.
- Valg*. I: 278—320, 576 f.; II: 24 f., 41, 70 f., 293—305, 530 f.
- Valg til Østifternes Stænderforsaml.* I: 288—91, 293—98, 315; II: 28—34, 70—72, 293—98, 300 f., 446 f.
- Valg til Nørrejylland's Stænderforsaml.* I: 291—95, 299—302, 315; II: 37—40, 72 f., 298 f., 302, 446 f.
- Valg til Slesvigs Stænderforsaml.* I: 308—10, 315; II: 80—82, 91, 303—05, 445 f.
- Valg til Holstens Stænderforsaml.* I: 307 f., 315 f.; II: 83 f., 91, 303, 446.
- Valgbarhed*, se Valgregler.
- Valgregler*. I: 51 f., 140—43, 146, 154—68, 172—74, 178, 182 f., 192—213, 216—18, 223—28, 236 f., 239 f., 243—65, 269—72, 336, 356, 576 f.; II: 12, 14 f., 17, 56—60, 74, 99, 157 f., 160—62, 168, 177 f., 181, 227, 229, 232, 252, 256—59, 268, 317, 431, 531, 600, 632 f., 647.
- Valgregler til kommunale Raad*, se Kommunestyre.
- Valgret*, se Valgregler.
- Valgstatistik*, se Statistik.
- Varetægtsarrest*. II: 585—87.
- Vejvæsen*. I: 20, 28, 327, 330, 433—435, 512 f., 554; II: 78, 85, 146, 463 f., 478, 480, 538, 556, 635.
- Veksler*. II: 581, 590—92.
- Vestindien, dansk*. I: 2, 346, 461; II: 142, 608—11. Jfr. Slaveri, Kolonier.
- Vestjylland*. I: 237.
- Veto*. II: 12, 229.
- Viborg*. I: 274, 341; II: 161, 163.
- »*Viborger Samler*«. I: 304.
- Vicepræsident for Stænderfors.* I: 169, 209, 265, 356, 472, 520; II: 42, 84.
- Videnskab og Kunst, Udgifter til*. I: 373, 523; II: 107, 112. Jfr. *Fonden ad usus publicos*.
- Virilstemmer*. I: 51, 192 f., 203—205, 208, 211 f., 264; II: 630.
- Vækkelse, religiøs*. I: 59; II: 243 f., 568 f.
- Vælgermøder, Prøvevalg*. I: 283—286, 319 f.; II: 296, 300.
- Værnepligt*. I: 14, 25—27, 40, 327, 450, 495—502, 516, 518, 537, 555, 563 f.; II: 43 f., 95, 225, 446, 471, 505—507, 523, 527, 533 f., 592—599, 635 f., 652. Jfr. Forsvar.
- Württemberg*. II: 397.
- Ædruelighed*, se Brændevinsbrænderier.
- Ægteskab mellem fattige*, se *Fattigvæsen*.
- Ærø*. I: 218, 246, 257.
- Øresundstolden*. I: 346, 477; II: 297, 547.
- Østrig*. I: 82—86, 117—19, 137 f., 241; II: 212, 398, 402, 417.

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD

INLEDENDE BEMÆRKNINGER

FORKORTELSER

INLEDENDE OVERSGIT: Almindelige Tidsforhold. Stænderforsamlinger og Stændervalg 1838—48.

1. Opgangen i det danske Samfunds Vilkaar	Side	1
2. Politiske Forhold i Europa	»	11
3. Stænderforsamlinger og Stændervalg 1838—48.		
a. Almindelig Oversigt	»	22
b. Kongeriget	»	26
c. Hertugdømmerne	»	75
d. Provinsialstændernes Plads indenfor Statsstyrelsen og det forfatningsmæssige Omfang af deres »raadgivende« Myndighed	»	92

FØRSTE AFSNIT: Stænderforsamlingerne overfor Statshusholdningen.

1. Finansspørgsmaalet i 1838—39	Side	101
2. Christian VIII's finansielle Reformers 1840—42	»	119
3. Finansspørgsmaalet i Fyrrernes Stænderforsamlinger .	»	133

ANDET AFSNIT: Stænderforsamlingerne overfor Forfatningsspørgsmaalet og det nationale Spørgsmaal.

1. »Foreningssagen« i Kongeriget 1838. Delingen mellem »liberale« og »konservative« før Frederik VI's Død ...	Side	156
2. Forfatningspolitiske og nationalpolitiske Spørgsmaal i Hertugdømmernes Stænderforsamlinger 1838. Den nationalpolitiske Situation i det danske Monarki ved Tronskiftet 1839	»	183
3. Christian VIII's Tronbestigelse	»	210
4. Forfatningsspørgsmaalet i Kongeriget's Stænderforsamlinger 1840. A. S. Ørsteds Raad til Christian VIII	»	231

5. Forfatningssag og Sprogsag i Hertugdømmernes Stænderforsamlinger 1840. P. Hiort Lorenzens Overgang fra tysk til dansk Liberalisme	Side 275
6. Valgsituationen 1840—41. Orla Lehmann som Angriber af Enevælden 1841, som Hævder af et »Danmark til Ejderen« 1842	» 293
7. Den Ørstedeske Indflydelses Sejr indenfor Regeringen. Planen om »stænderske Komitéer« og dens Modtagelse i Stænderforsamlingerne 1842	» 316
8. Den Hiort Lorenzenske Sprogsag 1842. Det nationale Brud og dets Følger	» 337
9. Sprogpatentet af 29. Marts 1844. Jyder og Slesvigere overfor hinanden 1844	» 363
10. Arvespørgsmaalet. De nationalpolitiske Forhandlinger i Roskilde 1844. Holstenernes »Retsforvaring«	» 376
11. Det aabne Brev af 8. Juli 1846	» 399
12. De holstenske Stænders Opløsning 1846. Den tyske Bevægelse mod det aabne Brev. Protesterne fra Slesvigs Stænder. Stemanns »Fasthed«	» 408
13. De forfatningspolitiske Stænderforhandlinger i Kongeriget 1846	» 428
14. Den politiske Situation umiddelbart før 1848	» 442

TREDJE AFSNIT: Stænderforsamlingerne overfor Landbo- og Købstadsforhold, almindelige økonomiske og sociale Spørgsmaal.

1. Landboreformer i Kongeriget omkring 1840 (Hoveriafløsning, Jagtlovgivning, Afløsning af Vejarbejde og Frikørsler, Bønderkarlenes »Emancipation«). De uløste Spørgsmaal vedrørende Husmands- og Gaardmandsklasserne	Side 456
2. Landkommunalordningen af 1841 og dens Følger	» 474
3. Husmandssagen	» 485
4. Den store »Landbosag«	» 503
5. Bondebevægelse og »Bondecirkulære«. Bondevennernes Selskab	» 521
6. De slesvigske Landboforhold	» 533
7. Erhvervsforhold i Købstæderne. Handels- og Toldlovgivning, Samfærdselsforhold m. m.	» 539
8. Den offentlige Forsorg	» 558

FJERDE AFSNIT: Stænderforsamlingerne overfor Kirke og Skole, Retsvæsen og almindelige Retsforhold, Bilandene.

1. Sognebaandsløsning m. fl. kirkelige Spørgsmaal. Skolens Forhold og Spørgsmaal om Styrelsen af Kirke- og Undervisningsvæsen. Højskolesagen	Side 566
2. Juridisk Lovgivning m. m.	» 580
3. Værnepligtsspørgsmaalet	» 592

4. Enevælde og Folkerepræsentation overfor Jødespørgs- maalet	Side 599
5. Bilandene	» 603
6. Trykke- og Forsamlingsfriheden	» 611
SLUTNING	Side 622
BIOGRAFISK OVERSIGT OVER STÆNDERDEPUTEREDE	Side 681
PERSONREGISTER til begge Værkets Dele	Side 719
SAGREGISTER til begge Værkets Dele	Side 744

BILLEDFORTEGNELSE

	Side	1
Roskilde Domkirke	»	35
Gruppe af Deputerede i de nørrejske Stænder 1838	»	61
Plan over Viborg Mødesal 1844	»	77
Plan over Slesvigs Mødesal 1838	»	101
Bank og Kancelli	»	105
Godsejer, Auditor Roulund	»	118
Algreen-Ussings Guldpokal	»	131
Finansdeputeret Jonas Collin	»	156
Skamlingsbanken	»	189
Hertug Christian August af Augustenborg	»	217
Kong Christian VIII	»	249
Karikatur af Skibsted	»	263
Frederik VII som Kronprins	»	307
Orla Lehmann i Fængsel	»	339
P. Hiort Lorenzen	»	367
Oliemøller Schytte	»	383
Professor H. N Clausen	»	453
P. G. Bang	»	456
J. Th. Lundbye: Et Bolsted	»	483
J. A. Hansen	»	513
Balth. Christensen	»	535
Raadhuset i Slesvig By	»	555
P. D. Bruun	»	566
A. S. Ørsteds Statue i Ørstedsparken	»	571
Jac. Chr. Lindberg	»	613
Carl Ploug	»	641
C. N. David	»	660
Chr. Flor	»	